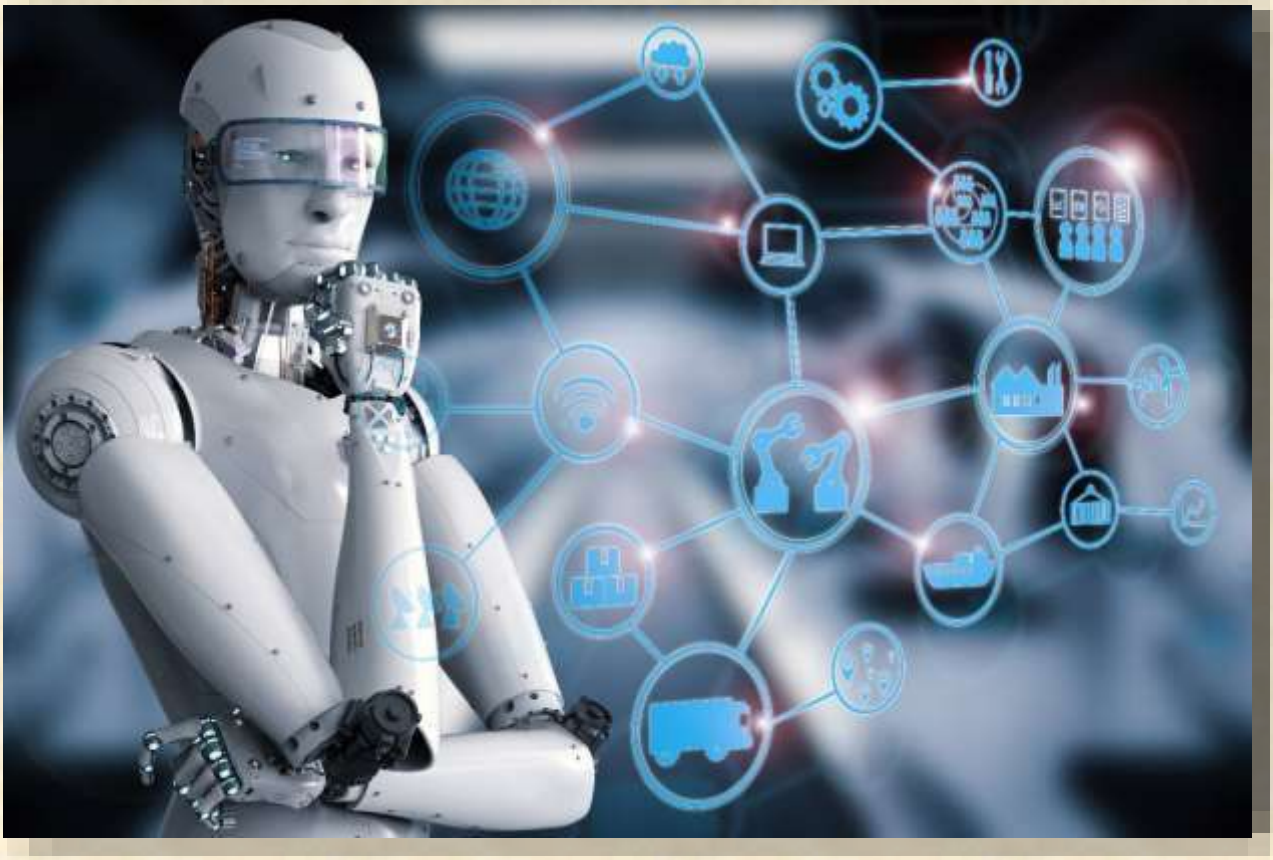
O’ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

«ILMIY TADQIQOT JARAYONIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH SAMARADORLIGI»

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to'plami

2025-yil 20-may Chirchiq, O’zbekiston

Chirchiq – 2025

«ILMIY TADQIQOT JARAYONIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH SAMARADORLIGI» mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi (2025-yil 20-may Chirchiq, O'zbekiston)

UO'K: 371

MAS`UL MUHARRIR:
Axmedov B.A. – ChDPU

TAHRIR HAY'ATI RAISI:
Muxamedov G.I. ChDPU rektori, kimyo fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY'ATI A'ZOLARI:

p.f.b.f.d.(PhD) **Axmadjanov D.B.**
p.m.f.d. professor **Eshchanov B.X**
p.f.d.(DSc) professor **Maxmudova D.M.**
p.f.b.f.d.(PhD) **Boymurodov A.X.**
p.f.b.f.d.(PhD) **Xurramov A.X.**
Katta o'qituvchi **Sultonov R.O.**
Katta o'qituvchi **Xalmetova M.X.**
Katta o'qituvchi **Djamirzayev A.A.**
Katta o'qituvchi **Kuralov Yu.**
O'qituvchi **Ibodullayev D.**
O'qituvchi **Rajabov O.T.**

TAQRIZCHILAR:
Mamarajabov M.E. - p.f.d., professor
Radjabov B.Sh. - t.f.d., professor
Akylbayev M.T. – t.f.n., dotsent

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2025-yil 2-maydagi "2025-yilda o'tkazilishi rejalashtirilgan xalqaro va respublika miqyosidagi ilmiy va ilmiy-texnik tadbirlar ro'yxatini tasdiqlash to'g'risida"gi 118-sonli buyrug'ida belgilangan vazifalarning ijrosini ta'minlash maqsadida 2025-yil 20-may kuni Chirchiq shahrida (Chirchiq davlat pedagogika universitetiida) «Ilmiy tadqiqot jarayonida raqamli texnologiyalarni joriy etish samaradorligi» mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallaridan iborat.

To`plamda joy olgan tezislarda keltirilgan ma`lumotlarning to`g`riligiga mualliflar javobgardirlar.

INKLYUZIV TA'LIMDA INDIVIDUAL TA'LIM TRAYEKTORIYASINI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMLARI

Qorayev Samariddin Barakayevich
CHDPU, p.f.d.(DSc), professor

Annotatsiya: Mazkur maqolada inklyuziv ta'lim sharoitida individual ta'lim trayektoriyasini shakllantirishning nazariy-metodologik asoslari va amaliy mexanizmlari tahlil qilingan. Individual ta'lim trayektoriyasining mazmuni, uning maxsus ta'lim ehtiyojiga ega o'quvchilarning shaxsiy, akademik va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlashdagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, kompleks diagnostika, individual rivojlanish maqsadlarini belgilash, ta'lim mazmunini moslashtirish, differensial va adaptiv o'qitish texnologiyalari, multidisiplinar hamkorlik, assistiv texnologiyalar hamda monitoring tizimining individual ta'lim trayektoriyasini samarali tashkil etishdagi ahamiyati ilmiy jihatdan asoslangan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, individual ta'lim trayektoriyasi, maxsus ta'lim ehtiyojlari, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, differensial ta'lim, adaptiv o'qitish, assistiv texnologiyalar, individual rivojlanish dasturi, kompleks diagnostika

Kirish

Inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillaridan biri har bir o'quvchining individual xususiyatlari, rivojlanish sur'ati, qobiliyati va ta'lim ehtiyojlarini inobatga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etishdan iborat. Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda barcha o'quvchilar uchun bir xil ta'lim mazmuni va metodlarini qo'llash samarali natija bermasligi e'tirof etilmoqda. Ayniqsa, maxsus ta'lim ehtiyojiga ega o'quvchilar bilan ishlashda individual ta'lim trayektoriyasini shakllantirish ularning akademik rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi va shaxsiy salohiyatini ro'yobga chiqarishning muhim sharti hisoblanadi. Individual ta'lim trayektoriyasi o'quvchining ehtiyojlari, qiziqishlari, mavjud imkoniyatlari va rivojlanish dinamikasiga asoslangan holda ta'lim mazmuni, metodlari, vositalari va baholash jarayonlarini moslashtirishni nazarda tutadi.

Individual ta'lim trayektoriyasi — bu o'quvchining shaxsiy rivojlanish maqsadlari, bilish imkoniyatlari va ta'lim ehtiyojlariga mos ravishda ishlab chiqilgan, tizimli va bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan pedagogik rivojlanish yo'lidir. Mazkur yondashuvning asosiy maqsadi har bir o'quvchi uchun teng imkoniyat yaratish, uning kuchli tomonlarini rivojlantirish hamda mavjud qiyinchiliklarni ilmiy asoslangan pedagogik metodlar orqali bartaraf etishdan iborat.

Inklyuziv ta'lim sharoitida individual trayektoriya faqat o'quv dasturini soddalashtirishni emas, balki ta'lim mazmunini moslashtirish, o'qitish strategiyalarini diversifikatsiya qilish, assistiv texnologiyalardan foydalanish va muntazam monitoring asosida o'quvchining rivojlanishini boshqarishni ham o'z ichiga oladi. Shu sababli individual ta'lim trayektoriyasi pedagogik, psixologik va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning integratsiyalashgan modeli sifatida qaraladi.

Individual trayektoriyani shakllantirishning birinchi bosqichi o'quvchining rivojlanish darajasi, bilish faoliyati, psixologik xususiyatlari, ijtimoiy moslashuvi va funksional imkoniyatlarini kompleks diagnostika qilishdan boshlanadi. Diagnostika jarayonida pedagogik kuzatuv, psixologik testlar, ota-onalar bilan suhbatlar, tibbiy xulosalar hamda mutaxassislarning tavsiyalari birgalikda tahlil qilinadi. Olingan ma'lumotlar individual rivojlanish ehtiyojlarini aniqlash va keyingi pedagogik qarorlarni asoslash imkonini beradi.

Diagnostika natijalariga asoslanib, o'quvchi uchun qisqa va uzoq muddatli rivojlanish maqsadlari belgilanadi. Ushbu maqsadlar o'quvchining real imkoniyatlariga mos, o'lchanadigan, bosqichma-bosqich

amalga oshiriladigan va rivojlanish dinamikasini aks ettiruvchi mezonlarga asoslanishi zarur. Maqsadlarni belgilashda nafaqat akademik natijalar, balki kommunikativ, ijtimoiy va mustaqil hayot ko'nikmalarini rivojlantirish ham nazarda tutiladi.

Individual trayektoriyaning muhim mexanizmlaridan biri ta'lim mazmunini moslashtirishdir. Bu jarayonda o'quv dasturi, o'quv materiali, topshiriqlar hajmi va murakkablik darajasi o'quvchining imkoniyatlariga muvofiqlashtiriladi. Moslashtirish jarayoni davlat ta'lim standartlari talablarini saqlagan holda amalga oshiriladi hamda o'quvchining muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Zarurat tug'ilganda alternativ o'quv materiallari, vizual vositalar va multisensor metodlardan foydalaniladi.

Inklyuziv ta'limda individual trayektoriyani amalga oshirish differensial va adaptiv o'qitish texnologiyalaridan foydalanishni talab etadi. Pedagog bir xil mavzuni turli usullar, topshiriqlar va o'qitish strategiyalari orqali tashkil etadi. Universal Design for Learning (UDL), loyiha metodi, kooperativ ta'lim, multisensor yondashuv hamda raqamli ta'lim texnologiyalari individual ehtiyojlarni qondirish imkonini beradi. Moslashuvchan metodlardan foydalanish o'quvchilarning faolligini oshiradi va ta'lim jarayoniga muvaffaqiyatli integratsiyasini ta'minlaydi.

Individual trayektoriyaning samaradorligi moslashtirilgan baholash tizimi orqali aniqlanadi. Bunda o'quvchi boshqa tengdoshlari bilan emas, balki o'zining avvalgi natijalari va rivojlanish dinamikasi bilan taqqoslanadi. Formativ baholash, portfoliolar, kuzatuv jadvallari, diagnostik topshiriqlar va refleksiya usullaridan foydalanish o'quvchining rivojlanishidagi ijobiy o'zgarishlarni muntazam kuzatish imkonini beradi. Ushbu yondashuv o'quvchilarda muvaffaqiyat hissini shakllantirib, ichki motivatsiyani kuchaytiradi.

Individual ta'lim trayektoriyasini muvaffaqiyatli amalga oshirish pedagog, psixolog, defektolog, logoped, tiflopedagog, surdopedagog, ijtimoiy pedagog va ota-onalarning uzviy hamkorligini talab qiladi. Har bir mutaxassis o'quvchining rivojlanishiga oid o'z yo'nalishi bo'yicha tavsiyalar beradi va umumiy rivojlanish strategiyasini ishlab chiqishda ishtirok etadi. Bunday multidisiplinar hamkorlik individual rivojlanish dasturining uzluksizligini va samaradorligini ta'minlaydi.

Raqamli ta'lim vositalari individual trayektoriyani boshqarishda muhim o'rin tutadi. Adaptiv o'quv platformalari, elektron portfoliolar, sun'iy intellekt asosidagi diagnostika tizimlari, ekran o'quvchi dasturlari, Braille texnologiyalari, ovozli sintezatorlar va augmentativ kommunikatsiya vositalari o'quvchilarning mustaqil ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi. Zamonaviy texnologiyalar ta'lim mazmunini shaxsiylashtirish va rivojlanish dinamikasini real vaqt rejimida monitoring qilish imkonini yaratadi.

Individual ta'lim trayektoriyasi doimiy monitoring va tahlil asosida yangilanib borilishi zarur. O'quvchining rivojlanishidagi o'zgarishlar muntazam baholanadi, erishilgan natijalar tahlil qilinadi va zaruratga ko'ra maqsadlar, metodlar yoki o'quv mazmuniga o'zgartirishlar kiritiladi. Bunday siklik yondashuv individual trayektoriyaning moslashuvchanligini ta'minlab, o'quvchining rivojlanish ehtiyojlariga tezkor javob berish imkonini yaratadi.

Xulosa

Inklyuziv ta'limda individual ta'lim trayektoriyasini shakllantirish har bir o'quvchining shaxsiy salohiyatini ro'yobga chiqarish, ta'lim sifati va teng imkoniyatlarni ta'minlashning muhim pedagogik mexanizmi hisoblanadi. Kompleks diagnostika, individual maqsadlarni belgilash, moslashtirilgan ta'lim mazmuni, differensial o'qitish, individual baholash, multidisiplinar hamkorlik, assistiv texnologiyalar va uzluksiz monitoringning o'zaro uyg'unligi individual trayektoriyaning samaradorligini belgilaydi. Ushbu mexanizmlar nafaqat maxsus ta'lim ehtiyojiga ega o'quvchilarning akademik natijalarini yaxshilaydi,

balki ularning ijtimoiy integratsiyasi, mustaqil hayotga tayyorgarligi va shaxs sifatida har tomonlama rivojlanishini ham ta'minlaydi. Shu bois individual ta'lim trayektoriyasini ilmiy asoslangan holda ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish inklyuziv ta'limni takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Hakimova M.F. Maxsus yordamga muhtoj o‘quvchilarni kasb-hunarga tayyorlashning pedagogik asoslari. (aqli zaif o‘quvchilar misolida). Ped.fan.dokt. ... diss.-T., 2010.

2. Mo‘minova L., Sh. Amirsaidova va boshqalar. Maxsus psixologiya. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi, Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika un-ti. – Toshkent: Noshir, 2016. – 88 b.

3. Munavvarov B.J. Nogironligi bo‘lgan shaxslarning mehnat huquqini ta’minlashga oid tushunchalar // Central asian academic journal of scientific research issn: 2181-2489 volume 2 | issue 7 | 2022. -B. 29-30.

IMKONIYATI CHEKLANGAN O’QUVCHILARGA MATEMATIKA FANINI INTEGRATSIYA ORQALI O’RGATISH YO’LLARI

Davlatova Munisa Aminovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Boshlang‘ich ta‘lim metodikasi” kafedrasi o’qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada ta’limga alohida ehtiyoji bo’lgan o’quvchilarga matematika fanini o’rgatishda ona tili fanining integratsiyasining ahamiyatini haqida fikr yuritilgan.

Kalit so’zlar: nutq, tovush, matematika, tushuncha, matematik atama, mashq, ifoda, aksioma.

Ta’limda alohida ehtiyoji bo’lgan o’quvchi o’yin jarayonida arifmetik amallarni bajaradi, bir tarkibli masalalarni yechadi, o’zining fazo, miqdor va vaqt to’g’risidagi tasavvurlarini boyitadi, hisobni mashq qiladi, sonlarni va geometrik shakllarni tahlil qiladi va qiyoslaydi.

Matematikaning ona tili fani bilan integratsiyasiga asoslangan holda dars paytida matematik nutq ustida ish olib borishda quyidagi yo’nalishlarni ajratib ko’rsatish mumkin:

Nutqning tovush jihati ustida ishlash taffuzni shakllantirish va matematik atamalarni to’g’ri qo’llashga o’rgatishdan iborat. Eshitadigan bolaning nutqiy tajribasi unga yangi so’zning kelishigi, soni shaxs-son qo’shimchalarini, ushbu so’z qanday grammatik shaklda kiritilayotganidan qat’i nazar, o’ylab o’tirmay, avtomatik tarzda o’zgartirishga yordam beradi. Kar va zaif eshitadigan bola bunday tajribaga ega bo’lmagani tufayli, ularga atamalar dastlab bosh kelishikda beriladi va keyinchalik boshqa kelishik shakllari ham kiritiladi. Bunda sonlarning to’g’ri talaffuz qilinishi, so’zlar va ifodalarning rasional tartibi, ifoda tarkibidagi so’zlar o’rni, uning mazmuniga zarar yetkazmay turib, o’zgartirilishi kuzatib boriladi. Yangi atamalarni kiritishda doskaga ushbu atamalarni ifodalovchi so’zlar yozilgan taxtachalar yoki kartochkalar ilib qo’yiladi va o’quvchilarning e’tibori ularning talaffuzi va yozilishiga jalb qilinadi.

- so’zlar va ifodalar mazmunini tushuntirish: kamayuvchi (bu sondan boshqa son ayiriladi);
qo’shish (plyus belgili amal);
bo’linuvchi (bu son bo’linadi), sonlarning ko’paytmasi (ko’paytirish natijasiva h.k.
- “To’g’ri – Noto’g’ri” o’yini (ifoda to’g’ri yoki noto’g’ri ekanligini aniqlash).

- qo’shish amaliga tegishli so’zlarni tanlab olish: ayirish, ko’paytma, qo’shish, yig’indi, ko’paytiruvchilar, qo’shiluvchilar, ...ga ko’paytirish, ...ga ortiq, plyus.

- sanab o’tilgan so’zlar va ifodalar qaysi amalga tegishli: 5 tadan 6 marta olish, ...marta ko’paytirish, ko’paytirish, ko’paytma, ko’paytiruvchilar.

Quyidagi mashqlar atamalarni qo’llashga oid bilimlardan foydalanishni talab qiladi (to’g’ri va noto’g’ri):

- mazkur ifoda to’g’ri yoki noto’g’riligini aniqlash: 8 va 2 sonlarining ko’paytmasi 21 ga teng; birinchi ko’paytiruvchi 6, ikkinchisi - 3, ko’paytma 18 ga teng va h.k.

- noma’lum son qaysi tenglamada to’g’ri ko’rsatilgan?

a) 320 : x = 80 – bo’linma;

b) 90 * x = 450 – ko’paytiruvchi.

Matematik atamalarni to’g’ri yozishni o’zlashtirishda quyidagi mashqlar qo’llanadi:

- tushirib qoldirilgan harflarni qo’yish: **b..r, sa...kiz, ...o’shish, bo’...uvchi, ko’...aytma, ayi...ma, miq...or, bo’li...**va h.k.

- tushib qolgan so’zlarni qo’yish:

agar ....dan ayirma olib tashlansa, ayriluvchi hosil bo’ladi; bo’linuvchini topish uchun ...ni ...ga ko’paytirish kerak va h.k.

- komponentlar nomini yozish:

18 - 6 = 1

Bu amallar belgilari nimani bildiradi?

«+» - «-»

Ishning navbatdagi – matematik nutq madaniyatini shakllantirish yo’nalishi o’quvchilar nutqidagi xatolarni, nutqiy kamchiliklarni to’g’rilashga qaratiladi. Bular: nutqning noaniqligi va qashshoqligi, ortiqcha so’zlarning ishlatilishi, gaplarda so’zlarning noto’g’ri tartibi va h.k.

Grammatik va matematik xatolarni bartaraf etishda quyidagi mashqlar qo’llanadi:

- matndagi xatoni bartaraf etish:

“□ + 12 = 84 ifodada noma’lum sonni topish uchun 84 ga 12 ni qo’shish kerak”.

- o’qituvchining savoliga o’quvchilardan biri shunday javob berdi:

«5 raqamiga 4 soni qo’shilsa 9 bo’ladi».

Shu bois, matematik nutq, matematik xisobning dastlabki qadami deb hisobladik va buning ustida maqsadli ish olib borilishi kerak degan amaliy xulosaga keldik.

Matematikani o’qitishdan kuzatilgan amaliy maqsad - o’quvchilar olgan bilimlarni, amalda qo’llay olishga o’rgatishdan iborat. Olingan bilimlarni sonlar va matematik ifodalar, nuqtalar ustida bajariladigan amallarga tatbiq qila bilish, har xil masalalarni yechishda foydalana bilishga o’rgatish. Bu bilimlarni kundalik hayotda uchraydigan masalalarni hal qilishga qo’llay bilishga o’rgatishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jumayev M, Matupayeva Sh. Matematikaga ixtisoslashgan sinflarda bolang’ich sinf o’quvchilar bilan ijodiy ishlarni tashkil etishga oid tavsiyalar. Илимий-методикалық журнал. Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў. № 5-6 2014 jыl. 110-113 b

2. Qodirova F,Matupayeva Sh. Matematika o’qitish metodikasi (inklyuziv ta’limda). Pedagogika universitet hamda institutlarining maxsus pedagogika yo‘nalishidata’lim olayotgan talabalar uchun darslik «YANGI CHIRCHIQ BOOK » Toshkent – 2022

C++ DASTURLASH TILIDAN FOYDALANIB MATEMATIKA FANINI O‘QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH

G‘aniyev Ilhom Do‘stnazarovich
Nishonov Sardor Ixtiyor o‘g‘li
Chirchiq davlat pedagogika universiteti, katta o‘qituvchisi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Matematika va informatika fakulteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada C++ dasturlash tilidan foydalanib, talaba yoshlarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda fanlararo integratsiya muhim ahamiyatga ega ekanligi ko’rsatib o’tilgan.

Kalit so‘zlar: C++ dasturlash tilidan foydalanib keltirib o’tilgan, dasturiy vosita, dastur kodi, integratsiya, kompilyatsiya

Respublikamizda so‘nggi yillarda oliy ta’lim muassasalarida yetuk mutaxassislar tayyorlash hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanib borayotgan bir paytda talabalarni tayyorlash ularning kasbiy kompetentligini rivojlantirish, amaliy dasturiy paketlar va dasturlash tillaridan foydalanish metodikasini takomillashtirish, talabalar ishtirokida pedagogik dasturiy mahsulotlar ishlab chiqishning me’yoriy asoslari va moddiy texnika bazasi yaratildi. “Uzluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta’lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga muvofiq yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish” ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Bu borada dasturchi talabalarning mutaxassisligiga xos sifatlarni va kasbiy kompetentlik darajalarini baholash metodikasini ishlab chiqish ularning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda imkoniyatlari kengayadi [5].

Faoliyat motiv, maqsad, vosita, natijaga ko‘ra doimiy harakatlanadigan ijtimoiy hodisa, u o‘zining boshlanishi va yakuniga ega. Amaliy faoliyatning boshlanishi o‘quv maqsadlarini belgilash, anglash, ularni amalga oshirish bilan yakunlanishi ta’limdan ko‘zlangan natijaga erishishi bilan tavsiflanadi. Demak, talabaning o‘qish-o‘rganishi boshlanishida ta’lim loyihasi, yakunlanishida esa ta’lim natijasi yotadi.

Amaliy faoliyatni davriy boshqarishning bosh vazifasi mazkur variantlar orasidan eng samaralisini tanlash va uni ilmiy asoslash. Bunday ish o‘qish-o‘rganishning umumiy va alohida xususiyatlarini ajratishni taqozo qiladi. Matematikadan bajariladigan amaliy ishlar mazmuni, o‘quvchining o‘quv maqsadlari, o‘rganish vositalari, ta’lim uslublari o‘qish-o‘rganish umumiyligini ta’minlaydi. Demak, matematikadan amaliy ishlarni bajarishni har bir o‘quvchi o‘z imkoniyati va salohiyati darajasida o‘zlashtiradi. Natija induvidualligi amaliy faoliyatning xususiyati hisoblanadi.

Faoliyat - bu ijtimoiy qimmatli motivlarga ko‘ra aniq bir maqsadga yo‘naltirilgan, o‘ziga oid vositalar asosida ma’lum natija bilan yakunlanadigan harakatlar tizimi. Talaba amaliy faoliyatining harakatlar tizimi. Talaba amaliy faoliyatining o‘zaro daxldor ikki jihati ajratiladi. Bu o‘qish va bilish [3].

Ma’lumki, funksiyaning integral tushunchasi matematika va fizikaning eng sodda misol va masalalaridan boshlab tabiatning eng muammoli masalalarini yechishda keng qo‘llaniladi. C++ dasturlash tilidan foydalanib ko‘rsatib o‘tiladi va eng sodda misollar vositasida integral funksiyani qo‘llanilishini algoritmi keltiriladi [2].

Bu integralni hisoblashda formulalardan foydalanib yechamiz:

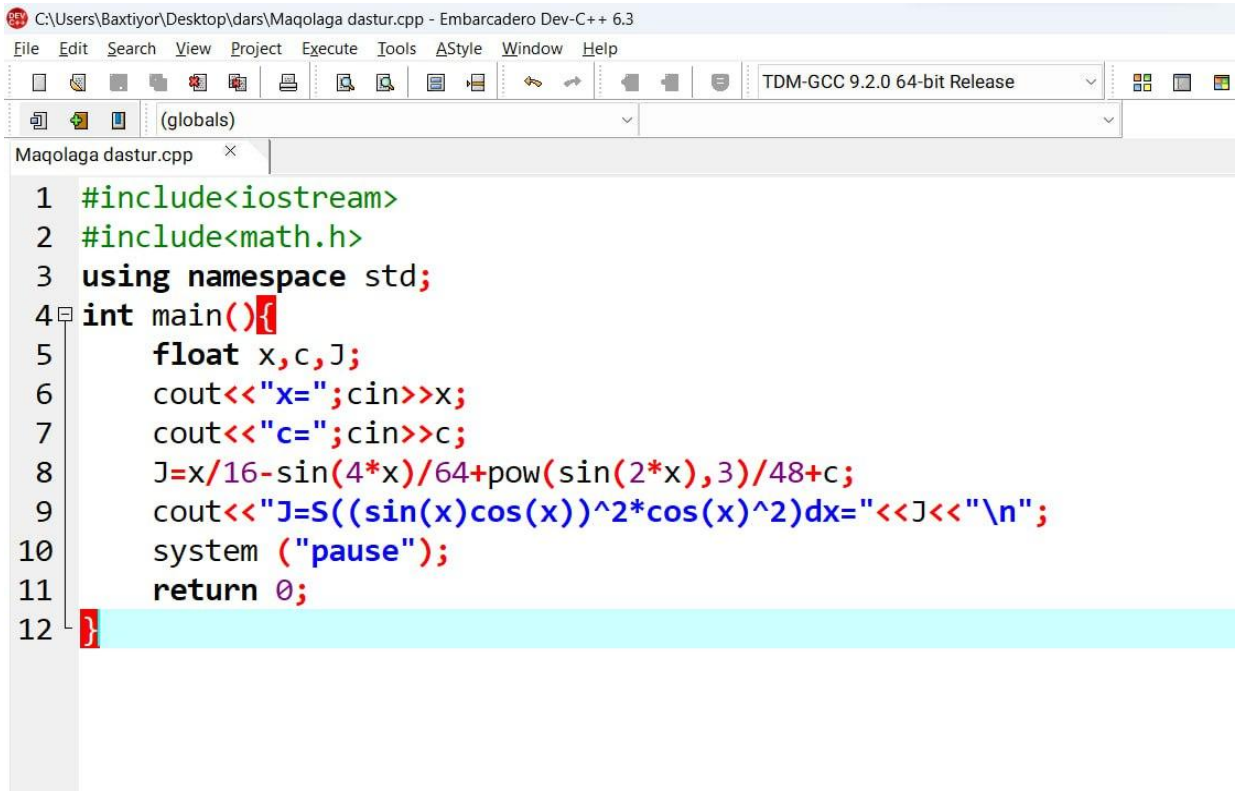
$$J=\int(\sin x\cos x)^2\cos^2 xdx=\int\left(\frac{\sin 2x}{2}\right)^2\cdot\frac{1+\cos 2x}{2}dx=$$

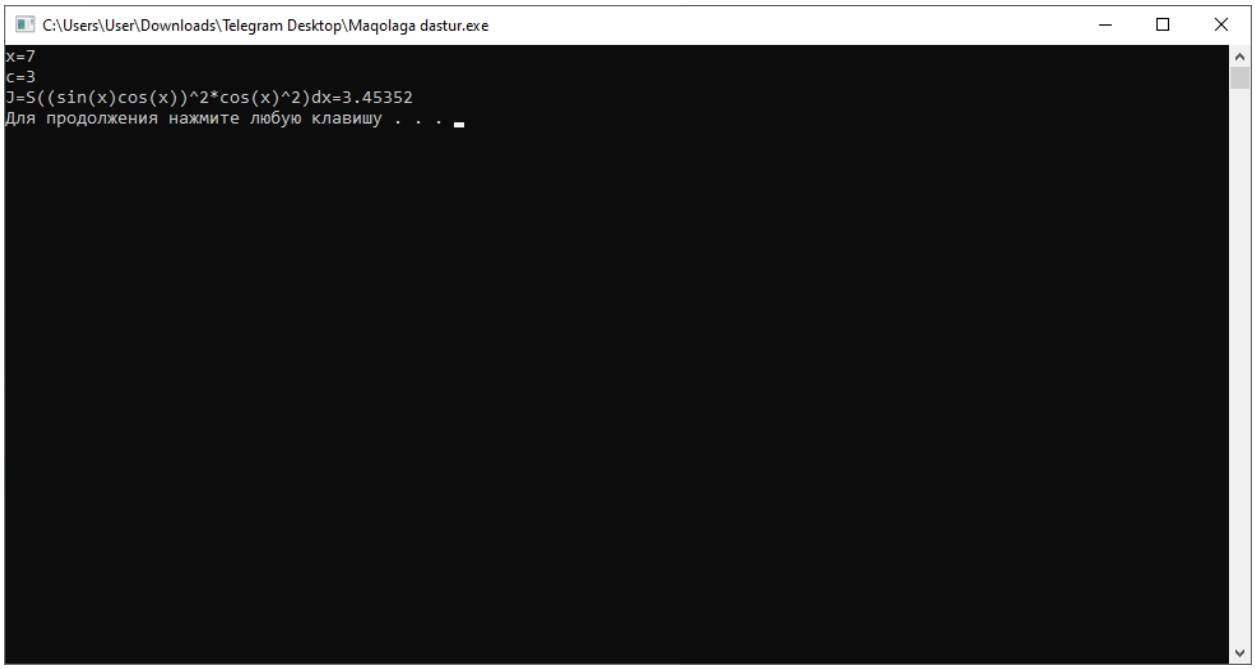
$$=\frac{1}{8}\int\sin^2 2x(1+\cos 2x)dx=\frac{1}{8}\int\sin^2 2xdx+\frac{1}{8}\int\sin^2 2x\cos 2xdx=$$

$$=\frac{1}{8}\int\frac{1-\cos 4x}{2}dx+\frac{1}{8}\cdot\frac{1}{2}\int\sin^2 2xd(\sin 2x)=\frac{1}{16}\int(1-\cos 4x)\cdot dx+$$

$$+\frac{1}{16}\int\sin^2 2xd(\sin 2x)=\frac{1}{16}x-\frac{\sin 4x}{64}+\frac{\sin^3 2x}{48}+c.$$

```
#include<iostream>
#include<math.h>
using namespace std;
int main(){
 float x,c,J;
 cout<<"x=";cin>>x;
 cout<<"c=";cin>>c;
 J=x/16-sin(4*x)/64+pow(sin(2*x),3)/48+c;
 cout<<"J=S((sin(x)cos(x))^2*cos(x)^2)dx="<<J<<"\n";
 system ("pause");
 return 0;
}
```


C++ dasturlash tili va dasturiy paketdan foydalanish natijasida shunday xulosaga kelish mumkinki, bu dastur matematik amallar bajarishdagi yuqori aniqlikdaligi, tezkorligi va talaba o‘rganishi uchun qulayligi bilan boshqa dasturlash tillaridan ajralib turadi. Matematik amallarni bajarishda ijodiy fikrlashni kengaytiradi va yosh talaba dasturchilar uchun mukammal dasturlar yaratishida asos bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Yo.Soatov. Oliy matematika. Toshkent “O’qituvchi”,1995y.
2. С.В. Глушаков и др. Язык программирования С++. Харьков «Фолио» 2001г.
3. Hally More. MATLAB for engineers. Prentice Hall 2012y.
4. S.J. Turayev, Dasturiy vositalar asosida talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash metodikasini takomillashtirish. PhD dissertatsiya.Toshkent.-2019 y.198-b
5. Ganiev I.D. Basic Requirements For Educational Electronic Resource / Creativity and Intellect in Higher Education: International Scientific-Practical Conference, 138–139. Retrieved from.

TARMOQ TEXNOLOGIYALARI KURSINI O‘QITISHNI TAKOMILLASHTIRISH

G‘aniyev Ilhom Do‘stnazarovich
Chirchiq davlat pedagogika universiteti, katta o‘qituvchisi

Tarmoq texnologiyalaridan foydalanish diqqatni jamlashning o‘ziga xos psixologik jihatlarini rivojlantirish, barqarorlik, e’tiborlilik darajasi, e’tiborni taqsimlash va qaytadan fikrni jamlashga yordam beradi. Bundan tashqari, ta’lim berayotgan va ta’lim oluvchi o‘rtasida mustahkam aloqa o‘rnatiladi. O‘quv muassasasining veb saytlari, shuningdek pedagoglarning shaxsiy veb sahifalari, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun yangi yo‘nalishni ochishga imkoniyat yaratadi. Talabalar fanlardan amaliy va laboratoriya ishlar bajarishda sohaga oid axborotlarni olish, qayta ishlash va uzatishda ijodiy va kommunikativ yondashish sust holatda uchraydi. Bunday vaziyatda tarmoq texnologiyasidan foydalanib, dars jarayonida nazariy bilimlarni qo‘llash mexanizmini chuqur va ko‘rgazmali o‘rganish imkonini beradi. Jumladan, tarmoq texnologiyalari asosida talabalar o‘quv xonasidagi texnik qurilmalarni o‘z o‘rnida qo‘llay olishi, ular o‘qituvchi tomonidan berilgan topshiriqlarni bajarishlarida mavjud tarmoq

texnologiyasi imkoniyatlaridan foydalana olishlari imkoniyatini ko‘rsatadi. Tarmoq texnologiyasi asosida ishlaydigan kompyuter sinflarida quyidagi tarmoq xizmatlaridan foydalanib, o‘quv jarayonini tashkil etish mumkin: fayl-server, proksi-server, boshqaruv xizmatlari va boshqalar. Bu tarmoq xizmatlaridan foydalanib o‘qitishni tahlil qiladigan bo‘lsak, fayl-serverli tarmoqning o‘quv jarayonida bir qator imkoniyatlari mavjud bo‘lib, talabalar mijoz kompyuterlar orqali ajratilgan serverdagi ma’lumotlar bazasidan foydalanishi mumkin. O‘qituvchi server kompyuterdan tarmoq dasturiy ta’minoti orqali mijoz kompyuter bilan aloqani o‘rnatish imkoniyatlaridan foydalanadi [1]. Dars jarayonida tarmoq va axborot texnologiyalarini qo‘llash yordamida diqqatni bir ob’yektdan boshqasiga qayta ulash qobiliyatini rivojlantirish mumkin. Rossiyalik pedagog olim G.M.Kodjaspirov fikricha, o‘quv dasturlaridan foydalanish va ularni tahlil qilishda psixologik, pedagogik, metodik va tashkiliy jihatlarni unutmaslik lozim. Ushbu jihatlar jarayonlarni butunligicha tashkil etish va o‘qitishning samaradorligi, o‘quv dasturlarini tashkil etishga talablar, ta’lim oluvchilarning motivatsiyasini ham hisobga oladi [1].

Buyuk mutafakkir pedagog K.D.Ushinskiy ta’lim oluvchilarning e’tiborini rivojlantirishga sabab bo‘ladigan, ta’limda muvaffaqiyatga erishishda yordam beradigan bu omil juda ham muhim ekanligini qayd etgan. K.D.Ushinskiy tomonidan o‘qitishda texnik vositalardan foydalanish psixologik xususiyatlarni rivojlantirishga yordam berishi quyidagicha tavsiflangan.

1. Diqqatlilik. O‘qitishning texnik vositalarida qo‘llaniladigan yorug‘, rangli obrazlar qandaydir aniq ob’yekt haqida talabalar e’tiborini jamlashi mumkin.

2. Barqarorlik. Texnik vositalar sababi bilan qiziqish talabalarning qo‘yilgan vazifadan chalg‘imasliklariga imkon beradi.

3. E’tiborlilik darajasi. Yetarli darajada talabalar qamrab oladigan axborot miqdori, tarmoq texnologiyasidan foydalanish yordamida ortishi mumkin, bu uning tarqalish dinamikasi va xilma-xilligiga asoslangan.

4. E’tiborning taqsimlanishi. Odatda talabalar uchun bir vaqtning o‘zida bir qancha ob’yektlarga e’tiborni qaratish va ularni to‘liq qabul qilish murakkab hisoblanadi, lekin tarmoq texnologiyalaridan foydalanish ushbu xususiyatlarni sezilarli rivojlantirishi mumkin. Bu holatda kompyuter sinflarida boshqaruv tizimlaridan foydalangan holda o‘quv jarayonini samarali tashkil etish va kompyuter qurilmalaridan foydalanishda o‘qituvchiga katta imkoniyat yaratib berishi mumkin. O‘qituvchi mavzuga oid o‘quv materiallarni talabalarga bosh kompyuter orqali uzatishi mumkin va uni o‘rgatishda boshqaruvchi tizimlarning texnik va dasturiy vositalaridan foydalanadi. Texnik va dasturiy vositalar yordamida qisqa vaqt ichida talabalarga amaliy tushunchalar berish, shu bilan birga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash orqali darsni sifatli tashkil etish mumkin.

5. O‘tkazilish xususiyati. Dars jarayonida tarmoq va axborot texnologiyalarini qo‘llash yordamida diqqatni bir ob’yektdan boshqasiga qayta ulash qobiliyatini rivojlantirish mumkin [2].

Mavzuning dolzarbligi shundaki, bizning mamlakatimizda ijtimoiy tarmoqlardan ta’lim maqsadlarida foydalanish amaliyoti keng tarqalgan emas. Ijtimoiy tarmoqlar bo‘sh vaqt o‘tkazish, do‘stlar bilan suhbatlashish va ta’limga oid

bo‘lmagan sahifalarni ko‘rish uchun vosita sifatida qaraladi. Ammo o‘qituvchining ta’lim faoliyatida ijtimoiy tarmoqlardan ta’lim jarayoni muammolarini hal qilish uchun foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kodjaspirova G.M., Petrov K.V, Texnicheskiye sredstva obucheniya i metodika ix ispolzovaniya. – M.: «Akademiya», 2001.–S. 256).

2. Ushinskiy K.D. Izbrannie pedagogicheskiye sochineniya. V 2-x tomax. – Md.: «Pedagogika», 1974. Tom 1. -S. 339-341)
3. Amirov D.M. Atadjanov A.YU. va boshqalar. Axborotkommunikatsiya texnologiyalari izohli lug‘ati. BMTTDning O‘zbekistondagi vakolatxonasi, 2010 y.
4. Ganiev I.D. Basic Requirements For Educational Electronic Resource / Creativity and Intellect in Higher Education: International Scientific-Practical Conference, 138–139. Retrieved from.

ИНГЛИЗ ТИЛИ ФАНИНИ ЎТИШ ЖАРАЁНИНИ БОШҚАРИШДА АХБОРОТ - КОММУНИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ АҲАМИЯТИ

Каримова Мохира
Тошкент давлат аграр университети, тиллар кафедраси ўқитувчи
Гулбаев Н.А.
Тошкент давлат аграр университети, доценти

Бошқарув қарорларини қабул қилиш жараёнлари ижтимоий-иқтисодий ҳар бир соҳасида мавжуд бўлиб, жумладан, таълимни янгилаш ва модернизациялаш шароитида мактаб раҳбарларининг бошқарув соҳасида чуқур билимга эга бўлиши ва замонавий бошқарув техникасидан фойдаланган ҳолда муассасани бошқариш амалиёти билан танишиб боришлари зарур.

Бугунги кунда инновацион педагогик жараёнлар умумий ўрта таълим мактаблари ўқув фаолиятининг асосий компонентларидан бири ҳисобланади. Таълим тизимида инновациялар назарий жиҳатдан асосланган, аниқ мақсадга қаратилган ҳамда амалий татбиқ этишга йўналтирилган юқори самарадорликка эга янгиликдир.

Инглиз тили фанидаги бутун савол ва муаммолар занжири уларнинг аниқ ечими ўқитувчига юкланган вазифалар бўйича қарорларни тўғри қабул қилиш ва ўз вақтида бажарилишига боғлиқ. Ечилаётган муаммоларнинг ҳаммаси ҳар-қандай бошқарувчи томонидан хисобга олинади ва бу нарса унинг бошқарув услубида ҳамда бутун бошқарув жараёнида акс этади.

Инглиз тили фанида ўқитувчилар таълим жараёнини ташкил этиш ва бошқаришда қуйидаги ёндашувлар асосланади:

- **Интуитив ёндашув.** Бирор бир таҳлил ўтказмай, ички бир туртки асосида қарор қабул қилиш (кам ўрганилган).
- **Мантиқий ёндашув**. Тажриба ва содда мантиққа асосланиб қарор қабул қилиш (кўп вақт талаб этмайди, аммо консерватив усул ҳисобланади).
- **Рационал ёндашув.** Чуқур ва ҳар томонлама аналитик тахлилга асосланган қарор қабул қилиш (энг қиммат усул бўлса ҳам - энг сифатли қарорлар).

Инглиз тили фанига ахборот – коммуникация технологияларини жорий этишда, бошқарув қарорларини оптимизациялаш усуллари ва уларни бажарилишини ташкил этишни билиши талаб қилинади.

Таълимда бошқарув қарорларининг асоси деб оптимал вариантга энг яқин бўлган, энг зўр вариант қабул қилинади. Бу вариант меҳнатни, молиявий-техник ресурсларни ва вақтни энг кам сарф қилинган холда, корхонадаги мавжуд холат ҳақидаги мантиқий ахборотларни йиғиб, таҳлил қилиш орқали келиб чиқади.

Оптимал қарорни ёки унга яқин қарорни танлашда керакли усул ва услубни қўллаш даркор. Бошқарув амалиётида қарорларни қабул қилиш ва улар билан ишлашнинг қуйидаги усуллари мавжуд:

тизимли-иқтисодий ва ижтимоий тахлил, статистик жавоблар ва бахолар усули;

вариантли қаторларнинг, яъни режа - ишлаб чиқариш каби моделларни таҳлили, ривожланиш тенденцияларини ва ишлаб чиқаришнинг мавсумий характерини аниқлаш усули;

тажриба жавобларини статистик таҳлилини ўз ичига олган, тажрибавий моделлаштириш усули. Ечилаётган муаммоларни, жараёнларни моделлаштириш усули, ЭХМ ва иқтисодий-математик методлар орқали бажарилса, хўжалик юритувчи субъектнинг фаолиятидаги камчилик ва ютуқлари оптимал равишда кузатиш мумкин

математик дастурлаш усули;

мақсадларни баҳолаш ва кутилаётган хавф назарияси усули. Бу усул ўқитиш ва мотивация назариясини хисобга олиб табиатни ўлчаш ва башорат қилиш учун ишлатилади;

моделлаштириш ва тадбиркорликка оид ўйинлар усули. Бу усул компьютер дастурлари билан ишлашни тақозо этади.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, инглиз тили фанида дарсларни ташкил этиш ва бошқаришда ахборот – коммуникация технологиялари ютуқларидан фойдаланиш ўз аҳамиятини сақлаган ҳолда, ҳозирги замон педагогидан юксак малака билим талаб қилади

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

[1]. “Умумий ўрта таълим мактабларида миллий ғоя тарғиботи ва маънавий ишлар самарадорлигини оширишда замонавий усул ва воситалардан фойдаланишни такомиллаштиришнинг долзарб масалалари. Республика илмий амалий конференция материаллари. Тошкент 2014 й.

[2]. Гулбаев Н.А., Куралбаева А.Т., Гулбоева Д.З. “ “Ахборот тушунчаси” мавзусини ўтишда педагогик технологиялардан фойдаланиш “ Таълим сифати самарадорлигини оширишда халқаро тажрибадан фойдаланиш: муаммо ва ечимлар мавзусидаги халқаро илмий-амалий офлайн/онлайн конференция материаллари тўплами, 2-том, 2021 йил 19 октябрь (Ҳарбий фанлар доктори, профессор, полковник С.С.Абдурайимовнинг умумий таҳрири остида). – Чирчиқ.: Чирчиқ ОТҚМБЮ, 2021.

[3]. Н.А. Гулбаев, Ж.Ғ. Абдураимов С.Ғ. Худойқулова. “Таълимда хорижий тилларни ўқитишнинг компетенциявий ёндашуви”. “Чет тилларни ўқитишда инновацион технологиялар ва онлайн таълим жараёнида талабаларни баҳолаш”. Халқаро илмий-конференция 2021 - йил 15-16 октябрь.-- Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти.

TALABALARNING FAZOVIY TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISHDA GEOGEBRA MATEMATIK PAKETINI QO’LLASH TEXNOLOGIYASI (AYLANISH JISMLARI MISOLIDA).

Quchqarova Dilnovoz Shaymaxammat qizi
Toshkent viloyati Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti o‘qituvchisi
quchqarovadilnavoz@gmail.com

ANNOTATSIYA

Biz ushbu maqolada talabalarning fazoviy tafakkurini shakllantirishda Geogebra maxsus dasturi yordamida uch o’lchovli fazoda aylanish jismlari misolida grafiklar qurish, ularning modellarini yaratish ko’rsatib berilgan.Biz [4] va [5] adabiyotlardan foydalandik.

Kalit so’zlar

Geogebra,axborot kommunikatsion texnologiyalar, fazoviy jismlar, konus, masofa, silindr.

SPATIAL THINKING OF STUDENTS TECHNOLOGY OF USING THE GEOGEBRA MATHEMATICAL PACKAGE IN FORMING (EXAMPLE OF BODIES OF ROTATION).

Kuchkarova is the daughter of **Dilnovaz Shaymakhammat**
Tashkent region Chirchik State Pedagogy
University teacher
quchqarovadilnavoz@gmail.com

ANNOTATION

In this article, we show how to build graphs and create models of objects of rotation in three-dimensional space with the help of Geogebra special software for the formation of students' spatial thinking. We used literature [4] and [5].

Key words

Geogebra, information communication technologies, spatial bodies, cone, distance, cylinder.

KIRISH

Oliy ta’lim muassasalarida geometriya darsini o'tkazishni ko'rgazmali qurollarsiz tasavvur qilish qiyin. Bir tomondan, umumiy auditoriyadan juda kam sonli talabalar fazoda u yoki bu jismni tasavvur qila oladilar, ikkinchi tomondan, fazoviy jismlarni ko'rsatish, tushuntirish o'qituvchi uchun ham oson emas. Kerakli ma'lumotlarni talabalarga tez va samarali etkazish kerak. Agar parallelepiped yoki kub kabi uch o'lchamli jismlarni qandaydir tarzda tekislikda parallel chiziqlar usuli yordamida tasvirlash mumkin bo'lsa, unda boshqa figuralarni aylantirish orqali hosil bo'lgan jismlarni ko'rsatish oson ish emas. Bunday jismlarning tasvirini, shuningdek, ularning tarkibiy qismlari va ular bilan bog'liq bo'lgan ba'zi elementlarni tekislikda ko'rsatish juda qiyin va uzoq, bu esa taqdim etilgan materialni tushuntirish uchun emas, balki chizilgan rasmni ko'rsatish uchun ko'proq vaqt talab etadi. Bunday holda, bu jarayonni yengillashtirish va tezlashtirish uchun o'qituvchining qo'lida ba'zi vositalar bo'lishi kerak. Agar kompyuterlar va ulardagi dasturiy ta'minot paydo bo'lgunga qadar o'qituvchilar figura maketlaridan foydalangan bo'lsa, yuqori texnologiyalar rivojlanishi bilan bu maketlarni o'qituvchi tomonidan maxsus dasturlar yoki tayyor matematik paketlar yordamida yaratilgan raqamli modellar bilan almashtirish mumkin.

Bunday raqamli modellarni yaratish taklif etilayotgan materialni tushuntirishda o'qituvchining vaqtini sezilarli darajada tejaydi, ular dinamikada ko'rib chiqilishi va vazifaga qarab o'zgartirilishi mumkin. Boshqa geometrik shakllarni, masalan, konusni aylantirish natijasida hosil bo'lgan fazoviy jismlarning modellarini yaratish ayniqsa oson.

GEOGEBRA3D eng kuchli kross-platforma kompyuter matematika tizimlaridan biridir. Ushbu dasturiy ta’minot 2002-yil avstriyalik matematik Markus Hohenvarter tomonidan yaratilgan, hozirgi kunda millionlab kishilar foydalanmoqda. Unda nafaqat turli funktsiyalarni, differentsial tenglamalarni hisoblash, ularning grafiklarini chizish, planimetrik figuralar bilan ishlash, balki uch o'lchovli jismlarning modellarini yaratish, ularni dinamikada, kesimda, boshqa jismlar bilan birgalikda ko'rib chiqish, amallarni bajarish mumkin va ular bo'yicha hisob-kitoblar mavjud.

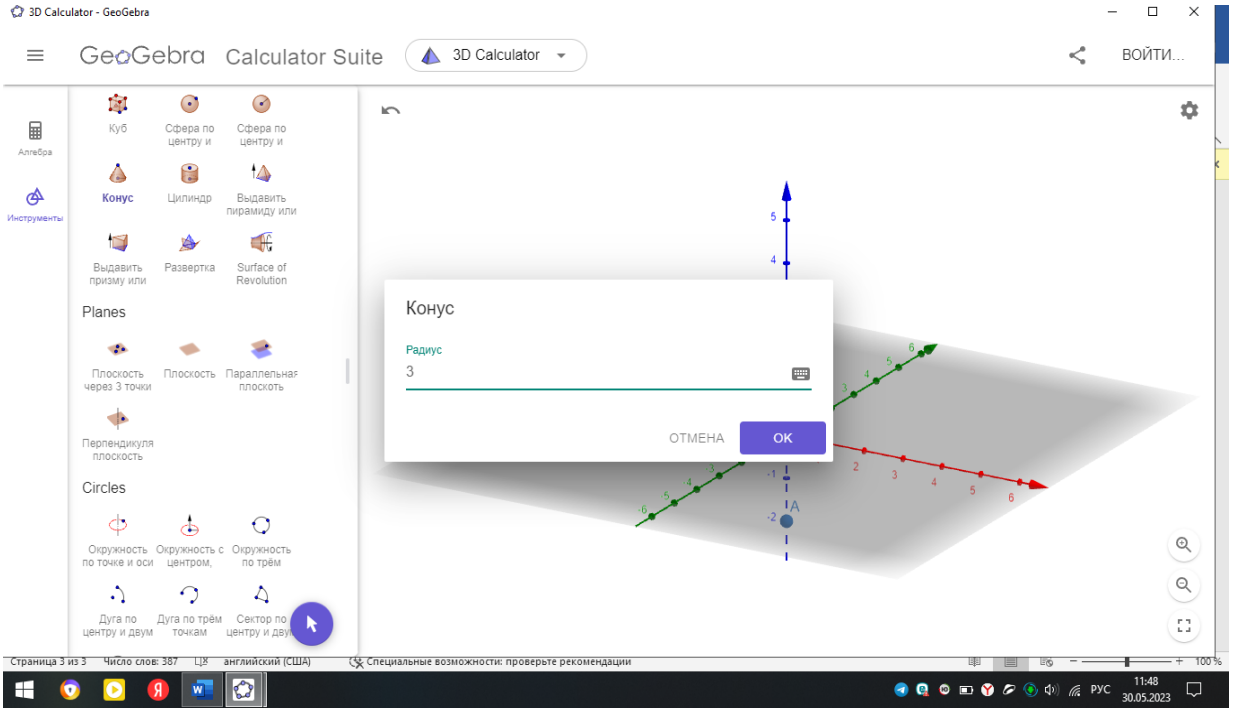
ASOSIY QISM

Fazoviy grafiklarni yasash uchun, GEOGEBRA matematik to'plamidan foydalanib, fazoviy jismlarning o'zlarini ko'rib chiqaylik. Buni amalga oshirish uchun GEOGEBRA dasturini ishga tushirgandan so'ng,

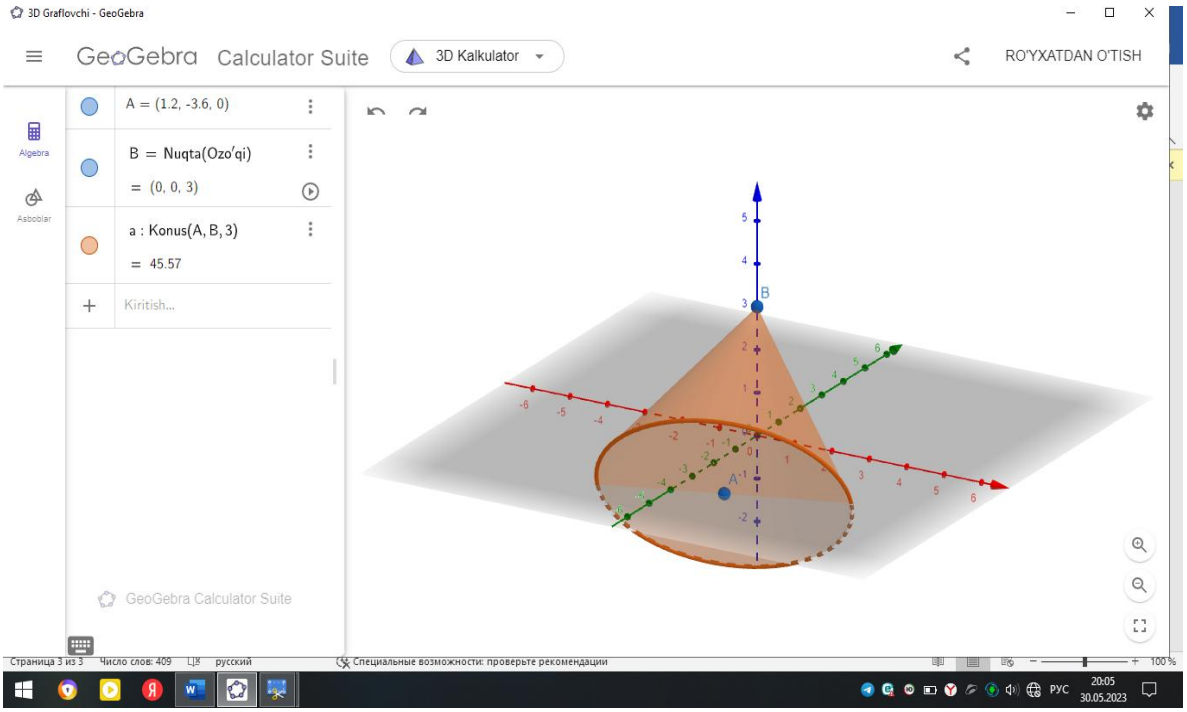
belgi bilan ko'rsatilgan jismlarni qurish menyusiga o'ting. Keyinchalik, ekranda koordinatali bo'shliq paydo bo'ladi, uning yordamida biz nuqtalarning koordinatalarini o'rnatishimiz mumkin, so'ngra ulardan kerakli rasmni qurish uchun foydalanamiz.

Geogebra instrumentlardan nuqtani belgilab A va B nuqtalarni kiritamiz, so'ngra konusni belgilab avval A nuqtani keyin B nuqtani belgilaymiz asosini radiusini son qiymatini kiritamiz, ya'ni 1-rasmdagidek holat bo'ladi.

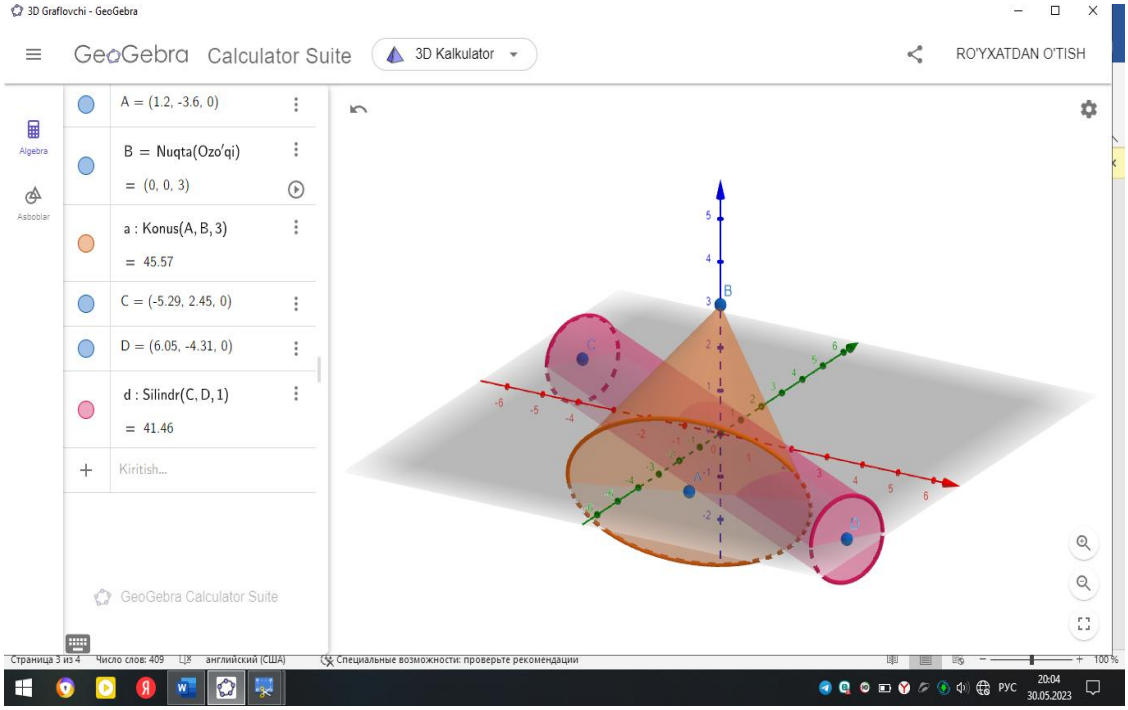
1-rasm

Radiusini kiritganimizdan keyin 2-rasmdagidek konus chizmasi chiqadi

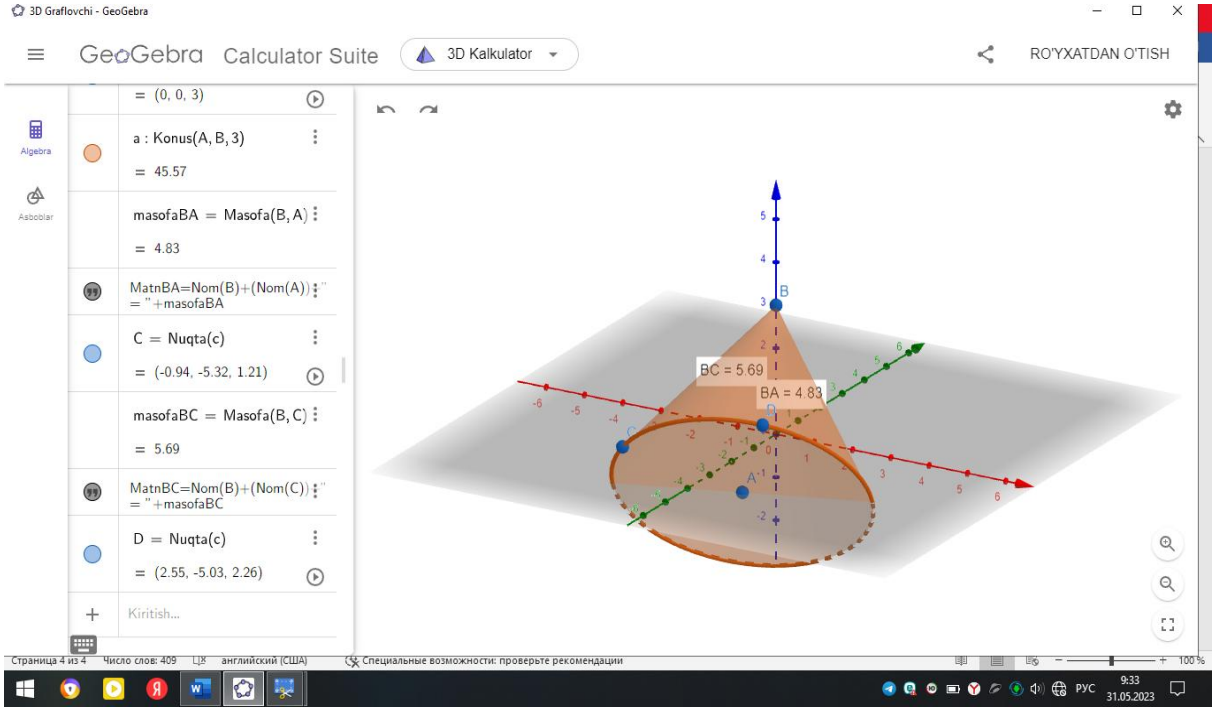
2-rasm

Yana C va D nuqtalarni belgilab keyin silindrni konusni hosil qilgandek bajaramiz va natijada 3-rasmdagi figuralar hosil bo'ladi.

3-rasm

Nafaqat chizma balki o'lchovlarni ham topish oson masalan ikki nuqta orasidagi masofani topish uchun ixtiyoriy ikki nuqtani belgilab asboblar panelidan masofani tanlaysiz orasidagi masofa 4-rasmdagidek ifodalanib turadi.

4-rasm

Yuqoridagi namunalarda konus va silindrlarni hosil qilishni, masofani topishni ko'rib chiqdik.

Xulosa: Geogebra dasturi juda foydali dastur hisoblanadi dastur yordamida uch o'lchovli fazodagi grafiklarni talabalar tasavvurini shakllantirishda foydalansak bo'ladi. Ba'zi grafiklarni talabalarga

tasvirlab berish uchun juda ko’p vaqt sarflanadi, ikkitalik grafiklarning kombinatsiyasi bo’lsak-u undanda ko’p vaqt ketadi, shuning uchun GEOGEBRA dasturidan foydalansak vaqt tejaladi va misol ishlash uchun vaqt yetarli bo’ladi. Bu dastur yordamida nafaqat grafiklar balki masofa, burchak, yuzalarni va boshqa kattaliklarni ham topish mumkin. Bu dastur ham vaqtni ham tasavvurni shakllantirishda yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bezumova O. L., Ovchinnikova R. P., Troitskaya O. N., Troitskiy A. G., Forkunova L. V., Shabanova M. V., Shirikova T. S., Tomilova O. M. Obucheniye geometrii s ispol’zovaniyem vozmozhnostyey GeoGebra: uchebnometodichyeskoye posobiye [Learning geometry using the features of GeoGebra: educational and methodical textbook]. Arkhangelsk, “KIRA” Publ., 2011. 140 p. (in Russia

2. Larin S. V. Kompyuternaya animatsiya v sredye GeoGebra na urokakh matematiki: uchebnoye posobiye [Computer animation in GeoGebra environment in mathematics lessons: textbook]. Rostov-on-Don, Legion Publ., 2015. 192 p. (in Russian)

3. Smirnov V. A., Smirnova I. M. Geometriya s GeoGebra: stereometriya: uchebnoye posobiye [Geometry with GeoGebra: textbook]. Moscow, Prometey Publ., 2018. 171 p. (in Russian).

INKLYUZIV TA’LIM SHAROITIDA MATEMATIKA O’QITISHNING ZAMONAVIY USULLARI

Matupayeva Shohsanam Zaripboy qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Boshlang‘ich ta‘lim metodikasi” kafedrasi o’qituvchisi, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori,(PhD)

Annotatsiya

Ushbu maqolada matematikani o’qitishning zamonaviy usullari muammoli, evristik, matematik modellarni qurish, aksiomatik, ta’limga ehtiyoji bor bo’lgan o’quvchilarga analiz va sintez usullarini o’rgatish ularning fikrlash qobiliyatini rivojlantirish haqida fikr yuritilgan.

Tayanch tushunchalar: metod, induksiya, deduksiya, anologiya, suhbat, kuzatish, kataxezik.

Insoniyat tomonidan ishlab chiqilgan matematik bilimlar mazmuni so’z orqali ifodalangan shaklda umumlashtirilgan va mustahkamlangan, shuning uchun ular faqat til vositalari yordamida to’laqonli berilishi va o’zlashtirilishi mumkin. O’quvchilar matematik tushunchalarni ifodalagan so’zlar va so’z birikmalarini, gaplarni, o’qituvchining va boshqa o’rtoqlarining og’zaki nutqini, darsdagi matnlarni, masala va misol shartlari ifodalangan ta’riflarni va h.k.larni tushunishlari, darslikdan mustaqil foydalana olishlari kerak. Buning uchun matematika darslarida o’quvchilarning og’zaki nutqi ustida muntazam olib boriladigan metodik ish taqozo etiladi. Matematika darslarida og’zaki nutq vositalari turli xildagi ko’rgazmali material bilan birgalikda qo’llanishi lozim. Bu material, bir tomondan, berilgan masalalarning og’zaki sharhiga illyustrasiya sifatida xizmat qilsa, ikkinchi tomondan matematik tushunchalar o’rtasidagi o’zaro bog’liqliklarni ochib berish vositasi sifatida namoyon bo’ladiki, bu uning asosiy vazifasidir.

O’quvchilar matematikani o’zlashtirishda matematik aloqalar va munosbatlarni ifodalaydigan o’ziga xos nutqiy birliklarni o’zlashtirishga qiynaladilar. Har bir mavzu bo’yicha matematik atamalar bilan bog’liq til vositalarini o’rgatishda tabiiy vaziyatlarni yaratib berish kerak. O’quvchilar faoliyatini notanish iboralar va atamalarni faqatgina eslab qolishga emas, balki nutqda bog’likliklar va munosabatlarni ifodalashga yordam beradigan modellar, gaplarni o’zlashtirishga yo’lnaltirish lozim. Bu eslab qolinishi kerak bo’lgan maxsus ibora va atamalar sonini ancha qisqartiradi. Ya’ni o’quvchilarga nutq vositalaridan to’g’ri foydalanishga yordam beradigan eng muhim omil bu o’quvchilardan o’qish faoliyatida o’z ehtiyojlarini qondirishni talab qiladigan pedagogik shart-sharoitlarni yaratib berishdan

iborat. Matematik tushunchalarni bildiradigan so’zlar ma’nolarini eshitmaydigan o’quvchilar tezda o’zlashtirib ololmaydilar. Bunda dastlab so’zlarning ma’nolari ochib beriladi, buning uchun ular maxsus tanlangan mashqlar tizimi yordamida tushuntiriladi. Avval predmetlar bilan amaliy xatti-harakatlar bajariladi. Bu yo’l bilan amallarning komponentlari va natijalari to’g’risidagi tushunchalar ma’nolari ochib beriladi. Bunday hollarda so’zlarning ma’nolarini o’quvchilar amallarni so’z-belgi shaklida bajarish davomida o’zlashtiradilar. So’z ma’nosini tushuntirish asosida izohlab beriladi. Izoh butun gap asosiga quriladi, chunki so’z faqat iborada aniq mazmun kasb etadi. Yangi so’zning gap tuzilmasiga kiritilishi o’quvchilar nutqida ushbu so’z ma’nosidan aynan mos foydalanish uchun shart-sharoit yaratadi. Matematik bilimlarning o’zlashtirilishi, nafaqat alohida so’zlar va iboralarning, balki ushbu bilimlar singdiriladigan butun gaplarning ma’nolari tushunarli bo’lishiga bog’liq.

Matematikani o’qitishning zamonaviy usullari muammoli, evristik, matematik modellarni qurish, aksiomatik va boshqalar. Ta’limga ehtiyoji bor bo’lgan o’quvchilarga analiz va sintez usullarini o’rgatish ularning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Ushbu usullar xalqaro baholash dasturlari talablarini egallashda samarali hisoblanadi.

Matematikani o’qitishning maxsus usullaridan biri aksiomatik usuldir. O’qitish usuli sifatida aksiomatik usul ta’limda alohida ehtiyoji bo’lgan o’quvchilarning bilimlarini tizimlashtirishga, “nima, nimadan kelib chiqishini” aniqlashga, jumlalardagi haqiqat(yechim)ni matematikaga xos tarzda o’rnatishga, mavjudlardan yangi bilimlarni olishga xizmat qiladi.

Ta’limda alohida ehtiyoji bo’lgan (kar, zaif eshituvchi, ko’zi ojiz, nutqida, tayanch harakatida muammolari bor, yengil darajadagi aqliy muammolari bo’lgan, autizm sindromli bolalar) umumta’lim muassasalarida matematika ta’limida muhim omillardan biri bu integratsion yondashuvlardan foydalanishdir. Integratsiya fanlararo, fan ichida bo’lishi mumkin. U ta’lim oluvchining bilimini oshirishga yo’naltirilgan bo’ladi.

Imkoniyati cheklangan bolalarga matematikani samarali o’rgatishda jarayonga qiziqishni uyg’otish muhimdir. Bunda ularning diqqatini jalb qilish, ishini faollashtirish talab qilinadi. Agar bolaning matematik mashqqa qiziqishi bo’lsa, agar u ijobiy emosional kayfiyatda bo’lsa, bu holda darslarning samaradorligi ham ortadi. Bu vaziyatda samarali yo’l didaktik o’yinlardan foydalanishdir. Chunki o’yinlar “qiyin”, “zerikarli” materialni o’quvchilar uchun qiziqarli qilib, jarayonni mashq maydoniga aylantiradi. O’yin jarayonida yuzaga keladigan ijobiy his-tuyg’ular o’quvchining ixtiyoriy diqqatini rivojlantiradi, bolaning xotirasi va xatti-harakatlarini faollashtiradi. Ta’limda alohida ehtiyoji bo’lgan O’quvchi o’yin jarayonida arifmetik amallarni bajaradi, bir tarkibli masalalarni yechadi, o’zining fazo, miqdor va vaqt to’g’risidagi tasavvurlarini boyitadi, hisobni mashq qiladi, sonlarni va geometrik shakllarni tahlil qiladi va qiyoslaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jumayev M, Matupayeva Sh. Matematikaga ixtisoslashgan sinflarda bolang’ich sinf o’quvchilar bilan ijodiy ishlarni tashkil etishga oid tavsiyalar. Илимий-методикалық журнал. Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў. № 5-6 2014 jыl. 110-113 b
2. Qodirova F,Matupayeva Sh. Matematika o’qitish metodikasi (inklyuziv ta’limda). Pedagogika universitet hamda institutlarining maxsus pedagogika yo‘nalishidata’lim olayotgan talabalar uchun darslik «YANGI CHIRCHIQ BOOK » Toshkent – 2022
3. Jumayev M .E. Boshlang 'ich matematika nazariyasi va metodikasi. - T -2005,
4. Jumayev E.E. Bolalarda matematik tushunchalarni rivojlantirish nazariyasi. - T.: “ Ilm - Ziyo” , 2005,

5. Matupayeva Sh. Inklyuziv ta’limdagi o’quvchilarga matematik tasavvurlarini rivojlantirish. Ta’lim tizimida uzluksiz kasbiy rivojlanish jarayonining ijtimoiy va pedagogik-psixologik asoslari mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konfrensiya. Toshkent – 2022. 217-221 b

INNOVATIVE APPROACHES TO TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Murodova E'tibor G'ayrat qizi
Chirchik State Pedagogical University

Abstract. The article discusses the effectiveness of using modern pedagogical technologies to increase motivation for learning foreign languages. Definitions of such concepts as "smart education", "pedagogical technology" are given. The article provides an example using different internet resources when teaching a foreign language to adult learners using the English language as an example. The role of using Internet resources in combination with traditional teaching methods is discussed. The role of a language teacher is revealed as a coordinator who directs students to independent activities. The author concludes that today the teacher a foreign language has a lot of opportunities to make the learning process more diverse, interesting and effective. For the correct organization of his educational process, the teacher needs to constantly develop himself, be aware of all the innovations, analyze the reliability information, discuss with students possible ways of independent work.

Key words. new information technologies, innovative approaches, adult listeners, Internet resources, pedagogical technology, smart education.

INTRODUCTION

In the last decade, the problem of adult education has become the more relevant in the context of the continuous introduction of innovative technologies in various areas of human activity. This is a necessary view of the development of modern society. In periodicals and scientific publications terms such as “innovation”, “innovative approach”, “innovative processes” are always on the to of discussion. Smart education and smart technologies are new terms that are increasingly discussed in the educational environment. The goal is to consider the problem of finding new ways and techniques to increase to motivate adult students to learn foreign languages, determine the range of the main media resources that contribute to the effective mastery of speech students' skills as well as to define the concepts of "new", "smart- education”, “pedagogical technologies”[2,115].

Innovative activity is “one of the main concepts of modern pedagogy associated with the creation of a new practice of education "(I.A. Kolesnikova, A.M. Saranov, V.A. Slastenin, M.A. Petrenko, N.R. Yusufbekova and others). Let's define the term "new". In the conventional view it is "first created or made, appeared or appeared recently, instead of the former, reopened"[3,25].

We live in an era of rapid change. These changes are taking place in education. They cover the entire educational processes. In these areas there are specialists who are aware of the trend of constant changes. They strive to keep up with the times, keeping up with the pace of life.

Modern technologies have been introduced into the field of studying foreign languages immediately and now are a permanent element of language classes. Process teaching a foreign language is a system of teaching methods and techniques, aimed at developing the student's communicative knowledge. This implies the emergence of new methods and forms of teaching and their introduction into the educational process. The use of innovative approaches and technologies actualizes the effective new mastery of a foreign language. In the classroom, where they are constantly used Internet resources that allow you to listen to the media in real time languages (such as Youtube, for example), language acquisition and

development of speech skills and audiovisual skills in students occur much faster and more unobtrusive. The main task in teaching a foreign language is the development of communicative foreign language competence of students.

MAIN PART

Learning a foreign language is a rather laborious process that requires large energy. Due to psychological and age characteristics, adult students often experience difficulties in mastering a foreign language. As a result, their motivation is reduced. They feel uncomfortable, it is difficult for them to concentrate. Monotonous memorization and pronunciation of lexical material do not give a stable result[4,89]. Thanks to the use of modern sources in the learning process, adult students become more motivated, they awaken an interest in learning and a desire to speak the language that they are learning as soon as possible. As they listen to native speakers online, they develop audiovisual skills and they gradually realize that they began to understand at first individual words, and then whole lines.

Communication skills develop faster and this makes the learning process interesting, unobtrusive and easy. Let us define the concept of "pedagogical technology". “This is a set of techniques in an area of pedagogical knowledge that reflects the characteristics deep processes of pedagogical activity, features of their interaction, the management of which ensures the necessary efficiency of the educational process "[5,78]. Complementing traditional teaching methods, which, despite the "digitalization of education”, are fundamental in the learning process, modern pedagogical technologies contribute to the formation of communicative communication skills in a foreign language, reveal the creative potential of an adult listener, and help increase interest in the language being studied.

With the introduction of a computer in the process of teaching foreign languages, there were such concepts as "computer learning of foreign languages",

"computer lingo-didactics", etc. Access to foreign language sources contributes to the diversity of the educational process, the creation of an authentic language environments conducive to interpersonal communication of adult learners.

The use of interactive resources contributes to the intensification of the process teaching foreign languages. Thanks to the use in teaching foreign languages of multimedia resources, the process of mastering the student accelerated speech skills, and communication with a teacher via the Internet increases a level of self-education of students.

Of greatest interest there are training videos that contribute to the gradual development of speech material. Using this video as an example, let's look at how it can be used in the classroom. At the stage "preview" the teacher distributes to the students prepared in advance methodological developments with lexical material. Trainers become familiar with new vocabulary. Next, the tutorial video starts. At the first watching the video, adult listeners try to understand the general meaning of what they heard. At the second listening, the teacher stops the video for working out the most difficult replicas for a better understanding. At the same time, students should try to reproduce the heard remark. At the stage “post-viewing” the teacher asks questions: “Who? What? Where?" etc. and on. At the final stage, students read aloud a pre-prepared the text of the video they listened to. Further work is being done in pairs. Students must reproduce what they have heard and worked through[6,91]. Material can be in a dialogic form. The only homework left is consolidation of lexical material and independent viewing of the video and speaking aloud all the key authentic replicas of native speakers. A few decades ago it was not possible to listen native speaker in real time, but today thanks to modern technologies, it becomes ubiquitous in teaching foreign languages. This contributes to the rapid mastery of the speech skills of a foreign language.

The need for a language curriculum that would allow students to utilize the second language in everyday settings led to the development of communicative language education in the 1980s. Prior until now, the primary focus of foreign language instruction has been on grammatical proficiency rather than on improving students' communication and interpersonal skills. Role-playing is a well-liked CLT pastime. Role-playing has a lighthearted element that allows pupils to practice speaking without feeling under pressure. You may, for instance, give your kids parts to play or let them choose the location. Pick a subject that your pupils will find interesting or that relates to other concepts covered in class. As a result, role-playing will be included into language classes rather than being used as a standalone activity.

CONCLUSION

We can expect to see much more investments in personalized learning, greater acceptance of blended and hybrid learning, a build-up of asynchronous learning modules to promote independent study, and more brave innovators embracing artificial intelligence, augmented and virtual reality in the classroom.

Very often we find ourselves in a time and place where the status quo is the goal. We may be coasting with enough success in the classroom that there isn't much appetite to shake things up. For better or worse, that isn't the current landscape and not one we can expect to return to anytime soon.

Innovation in the classroom has been unleashed. School districts have quickly realized that they're behind and will look to not only catch up but surpass their innovation deficits. Innovation in education trends of 2022 are going to continue and accelerate what we've already seen throughout 2020 and 2021. Embracing innovation in education promotes critical thinking, a sense of adventure, and an openness to adapt that will serve our students in the classroom. It will provide them with the necessary tools to tackle the challenges of their future workplace and give them the confidence and skills to continue to adapt.

THE LIST OF USED LITERATURE:

1. Petrenko M.A., Chopsieva G.M. Innovacionnye metody obucheniya inostrannomu yazyku. Available at: https://sworld.com.ua/konferm2/226.pdf%20(data%20obrascheniya%20
02.04.2021
2. Ozhegov S.I., Shvedova N.Yu. Tolkovyj slovar' russkogo yazyka: 8 0000 slov i frazeologicheskih vyrazhenij. Moskva: AZ``, 1994.
3. Nazarova N.B., Mohova O.L. Novye informacionnye tehnologii v obuchenii inostrannym yazykam. Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya. 2016; № 3. Available at: http://
science-education.ru/ru/article/view?id=24564
4. Serostanova N.N., Choporova E.I. Sovremennye tehnologii prepodavaniya inostrannyh yazykov v `epohu cifrovizacii obrazovaniya. Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya.
2020; № 6. Available at: http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=30254
5. SMART v obrazovanii: novyj podhod ili vliyanie tehnologij? Available at: https://interactiv.su/2019/02/08/smart

MACROMEDIA FLASH MUHITIDA ELEKTRON DARSLIK YARATISH

Rizayeva Sanobar Davlataliyevna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi
E-mail: sanobar2304@gmail.com
Mirzaliyeva Muazzam Ismoil qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti 5-bosqich talabasi
E-mail: muazzam2304@gmail.com

Macromedia Flash muhitida elektron darslik yaratish Texnologiyaning rivojlanishi va Internetning mavjudligi bilan elektron darsliklar ta’lim jarayonining izchil qismiga aylandi. Ular interaktiv tarzda o'rganish imkoniyatini beradi, bu esa o'quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi. Bunday ilmiy materiallarni yaratish vositalaridan biri Macromedia Flash muhiti edi.

Ushbu maqolada biz ushbu mashhur dastur yordamida elektron darslikni qanday yaratishni ko'rib chiqamiz. Macromedia Flash dasturi nima? Macromedia Flash Adobe Animate o'rniga yangi ilovalar va animatsiyalarni ishlab chiqish uchun mo'ljallangan edi. Biroq, Flashning ko'pgina funksiyalari va vositalari elektron darsliklarni yaratish uchun ishlatilishi mumkin. Bu muhit interaktiv animatsiyalarni, audio va video materiallarni yaratish, shuningdek, dastur foydalanuvchisining kontent bilan o‘zaro munosabatini yaratish imkonini beradi[1].

Macromedia Flash dasturida elektron darsliklarni yaratish qiziqarli va samarali o'rganish usuli bo'lishi mumkin. Elektron darslik yaratishga yordam beradigan bir necha bosqichlar mavjud:

1-bosqich: Rejalashtirish va loyihalash. Darslikni yaratishni boshlashdan oldin, oldindan rejalashtirishni amalga oshirish muhimdir. Darslikning maqsadlarini, siz erishmoqchi bo'lgan auditoriyani va yoritmoqchi bo'lgan mavzularingizni aniqlang. Keyin darslikning strukturasini ishlab chiqing, materiallar tartibini aniqlang va konturni tuzing. Shuningdek, darslik dizayni haqida o'ylash kerak. Flash ijodiy interfeyslar va animatsiyalarni yaratish uchun keng imkoniyatlarni taqdim etadi. Biroq, uni haddan tashqari oshirmaslik kerak - interfeys aniq va o'quvchilar materialidan mustaqil faodalana olish ko’nikmasiga ega bo'lishi kerak.

2-bosqich: Kontent yaratish. Macromedia Flash dasturida kontent yaratish animatsiya, interaktiv elementlar, video va audio fayllarni yaratishni o'z ichiga olgan jarayondir. Ob'yektlarni to'g'ridan-to'g'ri Flash dasturida chizishingiz, rastr va vektor tasvirlarni, shuningdek audio va video fayllarni import qilishingiz mumkin. Kontent uchun vaqt jadvallari va strukturasidan foydalaniladi.

3-bosqich: Interaktivlikni qo‘shish. Flash elektron darsliklarining asosiy xususiyatlaridan biri bu interaktivlikdir. Siz tugmalar, elementlar, ovoz qutilari va boshqalarni qo'shishingiz mumkin. Buning uchun Flash muhitida mavjud amallar va skriptlardan foydalaning. Misol uchun, siz sahifalarni almashtiradigan, yashirin matnni ko'rsatadigan yoki animatsiyani ishga tushiradigan tugma yaratishingiz mumkin.

4-bosqich: Qo’llash: Darslikni maqsadli auditoriyaga tarqatiladi. Bunda elektron pochta, ijtimoiy media yoki xosting xizmatlari kabi turli tarqatish usullaridan foydalanish mumkin[3].

Macromedia Flash dasturida maxsus dasturlash tili Action Scriptni birlashtiradi, bu dasturiy ta'minot modullarini o'rganish osonroq.

Elektron darsliklarni yaratuvchisi mustaqil ravishda kiritilgan kliplarni boshqaradi, buning uchun u o'rnatilgan dastur Action Script yordamida kichik dastur yozish mumkin, lekin Macromedia Flash dasturida ishlash ko’nikmasiga ega bo’lish shart emas, yaxshi dasturchi bo'lsa, interaktivlik elementlariga ega veb-saytlarni yaratish mumkin

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Электронный ресурс. Статья «Стандарты и технологии разработки электронного учебника. Технология Macromedia Flash». Автор Черкашина В.М. Источник http://electro-book.narod.ru/

2. Самарина С.В. Разработка электронного учебника «Экономика» в программной среде Macromedia Flash — Дипломная работа. Кафедра математических методов и информационных

систем в экономике. — Алматы.: Изд-во МОиН Республики Казахстан «Евразийский институт рынка», 2006. — С. 84–91.

3. Электронный ресурс. Статья «Macromedia Flash MX — первые шаги». Автор статьи Юрий Гринь. Источник http:/www.comprice.ru/

TA’LIM JARAYONIDA AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI

Ruzmetova Mamlakat Azadovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

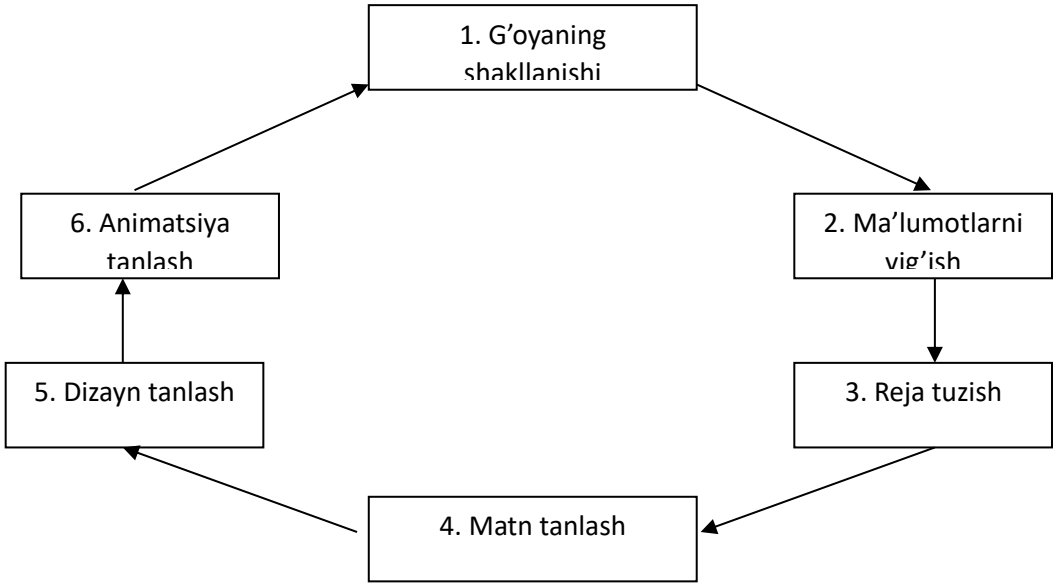
Annotatsiya: Bugungi kunda ta'limni axborotlashtirish sharoitida ta'lim jarayoni sub'ektlari o'rtasida samarali hamkorlikni tashkil etish uchun yangi imkoniyatlar ochadigan yangi zamonaviy innovatsion texnologiyalar paydo bo'lmoqda. Axborot texnologiyalaridan foydalanishning dolzarbligi va tarmoqlarning imkoniyatlari yurtimizda ta'limni rivojlantirishning strategik yo'nalishlari bilan tasdiqlangan.

Kalit so’zlar: AKT, ta’lim, pedagogika, filologiya, chet tillar, ta’lim jarayoni, ta’lim samaradorligi.

2021-yildan O’zbekistonda ta'limini modernizatsiya qilish kontsepsiyasi, umumta'lim sifatini oshirishning asosiy shartlaridan biri sifatida, umumta'lim maktablarining bir qismini ixtisoslashtirilgan ta'limga o‘tkazishni belgilaydi. Prezidentning “Fizika sohasida ta’lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori (2021-yil 19-mart, PQ-5032-son) qabul qilindi. Farmon bilan 2021–2023-yillarda fizika fanidan ta’lim sifatini oshirish va fizika sohasidagi ilmiy tadqiqotlar samaradorligini ta’minlash bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi tasdiqlandi. Fizika sohasida kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish, tizimini rivojlantirish Kompleks dasturning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. 2021-2022-yillarda respublika hududlarida bosqichma-bosqich 28 ta fizikani chuqurlashtirib o‘qitishga ixtisoslashtirilgan tayanch maktablar tashkil etiladi va ularga tegishli oliy ta’lim muassasalarining kafedralari biriktiriladi. Shuningdek, 2021-2023-yillarda 175 ta maktabda fizika fanini chuqurlashtirgan sinflar tashkil etiladi[3].

Axborot texnologiyasi – Ob’ekt, jarayon yoki hodisaning holati haqida yangi sifat axboroti olish uchun ma’lumotlar yig‘ish, ishlov berish va uzatishning vosita va uslublarining jamlanmasidan foydalanadigan jarayondir. Telekommunikatsiya-kompyuter tarmoqlari va zamonaviy texnik aloqa vositalari negizida ma’lumotlarni masofadan uzatishdir.

Zamonaviy axborot texnologiyasi kompyuter texnikasi va aloqa vositalari sohasidagi yutuqlarga tayanadi. Hozirda kompyuter texnikasi va axborot texnologiyalarining gurkirab rivojlanishi turli xil axborotdan samarali foydalanishga qaratilgan axborot jamiyatining rivojlanishiga turtki bo‘ladi. bu jamiyatda ko‘pchilik ishlovchilar axborot, uning oliy shakli bo‘lmish bilimlarni ishlab chiqish, saqlash, ishlov berish va amalga oshirish bilan band bo‘ladilar. Axborot jamiyatida kompyuterlashtirish jarayoni odamlarga ishonchli axborot manbaalaridan foydalanish, ishlab chiqarish va ijtimoiy sohalarda axborotga ishlov berishni avtomatlashtirishning yuqori darajasini ta’minlashga imkon beradi. Bu jamiyatda nafaqat ishlab chiqarish, balki butut turmush tarzi, qadriyatlar tizimi ham o‘zgaradi. Jami faoliyat mahsulotlarini ishlab chiqarish va iste’mol etishga yo‘naltirilgan sanoat jamiyatiga nisbatan axborot jamiyatida tafakkur, bilimlar ishlab chiqariladi va iste’mol etiladiki, bu holatlar aqliy mehnat ulushining oshishiga olib keladi. Ushbu jamiyatning moddiy va texnologik negizini kompyuter texnikasi va kompyuter tarmoqlari, axborot texnologiyalari, telekommunikatsiya aloqalari asosidagi turli xil tizimlar tashkil etadi. O‘quv materiallarini ishlab chiqish bo‘yicha hozirda Respublikamizda ma’lum bir ishlar qilinmoqda. Bunga yetakchi mutaxassislar jalb qilingan bo‘lib, o‘quv materiallari ta’lim yo‘nalishlari bo‘yicha yaratilmoqda.

Taqdimot materiallarini tayyorlash bosqichlari

Yuqoridagi chizmadan ko‘rinib turibdiki, taqdimot materiallarini tayyorlashning birinchi bosqichi tayyorlanadigan material bo‘yicha g‘oyaning shakllanishidir. Ya’ni material kimlar uchun mo‘ljallangan va qanday ko‘rinishda bo‘lishi to‘g‘risida yaratuvchida bir necha g‘oyalar shakllanadi. Ikkinchi bosqichda material bo‘yicha kerakli ma’lumot yig‘iladi. Ushbu ma’lumotlar mavzuga taaluqli va aniq maqsadga qaratilgan bo‘lishi lozim. Aks holda keraksiz va foydasiz ma’lumotlar yig‘ilishiga hamda vaqtning behuda sarflanishiga olib keladi. Uchinchi bosqich reja tuzish bosqichi hisoblanib, unda materiallar saralanib olinadi va mantiqiy ketma-ketlikda joylashtirish rejalashtiriladi. To‘rtinchi bosqichda saralab olingan materiallar ichidan slaydga beriladigan matn tanlab olinadi. Slaydlardagi matnlar juda ko‘p bo‘lishi maqsadga muvofiq emas. Matnlar qisqartirilgan ko‘rinishda tanlab olinadi. Bir slayddagi matnlar 7-8 qatordan oshmasligi lozim. Ta’lim beruvchi dars jarayonida qisqartirilgan matnlarni og‘zaki to‘ldirgan holda tushuntirib beradi. Dizayn tanlash bosqichida matnning shrifti, matnga qo‘shimcha rasm, chizma, grafika va ranglar tanlab olinadi. Shundan so‘ng, ya’ni oltinchi bosqichda barcha tanlab olingan materiallarga animatsiya qo‘yiladi. Animatsiyada matn va tasvirlarni harakatlantirish, unga ovoz berish imkoniyatlari mavjud. Animatsiyadan foydalanish materialni yanada jonliroq va qiziqarli bo‘lishiga olib keladi. Bu esa o‘z navbatida ta’lim oluvchiga berilgan materialning uzoq vaqt hotirasida saqlanib qolishiga va ularning motivatsiyasining oshishiga yordam beradi.

Bugungi kunda pedagogik adabiyotlar va amaliyotda “loyihalash” atamasi ko‘p qo‘llanilmoqda.

U muayyan darslar, alohida mavzular, yaxlit o‘quv fanlari, o‘quv mashg‘ulotlari yoki fanlar komplekslarini ishlab chiqish bilan bog‘lanadi va texnologiyalashgan pedagogik ob’ektlar, jumladan, pedagogik jarayonlarni ishlab chiqishga ko‘maklashadi.

Loyihalashtirilgan pedagogik jarayonlar asosida shaxsning kasbiy sifatlarini shakllantirish qonuniyatlariga asoslangan ijobiy natijaga bosqichma-bosqich olib keladigan g‘oyalar yotadi.

Bugungi kunda muammoli o‘qitish, aqliy harakatlarni bosqichma-bosqich shakllantirish, ta’lim berishning kompyuter texnologiyasi, modul ta’lim texnologiyasi, kabilar keng qo‘llanilmoqda va ular pedagogik jarayonni loyihalashga asos bo‘ladi.

Zamonamiz shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davrda texnika va texnologiyalar ma’naviy jihatdan tez eskirib qolyapti.

Ishlab chiqarish bilan qiyoslash asosida aytish mumkinki, pedagogning kasbiy faoliyati davomida ta’lim-tarbiya texnologiyalari 2-3 larga almashib ulgurmoqda.

Masalan: xususiy kompyuter yaqin-yaqingacha ta’limning eng noyob vositalaridan biri bo‘lib, hamma o‘qituvchilar ham u bilan muomala qila olmasdi. Bugun esa ta’limda kompyuter texnologiyasi keng tarqalgan. Bu ishni o‘quvchilarga mos usulda va o‘quv dasturiga muvofiq amalga oshirishi lozim.

Xulosa qilib aytganda pedagogik loyihalash pedagog va o‘quvchilarning samarali faoliyatini ishlab chiqish bilan bog‘liq. Puxta, savodli loyihalashtirilgan pedagogik jarayonlar, texnologiyalar va boshqa ob’ektlar vositasida pedagog o‘quvchi shaxsini va o‘z-o‘zini rivojlantirishga erishadi, turli salbiy omillar ta’sirini kamaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Burteshova, A. B. (2023). Agresiv hulq-atvorning gender farqlari. Перспективы развития, 1(1), 354-360.
2. Burteshova, A. B. (2023). O’smirlar agresivligi xususiyatlarining empirik ko’rsatkichlari. Образование и педагогика, 1(1), 176-186.
3. Burkhanovna, B. A., & Rajabboyevna, Q. O. (2022). Psychological research on the problem of gender characteristics of adolescent aggression. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(10), 440-447.

SKALYAR VA VEKTOR KO’PAYTMALARGA OID MISOLLARNI YECHISHNING BIR NECHA USULLARI

Islomov S.M.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti doktoranti

Dolliyeva D.A

Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi

Vektor nisbatan yangi matematik tushuncha hisoblanadi. “Vektor” terminining o‘zi 1845-yilda Vilyam Rouen Gamilton tomonidan kiritilgan. Vektor tushunchasiga son qiymati va yo‘nalishi bilan xarakterlanuvchi ob’ektlar bilan ish ko‘rilganida duch kelinadi. Bunday ob’ektlarga kuch, tezlik tezlanish kabi fizik kattaliklar misol bo‘ladi. Vektor matematikaning turli bo‘limlarida, masalan, elementar, analitik va differensial geometriya bo‘limlarida qo‘llaniladi. Vektorli algebra fizika va mexanikaning turli bo‘limlariga, kristallografiyaga, geodeziyaga tatbiq qilinadi. Vektorlarsiz nafaqat klassik matematika, balki bashqa ko‘plab fanlarni tasavvur qilib bo‘lmaydi. Vektorlar ustida qo‘shish va songa ko‘paytirish, amallarini, vektorlarning skalyar, vektor va aralash ko‘paytmalarini shu kabi masalalarni o‘rganish vektorli algebraning predmeti hisoblanadi.

Skalyar ko‘paytma $\vec{x}, \vec{y} \in R^n$ fazoda aniqlangan. Ortonormallangan bazisda $a = \{x_1, y_1, z_1\}, b = \{x_2, y_2, z_2\}$ berilgan bo‘lsa ularning skalyar ko‘paytmasi $a \cdot b = x_1 \cdot x_2 + y_1 \cdot y_2 + z_1 \cdot z_2$ shu ko‘rinishda topiladi. Skalyar ko‘paytmada biror bir skalyar son hosil bo‘ladi. Vektor ko‘paytma esa faqatgina R^3 fazoda aniqlangan.Vektor ko‘paytmada R^3 fazoda aniqlangan ikkita vektorni vektor ko‘paytiradigan bo‘lsak biz yangi bir vektorni hosilqilamiz. a va b vektorlarning vektor ko‘paytmasi $a \times b$ yoki $[a,b]$ ko‘rinishida belgilanadi.

Endi bitta misolning bir necha xil usulda ishlanishini ko‘rib chiqamiz.

1-usul: Bizga $a=\{x_1,y_1,z_1\}, b=\{x_2,y_2,z_2\}$ vektorlar berilgan bo‘lsin. Biz ularni $a=\begin{bmatrix}x_1\\y_1\\z_1\end{bmatrix}, b=\begin{bmatrix}x_2\\y_2\\z_2\end{bmatrix}$ ko‘rinishda yozib olamiz. Bunda a va b vektorlarning vektor ko‘paytmasi quyidagicha topiladi: $\begin{bmatrix}x_1 & x_2\\y_1 & y_2\\z_1 & z_2\end{bmatrix}$ *bunda birinchi satr o'chirib* $y_1z_2-y_2z_1$ *hosil qilamiz*

$\begin{bmatrix}x_1 & x_2\\y_1 & y_2\\z_1 & z_2\end{bmatrix}$ *ikkinchi satr o'chirib* $y_1z_2-y_2z_1$ *hosil qilamiz*

$\begin{bmatrix}x_1 & x_2\\y_1 & y_2\\z_1 & z_2\end{bmatrix}$ *uchunchi satr o'chirib* $y_1z_2-y_2z_1$ *hosil qilamiz*

natijada $[a,b]=\begin{bmatrix}x_1 & x_2\\y_1 & y_2\\z_1 & z_2\end{bmatrix}=\begin{bmatrix}y_1\cdot z_2-y_2\cdot z_1\\z_1\cdot x_2-z_2\cdot x_1\\x_1\cdot y_2-x_2\cdot y_1\end{bmatrix}$ *hosil bo'ladi*

Misol: $a=\{2,3,1\}, b=\{5,6,4\}$ vektorlarning vektor ko‘paytmasini toping.

$[a,b]=\begin{bmatrix}2 & 5\\3, & 6\\1 & 4\end{bmatrix}=\begin{bmatrix}3\cdot4-6\cdot1\\5\cdot1-2\cdot4\\2\cdot6-5\cdot3\end{bmatrix}=\begin{bmatrix}6\\-3\\-3\end{bmatrix}$ bundan $[a,b]=\{6,-3,-3\}$.

2-usul: Bizga $a=\{x_1,y_1,z_1\}, b=\{x_2,y_2,z_2\}$ vektorlar berilgan bo‘lsin unda vektor ko‘paytma quyidagicha topiladi: $[a,b]=\begin{vmatrix}i & j & k\\x_1 & y_1 & z_1\\x_2 & y_2 & z_2\end{vmatrix}$ detirminantni yechib i,j,k larning oldidagi sonlarni olamiz.

Misol: $a=\{2,3,1\}, b=\{5,6,4\}$ vektorlarning vektor ko‘paytmasini toping.

$[a,b]=\begin{vmatrix}i & j & k\\2 & 3 & 1\\5 & 6 & 4\end{vmatrix}=12i+12k+5j-15k-8j-6i=6i-3j-3k$ bundan $[a,b]=\{6,-3,-3\}$.

3-usul: Ortonormallangan bazisda berilgan $a=\{x_1,y_1,z_1\}, b=\{x_2,y_2,z_2\}$ vektorlar uchun

$[a,b]=\left\{\begin{vmatrix}y_1 & z_1\\y_2 & z_2\end{vmatrix},\begin{vmatrix}z_1 & x_1\\z_2 & x_2\end{vmatrix},\begin{vmatrix}x_1 & y_1\\x_2 & y_2\end{vmatrix}\right\}$ tenglik o’rinli.

Misol: $a=\{2,3,1\}, b=\{5,6,4\}$ vektorlarning vektor ko‘paytmasini toping.

$[a,b]=\left\{\begin{vmatrix}3 & 1\\6 & 4\end{vmatrix},\begin{vmatrix}1 & 2\\4 & 5\end{vmatrix},\begin{vmatrix}2 & 3\\5 & 6\end{vmatrix}\right\}=\{6,-3,-3\}$

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. S.V.Baxvalov, P.S. Modenov, A.S. Parxomenko “Analitik geometriyadan masalalar to‘plami” 2005 b 293-295.

2. Islomov.S.M. Geometrik masalalarni yechishda birinchi tartibli differensial tenglamalarni roli // Academic research in educational sciences // VOLUME 2 | ISSUE 6 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723 DOI: 10.24412/2181-1385-2021-6-180-187

3. Islomov.S.M. Ellipsga doir murakkab masalalarni yechish usullari // Fan va texnika taraqqiyotida intellectual yoshlarning o‘rni // 28.4.2023

RAQAMLI TARIX MUKAMMAL XOTIRA ASOSI SIFATIDA.

Sa’dullayeva Mahfuza Husenovna.
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Jahon tarixi kafedrasi o’qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta’lim jayonlarida xotirani o’tkirlash va charxlash mnemonik usullardan foydalanish va mukammal xotira shakillantirish usullari haqida so’z ketadi. Talabalar va ularda mavjud xotira bilan bog’liq muammolarni bartaraf etish yo’llarini ochib berishga harakat qilindi.

Kalit so’zlar: Pedagog, mnemonika, xotira, texnologiya, raqamli avlod, material, mnemonic usul, svilizatsiya, potensial, innovatsion, kreatif yondashish.

Biz ta’lim va tarbiya tizimining barcha bo‘g‘inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o‘zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz.[1.2016]

Bugun ayni hayot sur’atlari tezlashgan zamonda inson omili uchun xizmat qlishi lozim bo’lgan ko’plab jihatlar raqamlashtirilmoqda. Zero dunyoning kuzatuvchisi sifatida inson o’zgarish va yangiliklarni o’rganishi, ulani qayta ishlashi va eslab qolishi muhim. Bu jaroyon albatta insondan ruhiy va jismoniy mehnat talab etadi. Biz pedagoglar esa talabalarimiz duch kelayotgan ana shunday muammolar ustida tahliliy va tartibli faoliyat olib borishimiz juda muhim. Zero, talabalarga ketma-ketlikda berilgan o’quv materiallari, tarixiy voqealar ularni barchasini eslab qolishlari uchun qiyinchilik tug’diradi. Talabalarda berilgan ma’lumotlarni anglab, eslab qolishlari uchun xotira mashqlarini, mnemonik texnikalardan foydalangan holda olib borish lozim. Mnemonik mashqlar bilan bir qatorda darslarni vizual, 3d formatda, prezintatsiyalar asosida tashkillashtirish maqsadga muofiq. Raqamli tarix jarayoni mnemonik texnologiyaga singdirilgan holda tashkillashtirilgan darslar mukammal xotirani shakllantirishi aniq.

Bugungi kun talabasi albatta mukammal xotira egasi bo’lishi, zamonaviy talaba sifatida “raqamli avlod” ko’zgusini o’zida paydo qilmog’i lozim.

Xotiraning mukammalligi talaba yoshlarni qiychiliklardan qutqaradi Masalan “Jahon tarixi” yoki, “O’zbekiston tarixi”dagi mavzularni oladigan bo’lsak bu mavzularda qanchalab raqamlar, joy nomlari, tarixiy shaxslar nomlari va voqelik jarayonlarini o’z ichiga oladi. Ularni barchasini eslab qolish uchun vizualizatsiya qilamiz yoki raqamlashtirib chiqamiz. Bu mashq jarayonlarini mnemonik metodlarning biridan foydalangan holda boshlasak ham bo’ladi. Biz mnemonik metod qanchalik mahoratli bo'lishidan qat'i nazar, talabaga biroz vaqt beramiz chunki, bunga vaqt sarflamasdan yangi materialni o'zlashtira olmaydi. Umumiy vaqt gipotezasiga ko'ra, yodlangan material miqdori sarflangan vaqt miqdoriga to'g'ri keladi, shu sababli biz talaba bir zumda yodlashni kutishimiz xato uni xotira saroylariga joylashiga, mustahkamlashiga yo’l qo’yib berishimiz lozim.

Takrorlash usuli. To'plash va taqsimlash qonuniga ko'ra, cheklangan takrorlashlar bilan vaqt bo'yicha taqsimlangan takrorlashlar bir martalik takrorlashlarga qaraganda samaraliroq eslab qolishga imkon beradi bu g’oya xotira tadqiqotchisi G.Ebbingxaus [2.2019] tomonidan ilgari surilgan. Bu metodga berilgan manbani qayta-qayta tez-tez tanaffus bilan takrorlab turish lozim.

Tarixni o‘rganish, yodlash, takrorlab turish zarur, bu talabalar uchun muammo, qiyin jarayon kabi anglashiladi. Shu sabab ham o‘quvchilarga mnemonik usullardan qulay va samarali foydalanishda dastlab motivatsiyalar berish zarur [3.472].

Tarixni o'qitishda faol izlanish usuli dolzarbdir. Ushbu so'zlar bilan dasturni va qo'shimcha tarixiy materialni qayta ishlash va tushunish bo'yicha doimiy ishlarni tushunish kerak, ham o'qituvchi, ham uning shogirdlari tomonidan. Ayniqsa, hozirgi siyosiy va iqtisodiy vaziyatni hisobga olgan holda. O'qituvchi zamonaviy ilm-fanni yoritishda ko'rinib turganidek, bolalarni tarix olami bilan tanishtirishi va shu bilan birga tarix zamonaviy sivilizatsiya poydevorini tashkil etuvchi bugungi kun uchun tirik ekanligini ko'rsatishi kerak.

Fikrlashni rivojlantirish bo‘yicha ishlar katta hajmdagi bilimlarni samarali o‘zlashtirishni ta’minlash va ijodiy rivojlangan shaxsni shakllantirish imkonini beradi. Bu borada

Ushbu tavsiyalarni har qanday yangi materialni o'zlashtirishingiz kerak bo'lgan holatlarda qo'llash yodlash samaradorligini oshiradi.

Imtihonda qiyin savolga javob berasizmi, omma oldida improvizatsiya qilasizmi, murakkab ma'lumotlarni tahlil qilasizmi yoki taqdimot qilasizmi, ma'lumotni tezda qayta ishlash qobiliyati hayotiy mahoratdir. Agar siz birinchi jumlani ikkilanmasdan o'qigan bo'lsangiz va unda nima deyilganini darhol tushungan bo'lsangiz, unda sizning ish xotirangiz bilan nisbiy tartib mavjud. Aks holda, uni yaxshilash uchun ba'zi samarali strategiyalar va texnikalar bilan qurollanishingiz kerak. “Tizim o’z oldiga hududlar sohalar kesimida har tomonlama yuksalishiga munosib hissa qo’sha oladigan o’rta bo’g’in kadrlarni tayyorlash yoshlarrni malakali mehnat orqali o’z hayot faravonliigini ta’minlashga o’rgatish, o’z mehnat faoliyatiga innovatsion va kreatif yondashish, yaratuvchanlik, ma’naviy potensialni rivojlantirish kabi vazifalarni qo’yadi” [4.3-4]

Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining saylangan Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruzasi. 12.12.2016
2. Герман Эббингауз" : Британника. 2019 июль 27 июнь, Британника: //britannica.com .
3. Sa’dullayeva Mahfuza. Tarix ta’limida mnemonika: xotiradan to’g’ri va noto’g’ri foydalanish.// Ta’lim, fan va innovatsiya. 2023.2-son 471-473-betlar.
4. Xolmuxammedov M.M. “Professional ta’lim tizimini zamonaviy yondashuvlar asosida modernizatsiya qilish”//Uzluksiz ta’lim ilmiy-uslubiy jurnal. 2021.6-son 3-4- betlar.

EMERGING USES OF TECHNOLOGY IN LANGUAGE TEACHING AND LEARNING

Samadova Svetlana Jontoshevna

independent researcher

Chirchik State Pedagogical university, Interfaculty department of Foreign Languages

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta`lim sohasida ishlatiladigan “texnologiya” va “texnika” terminlari ustida so`z yuritilib, har ikkalasining farqi ko`rsatilib o`tilgan. Asosiy e`tibor mashg`ulotlarda qo`llanishi kengayib borayotgan zamonaviy texnikalarga qaratilgan.

**Kalit so`zlar**: asl (haqiqiy), audio, internet, virtual, butun jahon o`rgimchak to`ri, kommunikatsiya rivojlanishi, ijtimoiy o`zaro harakat.

Annotation: This article discusses the terms “technology” and “technique” used in education, and the differences between them. The main attention is focused is on the modern techniques which is the usage in the classroom is expanding.

Key words: authentic, audio, internet, virtual, world wide web, evolution of communication, social interaction.

Аннотация: В данной статье автор рассуждая об используемых в сфере образования терминах «техника» и «технология», показывает разницу между этими двумя понятиями. Основное внимание уделяется современным техникам, всё чаще применяемым на занятиях.

Ключевые слова: подлинный, аудио, интернет, вертуал, всемирная паутина, развитие коммуникации, социальное взаимодействие

There are two main ways to think about technology for language learning: technology as providing teaching resources and technology as providing enhanced learning experiences. On the one hand, if we think of technology as providing resources, then it is clear that technology has long been associated with language teaching. For years, the technology may have only been chalk and a blackboard. Later, film strips, audio, and video recording and playback equipment were additions to the technological tools available to many teachers. These days, of course, there are digital technological resources that teachers can draw on. The Internet, which connects millions of computers around the world, makes it possible to communicate from one computer to another. As a result, the world wide web (www or ‘the web’), a way of accessing information over the Internet, has enabled teachers to find authentic written, audio, and visual texts on most any topic imaginable. There is a breadth and depth of material available for those who know how to surf the web.

Computers also provide the means to access online dictionaries, grammar and style checkers, and concordances. On the other hand, if we think of technology as providing enhanced learning experiences, then the implications are even greater: Technology is no longer simply contributing machinery or making authentic material or more resources available that teachers can use; it also provides learners with greater access to the target language. As a result, it has the potential to change where and when learning takes place. Furthermore, it can even shape how we view the nature of what it is that we teach. At first glance, neither definition of technology—providing teaching resources and providing enhanced learning experiences—would appear to constitute a method. However, the use of technology for the latter is at least a significant methodological innovation. As Kern has put it: Rapid evolution of communication technologies has changed language pedagogy and language use, enabling new forms of discourse, new forms of authorship, and new ways to create and participate in communities. (Kern 2006: 183)

A classroom setting with a teacher in front at the blackboard/whiteboard and with students at their desks reading from a textbook, while still the norm in much of the world, is giving way to the practice of students working independently or collaboratively at computers and using other technology, such as cell phones (mobile phones), inside and outside of classrooms. The new discourse, which students use to author and post messages online, has features of both written and oral language, and students participate in online or virtual communities that have no borders. Even if all their language learning is done in formal learning contexts, learners who have access to computers have more autonomy in what they choose to focus on. With the use of technology, students are more likely to use language for: … ongoing identity formation and personally meaningful communication in the service of goals that extend beyond ‘practice’ or ‘learning’ in the restrictive senses associated with institutional settings. (Thorne 2006: 14)

Technology also allows teaching to be tailored to the individual to a greater extent than is normally possible. A few Computer-assisted Language Learning (CALL) programs can even adapt to diverse

learners by analyzing their input and providing customized feedback and remedial exercises suited to their proficiency. There are also programs that feature computer adaptive testing so that students respond to test questions at an appropriate level.

Complementing the greater individualization is the greater social interaction that can result from the ability to link students through networked computers. Vygotsky claimed that learning takes place through social interaction (Vygotsky 1978). Social interaction helps students co-construct their knowledge by building on one another's experience. The fact that interaction in technology happens mainly through writing means that the interaction is available for later reflection and analysis.

So technology makes possible greater individualization, social interaction, and reflection on language, greater student motivation. At the same time as technology enhances language learning experiences, it also contributes to reshaping our understanding of the nature of language: Language is not a fixed system. Instead, it is always changing and being changed by those who use it (Larsen-Freeman and Cameron 2008). Because technology allows learners to explore language used in process, it helps make visible the emergent, changing nature of language. In fact, this more dynamic view of language has even been applied to grammar in what Larsen-Freeman (2003) calls grammaring. Grammaring is not knowledge of grammar rules, but is rather the ability to use grammar structures accurately, meaningfully, appropriately, and creatively as well. Despite what technology has to offer, we should always remember:

> … that it is not technology that affects the learning of language and culture but the particular uses of technology. This emphasis on use highlights the central importance of pedagogy and the teacher. (Kern 2006: 200)

Technology should be integrated into the curriculum and not just added in because it is new. What are the goals of the teacher? The teacher seeks to provide students with access to authentic language. The language should be used in interaction with others and in relation to knowledge creation. Learning to use technology to support one's language learning is also important because it makes students more autonomous learners. The teacher's role is to plan activities that students accomplish via technological means. Then the teacher monitors their work and guides the students as they learn the language. The students' role is to be actively involved in using the language, in taking risks with the language by connecting with others, and in exploring information via the target language. Students help each other to learn. Learning languages through the use of technology brings learners into contact with authentic language use. Student-generated language is what is focused upon. Since it is understood that language learning is a non-linear process, there is no particular pre-set order to the language items that are learned. Language is emergent, dynamic, and continuously evolving. It is influenced both by the topical focus and by the personal relationships that are developing. Cultivating students' language awareness is important. Much online work involves reading and writing; therefore, a good portion of class time involves speaking and listening in the target language. A language is learned by using it (emergentism—Ellis and Larsen-Freeman 2006). The teacher guides the process while students enjoy a great deal of autonomy over what is focused on and on how the tasks are achieved. Student-to-student interaction can take a number of forms, including students working together on websites or blogs, editing one another's writing, and participating in online discussions, called 'online chats.' Students are motivated by online tasks. They are able to choose how they wish to represent themselves in their profiles on social networks and in online communities. They enjoy autonomy in what they want to focus on and learn about. Language is seen as a tool for social interaction, relationship building, and for knowledge creation. It is used for communication. Native speaker usage is not necessarily the model or indeed the goal. Language consists of patterns. Some language patterns are stable, and others are reshaped through use. Students learn about the everyday life

or culture of speakers of the target language through their online interactions, such as those from e-pen pals. They can also 'visit' and learn virtually about different parts of the world. Personal statements, sharing of opinion or facts, reporting and reflecting are emphasized. Computer use naturally requires the skills of reading and writing, although speaking and listening may also be worked on depending on the type(s) of technology used. Because of the emphasis on the written medium, class time can be profitably spent in face-to-face interaction. A student's native language can be used for communication and support for learning the target language, as needed.

Given the dynamic environment that technology affords, editing one's own work is an ongoing process. Therefore, errors are not a preoccupation of the teacher. Language use is creative and forgiving. New forms and uses of language are constantly emerging. Students have a record of their interaction and can always return to it to improve it, if they want to or if the teacher directs them to.

Technology Used for Providing Language Learning Experiences Here is a brief review of some of the options that teachers use. This review includes options not featured in the Experience above but ones that you should be aware of. It would not be possible to include all of the options within a single lesson, and, of course, the options are always increasing—given the rate of development in the field.

In conclusion we can say that technology is always evolving, and new forms of connection are constantly being developed. We realize, therefore, that any technology we refer to in this article, will likely change in the coming months. Still, we felt that it was important to discuss the use of technology in providing enhanced language learning experiences. For one thing, not everyone has access to the technology described here, although having even one computer in class can be helpful. For another, the use of technology is not any more neutral than any other method or medium. For example, Reeder, Macfadyen, Roche, and Chase (2004) claim that certain e-tools for communication and education are based on Western-style notions of efficiency, and they question whether they are necessarily appropriate for international groups of learners. Nonetheless, there is no doubt that technology will have an increasing presence in education. What is important from our perspective is that teachers be knowledgeable about technology, and if they choose to use it, that they do so in pedagogically sound ways. We agree with van Lier who wrote: … if technology is to be a positive force in education, it should not be cast as an alternative to classroom teaching, or as replacing the teacher, but as a tool that facilitates meaningful and challenging classroom work. (van Lier 2003: 2)

REFERENCES

1. English Language Learning and Technology. Amsterdam: John Benjamins. Egbert, J. 2008.
2. Supporting Learning with Technology: Essentials of Classroom Practice. Upper Saddle River, NJ: Merrill/Prentice-Hall. Ellis, N. and D. Larsen-Freeman. 2006.
3. 'Student modeling and ab initio language learning.' System 31: 519–35. Kern, R. 2006.
4. 'Foreign language learning as global communicative practice' in D. Block and D. Cameron (eds.). Globalization and Language Teaching, 83–100. London: Routledge. Larsen-Freeman, D. 2003.

AutoCAD GRAFIK DASTURI YORDAMIDA MODEL YASASH ORQALI TALABALARNING FAZOVIY TASAVVURINI OSHIRISHGA OID METODIK TAVSIYALAR

Sattarov Shavkat Yuldashevich

Termiz davlat universiteti, Termiz. O'zbekiston.

sattarovs215@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tezisda talabalarning grafik savodxonligini oshirishda AutoCAD grafik dasturining o‘rni va ahamiyati yoritib berilgan. Fazoviy tasavvurni rivojlantirishga oid masalalar AutoCAD grafik dasturi yordamida bajarishga namunalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: tafakkur, grafik vazifalar, fazoviy tasavvur, AutoCAD grafik dasturi, modul yasash, ko‘rinishlar.

Istiqlol tufayli o‘qitish metodikasi va pedagogika-psixologiyada o‘quv ishlarining eng yaxshi usullarini tanlashga, ta’lim jarayonida o‘quvchilarning bilish faoliyatini faollashtiradigan masalalarni kiritishga katta ahamiyat berilamoqda. Ayniqsa, dars jarayonida o‘quvchilarning o‘quv faoliyatlarning almashinuvchanligini amalga oshirish barcha o‘quv predmetlari qatorida chizmachilikni o‘qitish metodikasining diqqat marakzidagi vazifalardan biri bo‘lib kelmoqda.

Ma’lumki, grafikaviy faoliyat o‘zining o‘ziga xos hususiyati bilan va mohiyatiga ko‘ra pirovard natijada chizmalarni o‘qish sohasidagi bilimlar va uquvlar hajmi bilan texnikaga taaluqli sistemalashtirilgan bilimlarni uyg‘unlashtirish bilan harakterlanadi, ya’ni chizma bajarish osondan qiyinga, soddadan murakkabga qarab yo‘naltirilgan bo‘ladi.

Chizma deb - mavjud davlat standart talabi asosida barcha qonun-qoidalarga rioya qilib, chizma asboblari yordamida biror maqsadni ko‘zlab bajariladigan tasvirga aytiladi [4].

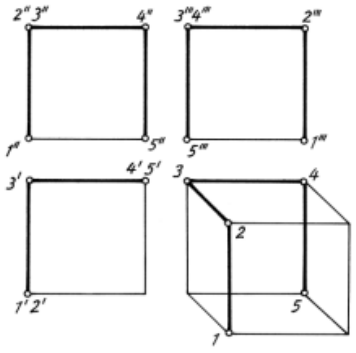
O‘quvchi (talaba) larning chizma to‘g‘risidagi bilimi va fazoviy tasavvurini oshirishda turli xil model yasash ancha samarali natija beradi. Shuni hisobga olib model yasashning bir necha xil usullarini topshiriqlar asosida ko‘rib o‘tamiz.

1-topshiriq. Simdan yasalgan modelning ko‘rinishlari berilgan (1-rasm, a). uning chapdan kovrinishi yaqqol tasviri aniqlansin [2].

Yechish. 1. kubning yaqqol tasviri chiziladi.

2. Kubning yaqqol tasvirida simning qaysi qirralarida ekanligi belgilab chiqiladi va kontur chiziqda belgilab olinadi.

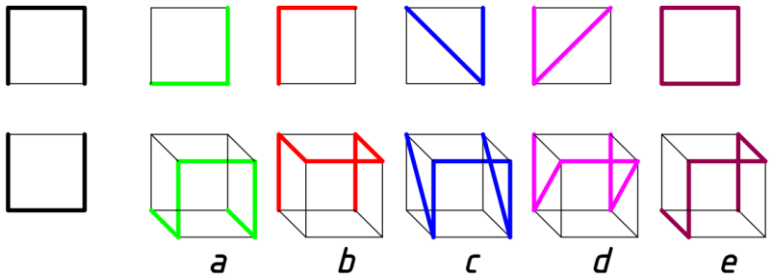
3. Modelning uchinchi (chapdan) ko‘rinishi yaqqol tasviri berilgan ko‘rinishlari o‘zaro solishtirilib aniqlanadi (1-rasm, b).

1-rasm. Simdan yasalgan modelning ko‘rinishlari.

2-topshiriq. Simdan yasalgan modelning olddan va ustdan ko‘rinishlari berilgan (2-rasm). Uning chapdan ko‘rinishini aniqlash jarayonida u model qancha variantlada bo‘lishi mumkinligi anilansin.

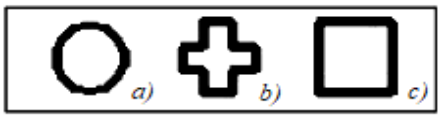
Yechish. Javobini kubning yaqqol tasvirida izlash orqali model bir nechta variantlada bo‘lishi mumkinligi aniqlandi (2-rasm, a, b, c, d, e).

2-rasm. Simdan yasalgan modelning ko‘rinishlari.

3-topshiriq. Berilgan teshikdan tig‘iz o‘tadigan modelning uchta ko‘rinishi va yaqqol tasvirini yasang (3-rasm) [1].

Yechish. Bu topshiriqni ishlash uchun avvalombor shuni hisobga olish kerakki ya’ni loyihalanayotgan detal modeli uchala ko‘rinishdan ham tig‘iz o‘tishi lozim.

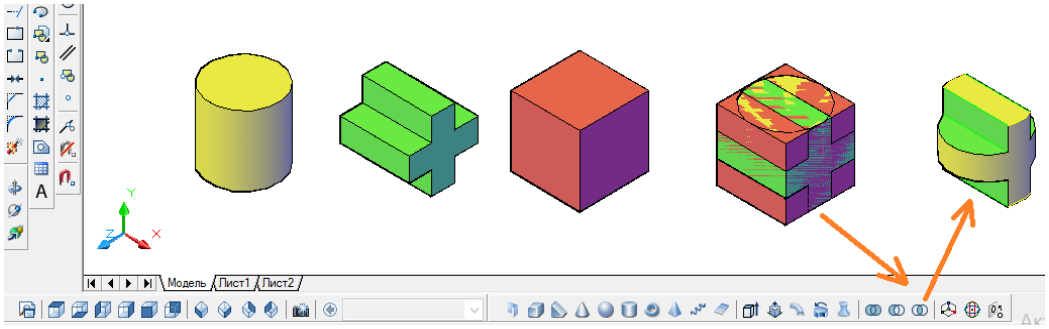
3-rasm. Modelning uch ko‘rinishi chegaralari.

1. Modelning gabarit o‘lchamlari o‘zaro teng, shuning uchun birinchi navbatta diametrik va balandligi teng silindr yasab olamiz.

2. Ikkinchi bosqichda 3-rasm b shaklga mos ko‘rinishni chizib uning aksonometriyasini bajaramiz.

3. Uchinchi bosqichda 3-rasm c shaklli kvadratga mos kub chizib olamiz

4. Oxirgi bosqichda aksonometrik tasvirlarini birlashtiramiz va “Пересечение” - buyrug‘i yordamida kerakli aksonometrik tasvirga ega bo‘lamiz (4-rasm) [3].

4-rasm. AutoCAD grafik dasturida ishning bajarilishi.

Insonning yaratuvchanlik faoliyatida grafik tasvir o‘zaro bog‘langan ikki vazifani bajaradi. Birinchidan, chizma fikrlashning o‘ziga xos quroli, ikkinchidan fikr (g‘oya)ni beruvchi vositadir. Shuning uchun ham loyihachilik faoliyatida asosan grafik jihatlarni ajratib o‘rganamiz lozim.

Adabiyotlar:

[1] Rahmonov I. va boshqalar. Chizmachilik o‘qitishda pedagogik texnologiyalar. Toshkent – 2012. 122-123-betlar.

[2] Xalimov M.K., Ochilov F.E. Chizmachilik (Geometrik va proyeksion chizmachilik). Toshkent – 2012. 57-58-betlar.

[3] Turayev X.A., Sattarov Sh.A. “Muhandislik kompyuter grafikasi”. O‘quv qo‘llanma. Toshkent “Lesson Press 2023-yil. 85-89-betlar.

[4] Sattarov Sh.Y. “Model yasash yo‘li bilan talabalarning fazoviy tasavvurini oshirish”. Termiz muhandislik texnologiyalari instituti, “Muhandislik fanlarini o‘qitishning dolzarb muammolari va yechimlari” Respublika ilmiy-texnik anjuman materiallari. 4-5-noyabr 2022-yil. 146-149-betlar.

ZAMONAVIY TA'LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O'RNI VA ROLLARI

F.A.Israilova
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
2-kurs magistranti feruzaisrailova45@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada bugungi kunda inson hayotida zamonaviy texnologiyalarning o'rni yoritilgan. Raqamli texnologiyalar jamiyat hayotining ko'p jabhalariga kirib bormoqda. Ta'lim ham bu jarayondan istisno emas. Maqolaning maqsadi raqamli texnologiyalar imkoniyatlarini tahlil qilish asosida o'quv jarayonini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari, ularning afzalliklari va tahdidlarini ko'rib chiqishdir. Maqolada elektron ta'limning afzalliklari va kamchiliklari tahlil qilinib, ta'lim tizimidan yangi maqsadlarni qo'yadigan, ta'lim jarayonining tuzilishi va mazmunini o'zgartiradigan kompleks yondashuvni talab qiladigan raqamlashtirish shakllari ko'rsatilgan. Muallif ularni oliy va kasb-hunar ta'limi tashkilotlari faoliyatiga ilmiy asoslangan tatbiq etish zarurligi to'g'risida gipotezani shakllantirdi.

Kalit so'zlar: Raqamli texnologiyalar, raqobatbardosh ta'lim modeli, elektron ta'lim tizimi, ta'lim muhitini raqamlashtirish shakllari, elektron ta'limning afzalliklari va kamchiliklari.

PLACES AND ROLES OF GIGITAL TECHNOLOGIES IN MODERN EDUCATION

Abstract. The relevance of the study is due to the fact that human life today is impossible to imagine without modern technology. Digital technologies are beginning to penetrate into many aspects of society. Education in this process is no exception. The purpose of the article is to consider the priority areas of the educational process, their advantages and threats based on the analysis of the capabilities of digital technologies. The article analyzes the advantages and disadvantages of electronic education, shows the forms of digitalization that require an integrated approach from the education system that would set new goals, change the structure and content of the educational process. The author formulated a hypothesis about the need for their scientifically substantiated implementation of higher and vocational education organizations. The article is intended for employees of the higher and vocational education system.

Keywords: digital technology, competitive educational model, e-education system, forms of digitalization of the educational environment, advantages and disadvantages of e-education.

Raqamli texnologiyalar hayotning barcha sohalariga faol kirib bormoqda. Axborot resurslari barcha toifadagi fuqarolar uchun: yosh bolalardan tortib pensionerlargacha axborot texnologiyalari zamonaviy jamiyatni tashvishga soladigan mutlaqo barcha muammolarni hal qilishga qodir degan g'oyani yaratadi.

Zamonaviy raqamli texnologiyalar butun dunyo bo'ylab universitetlar va boshqa ta'lim muassasalarini rivojlantirish uchun yangi vositalarni taqdim etadi. Raqamlashtirish tajriba va bilim almashish imkoniyatini beradi, odamlarga ko'proq o'rganish va kundalik hayotlarida ko'proq ongli qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Yaqin kelajakda ta'lim muhitida raqamlashtirish bilan bog'liq jiddiy o'zgarishlar kutilmoqda. Elektron ta'lim tizimi yangi imkoniyatlar va yangi muammolarni yuzaga keltirmoqda. Asosiy imkoniyatlar qatoriga ta'lim olish muammolarini hal etish, ta'lim shaklini tanlash imkoniyatlarini kengaytirish, bilimlarni uzatish vositalarining xilma-xilligini ko'paytirish kiradi.

Raqamlashtirish tufayli bugungi kunda hamma ilgari faqat mutaxassislar va olimlar uchun mavjud bo'lgan ma'lumotlarga kirishi mumkin. Ta'lim va fan olami global tus oldi. Misli ko'rilmagan o'zgarishlar davrida ko'plab universitetlar o'zlarining noyob fazilatlari va raqobatdosh ustunliklarini saqlab qolgan holda, moslashishga va global ilmiy va ta'lim xaritasida o'z o'rnini topishga harakat qilmoqdalar.

"Raqamli"dan foydalanishga asoslangan joriy etilayotgan texnologiyalarning so'zsiz afzalliklarini

hisobga olsak, axloq, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, robotlar va tashkilot xodimlari o‘rtasidagi raqobatning huquqiy jihatlari va boshqalar bilan bog‘liq masalalar tobora ko‘proq birinchi o‘ringa chiqmoqda. Raqamli texnologiyalarning zamonaviy ta’limdagi o‘rni va rolini tushunish zarurati oliy va kasb-hunar ta’limi metodologiyasi va didaktikasi sohasidagi zamonaviy tadqiqotlarda o‘z ifodasini topishi kerak.

Universitetlar hozir duch keladigan savollar keyingi rivojlanish strategiyasini tanlash va ular e'tibor qaratishni rejalashtirgan yo'nalishni tanlashga to'g'ri keladi. Kelajakda raqobatbardosh ta'lim va tadqiqot modeliga o'tish uchun raqamli transformatsiya dasturini hozirdan ishlab chiqish kerakligi aniq.

Elektron ta'lim tizimining muammolarini ikki sinfga bo'lish mumkin: joriy (o'tish davri) va immanent. Hozirgi vaqtda elektron ta'lim kunduzgi ta'limga taqlid qilish istagi, o'quv mahsulotlari sifatini nazorat qilishning zaifligi, interaktivlikning pastligi, kompetentsiyalarning primitivizatsiyasi kabi muammolarga duch kelmoqda. Elektron ta'lim tizimining eng muhim o'ziga xos kamchiliklari sotsializatsiya va yashirin bilimlarni uzatish muammolaridir. Raqamlashtirish muqarrar ravishda ta’lim xizmatlari bozorining o‘zgarishiga olib keladi. Asosiy o‘yinchilar yetakchi universitetlar bo‘ladi (yangi bilimlarni yaratish, prinsipial jihatdan yangi ta’lim mahsulotlarini ishlab chiqish, ilmiy kadrlar tayyorlash); elektron ta'lim mahsulotlari va global ta'lim platformalarini ishlab chiqaruvchi kompaniyalar (tayyor o'quv mahsulotlarini iste'molchiga translyatsiya qilish).

Bugungi kunda ta’lim tizimining raqamli texnologiyalarga sho‘ng‘ish tezligi hozirda axborot makonida taklif etilayotgan ko‘p narsalarni jiddiy tahlil qilish va pedagogik asoslash uchun asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Ushbu maqolaning maqsadi raqamli texnologiyalarning imkoniyatlarini tahlil qilish, ularni oliy o'quv yurtlari ishiga ilmiy asoslangan tatbiq etish zarurligi haqidagi gipoteza asosida ta'lim jarayonini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini, ularning afzalliklari va tahdidlarini aniqlashdir.

Ta'lim muhitini raqamlashtirish turli shakllarda amalga oshirilishi mumkin:

- mavjud o‘quv materiallarini, shu jumladan ma’ruzalar, taqdimotlar, darsliklar, mustaqil ish uchun topshiriqlar va bilimlarni nazorat qilish vositalarini elektron muhitga o’tkazish;
- o‘qituvchilar va talabalarning o‘zaro hamkorligi uchun interaktiv elektron muhitni shakllantirish, jumladan, o‘qituvchilar uchun elektron kabinetlar yaratish, vebinarlar, muhokama forumlari va boshqalarni o‘tkazish;
- ta’lim vositalarining yangi turlarini yaratish: elektron darsliklar, elektron muammoli kitoblar, videoma’ruzalar, kvestlar;
- elektron muhit imkoniyatlaridan foydalangan holda ta’limning prinsipial yangi shakllarini yaratish – axborotni obrazli uzatish doirasini kengaytirish, rolli o‘yinlar davomida turli vaziyatlarni taqlid qilish, raqobatbardosh o‘yinlarni simulyatsiya qilish va boshqalar;
- o‘quv jarayoniga sun’iy intellekt imkoniyatlarini kiritish.

Bugungi kunda ta’lim muassasalarining aksariyatida ta’limni raqamlashtirish jarayoni asosan dastlabki ikki shaklda amalga oshirilmoqda. Bu talabalarning o'quv materiallaridan foydalanishini osonlashtirish, mazmunli ma'noga ega bo'lmagan o'quv yuklamasini kamaytirish, o'quv fanining mazmuni va o'quv jarayoni ustidan nazoratni osonlashtirish imkonini beradi. Bundan tashqari, ushbu jarayon masofaviy ta'lim xizmatlari ko'lamini sezilarli darajada kengaytiradi.

Biroq, ushbu tendentsiyadan keyin ertami-kechmi ta'lim tizimidagi o'z o'rningizni yo'qotishingiz mumkin. Yoxan Vissemning elektron ta’lim “buzuvchi innovatsiya bo‘lib, samarasiz universitetlarni muqarrar ravishda yo‘q qilishga olib keladi, shundan so‘ng nisbatan oz sonli yetakchi universitetlar ushbu yangi texnologiyadan foyda ko‘radi” degan tezislariga qo‘shilmaslik mumkin emas.[3, 20-b].

Elektron ta'lim innovatsiyalarning ushbu turiga tegishli. Hozirgi vaqtda u iste'molchilar uchun muhim

bo'lgan bir qator xususiyatlar bo'yicha oflayn ta'limdan sezilarli darajada past. Biroq, onlayn ta'lim bozorida o'z vaqtida o'z o'rnini egallay oladigan va ommaga doimiy ravishda yaxshilanib borayotgan tegishli xizmatlar sifatini taklif eta oladigan ta'lim tashkilotlarigina kelajakda ta'lim maydonida qolish imkoniyatiga ega.

Elektron ta'limning afzalliklari quyidagilardan iborat:

1) ta'lim olish muammolarini hal qilish: bilim olish yo'lidagi hududiy to'siqlarni bartaraf etish; vaqt cheklovlarini olib tashlash - foydalanuvchi uchun qulay vaqtda kirish; sinflarni bloklarga bo'lish tufayli darslarga kirish imkoniyati; yuqori malakali o'qituvchilardan bilim olish.

2) Tanlash imkoniyatlarini kengaytirish: o'qituvchi va materialni taqdim etish usulini tanlash qobiliyati; mantiqqa, tasvirlarga (assotsiatsiyalarga) yoki amaliyotga (holatlar, vazifalar) urg'u berish; materialni assimilyatsiya qilish usulini tanlash qobiliyati: eshitish, vizual, vosita qobiliyatlari yoki interaktiv ishtirok etish orqali; materialni o'zlashtirish chuqurligini tanlash qobiliyati - kurslarning keng doirasi; bilimlarni sinab ko'rishning qulay usulini tanlash qobiliyati: testlar, topshiriqlar, loyihalar, sun'iy intellekt bilan interfaol suhbatlar va boshqalar.

3) Bilimlarni uzatish shakllari va vositalarini kengaytirish: an'anaviy ma'ruzalar, chiqishlar va seminarlar bilan bir qatorda loyiha ishi, guruh bahslari, rolli o'yinlar va raqobatbardosh o'yinlar, shu jumladan virtual ishtirokchilar bilan va boshqalardan foydalanish.

4) Ijtimoiy-iqtisodiy afzalliklar: manfaatlar asosida ijtimoiy intellektual tarmoqlarni shakllantirish imkoniyati; nisbatan arzonligi (yuqori sarmoya va past operatsion xarajatlar).

Bugungi kunda mavjud onlayn ta'lim tizimining past sifatini belgilovchi asosiy muammolar quyidagilardir:

–kunduzgi ta’limga taqlid qilish istagi, bu original tizimga nisbatan nusxa sifatining yomonlashishiga olib keladi;

–o'quv mahsulotlari sifatini nazorat qilishning zaifligi. Afsuski, ba'zi zamonaviy onlayn kurslar ularni tayyorlaydigan o'qituvchilarning past malakasini aks ettiradi. Bugungi kunda ta’limga raqamli texnologiyalarni joriy etish bilan shug‘ullanuvchi mutaxassislarning ko‘pchiligi pedagogika fanini yaxshi bilishmaydi, lekin axborot-texnika tizimlarini yaxshi bilishadi. Raqamli texnologiyalarni joriy etish nuqtai nazaridan qaraganda ushbu toifadagi ishchilar - dasturchilar, muhandislar uchun asosiy psixologik-pedagogik tayyorgarlik muhim, psixologiya, pedagogika, tibbiyot sohasidagi ilmiy tadqiqotlar natijalarini bilishni birinchi navbatga qo’yishlari kerak, [6, 3-b];

–past interaktivlik. Bugungi kunda “tushunish – takrorlash – yodlash” an’anasiga asoslangan an’anaviy ta’lim tizimi o‘quvchining bilish jarayoniga jalb etilishiga asoslangan faol ta’lim usullaridan samaradorligi jihatidan sezilarli darajada past ekanligi isbotlangan deb hisoblash mumkin [4, 122-b.]

– sotsializatsiya muammosi. Ta'limning interfaol shakllaridan foydalangan holda ham, o'quvchilarni tarbiyalash va ularga ijtimoiy o'zaro munosabat ko'nikmalarini berish muammosi saqlanib qolmoqda.

Mamlakatimiz uchun ta'limni raqamlashtirishning asosiy tahdidi global ta'lim muhitining chekkasida qolishdir. Bu tahdid bir necha omillar natijasida amalga oshirilishi mumkin: jahon bozoriga kech kirish; mahsulot sifatining pastligi; til to'sig'i.

Jahon bozoriga kirishning kechikishi ichki bozorning sezilarli ko'lami va ta'lim atarkiyasini saqlab qolish ehtimoli xayolotining natijasi bo'lishi mumkin. Bugungi kunda fuqarolarining aksariyati mahalliy ta'limga talabi bor. Bu pozitsiya foydasiga argument aholimizning ingliz tilini yomon bilishidir. Biroq, siz allaqachon Internetda bepul til kurslarini topishingiz mumkin va kelajakda tegishli ta'lim xizmatlari taklifi faqat kengayadi. Ingliz tilida so'zlashuvchi ta'lim tashkilotlari uchun ushbu mahsulot ularning asosiy mahsulotlariga talabning oshishini ta'minlaydigan rag'batlantiruvchi mahsulot bo'ladi.

Shunday qilib, elektron ta'lim rivojlanishi bilan ta'lim xizmatlari bozori tobora globallashib bormoqda. Shu bilan birga, shuni tushunish kerakki, har qanday bozorga o'z vaqtida kirmaslik uning ierarxiyasida muhim mavqega erishishda katta qiyinchiliklarga olib keladi. Va bu nafaqat muhim bozor ulushini egallash har doim uning shakllanishi (o'sishi) bosqichida erishish osonroq ekanligi, balki hukmron o'yinchilar o'zlarining standartlari va o'yin qoidalarini o'rnatishlari haqida ham. Bu ularning bozor sohasida, bu soha ierarxiyasidagi o'zgarishlarni oldini oladi [5].

Adabiyotlar:

1. Bromwich D. Trapped in the Virtual Classroom //Флигстин Н. Архитектура рынков: - The New York Review of Books. – 2015. – July 9.
2. Yu.S.Glazyev. Kelajak iqtisodiyoti. – M.: Книжный мир, 2016.
3. Y.Vissema. Uchinchi avlod universiteti. O'tish davridagi universitet boshqaruvi / Й. Виссема. – M.: Олимп-Бизнес, 2016.
4. E.X.Mayxner. Korporativ treninglar / X.E.Майхнер. – M.: ЮНИТИ, 2002.
5. Polanyi M. The Tacit Dimension. Garden City / M.Polanyi. – New York: Doubleday, 1966. References.
6. Yu.V.Sharonin, Oliy va kasbiy ta'limdagi raqamli texnologiyalar: mutaxassislarni maqsadli tayyorlashda shaxsga yo'naltirilgan smart-didaktikadan blokcheyngacha/ Ю.В. Шаронин //Современные проблемы науки и образования. – 2019.

TA'LIMDA AXBOROT XAVFSIZLIGINING HOZIRGI HOLATI

Yo’ldoshev Shohruhbek Zokirjon o’g’li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti o’qituvchisi

E-mail: norintoshloq1997@gmail.com

Ta'lim muassasalari tadqiqotdan tortib test hujjatlarigacha, talabalarning shaxsiy ma'lumotlarigacha bo'lgan muhim ma'lumotlarni saqlaydi. Moliyaviy sanoatdagi kiberxavfsizlik katta e'tiborni jalb qilsa- da , so'nggi ko'rsatmalar ta'lim sohasidagi zaiflikni ham ta'kidlaydi. Ta’lim muassasalari sinf xonalari va ma'muriy idoralarga ko'proq texnologiyani kiritar ekan, axborot xavfsizligi tobora muhim ahamiyat kasb etadi.

Biznes sektori bilan solishtirganda, ta’lim muassasalari notijorat tashkilotlari hisoblanmaydi (garchi ko'p hollarda ular shunday bo'lsa ham). Natijada paydo bo'ladigan savol, hujum sodir bo'lganda ta’lim muassasalari nimani yo'qotadi? Javob hujum turiga qarab o'zgaradi. Agar ta’lim muassasalari jiddiy tadqiqotlar va ilmiy nashrlar bilan mashhur bo'lsa, buzilgan tarmoq tadqiqotning obro'si va yaxlitligiga katta ta'sir ko'rsatishi mumkin. Hujum kompyuterda uzilishlarga olib kelishi yoki o'qitishda ishlatiladigan boshqa vositalarni ishdan chiqishiga olib kelishi mumkin.

Bunday hujumlar nafaqat talabalarni ortda qoldiribgina qolmay, balki o'qituvchilarning talabalarga berishi mumkin bo'lgan ta'lim turini ham cheklaydi. Tasavvur qiling-a, dasturlash sinfiga nosozlik, buzilgan kompyuterlar bilan dars berishga harakat qiling! Aytishga hojat yo'q, ta'lim muassasalariga qilingan hujumlarning oqibatlari universitetlar uchun har xil, ammo halokatli emas. Shaxsiy ma'lumotlar, mablag'lar va innovatsion tadqiqotlar o'rtasida universitetlar juda ko'p ma'lumot tahdidiga ega.

Ta'lim muassasalarida axborot xavfsizligini kompleks ta'minlash yil davomida, real vaqt rejimida, kechayu kunduz standartlashtirilishi va nazorat qilinishi kerak. Shu bilan birga, xavfsizlik tizimi ma'lumotlarning paydo bo'lishidan to to'liq yo'q qilinishi yoki tashkilot uchun ahamiyatini yo'qotishigacha bo'lgan butun hayot tsiklini hisobga olishi kerak. Bir nechta maqolalarni tahlil qilish ta'lim muassasalarida axborot xavfsizligini ta'minlashning umumiy maqsadlarini aniqlash imkoniyatini keltirib chiqaradi:

1. Axborotning takrorlanuvchanligi tufayli sizib chiqishi, o‘g‘irlanishi, yo‘qolishi, buzilishi va soxtalashtirilishining oldini olish ;

2. Axborotning oshkor etilishi yoki buzib tashlanishi tufayli shaxs, korxona, jamiyat va davlat xavfsizligiga tahdidlarning oldini olish;

3. Axborotni yo'q qilish, o'zgartirish, buzish, nusxalash yoki blokirovka qilish bo'yicha ruxsat etilmagan harakatlarni oldini olish, bu uning potentsial samaradorligini pasayishiga olib kelishi mumkin;

4. Axborot resurslari va korxona tizimlariga noqonuniy aralashuvlarning har xil turlarini oldini olish;

5. Mulk ob'ekti sifatida axborotning huquqiy himoyasini ta'minlash (uning noqonuniy takrorlanishi ehtimolini istisno qilish) ;

6. Fuqarolarning shaxsiy sirlarini va korxona axborot tizimlarida saqlanadigan shaxsiy ma'lumotlarning maxfiyligini saqlash bo'yicha konstitutsiyaviy huquqlarini himoya qilish;

7. Hujjatlashtirilgan axborotning qonun hujjatlariga muvofiq konfidensialligi (maxfiylik, foydalanish va tarqatish huquqlari va boshqalar).

Ushbu maqsadlarga erishish uchun ko'plab echimlar va yondashuvlar mavjud. Shunga qaramay, ba'zi bir asosiy chora-tadbirlar ta'lim muassasalari uchun ayniqsa muhim va muhimdir. Bularga quyidagilar kiradi:

1) Ikkala ish joyidagi ma'lumotlarga kirishni nazorat qilish va amaliy dasturlar.

2) faqat keyinchalik ma'lumotlar va ilovalarga kirish huquqiga ega bo'lgan avtorizatsiya qilingan foydalanuvchilarga ruxsat berish zarurati;

3) qaysi foydalanuvchilar ma'lum ilovalar va ma'lumotlarga kirishi mumkinligini aniqlaydigan avtorizatsiya tartib-qoidalarini ishlab chiqish va tashkilotda bunday tartiblarni joriy etish bo'yicha tegishli choralarni ko'rish ;

4) fayllarga kirishni cheklash protseduralarini ishlab chiqish: fayllardagi ma'lumotlar turini va xavfsizlikning zarur darajasini ko'rsatish uchun tashqi va ichki teglardan foydalanish; arxivlar, fayllar va ma'lumotlar kutubxonalari saqlanadigan binolarga kirishni cheklash; vakolatli foydalanuvchilarning fayllarga kirishini cheklash uchun tashkiliy choralar va proshivkalardan foydalanish;

5) Ma'lumotlar yaxlitligini himoya qilish, xatolarni tekshirish, uning to'liqligi va aniqligini ta'minlash. Olingan qayta ishlash natijalarini kutilgan natijalar bilan solishtirish uchun ma'lumotlarning to'g'riligi protseduralar yordamida tekshirilishi kerak;

6) Tizim dasturiy ta'minotini himoya qilish. Dasturlarni ishlab chiqishda himoya choralari dasturga o'zgartirishlar kiritish, uni qabul qilish va amalga oshirishdan oldin foydalanuvchi tomonidan sinovdan o'tkazish tartib- qoidalarini o'z ichiga olishi kerak;

7) Xavfli aloqa liniyalari (Internet) orqali ma'lumotlarni uzatishda kriptografik yopilish, bu erda uni tajovuzkor osongina ushlab olish mumkin.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. Axborot xavfsizligi asoslari: Darslik / I. M. Karimov, N. A. Turgunov. T.: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2016. – 91 b.

2. Yo'ldoshev Shohruhbek Zokirjon o'g'li, Mirzamaxmudov Azamatjon Baxtiyor o'g'li. (2022). Axborot xavfsizligi darajasi va uning zamonaviy kompyuter tarmoqlaridagi o'rni. Galaxy xalqaro fanlararo tadqiqot jurnali , 10 (5), 966–968.

3. Yo'ldoshev Shohruhbek Zokirjon o'g'li (2023). Integratsiyalashgan axborot xavfsizligi tizimini joriy etish. «Zamonaviy informatikaning dolzarb muammolari: o‘tmish

tajribasi, istiqbollari» mavzusida respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman – T.: TDPU, 2023, (382-385).

INGLIZ MEDIA MATNLARIDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING IFODA ETILISHI NEW YORK TIMES GAZETASIDAGI FRAZEOLOGIZMLAR MISOLIDA

Chirchiq davlat pedagogika instituti 2-bosqich magistranti
Shuxratova Zebo Shavkat qizi
Ilmiy rahbar: **Sadullayeva Nilufar Azimovna**

Annotatsiya: Maqolada ingliz media matnlarida frazeologik birliklarning ifodalanishi haqida ma’lumot berilgan. Ingliz va o’zbek tillaridagi frazeologik birliklarning qiyosiy tahlili bir qancha misollar bilan tahlilga tortilgan. Nazariy ma’lumotlarga munosabat bildirilgan.

Kalit so`zlar: frazemalar, lug’aviy birlik, lingvomadaniy aspekt, chog‘ishtirma tadqiq, leksik birlik, sinonim, media matn.

Axborot jamiyati shakllanishining zamonaviy sharoitida ommaviy axborot vositalari tilini o'rganish alohida ahamiyatga ega. Hozirgi vaqtda axborot va texnologiyalar rivojlanishi davrida, hayot va jamiyatni ommaviy axborot vositalarisiz, xususan, media olam, gazetalarning elektron va bosma shakllarisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Media olam axborotni uzatish vositasi sifatida o'quvchi bilan aloqaga kirishadi. O’quvchiga mamlakat va butun dunyodagi ichki va tashqi voqea va xodisalar haqida ma’lumot berish bilan chegaralanmaydi, balki kundalik hayotda asqotadigan maslahatlar bilan o'rtoqlashadi, mashhur hikoyalar va romonlardan parchalarni nashr etadi, reklama bilan ham shug’ullanadi, o'quvchilarning savollariga, ham huquqiy, ham psixologik va albatta, moliyaviy savollarga ham javob berib boradi.

An'anaviy ommaviy axborot vositalarining jadal rivojlanishi: bosma nashrlar, radio, televideniya, yangi kompyuter axborot texnologiyalarining paydo bo'lishi, jahon axborot makonining globallashuvi - bularning barchasi ishlab chiqarish jarayoni va so'zning tarqalishiga ta'sir qilmay qolmadi. Ommaviy axborot vositalari matnlari yoki media matnlari bugungi kunda til mavjudligining eng keng tarqalgan shakllaridan biridir[1] Global axborot oqimida ingliz tilidagi media matnlar alohida o'rin tutadi. Bir qator siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy sabablarga ko'ra ingliz tilidagi ommaviy axborot vositalari matnlarining umumiy hajmi boshqa tillardagi ommaviy axborot vositalari matnlari hajmidan sezilarli darajada yuqori.

U yoki bu materialni yaratish – medianing turi va janriga qarab tanlanadi, rasmiy gazetada taqdim etilgan ma'lumotlar ommaviy axborot vositalaridan farq qiladi. Yillar mobaynida media olamning jamiyat hayotidagi o’rni alohida ahamiyatga ega bo’lib kelmoqda. Hozirgi kunda media matnlarning bosma versiyasiga qaraganda, elektron shakli ommaga ko’proq taqdim etiladi. Gazetalarning veb-saytlari, instagram hamda, telegram kanallari tashkil etilgan.

Bosma nashrga kelsak, shuni ta'kidlash kerakki, har bir xalqning media materialini turiga, tashkil etilishiga asoslanib, o'ziga xos tanlovi mavjud. A.Abdusaidov ta’kidlaganidek, “Gazeta tilining o‘ziga xosligi shundaki, gazeta jurnalistikasi badiiy jurnalistikadan o’zining original formati, maxsus lingvistik shakli bilan ajralib turadi[2]" Ingliz media olami, barcha media olamlar singari, nafaqat ichki, balki

[1] Zokhida Sharobidinovna Tursinova O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA SIYOSIY EVFEMIZMLARNING QIYOSIY TAHLILI Текст научной статьи по специальности «Строительство и архитектура»
[2] Abdusaidov A. Language features of newspaper genres: Ds. dis. abstract - Tashkent, 2005. - P. 37.

mamlakatning tashqi muammolarini ham tahlil qiladi, buning natijasida turli iboralarning o'zaro ta'siri sababli media matn tili boshqa tillar bilan doimiy aloqada bo'lib, bu tillararo faollikka yordam beradi.

Barchaga ma’lumki, har qaysi tildagi gazeta media matnlarida katta miqdordagi frazeologik birliklarni ko’rishimiz mumkin va ularning asosiy maqsadi:

- verbal iqtisod (so’zni tejash)
- toftologiyaga yo’l qo’ymaslik (fikrni bir xil jumla bilan ifoda etilishiga)
- mushtariyga ta’sir etish va hokozolar.

Sahifalarda chop etilgan illustratsiyalarda aks etgan frazeologik birliklardan foydalanish gazetxonning tasavvur olamiga sezilarli darajada ta'sir qiladi. Frazeologik birliklar sababli, tilning estetik aspektlari oshiriladi, ranglarning turli jilosi singari tilning ma’lumot aspekti olamni va hayotni xissiy intuitsiya orqali namoyon etadi[3]. U yoki bu frazeologik birlikdan foydalanish ommaviy axborot vositasining shakli va sifatiga bog’liqdir. Rasmiy (yuqori sifatli) gazetalarda ma’lumotning ma’nosi, kirish so‘z, so’z birikmalari, siyosiy va ilmiy atamalar, klishe kabilar neytral frazeologik birliklar bilan ifoda etiladi. Tabloid (ommaviy) gazetalar kam real yangiliklarni yetkazadi asosan, ifodaviylik aspekti yuqori bo’lgan idiomalarga boy bo’lgan shov-shuvli materiallarni nashr etadi. Frazeologik birliklardan foydalanish ingliz zamonaviy gazetalaridagi media matnlarning yetakchi xususiyati hisoblanadi.

Ingliz media matnlarida frazeologizmlarning ifoda etilishini ingliz tilshunosligida xizmatlari benihoya katta bo’lgan A.V.Kuninning klassifikatsiyasi asosida o’rganib, tahlil etib chiqamiz. Quyida tahlil etiladigan frazeologizmlar ommaviy axborot vositalari, gazeta, jurnal nashrlari, hamda telegram, instagram, mashhur brendlarning reklama matnlaridan olingan.

1. “Santorum has done a good job in pointing out that Achilles’ heel in Romneycare,” Ms. Palin said. Achiles’ heel — a weak feature that someone or something has that could cause failure or could be attacked. It is rooted in the myth of Achilles’ mother dipping him in the River Styx, making his entire body invulnerable except for the part of his foot where she held him. Biron bir shaxs yoki narsaning mag’lub bo’lish, shikast yetish, sinishiga sabab bo’luvchi kuchsiz, og’riqli nuqtasi. Yuqorida keltirilgan frazeologizmning kelib chiqishi miflarga borib taqaladi, o’zbek tilida ushbu frazeologizmning tarjimasi yo’q, lekin ekvivalent sifatida – nozik nuqta, joy birikmasini ishlatish mumkin.

2. “I’m not willing to light my hair on fire to try to get support,” Mr. Romney said. If something sets your hair on fire, it excites you or catches your attention urgently. Possibly from stories of Viking marauders said to have set their hair and beards on fire when running into battle in order to appear fanatical and fearsome. Hayajonga soladigan yoki zudlik bilan e'tiborni tortadigan vaziyat uchun ishlatiladi. Viking talonchilarining hikoyalaridan kelib chiqqan holda, qo'rqinchli ko'rinish uchun jangga kirishayotganda sochlari va soqollariga o't qo'yishgan. Bu frazeologizmning ham o’zbek tilida tarjimasi yo’q, qo’qisdan, to’satdan, kutilmaganda bo’lgan holat yoki vaziyat uchun ishlatiladi.

3. That inevitably leads him to discuss President Obama and his health care law, a topic that gets Mr. Santorum’s blood boiling, and that of his listeners. To get someone’s blood boiling — to make very angry. People used to think blood actually boiled when they became angry or excited. To enrage someone. The term the blood boils has meant anger since the seventeenth century. The precise cliché appears in Thomas Macaulay’s History of England (1848): “The thought of such intervention made the blood, even of the Cavaliers, boil in their veins.” Birovning qonini qaynatish, qattiq g'azablantirishni ifoda etishda foydalaniladi. Ilgari odamlar g'azablanganda yoki hayajonlanganda qon haqiqatan ham qaynaydi deb o'ylashgan. Birovni jahlini chiqarish. "Qon qaynaydi" iborasi XVII asrda Tomas Makoleyning “Angliya tarixi” (1848) asarida uchraydi: “Bunday aralashuv haqidagi fikr hatto otliqlarning qonini qaynatdi”.

[3] Breus E.V., 2005, p. 15

Ushbu birlik o’zbek tilida ham mavjud va quyidagi shakllari bor: qonini qaynatmoq, achchig’ini keltirmoq.

4. Truth has gone out the window. By that point in the argument, reason had gone out the window. One member of the audience started shouting at the speaker during the presentation, and all sense of decorum went right out of the window. Once the government deregulated the industry, expensive safety precautions were the first thing out the window. Out the window — used for saying that you stop doing something. Forgotten or disregarded; lost or wasted. Biron narsani to’xtatganda ishlatiladigan turg’un birlik. Unutilgan yoki e'tibordan chetda qolgan; yo'qolgan yoki isrof qilinganda foydalaniladi. O’zbek tilida tarjimasi yo’q, muqobil variant shaklida quyidagilarni ishlatish mumkin: hayoldan ko’tarildi, chippakka chiqdi, havoga uchdi. Yuqoridagi misollani o’rganib chiqgan holda, shuni ta’kidlashimiz joizki, frazeologik birliklar media matnlarda asosiy funksiyalarni bajaradi va frazeologizmlar media matnlarda maqola yoki medi matnlarda mushtariy e’tiborini tortish, asosan sarlavha qismida, gapning ma’nosini chuqurroq yetkazib berish va o’quvchining tasavvur olamini uyg’otish. maqsadlarda foydalaniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Zokhida Sharobidinovna Tursinova o‘zbek va ingliz tillarida siyosiy evfemizmlarning qiyosiy tahlili Текст научной статьи по специальности «Строительство и архитектура»

2. Abdusaidov A. Language features of newspaper genres: Ds. dis. abstract - Tashkent, 2005. - P. 37.

3. Breus E.V., 2005, p. 15

4. https://www.insightpublications.com.au/what-to-look-out-for-when-analysing-a-media-text/

THE LINGUA- CULTUROLOGICAL ASPECT OF TERMINOLOGY

Kabulova Zulfiya Xojanayevna

Chirchik State Pedagogical university, Interfaculty department of Foreign Languages

Abstract: Terminology plays a pivotal role in the field of linguistics, with its significance deeply intertwined with both language and society. This article delves into the lingua-culturological characteristics of terminology, exploring how it reflects and shapes cultures and societies.

Key words: terminology, lingua-culturological characteristics, culture, language, society

Culturological terms are not only words but also windows into the values, beliefs, and worldview of a particular culture. They can be challenging to translate precisely into other languages because they often encapsulate complex cultural ideas and experiences. Understanding these terms can provide valuable insights into the richness and diversity of human cultures.

1. Language as a Cultural Mirror

Language is more than just a means of communication; it is a reflection of culture. Terminology within a language embodies the values, traditions, and knowledge of a particular culture. For example, terms related to cuisine, clothing, and rituals can provide insights into the cultural nuances of a society[1][2].

2. Terminology as a Cultural Identifier

Terminology can serve as a cultural identifier, distinguishing one group from another. Regional dialects and specialized vocabularies can reveal a person's origin, profession, or social affiliation. This linguistic diversity is a testament to the rich tapestry of human culture.

3. Influence of Globalization

In an increasingly globalized world, the spread of English as a lingua franca has led to the adaptation and incorporation of English terminology into various languages and cultures. This phenomenon, known as anglicization, showcases how terminology can transcend cultural boundaries[3].

4. Terminology and Cultural Evolution

Languages are dynamic and evolve over time, often due to cultural shifts. New terminology emerges to describe technological advancements, societal changes, and cultural trends. For instance, the digital age has given rise to a host of tech-related terminology that reflects the modern way of life.

5. Terminology Preservation

Cultural heritage is preserved through terminology. Indigenous languages, for example, house terminology that encapsulates centuries-old traditions and knowledge. Efforts to document and revitalize such languages are vital for safeguarding cultural diversity.

Culturological terms, also known as cultural terms or cultural concepts, are words or phrases that carry cultural meaning and significance. These terms are deeply rooted in a specific culture and often do not have direct equivalents in other languages or cultures. Culturological terms are essential for understanding and describing various cultural aspects, traditions, beliefs, and practices. Here are a few examples of culturological terms:

Saudade (Portuguese): This term represents a deep emotional state of longing or nostalgia, often associated with the Portuguese and Brazilian cultures. It conveys a unique mixture of sadness, melancholy, and a desire for something absent.

Namaste (Sanskrit): In Indian culture, "Namaste" is a respectful greeting or salutation. It is used to acknowledge the divine spark within each person and show respect for their inner spirit.

Hygge (Danish): Hygge describes a Danish concept of coziness, comfort, and well-being. It encompasses the feeling of contentment and warmth that comes from enjoying simple pleasures in life, like spending time with loved ones or savoring a cup of tea by the fireplace.

Guanxi (Chinese): Guanxi refers to the intricate social networks and relationships in Chinese culture. It involves personal connections and mutual obligations that play a crucial role in business and social interactions.

Ubuntu (Nguni Bantu): Ubuntu is an African philosophy that emphasizes the interconnectedness of all people. It translates to "I am because we are" and underscores the importance of community, compassion, and shared humanity.

Schadenfreude (German): This term represents the pleasure or satisfaction derived from the misfortune or suffering of others. It reflects a complex human emotion not easily expressed in a single word in many other languages.

Bildung (German): Bildung encompasses the concept of personal and intellectual development through education and cultural enrichment. It emphasizes self-cultivation and lifelong learning.

Dharma (Sanskrit): Dharma is a fundamental concept in Indian religions and philosophies, including Hinduism and Buddhism. It refers to one's moral duty, righteousness, and the path to spiritual fulfillment.

Terminology plays a pivotal role in linguistics, acting as a bridge between language and society. To understand the lingua-culturological characteristics of terminology, we must delve into its significance and how it reflects the intricate relationship between language and culture.

1. Language as a Cultural Marker

Language is not merely a means of communication but also a reflection of culture. Each language embodies the beliefs, values, and social norms of the community that uses it. Terminology, as a subset of language, carries these cultural markers within its lexicon and usage.

2. Terminology's Cultural Significance

Terminology encompasses specialized vocabulary used within specific fields or communities. This specialized language reflects the unique knowledge systems, practices, and traditions of those groups. For example, medical terminology reflects the culture of the medical profession, while legal terminology embodies the culture of the legal system.[3]

3. Terminology's Role in Identity

Terminology reinforces group identity and solidarity. It allows professionals within a field to communicate effectively and distinguishes them from others. This creates a sense of belonging and shared cultural values.

4. Language and Globalization

In an era of globalization, English has emerged as a lingua franca in various fields, including science and technology. The use of English terminology in these contexts brings about a clash of cultures as non-native speakers adapt to English-language norms.[2]

5. Challenges and Opportunities

The study of terminology in a culturological context helps bridge gaps between cultures and promotes understanding. However, it also raises challenges, such as the potential loss of indigenous knowledge as English dominates. Balancing the preservation of cultural diversity with effective communication remains a key challenge.

The act of translation goes beyond simply transferring words from one language to another. It also encompasses the realm of intercultural communication. This underscores the pivotal role of translators as intermediaries between cultures. However, it's essential to recognize that this task is not straightforward, given the challenges arising from cultural terminology.

As highlighted by Guerrera in 2012, translating terms rooted in specific cultural contexts, such as realia or cultural terms, can pose significant difficulties. Nevertheless, these challenges should not lead to the assumption that such terms are untranslatable. Resorting to the concept of "untranslatability" would be an oversimplification. Instead, there are effective approaches to tackle the intricate task of translating cultures.[4]

To overcome these obstacles and achieve successful cultural translations, the translator's role becomes indispensable. A culturally aware translator can employ various methods, techniques, and strategies to bridge the cultural gap. Guerrera discusses some of these strategies and procedures in relation to translating cultures.[4]

According to Nida , differences in translations can generally be attributed to three fundamental factors: the nature of the message, the author's purposes, and the type of audience. Additionally, Nida distinguishes between two types of equivalence: formal and dynamic.[5] Formal equivalence focuses on preserving both the form and content of the message, while dynamic equivalence seeks to achieve naturalness of expression and connect the receptor to behaviors within their own cultural context, without requiring them to understand the source-language cultural patterns.

Newmark points out that translation challenges often arise when there's a cultural emphasis, stemming from the cultural differences between the source and target languages. He offers several categories for translating between cultures. The first category deals with ecology, encompassing aspects such as flora, fauna, geography, and climate. The second category pertains to material culture, covering

items like clothing, transportation, architecture, and notably, cuisine. The third category delves into social culture, addressing aspects related to work, leisure, and societal norms. The fourth and fifth categories encompass organizations, customs, activities, procedures, and concepts, including political, administrative, artistic, and religious elements, as well as non-verbal communication like gestures and habits, such as "cock a snook" and "spitting."[6]

In accordance with Vinay and Darbelnet, translators generally have two methods at their disposal: direct (literal) translation and oblique translation.[7] Direct translation includes techniques like borrowing, calque, and literal translation, while oblique translation comprises strategies such as transposition, modulation, equivalence, and adaptation.

Conclusion

In conclusion, terminology is not just a linguistic tool; it is a cultural artifact that reflects the values and identity of its users. Understanding the lingua-culturological characteristics of terminology is essential for effective cross-cultural communication and the preservation of cultural diversity. Therefore, terminology is not merely a linguistic tool; it is a cultural artifact that reflects the intricacies of societies and their evolution. Understanding the lingua-culturological characteristics of terminology is crucial for appreciating the richness and diversity of human culture.

Sources

1. OpenConference - Characteristics of the Terminology and its Significance
2. Britannica - Language | Definition, Types, Characteristics
3. ResearchGate - The Cultures of English as a Lingua Franca
4. Guerrera, A. F. (2012). “Translating culture: problems, strategies and practical realities”. Art and Subversion. No. 1- Year 3. ISSN 1847-7755; doi: 10.15291/sic/1.3.lt.1.
5. Nida, E. (Ed.) (2000). Principles of Correspondence. The Translation Studies Reader. London:Routledge.
6. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. New York: Prentice Hall.
7. Vinay, J. P. & Darbelnet, J. (1977). Stylistique comparée du français et de l’anglais. Méthode detraduction . París: Didier.

MATEMATIKANI O’QITISHDA AXBOROT TEXNALOGIYALARINING AHAMIYATI

Abduraxmanov.A.G

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Algebra va matematik analiz kafedrasi kata o’qituvchisi

Hozirgi kunda axborot texnologiyalari kundalik hayot va kasbiy faoliyatning ajralmas qismiga aylanib borayotgan bosqichda. Ta'lim tizimi albatta bu bosqichda muxim o'rin tutadi, chunki raqamli iqtisodiyot fuqarolarimizning qanchalik tayyor bo‘lishiga bog‘liq.

"Matematika" o'quv jarayonida axborot texnologiyalarini qo'llash uchun katta imkoniyatlar yaratadi Bunda o'quv jarayonining turli bosqichlarida (yangi materialni o'rganish, ilgari o'rganilgan bilimlarni mustahkamlash va tizimlashtirish, bilimlarni va o'rganilgan faoliyat usullarini nazorat qilish, materialni umumlashtirish va takrorlash) darsning turli bosqichlarida. (bilimlarni yangilashda, yangi materialni taqdim etishda va hokazo) va, o'quv jarayonining ajralmas qismi bo'lgan auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarda foydalanish mumkin. Chirchiq Davlat pedagogika universiteti o'qituvchilarining faoliyati doirasida matematika o'qituvchilarining ish tajribasini tahlil qilish axborot texnologiyalarining matematika o’qitish jarayonida sistematik ravishda qo’llanilishini ko’rsatdi.

Bularga quyidagilar kiradi:

- multimedia taqdimotlari nazariy material va uning birlamchi mustahkamlanishi;

- o'rnatilgan videodarslar, test savollari va o'z-o'zini nazorat qilish uchun savollarga ega elektron darsliklar,mobil ilovalar;

- algebra va matematik analizni o'qitish jarayonida qo'llaniladigan grafik dasturlari (Excel, AdvancedGrapher, MathCad va boshqalar);

- geometriyani o'qitishda ishlatiladigan virtual konstruktorlar ("Live geometriya","Geogebra" va boshqalar);

- murakkab mavzularni yoritishda dasturiy paketlar (Matematika ,Maple va boshqalar)

- test sinov muhitlari.

Matematika o‘qituvchilari bilan bo‘lib o‘tgan suhbatlar ularning aksariyati o‘quv jarayoniga zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish tayyor ekanligini ko‘rsatdi, lekin quyidagi qiyinchiliklar bu jarayonga to‘sqinlik qilmoqda

zarur moddiy-texnik ta'minotning etishmasligi: yoki o'quv jarayonida qo'llaniladigan mavjud resurslar axborot texnologiyalari imkoniyatlarini amalga oshirishga imkon bermaydi

- zamonaviy axborot texnologiyalarini qo'llash bo'yicha o'qituvchilar (ayniqsa, o'rta va katta yoshdagi o'qituvchilar) uchun zaruriy tayyorgarlikning yo'qligi;

- innovatsion yondashuvlarning yetarlicha uslubiy ishlab chiqilmaganligi axborot texnologiyalaridan foydalanish, o'quv materiallarini mustaqil tayyorlash va ishlab chiqish juda katta vaqtni talab qiladi.

Shu munosabat bilan, axborot texnologiyalarining zamonaviy imkoniyatlarini o'rganish va maktabda o‘rta maxsus va oliy o‘quv yurtlarida matematikani o'qitish jarayonida ulardan foydalanish bo'yicha uslubiy tavsiyalar ishlab chiqish zarurati paydo bo'ladi. Mobil ta'lim maktabda o‘rta maxsus va oliy ta'limning bir qismi bo'lgan yangi yo'nalish sifatida ajralib turadi Yangi davlat ta'lim standartlari joriy etilishi munosabati bilan talabalarning mustaqil ishlari hajmi oshdi Bir necha o'n yillar davomida mustaqil dars deganida ko'pincha bosma adabiyot bilan mustaqil ishlash tushunular edi. Yangi axborot texnologiyalaridan foydalangan holda mustaqil ta'limni tashkil qilish imkoniyatlari sezilarli darajada oshdi. Murakkab formulalar,teoremalarni mustaqil o'rganish qiyin, shuning uchun ushbu kurs uchun interaktiv multimedia ma'ruzalarini yaratish va o'quv dasturlarini yaratish zarurati tug'ildi. Bu erda, shubhasiz, o'qituvchi va talabaga yordamga nafaqat kompyuter, balki ko'plab gadjetlar (telefonlar, planshetlar va boshqalar) kelishi mumkin. Shu ma'noda yaratilgan mobil ilova bu masalani hal qilishda yordam boladi deb umid qilaman. Ilova “Aniqmas va aniq integrallar” nomli o'quv qo'llanmasi asosida tayyorlangan bolib “matematik analiz”ning integrallar bo'limini o'z ichiga oladi.Mobil ilova uchta bob ,mustaqil echish uchun misol va masalalar va namunaviy masalalar echimidan iborat.Bunda Maple dasturiy paketidan keng foydalanilgan va Play marketga joylashtirilgan. Quydagi hovola orqali kirish mumkun: https://play.google.com/store/apps/details?id=com.xorazmapp.akt_matanaliz

Bunday ilovalardan talabalar mustaqil talimda keng foydalanishi mumkin. Tajriba-sinov natijalari shuni ko'rsatdiki, ushbu axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanish talabalarda kognitiv jarayonlarni sezilarli darajada faollashtiradi va matematikani o'rganishga qiziqishni oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Abdurahmanov AG. "The use of modern information technology in solving nonstandard problems." European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 8.12 (2020).

2.. Гельфанова Д.Д., Шамилев Т.М. Применение прикладных математических пакетов в математической подготовке инженеров-педагогов // «Проблеми сучасної педагогічної освіти», Сер.: Педагогіка і психологія. – Зб. статей. – Ялта: РВВ КГУ, 2009 – Вып.23 – Ч.1 – стр. 50-5

3. Садуллаев А., Мансуров Х. Т., Худойберганов Г., Ворисов А. К., Гуломов Р. Математик анализ курсидан мисол ва масалалар тўплами, 1, 2, 3 қ. Т. “Ўқитувчи”, 1995, 1995, 2000.

ИННОВАЦИОННЫЕ ФОРМЫ И МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНОСТИ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ «РУССКОГО ЯЗЫКА И ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ»

Гульмира Джуманиязовна Арсланова
Преподаватель кафедры «Методика начального образования»
факультета «Начальное образование»
Чирчикского государственного педагогического университета

Аннотация.

Данная статья знакомит с инновационными подходами развития креативного мышления у учащихся начального образования. Автором предложены примеры креативных педагогических технологий, способствующих развитию мотивации к познавательной деятельности, совершенствованию творческих способностей и логического мышления, выработке коммуникативных навыков и усвоению социального опыта для духовного и нравственного становления гармонично развитой личности младшего школьника.

Ключевые слова: инновационные методы, креативность, «Русский язык и читательская грамотность», педагог, младший школьник, творческие способности.

Введение

В процессе современного развития нашего общества перед школьным образованием стоит важная задача повышения её качества. Образование непосредственно связано с технологией, экономикой, наукой, культурой, традициями каждого государства и является значительной частью общенациональной стратегии для его усовершенствования.

В книге Президента Узбекистана Ш. М. Мирзиёева «От национального возрождения – к национальному прогрессу» написано: «Качество национальной образовательно-воспитательной системы определяют уровень нашей сегодняшней жизни и требования завтрашнего дня» [1].

Для полноценного решения учебно-воспитательных задач в школьном образовании необходимо использование современных, инновационных, интерактивных форм и методов.

«Целесообразным должно быть признано такое сочетание методов и форм деятельности, которое позволило бы учителю достичь успеха, решить все намеченные задачи, научить каждого ученика» [2].

Педагогу, в процессе обучения и воспитания школьников, необходимо развивать у них духовные и нравственные качества, активизировать творческие способности для их социализации в общественной жизни.

«Именно поэтому сегодня в мировой системе образования социализация личности рассматривается как ключевой вопрос в процессе воспитания» [3].

Для успешной социализации ребёнка в обществе и умения осуществлять намеченные цели, учителю необходимо вырабатывать у детей коммуникативные навыки и креативность.

Креативность – это умение творчески, нестандартно, неординарно, уникально и удобно находить пути выполнения поставленных задач.

Человек, обладающий креативным мышлением, отличается способностями генерировать идеи, импровизировать и находить новые оригинальные подходы.

Для активизации творческого потенциала у младших школьников, учителю рекомендуется во время учебного процесса и во внеурочной деятельности применять новые приёмы для тренировки креативности у детей.

Практическое применение инновационных форм и методов для развития креативного мышления школьников

Наиболее результативной методикой совершенствования качества образования является реализация творческих подходов в учебно-воспитательный процесс.

Метод – это путь достижения какой-либо цели с применением определённых способов и правил.

Формы применения интерактивных методов в учебном процессе могут быть различные: индивидуальные, «работа в парах», «работа в малых группах», коллективная деятельность.

На уроках по предмету «Русский язык и читательская грамотность» учитель начальных классов может использовать оригинальные методы, способствующие развитию творческого потенциала у младших школьников.

Учащимся можно предложить упражнения для расширения креативного мышления:

Задание 1. «Необычное использование». Предложить ученикам назвать любой предмет и придумать как можно больше способов его использования. Ответы могут быть нестандартными, оригинальными, новаторскими.

Этот метод развивает у детей навыки ассоциативности, сравнения, поиск рациональных путей решения проблемы.

Задание 2. «Любопытство». Учащимся предлагается рассмотреть картину. Для выполнения данного упражнения учитель делит учеников на две команды. Первая команда составляет 10 вопросов по картине, а вторая команда отвечает на поставленные вопросы.

Применение данного задания развивает у учащихся наблюдательность, речь, умение составлять вопросы и обосновывать свои ответы, культуру общения и эстетическое восприятие действительности.

Задание 3. «Слова». Это упражнение рекомендуется проводить в игровой форме в виде соревнования. Коллектив учеников делится на группы. Каждая группа должна записать в тетради как можно больше слов по пройденной теме.

Проведение такой нетрадиционной формы урока улучшает память, закрепляет полученные знания, мотивирует на учёбу, увеличивает словарный запас детей.

Задание 4. «Занимательные предложения». Учащиеся называют любую букву и составляют предложение, каждое слово которого начинается с этой буквы. Предложения могут быть оригинальными, нетрадиционными, своеобразными и увлекательными.

Это упражнение повышает эмоциональное настроение у детей, развивает сообразительность, умение синтезировать идеи, проявлять индивидуальность.

Задание 5. «Сочинение стихотворения». Учитель или ученик читает первую строчку любого известного стихотворения. Учащиеся в процессе коллективной деятельности продолжают сочинять стихотворение по-новому.

Использование данного коллективного литературного творчества на уроке совершенствует у учащихся образное мышление, умение строить предложения, находить рифмы к словам, повышает культуру речи, коммуникативные способности и воспитывает чувство коллективизма.

Проведение таких нетрадиционных уроков с использованием дополнительных творческих заданий, проводится в рамках тем учебной программы по «Русскому языку и читательской грамотности», но выводит педагогический процесс на новый уровень с целью развития креативного мировоззрения у младших школьников.

В учебниках по предмету «Русский язык и читательская грамотность», согласно учебной программе, содержатся загадки, пословицы, скороговорки, считалочки, сказки и развивающие упражнения для достижения высокого уровня креативности, коммуникативных навыков, образного мышления и речевых способностей.

Рассмотрим первую часть учебника **«Русский язык и читательская грамотность»** для 1-го класса.

В данном учебнике помещено поучительное стихотворение о речевой культуре.

Приведу строки из этого стихотворения:

Кто хочет разговаривать,
Тот должен выговаривать
Всё правильно и внятно,
Чтоб было всё понятно.
Мы будем разговаривать.
И будем выговаривать
Всё правильно и внятно,
Чтоб было всем понятно. [4]

Данное стихотворение воспитывает у учеников навыки устной разговорной речи, чёткого произношения слов, умение вести диалог.

В упражнении 49 дано увлекательное задание: заменить в словах одну букву и написать новое слово.

Рука – мука, роса - …, коса - …, мак - …, галка - …, дочка - …, кости - …, флот - …, род - …, пруд - …, лес - … . [5]

Представленное упражнение улучшает у учащихся словарный запас, сообразительность, критическое мышление.

Заключение

Начальное образование – это багаж накопленных учениками знаний, навыков и умений; платформа для дальнейшего усовершенствования интеллектуального, нравственного, духовного и творческого потенциала личности каждого ребёнка.

Успеху воспитания творческой личности сопутствует применение новых подходов к образованию и воспитанию.

Проведение нестандартных уроков с использованием разнообразных педагогических технологий для повышения творческих способностей и критического мышления у детей, предполагает:

1. Использование различных форм работы;
2. Активизацию интереса к предмету;
3. Развитие самостоятельного мышления;
4. Реализацию обучающей, развивающей, воспитательной деятельности;
5. Совершенствование креативного и логического мышления.
6. Выявление и дальнейшее развитие творческих индивидуальных способностей учеников;
7. Воспитание у учащихся нового подхода к решению учебных и жизненных задач;
8. Достижение инновационных отношений учителя с учащимися.

«Для того, чтобы превратить школу в настоящий очаг духовности, просветительства и культуры, нужно шире применять интерактивные методы образования и воспитания» [6].

Использованная литература:

1. Шавкат Мирзиёев. От национального возрождения – к национальному прогрессу. т.4 Ташкент – «Узбекистан» - 2020. С.-128
2. Б.С. Абдуллаева, М.Б. Уразова, Н.Х. Вохидова. Общая педагогика. Учебное пособие. «Sano-standart», Ташкент – 2017.С.-163
3. Шахло Ботирова, Турдали Султонов. Методика преподавания предмета «Воспитание» в начальных классах. Учебное пособие. «ZEBO-PRINT» Тошкент – 2022. С.-30
4. Русский язык и читательская грамотность [Текст]: учебник для 1-го класса 1-часть / Миркурбанов Н. и др. – Ташкент: Республиканский центр образования, 2021. С.-4
5. Русский язык и читательская грамотность [Текст]: учебник для 1-го класса 1-часть / Миркурбанов Н. и др. – Ташкент: Республиканский центр образования, 2021. С.-38
6. Шавкат Мирзиёев. От национального возрождения – к национальному прогрессу. т.4 Ташкент – «Узбекистан» - 2020. С.-135
7. М.Х. Умарова. Теория и история педагогики. Учебное пособие. Издательско-полиграфический творческий дом имени Чулпана. Ташкент – 2018.
8. Юлдашева Тохта Аметовна. Учебное пособие по предмету «Культура речи преподавателя». Ташкент «ZEBO PRINT» - 2022.
9. https://www.booksite.ru

ИНГЛИЗ ТИЛИ ДАРСЛАРИДА МЕДИАСАВОДХОНЛИКНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

Р.Ғ.Тўхтасинова

Тошкент давлат аграр университети ўқитувчиси

Д.З.Гулбоева

Тошкент вилояти касб-ҳунар мактаби инглиз тили фани ўқитувчиси

Келажак учун энг яхши сармоя бу – сифатли таълим, деб бежиз айтилмаган. Бугунги ислоҳотларимиз тақдири эртага биз кутган натижани бериши учун ҳар соҳада ёш авлоднинг билим

ва дунёқарашини кенгайтириш, уларга мунтазам равишда янги тажрибаларни ўргатиб боришимиз даркор.

Келажак касбий фаолияти соҳасида ютуқларга эришиш учун халқаро тил ҳисобланган инглиз тилини рақамли технологиялар асосида билиш зарур.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 11 августдаги 610-сон «Таълим муассасаларида чет тилларини ўқитишнинг сифатини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари ва Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг 2018 йил 5 мартда Наманган вилояти Тўрақўрғон туманидаги Исоқхон Ибрат номли мактаб-интернатдаги нутқида, 2019 йил 19 июлдаги 606-сон «Олий малакали илмий ва илмий педагог кадрларни мақсадли тайёрлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида» қарорлари ҳамда бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда рақамли технологиялардан самарали фойдаланиш зарурлиги айтилган.

Республикамизда ахборот оқимларининг кўпайиши билан таълимнинг турли соҳалари мутахассисларини медиасаводхонликка бўлган эҳтиёжи ошиб бормоқда. Сўнгги йилларда инглиз ва бошқа хорижий тилларни чуқур ўргатиш, ўқув жараёнига рақамли технологияларни жорий этиш масалаларига устувор аҳамият берилмоқда.

Хорижий мамлакатларнинг етакчи илмий марказлари ва олий ўқув юртларида медиатаълимнинг ўзига хос хусусиятлари, медиасаводхонликни шакллантириш воситалари ва усулларини ўрганиш таълим жараёнида медиатехнологиялар ва медиаматнлардан фойдаланишда рақамли технологияларнинг муҳим илмий ва амалий аҳамиятга эга эканлигини кўрсатмоқда.

Хорижий тадқиқотчиларнинг асарларида медиа таълими, медиа саводхонликни рақамли технология асосида шакллантириш ва ривожлантириш билан боғлиқ масалалар кенг муҳокама қилинган.

Н.В. Чичеринанинг ишларида медиатаълим тушунчаси асосланади ва филологик йўналишдаги олий ўқув юртлари талабалари учун чет тилидаги медиаматнлар рақамли технология асосида медиасаводхонликни шакллантиришнинг самарали усуллари таклиф этилади

Мамлакатимизда педагогика фанида медиатаълим, талабалар ва бўлажак ўқитувчилар ўртасида медиа маданиятини ривожлантириш, рақамли технологияларидан фойдаланиш усуллари, шунингдек медиа компетенциясини шакллантиришда рақамли технологияларнинг ўрни тадқиқ мавзулари сифатида олинмоқда.

Медиа маданиятини рақамли технологиялар асосида ривожлантиришда қуйидагиларга эътибор қаратилиши лозим деб ўйлаймиз. Яъни:

- медиакомпетенциянинг таркибий қисмлари ва уларни шакллантириш усулларини рақамли технологиялар асосида ривожлантириш;
- лойиҳалаш тамойиллари ва кейс материаллари асосида талабалар ўртасида лойиҳалаш маданиятини шакллантиришнинг самарали методологиясини рақамли технология асосида ишлаб чиқиш;
- медианинг функционал-коммуникатив ва культурологик хусусиятларини рақамли технологиялар асосида таҳлил қилиш;
- нофилологик йўналишдаги олий ўқув юртларида тилларни ўқитиш масалаларига рақамли технологияларни жорий этиш;
- медиа воситалари тилининг ўзига хослигини рақамли технологиялар ёрдамида таҳлил қилиш ва бошқалар.

Инглиз тилини мукаммал биладиган талабалар сони хам йилдан йилга ошиб бормокда. Талабалар фикрига биноан инглиз тилида ўтилаётган маъруза ва амалий машғулотларнинг сифати сезиларли яхшиланган.

Ўзлаштириш кўрсаткичи бир неча омилларга боғлиқ. Буларга биринчи ўринда талабанинг ўқишга бўлган муносабати, уларнинг билим даражаси, рақамли технологиялар ва хорижий тилларни мукаммал билиши, профессор-ўқитувчиларимизнинг педагогик маҳорати ва савияси, дастурларимиз ва баҳолаш мезонларининг мукаммаллиги, ўқув жараёнининг ташкил этилиш даражаси, ҳамда кафедраларнинг моддий-техник базаси киради.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, вақт бир жойда тўхтаб турмайди. Ҳали кўп ўтмай одамлардан инглиз тилини ёки компьютердан фойдаланишни биласизми-йўқми деб сўраш беадабликдек туюлади.

Адабиётлар

[1]. Гулбаев Н.А., Куралбаева А.Т., Гулбоева Д.З. “ “Ахборот тушунчаси” мавзусини ўтишда педагогик технологиялардан фойдаланиш “ Таълим сифати самарадорлигини оширишда халқаро тажрибадан фойдаланиш: муаммо ва ечимлар мавзусидаги халқаро илмий-амалий офлайн/онлайн конференция материаллари тўплами, 2-том, 2021 йил 19 октябрь (Ҳарбий фанлар доктори, профессор, полковник С.С.Абдурайимовнинг умумий таҳрири остида). – Чирчиқ.: Чирчиқ ОТҚМБЮ, 2021.

[2]. Н.А. Гулбаев, Ж.Ғ. Абдураимов С.Ғ. Худойқулова. “Таълимда хорижий тилларни ўқитишнинг компетенциявий ёндашуви”. “Чет тилларни ўқитишда инновацион технологиялар ва онлайн таълим жараёнида талабаларни баҳолаш”. Халқаро илмий-конференция 2021 - йил 15-16 октябрь.-- Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти.

«ОБЩИЕ ВОПРОСЫ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ РЕШЕНИЮ ЗАДАЧ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ»

Закия Ахмедовна Наримбетова
Старший преподаватель кафедры «Методика начального образования»
факультета «Начальное образование»
Чирчикского государственного педагогического университета
Сытина Наталья Владимировна
Студентка кафедры «Теория начального образования»
факультета «Начальное образование»
Чирчикского государственного педагогического университета

АННОТАЦИЯ

Аннотация: в работе представлена общая структура работы над задачами разного типа, а также важность учёта дифференцированного подхода при выборе способа решения задач по математике в начальных классах.

Ключевые слова: задача, методика, связи, термины, условие задачи, этапы решения, закрепление.

"GENERAL QUESTIONS OF THE METHODOLOGY OF TEACHING PROBLEM SOLVING IN PRIMARY CLASSES"

Zakiya Akhmetovna Narimbetova
Senior lecturer of the Department "Methodology of Primary Education"
of the Faculty "Primary Education"
of Chirchik State Pedagogical University
Sytina Natalia Vladimirovna
Student of the Department of "Theory of Primary Education"
of the Faculty of "Primary Education"
of Chirchik State Pedagogical University

Abstract: the paper presents the general structure of work on problems of various types, as well as the importance of taking into account a differentiated approach when choosing a way to solve problems in mathematics in elementary grades.

Keywords: task, methodology, connections, terms, task condition, solution stages, consolidation.

В начальных классах ведется работа над группами задач, решение которых основывается на одних и тех же связях между данными и искомым, а отличаются они конкретным содержанием и числовыми данными. Группы таких задач называются задачами одного вида.

Чтобы добиться успеха в решении задач того или иного вида, учитель должен предусмотреть в методике такие ступени:

1. Подготовительную работу к решению задач;
2. Ознакомление с решением задач;
3. Закрепление умения решать задачи:

а) Подготовительная работа к решению задач [1].

В подготовительную работу входит: чёткое усвоение связей, на основе которых выбираются арифметические действия, знание объектов и жизненных ситуаций, о которых говорится в задачах.

До решения простых задач ученики усваивают знание следующих связей:

1. Связи операций над множествами с арифметическими действиями, то есть конкретный смысл арифметических действий. Например, операция объединения непересекающихся множеств связана с действием сложения; если имеем 2 и 4 груши, то чтобы узнать, сколько всего груш, надо к 2 прибавить 4;
2. Связи отношений «больше» и «меньше» (на сколько единиц и в несколько раз) с арифметическими действиями, то есть конкретный смысл выражений «больше на…», «больше в … раз», «меньше на…», «меньше в … раз». Например, больше на 2, это столько же и еще 2, значит, чтобы получить на 2 больше, чем 5, надо к 5 прибавить 2.
3. Связи между компонентами и результатами арифметических действий, то есть правила нахождения одного из компонентов арифметических действий по известному результату и другому компоненту. Например, если известна сумма и одно из слагаемых, то другое слагаемое находится действием вычитания. Из суммы вычитают известное слагаемое.
4. Связи между данными величинами, находящихся в прямо или обратно пропорциональной зависимости, и соответствующими арифметическими действиями. Например, если известна цена и количество, то можно найти стоимость действием умножения.

В методике работы на этой ступени выделяются следующие этапы:

1 этап – ознакомление с содержанием задачи;

2 этап – поиск решения задачи;

3 этап – выполнение решения задачи;

4 этап – проверка решения задачи [2].

Выделенные этапы органически связанны между собой, и работа на каждом этапе ведется на этой ступени преимущественно под руководством учителя.

2. Поиск решения задачи включает в себя: установление связи между данными и искомыми; выбор арифметического действия; способ решения задачи.

При аналитическом способе решения задачи выясняется, что нужно предварительно узнать, чтобы ответить на вопрос задачи. Чтобы помочь детям вести рассуждения аналитическим способом, можно использовать прием, называемый “деревом рассуждений”. Суть его состоит в том, что по ходу рассуждений строится схема, которая помогает увидеть, какие простые задачи следует выделить и каким будет план решения данной составной задачи.

3.Решение задачи– это выполнение арифметических действий, выбранных при составлении плана решения.

Основные формы записи решения:

1.Составление по задаче выражения и нахождение его значения;

2.Запись решения в виде отдельных действий с пояснением или без них;

3.Составление по задаче уравнения и его решение;

4.Проверка решения задачи- установление правильности решения.

Существуют четыре способа проверки:

1. Составление и решение обратной задачи.
2. Установление соответствия между числами, полученными в результате решения задачи, и данными числами.
3. Решение задачи другим способом.
4. Прикидка ответа – то есть до решения задачи устанавливается больше или меньше какого- то из данных чисел должно быть искомое число.

Закрепление умения решать задачи.

Для проведения работы над задачей после ее решения используют следующие приемы:

- преобразование задачи;
- сравнение задач;
- самостоятельное составление аналогичных задач;
- обсуждение разных способов решения задачи.

Используемая литература

1.Бантова М.А., Бельтюкова Г.В.Методика преподавания математики в начальных классах.-«Просвещение»1984 год.

2. Д. Пойа «Как решать задачу», Москва, «Учпедгиз»1961 -го, стр. 204.

3. Зайцева С.А, И.Б. Румянцева, И.И. Целищева. – М.: Владос, 2008,стр.11

4.Кирилина Р.38 типов задач начальной школы и как их решать.-Издательские решения

7.Шклярова Т.В. Как научить вашего ребёнка решать задачи. -Грамотей.

8.Математика -учебник для 2-го класса для средних и общеобразовательных школ, Ташкент,2021 год

9. Математика -учебник для 3-го класса для школ общего и среднего образования, Ташкент,2022 год

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВУЗАХ

Шокаримова Камола Абдуллаевна
Старший преподаватель
Чирчикский государственный педагогический университет

Жапакова Тумарис Галым кизи
Студентка группы РТР -21/1
Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация: В статье рассматривается вопрос использования информационно коммуникационных технологий в обучении студентов педагогических ВУЗов. Подчеркивается важность развития критического мышления студентов для оценки материала, представленного в сети Интернет

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, ИКТ, коммуникативные навыки, Интернет.

Информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) играют важную роль в обучении переводчиков при отработке самых разных навыков. Они позволяют сделать урок более увлекательным за счет различных видов работы, видеозаписей, красочных иллюстраций (преподаватель может оформлять презентации), материал – более разнообразным, а также способствуют повышению мотивации и интереса учащихся. Так как современные студенты имеют доступ к широкому выбору ресурсов, преподаватель должен предложить материал и формат, который привлечет внимание и сможет конкурировать с источниками, находящимися в открытом доступе. Следует отметить, что студенты стали более требовательными в этом плане. Кроме того, в наше время требования работодателей к специалистам изменились: обязательным – помимо высокого уровня владения иностранным и родным языками – является умение работать на компьютере в различных программах, уметь искать и анализировать информацию. Основы всех этих умений должны закладываться в вузе. Исследователи отмечают, что «современный лингвист-переводчик должен ... знать основы и перспективы развития новых технологий; иметь практические навыки и умения использования информационно-компьютерных технологий в переводческой деятельности; уметь совершать оптимальный выбор информационно-компьютерных технологий при принятии переводческих решений и т. д.» [1]. Мы рассмотрим применение ИКТ на занятиях только по русскомуязыку (в основном для развития коммуникативных навыков), а не переводу, поэтому многие ресурсы и вопросы останутся за рамками статьи. Под термином «информационно-коммуникационные технологии» мы будем понимать «совокупность методов, процессов и программно-технических средств, интегрированных с целью сбора, обработки, хранения, распространения, отображения и использования информации».

А. А. Оксюта отмечает, что «Основными вопросами при выборе преподавателем цифровых технологий являются: что применять, как применять и, самое главное, зачем применять тот или иной ресурс» [3]. Нужно исходить из поставленной цели, отобрать ресурсы и внимательно их изучить, продумав, как они могут быть использованы для достижения поставленной цели.

Рассмотрим некоторые виды работы с применением ИКТ для развития коммуникативных навыков. На занятиях могут быть использованы видео- и аудиозаписи со следующими заданиями для проверки понимания: ответить на вопросы, выбрать ответ или определить истинное/ложное высказывание, пересказать на русском языке, сделать по фразовый перевод, подробный перевод всей записи, расшифровку (транскрипт), написать реферативный перевод. Также студентам может быть предложено упражнение «снежный ком» и задание на по фразовое повторение за диктором, что способствует усвоению моделей иностранного языка и улучшению произношения.

В сети Интернет представлен широкий выбор видеозаписей на актуальные и интересные темы, которые могут способствовать повышению мотивации студентов. Например, на сайте TED Talks (и соответствующем канале на сайте Youtube) представлены достаточно короткие выступления, посвященные темам из самых разных областей, а лекции Mindvalley Talks посвящены саморазвитию, достижению профессиональных успехов, что может быть интересно многим студентам. На сайте Youtube также можно найти уроки для изучения лексики (например на канале Oxford Online English), грамматики, знакомства с культурой разных стран и т. д. Интересно также и то, что можно подбирать материалы с разными акцентами, темпом речи, разговорной или специальной лексикой. Хорошие учебные материалы представлены на сайтах Voice of America и BBC. Причем на этих сайтах есть новости, адаптированные для учащихся (текст и аудио). Студентам продвинутого уровня можно предложить неадаптированные новости с британских и американских информационных сайтов, а также канала euronews на сайте Youtube, на котором новости разбиты на отдельные сюжеты с названием, что облегчает подбор новостей по темам. Часто студенты хорошо воспринимают учебные записи, но с трудом понимают записи, на которых говорят естественно, быстро и/или с акцентом. ИКТ позволяют поработать и над этой стороной. Также можно просить студентов в качестве домашнего задания надиктовать текст, свой перевод или устный ответ на предложенные вопросы для отработки навыков говорения за пределами аудитории. Запись может быть переслана преподавателю по электронной почте.

Стоит отметить следующее. Важно развивать у студентов критическое мышление, чтобы они могли самостоятельно и грамотно оценивать материал, представленный в Интернете, и отбирать тот, который будет способствовать углублению знаний, а не созданию ложных убеждений и представлений, в частности, относительно культуры стран изучаемого языка, а также самого языка, разных тем. В Интернете представлено много материала для изучения русского языка, в которым есть ошибки, в том числе и на авторитетных сайтах. ИКТ позволяют углублять критическое мышление, но в том случае, если показать студентам, как оценивать материал, какие критерии применять. В некоторых случаях ошибки встречаются и в учебниках – студенты механически заучивают предложенную лексику, запоминая и ошибочные варианты. Важно показать им, как, используя ИКТ, можно проверять лексику, точность перевода, особые характеристики лексической единицы (разговорный стиль, устаревшая лексика и прочее). Важно научить студентов смотреть контекст, сочетаемость лексической единицы. Часто студенты знают слово, но не могут правильно его произносить и употреблять, подобрать глагол, определение, предлог, не знают грамматических категорий. Нужно научить их пользоваться корпусами текстов и толковыми словарями, например, на сайтах http://ozdic.com (словарь сочетаемости), https://onelook.com (толковые словари) https://www.ldoceonline.com (Longman). Произношение можно проверить (в виде транскрипции и/или аудио) на указанных выше сайтах, а названия географических объектов – в словаре Collins (https://www.collinsdictionary.com). Существуют специальные сайты для проверки произношения, и на сайте Youtube часто можно найти видеозаписи с озвучиванием имен собственных. Крайне

важно ознакомить студентов с алгоритмами поиска, а также научить критически оценивать сайты с точки зрения надежности, грамотности языка, чтобы студенты могли самостоятельно совершенствовать свои навыки.

ИКТ также позволяют моделировать ситуации, с которыми студенты могут столкнуться в дальнейшем при работе, для повышения их конкурентоспособности.

Подводя итоги, можно сказать, что «использование вербальных, графических, изобразительных, звуковых опор облегчает смысловое восприятие, разгружает оперативную память и активизирует функционирование долговременной, развивает механизм вероятностного прогнозирования и повышает мотивацию учения» [4]. Выбор ресурсов широк. Следует определить цель и подобрать в соответствии с ней нужные ресурсы. Необходимо критически оценивать материалы, представленные в сети Интернет, и научить этому студентов, а также показать им алгоритмы поиска информации в сети и подход к оценке информации.

Русский - один из важнейших языков, сыгравших значимую роль в процессе глобализации. Это наиболее распространенное средство связи во всем мире.

Внедрение информационных технологий в реальный жизни сегодня более важно, чем когда-либо прежде, так как это вызвано изменяющейся средой обучения. За последние несколько месяцев, в особенности в период пандемии, наблюдается повышенный интерес к современным информационным инструментам, помогающим в преподавании языков. Исследования уже не раз подтверждали, что информационные и коммуникационные технологии (ИКТ) играют важную роль в области преподавания русского языка как иностранного. Применение ИКТ требует определенных языковых навыков и стратегий. Внедрение ИКТ в преподавание и изучение иностранного языка влечет за собой изменение учебной программы и изменение самого процесса обучения. Следовательно, интеграция новых инструментов ИКТ, такие как ноутбук, интерактивная доска, ЖК-проектор, Интернет и социальные сети в образовательной среде помогут учащимся использовать русский язык в очень естественной, реальной коммуникативной и свободной от стресса среде изучения языка.

Что означают информационно-коммуникационные технологии (ИКТ)?

В этой статье ИКТ используются для охвата компьютерных и интернеттехнологий. Множество источников определяют ИКТ как инструменты, средства, процессы и оборудования, которое обеспечивает необходимую среду с физической инфраструктурой и услуги по генерации, передаче, обработке, хранению и распространению информации во всех формах, включая голос, текст, данные, графику и видео [1].

Некоторые примеры ИКТ: Интерактивные доски, компьютеры, программное обеспечение для изучения языков с помощью компьютера, офисные приложения (например: Word, PowerPoint, инструменты для рисования и т. Д.), Интернет - веб-сайты и загружаемое программное обеспечение, CD-ROM с коммерческими учебниками, DVD-плееры, мобильные телефоны, электронные словари, цифровые фотоаппараты и видео, информационные проекторы [3].

Интеграция ИКТ в преподавание языков.

Без сомнения ИКТ - ценный и инновационный инструмент обучения, улучшающий преподавание иностранных языков. Быстрый рост ИКТ естественным образом повлиял на все аспекты учебного процесса. Использование технологий положительно влияет на преподавание и изучение русского языка. Компьютер, Интернет, умные доски, сотовые телефоны, видеоигры, музыкальные плееры и т. Д. – все это мы можем использовать в процессе изучения языка для повышения мотивации учащихся и повышения языковой осведомленность [2]. Внедрение ИКТ

уже привело к разнообразию содержания уроков и модернизации педагогических методов. ИКТ делают уроки русского языка более интерактивными, гибкими и инновационными. Интеграция информационных технологий на уроках русского языка позволяет разносторонне мотивировать студентов, вынести обучение за пределы класса и учитывать индивидуальные различия обучающихся. Наличие большого количества аутентичных материалов, таких как изображения, анимация, аудио- и видеоклипы облегчают презентацию и отработку языка.

Что касается студентов, ИКТ повышают мотивацию. ИКТ – мощный фактор в обеспечении более интересной учебной среды, которая, в свою очередь, помогает мотивировать учащихся к самовыражению и стимулирует к улучшению результатов. Кроме того, ИКТ способствуют автономии учащихся. Инструменты предоставляют учащимся возможность взять на себя ответственность за собственное обучение. Студенты могут сами выбирать материалы, подходящие для их стиля обучения [4].

В отличии от традиционной среды обучения, ИКТ предлагает все больше возможностей для отработки знаний в реальной среде – например видеоконференции, звонки и переписки. Суммируя вышесказанное, ИКТ имеет следующие преимущества:

- Возможность легко адаптировать учебные материалы к обстоятельствам, потребности и реакция учащегося;

- ИКТ позволяет реагировать и использовать свежие новости, предлагает доступ к достоверным материалам в сети;

- Возможность комбинировать / использовать попеременно (базовые) навыки (текст и изображения, аудио и видео);

- Новизна и креативность. Уроки становятся более интересными и менее обычными, что способствует повышению успеваемости учащихся.

- Учитель может использовать разные материалы для каждого [5].

Однако во многих учебных учреждениях страны использование ИКТ на уроках иностранного языка ограничено. Это вызвано отсутствием опытных преподавателей и по большей части отсутствием технического оснащения. Выделяют три основные проблемы, с которыми сталкиваются учащиеся:

1. Отсутствие эффективного обучение [6]. Ученики не обучены пользоваться информационными платформами. Даже в современных реалиях мы наблюдаем ограниченное использование ИКТ в классной среде. Незнание приводит к потере мотивации и, следовательно, к ухудшению качества знаний.

2. Использование однотипных стилей преподавания [6]. Многие преподаватели не могут справиться с индивидуальными различиями между учащимися. Используя однотипные задания, ученики теряют интерес к предмету.

3. Ограниченное техническое оснащения

У большинства студентов отсутствует доступ к материалам ИКТ, потому что большинство из них так же необходимы и другим членам семьи (если мы говорим о домашнем обучении). Плохое качество интернет соединения или вообще его отсутствие. Все это мешает прогрессу в обучении, демотивирует и создает препятствия в познании.

В заключение можно сказать, что внедрение образовательных технологий и коммуникация в контексте преподавания русского языка обеспечивает гибкий и разнообразный набор технологических инструментов, способствует развитию навыков решения проблем учащихся, дает возможность учащимся использовать навыки более высокого порядка, развивать критическое

мышление и навыки эффективной обработки информации. Поощряет активное и независимое, автономное и совместное изучение языка, мотивирует и способствует изучению языка, повышает квалификацию учителей. Однако, интеграция ИКТ в практику преподавания языков имеет и свои ограничения. ИКТ должны быть интегрированы в обучение иностранному языку как эффективное дополнение к традиционной форме обучения.

REFERENCES:

1. Akhmedov, B. A. (2022). Analysis of the Reliability of the Test form of Knowledge Control in Cluster Education. Psychology and Education, 59(2), 403-418.
2. Муратов, К. (2021). Анализ сложноподчиненных предложений при изучении синтаксиса. Academic research in educational sciences, 2(4), 1371-1378.
3. Саиджалилова, Д. Д., Мирзаева, Д. Б. (2019). Изучение роли генетического исследования системы гемостаза в эффективности экстракорпорального оплодотворения. Медицинские новости, 7(298), 60-62.
4. Ayupova, F. M., Saidjalilova, D. D., Muminova, Z. A., Hodjaeva, D. N. (2019). The Interdependence of Fetal and Maternal Extracellular DNA in Pregnant Women with Fetal Malformations. Central Asian Journal of Medicine, 2019(3), 45-50.

GRAMMATICAL POSSIBILITIES OF CONNECTION IN THE COGNITIVE FORMATION OF ARTISTIC TEXT

Kayumova G.A.
Chirchik State Pedagogical University

Abstract: The fact is that it is necessary to study separately that, although various layers of vocabulary have been thoroughly studied in studies related to the content plan of the language, the semantics of linking verbs in English has not been studied enough. , and this, in turn, is an obstacle to the full understanding of many aspects. of linguistic facts.

Key words: text size is formed differently, stylistic analysis within the text from the point of view of cognitive linguistics, lack of works and textbooks devoted to the translation of fiction and scientific literature, including the features of English and Uzbek languages.

In the years of independence, the tasks carried out in the field of science as the priority directions of the state policy of the Republic of Uzbekistan are preparing the ground for the country to achieve great achievements in the socio-political, economic, spiritual, educational and scientific fields. As an integral part of this policy, it is also worth mentioning positive aspirations in the field of linguistics.

It is natural to study advanced languages, which are considered world languages along with Uzbek as the state language, and conduct comparative scientific research on their theoretical and practical education, which will raise the state policy on linguistics to a higher level.

Naturally, the performance of such huge functional potential tasks of the language does not affect the expansion of its grammatical construction, vocabulary composition and methodological use. The language of each field is differentiated in a certain sense, therefore, it has its own traditions and begins to have properties and characteristics that are unique to it. Ultimately, such development leads to each field having its own traditional lexical-grammatical system. Such areas will have their own vocabulary, term base and system of specific grammatical structures.

In this article, as one of the attempts to fulfill this task, the achievements in the field of language, their problems, the level of study of problems, the important theoretical aspects of foreign language learning and translation are studied, in which the synonym series of action verbs in English, connectives, auxiliary verbs and grammar in general functional-semantic, stylistic analysis of auxiliaries within the text from the point of view of cognitive linguistics is planned.

The situation that needs to be studied separately is that, although various layers of the vocabulary have been deeply studied in the studies related to the content plan of the language, the semantics of linking verbs in the English language has not been sufficiently studied so far, and this, in turn, is an obstacle to the full understanding of many aspects of the language facts. Therefore, researching these problems and finding their solution is a current problem of linguistics.

The theoretical importance of the article is that the raised topics and solutions provide an opportunity to understand the nature of certain ambiguities and problems encountered during the research of the vocabulary of the language in the form of a cognitive system, and to find their solution, and fills the gap in this regard.

The language material analyzed in the research, the method used, the conclusions drawn and the working hypothesis are explained by their usefulness in lexicology, translation theory, theoretical grammar and practical courses, oral and written speech practice, translation practice classes in the field of philology and translation, and coursework, graduation- it can also help in writing master's theses and master's theses.

Language is a mental lexical possibility formed in accordance with the social mentality of a person, and speech is a manifestation of this mental lexical possibility as a social phenomenon that serves as a basic and widely important communication - intervention, thinking tool among people.

Speech is constantly changing as a process of the speaker's use of language tools and as a result of such a process, it is also related to the use of a certain part of language capabilities for the purpose of expressing an idea. Human speech consists of a meaningful association of paradigms of language elements. Therefore, speech is a social and mental-physiological activity of a person, as well as the manifestation and use of language materials.

As noted in the literature on linguistics, language and speech can be compared in the following cases:

1. If language is the material of communication, speech is the form of communication.
2. Language is created by the nation, and speech is created by each individual.
3. The life of the language is long, it is related to the life of the people. And the life of speech is short, it exists only when it is spoken.
4. Language is a stable, static phenomenon, and speech is a moving, dynamic phenomenon.
5. The volume of language is uncertain, and the volume of speech is definite: it can be in the form of text. Accordingly, the size of the text is also formed differently: minimal text (such as a reference, telegram, application biography, decision, letter, power of attorney, explanatory letter, newspaper report, announcement), maximal text (story, short story, epic, poem, novel, dramatic work) etc.

According to their structure, the texts consist of a phrase, a sentence, a complex syntactic unit, a paragraph, a section, a part, a chapter, and a clause. The issue of studying the grammatical relations formed in these units, in particular, the possibilities of meaning and form of linking verbs, has been relevant in English linguistics for a long time.

We are a witness that the achievement achieved in the field of science and technology or the scientific discovery made in one country does not remain within this territory, but is mastered and studied

by representatives of another nation across the borders. In this case, language and translation come into play as a first-class tool. In other words, any translation, especially the translation of English fiction and scientific literature, also creates the need to exchange information, understand reality and influence it.

So, at this stage of society's development, we are on the one hand directly relying on linguistics, especially translation studies. Because it is during the process of translation that exchange of information, mutual cooperation, communication occurs, or a certain concept that does not exist in the Uzbek people is named.

So, solving the problem in some way depends directly on the translator. Especially when English-Uzbek scientific dictionaries have not yet been created in the relevant fields, the translator's responsibility in this regard increases even more. Because if the term used in translations correctly expresses a certain meaning, it is not only the translator's achievement, but also the entire terminological system. However, if the term used in the translation expresses the concept incorrectly and it is not explained based on the grammatical laws of the Uzbek language, it will be an obstacle to the activities of the users of the term. For example, at the beginning of our century, the suffix -lash (-sizing), which was used to form the determining part of the compound terms, could no longer justify itself. Attempts to correct this obvious mistake today cause objections: this form has been absorbed into the Uzbek language, and it has led to the emergence of questions such as whether there is a need to try to correct it, whether it is better to continue using it.

Most of these terms are expressed in translated works and original literature published in Uzbek. However, in these sources, English and Russian scientific terms are expressed in such a variety of different ways that as a result, lexical semantic phenomena such as synonymy, polysemy, homonymy took root in the scientific terminology of the Uzbek language; writing the terms in any form is rampant.

The above-mentioned opinions and circumstances determine the importance of the chosen direction and the general description of our work to a certain extent.

List of used literature

1. Abramov B.A. Nauchno-technicheskaya literatura kak odno iz sfer funktsionirovaniya zyzykovoy sistemy - M., 1973, 183 p.
2. Aksenenko I. Predlogi angliyskogo yazyka - M., 1956, 210 p.
3. Apolova M.A. Specific English - M., Mej.otn., 1977, 190 p.
4. Budagov R. A. Human and ego language. M. 1974.
5. Boronov J., Hoshimov O'. Ismatullaev H. English grammar.

ТАЪЛИМДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ

Куралов Юлдаш Абдуллаевич
Чирчиқ давлат педагогика университети, Ўзбекистон,
y.kuralov@cspi.uz

Аннотация. Мақолада олий таълим ўқув жараёнига ахборот-коммуникация технологияларининг таъсири тадқиқ этилган. Олий таълимни 2030 йилгача ривожлантириш Концепциясидаги стратегик вазифалардан келиб чиқиб, ўқув жараёнини ташкил этишнинг замонавий шакллари ва рақамли технологиялари имкониятлари таҳлил қилинган. Мақолада илгари сурилган ғояларнинг мақсади – АКТ имкониятларидан самарали фойдаланиб, таълим сифатини оширишдир.

Калит сўзлар: олий таълим, ахборот-коммуникация технологиялари, рақамли технологиялар, таълим сифати ва самарадорлиги, интернет.

Кириш

Кириш Бугунги кунда келажакнинг рақамли саноатини яратиш, инсон капиталини ривожлантириш даражасини ошириш орқали мамлакатни рақамли трансформациясини ишга туширишни, таълимда тезкор суръатларда рақамли ўзгартиришни талаб қилади.

Бугунги кун аудиториялари ўн йил аввалгиларидан жуда катта фарқ қилади ва синф хоналари компьютерлар, iPad, планшетлар, смарт-доскалар ва бошқа турдаги таълим технологиялари билан жиҳозланган. Дунёнинг бошқа жойларида бўлгани каби Ўзбекистонда ҳам рақамли авлоднинг етти экранли авлоди - телевизор, компьютер, планшет, таблет, фаблет, смартфон ва смартсоатлари пайдо бўлди. Бундай зич рақамли муҳитга эга бўлиш ва у билан доимий ўзаро муносабат натижасида бугунги кун талабаларининг фикрлаши ва ахборотларга ишлов бериш жараёнлари олдинги фикр юритиш ва ахборот жараёнларидан тубдан фарқ қилади. Рақамли авлод ота-оналаримиз ўрганган услубда ўқитилиши мумкин эмас ва бўлмаслиги ҳам керак. Бу авлодни ўқитишда қора доска ва оқ бўрдан фойдаланиш мумкин эмас. Қора доскани оқига ва бўрни маркерга ўзгартириш ҳеч нарсани ўзгартирмайди, яъни замонавий талабаларни билим олишга ва меҳнат бозорида муваффақиятга эришиш кўникмаларини ривожлантиришга ундаш усули бўла олмайди.

Ахборот ва коммуникация технологияларига асосланган инновацион таълим технологиялари ва дидактик моделларни оммавий ва самарали қўллаш орқали таълим тизимини рақамли авлодга мослаштириш зарур. Шу билан бирга, таълим жараёнида тадқиқотга асосланган ёндашувдан фаол фойдаланиш лозим ва бу билан илмий тадқиқотда талабаларнинг кўникмаларини ривожлантириш ва IT- компетенцияга асосланган ижодий қобилиятларини ва ижодий фикрлашларини шакллантириш мумкин. Ахборот ва коммуникация технологиялари – таълим тизимидаги барча муаммоларга ечим эмас, балки рақамли авлод учун маърузалар ва семинарларни маълумотларга бой ва интерактив қилиб амалга ошириш воситасидир. Шуни ҳам таъкидлаб ўтиш лозимки, ўқитувчилар талабаларнинг эҳтиёжларига йўналтирилган интерфаол ўқув жараёнида асосий ролни сақлаб қолади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 октябрдаги «Рақамли Ўзбекистон — 2030» стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПФ-6079-сон фармонида “олий таълим тизими учун электрон таълим ресурсларини янада такомиллаштириш, шунингдек, ички ва жаҳон таълим ресурсларидан фойдаланишни таъминлаш” [1], 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” ПФ-5847-сон фармонида “таълим жараёнига рақамли технологиялар ва замонавий усулларни жорий этиш, рақамли технологиялар асосида индивидуаллаштириш, масофавий таълим хизматларини ривожлантириш, вебинар, онлайн, «blended learning», «flipped classroom» технологияларини амалиётга кенг жорий этиш” [2] каби вазифаларнинг белгиланиши эса мазкур йўналиш доирасида қатор ишларни амалга оширишни тақозо этади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Мамлакатимиз олий таълим тизимини рақамлаштириш, ўқув жараёнига замонавий ахборот-коммуниация технологияларини жорий этиш, улар орқали талабаларга замонавий билимларни бериш, компьютер саводхонлигини ошириш бўйича бугунги кунга қадар қатор илмий тадқиқотлар олиб борилган. Жумладан, Академик С.С.Гулямов ҳамда доцент М.Абдуллаев томонидан олий таълим тизимини рақамлаштириш, рақамли иқтисодиёт технологиялари бўйича янги йўналишлар

ва фанларни жорий этиш, булутли технологиялардан фойдаланиш орқали таълим тизимини ислоҳ қилиш, ўқитишда замонавий усуллар, жумладан интерактив доскалар ҳамда планшетлардан самарали фойдаланиш, суниъий интеллект технологияларини қўллаш [3], талабаларга масофавий таълим беришда рақамли технологиялардан фойдаланишнинг зарурати, афзалликлари ва масофавий таълим соҳасидан фойдаланиш бўйича статистикалар келтирилган ҳамда рақамли технологиялардан фойдаланиш ва масофавий таълимнинг янги авлод тизимларини жорий этиш лозимлиги, масофавий таълим тизими орқали янги кўникмаларни ёки мавзуга оид материалларни ўрганиш тезроқ, осонроқ ва арзонроқ эканлиги атрофлича ёритиб берилган. Шунингдек, мамлакатимизда масофавий таълимни рақамли технологиялардан фойдаланган ҳолда самарали йўлга қўйиш борасида тўсқинлик қилаётган муаммолар ва уларни ечиш бўйича тадқиқотлар олиб борилган [4].

С.Аллаярова томонидан Ўзбекистонда олий таълим ўқув жараёни сифати ва самарадорлигини оширишда ахборот-коммуникация технологияларининг ўрни, таълим жараёнида ахборот-коммуникация технологиялари ва илғор педагогик технологияларнинг бир-бири билан тақозоланганлиги, соҳанинг истиқболли тенденцияларига нисбатан олиб борилаётган ислоҳотлар динамикасининг таҳлилига эътибор қаратилган ҳамда ўқув жараёнини ташкил этишнинг замонавий шакллари ва рақамли технологиялари имкониятлари таҳлил қилинган [1].

Анъанавий таълимнинг кўплаб муаммоларига масофали таълим, онлайн курслар, мобиль, электрон таълим манбалари ечим топиб бермоқда. Дунё эътироф этган айрим олим-тадқиқотчиларнинг илмий натижаларини келтириб ўтиш ўринли. Дэвид Франклин Нобл фан, таълим ва технология тарихчиси сифатида масофали таълим имкониятлари, унинг ютуқ ва камчиликларини тадқиқ этган [3].

Яна бир технолог олим Боб Джонстон фан – техника тараққиёти бўлган ҳар қандай натижаларга чеклов қўйиш эмас, балки улардан самарали фойдаланиш лозим[2] дейди. Унинг асосий ғояси – замонавий таълим ёшларнинг IT технологияларига қизиқишини тўсиши керак эмас, балки уларга бу воситалардан рационал фойдаланишни ўргатиш мақсадга мувофиқ эканлигида намоён бўлади. Биз ҳам Боб Джонстоннинг ёндашувини қўллаб қувватлаймиз. Чунки ёшлар замон янгиликлари, ютуқлари воситасида ўзларининг ҳаётий мақсад ва позицияларини белгилайди. Фан, илм орқали ўз ҳаётларини яратдилар.

Келтириб ўтилган муаллифларнинг тадқиқотларида АКТнинг таълим тизимига татбиқ этилишидаги ижобий ютуқлар мустақил таълим орқали амалга ошиб, таълим олувчиларнинг билим олиш, касб ўрганишга онгли ёндашувини талаб қилиши эътироф этилган. Биз ҳам уларнинг фикрларини қўллаб-қувватлаб, ҳар қандай юқори технологиянинг мавжудлиги агар унга онгли (мақсадли) ёндашилмаса давр учун керакли шахсни тарбиялай олишга ҳисса қўша олмаслигини таъкидлаймиз. Инсонлар ахборот-коммуникация технологияларининг мақсадга эришиш йўлидаги восита эканлигини доим эътиборда тутишлари лозим.

Тадқиқот методологияси Мазкур мақолада ёритишда сўнгги йилларда таълим тизимига АКТ ва инновацион ёндашувларни татбиқ қилиш бўйича олиб борилаётган тадқиқотларни таққослама таҳлил қилиш, муаммоларни аниқлаш, кузатувларни амалга ошириш, ҳамда таълим жараёнига татбиқ этилиши лозим бўлган рақамли технологиялар бўйича илмий асосланган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш ҳисобланади.

Таҳлил ва натижалар

Ижтимоий тузилмаларда АКТни қўллаш бўйича жаҳон тажрибаси ҳақида сўз кетганда 2005 йилдан буён ҳар йил якунида бутун дунёда электр-алоқалар (АКТ)дан фойдаланиш

кўрсатгичларини таҳлил қилиб борувчи Бутунжаҳон телекоммуникациялари (АКТ) индикаторлари Симпозиуми (World telecommunication/ICT indicators symposium (WTIS) [2] фаолияти ҳақида тўхталиб ўтиш муҳим. Симпозиум Швецариянинг Женева шаҳрида жойлашган Бутунжаҳон электралоқалар бюроси ва Электралоқаларнинг халқаро бирлашмаси ташаббуси билан 2018 йилда ўн олтинчи марта ўтказилди. Симпозиумнинг асосий мақсади – бутун дунёда электр алоқаларнинг барча турларини таъминлашга хизмат қиладиган АКТдан фойдаланиш рейтингини аниқлашдан иборат. Тадқиқот натижалари географик худудлар кесимида ўрганилган бўлиб унга кўра 2019 йил охирига келиб дунё аҳолисининг 51,5 фоизи, яъни 3,9 миллион киши интернетдан фойдаланган[9]. Симпозиум хулосаларида Ўзбекистонда ижтимоий-иқтисодий соҳага АКТни татбиқ этилиши бўйича рақамлар келтирилган. Рақамлар юртимизда АКТдан фойдаланиш имкониятлари ўсаётганлигини, бироқ бошқа ривожланаётган давлатларга нисбатан бу ўсишнинг анча пастлигини кўрсатмоқда[10]. Бу кўрсатгичларнинг талаб даражасида эмаслигига таъсир этувчи бир қанча омиллар мавжуд. Булар қаторида, республикамизда интернет тезлиги, нархи ва бошқа муҳим хусусиятлари талаб даражасида эмас. Бу эса, молиявий имкониятлар, мавжуд моддий-техник қурилмаларнинг сифати ва сони аҳоли эҳтиёжлари, замон талабларига жавоб бера олмаётганлигига бориб тақалади. Шунга қарамай, таълимга АКТни татбиқ қилиш, имкониятларини кенгайтириш ва оммалаштириш давом этмоқда.

Тадқиқотчиларнинг эътироф этишича, давлатни ривожланиши учун таълим соҳасидек бирор бир соҳа муҳим бўла олмайди. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясида таълим жараёнига рақамли технологиялар ва замонавий усулларни жорий этиш бўйича бир нечта тадбирларнинг амалга оширилиши кўзда тутилган [2]. Жумладан, таълим жараёнларини рақамли технологиялар асосида индивидуаллаштириш, масофавий таълим хизматларини ривожлантириш, вебинар, онлайн, «blended learning», «flipped classroom» технологияларини амалиётга кенг жорий этиш[2] масалаларига тўхталиб ўтилган. Маълумки, «blended learning», «flipped classroom» технологиялари ўқув жараёнини ташкил этиш шакллари бўлиб, унда талабанинг креатив ва тизимли фикрлаш, мустақил қарор қабул қила олиш, илмий фаолиятни ташкил этишга оид кўникма ва малакаларни шакллантирувчи жиҳатлар мавжуд. Шу билан бирга, ўқитишнинг бу шакллари мустақил таълимга асосланган бўлиб, унда шахсни ўз-ўзини ташкиллаштира олиш, ривожланишдан тўхтамаслик, мақсадларини аниқ белгилаш, истиқболини кўра олиш кўникмаларини шакллантиради. Ривожланишнинг ҳозирги тенденциялари инсоннинг узлуксиз таълим (Life longing education) олишини талаб қилмоқда. Бу учун инсон-тадқиқотчи бўлиши лозим. XXI асрдаги тадқиқотчиликнинг муҳим хусусиятлари қуйидагиларда намоён бўлади:

– ахборотни яратиш;
– ахборотни қидириш;
– ахборотни саралаш;
– ахборотни ўзлаштириш.

Юқоридаги «blended learning», «flipped classroom» технологияларининг тўғри ва ўз ўрнида қўлланилиши олий таълим субъектларини айнан шу малака ва кўникмаларини шакллантиришга ва ривожлантиришга хизмат қилади. Бу технологиялар АКТсиз самарали амалга ошмайди. Шу жиҳатдан ҳам, олий таълимда профессор-ўқитувчи ва талабанинг АКТ компетецияси алоҳида ўринга эга.

Ахборот коммуникация технологияларининг ривожи электрон таълимнинг пайдо бўлишига сабаб бўлди. Электрон таълим (инглизча Electronic Learning, қисқача E-Learning) – ахборот ва

электрон технологиялари воситасида таълим олиш демакдир. ЮНЕСКО электрон таълимга қуйидагича таъриф беради: E-Learning – интернет ва мультимедиа ёрдамида таълим олишдир.

Электрон таълим олиш қуйидагиларни қамраб олади:

● телевизор, DVD, мобиль телефон, шахсий компьютер ва бошқа воситалардаги электрон материаллар билан мустақил ишлаш;

● масофавий мулоқотга киришиб ҳудудий (минтақавий) жиҳатдан узоқда жойлашган эксперт (ўқитувчи)лардан маслаҳат, йўналиш ва баҳо олиш;

● виртуал таълим олиш фаолиятини йўлга қўйган ижтимоий тармоқлар фойдаланувчилар жамоаларини яратиш;

● электрон ўқув материалларини ўз вақтида ва кун давомида етказиб бера олиш (электрон ўқув материаллари стандартлари, масофадан ўқитишнинг махсус воситалари) ва ҳоказо. Келтирилган «blended learning», «flipped classroom» технологиялари электрон таълимни ташкил қилиш воситаларидан биридир.

Хулоса ва таклифлар

Умуман олганда, олий таълимга АКТни татбиқ қилиш доирасини кенгайтириш – давр талаби. Бутунжаҳон экспертларининг эътирофича, истиқболда IT мутахассисларига эҳтиёж ортиб боради. Шу боис, ҳам давлатимиз раҳбари 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида “Бир миллион дастурчи” лойиҳасини амалга ошириш таклифини илгари сурди. Шундай экан, биз ҳам жаҳон тараққиётидан узилмаган ҳолда, мавжуд камчилик ва тўсиқларга қарамасдан АКТни татбиқ этиш орқали талаб юқори бўлган малакали кадрлар етиштиришга ҳаракат қилишимиз керак. Юқоридагилардан келиб чиқиб, қуйидаги таклифларни билдирамиз: – таълим олиш, касб-ҳунар ўрганиш йўлида замон билан бирга қадам ташлаш, техноген ютуқлардан ортда қолмасликни таъминлаш учун юртимизнинг барча фуқароларида ахборот-коммуникация технологиялардан фойдаланиш компетенцияларини оммавий ривожлантириш зарур; – республикамиздаги ҳар бир оилада камида биттадан ноутбук бўлишига эришиш лозим. Бу таклиф биринчи келтирилган таклифимизнинг амалга ошишига замин яратади. Ота-оналарнинг ушбу ишни амалга оширишда масъулиятларини ҳис этадиган вақтлари келди деб ўйлаймиз. Зеро, таълим, билим олишга сарфланган инвестиция ҳар доим ўзини оқлайди; – олий таълим тизимида илмий-педагогик фаолият олиб бораётган намунали профессор-ўқитувчиларнинг ахборот–коммуникация технологияларидан самарали фойдаланиш, хусусан, таълим беришдаги инновацион ёндашувлари, ижодкорлигини қўллаб-қувватлаш, шундай иқтидор кузатилганда уларга ўқув машғулотларини ташкил этишда эркинлик бериш, юқори натижадорлик кузатилганда рағбатлаштиришни жорий этиш; – ҳар бир олий таълим муассасалари (чекка ҳудудлардаги филиаллар ҳам) ички имкониятларидан келиб чиқиб ўқув жараёнини ташкил этишда ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланишнинг самарали усул ва воситаларини амалиётга татбиқ этишни йўлга қўйиш лозим. Бунда ёш, изланувчи-тадқиқотчилар учун локал муаммоларни ечишга қаратилган стартап, инновацион лойиҳалар танлови каби тадбирларни мунтазам ташкил этиш, уларни қўллаб-қувватлашни ташкил этиш мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Kuralov, Y. A., (2020). Development Of Geometric Creativity Of Secondary Scholl Students By Computer. International Journal of Scientific & Technology Research - (IJSTR) Volume-9 Issue-2, February 2020 Edition, 4572-4576.

2. Kuralov, Y. A., Makhmudova, D. M., (2020). METHODOLOGY OF DEVELOPING CREATIVE COMPETENCE IN STUDENTS WITH PROBLEMATIC EDUCATION. European

Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 4, 2020, Part IIISSN 2056-5852, 142-146.

3. Абдуллаева, У. Т. (2022). Умумий ўрта таълим мактабларида қардош халқлар адабиётини қиёсий ўқитишнинг илмий - назарий асослари. Globallashuv davrida tilshunoslik, 1(5), 272-274.

4. Абдуллаева, У. Т. (2021). Туысқан халықтар әдебиетін оқыту. Современный образовательный потенциал и достижения, 1(3), 9-11.

5. Абдуллаева, У. Т. (2021). Мектеп оқушыларына еліктеу сөздер туралы түсінік тақырыбын өтуде резюме технологиясын қолдану. Кластер педагогического образования проблемы и решения, 1(2), 1181-1183.

МУСИҚА ТАЪЛИМИДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРГА БЎЛГАН ЭҲТИЁЖ

Мамиров Мансуржон
Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти

Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сўнг унинг маънавий, иқтисодий ва ижтимоий ривожланиши учун рақамли технологиялардан фойдаланиш учун кенг йўллар очилди. Мустақилликнинг биринчи кунидан бошлаб, Республикамизнинг мусиқа соҳасини техник қайта қуроллантириш, замонавий техника ва технология билан таъминлаш ҳамда халқаро замонавий талабларга жавоб берувчи рақамли технология ва компьютерли алоқа тизимини ривожлантириш долзарб масалалардан бири бўлиб қолди.

Ўзбекистон ҳамдўстлик давлатлари орасида биринчилардан бўлиб рақамли технологияларнинг яхлит давлат сиёсатини амалга оширишга асос солди. Мамлакатимизни рақамли технологиялар асосида ахборотлаштириш муаммосига ҳукуматимнз алоҳида эътибор қаратмоқда. Хусусан, Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 6 июндаги «Компьютерлаштиришни янада ривожлантириш ва ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш чора тадбирлари тўғрисида»ги қарорлари қабул қилинди. Шу муносабат билан республикамизда мусиқа таълими муассасалари компьютер техникаси ва электрон ўқув қўлланмаларининг янги авлоди билан жиҳозланишига эътибор берилди.

Бугунги кунда мамлакатимизда рақамли технологиялардан мусиқа таълимида фойдаланиш, ривожлантиришнинг асосий йўналишларидан бири бўлиб қолмоқда. Мустақиллик йилларида мавжуд телекоммуникация хизматларининг ишончлилигини ва сифатини ошириш ҳамда замон талабларига жавоб берадиган рақамли технологияларни ҳаётга татбиқ этиш борасида катта ишлар қилинмоқда. Бутун Республика миқёсида илғор коммуттацион ускуналар ўрнатилиб, ишга тушурилди, тезкор оптик толали алоқа линиялари ётқизилди. Тармоқдаги бундай ўзгаришлар аниқ стратегияга эга. Зеро, соҳа жадал живожланиб бормоқда.

Мусиқа таълими ва тарбиясининг асосий мақсади ўқувчиларда мусиқа санъатини гўзаллик қонуниятларини рақамли технологиялар асосида ўргатиш малакасини шакллантириш ва уларда замонавий мусиқа маданиятини таркиб топтиришдан иборатдир.

Шундай экан мазкур мақсад ўқитувчи олдига ўқувчиларда мусиқавий – бадиий дид ва ахлоқий эстетик ҳис – туйғуларни таркиб топтириш: Ижодий қобилятларини ривожлантириш, мусиқа санъатига нисбатан қизиқиш ва уларнинг мусиқа фаолиятида бадиий эҳтиёжини кучайтириш, мусиқа саводхонлиги маданиятини шакллантиришда рақамли технологиялардан фойдаланиш, мусиқа – давр, ҳаёт, инсон ҳис-туйғулари ва унинг орзу умидлари ифодаси эканлиги

ҳақида тушунча ҳосил қилиш каби қатор вазифалар қўяди. Мактабдаги мусиқа фанлари болани соғлом, ҳар томонлама камол топиб шаклланишини таъминлайди, унда ўқишга интилиш ҳиссини уйғотади, уни мунтазам таълим олишга тайёрлайди. Мусиқий тарбияни рақамли технологиялар ёрдамида ривожлантириш учун қуйидагиларни амалга ошириш лозим бўлади:

- малакали тарбиячи ва педагог кадрларни рақамли технологиялардан фойдалана олиш компитенциясини шакллантириш;

- мусиқий тарбиянинг самарали психологик-педагогик услубларини рақамли технологиялар ёрдамида излаш ва жорий этиш;

- болаларни оилада тарбиялашни ташкилий, психологик, педагогик ва услубий жиҳатдан таъминлашни рақамлаштириш;

- замонавий ўқув-услубий қўлланмалар, техник воситалар, ўйинчоқлар ва ўйинлар яратиш ҳамда уларни ишлаб чиқаришда рақамли технологиялар имкониятларидан фойдаланиш;

- болаларни халқнинг бой маданий-тарихий мероси ва умумбашарий қадриятлар асосида маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш учун рақамли технологиялардан фойдаланиш учун шарт-шароитлар яратиш.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, агар “Мусиқа маданияти” дарсларининг “рақамли технологияларни қўллаш” жараёни талаб даражасида шакллантирилса, ўқувчиларда мусиқий диднинг ва жисмонан соғломлиги шаклланишининг самарадорлиги ошади. Шу жараён орқали бизнинг миллий мусиқа бойлигимиз, мумтоз қўшиқ куйларимиз келгуси авлод онгига чуқур сингиб бориши амалга ошади.

Адабиётлар

[1]. Н.А.Гулбаев, Ж.Ғ. Абдураимов А.Н. Ўришов. “ Ахборот - коммуникация технологияларининг таълимни инновацион бошқаришдаги ўрни “. “Янги Ўзбекистонда ислоҳотларни амалга оширишда замонавий ахборот- коммуникация технологияларидан фойдаланиш” мавзусидаги Халқаро илмий-амалий конференция илмий мақолалар тўплами. 27-29 октябрь. 2021 йил. Андижон.

[2]. Гулбаев Н.А., Куралбаева А.Т., Гулбоева Д.З. “ “Ахборот тушунчаси” мавзусини ўтишда педагогик технологиялардан фойдаланиш “ **Таълим сифати самарадорлигини оширишда халқаро тажрибадан фойдаланиш: муаммо ва ечимлар** мавзусидаги халқаро илмий-амалий офлайн/онлайн конференция материаллари тўплами, 2-том, 2021 йил 19 октябрь (Ҳарбий фанлар доктори, профессор, полковник С.С.Абдурайимовнинг умумий таҳрири остида). – Чирчиқ.: Чирчиқ ОТҚМБЮ, 2021.

“ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ” ФАНИНИ ЎҚИТИШДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ ЎРНИ

Н.А.Гулбаев
Тошкент давлат аграр университети доценти
А.Ш.Курбанова
Тошкент давлат аграр университети талабаси

Республикамизда кадрлар тайёрлаш миллий дастурини амалга оширишда, қишлоқ хўжалиги тармоқларига АКТ соҳасида чуқур билимга эга мутахассисларни тайёрлаш мухим масалалардан биридир. Ахборот технологиялари қишлоқ хўжалиги жараёнларининг режалаштиришга, бошоратлашга, таҳлил қилишга ва моделлаштиришга боғлиқ катта миқдордаги масалаларни ечишда мухим ёрдам беради. Ахборотларни йиғиш ва қайта ишлашнинг юқорисамарадор

технологиялари, ишлаб чиқариш жараёнларини координация қилиш йўли билан мақсадга эришишнинг ускунавий воситаси бўлиб амалда қўлланилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 3 июлдаги “Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодиётни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-3832-сон қарори қабул қилиниб, давлат бошқарув тизимини замонавий ахборотқоммуникация технологиялари асосида янада такомиллаштириш, рақамли иқтисодиётни жорий этиш ва ривожлантиришни таъминлаш бўйича шарт-шароитларни яратиш мақсадида ушбу қарор билан Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Лойиҳа бошқаруви миллий агентлиги рақамли иқтисодиётни жорий этиш ва ривожлантириш соҳасида ваколатли орган этиб белгиланди ва унга бир қатор вазифалар юклатилган [1].

Ушбу қарорда белгиланган вазифаларни амалга ошириш мақсадида Тошкент давлат аграр университети ўқув жараёнида рақамли технологиялардан фойдаланиш масаласи энг долзарб масалалардан бири бўлиб турибди. “Қишлоқ хўжалигида ахборот технологияларидан фойдаланиш” фани юқорида зикр этилган вазифаларни бажаришда алоҳида аҳамиятга эга бўлган фанлардан биридир.

Ушбу фан талабаларга қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини режалаштириш ва самарали бошқаришда аҳборот базаларидан ва замонавий аҳборот техҳологияларидан фойдаланиш кўникмаларини эгаллашга имкон беради. Фанни ўқитишдан асосий мақсад: талабаларда қишлоқ хўжалигида ахборот технологияларни қўллаш хақида тассавурини шакллантириш, ўз касбий фаолиятида қўллаши учун фаннинг назарий асосларини ўзлаштириш ва амалий янгиликларни олиш ҳамда замонавий таълим ва ахборот технологиялар асосида узлуксиз ўзининг касбий махоратини мустақил ошириб боришдир. Ахборот технологиялари фанининг вазифаси – компьютернинг техник ва дастурий воситаларида ишлашни ўргатиш. Ахборот технологиялари ва тизимлари, ахборот коммуникация технологиялари имкониятларидан фойдаланиш ва унда ишлаш кўникмаларини мустахкамлашдир.

«Қишлоқ хўжалигида ахборот технологиялари» фани машғулотлари маъруза ва амалий машғулотлар тарзида олиб борилади. Маъруза машғулотларини ташкил этишда қуйидаги мавзуларни тавсия этишимиз мумкин.

- «Қишлоқ хўжалигида ахборот технологиялари» фани мақсади ва вазифалари, ахборотнинг назарий асослари;
- Қишлоқ хўжалигида ахборот жараёнларининг техник ва дастурий таъминоти ва уларнинг ривожланиш жараёнлари;
- Қишлоқ хўжалиги масалаларини ечишда амалий дастурлардан фойдаланиш;
- Қишлоқ хўжалигида компьютер графикаси ва дизайн;
- Қишлоқ хўжалигида дастурлаш асослари, C++ дастурлаш тилидан фойдаланиш асослари;
- Ахборот тизимлари, уларнинг қишлоқ хўжалиги жараёнларини бошқаришдаги ўрни;
- Қишлоқ хўжалигида маълумотлар базалари ва уларни бошқариш тизимларидан фойдаланиш;
- Қишлоқ хўжалигида маълумотлари билан ишлашда тармоқ технологиялари;
- Қишлоқ хўжалигида Web технологиялар;
- Қишлоқ хўжалигида электрон бошқарув тизими;
- Қишлоқ хўжалигида ахборот хавфсизлиги ва ахборотларни химоялаш усулларидан фойдаланиш.

Бошқарув тизимини ўз вақтида ахборотлар билан таъминлаш бошқарув жараёнида қабул қилинадиган қарорларнинг белгиланган муддатда бажарилишига имкон беради. Корхона ва ташкилотларнинг фаолияти тўғрисидаги ахборотларнинг юқори бошқарув поғоналарига узатилиши ва унинг ташкилий тизими орасидаги маълумотларни айланиб юриши ахборот технологияси ёрдамида амалга оширилади. Ахборотлар керакли қарор қабул қилиш учун зарур бўлади. Бошқарув тизимини ахборотлар билан таъминлаш – барча вазифалар ичида энг муҳимларидан бириҳисобланади. Чунки, бошқарув тизимининг самарадорлиги ахборотлар таъминотига кўп жиҳатдан боғлиқдир.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш лозимки, қишлоқ хўжалигини бошқаришда рақамли технологиялардан фойдаланиш масаласи ҳар доим долзарб бўлиб қолаверади.

Адабиётлар

[1]. Н.А.Гулбаев “Tariximizni o‘rganishda axborot texnologiyalarining o‘rni”. “Zamonaviy axborot texnologiyalari va ta’lim tizimini rivojlantirish istiqbollari” xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallar to’plami T.2023 йил.

[2].Ж.Ғ.АБДУРАИМОВ, М.И.УББИНИЯЗОВ., Н.А.ГУЛБАЕВ. **“**Ўқитувчиларнинг электрон таълим ресурслари ва платформалари учун ёрдамчи материаллар”. Монография.Т. 2023 йил.

ИНГЛИЗ ТИЛИ ЎҚИТУВЧИСИ КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ ОШИРИШДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЛАРНИНГ ЎРНИ

М.Х.Нурматова
Тошкент давлат аграр университети Тиллар кафедраси катта ўқитувчиси
Н.Х.Сулаймонова
Тошкент давлат аграр университети Тиллар кафедраси ўқитувчиси

Ҳозирги кунда ҳар қандай мамлакатнинг кучи унинг соҳаларга рақамли технологияларни жорий этиш каби интеллектуал салоҳияти билан белгиланади. Салоҳиятга эса турли йўллар билан эришиш мумкин. Ўзбекистонда бевосита ўзимизга хос, ўзимизга мос бўлган, такрорланмас буюк тарихимиз, анъаналаримизга асосланган ва шу билан бирга рақамли технологиялардан амалда фойдалана олиш талабларига жавоб бера оладиган кадрлар тайёрлаш миллий модели яратилмоқда.

Моделнинг асосий хусусиятларидан бири – бу хорижий тилларни рақамли технологиялар асосида пухта эгаллайдиган, Ватанимизнинг халқаро андозалардаги тараққиётини таъминлай оладиган, дадил, мустақил тафаккурли, малакали, билимли ва инсоний сифатларга эга бўлган мутахассис кадрларни тайёрлашдан иборат.

Шу боис, талабалар учун рақамли технологиялар имкониятларидан фойдаланиб, янги ўқув дастурлар, ўқув қўлланмалар, ҳамда дарсликлар яратиш албатта, профессор-ўқитувчилар зиммасига юклатиладиган катта вазифаларидан бири бўлиб турибди.

Рақамли технологиялар асосида яратилган ҳар бир қўлланманинг асосий вазифаларидан бири бу талабаларнинг хорижий тилларга бўлган қизиқишини кучайтириш, инглиз тилида мутахасиссликка оид матнларни ўқиб тушуна олишга, берилган сўз ва сўз бирикмаларни мустақил луғат орқали таржима қилишга, грамматик мавзуларни ўзлаштириш ва машқларда мустаҳкамлашга қаратилган бўлиши лозим.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги «2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги ПФ-60-сон Фармонига мувофиқ, рақамли технологияларидан таълим соҳасида фойдаланиш бўйича янги босқичга олиб чиқиш бўйича устувор вазифалар белгилаб берилган.

Бугунги кунда бутун жаҳон интернет тармоғида энг кўп ахборот алмашинадиган тил инглиз тили бўлиб, у асосий маълумот алмашинувининг 55 фоизини эгаллаган. Кейинги ўринларда испан ҳамда рус тиллари туради. Ўзбек тилидаги маълумотларнинг камлиги эса шу тилда сўзлашувчи ижтимоий тармоқ фойдаланувчиларига ўзларига керакли маълумотни топишига тўсқинлик қилади. Ўз навбатида бугунги глобаллашув замонида рақамли эркинлик кўрсаткичларига ҳам салбий таъсир кўрсатмоқда.

Ҳозирги кун талаби, инглиз тилини ўрганиш ва интернет тармоқларида ўзбек тилидаги сифатли маълумотлар миқдорини кўпайтиришнинг энг самарали усулларидан бири бу, википедияда ўзбекча мақолалар сонини кўпайтиришдан иборат. Сабаби, википедия кўп тилли, эркин, интернет энциклопедияси ҳисобланиб, у кўнгиллилар жамоаси томонидан очиқ ҳамкорлик асосида юритилади. Википедия бугунга келиб, энг катта ва энг кўп мурожаат қилинадиган маълумотлар манбасига айланган. Маълумот жойлашнинг афзалликларидан бири ахборотнинг барча тилларга уланишидир. Бу эса ўзаро маълумот алмашинувининг самарали кечишини таъминлайди. Рақамли технологиялар асосида инглиз тилини тезда ўрганиш имконияти яратилади. Айниқса, кундалик долзарб масала бўлган ўзбекча википедиялар сонини оширишда рақамли технологиянинг аҳамияти жуда катта. Жумладан, ўзбекча википедиядаги мақолалар чет тилларига таржима қилинади. Бунда мақолалар камида инглиз, рус, испан, немис ва француз тилларига таржима қилиниши мумкин. Шу билан бирга, ушбу мақолалар тегишли тиллардаги википедияларнинг администраторлари томонидан тасдиқланиши ҳам мумкин.

Тил бизни тўғридан-тўғри миллий тарихимиз, аждодларимиз маданий ва адабий ютуқлари билан боғлайди. Инглиз тили рақамли технологиялар, туризм, молия сектори ва бошқа кўплаб соҳаларда глобал тилга айланди. Инглиз тилини билиш меҳнат бозорига кирадиган ҳар қайси ёш авлод учун катта афзаллик туғдиради. Барчамизга маълумки, Ўзбекистон тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларга йўл очиб берди ва рақамли технология соҳасини ҳам ривожлантирмоқда. Сўнгги икки йил мобайнида Ўзбекистон университет ва мактабларида меҳнат қилиб келаётган инглиз тили ўқитувчилари, Фулбрайт инглиз тили ўқитувчилари ва инглиз тили мутахассислари сонини 3 дан 18 гача оширган.

Сўнгги йилларда ишлаб чиқилган яна бир қизиқарли дастурлардан бири бу – инглиз тилини ўрганиш учун STEM дастури. Ушбу дастур фан, технология, муҳандислик ва математика каби фанларни ўрганишда биринчи курс талабалари билан ишлайди, уларга замонавий глобал иқтисодиётда муваффақият қозониш учун зарур бўлган инглиз тилини ривожлантиришга ёрдам беради.

Хулоса сифатида қуйидагиларга эътибор бериш зарур деб биламиз.

- Коммуникатив компетенцияни шаклланиши учун ўқитувчи ўз она тилида чиройли нутқий маданиятга эга бўлиши;
- Хорижий тилларда лингвистик компетенцияни яъни унинг фонетикаси, грамматикасини ва лексикасини мукаммал эгаллаши;
- Социолингвистик компетенцияни мукаммал шакллантириш;
- Прагматик компетенцияни эгаллаш орқали ўқитувчи ҳар қандай вазиатдан педагогик такт орқали чиқи кетишни таъминлай олиш ва бошқалар.

Адабиётлар

[1]. Н.А. Гулбаев, М.Х. Халметова Д.З.Гулбоева. “Таълимда ахборот технологиялари” фанини ўқитишда инглиз тилининг ўрни. “Чет тилларни ўқитишда инновацион технологиялар ва онлайн таълим жараёнида талабаларни баҳолаш”. Халқаро илмий-конференция 2021 - йил 15-16 октябрь.-- Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти.

[2]. Н.А. Гулбаев, Ж.Ғ. Абдураимов С.Ғ. Худойқулова. “Таълимда хорижий тилларни ўқитишнинг компетенциявий ёндашуви”. “Чет тилларни ўқитишда инновацион технологиялар ва онлайн таълим жараёнида талабаларни баҳолаш”. Халқаро илмий-конференция 2021 - йил 15-16 октябрь.-- Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти.

ОБЩЕСТВО ИНФОРМАЦИИ И ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Раъно Улугбек кизи Зарипова

Студентка 2-курса Чирчикского Государственного педагогического университета

Арслон Комилович Нафасов

Преподаватель Чирчикского Государственого педагогического университета

Аннотация:Информационное общество-общесво,котором большинство работающих полностью занято(или хотя бы частично участвует) в производстве,хранении,переработке и реализации информации, особенно высшей её формы-знаний.

Ключевые слова: Информационное общество, коммуникация, технологии, управление , постиндустриальное общество трансформированной прессы

Annotation. The information society is a society in which the majority of workers are fully engaged (or at least partially involved) in the production, storage, processing and sale of information, especially its highest form - knowledge.

Key words: Information,society,communication,technology management,post-industrial society,transformed press.

Возникновение, существование и необходимость решения глобальных проблем требуют новых цивилизационных изменений в человеческом обществе.Чтобы понять природу этого процесса, необходимо обратить внимание на его скорость, глубину и масштаб.Поскольку социальные отношения, кажущиеся неизменными, за десятки и даже сотни лет, за очень короткое время меняется коренным образом.Такая ситуация видна во всех аспектах жизни людей.По шкале. этот процесс не обошел ни один регион.

В начале 60-х годов 20 века Япония, испытывающая недостаток природных ресурсов, столкнулась с вопросом, по какому пути идти. информационное общество, технологии, ответом на вопрос была информатизация.Развитие японской информационной системы в начале 1970-х годов.США также приняли

Известно, что понятие «информация» издавна существовало в знаниях, выражающих мировоззрение.Зарождение и развитие кибернетики привело к широкому использованию этого понятия вместе с понятиями «коммуникация» и «управление». генерация, обработка, хранение, воспроизведение и распространение информации отдельно составляют научную область - область информационных технологий.Это слово было введено во Франции в 1964 году.Быстрый рост информационной области и развитие методов ее автоматизации привели к компьютеризация.Это, в свою очередь, породило теорию будущего "информационного общества".Наука во многом является продуктом науки.Наука является высшей из духовных ценностей, созданных человеком,

и несмотря на то, что оценки данные ей всегда резко отличаются друг от друга, она никогда не теряет своего значения как выражение актуальной информации.Техника есть инструмент науки.

К середине 1980-х годов многие страны перешли на путь информационного развития - информационной системы, основанной на Интернете, мультимедиа, космонавтике, радио и спутниковой связи.К настоящему времени социальные сети охватили значительную часть населения.

Чтобы обсудить информационное общество и особенности обмена информацией в нем, прежде всего, необходимо остановиться на понятии «информационное общество» и его происхождении. Понятие «информационное общество» изначально было глубоко проанализировано в исследовании истории развития информационных технологий[2] американским социологом Дэниелом Беллом (1919-2011г).

Американский социолог Д. Белл говорил, что информационное общество – это, прежде всего, общество, формирующее элиту нации на основе уровня образования и навыков. Он также интерпретировал информацию как «коллективный продукт», который не может быть физически потреблен и не изнашивается, а поскольку это совершенно новый продукт в жизни человека в этом индустриальном обществе, он обратил внимание на необходимость применения стандартов и критерии к нему, бытовавшие в то время в обращении [3].

По мнению Э. Тоффлера, подчеркивавшего, что метод получения новых знаний в информационном обществе основан на вычислительной технике, «В информационном обществе методы науки позволяют собирать очень большую по размеру информацию» [4].]. Таким образом, вместо того, чтобы извлекать новые факты, ученые получают научную информацию посредством информационных операций, извлекая данные для изучения корреляций и тенденций. Поэтому пространство развития в информационном обществе зависит от технологий сбора знаний, анализа и синтеза информации, символической коммуникации.

Одна из таких теорий информационного общества отличается глубокой философской интерпретацией, разработанной японским социологом и футурологом Йоней Масуда. Он был опубликован в 1972 году. «Ахборотлашган жамият -постиндстуриал жамият» номли китобида В своей книге «Информационное общество – постиндустриальное общество» он рассматривал компьютерные технологии как основу социального устройства будущего и отмечал приоритетную роль интеллектуального коктейля в производственных отношениях.

Узбекский социолог О. Абдуазимов, изучавший зарождение информационного общества и средств массовой коммуникации, предложил разделить историю развития средств массовой коммуникации на три периода, в третьем периоде произошел переход к информационному обществу с появление электронного обмена информацией [5].

Ю. Масуда разделил развитие человеческой цивилизации на: традиционное, индустриальное и информационное (постиндустриальное) общество, а информационное общество разделил на 10 признаков: по модели «4Т Теории Прессы» в социологии массовых коммуникаций, Факторы формирования и развития «трансформированной прессы» в информационном обществе [6], представленные науке доктором социологических наук О. Абдуазимовым.

Социолог Мануэль Кастельс, один из крупнейших представителей теории информационного общества, одним из первых поставил вопрос о важности сетей в информационном обществе. Важны его мысли о том, что между понятиями «информационное общество» и «информационное общество» существует существенная разница. Если в первом случае подчеркивается решающая роль информации в обществе, то вновь возникающее «информированное общество» строится

таким образом, что «создание, обработка и передача информации становится основным источником эффективности труда и власти»[7]. По его словам, на протяжении всей истории человечества информация и информационный обмен развивались и приобретали значение во всех цивилизациях и обществах.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Кастельс М. Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе. - Екатеринбург: Ю-Фабрика, 2004.-230с.

2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования. Пер.с англ. В. Л. Иноземцева.-М.:АкадемияД999.-956с

3. Тоффлер, Э. Третья волна = Третья волна. - М.: АСТ, 2010. - С.448.

4. Абдуазимов О. Роль социологии массовых коммуникаций в обеспечении мониторинга общественного мнения в информационном обществе (на примере материалов узбекских СМИ в 2001-2016 гг.). Монография.-Ташкент: Наука и технологии, 2016. - Б. 49-66.

5. В том месте. Б.184 – 211.

6. Абдуллаев И.З. Информационное общество и глобализация: критическая неолиберальная концепция.- Ташкент: «Фан и технологии», 2006.-

7. Тешабаев Т.З., Отакузиева З.М. Информационная экономика: Министерство развития информационных технологий и коммуникаций Республики Узбекистан; Ташкентский университет информационных технологий имени Мухаммада аль-Хорезми. -Ташкент: Алокачи 2017.-Б.26.

8. Якубова М. Информатизация общественного развития и культуры. -Ташкент: Нишан-насир, 2010. - Б.9.

9. Устьянов В.Б. Пространство информационного общества // Информационная цивилизация: протрансство, культура, человек. - Саратов., 2000. - С.7.

11. Мухамеджанова Л.А. (2021) «Тенденции изменения этических норм в информационном обществе». Материалы конференции Социальная реальность виртуального пространства. С. 48-54

12. Туляев, А. Я. (2018). НРАВСТВЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВИРТУАЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА. В книге «Общественные науки в современном мире: политология, социология, философия, история» (с. 78-84).

НЕКОТОРЫЕ ОСНОВЫ МОДЕЛИРОВАНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ

Менгнаров Х.Э.

Старший преподаватель Чирчикского государственного педагогического университета

Некоторые выводы были сделаны при моделировании экологических процессов, в частности, обыкновенных дифференциальных уравнений или уравнений в частных производных, которые составляют математические модели, в той или иной степени описывающие воспроизводство, борьбу видов, запасы продовольствия, загрязнение окружающей среды и так далее. В нашем сценарии мы обсуждаем связь процессов распространения медиа и процессов усвоения информации в педагогическом процессе. Наши модели отличаются от общепризнанных статистических моделей в педагогике тем, что они обладают свойством описывать исследуемый процесс в целом, а не объявлять эксперимент, проведенный на людях, тестировать метод и вычислять параметры, имеющие отношение к исследователю. В противном случае представление конкретного информационного процесса в целом и его отражение в микро- и макросреде ученика и ИПС с намеренно заданными параметрами для создания математической модели, при этом

основным результатом являются прогнозы и подсказки при анализе работы модели для Учителя или преподавателя с возможностью последующей коррекции методов обучения.

Вот пример того, как был применен на практике новый подход к изучению учебных процессов. Математическая основа теории, характеризующей массовую составляющую процессов распространения информации в социальных системах, может быть создана с использованием термодинамических или статистических особенностей или сходства с другими физическими процессами. Одновременно мы считаем, что окружающая среда имеет границы и плотность. Адольф Фик исследовал уравнения, характеризующие взаимодействие различных сред с различными параметрами в 1855 году. В частности, был описан процесс диффузии нескольких химических веществ. В качестве теоретической основы было использовано уравнение теплопроводности, открытое Фурье в 1822 году. Если мы говорим об образовании и воспитании, то первый закон Фика описывает взаимосвязь между информационной насыщенностью информационного потока и информационным потоком в единицу времени, проходящим через микросреду. Стоит отметить, что образовательные эффекты оказывают прямое влияние на способность человека "воспринимать" поток образовательных данных. Такое уравнение может быть выражено следующим образом в упрощенной ситуации: $I = -D\frac{\partial U(\mathrm{x},\mathrm{y},\mathrm{z})}{\partial x}$, где I – поток информации в единицу времени от источника информации, например в организации учебного дискурса, D – коэффициент диффузии (взаимодействия сред), $U\left(x,y,z\right)$ – функция успешности образовательного процесса, которая зависит от переменных x – стиль кодирования (зависит от возраста), y – способы (психофизические возможности) хранения информационных сообщений (текстов), z – культура обработки информации принятой в данной макро среде или национальная культура.

Существенной проблемой обмена информацией и, как следствие, передачи учебного материала в контекстах, характеризующихся пограничными обстоятельствами, является решение этого уравнения при различных начальных и граничных условиях. Уравнение $\frac{\partial U(\mathrm{x},\mathrm{y},\mathrm{z},\mathrm{t})}{\partial t} = -I = D\frac{\partial U(\mathrm{x},\mathrm{y},\mathrm{z},\mathrm{t})}{\partial x}$ записано для одномерного пространства ретрансляции информационных сообщений.

Стоит отметить, что, учитывая параметры, изложенные ранее, второй закон Фика может быть использован для моделирования [2]

1. Х.Э.Менгнаров Методические аспекты в преподавании математики и экологии (Монография)./Ташкент:Bookmany print,2022.-145 ст

2. Жаров В.К., Таратухина Ю.В. Педагогический конструктивизм в кросс-культурной среде. М.: «Янус-К», 2015. – 276 с.

3. В.К.Жаров.Жаббаров Н.М.Менгнаров Х.Э. Учебный глоссарий.Учебное пособие для школьников общеобразовательных школ. Ташкент.”InnovatsiyaZiyo”.2021 г.105 с.

O‘QISH SAVODXONLIGIDA RAQAMLI MA’LUMOTLAR BILAN ISHLASHNING AHAMIYATI

Achilova Emina Sa’dulloyevna

CHDPU o‘zbek adabiyotshunosligi kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada raqamli ma’lumotlar bilan ishlash savodxonligi haqida fikr-mulohazalar bildirilgan. O‘qish savodxonligida kampyuter texnologiyalarning afzalliklari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: kampyuter, texnologiya, format, afisha, o‘qish savodxonligi, noutbuk, planshet, smartfon.

Аннотация: в статье даются отзывы о грамотности работы с цифровыми данными. В области грамотности чтения освещаются преимущества компьютерных технологий.

Ключевые слова: компьютер, технология, формат, плакат, грамотность чтения, ноутбук, планшет, смартфон.

Annatation: The article provides feedback on the literacy of working with digital data. In the field of reading literacy, the advantages of computer technology are highlighted.

Keywords: computer, technology, format, poster, reading literacy, laptop, tablet, smartphone.

Hozirda insonlarning o‘qib-tushunish ko‘nikmasi 20 yil avvalgidan katta farq qiladi. 1990 - yillarning o‘rtalariga qadar insonlar asosan yozma ma’lumotlarni mutolaa qilar edi. Bolalar adabiyotidan katta hajmdagi katta yoshdagi kitobxonlar uchun nashrdan chiqarilgan asarlargacha, kichik hajmli varaqalardan qomuslargacha, gazeta va jurnallardan tortib, ilmiy jurnal va adabiyotlargacha va murojaat blankalaridan to reklama afishalarigacha turli shakl, format va vositalar yordamida chop etiladigan yozma adabiyotlar mavjud bo‘lgan va hamon nashr etib kelinmoqda. 90 - yillarning boshlarida juda kam sonli odamlargina kompyuterga ega bo‘lgan bo‘lib, bu kompyuterlarning ko‘pchiligi oddiy uy kompyuterlari yoki universal elektron hisoblash mashinalari edi. Juda kam sonli odamlargina o‘zlarining shaxsiy noutbuklariga ega edi. Raqamli planshetlar va smartfonlardan foydalanish hali ommalashib ulgurmagan edi. Ma’lum foydalanuvchilargina kompyuter yordamida o‘qir edi, xususan, ilmiy yoki texnik ma’lumotlar bilan ishlaydigan ixtisoslashgan mutaxassislargina kompyuter yordamida ma’lumotlarni o‘qir edilar. Bundan tashqari, kompyuter erkanlarining sifati uncha yaxshi bo‘lmagani tufayli kompyuter yordamida o‘qish jarayoni yozma materiallarini o‘qishga qaraganda birmuncha sekin, xatoliklarga to‘la va ancha qiyinchilik tug‘dirar edi. Avvaliga “zerikarli va bir qolipga solingan” yozma matnlardan kitobxonni “ozod qilish” vositasi, deb ta’riflanib, keyinchalik internet sahiflariga joylashtiriladigan elektron matnlar texnologiyasi yuzaga kelib, raqamli ma’lumotlar safihalarini internet orqali uzatilishi kitobxonlarni turli ma’lumotlar bilan tezlikda ishlash imkonini yaratdi, internet rivojlanishning erta bosqichida bo‘lishiga qaramasdan, bu, o‘z navbatida, aqliy yukalamalarni oshishiga va insonlarni vaqt va zamon nutai nazardan nomutanosib faollashuviga olib keldi. Bunday yuzaga kelgan o‘zgarish o‘qish savodxonligini ko‘nikma sifatida ta’riflash uchun muhim asos bo‘la oladi. Birinchidan, insonlar onlayn tarzda o‘qiydigan matnlar an’anaviy yozma matnlardan farq qiladi. Ma’lumotlardan ko‘proq foydalanish maqsadida kommunikatsiya va boshqa xizmat turlari raqamli qurilmalar orqali taklif etilmoqda, onlayn foydalanuvchilar kichik hajmli displeylar, ko‘zga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi ekranlardan va rang-barang veb sahifalardan foydalanishlariga majbur bo‘lmoqdalar. Bundan tashqari, elektron pochta, qisqa elektron yozishma dasturlar, elektron ko‘rinishidagi forumlar va ijtimoiy tarmoq ilovalari kabi raqamli kommunikatsiya vositalarining yangidanyangi avlodlari paydo bo‘ldi. Shuni e’tiborga olish lozimki, bu raqamli texnologiyaning rivojlanishi bilan qator turli ma’lumotlar ichidan insonlar o‘zlariga mosini qidirib o‘qishlari kerakligini anglatadi.

Zamonaviy elektron qurilamar va ilovalardan foydalanishlari uchun ulardan informatsion kommunikatsiya texnologiyalariga oid bilimga ega bo‘lishlari talab etiladi. Shuningdek, ular elektron qidiruv panellari, menyulari, linklari, tablari, boshqa elektron safihalar va funksiyalardan foydalanish orqali o‘zlariga kerak bo‘lgan matnlarni qidirib, topishlari ham kerak. Hayratlanarli darajada ko‘p ma’lumotlarning internet orqali almashinuvi natjasida undan foydalanuvchilari ham ko‘p ma’ulmotlar ichidan o‘zlariga keraklisini tanlay olishi va ularni sifati va ishonchliligiga ko‘ra ajrata olishlari kerak. Shu o‘rinda aytib o‘tish joizki, foydalanuvchilar ma’lumotlarni talqin qilish, ular orasidagi ehtimoliy nomutanosibliklar va ixtiloflarni aniqlash va bartaraf etish uchun matnlarni o‘qibtusuhnishlari talab etiladi. Matnlar bilan bunday usulda ishlash qayday turdagi matn qayta ishlanayotganiniga ta’sir ko‘rsatadi. Tajribaliroq foydalanuvchilar alohida vazifalarni

bajarish uchun talab etilgan strategiyalarni tanlashga harakat qiladi. Yaxshiroq foydalanuvchi esa keraksiz matnlar yoki safihalarni o‘qimasdan, kerakli safihalarni tezlik bilan topishga harakat qiladi. Shunday qilib, dunyoning ko‘p qismida, insonning jamiyatda faol ishtirok etishi va o‘z oldiga qo‘ygan maqsadlariga erishishi uchun kerakli qobiliyatlarini ishga solish quroli bu raqamli ma’lumotlarni mohirona o‘qish ko‘nikmasi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Achilova, E. S. (2022). ARTISTIC PSYCHOLOGY ON THE EXAMPLE OF THE WORK “SPRING DOES NOT RETURN”. AnInternational Multidisciplinary Research Journal, 11(10), 1991-1994

2. ACHILOVA, E. (2022). SUJET, OBRAZ, USLUB XUSUSIYATLARI. Til va adabiyot ta'limi, 3(1), 26-27

3. Achilova, E. (2022). O'tkir Hoshimovning "Urushning so'nggi qurboni" hikoyasidagi psixologik tasvir. Til va adabiyot ta'limi, 1(1), 40-42

4. ACHILOVA, E. (2021). O’TKIR HOSHIMOV ASARLARIDA BADIIY PSIXOLOGIZM MUAMMOSI. “XALQ TA’LIMI”, 5(1), 88-91.

5. Зуннунов А., Хотамов Н., Эсонов Ж. Адабиёт ўқитиш методикаси. Ўқув қўлланма. -Т.: Ўқитувчи, 2009. - 329 б.

6. Usmonova, R. (2020). Improving Listening Skill in Foreign Languages. International Engineering Journal for Research and Development, 5(1), 197-204.

7. To‘xliyev B. Adabiyot o‘qitish metodikasi. O‘quv qollanma. T.: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2010. 167-b.

8. O‘qish savodxonligi qamrov doirasi. PISA 2018. T: 2021

INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANIDA MACROMEDIA FLASH DASTURINI FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI

Boymurodov Adxam

Ajatayeva S.S

Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti dotsenti

Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti

5-kurs (sirtqi) talabasi

Inqilobiy multimedia platformasi bo'lgan Macromedia Flash Informatika va axborot texnologiyalari fanida katta ro`l o'ynadi. So'nggi yillarda Flash asosan eskirgan bo'lsa-da, uning tarixiy ta'siri va sa`noatga olib kelgan afzalliklarini tan olish muhimligicha qolmoqda. Ushbu maqolada biz Informatika va axborot texnologiyalari fanida Macromedia Flash-dan foydalanishning afzalliklarini o'rganamiz, uning ko'p qirrali imkoniyatlarini, interaktivligini, multimedia xususiyatlarini va tez rivojlanish muhitini ta'kidlaymiz.

Kompyuter texnologiyasining rivojlanishi hozirgi zamonda ixcham va bejirim, foydalanuvchi uchun qulay bo’lgan harakatli dasturlar yaratilish imkoniyatini yaratmoqda. Bu yaratilgan dasturlar Netscape Navigatir (NN) bilan birga ishlashdan tashqari, Internet Explorer (IE) bilan ham ishlaydi. Micromedia kompaniyasi tomonidan shunday programmalardan biri Flash paket programmasi yaratilgan bo’lib, bu programma texnik WEB-dizayn vositalarining to’liq imkoniyatidan foydalanish imkoniyatini beradi. [2]

Macromedia Flash o'zining ko'p qirrali multimedia imkoniyatlari bilan imkoniyatlar dunyosini yaratdi. Bu ishlab chiquvchilarga vizual jihatdan ajoyib va interaktiv ilovalar, veb-saytlar va foydalanuvchi interfeyslarini yaratishga imkon berdi. Flash dizaynerlar va ishlab chiquvchilarga vektorga asoslangan grafikalar, animatsiyalar, audio va video elementlarni muammosiz integratsiya qilish imkoniyatini berdi, bu esa foydalanuvchilarning jozibador va immersiv tajribasini keltirib chiqardi.

Macromedia Flash-ning o'ziga xos xususiyatlaridan biri uning yuqori darajada interaktiv tarkibni yaratish, foydalanuvchilarning ishtirokini va ishtirokchini rag`batlantirish qobiliyati edi. Flash ishlab chiquvchilarga interfaol menyular, tugmalar, shakllar va o'yinlarni amalga oshirish imkonini berdi, bu esa foydalanuvchilarga ilovalar bilan faol muloqot qilish imkonini berdi. Ushbu interaktivlik nafaqat foydalanuvchi tajribasini oshirdi, balki intuitiv navigatsiya va kontentni o'rganishni ham osonlashtirdi.

Macromedia Flash internetda animatsiyada inqilob qildi va ishlab chiquvchilarga vaqt jadvaliga asoslangan kuchli animatsiya tizimini taqdim etdi. Flash-ning animatsiya imkoniyatlari silliq, jozibali va ko'rish uchun jozibali animatsiyalarni yaratishga imkon berdi. Bundan tashqari, Flash keng ko'lamli vizual effektlarni, o'tishlarni va filtrlarni qo'llab-quvvatladi, bu esa ishlab chiquvchilarga statik tarkibni jonlantirish va dinamik vizual tajribalarni yaratish imkonini beradi.

Macromedia Flash foydalanuvchilar uchun qulay ishlab chiqish muhitini taklif qildi, bu esa rivojlanish jarayonini sezilarli darajada tezlashtiradi. O'zining intuitiv interfeysi va sudrab olib tashlash funksiyasi bilan Flash prototiplar, kontseptsiyalarni isbotlash va interaktiv demolarni yaratishni soddalashtirdi. Ishlab chiquvchilar o'z g'oyalarini tezda qurishlari va takrorlashlari mumkin, bu esa rivojlanishning hayotiy siklida vaqt va kuchni tejaydi.

Flash-ning o'zaro platformalar bilan mosligi ishlab chiquvchilar va foydalanuvchilar uchun juda yaxshi bo'ldi. Flash tarkibiga turli xil operatsion tizimlar va veb-brauzerlarda doimiy ravishda kirish va ko'rish mumkin edi. Ushbu muvofiqlik uzluksiz foydalanuvchi tajribasini ta'minladi va ishlab chiquvchilarning platformaga xos muammolar haqida tashvishlanish zaruratini bartaraf etdi, bu Flash-ni kontentni keng tarqatish uchun ideal tanlovga aylantirdi.

Flash brauzerining mustaqilligi veb-brauzerlar o'rtasidagi nomuvofiqliklar tufayli yuzaga kelgan davrda muhim afzallik edi. Ishlab chiquvchilar turli xil brauzerlarda doimiy ravishda ishlaydigan ilovalar va kontent yaratishlari mumkin edi. Flash barqaror ish vaqti muhitini ta'minlab, foydalanuvchining brauzer tanlashidan qat'i nazar, kontentning maqsadga muvofiq ishlashini ta'minladi.

Web-sahifa va web-saytlar yaratishda formalar hosil qilish va ularga ma’lumotlami kiritish, kiritilgan ma’lumotlami jamlash muhim hisoblanadi. Macromedia Flash 8 dasturida ushbu ishlami amalga oshirish imkoniyati mavjud. Macromedia Flash 8 dasturida kataklar hosil qilish uchun Text tool (T) jihozidan, web-sahifa ishchi holatga o‘tkazilib, qiymatlar kiritiladigan har bir kataklar alohida ko‘rinib turishi uchun Properties boTimining Show border around tex bandidan, hosil qilingan kataklarga qiymatlar kiritish va hisob natijalarini chiqarish uchun Input text bandidan, kiritilgan matnlami katakka chiqarish uchun Dynamic Text bandidan foydalaniladi. Macromedia Flash 8 dasturida arifinetik amallar va matematik fiinksiyalar Java Script dasturlash texnologiyasi bilan bir xil. [1] Macromedia Flash ishlab chiquvchilar, dizaynerlar va ishqibozlarning jonli va qo'llab-quvvatlovchi hamjamiyatiga yordam berdi. Bu hamjamiyat foydalanuvchilar yo'l-yo'riq izlashi, bilim almashishi va hamkorlik qilishi mumkin bo'lgan ko'plab resurslar, o'quv qo'llanmalar va onlayn forumlarni taklif qildi. Bunday resurslarning mavjudligi ishlab chiquvchilarga Flash bilan yangi imkoniyatlarni o'rganish, muammolarni bartaraf etish va o'rganish imkonini berdi.

Macromedia Flash rivojlanayotgan texnologiyalar tufayli mashhurligi pasaygan bo'lsa-da, uning Informatika va axborot texnologiyalari fanida ta'sirini e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi. Flash-ning ko'p qirrali

multimedia imkoniyatlari, interaktivligi, animatsiya xususiyatlari, tezkor ishlab chiqish muhiti, o'zaro platformalar mosligi, kichik fayl o'lchamlari, brauzer mustaqilligi va qo'llab-quvvatlovchi hamjamiyat ishlab chiquvchilar va foydalanuvchilarga sezilarli foyda keltirdi. Biz oldinga siljiganimizda, Macromedia Flash-ning tarixiy ahamiyatini va uning raqamli landshaftni shakllantirishdagi rolini tan olish muhimdir.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Informatika va axborot texnologiyalari,11-sinf, Taylaqov N.I., Axmedov A.B.
2. Achilova, E. S. (2022). ARTISTIC PSYCHOLOGY ON THE EXAMPLE OF THE WORK “SPRING DOES NOT RETURN”. AnInternational Multidisciplinary Research Journal, 11(10), 1991-1994
3. ACHILOVA, E. (2022). SUJET, OBRAZ, USLUB XUSUSIYATLARI. Til va adabiyot ta'limi, 3(1), 26-27
4. Achilova, E. (2022). O'tkir Hoshimovning "Urushning so'nggi qurboni" hikoyasidagi psixologik tasvir. Til va adabiyot ta'limi, 1(1), 40-42
5. ACHILOVA, E. (2021). O’TKIR HOSHIMOV ASARLARIDA BADIIY PSIXOLOGIZM MUAMMOSI. “XALQ TA’LIMI”, 5(1), 88-91.
6. Usmonova, R. (2020). Improving Listening Skill in Foreign Languages. International Engineering Journal for Research and Development, 5(1), 197-204.

USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN FOREIGN LANGUAGE LESSONS

Dzhabbarova Feruza Odilovna
Chirchik State Pedagogical University

Abstract: This article highlights the great importance given to foreign languages in the Republic of Uzbekistan, as well as the innovative technologies necessary for learning them.

Key words: Foreign language, game, innovative technology, technological tools, methods, methods.

In today's rapidly developing age, science and technology are growing rapidly. Progress is being made in every field. In particular, great changes and significant achievements are being made in science. Delivering each subject to students using new innovative technologies is one of the main requirements of today's education. In the process of globalization, it is difficult to imagine our life without the Internet. It is one of the most effective ways to use it effectively in the process of learning and teaching a foreign language. You will have the opportunity to communicate with people who speak a foreign language through the Internet. It is possible to improve the writing exercise by writing a letter via e-mail. Bringing modern communication technologies into the educational process, using them purposefully and correctly, and using them to increase the student's interest in a foreign language, teaching increasing efficiency is the most important issue. Through this, the opportunity to use innovative technologies of education will be created and the demand will increase.

Today, there are several different methods of innovative educational technologies. If they use wide and different methods to cover the topic in classes, the effectiveness of the lesson will be high and the increase of students' interest in the lesson will be ensured. It is intended to increase the effectiveness of education by introducing innovations into the educational process and implementing them. The use of various role-playing and action games in the teaching of foreign language classes increases the interest in the lesson and language learning. It helps students to communicate with others by working in pairs or small groups.

The research process used methods of historical, logical, analysis and synthesis of practical knowledge. In the process of this research, today's importance of using information technology in foreign language lessons was objectively revealed. Today, the stages of teaching Boom's taxonomy are taught in a logical sequence using innovative technologies.

The use of graphic organizers in the educational process is one of the most important tools for explaining the topic and delivering it to students. It is also possible to use several different graphic organizers to cover the same topic. When teaching a foreign language, it is appropriate to use graphic organizers to explain new words and grammatical rules related to the topic. If these are given through graphic organizers, it will be easier to remember them. The effectiveness of using different tables in the process of teaching a foreign language is also high. Using tables in the educational process, students can learn a certain grammatical rule, for example, making sentences using tenses, placing new words.

At a time when the need to learn a foreign language is high, effective use of modern information technologies and innovative educational technologies in the educational process will make this process effective. The effectiveness of innovative educational technologies lies in their correct and effective use in the educational process.

After our country gained independence, interest in teaching foreign languages increased and many opportunities were created for young people. As our first president Islam Karimov said, "Currently, teaching foreign languages is given great importance in our country. This is certainly not for nothing.

Today, there is no need to overestimate the importance of perfect knowledge of foreign languages for our countries, which are striving to take their rightful place in the world community, for our people, who are building their great future in solidarity and cooperation with our foreign partners. As a logical continuation of these thoughts, the Presidential Decree "On measures to further improve the system of teaching foreign languages" adopted on December 10, 2012 expanded the opportunities for learning foreign languages. New methods and requirements have been developed in accordance with the recommendations of the European framework for the assessment of teachers' knowledge and skills (CEFR). According to it, textbooks were created for students of general education schools and vocational colleges. In accordance with these requirements, classrooms were equipped with stands and new information and communication techniques. The demand for learning a foreign language is increasing day by day. Foreign language science is divided into four aspects (reading, speaking, listening comprehension and speaking), and separate concepts and skills are given for each of them. Educational technologies are effective use of modern information technologies in the educational process. It is also intended to increase the quality and efficiency of education by introducing modern innovative technologies into the educational process. In particular, there are several advantages of using such information and communication technologies in learning a foreign language. The role of modern technology in language learning and teaching is incomparable. The use of technological tools is useful in every aspect of learning a foreign language (reading, writing, listening and speaking). For example, in order to listen and understand, of course, this process cannot be carried out without a computer, player, CD discs. Listening comprehension is one of the most important parts of language learning. At the same time, the reader is required to pay attention to the speaker's pronunciation, adherence to grammatical rules, vocabulary and its meanings. An important factor in the use of modern technologies in the educational process is that students know information and communication technologies well and are able to use them. Teaching and learning a foreign language using modern technologies is one of the most fruitful ways. In this process, including:

- when using computers, the student can watch and listen to foreign language videos, demonstrations, dialogues, movies or cartoons;

- it is possible to listen and watch foreign language radio broadcasts and television programs; - use of tape recorders and cassettes, which are considered a more traditional method;

- CD players can be used. The use of these technical tools makes the process of learning a foreign language more interesting and effective for students.

Today, teaching through interactive games is becoming a tradition in schools. It is known that the lesson is conducted on the basis of various games, which ensures that students demonstrate their capabilities, concentrate, improve their knowledge and skills, and become stronger. The basis of the use of game technology is the activity that activates and accelerates the student. According to psychologists, the psychological mechanisms of playful activity rely on the fundamental needs of a person to express himself, find a stable place in life, self-control, and realize his potential. Any game should be based on generally accepted educational principles and tactics. Educational games should be based on educational subjects. In the process of games, the student is more interested in this activity than in a regular lesson and works freely.

LIST OF REFERENCES:

1. Bekmuratova U. B. Abstract on "Using innovative technologies in teaching English". Tashkent - 2012

2. Otaboeva, M. R. The use of modern innovative technologies in foreign language teaching and its effectiveness / M. R. Otaboeva.

3. N. Q. Khatamova, M. N. Mirzayeva. "INTERACTIVE METHODS USED IN ENGLISH LANGUAGE LESSONS" (methodical guide), Navoi, 2006, 40 pages.

BO`LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHNING ASOSIY KOMPONENTLARI

Ergasheva F.T.

Navoiy davlat pedagogika instituti, Navoiy, Ozbekiston

Ta’lim sohasidagi zamonaviy va raqobatbardosh mutaxassis ma’lum darajada raqamli texnologiyalardan foydalanish kompetensiyasiga ega bo‘lishi hozirgi zamonning muhim talablaridan biridir. Raqamli kompetensiya sohasidagi tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, raqamli texnologiyalardan foydalanish konsepsiyasining mazmuni axborot texnologiyalaridan foydalanish konsepsiyasiga nisbatan yetarli darajada ochib berilmagan [1]. Raqamli kompetensiyani shakllantirish mutaxassisning hozirgi mehnat bozoriga moslashishi, ochiq onlayn ta’lim platformalari va global Internet tarmog‘ining boshqa resurslaridan foydalanish uchun zarur bo‘lgan bilimlarni shakllantirish imkonini beradi [2]. Ko‘p sonli shaxsiy muhit vositalari ularni tanlash, tartiblash va qo‘llashda tizimlashtirish masalasini ko‘taradi, bu esa raqamli ko‘nikmalar va tanqidiy fikrlashni talab qiladi, ya’ni raqamli kompetensiyani yaratishning barcha darajalarida bilim, malaka va ko‘nikmalarga ega bo‘lish imkonini beradi.

Ushbu ma’ruzada bo`lajak boshlang`ich sinf o`qituvchisining pedagogik faoliyatiga moslangan holda ularning raqamli texnologiyalardan foydalanish kompetentligini shakllantirishning asosiy komponentlari (tashkil etuvchilari) tahlil qilingan.

1. Raqamli texnologiyalardan foydalanishdagi umumiy kompetentlik komponentlari. Raqamli texnikalarni va vositalarni ishlatishda texnika xavfsizligi qoidalariga rioya qilish, nosozliklarni bartaraf eta oliish, kerakli materiallar bilan ta’minlash, ergonomik talablarni bilish va umumta’lim maktablarida

raqamli texnologiyalarni o'zlashtirish natijalariga kiritilgan boshqa masalalar. Bu komponentlarning tarkibiga quyidagilar kiradi:

- raqamli texnologiyalardan foydalanishning axloqiy va huquqiy me'yorlariga rioya qilish (shu jumladan, axborotlardan ruxsatsiz foydalanish va majburlashga yo'l qo'yilmasligi);
- tabiatdagi va ta'limdagi jarayonlarning video va audio shaklidagi raqamli axborotlarini yaratish va qayta ishlash;
- kompyuter, videoproyektor, planshet, printer, skaner, smartfon kabi raqamli texnik vositalarni ishlatish, ulardagi mavjud funksiyalarni sozlash, zarur hollarda o`zaro integratsiyalash;
- Audio-video-matnli kommunikatsiya (video yoki audio konferensiya, onlayn chatlar, lahzali va kechiktirilgan xabarlar, matnlarni avtomatlashtirilgan holda qayta ishlash va tillar orasidagi elektron yoki sinxron tarjimalar);
- Ma’lumotlar bazasi va internetda izlash;
- Mavjud ko'nikmalardan kundalik va kasbiy sharoitlarda tizimli foydalanish.

2. Raqamli texnologiyalardan foydalanishdagi umumpedagogik komponentlar. Axborot muhitida pedagogik faoliyat va uni quyidagi vazifalarga muvofiq doimiy aks ettirish:

– ta’lim jarayonini rejalashtirish va obyektiv tahlil qilish;

- o'quv jarayonini tashkil etish: talabalar uchun topshiriqlar, keyingi dars oldidan topshiriqlarni tekshirish, oraliq va yakuniy natijalarni ko'rib chiqish va qayd etish, shu jumladan berilgan mezonlar tizimiga muvofiq, talabalar va o'zlarining elektron portfoliolarini tuzish va izohlash, o`quvchilarga masofaviy maslahat berish. topshiriqlarni bajarishda talaba va o'qituvchi o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni qo'llab-quvvatlash;

- o'quv jarayonini tashkil etish, unda o`quvchilar tizimli ravishda, ta'lim maqsadlariga muvofiq: ochiq, boshqariladigan axborot makonida faoliyat olib boradilar va natijalarga erishadilar, iqtiboslar va havolalar normalariga rioya qiladilar (plagiat tizimlaridan foydalanish), ularga taqdim etilgan axborot faoliyati vositalaridan foydalanish;

– kompyuter yordamida, shu jumladan telekommunikatsiya muhitida nutqlar, munozaralar, maslahatlar tayyorlash va o‘tkazish;

– telekommunikatsiya muhitida guruh (shu jumladan maktablararo) faoliyatini tashkil etish va o‘tkazish;

– faoliyatni loyihalash vositalaridan foydalanish (shu jumladan jamoaviy), rollar va voqealarni vizuallashtirish;

- hozirgi holati, shaxsiy xususiyatlari, oldingi tarixi, turli o`quvchilar haqida ilgari to'plangan statistik ma'lumotlarga asoslanib, o`quvchilarning individual rivojlanishini bashorat qilish, loyihalash va nisbiy baholash;

– raqamli ta’lim resurslari (manbalari, vositalari) sifatini va ulardan foydalanishning belgilangan ta’lim maqsadlariga nisbatan baholash;

– ommaviy axborot makonini, xususan, yoshlar makonini hisobga olish;

- talabalar ishida umumiy foydalanuvchi komponentigini shakllantirish va o`quv jarayoniga tadbiq etishni qo'llab-quvvatlash;

- talabalarning sog'lig'i holatining monitoringini tashkil etish.

3. Raqamli texnologiyalardan foydalanishdagi fanga oid pedagogik komponentlar.

- Mavzu bo`yicha mavjud virtual laboratoriyalarda tajribalar tashkil etish va o'tkazish.
- Mavzu doirasida raqamli o'lchash va hisoblash vositalaridan foydalanish, o'lchov va eksperimental ma'lumotlarni to'plash asosida raqamli ma'lumotlar statistikasini shakllantirish.

- Kompyuter statistikasi va vizualizatsiya vositalaridan foydalangan holda raqamli ma'lumotlarni qayta ishlash.
- Tabiat fanlarini o`qitishda geolokatsiya tizimlaridan foydalanish, obyektlarni xaritalar va sun'iy yo'ldosh tasvirlarida tanib olish usullaridan foydalanish.
- Turli tizimlarda ishlashda raqamli identifikatorlardan foydalana bilish.
- Mavzu bo`yicha sifatli axborot manbalarining statistikasini tashkil qilish va ulardan fanni o`qitish jarayonida foydalanish, jumladan:
  - fanga oid adabiy matnlar va kinofilmlar, tarixiy hujjatlar va fan nomoyondalariga oid tarixiy ma’lumotlar;
  - fanni o`qitishda ierarxiya tamoyillari va vaqt jadvallaridan foydalangan holda raqamli ma’lumotlarni taqdim etish;
  - musiqiy kompozitsiya va ijroning raqamli texnologiyalaridan foydalanish;
  - vizual ijod uchun raqamli texnologiyalardan foydalanish, jumladan animatsiya, multipikatsiya, uch o‘lchamli grafika va prototiplash.
  - raqamli boshqaruvga ega virtual va real qurilmalarni loyihalash.

Adabiyotlar:

1. Солдатова Г.У., Рассказова Е.Н. Психологические модели цифровой компетентности российских подростков и родителей // Национальный психологический журнал. – 2014. – № 2 (14). – С. 27-35.

2. Ergasheva, F. T. Formation of ict competence of future primary school teachers in the process of studying the discipline ‘information technologies in primary school’ // Academic Research in Educat. Sciences, 2022. 3(10), P.221–229.

MULTIMEDIA AND DIGITAL TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH LANGUAGE AND LITERATURE

Eshonqulova Sarvinoz Yashinovna
Chirchik State Pedagogical University

Abstract: The article discusses the problems of using multimedia technologies in teaching school subjects, in particular English language and literature. An analysis of existing teaching software in English language and literature and the effectiveness of their use in school education was carried out.

Key words: multimedia technologies; software; English language; literature.

Interactive technologies make it possible to transform the learning process from a routine task into an interesting cognitive game; they make learning more interesting and effective, involving most of the student’s sensory components in the process of perceiving educational information.

The use of information technology in a modern school in the context of universal informatization is an important and integral part of the educational process. The interests of schoolchildren change following social progress and already in the classroom cannot be satisfied only by the material of a traditional textbook and the word of the teacher. Consequently, today the need for teachers who would possess information technology at the proper level has increased.

Schools are actively introducing IT into the education of schoolchildren, but the following problems that arise in the teaching process can be identified: computer illiteracy of teachers and lack of consistency in the use of IT due to the lack of computer equipment in classes or the lack of computer classes.

Organization of classroom training using modern computer tools makes it possible to use training sessions more effectively. During the lesson, students can create an interactive, visual learning and gaming environment, which produces a positive effect in the perception of the subjects “English Language” and “Literature” by schoolchildren.

The use of IT in teaching English language and literature contributes to more efficient organization of the teacher’s work. The main advantage of IT is that these technologies make it possible to diversify the forms of work and activities of students, intensify the cognitive activity of students, and increase the creative potential of the individual.

The learning process using IT becomes more productive: the pace of the lesson and the quality of learning increases, the proportion of students’ independent work increases, and it also allows students to intensify their interest and need for knowledge.

The technical capabilities of the English language and literature classroom include the presence of an interactive whiteboard, computer, projector, software and methodological complex for English language and literature, and access to the Internet. The use of these software and hardware systems in teaching schoolchildren provides the teacher with unlimited opportunities to “immerse” the student in the world of literature, allowing them to hear the voices of great writers and poets with their own eyes. Watch theatrical performances of the most famous theater troupes.

Information technologies are used at all stages of education:

• in the teacher's introductory speech;

• at the stage of explaining educational information;

• at the stage of mastering educational material in the process of interactive interaction with a computer; • at the stage of repetition and consolidation of acquired knowledge (skills, abilities);

• at the stage of intermediate and final control, self-monitoring of achieved learning results; • at the stage of correction of the learning process itself and its results by improving the dosage of educational material, its classification, systematization, etc.;

• during extracurricular hours when preparing homework, speaking at lessons and scientific and practical conferences, in preparation for extracurricular activities;

• in preparation for exams.

In English language and literature lessons, you can use various training programs, electronic textbooks, test tasks, electronic dictionaries, audio books, videos, as well as computer training programs: “Lessons of Cyril and Methodius”, “1C: Tutor”. “Library of electronic visual aids”, “Phrase”, “School mentor. Computer training".

Electronic manuals of the Cyril and Methodius school are widely used for school teaching. The main part is interactive literature lessons of various classes, both middle and senior levels. These manuals also contain reference books on literary theory and encyclopedic articles. “Literature Lessons from Cyril and Methodius” is recommended to be used in class for explanation, reinforcement of material, for additional work, for individual independent use (by teacher and students) in extracurricular activities on literature.

The software product includes a unique electronic library of texts, “Anthology of English Literature,” which contains all the key works of the school curriculum from grades 5 to 11, biographies and photographs of writers. Thanks to the interactive content, it is possible to work with one or several works at the same time, create bookmarks, and access cultural and historical comments.

The advantage of the programs in this series is the user-friendly interface (navigation, design, digital design, ease of use). The program also provides a set of lessons for the course, consisting of drawings,

photographs and three-dimensional models, interactive simulators, video clips, sound fragments, tests and verification tasks, a course exam, testing on topics and lessons, a progress diary and encyclopedic articles.

For teaching English, the programs include lessons on various topics of the school course. Theoretical material includes tasks intended for general discussion, which allow students to learn to present their point of view and be able to defend it with reason. The software package contains reference books on theoretical material.

"Lessons of Cyril and Methodius" are made according to one principle: a teacher's lecture with illustrative material (audio, video, drawings, graphs, photographs, etc.). Such lectures are fully consistent with the explanatory-illustrative teaching method and can be used both as a stage of a lesson ("explanation of new material") and as a complete lesson, and can also be divided into several separate lessons. Any lesson can be edited by the teacher to the extent that he needs it, depending on the set educational goals and objectives.

The program update for 2015 can be tracked on the official website "Computer programs for education of the 1C company"

I would also like to consider the "Phrase" program - a training simulator on the rules of English spelling and punctuation. The program is designed to improve writing literacy, repetition and consolidation of knowledge of the rules of the English language. "Phraza" is successfully used in many Russian schools and has a certificate from the Ministry of Education and Science of the Russian Federation. The program has a unique algorithm for processing student errors (instant program response to each error and provision of contextual information for making the right decision independently, the ability to complete tasks at a unique pace), as well as the presence of a detailed work protocol (indicating how many errors were made and what rule was made) .

The "Phrase" software product allows you to detect and quickly fill knowledge gaps and significantly improve students' literacy.

A modern teacher of English language and literature must be able to work with new teaching tools to improve the quality of education. It is worth noting that information technologies do not replace classical pedagogical technologies. Information technologies are designed to help teachers distribute their labor costs, use their time more efficiently and focus on individual and creative work with students [1].

Thus, the use of information technologies in the teaching of English language and literature is aimed at increasing the effectiveness of existing pedagogical technologies by increasing the share of creative tasks, research types of work, and the ability to use the global information network Internet in classes and electives. Information technology tools are an effective means of improving the quality of education and instilling in students a desire to acquire new knowledge, creating conditions for building individual educational trajectories for schoolchildren.

Use of electronic dictionaries and encyclopedias, Internet resources

In the process of teaching English, the teacher and student traditionally turn to various sources of information: encyclopedias, dictionaries, reference books, anthologies, etc. Its main source is no longer the traditional library; it has been replaced by electronic dictionaries, encyclopedias, and databases, presented in large quantities not only on electronic media, but also on the Internet.

When studying the topic "Types of dictionaries", we not only get acquainted with their types. But we can also skim through the pages using either the presentation or the dictionary itself in electronic form. It is especially convenient when the necessary dictionaries are not at hand.

Elective courses

I teach elective courses in English in grades 9 and 10 (preparation for the exam). I consider the use of ICT technologies mandatory in this case. During classes we actively use the Internet, primarily the FIPI and RESHU websites. From the FIPI website I take tasks on specific issues, and we work on them, and on the SOLVE website, students solve tests and can immediately test themselves and track their level of knowledge. In addition, when repeating theoretical material, many children use the resources of the VKontakte network (group English and some others). There, some of the guys complete tasks every day at a certain time, which we then discuss.

Project activities

When studying English, design and research activities also play an important role, which is one of the best ways to combine modern information technologies, student-centered learning and independent work of students. Projects can be done during lessons and offered as homework, in which case preliminary work must be done in class. For example, the result of studying the topic "Dialogue" in the 6th grade was the defense of a project, which is an interview on a given topic, recorded on video or audio, taken from one of the adults. Thus, sixth-graders simultaneously master the genre of reporting and imagine themselves in the role of journalists. During the lesson, the project is defended and evaluated directly by the class. Projects can also be created to help the teacher, for example, "Special verb forms in tables and diagrams," in which all the material on participles and gerunds is summarized and systematized in a presentation, and can be used in lessons to consolidate and generalize the material. The work may also be of a partial research nature. Last school year, one of the kids defended the project "Youth Language: Scary or Funny?", where he analyzed the modern Internet slang of his peers. This school year, a 9th grade student has worked to create a reference book for preparing for the English language exam, which can be used throughout the school year. 8th grade students prepared a book about English writers of the 18th century. All mentioned works involve the active use of multimedia technologies.

Conclusion

Information and communication technologies in English language and literature lessons, as in any other lessons, are not only possible, but also necessary. We live in an information society, in which whoever owns the information owns the world. Our children are a generation of visual people, whether we like it or not, they are accustomed to receiving information from monitors and displays. The use of multimedia technologies significantly expands the capabilities of a modern lesson.

It must be remembered that this is a LESSON, which means that when selecting educational material, one must observe the basic didactic principles: systematic and consistent, accessible, differentiated approach, scientific, etc. At the same time, the computer should not replace the teacher, it should complement him. I believe that using information technologies in the educational process should not be done sporadically, unsystematically, otherwise they will not affect learning outcomes. It is my firm belief that multimedia lessons in the educational process provide the opportunity to:

- increase motivation and cognitive activity;
- quality of training;
- give students more complete, reliable information about the phenomena and processes being studied;
- increase the time students work in the lesson;
-satisfy the requests, desires and interests of students;
- increase the pace of the lesson;
- increase the share of students' independent work;
- check the development of theoretical knowledge of all students;

- deepen the degree of development of practical skills;
- conduct differentiated work with each student;
- identify students' literacy gaps.

References

1. The use of multimedia technologies in the educational process. Head teacher, No. 31-2007
2. How to prepare a modern lesson. Head teacher, No. 10-2008
3. E.P. Atabekova. Using multimedia technologies in English literature lessons in 7th grade. English language, literature, culture at school and university, No. 5 (23) – 2008

KOMPYUTER TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANIB GEOMETRIYA FANINI O'QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH

G.G'oyibnazarova[1]
1-ALFRAGANUS UNIVERSITY, "Matematika va fizika" kafedrasi dotsenti. Toshkent, O'zbekiston

Ma'lumki, kompyuter texnologiyasidan foydalanib, tashkil etilgan o'qitish va o'quvchilarning olgan nazariy bilimi nazoratini tashkil qilganda, o'quvchiga mo'ljallangan o'quv materialini to'la yetkazish va o'quv fani dasturiga mos o'zlashtirilgan nazariy bilimi, egallangan amaliy ko'nikma va malakalarni bir vaqtning o'zida tez va aniq tekshirish uchun kam vaqt sarflanadi [1].

Ta'lim jarayoniga informatsion texnologiyalarni jalb qilish dasturlari o'quv metodlarini ko'zlangan maqsadga muvofiq ravishda sifat jihatdan o'zgartirishni, xususan, geometriya fanini o'qitish jarayoni samaradorligini oshirishni nazarda tutadi.

Tajribalar shuni ko'rsatadiki, o'quv jarayoniga kompyuter texnologiyasini tatbiq etish bu jarayonni kompleks holda avtomatlashtirish imkonini bermoqda. Demak, geometriyani o'qitish jarayonida ham kompyuter texnologiyasini qo'llash o'qitish samaradorligini oshiradi.

Kompyuter texnologiyasi yordamida o'qitish har doim pedagogolarning diqqat markazida turgan muammolardan biri bo'lib kelgan. Geometriyani o'qitishda kompyuter texnologiyasini tatbiq qilish nafaqat zamonaviy texnika bilan ta'minlanganlikni, balki quyidagi bir necha savollarga ҳam javob izlashni taqozo etadi [2]:

-geometriyani o'qitish sifatini oshirishda qanday informatsion texnologiyalar қўl keladi?

-geometriyani o'qitishni jadallashtirishda o'qitish jarayoniga informatsion texnologiyalarni jalb қilishning qanday usullari qo'l keladi?

-qanday dasturlardan foydalanish geometriyani o'qitishda talabalarning ko'rgazmalilikka bo'lgan e'tiborini kuchaytiradi?

Geometriyani o'qitishda kompyuter texnologiyasining quyidagi jihatlaridan foydalanish o'z tatbig'ini topadi:

1. Tezlik va ko'pgina hajmdagi ma'lumotni tahlil qila olishi.

2. Ma'lumotlarni grafik ko'rinishda ifodalash imkoniyatiga ega bo'lib, bu jihat uning metodik ahamiyatini yanada kuchaytiradi.

3. Katta hajmdagi ma'lumotlarni saqlay olishi, ya'ni kerakli jadval yoki formulalarni xotirada saqlay olish imkoniyatiga ega ekanligi.

Geometriya fanini o'qitish jarayoniga kompyuter texnologiyasining tatbiq etilishi bu kursning tuzilishi va mazmunini takomillashtirish, darsni noan'anaviy usulda tashkil qilish imkonini beradi.

Kompyuter texnolgiyasini o’quv jarayoniga tatbiq etish borasida ko’pgina tajriba to’plangan bo’lib, bu tajribalarning ko’rsatishicha o’rgatuvchi dasturlarni tuzishda quyidagi maqsadlarga erishish nazarda tutilishi zarur:

1. O’quv materialining murakkablik darajasini hisobga olib, o’quv jarayoniga individuallashgan va tabaqalashtirilgan holda yondashish.

2. O’z-o’zini nazorat qila olish va bilimlarni umumlashtirish.

3. O’quv materialini berishda ko’rgazmalilikka e’tibor berish.

4. Mantiqiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish.

5. Eng samarali yechim topish qobiliyatini shakllantirish.

6.O’zlashtirish sifatini kamaytirmagan holda vaqtni tejash imkoniyati.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, geometriyani o’qitishda kompyuter texnologiyasidan foydalanish uchun qo’yiladigan asosiy talablarni keltirib o’tish mumkin:

-o’quv jarayonini individuallashtirishni ta’minlash uchun yetarli darajada kompyuterga ega bq’lish;

-ishchi dasturiga mos keluvchi va bilimlarning rivojlanishini e’tiborga olgan holda tuzilgan o’rgatuvchi dasturning mavjud bo’lishi;

-o’quvchilarning geometriyani o’qitishda kompyuterdan foydalana olish darajasi;

-kompyuter texnologiyasi bilan birgalikda o’qitishning boshqa usullaridan (bayon qilish, ko’rgazmalilik va boshqa) ham foydalanish.

Geometriyani o’qitishda kompyuter texnologiyasidan samarali foydalanish uchun o’qituvchiga quyidagi talablar qo’yiladi:

-kompyuter texnologiyasini samarali qo’llash mumkin bo’lgan mavzu va topshirqlarni aniqlash;

-ma’lum bir mavzuni o’qitishda kompyuter texnologiyasidan foydalanish maqsadga muvofiqligini baholay olish;

-darsda kompyuter texnologiyasini qo’llash metodikasini aniqlashtirish;

-o’quv jarayoniga kompyuter texnologiyasini tatbiq etishda zaruriy vositalarni aniqlash.

Kompyuter texnologiyasidan dars jarayonida ko’pgina masalalarni yechishga yordam beruvchi didaktik vosita sifatida foydalanish mumkin. O’quv jarayoniga kompyuter texnologiyasini tatbiq qilinishi o’qituvchi va talaba vaqtini tejash, nazorat qilishning ob’ektiv va individual bq’lishiga imkon beradi. Bundan tashqari, kursni o’qitishda beriladigan ma’lumotlarning ko’pligi ham dars jarayoniga kompyuter texnologiyasini tatbiq etishga bo’lgan talabni tobora ortib borishiga sabab bo’lmoқda.

Foydalanilgan adaiyotlar:

1. Avliyaқulov N.X. Zamonaviy o’qitish texnologiyalari. - Toshkent: 2001.- 67b.

2. Майер. В.Р. Методическая система геометрической подготовки учителя математики на основе новых информационных техноглогий.: Автореф. Дисс. .. док. пед. наук. - М.: 2001.- 38 с.

DEVELOPMENT OF INFORMATION COMMUNICATION CULTURE IN ENGLISH CLASSES

Hamrakulova Orasta Alisher qizi
Chirchik State Pedagogical University

Abstract. The article describes the problem of developing speech culture of schoolchildren, teaching them to respect the word, creative potential and communication skills in English language and literature classes. The task of the teacher of English language and literature: to educate the culture of speech, to reveal to students the power of expression of our language, its euphony, rhythm.

Keywords. Speech culture, communicative competence, formation, illiteracy, activity.

At the meeting devoted to the reform and development of the general secondary education system, the head of state emphasized the need to raise the quality of general secondary education to a new level. At the same time, it is necessary to review the state education standards and curricula based on what skills the student will have in each class. It is necessary to create and publish textbooks on the basis of the most modern methods, to strengthen areas such as technology, technical basics, mathematics, visual arts, and foreign languages in schools, and to re-equip science laboratories. It is also necessary to pay attention to ensuring continuity of pre-school and higher education systems.

In accordance with the state standards, the main goal of teaching English at school at the current stage is the formation of linguistic, cultural and communicative competence of students.

It is no secret that most of us do not have a well-trained voice, do not know how to speak clearly and grammatically correctly, and do not know how to express our opinion.

expressing one's feelings with different intonation means in free creative interpretation in oral and written form, not following the culture of speech and not developing the ability to communicate. Some modern graduates often do not know the norms of the literary language, have no methodological skills, and sometimes are unable to evaluate the moral and aesthetic of written and oral speech. The speech of schoolchildren is often poor, because they do not tend to speak vividly, expressively and in a variety of ways.

In addition, the change of values and attractions in modern society cannot affect the language. Of course, the speech of young people is influenced by the mass media, including the internet and mass media, where illiteracy is shown as the norm, as well as modern youth slang as a literary language. . Of course, it is necessary to fight for this by looking for really effective ways of forming a language personality, effective ways of working on the development of speech, speech culture and speech creativity.

Today, it is more important than ever for the teacher to arouse interest in the sound word, to teach children to feel its true taste and purpose. Undoubtedly, this process is long and laborious and requires a certain organization, system, methodological ingenuity and invention, and practical experience.

"Speech culture is a set of knowledge, skills and abilities that provide the author of a speech to easily construct speech statements for the optimal solution of communication problems."

It is necessary for every person to learn to construct speech clearly and grammatically, to freely creatively interpret his thoughts in oral and written form, to observe speech culture and to develop the ability to communicate.

However, it cannot be recognized that a systematic approach, a system of necessary exercises, and the necessary manuals for this work are often lacking in the formation of consistent speaking skills. This leads to the fact that most of the students in the school at present face a big problem, such as illiteracy, inconsistency, poverty, not only in oral, but also in written language.

Strengthening the communicative direction of school language education can be considered an achievement of methodology science in recent decades. To date, many studies have been devoted to the formation of students' communicative competence (Ladyzhenskaya T.A., Baranov M.T., Kapinos V.I., Soloveichik M.S., Nikitina E.I., Barinova E.A., Sabatkoev R.B., Eremeeva A.P., Demidova A.P.,

Demidova. , Khodyakova L.A., Arkhipova E.V., Voiteleva T.M. and others). Methodology is currently actively engaged in the search for answers to the questions of what it means to be "fluent in a language" and how to achieve it. Working on the text (text activity) simultaneously becomes a means of developing students' speech. In this regard, special attention is paid to literature lessons in the teaching of English, which primarily helps to develop communication skills of schoolchildren (Shansky N.M., Lvova S.I., Vlasenkov A.I., Gorshkov A.I., Annushkin V.I., Temiz. Y.V. and others)

At present, it is necessary to seriously solve the problem of combining the development of speech, the comprehensive formation of the child's personality with the study of the language system. Scientists have repeatedly noted the connection between learning the mother tongue and the development of the human spirit (Buslaev F.I., Ushinsky K.D., Sreznevsky I.I., Dobromyslov V.A., Rybnikova M.A. and others). But the methodology has recently gone to search for such methods and methods of speech development, which are important both in the development of the mind and in emotional-educational plans (Fedorenko L.P., Deikina A.D., Plenkin N.P., Antonova). E.S., Logvinova L.V. etc.).

The student's communicative competence directly depends on the level of speech development. It is known from the scientific literature that 80% of the time a person spends in the waking state is related to his speech activity, and his social role is most clearly manifested in the process of communication.

Developing students' speech is an important problem of modern education.

It is no coincidence that the modern concept of the content of teaching English at school envisages the formation of not only linguistic (linguistic), but also communicative (speech) competence related to mastering all types of speech activities in schoolchildren. as well as the culture of oral and written speech, the rules and methods of using language in various fields of communication.

The formation of a broad linguistic outlook in children, the ability to use the figurative and expressive possibilities of the English language, the development of respect for words, the development of creative potential and communicative competence are of crucial importance. School education aimed at the formation of common culture, cognitive development creates a basis for the independent realization of the individual's capabilities, and also ensures the social success of a person in the information society. A highly educated, language literate specialist can achieve great success, because his horizons of thinking and opportunities to show his creative abilities are expanding. Today, education is seen not as a simple transfer of knowledge from a teacher to a student, but as a collaboration, and working methods that ensure the formation of an independent creative person ready to perceive and solve innovative problems in the educational process begin to dominate. . Therefore, today the school faces big and serious tasks - not only to restore respect for the word, but also to use the possibilities of teaching English language and literature to the maximum in order to search for effective and modern methods of developing the minds of students. speech

The following questions arise before the theory and practice of teaching and training methods: how to improve the process of developing the speech of schoolchildren, create motivation for learning, create technologies aimed at developing and activating the creative abilities of students, the ability to update skills. For this purpose, teaching-methodical manuals are being developed with the involvement of new didactic material, they have the task of developing the creative potential of schoolchildren in addition to mastering the rules of normative speech, developing speech skills and competencies. , serves to further master the mastery. the formation of speech skills and the formation of the ability to learn.

The following methods were used to solve the specified tasks: selection of material in the direction of scientific research;

analysis of linguistic, methodological, pedagogical, psychological literature in order to establish the theoretical foundations of learning;

targeted monitoring of the educational process; study and summarize the pedagogical experience of teachers;

analysis of students' written works;

conducting identification, training and control experiments; processing the results of the experiment;

development of a methodological system for the development of students' speech.

Modern textbooks of the English language contain materials about how the language works and what its basic laws are. Also, they provide practical mastering of the basic orthographic, lexical, and grammatical norms of the modern English language. However, given the current language situation, I would like to expand this aspect of language learning. Therefore, it seems very appropriate to include new methods in the content of sample programs.

Increasing the sense of patriotism is the main task of teachers today. Speech, like a mirror, reflects the speaker's thoughts and inner world, moral values and views, manners and patriotism. Today, teachers of English language and literature face an important task: to educate the culture of speech, to reveal to students the expressive power of our language, its harmony, rhythm, differences and richness of our intonation, etc.

High speech culture of students cannot be determined only by spelling and punctuation literacy. Stylistic literacy, correct oral speech skills and expressiveness of reading, rich vocabulary are other aspects of general speech culture. In the process of daily English lessons, we need to reveal to students the expressive power of our language, its euphony, rhythm, differences and richness of our intonation, etc.

The problem of modern school is that teenagers use slang and embarrassing vocabulary along with common words.

In modern English, youth slang is called slang. Jargon - the speech of any social or professional group, which includes a large number of words and phrases characteristic of this group (some artificial or conditional) Slang of students, young people, thieves and others. These are words and phrases similar to homonyms, colored stylistically: kramming, spur, capets, skiff, tin, etc. The appearance of these slang words is connected with the fact that young people try to show themselves and their attitude to the topic of conversation more clearly in their eyes. friends around. The speech of many young people is "filled" with such words and phrases: cool, cool, super, buzz, baldness, waste, precipitation, atas, nix, fawn, etc.

Today, to speak politely and nicely means to make yourself a laughing stock. Adolescents consider such peers as "pacifiers", "loshars", "mattresses". The use of fashionable, "established" lexical forms has already become a norm and rule of communication in society, especially among young people.

It is worrying that slang often turns into rude words in the speech of young people. According to many, the collective mat unites, allows to establish a close relationship. Mat is an obscene, offensive insult, a bad word.

In ancient times, the Slavs firmly believed that demons enter a house where people curse or swear, but good spirits and angels leave such a house. In Old English literature and folklore, swearing was associated with the idea of offending Mother Earth, the Mother of God, and man's own mother.

An intelligent, polite and decent person, even when angry, does not swear, but finds other words to express his feelings.

From early school age, there is no need to stop the problem of blocking English speech. On the contrary, it is necessary to tell the students that swearing is the language of unsuccessful people. Teachers

- philologists, should do this in English language and literature, speech culture classes, and even in foreign language classes, because children, oddly enough, remember very well the sound of swear words in languages. near and far abroad.

In the classroom, you need to convey the truth about today's "verbal garbage" to the children very accurately. Learn to respect your speech and the speech of others.

Schoolchildren should be able to competently, quickly and accurately convey verbal thoughts in oral and written form, taking into account the conditions of communication, know the signs of good speech, see and feel these signs in literary examples need to awaken in them the desire to improve their speech and at the same time the thought, feeling, spiritual and moral world.

List of references:

1. Mirziyoev Sh.M. The speech of the President of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev at the meeting on the reform and development of the general secondary education system on July 17, 2018

2. Mirziyoev Sh.M. Critical analysis, strict discipline and personal responsibility should become the daily norm of every leader. - Tashkent: "Uzbekistan", 2017.

3. Baranov M.T., Ladyzhenskaya T.A. Methodology of teaching English. - M.: "Enlightenment"

TA'LIM JARAYONIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI

Ismoilov Azamat Arslanboevich
Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq, O'zbekiston
azamat.ismoilov.84@mail.ru

Jamiyatning har bir a'zosi, jumladan talabalar ham jahon sivilizatsiyasining axborot maydonidan ma'lumotlar oladi. Bu esa ularning intellektual salohiyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Biroq ta'lim jarayonida axborot texnologiyalaridan keng foydalanishda shaxsning xarakteriga, turli xususiyati va sifatlariga albatta e'tibor berilishini talab qiladi. Shuning uchun raqamli texnologiyalar foydalanuvchidan fikrlashni, raqamli texnologiyalardan foydalanish qobiliyatini, yondashuv metodikasini talab qiladi. Ushbu sanab o'tilgan jihatlar foydalanuvchilarga ta'lim muassasalaridagi pedagogik kadrlar tomonidan yetkazib berilishi zarur. Foydalanuvchilar o'z faoliyatida zarur bo'lgan axborotlarni o'zi mustaqil izlab topishi va mustaqil ilmiy tadqiqot olib borish imkoniyatiga ega bo'lishi lozim. Ta'lim muassasasidagi kadrlar esa raqamli texnologiyalarni joriy etish va ulardan foydalanish ko'nikmalariga ega bo'ladilar. Shu sababli hozirgi kunda ta'limni raqamlashtirib borishda malakali pedagogik kadrlarning o'rni muhim ahamiyatga ega.

Bugungi kunda ta'lim jarayonini tez sur'atlarda rivojlanishiga asosan raqamli texnologiyalar xizmat qilmoqda. Maktab o'quvchilari, kasb-xunar maktablari, akademik litsey, texnikum tinglovchilari, oliy o'quv yurti talabalarining barchasi raqamli texnologiyalarga asoslangan ta'lim jarayonining ishtirokchilari xisoblanadi. Ushbu ta'lim oluvchilar o'zlarining ta'lim olish bosqichlariga qarab qandaydir platformalardan (kundalik.com, EMIS.edu Hemis va x.k.) o'zlari uchun yaratilgan profillari orqali foydalanib kelmoqdalar.

Tadqiqotlar raqamli texnologiyalardan foydalanishga asoslangan ta'lim jarayoning mahsuli an'anaviy tarzdagi ta'lim jarayonining mahsulidan ko'ra samaraliroqligini ko'rsatmoqda. Shu jihatdan, mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoev ta'kidlaganidek "Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo'lidan borish imkoniyatini beradi [1]. Ta'limda raqamli texnologiyalarni keng joriy etib,

raqobatbordosh kadrlarga bo‘lgan ehtiyojlarni qondirish, ish samaradorligini oshirish, natijadorlikni oshirish, qambag‘allikni qisqartirish, bir so‘z bilan aytganda, odamlarning turmush darajasining yaxshilanilishiga erishish mumkin. Raqamli texnologiyalardan foydalanish bu birgina ta’lim jarayonining yaxshilanishigina emas, balki, ishbilarmonlik, sanoat ob’ektlarini sifatli boshqarish, sifatli va tezkor xizmatlar ko‘rsatish, raqobatbardosh iqtisodiyot sohalari deganidir.

Hozirda ta’lim jarayonlarining raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasining keskin ortib borishi o‘quv yurtlarida kompyuterlashtirishning rivojlanishiga, ularni kompyuter resurslaridan tulaqonli foydalanishiga yaqinlashtirib kelmoqda. “Raqamli” atamasi barcha sohalarda axborot texnologiyalaridan faol foydalanishni anglatadi. Agar oddiy iqtisodiyotda moddiy buyumlar asosiy resurs hisoblansa, raqamli iqtisodiyotda bu qayta ishlanadigan hamda uzatiladigan axborot, ma’lumotlar bo‘ladi. Ularning tahlilidan so‘ng esa to‘g‘ri boshqarish bo‘yicha yechim ishlab chiqiladi[2]. Zamonaviy axborot texnologiyalari asosida raqamli texnologiyalardan foydalanish har bir fanni (matematika, fizika, kimyo, biologiya va hokazo) o‘qitishga, o‘quvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishlarining ortishiga olib keladi. Bundan tashqari o‘quvchilar ayrim farazli qarashlarni talab qiluvchi fanlardan tasavvur qilinishi qiyin bo‘lgan ob’ekt, pretmetlar to‘g‘risidagi qarashlarga ega bo‘lishi mumkin. Asosiysi esa ta’lim maskanlari o‘zlarining axborot makonlariga ega bo‘lishadi.

Axborot makonlari esa o‘quv maskanlariga quyidagi imkoniyatlarga erishishlarini ta’minlaydi:

- elektron kutubxona ega bo‘lishi orqali o‘quvchilar uchun yangilangan elektron kitoblar, fanlarga taaluqli bo‘lgan ma’lumotlarni taqdim qilib borish;
- ta’lim jarayonini raqamli texnologiyalar yordamida sifatli boshqarish;
- o‘quvchilar uchun ma’lumotlarni tezkor yetkazib berish;
- ta’limda raqamli texnologiyalardan foydalanishning ijtimoiy-psixologik yechimlarni yaratish;
- yangi axborot madaniyatiga ega bo‘lgan raqobatbardosh kadrlarni yetkazib berish orqali korxona va tashkilotlar bilan xamkorlik qilish;
- yangi pedagogik texnologiyalarga asoslangan ilmiy-metodik ishlanmalarga ega bo‘lish;
- o‘zlarining axborot resurslariga ommaviy tashriflarni ta’minlash;
- hujjatlarni uzatish, turli xil shakldagi hisobotlarni yuritish mexanizmlariga ega bo‘lish;
- ta’lim oluvchilarining ota-onalariga ular to‘g‘risidagi axborotlarni yetkazib berish yoki qonun doirasida ochiqligini ta’minlash;
- masofaviy ta’lim xizmatlarini ko‘rsatish.

Ta’kidlash mumkinki, ta’lim muassasalarida raqamli texnologiyalardan foydalanishning joriy etilishi ta’limning sifatini va axborot ta’minotini rivojlanishiga olib keladi. Ta’lim tizimi takomillashuviga bo‘lgan talablarning ortib borishi raqamli texnologiyalarning xam yangi imkoniyatlaridan foydalanish ko‘rsatkichlarining va ko‘nikmalarining ortishiga olib keladi, shuning uchun ham uning hozirgi holatini tanqidiy jihatdan ko‘rib chiqish va raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini keng targ‘ib qilish zarur.

Mamlakatimizda raqamli texnologiyalarni rivojlantirish hamda shu tariqa jahon taraqqiyotining global yo‘nalishiga kirib borib ta’lim sohasida raqamli texnologiyalardan foydalanib axborot resurslarini tashkil etishga jiddiy e’tibor qaratilgan. Ta’lim tizimini raqamlashtirishda axborot texnologiyalarini o‘qitish nazariyasidan ajratmaslik, ularning vujudga kelishi hamda rivojlanishini belgilovchi ichki va tashqi omillarning mantiqiy ortiqchaligiga yo‘l qo‘ymaslik lozim. O‘qitishni raqamlashtirishda esa zamonaviy pedagogik metodlarni hamda modellarni o‘zlashtirishni ongli va rejali amalga oshirish, multimedia vositalari, kompyuter texnologiyalari, pedagogik dasturiy vositalar, kompyuter

savodxonlikning eng muhim jihatlaridan foydalanish va ulardan foydalanish ko‘nikmalarini foydalanuvchilarga yetkazib berish asosiy vazifalardan xisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 24 январда Олий Мажлисга йўллаган Мурожаатномаси.
2. Хашимова Д.П., Парпиева Р.А. ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 3, may-iyun, 2020 yil.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

Jabborova Onaxon Mannapovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Boshlang‘ich ta’lim metodikasi kafedrasi mudiri
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori
o.jabborova@mail.ru

Saparbayeva Dinoraxon Turg‘unboy qizi,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 3 bosqich talabasi
saparboyevadinoraxon@gmail.com

Annotatsiya: maqolada boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalarning ahamiyati masalasi to‘g‘risida fikr yuritilgan va tavsiyalar taqdim etilgan.

Kalit so’zlar: ta’lim, boshlang‘ich, raqamli texnologiya, o‘qitish, sifat, bilim, ko‘nikma.

Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasining ta’limga oid vazifalari ijrosi jarayonida boshlang‘ich ta’limni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega [1]. Bunda o‘qitishning turli shakllari, vositalari va metodlaridan foydalanish dolzarb hisoblanadi. Shu jihatdan boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalardan foydalanish masalasi bugungi ehtiyojlarning hosilasidir. Mazkur o‘rinda ana shu masalaning tahliliga e’tiboringizni tortamiz.

Raqamli texnologiya mazmuni. Pedagogika fanida o‘tgan asrning 90-yillaridan boshlab axborot-kommunikatsion vositalarga asoslangan o‘qitish texnologiyalarini ishlab chiqish tajribasi yuzaga kelgan [2]. Bunda asosiy e’tibor o‘qitish mazmunini yangilash, qulay vositalardan foydalanish va o‘zlashtirish metodikasini takomillashtirishga qaratilganligini eslatib o‘tish joiz. Shu ma’noda raqamli texnologiya mazmunida quyidagilar muhim o‘rin tutadi:

1) kompyuter o‘quv-texnik vositasiga tayangan o‘qitish va o‘zlashtirish materiallarini tayyorlash;
2) o‘qitishning axborot-kommunikatsion didaktik ta’minotini ishlab chiqish;
3) o‘qitish jarayonida mavjud texnik imkoniyatlardan oqilona foydalanish;
4) ta’lim beruvchi va ta’lim oluvchilarning o‘quv-texnik vositalardan foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirib borish.

Mazkur asoslar raqmli texnologiya mazmunini tashkil etadi. Bunda raqamli tushunchasini o‘quv materiallarini kompyuterli dastur asosida tayyorlash va uzatish nazarda tutilishini eslatib o‘tish joiz [3]. Shu sababli keyingi paytlarda ta’lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanish masalasiga asosiy e’tibor qaratilmoqda. Bundan maqsad ta’lim tizimida sifatli ko‘rsatkichlarga erishish va o‘zlashtirish jarayonini takomillashtirishdan iborat.

Raqamli texnologiyalar turlari. Boshlang‘ich ta’limda qo‘llanishi lozim bo‘lgan raqamli texnologiyalarning bir necha turlari mavjud. Bu borada raqamli texnologiyalarning eng asosiy quyidagi turlarini eslatib o‘tish joiz:

1) kompyuterli dasturga asoslangan o‘qitish raqamli texnologiyasi;
2) elektron-modulli texnologiya;
3) masofaviy ta’lim texnologiyasi;
4) mustaqil ta’lim texnologiyasi;
5) individual yondashguv texnologiyasi;
6) Internet ta’limi texnologiyasi;
7) milliy portallar texnologiyasi;
8) mohir pedagoglarning shaxsiy texnologiyasi.

Mazkur raqamli texznologiyalar turlaridan maktab muhiti va imkoniyatlariga asosan foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Misol uchun, bugungi kunda umumiy o‘rta ta’lim maktablari zamonaviy kompyuter jihozlari bilan ta’minlangan. Shu sababli boshlang‘ich ta’limda kompyuterli dasturga asoslangan o‘qitishning raqamli texnolorgiyasidan foydalanish qiziqarliligi, tezkorligi va samaradorligi bilan muhim ahamiyatga ega. Buning uchun quyidagilar amalga oshirilishi kerak bo‘ladi:

a) mavzularning kompyuterli variantlarini tayyorlash;

b) kompyuterli variantlarni o‘quvchilarga taqdim etish va ulardan foydalanish bo‘yicha mexanizmlarini yaratish;

v) vertual aloqa vositasida o‘quvchilarga tegishli mavzular bo‘yicha bilim va ko‘nikmalar berish;

g) tayyorlangan o‘quv materiallarini animatsion va multimediyali tasvirlarga boy tarzda taqdim etish;

d) o‘quvchilarning o‘zlashtrish jarayonini nazorat qilish metodikasini belgilab qo‘yish.

Bunday yondashuv boshlang‘ich ta’lim o‘quv fanlarini chuqurlashtirilgan tarzda o‘qitish imkonini beradi. Raqamli texnologiyalarning o‘ziga xos imkoniyatlaridan biri o‘quv materiallarini yangilab borish mavjudligidir. Shu sababli keyingi paytlarda ta’limning barcha turlarida raqamli texnologiyalardan foydalanishga asosiys e’tibor qaratilmoqda.

2023-2024 o‘quv yilidan boshlab boshlang‘ich sinflarda Informatika fani o‘qitila boshlandi. Bu o‘quv fani o‘quvchilarning kompyuter savodxonligi, ma’lumotlar bilan ishlash ko‘nikmasi va texnik vositalardan foydalanish madaniyatini shakllantirishda muhim o‘rin tutmoqda [4]. Shu sababli mazkur fanni o‘qitish jarayonida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining raqamli texnologiyalardan foydalanish mahorati bo‘yicha qo‘shimcha mashg‘ulotlar tashkil qilish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalarni qo‘llashning ahamiyati. Boshlang‘ich ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish muhim amaliy ahamiyatga ega. Bunday ahamiyatning asosiylari quyidagilardan iborat:

1) boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini bilim olishga qiziqtirish;
2) o‘quv materiallarini boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga mos ravishda turli vositalar asosida tayyorlash;

3) boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining o‘qituvchi kitobi uchun yangi metodik tavsiyalarni taqdim etish;

4) boshlang‘ich ta’limda o‘qitish jarayonini yangilab borish;

5) o‘qitish jarayoniga xorijiy mamlaktlarning tajribalarini joriy etish;

6) mahoratli boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining individual tajribalarini ommalashtirish;

7) boshlang‘ich ta’lim sifatini raqamli texnologiyalar asosida yuksaltirish.

Shu sababli boshlang‘ich ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalarni qo‘llash muhim ahamiyatga ega. Buning uchun quyidagi ishlarni amalga oshirish dolzarb bo‘lib turganligini eslatib o‘tish joiz:

a) boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalardan foydalanish texnologiyasini ishlab chiqish;

b) boshlang‘ich ta’limda samara beradigan raqamli texnologiyalarni saralash va uning majmuini amaliyot uchun taqdim etish;

v) bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining raqamli texnologiyalardan foydalanish ko‘nikmasini tarkib toptirish;

g) Abdulla Avloniy nomidagi Pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va metodikalarga o‘rgatish milliy tadqiqot insitutida amaliy faoliyatdagi boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining raqamli texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha mahoratini oshirib borish.

Bunday yondashuv boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalardan foydalanish mexanizmlarini tarkib toptiradi.

Shunday qilib boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalardan foydalanish o‘qitish mazmunini yangilaydi, vaositalarini takomillashtiradi va o‘quvchilarning o‘zlashtirish jarayonini kuchaytiradi. Buning uchun oliy pedagogik ta’lim jarayonida boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalarini qo‘llash monitoringini amalga oshirish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Chunki mamlakatimiz umumiy o‘rta ta’lim maktablari hududlardagi oliy pedagogik ta’lim muassasalariga biriktirilgan. Bunday imkoniyatlardan oqilona foydalanish kerak.

Adabiyotlar:

1. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. // www. Ziyonet.uz
2. Hasanboyev J. va boshq. Pedagogika fanidan izohli lug‘at. – Toshkent, 2009
3. Jabborova O., Saparbayeva D. BOshlang‘ich ta’limda mustaqil ta’limni tashkil etish metodikasi. – Chirchiq, 2023
4. Bordovskaya N., Rean A. Pedagogika. – Sankt-Peterburg, 2001

RAQAMLI TEXNOLOGIYANING MUSTAQIL TA’LIM SHAKLI

Jabborova Onaxon Mannapovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Boshlang‘ich ta’lim metodikasi kafedrasi mudiri
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori
o.jabborova@mail.ru

Annotatsiya: maqolada raqamli texnologiyaning mustaqil ta’lim shakli to‘g‘risida fikr yuritilgan va tavsiyalar taqdim etilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim, raqamlashtirish, texnologiya, mustaqil ta’lim, asos, yondashuv, o‘zlashtirish, ko‘nikma.

Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasini “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili” da amalga oshirishga oid davlat dasturida ta’lim jarayoniga turli innovatsion texnologiyalarni tadbiq etish vazifasi qo‘yilgan [1]. Shu sababli ta’lim tizimida, jumladan, boshlang‘ich ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalarga asoslangan o‘qitishni amalga oshirish muhim hisoblanadi. Chunki raqamli texnologiyalarga asoslangan o‘qitish jarayoni ta’lim oluvchilarni faollashtiradi va ularning mustaqil faoliyat ko‘nikmasini tarkib toptiradi. Shu jihatdan bu o‘rinda e’tiboringizni raqamli texnologiyaning mustaqil ta’lim shakli tahliliga tortamiz.

Mustaqil ta’lim mazmuni. Mustaqil ta’lim shakli ta’lim oluvchilarga erkinlik tamoyili asosida amalga oshiriladi. Shu sababli mustaqil ta’lim uchun o‘quv materiallari alohida tayyorlanib, ularda asosiy e’tibor nazariy va amaliy ma’lumotlarni berishga qaratiladi. Mustaqil ta’lim olish uchun ta’lim oluvchi muayyan tayyorgarlikka ega bo‘lishi kerak. Shu sababli mustaqil ta’lim oluvchi vaqt rejimi, maqsadli dastur va mustaqil ta’lim beruvchi bilan munosabatlar rejasiga ega bo‘lishi taqozo etiladi. Bugungi kunda mamlakatimiz ta’lim tizimida mustaqil ta’lim imkoniyatlaridan keng foydalanishga ahamiyat berilmoqda. Misol uchun, oliy pedagogik ta’lim muassasalarining har bir o‘quv fanida mustaqil ta’lim uchun mavzular va topshiriqlar bo‘limi mavjud.

Mustaqil ta’lim Pedagogika tarixida juda qadimgi an’analarga ega. Shu sababli mustaqil ta’lining imkoniyatlari va xususiyatlarini idrok etish taqozo etiladi. Shunisi muhimki, mustaqil ta’lim jarayoniga ta’lim oluvchining fikri, dunyoqarashi va ta’limga munosabati mustaqil ravishda rivojlanib boradi. Shu sababli xorijiy mamlakatlarda mustaqil ta’lim imkoniyatlaridan keng foydalanilmoqda. Misol uchun, Rossiya Federatsiyasi oliy pedagogik ta’lim muassasalarida mustaqil ta’lim jarayoni yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, unda talabalar tanlash huquqiga ega [2]. Shu jihatdan mamlakatimiz oliy ta’lim muassasalarida ta’limning mustaqil ta’lim shakli imkoniyatlaridan oqilona foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Mustaqil ta’limni tashkil qilish asoslari. Mustaqil ta’limni tashkil qilish uchun quyidagilar amalga oshiriladi:

1) muayyan fan bo‘yicha mustaqil ta’lim dasturi ishlab chiqiladi va unda fanning eng muhim asoslari qamrab olinadi;

2) muayyan ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha mustaqil ta’lim kurslari tashkil qilinadi va bunday kurslar o‘quv yili davomida chuqurlashtirilgan bilim berishni amalga oshiradi;

3) oliy pedagogik ta’lim muassasasining imkoniyatlaridan kelib chiqib muayyan ixtisoslik bo‘yicha mustaqil ta’lim tashkil etiladi va bu bilan ta’lim oluvchilarning ehtiyojlari qoniqtiradi;

4) muayyan professor-o‘qituvchining mustaqil ta’lim kursi tashkil etiladi va unda ta’lim beruvchining tajribasi o‘zlashtiriladi.

E’tibor berilsa, mustaqil ta’limni tashkil etish oliy pedagogik ta’lim muassasasi yoki jamoasining tashabbusiga asoslanadi. Mustaqil ta’lim vositasida ta’lim oluvchilarni kasbga tayyorlashning amaliy imkoniyatlari mavjudligini eslatib o‘tish joiz. Shu sababli bizning yondashuvimizga ko‘ra, oliy pedagogik ta’lim muassasalarining o‘quv fanlari mustaqil ta’lim bo‘limini kuchaytirish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

O‘zbek Pedagogikasi tarixida mustaqil ta’lim qadimiy ildizlarga ega. Misol uchun, o‘rta asrlarda asosan mustaqil ta’lim shakli amalda bo‘lgan. Unga ko‘ra, ta’lim oluvchi mahoratli ta’lim beruvchi ishtirokida va uning ko‘rsatmalari asosida o‘zi qiziqqan fan asoslarini yoki hunarni o‘zlashtirgan [3]. Buning natijasida keyinchalik mustaqil ta’limning shakli bo‘lgan individual ta’lim jarayoni yuzaga kelgan. Shu sababli Pedagogika fanimiz tarixidagi mustaqil ta’lim shakllarini, uning asoslarini va samaradorlik ko‘rsatkichlari mexanizmlarini o‘rganish dolzarb bo‘lib turibdi. Bu bilan raqamli

texnologiya sharoitida uning mustaqil ta’lim shakli bo‘yicha kasbiy bilimlarni chuqurlashtirish imkoniyatiga ega bo‘linadi.

Xorijiy mamlakatlar ta’lim muassasalarida eng zamonaviy ixtisosliklar bo‘yicha mustaqil ta’lim shakli yo‘lga qo‘yilganligini eslatib o‘tish joiz. Buning natijasida jahon mamlakatlarining ta’lim oluvchilari o‘zi istagan mamlakatdagi oliy ta’lim muassasalarida mustaqil ta’lim shaklida o‘qish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Shu sababli raqamli texnologiyaning mustaqil ta’lim shakli istiqbolli hisoblanadi. Bugungi kunda mamlakatimizda o‘quv fanlari bo‘yicha mustaqil ta’lim dasturlari mjmuini ishlab chiqish va ularning didaktik ta’minotini yaratish dolzarb bo‘lib turganligini eslatib o‘tish lozim.

Mustaqil ta’lim imkoniyatlari. Raqamli texnologiyaning mustaqil ta’lim shakli ta’lim oluvchilarga keng imkoniyatlarni beradi. Bunday imkoniyatlarning asosiylari quyidagilardan iborat:

1) ta’lim oluvchilarning mustaqil harakat va fikrlash ko‘nikmasini tarkib toptiradi;

2) muayyan fan mavzulari bo‘yicha o‘zlashtirilgan bilim, ko‘nikma va malakalarni chuqurlashtiradi;

3) fanlarning asoslari bo‘yicha qo‘shimcha ma’lumotlar yoki materiallarni berish imkoniyatini beradi;

4) ta’lim oluvchilarning manfaatlari va ehtiyojlarini ro‘yobga chiqaradi.

Shu sababli oliy pedagogik ta’lim jarayonida mustaqil ta’limning imkoniyatlaridan keng foydalanish dolzarb bo‘lib turibdi. Buning uchun quyidagilarga e’tibor berish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

1) o‘quv fanlarining mustaqil ta’lim bo‘limini o‘zlashtirish jarayonini qat’iy nazorat qilish;

2) “Mustaqil ta’lim asoslari” maxsus kursini tashkil qilish;

3) o‘quvchilar bilan mustaqil ta’lim imkoniyatlaridan foydalangan holda ishlash metodikasini ishlab chiqish;

4) har bir professor-o‘qituvchining mustaqil ta’lim kurslarini tashkil etish.

Bunday yondashuv ta’lim oluvchilarning kasbiy bilim va ko‘nikmalarini maqsadli tarkib toptirish imkonini beradi.

Shunday qilib raqamli texnologiyaning mustaqil ta’lim shakli ta’lim oluvchilarni amaliy faoliyatga tayyorlash xususiyatlariga egaligi bilan muhim ahamiyatga ega. Shu sababli bo‘lajak o‘qituvchilarni mustaqil ta’limni tashkil etish metodikasi bilan qurollantirish dolzarb bo‘lib turibdi.

Adabiyotlar:

1. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasini “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili” da amalga oshirishga oid davlat dasturi. // www. ziyonet.uz

2. Bordovskaya N., Rean A. Pedagogika. –Sankt-Peterburg, 2018

3. Jabborova O., Saparbayeva D. Boshlang‘ich ta’limda mustaqil ta’limni tashkil etish metodikasi. – Chirchiq, 2023

THE IMPORTANCE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN LEARNING A FOREIGN LANGUAGE

Karimova Fotima Kamoliddin kizi
Chirchik State Pedagogical University

Abstract: the article talks about the importance of information technology in learning the Shet language.

Key words: Foreign language, game, innovative technology, technological tools, methods, methods.

With the rapid development of information and communication technologies, which is one of the unique features of our time, special attention is being paid to using its possibilities, to fully approach the educational process and to organize it. The 21st century is the age of high technologies, and our modern youth are taking steps not only in accordance with the spirit of the time, but also in accordance with the progress in the electronic world. For this reason, a different approach to the process of teaching the young generation is required. The role of the teacher in the lessons is also changing. The teacher now acts mainly as a guide. It is time for teachers who aim to keep pace with the times to be ready to enliven any part of the lesson through ICT.

In the Decision of the President of the Republic of Uzbekistan in 2022 "On measures to further improve the system of learning foreign languages" "The way to introduce advanced methods of teaching using modern pedagogical and information and communication technologies with, the education of the growing young generation in foreign languages, the fundamental improvement of the system of training specialists who can speak these languages fluently and, on the basis of this, the achievements of world development and their extensive use of world information resources, the development of international cooperation and communication - creation of conditions and opportunities" and the need to implement a number of important tasks for this. This document indicates that from the 2022-2030 school year, foreign languages will be taught in the first grades of general secondary schools, then in the form of games, and then the main ones. teaching using ICT tools is defined as an educational subject. In accordance with this important decision, today, in particular, foreign language lessons were looked at more deeply. In order to protect the country's honor on the world stage, our youth must first be able to compete with their foreign peers. conducted in English, the international business language.

In fact, the role of modern pedagogical technologies and information and communication tools in improving the quality and effectiveness of education, in the purposeful organization of game-based lessons that interest students is very large. is becoming an integral part of the educational process. In order to teach young people English through a computer, first of all, the teacher himself must be able to use computer technologies at a professional level. it also includes the ability to organize new educational programs based on it. In order to become a pedagogue of this level, every foreign language teacher needs to work more on himself in the field of modern technologies. Computer-aided English language teaching has several advantages over traditional teaching methods. First of all, computer-based English language learners have four areas of language (speaking, listening, writing and reading). will be able to test their skills. Currently, this is possible with the help of advanced programs. It is only necessary to be able to properly direct the student to this method of education.

In addition, it has been proven that every rule, every word, every concept unit taught in the teaching of foreign languages with the help of a computer is better stored in the student's memory. the ability to deliver in video form makes computer-based foreign language teaching one of the most effective methods. That's why I want to use the computer's rich capabilities to teach English to 5th grade students. Basically, it is appropriate to use Word and Power Point programs to explain current topics. Because I think that students will understand much easier if the topic is explained using table views through the Word program. In Power Point, students can be more attracted to the topic by showing these topics in audio, picture and video formats.

As stated by our President I. Karimov in his works entitled "High Spirituality-Yengilmaskuch": "If you want to glorify Uzbekistan to the world, glorify its ancient history and bright future, if you want to keep it forever in the memory of generations, first of all We must educate great writers, great poets, and great artists". Therefore, learning a foreign language is a requirement of the current era, and developing new methods of language learning for the young generation based on the "National Personnel Training Program" , recommendation for the study process is one of the urgent issues facing scientists and specialists. In order for our talented young people to become mature specialists in their fields of interest, first of all, it is necessary for them to have a perfect knowledge of any foreign language, including English.

Therefore, introducing technologies and ensuring that teaching methods meet the requirements of the times are the main tasks of pedagogues-scientists that cannot be delayed. At a time when the economic, political, cultural and educational relations of our country with the countries of the world are strengthening, the interest of our youth in the life, culture, customs, and language of foreign countries is increasing. In the development of these relations, the role of foreign languages, especially English, is incomparable.

REFERENES:

1. Bekmuratova U. B. Abstract on "Using innovative technologies in teaching English". Tashkent - 2012

2. Otaboeva, M. R. The use of modern innovative technologies in foreign language teaching and its effectiveness / M. R. Otaboeva.

3. N. Q. Khatamova, M. N. Mirzayeva. "INTERACTIVE METHODS USED IN ENGLISH LANGUAGE LESSONS" (methodical guide), Navoi, 2006, 40 pages.

KOMPLEKS O‘ZGARUVCHILI FUNKSIYALAR NAZARIYASI FANINI O‘QITISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Mo‘minova X.R.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq, O‘zbekiston

Fizika yo‘nalishida tahsil oluvchi talabalar nafaqat haqiqiy o‘zgaruvchili matematik miqdorlarni, balki matematikaning abstrakt modelini yaxshi o‘zlashtirishlari zarur. Shunday o‘ta zarur modellardan biri – Kompleks o‘zgaruvchili funksiyalar va nazariyasi asosida shakllangan son va funksiyalar modelidir. Kompleks o‘zgaruvchili funksiyalar nazariyasini o‘rganish orqali ushbu model o‘zlashtiriladi. Kompleks o‘zgaruvchili funksiyalar nazariyasi fanini o‘qitishning maqsadi talabalarda kompleks sonlar, kompleks o‘zgaruvchili funksiyalar nazariyasi, chegirmalar nazariyasi va analitik funksiyalarni Teylor va Loran qatorlariga yoyish haqida tushunchalarni shakllantirishdan iborat. Kursni o‘qitishning vazifasi: Kompleks o‘zgaruvchili funksiyalar nazariyasining asosiy tushunchalarini kelib chiqishi va rivojlanishi to‘g'risidagi asosiy tushunchalar bazasini talabalar ongida hosil qilish. Kompleks o‘zgaruvchili funksiyalar nazariyasi ning asosiy tushunchalari va usullarini keyinchalik matematikaning turli bo‘limlari va boshqa tabiiy fanlar

va kasbiy fanlar bo‘yicha amaliy masalalarni hal qilishda qo‘llash uchun o‘zlashtirish, kompleks o‘zgaruvchili funksiyalar nazariyasi ni boshqa fanlar bilan bog’liqligini o‘rganish.

Kompleks o‘zgaruvchili funksiyalar nazariyasi ning tarixiy rivojlanishi uch yo‘nalishda amalga oshirilgan va uzoq vaqtlar bu sohadagi ilmiy tadqiqotlar faqat shu uch yo‘nalishdan birini rivoji bilan chegaralanib qolgan. Birinchi yo‘nalish – differensiallanuvchi Koshi funksiyalari nazariyasi, ikkinchi yo‘nalish – Riman g’oyalari asosidagi geometrik masalalar yo‘nalishi, uchinchi yo‘nalish asosini – funksiyalarni darajali qatorga yoyish haqidagi Veyershtrass g’oyalariga asoslangan analitik yo‘nalish tashkil etadi. Nazariyani taqdim etish ketma-ketligi va teoremalarni isbotlash usullari qaysi yondashuv asos qilib olinishiga bog'liq.

Kompleks o‘zgaruvchili funksiyalarni o‘rgatish metodikasining o‘ziga xosligi: 1. Kompleks o‘zgaruvchili funksiyalar nazariyasi fanining keng tarmoqliligi hisobiga fizik, tehnik va boshqa fanlar bilan o‘zaro bog’liqligi, bu fan o‘qituvchisidan real fizik hodisalarni abstrakt matematika bilan organik bog’liqligini tushuntirib berishini talab qiladi. 2. Haqiqiy sonlar maydonidan farqli o‘laroq kompleks sonlar ustidagi amallar ikki o‘lchamli geometrik vektorlar ustidagi amallarning interperatsiyasi hisoblanadi, shunday qilib, bir abstrakt obyekt ikkinchi abstrakt obyekt bilan tushuntiriladi, bu talabalarga qiyinchilik tug’diradi. 3. Kompleks o‘zgaruvchili funksiyalar nazariyasi fani talabalarni avval o‘rgangan faktlarini yangidan qabul qilishga majbur qiladi. Misol uchun eksponanta davriy bo‘lib qoladi (haqiqiy sonlar maydonida u monoton funksiya hisoblanadi), eng asosiysi — mavhum birlikning o‘zi («manfiy sonning juft ko‘rsatkichli ildizi mavjud emas!»).

Xulosa. Mazmuniga ko‘ra kompleks o‘zgaruvchili funkisyalar nazariyasi fani haqiqiy o‘zgaruvchili funksiyalar xossalari o‘rganiladigan matematik kurslarning davomi hisoblanadi. kompleks o‘zgaruvchili funksiyalar nazariyasi fanida kompleks o‘zgaruvchili funksiyalarning differensiali va integralini hisoblash, kompleks tekislikda sonli, funksional va ko‘rsatkichli qatorlar, chegirmalar nazariyasi va uning tatbig’i o‘rganiladi. Kompleks o‘zgaruvchili funksiyalar nazariyasi fanidan egallangan bilim, malaka, ko‘nikmalar bo‘lajak mutaxassislarga amaliyotda kompleks o‘zgaruvchili funksiyalar nazariyasi metodlarini qo‘llash, matematik metodlarni tushunish va tahlil qilish imkoniyatini beradi. Shuning uchun talabalarni muvaffaqiyatli o‘qitish uchun Kompleks o‘zgaruvchili funksiyalar nazariyasini o‘qitishda kompleks o‘zgaruvchili funksiyalar nazariyasi metodikasining o‘ziga xos jihatlarini e’tiborga olish lozim.

Adabiyotlar:

[1] Makhmudova Dilfuza Melievna, Methodology for the Formation of Creative Competence of Future Teachers in the Process of Teaching Mathematics based on a Special Complex of Tasks. International Journal of Psychosocial Rehabilitation . 2020, Vol. 24 Issue https://www.psychosocial.com/article/PR200376/9945/ 2, p616-627. 12p. Aviable to: .

[2] Алгазин О.Д., Богомолов В.Г., Копаев А.В. Методы теории функций ком плексного переменного в прикладных задачах. Москва, Изд-во МГТУ им. Н.Э. Баумана, 1993, 68 с.

[3] Никольский В.В., Никольская Т.И. Электродинамика и распространение радиоволн. Москва, Либроком, 2012, 544 с.

[4]Богомолов В.Г. Методические особенности преподавания курса теории функций комплексного переменного. Инженерный журнал: наука и иннова ции, 2013, вып. 5. URL: http://engjournal.ru/catalog/pedagogika/hidden/734.html

AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA ULARNING TA`LIM JARAYONIDAGI AHAMIYATI

Saitkulova Nazokat Rahmonovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya

Ushbu maqola chet tilini o‘qitishda eng samarali yondashuvlar qatorida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida, masofaviy ta’limda til o‘rgatish metodikalarini ko‘rsatish tog’risidadir.

Kalit so‘zlar: vertual resurslar, multimedia texnologilayari, elektron darslik **,** dasturlar, multimedia kurs

Respublikamizda ta’lim jarayonida pedagogik va axborot texnologiyalarni qo‘llashga doir keng ko‘lamda ishlar olib borilmoqda. Ushbu muammoning ilmiy-nazariy asoslari, har bir pedagogik texnologiyaning o‘ziga xos jihatlari ishlab chiqilib, yetarli darajada tajribalar to‘plangan. Ta’lim jarayoniga pedagogik va axborot texnologiyalarni joriy etishda xorijiy mamlakatlarning tegishli tashkilotlari yaqindan yordam ko‘rsatmoqda. Ma’lumki ushbu yo`nalishni amalga oshirishda eng birinchi chet tilini o`rganishda qaratildi. Chet tilini ayniqsa ingliz tilini o`rganishda axborot vositalarni qo`llash undagi dasturlarni ishlab chiqarish ham talablarni amalga oshirish o`zini natijalarini bermoqda. Albatta bularni barchasi zamonaviy dasturlar bo`lib o`quv jarayonida foydalanish imkoniyatiga ega bo`lgan qulayliklar majmuasiga aytiladi.

Chet tilini o‘qitishda eng samarali yondashuvlar qatorida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida, masofaviy ta’limda til o‘rgatish metodikalarini ko‘rsatish mumkin. Kompyuter texnologiyalari, ayniqsa, Internetdan foydalanib, til o‘rganishda juda keng imkoniyatlar mavjud. Ular quyiidagilarda namoyon bo‘ladi:

1) chet tilida og‘zaki munosabatlar bo‘yicha o‘zlashtirgan bilimlari va malakalaridan amaliyotda faol foydalanib, olgan til materiallaridan faqat o‘zining nutqida emas, balki Internet orqali tanishgan suhbatdoshi nutqini tushunishda ham foydalanishga o‘rganish;

2) o‘zlashtirgan nutqiy bilimlarini munosabatning o‘zgaruvchan vaziyatlariga ko‘chirish moslashuvchan ko‘nikmasini shakllantirish;

3) norasmiy muloqot shaklida amalga oshiriladigan suhbatni uyushtirishga, so‘zlashishni o‘rganishga nisbatan kuchli, darhol yuzaga keladigan motivatsiyani va haqiqatga yaqin munosabat motivatsiyasini yaratish;

4) psixologik to‘siqlarni yengish, xususan, chet tilida so‘zlashishdan va xatoga yo‘l qo‘yishdan cho‘chish, to‘sig‘ini hamda ichki va tashqi tortinish hamda uyalish hissini yo‘qotish;

5) ta’lim sifatining yuqori darajaga ko‘tarilishi va darhol natijaliligi; mashg‘ulotlar ikkinchi mashqidayoq, foydalanuvchilar asosiy o‘quv matnida berilgan nutqiy qolipda o‘rganayotgan chet tilida so‘zlasha boshlaydilar; matn ta’sir ko‘rsatish suggestiv vositalaridan (shu jumladan, xotiraga kiritish) foydalanilib, mashg‘ulotlar birinchi mashqdayoq e’tiborga olinadi;

6) ko‘p sonli nutqiy, yuksak va grammatik birliklarni taqdim etish va o‘zlashtirish; bir taqdim etishda 150-200 yangi so‘zlar, 30-50 nutqiy namunalar va bir necha odatiy nutqiy hodisalar kiritiladi va o‘zlashtiriladi.

Ingliz tili o`rganishda hozirda Yevropa mamlakatlarida juda keng tarqalgan AKT vositalaridan biri bu internet hisoblanadi. Ular modul orqali talabalarga masofaviy ta`limni yo‘lga qo‘yishni ta`minlashmoqda. Dars jarayonini oson hamda tushunarli qilib tinglivchiga havola qilish ham ular oldiga

qo‘yilgan maqsadlardan biri hisoblanadi. Ingliz tili darslarini darajalarga qarab ularga mos ravishda vertual resurslar yaratish chet tilini rivojlanishni ta`minlaydi.

Ta`limda ingliz tili predmetlaridan AKT asosida yaratilayotgan vertual resurslar O‘zbekistonda birinchi marta yangi pedagogik texnologiyalar asosida o‘quv jarayoniga qo‘llanilgan. Ingliz tili predmetlari bo‘yicha yaratiladigan vertual resurslar asosida oliy ta‘limda o‘quv jarayonini axborot va pedagogik texnologiyalardan foydalanishni taqozo etadi. O‘quv jarayonida vertual resurslarni ingliz tili predmetlari bo‘yicha yaratishi boshqa mavjud multimedia texnologilayardan tubdan farq qiladi. Buning boisi ushbu vertual resurslarda milliy g`oya elementlari ham mavjud bo‘lib, ular asosida yoshlar til o`rganish jarayonida xalqimizning hamda tili o‘qitilayotgan mamlakatlarning qadriyatlari urf-odatlari va milliy an’analari ingliz tilida o‘rganib boradi. Ma`lumki ingliz tilida hali bunday milliylik tushnuchasi zamiri bironta ham multimediyali dastuda amalga oshirilmagan edi.

Hozirgi paytda bilimlarni nazorat qilishning barcha turlarini elektron o‘quv nashrlari yordamida maxsus ishlab chiqilgan kompyuter dasturlari asosida amalga oshirish mumkin.Ayniqsa, elektron oquv nashrlaridan yakuniy nazorat tizimida foydalanishning samarasi yuqoridir. Kompyuter test dasturlari o‘rganuvchilar uchun o‘z-o‘zini nazorat vositasigina bo‘lib qolmay, yakuniy nazoratning vazifasini o’z ichiiga oladi.Bunday test dasturi o‘zgartirish mumkin bo‘lmaydigan mustaqil programma bo‘lishi yoki o‘qituvchi tomonidan to‘ldirib, modifikatsiyalandigan qoboq dastur ham bo‘lishi mumkin.

O‘quv elektron vositalari qatorida O‘quv-uslubiy majmualar muhim o‘rin tutadi. O‘quv-uslubiy majmualar nazariy material bilan birga amaliy vazifalar, testlar , ilovalar va boshqalarni saqlaydi. O‘quv-uslubiy majmualar strukturalangan mantiqan bog’langan didaktik elamantalardan tashkil topgan raqamli va analog shakldagi multimedia kurslari sifatida taqdim etilishi mumkin. Zamonaviy o‘quv multimedia kursi – video va audio materiallar bilan boyitilgan matnli interaktiv materialgina bo‘lmay, undagi o‘quv materiallari turli shakl va turli axborot tashuvchilarda joylashtirilishi kerak.Multimedia kurs ta’lim oluvchiga illyustrativ, ma’lumotli, trenajerli va nazorat qiluvchi qismlari yordamida kompleks ta’sir o’tkazish vositasi hisoblanadi.

Elektron darslik -nazariy materialni mustaqil o‘rganishga mo‘ljallangan bo‘lib, unung gipermatnli tuzilishi individual ta’lim traektoriyasi bilan ishlash imkoniyatini beradi.

Xulosa qilib aytganda ,ingliz tilini o‘qitishda AKT asosida tashkil qilish tizimi asosida olib borilayotgan nazariy ishlarning muhim jihati shundan iboratki, u o‘z navbatida bir qator fan yo‘nalishlari bo‘yicha ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishni taqozo qiladi. Bunday fan yo‘nalishlariga ingliz tilini AKT asosida o‘qitish metodikasi, pedagogika, psixologiya va boshqa yo‘nalishlar kiritish mumkin. Ushbu fan yo‘nalishlari olib boriladigan ilmiy tadqiqot ishlariga talabalarga ingliz tilidan berilayotgan ma`lumotlarni qanday ko‘rinishda va qancha hajmda ularning mazmun – mohiyatini ochib berishda qo‘llaniladigan pedagogik metod, usullar va psixologik jihatlarni tadqiq qilish kabi ilmiy- uslubiy ishlar kiradi. Ingliz tilini o‘qitish va o‘rganishda axborot-kommunikatsion texnologiyalardan (AKT) foydalanib o‘quv-metodik adabiyotlar tizimini yaratish va o‘quv jarayonini tashkil qilish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati.

1. Boqiyev R,Yuldashev U.Informatika fanini o‘qitishning dolzarb muammolari/. Kasb-hunar ta’limi. -2002. -№5-6. -B. 26-27.

2. Fayziyev M.A. Talabalarning bilim va ko‘nikmalarini kompyuter imitatsion modeli asosida shakllantirish metodikasi. -Toshkent: ТДПУ, 2008. –137 b.

3. Fayziyev M.A. Multimediali electron qo‘llanmalar yaratish tajribasi // Respublika ilmiy-amaliy anjumanlar to‘plami 28 aprel 2004. Toshkent, 2004. 36-37 b

4.Alessi, S.M. &Trollip, S.P. Multimedia for learning: Methods and development.Boston, MA: Allyn and Bacon. 2001. – 128p.

5.. Neuman, D. Learning and the digital library. // Library Trends, 45(4). 1997. – pp.687-708.

Web sahifalalr

1.http://www.uftuit.uzpak.uz/Tatulib/book/ahborot_tehnolog/ahborot_tehnolog_3.htm#model4

2. http://www.bitpro.ru/ITO/2000/II1/14.html

3. http://www.hi-edu.ru/x-books-free/xbook119/01/files/main.css

4.http://www.mpgu.ru/macromedia

PEDAGOGIKA OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINING INFORMATIKADAN AXBOROT-TEXNOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

O'ktamov Madadjon
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
oktamovm03@mail.ru

Ta'limni axborotlashtirish sharoitida pedagogik texnologiya ta'lim mazmunini yangilash, AKTga asoslangan ta'limning innovatsion usullari va texnologiyalarining paydo bo'lishi, o'quv jarayonining vositalari va tashkiliy shakllarini takomillashtirishning tadqiqot vositasi bo'lib xizmat qiladi.

"Ta'limga yondashuv" atamasiga ta'rif berib, shuni ta'kidlash kerakki, yondashuv, bir tomondan, dunyoqarash kategoriyasi bo'lib, u jamiyat ongining tashuvchisi sifatida ta'lim sub'yektlarining ijtimoiy munosabatlarini, ikkinchi tomondan – global va o'quv jarayonini tizimli tashkil etish va uning barcha tarkibiy qismlarini o'z ichiga olgan holda o'zini o'zi tashkil etishni ta'minlaydi.

Umumiy va ijtimoiy pedagogikaga oid atamalar lug'atida "pedagogik texnologiya" tushunchasiga o'zaro bog'liq bo'lgan tarkibiy qismlarning uzluksiz va izchil amalga oshirilishi, metodlarni amalga oshirish, pedagogik jarayonning turli holatlari va uning ishtirokchilari – o'qituvchi va pedagogning muayyan harakatlari tushuniladi.

Tizimli yondashuv nuqtai nazaridan, pedagogik ta'lim yo'nalishi bo'yicha gumanitar yo'nalishdagi talabalarning uzluksiz axborot tayyorgarligi informatika fanlari bo'yicha kompetentlik yondashuvini amalga oshirishda tizimli mazmunli vazifalarning yechimi sifatida qaraladi.

Universitet - ta'lim, tarbiya va shaxsni rivojlantirish maqsadlariga erishishga qaratilgan o'zaro bog'liq bo'lgan o'qitish va o'rganish faoliyatini ta'minlaydigan ta'lim jarayonining asosiy tarkibiy qismidir. Shunday qilib, faoliyat yondashuvining asosiy qoidalari (ta'limning maqsadlari, vazifalari va mazmunini takomillashtirish, didaktik tamoyillar, usullar, shakllar, o'qitish vositalarini ishlab chiqish va o'quv faoliyatini nazorat qilish) metodik tizimni ishlab chiqish uchun asosdir.

Faoliyat yondashuvining o'ziga xos tamoyillari orasida biz talabalar informatika va AKTni o'rganishda amalga oshiriladigan asosiy tamoyillarni ajratib ko'rsatamiz:

- talaba va o'qituvchining birgalikdagi faoliyatining ochiqligi;
- talabaning kelajakdagi mutaxassis sifatidagi shaxsini boyitish, takomillashtirish va chuqurlashtirish;
- o'qituvchi tomonidan talabalarni keyingi ta'limning ustuvor yo'nalishlari, mazmuni, tartibi va istiqbollarini aniqlash;
- yuqori motivatsiya;
- o'quv materialini uslubiy va didaktik takomillashtirish;
- turli tadbirlarni tashkil etish va boshqarishda hamkorlik qilish.

O'quv jarayonini tashkil etishda asosiy e'tibor talabalarni ilmiy bilimlarni amaliyotda qo'llashga tayyor bo'lgan tarbiyalash natijalariga, shuningdek, kasbiy ahamiyatga ega va ilmiy ma'lumotlarni mustaqil ravishda izlashga qaratilgan.

Mustaqil faoliyatni tashkil qilishda talaba maqsadni shakllantirish va qo'yilgan vazifalarni hal qilishda o'ziga xos uslubni rivojlantiradi, harakatlarni amalga oshirish algoritmini ishlab chiqadi, olingan natijalarni tahlil qiladi, tizimlashtiradi va umumlashtiradi, muayyan xulosalar chiqaradi.

AKT vositalaridan foydalangan holda talabalar faoliyati har doim samarali ish usullari, yondashuvlari va uslubini bevosita o'rganish bilan ijodiy mahsulotga olib keladi. Shakllangan axborot kompetentsiyalarini baholashning asosiy usullari universitetda o'qish davrida olingan portfel, aks ettirish va o'qitish natijalarini yaratish, shu jumladan o'quv rejasida nazarda tutilgan turli xil amaliyot turlari. Talabalar yutuqlarini baholash va monitoring qilishning reyting usulidan foydalanish universitetda o'quv jarayonini tashkil etishga ta'sir qiladi. Talabaning faolligi, uning ilmiy-tadqiqot ishlarida, pedagogik mahorat tanlovlari, ilmiy konferensiyalar, seminarlar va boshqalardagi ishtiroki hisobga olinadi. shu bilan birga, talaba va o'qituvchi o'rtasida birgalikdagi ijodiy faoliyatga asoslangan munosabatlar quriladi.

Talabalarda ijodiy va tanqidiy fikrlashni shakllantirishga, ularning intellektual va axloqiy rivojlanishiga, har xil turdagi ma'lumotlar bilan ishlash qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan ta'limning yangi uslubiy yondashuvlarini izlash turli xil usullarni ishlab chiqishga va yanada rivojlantirishga olib keldi.

Talabalarda mustaqil fikrlashni takomillashtirish.

Loyihalar usuli pedagogik texnologiya sifatida tabiatan ijodiy bo'lgan izlanish, tadqiqot va muammoli usullarning kombinatsiyasini o'z ichiga oladi. Umuman olganda, loyiha (lot. projectus – ilgari surilgan) deganda belgilangan maqsadga erishish uchun qandaydir niyatning amalga oshishi tushuniladi. Ta'lim tizimiga kelsak, bu amaliy natija berish uchun mavjud muammoning batafsil algoritmini ishlab chiqish orqali didaktik ta'lim maqsadlariga erishish yo'lidir.

O'qitishning maqsad va vazifalariga erishish nuqtai nazaridan loyihalar usuli yangi o'quv mahsulotini ishlab chiqishga, olingan bilimlarni tizimlashtirishga qaratilgan bo'lib, bir vaqtning o'zida talabalar berilgan mavzu bo'yicha tadqiqot, kognitiv, dizayn yoki boshqa ishlarni bajaradilar.

Loyiha usulini qo'llash uzluksiz o'quv jarayonini amalga oshirish va talabalarda loyiha tafakkurini maqsadli rivojlantirish imkonini beradi. Loyiha, agar u eksklyuziv bo'lsa, an'anaviy audit tizimiga qo'shimcha bo'lishi mumkin yoki agar u o'zaro ishlov berilgan yoki standartlardan tashqari bo'lsa, qo'shimcha ta'limda qo'llanilishi mumkin.

Oliy ta’lim muassasalarida talabalarning loyiha faoliyati kurs va bitiruv malakaviy ishi kabi an’anaviy o‘qitish usullari bilan uyg‘unlashgan holda alohida o‘rin tutadi. Talabalar mustaqil qarorlar qabul qilish va o'z tashabbuslarini namoyon qilish orqali tizimli va tanqidiy fikrlashning zarur ko'nikmalariga ega bo'ladilar. Talabaning loyiha faoliyatini amalga oshirish mustaqil izlanishlar olib borishga, loyiha natijalarining dolzarbligi, amaliy ahamiyati va qimmatliligini anglash, talabaning topshirilgan vazifalarni hal qilishda qobiliyatlarini rivojlantirish, o'zaro yordamni shakllantirish va talabalar o'rtasida munosabatlarni o'rnatishga asoslanadi.

Loyiha ustidagi ishlar bosqichma-bosqich amalga oshiriladi:

- dolzarblikni aniqlash, tadqiqot maqsadi va unga erishish vazifalarini aniqlash;
- agar kerak bo'lsa, faraz qilish;
- tadqiqot usullarini tanlash;
- ta'lim sub'ektlari o'rtasida vazifalarni taqsimlash;
- ma'lumotlarni to'plash, umumlashtirish va tahlil qilish;

- natijalarni sarhisob qilish va natijalarni ishlab chiqish;
- xulosalar chiqarish va kerak bo'lganda yangi tadqiqot muammolarini ko'tarish;
- refleks (yutuq va xatolarni tahlil qilish).

Loyihani baholash o'qituvchi, talabalar guruhi yoki tashqi ekspertlar tomonidan quyidagi mezonlar bo'yicha amalga oshiriladi:

- tanlangan mavzuning dolzarbligi va ahamiyati;
- mavzuni ochib berishning zarur va yetarli chuqurligi;
- boshqa fan sohalaridagi bilimlardan foydalanish;
- olingan natijalarni va qo'llaniladigan tadqiqot usullarini qayta ishlashning to'g'riligi;
- har bir ishtirokchining faoliyati;
- asosli xulosalar va xulosalar chiqarish qobiliyati;
- loyiha natijalarini loyihalashning estetikasi;
- raqiblarning savollariga to'g'ri va malakali javob berish qobiliyati.

Atrof-muhit voqeligining ko'plab jarayonlari va hodisalarini modellashtirish ilmiy bilishning muhim usuli hisoblanadi. Modellashtirish usuli texnik tadqiqotlarda ham, boshqa fan sohalarida ham, shu jumladan ta'lim sohasida ham faol qo'llaniladi. Pedagogik nazariyada modellashtirish usulidan foydalanish nafaqat strukturaning modelini, balki ob'ektning xatti-harakati modelini, simulyatsiya qilingan tizimning ishlash samaradorligini va uning elementlari o'rtasidagi funktsional aloqalarni olish imkoniyatini beradi.

Hozirda universitetning o‘quv jarayonida boshqa didaktik tizimlar bilan birgalikda turli xil o‘qitish uslublari qo‘llanilmoqda. Tizim, faoliyat, kompetentsiya va dizayn yondashuvlariga asoslanib, biz universitet talabalarida raqamli kompetentsiyani shakllantirishning uslubiy yondashuvlarini taqdim etamiz. O'quv materiali talabalarning bakalavriat va magistratura ta'lim yo'nalishlariga qarab ta'lim olishning ma'lum mazmunli yo'nalishlari va didaktik maqsadlariga ega bo'lgan tarkibiy modullar shaklida taqdim etiladi. Ta’lim mazmuni ta’limning turli bosqichlarida o‘quvchilarni o‘qitishning asosiy usullari, shakllari va vositalarining AKTdan foydalangan holda o‘zaro bog‘lanishini ta’minlaydi. AKT asosida o‘quv amaliyoti va mustaqil ishlarni tashkil etish AKT sohasida ilmiy-texnikaviy taraqqiyotni rivojlantirishga adekvat bo‘lgan ijodiy, o‘quv, ilmiy-tadqiqot va tadqiqot faoliyatining tarkibiy qismlarini o‘quv jarayoniga kiritishni amalga oshiradi.

Tadqiqotimiz doirasida universitet talabalari uchun informatika va AKT bo‘yicha o‘quv jarayonini tashkil etish modelini yaratish uchun quyidagi bosqichlarni ajratib ko‘rsatamiz:

- Talabaning informatika va AKT bo‘yicha bilim olish maqsadini belgilash va uning kelajakdagi AKTga asoslangan kasbiy faoliyatining xususiyatlarini tavsiflash;
- Rivojlanish va o'z-o'zini rivojlantirishga hissa qo'shadigan axborot faoliyati mazmuni va kasbiy ahamiyatga ega shaxsiy xususiyatlarning tavsifi;
- Informatika va AKT bo'yicha bazaviy ta'limning o'zgarmas komponenti mazmunini fan sohasi strukturasini saqlab qolgan holda siqish orqali nazariy bazani moslashtirish;
- Axborot kompetentsiyalari ro'yxatini va ta'lim faoliyati turlarini belgilash, ular davomida talabalarda ma'lum qiziqish va ehtiyojlar, motivlar, ko'nikmalar, axborot va axborot faoliyatining o'zaro ta'sirining bilim va tajribasi shakllanadi va rivojlanadi;
- O'quv materialini har xil turdagi vazifalarni hal qilish uchun vazifalar turlari bo'yicha taqsimlash, nazariy rivojlantirish, o'rganilayotgan hodisalar, ob'ektlar, vaziyatlar va boshqalarning modellarini yaratish;

• Talabalarda muayyan faoliyat turini amalga oshirishning to'g'ri algoritmlarini shakllantirish imkonini beradigan vazifalar tizimiga talablarni yaratish;

• O'qitishning turli tashkiliy shakllari (amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari, ma'ruzalar, mustaqil ishlar va boshqalar) bo'yicha vazifalarni taqsimlash;

• Jadval bo'yicha o'qituvchilar konsultatsiyasini tashkil etish;

• Fanga kognitiv qiziqishni uyg'otish uchun ideal talaba modelini yaratish va u bilan tinglovchilarni tanishtirish;

• O'quv jarayonini tuzatish uchun olingan natijalarni sintez qilish va tahlil qilish.

Talabalarning kelajakdagi kasbida AKTni egallashi va qo‘llashi universitetda o‘qish davrida ularni qo‘llash amaliyoti bilan bevosita bog‘liq. Pedagogik ta’lim yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalarni kompetensiyali yondashuvni amalga oshirishga o‘rgatishdan maqsad raqamli kompetensiyalarni shakllantirish, ijodiy faoliyatni amalga oshirish yo‘llari, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, mustaqil izlanish va mustaqil izlanish qobiliyatini shakllantirish uchun samarali shart-sharoitlar yaratishdan iborat. Universitetda o'qish davomida talabalar individual va fanlararo tajriba hamda guruh ko'nikmalariga ega bo'ladilar. Shaxsiy tajribani o'zlashtirish o'quv vazifalarini belgilash, o'z mulohazalarini shakllantirish, ma'lum bir mavzu bo'yicha bilimlarni chuqurlashtirish, muammolarni bartaraf etish qobiliyatini rivojlantirish, tashabbuskorlik va faollikni o'z ichiga oladi. Talabalar turli manbalar va ilmiy sohalardagi bilimlarni integratsiyalash jarayonida fanlararo tajribaga ega bo'ladilar va fakt va muammolarni turli tomonlardan tahlil qilish qobiliyatlarini shakllantiradilar. Guruhlarda o‘rganish va ishlash qobiliyati, qarorlar qabul qilishda hamkorlik ko‘nikmalarini egallash, yetakchilik fazilatlarini, taktika va diplomatiyani rivojlantirish talabalarning guruh bo‘lib ishlash ko‘nikmalarini egallashiga yordam beradi. O'z ishining natijalarini taqdim etish va uni guruhda muhokama qilish, muhokamada mantiqiy bahslashish ko'nikmalarini oshirish, eshitish orqali ma'lumotni idrok etish ko'nikmalarini rivojlantirish, bajarilgan ish ko'nikmalarini baholashda muloqot va shaxsiy o'zini o'zi anglashni shakllantirishni ta'minlaydi.

Pedagogik ta'lim yo'nalishi bo'yicha bakalavriat va magistratura yo'nalishlari bo'yicha tahsil olayotgan talabalar kelajakdagi kasbiy faoliyatiga qo'yiladigan talablardan biri o'qituvchining ijtimoiy va kasbiy pozitsiyasi bo'lib, u kasbga intellektual, irodaviy va hissiy-baho munosabatlari tizimidir. O'qituvchining faoliyati ta'lim jarayonini takomillashtirish, shuningdek, o'qituvchi va tinglovchilarning rivojlanishi va o'zini-o'zi takomillashtirish uchun pedagogik nuqtai nazardan kasbiy ahamiyatga ega ma'lumotlarni sharhlash qobiliyati bilan belgilanadi. Umumlashtirilgan shaklda zamonaviy o'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan asosiy talablar: kasbiy kompetentsiya, aql-zakovat, raqobatbardoshlik, ma'naviyat.

Fanlarni AKT asosida o‘qitish.

Pedagogik ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarda raqamli kompetentsiyani shakllantirish shartlari quyidagilardan iborat:

1. Treningning ilg'or xarakterini ta'minlash;
2. informatika va AKT bo‘yicha ta’limning metodik tizimlarini talabaning tayyorgarlik profiliga qarab ishlab chiqish va moslashtirish;
3. Talabalarning bilim olishida zamonaviy AKT vositalaridan foydalanish;

3. Raqamli ta’lim resurslari sifatini tahliliy va ekspert baholash;

4.Talabalarning o‘quv va mustaqil ishlarida Internetning o‘quv raqamli resursidan foydalanish;

5. Dasturiy ta’minot vositalari orqali gumanitar fanlar bo‘yicha elektron ta’lim resurslaridan foydalanish, loyihalash va rivojlantirish;

6. Lokal va global tarmoqlar negizida axborot bilan o'zaro hamkorlikni tashkil etish;

7. Axborot-metodik avtomatlashtirish vositalaridan foydalangan holda o'quv jarayonini boshqarish;

8. Talabalar bilimini tekshirish va nazorat qilishning raqamli tizimlari asosida fanlarni o‘rganishda nazorat faoliyatini tashkil etish;

9. Talabaning kelgusida mustaqil ta'lim olishi, o'z-o'zini rivojlantirishi va o'zini o'zi anglashi uchun zarur bo'lgan ijodiy salohiyatini rivojlantirish.

Xulosa

Tizimli, faollik, kompetentsiya, dizayn va boshqa yondashuvlar asosida o‘quvchilarda raqamli kompetensiyani shakllantirishning uslubiy yondashuvlari ishlab chiqilgan. Gumanitar yo‘nalishdagi talabalarni tayyorlashdan asosiy maqsad universitet bitiruvchilari o‘rtasida quyidagi kasbiy fazilatlarni shakllantirishdan iborat:

- AKT asosida kelajakdagi kasbiy va ta’lim faoliyatini tashkil etishda yangi texnika, usul va vositalarni o‘zlashtira olish;
- AKTni qo'llash bilan o'zaro hamkorlik qilishga tayyorlik;
- AKTga asoslangan ta’limning yangi tashkiliy shakllarini ishlab chiqish va ta’lim jarayoniga kiritish.

Ta’lim mazmuni ta’limning turli bosqichlarida o‘quvchilarni o‘qitishning asosiy usullari, shakllari va vositalarining AKTdan foydalangan holda o‘zaro bog‘lanishini ta’minlaydi. AKT asosida o‘quv amaliyoti va mustaqil ishlarni tashkil etish o‘quv jarayoniga AKT sohasida ilmiy-texnikaviy taraqqiyotni rivojlantirishga adekvat bo‘lgan ijodiy, o‘quv, ilmiy-tadqiqot va ilmiy faoliyat komponentlarini kiritishni amalga oshiradi. Talabalarning AKT vositalaridan foydalangan holda mustaqil ishlashi tahlil, sintez, taqqoslash, prognozlash, fikrlash eksperimentining ma'lum intellektual ko'nikmalarini egallashni o'z ichiga oladi va turli xil axborot manbalari bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga mo'ljallangan.

TA’LIM TIZIMLARIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JORIY QILISH

Panjiyeva Gulhayo Nuriddin qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti 2-kurs talabasi

Birlashgan Millatlar tashkilotining 2030-yilgacha barqaror rivojlanish kun tartibining asosiy tarkibiy qismlaridan biri sifatli ta’limdir. U barcha uchun inklyuziv va sifatli ta’limdir. Raqamli texnologiyalar ushbu maqsadga erishish uchun muhim vosita sifatida paydo bo‘ldi[1].

Hammamizga ma’lumki, raqamli texnologiyalar bugungi kunda hayotimizning ajralmas qismiga aylanib bormoqda: ta’limda, ishlab chiqarishda, energiya samaradorligini oshirishda shu bilan bir qatorda ifloslanish va chiqindilarni kamaytirish yoki yo‘q qilishda natijalarga erishishga intiladi. Raqamli texnologiyalarni ayniqsa, ta’lim sohasida tutgan o‘rni kattadir. Pandemiya sabab unga bo‘lgan ehtiyoj sezilarli darajaga oshdi. Masofaviy ta’lim, online darslar, KHAN academy dasturlari ishlab chiqildi. Talaba yoshlar o‘rtasida ham qog‘oz, qalam o‘rniga hemis dasturi, loyiha va mustaqil ishlar uchun turfa xil dasturlar o‘rin oldi. Bu harakatlarning barchasi samaradorlikni muammolarini hal qilish uchun ishlatilishi mumkin. Masalan, Rasing Mind va DreamBox kabi 70 ortiq kompaniyalar ta’limdagi ehtiyojlardan kelib chiqqan holda avtomatik rejalashtirishi mumkin bo‘lgan o‘quv platformalari yoki moslashtirilgan o‘quv platformalari yaratdi. Kaliforniyadagi Rocketship Education va Nyu-Yorkdagi New classrooms kabi charter maktablarida tobora rivojlanib borgan: o‘qituvchilar o‘quvchilarni iPad-dan uyda yangi bilimlarni o‘zlashtirib, keyin esa dars mashg‘ulotlari davomida bu bilimlarini muhokama qilishga undashadi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo‘lidan borish imkoniyatini beradi“[2]. Raqamli texnologiyalardan foydalanib dars o‘tilishi ta’lim

sifatini va samaradorligini oshirmoqda. Ularga misol qilib elektron doskalar, notebook, kompyuterlar, proyektorlarni keltirishimiz mumkin. Shu o‘rinda o‘quvchilarni bilimini baholash online platformalarga ko‘chirilayotgani ortiqcha qog‘ozbozlikni oldini olmoqda, baholashning shaffofligini oshirmoqda, shu bilan birga o‘qituvchilarning o‘quvchilar bilan ko‘proq shug‘ullanishiga sharoit yaratmoqda. Bu platformalarga misol qilib oliy ta’lim o‘quv yurtlari uchun joriy qilingan HEMIS axborot tizimini keltirishimiz mumkin. Hozirgi kunda HEMIS axborot tizimidan O‘zbekistondagi 214 dan ortiq oliy ta’lim muassasalari foydalanib kelmoqda va bu bir milliondan ortiq talaba va o‘qituvchilarni o‘z ichiga oladi. HEMIS axborot tizimidan talabalar o‘zlariga zarur bo‘lgan ma’lumotlarni elektron ko‘rinishda olishlari mumkin va bu subyektlar aralashuvini ta’minlaydi. Bu kabi qulayliklardan talabalarning ota-onalari ham bahramand bo‘la olishadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi Xalq tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi“ PF-5712-sonli Farmonida “PISA“ o‘quvchilarni baholash xalqaro dasturi reytingida O‘zbekistonning 2021-yilda birinchi 70 talikka, 2025-yilda 60 talikka va 2030-yilda esa, birinchi 30 ta ilg‘or mamlakatlar qatoriga kiritish ko‘zda tutilgan[4]. Buning natijasi sifatida oliy ta’lim muassasalarida raqamli universitet loyihasini boshlanib, davom etayotgani isbot bo‘la oladi. Hozirgi kunda oliy ta’lim muassasalarimiz topshirayotgan turli hisobotlar sonini kamaytirish hamda butunlay qog‘oz shaklidan voz kechishga o‘tilmoqda.

Ta’lim jarayonlarida sun’iy intellektning qo‘llanilishi juda katta natijalarga sabab bo‘ldi. Rivojlangan davlatlarda sun’iy intellekt tibbiyot sohasida tashxis qo‘yish va qo‘yilgan tashxisning aniqligini oshirmoqda. Ta’limda sun’iy intellektdan foydalanish byurakratiyaning oldini oladi va ko‘p ma’lumotlarning tezlikda tahlil qilinishi va aniqlik, ta’lim jarayoni ishtirokchilari, o‘qituvchilari va boshqa mas’ullarining mas’uliyatini oshiradi. Shu o‘rinda online darslarga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, bu jarayon pandemiya davrida anchagina rivojlandi. Tarqatma materiallar va kitoblar uchun kamroq qog‘ozdan foydalanishning atrof-muhitga foydalari, resurslardan yuqori darajada foydalanish, talabalar va o‘qituvchi-murabbiylar ta’sir doirasini kengaytirish, vaqtni va energiyani tejashning usuli hisoblanadi. Ammo Shvetsiyadagi holatni oladigan bo‘lsak, ular bu fikrlarga qo‘shilmaydi. Mutaxassislarning bildirishicha, planshetlar va kompyuterlar tufayli bolalarning o‘qish va yozish qobiliyati yomonlashgan. Shvetsiya maktablari oxirgi yillarda qilingan raqamli ta'lim islohoti o‘zini oqlamagan ko‘rinadi. Hukumat Milliy ta’lim agentligining maktabgacha ta’lim muassasalarida raqamli qurilmalarni majburiy o‘rnatish to‘g‘risidagi qarorini bekor qilishni rejalashtirmoqda. Bundan tashqari, u 6 yoshgacha bo‘lgan bolalar uchun raqamli ta'limni butunlay to‘xtatish maqsad qilingan.

2016-yildan 2021-yilgacha Shvetsiyada 4-sinf o‘quvchilarining o‘qish ko‘nikmalari PIRLS xalqaro o‘qish va tushunish baholash metodiga ko‘ra 555 balldan 544 ballga tushib ketgan. Ushbu metodika to‘rtinchi sinf o‘quvchilarining ko‘nikmalarini aniqlash uchun qo‘llaniladi: maktabning to‘rtinchi yili bolalar rivojlanishidagi muhim bosqich hisoblanadi. O‘qish va yozish ko‘nikmasining pasayishi sabablaridan biri maktab darslarida ekranlardan ko‘p foydalanish, deydi ta’lim mutaxassislari.

Avgust oyida Shvetsiyaning eng yirik tibbiyot universiteti Karolinska instituti: “Raqamli vositalar talabalarning o‘qishini yaxshilash o‘rniga yomonlashayotgani haqida aniq ilmiy dalillar mavjud“, degan xulosa beradi.

Shvetsiya hukumati bu yil mamlakat maktablariga qog‘oz kitoblar xaridi uchun juda katta mablag‘ ajratmoqda.[5]

Ta’limda VR(vertual haqiqat)dan foydalanish juda katta yutuqlar beradi. Hozirda ayrim universitetlarda qo‘llanilmoqda va VR ko‘zoynak, kostyum va shunga o‘xshash buyumlarini ishlab chiqaruvchi kompaniyalar buning ustida ishlamoqda. Shu o‘rinda bizning oliy ta’lim muassasalarimizda

yaratiliyotgan bunday imkoniyatlar o‘z samarasini beryaptimi? Odiljon Abdurazzoqovning daryo.uz saytida e’lon qilingan maqolasida ta’kidlashicha: “Nima sababdan bizning universitetlar xalqaro universitetlarning Xalqaro universitetlar reytingida top mingtalikka kirmaydi, zero qo‘shni davlatlarning bir emas bir nechta universitetlari u yerdan joy olmoqda. Ayni shu maqolasida u o‘qituvchisining bir gapini keltiradi: “Ajoyib binolarda oddiy odamlar emas, oddiy binolarda ajoyib odamlar ishlagani ma’qul” .Bizning qo‘shni davlatlardagi top mingtalikka kirgan universitetlardagi texnikalar emas balki, ko‘proq o‘qituvchilarning bilimli bo‘lishi va bilimli o‘qituvchilarni jalb qilishga ko‘proq e’tibor qaratilganda, malakali o‘qituvchilar bu texnologiyalarda samaraliroq foydalanadi va yanada sifatli ta’lim berishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2666412722000137
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning 2020 yil 24 yanvarda Oliy Majlisga yo‘llagan Murojaatnomasi. 2020 y.
3. Achilova, E. S. (2022). ARTISTIC PSYCHOLOGY ON THE EXAMPLE OF THE WORK “SPRING DOES NOT RETURN”. AnInternational Multidisciplinary Research Journal, 11(10), 1991-1994
4. ACHILOVA, E. (2022). SUJET, OBRAZ, USLUB XUSUSIYATLARI. Til va adabiyot ta'limi, 3(1), 26-27
5. Achilova, E. (2022). O'tkir Hoshimovning "Urushning so'nggi qurboni" hikoyasidagi psixologik tasvir. Til va adabiyot ta'limi, 1(1), 40-42
6. ACHILOVA, E. (2021). O’TKIR HOSHIMOV ASARLARIDA BADIIY PSIXOLOGIZM MUAMMOSI. “XALQ TA’LIMI”, 5(1), 88-91.
7. Usmonova, R. (2020). Improving Listening Skill in Foreign Languages. International Engineering Journal for Research and Development, 5(1), 197-204.

FINLANDIYA METODLARI ASOSIDA MATEMATIKA FANINI O'QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH USULLARI

Quljonov Nodir Jonadil o’g’li
Abdig’afforov Humoyun Shovxidin o’g’li
Chirchiq davlat Pedagogika Universiteti

Annotatsiya: Bugungi kunda uzluksiz ta’lim tizimida ta`lim sifati va samaradorligini oshirishda ilg‘or xorijiy tajribalarni qo‘llash muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada “finlandiya metodlari asosida matematika fanini o‘qitish samaradorligini oshirish usullari” ning muhim ahamiyatga ega ekanligi bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Finlandiya, PISA, Finlandiya ta’limi, o‘qitishning taxliliy usullari, o‘qitish metodikasi.

Abstract: In the modern system of lifelong education, it is important to apply the best world practices to improve the quality and efficiency of education. This article highlights the importance of “Analyzing Mathematics Teaching in Finnish Secondary Schools”.

Key words: Finland, PISA, Finnish education, analytical teaching methods, teaching methods.

Аннотация: В современной системе непрерывного образования важно применение лучших мировых практик для повышения качества и эффективности образования. В этой статье подчеркивается важность «Анализ преподавания математики в финских средних школах».

Ключевые слова: Финляндия, PISA, финское образование, аналитические методы обучения, методы обучения.

Kirish: O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risidagi qarorida keltirilgan:

Bosh vazir o‘rinbosari B.A. Musayev va Ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi:

Xalq ta’limi vazirligi, Moliya vazirligi hamda Tashqi ishlar vazirligi bilan birgalikda 2021-yil 1-yanvarga qadar Finlandiyaning ta’lim sohasidagi tajribasini, shu jumladan o‘quv dasturlari, darsliklari, o‘qitish metodikalari va pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini xorijga xizmat safarini tashkil etgan holda o‘rganib chiqsin;

Maktabgacha ta’lim vazirligi, Xalq ta’limi vazirligi hamda Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi bilan birgalikda Finlandiyaning ta’lim sohasidagi ijobiy tajribasini O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimiga hamda Dasturga joriy qilish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirsin. Ushbu bandlarga muvofiq ta’lim tizimini o‘rganish, kadrlar malakasini oshirish va pedagog kadrlarni qayta tayyorlash tizimini o‘rganish, Finlandiyaning o‘qitish tizimidagi bir qancha yutuqlari va afzalliklarini tahlil qilgan holda milliy o‘qitish tizimiga asos tariqasida qayta takomillashtirish kabi asosiy masalalar ko‘rib chiqilgan [1].

Ma`lumki, so'nggi paytlarda Finlandiyadagi ta`lim tizimi dunyodagi eng yaxshi tizim ekanligi va mazkur tizimning bunday maqomga erishishda yordam beradigan radikal g'oyalar qanday ishlayotgani haqida fikrlar matbuotda keng muhokama qilinmoqda. Bizning Milliy ta’lim tizimimiz ham bundan mutasno emas.

Asosiy qism: Yuqorida aytib o’tganimizdek Finlandiya ta’lim tizimida matematika fani o’qitilishi bir muncha oson bo’lib, Finlar umumiy o’rta ta’lim maktablarida o’quvchilarning bir hil darajada o’zlashtirishlarini ta’minlash maqsadida darslarni doim osonlilikdan qiyinlilikka bosqichma-bosqich tashkillashtirishadi. Shu o’rinda Finlyandiya umumiy o’rta ta’lim maktablari matematika darsliklarini nafaqat 7-sinflar uchun yozilgan darslikni balki boshqa yuqori sinflar uchun yozilgan darsliklarni taxlili asosida bir nechta mavzularni o’qitilishi va o’rgatish tartibi ketma-ketligi bilan tanishib chiqamiz.

Hammaga ma’lumki O’zbekistonda funksiyalar mavzusi 8-sinf dasturiga kiritilgan bo’lib, eng avvalo chiziqli funksiya, kvadrat funksiya va keyin 9-10-11 sinflarda esa bir qator boshqa ya’ni kasr chiziqli funksiyalar, ko’rsatkichli funksiya, logorifmik funksiya, trigonometric funksiya va teskari trigonometrik funksiyalar o’rganiladi. Ammo Finlandiyada esa funksiyalar mavzusi 9-sinf dasturiga kiritilgan bo’lib, eng avvalo chiziqli funksiya tushunchasi juda chuqur va osonlashtirilgan tartibda juda maydalab tushuntiriladi.

Masalan quyida mavzuga oid bir qator misol va masalalarni keltirib o’tamiz va taxlil qilamiz. Ushbu taxlil asosida Finlandiya umumiy o’rta ta’lim maktab darslarida matematikaning boshqa bo’limlarini o’qitish borasida ham bir muncha tasavvurga ega bo’lish mumkin.

1-misol: f (x) = 2x + 5 funksiya berilgan bo'lsin, Funksiyani belgilash uchun qaysi harf ishlatilgan, erkli o'zgaruvchiga qaysi harf ishlatilgan? F(a) berilgan bo’lsin. Bu yerda funksiyaning argumenti nima?

Ushbu misol orqali funksiya tushunchasining ta’rifi kiritilgach ta’rifdagi erkli va erksiz o’zgaruvchilar tushunchasini o’zlashtirishga erishiladi.

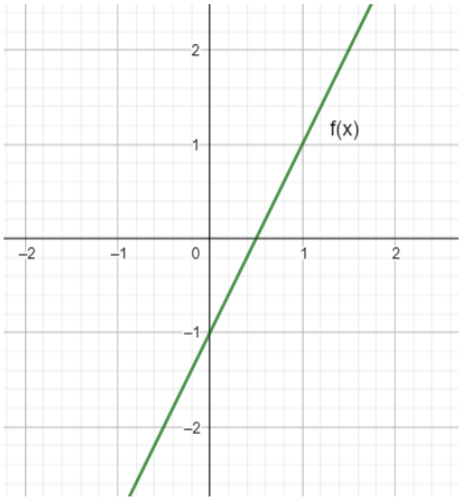
2-misol: f (x) = 2x berilgan bo'lsin. Hisoblang f(5)=. Agar f(x)=x-4 bo’lsa f(8) ni toping

Berilgan ushbu misol orqali umumiy o’rta ta’lim maktab o’quvchilari erkli o’zgaruvchining qiymati berilgan holda funksiyaning qiymatini hisoblash ko’nikmasini shakllantirib borishadi.

3-misol: Quyidagi jumlani funksiya belgisi yordamida ifodalang: f (x) funksiyaning x=7 dagi qiymati 10 ga teng.

Shu va shu kabi misollar yordamida o’quvchilar birhadlar va ko’phadlar bilan ishlash ko’nikmasini shakllantirib, shu bilan birga matematik gaplarni matematik belgilar yordamida ifodalash ko’nikmasini hosil qilishadi. Bu esa o’z o’rnida umumiy o’rta ta’lim maktab o’quvchilariga matematik belgi va ifodalarni o’zlashtirish ko’nikmasdi hosil bo’lishiga olib keldi.

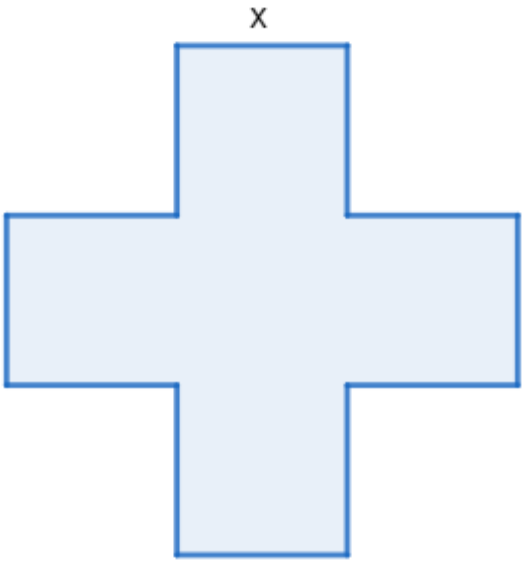
4-misol: Quyidagi (1.1 rasm) grafikdan foydalanib f (0) ni aniqlang.

1.1 - rasm

Bunday misollar yordamida umumiy o’rta ta’lim maktab o’quvchilari grafiklar va jadvallar bilan ishlash ko’nikmasiga ega bo’lishadi. Shu bilan birga bugungi kunning eng muhim va harbiy siyosiy mavzuga oid koordinatalar sistemasi va funksiya grafigi yordamida koordinatalarni aniqlash ko’nikmasini shakllantirib, hayotiy tadbiqlarini o’rganib chiqishadi.

5-misol: Ko'pburchakning barcha tomonlarining uzunligi x ga teng

1.2 – rasm

Qiymati ko'pburchak perimetri uzunligiga teng bo'lgan f (x) funksiyani tuzing va f (5 sm) ni hisoblang.[1]

Ushbu kabi (1.2 –rasm) masala va misollar yordamida ba’zi mantiqiy misol hamda masalalar yordamida topshiriq asosida oddiy funksiyalar tuzish va funksiyalarning berilishiga qarab hayotiy misollar tuzish kabi ko’nikmalar hosil qilishlariga erishish mumkin. Bundan tashqari shu o’rinda yana bir narsani ta’kidlash lozimki, doimiy umumiy o’rta ta’lim maktab o’quvchilari tomonidan beriladigan

matematika nimaga kerak kabi savollarga o’zlarida javob topish ko’nikmasini ham shakllantiradi. Finlandiya umumiy o’rta ta’lim maktablarida matematika fanini o’qitishda yana shuni aytish lozimki Finlandlar o’quvchilarni fandan zerikishlarini va darsni unitishlarini oldini olish maqsadida darslikdagi misol va masalalarning tuzilishiga juda katta e’tibor qaratishadi.

Xulosa: Xulosa o‘rnida umumiy o‘rta ta’lim maktab o‘quvchilarini matematika faniga bo‘lgan qiziqishlarini va o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini oshirish uchun qiyinlilikdan osonlikka tomon qadamma-qadam metodidan foydalangan holda, mavzular ketma-ketligini to’g’ri qo’yish va uzviylikni ta’minlash orqali dars jarayonlarini olib borgan ma’qul. Ushbu metod yordamida o‘quvchilar fanga bo‘lgan qiziqishlari oshishi bilan bir qatorda, mavzularni o‘zlashtirishlarida his qilishni va mantiqiy o‘ylashni o‘zlashtirishadi. Bundan tashqari matematika fanining hayotiy va fanlararo bog‘liqligini o‘zlashtirishadi.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati.

1. **https://lex.uz/docs/-5085887.**
2. Andrews. P., Ryve. A., Hemmi. K. & Sayers. J. (2014). PISA; TIMSS and Finnish mathematics teaching (TIMSS va fin matematikasini o'qitish): an enigma in search of an explanation. In Educ.Stud.Math DOI 10.1007/s10649-014-9545-3
3. Heidi Krzywacki . Leila Pehkonen and Anu Laine. University of Helsinki. Promoting mathematical thinking in Finish mathematics education.
4. https://www.infofinland.fi/en/living-in-finland/education/the-finnish-education-system; Finlandiya o‘rta ta’lim maktablarini matematika fani o‘qituvchilari uchun darslik va o‘quv qo‘llanmalari.
5. “Matematika sohasidagi ta’lim sifatini oshirish va ilmiy –tadqiqotlarni rivojlantirish chora tadbirlari to’g’risida”. Toshkent shahri, 2020-yil 7-may,PQ-4708.

MAKTAB UMUMIY FANLARINI O’QITISHDA RAQAMLI TEXNALOGIYALARNING O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Quzmanova G.B

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq, O’zbekiston

Bugungi dunyoda o‘quvchi yoshlarning internet va ijtimoiy media ilovalardan ipad, planshet, ish stollari, noutbuk va smartfon kabilar orqali kirishi mumkin. Raqamli texnalogiya bugungi maktab o‘quvchilarining ijtimoiy hayotining ajralmas qismi bo‘lib ulgurgan. Zamonaviy dunyoda raqamli texnalogiya va ta’lim yonma-yon turadi desak xato bo‘lmaydi. Dars va darsdan tashqari mashg‘ulotlar bilan bir qatorda uy vazifalarini bajarish jarayoni tushunmaganlarini do‘stlari va o‘qituvchilari bilan muloqot qilish orqali bajaradilar. Darsdan tashqari mashg‘ulotlarda qatnashishi uchun o‘qituvchi bilan uchrashishi shart emas. Raqamli texnalogiyalar orqali ma’lumot almashishi olgan vazifalarini o‘qituvchiga tekshirtirishi mumkin [1]. Bunda e’tibor maktab umumiy fanlarini o‘qitish hamda o‘quvchi shaxsini tarbiyalashga qaratilgan. Bu esa ta’lim jarayonida yangi o‘qitish vosita va metodlarni joriy etishni taqozo etadi.

Bugungi taraqiyot davrida internet ta’lim uchun, barcha maktab o‘quvchilari hamda nogironlar ta’lim olishi uchun katta maydon eshigini ochdi. Chunki bu erda o‘quvchi yoshlarni ta’lim jarayoniga yanada qiziqtirish mumkin.

Google kitoblar 100 dan ortiq mamlakatlardagi 15 million kitoblardan foydalanish

Google akademiyasi turli ilmiy nashrdagi indekslangan jurnallar bilan tanishish

Google Art Rrojest orqali internetda 40 davlatdan 200 dan ortiq muzeylarga virtual sayohat qilish mumkin.

Google madaniyat akademiyasi tarixiy arxiv yordamida tarixni o‘rganishingiz mumkin hamda mamlakatlarning hozirgi va oldingi davrlardagi tarixiga oid raqamli arxivlar uchun platforma mavud.

YouTube video xostingda juda katta miqdordagi professional videolar, kino, sport, san’at, ta’limga oid kanallarni hamda davlat organlari va turli ommabop axborot vositalarining rasmiy kanallarini o‘z ichiga oladi.

Ijtimoiy tarmoq o‘quvchilarning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirishda, maktab ta’lim jarayonida ularning fanlarga doir bilim va ko‘nikmalarini shakllantirishda sezilarli darajada ta’sir qildi. Zamonaviy o‘quvchi zamonaviy sharoitdagi shaxs sifatida shakllanishi, zamonaviy jamoat haqidagi g‘oyalari, shuningdek, o‘quvchilarning bilim olish va ijtimoiylashuv jarayonlarida ijtimoiy kompetentligini rivojlantirishda maktab umumiy fanlari muhim ahamiyat kasb etadi. Hattoki, amerikalik ba’zi o‘qituvchilar Fasebook tarmog‘i orqali keshqurun o‘quvchilari bilan jonli bog‘lanib ularga uxlashdan oldin hikoyalar o‘qib berishar ekan. Bundan tashqari ota-onalar raqamli texnalogiyalar vositasida o‘quvchilarning maktabdagi o‘qish jarayonidagi yutuqlarini kuzatib borishga yordam beradi. Fasebook yoki Twitter tarmoqlari orqali ota-onalar maktab bilan bog‘liq tadbirlar, loyihalar va maktabda sodir bo‘layotgan voqealar haqida ma’lumot olishlari mumkin. Bularning barchasi raqamli texnalogiyalarning maktab va ota-onalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlariga ijobiy ta’siridir, chunki ota-onalar farzandlarining maktabdagi o‘quv va shaxsiy yutuqlarini o‘rganadilar, nazorat qiladilar uyda farzandlarining bilim va ko‘nikmalarini yanada rivojlantirishga yordam beradi.

O‘quvchilar odatda maktabdagi o‘qish va yozishdan zerikishlari kuzatiladi, biroq bunday paytda internet va ijtimoiy tarmoqlardagi diqqatni tortadigan animatsiyalarni o‘z ichiga olgan ko‘plab onlayn ma’lumotlarni taqdim etish va mavzuga doir onlayn xabarlar, sharhlar, yangiliklar, taqdim etish orqali ularga kuch bag‘ishlaydilar hamda ijtimoiy media saytlar ko‘pincha interaktiv bo‘lib o‘quvchilarni o‘ziga jalb etadi [2].

Raqamli texnalogiyalarning ta’limdagi yana bir yutug‘i va afzalligi bu masofaviy ta’lim imkoniyatlaridir. Tez orada bu zamonaviy ta’limning ajralmas qismiga aylanadi. Bugungi kunda Skyre orqali jonli ma’ruzalar yoki Webinar Jam orqali veb-seminarlar o‘tkazish orqali dunyoning chekka hududida yashovchi talabalarga ham ta’lim olish imkoniyatlarini beruvchi yo‘ldir. Shu sababli ham bepul ovozli va video qo‘ng‘iroqlarni amalga oshirish, hujjutlarni almashish boshqa har qanday turdagi ma’lumotlarni taqdim etish imkonini beruvchi media platformalar o‘quvchilarning o‘quv samaradorligini bilimlarini yaxshilashda yuqori samara berishliligi bilan izohlanadi [3].

Sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda o‘quvchilarning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish, zamonaviy sharoitdagi universal bilimlarga ega bo‘lishni, raqamli ta’lim mazmunini, elektron kitoblar, vertual muzeylar, raqamlashtirilgan tarixiy arxivlardan foydalanish, 2D va 3D o‘lchamli grafikalarini qurishga doir alohida dasturlarni o‘rganish samaradorligini oshirish imkoniyatini beradi [4]. Ta’lim muassasalari, kompaniyalar, turli rasmiy va norasmiy tashkilotlar ijtimoiy tarmoqlardan tajriba almashish, turli ma’lumotlar va o‘quv materiallarini targ‘ib qilish, mavzuga oid turli fikrlar, sharhlar bilan bo‘lishishda foydalanadilar. Fasebookda o‘qituvchi ma’lum bir kurs yoki modul bo‘yicha ma’lumot, g‘oyalar, viktorinalar, so‘rovnomalar, turli materiallar, rasmlar hamda ochiq va yopiq guruhlar yaratish mumkin. O‘quvchilar o‘z sinfiga oid masalalar, ularda bo‘lishi mumkin bo‘lgan savollar, o‘zaro qiziqarli savollarni javob berishi mumkin. Twitter elektron ta’limda bir mavzu yoki voqea bo‘yicha o‘quv jamoalari yoki sinflarni bog‘lash, rasm yuklash va hk foydalaniladi

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak raqamli texnalogiya va ijtimoiy tarmoq odamlarni faqat bir-biri bilan muloqot qilishi uchun emas balki turli sohalarda jumladan, ta’limda ham katta o‘zgarishlarni amalga oshirayotgan yangi tarmoqlardan biridir. Ular nafaqat muloqot qilish uchun balki, ma’lumot yig‘ish, biror mavzuga doir fikr almashish va boshqa ko‘plab imkoniyatlaridan foydalanadi. Bugungi kunda jahon hamjamiyati raqamli texnalogiyalarning maktab ta’limini rivojlantirishdagi rolini yuqori baholamoqda, chunki bu o‘quvchilar o‘rtasida turli g‘oyalar asosida platformalar ishlab chiqilishiga olib keladi. Tadqiqotchi olimlar Fasebook, Google va boshqa tarmoq saytlarida o‘quvchilarning juda ko‘p vaqt sarflashi sabr-toqatini yo‘qotishiga olib keladi, yani bunda ular sahifalarning tez-tez o‘tishiga moyil bo‘lib qoladi. Shuni aytish joizki ijtimoiy tarmoqlardan maqsadsiz foydalanishdan vos kechish buning o‘rniga vertual dunyoning o‘rganishga targ‘ib qilish muhimdir.

Adabiyotlar:

1.B.B.Mamurov, I.E.Davronov. “Durdona” nashryoti Buxoro-2021.-10-b

2. J.Talpin. Move Fast and Break Tbings:How Facebook, Google, and Amazon Cornered Culture and Unddermined Democracy. N.Y.:Little, Brown and Company,2017.320 p

3.Quzmanova G.B. //Galaxy international interdisciplinary research journal (giirj), ISSN (E): 2347-6915Vol. 11, Issue 1, Jan. (2023). Scientific Journal Impact Factor. –Б. 284-288.

4.Quzmanova G.B. // «International Conferense» Toshkent 2022 y. –B. 336-338.

ANALITIK GEOMETRIYA FANIDAN “IKKINCHI TARTIBLI SIRTLAR” MAVZUSINI O‘RGANISHDA MAPLE DASTURI IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH

Radjabov B.Sh.
Azimqulov S. N.[2]
1 – Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq, O‘zbekiston
2 – Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq, O‘zbekiston
E-mail: saykhun_94@mail.ru

Hozirgi kunda matematik paketlarning o`quv jarayonidagi o`rni va roli bir qancha sezilarli va sifatliroq. Murakkab matematik masalalarni yechishni osonlashtiradi. Matematik paketlardan o`quvjarayonida foydalanish matematik va texnik talimning fundamentalligini oshirishni ta’minlaydi. Talabalarning nazariy bilimlarini amaliyotga qo`llash mahoratlarini oshiradi. Maple-bu kompyuterda analitik va sonli hisoblashlarni bajaruvchi, 2000 dan ko`proq komandalarni o`z ichiga olgan va algebra, geometriya, matematik analiz, differensial tenglamalar, diskret matematika, fizika, statistika, matematik fizika masalalarini dastur tuzmasdan yechish imkoniyatini beruvchi matematik tizim (sistema)-paketdir. Aytish mumkinki, Maple bu yuqorida sanab o`tilgan sohalardigi matematik masalalarni yechib beruvchi katta kalkulyatordir. Maple takomillashib bormoqda, hozir uning Maple 9.5, Maple 11-versiyalari keng tarqalgan. Analitik geometriya fanini o`zlashtirishda Maple dasturi bugungi kunda talabalarga ko`pgina imkoniyatlarni yaratib bermoqda. Xususan oliy talim jarayonida ikkinchi tartibli sirtlarga oid misollarning yechilishi va grafikaviy chizilmasini chizish murakkab bo`lib keladi, Maple dasturi bilan ishlash esa talabalarga ko`pgina yengilliklar yaratib beradi.

Biz kompyuterdan foydalanib Maple dasturi yordamida geometriya kursidan ikkinchi tartibli sirtning umumiy ko`rinishdagi tenglamasi bilan berilganda grafigini yasash usulin qaraymiz.

Geometriya fanin o`qitishda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish bu dars samaradorligini oshirishda, talabalar erkin misollarni ishlab uni kompyuter orqali tekshirish va kompyuterdan foydalanib

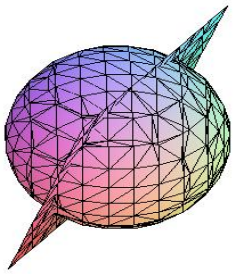
Maple dasturi yordamida geometrik obrazlarning grafiklarini yasash talabalarga ko`pgina yengilliklar yaratib beradi.

Maple dasturida ikkinchi tartibli sirtlarning grafigini yasay olamiz.

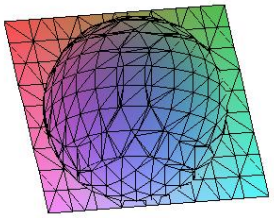
1-misol. $x^2+y^2+z^2=1$ **tenglamasi bilan berilgan sfera va** $2x+3y-z=0$ **tekislikning o`z-aro vaziyati aniqlang**

>with(plots):

implicitplot3d([x^2+y^2+z^2=1,2*x+3*y-z=0], x=-1..1, y=-1..1, z=-1..1);

1-rasm.

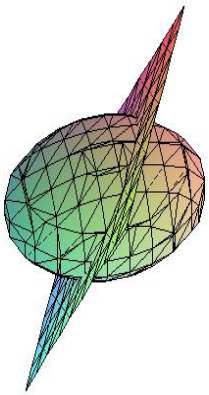

2-rasm.

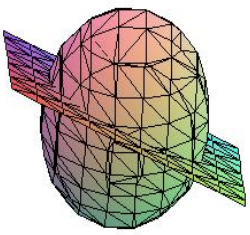
2-misol. $x^2+2y^2+3z^2-1=0$ **ellipsoidning** $2x+y+z=0$ **tekislik bilan o`z-aro vaziyatini quyidagi dastur yordamida aniqlanadi:**

>with(plots):

implicitplot3d([x^2+2*y^2+3*z^2=1,2*x+y+z=0], x=-1..1, y=-1..1, z=-1..1);

3-rasm.

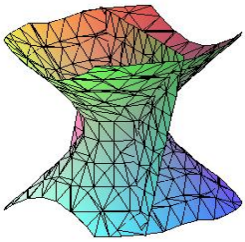

4-rasm.

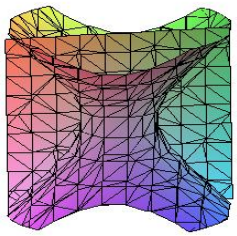
3-misol. $\frac{x^2}{3}+\frac{y^2}{5}-\frac{z^2}{2}=1$ **giperboloidning** $x+3y-z=0$ **tekislik bilan o`z-aro kesishgan vaziyati aniqlang.**

>with(plots):

implicitplot3d([x^2/3+y^2/5-z^2/2=1,x+3*y-z=0], x=-5..5, y=-5..5, z=-4..4);

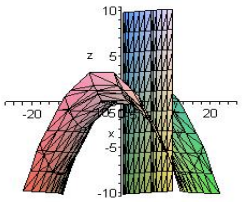
5-rasm.

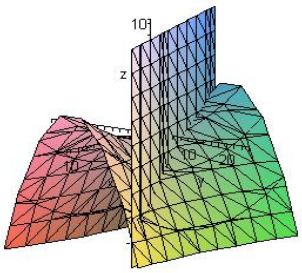
6-rasm.

4-misol. $\frac{x^2}{5}-\frac{y^2}{4}=6z$ **giperbolik paraboloidning** $x-y+6=0$ **tekislik bilan o`zaro vaziyati**

with(plots):implicitplot3d([x^2/5-y^2/4-6*z=0,x-y+6=0], x=-10..10, y=-25..25, z=-10..10);

7-rasm.

8-rasm.

Shunday qilib, Maple matematik masalalarni yechish dasturiy paketi yordamida nafaqat standart geometrik figuralarni (jumladan paraballoid, ellipsoid, giperbolloid yoki giperbolik parabolloid) turli formulalar bilanlgan murakkab sirtlarni, ularning kesimlari bo`yicha vaziyatlarni tasvirlash mumkin. Agar bu chizmalarni uch o`lchovli fazoga ko`chirilganda 3D formatdagi ko`rinishini xam tasvirlash mumkin va natijani kompyuter yordamida turli rakurslarda ifodalash imkoniyati tug`iladi. Bunday xolatda o`quvchi va talabalarning xususan geometriya kursidagi “Ikkinchi tartibli sirtlar” mavzusini chuqurroq o‘rganish imkoniyatini yaratadi.

Adabiyotlar

1. Dodajonov N.D. M.Sh.Jo’raeva Geometriya, 1-qism, Toshkent “O`qituvchi” 1996, 380 b
2. Imamov A. Maple da matematik masalalarni yechish, uslubiy qo`llanma, NAMDU, 2011,–84 b
3. Narmanov A.Y. Analitik geometriya Toshkent 2008, 171 b.
4. Савотченко С.Е., Кузьмичева Т.Г. Методы решения математических задач в Maple: Учебноепособие – Белгород: Изд. Белаудит, 2001. – 116 с.
5. http://www.maplesoft.com

TEXNOLOGIYA FANLARINI O‘QITISHDA INTERFAOL KOGNITIV TA’LIM TEXNOLOGIYALARINI QO‘LLASH

Tadjibayeva Rayxonaxon Muhammadjon qizi
QDPI tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy talabalar uchun o‘qitishning kognitiv ta’lim texnologiyalaridan foydalanish usullari ko‘rsatilgan. Kognitiv ta’lim texnologiyalariga ta’rif berilgan. Elektron ta’lim resurslari va uning asosiy xossalari tahlil qilingan. Texnologiya fanlarini o‘qitishda interfaol usullarni qo‘llash imkoniyatlari ko‘rsatilgan. Texnologiya fanlarining seminar darslariga interfaol ta’lim texnologiyalari tadbiq qilingan. Interfaol ta’limning asosiy yutuqlari ko‘rsatib o‘tilgan.

Аннотация: В данной статье показаны методы использования когнитивно-образовательных технологий обучения современных студентов. Определены когнитивные образовательные технологии. Проанализированы ресурсы электронного обучения и их основные особенности. Показаны возможности использования интерактивных методов в технологии обучения. Интерактивные образовательные технологии применяются на семинарских занятиях по технологическим наукам. Показаны основные достижения интерактивного образования.

Abstract: This article shows the methods of using cognitive educational technologies of teaching for modern students. Cognitive educational technologies are defined. E-learning resources and their main features are analyzed. Possibilities of using interactive methods in teaching technology are shown. Interactive educational technologies are applied to seminar classes of technological sciences. The main achievements of interactive education are shown.

Zamonaviy talabani qanday o‘qitish kerak? Ko‘rinishdan bu ko‘p yillik savol? Chunki o‘qitishning maqsadlari, mazmuni va usullari doimo o‘zgarib turadigan jamiyat ehtiyojlariga javob berishi kerak. O‘quv jarayoniga zamonaviy yondashuv rivojlanish va faoliyat dinamikasining o‘ziga xos xususiyatlari turli xil ta’lim texnologiyalarining alohida xususiyatlari va ijtimoiy foydali bilimlarni ishlab chiqishda shaxs, jamiyat va davlat ehtiyojlari bilan belgilanadigan o‘quv jarayoniga yangilikni joriy etishga qaratilishi kerak. Bunda talabalarning xatti – harakatlaridagi e’tiqodlari, harakter xususiyatlari va fazilatlari, munosabatlari va tajribasi asosiy rol o‘naydi.

Yangi sharoitda o‘qitishning yangi texnologiyalarini – kognitiv texnologiyalarni, ya’ni talabalarga real dunyoni samarali tushunishga, talabalarni axborot bilan to‘yingan muhitda hayotga muvaffiqiyatli moslashtirishga va ularning intellektual rivojlanishiga imkon beradigan usullar, uslublarini yaratishi kerak. Kognitiv texnologiyalar, metodlar, algoritimlar va dasturlar tizimi sifatida talabalarning amaliy muammolarini hal qilishda kognitiv qobiliyatlarini modellashtirish va oshirish imkonini beradi. Masalan, ma’lumotlar va bilimlar massivlarida naqshlarni aniqlash va identifikatsiyalash, murakkab tizimlarni loyihalash, ma’lumotlarning yetarli emasligi sharoitida qarorlar qabul qilish. [1]

Kognitiv texnologiyalarning o‘ziga xos xususiyati ularning talabalarning intelektual qobiliyati uning tasavvurini rivojlantirishga qaratilganligi bilan bog‘liq. Shunday qilib tabiiyki biz o‘zimizni ta’lim texnologiyalari ya’ni fikrlash qobiliyatini shakllantiradigan fundamental kognitiv qobiliyatlar bilan bog‘liq texnologiyalar soxasida topamiz. Natijada biz tavsiflovchi protseduralar bilan bir qatorda amalga oshirish imkoniyatiga ham ega bo‘lamiz, bunda tushunish ko‘nikmalari shakllantiriladi. [2]

Ta’lim jarayonini an’anaviy tashkil etishda axborotni uzatish usuli sifatida aloqaning bir tomonlama shakli, passiv usuli qo‘llaniladi. Uning mazmun mohiyati o‘qituvchi tomonidan axborotni uzatishda va keyinchalik uni talabalar tomonidan qayta tahrir qilinishidadir. Muloqotning bir tomonlama shakli nafaqat ma’ruza mashg‘ulotlarida, balki seminar mashg‘ulotlarida ham qo‘llanilishi mumkin. Farqi shundaki, ba’zi ma’lumotlar uzatuvchi o‘qituvchi emas balki talabadir. U seminar oldidan o‘qituvchi tomonidan

berilgan savollarga javoblar, tezislar yoki ma’ruza materiallarini takrorlash bo‘lishi mumkin. Uzoq vaqtdan beri mavjud bo‘lgan bunday aloqa shakli bugungi kunda ayrim sabablarga ko‘ra qo‘llanilishi mumkin emas. Avvalo, dars jarayonida talabalarning passivligi tufayli. Uning vazifasi tinglash uchun pedagogik va sotsiologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki tez orada o‘quv jarayonida passiv ishtirok etishda asar ham qolmaydi. Amerikalik tadqiqotchilar R.Karnik va F.Makanro modellariga ko‘ra talaba o‘qigan narsasining 10 foizini, eshitgan narsasining 30foizini, ko‘rgan va eshitgan narsasining 50 foizini, o‘zi aytganining 80 foizini faoliyatda erishilgan narsasining 90 foizini eslab qoladi. [3]

Bugungi kunda asosiy uslubiy o‘qitishning interfaol usullaridan foydalanish bilan bog‘liq interfaol ta’lim, o‘zaro tushunish, o‘zaro ta’sir va o‘zaro bir-birini boyitishni ta’minlaydi. Interfaol usullar ma’ruza mashg‘ulotlarini almashtirmaydi balki ma’ruza materialini yahshiroq o‘zlashtirishga yordam beradi va eng muhimi fikrlash, munosabat va xulq atvor ko‘nikmalarini shakllantiradi. Interaktivlik deganda kimdir (talaba) yoki biror narsa (masalan kompyuter) bilan muloqot qilish qobiliyati tushuniladi. Binobarin interfaol ta’lim eng avvalo muloqotli ta’lim bo‘lib uning davomida o‘qituvchi va talabaning o‘zaro ta’siri amalga oshiriladi. Ushbu o‘zaro ta’sirning o‘ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- Ta’lim subyektlarining yagona ijodiy makonda mavjudligi;
- Hal qilinayotgan muammoning muammoli maydonga birgalikda singdirish, ya’ni yagona ijodiy makonga kiritish;
- Yechimni amalga oshirish uchun vosita va usullarni tanlashda kelishuvchanlik;
- Yaqin xissiy holatga birgalikda kirish, qabul qilish bilan birgalikda keladigan yondosh tuyg‘ularni boshdan kechirish va muammolarni hal qilishni amalga oshirish.

Texnologiya fanlarini o‘qitishda interfaol o‘qitish usullaridan foydalanish kognitiv ta’lim yondashuvini keng samarali amalga oshirish imkonini beradi. O‘quv jarayonida interfaol vositalardan foydalanish o‘quv materialini o‘rganish motivatsiyasini va o‘zlashtirish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Texnologiya fanlaridan seminar darslarni tashkil qilish va o‘tkazish misolida interfaol kognitiv ta’lim texnologiyalaridan foydalanishni ko‘rib chiqamiz.

Zamonaviy sharoitda interfaol darsni elektron ta’lim resurslarini yaratmasdan tasavvur qilib bo‘lmaydi. Davlat ta’lim standartiga asosan elektron ta’lim resurslari bu- elektron manbalardan foydalangan holda ko‘paytirilishi, ishlatilinishi, qabul qilinishi mumkin bo‘lgan ta’lim kontentidir. Elektron ta’lim resurslarining asosiy xususiyatlari interaktivlik va multimediadir.

Vizual ta’lim tizimini yaratish uchun har xil turdagilarni (tovush, grafik, matn) jalb qilishga urinishlarga qaramay, asosiy e’tibor talabalarning axborotlarni vizual idrok etish uchun kompyuter vizualizatsiyasiga qaratiladi. Shu sababli interaktiv ko‘rinish muhim rol o‘ynaydi, bu o‘quv dasturi ta’minoti muhitiga ko’nikish effektini yaratadigan va u bilan o‘zaro aloqani o‘rnatishga imkon beruvchi ko‘rinishning maxsus turini belgilash deb tushuniladi. [4]

Elektron vizualizatsiya komponentlari ham statik(matnlar, rasmlar, diagrammalar, jadvallar, shu jumladan jonlantirilmagan taqdimot ko‘rinishlari) va dinamik(video, animatsiya) tasvirlar bo‘lishi mumkin. Yaxshiroq esda saqlashga erishilganligi haqidagi taklif ekspremental tasdiqlanadi, o‘quv jarayonida bir vaqtning o‘zida eshitish va vizual kanallardan foydalaniladi. Buning uchun o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi og‘zaki muloqotning ahamiyatini kamaytirmasligi kerak. Shuningdek olingan ma’lumotlarning xabardorligini eslab qolishi uchun talaba olgan bilimlarini qo‘llashga qaratilgan vazifalar to‘plami zarur bo‘ladi. Shunday qilib, texnologiya fanlaridan har bir seminar darsi uchun biz elektron ta’lim resurslarini ishlab chiqdik, u statik (taqdimotlar) va dinamik (o‘quv videolari va annimatsiyalar) audio-video materiallar ketma-ketligini o‘z ichiga oladi. Elektron ta’lim resurslarini

yaratgandan so‘ng bu ma’lumotlarni talabalarga yetkazish kerak. Bunda o‘quv mashg‘ulotlarini o‘tkazishning turli interfaol shakllaridan foydalanish va ularni almashtirish muhim rol o‘ynaydi.

Zamonaviy pedagogika interfaollikning quyidagi yondashuvlariga ega, ular orasida asosiylarini ajratish mumkin:

- Ijodiy vazifalar;
- Kichik guruhlarda ishlash;
- Munozara;
- O‘quv o‘yinlari;
- Interfaol ma’ruzada yangi materialni o‘rganish va mustahkamlash;
- Dars loyihasini ishlab chiqish(loyiha usuli);
- Darsga doir videofilmlarni ko‘rish va muhokama qilish, mutaxassisni taklif qilish;
- Masofaviy ta’lim tizimlari;
- Muammoni muhokama qilish va hal etish;
- Treninglar;
- Keyslar usuli.

Texnologiya fanlaridan seminar mashg‘ulotlarida keng qo‘llaniladigan interfaol usullarni muhokama qilamiz. Psixologlar tadqiqotlari va o‘quv amaliyotiga ko‘ra diqqatni jamlashning optimal davri 20 minut. Ba’zan ma’lumot berish uslubini, tezligini va yetkazib berish vaqtini o‘zgartirish orqali bu davrni 40 minutgacha uzaytirish mumkin.

Hozirda oily o‘quv yurtlarida o‘quv soatlari davomiyligi 1,5 soatni tashkil qiladi. Bunda talabalar diqqatini qanday saqlash kerak? Multimedia proyektori va turli guruhlarning o‘zaro ta’sir qilish usullarini bilish yordamga keladi. Dars mavzusini samarali idrok etish uchun birinchi navbatda xissiy muhitni yaratish kerak. Ushbu maqsadlar uchun kichik ma’ruza yoki videofilmni ko‘rish va muhokama qilish kabi interfaol shakllardan foydalaniladi.

Videofilmlarni ko‘rish va muhokama qilish- mashg‘ulotlarda badiiy va hujjatli videofilmlardan, ulardagi fragmentlardan foydalanishdir. Tegishli mazmundagi videofilmlardan darsning istalgan bosqichida uning mazmuni va maqsadiga muvofiq ishlatilinadi. Videofilmni namoyish etishdan oldin talabalarga bir nechta (3-5 tacha) asosiy savollar beriladi. Bu esa keying muhokama uchun asos bo‘ladi. Siz videofilmlarni oldindan tanlangan kadrlarda to‘htatib muhokama qilishingiz mumkin. Oxir oqibat talabalar bilan birgalikda natijalarni umumlashtirish va chiqarilgan xulosalarni aytish juda muhimdir.

Kichik ma’ruza nazariy materiallarni taqdim etishning samarali shakllaridan biridir. Aslini olganda matn va grafik materiallardan iborat sifatli taqdimot bo‘lib, uning namoyishini o‘qituvchi berilgan mavzular bo‘yicha suhbat bilan birga olib boradi.

Kichik ma’ruzalar va videofilmlar bir xil dars moduliga talluqli bo‘lib, bir-birini almashtirishi va bir-birini to‘ldirishi yoki mustaqil bo‘lishi seminarning turli mavzularini qamrab olishi mumkin. Nazariy materialni mustahkamlash uchun amaliy topshiriqlar bajariladi. Mashqlarni bajarishda kichik guruhlarda ishlash, ijodiy topshiriqlar va keys metodi kabi usullardan foydalaniladi.

Kichik guruhlarda ishlash eng ommabop usullardan biridir, chunki u barcha talabalarga(shu jumladan uyatchanlarga) darsda faol qatnashishni, hamkorlik va shaxslararo muloqot ko‘nikmalarini beradi.

Keys metodi real vaziyatlarni tavsiflashdan foydalaniladigan o‘qitish texnologiyasidir. Talabalar vaziyatni tahlil qilishlari, muammolarning mohiyatini tushunishlari, mumkin bo‘lgan yechimlarni taklif qilishlari va eng yaxshisini tanlashlari kerak. Bunda ishlar haqiqiy aniq materiallarga asoslangan yoki haqiqiy vaziyatga yaqin bo‘lishi kerak.

Muayyan vaziyatlar usuli aniq kasbiy faoliyat yoki odamlarning o‘zaro ta’sirining xissiy va xulq-atvor tomonlarini tavsiflashga asoslanadi. Muayyan vaziyatga duch kelganda va aniq misolni taxlil qilganda talaba aniq holatlarga ko‘nikishi, vaziyatni tushunishi va baholashi, unda muammo bor yoki yo‘qligini, uning mohiyati nimada ekanligini aniqlash kerak. Talabalar muammoni hal qilishda o‘z rolini aniqlaydilar va tegishli xarakat yo‘nalishini ishlab chiqadilar. Xitoy maqolida bejiz aytilmagan: “Menga ayting, men unutaman”, “ Menga ko‘rsating va men eslayman”, “ Meni jalb qiling va men o‘rganaman” –ushbu so‘zlar interfaol ta’limning mohiyatini ifodalaydi.

Kognitiv faollikni shakllantirish, talabalarning mustaqilligi va ijodkorligini rivojlantirish muammosini zamonaviy pedagogikaning dolzarb vazifalaridan biri bo‘lib kelgan va shunday bo‘lib qoladi. Ta’limning shaxsning faollik va muloqotga tayyorligi qobiliyati sifatida kompetensiyalarni shakllantirishga zamonaviy yo‘nalish o‘quv jarayoni ishtirokchisi va faqat intellektual va kognitiv faollikni, balki shaxsiy ijtimoiy qobiliyatni namoyish qilish mumkin bo‘lgan didaktik va psixologik sharoitlarni yaratishni o‘z ichiga oladi. Uning mavqei individualligi, bu unga o‘zini predmetli trening sifatida ifodalashga imkon beradi.

Amalga oshirishning barcha qiyinchiliklariga qaramay interaktiv ta’lim professional ta’limning barcha soxalarini qamrab olmoqda, chunki u ta’lim jarayonining sermahsulligini, emotsional to‘yinganligini, shaxsiy rivojlanganligini orttiradi, bunda ta’lim sifati ham oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1) Кудашов, В.И. Соцальные технологии в обществе знания: когнитивные аспекты // Вестник Томского государственного университета. 2012 №4. Вып. 1 (20). С.58-64.

2) Свечкаров В.П. Конвергентное образование на основе когнитивных технологий – URL:http://pandia.ru/text/80/017/12328.php (дата обращения: 14.03.2016).

3) Интерактивные форми проведения учебных занятий. Памятка разработчикам стандартов учебных дисциплин – URL:http://www.inp.nsk.su/chairs/radio/2015/UMK/Pamyatka_interaktivnye_formy-1pdf (дата обращения: 15.03.2016).

4) Пекшова А.Г. Использование средства ИКТ для интерактивной когнитивной визуализации учебного материала – URL:http://pozdnyakova.ucoz.ru/MPI/lab6/pekshev_ispolzovanie_ikt.pdf (дата обращения: 16.03.2016).

MATEMATIKA FANINING RAQAMLI TEXNOLOGIYALARGA BO’LGAN EHTIYOJI

Razokova N.K.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti,Chirchiq,O’zbekiston.

Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarni egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo’lidan boorish imkoniyatini beradi. Zero bugun dunyoda barcha sohalarga axborot texnologiyalari chuqur kirb bormoqda. [1].

Bugungi kunga kelib, raqamli texnologiyalar shiddat bilan rivojlanib borayapdi. Har bir sohada zamon bilan ham qadam odimlashni taqazo etadi. Ta’limning bunday rivojlanishi o’quvchilarga berilayotgan ma’lumotlarning qulayligi va interaktivligiga yangi talablarni qo’yadi. Bu ko’p jihatdan raqamli va tarmoq enternet texnologiyalarning o’quv jarayoniga keng kirib boorish bilan bog’liq.[2]

Matematikani o’rganishda axborot va kommunikatsiya texnologiyalari o’qituvchilarga o’qitish usullarini boshqa bir ko’rinishga, o’quvchilarni mustaqil izlanib ta’lim olishga, tushunchalar va

matematik mavzularni ochishda faol ishtirok etishga yordam beradigan asosiy vositalarlarni taqdim etadi. Bunda natijasida o'quvchilar matematik g'oyalarni chuqurroq anglaydilar. [3]

Hozirda axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish jarayonida ta'lim tizmida o'quvchilarning bilim darajasini oshirish uchun avvalo o'zimiz o'z ustimizda ishlashimiz kerak. Raqamli texnologiyalardan foydalanish o'quvchilar o'rtasida qiziqish ortishiga, mavzu mohiyatini tushunib bahs munozara qilishga, mavzuni takrorlashga va mavzu yuzasidan ko'proq izlanishga yordam beradi. An'anaviy dars bo'lsa, o'quvchi faqat tinglovchi bo'lib qoladi.

Hozirgi kunda darslarni axborot komunikatsiyalaridan foydalanib o'tsa, qiziqarli interfaol metodlardan foydalansa, o'quvchilar uchun qiziqarli va tushunarli bo'ladi. Faqat har doim javob beradigan o'quvchi emas, fanga qiziqishi bo'lmagan o'quvchi ham nimanidir o'rganishga harakat qiladi.

Matematika darslarida axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan maple dasturida grafiklarni chizib, sirt ko'rinishlarini ko'rsatish o'quvchida tasavvur qilish qobiliyatini shakllantiradi.

a parametrning barcha mumkin bo'lgan qiymatlarida quyidagi tenglamani yeching:

$x^2 - 4xcos(x-a) + 4 = 0$ [4]

Agar bu tenglamani raqamli texnologiyalari yordamida yechishga harakat qilsak, yechim grafigini va uning yechimini a ga bog'liq holda yechishiniz mumkin.

$\overline{abc}$ uch xonali sonni 999 ga ko'paytirishda:

1-qadam: Berilgan uch xonali sondan birni ayiramiz ya'ni $\overline{abc} - 1 = \overline{mnp}$.

2-qadam: 9 raqamidan berilgan sonning birinchi raqamini ayiramiz ya'ni $9 - a = k$

3-qadam: 100 da berilgan sonningoxirgi ikki raqamini ayiramiz ya'ni $100 - \overline{bc} = \overline{xy}$

Demak,

$$\overline{abc} \times 999 = \overline{mnpk}\,\overline{xy}$$

formula hosil bo'ldi. [5]

Sonlarni ko'paytirishda ham yuqoridagi ko'rinishda emas balki, axborot komunikatsiya texnologiyalaridan foydalanib hisoblasak oson va qulay hosil qilamiz.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston respublikasi prezidinti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojatnomasi. 2020 yil 24-yanvar.
2. Nargiza Kamarovna Razokova. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida matematikani o'qitishning o'quvchilarni tarbiyalovchi ahamiyati. Academic research in educational sciences.2021.№2 pp. 637-645
3. Bahtiyor Iskandarovich Ashurov, Nargiza Kamarovna Razokova. Aqli zaif bolalarga matematikani o'qitish xususiyatlari. Academic research in educational sciences. №2, 2021. Стр. 652- 662.
4. Nargiza Kamarovna Razakova, Farrux Oltinboyevich Husanov. Parametrli tenglamalarni tahliliy yechish. Fizika, matematika va informatika. №4,2019. Стр.89
5. Razokova Nargiza Kamarovna. (2023). Sonlarni 99 soniga ko 'paytirish. golden brain, 2023.№10 pp. 167-172
6. NK Razokova, FX Qarshiyev, BM Tangirova Matematikada ba'zi sonlarni ko'ptirishda zamonaviy usullardan foydalanish. Academic research in educational sciences. 2021.№CSPI conference 3 pp. 948-950

TALABALARNING MUSTAQIL ISHLARINI TASHKIL ETISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI

Rustamova Sh.A.
Xasanova.M.F
1-Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi @rustamova3196gmail.com
2-Chirchiq davlat pedagogika universiteti 2-bosqich talabasi @xasanovamohichehra8@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta'lim muasassalari talabalarining mustaqil ishlarini tashkil etishda axborot texnologiyalarining ahamiyati haqida fikrlar yuritildi.

Kalit so'zlar: Mustaqil ta'lim, axborot texnologiyalari, filliped classroom, blended learning, masofaviy ta'lim, matematik dasturiy paketlar, Maple, Mathtype, Mathcad, plagiat tekshiruvi, kredit-modul tizimi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 06.10.2020-yildagi PQ-4851-sonli "Axborot texnologiyalari sohasida ta'lim tizimini yanada takomillashtirish , ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va ularni IT – industriya bilan integratsiya qilish chora tadbirlari to'g'risida"gi qarorida oliy ta'lim tizimida axborot texnologiyalar sohasini rivojlantirish, fanlarni o'qitishda ta'lim jarayonini integratsiyalash kabi bir qancha masalalar ko'rib chiqilgan.

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasining 3-bob 2-qismida ta'lim jarayonini raqamli texnologiyalar asosida individuallashtirish, masofaviy ta'lim xizmatlarini rivojlantirish, vebinar, onlayn, "blended learning", "flipped classroom" texnologiyalarini amaliyotga keng joriy qilishga keng e'tibor qaratilgan.

Shularni inobatga olgan holda biz ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalari talabalari uchun mustaqil ishlarini tashkil etishda axborot texnologiyalari ahamiyati to'g'risida mulohaza yurittik.

Hozirgi kunda yurtimizda talimning interaktiv va interfaol shakliga katta e'tibor qaratilmoqda . Talabalarning mustaqil ishlarini bajarishlarida axborot texnologiyalarining o'rni kattadir . Har bir talaba axborot texnologiyalari orqali o'zining mavzulari haqida ko'plab ma'lumotlarga ega bo'lishadi va bu o'z o'rnida juda katta ahamiyatga ega. Axborot texnologiyalari talabalarga kompyuterda juda ko'p ma'lumot va resurslarga tezkor kirish imkonini beradi. Shu jumladan, talabalar axborot texnologiya ta'lim resurslaridan kunning ixtiyoriy vaqtida, o'zlariga qulay joyda mustaqil ish ustida izlanishlarini notebook yoki mobil qurilmalari yordamida turli mavzularda video darslar ko'rishi, tadqiqot o'tkazishi va universitet kutubxonasida mavjud bo'lmagan darsliklarini internet sahifalaridan izlab topishiga imkon yaratadi . Axborot texnologiyalaridan foydalanish talabalarning vaqtlarini tejash va mustaqil ishlariga bo'lgan ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi . Ammo axborot texnologiyalarining rivojlanishi, elektron resurslarning ko'payib borishi turli shakldagi va ko'rinishdagi axborotlarga kirish tufayli ayrim talabalar axborot resurslaridan noto'g'ri foydalanishi kuzatilmoqda yani mualliflik huquqiga rioya qilmagan holda talabalar mustaqil ishlarini yozayotganda ko'chirmachilik qilayotganlari kuzatilmoqda . Buning oldini olish maqsadida plagiat tekshiruvi dasturlari tufayli ochiq manbalardagi matnlarni tahlil qilish va ularni tekshirilayotgan matn bilan taqqoslash o'qituvchilar uchun oson yechimga aylandi.Shu sababdan she'rlar, adabiyot asarlari, kurs ishi, maqola, tezislar va boshqa shu kabi adabiyotlardan foydalanishda mualiflik huquqini buzmagan holda atribut va belgilardan foydalanib iqtiboslarni kiritish lozim. Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini bosqichma-bosqich kredit-modul tizimiga o'tkazish joriy etilganidan so'ng talabalarning mustaqil ishlashi taminlandi, talabalar bilimini reyting asosida baholash kiritildi bu esa talabalarning mustaqil ta'lim olishlarida samarali usul bo'ldi . Talabalarning ilk ilmiy-tadqiqot ishi mustaqil ish bo'lganligi sabab dastlab mustaqil ish mavzusi tanlab olinadi, so'ngra

mavzuga taalluqli asar, ilmiy ish va shu kabi adabiyotlar bilan tanishib o‘sha mavzuni yoritib berish bilan birga, ilmiy xulosalar tahlil qilinib, shuningdek, munozarali masalalar haqida fikr bildirib, ayrim masalalar tanqid qilinishi mumkin.[2] Dars mashg‘ulotlarida barcha ma’lumotlarni talabalarga bayon qilish qiyin bo‘lganligi sabab talabalar mustaqil ravishda axborot texnologiyalaridan foydalangan holda o‘z ustilarida shug‘ullanishlari orqali mavzuni yanada chuqur o‘rganishlari mumkin.

Mustaqil ishini baholash mezonlarida foydalanilgan adabiyotlarga to‘g‘ri havola qo‘yish, ifoda to‘g‘riligi va dizayni, adabiyotlar bilan ishlash mahorati kabi qismlariga etibor qaratiladi. “Oliy ta’lim muassasalarida talabalar bilimini baholashning reyting tizimi to‘g‘risida”gi nizomning III bob 17-bandiga ko‘ra “Talabalarning o‘quv fani bo‘yicha mustaqil ishi, joriy, oraliq va yakuniy nazoratlar jarayonida tegishli topshiriqlarni bajarishi va unga ajratilgan ballardan kelib chiqqan holda ushbu qaror bo‘yicha talabalar baholanadi”.[3].So‘nggi yillarda barcha sohalarda axborot texnologiyalarining roli jadal ravishda oshib bormoqda .Shu jumladan matematika va informatika sohasida ham amaliy dasturlar paketlardan masalan Maple, Matlab, Mathcad, Mathtype dasturiy paketidan foydalanib masalalar yechish mustaqil ishni yozishda ancha qo‘l keladi. Masalan geometrik shakllarni, fazoviy shakllarni talabalar ko‘z oldilariga keltirishlari qiyin bo‘lgan ma’lumotlarni tushunarli bo‘lishini ta’minlashda axborot texnologiyalarining o‘rni beqiyos. Talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishda axborot texnologiyalarining ahamiyati qandayligini aniqlash maqsadida 2023-2024-o‘quv yillarida Chirchiq davlat pedagogika universitetining Matematika va informatika fakulteti talabalari orasida tadqiqot olib borildi bunga ko‘ra talabalarga 2 ta mavzuda mustaqil ishlar berildi. Ulardan bittasini axborot texnologiyalaridan foydalangan holda yozish, ikkinchi mavzuni esa ma’ruzalardan, kutubxonadagi kitoblardan foydalanilgan yozish topshirildi. Talabalarning deyarli 87% axborot texnologiyalaridan foydalangan holda yozishni afzal deb topishdi. Bunga sabab axborot texnologiyalaridan foydalangan holda mustaqil ishini yozish ancha samaraliroqligi, mavzuga aloqador ma’lumotlarni topish muammo bo‘lmaganligi va 2-mavzuni yozishdagidan qisqaroq vaqtda yozganliklarini ta’kidlashdi .

Yuqoridagilardan xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ta’lim jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish va o‘quv jarayonlarida qo‘llash sabablaridan biri bu talabalar faqat tayyor bilimlarni egallabgina qolmasdan o‘zlari axborot texnologiyalaridan foydalangan holda mavzularni mustahkamlab olishlari mumkin bo‘ladi va o‘qituvchi esa talabalarni yo‘naltiruvchilik funksiyasini bajaradi .

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. https://mitc.uz/uz/pages/Documents/623
2. Is‘hoqova Z., Mustaqil ish qanday yoziladi Toshkent “ Yangi nashr “ 2014
3. https://baxtiyor.uz/mustaqil-ish-topshirish-majburiymi/
4. https://kompy.info/1-mavzu-kredit-modul-tizimi-haqida-tushuncha.html
5. https://chto-takoe.net/chto-takoe-plagiat\
6. Rustamova, Sh. A. (2022). INTERFAOL METODLAR ORQALI TALABALAR FAOLLIGINI OSHIRISH. INTERNATIONAL CONFERENCES, 1(11), 41-46.
7. Rustamova, S. A. (2022). MATEMATIKANI O’QITISHDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O’RNI. Uzbek Scholar Journal, 10, 169-173.

TARIX FANIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH YOXUD RAQAMLI TARIX

Shoyimov Sanjarbek Saidmurod o'g'li
Toshkent moliya instituti, Toshkent, O'zbekiston
sanjarbekshoyimov@gmail.com

Globallashayotgan sivilizatsiya davri – bu davr o'zining ajabtovur texnologik o'zgarishlar hamda fanda inqilob yasagan raqamli texnologiyalari bilan xarakterlidir.

Hozirgi davr fani – bu zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda o'quvchilar uchun interfaol usullar orqali darslarni tashkil etishni dolzarb vazifa sifatida qo'ydi. Chunki, ta'lim oluvchi yoshlar yoshligidan boshlab, texnika vositalari bilan hamohang ravishda o'sib ulg'aymoqda. Bunday fanga qiziquvchi yoshlar o'z ustozlaridan ham fanni zamonaviy texnika yutuqlaridan foydalangan holda o'tishlarini talab etishadi va umuman olganda bugungi kun har bir soha raqobatbardosh mutaxassisi ta'lim berayotgan fanini zamonning ilg'or texnikaviy vositalaridan va yangiliklardan foydalangan holda darsni tashkil etishi lozim.

Xuddi biz ham hozirgi kunda ta'lim muassasalarida o'qitib kelayotgan tarix fani ham mana shunday raqamli formatsiyaga muhtoj. Albatta, savollar tug'ilishi tabiiy, tarix fani o'tgan davrni arxeologik manbalar, tarixiy asarlar, yodgorliklar, muzey eksponatlari, arxivlar va boshqa tarixiy faktlar orqali o'rgansa, bu fanda raqamli texnologiyalardan foydalanishni yoki raqamli tarixni nima keragi bor? deb o'ylashi mumkin. Biz aytmoqchimizki, aynan tarix fani ishqibozlarini ushbu fan yutuqlarini bugungi kun zamonaviy texnologiyalaridan foydalangan holda o'rganish – ya'ni tarix fanini o'qitish, o'rganishni modernizatsiya qilish – ushbu fanda judda katta inqilob(o'zgarish) yasaydi. Masalan, birgina misol o'sha siz va biz tashrif buyuradigan milliy va tarix muzeylarimizdagi eksponatlarning 3D modelini yasash orqali birinchi navbatda biz jonsiz tarixni jonlantiramiz, yani tiriltiramiz, bu tarix ishqibozlari, turistlar va ko'ngilli kishilarni jalb qilishning bir vositasi o'laroq, ushbu muzey va eksponatlarni jahonga mashhur qilishimiz mumkin.

Ya'ni buning uchun fan mutaxassisidan 2 ta muhim narsa talab qilinadi:

1. Sohaviy intellekt.

2.Zamonaviy texnologiya yutuqlaridan foydalana olish.

Raqamli texnologiyalar (ing., Digital technology) – signallarni uzluksiz spektr shaklida emas, balki analog darajadagi diskret signallar bilan ishlaydi. Hozirda raqamli texnologiyalar – bu ma'lumot "raqamlashtirilgan", ya'ni universal raqamli shaklda taqdim etiladigan texnologiyalar bo'lib, ular muammolarni tezda hal qilish uchun axborotni kodlash va uzatish usullariga asoslanadi. Xuddi shu texnologiyalar tarix fanida qo'llash bo'yicha ishlar amalga oshirilgan va amalga oshirilmoqda.

Raqamli tarix (ing.,Digital History) – ushbu ibora ommalashayotganligiga ko'p bo'lmagan bo'lsa-da, asosan, G'arb va boshqa rivojlangan mamlakatlarda ommalashib ulgurdi.

Xorij tarixshunosligida mazkur terminning tadbiq etilishi asosan XX asrning 90-yillarida AQShda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar bilan uzviy bog'liq. Ammo "Digital History" tarixchilar (tadqiqotchilar va o'qituvchilar) orasida emas, balki muzeylar, arxivlar va boshqa tarixiy-madaniy merosni saqlab qolish muassasalarda IT-ilovalar bilan shug'ullanib tegishli materiallarni raqamlashtirish va ularga kirish, ya'ni ulardan foydalanishni ta'minlash bo'yicha amaliy vazifalarni hal etuvchi "amaliyotchilar" doirasida yuzaga kelgan. "Raqamli tarix" (ing., "Digital History") – raqamli gumanitar fanlarning bir bo'limi bo'lib, o'tmishni o'rganish va taqdim etish uchun raqamli media, kompyuter va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llaydi va ulardan foydalanishni o'rganadi. Keng ma'noda uni

tarixiy materiallarni to‘plash, miqdorini aniqlash, talqin qilish va baham ko‘rishga yordam beradigan komputer, Internet tarmog‘i va dasturiy tizimlarning yangi kommunikatsiya texnologiyalari bilan ishlaydigan o‘tmishni o‘rganish, tasvirlash va sharhlash usuli sifatida tushunish mumkin. Raqamli samaradorligi quyidagilardan iborat: raqamli arxivlar, onlayn taqdimotlar, ma'lumotlar vizualizatsiyasi, interaktiv xaritalar, vaqt jadvallari, audio fayllar va virtual olamlar tarixni foydalanuvchiga qulayroq qilish. So‘nggi raqamli tarix loyihalari ijodkorlik, hamkorlik va texnik innovatsiyalar, ma’lumotlarni intellektual tahlil qilish, korpus lingvistikasi, tarmoq tahlili, 3D modellashtirish va katta ma’lumotlarni tahlil qilishga qaratilgan[3].

Raqamli tarix bilan shug'ullanish, albatta, o'tmishni raqamlashtirishdir, ammo bu bundan ham ko'proq. Bu texnologiya orqali odamlarning boshdan kechirishi, o'qishi va asosiy tarixiy muammo haqidagi argumentni kuzatishi uchun asos yaratishdir[5].

Ma’lumki, “Digital History”ning vujudga kelishi va rivojlanish jarayoni AQShda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar bilan uzviy bog‘liq. Jumladan, 1997-yilda amerikalik tadqiqotchi Edvard Linn Eyers (ing., Edward Lynn "Ed" Ayers) va Uilyam G. Tomas III (ing., William G. Thomas III) tomonidan ilk marotaba “Digital History” termini qo‘llanilib, AQShning Virginiya universitetida “Virginia Center for Digital History, VCDH” (“Virginiya raqamli tarix markazi”) markazi tashkil etilgan [2]. Ushbu olimlar o‘z tadqiqotlari orqali raqamli tarix atamasiga quyidagi ta’riflarni bergan. Edvard L. Eyers “The Pasts and Futures of Digital History” (“Raqamli tarixning o‘tmishi va kelajagi”, 1999) nomli maqolasida tarixchilarni o‘z ishini yanada rivojlantirish uchun raqamli vositalardan foydalanishga undaydi. Uning ta’kidlashicha, “Raqamli tarix tarixning ko‘proq adabiy turini yaratishda ham katalizator, ham vosita bo‘lishi mumkin”. Muallif tarixchilarni “elektron ekranda dinamik ravishda o‘zaro bog‘langan matn” imkonini beradigan gipermatnli hikoyalarni ishlab chiqishga chaqiradi[3].

Raqamli tarix iborasini Edvard Linn Eyers birinchi bo’lib qo’llagan bo’lsa-da, ushbu sohaning rivoji ulkan hissa qo’shgan olim bu - Roy Alan Rozenzveyg (1950-2007) amerikalik tarixchi edi. U raqamli tarixni o’rganish va uni ommalashtirish bo’yicha juda ko’plab, konferensiyalar uyushtirdi. U Tarix va Yangi Media Markazi (CHNM) asoschisi va direktori sifatida u AQSh tarixi, tarixiy tafakkur, Fransiya inqilobi, fan va texnologiya tarixi, 2001 yil 11 sentyabr xurujlari, jahon tarixi kabi turli xil raqamli tarix loyihalarida ishtirok etgan. Bularning barchasi CHNM veb-sayti orqali mavjud. Raqamli tarixdagi ishi 2003-yilda “gumanitar fanlar bo‘yicha stipendiya va o‘qitishni rivojlantirish uchun axborot texnologiyalaridan foydalanishdagi ajoyib yutug‘i” uchun (Milliy gumanitar fanlar markazi va Rokfeller jamg‘armasi tomonidan berilgan) Richard V. Layman, "tarixni o'qitish va o'rganishga qo'shgan ulkan hissasi uchun" Amerika Tarix Assotsiatsiyasining Jeyms Xarvi Robinson mukofotlariga sazovor bo'lgan. Uning o'limidan so'ng markaz uning sharafiga Roy Rozenzveyg tarixi va yangi media markazi deb o'zgartirildi[7].

Bugungi kunda uning ishini Duglas Seefeldt va Uilyam G. Tomas raqamli tarix amaliyoti uchun veb-resurs bo'lgan Digital History (http://digitalhistory.unl.edu/) muharrirlari sifatida davom ettirishmoqda[4]. Rossiyada kiber tarixchi Igor Yakovlev shu sohada faoliyat olib bormoqda.

Raqamli tarix faoliyatiga quyidagilar kiradi:

- ➢ onlayn raqamli arxivlarni ishlab chiqish va ulardan foydalanish;
- ➢ katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilish;
- ➢ ma’lumotlarni vizualizatsiya qilishdan foydalangan holda munosabatlarni o‘rganish;
- ➢ matnni tahlil qilish;
- ➢ og‘zaki suhbatlarni raqamli qayta ishlash va saqlash;

➢ tarixiy ma’lumotlarni xaritalar (eski va yangi) bilan birlashtirish va GIS (Geografik axborot tizimlari)dan foydalanish;

➢ tarixiy natijalarni veb-sahifalarda taqdim etish va boshqalar [3]. Raqamli tarix bo‘yicha ko‘plab nashrlarni tahlil qilgan holda, biz uning ikki asosiy yo‘nalishda ish olib borishini ko‘rsatishimiz mumkin: 1) Internet auditoriyasini, ya’ni tarmoq foydalanuvchilarining tarixiy bilimlarini chuqurlashtirish. Bunda ularni raqamli arxivlar, interfaol xaritalar, voqealar xronikasi (yilnomalar), vaqt jadvallari bilan tanishtirish; 2) Tarixchi olimlar uchun tarixni fan sifatida rivojlantirishga yordam beradigan yangi tadqiqot vositalarini yaratish

Tarix uchun, kelajakdagi raqamli muhit bizning ba'zi an'anaviy usullarimizga, ehtimol bizning intizomimizning hunarmandchilikka yo'naltirilgan amaliyotlariga qarshi chiqishi mumkin. Kelajakda bizning manbalarimiz deyarli butunlay raqamli bo'ladi - lahzali xabarlar, elektron pochta xabarlari, hujjat fayllari, pdf-lar, raqamli videolar, podkastlar va ma'lumotlar bazalari. Ularning ko'lami va murakkabligi tarixchilardan o'zlarining raqamli manbalarini yaratish va boshqalar tomonidan yaratilganlardan foydalanish uchun hali amaliyotimizning bir qismi bo'lmagan vositalar va usullardan foydalanishni talab qiladi.

Dunyoda mashhur raqamli tarix markazlari:

- ❖ Jorj Meyson universitetining Tarix va yangi media markazi
- ❖ Merilend universiteti gumanitar fanlar bo'yicha Merilend texnologiya instituti
- ❖ Virjiniya universitetidagi Virjiniya raqamli tarix markazi
- ❖ Virjiniya universiteti qoshidagi Gumanitar fanlar bo'yicha ilg'or texnologiyalar instituti
- ❖ Illinoys universiteti gumanitar fanlar, san'at va ijtimoiy fanlar bo'yicha hisoblash instituti .
- ❖ Klivlend shtat universitetidagi jamoat tarixi va raqamli gumanitar fanlar markazi
- ❖ London King's kollejining raqamli gumanitar fanlar bo'limi
- ❖ Umea universitetidagi HUMlab, Shvetsiya[6].

Tarix fanida raqamli texnologiyalardan foydalanish quyidagi afzalliklarga olib keladi:

- ✓ Birinchi navbatda, fanning modernizatsiya bo’lishi tufayli fanning rivojlanishi, zamon talablariga javob berishi hamda eng asosiysi, fanning o’z tomoshabinlarini yanada ko’payishiga, tarix o’qitish va o’rganishning sifati oshishiga;
- ✓ Ikkinchidan, raqamli texnologiyalarni qo’llash natijasida fanga doir materiallar hajmining ortishi hamda ulardan fan auditoriyasining bemalol foydalana olish mumkinligi;
- ✓ Fanni rivojlantirish maqsadida ilg’or xorijiy mamlakatlarning raqamli tarix markazlari bilan hamkorlik qilish va b.q.

Xususan, O’zbekistonda ham tarix fani va uni bugungi kun zamon talablari darajasida rivojlantirish bo’yicha hukumat tomonidan chora-tadbirlar ishlab chiqilmoqda.

Jumladan, 2022-2026-yillarga mo’ljallangan “Yangi O’zbekiston Taraqqiyot strategiyasi” ning 77-maqsadida: “O’zbekiston tarixini o’rganish va uni targ’ib qilishni rivojlantirish” belgilandi. Shuningdek, 2023-yilning 11-sentabr kuni qabul qilingan “O’zbekiston – 2030” strategiyasining 1.5 bandi “Ma’naviy taraqqiyotni ta’minlash va madaniyat sohasini yangi bosqichga olib chiqish bo‘yicha islohotlar” deb nomlanib, unda tarix fani sohasida quyidagi o’zgarishlar amalga oshirish rejalashtirildi:

- ✓ Til va adabiyot, tarix, arxeologiya, madaniyat va san’at yo‘nalishlaridagi ilmiy dasturlar uchun 2 trillion so‘m ajratish.
- ✓ 2,5 million muzey ashyosini raqamlashtirish.
- ✓ Milliy qahramonlar haqida 10 ta multiplikatsion film va seriallar ishlab chiqarish.

- ✓ Dunyodagi eng ommabop 10 ta internet platformasiga milliy filmlarni joylashtirish[1].

Yuqoridagi rejalardan ko'rinadiki, hukumat ma'naviy taraqqiyotni ta'minlashda tarix fani rolining beqiyosligini anglagan holda ushbu sohani rivojlantirish uchun homiy sifatida qo'llab-quvvatlashga tayyor ekanligidan dalolatdir.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, ta'lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanish, birinchidan, o'qitishning samaradorligini taminlash, ikkinchidan, dars jarayonlariga oid turli ilyutratsiya, video roliklar, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar tayyorlash, uchinchidan, o'qituvchi-pedagoglarning multimedia maxsulotlari, kompyuter texnikasi, Internet vositalaridan foydalanish va ularni dars jarayonida qo'llash malakalarini oshirishga xizmat qiladi. Yuqoridagi xulosalarimizdan kelib chiqib quyidagi: birinchidan, o'qituvchilarni raqamli texnologiyalardan foydalanish malakalarini shakllantirishga qaratilgan uzluksiz metodik xizmat tizimini yaratish; ikkinchidan, raqamli texnologiyalardan oqilona va maqsadli foydalanish hamda ta'lim jarayoni ishtirokchilarining raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilayotgan darslarga moslashuvchalik qobiliyatini shakllantirish kabi zarur tavsiyalarga amal qilish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

[1] "Yangi O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida, PF – 158 sonli O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni 2023 yil 11 sentabr. regulation.gov.uz

[2] Yangi O'zbekiston Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida PF-60 sonli O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni. 2022 yil 28 yanvar. https://lex.uz/uz/docs/-5841063

[3] H.Mo'minov, M.Kamolov. Raqamli texnologiyalar va raqamli tarix. // Общество и инновации – Society and innovations, Andijan: 2023. 14-16 betlar.

[4] Douglas Seefeldt, William G. Thomas III. What is Digital History? A Look at Some Exemplar Projects. Faculty Publications, Department of History. 98. May, 2009. – P.2. URL: https://digitalcommons.unl.edu/historyfacpub/98

[5] O.To'xtayev, J.Oripov. Ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanishning dolzarb jihatlari va ahamiyati. Science and innovation international scientific journal volume 1 issue 6 uif-2022: 8.2 | issn: 2181-3337. 311 bet.

[6] https://en.wikipedia.org/wiki/Digital_history

[7] https://en.wikipedia.org/wiki/Roy_Rosenzweig

TA'LIM TIZIMIDA TARMOQ TEXNOLOGIYALARI KURSINI O'QITISHNING SAMARALI USULLARI.

G'aniyev I.D.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti katta o'qituvchisi

Ta'limda axborot - kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llaganda talaba eshitish, ko'rish, ko'rganlari asosida mustaqil fikrlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Ta'lim jarayonida axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda darslarni interfaol usullarda tashkillashtirish uchun ma'lum bir shart – sharoitlar mavjud bo'lishi lozim. Shunday ekan, axborot kommunikatsion ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanish hozirgi zamon yutuqlariga asoslangan holda davr talabiga mos keladigan pedagogik mahoratning nazariy amaliy asoslarini hamda uning shakllanish jarayonini yaratish eng dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Kompyuter va axborot texnologiyalaridan foydalanib, ta’lim sohasida, o‘quv faoliyatida va talabalar ijodiy tafakkurini rivojlantirishda yangi imkoniyatlar yaratiladi. Axborot texnologiyalari ta’limni amalga oshirish jarayonida hayot bilan uyg‘unlashtirishga imkon beradi. O‘qitishni kelajakdagi kasbiy faoliyat bilan chambarchas bog‘lash imkoniyati paydo bo‘ladi. Axborot texnologiyalarini qo‘llashda talaba shaxsining butun imkoniyatlarini amalga oshirishga: kompyuter vositalari orqali talabaning bilishga oid, axloqiy, ijodiy, muloqot qilish va estetikaviy imkoniyatlarini, qobiliyatlarini ro‘yobga chiqarishga intilish lozim. Kompyuter va axborot texnologiyalarini talaba shaxsini rivojlantirishning to‘laqonli vositasiga aylantirish uchun o‘qituvchining o‘zi axborot texnologiyalari sohasida bilimdon (salohiyatli) bo‘lishi kerak.

Tarmoq texnologiyalarining jadal rivojlanishi, ularning ahamiyati, tarmoq texnologiyalari qo‘llanilish sohalarining o‘sishi, kompyuter tarmoqlari endi zamonaviy axborot va telekommunikatsiya tizimlarining asosiy tarkibiy qismi qarala boshlandi. Tarmoq texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmalari pedagogika oliy o‘quv yurtlaridagi matematika va informatika ta’lim yo‘nalishlarida ixtisoslashtirilgan kurslarga kiritila boshlandi.

Bo‘lajak tarmoq texniklari tarmoq texnologiyasi, ma’lumotlar kommunikatsiyalari texnologiyasi yoki tizimlarni boshqarish bo‘yicha sertifikat, assotsiatsiya yoki bakalavriat dasturlari doirasida kurslarni topishlari mumkin. Ushbu dasturlar amaliy fanlar assotsiatsiyasi (AAS) yoki fan bakalavriati (BS) darajasiga olib kelishi mumkin. Sertifikat dasturlari odatda tarmoq texnologiyasining ma’lum bir sohasiga qaratilgan. Ushbu dasturlar talabalarga kompyuter laboratoriyalarida maxsus dasturiy ta’minot va tarmoqlar bilan ishlash bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar olish imkoniyatini beradi.

Tarmoq texnologiyalari kurslarida yoritilgan asosiy mavzulardan ba’zilar bilan tanishib chiqamiz:

Server bilan bog‘liq muammolarni aniqlash va tuzatish, LAN va WAN tarmoqlarini joylashtirish va boshqarish, Kompyuter dasturlash, Simsiz kompyuter texnologiyasi, Tarmoq infratuzilmasi va ilovalari.

Tarmoq texnologiyasi kursi tarmoq texnologiyasi fanining turli mavzularini qamrab olishi mumkin. Ba’zi maxsus kurslar quyidagilarni o‘z ichiga olishi mumkin: Tarmoq kommunikatsiyalari kursi, Mahalliy tarmoq kursi, Tarmoq protokollari kursi, Linux tarmoq tizimi kursi, Tarmoq bilan ishlash kursi, Marshrutlash kursi.

Talabalar ushbu kirish kursida kompyuter tarmoqlari asoslari bilan tanishadilar. Ular tarmoqlarni boshqarish, sozlash, muammolarni bartaraf etish va loyihalashni o‘rganadilar. Kurs shuningdek, tarmoq topologiyalari, serverlar, protokollar, LAN va WAN kabi turli xil tarmoq funktsiyalarini muhokama qiladi. Talabalar, shuningdek, marshrutizatorlar, kalitlar va simsiz texnologiya texnikasi bilan tanishadilar.

Ushbu kurs talabalarni mahalliy tarmoqlar bilan ishlashga tayyorlaydi. Talabalar LAN tizimining ahamiyatini, shuningdek, uni qanday o‘rnatish, boshqarish, rejalashtirish va saqlashni o‘rganadilar. Talabalar odatda dars davomida LAN bilan ishlash bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlardan o‘tadilar.

Ushbu o‘rta darajadagi kursda kompyuter tarmoqlari tizimlarida qo‘llaniladigan turli xil protokollar bo‘yicha umumiy kurs ko‘rib chiqiladi. Kurs tarmoq ilovalari va tarmoq protokoli ishlashini muhokama qiladi. Tarmoq protokollari kursi tarmoq dasturlash ilovalari va tizim tarmoqlariga texnik xizmat ko‘rsatish bo‘yicha ko‘nikmalarni talab qiladigan tarmoq texnologiyasi sohalariga kiruvchi talabalarni tayyorlash uchun mo‘ljallangan.

Tarmoq operatsion tizimlari kursi talabalarga turli tarmoq tizimlari bo‘yicha bilim va ko‘nikmalar beradi. Talabalar masofadan kirish, xavfsizlik texnikasi, o‘rnatish tartib-qoidalari va zaxira usullari bilan

tanishadilar. Kursda Windows operatsion tizimining turli versiyalari bilan tanishadilar hamda operatsion tizimlarni o‘rganadi.

Marshrutlash kursini o‘tayotgan talabalar marshrutizator dasturiy ta’minoti, protokoli va konfiguratsiyasi va kirish ro‘yxatlari bo‘yicha asoslarni o‘rganadilar. Talabalar, shuningdek, marshrutizatorlarning WAN, TCP, IP bilan o‘zaro aloqasini o‘rganadilar va muammolarni bartaraf etishni o‘rganadilar.

Adabiyotlar:

1. A.E.Begbo‘tayev “Tarmoq texnologhiyalari” fanini o‘qitishni takomillashtirishning ilmiy-pedagogik asoslari. Toshkent, «Tafakkur» nashriyoti, 2020 – 35.

2. Ganiev I.D. Basic Requirements For Educational Electronic Resource / Creativity and Intellect in Higher Education: International Scientific-Practical Conference, 138–139. Retrieved from.

3. Ganiev I.D. (2023). Classification of educational electronic resource and electronic resource. "online - conferences" platform, 135–137.

4. Ганиев И. Д. Тенденции преподавания курса сетевых технологий // Образование и инновационные исследования (2023 год №7). 383-387.

5. Ганиев И.Д. “blended learning” и “flipped classroom” в совершенствовании методической системы обучения сетевым технологиям // Муғаллим ҳәм узликсиз билимлендириў. (4/2 2023) 340-343.

ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARIDA INNOVATSION TA’LIM TEXNOLOGIYALARINI QO’LLASH.

Xalmetova Muhabbat Xudaynazarovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti katta o’qituvchisi

Hozirgi kunda Ta’limda zamonaviy texnologiyalar ko’payib bormoqda. Bu o’z navbatida o’qituvchlarning ishlarini osonlashtirib, faqatgina zamonaviy texnologiyalarni farqini ajratib olishlari lozim bo’ladi. XX asrning oxirlarida O’zbekiston Respublikasi ta’lim sohasida 4 xil zamonaviy texnologiyalar mavjud bo’lib, jarayonga qarab almashib turishi bilan farq qiladi. Ta’limda zamonaviy texnologiyalarga ta’rif berishdan oldin texnologiyaning o’ziga ta’rif berishimiz lozim

Texnologiya- grekcha so’zdan olingan bo’lib, texnos so’zidan olingan bo’lib, mahorat, san’at degan ma’nolarni beradi.

Ta’limda zamonaviy texnologiyalarning birinchi shakli pedagogik
texnologiyalarda namoyon bo’ladi

Pedagogik texnologiya birinchi bo’lib, Kembirdj universitetida XX asrning 30 yillarida paydo bo’lgan. Pedagogik texnologiya har bir qilanadigan jarayonni o’quvchiga qaratilgan kichik bir usullarni (Ko’rgazmali, savoljavob, bahs-munozara) ko’rinishidagi usullarni nazorat qilgan.

Zamonaviy pedagogik texnologiya- Usullar va texnik vositalar majmuasidir. XX asrning 50-yillarida fan texnikaning rivojlanishi hamda kompyuter asri boshlanishi bilan bog’liq bo’lib, Pensilvaniya universitetida amalga oshirilgan. Pedagogik texnologiyadagi usullarga olimlar tomonidan qo’llanishiga qarab nomlashgan.

Innovatsion texnologiya-Innovatsiya inglizcha so’zdan olingan bo’lib, innovasion yangilik, yangilik kiritish ma’nosini bildiradi va bu texnologiyada o’quvchilar o’z bilimlarini yaqqol namoyon qiladilar.

O’qituvchining vazifasi

1. Kuzatish
2. Nazorat qilish
3. Baholash

Innovatsion texnologiyalar XX asrning 70-80 yillariga to'g'ri keladi va Vashington universitetida qo'llanilgan.

"Innovatsion ta'lim texnologiyalari" tushunchasining mazmuni.

Lug'aviy jihatdan "innovatsiya" tushunchasi ingliz tilidan tarjima qilinganda("innovation") "yangilik kiritish" degan ma'noni anglatadi. Mazmunan esa

tushuncha negizida "innovatsiya" tushunchasi muayyan tizimning ichki tuzilishini o'zgartirishga qaratilgan faoliyatni ifodalaydi. Innovatsiyalarning asosiy ko'rinishlari quyidagilar sanaladi:

- yangi g'oyalar;
- tizim yoki faoliyat yo'nalishini o'zgatirishga qaratilgan aniq maqsadlar;
- noan'anaviy yondashuvlar;
- odatiy bo'lmagan tashabbuslar;
- ilg'or ish uslublari.

Ta'lim innovatsiyalari – ta'lim sohasi yoki o'quv jarayonida mavjud muammoni yangicha yondashuv asosida yechish maqsadida qo'llanilib, avvalgidan ancha samarali natijani kafolatlay oladigan shakl, metod va texnologiyalar. Ta'lim innovatsiyalari "innovatsion ta'lim" deb ham nomlanadi. "Innovatsion ta'lim" tushunchasi birinchi bor 1979 yilda "Rim klubi"da qo'llanilgan.

Ta'lim innovatsiyalari bir necha turga ajratiladi. Ular:

1.Faoliyat yo'nalishiga ko'ra: pedagogik jarayonda yoki ta'lim tizimini boshqarishda qo'llaniladigan innovatsiyalar.

2.Kiritilgan o'zgarishlarning tavsifiga ko'ra: radikal, modifikatsiyalangan hamda kombinatsiyalangan innovatsiyalar.

3.O'zgarishlarning ko'lamiga ko'ra: tarmoq (lokalь), modul va tizim innovatsiyalari.

4.Kelib chiqish manbaiga ko'ra: jamoa tomonidan bevosita yaratilgan yoki o'zlashtirilgan innovatsiyalar.

Ta'lim tizimida yoki o'quv faoliyatida innovatsiyalarni qo'llashda sarflangan mablag' va kuchdan imkon qadar eng yuqori natijani olish maqsadi ko'zlanadi. Innovatsiyalarning har qanday yangilikdan farqi shundaki, u boshqarish va nazorat qilishga imkon beradigan o'zgaruvchan mexanizmga ega bo'lishi zarur.

Barcha sohalarda bo'lgani kabi ta'limda ham "novatsiya", "innovatsiya" hamda ularning isida so'z yuritiladi.

Agar faoliyat qisqa muddatlimohiyatini ifodalovchi faoliyat to'g'r, yaxlit tizim xususiyatiga ega bo'lib, faqatgina tizimdagi ayrim elementlarni o'zgartirishga xizmat qilsa u novatsiya (yangilanish) deb yuritiladi. Bordi-yu, faoliyat ma'lum kontseptual yondashuv asosida amalga oshirilib, uning natijasi muayyan tizimning rivojlanishiga yoki uni tubdan o'zgartirishga xizmat qilsa, u holda u innovatsiya (yangilik kiritish) deb ataladi. Ta'lim innovatsionlari quyidagi o'zgarishlarga olib keladi

(I.P.Podlasыy):

- pedagogik tizimning tamomila o'zgarishi;
- o'quv jarayonining o'zgarishi;
- pedagogik nazariyaning o'zgarishi;
- o'qituvchi faoliyatining o'zgarishi;
- o'quvchi (talaba) faoliyatining yangilanishi;

- pedagogik texnologiyaning o’zgarishi;
- ta’lim mazmunining yangilanishi;
- o’qitish shakl, metod va vositalarining o’zgarishi;
- ta’lim tizimi boshqaruvning o’zgarishi; ta’lim maqsadi va natijalarning o’zgarishi.

Pedagogning innovatsion faoliyati. Innovatsion faoliyat – yangi ijtimoiy talablarning an’anaviy me’yorlarga mos kelmasligi yoki yangi shakllanayotgan g’oyalarning mavjud g’oyalarni inkor etishi natijasida vujudga keladigan majmuali muammolarni yechishga qaratilgan faoliyat. Innovatsion faoliyat ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish, tajriba-sinov ishlari olib borish, fan-texnika yutuqlaridan foydalanish asosida yangi texnologik jarayon yoki yangi takomillashtirilgan mahsulot yaratishdan iborat.

Pedagogning innovatsion faoliyati:
- yangilikni qo’llashga tayyorgarligi;
- pedagogik yangiliklarni qabul qilishi;
- novatorlik darajasi;
- kommunikativ qobiliyatning rivojlanganligi;
- ijodkorligi bilan belgilanadi.

Innovatsion faoliyat pedagogning ruhiy, aqliy, jismoniy kuchini ma’lum maqsadga yo’naltirish asosida nazariy bilim, amaliy ko’nikma va malakalarni egallash, amaliy faoliyatni nazariy bilimlar bilan to’ldirib borish, bilish, loyihalash, kommunikativ nutq va tashkilotchilik mahoratini rivojlantirishni talab etadi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Achilova, E. S. (2022). ARTISTIC PSYCHOLOGY ON THE EXAMPLE OF THE WORK “SPRING DOES NOT RETURN”. AnInternational Multidisciplinary Research Journal, 11(10), 1991-1994

2. ACHILOVA, E. (2022). SUJET, OBRAZ, USLUB XUSUSIYATLARI. Til va adabiyot ta'limi, 3(1), 26-27

3. Achilova, E. (2022). O'tkir Hoshimovning "Urushning so'nggi qurboni" hikoyasidagi psixologik tasvir. Til va adabiyot ta'limi, 1(1), 40-42

4. ACHILOVA, E. (2021). O’TKIR HOSHIMOV ASARLARIDA BADIIY PSIXOLOGIZM MUAMMOSI. “XALQ TA’LIMI”, 5(1), 88-91.

BO’LAJAK O’QITUVCHLARDA KASBIY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH.

Xo'shboqova Shahnoza
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
IO‘M 19/1 guruhi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta’lim tizimi o‘quvchilarining kompetentligini shakllantirish va uning mazmun-mohiyati, tayanch kompetensiyalar ularning o‘qish faoliyatiga tayyorlashdagi o‘rni va ahamiyati, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish, pedagogik va texnik bilimlar asosida ularning kompetentligini rivojlantirish mexanizmi hamda unga integrativ differensial yondashuv kabi masalalar yoritilib berilgan.

Tayanch so‘zlar: o‘quvchilar, kompetensiya, kompetentlik, fanlararo integratsiya, integrativ differensial yondashuv.

Bugungi kunda biz kommunikativ kompetentlik deb ataydigan “samarali muloqot qilish qobiliyati har doim ko‘plab olimlarni qiziqtirgan. Tilshunoslik, sosiologiya, ijtimoiy psixologiya, pedagogika kabi fanlar va boshqa zamonaviy bilim sohalarida shaxslararo o‘zaro munosabatlarni, shaxsning kommunikativ hatti-harakatlarini nazariy o‘rganishga e’tibor qaratilgan. Biroq, odamning ijtimoiy funksiyalarni bajarishda uning nutqiy tayyorligini ham amaliy o‘rganish zarur hisoblanadi. Ushbu yo‘nalishda ishlab chiqilgan kommunikativ kompetentlik tushunchasi, bizning fikrimizcha, ijtimoiy-gumanitar bilimlarni talabalarning barcha hayotiy jarayonlarida barkamol aloqa qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirish va shuning uchun ularning ijtimoiy funksiyalarni bajarish uchun amaliy harakatlari bilan bog‘lashga yordam beradi”. Shunga ko‘ra, turli xil ta’lim islohotlarini amalga oshirishda, xususan, ta’lim tizimining yangi standartlarga o‘tishida va bo‘lajak mutaxassislarni tayyorlashda e’tiborga olinishi mumkin bo‘lgan ilmiy tavsiyalarning ahamiyati o‘sib bormoqda.

Zamonaviy mehnat bozori, bugun ta’lim sifatiga oshayotgan talablarni taqdim etib, bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligi va kasbiy tayyorgarligi, o‘z navbatida oliy ta’lim muassasalari, shu jumladan texnik oliy ta’lim muassasalarining bitiruvchilari o‘rtasida raqobat kuchayishiga olib keladi. Agar mutahassisning dastlabki malakasi faqat ish o‘rinlariga muvofiqligi va tor axborotni egallashni nazarda tutsa, “kompetentlik” nafaqat umumiy turdagi, balki, xususan keng sohada bilimlarni o‘zlashtirishni talab qiladi. Mutaxassisning o‘z ko‘nikmalarini muvoffaqiyatli amalga oshirishda tayyorgarligi va qobiliyatliligi, o‘zining faoliyati samaradorligi va sifatini yaxshilashni nazarda tutadi”.

Psixolog olimlarning fikriga ko‘ra, kompetentlikning tarkibiy tuzilmasiga doir yana bir nuqtai nazar mavjud. Unga ko‘ra, bilim, xulq-atvor va hissiy sohalarga mos keladigan “fikrlash”, “muomala” va “munosabat”da turli xil kompetensiyalar mavjud.

Kasbiy kompetentlikka yondashuvlardagi barcha farqlarga qaramasdan, barcha mualliflar o‘z doirasiga kommunikativ kompetentlikni kiritadilar.

Hozirgi davrda mutaxassisning kasbiy kompetentligi uning kommunikativ kompetentligini, ya’ni kasbiy faoliyat sharoitida muloqot qilish qobiliyatini ham nazarda tutadi.

Kommunikativ kompetensiya bu insonning shaxs sifatida psixologik xarakteristikasi bo‘lib, u odamlar bilan muloqot qilishda yoki odamlar bilan kerakli aloqalarni o‘rnatish va saqlash qobiliyatida namoyon bo‘ladi”. Kommunikativ kompetensiya tarkibiga insonda aloqa jarayonlarining muvaffaqiyatli o‘tishini ta’minlaydigan bilim, ko‘nikma va malakalar to‘plami kiradi.

Pedagogik faoliyatda kommunikativ kompetensiya odatda ta’lim oluvchilar bilan kerakli aloqalarni o‘rnatish va saqlash qobiliyatini anglatadi. Kompetensiya samarali muloqotni ta’minlaydigan bilim, ko‘nikma va malakalar to‘plamini o‘z ichiga oladi. Ushbu turdagi kompetensiya aloqa chuqurligini va doirasini o‘zgartirish, aloqa sheriklari tomonidan tushunish va tushunish qobiliyatini o‘z ichiga oladi.

Kommunikativ kompetensiya bu to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘zaro ta’sirlashish sharoitida shakllanadigan odamlar o‘rtasidagi rivojlanayotgan va asosan onli aloqalar tajribasi. Kommunikativ kompetensiyani takomillashtirish jarayoni shaxs rivojlanishi bilan bog‘liq. Kommunikativ harakatlarni tartibga solish vositalari insoniyat madaniyatining bir qismidir va ularni o‘zlashtirish va boyitish butun madaniy merosni rivojlantirish va ko‘paytirish bilan bir xil qonunlarga muvofiq sodir bo‘ladi. Ko‘p jihatdan kommunikativ tajribani egallash nafaqat to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘zaro ta’sir jarayonida sodir bo‘ladi. Kommunikativ kompetensiya insonning ijtimoiy hayoti bilan bevosita bog‘liqdir. Kommunikativ kompetensiya og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan aloqa vositalarining moslashuvchanligi va ulardan foydalanish erkinligini nazarda tutadi va insonning o‘ziga, ijtimoiy olamga bo‘lgan munosabatlar tizimini tartibga soluvchi kategoriyalardan iboratdir.

Kommunikativ kompetensiya shaxsning muloqot qobiliyati bo‘lib, axborot-kommunikasiya sohasida shaxsiy va kasbiy tajribasini o‘z ichiga olgan bilim, ko‘nikmalar va kommunikativ xususiyatidir.

Muloqot qobiliyatining namoyonligi qo‘yidagilardan iborat bo‘ladi:

— muloqot uchun zarur bo‘lgan kommunikativ holatning psixologik va ijtimoiy tashhisi;

—o‘ziga xos kommunikativ vaziyatda muloqot jarayonini programmalash;

—aloqa jarayonlarini ijtimoiy-psixologik boshqarishni amalga oshirish.

Kommunikativ kompetensiya aloqa vazifalari turlariga ko‘ra quyidagi ko‘rinishlarda bo‘ladi: qo‘yilgan maqsadlarni aniqlash, vaziyatni har tomonlama baholash, hamkorlik va muloqot usullarini hisobga olish (o‘zaro hamkorlik), yetarli darajada pedagogik strategiyalarni tanlash, aloqa natijasining muvaffaqiyatini baholash, o‘z kasbini turdosh kasbga o‘zgartirishga tayyor bo‘lish.

Kommunikativ kompetensiyaning faoliyat yo‘nalishlari uning tarkibiy komponentalarini motivasion-maqsadli, kognitiv, hissiy, xulq-atvor komponentlaridan iborat ekanligini aniqlash imkoniyatini belgilaydi:

Kommunikativ qobiliyat shaxsiy, integral sifatida qaralishi kerak va strukturaviy tarkibiy qismlari kognitiv, motivasion, hissiy va xulq-atvorga ega bo‘lgan shaxslar tomonidan amalga oshirilishi shaxsning kommunikativ faoliyatining samaradorligini belgilaydi

“Ta’lim jarayonida bo‘lajak mutaxassislarning kommunikativ kompetentligini shakllantirish orqali kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish zarur ahamiyatga ega ekanligi bir qator olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Xususan, bugungi kunda biz kommunikativ kompetentlik deb ataydigan samarali muloqot qilish qobiliyati har doim mutaxassislarning diqqat markazida bo‘lgan”.

Mamlakatimiz olimlari tomonidan bo‘lajak mutaxassislarni har tomonlama kasbiy va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan.

Taniqli olim N.A.Muslimovning fikriga ko‘ra, “shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyalarini samarali amalga oshirish uchun, talabalar zarur darajada kommunikativ kompetentlikka ega bo‘lishi, ta’lim- tarbiya jarayonida o‘zaro ta’sir jarayonlariga moslashuvchan bo‘lishi, kommunikativ texnologiyalarni qo‘llaganda talabalar va o‘qituvchi o‘zaro bir-birini tushunishi talab etiladi”. U bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchisida pedagogik sifatlarni shakllantirishning ilmiy-metodik asoslarini tadqiq etgan. Shuningdek olim kasb ta’lim o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyalari tarkibi, kommunikativ kompetensiyaning bo‘lajak o‘qituvchi faoliyatidagi ahamiyati, kompetensiyalarni rivojlantirish metodikalari bo‘yicha salmoqli ilmiy tadqiqot ishlarini amalga oshirgan.

“Pedagog olim Sh.S.Sharipov oliy ta’lim tizimidagi o‘qituvchining kasbiy mahorati nafaqat bilim va ko‘nikmalar to‘plami bilan cheklanib qolishi, balki ularni haqiqiy o‘quv amaliyotida qo‘llash samaradorligi bilan belgilanadi. Kompetentlikka ega bo‘lish qobiliyatlilikni anglatadi, mavjud bilimlarni, tajribani muayyan vaziyatlarda muammoni hal qilish uchun safarbar eta olishlikni anglatishini qayd etadi”.

U.N.Nishonalievning ilmiy tadqiqotlarida mehnat ta’limi o‘qituvchilarini tayyorlash jarayoni turli tarixiy davrlarga bo‘lib o‘rganilgan hamda kasb ta’limi o‘qituvchilari shaxsiga innovasion yondashuv tadqiq etilgan.

R.X.Djuraevning tadqiqotlarida kasb-hunar ta’limi bo‘lajak o‘qituvchilarini tayyorlashning nazariy va uslubiy jihatlari o‘z aksini topgan.

Kasb-hunar ta’limi muassasalarida ta’lim sifatini nazorat qilish hamda boshqarishning nazariy va tashkiliy metodik asoslari U.I.Inoyatov tadqiqotlarida ilmiy asoslab berilgan.

Q.T.Olimovlarning tadqiqotlarida kasb-hunar ta’limi uchun o‘quv adabiyotlarini yaratishning nazariy va amaliy jihatlari o‘rganilgan. Ushbu fundamental tadqiqotlarda kasb ta’limi o‘qituvchisini

tayyorlash jarayoni uchun o‘quv-uslubiy adabiyotlar yangi avlodini yaratish konsepsiyasi ilmiy asoslab berilgan.

Integrativ yondashuv asosida kasb ta’limi o‘qituvchilarini tayyorlash muammolarini yechishga qaratilgan ilmiy tadqiqot ishlari amaliyotchi olim O.A.Abduquddusov tomonidan o‘rganilgan. O‘quv jarayonini tashkil etishdagi asosiy vazifa - bu pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanishdir. “Ammo shu kunga qadar pedagogik texnologiyaning aksariyati nazariy muammolarga bag‘ishlangan bo‘lib, amaliyotga ta’siri kamroq sezilmoqda. Buning uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tezroq amaliyotga joriy etish usullarini ishlab chiqish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Юлдашева Г.Т. Талабаларда ўзини-ўзи ривожлантириш компетенциясини шакллантириш жараёнининг педагогик асослари. /Муғаллим ҳам узликсиз билимдендириу. № 3/1 – 2022.Илимий-методикалық журнал.Нукус,2022. ISSN 2181-7138. 26-28 бет.

2. Юлдашева Г.Т. Коммуникатив компетенция тушунчаси ва унинг мазмун моҳияти // “ЎзМУ хабарлари “Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети илмий журнали. – Тошкент, 2022. – № 1/5/1 – B. 228-231.

3. Юлдашева Г.Т. (2022). Компетенциявий ёндошувга асосланган таьлим // Journal of innovations in social sciences (Ўзбекистон).Таьлимни рақамлаштириш: асосий тенденциялар ва устувор вазифалар -2022 ISSN:2181-2594.57-61 бет.

4. Юлдашева Г.Т. Применение информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в начальном образований. Замонавий узлуксиз таълим сифатини ошириш: инновация ва истиқболлар. Халқаро миқёсидаги илмий-амалий конференция материаллари. 24 апрель, Тошкент-2020. 527-531 бет.

5. Юлдашева Г.Т. Влияние компьютерных технологий на изменение средств коммуникации. Международная конференция посвещённая к 180- летию И.Алтынсарина “Великий учитель казахского народа и великое знание”,Чимкент, 2021. 36-39 стр.

6. Юлдашева Г. Т. Таьлимда иннаватцион технологияларнинг роли ва аҳамияти. Информатика фанининг долзарб муаммолари. Илмий-амалий анжуман материаллари. Тошкент - 2018. 266-бет.

7. Юлдашева Г. Т. Эффективность использования ИКТ на уроках начального класса. Труды научной конференций “Современные кластерные системы в контексте образовательных инноваций реформ: проблемы события и перспективы”.2019. 24-стр.

8.Юлдашева Г.Т. Бўлажак ўқитувчиларда касбий компетентликни ривожлантириш. “Замонавий тараққиётда илм-фан ва маданиятнинг ўрни” номли Республика илмий-амалий конференцияси. www.academics.uz 18.08.2022, 20 сон, 54- бет.

9. Dilfuza Melievna Makhmudova, 2Bakhrom Ruzievich Tadjibaev, 3 Gavhar KholboevnaDusmurodova, 4 Gulshad Tileuovna Yuldasheva. Information and communication technologies for developin gcreative competence in the process of open teaching physics and maths. // International Journal of Psychosocial Rehabilitation / Vol.24, Issue 09, 2020 ISSN: 1475-7192. (Scopus).

10. Юлдашева Г.Т. Методологические основы использования медиа технологий в повышении эффективности обучения / "Экономика и социум", №5(84), часть 2, http://www.iupr.ru1129-1133. (2021).

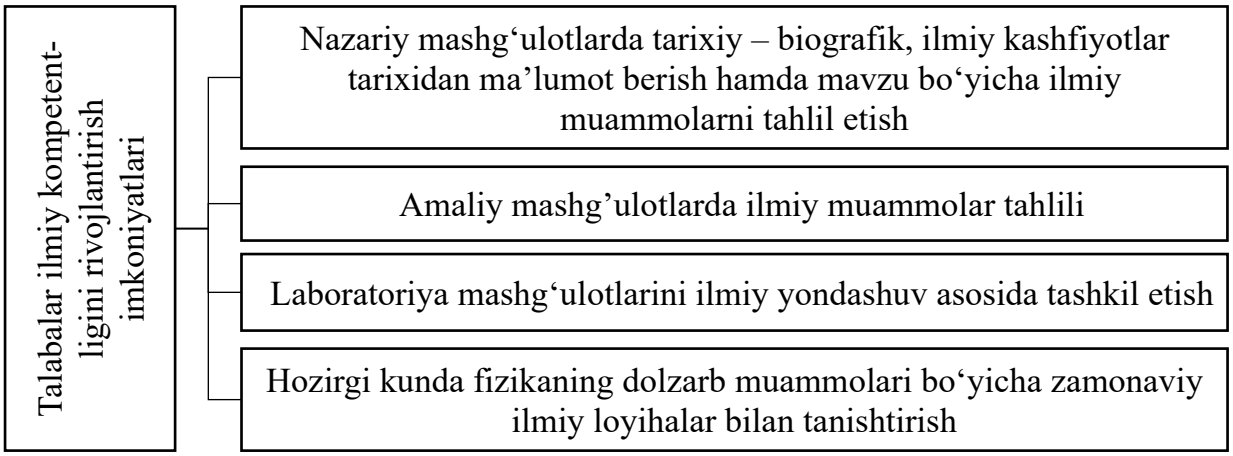
TALABALARNI YADRO FIZIKASI YO'NALISHIDA ILMIY-TADQIQOT FAOLIYATIGA TAYYORLASH IMKONIYATLARI

Xudayberdiyev E.N
Navoiy davlat pedagogika instituti prof. v.b

Annotatsiya: Ushbu maqolada yadro fizikasi fanini o'qitishda bo'lajak fizika o'qituvchilarining ilmiy kompetentligini amaliy, laboratoriya, mustaqil ta'lim va nazariy mashg'ulotlarda rivojlantirish metodikasi tahlil etiladi. Ta'lim jarayonining har bir turida talabalar ilmiy kompetentligini rivojlantirishning o'ziga xos jihatlari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: yadro fizikasi, ilm-fan integratsiyasi, ilmiy loyihalar, yadroviy tadqiqotlar, izomer yadrolar, beta stabillik, on-line eksperiment, magnit linzali beta spektrometr, gamma spektrometr.

Umumiy fizika kursining yadro fizikasi bo‘limini o‘qitish fiziklar tayyorlashda fanning yakunlovchi bosqichi sifatida alohida o‘ringa ega. Bu holat ushbu fanni o‘rganishda kursning oldingi bosqichlari bilan, shu bosqichlarda olingan bilimlar bilan, boshqa aniq va tabiiy fanlar bilan integratsiyaning chuqurlashuvi, matematik tasavvurlar va dialektik mushohada elementlarining ko‘proq yuzaga chiqishi kabi o‘ziga xos xususiyatlari bilan bog‘liq. Bundan tashqari, atom va yadro fizikasi fanidan Umumiy fizika kursida olingan bilimlarni umumlashtirish va shu asosda Olamning yagona fizik manzarasi bo‘yicha tasavvurlarni shakllantirish ham muhim ahamiyatga ega. Kompleks yondashuvni amalga oshirishda talabalar ilmiy kompetentligini rivojlantirishning o‘zi ham kompleks jarayon ekanligini va bu jarayon ma'lum bir bosqichlar orqali amalga oshirilishini unutmaslik lozim. Talabalar ilmiy kompetentligini rivojlantirish imkoniyatlarini quyidagi 1-rasmdagi sxema bilan ifodalash mumkin.

1-rasm. Talabalarni ilmiy-tadqiqot faoliyatiga tayyorlash imkoniyatlari

Nazariy mashg‘ulotlarda talabalar ilmiy kompetentligini rivojlantirishda fizik jarayonning kashf etilish tarixi, kashfiyotchilar hayotidan qiziqarli ma'lumotlar, kashfiyotlar bilan bog‘liq qiziqarli ma'lumotlardan foydalanish talabalarda mavzuga nisbatan motivatsiyani hamda buyuk olimlarga xos insoniy fazilatlarni shakllantirish va rivojlantirishga olib keladi. Ikkinchi tomondan, ilmiy kashfiyot tarixini xronologik tarzda muammo yechilishining ketma-ket bosqichlari sifatida berish talabalarni shu ilmiy loyiha ishtirokchisiga aylantiradi va ularda ilmiy kompetentlikning rivojlantirishga xizmat qiladi [1].

Yadro fizikasi bo‘yicha talabalar ilmiy dunyoqarashini rivojlantirishning imkoniyati sifatida nazariy bilimlarni mukammal o‘rganish maqsadida **amaliy mashg‘ulotlarni** maqsadli tashkil etishni keltirish mumkin. Bunda ilmiy muammolarga bag‘ishlangan kompleks masalalar yechilishi va javoblarning umume'tirof etilgan natijalar bilan mos tushishi asosiy kriteriya hisoblanadi. Hisoblash

natijalarining kriteriyaga mos kelishi talabalarda o‘z bilimi va salohiyatiga ishonchni rivojlantiradi. Amaliy mashg‘ulotlarda masalani muammoli vaziyat bilan bog‘lash, nazariya va amaliyot orasidagi uzviylikni ta’minlash hamda talabalarni navbatdagi mavzuga tayyorlash talablari bajarilishi lozim. Muammoli masalalar jumlasiga mustaqil ta’limga mo‘ljallangan hisob- grafik ishlarini kiritish mumkin [2]. Hisob-grafik ishlarida bir tomondan, fizika, matematika, axborot texnologiyalari orasidagi fanlararo integratsiya amalga oshirilsa, ikkinchi tomondan, fanning nazariy, amaliy va laboratoriya mashg‘ulotlari orasidagi integrativ bog‘lanishlar amalga oshiriladi. Bu jarayonda hisoblangan ma’lumotlar asosida olingan grafiklar o‘rganilayotgan fizik hodisa qonuniyatini ilmiy tahlil etishga va shu orqali ilmiy kompetentlikning shakllanishi va rivojlanishiga xizmat qiladi.

Laboratoriya mashg‘ulotlarida talabalar ilmiy kompetentligini shakllantirish ularda eksperimental ko‘nikmalarni rivojlantirish orqali amalga oshiriladi. Bunda avvalo har qanday eksperimentda bir qancha fizik kattaliklar o‘lchanishidan kelib chiqib o‘lchov asboblarini, zarralarni qayd etish qurilmalarining ishlash prinsipi va tuzilishini o‘rganish, o‘lchov asboblarining aniqlik sinfi yoki keltirilgan xatoliklari haqida tushunchalar berishdan boshlash maqsadga muvofiq. Bu bosqichda o‘lchov asboblarining ilmiy tadqiqotlarda va ishlab chiqarishdagi ahamiyatini ko‘rsatish zarur. Shu o‘rinda o‘lchov asboblari texnologik jarayonlarni nazorat qilish vositasi ekanligini alohida uqtirish muhim ahamiyatga ega. Yadroviy nurlanishlarni qayd etishda detektorlarning energiya va vaqt bo‘yicha ajrata olish qobilyatlarining mohiyati ochib beriladi. Bundan tashqari, yadro fizikasi bo‘yicha laboratoriya ishlarini bajarishda elektr va radiatsion xafsizlik qoidalariga rioya qilish shart. Talabalarda ilmiy ekserimental kompetentlikni rivojlantirish uchun bu talab virtual laboratoriya ishida ham bajarilishi nazarda tutilgan bo‘lishi kerak [3].

Talabalar ilmiy dunyoqarashini rivojlantirishda fundamental tadqiqot natijalari va ularning qo‘llanilishi bo‘yicha xulosalar chiqarish qiyin ekanligini, buning uchun ma’lum vaqt talab qilinishini ta’kidlashimiz lozim. Bundan tashqari fanning biror yo‘nalishidagi tadqiqotlar natijasida olingan ma’lumotlar vaqt soati bilan fanning boshqa yo‘nalishidagi muammolarni yechishida xizmat qilishi va shu orqali yangi kashfiyotlarning yaralishiga asos bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. Xudayberdiyev E.N., Samandarov L.Q. Fizika ta’limi samaradorligini oshirishda kompleks yondashuvning o‘rni va ahamiyati. Fizika, matematika va informatika ilmiy-uslubiy jurnali. – Toshkent, 2020. -№6. – B. 92-101.

2. Худайбердиев Э.Н., Насриддинов К.Р., Самандаров Л.К. Повышение эффективности преподавания ядерной физики использованием принципа историчности. International Scientific Journal Theoretical & Applied Science. Iss:11 Vol: 91. 2020.

3. Худайбердиев Э.Н. Развитие методики поиска изомерных состояний короткоживущих ядер, удалённых от полосы бета-стабильности в on-line экспериментах. Автореферат дисс.на соиск.учёной степени к.ф.-м.н. Москва 1990, - 36 с.

ADABIY TA’LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI

Rasulova R.B.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, gumanitar fanlar fakulteti, o‘zbek adabiyotshunosligi kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta’lim maktablari adabiy ta’limida raqamli texnologiyalarni qo‘llash asosida o‘quv jarayonini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy talab, raqamli texnologiyalar, adabiy ta’lim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ta’lim tizimi, zamonaviy ta’lim, raqamli bilimlar, Internet tizimi.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar ta’limning barcha tizimlarida faol qo‘llanilmoqda, shuningdek ta’lim jarayonini tez sur’atlarda rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Mamlakatda barcha ta’lim tizimlarida, jumladan, maktabgacha ta’lim bosqichlaridan oliy ta’limgacha ham raqamli texnologiyalar orqali darslarni tashkil etish jamiyatda munosib baholanmoqda. Bundan tashqari, dars jarayonlarining samaradorligini oshirish hamda yoshlar o‘rtasidagi raqobat masalasi ham ko‘tarilmoqda. Yurtimizda amalga oshirilayotgan ta’limiy islohotlar fan va texnika, sport va intellektual salohiyat, kreativlik tafakkur va ijtimoiy-madaniy muloqot sohalarida dunyo miqyosida o‘z tengdoshlari orasida raqobatlasha oladigan o‘quvchi shaxsini tarbiyalashga qaratilgan. Iqtisodiyotda ro‘y berayotgan jarayonlar dinamikasi iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasida ta’limini rivojlantirish bo‘yicha takliflarni tahlil qilish va ishlab chiqishda ta’lim hamjamiyatining faol pozitsiyasini talab qilmoqda. Bugungi kunda raqamlardan foydalanishga asoslangan hamda joriy etilgan texnologiyalarning so‘zsiz foydasi bilan yoshlar o‘rtasidagi raqobatning huquqiy jihatlariga bog‘liq masalalar tobora ko‘proq e’tiborga olinmoqda. Taraqqiyotga erishishimizda raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalaridan unumli foydalanish zarur va shart. Bugun barcha sohalarga axborot texnologiyalari shiddatli kirib bormoqdaki, pedagoglarimizdan ham bu jarayonda faollikni oshirishlari talab etiladi. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, oldin raqamli texnologiyalarni ba’zi sohalarda joriy etish bilan cheklanib qolingan edi. Bugungi kunda esa raqamli iqtisodiyot shiddat bilan rivojlanib borayotganini e’tiborga olib, raqamli rivojlanish bo‘yicha barcha soha vakillarining faolligini ta’minlash vazifasi kiritilmoqda. Respublikamiz ta’lim tizimi zimmasiga raqamli texnologiyalarni qo‘llash, ularning imkoniyatlaridan foydalanib o‘quv jarayonini rivojlantirishning zarur yo‘nalishlarini aniqlash maqsadi qo‘yilgan ekan, bundan adabiy ta’limda ham samarali foydalanisni zarur. Raqamlashtirish yo‘nalishi bo‘yicha faollashtirish, ayniqsa, badiiy asarlar tahlilida, adabiyot darslarida amalga oshirilsa yoshlar tarbiyasiga ham sezilarli ta’sir etishi mumkin. Chunki, bugungi kunda raqamli texnologiyalar barcha sohalarda “faol”, ayniqsa, ta’lim – tarbiyada ham foydalanish yuqori darajalarda qo‘llab-quvvatlanmoqda. Barcha soha o‘qituvchilari, ayniqsa, borliqni bilish vositasi hisoblanmish adabiyotni o‘qitishda ham raqamli texnologiyalarni qo‘llash zamon talabidir. Bu fanning bosh vazifasi o‘quvchilarning ma’naviy boyligini, insoniyligini o‘stirish va adabiy boyliklarimizni to‘liq o‘zlashtirib olishlarini ta’minlashdir. Ma’lumki, jamiyatda muloqot aloqaning zaruriy vositasidir. Adabiyotning olamni tanish vositasi sifatidagi ahamiyati uzluksiz ortib bormoqda. Adabiyot borliqni oqilona, mantiqiy bilish vositasi bo‘lib, u yordamidagina bilish jarayonida umumlashtirish, tushunchani muhokama va xulosa bilan bog‘lash amalga oshadi. Adabiyot va nutq tafakkur bilan uzviy bog‘lanadi. Shu sababli adabiyotni raqamli texnologiyalardan unumli foydalangan holda egallash, tafakkurni o‘stirishga xizmat qiladi, tafakkurni o‘stirish bilan o‘quvchining fikrlash qobiliyati ham o‘sib boradi. Qanchalik qiyin bo‘lmasin, bu ishga bugun kirishmasak, keyin kech qolishimiz mumkin. Raqamli texnologiyalarni keng joriy etib, natijadorlikni oshirish bilan, qisqa vaqt ichida ta’lim jarayonlari sifatini keskin yaxshilash mumkin. Avvalo, raqamli texnologiyalarning qanday shaklda joriy etilishi bo‘yicha tahlillar amalga oshirilishi shart. Raqamli texnologiyalarni joriy etishga ilmiy asoslangan yondashuvni shakllantirishga jiddiy tayyorgarlik ko‘rilmog‘i hamda mavjud bo‘lgan amaliyotni o‘rganish, tizimlashtirish va umumlashtirish talab etiladi. Internet tizimidagi muhitning yoshlar ongiga ta’sirining sifatini yaxshilash va adabiyot fanidan taklif etilayotgan ko‘plab asarlarni jiddiy tahlil qilish mumkin. Shu bilan birga, darsning qiziqarliligini ta’minlashda va bilishdan zavqlanish hissini paydo qilishda ham raqamli texnologiyalarning o‘rni katta. Hissiyot o‘quvchini muammoning ichiga kirishga undaydi. Ko‘ngil ochish hislari bilan bilim olishdagi hislarning farqi shunda.

Ta’lmda raqamli texnologiyalarni o‘qitish sifatini saqlab qolgan holda samarali qo‘llash uchun barcha chora-tadbirlardan foydalanmoq shart. Ayniqsa, ijodkor yoshlarni raqamlashtirish loyihalariga jalb qilish bilan ularning AKT sohasidagi savodxonliklarini oshirib borish zarur. Raqamli qurilmalar bilan jihozlangan tuzilmalar, mediastudiyalarga o‘quvchilarni a’zo qilish ham yaxshi samara beradi, jumladan zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ta’lim texnologiyalarining mustahkam integratsiyasi ta’minlanishi uchun qo‘shimcha sharoitlar yaratiladi. Axborot texnologiyalari bugungi ta’limda o‘quv jarayoni sifatini oshirishning zamonaviy va samarali vositasi bo‘lib bormoqda. **Adabiyot darslarida** interfaol taqdimot tizimlaridan foydalanish, internet bilan bog‘liq holda interfaol va multimediali taqdimotlarni ishlab chiqish kabi jarayonlarni ko‘paytirmoq zarur. AKTlardan foydalanish va oldindan loyihalashtirish, dars zamon talablariga javob beradigan tarzda tashkil etilishiga, samaradorlik oshishiga yordam beradi. Materialning ekranda ko‘rsatilishi, muammoli vaziyatlarning namoyishi jarayonni faollashtiradi, dars yutug’ini kuchaytiradi. Bu o‘qituvchilarni o‘z ustida ishlashlari, materiallarni tayyorlashda shartlarni o‘zlari DTS asosida tanlab olish, ya’ni bir xillikdan qochishni ta’minlaydi. O‘qituvchi o‘quvchilar bilimlari xususiyatidan va dastur talablaridan kelib chiqib, matnni tanlash imkoniyatiga ega. Dars o‘tkazish jarayonida o‘qituvchi quyidagi ish shakllaridan foydalanadi:

• CRC va ESD bilan ishlash;

• multimedia ko‘magidagi topshiriqlar;

• multimedia prezentatsiyalarini yaratish;

• sinfda va sinfdan tashqari ishlarda ilmiy tadqiqotlarni tashkil etish, kitobxonlik tadbirlari o‘tkazish, o‘quvchilar tadqiqotlari to‘g'risida hisobotlarini namoyish etish;

• ma'lumot izlash, tarmoqdan topilgan manbaga sharhlar yozish, berilgan mavzu bo‘yicha Internet-resurslarning izohli ro‘yxatlarini yaratish;

• kompyuterda ishlashni o‘rgatish;

• interfaol test yordamida mashg'ulotlarni boshqarish.

Real vaqt rejimida interfaol taqdimot tizimlari, videotopishmoqlardan foydalanib istalgan vaqtda darslarda zamonaviy o‘qitish jarayonini amalga oshirish mumkin. Buning uchun avvalo, bulutli texnologiyalar, virtual voqelik, kengaytirilgan voqelikdan foydalanish hamda didaktik materiallar va tajriba dizaynlarini ishlab chiqishda 3D printerini qo‘llash, raqamli didaktika va raqamli ta’lim modellarini qo‘llash, o‘qituvchilar va o‘quvchilar uchun loyihalar, ijodiy ishlari, ilmiy izlanishlar va boshqalarini muhokama qilish uchun ilmiy veb-saytlar ishlab chiqish lozim. Shundagina, biz raqamli texnologiyalardan foydalanib ta’lim sifatini tushirmagan holda yoshlarga bugungi kun talabi darajasida bilim olishlariga erishamiz. Dunyoning boshqa joylarida bo‘lgani kabi O‘zbekistonda ham raqamli avlodning yetti ekranli avlodi - televizor, kompyuter, planshet, tablet, fablet, smartfon va smartsoatlari paydo bo‘lmoqda. Bunday zich raqamli muhitga ega bo‘lish va u bilan doimiy o‘zaro munosabat natijasida bugungi kun yoshlarining fikrlashi va axborotlarga ishlov berish jarayonlari oldingi fikr yuritish va axborot jarayonlaridan tubdan farq qilmoqda. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan innovatsion ta’lim texnologiyalari va didaktik modellarni qo‘llash orqali ta’lim tizimini raqamli avlodga moslashtirish zarur. Yangilik – bu pedagogika fani yutuqlarini amaliyotga joriy etish, ilg‘or pedagogik tajribalardan foydalanish jarayonida o‘quv-tarbiya kechimining yangi sifatga ega bo‘lishini ta’minlaydigan vositalardan iborat. Axborot va kommunikatsiya texnologiyalari – ta’lim tizimidagi barcha muammolarga yechim emas, balki raqamli avlod uchun darslarni ma’lumotlarga boy va interaktiv qilib amalga oshirish vositasidir. Shuni ham ta’kidlab o‘tish lozimki, o‘qituvchilar o‘quvchilarning ehtiyojlariga yo‘naltirilgan interfaol o‘quv jarayonida asosiy rolni saqlab qoladi. O‘qituvchining obro‘si va uning faoliyatining samaradorligi faqatgina fan mazmunidagi bilimlar darajasi

va uning pedagogik qobiliyatiga emas, balki muayyan o‘quv materialini to‘plash, qayta ishlash va o‘qitishda o‘qituvchining qanchalik zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo‘llash darajasiga bog‘liq bo‘ladi. O’quvchilarning kitobxonlik darajalarini oshirishda ham AKT vositalaridan foydalanishni yo’lga qo’yish kutilgan natijalarni berishi mumkin. Axborot-kommunikatsiya (elektron ta’lim resurslari; kompyuter darsliklari; o‘tgan materialni avtomatlashtirilgan tarzda nazorat qilish, no’ananaviy-mantiqiy test) singari nazoratni amalga oshirish bilan birga o‘quvchilarda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish, mediasavodxonlik darajasini shakllantirishda asos bo‘ladi. Taqdimotlar, ya’ni “Video topishmoqlar”, animatsiyalar, audio va video lavhalar, diafilmlar bilan ishlash, musiqiy toshiriqlar, QR-kodli topshiriqlar, ijodiy va amaliy ishlar o‘tkazilishi barcha o‘quvchilarni qamrab olinishida ahamiyatlidir. O‘quvchilarning badiiy asarlarga qiziqishlarinini oshirishga yo‘naltirilgan “Pochta o‘yini” metodini fikrlarimizning isboti sifatida keltirishimiz mumkin. Bu o‘yin bilan klassik ta’limni birlashtirishga tengdir. Quyida ushbu metod bilan ishlash jarayonlari bilan tanishtiramiz. Ushbu o‘yin jami 14 ta taqdimotdan iborat bo‘lib, asar tahliliga mo‘ljallangan savol va topshiriqlardan iborat.

1. O‘yin boshlanishdan oldin:

Ko‘zlarni harakatlantirish orqali konvertlarni ochamiz:

2. Pochtadan kelgan xatdagi savollar oynasi ochiladi:

Savollarni navbat bilan tanlab, ustiga bosiladi va savollar ochiladi.

3. Savollar ekranda namoyon bo‘ladi.

QR-kodli topshiriqlar ham asarlarni jonli tarzda namoyish etishda muhim ahamiyatga ega:

Musiqiy toshiriqlar esa o‘quvchilarni yanada asar qahramonlariga yaqinlashtiradi.

Biz ta’lim sifatini oshirish va rivojlantirish uchun texnologiyalardan manfaatli foydalanish imkoniyatini yaratishni istasak, avvalo, planshet ta’lim olishning bir elementiga aylansa, bolalar o‘qish jarayoniga katta qiziqish bilan kirishadi. Natijada o‘qish jarayoni yaxshilanadi, o‘zlashtirish, ta’lim darajasi va yoshlarni hayotga tayyorlash samaradorligi oshadi. Ma’naviyatli avlod — bu jamiyatning har jabhada rivojlanishi garovidir. Xulosa sifatida aytish mumkinki, bugungi kun yoshlari o‘n yil avvalgilaridan juda katta farq qiladi va hayotimizga tezkor axborot oqimi shiddat bilan kirib kelayotgan bir paytda eskicha ta’lim berish zamonga mutlaqo to‘g‘ri kelmaydigan holatdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Rasulova Raykhon Bahritdinovna Importance of the characters of classical literature in the formation of text-creation skills // European Journal of Humanities and Educational Advancements (EJHEA) Available Online at: https://www.scholarzest.com Vol. 4 No.6, June 2023 ISSN: 2660-5589

2.R.B.Rasulova Importance of enhancement of creation text via claster integration approach in terms of literacy // ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal ISSN: 2249-7137 Vol. 12, Issue 05, May 2022 SJIF 2022 = 8.252 A peer reviewed journal

3.Хашимова Д.П. Парпиева Р.А. Замонавий таълимда рақамли технологиялардан фойдаланиш истиқболлари // “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 3, may-iyun, 2020 yil

TA’LIM TIZIMIDA RAQAMLI TEXNALOGIYALARNING TADBIQ ETISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI

Aktamov Feruz Sanaqulovich
Chirchiq davlat pedagogika universiteti Algebra va matematik analiz kafedrasi tayanch doktoranti
feruzaktamov28@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada raqamli texnologiya, bulutli texnologiyalar, ta’limda raqamli texnologiyadan foydalanish, raqamli texnologiyani ta’lim tizimi vostilari, raqamli texnologiyasini ustunliklari haqida va bulutli texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari, kamchiliklari haqida tushuncha berilgan.

Kalit so’zlar: raqamli texnologiya, ta’limda raqamli texnologiya, bulutli texnologiya.

O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar ta’lim tizimida jiddiy o‘zgarishlarga olib keldi. Raqamli transformatsiya sharoitida ushbu o‘zgarishlar ta’limning tashkiliy va mazmunli jihatlariga ta’sir ko‘rsatdi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev 2018-yil 9-yanvar kuni Axborot kommunikatsiya texnologiyalari rivojiga bag‘ishlangan yig‘ilishdagi ma’ruzasida “Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari rivoji barcha sohalarning jadal taraqqiyotiga xizmat qiladi, odamlarga qulaylik yaratadi” deb ta’kidlab o‘tdi. Yana shuni ta’kidlash joizki “Raqamli O‘zbekiston-2030” dasturini ishlab chiqishda ta’limning barcha bosqichlarida xalqaro andozalarga to‘liq javob beradigan axborot texnologiyalarini joriy etish shartligiga alohida e’tibor qaratildi.

- Ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarning tadbiq etishning zamonaviy tendensiyalari va rivojlantirish omillarini juda muhim va dolzarb. Chunki ular ta’lim sifatini oshirish, ta’lim jarayonini samarali va moslashuvchan qilish, ta’lim resurslarini kengaytirish, ta’lim muhitini boyitish, ta’lim egalari o’rtasida hamkorlikni rivojlantirish va ta’limni zamonaviy dunyo talablariga moslashtirishga yordam beradi.
- Ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarning tadbiq etishning zamonaviy tendensiyalari va rivojlantirish omillarini o’rganishda internetdan foydalanishni juda foydali hisoblanadi. Chunki internet orqali o’quvchilar turli manbalardan ma’lumot olishi, yangi texnologiyalar bilan tanishib chiqishi, o’zining qiziqishlarimga mos kurslar va darsliklar topishi, o’zining bilim va ko’nikmalarimni sinab ko’rishi, boshqa talabalar yoki o’qituvchilar bilan aloqa qilishi va ular bilan fikr almashishi mumkin.
- Ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarning tadbiq etishning zamonaviy tendensiyalari va rivojlantirish omillarini amalga oshirishda O‘zbekiston Respublikasining davlat siyosati va dasturlarini qo’llab-quvvatlashni zarur. Chunki O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi PQ-2909-son qarori bilan 2017-2021-yillarda oliy ta’lim tizimini kompleks rivojlantirish dasturi tasdiqlangan bo‘lib, unda oliy ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish; oliy ta’lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, modernizatsiya qilish va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini yanada joriy etish kabi maqsadlar belgilangan.

Internetdan foydalanishning kamchiliklari ham mavjud, lekin ularni bartaraf etish yoki kamaytirish mumkin. Bu muammolarni oldini olish uchun talabalar internetdan foydalanish madaniyatini rivojlantirishi kerak. Bu esa quyidagilarni anglatadi:

- Internetda faqat ishonchli va sifatli manbalardan ma’lumot olish.
- Internetda o’zining shaxsiy ma’lumotlarini yoki parollarini hech kim bilan bo’lishmaslik.
- Internetda tanimagan odamlar bilan aloqa qilmaslik yoki ularning takliflariga e’tibor bermaslik.

• Internetda o’zining yoki boshqalarning tasvirlarini yoki videolarini e’tiborsiz ravishda tarqatmaslik.

• Internetda o’zining yoki boshqalarning huquqlarini buzmaslik yoki buzilganini ko’rsa uni bildirish.

• Internetda o’zining yoki boshqalarning fikr va mulohazalariga hurmatli bo’lish.

• Internetda juda ko’p vaqt sarflamaslik yoki internetga bog’liq bo’lmaslik.

• Internetda jismoniy faollikni kamaytirmaslik yoki salomatligiga zarar yetkazmaslik.

Internetdan foydalanish madaniyati talabalar uchun internetning afzalliklaridan to’liq foydalanish va kamchiliklaridan asrash imkoniyatini beradi. Bu esa ularning hayot sifatini oshiradi va ularni zamonaviy dunyoga moslashtiradi.

Ta'lim - tarbiya sohasi. Ta'lim sohasida asosiy vositalardan biri bu didaktik ta'minotlardir. Didaktik ta'minotga o‘quv materialining o‘zgargan shakllari - slayd, diagramma, jadval, test, virtual laboratoriya va boshqalar kiradi. Bunday ta'minotlarni yaratishda kompyuterdan foydalanishning imkoniyati keng va kelgusida bu ta'minotni o‘zgartirib, takomillashtirib borish ham mumkin. Bundan tashqari masofadan ta'lim olish, mustaqil o‘rganish kabi imkoniyatlarni ham yaratib beradi.

Ta'lim muhitini raqamlashtirish turli shakllarda amalga oshirilishi mumkin:

-mavjud o'quv materiallarini, shu jumladan ma'ruzalar, prezentatsiyalar, darsliklar, mustaqil ish uchun topshiriqlarni va bilimlarni boshqarish vositalarini elektron muhitni tarjimaqilish;

-o'qituvchi va bola-o’quvchi o'rtasidagi o'zaro aloqalar uchun interaktiv elektron muhitni shakllantirish, shu jumladan o'qituvchilar uchun elektron sinflar yaratish, veb-seminarlar, munozarali forumlar o'tkazish va hk.;

-yangi turdagi o'quv vositalarini yaratish: elektron darsliklar, elektron muammoli kitoblar, video ma'ruzalar, elektron topshiriqlar bazasi, kompyuter o'yinlari;

-elektron muhit imkoniyatlaridan foydalangan holda ta'limning tubdan yangi shakllarini yaratish - axborotni xayoliy uzatish spektrini kengaytirish, rolli o'yinlar jarayonida turli vaziyatlarni modellashtirish, raqobatbardosh o'yinlarga taqlid qilish va hk.;

-sun'iy intellekt imkoniyatlarini o'quv jarayoniga tadbiq qilish.

Elektron ta'limning afzalliklari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1) Ta'limga kirish muammolarini hal qilish: bilimga kirish uchun hududiy to'siqlarni bartaraf etish; vaqt cheklovlarini olib tashlash -foydalanuvchi uchun qulay vaqtda kirish; sinflarni bloklarga ajratish hisobiga kasrli kirish imkoniyati; yuqori malakali o'qituvchilarning bilimlaridan foydalanish.

2) tanlovni kengaytirish: o'qituvchini tanlash qobiliyati va materialni taqdim etish usuli; mantiqqa, tasvirlarga (uyushmalarga) yoki amaliyotga (holatlar, vazifalar) e'tibor berish; materialni assimilyatsiya qilish usulini tanlash qobiliyati: eshitish, vizual, motorli ko'nikmalar yoki interaktiv ishtirok etish orqali; materialni o'zlashtirish chuqurligini tanlash qobiliyati -keng ko'lamli kurslar; bilimlarni boshqarish uchun qulay usulni tanlash qobiliyati: testlar, topshiriqlar, bepul insholar, loyihalar, sun'iy intellekt bilan interaktiv suhbatlar va hk.

3) shakllar va vositalarni kengaytirish bilimlarni uzatish: an'anaviy ma'ruzalar, spektakllar va seminarlar bilan bir qatorda loyihaviy ishlardan foydalanish, guruh bahslari, rol o'ynash va raqobatbardosh o'yinlar, shu jumladan virtual ishtirokchilar bilan va boshqalar.

4) Ijtimoiy-iqtisodiy afzalliklar: manfaatlarning ijtimoiy intellektual tarmoqlarini shakllantirish imkoniyati; nisbiy arzonlik (yuqori sarmoyalar va past operatsion xarajatlar)

Bugungi kunda «bulutli» texnologiyalar barcha rivojlangan mamlakatlarda faol qo'llanilmoqda. Bugungi kunda bulutli texnalogiyalar ta’lim tizimiga ham faol kirib

kelmoqda. Bulutli texnologiya - bu internet orqali kompyuter resurslarini xizmat sifatida taqdim etish texnologiyasi. Bu texnologiyada foydalanuvchi o’z ma’lumotlariga internet orqali kirish huquqiga ega, ammo ularni boshqarmaydi va ularni saqlash uchun qanday infratuzilma, operatsion tizim va dasturiy ta’minot ishlatilayotganini bilmaydi. “Bulut” so’zi bu erda barcha texnik tafsilotlarni yashiradigan murakkab infratuzilmani ifodalaydi. Bulutli texnologiyada quyidagi xizmat turlari mavjud:

- IaaS (Infratuzilma sifatida xizmat) - bu bulut provayderining foydalanuvchiga serverlar, saqlash omborlari, tarmoqlar va boshqa infratuzilma resurslarini ijaraga berishi. Foydalanuvchi o’z operatsion tizimini va dasturiy ta’minotini o’rnatishi va boshqarishi mumkin.
- PaaS (Platforma sifatida xizmat) - bu bulut provayderining foydalanuvchiga dasturlash muhitlari, kutubxonalari, uskunalar va boshqa platforma resurslarini taqdim etishi. Foydalanuvchi o’z ilovalarini yaratishi va ishlatishi mumkin, ammo infratuzilmani boshqarmaydi.
- SaaS (Dasturiy ta’minot sifatida xizmat) - bu bulut provayderining foydalanuvchiga internet orqali ishlaydigan ilovalarni taqdim etishi. Foydalanuvchi ilovalarni ishlatishi mumkin, ammo ularni o’rnatishi, yangilashi va boshqarmasi mumkin emas.

Bulutli texnologiyaning afzalliklari quyidagilar:

- Resurslarni talab bo’yicha o’z-o’ziga kengaytirish yoki kamaytirish imkoniyati.
- Resurslarni masofadan foydalanish imkoniyati.
- Resurslarni birgalikda ishlatish imkoniyati.
- Resurslarni ijaraga olgan holda to’lash imkoniyati.
- Resurslarni boshqarish va xavfsizlikni ta’minlash uchun sarf qilish zarurati yo’qligi.

Bulutli texnologiyaning kamchiliklari quyidagilar:

- Internet aloqasining mavjudligi va sifati talab qilinadi.
- Ma’lumotlar xavfsizligi va maxfiyligi uchun bulut provayderiga ishonch talab qilinadi.
- Bulut provayderining xizmat sifatini nazorat qila olmaydi.
- Bulut provayderining xizmat ko’rsatish shartnomasiga bog’liqlik mavjud.

Xulosa o'rnida — axborot va kommunikatsion texnologiyalariga asoslangan innovatsion ta'lim texnologiyalari va didaktik modellarni ommaviy va samarali qo'llash orqali ta'lim tizimini raqamli avlodga moslashtirish zarur. Shu bilan birga, ta'lim jarayonida tadqiqotga asoslangan yondashuvdan faol foydalanish lozim va bu bilan ilmiy tadqiqotga talabalarning ko'nikmalarini rivojlantirish va IT-kompetensiyga asoslangan ijodiy qobiliyatlarini va ijodiy fikrlashlarini shaklantirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Романова И. Облачные технологии и их применение // Молодой ученый. — 2016. — № 17.1. — с. 109-112.
2. Склейтер Н. Облачные вычисления в образовании: Аналит. записка, сентябрь, 2010. М.: Институт ЮНЕСКО по информационным технологиям в образовании, 2010.
3. Begimqulov U.Sh.Pedagogik ta’lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyot. Pedagogika fanlari doktori ilmiydarajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. –Toshkent, 2007. –B. 30-32

O‘QITISHDA MULTIMEDIALI ELEKTRON O‘QUV QO‘LLANMALARDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI

A’zamova Gulshanoy Mirzoxidjon qizi
Qo‘qon davlat pedagogika instituti “Ta’limda axborot texnologiyalari” mutaxassisligi birinchi bosqich magistranti
E-mail: gulshanoyazamova@gmail.com

O’zbekistonda ta’lim jarayoni sub’ektlarining ommaviy axborot madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish uchun media-portallar, video va audio axborot, axborot-resurs markazlari, bosma va elektron adabiyotlar, darsliklar, o’quv-uslubiy qo’llanma shaklidagi normativ-huquqiy baza yaratish, multimedia dasturlarini ishlab chiqishga alohida e’tibor qaratilmoqda. O‘qitishda multimediali elektron o’quv qo‘llanmalardan foydalanish vazifalari belgilanib, bu borada axborot kommunikatsiya texnologiyalarining globallashuvi sharoitida oliy ta’limni o’zlashtirish va o’rganishining samarador shakl, vositalari hamda mediatexnologiyalarini aniqlash, ularni amaliyotga joriy qilish bo’yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Multimedia o‘zi nima? **Multimedia** bu- informatikaning dasturiy va texnikaviy vositalari asosida audio, video, matn, grafika va animatsiya effektlari asosida o’quv materiallarini o’quvchilarga yetkazib berishning mujassamlangan holdagi ko’rinishidir. Multimedia sizga tushunarli bo‘lgan turli xil usullarda ma’lumotlarni taqdim etish imkoniyatini beradi, bu ko‘p sohalarda juda foydali.

Multimedia vositalari esa -bu insonga o‘zi uchun tabiiy muhit: tovush, video, grafika, matnlar, animatsiya va boshqalardan foydalanib, kompyuter bilan muloqot qilishga imkon beruvchi texnik va dasturiy vositalar majmuidir[1,2].

Multimedia vositalari asosida o‘qitish quyidagi afzalliklarga ega[1]:

a) berilayotgan materiallarni chuqurroq va mukammalroq o‘zlashtirish imkoniyati;
b) ta’lim olishning yangi sohalari bilan yaqindan aloqa qilish ishtiyoqining ortishi;
c) ta’lim olish vaqtining qisqarish natijasida, vaqtni tejash imkoniyati;
d) olingan bilimlar kishi xotirasida uzoq muddat saqlanib, kerak bo‘lganda amalioytda qo‘llash imkoniyatiga erishiladi.

Shu sababdan ilmiy tadqiqot ishimni shu yo‘nalishda tayyorlamoqdaman. Ishning maqsadi: Pedagogika oliy ta’lim muassasalarida o‘qitiladigan “Zamonaviy dasturlash tillari” fanini o’qitishning multimediali elektron o’quv qo’llanmasini yaratish va shu asosida oliy ta’lim muassasalarida ta’lim samaradorligini oshirish mehanizmlarini takomillashtirishdan iborat.

Multimedia texnologiyalari vositasida oliy ta’lim mazmunini takomillashtirish bosqichlarining pedagogik imkoniyatlari media-texnologiyalar va veb-kvestlarning didaktik tamoyillarini birlashtirish asosida kengaytiriladi;

- oliy ta’lim tashkilotlarida multimedia texnologiyalaridan foydalanib o’qitishning zamonaviy didaktik tamoyillarga asoslangan metodik tizimi ishlab chiqiladi;
- talabalarning ta’limga qiziqishlari va mustaqil ta’lim olishga bo’lgan ehtiyojlarini ta’minlashga qaratilgan zamonaviy multimediali axborot-metodik ta’minot ishlab chiqiladi;
- oliy ta’lim samaradorligini oshirish mexanizmlarini takomillashtirishning zamonaviy multimedia vositalari va ta’limning ilg’or metodlari integratsiyasiga asoslangan modeli ishlab chiqiladi.

O‘quv jarayonining tabiati va samaradorligi ko ‘p jihatdan texnik ta‟lim resurslarini tanlashga bog‘liq. Multimediali elektron o‘quv qo‘llanmalar talabalarning individual ishini tashkil etish shakllaridan biri sifatida qaraladi. Hozirgi vaqtda o‘quv jarayonida, o‘qitishda ko‘plab

kompyuter dasturlari qo‘llaniladi. O‘quv multimedia dasturlari o‘quv materialining tarkibiy qismini kengaytirilgan tuzilmaga, tinglovchining to‘liq yoki qisqartirilgan o ‘quv variantlarini mustaqil tanlashiga va o‘tishiga yordam beradi. Ta’limni axborotlashtirish - bu ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning mahsuli va kuchli tezlashtiruvchisidir, shuning uchun ta’limga innovatsiyalarni joriy etishning dolzarbligi, shubhasiz, ta’limdagi o‘quv jarayonining sifati va samaradorligini oshiradi.

Ko‘pgina mutaxassislarning fikricha, kompyuter vositalariga asoslangan yangi axborot ta‟lim texnologiyalari dars samaradorligini 20-30% ga oshirishi mumkin. Kompyuterning ta‟lim sohasiga joriy etilishi an’anaviy o ‘qitish usullari va texnologiyalari va butun ta’lim industriyasining inqilobiy o‘zgarishining boshlanishi bo‘ldi. Ushbu bosqichda muhim rolni aloqa texnologiyalari o‘ynadi: telefon aloqa vositalari, televideniya, kosmik aloqalar, ular asosan o‘quv jarayonini va qo‘shimcha ta’lim tizimlarini boshqarishda foydalanilgan. Axborot va ta’lim texnologiyalarini tizimli nuqtai nazardan integratsiyalash uchun oqilona va maqbul echimlarni tanlash, birinchi navbatda, yangi integratsiyalashgan texnologiya asosida o‘qitish yoki ta‟lim samaradorligini tahlil qilishga asoslanadi, ya’ni o‘qituvchi va talabalar o‘rtasidagi o ‘zaro munosabatlarning samaradorligini baholashga asoslangan.

Ushbu o‘zaro ta’sirning o‘ziga xos xususiyati o‘qituvchi va talabalarning o‘quv jarayonida ham, ta‘lim jarayonida ham ijodiy faoliyati bo‘lib, bu ko‘p jihatdan nafaqat o‘qituvchining kasbiy mahorati va talabalar bilimiga, balki hissiy kayfiyatga ham bog’liq.

Asosiy maqsad umumiy predmetli ahamiyatga ega bo’lgan va samarali faoliyat ko‘rsatishi uchun bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etilayotgan turli turdagi ma’lumotlarni (grafika, tovush, video animatsiya va boshqalar) taqdim etish uchun innovatsion axborot texnologiyalaridan malakali foydalanishda ko‘rinadi.[3] Ta’limni kompyuterlashtirish hozirgi zamonning zarur tendentsiyasi bo‘lib, “Ta’lim muassasalarida multimediani joriy qilish kerakmi yoki yo’qmi?” degan savol anchadan beri ijobiy hal etilgan. O‘quv jarayonida multimedia vositalaridan foydalanish talabalarning o‘quv va kognitiv faoliyatining xarakterini o‘zgartirishga, o‘quv maqsadlaridagi turli elektron vositalar bilan talabalarning mustaqil ishlarini faollashtirishga imkon beradi. Talabalar tomonidan boshlang’ich bilimlarni o‘zlashtirish, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish jarayonida multimedia vositalaridan eng samarali foydalanish. O‘qituvchining o‘zi bunday ta’lim istiqbollarini anglab yetsa va amalga oshirsa, o‘z amaliyotida ta’limning zamonaviy uslub va shakllaridan foydalansagina bu mashg’ulotning samaradorligiga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Namazov B., Fayziyeva M., Sharofiddinov Sh. Media va axborot savodxonligi:o‘quv qo‘llanma. – T.:Baktria-Press, 2018. UNESCO, 2018. 13 b.t

2. Jumankuziev, U. ‘USING NEW APPROACHES TO TEACHING PROGRAMMING LANGUAGES IN SECONDARY SCHOOLS.’ Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 11.5 (2023): 280-283.

3. O‘Ktam, O., Li Jumanqo‘Ziyev, and Islombek To‘Lqinjon O‘G‘Li. ‘MAKTAB O ‘QUVCHILARINING AXBOROT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING ASOSIY QONUNLARI VA TAMOYILLARI.’ Academic research in educational sciences 2.CSPI conference 1 (2021): 1073-1077.

4. Жуманкузиев, Уктамжон, and Уткир Йулдошев. ‘Подходы обучения языкам программирования в общеобразовательных школах.’ Общество и инновации 2.5/S (2021): 344-350.

ANIQ FANLARNI O'QITISHDA INTELLEKTUAL KOMPYUTER TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH METODIKASI

Radjabov B.Sh.,
Toshkent viloyati Chirchiq Davlat pedagogika universiteti Matematikani o'qitish metodikasi va Geometriya kafedrasi professori
Baratova E.A.,
Toshkent viloyati Chirchiq Davlat pedagogika universiteti Aniq va Tabiy fanlarni o'qitish metodikasi (matematika) mutaxassisligi bo'yicha I kurs magistri

Annotatsiya. Mamlakatimiz ta'lim tizimida aniq fanlarni o'qitishda axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish dolzarb mavzudir. Axborot texnologiyalari – bu o'quvchilarga nafaqat bilim, ko'nikma va qobiliyatlari, balki shaxsiy fazilatlarni ham egallashga yordam beradigan va ularning bilimga bo'lgan qiziqishini qondirishga yordam beradigan butun dunyo bo'ylab ta'lim vositasidir. Axborotkommunikatsiya texnologiyalarini o'quv jarayoniga joriy etishning asosiy maqsadi bugungi axborot olamiga xos bolgan yangi turdagi ta'lim faoliyatining paydo bo'lishiga yordam berishdir. Intellektual tizimlar fani bugungi kunda eng rivojlanayotgan fanlardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada Intellektual tizimlar nima, jarayon sifatidagi nazariy qarashlar to'g'risida fikr yuritadi.

Bizning vazifamiz, oliy burchimiz-farzandlarimiz jismoniy ham ma'naviy jihatdan uyg'un rivojlangan, zamonaviy bilim va tajribalarni puxta egallagan, Vatanimiz va xalqimiz kelajagi uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir bo'lgan barkamol insonlar bo'lib voyaga yetishi uchun qo'limizdan kelgan barcha ishlarni amalga oshirishdan iboratdir. Bugungi kunda oliy o'quv yurtlarining malakali kadrlar tayyorlashda zamonaviy o'qitish usullarida innovatsion texnologiyalardan foydalanish doirasi kengayib bormoqda. Innovatsiya tushunchasi mustaqillik yillaridan kirib kelgan yangi iqtisodiy termin bo'lib, inglizcha - innovation so'zidan olingan va yangiliklar kiritish, o'zgartirishlar degan ma'noni anglatadi. Innovatsion texnologiyalar asosan pedagogik jarayon va o'qituvchi, talaba faoliyatiga yangiliklar va o'zgartirishlar kiritish demakdir. Aniq fanlarning o'qitilish sifati va samaradorligini oshirish maqsadida pedagogik texnologiyalari zamonaviy axborot texnologiyalari imkoniyatlari asosida 3 turdagi o'quv mashg'ulotlariga: ya'ni ma'ruza, amaliy va laboratoriya mashg 'ulotlarining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda keltiriganlarni kompleks holda qo'llash tavsiya etiladi. Zamonaviy metodlar va ta'lim samaradorligini oshirishga yordam beruvchi texnologik treninglar talabalarda mantiqiy, aqliy, ijodiy , tanqidiy, mustaqil fikrlashni shakllantirish bilan birga ularning qobiliyatlarini rivojlantirish, raqobatbardosh yetuk mutaxassis bo'lish hamda ijobiy kasbiy fazilatlarni tarbiyalashga yordam beradi. Quyidagi aniq fanlarni o'qitish jarayonida qo'llanilishi ehtimoli bo'Igan metodlardan ayrimlari xususida qisqacha to'xtalib o'tamiz.

"SWOT-TAHLIL" jadvali-alohida muammo yoki loyihani tashkillashtirishdek vaziyatni tahlil qilish va manbani baholash vositasi bo'lib, talabalarni tizimli fikrlash, qiyoslash, taqqoslash, tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. "B|B|B" jadvali-mavzu, matn, bo'lim bo'yicha izlanuvchanlik olib borish imkonini berib, tizimli fikrlash, tuzilmaga keltirish, tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. "INSERT" texnikasi-talabalarda yangi axborotlar tizimini qabul qilish, bilimlarni o'zlashtirishning majmuali vazifalarini yechish va o'quv materiallarini mustahkamlash hamda kitob bilan ishlashning o'quv malakalarini rivojlantirishga qaratilgan. "BLITS-O'YIN" metodi-harakatlar ketma ketligini to'gri tashkil etish mantiqiy fikrlash, o'rganayotgan predmeti asosida ko'p, xilma - xil fikrlar va ma'lumotlardan kerakligini tanlab olishni o'rgatishga qaratilgan. "T-sxemasi" metodi biror bir tushuncha

yoki mavzu bo'yicha o'rnatilgan tizimni qiyosiy tahlil' etish, solishtirish, taqqoslash, mustaqil munosabatlarni shakllantirish uchun imkoniyat yaratishga qaratilgan. "3*4" metodi-talabalarning erkin fikrlashi, keng doirada turli g'oyalarni bera olishi, ta'lim jarayonida yakka, kichik guruh holda tahlil" etib , xulosa chiqara olishi, ta'rif bera olishiga qaratilgan. "Charxpalak" texnologiyasi-talabalarda muayyan mavzu bo'yicha o'zlashtirilgan kasbiy axborotlarni mustahkamlash, analiz-sintez qilish, takrorlash, baholash va mustaqil ijodiy ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Dars jarayonida imkoni boricha talabalarni mavzuga jalb qilish, qiziqtirish, jamoa bo'lib fikrlashni shakllantirish ularni shu mavzu to'g'risida kengroq tushunchaga ega bo'lishlariga imkon yaratadi. Ma'ruza va amaliyot darslarini kompyuter xonalarida olib borish, mavzularni yoritishda va amaliyot darslarini imkoni boricha talabalarni jalb etgan holda olib borish dars o'tish sifatini yaxshilaydi. Jamoa bo'lib fikrlash pedagogik ta'sir etish usullaridan biri bo'lib, ta'lim berish sifatini oshiradi. O'qitish jarayonida o'qituvchi va talaba hamkorlikda ko'zlangan natijaga erishishi ko'p jixatdan tanlangan texnologiyalarga bog'liq, chunki qo'llanilgan ta'lim texnologiyasi o'qituvchi va talaba o'rtasida hamkorlikni tashkil eta olsa, bu o'qituvchining yutig'idir. Ma'ruza va amaliyot darslarini olib borishda innovatsion va axborot texnologiyalarini qo'llash talabalarni erkin fikrlashga, mavzuni yoritishda ijobiy yondoshishga, adabiyotlardan samarali foydalanishga va pirovard natijada o'zi tanlagan kasbiga to'liq qiziqishi ortishiga olib keladi. O'qitish jarayonida innovatsion va axborot texnologiyalarini kengroq qo'llash uchun o'qituvchilar uchun bu borada o'quv uslubiy qo'llanmalar chop etish va ulardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Kompyuter va axborot tenologiyalaridan foydalanib, ta'lim sohasida, o'quv faoliyatida va o'quvchilar ijodiy tafakkurini rivojlantirishda yangi imkoniyatlar yaratiladi. Axborot texnologiyalari ta'limni amalga oshirish jarayonida hayot bilan uyg'unlashtirishga imkon beradi. O'qitishni kelajakdagi kasbiy faoliyat bilan chambarchas bog'lash imkoniyati paydo bo'ladi. Axborot texnologiyalarini qo'llashda o'quvchi shaxsining butun imkoniyatlarini amalga

oshirishga: kompyuter vositalari orqali bolaning bilishga oid, axloqiy, ijodiy, muloqot qilish va estetikaviy imkoniyatlarini, qobiliyatlarini ro'yobga chiqarishga intilish lozim. Kompyuter va axborot texnologiyalarini o'quvchi shaxsini rivojlantirishning to'laqonli vositasiga aylantirish uchun o'qituvchining o'zi axborot texnologiyalar sohasida bilimdon （salohiyatli） bo'lishi kerak.

Axborot texnologiyalarining asbob-uskuna va dasturiy vositalarining juda jadallik bilan rivojlanib borishi, masalan, yangi avlod kompyuterlarining , yangi dasturlarining chiqishi, turli ta'limiy vazifalarni hal etish qulay texnikaviy imkoniyatlar ochib beradi. Biroq ilmiy izlanishlar o'quv maqsadida foydalaniladigan axborot tizimlari o'z didaktik sifatlariga ko'ra hali ham qoniqarsiz darajada ekanligini ko'rsatadi. Buning sababi shundaki, axborot tenologiyalarini o'qitish maqsadlarida foydalanishning metodik (pedagogik) vositalari axborotlashtirishning texnikaviy vositalari rivojlanishidan ancha orqada qolib ketyapti. Kompyuterning imkoniyatlari juda katta, biroq pedagogik maqsadlarda u yetarli darajada foydalanilmayapti. O'qitish maqsadidagi axborot uni loyihalashtirish bosqichida kiritiladi. Xususan, axborot — avtomatlashtirilgan o'qitish tizimlarining ma'lumotlar bazasini yaratishda, elektron darsliklarni tuzish uchun o'quv materialini tayyorlashda, modellashtiriuvchi turdagi kompyuter tizimlari bilan o'quv ishlarining ssenarylarini, masalalar va mashqlar, test topshiriqlari tuzishda kiritiladi. Axborot texnologiyalari bir yo'la bir necha fan sohalarida informatika, matematika, kibernetika, psixologiya, pedagogika kabi fanlarga oid ma'lumotlari birlashtiradi. Biroq bu uyg'unlikda psixologik-pedagogik asos yetakchi o'rin tutadi. Axborot texnologiyalarini ishlab chiqish va o'qitish jarayoniga joriy qilish muhim o'rin egallaydi. Yangi axborot texnologiyalari o'quv jarayoni va ilmiy-tadqiqot ishlari uchun katta ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, o'quv mashg'ulotlarida intellektual va innovatsion texnologiyalarni qo'llash vaqtini tejash bilan birga, amaliy ko'nikmalari shakllantirish, fikrini erkin bayon eta olish, o'tilayotgan materiallarni tez o'zlashtirish, keng raqobatni shakllantirish va talaba yoshlarning aniq fanlarga qiziqishlari oshishiga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1.] O'.O'.Tolipov, M.O'smonboyeva "Pedagogik texnologiya nazariya va amaliyot" O'z.RFA nashriyoti T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'PFITI, 2005 y.

[2.] Korneyev V.V.. Garev A.F. i dr. Bazi dannix. Intellektualnaya obrabotka informatsii. - M.: «Nolidj», 2000.

[3.]Gavrilova T.A.. Xoroshevskiy V.F. Bazi znaniy intellektualnix sistem. - S-Pb: Piter, 2001. 131

[4.]Zmitrovich A. I. Intellektualnie informatsionnie sistemi. - Mn: Tetra Sistems, 1977.

BURISH METODI BILAN MASALALAR YECHISH.

Bozorova O‘g‘iloy Hikmat qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi
Imomov Abdusalom Mo’minjon o’g’li
Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi

Kirish.

Yasashga doir masalalarni yechishda ba'zan masalada izlanuvchi figurani taxminan chizib, keyin bu figurani yoki uning bir bo‘lagini tanlab olingan biror markaz atrofida biror burchakka buriladi.

Natijada burilgan figura berilganlarga nisbatan shunday qulay vaziyatni oladiki, berilgan va izlanuvchilar orasidagi munosabatlarni aniqlash imkoniyati tug‘iladi va shunday bir yordamchi figura hosil bo‘ladiki, ug‘sh berilganlardan bevosita yasash va bu figuradai izlanuvchi figuraga o‘tish mumkin bo‘ladi, ya'ni masalani yechish yo‘li topiladi.

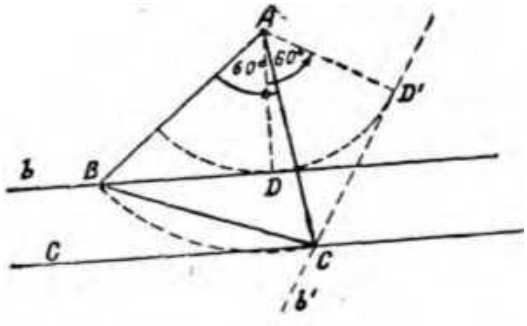
Yordamchi figuradan izlanuvchi figuraga o‘tish, ko‘proq teskari almashtirish orqali bajariladi.

1-masala. Bir uchi berilgan A nuqtada, B va C uchlari esa mos ravishda berilgan b va c parallel tug‘ri chiziqlarda yotuvchi teng tomonli ABC uchburchak yasang.

Analiz. ABC uchburchak — izlanuvchi teng tomonli uchburchak deb faraz qilaylik.

1-chizma.

ABC uchburchakning AB tomonini, b va b' to‘g‘ri chiziqni A nuqta atrofida 60° burchak miqdorida

shunday buraylikki, AB tomon AC tomon ustiga tushsin. Bu holda uchburchakning b to‘g‘ri chiziqdagi B uchi uning C uchiga tushib, b to‘g‘ri chiziq esa C nuqtadan o‘tuvchi b' vaziyatga keladi. Demak, uchburchakning C uchi c va b' to‘g‘ri chiziq- larning kesishgan nuqtasida bo‘lar ekan.

Yasash. Berilgan to‘g‘ri chiziqlardan birini, masalan, b to‘g‘ri chiziqni berilgan A nuqta atrofida 60° (yoki -60°) burchakka buramiz . Bundan hosil bo‘lgan b' to‘g‘ri chiziq bilan berilgan c to‘g‘ri

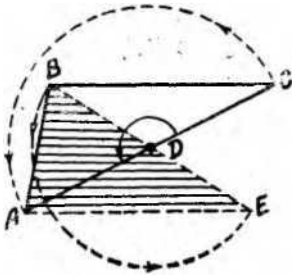
chiziqning kesishgan nuqtasi — izlanuvchi uchburchakning C uchi bo‘ladi. Topilgan C nuqtani A nuqta atrofida 60° li burchakka burib, b to‘g‘ri chiziqda B nuqtani topamiz.

2-masala. Ikki tomoni va uchinchi tomoniga o‘tkazilgan medianasi berilgan uchburchak yasang.

Analiz. ABC uchburchak — izlanuvchi uchburchak chizmada tasvirlangan.

AB, BC uning berilgan tomonlari va BD berilgan medianasi bo‘lsin, CD 2-chizma.

tomonli BCD uchburchakni D nuqta atrofida 180° ga bursak, AD va DC kesmalarning tengligidan

uning CD tomoni AD kesma ustiga tushadi. Bu holda BCD uchburchakning B uchi E nuqtaga va C uchi A nuqtaga tushib, o‘zi AED uchburchak vaziyatiga keladi. DE kesma BD ning davomi bo‘ladi. Hosil bo‘lgan ABE uchburchak yordamchi figura bo‘ladi.

Haqiqatan:

A) Masalada berilgan AB va AE = BC hamda BE = BD + DE = 2BD elementlar bo‘yicha ABE uchburchakni yasash mumkin.

B) ABE uchburchakdan ABC uchburchakka o‘tish mumkin: BE tomonning o‘rtasi D ni topib, uni A nuqta bilan tutashtirishdan hosil bo‘lgan ADE uchburchakni D nuqta atrofida 180° ga burib, uni BDC uchburchak holiga keltiramiz. ABC uchburchak — izlanuvchi uchburchak bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. И.М.Яглом “Геометрические преобразования” Гостехиздат, М., 1955.
2. Я.П.Понарин “Элементарная Геометрия” Москва Издателъство МЦНМО, 2004.
3. R.K.Otajonov “Geometri yasash metodlari”. “O’qituvchi” nashriyoti Toshkent 1965
4. A.V.Pogorelov “Geometriya”, Toshkent, 2011.
5. A.Azamov, B.Haydarov va boshqalar “Geometriya”, T.: Yangiyo‘l poligraf servis, 2013.
6. A.R.Qutlimurotov. O‘.H.Bozorova. Geometrik almashtirishlar-Academic research in educational sciences,2(5),1497-1501,2021.
7. O’.H.Bozorova “SILINDRIK VA SFERIK KOORDINATALAR SISTEMASI” GOLDEN BRAIN ISSN:2181-4120 VOLUME 1/ISSUE14/2023. 217-220.

HARAKATNING ASOSIY TURLARIDAN BIRI BURISH

Bozorova O‘g‘iloy hikmat qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi

Kirish.

Harakatning burish turi.

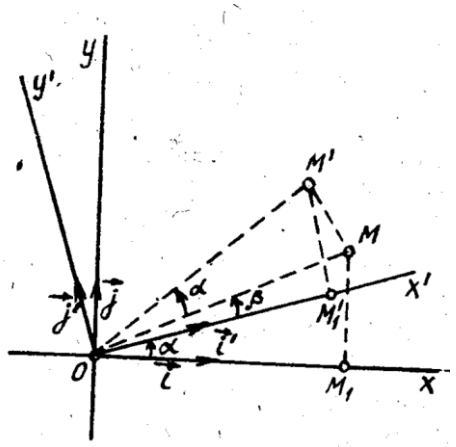
Teorema. Tekislikda burishdan iborat almashtirishlar harakat bo‘ladi.

Isbot. Koordinatalar boshi umumiy O nuqta bo‘lgan bir xil orientatsiyali ikkita $\{O,\vec{i},\vec{j}\}$ va $\{O',\vec{i}',\vec{j}'\}$ Dekart koordinatalar sistemalarini olamiz va $\left(\vec{i},\vec{i}'\right)=\alpha$ bo‘lsin. Tekislikda O nuqta atrofida α burchakka burish R_O^α $\mathcal{B}$ Dekart koordinatalar sistemasini $\mathcal{B}'$ Dekart koordinatalar sistemasiga o‘tkazadi, chunki koordinatalar sistemasi bir xil orientatsiyali va $\left(\vec{i},\vec{i}'\right)=\alpha$. Tekislikdagi ixtiyoriy M nuqtaning R_O^α burishdagi obrazi M' nuqta bo‘lsin. Burish ta’rifiga ko‘ra $\left(M_1OM\right)=\left(M_1'OM'\right)=\alpha+\beta,$ u holda $\Delta M_1OM\cong\Delta M_1'OM'$. Bundan $\left|OM_1\right|=\left|OM_1'\right|$ va $\left|M_1M\right|=\left|M_1'M\right|$.

Demak, M nuqtaning $\mathcal{B}$ Dekart koordinatalar sistemasiga nisbatan koordinatalari bilan uning obrazi $\mathcal{B}'$ Dekart koordinatalar sistemasiga nisbatan koordinatalari bilan bir xil va R_O^α burish 1-tur harakat bo‘ladi.

Endi burishning analitik ifodasini topamiz.

Tekislikda R_O^α burish natijasida undagi $\{O,\vec{i},\vec{j}\}$ Dekart koordinatalar sistemasi $\{O',\vec{i}',\vec{j}'\}$ Dekart koordinatalar sistemasiga o‘tib, $\mathcal{B}$ Dekart koordinatalar sistemasiga nisbatan x,y koordinatalarga ega bo‘lgan ixtiyoriy M nuqtaning M' obrazi $\mathcal{B}'$ Dekart koordinatalar sistemasiga nisbatan ham x,y koordinatalarga ega. M' nuqtaning $\mathcal{B}$ Dekart koordinatalar sistemasiga nisbatan koordinatalari x',y' bo‘lsin (1-chizma).

1-chizma

Burish markazi O invariant, ya’ni $O=O'$ va $\mathcal{B}$, $\mathcal{B}'$ Dekart koordinatalar sistemalari bir xil orientatsiyali bo‘lgani uchun (2) formulalardan

$$\begin{cases} x'=x\cos\alpha-y\sin\alpha, \\ y'=x\sin\alpha+y\cos\alpha \end{cases} \quad (1)$$

formulalar kelib chiqadi.

Demak, (1) formulalar burishning analitik ifodasini ifodalaydi.

Tekislikda burish burish markazi va burish burchagining berilishi bilan, shuningdek, burish markazi va bir juft mos nuqtalarning berilishi bilan yagona ravishda aniqlanadi. Agar burish markazi va burish burchagi berilsa, u holda ta'rifga ko'ra tekislikning har bir M nuqtasining yagona M' obrazi topiladi. Agar burish markazi 0 va bir juft mos A, A' nuqtalar bilan berilgan bo'lsa, u holda $\angle AOA'$ ning miqdori $\left(AOA'\right)$ ni burish burchagi deb qabul qilib, shu burish burchagi va burish markazi bo'yicha tekislikdagi M nuqtaning M' obrazi topiladi.

1-Masala. Kvadratning va teng tomonli uchburchakning o'z-o'ziga o'tkazadigan barcha burish markazlari va burish burchaklari toping.

Yechish. Kvadrat diaganallarining kesishgan nuqtasi 0 nuqtani burish markazi va soat strelkasi bo'yicha yoki unga qarama-qarshi yo'nalishda 90^0 va 180^0 burchakni burish burchagi deb qabul qilsak, kvadrat o'z-o'ziga almashinadi. Demak, kvadratni o'z-o'ziga o'tkazuvchi to'rtta burish mavjuddir:

$$\alpha = 90^0, 180^0, -90^0, -180^0.$$

Teng tomonli uchburchak balandliklarining kesishgan 0 nuqtasini burish markazi va soat strelkasi bo'yicha yoki unga qarama-qarshi yo'nalishda 120^0 burchakni burish burchagi deb qabul qilsak, teng tomonli uchburchak o'z-o'ziga o'tadi. Demak, teng tomonli uchburchakning o'z-o'ziga o'tkazadigan ikkita burish mavjud: biri 0 nuqta atrofida $\alpha = 120^0$ burchakka, ikkinchisi shu nuqta atrofida $\alpha = -120^0$ burchakka burishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. И.М.Яглом "Геометрические преобразования" Гостехиздат, М., 1955.

TA'LIM JARAYONLARIDA VIDEO DARSLARNI QO'LLASH VA ULARNI YARATISHDA SUN'IY INTELLEKT VA NEYRON TARMOQLARDAN FOYDALANISH

Ergashov N.I.
Chirchiq davlat pedagogika universiteti Chirchiq, O'zbekiston

Hozirgi kunda axborot texnologiyalari hayotimizning ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ijtimoiy tarmoqlar va turli dasturlar bugungi hayot tarzimizni bir necha martta yengillashtirib bormoqda. Ulardan deyarli barcha sohalarda foydalanilib turli masalalarni yechishda samarali hamda foydali ishlar amalga oshirilmoqda. Shunday ekan bugungi kunda axborot texnologiyalarini puxta egallash va undan ta'lim jarayonlarida sifatli va foydali ma'nbaalar yaratishda foydalanish zamon talabidir.

Ta'limda sun'iy intellekt - AI (artificial intelligence) ning turli usullar qo'llanilishi mumkin. Masalan, talaba topshiriqlarini avtomatlashtirilgan holda baholash, shaxsiylashtirilgan ta'lim tajribasi va sun'iy intellekt asosida ishlaydigan repetitorlardan foydalanishi. Shuningdek, sun'iy intellektdan ta'lim ma'lumotlarini yig'ish va tahlil qilish, moslashuvchan ta'lim tizimlari va o'quvchilarning ta'lim natijalarini avtomatlashtirilgan baholash uchun ham foydalanish mumkin.

AI turli usullar bilan ta'lim mazmunini yaxshilash uchun ishlatilishi mumkin. U shaxsiylashtirilgan o'quv tajribasini yaratish, maqsadli ko'rsatmalar va fikr-mulohazalarni taqdim etish, kerakli sohalarni aniqlash uchun ma'lumotlarni tahlil qilish va ma'muriy vazifalarni avtomatlashtirish uchun ishlatilishi mumkin. Shuningdek, sun'iy intellektga moslashtirilgan kurs materiallarini yaratish, video darslar

tayyorlash, real vaqt rejimida o‘quvchilar faoliyatiga oid tushunchalarni tahlil qilish, baholashni avtomatlashtirish va boshqalar uchun ham foydalanish mumkin [1].

Ta’lim jarayonini tashkil etishning hozirgi kundagi keng sifatli va unumli uslublardan biri video darsliklar yaratish hamda ulardan ta’lim jarayonida keng foydalanish hisoblanadi. Video darslar bugungi tezkor raqamli dunyoda tezkor o‘rganish, muloqot qilish va hikoya qilish uchun muhim vositaga aylandi. Bu esa o‘qituvchi sifatida o‘quvchi va talabalarni jalb qilish va ilhomlantirish uchun dars jarayonlarini ajoyib grafika imkoniyatlaridan foydalanib dars jarayonlarini tashkil etishga hizmat qiladi. Ammo boshqa tomondan, yuqori sifatli animatsion video darslar yaratish ko‘p vaqt va resurslarni talab qiladigan jarayon hisobllanadi. Shunday muammolarni va jarayonlarni hal etishda sun’iy intellekt (AI) animatsion video yaratuvchi vositalar bizga yordam beradi. Bu bizning videodarslarni ishlab chiqarish uslubimizni o‘zgartiradi. Ushbu ilg‘or texnologiyalar foydalanuvchilarga sun’iy intellekt (AI) imkoniyatlaridan foydalangan holda oz kuch va bilim bilan o‘z g‘oyalarini amalga oshirish imkonini beradi. AI animatsion video yaratuvchilari ilg‘or algoritmlar va aqlli dizayn ko‘nikmalaridan foydalangan holda sozlanishi mumkin bo‘lgan andozalar, qulay interfeyslar va mustahkam tahrirlash vositalari kabi turli funksiyalarni taqdim etadi. Ushbu vositalar mutaxassislar va havaskorlar uchun ijodiy o‘yin maydonchasini ta'minlaydi, animatsion tushuntirish darslar, o‘quv qo'llanmalari yoki jozibali ijtimoiy media kontentini yaratishga yordam beradi.

Ushbu sun'iy intellektga asoslangan vositalar oldindan ishlab chiqilgan elementlarning keng kutubxonalari va video darslar yaratish jarayonini tezlashtiradigan aqlli algoritmlari tufayli animatsion video ishlab chiqarish sohasida mumkin bo‘lgan chegaralarni oshirmoqda. Aytish mumkinki bugungi kunda video darsliklarni yaratishda ommalashgan va hamma keng foydalanib kelayotgan turli ko‘rinish va imkoniyatlarga ega amaliy dasturlar ham mavjud. Ammo yuqorida aytilganidek hozirgi kunda ba’zi dasturlarning o‘rnini bosuvchi sun’iy intelekt va uning unsurlari yordamida ishlovchi neyron tarmoq deb nomlangan yangi tushunchalar ham ularning o‘rnini egallayotgani hech kimga sir emas. Bugungi ilg‘or texnologiyalar rivojlangan davrda sun’iy intelekt va uning unsurlari neyron tarmoqlar deyarli hayotning barcha jabhalariga keng tadbiq etilmoqda. Neyron tarmoqlar va sun’iy aqlni o‘rganish doirasida juda ham ko‘plab, ishlar olib borilgan [2], [3], [4]. Ushbu izlanishlar natijasi o‘laroq hozirda juda ko‘plab sun’iy intellekt orqali ishlovchi dasturlar va neyron tarmoq dasturlari yaratilgan. Ushbu yaratilgan yangi sun’iy intelekt ahamiyati neyron tarmoqlarning videoni qayta ishlash sohasini o'zgartirishi va avtomatlashtirilgan video tahlili va tushunish uchun yangi imkoniyatlarni ochish potentsialidadir. Ushbu yangi yaratilayotgan ishlar, bir qator ilovalar, jumladan, videokuzatuv, videolar ustida ishlash, dars jarayonlarini boshqarish va ularni tasvirlash uchun muhim ahamiyatga ega. Bu sohada kelajakdagi tadqiqotlar uchun katta imkoniyatlar mavjud. Keyingi tadqiqotlar yanada mustahkam va kengaytiriladigan neyron tarmoq arxitekturasini ishlab chiqish, modellarning aniqligi va talqin qilinishini yaxshilash va ta’lim sohasida video darslarni yaratish va qayta ishlash uchun yangi ilovalarni o‘rganishga yo‘naltirilishi mumkin. Umuman olganda, hozirgi yangiliklar sun’iy intelekt va neyron tarmoqlarning videoni qayta ishlash sohasida inqilob qilish imkoniyatlarini ko‘rsatdi va biz kelgusi yillarda bu sohada yanada qiziqarli o‘zgarishlarni ko‘rishimiz mumkin. Soha taraqqiyotda davom etar ekan, biz video darslarni va ma’lumotlarni yaxshiroq tushunish hamda sharhlashga yordam beradigan yangi ilovalar va tushunchalar paydo bo‘lishini kutishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

[1]. Ayupov R.H., Kurbonov Z.M.// International scientific and technical conference “digital technologies: problems and solutions of practical implementation in the spheres” 2023. 27-28-aprel.

[2]. Рахимов, Қ., Сотволдиев, А.Д.// Машинали ўқитиш ва сунъий интеллектнинг амалий соҳаларда қўлланиш тенденсиялари. Youth, science, education: topical issues, achievements and innovations, (2022). 85-91 b.

[3]. Васенков, Д. В.// Методы обучения искусственных нейронных сетей. Компьютерные инструменты в образовании, (2007). 20-29 b.

OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARIGA KOSHINING INTEGRAL FORMULASI MAVZUSINI TUSHUNTIRISH METODIKASI

Eshmetova Sabohat Dusimbatovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
"Matematika va informatika" fakulteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Kompleks o'zgaruvchili funksiya integralining yechimi ushbu maqolada Koshining integral formulasidan foydalanib bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Golomorf funksiyalar, Koshining integral formulasi, bog'lamli soha.

Abstract. The solution to the Integral of a complex variable function is stated in this article using Koshy's integral formula

Keywords: Holomorphic functions, Cauchy's integral formula is, connected field.

Kompleks sonlar tekisligi C_z da chegaralangan D sohani qaraylik. Uning chegarasi ∂D silliq (bo'lakli silliq) chiziqdan iborat. Bu yopiq egri chiziq musbat yo'nalishda olingan bo'lsin:

Aytaylik, $\overline{D} = D \cup \partial D$ to'plamda $f(z)$ funksiya aniqlangan bo'lsin.

1-teorema ([2],[4],). Agar $f(z)$ funksiya D sohada golomorf bo'lib, $\vec{D}$ da uzluksiz bo'lsa, u holda $\forall z \in D$ nuqta uchun

$$f(z) = \frac{1}{2\pi i} \int_{\partial D} \frac{f(t)}{t - z} dt$$

tenglik o'rinli bo'ladi.

2-teorema ([3],[4],[5]). Koshi tipidagi integral C \ Γ sohada F(z) funksiyasini aniqlab, bu funksiya ushbu xossalarga egadir:

a) F(z) funksiya C \ Γ da golomorf,

b) $\lim_{z \to \infty} F(z) = 0$

c) F(z) funksiyaning istalgan tartibli hosilasi $F^n(z)$ mavjud va

$$F^n(z) = \frac{n!}{2\pi i} \int_{\gamma} \frac{f(\xi)}{(\xi - z)^{n+1}} d\xi \qquad (1)$$

tenglik o'rinli.

1- misol. Ushbu

$$\int_{\gamma} \frac{e^{2z}}{(z+3)^4} dz$$

integralni hisoblang, bunda γ chiziq C tekislikdagi $z = -3$ nuqtani o'z ichiga oladigan ixtiyoriy yopiq kontur.

γ kontur bilan chegaralangan sohani D deb belgilaymiz. Ravshanki, $f(z) = e^{2z}$ funksiya va D soha uchun 2-teoremaning shartlari bajariladi. Unda (1)-formuladan foydalanib topamiz:

$$\int_{\gamma}\frac{e^{2z}}{(z+3)^4}dz=\int_{\gamma}\frac{f(z)}{(z+3)^4}dz=\frac{2\pi i}{3!}\cdot f'''(-3)=\frac{2\pi i}{6}\cdot 2^3\cdot e^{-6}=\frac{8\pi i}{3e^6}.$$

2- misol. Koshining integral formulasidan foydalanib quyidagi

$$\int_{|z-2|=5}\frac{e^{z^2}dz}{(z+4)(z-6)}$$

integralni hisoblang.

$|z-2|=5$ aylana bilan chegaralangan sohani D deb belgilaymiz.

$F(z)=\dfrac{e^{z^2}}{(z+4)(z-6)}$ deb belgilasak, $z_1=6\in D$ va $z_2=-4\notin D$

$$\Rightarrow F(z)=\frac{e^{z^2}}{(z+4)(z-6)}=\frac{f(z)}{z-6}$$

$f(z)$ funksiya D da golomorf bo'lganligi uchun Koshining integral formulasiga muvofiq

$$\int_{|z-2|=5}\frac{e^{z^2}dz}{(z+4)(z-6)}=\int_{|z-2|=5}F(z)dz=\int_{|z-2|=5}\frac{f(z)}{z-6}dz=2\pi i f(6)=2\pi i\frac{e^{36}}{10}=\frac{e^{36}\pi i}{5}.$$

3- misol. Koshining integral formulasidan foydalanib quyidagi

$$\int_{|z|=2,5}\frac{z-1}{(z+2)(z-3)}dz$$

integralni hisoblang.

$|z|=2{,}5$ aylana bilan chegaralangan sohani D deb belgilaymiz.

$F(z)=\dfrac{z-1}{(z+2)(z-3)}$ deb belgilasak, $z_1=-2\in D, z_2=3\notin D.$

$$\Rightarrow F(z)=\frac{z-1}{(z+2)(z-3)}=\frac{f(z)}{z+2}$$

$f(z)$ funksiya D da golomorf bo'lganligi uchun Koshining integral formulasiga muvofiq

$$\int_{|z|=2,5}\frac{z-1}{(z+2)(z-3)}dz=\int_{|z|=2,5}\frac{f(z)dz}{z+2}=2\pi i f(-2)=2\pi i\cdot\frac{3}{5}=\frac{6\pi i}{5}.$$

4- misol. Koshining integral formulasidan foydalanib quyidagi

$$\int_{|z+1|=3}\frac{z-1}{(z-3)^2(z+i)^2}dz$$

integralni hisoblang.

$|z+1|=3$ aylana bilan chegaralangan sohani D deb belgilaymiz.

$F(z)=\dfrac{z-1}{(z-3)^2(z+i)^2}$ deb belgilasak, $z_1=-i\in D, z_2=3\notin D.$

$$\Rightarrow F(z)=\frac{z-1}{(z-3)^2(z+i)^2}=\frac{f(z)}{(z+i)^2}.$$

$f(z)$ funksiya D da golomorf bo'lganligi uchun Koshining integral formulasiga muvofiq

$$\int_{|z+1|=3}\frac{z-1}{(z-3)^2(z+i)^2}dz=\int_{|z+1|=3}\frac{f(z)}{(z+i)^2}dz=2\pi i\cdot f'(-i)=\frac{2\pi i(i+1)}{(i+3)^3}$$

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sadullayev A., Xudoyberganov G., Mansurov X., Vorisov A., Tuychiyev T.
2. Matematik analiz kursidan misol va masalalar to'plami. 3-qism (kompleks analiz) "O'zbekiston", 2000.
3. Волковыский Л.И., Лунц Г.Л., Араманович И.Г. Сборник задач по теории функций комплексного пременного. 3-nashri. – M. "Наука", 1975.

EFL TEACHING IN THE DIGITAL AGE: ONLINE RESOURCES AND PLATFORMS

Galina NikolaevnaKrivosheyeva
Teacher of the Interfaculty Department of Foreign Languages, Chirchik State Pedagogical University

ABSTRACT

This comprehensive article explores the transformative impact of digital technology on English as a Foreign Language (EFL) teaching in the contemporary era. The proliferation of online resources and platforms has revolutionized EFL education, offering enhanced accessibility, diverse content, personalized learning, and improved communication. However, effective integration into the classroom requires careful consideration of best practices, including blended learning models, teacher training, content curation, clear instructions, monitoring, and equity considerations. Despite the numerous benefits, challenges such as technological barriers and maintaining human connection must be addressed. This article provides a holistic overview of the evolving landscape of EFL teaching in the digital age, offering valuable insights for educators and stakeholders in the field.

Keywords: EFL teaching, Digital age, Online resources, Online platforms, Blended learning, Personalized learning, Teacher training, Educational technology, Digital literacy, Equity considerations.

Introduction

The field of English as a Foreign Language (EFL) teaching has witnessed a remarkable transformation in recent years due to the rapid advancement of digital technology. With the proliferation of online resources and platforms, EFL educators now have an extensive array of tools at their disposal to enhance language learning experiences. This article explores the evolving landscape of EFL teaching in the digital age, delving into the diverse online resources and platforms available to both teachers and learners. By examining their benefits, challenges, and effective integration strategies, we aim to provide educators with valuable insights into harnessing the power of technology for EFL instruction.

The Digital Revolution in EFL Education

The digital revolution has revolutionized the way English is taught and learned around the world. As digital technology continues to permeate every aspect of our lives, EFL education is no exception. Online resources and platforms have become indispensable tools for both EFL teachers and students. In this section, we will delve into the key aspects of this digital transformation.

Accessibility and Flexibility: One of the most significant advantages of EFL teaching in the digital age is the unprecedented accessibility and flexibility it offers. Learners can access a wealth of resources at any time and from anywhere, breaking down geographical barriers and time constraints (Garrison

&Kanuka, 2004). This flexibility aligns with the diverse needs and schedules of EFL learners, making education more inclusive and learner-centric.

Rich and Diverse Content: Digital platforms provide a vast array of content that caters to different learning styles and levels. From interactive multimedia lessons to video tutorials, learners can choose materials that suit their preferences and proficiency levels (Graham &Perin, 2007). Additionally, the digital landscape offers access to authentic materials such as podcasts, news articles, and videos, allowing learners to engage with real-world language use.

Personalized Learning: Online resources and platforms often employ adaptive learning algorithms, allowing for personalized learning experiences (Stein, Kuhlen, & Flanagan, 2019). These algorithms track learner progress and tailor content to address individual strengths and weaknesses. Personalized learning enhances motivation and engagement among EFL students (Vygotsky, 1978).

Enhanced Interaction and Communication: The digital age has brought about a revolution in communication tools and platforms. EFL learners can now engage in real-time communication with native speakers, language exchange partners, or fellow learners from across the globe. This fosters authentic language use and cultural exchange (Warschauer, 1997). Platforms like Skype, Zoom, and language exchange websites facilitate such interactions.

Assessment and Feedback: Digital platforms offer various assessment tools that allow both teachers and learners to track progress. Automated quizzes, tests, and language proficiency assessments provide immediate feedback, enabling learners to identify areas for improvement (Chapelle& Douglas, 2006). Moreover, teachers can monitor student performance more effectively, allowing for targeted instruction.

Effective Integration of Online Resources and Platforms

While the benefits of digital resources and platforms in EFL teaching are evident, their effective integration into the classroom is key to maximizing their potential. Here are some strategies and best practices for EFL educators:

Blended Learning Models - Blending traditional classroom instruction with online resources creates a balanced learning environment (Graham, 2006). Instructors can use digital resources for homework assignments, supplementary materials, and self-paced practice, allowing in-class time for interactive activities, discussions, and collaboration.

Teacher Training and Digital Literacy - Educators must be proficient in using digital tools and resources effectively (Leu, Kinzer, Coiro, &Cammack, 2004). Professional development opportunities, workshops, and courses can help teachers develop digital literacy skills and integrate technology seamlessly into their teaching.

Curating High-Quality Content - Selecting appropriate digital resources is crucial. Teachers should curate a collection of high-quality materials that align with their curriculum goals and learners' needs. Open educational resources (OER) and reputable language learning platforms can be valuable sources (Wiley & Hilton III, 2018).

Providing Clear Instructions - Effective use of digital resources requires clear instructions and guidance for learners (Morrison & Collins, 1996). Teachers should provide step-by-step instructions on accessing and utilizing online materials and be readily available to address any questions or issues.

Monitoring and Feedback -Teachers should actively monitor learner progress and provide timely feedback (Chen & Hung, 2016). This not only ensures that students are on track but also allows for adjustments in instruction based on individual needs.

Ensuring Equity and Accessibility -EFL educators must be mindful of issues related to equity and accessibility. Not all students may have equal access to technology or a reliable internet connection. Therefore, it is essential to provide alternative options for those facing digital disparities (Johnson, Adams, Cummins, & Estrada, 2012).

Challenges and Considerations

While the digital age has opened up exciting possibilities for EFL education, it also presents certain challenges that educators must navigate:

- ✓ **Technological Barriers:**Access to technology and reliable internet connectivity can be limited in some regions, potentially creating inequalities in learning opportunities (Warschauer&Matuchniak, 2010). Addressing these disparities is crucial for ensuring equitable education.
- ✓ **Digital Overload:**The abundance of online resources can overwhelm both teachers and learners. Finding the right balance and avoiding information overload is essential (Junco &Cotten, 2011).
- ✓ **Quality Control:**Not all online resources and platforms are of equal quality. Teachers must carefully evaluate and select materials to ensure they align with their pedagogical objectives (Khan &Dousay, 2019).
- ✓ **Privacy and Data Security:**Online platforms often collect and store user data. Teachers must be vigilant about protecting learner privacy and complying with data protection regulations (Reinders&Pegrum, 2016).
- ✓ **Maintaining Human Connection:**While technology can enhance language learning, it should not replace the human connection between teacher and student. Striking a balance between technology and interpersonal interaction is vital (Kessler, 2009).

Conclusion

The digital age has ushered in a new era for EFL teaching, offering unprecedented opportunities for both educators and learners. Online resources and platforms provide accessibility, diverse content, personalized learning, and enhanced communication, enriching the EFL classroom experience. Effective integration of technology requires thoughtful planning, teacher training, and consideration of learner needs and digital equity. As we move forward in this digital era, the fusion of pedagogical expertise with technology holds the potential to transform EFL education, making it more engaging, effective, and accessible to a global audience.

REFERENCES

1. Chapelle, C. A., & Douglas, D. (2006). Assessment and evaluation. In R. Oxford (Ed.), Oxford Handbook of English Language Teaching (pp. 235-248). OxfordUniversityPress.
2. Chen, P. S. D., & Hung, D. (2016). Effects of online reading support on elementary school students' reading performance and attitude: A preliminary study. Computers&Education, 98, 192-205.
3. Garrison, D. R., &Kanuka, H. (2004). Blended learning: Uncovering its transformative potential in higher education. TheInternetandHigherEducation, 7(2), 95-105.
4. Graham, C. R. (2006). Blended learning systems: Definition, current trends, and future directions. In C. J. Bonk & C. R. Graham (Eds.), The handbook of blended learning: Global perspectives, local designs (pp. 3-21). PfeifferPublishing.

5. Graham, C. R., &Perin, D. (2007). A meta-analysis of blended learning and technology use in higher education: From the general to the applied. JournalofComputinginHigherEducation, 21(3), 199-210.

6. Johnson, L., Adams Becker, S., Cummins, M., & Estrada, V. (2012). NMC Horizon Report: 2012 Higher Education Edition. The New Media Consortium.

7. Junco, R., &Cotten, S. R. (2011). Perceived academic effects of instant messaging use. Computers&Education, 56(2), 370-378.

8. Kessler, G. (2009). Student-initiated attention to form in wiki-based collaborative writing. LanguageLearning&Technology, 13(1), 79-95.

9. Khan, S., &Dousay, T. A. (2019). The impact of the digital divide on academic performance. Computers&Education, 145, 103726.

10. Leu, D. J., Kinzer, C. K., Coiro, J., &Cammack, D. (2004). Toward a theory of new literacies emerging from the internet and other information and communication technologies. In R. B. Ruddell& N. J. Unrau (Eds.), Theoretical models and processes of reading (5th ed., pp. 1570-1613). InternationalReadingAssociation.

11. Morrison, G. R., & Collins, A. (1996). Computer-based learning environments: A critical review. In D. H. Jonassen (Ed.), Handbook of research for educational communications and technology (pp. 641-671). Macmillan.

12. Reinders, H., &Pegrum, M. (2016). Supporting digital literacies in a multilingual world. TESOL Quarterly, 50(2), 398-411.

13. Stein, M. K., Kuhlen, R. G., & Flanagan, E. A. (2019). Reimagining learning: Designing and using spaces and technologies. HarvardEducationPress.

14. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. HarvardUniversityPress.

15. Warschauer, M. (1997). Computer-mediated collaborative learning: Theory and practice. TheModernLanguageJournal, 81(4), 470-481.

16. Warschauer, M., &Matuchniak, T. (2010). New technology and digital worlds: Analyzing evidence of equity in access, use, and outcomes. ReviewofResearchinEducation, 34(1), 179-225.

17. Wiley, D., & Hilton III, J. L. (2018). Defining OER-enabled pedagogy. The International Review of Research in Open and Distributed Learning, 19(4).

THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE FORMATION OF INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE

Kudratbek Makhmudov
Head of the Interfaculty Department of Foreign Languages, Chirchik State Pedagogical University
E-mail: k.makhmudov@cspi.uz

ABSTRACT

This conference thesis explores the transformative impact of Artificial Intelligence (AI) on the development of intercultural communicative competence (ICC) in learners. In an increasingly interconnected world, ICC plays a pivotal role in fostering effective cross-cultural communication. This study investigates how AI interventions influence language proficiency, cultural awareness, and intercultural communication skills while uncovering new learning outcomes made possible by AI,

including adaptive learning, personalized feedback, real-time cultural insights, and gamification. Findings from this research highlight the promising role of AI in enhancing ICC education, with implications for educational policies and pedagogical practices.

Keywords: Artificial Intelligence, Intercultural Communicative Competence, ICC Education, Language Learning, Educational Technology.

MADANIYATLARARO MULOQOT KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHDA SUN'IY INTELLEKTNING O'RNI

ANNOTATSIYA

Ushbu tezis o'quvchilarda madaniyatlararo muloqot kompetensiyani shakllantirishda sun'iy intellektning o'zgartiruvchan ta'sirini o'rganadi. Tobora globallashayotgan dunyoda madaniyatlararo muloqot kompetentsiyasi muhim rol o'ynamoqda. Mazkur tesiz sun'iy intellekt aralashuvi tilni bilish, madaniy xabardorlik va madaniyatlararo muloqot ko'nikmalariga qanday ta'sir qilishini o'rganish bilan birga sun'iy intellekt tomonidan mumkin bo'lgan yangi ta'lim natijalarini, jumladan adaptiv o'rganish, fikr-mulohazalar, real vaqtda madaniy tushunchalar va usullarni ochib beradi. Ushbu kichik izlanish natijalari ta'lim muhiti va pedagogik amaliyotga ta'siri bilan madaniyatlararo muloqot ta'limini yaxshilashda sun'iy intellektning istiqbolli rolini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, madaniyatlararo muloqot kompetentsiyasi, madaniyatlararo muloqot ta'limi, tillarni o'rganish, ta'lim texnologiyasi.

INTRODUCTION

In an era characterized by globalization and increased interconnectivity, the ability to communicate effectively across cultures is paramount. ICC represents a vital skill set that enables individuals to navigate the complexities of diverse cultural contexts [3]. As the demand for ICC proficiency continues to grow, educators and researchers have sought innovative approaches to facilitate its development.

AI has emerged as a transformative force in education, offering the potential to revolutionize the way ICC is taught and learned. AI technologies are being integrated into educational settings at an unprecedented pace, providing opportunities for personalized learning, real-time feedback, and adaptive instruction [1]. This technological advancement has ignited a growing interest in exploring the role of AI in ICC education and its potential to yield novel learning outcomes.

This conference thesis embarks on a journey to investigate the symbiotic relationship between AI and ICC development. Through rigorous research, it endeavors to unravel how AI interventions influence the acquisition of language skills, foster cultural awareness, and enhance intercultural communication abilities. Moreover, this study delves into the uncharted territory of new learning outcomes engendered by AI integration in ICC education.

By exploring the intersection of AI and ICC, this research seeks to address the critical gap in our understanding of the transformative potential of AI in shaping ICC learning outcomes. The findings of this study have far-reaching implications for educators, policymakers, and practitioners, offering insights into harnessing AI's capabilities to prepare individuals for effective cross-cultural communication in an ever-evolving global landscape.

LITERATURE REVIEW

ICC has garnered significant attention in the field of education due to its critical role in preparing individuals to effectively communicate and engage with people from diverse cultural backgrounds [3]. ICC encompasses a multifaceted set of skills, including language proficiency, cultural awareness, and the ability to navigate intercultural interactions with sensitivity and adaptability.

Traditional approaches to ICC education have relied heavily on classroom-based instruction and cultural immersion experiences. While valuable, these approaches have limitations in terms of scalability and personalization (Bennett, 2008). As the demand for ICC skills continues to rise in an increasingly globalized world, educators have sought innovative ways to address these challenges.

One such innovation is the integration of AI into ICC education. AI technologies, such as machine learning algorithms and natural language processing, have the potential to transform the way ICC is taught and learned. AI systems can provide personalized language learning experiences, deliver real-time feedback, and adapt instruction to individual learner needs [1].

The intersection of AI and ICC education presents an exciting frontier in research and practice. Empirical studies exploring the impact of AI on ICC development are emerging, shedding light on the potential benefits of AI interventions. For instance, AI-powered language learning platforms have demonstrated their effectiveness in improving language proficiency [8], while AI-driven intercultural training tools have shown promise in enhancing cultural awareness and intercultural communication skills [7].

Furthermore, the integration of AI in ICC education has given rise to new learning outcomes. Adaptive learning systems can tailor instruction to individual learners' strengths and weaknesses, fostering more efficient skill acquisition [1]. Real-time cultural insights provided by AI tools enable learners to navigate complex cultural nuances effectively. Gamification elements incorporated into AI-driven ICC programs engage learners and promote active participation [5].

Despite the promises, challenges remain in the effective integration of AI in ICC education. Issues related to data privacy, ethics, and the digital divide must be carefully considered [4]. Moreover, educators and policymakers must work collaboratively to harness the potential of AI while ensuring that it aligns with educational goals and objectives.

In conclusion, the literature suggests that AI has the potential to revolutionize ICC education by enhancing language proficiency, cultural awareness, and intercultural communication skills while introducing new learning outcomes. As AI continues to evolve, further research is needed to explore its long-term impact and to develop best practices for its integration into ICC education.

METHODS

Here are different teaching methods on the role of AI in the formation of ICC, along with explanations:

- **Adaptive Language Learning Platforms**:

Adaptive language learning platforms use AI algorithms to personalize language instruction based on individual learner's strengths and weaknesses [1]. These platforms continually assess a learner's performance and adapt the content, difficulty level, and pace of lessons to match their needs. For example, if a learner struggles with a particular aspect of language, such as pronunciation or vocabulary, the AI system can provide targeted exercises and feedback to address those areas, enhancing language proficiency over time.

- **Real-Time Cultural Insights**:

AI-powered tools can provide real-time cultural insights during intercultural interactions [6, 7]. These tools analyze linguistic cues, non-verbal communication, and contextual information to offer users guidance on how to navigate cultural nuances effectively. For instance, an AI system may detect that a user is engaging in a cross-cultural video conference and provide real-time suggestions on communication styles, body language, and etiquette to promote successful intercultural communication.

- **Gamified Learning Environments**:

Gamification in ICC education leverages AI to create engaging and interactive learning experiences [5]. Gamified platforms integrate game elements like points, rewards, challenges, and competition into the learning process. These elements motivate learners to actively participate in intercultural scenarios and problem-solving activities, thereby enhancing cultural awareness and intercultural communication skills. AI can adapt the game's difficulty based on the learner's progress, ensuring an appropriate level of challenge.

- **Personalized Feedback Systems**:

AI-driven personalized feedback systems provide learners with instant feedback on their language and communication skills [1]. These systems can evaluate spoken or written responses for grammar, pronunciation, and cultural appropriateness. Learners receive constructive feedback and suggestions for improvement, allowing them to address specific weaknesses in their intercultural communication abilities.

- **Chatbots for Language and Culture Practice**:

AI-driven chatbots simulate intercultural conversations, allowing learners to practice their language skills and cultural knowledge in a controlled environment [7]. Learners can engage in conversations with virtual interlocutors, which are programmed to respond realistically based on cultural norms and language usage. This method offers a safe space for learners to experiment with different communication strategies and receive feedback without the fear of offending or misunderstanding real people.

- **Content Personalization and Cultural Contextualization**:

AI can personalize learning materials and contextualize them to specific cultural contexts [1]. For instance, AI algorithms can curate content, such as news articles, videos, or case studies, that are relevant to the learner's cultural interests and goals. This approach not only enhances cultural awareness but also helps learners connect with the material, making the learning process more engaging and meaningful.

These teaching methods demonstrate the diverse ways in which AI can be integrated into ICC education to enhance language proficiency, cultural awareness, and intercultural communication skills. By leveraging AI's capabilities, educators can create dynamic and personalized learning experiences that align with the objectives of ICC education.

RESULTS AND DISCUSSION

In this section, we present the results of our investigation into the impact of various AI-driven teaching methods on the development of ICC. We also engage in a discussion of these findings, shedding light on their implications and significance for ICC education.

- ✓ **Adaptive Language Learning Platforms**:

Our study revealed that learners who engaged with adaptive language learning platforms demonstrated significant improvements in language proficiency. The AI-driven personalization of content and pacing allowed learners to focus on their specific language weaknesses, resulting in enhanced linguistic skills. This aligns with previous research that emphasized the effectiveness of AI in tailoring language instruction [1]. It indicates that adaptive platforms are a promising tool for bolstering the language component of ICC.

✓ **Real-Time Cultural Insights**:

Participants exposed to real-time cultural insights provided by AI during intercultural interactions reported increased confidence in navigating cross-cultural encounters. They found the guidance valuable in avoiding cultural misunderstandings and adapting their communication styles appropriately. This finding underscores the potential of AI to enhance cultural awareness and foster intercultural communication skills [6, 7].

✓ **Gamified Learning Environments**:

Gamification emerged as a powerful motivator in ICC education. Learners in gamified environments exhibited higher levels of engagement and enthusiasm in intercultural scenarios. The competitive and immersive nature of these environments drove active participation, resulting in improved cultural awareness and intercultural communication skills. This finding aligns with prior research highlighting the benefits of gamification in education [5].

✓ **Personalized Feedback Systems**:

AI-driven personalized feedback systems proved effective in providing learners with constructive guidance on language usage and cultural appropriateness. Participants valued the immediacy and specificity of feedback, which allowed them to address their communication weaknesses effectively. This suggests that AI can play a pivotal role in refining language and intercultural skills within the ICC context.

✓ **Chatbots for Language and Culture Practice**:

Chatbots offered a controlled environment for learners to practice intercultural communication. Participants appreciated the opportunity to experiment with language and cultural nuances without the fear of causing offense. This method effectively bridged the gap between theory and practice, contributing to enhanced ICC development.

✓ **Content Personalization and Cultural Contextualization**:

AI's ability to personalize learning materials and contextualize them to specific cultural contexts resonated well with learners. They reported greater interest and engagement when learning materials were culturally relevant. This suggests that AI can facilitate a deeper connection with intercultural content, making the learning experience more meaningful.

The results of our study indicate that AI-driven teaching methods have the potential to significantly enhance the development of Intercultural Communicative Competence. These methods offer personalized, adaptable, and engaging learning experiences, addressing the unique needs of individual learners. The findings also underscore the importance of integrating technology, particularly AI, into ICC education to meet the demands of a globalized world.

Furthermore, these AI-driven teaching methods align with the evolving educational landscape, where technology plays an increasingly central role. However, challenges related to data privacy, ethical considerations, and access to technology must be addressed [4]. Educators and policymakers should collaborate to ensure that AI integration in ICC education is guided by best practices and serves the diverse needs of learners.

Our research supports the notion that AI can be a valuable ally in the quest to cultivate Intercultural Communicative Competence. These innovative teaching methods, when thoughtfully integrated, have the potential to equip learners with the language proficiency, cultural awareness, and intercultural communication skills necessary to navigate our interconnected world effectively. Further studies are needed to explore the long-term impact and scalability of these AI-driven approaches in ICC education.

CONLCUSION

In conclusion, our exploration into the integration of AI in the context of ICC education has unveiled promising prospects for the future of cross-cultural communication. The findings of our study, which examined the impact of various AI-driven teaching methods, reveal that AI has the potential to significantly enhance ICC development.

AI-driven teaching methods, including adaptive language learning platforms, real-time cultural insights, gamified learning environments, personalized feedback systems, chatbots for language and culture practice, and content personalization, have demonstrated their ability to bolster language proficiency, foster cultural awareness, and improve intercultural communication skills. These methods align with the evolving educational landscape, offering personalized and engaging learning experiences that cater to individual learner needs.

However, as we embrace the transformative power of AI in ICC education, it is essential to recognize and address challenges related to data privacy, ethical considerations, and equitable access to technology. Collaborative efforts among educators, researchers, and policymakers are crucial in guiding the responsible integration of AI into ICC education.

In essence, the intersection of AI and ICC education represents a promising frontier for preparing individuals to navigate the complexities of our globalized world. By leveraging the capabilities of AI-driven teaching methods and embracing best practices, we can equip learners with the essential skills to communicate effectively across cultures. Further research and continued innovation in this domain will undoubtedly shape the future of ICC education, enabling individuals to thrive in an interconnected and diverse world.

REFERENCES

1. Baker, R. S., & Inventado, P. S. (2014). Educational data mining and learning analytics: Applications to constructionist research. Technology, Knowledge, and Learning, 19(1-2), 205-220.

2. Bennett, M. J. (2008). Basic concepts of intercultural communication. In M. J. Bennett (Ed.), Basic concepts of intercultural communication: Selected readings (pp. 1-22). Intercultural Press.

3. Byram, M. (1997). Teaching and assessing intercultural communicative competence. Multilingual Matters.

4. Huang, L., Jia, R., Zhao, L., Ma, F., & Huang, Z. (2020). Ethical considerations in artificial intelligence and COVID-19: The road to hell is paved with good intentions. Journal of Medical Ethics, 46(7), 429-430.

5. Lu, J., Huang, D., Sun, H., & Feng, L. (2019). Gamification in education: A systematic mapping study. Computers in Human Behavior, 93, 380-393.

6. Makhmudov, K. (2023). Developing Intercultural Communication in Teaching English (1st ed.). Yangi Chirchiq Book.

7. Sundararajan, V., Mihailidis, P., Jelveh, Z., & Aparici, I. (2018). Real-time cultural informatics for personalized intercultural training. International Journal of Human-Computer Interaction, 34(6), 498-509.

8. Sykes, J. M., & Reinhardt, J. (2013). Language at play: Digital games in second and foreign language teaching and learning. Pearson Education.

Xambaraliyeva M.N.
Chirchiq davlat pedagogika universiteti MI-21.5-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy va o'rta maxsus ta'lim o'quvchi va talabalari uchun trigonometrik tenglamalarni yechishga doir misollarni ko`rib o`tamiz.

Kalit so'zi: tenglama, eng sodda trigonometrik tenglamalar.

Annotation: In this article, we will consider examples of solving trigonometric equations for students of higher and secondary special education.

Key question: equation, the simplest trigonometric equations.

Аннотация: В данной статье мы рассмотрим примеры решения тригонометрических уравнений для студентов высшего и среднего специального образования.

Ключевое слово: уравнение, простейшие тригонометрические уравнения.

Kirish.

Zamonaviy matematikaning rivojlangani sari umumiy o'rta ta'lim matematikasining ham rivojlanib hamda bir muncha qiyinlashib borayotgani hech kimga sir emas, bu ko'rsatkich oliy ta'lim muassasalari boshlang'ich kurs talabalarida ham davom etish holatlari kuzatilmoqda. Shu o'rinda aytish mumkinki boshlang'ich sinf matematikasiga bir qator yangi mavzularning kiritilishi, yuqori sinflarning 6-7 sinf darsliklariga mantiq amallarining elementlari, kombinatorika elementlari va ehtimollar nazariyasi asoslarining bir nechta misol masalalari shular jumlasidandir. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda ushbu maqolada trigonometrik tenglamalar mavzusi va sodda trigonometrik ayniyatlar yoritib berilgan.

1. Trigonometrik tenglamalar.

Ta'rif: Noma'lum x trigonometrik funksiyalar belgisi ostida qatnashgan tenglamalar trigononometrik tenglamalar deyiladi.

Masalan,

$$4\,tg\frac{x}{2}=3\sin x,\quad \sin 3x-\sin x=\frac{1}{2},\quad \sin 2x+\cos 2x=\sqrt{2}\sin x$$

ko'rinishdagi tenglamalar trigonometrik tenglamalardir.

Odatda berilgan trigonometrik tenglamani teng kuchli tenglama bilan almashtirish natijasida sodda trigonometrik tenglamaga keltiriladi. Bu tenglamani yechib berilgan trigonometrik tenglamaning yechimlari topiladi.

Quyidagi

$$\sin x=a \qquad (|a|\le 1)$$
$$\cos x=a \qquad (|a|\le 1)$$
$$tgx=a$$
$$ctgx=a$$

tenglamalarga sodda trigonometrik tenglamalar deyiladi.

Trigonometrik tenglamalarni ularga teng kuchli tenglamalar bilan bilan almashtirishda trigonometrik funksiyalar orasidagi bog`lanishlardan foydalaniladi. Quyida bunday bog`lanishlardan ba'zilarini keltiramiz.

1. $\sin^2\alpha+\cos^2\alpha=1,\quad tg\alpha=\frac{\sin\alpha}{\cos\alpha},\quad ctg\alpha=\frac{\cos\alpha}{\sin\alpha}.$
2. $\sin(\alpha\pm\beta)=\sin\alpha\cos\beta\pm\cos\alpha\sin\beta.$

3. $\cos(\alpha \pm \beta) = co\alpha \cos\beta \pm \sin\alpha \sin\beta.$

4. $\sin\alpha + \sin\beta = 2\sin\frac{\alpha+\beta}{2}\cos\frac{\alpha-\beta}{2}.$

5. $\sin\alpha - \sin\beta = 2\sin\frac{\alpha-\beta}{2}\cos\frac{\alpha+\beta}{2}.$

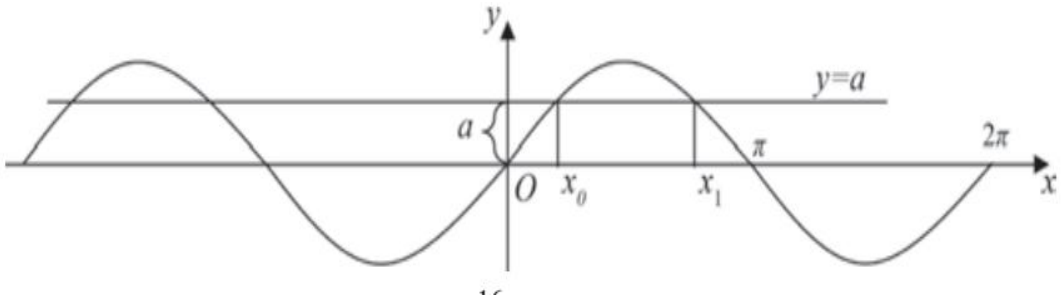
6. $\cos\alpha + \cos\beta = 2\cos\frac{\alpha+\beta}{2}\cos\frac{\alpha-\beta}{2}.$

7. $\cos\alpha - \cos\beta = -2\cos\frac{\alpha+\beta}{2}\cos\frac{\alpha-\beta}{2}.$

2. Eng soda trigonometrik tenglamalar.

sinx=a tenglama.

Ma'lumki, $-1 \le \sin x \le 1$, shuning uchun $\sin x = a$ tenglama $|a| > 1$ bo`lganida yechimga ega emas. $-1 \le a \le 1$ oraliqda tenglamaning yechimini toppish uchun quyidagi ta'rifni kiritamiz.

Ta'rif: $a \in [-1;1]$ sonning **arksinusi** deb sinusi a ga teng bo`lgan $x \in [-\frac{\pi}{2};\frac{\pi}{2}]$ songa aytiladi; agar sinx=a va $x \in [-\frac{\pi}{2};\frac{\pi}{2}]$ bo`lsa, arcsina=x.

Tenglamani yechish uchun y=sinx funksiyani grafigidan foydalanamiz.

Grafikdan ko`rinadiki, $a \in [-1;1]$ bo`lganda y=a funksiya $a \in [0;\ 2\pi]$ oraliqda $y = \sin x$ funksiya grafigini absissalari x_0 va $x_1 = \pi - x_0$ bo`lgan nuqtalar kesadi. Bu ikki nuqtani bitta formula orqali yozish mumkin:

$$x = (-1)^n \arcsin a \text{ , bu yerda n=0,1}$$

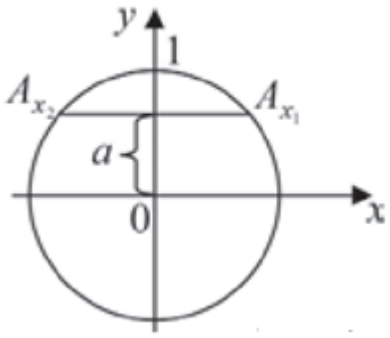
y=sinx funksiyaning davriyligida foydalanib, tenglamani yechish uchun ushbu formulani hosil qilamiz:

$$x = (-1)^k \arcsin a + \pi k, k \in Z.$$

sinx=a tenglamaning xususiy hollardagi yechimlarini keltiramiz:

a=1 bo`lganda $x = \frac{\pi}{2} + 2\pi k,\quad k \in Z;$ $a = -1$ bo`lganda $x = \frac{3\pi}{2} + 2\pi k,\quad k \in Z;$ a=0 bo`lganda $x = \pi k, k \in Z.$

sinx=a tenglamani yechishni birlik doirada tushunturish oson. sinx ning ta'rifiga ko`ra, uning qiymati birlik doiradagi $A_x$ nuqtaning ordinatasidir. $|a| < 1$ bo`lganda bunday nuqtalar 2 ta, ya'ni A_{x_1} *va* A_{x_2}. $a = \pm 1$ bo`lganda esa 1 ta.

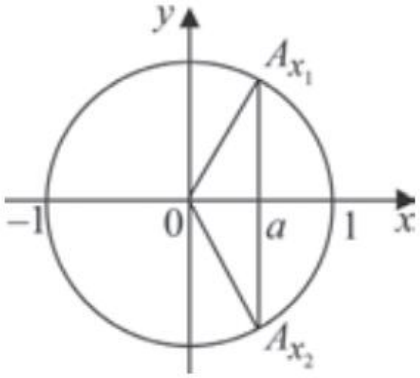
cosx=a tenglama

$-1 \le cox \le 1$, shuning uchin $\cos x = a$ tenglama $|a| > 1$ bo`lganida yechimga ega emas. $-1 \le a \le 1$ oraliqda tenglamaning yechimini toppish uchun quyidagi ta'rifni kiritamiz.

Ta'rif: $a \in [-1;1]$ sonning **arkkosinusi** deb kosinusi a ga teng bo`lgan $x \in [0;\ \pi]$ songa aytiladi; agar cosx=a va $x \in [0;\ \pi]$ bo`lsa, arccona=x.

Ta'rifga ko`ra, $[0;\ \pi]$ oraliqda cosx=a tenglama bitta x=arccosa ildizga ega. y=cosx funksiya juft bo`lganligi uchun $[0;\ \pi]$ oraliqda ham bitta x=-arccosa yechimga ega. funksiyaning davri 2π. U holda cosx=a teglamani yechish uchun ushbu formulani hosil qilamiz. $x = \pm \arccos a + 2\pi k, k \in Z$

cosx=a tenglama yyechilishini birlik doirada tushuntiramiz. cosx funksiyaning ta'rifiga ko`ra uning qiymati birlik doiradagi $A_x$ nuqtaning absissasi bo`ladi. $|a| < 1$ bo`lganda bunday nuqtalar 2 ta, ya'ni $A_{x_1}$ *va* $A_{x_2}$; $a = 1$ *va* $a = -1$ bo`lganda bunday nuqta bitta.

cosx=a tenglamaning xususiy hollardagi yechimlarini keltiramiz:

a=1 bo`lganda $x = 2\pi k,\ k \in Z;$ $a = -1$ bo`lganda $x = \pi + 2\pi k,\ k \in Z;$ a=0 bo`lganda $x = \frac{\pi}{2} + \pi k, k \in Z.$

tgx=a tenglama**.** tgx=a tenglamani yechish uchun quyidagi ta'rifni kiritamiz.

Ta'rif: $a \in R$ sonning **arktangensi** deb, tangensi a songa teng bo`lgan $x \in \left(-\frac{\pi}{2}; \frac{\pi}{2}\right)$ songa aytiladi:

agar tgx=a va $x \in \left(-\frac{\pi}{2}; \frac{\pi}{2}\right)$ bo`lsa, $arctga = x$.

$tgx = \frac{\sin x}{\cos x}$ bo`lgani uchun tgx birlik doiradagi $B(x; y)$ nuqta ordinatasining absissaga nisbatiga teng, ya'ni bu nuqta $\frac{y}{x} = a$ to`g`ri chiziq bilan birlik doiraning kesishish nuqtasidir. Rasmga ko`ra bunday nuqtalar 2 ta: B_1 va B_2 nuqtalar. Shuning uchun tenglamaning yechimi quyidagicha bo`ladi:

$$x = arctga = \pi n, \quad n \in Z .$$

Eng soda trigonometrik tenglamalar uchun jadvalni keltiramiz:

Tenglama	**Yechimlari**	**Ba'zi xossalar**
$\sin x = a$	$x = (-1)^k \arcsin a + \pi k, \quad k \in Z.$	$\arcsin(-a) = -\arcsin a, \quad \lvert a \rvert \le 1.$
$\cos x = a$	$x = \pm \arccos a + 2\pi k, \quad k \in Z.$	$\arccos(-a) = \pi - \arccos a, \quad \lvert a \rvert \le 1.$
$tgx = a$	$x = arctga + \pi k, \quad k \in Z.$	$arctg(-a) = -arctga, \quad a \in R.$

Uchunchi ustunda keltirilgan xossalar manfiy sonlar arksinuslari (arkkosinuslari, arktangenslari) qiymatlarini musbat sonlar arksinuslari qiymatlari orqali toppish imkniyatini beradi. Masalan,

$$\arcsin(-\frac{\sqrt{2}}{2}) = -\arcsin\frac{\sqrt{2}}{2} = -\frac{\pi}{4},$$

$$\arcsin(-\frac{\sqrt{3}}{2}) = \pi - \arccos\frac{\sqrt{3}}{2} = \pi - \frac{\pi}{6} = \frac{5\pi}{6}.$$

sinx=sina, cosx=cosb, tgx=tgc ko`rinishdagi tenglamalar.

Bunday ko`rinishdagi teglamalarning yechimi, mos ravishda, quyidagicha bo`ladi: $x = (-1)^k a + \pi k, k \in Z; \quad x = \pm b = 2\pi m, n \in Z; \quad x = c + \pi m, m \in Z$.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. M.A.Mirzaahmedov, Sh.N.Ismailov, A.Q.Amanov. Matematika 10 (Algebra va analiz asoslari II qism). Toshkent-2017.
2. T.Jo`rayev, A.Sa'dullayev, G.Xudoyberganov, H.Mansurov, A.Vorisov. Oliymatematika asoslari. I qism. Toshkent-"O`zbekiston"-1995.
3. Murtozaqulov Z. M., Solayeva M. N. darslikdagi differensial tenglamalarni yechishdagi yetishmayotgan metodlar va ma'lumotlar //Academic research in educational sciences. – 2021. – T. 2. – №. CSPI conference 3. – C. 462-467.

LOGARIFM VA UNING XOSSALARI. BA'ZI BIR LOGARIFMIK TENGLAMA VA TENGSIZLIKLARNI YECHISH

Murtozaqulov Z.M.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Matematika fanida asosan ko'p hollarda masalalar va misollarning yechimlari tenglamalar yordamida topiladi. Masalan tenglamalar sistemasi yordamida, birinchi ikkinchi va yuqori darajali tenglamalar yordamida yechiladigan masalalar mavjud. Bundan tashqari biz hayotda juda ko'p shunday masalalarga duch kelamizki odatda bunday masalalar ba'zi metemetikaning bo'limlaridan bo'lgan logarifmlar yordamida yechiladi. Ya'ni ba'zi masalalar masalan texnikaga oid bir qator masalalar logarifmik tenglama ko'rinishiga keladi. Bundan tashqari logarifmik tenglamalarning turli ko'rinishlari

va yechishning turli xil metodlari bor. Biz 10-sinf “Matematika” darsligida ham shu kabi misol va masalalarga duch kelamiz. Bu darslikda logarifmga oid bir qancha misollar ko’rsatilgan, ammo ular haqida ma’lumotlar yetarli emas ekanligini ko’rishimiz mumkin.

**Ta`rif:** Berilgan b sonning berilgan a asosga ko`ra logarifmi deb, b sonni hosil qilish uchun a asosni ko`tarish kerak bo`lgan daraja ko`rsatkichiga aytiladi, bu yerda $a > 0$, $a \neq 1$ va $b > 0$. Masalan, $log_2 8 = 3$. Chunki, $2^3 = 8$.

Logarifmik funksiya $y=\log_a x$ bo’lib, bu yerda a>0 va a=b. Funksiyaning aniqlanish sohasidagi barcha sonlar musbatdir.

$$D(y) = (0; +\infty).$$

Logarifmlarni hisoblash **logarifmologiya** deyiladi. a,b qiymatlar ko’p hollarda haqiqiy bo’ladi, lekin kompleks logorifmlar ham mavjud.

Logarifmlar o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ular vaqt talab qiladigan hisob-kitoblarni sezilarli darajada soddalashtirish uchun keng qo'llaniladi. "Logarifmlar olamiga" o'tishda Sonlarni ko‘paytirish amali qo‘shish bilan almashtiriladi, ayirish amali bilan esa bo‘lish bajariladi va darajaga ko'tarilish va ildiz chiqarish mos ravishda darajaga ko'paytirish va bo'linishga aylanadi. Laplas logarifmlarning ixtiro qilinishi haqida "Logarifmlar matematikning mehnatini qisqartirib, uning hayotini ikki baravar oshirdi", degan.

Logarifmlarning ta'rifi va ularning qiymatlari jadvali (trigonometrik funksiyalar uchun) birinchi marta 1614 yilda Shotlandiya matematigi Jon Nepierm tomonidan nashr qilingan. Boshqa matematiklar tomonidan kengaytirilgan va takomillashtirilgan. Logarifmik jadvallar tuzilib, logarifmik lineykalardan foydalanilgan. Logarifmik jadvallar elektron hisob mashinalari va kompyuterlar paydo bo'lgunga qadar uch asrdan ko'proq vaqt davomida ilmiy va muhandislik hisob-kitoblari uchun keng qo’llanilgan.

Logarifmning xossalari: Logarifmlar ishtirok etgan ifodalarni almashtirishda, hisoblashlarda va tenglamalarni yechishda ko`pincha logarifmlarning turli xossalaridan foydalaniladi.

$* \log_a a = 1$

$* \log_a 1 = 0$

$* a^{\log_a b} = b$

$* a^{\log_b c} = c^{\log_b a}$

$* \log_a b = \dfrac{\log_c b}{\log_c a}$

$* \log_a b = \dfrac{1}{\log_b a}$

$* \log_b(mn) = \log_b m + \log_b n$

$* \log_b(\frac{m}{n}) = \log_b m - \log_b n$

$* \log_b(m^p) = p\log_b m$

Logarifmik funksiya va uning grafigi haqida tushuncha.

a asosda xning logarifmi bo`lsin ya`ni $y = \log_a x$ logarifmik funksiya deyiladi, bunda x- argument, y-funksiyadir.

Ta’rifga ko`ra $y = \log_a x$ funksiya $y = a^x$ funksiyaga teskari funksiyadir $y = \log_3 x$ funksiyaning grafigini chizib, uning xossalarini tekshiramiz.

1. $y = \log_3 x$ funksiyaning aniqlanish sohasi barcha musbat sonlar to`plamidan iborat, chunki $a^x > 0$ edi.

2. $y = \log_3 x$ funksiyaning grafigi y o`qining o`ng tomoniga joylashgan, shuning uchun (asosi musbat son bo`lganda) manfiy sonlar va nolning logarifmi mavjud emas.

3. x=1 bo`lganda funksiya nolga teng.

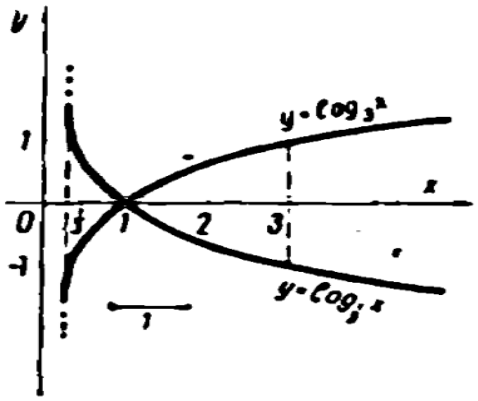
4. $y = \log_3 x$ funksiya o`suvchidir.

5. x<1 bo`lganda funksiyaning qiymatlari manfiy x>1 da esa musbatdir.

6. $x \to \infty$ bo`lganda $y \to \infty$ va $x \to 0$ da $y \to -\infty$

7. $\log_3 3 = 1$

Xulosa: a>1 da $y = \log_a x$ funksiyaning mavjudlik sohasi barcha musbat sonlar to`plamida iborat bo`lib, o`suvchidir x=1 da esa nolga teng: x cheksiz ortib borsa funksiya musbatligicha qolib, cheksiz ortib boradi. x kamayib nolga yaqinlasha boshlaganda esa funksiya manfiy qiymatlar olib cheksiz kamayadi.

Jumladan, f (x) = a^x funksiyaning aniqlanish sohasi D(f) = {-∞< x < +∞}, o‘zgarish sohasi E(f) = {0 < y < +∞} edi. Shunga ko‘ra f(x) = $\log_a$ x funksiya uchun D(f) = {0 < x < +∞}, E(f) = {-∞ < y < +∞} bo‘ladi. a > 1 da $\log_a$ x funksiya (0; +∞) nurda uzluksiz, o‘suvchi, 0 < x < 1 da manfiy, x > 1 da musbat, -∞ dan +∞ gacha o‘sadi. Shu kabi 0 < a < 1 da funksiya (0; +∞) da uzluksiz, +∞ dan 0 gacha kamayadi, 0 < x < 1 oraliqda musbat, x > 1 da manfiy qiymatlarni qabul qiladi. Ordinatalar o‘qi loga x funksiya uchun vertikal asimptota.

Logarifmik funksiyaning qolgan xossalarini isbotlashda ushbu asosiy logarifmik ayniyatdan ham foydalaniladi: $a^{\log_a n}$ =n (n>0, a>0, a≠1.) (1) ayniyat a^x=n tenglikka x=$\log_a$n ni qo‘yish bilan hosil qilinadi. O‘zgaruvchi qatnashgan $a^{\log_a x}$ = x tenglik x ning x > 0 qiymatlaridagina o‘rinli bo‘ladi. x ≤ 0 da $a^{\log_a x}$ = x ifoda ham o‘z ma’nosini yo‘qotadi.

1) $\log_a 1 = 0$, chunki $a^0 = 1$;

2) $\log_a a$=1, chunki a^1 = a; (c>0, c≠1).

3) $\log_a$ (nm) = $\log_a$n + $\log_a$m .

4) $\log_a$ (n/m) = $\log_a$n −$\log_a$m.

5) $\log_a n = \frac{\log_c n}{\log_c a}$ (c>0, c≠1).

Logarifmik tenglama: O`zgaruvchi faqat logarifm belgisi ostida qatnashgan tenglama logarifmik tenglama deyiladi.

Teorema: Agar $\log_a f(x) = \log_b g(x)$ bo`lsa, u holda $f(x) = g(x)$ tenglik o`rinli.

1-misol: Quyidagi tenglamani yeching.

$$\log_3(2x-5) = \log_3(x+4)$$

Yechish: Teoremaga ko`ra $2x-5 = x+4$ tenglik o`rinli. Demak, $x = 9$

1-misol: Quyidagi tenglamani yeching.

$$\log_{0.5}(x^2-3x-2)=\log_{0.5}(2x+4)$$

Yechish: Teoremaga ko`ra $x^2-3x-2=2x+4$ yoki $x^2-5x-6=0$ tenglik o`rinli. Demak,

$x_1=-1;$

$x_2=6;$

Logarifmik tengsizliklar: O`zgaruvchisi faqat logarifm belgisi ostida bo`lgan tengsizlik logarifmik tengsizlik deyiladi.

Ularni yechishda $y=\log_a x>b$ funksiyaning monotonligidan foydalaniladi.

Logarifmik tengsizlikni yechish quyidagi xossaga asoslangan: Agar $\log_a x>\log_a y$ bo`lsa, u holda a>1 bo`lganda $x>y$ bo`ladi. a<1 bo`lganda $x<y$ bo`ladi.

Agar 0 < a < 1 bo‘lsa, bu tengsizlikning barcha yechimlari to‘plami (a^b ; +∞) oraliqdan iborat bo‘ladi. Agar a > 1 bo‘lsa, qaralayotgan tengsizlikning barcha yechimlari to‘plami (0; a^b) oraliqdan iborat bo‘ladi. $\log_a x > b$, $\log_a x \le b$, $\log_a x \ge b$ tengsizliklar ham shunga o‘xshash yechiladi.

1-misol: Quyidagi tengsizlikni yeching.

$$\log_3 x>4$$

Yechish: O`zgaruvchining qiymat qabul qilish sohasi $x>0$ ma’lumki $\log_3 81=4$, shunung uchun $\log_3 x>\log_3 81$. Logarifmning asosi 1 dan kata bo`lgani uchun: $x>81$. Demak, $x>81$

2-misol: Quyidagi tengsizlikni yeching.

$$\log_{0.2} x>2$$

Yechish: O`zgaruvchining qiymat qabul qilish sohasi x>0. Quyidagi ifodaga ega bo`lamiz. $0.2^2=0.04$ demak, $\log_{0.2} x>\log_{0.2} 0.04$

Logarifm asosi bir dan kichik bo’lgani uchun x<0.04.

Bu tengsizlikni x>0 bilan taqqoslab, 0<x<0.04 ni hosil qilamiz.

Javob: (0;0,04)

Foydalanilgan adabiyotlar:

4. M.A.Mirzaahmedov, Sh.N.Ismailov, A.Q.Amanov. Matematika 10 (Algebra va analiz asoslari II qism). Toshkent-2017.

5. T.Jo`rayev, A.Sa’dullayev, G.Xudoyberganov, H.Mansurov, A.Vorisov. Oliymatematika asoslari. I qism. Toshkent-“O`zbekiston”-1995.

СИЛЛАБЕМА МОДЕЛИНИНГ ҚОРАҚАЛПОҚ ВА ҚОЗОҚ ТИЛЛАРИГА ТАТБИҚИ

Арипов М.М.
Норов А.М.
Хакимов М.Х.
Жорабеков Т.К.[4]
1 – Ўзбекистон Миллий университети, Тошкент, Ўзбекистон
2 – Қарши давлат университети, Қарши, Ўзбекистон
3 – Ўзбекистон Миллий университети, Тошкент, Ўзбекистон
4 – Қорақалпоқ давлат университети, Нукус, Ўзбекистон

Ўзбек тилшунослигида бўғин ажратиш ва бўғин кўчиришнинг бир қатор қоидалари мавжуд бўлиб, бу қоидаларни саралаб бир тартибга келтирган ҳолда ҳосил бўлган қоидалар мажмуини яхлит ҳолда лингвистик модель деб қараймиз ва автоматик бўғин ажратиш ва бўғин кўчиришга оид интерфаол дастур учун алгоритм ишлаб чиқишда мана шу лингвистик моделга асосланамиз. Сўзни бўғинларга ажратиш ва бўғинлаб кўчиришга оид лингвистик модель қуйидаги қоидалардан таркиб топган (1-жадвал):

1-жадвал

Бўғин ажратиш ва кўчиришга оид лингвистик модель

Бўғин ажратиш (6 та қоида):	
1.	Сўзда нечта унли товуш бўлса, у шунча бўғинли бўлади.
2.	Бўғин икки қўшни унли орасидан ўтади.
3.	Иккинчидан бошлаб, ҳар бир кейинги бўғин бошида фақат бир ундош мавжуд бўлади.
4.	Бўғин охири ҳеч қачон икки ундошдан ортиқ ҳолда учрамайди.
5.	Бўғин интервокал ундошдан бошлаб қайд этилади.
6.	Бўғин икки унли ўртасида келган икки ундош ўртасидан ажралади.
Бўғин кўчириш (2 та қоида):	
1.	Бўғинлар ўртасида келган тутуқ белгиси олдинги сатрда қолади.
2.	Бир ҳарфдан иборат бўғин олдинги сатрда қолдирилмайди, кейинги сатрга ҳам кўчирилмайди.

Ушбу лингвистик моделга хос **Силлабема** деб аталувчи лингво-математик модель эса қуйидаги кўринишда берилади:

$$b_{i+1} = \left\lceil \frac{\sigma_i}{2} \right\rceil + H(\ln(\frac{2\delta_i}{7})) \cdot \frac{(-1)^{\delta_i} + 2\delta_i - 5}{4} \quad (1)$$

Ушбу (1) формула ўзбек тилининг ўз лексикаси ҳамда шарқ тилларидан ўзлашган лексик қатлами учун мўлжалланган бўлиб, ҳозирги кунда унинг ўзбек тилидан бошқа барча туркий тилларга татбиқи ўрганилмоқда.

Ҳозирги кунда қорақалпоқ тилида кирилл ёзуви ҳамда 2016 йилда қабул қилинган лотин ёзувига асосланган алифболар параллел ишлатилмоқда [1].

Унинг лотин графикасидаги алифбосида 9 та унли ҳарф мавжуд (1- жадвал).

1- жадвал

Қорақалпоқ тили алифбоси

Кирилл	**Лотин**	**Кирилл**	**Лотин**	**Кирилл**	**Лотин**	**Кирилл**	**Лотин**
А а	**A a**	И и	**I i**	Р р	R r	Ш ш	Sh sh
Ә ә	**Á á**	Й й	Y y	С с	S s	Щ щ	Sh sh
Б б	B b	К к	K k	Т т	T t	Ъ ъ	–
В в	V v	Қ қ	Q q	У у	**U u**	Ы ы	**Í í**
Г г	G g	Л л	L l	Ү ү	**Ú ú**	Ь ь	–
Ғ ғ	Ǵ ǵ	М м	M m	Ў ў	W w	Э э	**E e**
Д д	D d	Н н	N n	Ф ф	F f	Ю ю	–

Е е	–	Ң ң	Ń ń	Х х	Х х	Я я	–
Ё ё	–	О о	**О о**	Ҳ ҳ	Н h		
Ж ж	J j	Ө ө	**Ó ó**	Ц ц	С с		
З з	Z z	П п	Р р	Ч ч	Ch ch		

Қорақалпоқ тилида ҳам бўғин (буўын) ажратиш ва бўғин кўчиришга оид қоидалар худди ўзбек тилидаги сингари бўлиб, масалан, «буўын» (buwín) сўзи «бу-ўын» (bu-wín) каби икки бўғинга ажратилади, бу ерда ёндош келган иккита «уў» ҳарфлардан биринчиси «у» унли товушни, иккинчиси, яъни «ў» ундош товушни англатади. Демак, ўзбек тилига хос бундай VV ҳарфлар устида қорақалпоқ тилига хос VC алмаштириш амалларини бажарган ҳолда Силлабема моделини мазкур тилга қийинчиликсиз қўллаш мумкин.

Қозоқ тили алифбосида 42 та ҳарф бўлиб, шундан 15 таси унли ва 25 таси ундош ҳарфлардир Бироқ товушлар сони 37 та, шундан 12 таси унли товуш, 25 таси ундош товушлардир. Булар орасида 9 та махсус товушлар мавжуд, улар: ә, і, ө, ү, ұ, ң, ғ, қ, h (2-жадвал).

2-жадвал

Қозоқ тили алифбоси

Ҳарф (Әріп)	Аталиши (айтылуы)	Ҳарф (Әріп)	Аталиши (айтылуы)	Ҳарф (Әріп)	Аталиши (айтылуы)
Аа	а	Ққ	қа	Фф	эф
Әә	ә	Лл	эл	Хх	ха
Бб	бе	Мм	эм	hh	ha
Вв	ве	Нн	эн	Цц	це
Гг	ге	Ңң	эң	Чч	че
Ғғ	ға	Оо	о	Шш	ша
Дд	де	Өө	ө	Щщ	ща
Ее	йе	Пп	пе	ъ	айыру б-си
Ёё	йо	Рр	эр	Ыы	ы
Жж	же	Сс	әс	Іі	і
Зз	зе	Тт	те	ь	жіңішкелік б-си
Ии	ый, ій	Уу	ұу,үу	Ээ	э
Йй	қысқа и	Ұұ	ұ	Юю	йу
Кк	ка	Үү	ү	Яя	йа

Қозоқ тилидаги моносиллабик (бир бўғинли) сўз учун бўғин (буын) турлари худди ўзбек тилидагидек (рус тилидан ўзлашган сўзлар истисно қолдирилди) қуйидаги кўринишларда бўлади [2]:

1) унли (V): о-қы (ўқи), і-ні (ини).
2) унли + ундош (VC): ал (у), өз (ўз).
3) унли + ундош + ундош (VCC): сөз (сўз), ант (онт).
4) ундош + унли (CV): не (не), ки-ши (киши).
5) ундош + унли + ундош (CVC): соң (сўнг), біз (биз).
6) ундош + унли + ундош + ундош (CVCC): төрт (тўрт).

Рус тили ва у орқали бошқа тиллардан ўзлашган сўзларни истисно қилган ҳолда қозоқча сўзларда учрайдиган баъзи ҳарф ва ҳарфий бирикмаларни мос транскрипция белгилари билан алмаштириш орқали Силлабема моделини бу тилга ҳам қўллаш мумкин.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, бугунги кунда қозоқ тили грамматикаси ва фонетикасини компьютерли моделлаштириш, қозоқ тилини интерфаол режимда онлайн ўқитиш учун етарлича илмий-амалий тадқиқотлар амалга оширилган, хусусан, буни «https://yznaika.com/hints/26-fonetika» сайтидаги «Фонетикалық талдау (Фонетический разбор) онлайн» номли Web-саҳифасидаги интерфаол бўғин ажратиш ва шунга ўхшаш бошқа сайтлардан ҳам кўриш мумкин [3].

Адабиётлар:

[1] Дәўлетов А. Ҳәзирги қарақалпақ тили. Фонетика. – Нөкис, 2005. – 148 б

ПРОГРАММНЫЙ КОМПЛЕКС «АВТОМАТИЧЕСКОЕ РЕДАКТИРОВАНИЕ ТЕКСТА» И ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ

Норов А.М.
Тогаев И.Б.
Сафаров Л.С.
Муродов Ш.А.[4]
1 – Каршинский государственный университет, Карши, Узбекистан
2 – Ташкентский университет информационных технологий, Ташкент, Узбекистан
3 – Каракалпакский государственный университет, Нукус, Узбекистан
4 – Каршинский международный университет, Карши, Узбекистан

Одним из первых важных шагов использования информационных технологий в лингвистике является дигитализация текстов – переведение языкового материала, существующего в печатном или устном виде, в цифровую форму. Именно в этом случае появляется возможность привлечения компьютеров для выполнения определенных операций над текстами на естественном языке: их преобразования, выделения их них отдельных элементов и создания (синтеза) аналогичных текстов [1].

Тезис посвящен разработке программного обеспечения Sillabema, Smart Transliteration, Phonetic Analyzer, TimeParserUz, NumParserUz и их интеграции в системы баз данных (БД) и MS Office под программным комплексом «Автоматическое редактирование текста».

На основе созданных лингво-математических моделей и алгоритмов были созданы программы: Sillabema, Smart Transliteration, Phonetic Analyzer по автоматическому редактированию текста и программы TimeParserUz и NumParserUz для семантико-синтаксического анализа текста и базы данных. Их интеграция привела к разработке программного комплекса под названием «Автоматическое редактирование текста» (рис. 1).

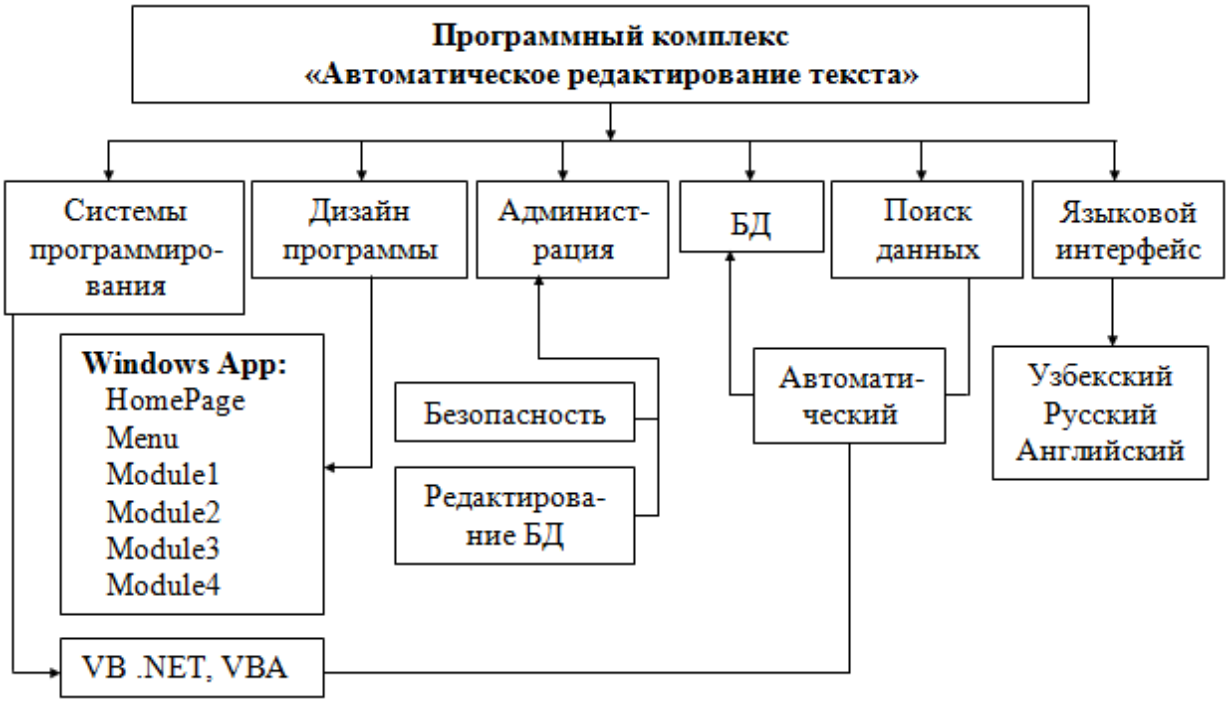

Рис. 1. Архитектура программного комплекса «Автоматическое редактирование текста»

Хотя модули (программные средства), составляющие единый программный комплекс взаимосвязаны друг с другом, также существует возможность использования каждого из них в отдельности (рис. 2).

Рис. 2. Структура программного комплекса «Автоматическое редактирование текста»

Программные средства в программном комплексе «Автоматическое редактирование текста» имеет большое значение для узбекского языка, поэтому эти модули должны быть интегрированы в MS Office. Есть два способа интеграции [2]:

1) можно загрузить файл, подготовленный программным обеспечением MS Office (например, файл с расширением RTF);

2) модуль макроса, содержащийся в программном обеспечении, может быть установлен в MS Office, не выходя из среды приложения.

Программный комплекс «Автоматическое редактирование текста», в свою очередь, также требует интеграцию с БД, состоящей из различных лингвистических объектов (рис. 3).

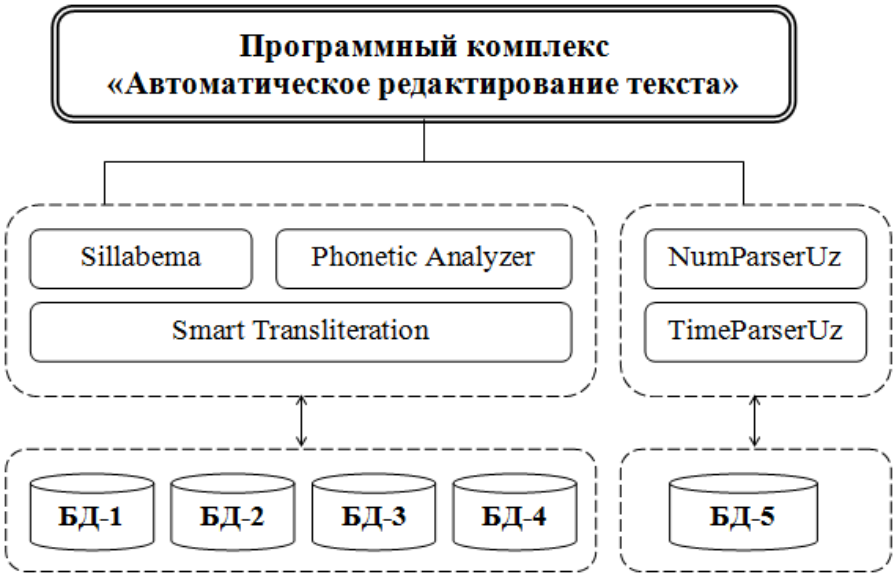

Рис. 3. Интеграция программного комплекса с БД

Существует 5 типов баз данных для модулей, содержащихся в программном комплексе. База данных состоит из: БД-1 – база слов, освоенных с русского языка, а также слов с буквой «ц» и «ts»; БД-2 – база слов, для случаев, когда слова «нг» и «ng» встречаются в середине и в конце слова; БД-3 – база слов, заканчивающаяся буквами «у», «ю», «u» и «yu»; БД-4 – база для аудио произношения гласных и согласных; БД-5 – база ключевых слов суток времени и математических выражений.

Кроме того, была также рассмотрена реализация модели Силлабема, разработанной в ходе данного исследования, в отношении тюркских языков (каракалпакский, казахский, киргизский), и были получены положительные результаты. Для интеграции этих языков на программном комплексе требуются внести некоторые изменения в содержимое базы данных БД-1, БД-2 и БД-3.

Литературы:

[1] Щипицина Л.Ю. Информационные технологии в лингвистике. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2013. – 128 с.

[2]. Норов А.М. Компьютерно-ориентированные модели узбекской лингвистики: автореф. дис. …д-ра тех. наук : 05.01.04 / А.М.Норов; Каршинский госуниверситет. – Карши., 2020. – 46 с.

O’QUV JARAYONINI METODIK TA’MINLASHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Eshankulova Adolat Xaydarovna
Termiz davlat universiteti, rus tilshunosligi kafedrasi o`qituvchisi, f.f.n., dotsent
Termiz, O`zbekiston
El.pochta: eshankulova.adolat@gmail.com
Jabborov Sardor Baxriddinovich
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o`qituvchisi
Denov, O`zbekiston

El.pochta: sardor070992@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada o'quv jarayonini uslubiy ta'minlashda raqamli texnologiyalarning roli ko'rib chiqiladi. Muallif raqamli texnologiyalarning quyidagi muammolarni hal qilish imkoniyatlarini tahlil qiladi: yangi ta'lim resurslarini yaratish va joriy etish, ta'limni shaxsiylashtirish va differentsiallashtirish, masofaviy ta'limni tashkil etish, ta'lim natijalarini baholash. Shuningdek, o'quv jarayonini metodik ta'minlashda qo'llaniladigan raqamli texnologiyalar turlari va ularning afzalliklari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, metodik ta'minot, o'quv jarayoni, samaradorlik, sifat, foydalanish imkoniyati, xarajatlar.

Kirish

Zamonaviy dunyoda raqamli texnologiyalar hayotimizga mustahkam kirib kelmoqda va ta'lim sohasi ham bundan mustasno emas. O'quv jarayonini uslubiy ta'minlashda raqamli texnologiyalardan faol foydalanilmoqda, bu esa uning samaradorligi va sifatini oshirish imkonini bermoqda.

Raqamlashtirish hayotning barcha sohalariga, jumladan, ta'limga ham ta'sir o'tkazmoqda. Raqamli texnologiyalar o'quv jarayonining ajralmas qismiga aylanib bormoqda, ular kadrlar tayyorlashni uslubiy ta'minlash, ta'lim sifatini oshirish va uni individuallashtirish uchun foydalanilmoqda.

Dunyoda raqamli texnologiyalar hayotning barcha jabhalarida, jumladan, ta'lim sohasida ham muhim rol o'ynamoqda. Raqamli texnologiyalar o'quv jarayonini yanada samarali, qiziqarli va qulay bo`lishiga sharoitlar yaratib kelmoqda.

Ta'lim jarayonini metodik ta'minlashda raqamli texnologiyalarning o'rni

Raqamli texnologiyalar o'quv jarayonini uslubiy ta'minlashda quyidagi vazifalar belgilanishi mumkin:

Yangi ta'lim resurslarini yaratish va joriy etish. Raqamli texnologiyalar o'quv jarayonini yanada qiziqarli va samaraliroq qiladigan interfaol o'quv materiallarini yaratish imkonini beradi.

Ta'limni shaxsiylashtirish va farqlash. Raqamli texnologiyalar o'quvchilarning individual xususiyatlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda shaxsiylashtirilgan ta'lim dasturlarini yaratishga imkon beradi.

Masofaviy ta'limni tashkil etish. Raqamli texnologiyalar masofaviy ta'limni tashkil etish imkonini beradi, bu ayniqsa COVID-19 pandemiyasi davrida muhim ahamiyatga ega.

Ta'lim natijalarini baholash. Raqamli texnologiyalar testlar, so'rovlar va boshqa vositalar yordamida o'quv natijalarini xolisona baholash imkonini beradi.

O'quv jarayonini uslubiy ta'minlashda turli xil raqamli texnologiyalar qo'llaniladi, jumladan:

• Elektron darsliklar va o'quv qo'llanmalar. Elektron darsliklar va o'quv qo'llanmalar ma'lumotni qulay formatda olish, istalgan joyda va istalgan vaqtda o'rganish imkonini beradi.

• Interfaol o'quv dasturlari. Interfaol o'quv dasturlari amaliy mashg'ulotlar o'tkazish, turli vaziyatlarni simulyatsiya qilish va muammolarni hal qilish imkonini beradi.

• Masofaviy ta'lim tizimlari. Masofaviy ta'lim tizimlari uydan chiqmasdan onlayn o'qish imkonini beradi.

• Simulyatorlar va testlar. Simulyatorlar va testlar amaliy ko'nikmalarni mashq qilish va o'rganish natijalarini baholash imkonini beradi.

O'quv jarayonini metodik ta'minlashda raqamli texnologiyalardan foydalanish quyidagi afzalliklarga ega:

Kadrlar tayyorlash samaradorligi va sifatini oshirish. Raqamli texnologiyalar o'quv jarayonini yanada qiziqarli, interaktiv va shaxsiylashtirilgan qiladi, bu uning samaradorligi va sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ta'lim olish imkoniyatini oshirish. Raqamli texnologiyalar nogironlar va chekka hududlarda yashovchilar uchun treninglarni tashkil etish imkonini beradi.

Ta'lim xarajatlarini kamaytirish. Raqamli texnologiyalar o'quv materiallarini chop etish va tarqatish xarajatlarini kamaytirishi mumkin.

Raqamli texnologiyalar turli ta'lim resurslaridan foydalanish imkoniyatini yaratadi. Internetda siz juda ko'p o'quv materiallarini topishingiz mumkin, masalan, video ma'ruzalar, elektron darsliklar, interfaol mashqlar va boshqalar. Bu talabalarga turli manbalardan ma'lumot olish va materialni o'z tezligida o'rganish imkonini beradi.

Shaxsiy o'rganishni ta'minlash. Raqamli texnologiyalar har bir talabaning bilim darajasi va ehtiyojlarini hisobga olgan holda shaxsiylashtirilgan o'quv dasturlarini yaratish imkonini beradi. Bu talabalarga o'z qobiliyatlariga qarab o'rganish va eng yaxshi natijalarga erishish imkonini beradi.

O'rganishni yanada samarali va qiziqarli qiling. Raqamli texnologiyalar o'quv jarayonini vizual va interaktiv qiladi, bu esa materialni yaxshiroq o'rganishga yordam beradi.

Raqamli texnologiyalar o'quv jarayonini metodik ta'minlashda quyidagi yo'nalishlarda qo'llanilishi mumkin:

O'quv materiallarini tayyorlash. Raqamli texnologiyalar elektron darsliklar, o'quv qo'llanmalari, taqdimotlar, interfaol mashqlar va boshqa o'quv materiallarini yaratish imkonini beradi. Ushbu materiallar talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishda, shuningdek ma'ruza va seminar mashg'ulotlarini o'tkazishda qo'llanilishi mumkin.

O'quv jarayonini tashkil etish. Raqamli texnologiyalardan onlayn kurslar, vebinarlar va masofaviy o'qitish uchun foydalanish mumkin. Bu esa o'quvchilarga o'zlari uchun qulay bo'lgan joyda va vaqtda ta'lim olish imkonini beradi.

Ta'lim natijalarini baholash. Raqamli texnologiyalar testlar, testlar va boshqa nazorat turlarini o'tkazish uchun ishlatilishi mumkin. Bu ta'lim natijalarini yanada ob'ektiv va shaffof formatda baholash imkonini beradi.

Raqamli texnologiyalar o'quv jarayonini uslubiy ta'minlashda turli maqsadlarda qo'llanilishi mumkin:

O'quv materiallarini yaratish va tarqatish. Raqamli texnologiyalar o'quv materiallarini elektron shaklda yaratish va tarqatish imkonini beradi, ulardan foydalanish uchun qulayroq va qulayroq qiladi. Bunday materiallarga darsliklar, taqdimotlar, video darslar, testlar va boshqalar kiradi.

Talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish. Raqamli texnologiyalar talabalarga turli interfaol topshiriqlar, testlar, simulyatorlar va boshqalardan foydalangan holda mustaqil ishlarni tashkil etish imkonini beradi. Bu mustaqil ish samaradorligini oshirish va talabalarga fikr-mulohazalarini bildirish imkonini beradi. Masofaviy ta'limni tashkil etish. Raqamli texnologiyalar ta'lim resurslari va xizmatlariga masofadan kirishni tashkil etish imkonini beradi. Bu esa o'quvchilarga qayerda bo'lishidan qat'iy nazar ta'lim olish imkonini beradi.

O'quv jarayonini uslubiy ta'minlashda raqamli texnologiyalardan foydalanish bir qator afzalliklarga ega:

Ta'lim samaradorligini oshirish. Raqamli texnologiyalar o'rganishni yanada vizual, interaktiv va shaxsiylashtiradi. Bu talabalarning motivatsiyasini va bilimlarni o'zlashtirish samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Ta’lim sifatini oshirish. Raqamli texnologiyalar zamonaviy ta’lim resurslari va xizmatlaridan foydalanish imkonini beradi, bu esa ta’lim sifatini oshirishga yordam beradi.

Talabalar uchun imkoniyatlarni kengaytirish. Raqamli texnologiyalar o’quvchilarga o’zlari uchun qulay vaqtda va joyda ta’lim olish imkonini beradi. Bu ularning harakatchanligi va raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradi.

O‘quv jarayonini metodik ta’minlashda raqamli texnologiyalardan foydalanishga misollar keltiramiz:

Onlayn kurslar. Onlayn kurslar talabalarga turli fanlar bo'yicha o'zlari uchun qulay vaqtda va joyda ta'lim olish imkonini beradi.

Virtual laboratoriyalar. Virtual laboratoriyalar talabalarga virtual muhitda laboratoriya ishlarini olib borish imkonini beradi. Bu vaqt va resurslarni tejaydi.

Interaktiv darsliklar. Interfaol o'qitish vositalari o'quvchilarga materialni interfaol formatda o'rganish imkonini beradi, bu motivatsiya va o'quv samaradorligini oshirishga yordam beradi.

O'quv o'yinlari. O'quv o'yinlari o'quvchilarga turli mavzularni o'ynoqi tarzda o'rganish imkonini beradi. Bu motivatsiya va ta'lim samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Raqamli texnologiyalar ta’lim samaradorligi va sifatini oshirishning kuchli vositasidir. O‘quv jarayonini metodik ta’minlashda raqamli texnologiyalardan foydalanish o‘quv jarayonini yanada qiziqarli, qulay va samarali qiladi.

Xulosa

O‘quv jarayonini metodik ta’minlashda raqamli texnologiyalardan foydalanish bir qator afzalliklarga ega. Raqamli texnologiyalar o'rganishni yanada samarali, shaxsiy va qiziqarli qiladi. Ular, shuningdek, ta'lim sifati va uning qulayligini oshirishga yordam beradi.

Ayni paytda ta’lim jarayonini metodik ta’minlashda raqamli texnologiyalardan foydalanish ta’limni rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Kelajakda ta’lim jarayonida raqamlashtirish tobora muhim o‘rin egallaydi va o‘qituvchilarning o‘z faoliyatida raqamli texnologiyalardan foydalanishga tayyor bo‘lishi muhim ahamiyatga ega.

Raqamli texnologiyalar o'qitish samaradorligi va sifatini oshirishi, uni yanada qulayroq qilishi va xarajatlarni kamaytirishi mumkin. Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi bilan ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish uchun tobora ko'proq yangi imkoniyatlar paydo bo'ladi.

Adabiyotlar ro`yxati

1. 1. Anisimov, Yu. P. Ta'limdagi raqamli texnologiyalar: tendentsiyalar va rivojlanish istiqbollari / Yu. P. Anisimov, I. V. Anisimova, A. A. Bondarenko // Chelyabinsk davlat universiteti axborotnomasi. Seriya: Ta'lim. Pedagogika. Psixologiya. - 2022. - No 1. - B. 3-10.
2. 2. Borisova, E. A. O'quv jarayonini uslubiy qo'llab-quvvatlashda raqamli texnologiyalardan foydalanish / E. A. Borisova // Tomsk Davlat Pedagogika Universitetining xabarnomasi. - 2021 yil - 1-son (204). - 78-84-betlar.
3. 3. Valieva, I. N. Ta'limdagi raqamli texnologiyalar: imkoniyatlar va cheklovlar / I. N. Valieva // Chelyabinsk davlat universiteti axborotnomasi. Seriya: Ta'lim. Pedagogika. Psixologiya. - 2022. - No 3. - B. 8-14.
4. Vvedenskaya L.A., Pavlova E.G., Madaniyat va nutq san'ati. Nutq madaniyati. - M., 2002.- 450 b.
5. Черняк В.Г. Русский язык и культура речи; Под.ред. В.Г.Черняк.- М. 2003.-203с.
6. Мирзакулов, У. А., & Жабборов, С. Б. (2023). МЕТОДИКА ЧТЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ. Journal of Universal Science Research, 1(5), 1517-1521

7. Жабборов, С., & Турсоатов, А. (2023). ВОСПИТАНИЕ И СОЦИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ. Центральноазиатский журнал образования и инноваций, 2(6 Part 3), 168-171.

SOME MECHANISMS FOR IMPROVING EDUCATIONAL ACTIVITIES BASED ON ADAPTIVE LEARNING USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Omonov A.A.
Akhatkulov S.A.

[1,2]Samarkand State University named after Sh.Rashidov, Samarkand, Uzbekistan
o-alisher@samdu.uz

As a result, the use of modern information technologies in education and in all other areas is changing the face of modern education: new teaching methods and approaches are emerging that meet the requirements of the time: “e-learning”, “MOOC” (massive open online courses), “Lifelong learning”, adaptive learning, artificial intelligence methods in education and others [1], [2].

To learn new information, most students need more time or support from the teacher, depending on his or her existing knowledge and learning abilities. It is impossible to create a universal system or method that will suit everyone [3], [4]. The adaptive education system under consideration is designed to solve this problem.

Adaptive learning is a technology that analyzes the learner's performance, adapts the educational program, and the teaching method [5]. These technology systems use techniques such as machine learning and natural language processing to analyze a learner's abilities, track their progress, and provide adaptive feedback and recommendations [6].

Adaptive learning promotes the development of self-organization skills, analytical thinking and independent decision-making. Through active interaction with the material and constant analysis of his progress, the student can effectively use his strengths and overcome his weaknesses. These systems analyze student data, such as assessment scores and previous interactions, to generate personalized learning paths and recommend appropriate resources [7].

It's safe to say that AI can power adaptive learning platforms that tailor learning content to suit a learner's individual needs and preferences. AI-powered virtual assistants and chatbots can provide on-demand support to students by answering questions, helping with problem resolution, and offering personalized guidance. They can also simulate conversations and interactions to create more engaging learning content.

The introduction of a credit-module system increased the amount of independent work of students - adaptation of the educational process to the needs, abilities and individual characteristics of each student. With the advent of powerful computers and innovations in the field of artificial intelligence, adaptive learning technologies and models have been fully developed and implemented [8].

In our opinion, adaptive learning helps achieve the following educational goals:

1. Reducing the cost of educational expenses.
2. Formation of a personal training program.
3. Make the learning process simple and flexible.
4. Increasing the effectiveness of education.
5. High involvement in the educational process.
6. Predicting learning strategies based on big data analysis

7. Stop and start studying early

The creation of adaptive learning courses is associated with two directions: the model of the field of science (subject) and the student model. The first of them is a specific knowledge repository, which developers distribute according to the topic, establish logical connections between individual sections and determine the rules for moving to different levels. The student model is an individual way of learning for each student.

All this data is studied by artificial intelligence, analyzed and makes recommendations to new participants. This is the essence of adaptive learning.

In our opinion, to achieve effective results, adaptive learning should consist of the following stages:

1. Preliminary test (or assessment).
2. Development of an individual lesson plan based on test results.
3. Studying educational material and examples.
4. Consolidating new skills and abilities with the help of tests or exercises.
5. Support during training, constant communication with the teacher.
6. Conducting intermediate control.
7. Adjustment of the level of tasks and topics depending on the results.

The technologies used by adaptive learning platforms unfortunately do not cover all subjects, often limiting themselves to areas of knowledge with clear rules, formulas and answers: for example, STEAM (Science, Technology, Engineering, Art and Mathematics) subjects and medicine.

References

Osadcha, K., Osadchyi, V., Chemerys, H., & Chorna, A. 2020. The review of the adaptive learning systems for the formation of individual educational trajectory

Tyagi, A. K., & Chahal, P. 2020. Artificial Intelligence and Machine Learning Algorithms, Book: Challenges and Applications for Implementing Machine Learning in Computer Vision.

Chassignol, M., Khoroshavin, A., Klimova A., and Bilyatdinova A. 2018. ‘‘Artificial intelligence trends in education: A narrative overview,’’ ProcediaComput. Sci., vol. 136, pp. 16–24

Roll, I. and Wylie, R. 2016. ‘‘Evolution and revolution in artificial intelligence in education, Int. J. Artif. Intell. Edu., vol. 26, no. 2, pp. 582–599.

Nunn, S., Avella, J. T. , Kanai,T. and Kebritchi, M. 2016. ‘‘Learning analytics methods, benefits, and challenges in higher education: A systematic literature review,’’ Online Learn., vol. 20, no. 2, pp. 1–17.

Truong, H.M. 2016. “Integrating learning styles and adaptive e-learning system: Current developments, problems and opportunities”, Comput.Human.Behav, vol. 55, pp.1185-1193, 2016. https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.02.014

Khodjaeva , D.F., Tugizboev F.U. 2021. Problems that may be encountered when implementing artificial intelligence. Science, Technology and Education 5 (80): 23-26.

Omonov , A. A ., Sattarov K. M., Kurbanova Sh. M. 2022. Functions of program simulation tools in e-learning. Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies 1(2): 21–27.

Tekesbaeva, N., Yaroslav Kultan Ya., Ongarbayeva A., Ibraev A. and Yerimbetova Zh. 2023. Digital technologies as an adaptive learning tool in higher education. E3S Web of Conferences 403, 08023.

Xoshimov , S.X., Kurbanova, Sh.M., Omonov, A.A., Xodjayeva, D.F. 2020. Informatization of neighborhood , JCR, p.p. 1004-1008.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ORQALI GEOMETRIYA FANINI O'QITISHNING USUL VA VOSITALARI

Quzmanova G.B

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq, O'zbekiston

Jahonda ta'lim muassasalarida raqamli texnalogiyalari orqali umumta'lim fanlarni o'qitishning usul va vositalaridan foydalanishning kreativ modellari amalyotga kiritilmoqda. Xalqaro tashkilotlar tomonidan qabul qilingan 2030 yilgacha yangi ta'lim konsepsiyasida "Ta'lim – taraqqiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi va barqaror rivojlanish maqsadlariga yetkazuvchi muhim faoliyat" sifatida e'tirof etilib, sifatli ta'lim berish o'zlashtirish natijalarini baholash usullarini takomillashtirishda axborot-ta'lim texnologiyalari, ochiq ta'lim resurslari, ommaviy onlayn ochiq kurslar, mobil ta'lim texnologiyalari, ta'lim muassasalari va umumiy o'rta ta'lim maktablarida ijtimoiy tarmoqlar imkoniyatlaridan ta'limni boshqarish tizimidan foydalangan holda muntazam amaliy ishlar olib borilmoqda. Bu esa bugungi ta'lim jarayonida raqamli texnalogiyalarning yanada jadallashayotganidan dalolat beradi.

Ushbu maqolada o'quvchilarning bilim darajasi, mavzusi va o'quv maqsadlariga ko'ra geometriyani o'qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish usullari hamda geometriyani o'qitishda qo'llaniladigan raqamli texnologiyalarning ba'zilariga to'xtalib o'tamiz.

Planshetlar, smartfonlar va boshqalar qurilmalar real muhit to'g'risidagi raqamli ma'lumotlarni olish mumkin, bu esa o'quvchilar uchun aralash reallik tajribasini yaratadi. Aralash reallik o'quvchilarga proyeksiyalar va 3D ko'rinishidagi tasvirlarni geometriyani tasavvur qilish va tushunishga yordam beradi. Shuningdek, geometriyani o'rganishda o'quvchilarning idrok qilish motivatsiyasini, diqqatini raqamli texnalogiyalar hamkorligida kuchaytirishi mumkin [1]. Planshetlar kabi intuitiv dizaynga ega mobil qurilmalar o'qituvchilar va o'quvchilarga o'quv jarayonini o'zgartirish va ma'lumotlarni qayta tasniflash uchun texnologiyadan foydalanish uchun boy imkoniyatlarni taqdim etadi. Bu darslarda axborot texnologiyadan transformatsiya tarzida foydalanish va bir vaqtning o'zida bugungi o'quvchilarni raqamli madaniyatga murojaat qilish va uni o'rganish imkonini beradi. Mazkur o'quv vositalarni yaratishda 3D Studio MAX dasturidan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Dastur bugungi kunda uch o'lchovli modellashtirish va ko'rgazmali namoyish qilishning zamonaviy vositasi hisblanadi. 3D Studio MAX dastur yordamida yuqori sifatli animassiya hamda ikki va uch o'lchovli modellarni yuqari darajada yaratish imkoniyatini yaratadi.

GeoGebra, Cabri, Sketchpad va boshqalar kabi dinamik geometriya dasturi (DGS). Ushbu dasturiy ta'minot o'quvchilarga geometrik figuralar va konstruksiyalarni dinamik va interaktiv tarzda yaratish, manipulyatsiya qilish va tadqiq qilish imkonini beradi. DGS o'quvchilarga geometrik intuitsiya, mulohaza, isbot va muammoni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. DGS geometrik tushunchalar va xossalarning animatsiyalari, simulyatsiyalari va namoyishlarini yaratishda ham qo'llaniladi [3]. Shuningdek, Samtasia Studio dasturi hamda video darslarni yaratishga mo'ljallangan pedagogik dasturiy vosita hisoblanib, undan kompyuter ekranidagi jarayonlarni sifatli audio-vizual shaklda yozib, kompyuter xotirasiga saqlash imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, turli taqdimotlarni yaratishda ham foydalanish mumkin.

Turli xil naqsh bloklari, geoboardlar va boshqalar kabi manipulyativlar esa o'quvchilarga geometrik shakllar, naqshlar, o'zgarishlar va boshqalarni o'rganishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Manipulyativlar o'quvchilarda fazoviy sezgi, geometrik so'z boyligi, klassifikatsiya va o'lchash

ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Manipulyativlar geometriyani o'rganishda ham o'quvchilarning ijodkorligi, qiziqishi va zavqini shakllantirishi mumkin. Mazkur texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning raqamli kompetentligini rivojlanish darajasida talab etiladigan zaruriyatlardan biri hisoblanib, o‘qituvchi va o‘quvchi uchun kompyuter dasturlari va axborotlarni qabul qilish, saqlash, himoyalash, qayta ishlash, uzatish jarayonlarini tez amalga oshirish uchun zamonaviy vosita hisoblanadi

Applikat, o'yinlar, g'oyalar va boshqalar kabi interaktiv resurslarni ob'ekt bu o’quvchilar sichqoncha, klaviatura, sensorli ekran va boshqalar yordamida o'zaro raqamli texnologiyalardan foydalanishidir. Ob'ekt interaktiv resurslari o'quvchilarni geometric tushunchalarni aniqlash, nomlash, taqqoslash, o'lchash va h.k. kabi geometrik ko'nikmalarni amaliyotga tadbiq etish va mustahkamlashga yordam beradi. Oby'ekt interaktiv resurslari, shuningdek, o'quvchilarga geometriyani o'rganishda darhol fikr-mulohazalar, qiyinchiliklar va qiziqarli narsalarni taqdim etishi mumkin [2]. Mazkur texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning raqamli kompetentligini rivojlanish darajasida talab etiladigan zaruriyatlardan biri hisoblanib, o‘qituvchi va o‘quvchi uchun kompyuter dasturlari va axborotlarni qabul qilish, saqlash, himoyalash, qayta ishlash, uzatish jarayonlarini tez amalga oshirish uchun zamonaviy vosita hisoblanadi

Yuqorida keltirib o’tilgan usul va vositalar geometriyani o'qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish usullarining ayrimlari xolos. Geometriya ta'limini yanada rivojlantirish uchun qo'llaniladigan texnologiyalarning yana ko'plab imkoniyatlari va kombinatsiyalari mavjud. Kerakli texnologiyani tanlash o'qituvchining maqsadlari, pedagogikasi va kontseptsiyasiga bog'liq. Texnologiyadan foydalanish har doim o'quv dasturi, o’quvchilarning ehtiyojlari va o'quv natijalariga mos bo'lishi kerak bo’ladi [4]. Umumiy o‘rta ta’lim muassasalari o‘quvchilarining zamonaviy jamiyat haqidagi tasavvurlarini shakllantirishda, shuningdek, o‘quvchilarning ta’lim va ijtimoiy jarayonlarda raqamli kompetentsiyasini rivojlantirishida umumta’lim fanlari katta ahamiyatga ega. Jamiyatimizda ro‘y berayotgan o‘zgarishlar o‘qitishning yangi usullarini, inson shaxsini rivojlantirishi bilan bog‘liq raqamli texnologiyalarni o‘zlashtirishni taqozo etadi.

Adabiyotlar:

1. Maria Arvanitaki, Nicholas Zaranis. // The Official Journal of the IFIP Technical Committee on Education, 2020. № 6. 112-114 p.

2. Marena Garrett. // Teaching Channel, 2022. № 6. 212-213p .

3. Quzmanova G.B. //Galaxy international interdisciplinary research journal (giirj), ISSN (E): 2347-6915Vol. 11, Issue 1, Jan. (2023). Scientific Journal Impact Factor. –Б. 284-288.

4. Quzmanova G.B. // «International Conferense» Toshkent 2022 y. –B. 336-338.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EDUCATION

Rajabov O.T.

Teacher in Chirchik state pedagogical university, department: Informatics and information technologies, e-mail: bryus75@gmail.com

Artificial intelligence (AI) is the present in our lives and is progressing with efficiency in modern times. Today, Ai work is performed in police investigation cancer, reducing the danger of plane collisions and developing autonomous vehicles etc, AI-equipped robots have outperformed human surgeons in stitching up cuts; acting search and rescuing missions providing care of kids, seniors, hospital patients; aiding master card firms with fraud detection. AI, generally expressed by the general public as the ability

of machines or computer to think and act as humans do, represents the efforts towards computerized systems to imitate the human mind and action. Although artificial intelligence studies in education have attracted a lot of attention in recent times, studies about the theory of general artificial intelligence can be traced back to at least the 14th century, and these studies remerged through the work of Alan Turing in 1937. With more usage of artificial intelligence in education, major transformations can be foreseen in the education systems and its process. Based on the study results. Sekeroglu, Dimililer and Tuncal (2019) stated that artificial intelligence could help teachers improve personalized education for their students. Artificial intelligence can provide access to appropriate and better learning opportunites for excluded people and communities, people with disabilities, refugees, people out of school, and those living in isolated communities (Pedro, Subaso, Rivers, & Valverde, 2019). Research showed how effective individually tailored approaches can be presented with the support of artificial intelligence techniques and intelligent learning environment (Mohammed & Watson, 2019). Although quality education seems to require the active participation of human teacher, artificial intelligence envisages increasing education and quality at all levels, especially by providing personalization (Grosz & Stone, 2018) highlighted a dual-teacher model with artificial intelligence in terms of individualized education: teachers spend a lot of time in routine and other administrative tasks, assistant will reduce the time spent on routine procedures, which will help teachers focus on student guidance and one-to-one communication.

The research was designed as a phenomenological study, which is a research method. Qualitative research is preferred when it is desired to examine a problem or subject in depth (Cresswell 2013). Research with the aim of uncovering the ideas and the meanings of individuals is called phenomenological research (Yildirim & Simsek, 2008). Thus, I studied that they tried to uncover the options of the participants in regard to the AI in education. In this study, where the perceptions of the participants oon artificial intelligence in education from four different profession were examined, a triangulated data collection was considered.

Four target groups that include 19 persons in total have been identified by researchers regarding artificial intelligence in education:

- Academicians: academics working in the field of educational sciences (5 people)
- Legal Experts: lawyers and judges currently working in courts (5 people)
- Experts: technical experts on artificial intelligence (4 people), in private or public organizations
- Teachers: teachers currently working (5 people) in public schools

The results were reported using tag names to keep the names of the participants confidential. Names determined were as follows: Ahmet, Ayshe, Fatma, Hatice, Emine, Ali, Huseyin, Ismail, Suleyman, Tahsin, Kemal, Elif, Kubra, Mahmut, Burak, Mehmet, Ziya, Recep, Esref.

Semi-structured interviews were employed in the study. The questions sent online to the participants included what they think of AI, how it will be integrated into education, the future outlook, the positive and negative implications they have on AI in education' along with additional questions. With the answers to the above questions, participants' perceptions of the use of artificial intelligence in education were analysed.

Questions to examine participants' opinions within the research were prepared by taking the opinions of three experts in the field of educational sciences. The questions were first sent to the participants in an online form and filled in. Later, to get more detailed information on the subject, face-to-face interviews were held with the participants about what they wrote in the form. In the first data collection, the participants were assumed to express themselves better alone in writing, while in the second voluntary face-to-face meeting, the researchers revealed the points needed more clarification as assumed

by the researchers. All the data were analysed according to the content analysis method is to examine the data collected from all the participants line by line. The participants' views on AI are investigated within their existing experience and understanding of AI with possible scenarios in their minds.

In qualitative research, trustworthiness bears a paramount importance. To employ a more trustworthy process in the study, the data collection, coding, tabulation and reporting stages of qualitative research are followed by an expert academician in the field. In addition, the researchers stated their preliminary assumptions regarding the subject. Preliminary judgments of participants were asked. There was a comprehensive analysis independent of three academicians: an analyst triangulation. The data source triangulation method (Streubert & Carpenter, 2011) was used. The participation of experts from different fields in the study on artificial intelligence in education provided a rich and different data source.

Since participants touched upon many aspects under products, drawbacks, benefits, suggestions, we tried to give a few general quotations under each dimension that covers the theme. Under this theme, the products and solid outcomes expected in the education sector by the participants were seen to be expressed. Under the products dimension, we listed the possible products and outcomes they expect in education. The products that would stand out or might hold a prominent place in education with artificial intelligence can be listed as follows:

- Advanced technology software
- Robot assistants and robot teachers
- Smart classes in schools
- Individualized education (pertains to individualization of instruction)
- Simulations for education and lessons
- Scenario and case study-producing systems
- Interest, ability, and needs analysis systems
- Vocational guidance system (for career choice)
- Programs or tools for taking attendance
- Unmanned systems of all sorts
- Learning outcome detection system (for levels of students)
- Personal teaching tools
- Attention and distraction analysis system
- Academic success detection and suggestion system for improvement
- Learning systems in cloud environments and virtual learning environments
- Curriculum editing system
- Systems that perceive and report students' learning patterns

In this theme, the possible drawbacks and risks about the use of artificial intelligence in education were mentioned. These drawbacks, according to the participants, can be listed as follows:

- Mechanical thinking of individuals, suppressing intuitive knowledge
- The humanistic values could be replaced by a utilitarian or pragmatic perspective,
- The possible bad scenarios with the full evaluation of students, categorization of humans based on their IQ, etc.
- The information-oriented human type,
- No need for human intervention in education,
- The possibility of uncontrolled intelligence technologies in education (e.g., data security),
- Negative effects on social relationships.

In this theme, the results obtained from the opinions of the participants about the benefits of using artificial intelligence in education are presented. Accordingly, these benefits are:

- People measurement or measuring people
- Helping individual at learning at their own speed
- Correct determination of the individual's need
- Practical solutions to chronic problems
- No more paperwork in schools
- Prevention of waste of time
- Increase in education quality
- Providing ease of work
- Helping the right decisions with fast data analysis
- Planning teaching according to student capacity and speed
- Using or choosing effective learning methods using a learning analysis
- Ability to train in smaller groups with effective planning
- More effective individual learning process
- Helping policymakers, for example, population prediction simulations for making the right education investments in the right places

This theme included the participants' suggestions regarding the use of artificial intelligence in education. These recommendations are as follows:

- There should be a certain measurement system when using artificial intelligence in education.
- Applications or systems developed regarding artificial intelligence in education should be tested with pilot
- applications and integrated into the system according to their results.
- Academic studies should be done on the developed systems and analyzed.
- Necessary infrastructure works should be created.
- An audit mechanism should be established.
- Human psychology should not be ignored.
- Preventive and supportive software should be developed.
- The effects of artificial intelligence-related systems on the decision-making power of people in their lives should be measured.
- The AI integration process should proceed in a way that does not affect social relations negatively.
- Artificial intelligence in education is not a comprehensive solution; it should be used only in the areas of need.
- The process should be carried out in an interdisciplinary fashion with all stakeholders, not just educators and engineers.

Conclusions

The interviews with the participants produced four main themes and one descriptive theme on AI in education. The first theme was about the products, which included solid AI media, applications, or outcomes in the near future. These ranged from simulation programs, evaluation-testing support systems, VR class and assistant robots to personalized learning systems. One of the most concurrent topics on AI as an imminent outcome is its impact on personalized learning with the tools it provides. Artificial intelligence in education can provide strong technical support for personalized learning (Chang & Lu, 2019). Goksel and Bozkurt (2019), upon their analysis of papers on education and AI studies, found

adaptive learning, personalization and learning styles as the central key nodes and concepts. This means that adopting a one-size-fits-all approach can be replaced by the use of AI in education with tailored learning for each student. So, we can infer that progress in education can fulfil the requirements of optimum learning with AI and its supporting tools, being a huge help in assisting teachers and students. Abdelsalam, (2014) in this regard, proposed an intelligent tutoring system (ITS) based on mastery learning strategy. The second theme was about the drawbacks and risks. Participants in the study believed that a pervasive use of AI would lead to an overly mechanical way of information processing, pragmatic approach, much focus on the knowledge rather than the aesthetic feelings, lesser room for teachers, ethical and security-related problems, and negative social effects in relationships. In the existing case, the uncontrolled, inappropriate or excessive use of the mobile phone already seems to cause behavioural, social and affective problems (Choliz, 2010). This may be deepened with the unconscious integration of AI into the human life and phones as participants noted that mobile devices already stripped people of their social interactions, and they really wonder about the next step with AI development in the mobile world.

References

- Artificial Intelligence in Education and Schools Ahmet Gocen, Fatih Aydemir (2020, December) Research on Education and Media Vol. 12, N. 1, Year 2020
- Abdelsalam, U. M. (2014, March). A proposal model of developing intelligent tutoring systems based on mastery learning. Paper presented the Third International Conference on E-Learning in Education (pp. 106 ±118). Retrieved from http://paper.researchbib.com/view/paper/14102
- Asimov, I. (2004). I, Robot. New York: Bantam Books.
- Chang, J., & Lu, X. (2019, August). The study on students' participation in personalized learning under the background of artificial intelligence. In 10th International Conference on Information Technology in Medicine and Education (ITME) (pp. 555-558). IEEE.
- Choliz, M. (2010). Mobile phone addiction: a point of issue. Addiction, 105(2), pp. 373 ±374.
- Creswell, J. W. (2013). Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches, SAGE publications Felix, C.V. (2020). The Role of the Teacher and AI in Education. Sengupta, E., Blessinger, P. and Makhanya, M.S. (Ed.) International Perspectives on the Role of Technology in Humanizing Higher Education (Innovations in Higher Education Teaching and Learning, Vol.,33)Emerald Publishing Limited, pp. 33 ±48. https://doi.org/10.1108/S2055-364120200000033003
- Goksel, N., & Bozkurt, A. (2019). Artificial intelligence in education: current insights and future perspectives. In S.
- Sisman-Ugur & G. Kurubacak (Eds.), Handbook of Research on Learning in the Age of Transhumanism (pp. 224 ±236). Hershey, PA: IGI Global.

O’QUVCHILARGA SUN’IY INTELLEKT HAQIDA ILMIY INSHO YOZDIRISH TEXNOLOGIYASI

Raxmanova N.A.

Roxmanov B.X.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq, O’zbekiston[1]

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq, O’zbekiston[2]

nafisa@cspi.uz[1]

Bugungi globallashuv jarayonida ko’p ma’lumotlar elektron tarzida qabul qilinmoqda, lekin ularni qabul qilish va tahlil qilishga inson idroki ojizlik qiladi. Shuning uchun ham butun dunyoda sun’iy intellektga, ya’ni sun’iy aqlga yuzlanilmoqda. Kelajakda SI sog‘liqni saqlash, ta’lim-tarbiya, moliya va sportdan tortib to ishlab chiqarishga qadar keng ko‘lamli tarmoqlar uchun foydali bo‘lishini hisobga olgan Yevropa Kengashi sun’iy intellekt bo’yicha maxsus qo’mita tuzib, qator xalqaro hujjatlarni, xususan, “Sun’iy intellekt bo’yicha hamkorlik Deklaratsiyasi” ni tasdiqladi.[2]

"Sun'iy intellekt" atamasi birinchi marta 1956- yilda Dartmut universitetida ushbu mavzuga bag’ishlangan ilmiy seminarda amerikalik olim Jon Makkarti tomonidan ishlatilgan. O’sha davrda Jon Makkarti, Klod Shennon va Marvin Minskiy tomonidan taklif etilgan yangilikka jamoatchilik ilmiy fantastika deb qaragan. Bugungi kunda sun’iy intellekt – informatikaning alohida eng istiqbolli sohasiga aylandi, u inson ongi bilan bog’liq imkoniyatlar: tilni tushunish, o’rgatish, muhokama qilish, masalani yechish, tarjima, rasm chizish va shu kabi imkoniyatlarga ega kompyuter tizimlarini yaratish bilan shug’ullanadi. Bu sohaning poydevori esa, shubhasiz, o’rta maktabdan, “Informatika va axborot texnologiyalari” fanidan boshlanadi.

O’quvchilarning sun’iy intellekt haqidagi tasavvurlarini boyitish uchun yuqori sinflarda informatika darsida ilmiy insho yozdirish maqsadga muvofiqdir. Insho yozish uchun mavzu chuqur o’rganilishi, dalillash uchun ko’chirmalar yig’ilishi, ularning manbalari aniq bo’lishi kerak. Ayniqsa, ilmiy inshoda biror fanga tegishli mavzu ilmiy dalillar asosida yoritiladi. Unda ilmiy va ilmiy-ommabop manbalardan olingan materiallardan keng foydalaniladi. [3]

O’qituvchi “Sun’iy intellektning inson hayotidagi o’rni” mavzusida ilmiy insho yoki esse yozishni topshirar ekan, Internetdan mavzuga oid ma’lumotlarni topish bo’yicha yo’l-yo’riq ko’rsatadi yoki oldindan tayyorlab qo’yilgan ma’lumotlarni taqdim etadi.[1,5,6,7] O’quvchilar o’qituvchi tomonidan tavsiya etilgan slaydlar, onlayn-dars, chelenjlarni tomosha qilib, sun’iy intellekt haqida tasavvurga ega bo’ladilar. Shuningdek, ularga ilmiy va ilmiy-ommabop manbalardan olingan ayrim ma’lumotlar ham tavsiya etiladi.[4] O’qituvchi quyidagi ko’chirmalarni tavsiya qilishi mumkin:

1. Sun'iy intellekt (AI yoki SI) - avtomatlashtirilgan dasturlash va intellektual mashinaviy ta'lim sohasi bo'lib, u turli xil vazifalarni odamlar bajaradigan tarzda bajara oladigan aqlli kompyuter tizimlarini yaratishga mo'ljallangan. SI muayyan muammolar uchun eng yaxshi yechimlarni avtomatik ravishda topish va katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish uchun ham ishlatiladi.

2. Sun’iy intellektning quyidagi turlari mavjud:

1) Tor sun’iy intellekt, ya’ni NAI. Inson imkoniyatlariga taqlid qilib yaratilgan, ma’lum bir vazifani bajarishga mo’ljallangan, dastur doirasidan chetga chiqa olmaydigan sun’iy intellekt. Siri, Alexa va Google Assistant ovoz orqali foydalanilishi mumkin bo’lgan xizmatlardir. ChatGPT esa yozuv orqali foydalanilishi mumkin bo’lgan xizmatdir. U insho, har xil uslubdagi matn, ssenariylarni yozib bera oladi; matnni tarjima qiladi; chatbotlar yaratadi; hissiyotlarni tahlil qilib beradi. Google Translate, DeepL va Microsoft Translatorlar Mashina tarjimasi dasturlari hisoblanadi, ularning vazifasi til to’siqlarini bartaraf etish va turli tillarda so’zlashuvchilar o’rtasida uzluksiz muloqotni ta’minlashdan iborat.Bugungi kunda juda ommalashgan Google Translate xizmati bir necha tildagi yozma,ovozli, hattoki, rasmli matnlarni ham o‘qish va tarjima qilishga yordam beradi.Bing, Midjourney, Go,Tesla, fotosuratlarni qayta ishlovchi Rrisma kabi dasturlar ham SI ning mana shu boshlang’ich turiga kiradi.

2) Umumiy sun’iy intellekt, ya’ni AGI. U mashinalarga har xil faoliyat turlari o’rtasida aloqa o’rnatish imkonini beradi. Natijada ular xuddi odamlar kabi atrof-muhitni o’rganadilar, tushunib harakat qiladilar, voqelikni idrok etadilar. Bunday sun’iy intellekt hali yaratilmagan.

3) Super sun’iy intellekt, ya’ni ASI. Mashinalar kelajakda nafaqat odamlarning fikrlash tarziga taqlid qiladi, balki Yer yuzidagi eng aqlli tizimga aylanadi. Intellektual portlash yuzaga kelib, SI ning o’zi super aqlli mashinalarni ishlab chiqara boshlaydi. Bu hozircha ilmiy farazdir.

3. Odatda, robotlar deganda ko’pchilikning ko’z oldiga insonlardek gaplasha oladigan, ularning o’rniga barcha yumushlarni bajara oladigan yordamchilar keladi, ammo bu nisbatan kengroq tushuncha. Aslida, mobil qurilmangizdagi dasturlar: Google-tarjimon, lug’atlar, turli xil o’yinlar va hokazolar ham sun’iy intellektga yaqqol misol bo’la oladi.

4.. 1997-yilda Deep Blie nomli IBM kompyuteri shaxmat bo’yicha jahon chempioni Garri Kasparovni yenggan tarixdagi ilk kompyuter bo’ldi.

5. IBM Watson superkompyuteri o’z bazasidan kelib chiqib muayyan tilda berilgan savollarga javob beradi. Bugungi kunda SI inson bergan kalit so’zlar – g’oyalar asosida ssenariylar yozib, badiiy film, multfilmlar ham yaratmoqda.

6. Sun’iy intellekt jamiyat uchun foydalimi yoki zararlimi? SI haqidagi bahs-munozaralar qariyb 50 yildan beri davom etib kelmoqda. Ba’zilar SIning ommalashib, odamlar o’rnini egallab borishi natijasida ommaviy ishsizlik ko’rsatkichlari oshib ketishi mumkinligidan tashvishdalar. Hatto IT sohasining ayrim yetakchilari SIning butun boshli sivilizatsiyani barbod qilishiga ishonadilar.

7. SIning yutuqlari: bugungi kunda ayrim davlatlarda robot-mashinalar, haydovchisiz transport vositalari, buyumlarni manzilga to’g’ri yetkazib beruvchi dronlar, robot- politsiyachilar, robot-tibbiyot xodimlari, robot-hisobchilar, robot – offis xizmatchilari xizmatidan foydalanish yo’lga qo’yilgan.

8. SI uchun kerak bo’ladigan algoritmni odam yaratgan, aqlli algoritmlar qanchalik rivojlanib ketmasin, eng mukammal intellektual mashinalar ham xato qiladi. Ma’lumki, har qanday kompyuter – sun’iy intellektga ega mashina ikkilik sanoq tizimi asosida ishlaydi. 1991-yilda matematik olim Devid Stautmayer 18 ta turli xildagi hisob-kitob amaliyotlarini kompyuter dasturi yordamida bajarib, ularning barchasida natija noto’g’ri chiqqanini, ya’ni kompyuter (SI) noto’g’ri ishlaganini isbotlab berdi. Demak, SI hamma masalani ham to’g’ri hal qila olmas ekan; haqiqiy sonlar bilan ishlashda, taqribiy hisoblashlarda ikkilik sanoq tizimi yaramaydigan vaziyatlar yuzaga kelar ekan. SI tabiiy intellektga hali - beri ayrim holatlarda (asosan matematikada) teng kela olmaydi.

9. Siz fantastik kinolarda ko’rgan o’ta aqlli SI, ya’ni odamga o’xshab fikrlaydigan, his qiladigan robotlarni yaratish dasturchilarning eng katta orzusidir. Mutaxassislarning fikricha, o’z-o’zini anglaydigan mashinalar sun’iy intellektning eng oliy bosqichi bo’ladi. Agar bunday robotlar yaratilsa, insoniyatning ularga tobe bo’lib qolishi, Yer sharimizning robotlar sayyorasiga aylanishi ehtimoldan holi emas.[8]

Ilmiy insho uchun sodda reja tuziladi va insho matni 5-6 sahifa atrofida yoziladi. Bunday yozma ish o’quvchilarning fanga bo’lgan qiziqishini orttiradi. Sun’iy intellekt dasturlari bilan ishlashga rag’bat uyg’otadi. Sun’iy intellektning jamiyatda, sanoatda, fanda va insonning hayot faoliaytida tutgan o’rni katta ekan, uning ixtirochisi tabiiy intellekt, ya’ni inson aqli ekanini anglab yetadilar.

ADABIYOTLAR:

1. Baltabayeva G.R. Sun’iy intellekt: ChatGPT va uning imkoniyatlari.-T.:2023.
2. Filipova I.A.Sun'iy intellektni huquqiy tartibga solish. Ma'ruza kursi.- Samarqand, 2022.- 63-79 b.
3. Qodirov M. Ona tili: o’rta maktablarning 8-sinfi uchun darslik. – T.: Cho’lpon nomidagi NMIU, 2019.-20-bet.

4. Zulunov , R. M., & Mahmudova , M. (2022). SUN'IY INTELLEKTNING INSONIYAT FAOLIYATIDA TUTGAN O'RNI VA NEYROKIBERNETIKA SOHASI. Journal of Integrated Education and Research, 1(7), 2–7.
5. https://www.facebook.com/pdp.uz/posts/-suniy-intellekt-turlari. PDP Academy.
6. https://kun.uz/uz/news/2022/09/08/suniy-intellekt-va-xavfsizlik-robotlar-odamlar-ustidan-hukmronlik-qilishi-mumkinmi
7. https://uz.goodinternet.org/uz/sections/osmirlar/qiziqarli-faktlar/suniy-intellekt-nima-uchun-muhim/
8. https://vc.ru/u/1429330-viktor-klishchenko/612952-kratkaya-istoriya-razvitiya-iskusstvennogo-intellekta

Foydalanilgan adabiyorlar

1. В.З.Аладьев "Системы компьютерной алгебры" Maple. Искуство программирование (2-изд. 2007).
2. ST Iskandarov, DS Toshpolatov Assessment of Economic Efficiency of Vegetable Production in Greenhouses. International Journal of Progressive Sciences and Technologies, 2020.

AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VOSITALARINING HOZIRGI KUNDAGI O'RNI

Zuparova Saodat Sharipovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: Hozirgi vaqtda texnika, texnologiya va mashinasozlik, neft-gaz, energetika sohalariga ega bo'lgan har tomonlama yetuk, o'z sohasini yaxshi biladigan, raqobatbardosh muhandislarni tayyorlash dolzarb hisoblanadi. Shunday ekan "Texnik tizimida axborot texnologiyalari" fanining qiziqarli va mazmunli bo'lishida ta'limni tashkil etish shakli va metodlari, o'quv jarayonida yangi axborotlardan foydalanish, talabalarning mustaqil ishlarini o'quv rejasida belgilangan holda amalga oshirish kabilar ularni yangi bilimlar bilan qurollantiradi.

Kalit so'zlar: axborot texnologiya, AKT, texnika, texnologiya, ta'lim metodlari, ta'lim texnologiyalari, innovatsion ta'lim, ta'lim sifati.

Albatta ushbu jarayonda talabalarda fikrlash, narsalarga, xodisalarga qiziqishni oshirish va uni amaliyotda qo'llashni tarbiyalash, dialektik mantiqqa xos kengaytirilgan va chuqurlashtirilgan jarayonlarni o'rgatish o'qituvchining pedagogik mahoratiga bog'liqdir.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol metodlar, innovastion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish kundan-kunga kuchayib bormokda. Innovatsion texnologiyalar, pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va talaba faoliyatiga yangilik, o'zgartirishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan interfaol metodlardan to'liq foydalaniladi. Interfaol metodlar pedagogik ta'sir etish usullari bo'lib, ta'lim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu metodlarning o'ziga xosligi — ular faqat pedagog, o'quvchi va talabalarning birgalikda faoliyat ko'rsatishi orqali amalga oshiriladi. Bunday pedagogik hamkorlik jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularga quyidagilar kiradi:

- **o'quvchini dars davomida befarq bo'lmaslikka, mustaqil fikrlash, ijod etish va izlanishga yo'llash;**

• o‘quvchilarning o‘quv jarayonida bilimga bo‘lgan qiziqishlarining doimiy ravishda bo‘lishini ta’minlash;

• o‘quvchining bilimga bo‘lgan qiziqishini mustaqil ravishda har bir masalaga ijodiy yondashgan holda kuchaytirish;

pedagog va o‘quvchining hamisha hamkorlikdagi faoliyatining tashkil etilishi.

Pedagogik texnologiyaning maqsadi — o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida hamkorlik faoliyatini tashkil etib natijaga erishish, o‘quv jarayonida o‘quvchining mustaqil fikrlay olishi, ijodiy ishlay olishi, izlanishi, tahlil eta olishi va xulosa chiqara olishi, shuningdek, o‘ziga, guruhga, guruh esa unga baho bera olishi kerak. O‘qituvchining esa bunday faoliyat uchun imkoniyat va sharoit yarata bilishi o‘qitish jarayonining asosi hisoblanadi. Har bir darsning mavzusi, o‘quv predmetining o‘ziga xos texnologiyasi bor. Pedagogik texnologiya yakka tartibdagi jarayon bo‘lib, o‘quvchi ehtiyojidan kelib chiqqan holda bir maqsadga yo‘naltirilgan, oldindan loyihalashtirilgan va kafolatlangan natija berishga qaratilgan pedagogik jarayondir.

Interfaol degani bu — o‘qituvchi va o‘quvchining o‘zaro hamkorligi asosida dars samaradorligini oshirish, o‘quvchida mustaqil fikrlash. ko‘nikmalarini shakllantirishning fikr-mulohaza, bahs orqali amalga oshirilishidir.

O‘quvchi qo‘yilgan maqsadga mustaqil, o‘zi faol ishtirok etgan holda yakka, juftlikda, guruhlarda javob topishga harakat qiladi, fikrlaydi, yozadi, so‘zga chiqadi. Dalil va asoslar orqali fikrini yoritib berishga harakat qiladi. Har qanday matematik tushuncha yoki nazariy mavzu o‘quvchilarga ma’lum bir metodlar asosida tushuntiriladi. Ana shunday metodlar ikki yo‘nalishda bo‘lib, ulardan biri o‘qituvchining tushuntirish metodlari, ikkinchisi esa o‘quvchilarning qabul qilish metodlaridir O‘qituvchining tushuntirish metodlari ma’ruza, suhbat va mustaqil ishlardan iborat. O‘qituvchi bir soatlik darsi jarayonida ana shu uchta metoddan foydalanib dars jarayonini olib boradi. O‘qituvchi tomonidan tushuntirilgan mavzuni o‘quvchilar reproduktiv, evristik va izlanish metodlari yordamida qabul qiladilar.

Agar o‘qituvchi dars jarayonida mavzuni ma’ruza metodi bilan tushuntirsa, o‘quvchilar reproduktiv metod bilan qabul qiladilar. Bunda mavzu materialining mazmuni mantiqiy tahlil qilinmaydi, ma’ruza metodi bilan dars o‘tishda o‘qituvchining o‘zi juda faol bo‘lib, talabalar esa faol bo‘lmaydi. Agar o‘qituvchi mavzuni suhbat metodi bilan tushuntirsa, o‘quvchilar evristik metod bilan qabul qiladilar. Bunda talabalarning tushuntirilayotgan mavzu materialiga nisbatan faolligi oshadi, chunki o‘qituvchi mavzu mazmunini mantiqiy ketma-ketlikka ega bo‘lgan savollar asosida o‘quvchilar bilan birgalikda ochib beradi, bunda bevosita o‘quvchilar ham savollarga javob berish orqali dars jarayonida faol ishtirok etadilar. Umuman olganda suhbat metodi bilan dars o‘tishning mohiyati shundan iboratki, o‘qituvchi tomonidan sinf o‘quvchilari uchun o‘tiladigan mavzu materialining mazmuni muammo qilib qo‘yiladi, so‘ngra maqsadga tomon yo‘naltiruvchi savollarni o‘quvchilarga berish orqali qo‘yilgan muammo hal qilinadi.

Agar o‘qituvchi mavzuga doir misol yoki masala echmoqchi bo‘lib dars jarayonini rivojlantirgan bo‘lsa, u mustaqil ishlash metodi bilan dars o‘tadi, bunda o‘quvchilar qo‘yilgan masala yoki misolni echish uchun fikrlaydilar, izlanish metodi bilan mavzuni o‘zlashtiradilar. Bunday dars jarayonida o‘quvchilar juda faol bo‘ladi, chunki ular echish uchun doskaga o‘qituvchi tomonidan yozib qo‘yilgan misol yoki masala yuzasidan mustaqil holda fikrlaydilar, o‘ylaydilar va mantiqiy xulosa qiladilar, bu bilan ularda mantiqiy fikrlash rivojlanadi.

O‘qituvchining tushuntirish va o‘quvchining qabul qilib olish metodlari asosida ular ongida bilish deb ataluvchi psixologik jarayon hosil bo‘ladi. Bugun ta’lim-tarbiya jarayonini davr talablariga mos ravishda amalga oshirishning eng zarur omili bo‘lgan zamonaviy darsning har biri o‘quvchi-yoshlar

uchun o‘ziga xos quvonch doirasiga, har bir ta’lim dargohi esa shodlik maskaniga aylanishi lozim. Xususan, darsga ishonch bilan kelib, o‘z o‘qituvchisini alohida hurmat va e’zoz bilan kutib olish tuyg’usini shakllantirish bugungi kun ta’lim-tarbiya jarayonining asosiy mezonlaridandir. Uqituvchi dars paytida o‘quvchilarga to‘g’ri yo‘l-yo‘riq berib tursa, o‘zlashtirishi qiyin bo‘lgan bolalar faol ishtirokchiga aylanganini o‘zlari bilmay qoladilar.

Ma’lumki, o‘quvchi faoliyati butun ta’lim-tarbiya jarayonining asosi hisoblanib, o‘qituvchi turli-tuman usullardan foydalangan holda o‘quvchi faoliyatini aniq maqsadlar tomon yo‘naltirib turadi. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov «Ta’lim-tarbiya—ong mahsuli, lekin ayni vaqtda ong darajasi va uning rivojini ham belgilaydigan omildir. Binobarin, ta’lim-tarbiya tizimini o‘zgartirmasdan turib, ongni o‘zgartirib bo‘lmaydi. Ongni, tafakkurni o‘zgartirmasdan turib esa biz ko‘zlagan oliy maqsad — ozod yurt, bo‘lmaydi» deb ta’kidlagan edi.

Interfaol o‘qitishning mashqlari va uslublari

Zamonaviy didaktika jadal rivojlanib, o‘zgarayotgan jamiyatning talablari va ta’limdagi amaliy ishlanmalarni aks ettiruvchi yangi yondashuvlar, ta’lim berish texnologiyalari bilan boyimoqda.

Ta’lim berishning nazariyasi va amaliyotida o‘quvchilarning bilim olish harakatlarini faollashtirish eng dolzarb muammolardan biri bo‘lgan. Keyingi vaqtlarda pedagoglarning diqqati bilim orttirishning muloqot yuritish shakliga asoslangan o‘qitishning interfaol shakl va uslublarini o‘zlashtirishga qaratilgan. Ta’lim berish jarayoni quyida ko‘rsatilgan talablarga amal qilgan taqdirda samarali bo‘lishi va yaxshi natijalar berishi amalda isbotlangan:

- O‘quvchilar ta’lim olish uchun ochiq va ta’lim jarayonining boshqa ishtirokchilari bilan munosabat va hamkorlikka faol kirishib ketadilar;
- O‘z faoliyatini tahlil qilish va shaxsiy salohiyatini amalga oshirish uchun imkonga ega bo‘ladilar;
- Ular yaqin vaqt ichida o‘z hayotida va professional faoliyatida duch kelishi muqarrar bo‘lgan vaziyatga amaliy jihatdan tayyorlanib olishlari mumkin;
- O‘zlariga ishonishlari, o‘zlarini ifodalashga qo‘rqmasliklari, xatoga yo‘l qo‘yishlari mumkin, qachonki ular buning uchun muhokama qilinmasalar va salbiy baholanmasalar.

Adabiyotlar:

1. Matyokubova, S. (2022). Ta’lim texnologiya. Jurnal inostrannых yazыkov i lingvistiki, 6(6), 308-317.
2. Matyoqubova, Sh. A. (2021). Xalqaro va milliy sertifikat imtixonlariga tayorlanish jarayonida zamonaviy texnologiyalarning o‘rni. Academic research in educational sciences, 2(CSPI conference 2), 221-225.

“ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДА ИНФОРМАТИКА ВА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ.

Юлдашева Гулшад Тилеуовна
ЧДПУ “Информатика ўқитиш методикаси”
Кафедраси в.б. доценти
Ашурова Муяссар Иброҳим қизи
ИЎМ 19/2 гуруҳи талабаси

Аннотация: Мазкур мақолада таълим тизими ўқувчиларининг компетентлигини шакллантириш ва унинг мазмун-моҳияти, таянч компетенциялар уларнинг ўқиш фаолиятига

тайёрлашдаги ўрни ва аҳамияти, кўникма ва малакаларини шакллантириш, педагогик ва техник билимлар асосида уларнинг компетентлигини ривожлантириш механизми ҳамда унга интегратив дифференциал ёндашув каби масалалар ёритилиб берилган.

Таянч сўзлар: ўқувчилар, компетенция, компетентлик, фанлараро интеграция, интегратив дифференциал ёндашув.

Замонавий таълим тизими ўқувчиларни нафақат билим, кўникма ва малакалар билан қуроллантириши, балки, ҳаёти давомида мустақил, фаол, узлуксиз билимларни яратиши ва уларни ижодий ўзлаштириши компетенциясини шакллантириши, ўқувчини янги шароит ва келажакдаги ахборот муҳитида касбий фаолият, ўз имкониятларидан самарали фойдаланиш, салбий таъсирлардан ҳимоялана олишга тайёрлашга қодир бўлиши керак.

Таълим тизимини ислоҳ қилишнинг ҳозирги босқичида энг муҳим ажралиб турадиган хусусиятларидан бири - унинг таълим ва тарбия жараёнида туб ўзгаришларга олиб келадиган - жамиятни ахборотлаштириш жараёнининг ривожланаётган шароитларида амалга оширилишидир. Шу сабабли, сўнгги йилларда таълимни ахборотлаштириш жараёнининг ривожланаётган турли жиҳатлари нафақат олимлар, социологлар, психологлар, ўқитувчилар, балки, амалиётчи-педагогларнинг ҳам эътиборини кучайтирмоқда. Ахборотлаштириш ижтимоий йўналтирилган характерга эга бўлиши керак ва бугунги кунда таълимни ахборотлаштириш жараёнининг инсонпарварлик йўналиши, шахснинг маънавий фазилатларига йўналтирилганлиги алоҳида аҳамият касб этмоқда.

1.Мактабда информатика ва ахборот технологиялари фанининг бутун ривожланиши давомида таълимнинг илмий-педагогик муаммолари генезисини аниқлаш ҳамда фаннинг муаммоли соҳаси бўйича ўқитишнинг тарбияга ижтимоий-шахсий йўналтирилган ёндашувни таъминлаш имкониятларини асослаш;

2.Таълим муаммоларини ҳал қилиш шароитида информатика бўйича замонавий мактаб курсини тузишнинг асосий концептуал ва интеграциялашган ёндашувларини аниқлаш асосида мактаб муҳитида ахборотга қарамлиликнинг олдини олишга қаратилган ижтимоий-педагогик ёндашувларни ишлаб чиқилди. мактабнинг ягона ахборот муҳити доирасида АКТдан фойдаланишга асосланган таълим-тарбия ишлари самарадорлигини оширишнинг методик тизими моделини.

3.Умумтаълим мактабидаги таълим-тарбия ишларида ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш, интеграциялашган ва танлов курслари доирасида информатика ва ахборот технологиялари ўқув курсларида мактаб ўқувчиларини экологик, ҳуқуқий фуқаролик-ватанпарварлик тарбиялаш усулларини ишлаб чиқиш ва синовдан ўтказиш.

Умум таълим мактаблари ўқувчилари информатика ахборот технологиялари фанини ахборот-коммуникатив компетентлиги бу – педагогик касбий фаолият соҳасига мос замонавий дастурлаш тилларидан самарали фойдалана олиш, техник дастурий махсулотлар яратишда дастурлаш тилларидан эркин фойдаланиш, фаолияти давомида рақамли технологияларни қўллай олиш қобилиятидир.Таълимни интеграциялаш жараёнининг моҳияти талабаларнинг ривожланиши (ўзини-ўзи ривожлантириши) учун шароит яратиш, ҳар хил турдаги фаолиятни амалга оширишда ўз қобилиятларини рўёбга чиқариш, яхлит, ижодий шахсни шакллантиришдан иборат. Интеграциялашган таълимнинг мақсадлари қуйидагилардан иборат: интеграциялашган билимларни олиш қобилиятини ривожлантириш,ўқув жараёнининг узлуксизлигини

таъминлаш,ўқув-билиш фаолияти самарадорлигини оширишга ёрдам берадиган фанлараро кўникмаларни шакллантириш, умумтаълим кўникма ва малакаларини шакллантириш, талабалар тафаккурининг билиш доирасини кенгайтириш,мактаб ўқувчисининг ахлоқий - иродавий фазилатларини, мотивларини, муносабатларини, эътиқодларини, жамиятни ахборотлаштиришда одатлар, эҳтиёжлар, хулқ-атвор қоидаларини шакллантиришга ҳисса қўшиш.

Ахборот жамияти шахси кундалик ҳаётда зарур бўлган ҳисоблаш ва ахборот тизимлари, маълумотлар базалари ва электрон жадваллар, шахсий компьютерлар ва ахборот тармоқлари билан ишлаш қобилиятига эга бўлиб, нафақат янги фаолият воситалари, балки, дунёга янгича қарашга эга бўлади. Бундай замонавий ёшнинг маданий даражаси ахборот маданияти тушунчаси билан тавсифланади, унинг таркибий қисмларининг фундаментал хусусиятидан келиб чиқиб, мактабда биринчи дарслардан бошлаб шаклланиши керак.

Замонавий ривожланган жамиятда ўқувчи бир вақтнинг ўзида янги ижтимоий-иқтисодий воқеликларга ва ахборот муҳитининг янги талабларига мослашиш заруратига дуч келади. Шунинг учун информатика соҳасидаги таълим олдида турган психологик-педагогик муаммолардан бири бу мослашув жараёнларининг биргаликда ривожланишини ва ижтимоий муваффақиятли шахсни шакллантиришни таъминлаш мақсадида ўқувчининг ахборот маданиятини тарбиялашдан иборат.

Ахборот компетентлиги шахснинг компьютер саводхонлиги асосида самарали ахборот фаолиятини амалга ошириш қобилияти, олинган билим, кўникма ва малакаларни ахборот билан ишлашнинг амалий масалаларини ҳал қилишда самарали қўллаш қобилияти сифатида тавсифланиши мумкин.

“Ахборот-коммуникация технологиялари соҳасидаги бўлажак ўқитувчининг ахборот-коммуникатив компетентлиги – бу касбий фаолият соҳасига мос замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан самарали фойдаланиш, педагогик ва техник дастурий махсулотлар яратишда дастурлаш тилларини қўллай олиш, креатив фаолият натижаларини рақамли технологиялар воситасида тақдим этиш қобилиятидир”.

Ўрта мактабда асосий таълим объектлари ахборот тизимлари ва ахборот технологиялари ва шунга мос равишда таълим фаолиятидаги асосий вазифалар - уларни ижтимоий аҳамиятга эга вазифаларни ҳал қилиш, ривожланган экологик ва ахборот-ҳуқуқий маданиятни, фуқаролик ва ватанпарварликни шакллантириш, шунингдек, ўқувчи шахсининг ўзини ўзи англашини ривожлантириш учун қўллашдан иборат.

Янги ахборот дунёқарашини шакллантириш боланинг унинг мотивлари, индивидуал эътиқодлари, муносабатлари, шаклланган қадриятлари орқали уни ўраб турган янги ахборот дунёсини идрок этишга қаратилади. Таълимни интеграциялаш жараёнининг моҳияти талабаларнинг ривожланиши (ўзини-ўзи ривожлантириши) учун шароит яратиш, ҳар хил турдаги фаолиятни амалга оширишда ўз қобилиятларини рўёбга чиқариш, яхлит, ижодий шахсни шакллантиришдан иборат.

Информатика моҳиятига кўра дунёқараш ва тизимни ташкил этувчи фан бўлиб, бошқа фундаментал табиий-математик ва гуманитар фанлар ютуқларини ўз ичига олган ҳолда, таълим мазмунини янгилашда табиий равишда интеграциялаш ролини ўйнайди.

Таълим-тарбия жараёнини қўллаб-қувватлаш учун ахборот-коммуникация воситаларидан фойдаланган ҳолда таълим-тарбиянинг тизимлилиги ва изчиллигини таъминлаш талаби ўқувчи шахсининг зарур фазилатларини шакллантиришда изчиллик ва тизимлиликни таъминлаш мақсадида таълим-тарбия ишларнинг зарурлигини назарда тутади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1.Юлдашева Г.Т. Organization of creative activity of students based on innovative technologies. // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences / Vol. 8 No. 5, 2020, Part II ISSN 2056-5852.

2. Юлдашева Г.Т. Талабаларда ўзини-ўзи ривожлантириш компетенциясини шакллантириш жараёнининг педагогик асослари. /Муғаллим ҳам узликсиз билимдендириу. № 3/1 – 2022.Илимий-методикалық журнал.Нукус,2022. ISSN 2181-7138. 26-28 бет.

3. Юлдашева Г.Т. Коммуникатив компетенция тушунчаси ва унинг мазмун моҳияти // “ЎзМУ хабарлари “Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети илмий журнали. – Тошкент, 2022. – № 1/5/1 – В. 228-231.

4. Юлдашева Г.Т. (2022). Компетенциявий ёндошувга асосланган таьлим // Journal of innovations in social sciences (Ўзбекистон).Таьлимни рақамлаштириш: асосий тенденциялар ва устувор вазифалар -2022 ISSN:2181-2594.57-61 бет.

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У УЧАЩИХСЯ В КУРСЕ ИНФОРМАТИКИ.

Юлдашева. Г.Т.
ЧГПУ кафедра “Методика обучения информатике”.

Аннотация: Ахборот технологияларининг ривожланиши ахборот технологиялари (IT) соҳасида мутаххассис тайёрлашда умумий ўрта таьлимнинг узлуксизлигини таьминланишнинг долзарблигини оширади. Мақолада ўрта мактабда ихтисослашган информатика курсларида ўқувчиларнинг коммуникатив компетенциясини ривожлантиришга ёрдам берадиган ўқитиш усуллари ёритилган.

Аннотация: Интенсивное развитие отрасли информационных технологий повышает актуальность обеспечения преемственности общего среднего образования в подготовке специалиста в области информационных технологий (ИТ), в развитии такого профессионально-значимого для специалиста качества, как коммуникативная компетентность. В статье описываются методы обучения, способствующие развитию коммуникативной компетенции учащихся в углублённом курсе по изучению информатики в старших классах.

Abstract: The intensive development of the information technology industry increases the relevance of ensuring the continuity of general secondary education in the training of a specialist in the field of information technology (IT), in the development of such as professionally significant quality for a specialist as communicative competence. The article describes teaching methods that contribute to the development of communicative competence of students in advanced computer science course in high school.

Калит сўзлар: коммуникатив компетенция, эвристик усул, лойиҳа усули, талабалар фаьолиятининг гуруҳ шакли.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, компетентность, эвристический метод, проектный метод, групповая форма деятельности учащихся.

Key words: communicative competence, heuristic method, project method, group form of students' activity.

Введение. Коммуникативные компетенции формируются на основе предметных учебных умений, навыков и способов деятельности у учащихся. Развитие науки информатика и информационные технологии, а также формирование коммуникативной компетентности у учащихся средних школ остаются актуальным вопросам по сей день. Решением этих вопросов являются педагогическая подготовка будущих специалистов в области компьютерных технологий, программирования, в соответствии с методологическими особенностями исследований, необходимо разработать альтернативный алгоритм обучения. Поэтому я думаю в первую очередь нужно изучить литературу в данной области и анализировать труды исследователей данного профиля.

Литературный обзор. Информация и коммуникация в системе непрерывного образования, методика внедрения технологии, способы использования технологии, технологии дистанционного обучения и методические основы совершенствования содержания образования были рассмотрены в исследованиях А.А.Абдукадырова, М.М.Арипова, Р.Бакиева, Ф.М.Закировой, М.Х.Лутфуллаева, А.Тайлакова, У.Ю.Юлдашева, Ж.К.Нурбековой, С.Б.Паняковой, М.М.Абдуразакова, В.А.Кастрамовой, В.Г.Жужжалова и А.Г.Гейн.

Но языки программирования и формирование коммуникативной компетентности студентов в этих исследованиях являются достаточно ненаучными, хотя в исследованиях методов обучения языкам программирования большое внимание уделяется формированию компетентности у учащихся, токого рода исследования актуальны для современной системы образования. Поэтому я пришла к выводу, что понятие компетентности для объектно-ориентированного программирования необходимо проанализировать на основании мнении исследователей.

Для того чтобы развивать научные навыки на основе компетенций в нашей стране и в Содружестве Независимых Государств, провели научно-исследовательскую работу учёные как: Н.Муслимов, Ю.М.Асадов, .Н.Нарзиева, Н.Ш.Турдиев, Д.Ш.Темиров, Т.Т.Шоймардонов, А.Л.Андреев, И.А.Зимня, А.В.Хуторский, В.В.Попова, Е.В., Боярова В.А. и такие ученые, как Болотов, М.Е.Бершадский и В.И.Байденко. На основе этих исследований можно привести следующие сведения.

Согласно анализу материалов по истории возникновения компетентностного подхода к образованию, ее можно разделить на четыре периода [12]. Первый период относится к 1960-м и 1970-м годам. Впервые за этот период в научной литературе появилась слова «компетентность»[12]. Второй период включает 1970-1990 годы. Этот период представляет такие категорий, как «готовность», «способность», «ответственность» и «доверие»в различных формах компетентности. Третий этап начинается с 90-х годов. В этот период проводились исследования относительного применения компетентности как научной категории в образовании.

Профессиональная компетентность рассмотрена на работах А. К. Марковой в 1993-1996 годы в контексте психологии труда. Четвертый этап – компетентность, тесно связано содержанием стандарта профессионального образования общеобразовательных наук [12]. Понятие компетенция широко описано в трудах Ж. Равена под названием “Компетентность в современном обществе”, который был опубликован 1984 году. Однако компетентность позволяет людям грамотно решать задачи в разных ситуациях [12].

По мнению Муслимова, компетентность это не приобретение конкретных знаний, а приобретение интерактивных знаний и практических навыков[12].

По мнениям узбекских учёных как Н. Ш. Турдиева, Ю. М. Асадова, С.Н. Акбаровой и Д.Ш. Темирова компетентный подход означает «конкурентоспособность» [20].

Методология исследования. С изменением интеллектуального потенциала человечества растет задачи и проблемы, с которыми сталкиваются программисты при решении задач в курсе информатики. Новое поколение пользователей будут работать с программным обеспечением по мере того, как становится легче и возрастает и сложность самих этих программ.

Таким образом, изменение спроса на программирование — это не только смена языков но и изменение технологии. Поэтому языки программирования следует преподавать на основе компетентного подхода [14]. В настоящее время во многих учебных заведениях объектно-ориентированное программирование обучается с помощью языков C++, Delphi и Java, для решения многих практических задач [9].

По результатам наших исследований, мы заметили, что изучение научных программ, используемых в системе непрерывного образования, согласно анализу пособий и учебников, проводятся в общеобразовательных школах. Для решения существующих проблем курса информатики по языку программирования в высших учебных заведениях, было бы полезнее увеличить часы практических занятий, так как основы программирования обучаются в средних учебных заведениях.

Высокие темпы развития отрасли информатики и информационных технологий обостряют актуальность обеспечения преемственности среднего общего образования и высшего образования в подготовке специалистов в области информатики и информационных технологий (ИТ-специалистов). Наряду с задачей получения выпускниками школ, планирующих свою профессиональную деятельность в ИТ-области, соответствующего фундаментального образования, на первый план выдвигается проблема развития личностных качеств, способствующих успешному продолжению обучения в системе высшего образования, эффективной работе в выбранной профессиональной сфере, социальной адаптации в обществе. Как утверждают новые стандарты высшего образования, а также современные исследования развития кадрового потенциала в ИТ-отрасли, одним из востребованных качеств специалиста в области информатики и информационных технологий является коммуникативная компетентность [1; 3].

Федеральный государственный образовательный стандарт общего среднего образования определяет коммуникативную компетентность как способность личности к речевому общению, умение внимательно слушать, задавать вопросы и четко формулировать на них ответы, активно обсуждать рассматриваемые проблемы, комментировать высказывания собеседников и давать им критическую оценку, аргументировать свое мнение в группе, устанавливать психологический контакт [2].

Безусловно, коммуникативная компетентность формируется и развивается в процессе обучения всем учебным предметам и во внеурочное время, однако только на уроках информатики учитель может вовлечь учащихся в коммуникации, связанные с решением проблем, свойственных специалистам будущей профессиональной деятельности учеников.

Развитие коммуникативной компетенции учащихся предполагает решение учителем следующих педагогических задач:

• развивать умения излагать свои идеи, результаты работы, аргументировать выводы, убеждать в своей правоте;

• развивать умения работать в команде (устанавливать психологический контакт с одноклассниками, уметь их слушать, вырабатывать общее решение);

• содействовать усвоению телекоммуникационных методов эффективного обмена информацией.

В процессе решения данных задач в углубленном курсе информатики нами были апробированы методы обучения, ориентированные на развитие коммуникативной компетентности обучающихся (эвристический, проектный метод, групповая форма деятельности учащихся).

При фронтальном изучении учебного материала развитию коммуникативной компетенции способствует метод эвристических вопросов, заключающийся в организации эвристической дискуссии, результатом которой должны стать новые гипотезы, положения или выводы учащихся, в инициации учителем ключевых вопросов, связанных с изучаемым учебным материалом. Применение эвристического метода моделирует действия специалистов, обсуждающих проблемные теоретические и практические вопросы и, таким образом, комплексно воздействует на коммуникативные навыки. Имея отношение к конкретному предмету, диалог выполняет также социальную функцию, регулирует взаимоотношения между субъектами образовательного процесса (учитель – ученик, ученик – ученик). Кроме того, диалог развивает мышление, поскольку тесно связан с монологом, внутренней речью человека, накладывает отпечаток на ее структуру. Таким образом, грамотно подобранные эвристические (ключевые) вопросы не только активизируют дискуссию на уроке, но и развивают интуицию, логику, креативность учащихся.

Приведем пример применения метода эвристических вопросов в углубленном курсе информатики. Рассмотрим фрагменты дискуссии по теме «Алгоритмы, способы описания и проверки алгоритмов». В процессе обсуждения понятия «алгоритм», свойств алгоритма учитель спрашивает:

– Как вы думаете, справедливо ли утверждение «Синтаксический контроль транслятором текста программы предназначен для проверки соблюдения свойства понятности алгоритма»? По данным вопросом учитель побуждает учащихся установить логическую связь между понятиями «свойство понятности алгоритма», «компьютер как исполнитель алгоритма», «программа для компьютера», «трансляция программы», «синтаксический контроль» и дать обоснование результату, привести подтверждающий пример. Следующий вопрос «Всегда ли из отсутствия синтаксических ошибок в программе следует правильность ее работы, т.е. получение верных результатов?» активизирует учащихся к поиску и объяснению примеров, в которых синтаксически верная программа выдает неверный результат, т.е. содержит алгоритмические ошибки. Эффективное обучающее воздействие имеет пример программы, дающей для разных вариантов исходных данных либо верный, либо неверный ответ. И, наконец, вопрос «Каким образом можно убедиться в отсутствии в программе алгоритмических ошибок?» выводит на разговор о тестировании программы, о полноте системы тестов.

Создание учебных ситуаций, содействующих развитию коммуникативных способностей учеников, возможно и при обучении программированию. В частности, при изучении темы «Объектно-ориентированное программирование» целесообразно предложить задание: Опишите, как объект геометрическую фигуру «треугольник» с минимально необходимым набором свойств, достаточных для вычисления всех других его параметров. Каких потомков можно создать от данного объекта? Как при этом будут проявляться полиморфизм и наследование? При поиске ответа на данный вопрос ученик должен выполнить операции сложной структуры: мысленно представить «треугольник» как объект, определить его свойства. Кроме того, представить «потомков», которые можно создать на основе исходного объекта, выделить свойства, которые могут быть повторены в свойствах потомков, вербально эти свойства описать и только затем

отразить в программном коде. Таким образом, качество формулировки свойств объекта непосредственным образом отражается на качестве программы.

Продуктивно решать и дидактические задачи урока, и развивать коммуникативную компетентность учащихся позволяет обсуждение фрагментов программ, содержащих ошибки. Ниже приведены примеры применения цикла с параметром (считаем, что тип переменной с соответствует типу значений констант, указанных в заголовке цикла):

```
for (int i=1; i<=6; i++)
for (int i=6; i>=1; i--)
for (int i=0.1; i<=0.6; i++)
for (int i=a; i<=a; i++)
for (int i=1; i<=6; i++) {i=sqr(i)}
for (int i=a; i<=b) { a=sqr(a); s=s+a}
```

Учитель предлагает обсудить следующие вопросы:

• Какой (какие) из циклов составлен неверно? Объясните, почему?

• Сколько раз выполнится в примерах 2), 3)?

• Сколько раз выполнится в примере 5)?

• Как изменится результат выполнения цикла 7), если убрать операторные скобки?

При поиске ответов на данные вопросы учащийся должен мысленно реализовать циклы, проанализировать возможность применения циклических структур в соответствии с правилами синтаксиса и семантики языка, «примерить» эти правила на представленные примеры, затем дать аргументированный ответ.

Ключевой профессиональной компетенцией специалиста XXI века является умение работать в команде, согласовывать и соотносить свои цели, действия и профессиональное поведение с целями, действиями и поведением других членов команды. Способность сотрудничать, устанавливать положительные межличностные отношения, строить свое поведение с учетом позиции других людей, критически и адекватно оценивать свои возможности, – эти качества могут быть сформированы и развиты в школьные годы.

Актуальность группового подхода к обучению способствует развитию умения работать в команде. Учителю же необходимо повышать эффективность групповой деятельности, содействовать развитию навыков общения, формированию чувства ответственности за результат коллективной работы, умения подчиняться коллективной дисциплине. Системное применение групповой формы обучения ускоряет и усиливает процесс социализации школьника, который возможен только при интенсивном взаимодействии со сверстниками. Работая в группе, знакомясь с позициями одноклассников, ученик убеждается в том, насколько многообразными могут быть точки зрения, ориентации в знаниях и способах деятельности.

Ценность группового метода обусловлена также и тем, что одновременно с освоением содержания обучения педагог может осуществлять контакты с отдельными учащимися, устанавливать более тесные коммуникативные связи между учителем и учениками. Тем самым получает дополнительную возможность выстраивать субъект-субъектные отношения, основанные на менее формальном взаимодействии, когда учитель встает в позицию не «над учеником», а «рядом с ним». У учителя появляется возможность слушать и слышать мнения каждого учащегося, использовать их для взаимного обогащения.

Обращение к обучению в группах может происходить на разных стадиях урока в зависимости от образовательных целей. На наш взгляд, в старших классах наиболее приемлема кооперировано-групповая и дифференцировано-групповая форма учебной работы.

В кооперировано-групповой форме учебной работы класс разбивается на группы, каждая из которых выполняет отдельные части общего задания. Благодаря такой организации труда ученики с заданием справляются быстрее, чем при фронтальной работе. Группы в разборе материала дополняют друг друга, приводят разные примеры, аргументируют решение, что позволяет и углубить понимание материала, и развить коммуникативные навыки. Поскольку достижение единой учебной цели осуществляется в совместной деятельности на основе взаимной ответственности, формируется ценностное отношение к коллективной деятельности.

Следует отметить, что для специалиста в области информационных технологий чрезвычайно важно иметь навыки независимого, в некоторой степени автономного выполнения отдельного задания, являющегося частью более крупного приложения. Знакомство учащихся с подобным аспектом коллективной работы имеет значение не только с развивающей точки зрения, но и профориентационной, так как погружает в деятельность, свойственную специалистам будущей профессии. В связи с этим целесообразно организовывать групповое выполнение заданий, которые можно детализировать на несколько составных частей и распределить эти части между участниками группы. Данный вид работы имеет различную организационную трудность, зависящую от изучаемой темы. В курсе информатики кооперировано-групповая форма деятельности возможна при самостоятельном изучении разделов с большим объемом информации, а также при освоении технологий обработки текстовой, графической и мультимедиа-информации (например, изучение издательских систем, создание Web-сайта, разработка мультимедиа-приложений). При освоении технологии программирования требуется не только формальное разбиение работы на отдельные законченные в смысловом плане фрагменты и распределение среди учащихся, но и управление процессом параллельного выполнения заданий.

Дифференцированно-групповая форма учебной работы предполагает организацию деятельности учащихся по овладению знаниями в группах с однородным составом, сформированных с учетом учебных возможностей учащихся, выполняющих разные по сложности задания. Численность и состав групп должны планироваться учителем в зависимости от целей развития личности каждого ученика на конкретном уроке. Состав групп может формироваться по разным принципам: быть разнородным (гетерогенным) или однородным (гомогенным) по уровню подготовленности и познавательных способностей учащихся. Дифференцированный подбор заданий и участников групп позволяет индивидуализировать процесс обучения, развивать познавательные и коммуникативные способности каждого ученика. На выполнение задания выделяется определенный промежуток времени, по истечении которого группы отчитываются по ходу и результатам работы, даже если задача решена не полностью. Важно обсудить сам процесс коллективной деятельности, обратив внимание учащихся на этапы коллективного творчества и только затем – на правильность решения, выяснить, с какими проблемами группа сталкивалась и как их преодолевала. Этот этап работы проводится в форме семинара-практикума.

В группе учащиеся выполняют следующие функции:

• совещаются, разбирают постановку задания, разрабатывают способ решения (или алгоритм и набор тестов, если задание по программированию);

• каждый ученик решает задачу независимо от других (или вводит и отлаживает программу на компьютере), но советуется с учеником-руководителем или со всеми членами группы;

• ученик-руководитель следит за временем и качеством выполнения заданий;

• участники группы сравнивают, оценивают результаты всех участников, вырабатывают общее решение;

• формулируют выводы;

• представитель группы (им не должен быть руководитель группы) объясняет способ (алгоритм) решения, доказывает правильность результатов, обосновывает выводы;

• оценивают правильность и эффективность работы другой группы, задают вопросы.

Приведем пример организации дифференцировано-групповой деятельности учащихся при изучении темы «Базы данных» (БД). Учащиеся должны разработать базу данных, моделирующую информационную систему некоторой предметной области. Группам предлагается выбрать один из вариантов предметной области, полностью разработать базу данных, представленную в третьей нормальной форме, запросы и представить результаты работы другим группам.

Дидактическая цель работы: закрепление навыков разработки базы данных в третьей нормальной форме по предложенному текстовому описанию.

Развивающая цель: развитие навыков планирования деятельности, системного анализа, критического мышления, группового взаимодействия.

Воспитательная цель: воспитание ответственности за свой участок работы и деятельность всей группы.

Представление работы группы должно содержать: анализ процесса размышления над построением модели структуры БД, логику приведения БД к 3-й нормальной форме, критерии, по которым группа установила связи между отношениями, содержание запросов. При этом члены других групп могут выступать с предложениями по совершенствованию структуры БД, качественному расширению запросов. При такой организации деятельности учащиеся не только выполняют свое задание, но и знакомятся с условиями и принципами решений других групп, а в процессе совместной деятельности, во время защиты работ – развивают коммуникативные навыки.

Следующий пример групповой деятельности – решение задач по разработке программ с рекурсивными подпрограммами.

Содержание деятельности: учащиеся работают в парах, учитель следит за процессом работы, выступает в роли консультанта. Необходимо, чтобы каждая группа справилась со своим заданием полностью за ограниченное время. Предлагаются задания двух типов. Задание №1 дается на анализ и понимание описанной рекурсивной подпрограммы. Учащиеся должны: а) определить, какую решает задачу; б) произвести трассировку для конкретных вариантов исходных данных; в) переписать подпрограмму в форме другого типа рекурсивной подпрограммы. Задание №2 рассчитано на формирование умения составлять рекурсивную подпрограмму, в которой присутствует описание вложенной рекурсивной подпрограммы.

По завершении работы между группами организуется перекрестная самопроверка результатов. Таким образом, ученики каждой группы знакомятся с несколькими задачами.

Приведем пример варианта заданий для одной группы учащихся по теме «Рекурсивные подпрограммы»:

1. а). Определите, какую задачу решает данная подпрограмма.

```
#include <iostream.h>
int main()
{ int N,N1;
cin>>N;
```

```
If (N==0)
{N1=0}
else
{N1=N1(N div 10)+N mod 10}
return N1;}
```

1б). Вычислите значение N1(12345), N1 (-1005).

1в). Перепишите подпрограмму-функцию в виде процедуры, дайте ей имя, соответствующее выполняемой задаче.

2.Составьте рекурсивную подпрограмму вычисления суммы N элементов арифметической прогрессии, используя рекурсивную подпрограмму вычисления которого элемента прогрессии. Проверьте работу программы на компьютере.

Важнейшим элементом методики обучения, оказывающим влияние на развитие коммуникативности учащихся, является метод проектов. Именно благодаря проектной деятельности вырабатываются умения коллективного планирования, выполнения и отладки крупных программных приложений, которые в углубленном курсе информатики могут выполняться по окончании изучения большого раздела (например, «Программирование», «Объектно-ориентированное программирование», «Компьютерное моделирование»). Обязательным этапом проектной деятельности является представление результатов проектов, благодаря которому ученики совершенствуют свое умение выступать перед аудиторией, отвечать на вопросы, отстаивать авторскую позицию. Выступления учащихся должны содержать информацию по теме проекта, обзор методов решения и информационных технологий, применяемых в работе.

В процессе проектной деятельности учащиеся работают в тесном сотрудничестве друг с другом, обсуждая текущие результаты, совместно контролируя процесс достижения цели. Такая работа стимулирует и укрепляет опыт совместной деятельности, содействует развитию и коммуникативной компетентности, и личной ответственности за свои знания и знания одноклассников. Этому способствуют следующие факторы:

1. Коллективное планирование и подведение итогов решения способствует выработке чувства коллективной ответственности за результат. Педагог должен организовать такую совместную работу всех участников команды, в которой каждый «пропускает решение через себя».

2. Неопределенность кандидатуры ученика, которому предстоит представлять результат работы группы, что повышает заинтересованность в максимальном овладении методом решения каждым участником группы.

3. Оценка правильности и эффективности работы группы выполняется в процессе фронтального обсуждения результатов каждой группой, что содействует развитию коммуникативных навыков: слушания мнения других, аргументирования, отстаивания своей позиции.

4. Отсутствие соревновательного эффекта между командами. Самое главное – коллективное освоение или закрепление учебного материала (знаний, умений), которое реализуется через достижение одной из учебных целей (овладение учащимися различными методами решения однотипных задач, отработка методов решения однотипных задач, решение широкого спектра задач, взаимообучение участников других групп) и развитие навыков делового сотрудничества и взаимопроверки.

Опыт практической работы по организации групповой и проектной деятельности учащихся позволяет констатировать, что системное целенаправленное включение в методику обучения информатике на углубленном уровне различных видов групповой формы работы обучающихся повышает эффективность развития коммуникативной компетентности учащихся и других качеств личности ученика, профессионально значимых для ИТ-отрасли. В процессе групповой деятельности, учащиеся осваивают важнейшие виды межличностной коммуникации, близкой к профессиональной: общение на темы, являющиеся предметом будущей профессии, демонстрация достигнутых результатов, построение вопросов, аргументация, доказательство истинности или опровержение выводов. В совместном поиске решения задачи, проблемы учащиеся получают опыт коллективной работы в будущей социально-профессиональной среде.

Выводы и предложения. Для управления со всеми направлениями деятельности требуется разработка программного обеспечения, для оплаты электронных платежей, для вычисления математических и экономических задач, для разработки программных продуктов для вычислений компьютеров и мобильных устройств. Всё это осуществляется с помощью объектно-ориентированного программирования. Поэтому для формирования у студентов компетентности для начало нужно формирование предметных программ и создание нового поколения учебников, а также совершенствование организации самостоятельной учебы студентов. Для этого нужно направить студентов к креативному мышлению, при выполнении практических работ и разработки методики на основе проблемного подхода развития творческой деятельности учащихся, системы методических указаний и рекомендаций по применению проблемных технологий обучения информатике.

Поэтому важно обучать студентов объектно-ориентированным языкам программирования использовать приведенный выше алгоритм при формировании компетентности. Этот алгоритм обучения позволяет учащимся работать самостоятельно. В результате может быть достигнуто компетентность у студентов.

Использованная литература:

1. Юлдашева Г.Т. Талабаларда ўзини-ўзи ривожлантириш компетенциясини шакллантириш жараёнининг педагогик асослари. /Муғаллим ҳам узликсиз билимдендириу. № 3/1 – 2022.Илимий-методикалық журнал.Нукус,2022. ISSN 2181-7138. 26-28 бет.

2. Юлдашева Г.Т. Коммуникатив компетенция тушунчаси ва унинг мазмун моҳияти // “ЎзМУ хабарлари “Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети илмий журнали. – Тошкент, 2022. – № 1/5/1 – В. 228-231.

3. Юлдашева Г.Т. (2022). Компетенциявий ёндошувга асосланган таьлим // Journal of innovations in social sciences (Ўзбекистон).Таьлимни рақамлаштириш: асосий тенденциялар ва устувор вазифалар -2022 ISSN:2181-2594.57-61 бет.

4. Юлдашева Г.Т. Применение информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в начальном образований. Замонавий узлуксиз таълим сифатини ошириш: инновация ва истиқболлар. Халқаро миқёсидаги илмий-амалий конференция материаллари. 24 апрель, Тошкент-2020. 527-531 бет.

5. Юлдашева Г.Т. Влияние компьютерных технологий на изменение средств коммуникации. Международная конференция посвещённая к 180- летию И.Алтынсарина “Великий учитель казахского народа и великое знание”,Чимкент, 2021. 36-39 стр.

6. Юлдашева Г. Т. Таьлимда иннаватцион технологияларнинг роли ва аҳамияти. Информатика фанининг долзарб муаммолари. Илмий-амалий анжуман материаллари. Тошкент - 2018. 266-бет.

7. Юлдашева Г. Т. Эффективность использования ИКТ на уроках начального класса. Труды научной конференций “Современные кластерные системы в контексте образовательных инноваций реформ: проблемы события и перспективы”.2019. 24-стр.

8.Юлдашева Г.Т. Бўлажак ўқитувчиларда касбий компетентликни ривожлантириш. “Замонавий тараққиётда илм-фан ва маданиятнинг ўрни” номли Республика илмий-амалий конференцияси. www.academics.uz 18.08.2022, 20 сон, 54- бет.

9. Dilfuza Melievna Makhmudova, 2Bakhrom Ruzievich Tadjibaev, 3 Gavhar KholboevnaDusmurodova, 4 Gulshad Tileuovna Yuldasheva. Information and communication technologies for developin gcreative competence in the process of open teaching physics and maths. // International Journal of Psychosocial Rehabilitation / Vol.24, Issue 09, 2020 ISSN: 1475-7192. (Scopus).

10. Юлдашева Г.Т. Методологические основы использования медиа технологий в повышении эффективности обучения / "Экономика и социум", №5(84), часть 2, http://www.iupr.ru1129-1133. (2021).

ДВА РАЗНЫХ СПОСОБА РЕШЕНИЯ СИСТЕМЫ ЛИНЕЙНЫХ УРАВНЕНИЙ, ИХ ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ

Раупова М.Х.
Хаитматова Б.Э.
1- Преподаватель Чирчикского государственного педагогического университета
2- Студент Чирчикского государственного педагогического университета

Первый представленный в этой статье метод призван указать на один важный подход к решению линейных задач: исключение переменных. Самым основным в этой части является взаимное преобразование матричной и линейной систем. Таблица из m строк и n столбцов, упорядоченная сериями из mxn чисел a_{ij}(i=1,2,3,m; j =1,2,3,…n) называется матрицей m строк и n столбцов, сокращенно матрицей mxn. Для матрицы, обозначенной как a_{ij} или a_{ji}, для ее обозначения используется заглавная буква. А для линейной системы это имеет что-то общее с матрицами. Это линейная система с m уравнениями и n переменными, m и n неизвестными:

$$\begin{cases} a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + a_{13}x_3 + \cdots + a_{1n}x_n = k_1 \\ a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + a_{23}x_3 + \cdots + a_{2n}x_n = k_2 \\ a_{31}x_1 + a_{32}x_2 + a_{33}x_3 + \cdots + a_{3n}x_n = k_3 \\ \qquad\qquad\qquad\qquad \cdots \\ a_{m1}x_1 + a_{m3}x_2 + a_{m3}x_3 + \cdots + a_{mn}x_n = k_m \end{cases} \quad (1)$$

Итак, для представления этой линейной системы используется матрица, которую можно записать как A_xk, а A — матрица коэффициентов. Матрица, составленная из коэффициентов и постоянных членов системы, называется расширенной матрицей.

$$A = \begin{bmatrix} a_{11} & \cdots & a_{1n} \\ \vdots & \cdots & \vdots \\ a_{m1} & \cdots & a_{mn} \end{bmatrix}, x = \begin{bmatrix} x_1 \\ \vdots \\ x_n \end{bmatrix}, k = \begin{bmatrix} k_1 \\ \vdots \\ k_m \end{bmatrix} \quad (2)$$

Когда преобразования матриц и линейных систем ясны, их оперативное соответствие также одинаково. Элементарная операция является основой исключения переменных.

В данном случае рассматриваются следующие три операции:

I.Поменяйте местами порядок уравнений, обозначенный как $E_i \leftrightarrow E_j$

II. Замените уравнение, умножив его на ненулевое число, обозначаемое как $(cE_i) \rightarrow E_i$.

III. Замените уравнение, добавив с раз другое уравнение, обозначенное как $(cE_i + E_j) \rightarrow E_J$).

Все три этих преобразования обратимы, поэтому система уравнений до и после преобразования имеет одно и то же решение. Более того, в приведенных выше преобразованиях вычисляются только коэффициенты и константы уравнений, поэтому операции линейной системы могут быть полностью преобразованы в преобразования строк расширенной матрицы, также известные как элементарные операции над строками:

1. Меняем порядок двух строк: $R_i \leftrightarrow R_j$

2. Умножение любой строки матрицы на ненулевое число: $R_i \leftrightarrow kR_i$

3. Добавление кратного числа строки в другую строку: $R_i \rightarrow R_i + cR_j$

Аналогично, пока заменяется строка столбцом, операции над столбцами матрицы могут взаимно однозначно соответствовать элементарным операциям строки и называются элементарными операциями столбца.

а) Примеры:

$$\begin{cases} 2x_1 - x_2 + 2x_3 = 4(1) \\ x_1 + x_2 + 2x_3 = 1(2) \\ 4x_1 + x_2 + 4x_3 = 2(3) \end{cases}$$

Сначала переведя одновременные линейные уравнения в расширенную матричную форму, обозначаемую заглавной буквой B:

$$B = \begin{bmatrix} 2 & -1 & 2 & 1 \\ 1 & 1 & 2 & 4 \\ 4 & 1 & 4 & 2 \end{bmatrix}$$

Затем, меняя порядок (1) и (2):

$$r_1 \leftrightarrow r_2: \begin{bmatrix} 1 & 1 & 2 & 1 \\ 2 & -1 & 2 & 4 \\ 4 & 1 & 4 & 2 \end{bmatrix}$$

Далее, для облегчения вычислений, пусть (2)-2(1), (3)-4(1):

$$r_2 - 2r_1, r3_3 - 4r_1: \begin{bmatrix} 1 & 1 & 2 & 1 \\ 0 & -3 & -2 & 2 \\ 0 & -3 & 4 & -2 \end{bmatrix}$$

И затем, вычисляя (3)-(2);

$$r_3 - r_2: \begin{bmatrix} 1 & 1 & 2 & 1 \\ 0 & -3 & -2 & 2 \\ 0 & 0 & -2 & 4 \end{bmatrix}$$

В конце концов, используя обратную замену, чтобы получить окончательные решения:

1)(3)x$\frac{1}{2}$:

$$r_3 * \frac{1}{2}: \begin{bmatrix} 1 & 1 & 1 & 1 \\ 0 & -3 & -2 & 2 \\ 0 & 0 & 1 & 2 \end{bmatrix}$$

2) 1-2(3),(2)+2(3):

$$r_1 - 2r_3, r_2 + 2r_3: \begin{bmatrix} 1 & 1 & 0 & -3 \\ 0 & -3 & 0 & 6 \\ 0 & 0 & 1 & 2 \end{bmatrix}$$

3) (2)x(- $\frac{1}{3}$),(1)- (2):

$$r_2 * -\frac{1}{3}, r_1 - r_2: \begin{bmatrix} 1 & 0\,0 & -1 \\ 0 & 1\,0 & -2 \\ 0 & 0\,1 & 2 \end{bmatrix}$$

Итак, теперь – это простейшая форма звена строк, и решения этой системы имеют вид:

x_1 =-1, x_q=-2, x_3=2

Метод исключения Гаусса, или мы можем назвать его сокращением строк, представляет собой алгоритм решения систем линейных уравнений. Он состоит из последовательности операций, выполняемых над соответствующей матрицей коэффициентов. Чтобы выполнить сокращение строк в матрице, используется последовательность элементарных операций над строками для изменения матрицы до тех пор, пока нижний левый угол матрицы не заполнится нулями, насколько это возможно:

Повторив эти три элементарные операции над строками, которые не повлияют на решение, но способны упростить расширенную матрицу, мы наконец сможем получить матрицу вида:

$$\begin{bmatrix} a_{11}x_1 a_{12}x_2 \dots a_{1r}x_r a_{1r+1}x_{r+1} \dots a_{1m}x_n \,|k_1 \\ 0\; a_{22}x_2 \dots a_{2r}x_r\; a_{2r+1}x_{r+1} \dots a_{2m}\; x_n \,|k_2 \\ \dots \\ 0\,0\;\dots\; a_{rr}x_r a_{rr+1}x_{r+1} \dots a_{3m}x_n | k_3 \\ \dots \\ 0\,0\,0\,0\;\dots\; a_{1m}\; x_n \,|k_m \end{bmatrix} (3)$$

$(a_{11}, a_{12}, a_{1r}, a_{1r+1}, a_{22}, \dots a_{1m}, k_1, k_2, k_3, \dots k_m \epsilon C)$

Левую часть отдельной строки назовем «Матрица эшелона строк» [6], которая имеет характер: метка столбца первого элемента в ненулевой строке A_j должна быть меньше или равна метке столбца первого элемента. элемент в ненулевой строке A_{j+1}.

После того, как мы получили матрицу эшелонов строк, количество переменных уменьшается сверху вниз. Таким образом, используя метод обратной подстановки: сначала получаем решение нижней, затем повторяем подстановку известных значений переменных из верхней строки до верхней. Таким образом, мы получим решение.

Основное использование (представленный пример) исключения по Гауссу

Предположим, что у нас есть три переменные: x, y, z. И у нас есть набор их уравнений (наивысшая степень здесь равна единице):

$$\begin{cases} 1_x + 4_y + 7_z = 10\ (r1) \\ 2_x + 5_y + 8_z = 11\ (r2) \\ 3_x + 6_y + 9_z = 12 (r3) \end{cases}$$

Традиционно мы можем решить эту проблему,

$\frac{1}{2}r_2 - r_1$:($\frac{2}{5} - 4$)y+(4-7)z = $\frac{11}{2}$ -10, где $\frac{-18}{5}y - 3Z = \frac{-9}{2}$ (r4);

$\frac{1}{3}r_3 - r_1$: (2-4)y + (3-7)z =4-10, где -y-2z=-3 (r5)

$\frac{18}{5}r_5 - r_4(\frac{-36}{5} - (-3))$ z =-$\frac{18*3}{5} - \left(-\frac{9}{2}\right)$, где $-\frac{21}{5}z = -\frac{63}{10}, z = \frac{3}{2}$;

Таким образом, мы подставляем значение z в r5, чтобы получить значение y;

Подставьте значения z и y в r1/r2/r3, чтобы получить значение x.

Следовательно, мы будем иметь единственное решение.

$$\begin{cases} x = -\frac{1}{2} \\ y = 0 \\ z = \frac{3}{2} \end{cases}$$

Или мы можем использовать метод исключения по Гауссу.

Во-первых, мы можем извлечь все коэффициенты и получить «матрицу коэффициентов»:

$$\begin{bmatrix} 1 & 4 & 7 \\ 2 & 5 & 8 \\ 3 & 6 & 9 \end{bmatrix}$$

затем извлеките все константы в правой части уравнения и разделите их линией. Таким образом, мы получили:

$$\left[\begin{array}{ccc|c} 1 & 4 & 7 & 10 \\ 2 & 5 & 8 & 11 \\ 3 & 6 & 9 & 12 \end{array}\right]$$

В таком виде мы называем это «Расширенная матрица».

Затем, повторив три элементарные операции над строками

1. (1-е правило) Ряд A2 заменить на $\frac{1}{2}$ A2;
2. (3-е правило) Ряд A2 заменить на -1A1+A2;
3. (2-е правило) Поменяйте местами ряды A3 и A2.

Мы получим:

$$\left[\begin{array}{ccc|c} 1 & 4 & 7 & 10 \\ 0 & -\frac{5}{18} & -3 & -\frac{9}{2} \\ 0 & 0 & -\frac{21}{5} & \frac{63}{10} \end{array}\right]$$

Который мы можем получить z=$\frac{3}{2}$ из последней строки и, сделав обратную замену, мы можем получить y=0 и x= -$\frac{1}{2}$.

Очевидно, что по сравнению с традиционным способом исключение по Гауссу показывает процесс решения более четко и непосредственно.

Общие и специальные

Общий процесс:

В соответствии с показанным выше примером режим решения можно завершить, как показано ниже.

Извлекая связанное условие из вопроса, мы можем получить выражение:

$$\begin{cases} a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + a_{13}x_3 + \cdots a_{1m}x_n = k_1\ (L1) \\ a_{12}x_1 + a_{22}x_2 + a_{23}x_3 + \cdots a_{2m}x_n = k_2\ (L2) \\ a_{31}x_1 + a_{32}x_2 + a_{33}x_3 + \cdots a_{3m}x_n = k_3\ (L3) \\ \cdots \\ a_{1m}x_1 + a_{2m}x_2 + a_{3m}x_3 + \cdots a_{nm}x_n = k_m\ (Ln) \end{cases} \quad (4)$$

$(a_{11}, a_{12}, a_{13}, a_{21}, \ldots a_{nm}, k_1, k_2, k_3, \ldots k_m \in \mathbb{C})$,

Таким образом, переход к расширенному матричному виду:

$$\left[\begin{array}{c} a_{11}x_1\ a_{12}x_2\ a_{13}x_3 \ldots\ a_{1m}x_n | k_1 \\ a_{21}x_1\ a_{22}x_2\ a_{23}x_3 \ldots\ a_{2m}x_n | k_2 \\ a_{31}x_1\ a_{32}x_2\ a_{33}x_3\ \ldots\ a_{3m}x_n\ | k_3 \\ \ldots\ \ldots \\ a_{1m}x_1\ a_{2m}x_2\ a_{3m}x_3 \ldots a_{nm}x_n | k_m \end{array}\right] \quad (5)$$

Следовательно, мы можем провести аналогию с шагами из примера, чтобы получить матрицу эшелона строк.

$$\begin{bmatrix} b_{11}x_1\ b_{12}x_2 \dots b_{1r}x_r\ b_{1r+1}x_{r+1} \dots b_{1m}x_n|t_1 \\ 0\ b_{22}x_2 \dots b_{2r}x_r\ b_{2r+1}x_{r+1} \dots b_{2m}x_n|t_2 \\ \dots \\ 0\ 0\ \dots\ b_{1r}x_r\ b_{1r+1}x_{r+1} \dots b_{3m}x_n|t_3 \\ \dots \\ 0\ 0\ 0\ 0\ \dots\ b_{1m}x_n|t_m \end{bmatrix} \quad (6)$$

$(b_{11}, b_{12}, b_{1r}, b_{1r+1}, b_{22}, \dots b_{1m}, t_1, t_2, t_3, \dots t_m \in C)$

Затем используйте $\mathbf{x_n} = \frac{\mathbf{t_m}}{\mathbf{b_{1m}}}$, чтобы сделать обратную замену для всей строки выше и получить решение.

Ранг:

«В линейной алгебре ранг матрицы — это высший порядок ее ненулевого подфорума». [6] Утверждаем, что мы используем R(A) для представления ранга матрицы A. В процессе исключения по Гауссу в нашем исследовательском вопросе ранг матрицы коэффициентов (u) равен рангу, который был в виде строки эшелонированная матрица. Следует отдать должное характеру эшелона строк: R(u)=m; если существует другая матрица(a) с n переменными, получающая форму эшелона строк после процесса исключения по Гауссу, R(a) будет равна отметке строки наибольшего x_n коэффициентом 0.

Ранг может помочь нам определить область/особенность решения линейных уравнений: пусть матрица коэффициентов системы линейных уравнений равна A, а расширенная матрица равна B=(A,b), тогда мы будем иметь:

I. R(A)=R(B)=n, $(n \in N^+)$ система уравнений имеет единственное решение;

II. R(A)=R(B)<n, $n \in N^+$ уравнения имеют бесконечные решения;

III. R(A)=R(B)>n, $n \in N^+$ уравнение не имеет решения.

Сравнение методов

При использовании метода исключения для решения линейных систем можно обнаружить, что прикладных условий для его работы нет. Итак, это означает, что метод исключения может взломать любую линейную систему, если правильно применено преобразование расширенной матрицы в линейную систему. Вот почему для нас это один из основных способов начать изучение линейной алгебры.

Однако, поскольку элементарные операции основаны на преобразованиях строк в строки, столбцов в столбцы или преобразований уравнений в уравнения, этот метод потребует от нас выполнения многих операций, когда мы сталкиваемся с более важными уравнениями или матрицами. В конечном итоге это станет очень громоздким и сложным процессом. Следовательно, при решении более сложных линейных систем существуют другие, более простые методы, чем использование основных правил исключения, то есть исключения по Гауссу.

Сравните с основными исключениями. Устранение Гаусса обеспечивает надежный способ решения проблемы. Не рассматривая все семь фундаментальных методов передачи матрицы, мы можем использовать метод исключения Гаусса, чтобы использовать только три из них, включая скалярное умножение строки, замену строк и скалярное умножение и сложение. Таким образом, метод исключения по Гауссу является эффективным методом с низкой сложностью. Для более значимых задач требуется гораздо меньше вычислений, удобно получить ранг заданной матрицы. Недостатком является то, что процедуру ручной работы запомнить сравнительно непросто, без компьютера требуется много времени.

Вывод

Когда вы сталкиваетесь с математической задачей, целью всегда является поиск ответа, но решение ответа может быть разнообразным. То же самое относится и к линейной алгебре. В этой статье были определены две решения для различных линейных систем: метод исключения и исключение по Гауссу.

Для каждого метода мы приводили подробные расчеты, практическое применение, а также преимущества и недостатки. Таким образом, метод устранения имеет широкий спектр применения и не требует условий использования. Тем не менее, его работа громоздка и не подходит для сложных и больших линейных систем. Помимо исключения переменных, метод исключения Гаусса требует меньше вычислений для более крупных линейных систем и более удобен для получения ранга данной матрицы. Тем не менее, без компьютера выполнение вычислений вручную отнимает много времени и их трудно запомнить.

Каждый метод имеет свои характеристики и недостатки, поэтому мы хотим обратиться к тому, как выбрать лучший метод для решения той или иной линейной алгебры. Для разных линейных систем необходимо гибко применять различные методы и в конечном итоге успешно решить задачу. С точки зрения этих проблем, объединение и объединение с другими междисциплинарными дисциплинами и широкое использование этих методов в моделях компьютерного программирования также является основной тенденцией развития в будущем. Речь идет не только о решении задач вручную, речь идет о том, что информатика будет играть все более важную роль в будущей оптимизации алгоритмов, и это то, что мы хотим видеть.

Список использованной литературы.

1. Смирнов М.М., Уравнения смешанного типа. – М.: Наука, 1989 г., 495 с.
2. Rasulov X.R. Qualitative analysis of strictly non-Volterra quadratic dynamical systems with continuous time // Communications in Mathematics, 30 (2022), no. 1, pp. 239-250.
3. Письменный Д.Т. Конспект лекций по высшей математике. 1 часть. – изд. 5-е. – М.: Айрис-пресс, 2005. – 279 с.
4. Сигорский В.П. Математический аппарат инженера. – изд. 2-е, стереотип. – «Техніка», 1977. – 753 с.

ПРОБЛЕМЫ КУЛЬТУРНО-ДОСУГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ЦИФРОВОМ ОБЩЕСТВЕ

Раупова М.Х.
Панжиева Г.
Хасанова М.
1- Преподаватель Чирчикского государственного педагогического университета
2,3- Студенты Чирчикского государственного педагогического университета

Становление цифрового общества неумолимо бросает серьезные вызовы развитию культуры, декларируя внедрение онлайн-технологий в пространство социума и неминуемый переход к учреждениям нового поколения. Активное вовлечение целевой аудитории в них должен обеспечить процесс цифровизации и последующей цифровой трансформации. Цифровизация учреждений культуры уже стала объективным процессом, который, начавшись, сегодня получает ускоряющееся развитие, что обусловлено в том числе реализуемым Минкультуры Узбекистана республиканским проектом «Цифровая культура» в рамках проекта «Культура». Процессы цифровизации в культурно-досуговой сфере, к сожалению, воспринимаются как неотвратимо угрожающие ее существу, как некий дамоклов меч. Цифровые технологии, существующие на основе кодирования данных, формируют новое ощущение бытия, которое, соответственно, должно породить и новые

возможности его осмысления, особое восприятие визуальных объектов, погружающих в виртуальный мир, что требует особого «облачного» сознания, в котором информационная среда формирует эффект отчуждения от реальности и создает «двойников» окружающей действительности.

В основе этих процессов — сложные субтехнологические разработки: будь то виртуальная реальность, позволяющая погрузить человека в иммерсивный мир, создающий полный «эффект присутствия», или частичная информация, интегрированная с объектами реального мира в форме текста, компьютерной графики, посредством дополненной реальности. Ключевым вопросом процессов цифровой трансформации является обновление всей информационно-коммуникационной парадигмы: ее социально-культурных элементов, риторических, семиотических и т. п. Эти процессы изменений отторгаются потенциальными участниками, настораживают и воспринимаются ими как попытка «алгеброй гармонию поверить». Побуждающим к активной деятельности в этом смысле является формирование у работников учреждения культуры чувства «готовности к цифровой трансформации». Как представляется, в целях перехода на качественно новый уровень и получения значительного синергетического эффекта целесообразно использование IT-технологий: чтобы повышать уровень управляемости культурно-досуговой деятельностью, добиваться унификации и алгоритмизации рутинных процессов, методик, организационных структур, информационного обеспечения и т. д., не затрагивая неповторимости и оригинальности авторского творчества; создавать принципиально новые творческие проекты, инновационность которых будет построена на платформенных решениях; разрабатывать системы стратегического партнерства и взаимодействия с научными и учебными учреждениями и т. п.

Цифровизация в сфере культуры призвана обеспечить переориентацию участников культурно-досугового процесса на новый формат восприятия информации, но вовлекать эту аудиторию в свою деятельность творческие структуры смогут только реальными, яркими и самобытными проектами.

Литература

1. Указ Президента Республики Узбекистан №ПФ-60 от 28.01.2022 г.

2. Указ Президента Республики Узбекистан от 10.05.2020 № ПФ-6079.

3. Газета «Правда Востока» Цифровая экономика: «Короткий путь к развитию Цифровизация» 17 сентября 2022

4. Телеграмм-канал ANIQ.UZ.

5. Научный электронный журнал «Экономика и инновационные технологии». №3, май-июнь 2020 г.

KOMPYUTER GRAFIKASI FANIDA TASVIRLARNI KODLASHTIRISH ZARURIYATI

Esonturdiyev M.N.
Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq, O‘zbekiston
esonturdiyev80@mail.ru

Kompyuter xotirasida tasvir hosil qilishda tasvirda turli xatoliklar ro‘y berishi mumkin. Bunga kamera yoki obyektivning harakati, obyektiv aberratsiyasi, fotovositalarning kamchiliklari, avtosferadagi

harakat va o‘zgarishlar, tasvirlarni kompyuter xotirasiga o‘tkazish vositalari kamchiligi va boshqalar bo‘lishi mumkin.

Tasvirni sonli kompyuter xotirasida saqlash uchun $c_0 = N^2 g$ (bit) talab etiladi, bu erda $N = X_{\max} / \Delta X = Y_{\max} / \Delta Y$ – tasvir nuqtalarining OX va OY o‘qlar bo‘yicha soni, g-bitta elementni saqlash uchun zarur bitlar soni. Zamonaviy qurilmalarning diskretlash imkoniyati juda katta hajmli sonli tasvirlar hosil qilishi mkonini beradi [1]. Agar $X = Y = 0,2\,mm$ desak (ko‘pchilik qurilmalarda diskretlash imkoniyati shunday) va g=0 desak, 200x200mm^2 o‘lchamli suratni sonli tasvirga o‘tkazish uchun $c_0 = 8$ mln. bitga teng bo‘lishi lozim [2]. Ko‘rinib turibdiki, amaliyotdagi o‘nlab va yuzlab tasvirlarni saqlash va ularga ishlov berish katta qiyinchiliklar tug‘diradi. Manba tasvirni o‘zgartirmay tiklashda iloji boricha kamroq sifat yo‘qotilishiga yo‘l qo‘yadigan axborot hajmini siqishni dolzarb muammoga aylantiradi. Tasvirni ana shunday siqishni kodlashtirish deb ataladi. Kodlashtirishdan maqsad – tasvirni sifatli ravishda tiklash imkonini beradigan kichik hajmli axborot olishdir. Kodlashtirish ikki cohara bo‘linadi: 1) kanalga uzatish sifatini oshirish 2) axborot hajmini kamaytirish kodlarini qurish. Tasvirlarga ishlov berishda 2-soha bir muncha qulayliklar - kichik hajmli xotira talabi, tasvir uzatish tezligini oshirish, sonli telekanallar va h.k.larga xizmat qiladi.

Kodlashtirish zaruriyati yana tasvirlarni sonli tarmoqlar, aloqa tizimlarida uzoq masofaga samarali uzatish masalasi bilan bog‘liqdir. Bunga kompyuterlararo milliy tarmoqlar, yig‘inlar o‘tkazish uchun aloqa tizimlari, tabiiy maslahatlar o‘tkazish aloqalari, kosmik kemalar va sun’iy yo‘ldoshlardan turli to‘lqin uzunliklardagi tasvirlarni uzatish tizimlari, turli tasvirlarni fototelegraf va faksimil uzatish tizimlarini misol qilib ko‘rsatish mumkin.

Shu o‘rinda sonli televidenie tizimlarining jadal sur’atli rivojini ham eslatib o‘tish lozim. Hozirgi kunda sonli televidenie tizimlari uchun, analog to‘lqinli televidenie uchun zarur bo‘lgan aloqa kanallaridan ko‘ra kengroq imkoniyatli kanallar zarur. Bunga sabab sonli signal uzatishning bir sekundda jo‘natilgan bitlar soni bilan o‘lchanuvchi tezligidir. Sonli televidenie signalini yuqori sifatli uzatish uchun, agar $L_{chegara}$=6 MGs bo‘lsa, sekundiga 12 mln qiymat yoki har bir qiymat 8 impulsda jo‘natilishini hisobga olsak, sekundiga 100 mlnga yaqin impuls (100 Mbit/s) jo‘natish lozim [2]. Odatda, diskretlash chastotasi televizion sigalning yuqori chegaraviy chastotasini ikkilanganda biroz kattaroq bo‘ladi va sonli signal uzatish chastotasi (100+120) Mbit/s bo‘ladi [3]. Bunday imkoniyatli kanalni ta’minlash juda qiyin va qimmatga tushadi. Demak, tasvirlarni samarali kodlashtirish muammosi sonli televidenieda alohida ahamiyat kasb etadi. Tasvirlarni siqish masalasining qo‘yilishida ikkita: tasvirdagi statistik va psixovizual ortiqchalik omillari muhim rol uynaydi.

Birinchisi yonma-yon elementlarning o‘zaro yaqin qiymatga egaligidan kelib chiqadi va bu hol barcha tasvirlarda u yoki bu darajada mavjuddir. Ko‘p marta takrorlanuvchi nuqtalarning zarurini qoldirib, qolganlarini tashlab yuborish mumkin. Bu jarayon ehtimollar nazariyasi yordamida amalga oshiriladi.

Ikkinchi omil insonning ko‘rish xususiyatlariga asoslangan. Inson tasvirdagi axborotning ma’lum bir qismigagina ta’sirchan bo‘ladi (masalan konturga), qolgani esa katta ahamiyatga ega bo‘lmaydi, ya’ni bir qismi ortiqcha bo‘ladi. Bu omillar tasvirlarni kodlashtirish asosida yotadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

[1] Ту Дж., Гонсалес Р. Принципы распознаваниуа образов. -Москва.: Мир, 1978.

[2] Sodiqov S.S., Malikov M.N. Tasvirlarga sonli ishlov berish asoslari.- Toshkent: Fan, 1994.

[3] Рашидов Х.Ш., Эсонтурдиев М.Н. “Тасвирда биометрик об’ектларни таниб олишда тасвирга дастлабки ишлов бериш масаласи”. “Современное состоуание и перспективы

применениуа цифровых технологий и искусственного интеллекта в управлении” доклады республиканской научно-технической конференции. Ташкент, 6-7 сентуабря 2021 г. ст. 235-245.

МОБИЛ ЎҚИТИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ ДИДАКТИК ИМКОНИЯТЛАРИНИ ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ЎҚУВ ЖАРАЁНИДА ҚЎЛЛАШ.

Саттаров А.Р.
Ўзбекистон Миллий Университети Жиззах филиали, Жиззах, Ўзбекистон
sattarov79@gmail.com

Аннотация: Ушбу ишда олий таълим муассасаларида мобил ўқитиш технологияларини қўллашнинг имкониятлари, афзалликлари ва қулайликлари ҳақида фикр юритилган. Мобил технологияларининг олий таълим муассасаларидаги анъанавий ўқув жараёнини қўллаб-қувватловчи ва таълим сифатини оширувчи дитактик имконияти ўрганилган.

Калит сўзлар: мобил ўқитиш технологияси, геймификация, ўқув жараёни, мобил қурилмалар, таълим технологиялари, web-quest.

Маълумки, бугунги кунда жаҳонда мобил таълим тушунчасига катта эътибор берилмоқда, мобил таълим технологияларини таълим жараёнида ўз ўрнида қўлланиши таълим сифатини ошириш учун янги имкониятлар эшигини очиб бермоқда. Талабалар ва ўқитувчилар томонидан смартфонлар ва планшетларнинг таълим жараёнида қўлланилиши эса уларнинг йўлда, уйда, кутубхоналарда таълимни узлуксиз ва самарали олиб борилишини таъминламоқда. Мобил қурилмалардан фойдаланиш учун махсус мобил иловаларнинг қўлланилиши эса таълимни тўғри ташкил этиш учун муҳим ҳисобланади ва мувофаққиятга эришишда калит ролини ўтайди [1].

Мобил ўқитиш технологияларнинг дидактик имкониятларини аниқлашда мазкур тизимга тегишли бўлган атамаларнинг мазмун-моҳиятини англаб олиш лозимлигини белгилайди.

Мобил ўқитиш технолологияларининг кўплаб дидакти имкониятларидан бири бу – таълимни ўйинли шаклдаги ўқитишни ташкил этиш имкониятидир. Таълим муассасаларида ўқув жараёнини ташкил этишда фойдаланиладиган ўйин технологиялари ва "геймификация" дан замонавий компьютерларнинг кичиклаштирилган русуми бўлиб ҳисобланган мобил қурилмалардан фойдаланиш орқали таълим олувчилар шахси ривожланиши учун янги-янги йўлларни кашф этмоқда. Бундай кўринишда ташкил этилган ўқитиш шаклидан фойдаланиш сценариялари ўқитувчининг бевосита ўйин жараёнига жалб этилиши, шунингдек, ўқитувчи ва таълим олувчиларнинг мустақиллиги билан ажралиб туради. Таҳлиллар натижасида хулоса қилиш мумкинки, бугунги кунда квестлар компьютерлар ва Интернет тармоғи орқали ташкил этиладиган таълимий мазмундаги ўйинларининг энг оммабоп ва фойдаланиш нуқтаи назаридан содда турларидан бири бўлиб ҳисобланади [2].

Квест (инглизча “quest” – “қидириш” сўзидан олинган) – ўйин иштирокчисидан ишлаб чиқилган ўйин сценарияси асосида ҳаракатланиши учун фикрлашга оид масалаларни ҳал этишни талаб қилувчи ўйин туридан бири бўлиб ҳисобланади. Мавжудлик даражасига кўра, ўйин шаклидаги машғулотларни ташкил этиш жараёнида фойдаланиладиган барча квестларни ҳақиқий ва виртуал турларга ажратиш мумкин. Квестлар орқали ташкил этилган ўйинли фаолият ўзининг жозибадорлиги ва нашққорлиги туфайли таълим олувчининг мантиқий фикрлашини

ривожлантириш, диққат-эътиборини фаоллаштириш, шунингдек фаоллигини оширишга имкон беради [3].

Таҳлиллар шуни кўрсатдики, таълим олувчиларнинг ўқув мотивациясини кучайтириш ва уларнинг гуруҳли шаклдаги тадқиқотчилик фаолиятини ташкил этиш учун ҳозирги кунда таълим муассасаларида web-топшириқларнинг қуйидаги кўринишларидан тез-тез фойдаланилмоқда:

• таълим олувчилар ўзаро ва ўқитувчи билан мулоқот қилишлари учун зарур бўлган Интернет тармоғидан керакли ахборотларни излаш ва қидириб топишни амалга оширишга мўжалланган топшириқлар;

• якка ва жамоавий ҳолда бажариш учун мўлжалланган, Интернет тармоғида жойлаштирилган ахборот ресурсларидан фойдаланиш кўзда тутилган ролли ўйинлар элементларни ўз ичига олган муаммоли топшириқлар мажмуаси;

• бажариш учун таълимга олувчи керакли бўлган алоҳида олинган ёки барча маълумотларни турли хил web-сайтлар орқали топиш мумкин бўлган web-лойиҳалар.

Юқоридаги мулоҳазаларни умумлаштириб, "таълимий web-квест" тушунчасини: ўйин муҳитини яратиш; web технологиялардан фойдаланиш (квест билан ишлаш ҳамда улар билан интернетга уланган қурилмалар орқали ишлаш учун); танланган фан мавзулар билан ишлаш учун етарлича web-квестларни яратиш деб таърифлаш мумкин.

Web-квестлардан педагогика таълим муассасаларида якка тартибдаги ва гуруҳли ўқитиш шаклларини ҳамда талабаларни аудиториядаги ва аудиториядан ташқаридаги мустақил таълимни ташкил этишда фойдаланиш мумкин. Бундан ташқари, агар олий таълим муассасаси аудиториясида интерактив электрон доска ёки мультимедиали проекторларидан фойдаланган ҳолда, квестлардан ўқув жараёнида фойдаланиш ўқитувчи ва талабаларг ҳамкорликда бажарадиган ишининг маълум бир қисми сифатида қаралиши мумкин. Машғулотнинг бундай кўриниши талабаларни рағбатлантиради, ўқув материалини қизиқарли баён этиш ва ахборотларни кўргазмали намойиш қилиш орқали уларнинг таълим олувчи томонидан самарали ўзлаштирилишини таъминлаш ва мустаҳқамлаш мумкин бўлади.

АДАБИЁТЛАР

[1] Саттаров А.Р. Мобил технологияларни олий таълим муассасалари ўқув жараёнида қўллаш. // ЎзМУ ХАБАРЛАРИ илмий журнали, Тошкент 2019, ½. 143-148 бетлар.

[2] Klopfer, E., & Squire, K. Environmental Detectives - the development of an augmented reality platform for environmental simulations. Educational Technology Research and Development, 56 (2), 2008, p. 203-228.

[3] Sattarov A. R. Organization of the independent work of students of higher education using the web-quest method. // International Journal on Integrated Education. 2021, January, Volume 4, Issue I. 67-71 p.

EDUCATING FOREIGN LANGUAGES THROUGH MULTIMEDIA

Baisov Axmad Sabijonovich
a.baisov@cspi.uz
Teacher, the Interfaculty Department of Foreign Languages
Chirchik State Pedagogical University

These days interactive media sources are broadly utilized in instructive handle and interactive media devices are making a difference to progress the dialect learners' information. Through the utilize of interactive media instruments, pick up a extraordinary intrigued of learners. This could make strides their

understanding additionally offer assistance making strides dialect and communicative aptitudes. Interactive media classes are more compelling and profitable than conventional classes. Since ready to utilize a part of present day hardware like video, liveliness, interactive media individual computer, computerized video disk, overhead projector, the web access and cassette tape recorder in arrange to progress the students' dialect aptitudes and sub abilities.

Typically as a rule recorded and played, shown or gotten to by data substance preparing gadgets such as computerized and electronic gadgets. Presently all teach are utilizing interactive media in arrange to instruct outside dialects viably. Moreover, utilizing interactive media can make technology to make strides instructing and learning the viable conceivable outcomes in unending. Best of this whole interactive media ventures can give a implies of effectively locks in understudies within the learning prepare. For occasion, understudies can work in groups to form a advanced video venture. Extend is ordinarily fair as it were pull in understudies to distant more individual than composing a paper, indeed in spite of the fact that they may really work harder within the video venture. Learners can organize video ventures on dialect sub aptitudes:

Grammar in context	Vocabulary in context	Pronounciation
• Present simple and present continuous tense;	• Types of sport adjectives;	• Vowels and consonants
• Degree adjectives	• Mass media words • Medicine equipment	• Homophones • British and American English

In addition to, multimedia activities encourage students to work in groups, express their knowledge in multiple ways, solve problems, and revise their own work and contract knowledge. There are many advantages of integrating

- Real world skills related to technology:
- The impact and importance of different media;
- The challenges of communicating to different audiences;
- The importance of research, planning and organization skills;
- The significance of presentation and speaking skills.

There are, however, some constraints to using multimedia in the classroom, including:

- technological resources, both hardware and software;
- technological skills, for both the students and teacher;
- time, required to plan, design, develop and evaluate multimedia activities.

As such, I want to add some idea which was mentioned by Stone Sandra. She said: "Teaching several grade of children in one classroom requires the use of developmentally appropriate practices strategies for multiage classrooms should include integrated curriculum, flexible grouping and portfolio assessment. Teachers should size every opportunity to help children build skills and competencies by planning ways for children to achieve success each day".

The 21st century teachers should use multimedia in the classroom. By modeling social learning and learning with technology we will be preparing our students for success in today's rapidly changing world". More research is needed to further illuminate the social ramifications of increased computer use in inclusive classrooms. At this point, however, computer technology appears to hold great promise as a tool for improving the social inclusion of learners with special challenges. The multimedia's goals and implementation strategies should be continuously evaluated and adjusted to reflect changes in the classroom's composition.

Multimedia devices have quality to improve early education. Television is helpful for increased knowledge about moral values in early childhood. Computer provides correct knowledge in interactive ways. Videos are mostly based on real situation that's by children's interacting easily. Animation are deeply affected the mind of children's and increased their academic performances. During writing this article I have learnt about the multimedia so far. It also can let me know why the multimedia is so important in language learning and teaching. In this, I also know about the multimedia including animation, music, video and many.

So I want to finish my conclusion an idea of Simmons. He worked as a scientist and linguist in Georgia Institute of Technology. Simons mentions that the multimedia is a good way for society now, because this can let us learned about the multimedia used in business, school, public places and virtual reality. It also let me know the multimedia future wills a relatively high level".

LITERATURE

1. Segers E and others (2002) Multimedia support of early literacy learning. Computers & Education, 39, P.207-221

2. Suleman Q. (2002) Role of educational technology at Primary School Level in district Karak (KHYBER PUKHTUNKHWA), International Journal of Academic Research in Business and Social sciences, 1(3), P. 85-94

3. Bredekamp S. (1993). The relationship between early education special education: Healthy marriage or family feud? Topics in Early Childhood Special Education, 13(3), P.258-273;

4. Schwartz J.J, I., Atwater, J.B., & McConnell,S.R. (1991). Developmentally appropriate practice: Appraising its usefulness for young children with disabilities. Topics in Early Childhood Special Education, 11(1), 1-20p

5. http://www.htcampus.com/article/what-multimedia910/30jan2013,10:32pm

TA'LIMDA FANLARARO YONDASHUVLARNING INTEGRATSIYALASHUVI G'OYAVIY-SIYOSIY TA'LIMNING YUKSALISHIGA XIZMAT QILISHI.

Farg`ona davlat universiteti 13.00.02-Ta'limda tarbiya nazaryasi va metodikasi (sohalar bo`yicha) dokteranti **Baratov Fayzullo Shukurovich**

Tel: +998911549427 Email: baratov_fayzullo@mail.ru

Annatatsiya: An'anaviy intizom chegaralarini buzish orqali talabalar turli fan sohalari o'rtasidagi aloqalarni o'rganishga qodir bo'lib, murakkab ekologik muammolarni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Integrativ yondashuvni qo'llash va fanlararo istiqbollarni o'z ichiga olgan holda, talabalar tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish va haqiqiy dunyo muammolariga innovatsion yechimlarni topish uchun yaxshi jihozlangan.

Kalit so`zlar: Integrativ yondashuvni, innovatsion, fanlararo yondashuv, COVID-19, Akademik rejimda.

Qolaversa, ta’limda fanlararo yondashuvlarning integratsiyalashuvi g‘oyaviy-siyosiy ta’limning yuksalishiga xizmat qilishi mumkin. Turli fanlar va fanlarning integratsiyasi murakkab ekologik muammolarni yanada yaxlitroq tushunish imkonini beradi. An’anaviy intizom chegaralarini buzish orqali talabalar turli fan sohalari o‘rtasidagi aloqalarni o‘rganishga qodir bo‘lib, murakkab ekologik muammolarni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Integrativ yondashuvni qo‘llash va fanlararo istiqbollarni o‘z ichiga olgan holda, talabalar tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish va haqiqiy dunyo muammolariga innovatsion yechimlarni topish uchun yaxshi jihozlangan. Xulosa qilib aytish mumkinki, murakkab ekologik muammolarni hal etishda ta’lim jarayonida bo’lajak muhandislarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishda integrativ yondashuv va fanlararo aloqadorlikni qo‘llash hal qiluvchi ahamiyatga ega. Turli fanlar va fanlarni integratsiyalash talabalarga atrof-muhit muammolari haqida keng qamrovli tushunchani rivojlantirish, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish va innovatsion yechimlarni ilgari surish imkonini beradi. Bundan tashqari, integrativ va fanlararo yondashuv mutaxassislar tayyorlashning barcha bosqichlarida bilimlar, e’tiqodlar va amaliy harakatlar sinteziga yordam beradi. Ushbu yondashuv, shuningdek yagona ta'lim maydonini yaratishga hissa qo‘shadi va talabalar hamda talabalar o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantiradi. Ekologik-ekologik va ijtimoiy komponentlar o‘rtasidagi uzluksiz bog‘liqlikni hisobga olgan holda, atrof-muhit muammolarini tahlil qilish va tushunish ta’lim-tarbiya jarayonida integrativ yondashuvni talab qiladi. Integratsiya innovatsion pedagogik usullar yani interfaol metodlar asosida va vositalar orqali yagona ta’lim makonini yaratish, turli fanlar mazmunini o‘zaro bog‘lashni o‘z ichiga oladi. Bundan tashqari, integrativ yondashuvni qo‘llash va ta’limga fanlararo istiqbollarni kiritish murakkab masalalarni yanada izchil va yaxlit tushunishni rivojlantirishga imkon beradi. Talabalar bir nechta fanlardan bilim va fikrlash usullarini birlashtirgan holda, aloqalarni o‘rnatish va katta tassavvurni ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Ushbu yondashuv tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rag‘batlantiradi, chunki talabalar muammolarni ko‘p nuqtai nazardan tahlil qilish va turli xil echimlarni ko‘rib chiqishlari kerak. Hozirgi vaqtda talabalar fanlararo, shuningdek, bilim integratsiyasining ahamiyati va rolini tushunishadi, ammo mavjud sinfga bilim va fikrlash usullarini integratsiyalash, talabalarga:

Ta’limdagi fanlararolik;

Integrativ o‘qitish usullarining afzalliklari;

Fanlararo dars ishlanmalarini tuzish;

Birgalikda o‘qitish texnikasi;

Fanlararolik orqali talabalarning faolligini oshirish;

Integrativ ta’limdagi qiyinchiliklarni yengish;

Fanlararo yondashuvlarning ta'sirini o‘lchash;

Muvaffaqiyatli Integrativ o‘qitish amaliyotlari;

Fanlararo o‘qitish - bu talabaning bir mavzu yoki masalani turli xil nuqtai nazardan o‘rganishi mumkin bo‘lgan ta'lim usuli. Misol uchun, agar talaba Qo‘shma Shtatlardagi turizmni fanlararo usulda o‘rganayotgan bo‘lsa, u iqtisodiyot darsida turizmdan olinadigan daromad, geografiya darsida eng mashhur turistik joylar, tarix kursida turizmning tarixiy tendentsiyalari haqida ma'lumot olishi mumkin. va marketing sinfida turizm agentliklari uchun samarali reklama strategiyalari.

Fanlararo o‘qitish deganda bir mavzuni ko‘p nuqtai nazardan o‘rganish tushunchasi tushuniladi. Ta’lim natijalarini va o‘rganishga ishtiyoqni oshirishi isbotlangan, fanlararo o‘qitish talabalarga tanqidiy fikrlash, o‘zlarining noto‘g‘ri qarashlarini aniqlash, noma’lum narsalarni qabul qilish va axloqiy ikkilanishlarni hurmat qilish imkonini beradi. Shuningdek, u talabalarga turli fanlar bo‘yicha tushunchalarni tushunish, mavzu atrofidagi ma’lumotlarni sintez qilish va oxir-oqibat, muammoni

to‘liqroq tushunish imkonini beradi. Fanlararo o‘qitish ko‘p fanli yoki fanlararo o‘qitishdan tashqariga chiqadi, bu faqat turli nuqtai nazarlarni hisobga olishni talab qiladi va ko‘pincha to‘g‘ri bajarish uchun bir nechta talabalar o‘rtasidagi hamkorlikni talab qiladi.

O‘qitishdagi fanlararolik aloqalar bizning davrimizning dolzarb mavzularidan biridir. Iqlim o‘zgarishi, migratsiya, COVID-19 - jamiyat va fan faqat turli fanlar orasidagi chegaralarni kesib o‘tish orqali topilishi mumkin bo‘lgan dolzarb savollarga javob izlash uchun teng sa’y-harakatlarni amalga oshirmoqda. Fanlararo ta’lim talabalar ikki yoki undan ortiq fanlardan ma’lumot, ma’lumotlar, texnikalar, vositalar, istiqbollar, kontseptsiyalar yoki nazariyalarni mahsulot ishlab chiqarish, hodisalarni tushuntirish hamda muammolarni bir xil usullar yordamida hal qilish uchun birlashtiradigan jarayonni belgilaydi. intizomiy vositalar” [1.289-b]

Mana bir nechta misollar:

Qanday qilib iqlim o‘zgarishini to‘xtata olamiz? Psixolog, iqtisodchi va geograf qo‘shma strategiyalarni ko‘rib chiqadi. Turlarning xilma-xilligini qanday saqlab qolishimiz mumkin? Biolog, pedagog va siyosatshunos birgalikda kompaniya o‘tkazadilar.

Qanday qilib biz fanlarni yaxshiroq integratsiyalashimiz mumkin? Sotsiolog, ta’lim va ilohiyotshunos birgalikda imigrantlar uyida tajriba loyihasini ishga tushirishadi. Integratsiya jarayonida talabalar o‘z fanlari bo‘yicha olgan bilimlaridan foydalanadilar. Bu asosiy mavzular, farazlar yoki ularning intizomi bo‘yicha ilmiy xulosalarni o‘z ichiga olishi mumkin, ammo ilmiy usullar va yondashuvlar, shuningdek, muayyan vositalar yoki protseduralarni qo‘llash bilan bog‘liq fanlardan kelib chiqadigan bilimlar xuddi shu tarzda ishlatilishi mumkin. Muhimi shundaki, bu turli nuqtai nazarlar qo‘shimcha qiymat yaratish uchun birlashtirilgan. Ushbu qo‘shilgan qiymat ixtiro yoki amaliy yechim kabi “Moddiy” mahsulotga olib kelishi mumkin, ammo u bir xil darajada innovatsion nazariy tushuncha bo‘lishi mumkin. [3.]

Eng muhimi, yondashuv umumiy bo‘lishidir. Har bir holatda boshqa odamlar bo‘lmaganida, hech qanday natija bo‘lmaydi. Umumiy natijaga erishish uchun umumiy maqsad va umumiy yo‘l kerak.

Talabalar ertangi kunning qaror qabul qiluvchilaridir. Hozirgi kunda universitetda talabalar sifatida uchta muhim vazifamiz bor.

1) “Akademik rejimda” bizning vazifamiz talabalarga bilim va nazariyani o‘rgatishdir.

2) Keyin, “Ish bilan ta’minlash rejimida” biz talabalarni ishga joylashtirish maqsadida dars beramiz. Biz ularga muloqot va hamkorlik ko‘nikmalari kabi muhim asosiy kompetensiyalarni rivojlantirishga yordam beramiz va jamoada muvaffaqiyatli va innovatsion ishlay olishadi.

3) Bundan tashqari, biz “Mas’uliyat rejimida” bo‘lganimizda, universitetimizda o‘qitishga xos bo‘lgan maqsad talabalarga barqarorlik maqsadlariga nisbatan tanqidiy tirishqoqlikni rivojlantirish va shaxsiy mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish qobiliyatini rivojlantirishga yordam berishdir.

Akademik bilimlarning yaxlit ko‘rinishi fanlararo ta’lim uchta vazifa sohasiga ham ta'sir qiladi. “Akademik rejim” ga kelsak, fanlararo ta’lim akademik bilimlar va ilmiy nazariyalarni yaxlit ko‘rish imkonini beradi. Fanlararo tadqiqotlar va shuning uchun fanlararo nashrlar sezilarli darajada o‘sdi. Fanlararo ta’lim talabalarga ushbu turdagi tadqiqotlar haqida tushunchaga ega bo‘lish imkonini beradi. Shunday qilib, fanlararo o‘qitish va o‘qitish bizning zamonamizning ilmiy yurak urishini aks ettiradi va Gumboldtning o‘qitish va tadqiqotning birligi haqidagi idealiga to‘liq mos keladi.

Universitetda fanlararo o‘qitishda talabalar fanlararo, ilmiy savollarni fanlararo jamoada ko‘rib chiqish nimani anglatishini, o‘z fanlari bo‘yicha tadqiqot usullarini fanlararo tarzda qanday birlashtirish mumkinligini va turli xil yondashuvlarni integratsiyalash orqali qanday qilib yangi, fanlararo tushunchalarga ega bo‘lishingizni o‘rganishlari mumkin.

Boshqa fanlarning istiqbollari bilan aloqada bo‘lishi murakkab vazifalar va loyihalar ko‘rinishidagi talablar ortib borayotganligi sababli, mehnat bozorida fanlararo ko‘nikmalarga talab yuqori. “Ishga layoqatlilik rejimida” fanlararo ta’lim orqali biz talabalarga boshqa fanlar vakillari bilan aloqada bo‘lish, ular bilan birgalikda ishlash va murakkab vazifalarni o‘zlashtirish imkonini bera olamiz. Talabalar o‘zlarining jargonlarini boshqa fanlardan talabalar tushunishlari uchun moslashtirishni o‘rganadilar. Bu muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Agar siz talabalarga fanlararo jamoada ishlashga imkon bersangiz, ular umumiy maqsadlarni belgilashni, birgalikda savollarni shakllantirishni va umumiy ish uslubini ishlab chiqishni o‘rganadilar. Ular o‘zlarini o‘z intizomining vakolatli vakillari sifatida his qilishadi va hamkorlik ko‘nikmalarini oshiradilar. Bundan tashqari, fanlararo ta’lim innovatsiyalar uchun fanlararo salohiyatdan foydalanishga yordam beradi va talabalarni mustaqil ravishda yoki fanlararo jamoada innovatsion g‘oyalarni ishlab chiqish va ularni amaliyotda qo‘llashga tayyorlaydi.

Murakkab muammolarni hal qilish “Ma’suliyat rejimi” ga kelsak, fanlararo ta'lim talabalarga barqarorlik mavzusiga oid murakkab muammolarni fanlararo usulda ko‘rib chiqish, qayta ishlash va hal qilishda yordam beradi. Bugungi kunda jamiyat katta muammolarga duch kelmoqda: iqlim o‘zgarishi, okeanlarning ifloslanishi, migratsiya, to‘yib ovqatlanmaslik, qashshoqlik, korrupsiya, gender tengsizlik, g‘ayriinsoniy mehnat sharoitlari va global mojaroning turli sohalari. Bu muammolar juda murakkab bo‘lib, faqat bitta ilmiy fan tomonidan hal etilmaydi va fanlararo yondashuvni talab qiladi. Agar siz talabalarga fanlararo jamoada ijtimoiy ahamiyatga ega mavzular ustida ishlashga imkon bersangiz, ular o‘z o‘qishlarining amaliy va ijtimoiy qo‘shimcha qiymati haqida birinchi qo‘l tajribasiga ega bo‘lishadi. [3]

Fanlararo ta’limni qanday tuzishingiz mumkin? Talabalar ta'lim jarayonida o‘zlarining fanlararo ko‘nikmalarini rivojlantirishlari uchun turli xil o‘qitish usullarini qo‘llash kerak. Birinchidan, bu talabalarning boshqa fanlar haqida tushunchaga ega bo‘lishi haqida. Buning uchun turli fanlardan talabalarga “Bir-birini bilish va tushunishga” yordam beradigan o‘qitish-ta'lim usullari kerak. So‘ngra turli nuqtai nazarlarni birlashtirish va integratsiya qilish masalasi. Bu talabalarga tegishli fanlar chegarasidan oshib ketadigan tarzda “Hamkorlik qilish” imkonini beradigan usullarni talab qiladi. Bu, shuningdek, talabalarning o‘z fikrlash tarzini, shuningdek, o‘z fanining chegaralarini shubha ostiga qo‘yish, boshqa fanlarni qadrlash va fanlararo usulda o‘rganish va ishlash jarayonlari haqida fikr yuritishni o‘rganishdir. Buning uchun talabalarning “Mulohaza yuritishi” ga sabab bo‘ladigan usullar kerak bo‘ladi. Quyida har uch jihat uchun misollar keltirilgan. [4]

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Boix Mansilla, Interdisciplinarity in Primary and Secondary School: Issues and Perspectives (2010, 289-bet).
2. Смирнов С.А. Технологии в обучении //Педагогика: педагогические теории, системы, технологии / Под ред. С.А. Смирнова. – М.: Академия, 1999.
3. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. СПб: Питер КОМ, 1998.-712 с.
4. Грачёв Н.Н., Ломакин О.Е. и др. Введение в психологию инновационной naychno-технicheской деятелности. М., 1996. – 286 с
5. Трегуб Ж.И. Л.С. Элементы современного введения в математику. — Ташкент: Мэктэп, 1974. — 255 с ,7

BO‘LAJAK INGLIZ TILI O‘QITUVCHILARINI TAYYORLASHDA HAFTALIK PEDAGOGIK AMALIYOT RAQAMLI TEXNOLOGIYASINING O‘RNI

Baxtiyorova Sevara Elyor qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Xorijiy til va adabiyot ta’lim yo‘nalishi 4 bosqich talabasi
baxtiyorovaseva192@gmail.com

Annotatsiya: maqolada bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarini tayyorlashda haftalik pedagogik amaliyot raqamli texnologiyasining o‘rni masalasi tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiya, pedagogika, ingliz tili, pedagog, bilim, ko‘nikma, malaka.

“Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili” davlat dasturida oliy pedagogik ta’lim jarayoniga yangicha yondashuvlarni joriy etish va ularning samaradorligini baholab borish vazifalari qo‘yilgan [1]. Shu jihatdan oliy pedagogik ta’lim muassasalarida bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarini tayyorlashda ta’limning raqamli texnologiyalaridan foydalanish dolzarb bo‘lib turibdi. Mazkur o‘rinda e’tiboringizni haftalik amaliyot raqamli texnologiyasi tahliliga tortamiz.

Haftalik pedagogik amaliyot texnologiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining tashabbusi bilan 2021-2022 o‘quv yilidan boshlab oliy pedagogik ta’lim jarayonida 4+2 tizimi joriy qilindi. Unga ko‘ra, haftaning to‘rt kuni auditoriya mashg‘ulotlari va qolgan ikki kuni pedagogik amaliyot sifatida belgilandi. Buning natijasida bo‘lajak pedagoglarni tayyorlashning o‘ziga xos amaliy tizimi joriy etildi. Shu jihatdan haftalik pedagogik amaliyot texnologiyasining mazmunini quyidagilar tashkil etadi:

1) auditoriyada o‘zlashtirilgan nazariy bilimlarni tajribadan o‘tkazish;
2) mahoratli o‘qituvchilarning tajribalarini o‘rganish;
3) amaliyot davrida yangi ma’lumotlar va bilimlarni o‘zlashtirish;
4) kasbiy faoliyatga tayyorlanish.

Shu sababli mamlakatimiz oliy pedagogik ta’lim jarayonida haftalik pedagogik amaliyot texnologiyasiga qat’iy amal qilish kutilgan samarani bermoqda. Kuzatishlarimiz shuni ko‘rsatadiki, haftalik amaliyot texnologiyasini yanada takomillashtirish taqozo etiladi. Buning uchun quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

1) haftalik pedagogik amaliyot o‘tiladigan muassasalar ko‘lamini kengaytirish (masalan, oliy pedagogik ta’lim muassasalarida amaliyotni o‘tash tajribasini yo‘lga qo‘yish);
2) haftalik amaliyot davrida talabalarning amaliy mashg‘ulotlarini nisbatan ko‘proq tashkil etish;
3) haftalik amaliyotni klaster tizimi vositasida yo‘lga qo‘yish;
4) har bir talabani amaliy faoliyatdagi o‘qituvchiga biriktirish.

Bunday yondashuv haftalik pedagogik amaliyotni takomillashtirishga xizmat qiladi. Chunki haftalik pedagogik amaliyot bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashning muhim mexanizmidir.

Haftalik pedagogik amliyotning imkoniyatlari. Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilari uchun haftalik pedagogik amaliyot keng imkoniyatlarni beradi. Bunday imkoniyatlarning asosiylari quyidagilardan iborat:

1) bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining nutqiy ko‘nikmasi talab darajasida tarkib topadi;
2) bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilari lug‘at va tegishli adabiyotlar ustida ishlash imkoniyatlariga ega bo‘ladi;

3) bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining individual ta’lim berish metodikasi shakllanadi;

4) bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilari ijtimoiy-pedagogik faollikka ega bo‘ladi.

Shu jihatdan haftalik pedagogik amaliyotni ta’limning yangi texnologiyalaridan biri sifatida qabul qilish muhimdir. Buning uchun mazkur jarayonning nazariy, metodik va amaliy asoslarini tadqiq etish, tegishli metodik tavsiyalarni ishlab chiqish dolzarb bo‘lib turganligini eslatib o‘tish joiz[2].

Haftalik amaliyot davrida talabalar va amaliy faoliyatdagi o‘qituvchilarning hamkorligi keng imkoniyatlarni beradi. Chunki o‘qituvchilar o‘zlarining individual tajribasi, dars berish metodi va o‘quvchilar bilan ishlash uslubiyoti bilan tanishtiradi. Buning natijasida bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarida o‘ziga xos tajribaning paydo bo‘lishi tarkib topadi. Shu sababli haftalik pedagogik amaliyot tizimi bo‘yicha tegishli metodik tavsiyalarni ishlab chiqish ham dolzarb bo‘lib turibdi. Buning uchun oliy pedagogik ta’lim muassasalari professor-o‘qituvchilarining shu muassasalarga biriktirilgan umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘qituvchilari bilan hamkorligini tayanish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Chunki amaliy faoliyatdagi o‘qituvchilar ingliz tili ta’limi va metodikasi bo‘yicha o‘ziga xos yondashuvlarga ega hisoblanadi.

Haftalik pedagogik amaliyotni raqamlashtirish. Haftalik pedagogik amaliyot jarayoni raqamli texnologiya asosida joriy etish muhim ahamiyatga egadir. Buning uchun bizningcha, quyidagilarga asoslanish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

1) haftalik amaliyot jarayonni kompyuterli dastur asosida tashkil etish va nazorat qilish;

2) haftalik amaliyot natijalari bo‘yicha kompyuterli hisobot topshirishni yo‘lga qo‘yish;

3) haftalik amaliyot davrida o‘zlashtirilgan metodika va bilimlar bo‘yicha kompyuterli baholash tizimini joriy etish;

4) pedagogik o‘quv adabiyotlarida haftalik amaliyotning asoslari bo‘yicha kasbiy kompetensiyalar berish.

Bunday yondashuv haftalik pedagogik amaliyotni raqamli texnologiya asosida takomillashtirish imkonini beradi. Chunki haftalik pedagogik amaliyot jarayonini raqamlashtirishda kompyuterli dastur muhim ahamiyatga ega. Bunda inson omilining susayishi, tezkorlik va faoliyatni maqsadli yo‘lga qo‘yish muhim o‘rin tutadi [3].

E’tibor berilsa, haftalik pedagogik amaliyotning raqamli texnologiyasi muhim pedagogik jarayonlardan biridir. Shu sababli bizningcha, bu borada quyidagilarni amalga oshirish dolzarb bo‘lib turibdi:

1) haftalik pedagogik amaliyotni o‘tash metodikasini ishlab chiqish;

2) haftalik pedagogik amaliyot davrida amalga oshiriladigan o‘zlashtirish va tajriba ishlarining ko‘lamini belgilash;

3) talaba va amaliy faoliyatdagi o‘qituvchilarning hamkorilk asoslarini belgilash;

4) talabaga biriktirilgan professor-o‘qituvchilarning vazifalarini aniqlashtirish;

5) haftalik pedagogik amaliyot jarayonini kompyuterli texnologiya asosida nazorat qilib borish amaliyotini yo‘lga qo‘yish.

Bunday yondashuv haftalik pedagogik amliyot raqamli texnologiyasini takomillashtirish ikonini beradi.

Shunday qilib bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarini kasbiy tayyorlashda haftalik pedagogik amaliyot raqamli texnologiyasining ahamiyati muhimdir. Mazkur masala bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilari tomonidan idrok etilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Adabiyotlar:

1. “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili” davlat dasturi.// www.ziyonet.uz

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi “O‘zbekiston-2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi Qarori. // “Xalq so‘zi” gazetasi. 2023 yil. 12 sentyabr soni

BO‘LAJAK TARJIMON-O‘QITUVCHILARNI TAYYORLASHDA KLASTER TIZIMINING O‘RNI

Baxtiyorova Sevinch Elyor qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Xorijiy til va adabiyot ta’lim yo‘nalishi 3 bosqich talabasi
baxtiyorovasevinch234@gmail.com

Annotatsiya: maqolada bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni tayyorlashda klaster tizimining o‘rni to‘g‘risida fikr yuritilgan.

Tayanch tushunchalar: ta’lim, tarjimon-o‘qituvchi, klaster, tizim, yondashuv, mezon, tajriba, ko‘nikma.

“Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili” davlat dasturining ijrosi jarayonida bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni zamonaviy talablar asosida tayyorlash muhim o‘rin tutadi [1]. Buning uchun o‘qitishning zamonaviy shakllaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Bu o‘rinda e’tiboringizni bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni tayyorlashning klaster tizimi tahliliga tortamiz.

Klaster tizimi mazmuni. Mamlakatimizda Chirchiq davlat pedagogika universitetining tashabbusi bilan o‘qitishning klaster tizimi tarkib topdi [2]. Bunga qadar klaster maxsus metod hisoblanar edi. Shu jihatdan klaster tizimi deganda o‘qitish jarayoniga ta’lim beruvchi, ta’lim oluvchi, ta’lim manfaatdorlari va ishlab chiqarish jarayoni vakillarining birgalikdagi ishtiroki nazarda tutiladi. Shu sababli keyingi paytlarda mamlakatimizda klaster tizimi bo‘yicha ilmiy va metodik tadqiqotlarni amalga oshirish ishlariga alohida e’tibor berilmoqda.

Klaster tizimi vositasida o‘qitish jarayonini amalga oshirish eng avvalo amaliy ko‘nikmalarni tarkib toptirishga asosiy e’tibor qaratiladi. Chunki klaster tizimi ishtirokchilari asosiy amaliyotchi mutaxassislar hisoblanadi. Shu jihatdan o‘qitishning klaster tizimini amaliyotdan nazariyaga shaklida tushunish muhim ahamiyatga ega. Bu borada to‘plangan tajribalarni ommalashtirish dolzarb bo‘lib turibdi.

Xorijiy mamlakatlardan Rossiya, Germaniya va Fransiya oliy pedagogik ta’lim muassasalarida klaster tizimidan foydalanish bo‘yicha o‘ziga xos tajriba mavjud [3]. Unga ko‘ra, oliy pedagogik ta’lim jarayonida amaliyotchi mutaxassislar o‘qitish jarayonida faol ishtirok etadi va o‘zlarining tajribasini taqdim qiladi. Buning natijasida bo‘lajak mutaxassislarning klaster tizimi bo‘yicha nazariy va metodik ko‘nikmalari kutilgan darajada shakllanadi. Bunday tajribadan milliy pedagogik jarayon talabalariga mos ravishda foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Klaster tizimi asosida ta’lim jarayonini tashkil qilish. Oliy pedagogik ta’lim muassasalarida klaster tizimi asosida ta’lim jarayonini tashkil qilish uchun fanlarni aniq, tabiiy va gumanitar tarkiblarga bo‘lish maqadga muvofiq bo‘ladi. Buning uchun oliy pedagogik ta’lim muassasalari mohir amaliy mutaxassislarning ma’lumotlar bankiga ega bo‘lishi taqozo etiladi. Bunda hududlardagi oliy pedagogik ta’lim muassasalarining imkoniyatlaridan oqilona foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Klaster tizimi asosida o‘qitish jarayonini tashkil qilish uchun quyidagi ishlarni amalga oshirish kutilgan samarani beradi:

1) o‘quv fanlarini turkumlashtirish va ularning o‘quv materiallarini amaliyotga yo‘naltirilgan holda tayyorlash;

2) o‘quv jarayoniga amaliyotchi mutaxassislar, psixologlar va ta’limdan manfaatdor ishlab chiqish vakillarining ishtirokini ta’minlash;

3) o‘quv jarayonini amaliyotdan nazariyaga tamoyili asosida amalga oshirish;

4) o‘quv jarayonida talabalarning faolligini tashkil etish;

5) o‘quv materiallarining elektron vriantlarini tayyorlash va ularni talabalarning kompyuter yoki mobil aloqa vositasiga joylashtirish;

6) o‘quv jarayonini amaliy monitoring qilib borish.

Bunday yondashuv bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni amaliy tayyorlash imkoniyatlarini beradi.

Kezi kelganda ta’kidlash lozimki, klaster tizimi asosida bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni tayyorlash bo‘yicha xorijiy tajribalardan foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Masalan, Rossiya Federatsiyasi oliy pedagogik ta’lim muassasalarida bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilari elchixonalarda amaliyot o‘tashi tajribasi mavjud. Bu amaliyot ularning nutqiy ko‘nikmasi, o‘zgalar bilan munosabat kompetensiyasi va mustaqil faoliyat malakasini tarkib toptirishda muhim o‘rin tutadi. Shu sababli bunday tajribalardan mamlakatimiz oliy pedagogik ta’lim muassasalarida foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Chunki bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarning eng avvalo nutqiy ko‘nikmasi va mustaqil faoliyat kompetensiyasini tarkib toptirish muhim amaliy ahamiyatga ega. Bunda klaster tizimining imkoniyatlaridan foydalanish muhim o‘rin tutadi. Bizning yondashuvimizga ko‘ra, klaster tizimi bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni tayyorlashda keng imkoniyatlarni berishi bilan oliy pedagogik ta’lim jarayonini kuchaytiradi, o‘qitishning amaliy xususiyatlarini yuksaltiradi va eng asosiysi talabalarning faolligini tarkib toptiradi.

Klaster tizimining ahamiyati. Bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni tayyorlashda klaster tizimi amaliyotga yo‘naltirilganligi bilan muhim o‘rin tutadi. Shu sababli mamlakatimiz oliy pedagogik ta’lim tizimida amal qilayotgan 4+2 tizimi imkoniyatlaridan foydalanish muhimdir. Bunda haftalik amaliyot davrida bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarning faoliyatini tashkil etish uchun ularning turli tashkilotlarda amaliyot o‘tashiga e’tibor berish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Shu jihatdan bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni tayyorlashda klaster tizimining quyidagi amaliy ahamiyatlarini ta’kidlab o‘tish joiz:

1) bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni amaliy faoliyatga tayyorlash;

2) ingliz tili o‘qituvchilarining tarjimonlik ko‘nikmasini amaliy rivojlantirish;

3) bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarda mustaqil faoliyatga tayyorgarlik ko‘nikmasini tarkib toptirishga erishish;

4) bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni izlanish, oqilona munosabat va mustaqil harakat ko‘nikmalarini kutilgan darajada tarkib toptirish.

Bunday imkoniyatlar bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni tayyorlashda klaster tizimining ahamiyatini belgilaydi. Klaster tizimini tashkil etishda asosiy e’tibor quyidagilarga qaratilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi:

a) mohir ingliz tili o‘qituvchilarini jalb etish;

b) tarjimon mutiaxassislar imkoniyatlaridan foydalanish;

v) talabalarning oliy pedagogik ta’lim muassasasida ingliz tilida so‘zlashuvini tashkil qilish;

g) tarjimonlik ko‘nikmasiga ega talabalarning amaliyotini elchixonalarda tashkil etish;

d) “Talabalar Akademiyasi” tuzilmasi mashg‘ulotlarida klaster ishtirokchilari vositasida bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarining nutqiy malakasini amaliy rivojlantirish.

Mazkur tadbirlar bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni klaster tizimi asosida tayyorlash jarayonini kuchaytiradi. Ayniqsa, ta’lim jarayoni qiziqarli, taassurotlarga boy va talabalarning faolligi asosida o‘tilishiga erishiladi.

Shunday qilib klaster tizimi asosida tarjimon-o‘qituvchilarni tayyorlash innovatsion xususiyatga ega texnolgiya ekanligini idrok etish taqozo etiladi. Buning uchun klaster tizimi asosida tarjimon-o‘qituvchilarni tayyorlash metodikasini ishlab chiqish zaruriyat ekanligini eslatib o‘tish lozim.

Adabiyotlar:

1. “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili” davlat dasturi . // www. ziyonet.uz
2. Muxamedov G., Xodjamqulov U. Innovasion pedagogik ta’lim klasteri: ta’rif, tasnif, tavsif. – Chirchiq, 2021
3. Bordovskaya N., Rean A. Pedagogika. – Sankt-peterburg, 2001

INDIVIDUAL YONDASHUV ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA MANTIQIY FIKRLASH QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMLARI

Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti o‘qituvchisi
Sultanov Turdali Muxtaraliyevich
Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti talabasi
Turginbaeva Sabina Marat qizi

Annotatsiya: Boshlang‘ich maktabda o‘qishni endi boshlayotgan o‘quvchilar bilan ishlash, ularga ta’lim berish va xulq-atvorining rivojlanishiga erishish juda katta mas’uliyat talab etadi. Bunda, pedagogika muhim ahamiyatga ega, chunki u o‘qituvchilarga sinfni tashkil qilish uchun eng yaxshi tajribalar haqida tushuncha beradi. Bu ularga turli xil o‘quvchilar qanday o‘rganishlarini tushunishga imkon beradi, shuning uchun ular o‘z darslarini ushbu ehtiyojlarga moslashtirishlari mumkin. Natijada, bu ularning o‘qitish sifatini oshiradi, chunki u talabalar tomonidan yaxshi qabul qilinadi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilari, pedagogika, sifatli ta’lim, bolalar bilan ishlash, boshlang‘ich sinf, sinf muhiti, pedagogik maslahatlar.

Аннотация: Работа с учащимися, которые только начинают ходить в начальную школу, обучение и развитие поведения требует большой ответственности. В то же время педагогика важна, поскольку дает учителям представление о лучших методах организации занятий. Это позволяет им понять, как учатся разные ученики, чтобы они могли адаптировать свои уроки к этим потребностям. В результате повышается качество их преподавания, так как оно хорошо воспринимается учащимися.

Ключевые слова: учителя начальных классов, педагогика, качественное образование, работа с детьми, начальная школа, школьная среда, педагогический совет.

Annotation: Working with students who are just starting to go to primary school, learning and developing behavior requires a lot of responsibility. At the same time, pedagogy is important because it gives teachers an idea of the best methods for organizing classes. This allows them to understand how different students learn so they can tailor their lessons to those needs. As a result, the quality of their teaching is improved, as it is well received by students.

Key words: primary school teachers, pedagogy, quality education, work with children, primary school, school environment, pedagogical council.

Kirish

Boshlang‘ich ta’lim o‘quvchining turmush tarzi, tartibi, ijtimoiy holati, sinf jamoasi, oila muhitdagi ahvolini o‘zgartiradi, uning asosiy vazifasi o‘qishdan iborat bo‘lib qoladi. Yangi bilim, ko‘nikma, malakalar egallashni boshlaydi. Ta’lim o‘quvchidan muayyan darajadagi uyushqoqlikni, intizomlikni, irodaviy zo‘r berishlikni, faollikni, maqsadga yo‘naltirilgan faoliyatni talab qiladi. Ixtiyorsiz xatti-harakatlar o‘rnini anglashilgan rejali, maqsadga muvofiq aqliy mehnat egallay boradi. O‘quvchi tengdoshlari bilan birgalikda muayyan bir sinf jamoasiga birlashtiriladi. Modomiki shunday ekan, sinf jamoasi va uning ahzolari bola oldiga ko‘pchilik manfaatini himoya qilish, shaxsiy istaklarini umumjamoa intilishlariga bo‘ysundirish, o‘zaro yordam, o‘zaro hurmat, o‘zaro talabchanlik, ijtimoiy javobgarlik va burch hislarini egallash vazifasini qo‘yadi. Ta’lim jarayonida o‘quvchi oldiga qo‘yiladigan talablar tobora ortib, murakkablashib boraveradi.

Ta’lim va tarbiya jarayonlarining o‘zaro bog‘liqligi hamda aloqadorligi, yahni ularni yaxlit holda tushunish zaruriyati mboshlang‘ich ta’lim o‘quvchilari uchun tashkil etiladigan ta’lim-tarbiya jarayonlarining tizimga xos xususiyatlarga ega ekanligini tasdiqlaydi. Ayrim tadqiqotchilar ta’lim va tarbiya jarayonlarini tashkil etish belgilangan maqsadlarga erishishga xizmat qiluvchi turli strukturaviy va funktsional bog‘liq bo‘lgan komponentlar majmuini ijtimoiy tizimning turlaridan biri hisoblangan pedagogik tizim sifatida tahriflaydi[4]. Demak, o‘zaro bog‘liq hisoblangan ta’lim va tarbiya jarayonlari o‘quvchi shaxsining rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi, chunki mazkur jarayonlar, birinchidan, ajdodlar tajribasining avlodlar tomonidan o‘rganilishi, ikkinchidan, o‘zlashtirilishi bo‘lib, ularning ijtimoiy hayotga qo‘shilishlarini tahminlab beruvchi yaxlit jarayon hisoblanadi. Demak, ta’lim va tarbiya jarayonlari o‘quvchilarda shaxsiy xislatlar, insoniy fazilatlar, tushunchalar shakllanishiga hamda dunyoqarashining rivojlanishiga zarur shart-sharoitlar yaratib beradi. Demak, uzluksiz ta’lim tizimining muhim bosqichlaridan biri sifatida umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida ta’lim va tarbiya jarayonlari quyidagi tamoyillarga muvofiq tashkil etilishi o‘ziga xos amaliy ahamiyat kasb etadi:

– davlat ta’lim standartlari talablarining bajarilishi majburiyligi;

– o‘quvchilarda fan asoslari bo‘yicha tizimli bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishning muhimligi bo‘yicha shaxsiy tushunchalar va ehtiyojlarni rivojlantirishning zarurati;

– ta’lim va tarbiya jarayonlarini tashkil etish va muvofiqlashtirishda uzluksizlik va uzviylikni tahminlash;

– ta’lim-tarbiya jarayonlarida tizimli, korporativ, vaziyatli, refleksiv, tabaqalashgan va innovatsion yondashuv texnologiyalarini tatbiq etish asosida barcha uchun qulay ta’limiy muhitni shakllantirish;

– ta’lim va tarbiya jarayonlari ishtirokchilarining mazkur jarayon subhektlari sifatida faoliyat ko‘rsatishi zarurati, yahni ta’lim va tarbiya jarayonlarida subhekt-subhekt munosabatlarining qaror topishi;

– ta’lim va tarbiya jarayonlari subhektlari faoliyatining maqsadga yo‘naltirilganligi, izchilligi va o‘zaro bog‘liqligi;

– ta’lim va tarbiya jarayonlari o‘zaro boG‘liq va aloqador bo‘lgan komponentlar majmui ekanligi;

– harakatlanish va rivojlanishga xizmat qiluvchi ichki va tashqi omillarning o‘zaro birligi;

– ta’lim va tarbiya jarayonlari yaxlit tizim sifatida tashqi muhit va boshqa tizimlar bilan o‘zaro tahsir etish xususiyatlariga ega ekanligi.

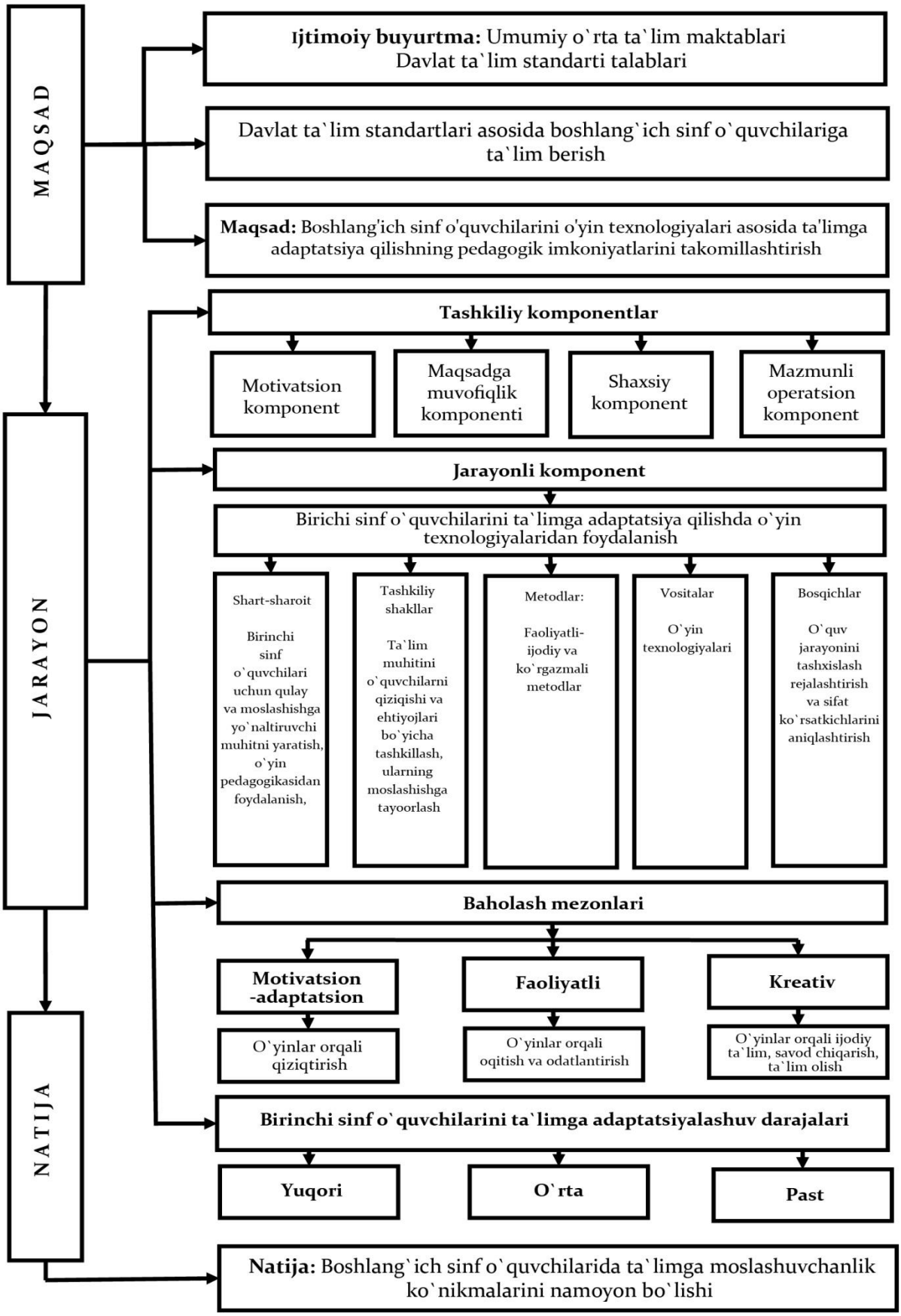
Mazkur tamoyillarning mazmun-mohiyati, ahamiyati, ularga amal qilish zaruriyati ta’lim va tarbiya jarayonlarini tashkil etish hamda muvofiqlashtirishdan ko‘zlanayotgan maqsadning strategik ahamiyat

[4] Турғунов С.Т. Таълим муассасаси раҳбарлари бошқарув фаолияти самарадорлигининг назарий асослари // Касб-ҳунар таълими.– 2006. – № 1. – Б. 112.

kasb etishini ifodalaydi. Bu vazifalarni amalga oshirishdan ko‘zlanayotgan umumiy maqsad ham strategik xususiyatlarga ega bo‘lib, har bir vazifani alohida amalga oshirishdan ko‘zlangan maqsadlar ham mazmun-mohiyatan bir-biri bilan uzviy boG‘liq bo‘lgan strategik rejalar tizimini ifodalaydi. Umumiy maqsadga erishish yo‘nalishlarida belgilangan vazifalarni amalga oshirish jarayonlarining tizimga xos xususiyatlar kasb etishi ta’lim va tarbiya jarayonlarni o‘zaro bog‘liq hamda aloqador tarzda tashkil etish zaruratini belgilaydi. Demak, o‘quvchi shaxsini rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan ta’lim – mustaqil ta’lim, tarbiya – o‘zini o‘zi tarbiya, mahlumot – mustaqil mahlumot, rivojlanish va tarbiyaviy munosabatlar jarayonlarining tizimga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda ularni yaxlit tizimning komponentlari sifatida inobatga olish mumkin.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning o‘yin faoliyati davrida bolaning aqliy fazilatlari va shaxsiy xususiyatlari jadal rivojlanadi va shakllanadi. O‘yinda turli xil faoliyatlar mujasamlashadi, keyinchalik har bir faoliyat turi mustaqil ravishda o‘z mahnosiga ega bo‘ladi. O‘yin faoliyati ruhiy jarayonlarning ham shakllanishiga tahsir qiladi. Ayrim o‘yin turlari bolalarning barcha bo‘g‘inlariga mos kelishi mumkin, yahni jismoniy sifatlarni yaxlit holda tarbiyalashga qaratilgan o‘yinlar ham borki, ularda turli jismoniy sifatlar ketma -ket rivojlanishi mumkin[5]. O‘yinlardagi bunday izchillik bolaning bilim saviyasi, dunyoqarashinig kengayishi, uning katta yoshdagi odamlarning turmushiga chuqurroq kirib borishi bilan boG‘liqdir.

[5] Икрамов А. Бошланғич синф ўқувчиларининг ҳаракатли ўйинларни ўзлаштиришини ахборот-коммуникация технологиялардан фойдаланиб такомиллаштириш // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси АВТОРЕФЕРАТИ. –Бухоро. БухДУ. 2021.-Б. 12.

2.1-rasm. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini o‘yinlar texnologiyasi vositasida ta’limga adaptatsiyalashning pedagogik modeli

Ilmiy tadqiqot ishlari natijasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini o‘yinlar texnologiyasi vositasida ta’limga adaptatsiyalash modeli ishlab chiqildi (2.1-rasm).

Maqsadli komponent.

1.1. Ijtimoiy buyurtma sifatida umumiy o‘rta ta’lim maktablari Davlat ta’lim standarti talablari nazarda tutiladi.

1.2. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini o‘yinlar texnologiyasi vositasida ta’limga adaptatsiyalash modelning asosiy maqsadi qilib olindi.

2. Tashkiliy komponent.

2.1. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini o‘yinlar texnologiyasi vositasida ta’limga bo‘lgan qiziqishini oshirish, didaktik o‘yinlarni o‘zlashtirish jarayonidagi asosiy muammolari bilan tanishish, o‘quvchilarni moslshuvchanlik ko‘nikmalarini shakllanishi .

2.2. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini o‘yinlar texnologiyasi vositasida ta’limga adaptatsiyalash orqali darsda qo‘yilgan maqsadga erishilayotgani, tajribani mutaxassislar bilan muhokama qilib borish.

2.3. O‘qituvchining darsga nazariy va amaliy tayyorgarlik hamda ta’lim-tarbiyaning tashkiliy shakllarini bo‘yicha yangiliklar bilan tanishib borish. Zamonaviy o‘quv vositalarini dars jarayoniga tatbiq qilish bo‘yicha o‘z ustida ishlash.

2.4. O‘yin texnologiyalariga asoslangan o‘quv reja va dasturlarga taklif, tavsiyalar ishlab chiqish.

Jarayonli komponent. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini o‘yinlar texnologiyasi vositasida ta’limga adaptatsiyalashdagi shart-sharoit, tashkiliy shakllar, metodlar va vositalar, bosqichlarni o‘z ichiga oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RUYXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. –Toshkent.: O‘zbekiston. 2018. –B. 40.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi «Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-2909-son qarori. // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017 y., 18-son, 313-modda, 19-son, 335-modda, 24-son, 490-modda, 37-son, 982-modda.
3. Oxunjonova O. Ta’lim bosqichlarida sinonimlar mavzusini o‘qitish metodikasi. , ped. f. n. dissertatsiya, -T.: 2009.
4. Palagina N.N. Voobrajenie u samogo istoka. - Bishkek: «Ilim», 2002.
5. PalaginaN.N.Razvitie voobrajeniya u detey vtorogo goda jizni// Doshk. vosp. – 2003. - № 6. - S. 241.
6. Palagina N.N. Diagnostika urovnya voobrajeniya detey rannego vozrasta // Voprosq psixologii. – 1994. - № 5. - S. 12 –20.

PRINCIPLES OF USING ELECTRONIC LEARNING COURSES IN THE PROCESS OF LEARNING A FOREIGN LANGUAGE IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Djuraeva Yulduz Abdullaevna
Chirchik State Pedagogical University

Abstract: the article talks about the principles of using e-learning courses in the process of learning a foreign language in higher education institutions.

Key words: information educational technologies, computer training program, e-learning course, knowledge control.

The development of information technology naturally leads to the emergence of new methods and forms of teaching. The modern level of higher education is characterized by global informatization of the educational process aimed at increasing the efficiency of professional training of specialists, raising the quality of education to a new level [1]. The use of new information and telecommunication technologies in the educational process, the creation and use of electronic educational materials and computer educational programs solves the complex problems of forming a unified educational information environment.

The development and implementation of computer training programs often precedes the scientific-methodological justification of the principles of their construction and application, taking into account the characteristics of the studied subjects. In such conditions, it is necessary to determine the principles of integration of modern pedagogical and information technologies, as well as models of designing and using electronic educational resources in the educational process. On the one hand, it is necessary to justify the general structure of such models and computer training programs in the form of functional subsystems, and on the other hand, to systematize various educational software tools and shells that allow teachers to use them effectively. in the educational process [2]. This situation is typical for learning a foreign language in higher educational institutions. It is known that it is possible to improve the educational process and increase the level of preparation for a foreign language by using new information and educational technologies in pedagogical practice [3]. However, for this, taking into account the specific features of the formation of professional competencies in students, it is necessary to scientifically and methodologically justify the use of information and educational technologies and their place in the educational process. This is especially important in the training of specialists in translation activities in the field of professional communication, which requires the constant use of knowledge of a foreign language and the acquisition of stable skills in the field of basic grammar brought to almost automaticity.

It should also be noted that in order to maximize the activity of each student, the tasks of individualization, differentiation and intensification of the educational process have been put forward in the modern goals of teaching a foreign language in the context of a person-oriented approach in higher education institutions. The creation of new educational computer programs helps to achieve these goals, allows the teacher to solve educational problems in the best way [4]. In this article, the general structure of computer training programs for learning a foreign language is based on the form of functional subsystems, and the experience of the author in the development and use of the electronic training course "English Grammar" is shown.

Use of modern information and educational technologies in the process of learning a foreign language

The traditional system of teaching a foreign language in higher educational institutions is based on group classes with the participation of the teacher [5]. At the same time, the global informatization of the educational process and the rapid development of modern information and educational technologies lead to their active inclusion in the educational process, often ahead of the appropriate scientific and methodological justification. In such conditions, the justification and systematization of the general structure of computer training programs would allow teachers to effectively use various electronic educational tools in the educational process, taking into account the specific features of the formation of professional skills and qualifications of students.

In general, the development of information educational technologies with the following capabilities is the most relevant for the higher professional education system.

- the existing presentation of the material with high complexity due to the content of the subject area, the characteristics of the studied objects and events;

— to reflect a large volume of theoretical concepts, a high level of their logical interdependence, a high level hierarchy of studied objects and phenomena, various real systems;

- development of a large number of various control and training activities.

The use of modern information and educational technologies makes it possible to bring professional education to a new level in terms of quality and to implement serious changes in the field of education in the following directions:

- opportunities for providing educational information are expanding significantly, various forms of students' activities on independent acquisition and presentation of knowledge are being developed;

- educational motivation increases due to the novelty of working with information technologies, the interest of education, the ability to regulate the level of complexity of educational tasks and provide assistance in the process of solving them;

- there are ample opportunities for students to actively participate in the educational process, to check and diagnose the level of knowledge, skills and qualifications, to prepare for a specific lesson;

- the set of educational tasks to be solved is expanding, in most cases students are supported to control the process of solving problems;

- the content of educational activity management changes in terms of quality, it is automated, tests are organized, trainings are organized, and at the same time it ensures the flexibility of educational process management;

— work is organized in a modern telecommunications environment, information flows are managed.

The specified directions are implemented not by simple translation of educational literature into electronic form, but by the creation and use of various types of computer educational programs. Basic information technologies can be used to create computer training programs. The new opportunities opened by the introduction of new information and educational technologies can be shown as an example of multimedia technologies. Based on them, electronic educational tools can be created - from electronic textbooks and training manuals with high dynamics of illustrative materials to computer training systems of virtual reality, in which the student becomes a member of a computer model that reflects the surrounding world. If electronic textbooks and training manuals primarily use multimedia capabilities to display information, then computer training systems model the studied processes and phenomena, create a new educational computer environment in which the student is an active participant. .

The following two features are characteristic for the use of computer training systems and informatization of the educational process in learning a foreign language in higher educational institutions. First, before using computer-based learning systems for almost any subject, classroom sessions are held with the teacher, which provide basic knowledge and basic skills. Secondly, the main principle of using computer training systems is to focus on the situations in which the teacher can be replaced in the performance of the pedagogical task. For example, it is not possible to ensure that all students acquire stable skills in translating certain grammatical structures during group classes with the teacher within the time specified in the curriculum. At the same time, if they have the basic translation skills mastered in group training, all students can integrate and automate them using computer training systems, and this will require a certain amount of time for each of them. .

The considered situation is typical for learning the grammar of a foreign language. There is an objective difficulty in consolidating and improving skills in the field of basic grammar when conducting only group class lessons with the teacher, which is due to the limited time for completing independent

tasks aimed at practicing and strengthening the learned material. This is evident in the training of qualified translators. It is possible to increase the efficiency of training such specialists by using computer training programs - electronic training courses in learning the basics of foreign language grammar.

For this purpose, we have created the "English Grammar" e-learning course and successfully used it in the educational process.

The structure of the e-learning course and the features of its functional subsystems

E-learning course (E-learning course) is a didactic computer environment, which includes systematized materials in the relevant scientific and applied field of knowledge (discipline), combined with a single software shell. The use of EO'K in the educational process allows you to use the advantages of modern information and educational technologies, for example, various forms of presentation of educational materials, the ability to display them dynamically, operative "feedback", the ability to see , a combination of provision of text, graphics, audio and video data, educational process and independent work of students.

E-learning course can be used as a computer training program in any form of education - full-time, part-time, distance education. In this case, the EO'K must meet the following general requirements:

— individual orientation of education;

- interactive access to information with the possibility of "adjustment" to the student's current training level;

- to minimize restrictions on student's actions and capabilities;

- the possibility of repeated use to strengthen the student's knowledge and skills.

The content component of EO'K, as a rule, is formed on the basis of the author's concept of learning a subject, and the activity of EO'K is related to the use of a multimedia database, in which the student can quickly search. . necessary information. As an information system, EO'K can perform the functions of automated training and management systems, modeling programs and other software tools used in the information-educational environment. At the same time, there is also a psychological-pedagogical aspect of creating the YIH. Taking into account the predominant use in personal and independent work, it is appropriate to show students information that provides motivation for independent educational activities and choose interactive forms of access to EO'K using the tools and capabilities of modern information and educational technologies.

In the development of translation skills, work with certain grammatical structures is practiced in the form of tests with the help of "English Grammar" developed by EO'K. EO'K forms a set of tests in which each question is connected to a certain grammatical material. If a student makes a mistake in the tests, EO'K will refer him to the theoretical material in the section where the mistake was made. This method of control allows not only to identify certain deficiencies in knowledge of grammar, but also to immediately eliminate them without resorting to the teacher's help and without using additional literature, because all the necessary theoretical materials are included in the EO'K program. At the end of the lesson, EO'K evaluates the student on a traditional four-point scale.

The e-learning course meets the specific features of the organization of the educational process of a modern higher education institution that implements state educational standards incorporating various forms of education. Implementation of EO'K software allows working in interactive mode, provides ease and simplicity of navigation through the course structure. The structure and method of presentation of teaching-methodical materials in electronic form can easily change depending on the specific form of their use, supporting a personalized science environment within the framework of the student-oriented principle of organizing educational activities.

The developed EO'K structure in the form of interconnected functional subsystems can be considered as a basis for a wide class of similar computer training systems in terms of the educational tasks being solved. EO'K includes three functional subsystems: content, information and navigation, and diagnostics.

The content subsystem is the main system in the European Union, which is its core and is interconnected with all subsystems by means of direct and feedback links. It consists of elements of theoretical educational material that provide information for studying science.

The information and navigation subsystem is subordinate to the content subsystem and is built on the principle of a database management system. It includes the following meta-information: semantic link structure, annotation and course structure, help, reference system, and information retrieval.

The diagnostic subsystem is also subordinate to the content subsystem and provides monitoring of students' knowledge and skills. It develops various tests for students and gives grades to students based on the results of their implementation.

An electronic training course is an autonomous computer program in which a specific structure of functional subsystems is provided by dividing them into elements (blocks). This is explained by two reasons:

- organizational - the division of educational material into blocks in EO'K not only makes it easier to study it in the absence of the teacher, but also allows to regulate the order of interaction between the student and the teacher;

- functional - the implementation of hypertext transitions in the development and use of EO'K should imply demarcation and isolation of its elements.

The structure of the content and diagnostic subsystems of EO'K is determined by the study period, and the structure of the information and navigation subsystem does not depend on the study period, but its elements correspond to the curriculum in terms of content. being implemented at the appropriate time.

In the content subsystem of EO'K, the main educational material is organized by modules and topics, reflecting the connections between them. It can be argued that strengthening the connection between modules and topics leads to an increase in the final educational result. Material for in-depth study, as well as additional information, is placed in the additional section - the appendix. The application also provides a set of phrases that the student can familiarize themselves with, allowing them to expand their vocabulary.

The level of knowledge and skills acquired by students is determined by the EO'K diagnostic subsystem as a result of tests. The main task of the test is to obtain reliable and objective results about the quality of learning the learning material by students and to determine its compliance with the requirements. Assessment of knowledge on such tests, as a rule, is carried out in the form of choosing the correct answer from among the given ones. The test base for each module and topic corresponds to the content of the curriculum and is included in the methodological support of the subject. In developed EO'K, several methods of testing students can be implemented:

- students - in the process of self-training, to adapt to a similar form of self-assessment of knowledge, skills and knowledge control;

- the teacher - to assess the quality of mastering of the current material by students and, if necessary, repeat or analyze the most complex and basic issues ("feedback");

- teacher - for intermediate and final certification in the subject.

A special feature of testing in the first two modes is that students can not only complete tests to control their knowledge, but also receive immediate recommendations for material that requires further

development. Designed with this in mind, ETC is free of the pitfalls common to most automated testing programs, and students rarely receive feedback on their mistakes.

In the European Union, the assessment of student knowledge is established in a four-point system in the form of traditional linguistic values: "unsatisfactory", "satisfactory", "good" and "excellent". The algorithm of the scoring software converts the percentage of correct answers according to the table into a linguistic score.

The conceptual model of the use of EO'K (picture) reflects the typical distribution of functions between functional subsystems. It consists of the following.

Diagnostic subsystem. The main purpose of this subsystem is to check student knowledge.

With its help, entrance tests are conducted, which determine the level of knowledge of a foreign language at the beginning of training (knowledge of grammar and vocabulary) and all types of control over the acquisition of the material covered during the training process. foreign language (current, intermediate and final). This method of checking knowledge at different stages of the educational process helps to identify topics that cause difficulties and to correct the further plan of studying the subject.

content subsystem. This subsystem includes all educational and additional materials, including the main points of the curriculum (the order of subjects and their timetable). Using this database in practical exercises, students can quickly find the theoretical material necessary for studying any grammatical topic, as well as quickly use lexical lists and a dictionary.

Information and navigation subsystem. The main functions of this subsystem are related to the fact that learning a foreign language requires constant reinforcement of the learned material. Therefore, EO'K provides quick page-by-page access to materials by sections and topics, reference references and dictionaries with quick search by keyword or phrase. must provide.

We emphasize the didactic principles that the development of EO'K on teaching a foreign language should satisfy.

The principle of scientific presentation. Special attention should be paid to this principle when preparing specialists for translation activities in the field of professional communication, because having a good grammatical and lexical base is the basis for further improvement of translation skills. At the same time, the presentation of the material at different levels of presentation helps to increase the motivation to work with EO'K for students with different levels of training and interests.

System principle. The educational material is divided into topics, several topics are divided into chapters, the connection between topics is made by inserting hyperlinks, special attention is paid to the connection of this subject with other subjects, and also the importance of learning the subject is revealed. is given. for future careers. Thus, the accepted methodology of studying the educational material is implemented, and at the same time, the interest of students in the future professional activity increases.

The principle of accessibility. It is necessary to provide favorable conditions for students to understand the educational material and to ensure the possibility of continuous improvement of their level of preparation in using EO'K. For this purpose, in addition to the main (mandatory) material, EO'K includes additional materials, as well as control questions and exercises that help to master the material in depth.

The principle of visibility. The theoretical material and test tasks included in the EO'K should include a sufficient number of examples that explain individual parts of the studied material. When designing electronic material, it is necessary to pay attention to the form and style of presenting the material, including the choice of fonts, colors, the design of screen forms, as well as the ease of working with the program ("friendly" creation interface).

These principles became the basis for the development of EO'K "English Grammar". At the same time, the possibilities of the EO'K computer training program were used:

- organization of various types of student knowledge testing;
- organizing the process of independent study of English grammar within the curriculum;
- as an additional means of optional learning of English grammar.

The results of approving the EUC and the methodology developed for its application in the educational process showed that the pedagogical conditions formed on the basis of the use of EO'K help:

- improvement of current educational activities of students;
- increasing the size of the studied material;
- to increase the level of preparation of students for independent learning of a foreign language.

The use of EO'K also made it possible to increase interest in the field of study, showed a positive attitude of students to e-learning tools and a close connection between the means and methods of solving a practical problem.

Conclusion

The integration of traditional teaching methods and modern e-learning technologies can significantly increase the quality of professional training, an important component of which is the introduction of e-courses of academic subjects into the educational process. In this article, the structure of computer training programs for learning a foreign language is based, and the author's experience in the development and application of EO'K "English Grammar" is shown. Three functional subsystems are identified in the EO'K structure: content, information and navigation, and diagnostics, and a typical distribution of functions is given between them. The choice of a foreign language grammar for the implementation of a computer training system is related to the specifics of training specialists for translation activities in the field of professional communication, who must constantly use a foreign language. excellent skills in basic grammar.

References:

1. Andersen Bent. B., Kate van den Brink. Multimedia v obrazovanii [Multimedia in Education]. Moscow, Drofa Publ., 2007. 221 p. (In Russian).

2. Kiselev G. M. Information Technologies in Pedagogical Education. Moscow. Dashkov i K Publ., 2013. 308 p. (In Russian).

3. Grigor'ev S. G., Grinshkun V. V. Informatizacia obrazovania. Fundamentalnye osnovy [Informatization of Education. Fundamentals]. Moscow, MGPU Publ., 2005. 231 p. (In Russian).

PROMOTING CROSS-CULTURAL COMMUNICATION IN EFL CLASSES

Firyuza Orazovna Orazova
Teacher of the Interfaculty Department of Foreign Languages, Chirchik State Pedagogical University

ABSTRACT

This article explores the imperative of promoting cross-cultural communication in English as a Foreign Language (EFL) classes. In an increasingly interconnected world, the ability to communicate effectively across cultures is essential. EFL education provides a unique platform to foster this skill, as English serves as a global lingua franca. The article discusses the significance of cross-cultural communication in EFL, practical strategies for integrating cultural elements into the curriculum, and the

challenges involved. By emphasizing cultural sensitivity, authentic materials, cultural exchange, and project-based learning, educators can empower students with the skills to navigate and thrive in a diverse global society.

Keywords: cross-cultural communication, EFL classes, Cultural sensitivity, Authentic materials, Cultural exchange, Project-based learning.

Introduction

In today's interconnected world, the ability to communicate across cultures is an essential skill. As English continues to be a global lingua franca, English as a Foreign Language (EFL) classes play a crucial role in facilitating cross-cultural communication. Effective cross-cultural communication not only enhances language proficiency but also fosters cultural understanding and global competence. This article explores the importance of promoting cross-cultural communication in EFL classes and provides practical strategies for educators to integrate cultural elements into their teaching.

The Significance of Cross-Cultural Communication in EFL

Cross-cultural communication is the ability to exchange information, ideas, and emotions with individuals from diverse cultural backgrounds effectively. In an increasingly globalized world, this skill is highly valuable. EFL classes are a prime context for promoting cross-cultural communication for several reasons:

1. **English as a Global Lingua Franca**: English serves as a bridge language that connects people from various linguistic backgrounds. Teaching English inherently involves working with learners from diverse cultures.
2. **Preparation for Global Citizenship**: EFL education goes beyond language proficiency; it prepares learners to be global citizens who can navigate and contribute to an interconnected world.
3. **Enhancing Communication Competence**: Cross-cultural communication skills enhance overall language proficiency by exposing learners to various accents, dialects, and cultural nuances.
4. **Cultural Sensitivity**: Fostering cultural sensitivity and empathy is crucial in preventing cultural misunderstandings and conflicts.

Integrating Cross-Cultural Content in EFL Curriculum

To promote cross-cultural communication in EFL classes, educators can employ various strategies and techniques. Below are some practical approaches:

1. Cultural Awareness Activities: Start with activities that raise cultural awareness. Discuss stereotypes and misconceptions, and encourage students to share their cultural perspectives. This can include class discussions, role plays, or cultural exchange projects. Incorporating activities that promote cultural awareness allows students to reflect on their own cultural biases and develop empathy toward other cultures (Bennett, 1993).

2. Cultural Content Integration: Integrate cultural elements into the curriculum. Use authentic materials like literature, films, news articles, and music from different cultures to expose students to diverse linguistic and cultural contexts. According to Byram (1997), incorporating authentic materials helps learners understand the cultural context in which the language is used.

3. Guest Speakers and Cultural Ambassadors: Invite guest speakers or cultural ambassadors from various cultural backgrounds to share their experiences and insights. This provides students with

firsthand perspectives on different cultures. Briggs and Cheek (1986) suggest that direct interaction with individuals from different cultures can have a profound impact on students' cultural understanding.

4. **Cross-Cultural Communication Workshops**: Organize workshops or seminars that focus specifically on cross-cultural communication skills, such as non-verbal communication, intercultural competence, and the art of negotiation across cultures. Gudykunst and Kim (2003) emphasize the importance of teaching intercultural communication competence as a key component of cross-cultural education.

5. **Cultural Exchange Programs**: Collaborate with schools or institutions in other countries for cultural exchange programs. These programs allow students to interact with peers from different cultures, fostering language and cultural learning simultaneously. Cushner and Mahon (2002) highlight the benefits of international exchange programs for promoting cross-cultural understanding.

6. **Project-Based Learning**: Assign projects that require students to research and present on various aspects of different cultures. Encourage them to explore cultural norms, traditions, and communication styles.

Project-based learning promotes active engagement and deepens students' understanding of other cultures (Thomas, 2000).

Challenges in Promoting Cross-Cultural Communication

While promoting cross-cultural communication in EFL classes is essential, it comes with its own set of challenges. Educators should be aware of these challenges and address them effectively:

1. **Cultural Sensitivity**: Teachers must be sensitive to the diverse cultural backgrounds of their students and avoid cultural biases in their teaching materials and methods. Byram (1997) suggests that educators should create a classroom environment that respects and values all cultures equally.

2. **Language Proficiency**: In some cases, students may struggle with language proficiency, making it challenging to engage in cross-cultural communication. Teachers should provide additional language support when needed. Language proficiency should be considered alongside cultural understanding to enable effective communication (Brislin, 1981).

3. **Cultural Stereotypes**: Teachers should help students recognize and challenge cultural stereotypes that may hinder effective communication. Educators can use critical thinking exercises to challenge stereotypes and misconceptions (Gudykunst and Kim, 2003).

4. **Time Constraints**: Incorporating cross-cultural content into the curriculum may be perceived as time-consuming. Teachers should find ways to integrate cultural elements seamlessly without adding excessive workload. Efficiency in integrating cultural content can be achieved through well-designed lesson plans (Brislin, 1981).

Conclusion

Promoting cross-cultural communication in EFL classes is not only an educational imperative but also a societal one. As the world becomes more interconnected, individuals who possess cross-cultural communication skills are better equipped to thrive in diverse environments and contribute positively to global society. Educators play a vital role in nurturing these skills by integrating cultural elements into their teaching and fostering an inclusive and culturally sensitive classroom environment. By doing so, they empower their students to become proficient not only in English but also in the art of communication across cultures, preparing them for a world that values diversity and intercultural understanding.

REFERENCES

1. Bennett, M. J. (1993). Towards ethnorelativism: A developmental model of intercultural sensitivity. In R. M. Paige (Ed.), Education for the intercultural experience (pp. 21-71). Intercultural Press.
2. Briggs, L. W., & Cheek, J. M. (1986). Cultural contact and attitude change. In W. B. Gudykunst (Ed.), Intercultural communication theory (pp. 207-233). Sage.
3. Byram, M. (1997). Teaching and assessing intercultural communicative competence. Multilingual Matters.
4. Cushner, K., & Mahon, J. (2002). Overseas student teaching: Affecting personal and professional development. Theory Into Practice, 41(4), 270-277.
5. Gudykunst, W. B., & Kim, Y. Y. (2003). Communicating with strangers: An approach to intercultural communication. McGraw-Hill.
6. Makhmudov, K. (2023). Developing Intercultural Communication in Teaching English (1st ed.). Yangi Chirchiq Book.
7. Thomas, J. W. (2000). A review of research on project-based learning. Autodesk Foundation.
8. Махмудов, К. (2023). Преподавания и обучения в межкультурном образование. Предпринимательства и педагогика, 5(1), 151-162.

USING NEW TECHNOLOGY AS AN ASSISTANT FOR THE TEACHING PROCESS

Xaldarchayeva Gauhar Serikbayevna
Senior teacher of Chirchik State Pedagogical University, "Tourism faculty" Department of. Interfaculty of foreign languages

Abstract: Technology enhanced lessons are more interesting, sociable and modern. Nevertheless, traditional ways of teaching are still popular and have effects on lessons that teachers cannot give up them. Instead, as English teachers we should organize lessons in traditional way which involves new technological tools. So in this article, we tried to reveal the teaching methods which consist of both traditional and modern ways.

Key words: vocabulary, embodiment, visual aids, songs, test, methods.

Аннотация. Уроки с углубленным изучением технологий более интересны, общительны и современны. Тем не менее, традиционные способы обучения по-прежнему популярны и оказывают такое влияние на уроки, что учителя не могут от них отказаться. Вместо этого, как преподаватели английского языка, мы должны организовывать уроки традиционным способом, используя новые технологические инструменты. Поэтому в этой статье мы попытались раскрыть методы обучения, которые состоят как из традиционных, так и из современных способов.

Ключевые слова: лексика, воплощение, наглядные пособия, песни, тест, методика.

SOZ BOSHI. Texnologiyalar takomillashtirilgan darslar yanada qiziqarli, ochiq va zamonaviy. Shunga qaramay, o'qitishning an'anaviy usullari hali ham mashhur bo'lib, o'qituvchilar ulardan voz kecholmaydigan darslarga ta'sir qiladi. Buning o'rniga, ingliz tili o'qituvchilari sifatida biz yangi texnologik vositalarni o'z ichiga olgan an'anaviy tarzda darslarni tashkil qilishimiz kerak. Shunday qilib, biz ushbu maqolada an'anaviy va zamonaviy usullardan iborat bo'lgan o'qitish uslublarini ochib berishga harakat qildik.

Kalit sozlar: lugat, korgazmali qurollar, qoshiqlar, test, metodlar.

Introduction. It is known that the effective use of technology during the lesson not only increases the quality of the lesson, but also creates the basis for conducting the lesson in a richer and more interesting way. The growing demand for foreign language teaching and learning around the world has led to interest in how information technology can help meet the needs of students to acquire cultural knowledge, expand authentic educational resources, and communicate with native speakers. In recent decades, there has been a sharp increase in interest in the use of information and communication technologies in second language teaching, especially in strengthening reading and writing skills.

Discussion. Information technology has become widespread for teaching materials and L2 (second) learning and they are video discs, pre-study self-help resources, CD-ROMs, conferencing or distance learning. learning systems, including the Internet.

For example, acquiring students' vocabulary can be downloaded from many methods. It is known that vocabulary is the most important part of learning English. Memorizing new words is equally necessary for all language learners, so school teachers have to work every day to improve this skill of students, unlike other practices in the classroom.

Methodology. Accordingly, memorizing a new word requires all students to review the memorized words every day. Some students do this practice reluctantly. This country is defined by English language teachers in a wide variety of ways. For example, Alsalihi (2020; pp. 358-362) in order to memorize new words for his students:

1. Memorizing words based on pictures;
2. Memorizing words based on synonyms;
3. Organization of memorization through antonyms;
4. He used methods such as memorization through real equipment and achieved the results he expected.

Dana Shejbalova (2006; pp. 12-13) used methods of memorization based on "learning with definition", that is, memorization by giving a definition within the framework of one language.

In addition to these methods, the following effective methods were also used.

"Sing and remember" method

The essence of this method is that students remember new words by repeating them over and over in the song. In this case, the chorus of the song is chosen in harmony with new words, and the chorus is repeated three times in the composition of the song.

"... The wheels on the bus go
Round and round, Round and round,
Round and round, All through the town

1. Structure of the "Sing and Remember" method.

Result 1. Through this method, learners can pronounce new words without difficulty, do not get bored and remember them in an easy way, besides, children who memorize this song can fully understand its meaning and remember it as a permanent memory.

Another advantage of this method is that students can do it independently, which in turn allows students to work on themselves. As M. Altun (2021; p. 228) noted:

"Using new generation technologies to provide students with a natural context for student independence, a context for student identity, new ways of using language, and students to create new opportunities for collaboration and interaction between teachers and students under these forms gives motivation. "Technology plays an important role in student development and has a significant impact on teaching methods."

As it was emphasized above, technological lessons develop self-study, that is, independent learning skills in students, and through this concept, our above thoughts find their confirmation.

One of the criteria for evaluating the knowledge, skills and abilities of schoolchildren is the test taking process. One of the main goals of the test is to check the knowledge that the students have mastered and the knowledge that they have not mastered. Dietel (2004) states:

Classroom tests help teachers clarify their educational goals. Developing pretests encourages teachers to develop a clear roadmap for learning that includes specific standards in place. Both classroom tests and state tests serve important purposes.

It seems that the test process is a traditional control method in the classroom and has a number of important aspects. In particular, according to Internet sources:

A foreign language teacher has many ways to monitor students' knowledge, skills, and abilities both in and out of the classroom. One of the forms of control in the modern education system is a test. The test has been widely used for many years at various levels of education: for tests, exams (including GIA), independent, tests, Olympiads, competitions, educational games. The main role of the test in teaching a foreign language is feedback (in a broad sense) and control (in a narrow sense), and the closer the test and the learning process are connected, the more effective and will be productive.

However, despite the fact that this method is considered to be effective, it causes fear, excitement and stress in some students.

Therefore, it is advisable to use ICT to make the test taking process interesting and effective.

"QT" - "Quick Test" method.

The QT method is based on the example of an open test with its name, and it was developed individually. This method is mainly carried out in the form of a presentation. Pupils give the test answer orally, and the correct answer is highlighted in "green" color on the next page of the presentation.

2.2 The working principle of the "quick test" method

Result 2. Apparently, this process is "think, search, find!" or he remembered shows like "Bilimdon". The TT method is considered characteristic in this aspect as well, and every student approaches the lesson responsibly. In addition, TT is an interesting method for students compared to regular tests and helps students to concentrate.

Conclusion. All in all, teaching methods should be conducted in effective ways whether in modern way or traditional way. As becoming teachers, we need to utilize both ways of teaching, so it had better organize lessons in cooperative form of teaching that include both forms.

References:

- Altun, M. The Use of Technology in English Language Teaching: A Literature Review. International Journal of Social Sciences and Educational Studies. (2021). p. 226-232
- Dietel, R. Why Test Students? CAESL. (2004)
- Malikova, M. (2021) Pronunciation as a crucial and arduous component of English language. Amerika, Washington.The International journal of innovation in the modern education system.Vol, 1.
- Yusupova, M. A. Successful way of being a skilled English teacher.
Science and Education. OOO «Open science» (2020).109-203.
- Yusupova, M. A; Jumanova, K. G. The use of source language in teaching foreign languages. Science and Education. OOO «Open science» (2021).765-767.

KASBIY FAOLIYATIDA AXBOROT-KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIKNI OSHIRISH USULLARI

Inomjonov Naimjon
IO'M 19-1 (sirtqi) guruh talabasi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Xalmetova Muhabbat
Axmedov Bekjan
Chirchiq davlat pedagogika universiteti katta o'qituvchilari

Annotatsiya: Ushbu maqolada axborotlashgan jamiyatda ta'lim-tarbiyada egallanishi talab etiladigan ilmiy bilimlar, amaliy ko'nikma va malakalar, shuningdek, dunyoqarashni shakllantirishga qaratilgan tarbiyaviy g'oyalar tizimi o'rganilgan, pedagogning kasbiy faoliyatida axborotkommunikativ kompetentlikni ham uning tarkibiy qismi sifatida, ham shaxs axborot madaniyatining tarkibiy qismi sifatida baholanishi mumkinligi masalasi va uning tarkib topishiga ta'sir ko'rsatadigan omillar, yo'llar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, multimedia vositalari, shaxsning axborot madaniyati, kasbiy faoliyat, tarbiyaviy g'oyalar tizimi

Bunday sharoitda yuqori malakali pedagog kadrlarga bo'lgan talablar ortib borib, barkamol avlodni asrlar davomida shakllanib kelgan umuminsoniy va milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash layoqatiga ega, fanning fundamental asoslarini, pedagogika va psixologiya metodlarini mukammal egallagan, kasbiy tayyorgarligi yuksak darajada bo'lgan hamda zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini amaliyotda qo'llash ko'nikma va malakasini puxta o'zlashtirgan ijodkor pedagoglarni tayyorlash talab etiladi.

Mamlakatimizda ta'lim sohasida ro'y berayotgan tub yangilanishlar har bir ta'lim muassasasida o'quv jarayoni metodik ta'minotini rivojlantirishni talab etmoqda. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yaqin yillar ichida pedagogik innovatsiyalarning asosiy manbai bo'lib qoladi. Ayni vaqtda o'quv jarayoniga zamonaviy axborot-kommunikatsiya va pedagogik texnologiyalarni, elektron darsliklar hamda multimedia vositalarini keng joriy etish hisobiga mamlakatimiz ta'lim muassasalarining o'quvlaboratoriya bazasini eng zamonaviy o'quv va laboratoriya uskunalari, kompyuter texnikasi bilan mustahkamlash, shuningdek, o'qituvchilar va murabbiylarning mashaqqatli mehnatini moddiy hamda ma'naviy rag'batlantirishning samarali tizimini shakllantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Shu nuqtai nazardan, axborot-kommunikativ kompetentlikni ham uning tarkibiy qismi sifatida, ham shaxs axborot madaniyatining tarkibiy qismi sifatida baholanishi mumkin. Ahamiyatli belgilar qatoriga axborot texnologiyalari asoslarini bilish, kompyuterdan zaruriy texnik vosita sifatida foydalanish, ta'lim makoni sub'ektlarining faol ijtimoiy pozitsiyasi va motivatsiyasining ifodalanganligi, axborotni izlash, tahlil qilish va foydalanishga oid bilim, ko'nikma va malakalar kiritiladi. U.Sh. Begimkulov, R.X. Djuraev, R.G. Isyanov, Sh.S. Sharipov, Sh.M. Adashboev, M.N. Soylarning «Pedagogik ta'limni axborotlashtirish: nazariya va amaliyot» (T.: «Fan», 2011) nomli ilmiy-metodik asarlarida keltirilgan mualliflarning qator ishlari muayyan kompetentlikni shakllantirish muammolarini tadqiq qilishga qaratilgan bo'lib, unda axborotkommunikativ kompetentlikni egallaganlikning uchta darajasi farqlanadi:

- bazaviy (tayanch) daraja – kompyuter savodxonligi uchun zarur bo'lgan tayanch bilim, ko'nikma va malakalar shakllangan; kasbiy faoliyatni tashkil etishda axborot kommunikatsion texnologiyalar (AKT)dan minimal foydalanish (elektron ko'rinishdagi axborotni yaratish, tahrir qilish, saqlash, nusxa

ko‘chirish va ko‘chirishning umumiy usullarini egallash, taqdimot texnologiyalari vositasida axborotni taqdim qilish, internet tarmog‘ida axborotni qidirish ko‘nikmalarini egallash va h.k., tarmoqda o‘zaro hamkorlikning muammo xarakteriga tobora mos keladigan va uni tobora optimal usullar bilan hal qilish imkonini beradigan usulini (yoki ularning kombinatsiyasini) tanlash);

- texnologik daraja – AKT amaliy faoliyatning instrumentiga (quroliga) aylanadi (internet-resurslar potensialini, ularning interaktivligi va axborotliligini maqsadi nuqtai nazaridan baholash; global kompyuter tarmog‘i resurslari va dasturiy vositalarini asosiy texnologik, iqtisodiy, ergonomik va texnik talablarni hisobga olgan holda tahlil qilish; internet global tarmog‘ida dasturiy-texnologik va axborot ta’minotni taqdim qilish sifati, vosita va shakllarini tahlil qilish);

- amaliy (professional) daraja – kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun yangi vosita larni yaratish va ulardan ta’lim-tarbiyaviy jarayonlarda samarali foydalanish malakasiga ega bo‘lish.

Axborot-kommunikativ kompetentlikning uch darajali modeliga mos holda pedagogda: - bazaviy daraja – pedagogning vazifalaridan kelib chiqib AKT vositalarida ta’limtarbiya maqsadlariga erishish uchun zarur bilim, malaka va ko‘nikmalar invarianti;

- texnologik daraja – AKTni o‘zlashtirish va pedagoglik faoliyatiga ixtisoslashtirilgan, kasbiy faoliyatni amalga oshirish metodikasi va mazmuni talablariga muvofiq ishlab chiqilgan, texnologiya hamda resurslarni joriy qilishga tayyorlik;

- pedagogik (psixologik-pedagogik, metodik, ijodiy) daraja – kasbiy faoliyat maqsadlariga mos elektron vositalarini ishlab chiqish, AKT vositalaridan shaxsning ma’naviy kamolotini ta’minlash bo‘yicha vazifalarni hal qilishda foydalanishni farqlash mumkin.

Ta’lim-tarbiya jarayonlarida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish jarayoni nafaqat ta’lim-tarbiyaning tashkiliy shakllari va metodlarining o‘zgarishiga, balki yangi metodlarning ham shakllanishiga olib keladi. Ta’lim-tarbiya jarayonlariga axborot texnologiyalarini joriy etishni tashkil etish va amalga oshirishda faoliyat yuritish algoritmining: mo‘ljal olish (ta’lim-tarbiyaviy maqsadlar to‘g‘risidagi tasavvurlarni shakllantirish); amalga oshirish (ta’lim-tarbiya metodlari, usullari va vositalarini ko‘zda tutilgan ketma-ketlikda amalga oshirish); nazorat qilish va tuzatish bosqichlari ketmaketligiga amal qilinadi. Ta’lim-tarbiya jarayonlarining samarali o‘tishi va uning kutilgan natijalarni berishi bu jarayonda muayyan talab va shartlarga amal qilish lozimligini taqozo etadi. Quyidagi shartlarga qat’iy amal qilish tadbirlarni o‘tkazishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish jarayonining samaradorligini ta’minlaydi:

- har bir ta’lim-tarbiyaviy tadbirni uyushtirishdan ko‘zlangan aniq maqsadni belgilash;
- erishiladigan natijani bashoratlash;
- ta’lim-tarbiyaning maqsadi, vazifalari hamda natijalarini nazariy jihatdan asoslash;
- kasbiy faoliyatni tashkillashtirishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish loyihasini yaratish;
- foydalanishi rejalashtirilgan texnologiyalarni natijani kafolatlashga safarbar qilish;
- kasbiy faoliyatni intensiv asos, ya’ni maksimal ilmiy aniqlik, kam resurs sarflab samarali natijaga erishish asosida qurish;
- ta’lim-tarbiyaviy jarayonni boshqariluvchi jarayonga aylantirish;
- ta’lim-tarbiya jarayonida samarali shakl, metod va vositalardan foydalanishga alohida e’tibor berish;
- tarbiyaviy jarayonda tarbiyalanuvchilar va tarbiyachilar o‘rtasida ijodiy hamkorlikni qaror toptirishga erishish;
- tarbiyalanuvchilarning faolliklarini oshirish;
- ta’lim-tarbiya maqsadiga erishilishdagi natijaviylikni tahlil etib borish, ekspert baholash

Ta’lim-tarbiyaviy faoliyat jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalarini qo‘llash tarbiya metodlarining samaradorligini oshirishga, tarbiyachilar mehnat faoliyatining o‘zgarishiga, ularning ish metodlarining takomillashishiga, pedagogik tizimlarning tarkibiy o‘zgarishiga olib keladi. Bu esa ma’naviyma’rifiy jarayonlarni axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarishda o‘ziga xos vazifalarni qo‘yadi. Ta’lim-tarbiyaviy jarayonlarni zamonaviy axborot texnologiyalari asosida samarali tashkil etish:

- targ‘ibot materiallarni ishlab chiquvchi jamoa tarkibiga pedagoglar, kompyuter dasturchilari, tegishli mutaxassislarning birlashuvini;
- ular o‘rtasida vazifalarning taqsimlanishini;
- ta’lim-tarbiyaviy ishlar jarayonini tashkil qilishni takomillashtirish va mazkur faoliyatning samaradorligini monitoring etishni taqozo etadi.

Zamonaviy texnologiyalar asosidagi ta’lim-tarbiyaviy faoliyat:

- faoliyatning texnologik asosining tez rivojlanishi bilan bog‘liq ravishda tadbir larni o‘tkazish bilan bog‘liq murakkab jarayonning yengillashuvini;
- tadbirlarni o‘tkazishda pedagogning maxsus malakalarining shakllanishini;
- axborotlarning ochiqligi tufayli ularning sifatiga bo‘lgan talablarning va axborot materiallarining sifatini nazorat qilishga ehtiyojlarning vujudga kelishini ta’minlaydi.

Ta’lim-tarbiyaviy tadbirlarni zamonaviy axborot texnologiyalari vositalari asosida tashkillashtirishdan maqsadni belgilashda dastlab quyidagi omillar aniqlanishi lozim:

- zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning maqsadi;
- tadbirning maqsadiga erishishda qo‘llaniladigan texnologiyalar;
- axborot materiallarini taqdim etish usullari;
- tadbir o‘tkazish metodlari;
- taqdim etiladigan muhokamali topshiriqlarning turlari;
- munozara va bahslarni tashkil etish yo‘llari;
- o‘zaro aloqa usullari va muloqot.

Ta’lim-tarbiyaviy jarayon uchun texnologiyalarni tanlashda quyidagi muhim omillarga:

- faoliyat jarayonida yangi texnologiyalardan foydalanib tarbiyaning maqsadlariga erishishni ta’minlashning muhimligi;
- eng zamonaviy texnologiyalar bilan bir qatorda, an’anaviy texnologiyalar ham samara berishi mumkinligi;
- tadbirlarning samaradorligi natijalari axborot texnologiyalarining turiga qarab emas, balki tadbirlarni avvaldan ishlab chiqish, ularni qiziqarli o‘tkazish sifatiga bog‘liqligi;
- texnologiyalarni tanlashda talabalarning shaxsiy xususiyatlariga, tarbiyaviy faoliyat sohasining o‘ziga xos tomonlariga e’tibor qaratish lozimligini alohida ta’kidlash zarur.

Elektron taqdimot – slaydlardan tadbirda ko‘rgazmali material sifatida foydalanish pedagogga keng imkoniyatlar yaratib beradi. Ta’lim-tarbiyaviy faoliyat jarayoniga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, eng avvalo, pedagogikpsixologik talablarga javob berishi kerak. Ta’lim-tarbiyaviy jarayonda pedagogik va psixologik talablarga mos texnologiyalardan foydalanishni tashkil etishda quyidagi omillar muhim hisoblanadi:

- taqdim etilayotgan axborot resurslari ishonchli, tegishli sohaning hozirgi zamon holatiga mos, tizimli va ketma-ket, ko‘rgazmali, amaliyot bilan bog‘langan bo‘lishi;
- taqdimot materiallari ilmiyligi va qabul qilinishi osonligining o‘zaro optimal variantida berilishi;
- taqdimot materiallarining bayon etilishi shaxsga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak.

Berilayotgan axborotlar dars mavzusining mazmuniga mos bo‘lishi bilan birga o‘quvchilarda zarur ko‘nikma hamda malakalarni shakllantirishni ta’minlovchi topshiriqlar va vazifalardan tashkil topishi, o‘zlashtirish lozim bo‘lgan axborotlar hajmini aniqlashi, ma’lum bir mantiqiy tizimda taqdim etilishi, uzviylik va uzluksizlik tamoyillariga mos kelishi, nihoyat, tizimlilik tamoyiliga javob bera olishi zarur. Shuningdek, axborotlarning o‘quvchi-yoshlar tayyorgarlik darajasiga mos bo‘lishi maqsadga muvofiq sanaladi.

Axborot va kommunikatsiya texnologiyalari vositalari muayyan amallarni ongli, muntazam, rejali amalga oshirishda o‘zlashtiriladi. Ta’lim-tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishda foydalanish mumkin bo‘lgan vositalarni quyidagicha guruhlash mumkin:

- multimedia – tadbirlarda axborotning turli xil ko‘rinishlari: rangli grafika, matn va grafikda dinamik effektlar, ovozlar va sintezlangan musiqalar, animatsiya, shuningdek, to‘laqonli videokliplar, hatto videofilmlardan foydalanishni ta’minlaydi;

- interaktiv doska – bu kompyuterdagi tasvirlarni proektor orqali namoyish etadigan sensorli ekrandir. Maxsus dasturiy ta’minot matn, rasm, video- va audioma’lumotlar va ob’ektlar, hamda internet-resurslar bilan ishlash va ular ustiga yozuv va izohlar tushirish imkonini beradi;

- videoanjuman – masofadan turib foydalanuvchi guruhlar orasida (raqamli videoëzuv ёki oqimli video ko‘rinishida ma’lumotlar almashinish) yig‘ilish va munozaralar o‘tkazish jaraënini ta’minlaydi;

- audioanjuman – tarmoq texnologiyasi tizimi va telefondan foydalangan holda turli geografik nuqtalarda joylashgan bir qancha shaxslarning ma’lumotlarni ovozli-raqamli ko‘rinishda almashinish jaraënini ta’minlaydi

Axborotlashgan jamiyatda ta’lim-tarbiya mazmunida egallanishi talab etiladigan ilmiy bilimlar, amaliy ko‘nikma va malakalar, shuningdek, dunyoqarashni shakllantirishga qaratilgan tarbiyaviy g‘oyalar tizimining tarkib topishiga quyidagi omillar ta’sir ko‘rsatadi:

-jamiyat ehtiyojlari;

- milliy meros, buyuk allomalar va yetuk olimlarning zamonaviy metodologik qarashlari;

- umuminsoniy qadriyatlar;

- ilmiy-texnik taraqqiyot;

- ta’lim tizimining o‘zida yuzaga keluvchi, ta’lim sifati, zamonaviyligi hamda ommaviyligini ta’minlashga qaratilgan ehtiyojlar.

Ta’lim-tarbiyaviy faoliyatga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish jarayonida o‘tkazilgan tadbir sifatini tashxis qilmay turib, undagi jarayonlarni samarali boshqarish, ta’lim-tarbiya maqsadiga erishishda bir qancha murakkabliklar vujudga keladi. Shu bois, barcha o‘quv tadbirlarni o‘tkazish jarayonlarida o‘quvchilarning ma’naviy kamoloti darajasini belgilangan mezonlar va yondashuvlar orqali aniqlashda axborot texnologiyalariga asoslangan tizimni tashkil etish, ularning ta’lim-tarbiya maqsadlariga mosligini nazorat qilish bu boradagi muammolarni yechish imkoniyatini yaratadi.

Adabiyotlar:

1. Камалов, А. Ф. (2022). Масофавий ўқитишнинг моҳияти, хусусиятлари, дидактик тамойиллари ва турлари. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(7), 539-544.

2. Kamalov, A. F. (2022). Masofaviy ta’lim sharoitida metodik tayyorgarlikni takomillashtirishning pedagogik asoslari. TDPU Ilmiy axborotlari, 1(8), 416-420.

3. Kamalov, A. F. (2022). Masofaviy ta’lim orqali o‘qitishning tashkiliy shakllarini takomillashtirish. TDPU Ilmiy axborotlari, 1(9), 82-87.

O’QITUVCHILARNING ELEKTRON VA INTERNET RESURSLARIDAN FOYDALANISH TAYYORGARLIGINI TA’MINLASHNING KONSEPTUAL MODELI

Abduraimov Jur’atbek G’ofurovich,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti, katta o’qituvchisi
juratbekabduraimov@gmail.com tel:90.984-35-46

ANNOTATSIYA

Bu maqola "O’qituvchilarning elektron va internet resurslaridan foydalanish tayyorgarligini ta’minlashning konseptual modeli" mavzusini o'rganish uchun yangi bir podgotovka konseptual modelni taqdim etadi. Maqola o'qituvchilarning bu resurslardan foydalanish tayyorgarligini oshirish va ularni tahlil qilish uchun muhim bo'lgan yo'llar haqida batafsil ma'lumotlar va maslahatlar taqdim etadi.

Kalit so'zlari: O’qituvchilar, Elektron va internet resurslari, Konseptual model, Virtual o'qitish

Kirish: O’qitishning o’zgaruvchan jamiyatida elektron va internet resurslaridan foydalanish muhim ko'rsatkichdir. O’qituvchilar uchun bu resurslardan foydalanish tayyorgarligini oshirish, o’quv jarayonlarini yanada effektivlashtirish va o'quvchilarga yanada qulayliklar yaratish juda muhimdir. Bu maqola esa "O’qituvchilarning elektron va internet resurslaridan foydalanish tayyorgarligini ta’minlashning konseptual modeli" mavzusini o’rganishning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Tadqiqot Metodologiyasi: Bu maqola o’qituvchilar o’rtasida tadqiqot asosida tayyorlangan konseptual modelni o'rganishga asoslangan. Tadqiqotchilar tomonidan online so'rovnoma va o'quvchilar bilan muloqotlar tashkil etilgan. Tadqiqotlar natijasida konseptual model o'qituvchilar uchun qanday o'rganish tizimini aniqlash uchun maqsadlar va yo’l-yo’riqnoma tayyorlandi.

O'qituvchilarning elektron va internet resurslaridan foydalanish tayyorgarligini ta'minlashning konseptual modelini qurish uchun quyidagi asosiy qadamlar va komponentlardan iborat modelni taklif etaman:

1. O'qituvchilarning tayyorgarlik darajasi: Bu qism o'qituvchilarni elektron va internet resurslaridan foydalanishga qanday tayyorgarlikka ega bo'lishi kerakligini o'rganishni o'z ichiga oladi. Bu tayyorgarlik, o'qitish uslubiyati, ma'naviyat, va teknologik bilimlar kabi ko'nikmalar va umumiy tayyorgarlikni o'z ichiga oladi.

2. O'quvchilarning ma'lumot darajasi: Bu qism o'qituvchilar o'quvchilarning ma'lumot darajasini aniqlash uchun tadqiqotchilar tomonidan elektron va internet resurslaridan qanday foydalanishlarini tahlil qiladi. Bu ma'lumot darajasi o'qituvchilar uchun qanday darsliklar, dasturlar, va resurslar kerakligini aniqlaydi.

3. Elektron Va Internet Resurslari: Bu komponent o'qituvchilarga o'quvchilarni o'rganish uchun foydalanishlari mumkin bo'lgan elektron va internet resurslari haqida ma'lumot beradi. Bu, darsliklar, dasturlar, veb-saytlar, o'qitish platformalari va elektron maktab materiallari kabi resurslarni o'z ichiga oladi.

4. O'quvchilarga ta'lim berish uslubiyati: Bu qism o'qituvchilar uchun o'quvchilarni qanday ta'lim berishlarini tahlil qiladi. Bu uslubiyat o'qitish uslubiyati va o'qitish uslublarini o'z ichiga oladi.

5. O'qituvchilar va o'quvchilar o’rtasidagi aloqalar: O'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi tarmoqni rivojlantirish uchun foydalaniladigan ta'lim vositalarini, forumlarini va boshqa tadbirlarni o'z ichiga oladi. Bu qism o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi maslahatlar va ko'rsatilayotgan dasturlar haqida ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

6. Tahlil va baholash: O'qituvchilarning o'quvchilarni elektron va internet resurslaridan foydalanish tayyorgarligini oshirish jarayonini tahlil qilishlarini va baholashlarini o'z ichiga oladi. Bu tahlil va baholash o'qituvchilarni keyingi qadamlar uchun yo'riqnomalar tuzishda yordam beradi.

Xulosa. Ushbu konseptual model, o'qituvchilarning elektron va internet resurslaridan foydalanish tayyorgarligini ta'minlash uchun bir o'rganish vositasi sifatida ishlaydi. Bu model o'qituvchilarga o'quvchilarni o'rganishda qanday yordam bera olishlarini, qanday resurslardan foydalanishlarini va o'quvchilarni qanday ta'lim bera olishlarini o'rganishlarini o'rganishda yordam bera olishi mumkin. Ushbu model o'qituvchilarni o'qitish uslublarini yanada sodda va samarador qilishda muhim qo'llab-quvvatlash usuli bo'lib ishlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Axmedova, Z. (2017). Elektron ta'lim vositalari. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb sayti: https://president.uz/uz/lists/view/1692
2. Jumaeva, D., & Qo'rg'anova, D. (2019). Pedagogik tajribadan foydalanishning huquqiy va axloqiy masalalari. O'zbekiston Respublikasi Milliy kutubxonasi ilmiy elektron jurnali, 1, 16-21.
3. Mirzaeva, G. (2020). Elektron ta'lim: o'zbekiston me'yoriy ta'lim tizimida kengaytirilish va uni mustaqil o'rganish. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi ilmiy elektron jurnali, 2(16), 144-150.
4. Qaxramonov, J. (2018). Elektron ta'limning samaradorligi va uning ta'limiy oqitish jarayonida rol va ahamiyati. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi ilmiy elektron jurnali, 4(12), 53-56.
5. Artukh, R. V., & Akhmetshin, E. M. (2019). Modern tendencies of the use of electronic educational resources and platforms in education. In Journal of Physics: Conference Series (Vol. 1366, No. 3, p. 032011). IOP Publishing.
6. Fardoun, H. M., Alghazzawi, D. M., Siddiqui, M. H., & Alshehri, M. A. (2021). The Role of Electronic Learning in the Development of the Educational Process. International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET), 16(06), 93-107.

BIOTEXNOLOGIK JARAYONLARNI BOSHQARISH SISTEMASINING ALGORITMIK STRUKTURASINI ISHLAB CHIQISH.

Kamolov E.R

Alfiraganus universiteti. Matematika va fizika kafedrasi katta o'qituvchisi.

e-mail: kamolov_eshmurod 64.@mail.ru

Anatatsiya.

Biotexnologik jarayonlarni boshqarish sistemasining keltirib o'tilgan funktsional-algoritmik strukturasi biotexnologik sistemalarni modellashtirish va boshqarishning shunday asosiy bosqichlari va vazifalarini ko'rsatib beradiki, ular obъektning sifatli va samarali faoliyat yuritishiga sharoit yaratadi.

Biotexnologik jarayonlarni (BTJ) avtomatik boshqarishda obъektning xossalarini va boshqarish algoritmi tomonidan taъminlanadigan boshqarish sifati, EHMning talab etilgan samaradorligi kabi bir qator ko'rsatkichlarini o'z ichiga olgan etarlicha to'la matematik tavsifi talab etiladi.

Loyihalashtirish matematik masalasining va BTJni boshqarish sistemalari sintezining to'g'ri va aniq qo'yilishini quyidagilar mavjud bo'lganda amalga oshirish mumkin: obъekt holatini parametrlarini

tavsiflovchi va xarakterlovchi o'zgaruvchilar, nazorat va boshqarish parametrlari, matematikmodel, boshqarish kriteriyalari, hamda boshqaruv o'zgaruvchilariga qo'yiladigan cheklovlar.

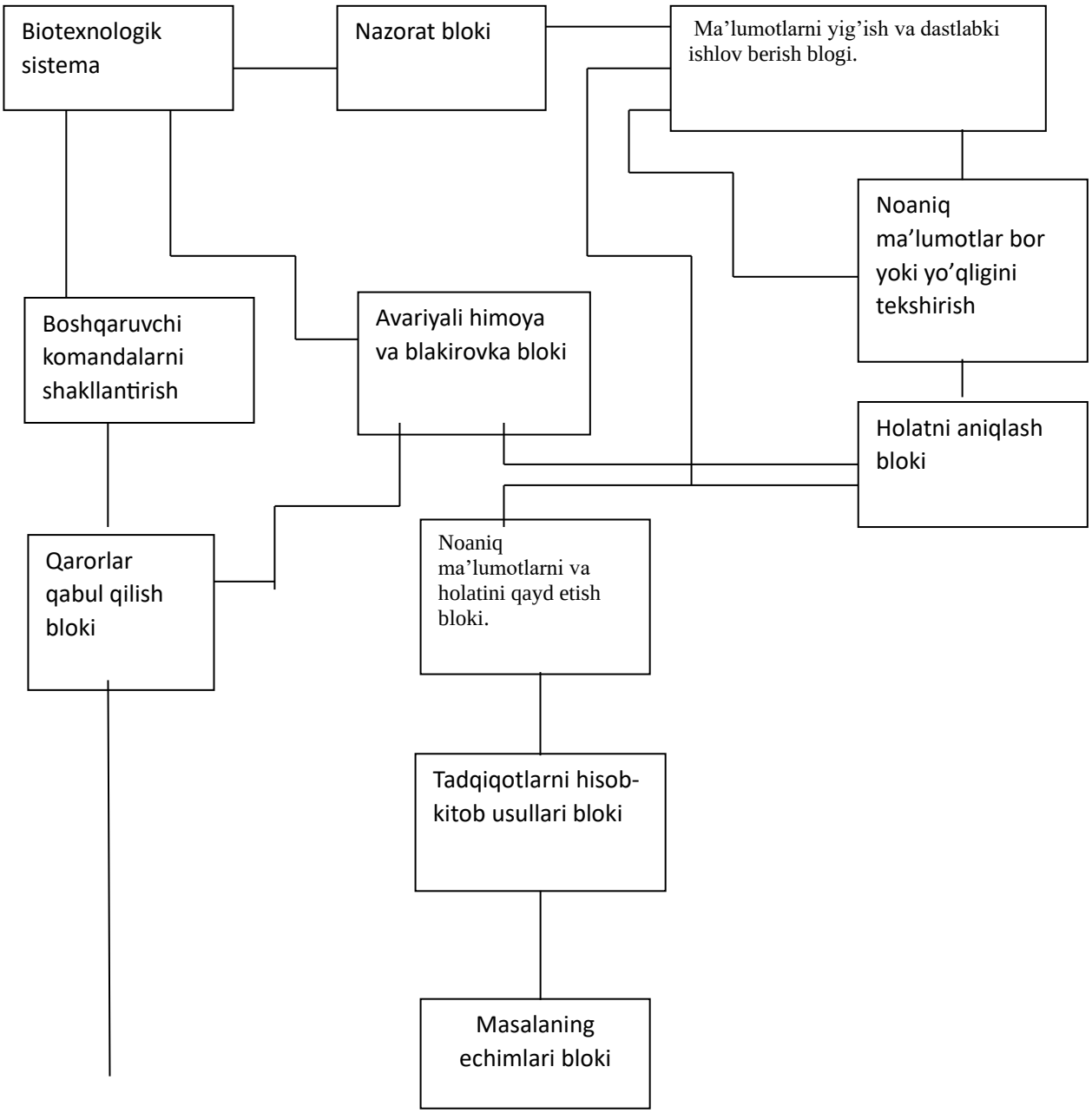
BTJ ni boshqarish sistemasi bilan loyihalashtirish bir qator murakkabliklarni hosil qiladiki, ular modellashtirish va optimizatsiyalashtirishda katta o'lchamli masalalarni echish zaruriyati bilan bog'liq.

Strukturizatsiyalashtirish vadekompozitsiya usullarining qo'llanilishi loyihalashtirish masalalarini echishni birmuncha osonlashtirish imkonini beradi. O'z navbatida mazkur bosqichning realizatsiya qilinishi tadqiqotning maъlumotlarni yig'ish, saqlash va dastlabki ishlov berishdan boshlab qism sistemalarning har biri va biotexnologik kompleks hamda boshqarish algoritmlarining sintezi uchun matematik modellarni qurishgacha bo'lgan hamma bosqichlarini yuqori darajada avtomatizatsiyalashtirishni talab etadi.

Bunday yondashish masala echimini integrallash, moslashuvchanligini va ishonchliligini oshirish imkonini beradi. Tadqiq etilayotgan BTJ xususiyatlarining tahlili boshqarish masalalarining zaruriy ro'yxatini aniqlash imkonini berdi.

BTJ texnologik jarayonlarini boshqarish masalalarining algoritmlashtirilishi boshqaruv bo'yicha bir qator funksiyalarning bajarilishi bilan bog'liq.

BTJni boshqarish sistemasining funksional-algoritmik strukturasi 1-rasmda keltirilgan.

1-rasm. BTJni boshqarish sistemasining funksional-algoritmik strukturasi.

Nazorat bloki" quyidagi elementlardan tuzilgan: texnologik jarayonlar va jihozlarning nazorati, bilvosita o'lchashlar, nazorat datchiklari, laboratoriya tahlili. Nazorat va parametrlarning prognozi masalalarini echish uchun turli usullar qo'llaniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Averkin A.N. i dr. Nechetkie mnojestva v modelyax upravleniya iskustvennogo intelekta. -M.: Nauka, 1986

2. Xalin.V.G.Teoriya prinyatiya resheniy. M Nauka 2018

3. Axmetov K.A., Ismailov M.A. Matematicheskoe modelirovanie i upravlenie texnologicheskimi protsessami bioximicheskogo proizvodstva. Tashkent: Fan.1988.S. 96.

4.Kamolov E.R. Matematicheskaya model` texnologicheskogo prosessa obagasheniya kaolina. Molodoy ucheniy. № 27(161). S.3-7.2017g

5.Kamolov E.R. Osnovnыe vidi i tipi neopredelennosti informatsii, xarakternie dlya slojnix biotexnologicheskix sistem. Molodoy ucheniy. № 27(161). S.33-37. 2017g

6.Kamolov.E.R “Nechetkoe modelirovaniya prosessa polucheniya obogoshennogo kaolina. ”, nauchniy jurnal “Internauka”, Moskva, 2019 g, №11(93).

7.KamolovE.R. Metodika identifikatsii matematicheskoy modeli. Mejdunarodniy nauchniy jurnal, № 3 (79), 2020, Tom

MODERN TEACHING TOOLS AS A MEANS OF STUDENT DEVELOPMENT

Khonsaidova Maktuba
Chirchik state pedagogical University

Abstract: This article examines the role and influence of modern teaching aids on the development of cognitive activity of primary schoolchildren in language lessons.

Keywords: multimedia, technology, speech culture, scientific discipline, exposition, graphics and animations.

INTRODUCTION

The current stage of social development is characterized by a number of features that place new demands on school education. Previously, the traditional task was to give the student a certain amount of knowledge, skills and abilities necessary for his socialization and effective participation in social production. Currently, the task of education is aimed at developing personality, at developing in students such qualities and skills that in the future should allow him to independently study something, master new types of activities and, as a result, be successful in life.

In solving this important task, the leading role belongs to the teacher and his professionalism. Today it has become clear that only a creative teacher, who has a clearly expressed individual style of activity, high professional mobility, masters the art of professional communication, pedagogical technologies, is able to think freely and take responsibility for solving the tasks assigned to him, is able to improve the quality of school education, raise the general level of culture of the younger generation, thereby contributing to the development and improvement of society as a whole.

The classroom-lesson system provides for various forms of organizing the educational process: home study work (self-study), excursions, practical classes, extracurricular work, extracurricular activities, consultations. But the main form of organizing education at school is the lesson.

The lesson as a form of organizing educational work has existed since the seventeenth century, that is, for more than 350 years. This pedagogical invention turned out to be so viable that today the lesson remains the most common organizational form of the educational process in school. The main provisions characterizing the lesson were laid down in the 17th – 19th centuries in the works of Ya.A. Komensky, I.F. Herbart, A. Disterweg, K.D. Ushinsky. The classroom-lesson system, originally developed and described by Jan Amos Comenius (1592 - 1670, Czech humanist thinker, teacher) in his book "The Great Didactics". Further development of the classical teachings of Ya.A. Komensky's idea of the lesson in Russian pedagogy was carried out by Konstantin Dmitrievich Ushinsky (1824 – 1870). He deeply scientifically substantiated all the advantages of the class-lesson system and created a coherent theory of the lesson, in particular, he substantiated its organizational structure and developed a typology of lessons. I.F. Herbart (1776 - 1841) developed the theory of stages of education, which became widely known among teachers in all countries. He made an attempt to bring learning in accordance with the laws of the child's mental activity, which he understood as a mechanism of activity of the apperceptive process. A. Disterweg (1790-1866) developed a system of principles and rules of teaching relating to the activities of teachers and students, and substantiated the need to take into account the age capabilities of students.

In the 50-60s, previous ideas about the lesson were negated. Specialists in the field of didactics, pedagogy, psychology, and methodology begin to explore the "new" lesson, while simultaneously creating the theory and practice of a modern lesson.

The most fundamental study of the lesson was carried out by M.I. Makhmutov and presented in the monograph "Modern Lesson" (1985).

In modern pedagogical literature there are various definitions of the concept "lesson". But the most complete and correct definition, in our opinion, is proposed by V.A.

Teaching aids are a mandatory element of equipping the educational process. Along with the goals, content, forms and methods of teaching, teaching aids are one of the main components of the didactic system. The main task of the teacher is to make the subject interesting for the child. The use of modern educational multimedia technologies requires the use of modern technical teaching aids in schools, which allow: enriching the pedagogical and technological tools of teachers; automate administration processes, eliminating routine work. They contribute to improving the methodological skills of teachers, the emergence of new electronic pedagogical tools, and the use of electronic educational programs, tests, and exercises.

Requirements for lesson content and learning process:

1. The lesson should be educational;

2. Fulfillment of the requirements arising from the basic didactic principles;

3. The lesson should cultivate a love of nature;

4. The process of searching for truth must be strictly substantiated, the conclusions of students and teachers must be evidence-based, laboratory and practical work must include elements of creative search;

5. In the process of learning, it is necessary to cultivate accuracy, patience, perseverance in achieving the goal, the ability to behave in a team, etc.

Requirements for lesson technique:

1. The lesson should be emotional, arouse interest in learning, and cultivate the need for knowledge;

2. The pace and rhythm of the lesson should be optimal, the actions of the teacher and students must be complete;

3. Full contact is required in the interaction between the teacher and students in the lesson;

4. Create an atmosphere of goodwill and active creative work;

5. Change, if possible, the types of activities of students, optimally combine a variety of teaching methods;

6. The approach helps to see the subject of research in general terms, to present the strategy and direction of the researcher's scientific and practical activities. E.G. Yudin emphasizes that the approach is "the fundamental methodological orientation of the study, the point of view from which the object of study, the concept or principle guiding the overall research strategy" is considered.

REFERENCES:

1. An innovative resource for teaching Russian to tourism workers in EU countries." Russian Journal of Linguistics, 21 (3), P.

2. Boguslavsky M. Differentiated approach to teaching: four basic principles. - First of September. – 2007. - No. 1.

3. Borisova Yu., Grebenev Yu. Differentiation of teaching methods depending on the cognitive style of the student. – Public education. – 2003. - No. 7.

4. Vashchenko A.A. Differentiated approach to those who eat

5. Davydov V.V. Problems of developmental education.

6. Differentiated learning in Russian language lessons. Methodological manual./Compiled by L.K.Ivanova. – St. Petersburg, LOIRO, 2000

7. The concept of differentiation of education in secondary schools. Ed. Monakhova V. M., Orlova V. A. - M., 1990.

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA AXLOQIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING RAQAMLI TIZIMI

Mamatova Aziza Maxamatdjonovna,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida axloqiy madaniyatni shakllantirishning raqamli tizimi to'g'risida qikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, o'quvchi, boshlang'ich, axloqiy madaniyat, shakllantirish, raqamlashtirish, tizim, yondashuv.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi "O'zbekiston-2030" strategiyasini 2023 yilda sifatli va o'z vaqtida amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"ga Qarorida boshlang'ich ta'lim jarayonini raqamlashtirish bo'yicha muhim vazifalar belgilangan [1]. Shu ma'noda boshlang'ich sinf o'quvchilarida axloqiys madaniyatni shakllantirishning raqamli tizimi bo'yicha ilmiy-metodik tadqiqotlarni amalga oshirish dolzarb bo'lib turibdi. Bu o'rinda e'tiboringizni ana shu masalaning eng muhim jihatlari tahliliga tortamiz.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining axloqiy madaniyati xususiyatlari. Pedagogik adabiyotlarda axloqiy madaniyat – shaxsning jamiyat axloqiy tajribalarini egallashi va bu tajribalardan boshqa odamlar

bilan bo‘lgan munosabatlarda foydalana olishi sifatida belgilangan [2]. Shu jihatdan boshlang‘ich sinf o‘quvchilariningsh ahloqiy madaniyatida quyidagi xususiyatlar bo‘rtib turadi:

1) hozirgi jamiyatimizning ehtiyoji bo‘lgan axloqiy jihatdan rivojlanib borish;
2) muomala odoblariga va axloq qoidalariga rioya etish;
3) faoliyatda o‘zgalar bilan munosabatda me’yorlarga amal qilish.

Shu ma’noda mazkur axloqiy madaniyat asoslari boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarda shakllantiriladi va ular o‘quvchilarning jismoniy, aqliy, ma’naviy hamda ruhiy imkoniyatlariga mos ravishda o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘ladi. Aynan boshlang‘ich sinf o‘quvchilari axloqiy madaniyatiga xos bo‘lgan xususiyatlarni idrok etish muhim ahamiyatga ega. Bu bilan ularda axloqiys madaniyatni shakllantirishning nazariy, metodik va texnologik omillariga ega bo‘linadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining axloqiy madaniyatiga xos bo‘lgan xususiyatlardan biri uning rivojlanish jarayonida ekanligidadir. Shu jihatdan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy madaniyatni shakllantirish jarayoni “tirik organizm” sifatida namoyon bo‘ladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining axloqiy madaniyatiga xos bo‘lgan bu xususiyatlar uni shakllantirishning zamonaviy va innovasion texnologik imkoniyatlaridan foydalanishni ham taqozo etadi. Bu borada maxsus metodika asosida yondashish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy madaniyatni shakllantirishning raqamli tizimi. Bugungi boshlang‘ich ta’lim jarayoni raqamli texnologiyalar asosida isloh etilmoqda va bundan maqsad boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilim hamda ko‘nikmalarini jamiyat talablari asosida tarkib toptirishdir[3]. Shu jihatdan boshlang‘ich sinf o‘quvchilrida axloqiy madaniyatni shakllantirishning raqamli tizimini idrok etish taqozo etiladi. Bizning yondashuvimizga ko‘ra, mazkur tizim asoslari quyidagilardan iborat:

1) boshlang‘ich ta’lim o‘quv fanlari jarayonida raqamli tizim asosida o‘quvchilarning ahloqiy madaniyatini shakllantirish;
2) tarbiyaviy tadbirlar vositasida raqamli tizimga asosan o‘quvchilarning axloqiy madaniyatini shalklantirish;
3) sinfdan va maktabdan tashqari tadbirlarda raqamli tizim vositasida o‘quvchilarning axloqiy madaniyatini shakllantirish.

Bugungi kunda mamlakatimiz boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quv fanlari kompyuter kabi axborot-kommunikasion texnik vositalarga asoslangan raqamli texnologiyalar asosida o‘qitilmoqda. Misol uchun, boshlang‘ich ta’limning Informatika va Matematika o‘quv fanlari to‘liq raqamli texnologiyalarga asoslangan. Shu jihatdan o‘quv fanlarini o‘qitish jarayonidagi raqamli tizimdan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining axloqiy madaniyatini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Masalan, ularda axborot bilan ishlash, o‘quv-texnik vositalardan bilim asosida foydalanish kabi ko‘nikmalarni shakllantirish axloqiy madaniyat omillaridan hisoblanadi. Shu sababli bunday imkoniyatlardan oqilona foydalanish dolzarb bo‘lib turibdi.

Boshlang‘ich ta’lim tarbiyaviy tadbirlari vositasida raqamli tizimga asoslangan holda o‘quvchilarning axloqiy madaniyatini shakllantirish ham muhim ahamiyatga ega. Bunda ART texnologiyalari, o‘quvchilarning kompyuterli jdastur asosida jihozlar tayyorlash kabi ko‘nikmalarini shakllantirish imkoniyatlari keng. Aynan bu ko‘nikmalar axloqiy madaniyatning raqamli tizimi omillari hisoblanadi. Chunki boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bunday ko‘nikmalarni o‘zlashtirishi bilan ularning ongida ijtimoiylashish, ijtimmoiy faollik va mustaqil xatti-xarakat tarkib topishini eslatib o‘tish joiz.

Sinfdan va maktabdan tashqari tadbirdar imkoniyatlaridan foydalangan holda raqamli tizim asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining axloqiy madaniyatini shakllantirish ham kutilgan samarani beradi.

Bunda sinfdan va maktabdan tashqari mashg‘ulotlarda o‘quvchilarda axborotlar bilan ishlash, ularni izlash, topish va tanqidiy tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirish muhimdir. Raqamli tizimning bu omillari boshlang‘ich sinf o‘quvchilari axloqiy madaniyatida mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va muammolar yechimini individual hal qilish ko‘nikmalarini tarkib toptiradi. Buning natijasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida raqamli tizimga asoslangan axloqiy madaniyatni shakllantirishning amaliy mexanizmlariga ega bo‘linadi.

E’tibor berilsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy madaniyatni shakllantirishning raqamli tizmi tezkorligi, keng imkoniyatlarni berishi va amaliyotga yo‘naltirilayotganligi bilan ahamiyatga egadir.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy madaniyatni shakllantirishning raqamli tizimi imkoniyatlari. Raqamli texnologiyaning muhim ahamiyati shundaki, unda o‘ziga xos tizim mavjud bo‘ladi. Shu jihatdan bunday imkoniyatlarning asosiylari quyidagilardan iborat ekanligini ta’kidlab o‘tish lozim:

a) o‘quvchilarning axloqiy layoqatini o‘quv-texnik vositalar asosida tezkor rivojlantirishga erishish;

b) o‘quv-texnik vositalar asosida o‘quvchilar axloqiy madaniyatida uchraydigan kamchilik va nuqsonlarni tezkor ravishda korreksiya qilib borish;

v) o‘quvchilarning axloqiy madaniyati shakllanishida salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi ijtimoiy omillarni o‘quv-texnik vositalar asosida tezkor o‘rganib borish va ularni hal etish tadbirlarni amalga oshirish.

Raqamli tizimning bunday amaliy imkoniyatlari o‘quvchilar uchun qiziqarliligi, o‘qituvchilar uchun samaradorligi va ota-onalar uchun manfaatdorlik xususiyatlarga egaligini belgilaydi. Buning natijasida jamiyatimizning hozirgi talablari asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida raqamli tizim vositasida axloqiy madaniyatni shakllantirishga erishish tajribasiga ega bo‘linadi.

Kezi kelganda ta’kidlash lozimki, mamlakatimizda raqamli tizim asosida boshlang‘ich ta’limni rivojlantirish ishlari amalga oshirilayotganligi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy madaniyatni raqamli texnologiyalar asosida shakllantirish imkoniyatlarini kengaytiradi.Misol uchun, yuqorida ta’kidlangan Prezident qarorida quyidagi vazifa qo‘yilgan: “2024 yil 1 yanvardan boshlab Xorazm viloyatining Qo‘shko‘pir va Xonqa tumanlarida eksperiment tariqasida barcha boshlang‘ich sinf o‘quvchilari **ta’lim planshetlari** bilan ta’minlansin, kelgusida mazkur tajriba respublikaning barcha hududlarida bosqichma-bosqich joriy etilsin”. Demak, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari, o‘qituvchilari va maktab jamoasining raqamli o‘quv-texnik vositalar bilan ta’minlanish imkoniyatlari kengayadi. Bu hol boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy madaniyatni shakllantirishda raqamli tizim imkoniyatlaridan foydalanish ko‘lamini kuchaytiradi.

Shunday qilib boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining axloqiy madaniyatini shakllantirishda raqamli tizim imkoniyatlaridan foydalanish innovasion yondashuv ekanligi bilan muhim amaliy ahamiyatga egadir. Bu borada ilmiy va metodik ishlanmalarni yaratish dolzarb bo‘lib turganligini eslatib o‘tish joiz.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi “O‘zbekiston-2030” strategiyasini 2023 yilda sifatli va o‘z vaqtida amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”ga Qarori.// “Xalq so‘zi” gazetasi, 2023 yil 12 sentyabr soni

2. Hasanboyev J. va boshq. Pedagogika fanidan izohli lug‘at. – Toshkent, 2009

3. Jabborova O. Boshlang‘ich ta’lim metodikasining yangi nazariy masalalari. – Toshkent, 2022

KRIPTROGRAFIYA SOHASINING KELIB CHIQISHI

Jo’rayev Firdavs Umed o’g’li
Chirchiq Davlat pedagogika universiteti talabasi
Xasanova Raxila XXX
Chirchik davlat pedagogika universiteti talabasi

Kriptografiya tarixi bir necha ming yilliklarga borib taqaladi. Birinchi shifrlash tizimlari miloddan avvalgi to'rtinchi ming yillikda yozish bilan bir vaqtda paydo bo'lgan. Qadimgi Yunoniston va qadimgi Rimda kriptografiya allaqachon faoliyatning turli sohalarida, ayniqsa jamoat sohalarida keng qo'llanilgan edi. (Yuliy Tsezar, Galliy urushi haqidagi yozuvlar, miloddan avvalgi 1-asr.) O'rta asrlarning qorong'i yillarida shifrlash amaliyoti qat'iy ishonch bilan saqlangan. Salib yurishlari yillarida Papa bilan birga xizmat qilgan kriptograflar bir yillik ishdan so'ng jismoniy halokatga duchor bo'lishdi. Qadimgi davrlardan 1949 yilgacha kriptologiyaning rivojlanish davri odatda ilmiygacha bo'lgan kriptologiya davri deb nomlanadi, chunki o'sha davrlarning yutuqlari sezgi asosida va dalillar bilan qo'llab-quvvatlanmagan. O'shanda kriptologiya deyarli fan sifatida emas, balki san'at sifatida ham qo'llanilgan. Ikkinchi Jahon urushi kriptografiya tarixida burilish nuqtasi bo'lgan: agar urushdan oldin kriptografiya ancha tor maydon bo'lgan bo'lsa, urushdan keyin u keng faoliyat sohasiga aylandi. 1949 yilda Klod Shannonning "Maxfiy tizimlardagi aloqa nazariyasi" maqolasi maxfiy maxfiy kalitlar bilan ilmiy kriptologiyaning yangi davrining boshlanishini belgiladi. Ushbu ajoyib ishda Shannon kriptografiyani axborot nazariyasi bilan bog'ladi. So'nggi 25-30 yil ichida kriptografiyani rivojlantirish sohasida faollik oshdi, ochiq ilmiy tadqiqotlar jadal o'sdi. Shu vaqtgacha kriptografiya faqat harbiy va razvedka maqsadlarida ishlatilgan. 70-yillarda kriptografiyaning keyingi rivojlanishiga jiddiy ta'sir ko'rsatadigan ikkita voqea yuz berdi. Birinchidan, ma'lumotlarni shifrlash bo'yicha birinchi standart (DES) qabul qilindi. Ikkinchidan, amerikalik matematiklar U.Diffi va M.Xellmanning ishidan so'ng "yangi kriptografiya" paydo bo'ldi - ochiq kalitli kriptografiya. Ushbu ikkala voqea tez rivojlanayotgan aloqa vositalarining, shu jumladan himoya qilish uchun oson va ishonchli kriptografik vositalarning zarur bo'lgan mahalliy va global kompyuter tarmoqlarining ehtiyojlaridan kelib chiqqan. Kriptografiya nafaqat harbiy, diplomatik, davlat sohalarida, balki tijorat, bank va boshqa sohalarda ham keng talabga aylandi. Steganografiya - bu xabarning mavjudligini yashirish uchun mo'ljallangan usullar to'plami. Masalan:

1. Yashirin xabarni etkazishi uchun oddiy matnda so'zlar yoki harflarni tartibga solish.
2. Belgilarni belgilash.
3. Ko'rinmas siyoh.
4. Ponksiyon qog'ozi.
5. Tuzatish lentasi yordamida chiziqlar orasida bosib chiqarish.

Bunday usullarning o'zi arxaik ko'rinishga ega, ammo ularning zamonaviy ekvivalentlari mavjud. Masalan, CD-ning video ramkalaridagi ahamiyatsiz bitlardan foydalangan holda xabarlarni yashirish. Hozirgi vaqtda bunday operatsiyalarni amalga oshirishga imkon beradigan ko'plab dasturiy paketlar ishlab chiqilgan. Steganografiyaning afzalligi shundaki, u nafaqat ularning mazmunini, balki xabarlarni uzatish haqiqatini ham yashira oladi. Kriptografiyani raqamlar bilan kodlanishi mumkin bo‘lgan har qanday axborotga nisbatan qo‘llash mumkin. Maxfiylikni ta’minlashga qaratilgan kriptografiya kengroq qo‘llanilish doirasiga ega. Aniqroq aytganda, kriptografiyada qo‘llaniladigan usullarning o‘zi axborotni himoyalash bilan bog‘liq bo‘lgan ko‘p jarayonlarda ishlatilishi mumkin.

Kriptografiya sohasidagi oxirgi yutuqlardan biri - raqamli signatura - maxsus xossa bilan axborotni to‘ldirish yordamida yaxlitlikni ta’minlovchi usul, bunda axborot uning muallifi bergan ochiq kalit

ma’lum bo‘lgandagina tekshirilishi mumkin. Ushbu usul maxfiy kalit yordamida yaxlitlik tekshiriladigan ma’lum usullaran ko‘proq afzalliklarga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Kodjaspirova G.M., Petrov K.V, Texnicheskiye sredstva obucheniya i metodika ix ispolzovaniya. – M.: «Akademiya», 2001.–S. 256).
2. Ushinskiy K.D. Izbrannie pedagogicheskiye sochineniya. V 2-x tomax. – Md.: «Pedagogika», 1974. Tom 1. -S. 339-341)
3. Amirov D.M. Atadjanov A.YU. va boshqalar. Axborotkommunikatsiya texnologiyalari izohli lug‘ati. BMTTDning O‘zbekistondagi vakolatxonasi, 2010 y.
4. Ganiev I.D. Basic Requirements For Educational Electronic Resource / Creativity and Intellect in Higher Education: International Scientific-Practical Conference, 138–139. Retrieved from.
5. Ganiev I.D. (2023). Classification of educational electronic resource and electronic resource. "online - conferences" platform, 135–137.
6. Ганиев И. Д. Тенденции преподавания курса сетевых технологий // Образование и инновационные исследования (2023 год №7). 383-387.
7. Ганиев И.Д. “blended learning” и “flipped classroom” в совершенствовании методической системы обучения сетевым технологиям // Муғаллим ҳәм узликсиз билимлендириў. (4/2 2023) 340-343.
8. Sultanov, R.O., (2022). Funksiya grafigini yasashda axborot texnologiyalaridan foydalanish. Экономика и социум, 1(92), 645-650.
9. Хуррамов, А.Ж., Ражабов, О.Т., Султонов, Р.О.,(2021). Ta’lim jarayonida animatsiya va kompyuter grafikasidan foydalanish. Academic research in educational sciences, 2(11), 1382-1388.
10. Sultanov, R.O., (2021). O’qitishning raqamli texnologiyasi masalalari. Academic research in educational sciences, 2(CSPI conference 3), 804-807.

O'QUVCHILARNING AXBOROTLAR BILAN ISHLASH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA QO’LLANILADIGAM VOSITALAR

Quranboyeva Muxarram Shavkat qizi

Chirchiq davlat pedagogika instituti, Chirchiq, Ozbekiston

Ta’lim sifatini oshirish maqsadida so’ngi yillarda ta’limning barcha tizimida kompetensiyaviy yondashuv asosida o’qitishni tashkil etilmoqda. Boshqa fanlar qatorida, ayniqsa, matematika fanini o’qitishda kompetensiyaviy yondashuvdan foydalanib, talabalarga matematik tushunchalarni hayotiy bog’liqliklar asosida o’qitish va o’rgatishni tashkil qilish bugungi kunda ta’limning asosiy omilidir. **Axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi** — mediamanbalardan zarur ma’lumotlarni izlab topa olishni, saralashni, qayta ishlashni, saqlashni, ulardan samarali foydalana olishni, ularning xavfsizligini ta’minlashni, media madaniyatga ega bo‘lish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi. Bugungi kunda matn bilan ishlash kompetensiyani rivojlantiruvchi bir qancha metodlar mavjud. Bulardan eng samaralilari grafik organayzerlardir.[4]

Grafik organayzerlar (tashkil etuvchi) – fikriy jarayonlarni ko’rgazmali tashkil etish vositasi. Grafik organayzerlar talabalarga taqdimot bilan, matn bilan, chizma bilan ishlash texnikasini shakllantirishga yordam beradi.[2] Grafik organayzerlar ma’lumotning turiga ko’ra quyidagi tartibda qo’llaniladi: Ma’lumotlarni tarkiblashtirish va tarkibiy bo’lib chiqish, o'rganilayotgan tushunchalar (voqea, hodisa, mavzular) o’rtasidagi o’zaro bog’liqlik va o’rgatish usul va vositalari: Klaster, Toifalash jadvali, Insert,

B/B/B jadvali. Ma’lumotlarni tahlil qilish, solishtirish va taqqoslash usul va vositalari: T-jadval,Venndiagrammasi Muammoni aniqlash, uni hal etish, tahlil qilish va rejalashtirish usullari va vositalari: “Nima uchun?”, “Baliq skeleti”, “Piramida”, “Nilufar guli” sxemalari, “Qanday?” ierarxik diagrammasi, “Kaskad” tarkibiy - mantiqiy sxema. Klaster metodi - pedagogik, didaktik strategiyaning muayyan shakli bo`lib, u ta’lim oluvchilarga ixtiyoriy muammo (mavzu) lar xususida erkin, ochiq o`ylash va fikrlarni bemalol bayon etish uchun sharoit yaratishga yordam beradi. Ushbu metodmuayyan mavzuning ta’lim oluvchilar tomonidan chuqur hamda puxta o`zlashtirilguniga qadar fikrlash faoliyatining bir maromda bo`lishini ta’minlashga xizmatqiladi. Venn diagrammasi - grafik ko`rinishda bo`lib, olingan natijalarni umumlashtirib, ulardan bir butun xulosa chiqarishga, ikki va undan ortiq predmetlarni (ko`rinish, fakt, tushuncha) taqqoslash, tahlil qilish va o`rganishda qo`llaniladi. Diagramma ikki va undan ortiq aylanani kesishmasidan hosil bo`ladi.Metodning maqsadi: bu metod grafik tasvir orqali o`qitishni tashkil etish shakli bo`lib, u ikkita o`zaro kesishgan aylana tasviri orqali ifodalanadi. Mazkur metod turli tushunchalar, asoslar, tasavurlarning analiz va sintezini ikki aspekt orqali ko`ribchiqish, ularning umumiy va farqlovchi jihatlarini aniqlash, taqqoslash imkoniniberadi.[3] B/B/B jadvali – Bilaman/Bilishni xohlayman/Bilib oldim. Mavzu, matn, bo’lim bo’yicha izlanuvchilikni olib borish imkonini beradi. Tizimli fikrlash, tuzilmaga keltirish, tahlil qilish ko’nikmalarini rivojlantiradi. Mavzu bo’yicha “nimalarni bilasiz?” va “nimani bilishni xohlaysiz?” degan savollarga javob beradilar.Jadvalning 1 va 2 bo’limini to’ldiradilar. Mavzuni tinglaydilar, mustaqil o’qiydilarva 3 bo’limni to’ldiradilar.[1]

«Case-study» metodining kompetensiyaviy yondashuvi orqali talabalar mustaqil ijodiy izlanish yo‘li bilan o‘quv materiallarini izlab topish, muqobilini tanlash, muammo mohiyatini anglash, g‘oyalarni ilgari surish, ma’lumotlarni taqqoslash, tahlili qilish va umumlashtirish malakasiga ega bo‘ladi .Kompetensiyalar talabalarning o‘quv va hayotiy faoliyatlari davomida bilimlarini qo‘llay olish imkoniyatini berishi bilan ahamiyatligi hisobga oladigan bo‘lsak, o‘quvchilarning axborotlar bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantirishda amaliy yo‘naltirilgan metodlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Amaliy yo‘naltirilgan metodlarni qo‘llash jarayonida foydalaniladigan o‘quv materiallari o‘z o‘rnida metodning samarali qo‘llanilishini ta’minlashi zarur. Xususan «Case-study» metodi amaliy yo‘naltirilgan metod hisoblanib, metodni qo‘llash davomida foydalaniladigan o‘quv materiallarida aniq hayotiy voqelik, vaziyat muammoli tarzda bayon etiladi. Bunday o‘quv materiallari foydalanish mobaynida o‘quvchilar vaziyatni tahlil qiladi, muammoning mohiyatini ko‘rib chiqib, yechim sifatida variantlarni taklif etish bilan birga ulardan eng maqbulini tanlaydi. Ammo aytish lozimki taqdim etilayotgan hayotiy muammoli vaziyatlarga pedagogik «ishlov» beriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YYXATI

- Yunusova D.I “Matematikani o’qitishning zamonaviy texnologiyalari” T.: “Fan” nash.-2010 yil.
- Alixonov S. “Matematika o’qitish metodikasi”. T.: “O’qituvchi” nashriyoti-2008 yil.
- Yo’ldoshev J.G’.,Usmonov S.A. “Pedagogik texnologiya asoslari” Toshkent.”O’qituvchi” 2004 yil
- Matematika fanini o’qitishda innovatsion yondashuvlar moduli bo’yicha o’quv-uslubiy majmua.

MEXANIK MASHINALARGACHA BO`LGAN DAVR

Jo'rayev Firdavs Umed o'g'li
Chirchiq Davlat pedagogika universiteti talabasi
Xasanova Raxila
Chirchiq Davlat pedagogika universiteti talabasi

Hisoblash ishlarining tarixi odamzod paydo bo`lishidan boshlanadi. Yer yuzidagi eng birinchi hisoblash asbobi ibtidoiy odamlarning barmoqlari edi. Qo`l va oyoq barmoqlari ibtidoiy "hisoblash vositasi" vazifasini o`tagan. Binobarin, o`sha qadim zamonlardayoq hisoblashning eng birinchi va eng oddiy usuli – barmoq hisobi paydo bo`lgan. U qadimiy qabilalarda hisobni 20 gacha olib borishni ta'minlagan. Hisoblashning bu usulida bir qo`l barmoqlari "besh"ni, ikki qo`l barmoqlari "o`nni", qo`l va oyoq barmoqlari birgalikda "yigirmani" bildirgan. Dastlabki va eng sodda sun'iy hisob asboblaridan biri birkadir. Birka 10 yoki 12 tayoqchadan iborat bo`lib, tayoqchalar turli tuman shakllar bilan o`yilgandir. Kishilar birka yordamida podadagi molar sonini, yig`ib olingan hosil miqdorini, qarz va hokazolarni hisoblashgan. **Mexanik davr.** Hisoblash texnikasida mexanik moslamalar davrini boshlab bergan mashinalardan biri Nemis olimi Vilgelm Shikkard tomonidan 1623 yilda ixtiro qilindi. Biroq bu hisoblash mashinasi juda tor doiradagi kishilargagina ma'lum bo`lganligi sababli uzoq vaqtlargacha bu boradagi birinchi ixtirochi 1645 yili arifmometr yasagan Fransuz matematigi Blez Paskal deb hisoblanib kelingan. Lekin 1958 yili Shtutgart shahri kutubxonasidan I. Keplerning Qo`lyozma va hujjatlari orasidan topilgan hisoblash mashinasi chizmasi bu boradagi birinchi ixtirochi Shikkard ekanligi uzil-kesil tasdiqladi. Lekin qarangki, Shikkardning mashinasi ham birinchi emas ekan. 1967 yili Madriddagi milliy kutubxonada Leonardo da Vinchining nashr qilinmagan ikki jildli qo`lyozmasi topildi. Qo`lyozmaning birinchi jildi deyarli boshdan oyoq mexanikaga bag`ishlangan bo`lib, undagi chizmalar orasida hisoblash qurilmasining chizmasi ham chiqqan. Shu chizma asosida mashina yaratilganda, u qo`shish va ayirish amallarini bajaruvchi qurilma ekanligi ma'lum bo`ldi. Shunga qaramay Leonardo da Vinchi XV-XVI asrlarda yasalgan hisoblash mashinalarining noma'lum ixtirochilaridan biri deb hisoblanib kelinmoqda. Mexanik hisoblash mashinalarining tarixi esa yuqorida aytib o`tilgandek, Paskal mashinasidan boshlanadi. Blez Paskalning otasi Et'en Paskal moliya ishlariga bo`gliq turli vazifalarda xizmat qilar edi va tabiyki hisob-kitob uning ko`p vaqtini olar edi. Yosh Paskal otasining mehnatini yengillashtirishga urindi va hisoblash mshinasini yaratishga muvaffaq bo`ldi. Sirasini aytganda, Blez soat mexanizmini hisoblash mashinasiga aylantirdi. O`rtadagi tafovut shunda ediki, qo`zg`almas siferblat qo`zg`aluvchan, harakatlanuvchi soat mili esa, aksincha, qo`zg`almaydigan bo`ldi. Siferblat dastlab hisob diskiga, keyinroq esa hisob g`ildiragiga aylantirildi. Paskalning mashinasi bo`yi 30-40, eni 15, balandligi 10 santimetrgacha bo`lgan jez qutichadan iborat edi.

Elektromexanik mashinalar davri. Mexanik hisoblash mashinalarida mos qurilmalar qo`l kuchi bilan harakatga keltirilar edi. Endi mana shu vazifani elektr energiyasi yordamida amalgam oshiruvchi hisoblash mashinalari paydo bo`la boshladi. Shuning uchun ham bunday mashinalar elelktromexanik hisoblash mashinalari deyiladi. Elektromexanik hisoblash mashinalarining deyarli hammasida sonlar mashinaga maxsus tugma (klavish) yordamida kiritiladi.

Elektron hisoblash mashinalar davri. Elektromexanik mashinalar ham o`z navbatida, XX asr fan va texnikasi taraqqiyoti ehtiyojlarini qoniqtira olmay qoldi. Bu mashinalarda hisoblash jarayoni ko`p vaqt talab qilishi, ya'ni ishlash tezligi va amal aniqligining kichikligi sababli yanada tezroq hisoblaydigan yangi xil mashinalar yaratish zaruriyati tug`ildi. Shu boisdan ham hisoblash mashinalarida yuqoridagi

talablarni amalga oshirishga zamin yaratuvchi electron lampalardan foydalanish ustida jadallik bilan tadqiqot olib borila boshlandi.

Oxirgi paytlarda yer yuzida laboratoriyalarda molekulalar bilan tajriba o`tkazilmoqda. Ular komputerlarning arifmetik asosini tashkil qiluvchi asosiy element ikkilik sanoq sistemasida xotirlovchi katakchalarning vazifalarini o`tayapti. Albatta, ushbu yo`nalish bo`yicha EHM qurish haqida gap yuritish erta albatta, lekin tajribalar yaxshi natijalarga olib kelsa, komputerlaning yangi davrini boshlaydigan biokomputerlarga ega bo`lishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Kodjaspirova G.M., Petrov K.V, Texnicheskiye sredstva obucheniya i metodika ix ispolzovaniya. – M.: «Akademiya», 2001.–S. 256).
2. Ushinskiy K.D. Izbrannie pedagogicheskiye sochineniya. V 2-x tomax. – Md.: «Pedagogika», 1974. Tom 1. -S. 339-341)
3. Amirov D.M. Atadjanov A.YU. va boshqalar. Axborotkommunikatsiya texnologiyalari izohli lug‘ati. BMTTDning O‘zbekistondagi vakolatxonasi, 2010 y.
4. Ganiev I.D. Basic Requirements For Educational Electronic Resource / Creativity and Intellect in Higher Education: International Scientific-Practical Conference, 138–139. Retrieved from.
5. Ganiev I.D. (2023). Classification of educational electronic resource and electronic resource. "online - conferences" platform, 135–137.
6. Ганиев И. Д. Тенденции преподавания курса сетевых технологий // Образование и инновационные исследования (2023 год №7). 383-387.
7. Ганиев И.Д. “blended learning” и “flipped classroom” в совершенствовании методической системы обучения сетевым технологиям // Муғаллим ҳәм узликсиз билимлендириў. (4/2 2023) 340-343.

ТЕХНОЛОГИК ТАЪЛИМНИНГ “STEM” БИЛАН АЛОҚАДОРЛИГИ

Камаладин Куронбоевич Матякубов[1]

Юсупов Мухторбек Рохимович[2]

1. Чирчик давлат педагогика университети, Технологик таьлим кафедраси катта ўқутувчиси
2. Чирчик давлат педагогика университети, Алгебра ва математик анализ кафедраси катта ўқутувчиси

Умумий ўрта таълимда технология фани ўқувчилар учун катта амалий аҳамиятга эга бўлган фанлар сирасига киради. Мактаб бошқаруви гуруҳлари ўқувчиларнинг ўрта мактаб йилларида компьютерлардан фойдаланиш имкониятини таъминлашга эътибор қаратадилар. Интернетнинг мавжудлиги барча ўрта мактаб ўқитувчилари учун компютерлар мавжудлигини тарғиб қилиш ҳаракатининг кучайишига олиб келди. Масалан, муассасалар ва синф хоналарини сим билан таъминлаш интернетдан фойдаланиш орқали сифатли таълим олиш имкониятини яхшилаш учун қабул қилинган чорадир.

Технологик таълим ўқитувчиларини тайёрлаш ва таълим муассасаларини зарур кадрлар билан тўлдириш муаммоси мамлакатимиз учун ниҳоятда долзарб ва бу шароитда илмий-педагогик, ижтимоий-педагогик ва ижтимоий-иқтисодий аҳамиятга эга тадқиқотлар олиб бориш зарурат сифатида қаралиши лозим. Қолаверса, технологик таълим билан шуғулланаётган одамларда етарлича психологик-педагогик ва услубий тайёргарлик йўқ эканлиги ҳам муаммонинг кўламини

янада оширмоқда. Бу эса саноат корхоналарининг тажрибали кадрларини жалб этиш орқали ишчилар тайёрлаш тизимини технологик таълим ўқитувчилари билан таъминлаш муаммоси тўлиқ ҳал этилмаганини англатади.

Технология фани муҳандислик ва математикани (СТЕМ) ўрганишни қўллаб-қувватлаш учун кучли восита сифатида майдонга чиқади. Умумтаълим мактаблари учун СТЕМни ҳаётга татбиқ этиш учун технологиядан фойдаланадиган кўплаб манбалар мавжуд бўлиб, улар бошқача бўлмаган тажрибаларга киришга имкон беради.

СТЕМдаги "Т" кўпинча планшетлар, ноутбуклар ва бошқа жисмоний қурилмалар каби технологик қурилмалар ёки "таълим технологияси" кенг атамаси билан чалкашиб кетади. Таълим технологияси контент агностик бўлиб, технологиядан фанлар ёки контент соҳалари бўйлаб ўрганишни ривожлантириш воситаси сифатида фойдаланишни тавсифлайди. Бироқ, СТЕМдаги "Т" ўқувчиларни технологияни яратиш ёки яратишнинг асосий тушунчалари, жумладан, компютер фанининг асосий мантиқи бўлган ва ерта болалик шароитларига киритила бошлаган ҳисоблаш фикрлашлари билан таништириш учун мўлжалланган.

Таълим соҳасида ишлайдиган психологлар одамларнинг билимларни қандай ўрганишлари ва сақлаб қолишларини ўрганадилар. Улар ўқув жараёнини яхшилаш ва барча ўқувчилар учун таълим муваффақиятини ошириш учун психологик фанни қўллайдилар.

Педагогик психологияни тушуниш. Бугунги таълим тизими жуда мураккаб. Ҳамма учун мос келадиган ягона таълим усули йўқ. Айнан шунинг учун ҳам таълим соҳасида ишлайдиган психологлар одамларнинг янги маълумотларни қандай қабул қилишлари ва еслаб қолишларини яхшироқ тушуниш учун таълим усулларини аниқлаш ва ўрганишга қаратилган.

Амалий таълим психологияси бу таълим соҳасида ишлайдиган психологлар ўрганиш билан боғлиқ ижтимоий, ҳиссий ва когнитив жараёнларни ўрганадилар ва уларнинг натижаларини ўқув жараёнини яхшилаш учун қўллайдилар. Баъзилар болалар, ўсмирлар ёки катталар каби маълум бир гуруҳ одамларнинг таълим ривожланишига ихтисослашган бўлса, бошқалари диққат етишмаслиги гиперактивлик бузилиши ёки дислексия каби ўзига хос ўрганиш муаммоларига еътибор қаратади.

Олий таълим тизимининг муваффақиятли фаолият юритишининг энг муҳим шартларидан бири сифатида таълим жараёнининг илғор инновацион психо-педагогик усулларининг мавжудлиги, бу усул давлат таълим стандартларида белгиланган мақсадлар ўртасида дирижёр бўлган зарур технологик таълимда касбий компетенциялар тўплами мутахассиси ҳисобланади. Технологик таълим муаммоларини ҳал қилишда замонавий ёндашувларнинг барча арсеналига ега бўлган мутахассислар - жамиятдаги ҳар қандай касбий, ижтимоий-маданий ва маърифий муаммоларни ҳал қилишга қодир бўлган ишончли шахс. Психопедагогик вазифалар мураккаб боълиб, уларни замонавий психология, педагогика ва оъқитиш методлари ёрдамида ҳал қилиш мумкин. Ушбу синтез таълим муассасаси доирасида барча воситалар билан амалга оширилиши керакбўган таълим жараёнидир. Ўқув дастурларини тайёрлашда, ўқув дастурларини ишлаб чиқишда, ўрганиш шакллари ва усулларини белгилашда, марказий шахслар ўқувчилар ва ўқитувчилар бўлиб қолади. У ўқитувчини таҳлил қилади, фаоллаштиради, ўқув фаолиятини, ўқув жараёнидаги психологик ва бошқарув муҳитини рағбатлантиради, у умумтаълим мактабларининг таълим муҳитида таълим ва мослашув жараёнининг марказий фигурасидир.

Технологик таълим мактаб ўқув дастурининг бир қисми бўлиб, ўқувчиларнинг ижтимоийлашуви омили ва воситаси сифатида ва “мактаб ўқувчиларининг умумий ва касбий технологик маданиятни, технологик ўзгаришларнинг умумий ва махсус усулларини фаол ўрганиш жараёни ва натижаси” сифатида тақдим этилади. Воқелик, инсоннинг технологик қобилиятлари ва

ижодий қобилиятларини ривожлантиришидир. Бироқ, сўнгги ўн йил ичида ушбу турдаги таълимнинг мақсадлари бир қатор ўзгаришларга дуч келди: юқори технологияли рақобатбардош дунёда ўқитувчилар ишининг мазмунига таъсир кўрсатадиган "универсал рақамли саводхонлик" ни ривожлантиришга устувор аҳамият берилади.

Таълим технологияси атамаси бошланғич ва ўрта мактаблар, коллеж ва университетлар, корпоратив ўқув сайтлари ёки уйда мустақил таълим бўладими, таълим шароитида технологиядан фойдаланишни англатади. Аммо бу мунозарада умумтаълим мактабларида синфлардаги таълим технологиясига еътибор қаратилади.

Таълим технологлари кўпинча ўқув воситалари атамасидан фойдаланадилар ҳамда ўқитувчилар ва ўқувчилар ўрганишни қўллаб-қувватлаш учун фойдаланадиган барча қурилмаларни дарс машғулотлари жараёнида ифодалайдилар. Бироқ, кўпгина ўқитувчилар учун таълим технологияси, ўқитиш воситалари ва ўқитиш технологияси атамалари бир-бирининг ўрнида ишлатилади ва улар чалкаш тушунчаларда қолишлари мумкин. Бундан ташқари, асосий еътибор бугунги кунда мактабларда қўлланиладиган енг замонавий ҳисоблаш ва алоқа қурилмаларига, технология дарсларида қўлланилаётган рақамли технологияларга қаратилади.

Технология бугунги кунда таълим ландшафтини шакллантирувчи энг кучли омилдир. Кўпгина мактаб туманлари планшетлар ва компютерлар каби аппарат воситалари билан таъминлаш, интернетга уланишни яхшилаш ва ўқитувчилар ва талабалар учун компютер саводхонлигини оширишга қаратилган дастурларни амалга ошириш орқали синфда технология даражасини оширишни қўллаб-қувватламоқда. Гарчи ўқитувчилар таълим технологияларининг афзалликларини умуман қадрлашса-да, улар кўпинча янги таълим технологияларини муаммосиз ва самарали интеграциялашда қийинчиликларга дуч келишади. Янги технологик асбоб-ускуналарни сотиб олишдан тортиб, янги таълим воситаларини ўз ичига олиш учун ўқув дастурлари ва ўқитиш техникасини мослаштиришгача, технология интеграцияси мактаб тизимининг ҳар бир даражасидаги ўқитувчилар учун жиддий муаммоларни келтириб чиқаради.

Технология таълими.

Технологик таълим - бу билимларни (масалан, ахборот ва коммуникация технологиялари, материаллар ва тузилмалар, операциялар ва ишлаб чиқариш, стратегиялар ва бошқарув, тизимлар ва назорат ва технология ва ҳаёт каби), ресурслардан фойдаланиш бўйича кўникмалар ва тажрибаларни мақсадли қўллашни ўрганишдир. инсон еҳтиёжларини қондириш учун маҳсулот ва тизимларга қиймат яратиш ёки қўшиш.

Ривожланаётган технология таълими.

Ривожланаётган технология таълими фанлари маҳаллий ва глобал миқёсда ижтимоий, иқтисодий ва технологик ривожланишни енгиш учун турли хил еътибор билан турли вақтларда киритилади. Ривожланаётган технология таълими тарихини 1930-йилларда кичик техник мактабларнинг, 1950-йилларнинг охиридаги бир қатор техник фанларнинг, 1960-йилларнинг охиридаги технологик таълим мактаблари ва тегишли фанларнинг, 1980-йиллардаги ҳисоблаш фанларининг, 1980-йиллардаги янги техник ўқув дастурининг ривожланишига қайтиш мумкин. 1997-йилда ва 2000-йилда Технология таълимининг асосий таълим соҳасининг ривожланиши, десак хато бўлмайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Робб, Мисҳаел Бенжамин. (2010). Hew Wайс оф Реадинг: Тҳе Импаст оф ан Интерастиве Боок он Ёунг Сҳилдренъс Сторй Сомпреҳенсион анд Парент-Сҳилд Диалогис

MATEMATIK TIZIMIDAN FOYDALANISHNI SAMARALI RIVOJLANAYOTGAN YO‘NALISHLAR

Chirchiq davlat pedagogika universiteti t.f.d. professor **B.Sh.Radjabov**,
baxtiyorradjabov@gmail.com

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Aniq va tabiiy fanlarni o’qitish metodikasi(matematika) mutaxassisligi 2-kurs magistri N.B.Murodullayeva, murodullayevanilufar98@gmail.com.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Oliy ta'limda matematik fanlarni o'qitishning integratsion modellarini loyihalash metodikasi, bugungi kunda ta’lim dasturiy mahsulotlaridan foydalanishga mo‘ljallangan “Mathematika” matematik tizimidan foydalanishni samarali rivojlanayotgan yo‘nalishi haqida ma‘lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Oliy ta'lim, matematika, o'qitish metodikasi, matematik tizim, integratsiya, modellashtirish.

Bugungi kunda Oliy matematika o‘quv fani sifatida texnik, iqtisodiy, gumanitar mutaxassisliklar o‘quv rejalarida muhim o‘rin egallagan. Ammo, matematika qonunlari va postulatlari ko‘plab yillar davomida o‘zgarmay kelsada, afsuski uni o‘qitishdagi muammolar yo‘qolmaydi. Oliy maktab pedagoglariga, matematika o‘qitish metodikasi va ta’lim jarayonibarcha ishtirokchilari uchun, matematik bilim va holatining zamonaviy bosqichi xususiyatlari yaxshi ma’lum:

−matematika uchun ajratilgan soatlar hajmining kamligi;

−maktab bitiruvchilarining matematik bilim darajasi bilan oliy ta’lim talablari yuqori darajada farqlanishi;

−OTM bitiruvchilari matematik bilimi va zamonaviy ilm va texnologiyalarning obyektiv talablari orasidagi uzuilishning chuqurlashishi. Davlat ta’lim standartlarida ma’ruza, auditoriya mashg‘ulotlarini kamaytirish va kursni mustaqil o‘zlashtirish uchun soatlarni orttirish nazarda tutilgan. Talabaning mustaqil ta’limi o‘qituvchi tomonidan boshqariluvchi, tizimli mustaqil faoliyatni nazarda tutadi. A.N.Krilov ta’kidlaydi-ki, oliy talimning asosiy vazifasi – “o‘qishni bilishni o‘rgatish” va hech bir maktab yetuk mutaxassisni chiqara olmaydi: mutaxassisni uning o‘zi faoliyati orqali shakllantiradi. “O‘qishni bilish” talabalarda mustaqil ishlash davrida to‘la rivojlanadi. O‘quv jarayoniga ma’ruza matnlari, amaliy mashg‘ulotlarni olgan matematika bo‘yicha o‘quv komplekslar kiritilgan. Bunda mustaqil ishlash uchun katta hajmdagimasalalar kiritilgan, o‘z-o‘zini rivojlantirish va nazorat qilish uchun turli materiallar, ijodiy topshiriqlar berilgan.

Ta'limdagi integratsiya - bu bolaning shaxsini rivojlantirish va o'z-o'zini rivojlantirishga qaratilgan dunyoning yaxlit ko'rinishini shakllantirish uchun ma'lum bir ta'lim tizimi doirasida tarkibning tarkibiy qismlari o'rtasida aloqalarni o'rnatish jarayoni.Zamonaviy maktabda fanlarni integratsiyalashuvi yangi pedagogik echimlarni faol izlash, o'quvchilarga samarali va asosli ta'sir ko'rsatish uchun pedagogik xodimlarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish yo'nalishlaridan biridir. Integratsiya o'quvchilar bilimining parchalanishi va mozaikasini bartaraf etishga yordam beradi, ularning yaxlit bilimlarni, umuminsoniy qadriyatlar majmuini egallashini ta'minlaydi. Mahalliy va xorijiy pedagogika fanida integratsiya muammolarini o‘rganish bo‘yicha boy tajriba to‘plangan. Turli davrlarda ta’lim jarayonida fanlararo aloqadorlikdan foydalanish vazifasini Ya.A.Komenskiy, I.G.Pestalozsi, J.-J.Russo, L.N.Tolstoy, K.D.Ushinskiylar ilgari surdilar. Axborot hajmining tez o'sishi sharoitida uni idrok etish va tushunish imkoniyati keskin kamayadi. Bundan chiqish yo‘li turli fanlarni sintez qilishda, yaxlit kurslarni ishlab chiqishda, barcha maktab fanlarini o‘zaro bog‘lashda ko‘rinadi.

Kontent integratsiyasining uchta darajasi mavjud o'quv materiali:

• predmet ichidagi - tushunchalar, bilimlar, ko'nikmalar va boshqalarning integratsiyasi. alohida elementlarning ichida;

• fanlararo - faktlar, tushunchalar, tamoyillar va boshqalarni sintez qilish. ikki yoki undan ortiq fanlar;

• transdisiplinar - ta'limning asosiy va qo'shimcha mazmuni tarkibiy qismlarining sintezi.

Integrativ ta'limning asosiy g'oyalari quyidagilardan iborat:

• Ta'limning shaxsiy yo'nalishi (Inson - asosiy qadriyat ta'lim jarayoni);

• umumlashtirilgan predmet tuzilmalari va faoliyat usullarini shakllantirish (qonunlarni anglash asosida bilimlarni o'zlashtirish);

• ta'limd a ma'no hosil qiluvchi motivlarning ustuvorligi (rag'batlantiruvchi, ichki, tashqi va tashkiliy);

• o'qitishdagi izchillik (ilmiy nazariya doirasidagi aloqalarni anglash);

• muammoli o'rganish;

• faoliyatni aks ettirish;

• Dialogik (Haqiqat dialogik muloqot jarayonida tug'iladi).

Integrativ ta'limning maqsadi: dunyoga yaxlit tasavvurni shakllantirish. Integral ta'lim doirasida alohida texnologiyalarni ajratib ko'rsatish mumkin:

• integratsiya;

• dizayn texnologiyalari;

• jahon axborot hamjamiyatida ta'lim texnologiyalari;

• Internetga asoslangan yirik tizimli o'quv kurslarini o'qitish.

Integratsiyalashgan darslarni rejalashtirishda quyidagilar hisobga olinadi:

• bilim bloklari birlashtirilgan, shuning uchun uni to'g'ri aniqlash muhimdir asosiy maqsad dars;

• ob'ektlarning mazmunidan maqsadga erishish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar olinadi;

• o'quv materiali mazmunida ko'plab havolalar o'rnatiladi;

• integratsiyalangan tarkibning qismlari darsda zarur bo'g'in bo'lib, yakuniy yakunni olishi uchun rejalashtirilgan.

B.P.Yusov o'zining ilmiy maqolasida shunday yozadi: “Zamonaviy pedagogikaning asosiy masalalaridan biri, konstruktiv javobi ta’lim makonining o‘zidir. ta'lim va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlik haqida. Madaniy dominant an'anaviy ta'limga xos emas. U ta'lim va hayotni bog'lash tamoyiliga asoslanib, asosan uning real ijtimoiy-iqtisodiy ko'rinishi (mehnat maktabi), shuningdek, turli xil tamoyillar kombinatsiyasi orqali zamonaviy fanlarga (maktab fanlariga) to'liq mos keladigan tizimda tashkil etilgan. ilmiylik va hayotiylik (fanlararo aloqalar, integratsiya kurslar).Ta'limning yangi madaniy yo'nalishga o'tishi zamonaviy pedagogik tafakkurning rivojlanishi bilan tayyorlandi. Ko'rib chiqilayotgan muammo nuqtai nazaridan, mahalliy pedagogikada uchta eng muhim yo'nalishni ajratib ko'rsatish mumkin.

1. Ta'limni madaniyatni shakllantiruvchi muhit, kichik madaniyat, madaniy mikrokosmos sifatida tushunish. Ta’limga madaniy yondashish asoslarini hozirgi zamonda V.S.Bibler, E.V.Bondarevskaya, A.P.Valitskaya, O.S.Gazman, V.P.Zinchenko, V.T.Kudryavtsev, V.I., B.P. Yusov va boshqalar.Madaniyatga yo‘naltirilgan pedagogik tafakkurning muhim vazifalaridan biri - rus maktabining qadriyat-gnoseologik asoslarini izlash I.V.Bestujev-Lada, E.P.Belozertsev, I.D.Goncharov, I.V. G.B.Kornetova, N.D.Nikandrova va boshqalar.

2. Bilimdan shaxsni rivojlantiruvchi, shaxsga yo'naltirilgan paradigmaga o'tish. V.V.Davydov, L.V.Zankov, D.B.ning loyihalash, dastur va uslubiy ishlab chiqish va amalga oshirish bilan bog‘liq holda

o‘quv jarayoni imkoniyatlariga yangicha yondashuv shakllanmoqda. Shaxsni rivojlantiruvchi yangi tipdagi tarbiyaning psixologik-pedagogik asoslari I.B.Kotova, V.A.Petrovskiy, V.I.Slobodchikov, M.A.Xolodnaya, E.N.Shiyanov, I.S.N.I.Bondar, E.Alekseev, E.V.V. S.V.Kulnevich, V.V.Danilchuk, V.V.Zaytsev, M.V.Klarin, N.K.Sergeev, V.A.Sitarov, E.N.Sorochinskaya, L.M.Suxorukova va boshqalar.

3. Pedagogikaning umumiy uslubiy madaniyatini sezilarli darajada oshirish, empirik va nazariy tafakkurni farqlash, ilmiy-pedagogik tadqiqotlarni nazariy darajada olib borish imkoniyati.

Zamonaviy pedagogik tafakkurni rivojlantirishning dastlabki ikki yo'nalishi "XXI asrda ta'lim maqsadi g'oyasini tubdan o'zgartirmoqda: ta'limni talabalar tomonidan bilim, ko'nikma va ko'nikmalarni egallash va ularni o'rganishga tayyorlash sifatida an'anaviy tushunish. hayot qayta ko‘rib chiqilib, uning o‘rnini shaxsning shakllanishi, o‘zini, uning insoniy qiyofasi, o‘ziga xos individualligi, ma’naviyati, ijodkorligi sifatidagi ta’limga kengroq qarash egallaydi”. Ular hozirgi zamon pedagogik madaniyatini rivojlantiradi va boyitadi, katta hissa qo‘shmoqda tarixiy rivojlanish Gumanistik pedagogikaning paradigma asoslari”. Aynan shu madaniy integratsiyani tushunish barcha sohalarni qamrab oladi maktab hayoti va tadqiqotimizning asosini tashkil qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Методика и технология обучения математике. Курс лекций: пособие для вузов / Под науч. ред. Н.Л.Стефановой, Н.С.Подходовой, - М.: Дрофа, 2005. -280 с.

2. Преподаватель вуза: технология и организация деятельности. Учеб. Пособие / Под ред. д-ра эконом. наук проф. С.Д.Резника - М.: ИНФРА- М, 2009.- 389 с.

3. Мысли о современной математике и ее изучении. Учеб. Пособие / Под ред. Кудрявцева Л.Д. – М.: Наука, гл.ред. физмат. лит-ры, 1977. - 109 с.

4. Актуальные проблемы преподавания математики в техническом ВУЗе: материалы второй межвузовской научно-методической конференции. – Омск: Полиграфический центр КАН, 2012. - 188 с.

THE SIGNIFICANCE OF DIGITAL ITEMS IN TEACHING

Namozov Shahrosul
Chirchik state pedagogical University

Abstract: This article depicts the stages of advancement of advanced innovations, compelling strategies of utilizing computerized advances within the instructive prepare, thoughts around the significance of utilizing computerized instructive assets.

Keywords: digital technologies, digital education, educational process, modern information technologies, educational resources, cloud technologies.

Nowadays, computerized innovations are quickly creating and in all regions require keeping up with the times. Right now, preparing and instruction have gotten to be one of the most squeezing issues within the world. Because it is now not a mystery to anybody that it is quality instruction that plays an imperative part in sparing the world in which we live from different issues. Much appreciated to this, our state allocates significant reserves for instruction. Noteworthy work is additionally being carried out in this heading in our nation.

Computerized innovations are creating at a huge speed. Numerous ranges of activity are exchanging to computerized frameworks: clinics, catering foundations, instructive teach. Within the present day period, when the speed of getting and utilizing data has enormously expanded, in our conclusion, it is incomprehensible to progress the quality of instruction and teach socially dynamic youth without

presenting computerized technologies into the instruction framework. Already, we conducted instructive programs within the conventional way within the frame of addresses. Presently the method of digitization of instruction has started. Online lessons conducted on TV can be considered as portion of the move to computerized instruction. This handle demonstrated that a understudy can get an instruction without clearing out domestic. Reflecting on the other benefits of the move to advanced instruction, it is suitable to incorporate the taking after:

- understudies will have the opportunity to think about anyplace and anytime;
- understudies will be able to select subjects and get instruction at domestic indeed in farther towns where there are not sufficient masters;
- a culture of accepting and utilizing data on the Web is being shaped;
- brings the instruction framework to a unused level;
- drastically decreases the cost of time and cash;
- it'll have the advantage of not getting misplaced within the "advanced world" and getting a great work.

The presentation of advanced instruction permits instructors to create abilities in working with computerized innovations and organize different open courses by means of the Web.

Viable strategies of advanced innovations ought to be utilized in instruction whereas keeping up the quality of instruction:

-Yield recommendations to the authorized bodies to extend the scope of the utilize of advanced advances within the organization of the instructive prepare and the

improvement of data assets, learning devices and remove learning advances, to correct administrative legitimate acts directing the exercises of higher

instructive teach, including inventive understudies in college digitalization

ventures, the creation and improvement of structures prepared with high-performance advanced gadgets, classrooms, research facilities; creation of centers, counting media studios, etc.

- Ensuring solid integration of present day data and communication

innovations and instructive advances, making extra conditions for the

persistent advancement of proficient abilities of educating staff.

The presentation of modern data innovations into the instructive prepare makes it conceivable to actuate the instructive handle, increment the pace of the lesson, increment the volume of free and person work of understudies. Nowadays, in arrange for the learning handle to be total, each instructor has to get ready and conduct a lesson utilizing different electronic instructive assets, since their utilize can make the lesson more enthusiastic, curiously, wealthy and compelling.

Computerized learning is an instructive hone that makes a difference the instructive prepare and gives unmistakable comes about. It serves not as it were to proceed the instructive prepare with the offer assistance of advanced instructive devices, but moreover to assist make strides the quality and adequacy of training.

Computerized instructive assets (electronic course readings, mentors, test systems,

intuitively packs, word references, reference books) offer assistance the educator to conduct an energizing lesson, effectively absorb the essential fabric to understudies.

The use of computerized innovations within the classroom is fundamental, and they:

- permits you to successfully organize bunch and autonomous work within the

classroom;

- permit individualization of the instructive handle;

- expanding intrigued in classes;
- actuation of cognitive action of understudies;
- advancement of students' inventive potential;
- utilized when overhauling a lesson.

CONCLUSION

In conclusion, it can be said that the presentation of computerized innovations into the instruction framework plays an imperative part within the modernization of the country's education system. It also ensures that we possess an critical put within the worldwide community. Today's classrooms are exceptionally distinctive from decades back, and classrooms are prepared with computers, iPads, tablets, smart sheets and other sorts of instructive advances. As somewhere else within the world, seven advanced era screens have showed up in Uzbekistan and are being utilized to make strides picture quality - a TV, a computer, a tablet, a tablet, a phablet, a smartphone and a keen observe.

REFERENCES

1. Burcu Arisoy, Beykent University, Department of Human Resources Management, 34100, Istanbul, Turkey

https://orcid.org/0000-0001-7452-299

2. Mota, R., & Scott, D. Education for innovation and independent learning. Elsevier.(2014).

TALABALARNI MUSTAQIL IZLANISHLI FAOLIYATGA TAYYORLASH METODIKASI

O`rishov A.N.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq, O‘zbekiston

E-mail: alisherori714@gmail.com

Jahonda informatika ta’limining rivojlanish tendensiyalari (insonparvarlashtirish, gumanitarlashtirish, texnologiyalashtirish) ko‘rsatishicha, o‘qitishning zamonaviy shakllari va texnologiyalari milliy, mintaqaviy va global miqyoslarda jadal rivojlanmoqda. Xususan, Yevropa mamlakatlari va AQSh da «Merit» (o‘rta maktabga iqtidorli bolalarni tanlash), VISBI (ta’limda hamkorlik), Hed start (akademik o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan kompensator o‘qitish), PISA (o‘quvchilarni xalqaro baholash) dasturlari, Dalton-reja (individual o‘qitish tizimi) keng qo‘llanilmoqda. O‘quvchilarning intellektual qobiliyatini rivojlantirish jarayonida kompetensiyaviy yondashuv asosida modernizatsiyalashtirilgan infografika vositalaridan foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Dunyoda informatika ta’lim mazmunini modernizatsiyalash, uning ilmiy-metodik, axborot-dasturiy ta’minotining konseptual asoslarini, an’anaviy o‘qitishga muqobil texnologiyalar (face-to-face learning, «Distance Education» «E-Learning») ni takomillashtirish borasidagi tadqiqotlar muhim o‘rin egallamoqda. Umumiy o‘rta ta’lim maktab o‘quvchilarining fazoviy tasavvurlarini rivojlantirishga imkon beruvchi ilmiy o‘quv-axborot resurslari bankini yaratish, ijodiy fikrlashining matematik apparatini kengaytirish, o‘qitishda bilish ehtiyojini faollashtiruvchi supertyutorlar (mashq qildiruvchi dasturlar) va «Blended Learning» metodini qo‘llash Vatanimiz intellektual resurslari salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Mamlakatimizda iqtidorli bolalarni qo‘llab-quvvatlash, o‘qitish uchun keng imkoniyat va shart-sharoitlar yaratildi. Maktab o‘quvchilarining informatika fanidan jahon olimpiadalarida faol ishtirok etishini ta’minlash, mahorat darslari, seminarlar, treninglar, vebinarlar va onlayn maslahatlashuvlarni

tashkil etish borasida tizimli ishlar olib borilmoqda. Xozirgi kunda Informatika, matematika, kimyo, biologiya fanlarini chuqurlashtirilgan tarzda o‘rganish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Shu nuqtai-nazardan maktablarda informatikani o‘qitishda amalda qo‘llanilayotgan sinf-dars usuliga muqobil texnologiyalar (munosabatlar pedagogikasi, har tomonlama tarbiyalash, qat’iy belgilab qo‘yilgan dasturlar va darsliklarsiz o‘qitish, loyihalash va yuklamani ko‘paytirish metodi, kreativ faoliyatga yo‘naltirilgan ijodiy topshiriqlar, mustaqil izlanishli faoliyat) orqali informatikani o‘qitishni takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonini samarali tashkil etilishi bevosita talabalarning ilmiy dunyo qarashini shakllantirishga, ularda o‘z ustida mustaqil izlanishli faoliyat yuritish ko‘nikmalarini rivojlantirish zaruriy omillardan sanaladi. Mustaqil izlanishli faoliyat muayyan darajada tizimli yo‘lga qo‘yilishi, shuningdek pedagoglar innovatsion yondashuvlar asosida tanish bo‘lmagan va oson anglanadigan mavzularni o‘tishda savollarga og‘zaki va yozma javob berish, mavzu yuzasidan lug‘at tuzish, yozma ishlar mavzuni bayon qilish uchun reja tuzish, yangi mavzuni mustahkamlashga oid qo‘shimcha materiallar bilan tanishishga qaratilgan talabaning individual ish rejasini tuzib chiqish, amaliyotda nazariy bilimlarini qo‘llay olish malakasini mustahkamlashga oid tahliliy, taqqoslovchi topshiriqlar berish, ijod qilishga o‘rgatish, ko‘rsatma va didaktik tarqatmali materiallar asosidagi mustaqil ishlarni tashkil qilish kabi ilmiy pedagogik vazifalar belgilab olishi mumkin.

Bo’lajak o‘qituvchilarning mustaqil izlanishli faoliyatini takomillashtirishda innovatsion pedagogik texnologiyalarni tatbiq qilish, oldindan rejalashtirilgan natijaga erishishga yo‘naltirilgan kasbiy tayyorgarlik jarayonini loyihalash muammosini metodik jihatdan hal etishga yo‘naltiriladi. Bugungi kunda innovatsion pedagogik texnologiyalar tadqiqiy asosini mustaqil izlanishli faoliyat, shaxsiy faoliyatli yondashuv, tanqidiy-ijodiy fikrlash, muammolarni hal qilish, qaror qabul qilish va jamoada hamkorlikni qaror toptirishga oid pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish ehtiyoji yuzaga kelmoqda.

O‘qitish vositalarining yuqori unumdorligini ta’minlash va ulardan oqilona foydalanish vazifasi mutlaqo yangi o‘qitish modeli, ta’lim jarayonining o‘ziga xos yo‘nalishini vujudga keltiradi.

Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘qitish texnologiyasining asosiy tavsifi sifatida uning tizimliligi, ilmiyligi, qayta tiklanuvchanligi, qo‘shiluvchanligi, samaradorligi, sifat va motivlashganligi, algoritmliligi, axborotliligi, nusxa olish imkoniyati, yangi sharoitga moslashtirilishi kabi jihatlariga e’tibor qaratiladi.

O‘qituvchi bayon qilayotgan mavzuni o‘quvchi ko‘rgazmali qurollar yordamida tinglashdan tashqari, to‘liqroq ma’lumotga ega bo‘lib, uni ko‘ra oladi va to‘liq tasavvur etadi. Bu esa o‘quvchining bilim olishida samarali natijalarni olishi uchun mustaqil izlanishli faoliyatga chaqiradi.

Mustaqil izlanishli faoliyatning ijobiy xususiyatlari V.I.Andriyanova, O.B.Berdiyeva, E.I.Zakinov, O‘.N.Sultonova, Sh.Yunusova, Z.Nishonova, J.Tolipova va N.Xalilovlar tomonidan o’rganilgan. Masalan, pedagog olim S.Matjonovning ilmiy izlanishlari ham o‘quvchilarning mustaqil ishlarini tashkil etishga bag‘ishlangan bo‘lib, unda darslarda o‘quvchilarning og‘zaki va yozma ijodiy ishlarini tashkil etish masalalari tadqiq qilingan. Zero, yosh avlodni ma’naviy barkamol shakllantirishda mustaqil-izlanishli faoliyat yuritish o‘z-o‘zidan erkin tafakkurni talab qiladi. Mustaqil tafakkur, o‘z nuqtai nazariga ega bo‘lmagan o‘quvchi ijodkor bo‘la olmaydi, mustaqil faoliyat yuritolmaydi.

O‘qituvchining bu boradagi mustaqil izlanishli faoliyati mezonlari integrativ texnologik jarayonlarning samaradorligini ta’minlashda quyidagicha namoyon bo‘ladi:

- maqsadning aniqligi va uni tashxis qilinishi;

- o‘rganilayotgan mavzuga oid nazariy va amaliy masalalar va uni yechish usulining tizimli tarzda taqdim qilinishi;

- mavzularning ketma-ketligi, mantiqiyligi, bosqichma-bosqich davom qilishi;
- o‘quv jarayonining har bir bosqichida ishtirokchilarning o‘zaro harakat usullari ko‘rsatilishi;
- o‘qituvchining eng samarali o‘qitish vositalaridan foydalanishi;
- o‘qituvchi va o‘quvchilar faoliyatining motivatsion ta’minlanishi, bu jarayonda ularning shaxsiy-kasbiy funksiyalarining namoyon bo‘lishi (erkin tanlash, kreativlik, bahslashuv va h.k.

Informatika fanidan laboratoriya va amaliy ishlar metodi esa yuqorida ta’kidlanganidek talabalarning mustaqilligini rivojlantiradi, o‘quv materialini o‘zlashtirishni osonlashtiradi, fanga oid umumiy xulosalar chiqarishga o‘rgatadi.

Adabiyotlar

1. Normurodov, A., O'rishov, A. (2021). Comparative analysis of technologies for the development of optical networks. InterConf, 685-688.
2. Боймуродов, А. Х., & Азимқулов, С. Н. (2021). ТАЪЛИМ САМАРАДАОРЛИГИГА ЭРИШИШДА ТИЗИМДА ИННОВАЦИОН УЛУЛЛАР. ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES, 2(4), 839-843.
3. АЗИМҚУЛОВ, С. (2021). ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ ИННОВАЦИОН ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ АСОСИДА ТАШКИЛ КИЛИШДА ҚУЛЛАНИЛАДИГАН ЎҚИТИШ УСУЛ ВА ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ. ЎзМУ ХАБАРЛАРИ, 2(1), 54-57.
4. Азимқулов, С. Н. (2021). КЛАСТЕРНЫЙ ПОДХОД И ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В НАУЧНО- ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ. Academic Research in Educational Sciences, 3(2), 826-861.
5. Azimqulov, S. N. (2020). ZAMONAVIY TA'LIMNI AXBOROTLASHTIRISH TUSHUNCHASINING NAZARIY ASOSLARI. ТАЪЛИМДА ЗАМОНАВИЙ АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИННОВАЦИОН УСУЛЛАРИ, 4(44), 124-126.
6. Boymurodov, A. X., Azimqulov, S. N., & Davlatova, A. R. (2021). ZAMONAVIY TA’LIM TIZIMI AFZALLIKLARI VA IMKONIYATLARI. Academic Research in Educational Sciences, 2(11), 1389-1395.

TALABALARNING AXBOROTLASHGAN TA’LIM MUHITIDA MUSTAQIL ISH FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASINING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Qobilov T.A

Chirchiq davlat pedagogika universiteti o’qituvchisi, Chirchiq, O’zbekiston

Matematika fanini o‘qitishda masalaning ahamiyati juda katta bo‘lib, talabalarda matematikaga bo‘lgan qiziqishini orttirish, tayanch va fanga oid kompetensiyalarni shakllantirish uchun ta’lim jarayonida amaliy va nostandart xarakterdagi masalalardan foydalanish maqsadga muvofiq . Dars jarayonlarida kuzatilgan kamchiliklardan biri, talabalar o‘xshash masalalarni bir xil usuldan foydalangan holda yechishadi yoki matematika fanini anglamasdan turib, formulalarni shunchaki yodlagan holda (yondaftardan foydalanib) test topshiriqlarini bajarishadi.

Shu bilan birga pedagogik va matematik tadqiqotlarda mustaqil ish faoliyatini takomillashtirishga qaratilgan vazifalar aniqlangan, ammo ular ta’lim tizimida yetarlicha yoritilmagan, amaliy ko‘rsatmalar ishlab chiqilmagan. Talabalarning mustaqil ish faoliyatini takomillashtirish uchun zarur bo‘lgan pedagogik shart-sharoitlar aniqlanmagan.

Ta’lim yo‘nalishlarining amaldagi o‘quv rejalarida ayni bir fan uchun belgilangan umumiy o‘quv soati ikki qismga: auditoriya va mustaqil ish faoliyati soatiga ajratilgan. Auditoriya soati o‘quv rejalarida

auditoriya mashg‘ulotlari (ma’ruza, amaliy, seminar va laboratoriya ishlari) uchun taqsimlangan holda berilgan. Mustaqil ish faoliyati soati yaxlit holda berilgan bo‘lib, talabalarning mustaqil o‘quv faoliyatini qanday materiallar asosida yo‘lga qo‘yish har bir fanning o‘ziga hos hususiyatlaridan kelib chiqib bu fan o‘qituvchilarining uquvi, bilimi tajribasi va pedagogik mahoratiga havola qilingani holda mustaqil ish faoliyati soatlarini bajarish tavsifi va ko‘rsatmalar bir qator meyoriy xujjatlarda berildi.

Mazkur loyiha doirasida oliy ta’lim tizimida mustaqil ish faoliyati talabalarning bilim olishdan maqsadlari va shu maqsadlarga qanday erishishlari – mavjud o‘quv resurslardan foydalangan holda amaldagi o‘quv dasturlari doirasidagi materiallarni qanday o‘zlashtirishlari bo‘yicha mustaqil qaror qabul qilishlarini nazarda tutadi. O‘qituvchilar talabalarni ta’lim olishdagi individul strategiyalarni shakllantirish bo‘yicha talabalarning intilishlarini olqishlash va to‘g‘ri yo‘naltira olishlari lozim. Talaba yakka holda samaraliroq ishlaydimi yoki bir necha kishidan iborat guruh bilan birgalikda ishlashni yoqtiradimi, talaba vaqtini kutubxonada o‘tkazadimi, yoki unga Internet tarmog‘idagi mavjud elektron materiallardan foydalanish qulayroqmi – mustaqil ish faoliyati sharoitida talaba ishni qanday qilib yaxshiroq, samaraliroq va qulay-roq tashkil etish kerakligini o‘zi yaxshi bilishi kerak. Talaba olgan bilimlari sifatiga javobgarlikni o‘ziga olishi kutiladi.

Odatda talaba o‘qituvchini bilim o‘chog‘i hamda talabani qanday bilim olishini yaxshi bilguvchi inson sifatida qabul qiladi. Haqiqatda esa o‘qituvchi talabalarni oliy o‘quv yurtida o‘qishi davomidagina ularga javobgar bo‘ladi, lekin u har doim ham uning yonida bo‘ladimi? Talaba o‘quv dargohini tamomlaydi va bir o‘zi o‘z kelajagi bilan qoladi. U mehnat faoliyatini boshlaydi, u yerda u va faqat u olgan bilimlarini ko‘rsatib, amaliyotga tadbiq eta olishi kerak bo‘ladi. Davlatimizdagi zamonaviy iqtisod qonuniyatlari o‘z shartlarini ilgari surmoqda va shuning uchun bilimga faqat egalik qilish bilan chegaralanib bo‘lmaydi. Zamon bilan hamnafas bo‘lish, mustaqil qaror qabul qila olish, o‘z ustida doimiy ravishda ishlash, o‘z malakasini oshirib borish darkor. Shuning uchun talaba yoshlarning yangi avlodini mustaqil qaror qabul qila oladigan, bilim olishiga o‘zi mas’ul bo‘la oladigan qilib tarbiyalash ehtiyoji sezil-moqda.

Mustaqil fikrlaydigan talabalarni tarbiyalash davlatimiz ta’lim ti- zimining asosiy maqsadlaridan biridir. Manbai faqatgina o‘qituvchi ma’ruzalarida berayotgan mavzular bo‘lishi kerak emas.

Talaba o‘zi anglashi va harakat qilishi, o‘qituvchi esa, o‘z navbatida, talabalarning izlanishlarni o‘rganish ko‘nikmalarini, o‘tilgan materiallarni yanada chuqurroq o‘zlashtirish uchun qo‘shimcha ma’lumotlarni izlab topish qobiliyatlarini rivojlantirishga undashlari lozim. Ba’zan mustaqil holda o‘qish va mustaqil ish faoliyati tushunchalari adashtiriladi.

Mustaqil holda o‘qish rasmiy o‘quv jarayonidan tashqarida kechishi mumkin, ya’ni muayyan o‘quv yurtiga bormay turib, uyda o‘z materiallari asosida mustaqil, individual holda o‘qish, ta’lim olish mumkin. Bu qiziq pedagogik hodisa bo‘lsada, ushbu loyihada mustaqil holda o‘qish (o‘quv yurtiga bormay turib ta’lim olish) o‘rganilmaydi. Mazkur loyiha doirasida mamlakatimiz kelajagi uchun mustaqil fikrlaydigan, bilimli va malakali kadrlarni tayyorlash maqsadida rasmiy oliy ta’lim tizimida mustaqil ish faoliyati unsurlarini tadbiq etish va rivojlantirishga yo‘naltirilgan pedagogik chora-tadbirlar tahlil qilinadi.

Oliy ta’lim tizimida mustaqil ish faoliyatini takomillashtirishda quyidagi mustaqil ish turlaridan foydalanish mumkin:

takrorlash va masalalar yechish. Takrorlash va mashq qilishda pedagog dars paytida olgan bilimlarini takrorlaydi, tahlil qilib, umumlashtirib, fikrlab ko‘radi, eslab qoladi, amaliy topshiriqlarni bajarish ko‘nikmalari va malakalarini shakllantiradi.

yangi bilimlarni mustaqil o‘zlashtirish. Bunda talaba axborot manbalarini izlab topish, ular ustida ishlash, konspektlashtirish, fikrlarni izchil bayon qilish bo‘yicha ko‘nikmalarni egallaydi, mustaqil ish

faoliyati usul va uslublarini o‘rganadi.

ijodiy xarakterdagi ishlarni bajarish. Bunda talaba muammoli vaziyatlarni aniqlash, tahlil qilish, mustaqil ravishda qaror qabul qilish ko‘nikmalarini egallaydi, masalani hal qilishga ijodiy yondashishga o‘rganadi, ko‘rgazmali vositalar tayyorlash, ilmiy tavsifdagi izlanishlarni talab qiladigan topshiriqlarni hal qilish yo‘llari bilan tanishadi.

Oliy ta’lim tizimida mustaqil ish faoliyatini takomillashtirishda foydalaniladigan o‘quv vositalarini quyidagi guruhlarga ajratish mumkin: tashkiliy vositalar; o‘quv texnologiyalari, o‘quv-metodik materiallar; didaktik materiallar; axborot, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari; texnik o‘quv vositalari.

Shunday qilib, oliy ta’lim tizimida mustaqil ish faoliyatini takomillashtirishning maqsadini belgilab olish, shunga binoan mazmunini takomillashtirish va o‘qitish sifatini kafolatlovchi zamonaviy usul va uslublari hamda shakl va vositalarini belgilab olish mustaqil ish faoliyati ni to‘g‘ri tashkil etishga asos bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Janabergenova A. Matematikadan talabalarning mustaqil ishini tashkil qilish uslubi // Ta’lim, fan va innovatsiya. / Ma’naviy- marifiy, ilmiy-uslubiy jurnal. Toshkent. – 2018.

PRINCIPLES OF IMPLEMENTING A COMPETITIVE STRATEGY IN THE DIGITAL ECONOMY OF UZBEKISTAN DURING THE DEVELOPMENT PERIOD

Kushakova M.N.
Acting Associate Professor, Tashkent State Transport University
Umarova D.R.
Senir teacher, Tashkent State Transport University

After Uzbekistan gained independence, the policy of socio-economic stabilization was developed under the leadership of the first President of Uzbekistan I.A. Karimov in order to bring the country's economy out of a deep recession and ensure its macroeconomic stability. The effectiveness of this policy has been demonstrated in the thirty-two years since independence.

After Uzbekistan gained independence, economic growth has been developing in our country. It is a fact: there is no development where there is no competition. Because if a competitive environment is not created in economic processes, the level of monopolization will increase. To create a competitive environment, the state must pursue an antimonopoly policy, take measures to remove the economy from monopoly, and create a legislative framework in this direction. In any country that has transitioned to a market economy, healthy competition and fair trade rules play a very important role. Because healthy competition increases productivity, creates new jobs, develops innovation and, most importantly, ensures consumer welfare. Healthy competition leads to lower prices and higher quality of goods and services. Our committee is entrusted with a wide range of tasks and tasks in this direction, and maximum attention is paid to them.

The modern economy is becoming a digital economy. After all, we live in an age of development, and it is impossible to describe our life without modern technologies. Today, the Internet brings convenience to the whole world. The digital economy is designed to meet the demands of the times. The computer field brings us convenience in all our work. [1] He also makes a huge contribution to small business and entrepreneurship. It is based on global demand in the business sector in terms of strategy and

competitiveness, and this, of course, with the help of modern networks.

The concepts of small business and entrepreneurship, their meaning and content. One of the main factors of economic development in market conditions is the development of small business and entrepreneurial activity. The concepts of small business and entrepreneurship in their current understanding were first used by the English economist Richard Cantillon in the late 17th and early 18th centuries. In his opinion, an entrepreneur is a person who operates under risk conditions. The concept of "entrepreneurship" is an independent activity of citizens aimed at obtaining personal income and profit. This activity is carried out on its own behalf at the expense of its own property liability and legal liability of the legal entity. Entrepreneurship is always associated with market strategy. Market development strategy is one of the growth strategies associated with the movement of goods and services into a new market.

Research methodology. Competitive tasks, types and methods are the essence of the concepts of strategy and business development in the digital economy.

— influence supply in order to coordinate production with demand (consumption).

The task of allocating competitive resources allows for the rational use of production factors at the enterprise, in the area where they are most effective.

The innovative function of competition means the introduction of various forms of innovation based on the achievements of scientific and technological development and requiring the development of subjects of a market economy.

The task of adapting competition is aimed at rational adaptation of enterprises to the conditions of the internal and external environment and means their transition from economic survival to expansion of areas of economic activity.

The distribution function of competition directly affects the distribution of goods produced among consumers of the gross domestic product. Interindustry competition is the struggle between enterprises in different industries to obtain the highest rate of profit.

Types of competition: Pure competition, Pure monopoly, Monopolistic competition, Oligopoly, What is strategy? How does this serve the purpose of the nation? What are the prospects for the chosen goals?

Strategy is a system for finding, formulating and developing doctrine that, when consistently and carefully implemented, ensures long-term success.

The goal of the strategy is to ensure the competitiveness of the planned business after a certain number of years or in a market economy. [2]

The strategy is primarily focused on small businesses or entrepreneurship. Business Strategy: This strategy is constantly reviewed. As Porter notes, there are mainly competitions to reduce costs and differentiate. One of them is aimed at reducing prices, and the other is aimed at improving quality and increasing the consumer value of the product. To these two main strategies we add the new product introduction strategy and the market development strategy as independent strategies. A cost reduction strategy aims to achieve success in market competition through much lower prices. He makes a great contribution to business development in the digital economy. The Internet serves as a field that facilitates all our work. In the new digital market economy, we are seeing a highly developed online network marketing business. This is convenient for both buyers and sellers, who can buy clothes, food or medicine without leaving home. Every online store also has a delivery service. This will certainly serve development in accordance with the needs of the times and bring convenience to the people. We have mentioned only one of several factors in the development of the digital economy.

The dominance of competition in a market economy, the decisions of the President, all the conveniences of the current era and the development of the digital economy in the era of competition between consumers in a market economy are aimed at purchasing goods at convenient and low prices. This is very convenient for both consumers and entrepreneurs. Because the buyer tries to get more pleasure for every unit of money spent, strives to buy a cheap and high-quality product as soon as possible. In competition, there is a struggle between producers to obtain greater profits for the costs incurred and to sell goods as a result of this profit, that is, for favorable markets, sources of cheap raw materials, energy and cheap labor. Therefore, the main area of competition is the market. To ensure competitiveness in the market, the strategy factor of the entrepreneur or manufacturer is first necessary. The meaning of the word "strategy" is a long-term business plan or factor of profit or competitiveness aimed at gaining and maintaining its place in a market economy. Each entrepreneur must look at these factors separately. In a market economy, an entrepreneur must introduce new technologies, quickly develop types of goods that meet demand, have a qualified workforce and use modern marketing services. Then it becomes a competitive enterprise

President Sh. Mirziyoyev made the following statements on additional measures to improve the support system for entrepreneurs and further improve the business environment:

1. From May 1, 2021, the following additional measures of state support for business entities should be introduced:

2. It was taken into account that individual entrepreneurs have the right to use guarantees and compensation from the state fund for supporting entrepreneurial activity;

3. 70% of loans allocated within the framework of family business development programs should be directed to small business projects, 30% - primarily aimed at self-employment (productive use of land, development of crafts at home);

4. The Ministry of Economic Development and Poverty Alleviation, the Ministry of Investment and Foreign Trade for the creation of modern commercial and industrial space in the cities of Andijan, Namangan, Fergana, Samarkand, Urgut and Gijduvan districts, for construction and sale. Objects of trade and production in them to make proposals to the Cabinet of Ministers on the allocation to business entities at an auction of land plots with an area of at least 20 hectares with existing infrastructure;

In addition, other offers are included. Our President is creating many conditions for today's entrepreneurs to help them grow and contribute to the market economy. After all, if the country is rich, then the state will be stable. As the President, said, let entrepreneurs be rich, as long as they take their place in a competitive market economy; if they make a profit, this is a benefit to the state. Every entrepreneur can provide employment to the unemployed, export or import, benefit the budget of our country and compete with foreign countries. This will certainly contribute to the development of Uzbekistan. In conclusion, it should be said that a person should always be on the move! I think that we should use the convenience of the present time to develop small businesses, entrepreneurship or any profession and benefit the People! An example of this is the digital economy. First, we live in the 21st century! In the 21st century, we live in the age of development of Internet technologies, iPads, television and smartphones. Each office has advanced technology and whiteboards. The digital economy serves to improve human life in the era of development, and I think we should take advantage of it.

In conclusion, we can say that today's economists are very different from the economists of ten years ago, and they are different in terms of competitiveness in a market economy, or in creating business strategies, or in having classrooms equipped with computers, iPads, tablets, smart boards and other types of educational technology. To compete in a market economy, it is necessary to meet the demands of the

times. The demand for time has now extended to the computer field. Internet networks and computer fields are evolving to make all of our work easier. Every entrepreneur, businessperson or representative of any profession should understand this well. This is easier to understand for anyone who is a master of his craft, because we live in an age of development. The seven-screen digital generation is also emerging in Uzbekistan - TV, computer, tablet and smartphone. Each person must be guided by the age of his development in order to keep up with the demands of the time.

LIST OF REFERENCES USED

1. Message from the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the Oliy Majlis on January 24, 2020.

2. Electronic textbook of economic theory Khodiev B.Yu., Shodmonov Sh.Sh. 2021

3. Abdullaev M, Saidahror G, Ayupov R (2020), Current trends in training personnel for the digital economy.

4. Norbaeva N., Khashimova K., The role of the digital economy in the development of communication technologies Academicia: International interdisciplinary research journal 10(3), 25-31.

OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA O'QUV JARAYONINI TASHKIL ETISHDA FLIPPED CLASSROOM TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH

Rustamova Sh.A.
Ubaydilloyeva M.U
1-Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi @rustamova3196gmail.com
2-Chirchiq davlat pedagogika universiteti 3-bosqich talabasi
@ubaydullayevamunavvar4@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta'lim muasassalari talabalarining o'quv jarayonlarini tashkil etishda flipped classroom texnologisiyadan foydalanish haqida fikrlar yuritildi.

Kalit so'zlar: Mustaqil ta'lim, axborot texnologiyalari, filliped classroom, blended learning, kredit-modul tizimi, masofaviy ta'lim, individuallashtirish

So'ngi yillarda mamlakatda ta'lim-tarbiya tizimining sifati va samaradorligini oshirish, o'quvchi va talaba yoshlarda zamonaviy bilim va ko'nikmalarni shakllantirish, ta'lim tizimi hamda ilm-fan sohasi o'rtasida yaqin hamkorlik va integratsiyani, ta'limning uzviyligi va uzluksizligini ta'minlash borasida tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini yanada rivojlantirishning asosiy yo'nalishi sifatida dunyo miqyosidagi bugungi keskin raqobatga bardosh bera oladigan milliy ta'lim tizimini yo'lga qo'yish, darslik va o'quv qo'llanmalarni zamon talablari asosida takomillashtirish, ularning yangi avlodini yaratish, o'quv dasturlari va standartlarini optimallashtirish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llagan holda ta'limni boshqarishni avtomatlashtirish va har tomonlama tahlil qilib borish tizimini yaratish, elektron resurslar va masofaviy ta'limni yanada rivojlantirish, ta'lim oluvchilar o'rtasida IT-sohasidagi kasblarni ommalashtirish" kabilar belgilab berildi. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasining 3-bob 2-qismida ta'lim jarayonini raqamli texnologiyalar asosida individuallashtirish, masofaviy ta'lim xizmatlarini rivojlantirish, vebinar, onlayn, "blended learning", "flipped classroom" texnologiyalarini amaliyotga keng joriy qilishga keng e'tibor qaratilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 06.10.2020-yildagi PQ-4851-sonli “Axborot texnologiyalari sohasida ta‘lim tizimini yanada takomillashtirish , ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va ularni IT – industriya bilan integratsiya qilish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorida oliy ta‘lim tizimida axborot texnologiyalar sohasini rivojlantirish, fanlarni o‘qitishda ta‘lim jarayonini integratsiyalash kabi bir qancha masalalar ko‘rib chiqilgan.

Biz ushbu maqolada oliy ta‘lim muassasalari talabalari uchun mustaqil ishlarini tashkil etishda filliped classroom texnologiyalarining ahamiyati to’g’risida mulohaza yuritdik.

Ta’limning muammosi, shuningdek unga erishish yo’llari va usullari jamiyatning yangi texnologik tuzilmalarga o’tish davrida dolzarbdir. Hozirgi vaqtda ta’limdagi muqobil tajribalarning shakllantiruvchi salohiyatidan foydalanishga qaratilgan yondashuvlarni faol izlash davom etmoqda. Ba’zi yangi ta’lim texnologiyalari o’zlarining samaradorligini isbotlagan metodikalar, usullar va vositalardan foydalanishga asoslangan bo’lib, ular nafaqat turli formatdagi o’quv va o’quv matnlaridagi ma’lumotlarni o’z ichiga oladi. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalarining ta’limning boshqa texnik vositalariga qaraganda asosiy ustunligi nozikligi, ta’limning turli modellari va algoritmlariga sozlash, shuningdek, har bir ta’lim oluvchining hatti-harakatlariga yakka tartibda reaksiya qilish imkoniyati sanaladi. Bunday vositalardan foydalanish ta’lim jarayonini yanada faollashtirish, unga tadqiqotchilik va izlanuvchanlik xarakterini bag’ishlash imkonini yaratadi. Darsliklar, televideniya va kinofilmlardan farqli o’laroq, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ta’lim oluvchining xatti-harakatiga zudlik bilan javob berish, turli toifadagi ta’lim oluvchilar uchun materialni takrorlash, tushuntirish, puxtaroq tayyorgarlikka ega bo’lgan ta’lim oluvchilar uchun yanada murakkab va o’ta murakkab materialga o’tish imkoniyatini ta’minlaydi.

2011-yilda Clintondale High School da Michigan shtatida katta eksperimental tadqiqotlar o’tkazildi. Tadqiqotni o’qituvchi Andy Scheel tashkil etdi. Talabalar bir xil mazmunga ega bo’lgan materialni oldilar ammo ta’lim jarayonini tashkil etish shakli sezilarli darajada farq qildi, chunki bir gurux talabalar flipped learning texnologiyasi mantig’ida ishladi. Tajriba 20 hafta davomida amalga oshirildi va an’anaviy texnologiya bo’yicha talabalarning 13% o’quv materiallarini qoniqarli darajada o’zlashtirmagan. Flipped learning texnologiyasidagi talabalarning xech biri salbiy natija ko’rsatmagan. Ularning bilimlarini C+darajasidan kamroq baholagan. Tajriba shuni ko’rsatdiki ta’lim tasirining eng yaxshi omili ko’p vaqt davom etadigan barcha o’quv mashg’ulotlarining yozuvlari emas, balki davomiyligа 3-6 daqiqadan oshmaydigan kichik video kliplardir. Flipped learningning muvaffaqqiyatlari universitet ta’lim tizimida ham amalga oshirilmoqda. Bunda Turkiyaning xususiy MEF universiteti yetakchi o’rinni egallaydi. Bu Flipped learning modelini amalga oshiradigan va ushbu muqobil texnologiya bo’yicha umumiy tajribani amalga oshiradigan birinchi universitetdir. Xodimlar tomonidan o’tkazilgan MEF universitetida Flipped learning modelini amalga oshirish amaliyotini tahlil qilish shuni ko’rsatdiki, ushbu metod juda muvaffaqiyatli amalga oshirildi. Flipped learning texnologiyasi oliy o’quv yurtlari talabalarining o’ziga xos xususiyatlari va ta’lim ehtiyojlariga mos ravishda o’zgartirildi. Talabalar uchun qulay tarzda ishlab chiqilgan raqamli o’quv materiallarini o’rganish bilan bir qatorda, o’qituvchi bilan auditoriyadan oldindan savollar berish, sharh va tavsiyalar olish imkoniyatiga ega bo’lishadi. Texnologiyani amalga oshirish natijasida pedogogik va ijtimoiy ta’sir tahlili ostida ta’lim oluvchilar va tadqiqotchi talabalar o’quv materiallarini chuqur o’rganadilar, professional mahorat, muloqat ko’nikmalari, o’z-o’zini aks ettirish, o’z bilim faolioyatini rejalashtirish qobilyati rivojlanadi.

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida aralash ta’limning Flipped learning modeli asosida tashkil etilgan darslar talabalarning ijodiy qobiliyatlarini o’stirishda, bilim, ko’nikma, malakalarini mustahkamlashda, talabalarda fanga bo’lgan qiziqishni oshirishda yordam beradi.

Talabalar uchun qulay tarzda ishlab chiqilgan raqamli o’quv materiallarini o’rganish bilan bir qatorda, o’qituvchi bilan auditoriyadan oldindan savollar berish, sharh va tavsiyalar olish imkoniyatiga ega bo’lishadi. Texnologiyani amalga oshirish natijasida pedogogik va ijtimoiy ta’sir tahlili ostida ta’lim oluvchilar va tadqiqotchi talabalar o’quv materiallarini chuqur o’rganadilar, professional mahorat, muloqat ko’nikmalari, o’z-o’zini aks ettirish, o’z bilim faolioyatini rejalashtirish qobilyati rivojlanadi

Shunday qilib, mazkur ta’lim texnologiyasining o’quv jarayonida qo’llanilishi oliy ta’lim tizimini modernizatsiyalashning zamonaviy bosqichida mavjud pedagogik tizim funksiyalarini tubdan o’zgartirish, jumladan,o’qituvchi rolini bir shakldan boshqa shaklga o’tkazish, innovatsion va kommunikatsiya texnologiya vositalarini joriy qilish, aralash va masofaviy ta’lim shakllarini keng yoyish, talabaning mustaqil o’quv faoliyatini oshirish va uzluksiz ta’limga yo’naltirish, talabaning individual psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim berish yo’llarini izlab topishga imkon beradi.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, ta’limda Flipped learning texnologiyasidan foydalanish ham iqtisodiy, ham ijtimoiy foyda beradi. Shuning uchun ham bu boradagi nazariy, uslubiy va va boshqa jihatlar davr talablari asosida takomillashtirilishi bugungi kunning dolzarb vazifalardan biri ekanligini unutmasligimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “O’zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora tadbirlari” to’g’risidagi farmoni.2020.
2. Is‘hoqova Z., Mustaqil ish qanday yoziladi Toshkent “ Yangi nashr “ 2014
3. O.D.Fedotova, E.A.Nikolayeva “Alternativnaya obrazovatelnaya texnologiya Flipped”-2017
4. Rustamova, Sh. A. (2022). INTERFAOL METODLAR ORQALI TALABALAR FAOLLIGINI OSHIRISH. INTERNATIONAL CONFERENCES, 1(11), 41-46.
5. Rustamova, S. A. (2022). MATEMATIKANI O’QITISHDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O’RNI. Uzbek Scholar Journal, 10, 169-173.
6. www.ziyonet.uz
7. https://mitc.uz/uz/pages/Documents/623/

TALABALARNING MUSTAQIL O’QUV FAOLIYATLARINI TAKOMILLASHTIRISHDA MAXSUS TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Rustamova Sh.A

Chirchiq davlat pedagogika universiteti o’qituvchisi, Chirchiq, O’zbekiston

O’zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konseptsiyasining 3-bob 1-§ da “mustaqil ta’lim soatlari ulushini oshirish, talabalarda mustaqil ta’lim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tizimli tahlil qilish, tadbirkorlik ko‘nikmalarini shakllantirish, o‘quv jarayonida kompetensiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish, o‘quv jarayonini amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirish, bu borada o‘quv jarayoniga xalqaro ta’lim standartlariga asoslangan ilg‘or pedagogik texnologiyalar, o‘quv dasturlari va o‘quv-uslubiy materiallarni keng joriy etish” masalalarida talabalaring mustaqil ta’lim olishlarini, mustaqil ishlash malakalarini uzluksiz rivojlantirish orqali bo’lajak mutaxassislarining zaruriy kompententsiyalarini, ijodiy yaratuvchanlik, tadqiqotchilik, mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan [1].

Talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish ta'limning zamonaviy bosqichining eng dolzarb muammolaridan biridir. Bu o'qituvchining shaxsiyatini kasbiy shakllantirish uchun zarur bo'lgan kognitiv

mustaqillikni shakllantirish uchun asos bo'lgan yangi bilimlarni muntazam ravishda olish bilan bog'liq. Ba'zi tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish muammosini hal qilishga yetarlicha e'tibor berilmaydi. Uning murakkabligi va ko'p omilliligi shuni ko'rsatadiki, ushbu muammoni an'anaviy ta'lim shakllaridan foydalanish orqali hal qilish juda qiyin. Shunday qilib, yangi bilimlarni mustaqil ravishda olishni aktuallashtirish zamonaviy ta'lim tizimida qarama - qarshilik mavjudligi bilan bog'liq bo'lib, u bir tomondan bilimlarni tez sur'atlar bilan olish zarurligidan iborat bo'lib, o'quv sub'ekti tomonidan bilimlarni o'zlashtirish va an'anaviy o'qitish usullari bilan yangi bilimlarni olishning cheklangan imkoniyatlari bilan bog'liq.

Talabalarning o'qish paytida mustaqil ishlarining roliga e'tiborni kuchaytirish, shubhasiz, universitetda o'quv jarayonini tashkil etishni tubdan qayta ko'rib chiqishga olib keladi, uning maqsadi talabaning o'zini o'zi rivojlantirish qobiliyatini shakllantirish, bilimlarni ijodiy qo'llash va zamonaviy dunyoda moslashishning turli usullarini o'zlashtirishdir. O'z-o'zidan ma'lumot olish darajasining oshishi talabalarning bilim darajasiga bo'lgan talablarning oshishi, inson faoliyatining turli sohalariga zamonaviy tushunchalar va innovatsion texnologiyalarni joriy etish bilan bog'liq.

Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida mustaqil ishlarni samarali tashkil etish uchun ta'limning kasbiy va pedagogik yo'nalishiga rioya qilish, shu jumladan sinf va mustaqil ish hajmining mutanosib kombinatsiyasini ta'minlash, talabalarning auditoriyada va undan tashqarida mustaqil ishlarini uslubiy jihatdan to'g'ri tashkil etish, talabalarni zarur uslubiy va o'quv materiallari bilan ta'minlash va mustaqil ishlarning borishini nazorat qilish zarur.

Ta'limni axborotlashtirish jarayonining jadal rivojlanishi axborot texnologiyalarini qo'llash doirasini kengaytirishga, uning mazmuni, usullari va tashkiliy shakllarini o'zgartirishga olib keladi. Ta'lim jarayoniga zamonaviy axborot texnologiyalarini kiritish ta'lim sifatini oshirish uchun haqiqiy sharoitlarni yaratadi.Ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish yo'nalishlaridan biri o'quv vositasi sifatida o'quv dasturlari mahsulotlarining imkoniyatlarini amalga oshirishdir. Zamonaviy kompyuter texnologiyalaridan foydalanishga asoslangan yangi ta'lim shakllarining rivojlanishi turli xil elektron darsliklar, o'quv qo'llanmalarining paydo bo'lishiga olib keldi, ular ma'ruza kontekstida ham, talabalarning mustaqil ishlashi uchun materiallar sifatida ham ishlatilishi mumkin. Zamonaviy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan turli xil tizimlar va axborot muhitlari ishlab chiqilmoqda va foydalanilmoqda. Bunday tizimlardan foydalanish samaradorligi o'zaro bog'liq ikkita tarkibiy qismga bog'liq: ta'limning haqiqiy axborot tizimi va o'quv jarayoni sub'ektlari faoliyatini tashkil etishning tegishli metodologiyasi. Bundan tashqari, o'quv-uslubiy materiallarni elektron shaklda taqdim etishning tuzilishi va usuli nafaqat mumkin, balki ulardan foydalanishning o'ziga xos shakliga qarab osongina o'zgarishi kerak. Mumkin bo'lgan eng ko'p foydalanuvchilar uchun katta miqdordagi o'quv-uslubiy manbalarga kirishni ta'minlash, shuningdek individual yondashuv va faol o'qitish usullarini qo'llab-quvvatlash kerak.

Mustaqil ta'lim ko'pincha talabaning ehtiyojlariga moslashtiriladi va loyihalar kursning barcha asosiy mavzularini qamrab olishini ta'minlash o'qituvchining ma'suliyati hisoblanadi. Mustaqil ta'limni mohiyatan asosiy ikkita turga ajratish maqsadga muvofiq-o'qituvchi rahbarligidagi talabaning mustaqil ishi(O'RTMI) va talabaning mustaqil ishi (TMI). Hozirgi kunda vaqt me'yorlarida O'RTMI (masalan hisob-grafik ishiga, kurs ishiga, kurs loyiha ishiga, malakaviy amaliyotga, malakaviy bitiruv ishiga, magistrlik dessertatsiyasiga va talabaning ilmiy-tadqiqot ishiga, talabaning ilmiy-pedagogik faoliyati va ilmiy analiyotiga(stajirovkasiga) rahbarlik, doktarantga, mustaqil izlanuvchiga rahbarlik va h/k) uchun muayyan o'quv yuklamalari belgilab qo'yilgan [2].

Mustaqil ish - talabalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda, sinfda ham, sinfdan tashqarida ham turli darajadagi murakkablikdagi o'quv vazifalarini mustaqil ravishda bajarishga

qaratilgan maxsus tashkil etilgan faoliyati. Talabaning o'z ustida (o'qituvchi nazoratisiz) ishlashini tashkil qilish uchun ko'plab usullar mavjud. Masalan talaba mustaqil o'qib-o'rganishi uchun pedagoglar tomonidan unga quyidagi zamonaviy tarqatma o'quv materiallarini taqdim qilish mumkin.

- Fanga doir o'quv adabiyotlarining elektron variantlari-bu fanni ilmiy asoslangan ishonchli manbalardan elektron tarzda o'rganishi uchun zarur;
- Fanning sillabusi –bu fanning krediti, o'qish davri, maqsad va vazifalari, kurs siyosati, fan mavzulari, mashg'ulot turlari, mustaqil ish turlari, o'qitish usullari, baholash mezonlari, adabiyotlar, yakuniy nazorat savollari va boshqalar bilan tanishish uchun zarur;
- Fanga doir glossariy- fan atamalarini va mazmuni tez o'zlashtirib olish uchun zarur;
- Ma'ruzalar matni – fanni mavzularini o'qib o'rganishi uchun zarur;
- Ijtimoiy tarmoqlar va elektron platformalarda fanga doir forumlar tashkil qilsih - bu mavzular va topshiriqlar bo'yicha talabalarning o'zaro fikr almashishi, fanga aloqador yangiliklardan xabardor bo'lishi uchun zarur;
- Videoyozuvlar, vodkastlar, fanga doir internetdan olingan videolar - fan mavzularini videoyozuvlar orqali o'rganishlari uchun zarur;
- Fanga doir dayjestlar, ya'ni internet havolalari - talabalarning internet havolalaridan foydalanib, mavzuni o'rganishlari uchun zarur;
- Multimediali trenajorlar, o'rgatuvchi testlar, amaliy dasturlar, virtual laboratoriya stendlarimobil quriulmasi orqali mashq qilib amaliy ko'nikmalkarni egallash uchun;
- Fanga doir MOOC lar - bu fan kontentlarini talaba tomonidan onlayn o'rganish uchun; Fanga doir keyslar namunasi- bu muammoli vaziyatlarni yechish va ular bilan tanishish uchun;
- Ilmiy-izlanish mavzulari - mustaqil ravishda fan doirasida ilmiy izlanishlar olib borish, ilmiy maqolalar yozish uchun.

Mustaqil ta'limni sifatli tashkil etish fan o'qituvchisining pedagogik mahoratiga bog'liq bo'lib, shaffof baholashni talab qiladi. Shu sababli talabalarni baholashda sub'yektiv omillarni kamaytirish va baholashning avtomatlashtirilgan, taqdimot, loyiha, test shakllarini joriy etish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" to'g'risidagi PF-5847-son farmoni.

2. G.Turdiyeva. Oliy ta'lim tizimida talabalarning mustaqil ishlarini innovatsion ta'lim texnologiyalari orqali tashkil etish metodikasi.//Monografiya. Durdona nashriyoti -2020y

3. Rustamova, Sh. A. (2022). INTERFAOL METODLAR ORQALI TALABALAR FAOLLIGINI OSHIRISH. INTERNATIONAL CONFERENCES, 1(11), 41-46.

4. Rustamova, S. A. (2022). MATEMATIKANI O'QITISHDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O'RNI. Uzbek Scholar Journal, 10, 169-173.

ОРГАНИЗАЦИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СРЕДСТВАМИ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.

Исломов С. М.

Чирчикский государственный педагогический университет,

Желание получать современные знания, быть просвещенным и иметь высокую культуру следует стать жизненно важная потребность для всех нас.

Для устойчивого развития мы должны глубоко овладеть цифровыми знаниями и информационными технологиями, что позволит нам следовать кратчайшим путем к добиться всестороннего прогресса. В современном мире цифровые технологии играют решающую роль во всех сферах. Технология в переводе с греческого означает искусство, умение или способность, а это не что иное, как процессы. А процесс следует понимать как определенный набор действий, направленный на достижение поставленной цели. Процесс должен быть определятся стратегией, выбранной человеком и осуществляться с помощью сочетания различных средств и методы. Информационные технологии – это процесс, в котором используется совокупность средств и методов сбора, обработки, и передачу данных (первичной информации) для получения новое качество информации о состоянии объекта, процесс, или явление (информационный продукт).

Информационные технологии используются для достижения следующие педагогические цели:

1. Развитие личности школьника, подготовка его к самостоятельной продуктивной деятельности в условиях информационного общества, в том числе развитие заложенных в нем знаний и передача информации:

- развитие конструктивного, алгоритмического мышления благодаря особенностям работы на компьютере;
- развитие творческого мышления за счет сокращения доля репродуктивной активности;
- развитие коммуникативных навыков через реализация совместных проектов;
- формирование умения принимать оптимальные решения в сложной ситуации (при компьютерном деле игры и работа с программами-симуляторами);
- развитие исследовательских навыков (при работе с программами моделирования и интеллектуальными системами обучения);

Средствами дистанционного образования являются все виды информационные технологии, средствами которых являются компьютеры, компьютерные сети, мультимедийные системы и телекоммуникации. Рассмотрим преимущества дистанционного образования:

1. Доступность – учиться можно где угодно в компьютере с доступом в Интернет (дома, в работе, с ноутбуком в поезде), и не зависит от местоположении учебного центра.

2. Социальность – снимает социальную напряженность, обеспечивая равные возможности получить образование независимо от место жительства, материальные условия, возраст и состояние здоровья.

3. Качество – позволяет учиться и консультироваться с высококвалифицированными преподавателями, постоянно контролируют усвоение знаний, поддерживают постоянный контакт с другими студентами.

4. Индивидуальность – позволяет реализовать для ученика индивидуальный учебный план, индивидуальный график занятий и последовательность изучения предметов.

5. Мобильность – информация проверяется учителем каждый день.

Таким образом, дистанционное образование дает учащимся доступ к нетрадиционным источникам информации, повышает эффективность самостоятельной работы, обеспечивает совершенно новые возможности для творчества и позволяет учителям реализовать принципиально новые формы и

методы обучения с использованием концептуального и математического моделирования явлений и процессов. Цифровая образовательная среда (ДИО) – это открытый набор информационных систем, предназначенных для поддержки различные задачи образовательного процесса. Использование цифровых технологий практически во всех сферах нашей жизни перешла в фазу фронтального наступления. Главное сегодня в том, что при использовании цифровых технологий в образовании должна быть гарантирована безопасность ребенка: его физическое и психическое здоровье, полноценная социализация и успешное обучение. Использование цифровых технологий приносит позитивные инновации в нашу жизнь. Многие учебные материалы, классные журналы и дневники, переходя в категорию онлайн-версии, студент может учиться не выходя из дома. После этого, электронные ресурсы помогут найти необходимое информация как для школьников, так и для студентов. Чтобы обеспечить таким доступом, общеобразовательные школы и средние и высшие профессиональные учебные заведения активно оснащаются современными технологиями, широкополосным доступом в Интернет и т. д. Использование цифровых технологии меняет сам процесс обучения и побуждает учителей осваивать новые методы обучения.

Использованные литературы

1. Полат Е. С., Бухаркина М. Ю., Моисеева М. В. Петров А. Е. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования:

Учеб. разрешение. - М., Академия, 2000.

2. Митин А.Н. Компетентностный подход впреподавание информационных технологий с использованием электронных образовательных ресурсов // Балтийский гуманитарный журнал. 2014. № 4. С. 93-96.

3. Деденева А.С., Аксюхин А.А. Информация технологии в гуманитарном высшем профессиональном образовании // Педагогическая информатика.

Научно-методический журнал ВАК. 2006. С. 8-16.

4. Интернет - https://www.novye-informacionnye-tehnologii-v-obrazovanii/

THE ROLE OF NEW DIGITALS IN TEACHING PROCESS

Tenelbayev R.

English teacher of Chirchiq SPU

The development of information technology, the Internet, directs the history of educational digitals in the new groove. Online services in the education of both degree and non-degree are basically providing educational services to users using the Internet as a medium. Online services can be composed of various stages of the process of educational programs such as: registration, test entry, payment, learning, case assignments, case discussions, exams, assessments, discussions, and announcements. Nothing the positive impact of various studies on the use of ICT to support learning in the school, it is a must if the school is not excessive in this country also have the prospect of a future that allows for deploying ICT in supporting learning and they are:

Electronic Books

Electronic book or e-book is one that utilizes computer technology to deliver multimedia information in the form of a compact and dynamic. In an e-book can be integrated impressions sound, graphics, images, animations, and movie so that the information presented is richer than conventional books. Type e-book of the simplest is a mere transfer of conventional books into electronic form displayed by the computer. With this technology, hundreds of books can be stored in a single piece of solid disc "CD" or "compact disk" (capacity of about 700MB), DVD or digital versatile disc (capacity 4.7 to 8.5 GB) and "flash" (currently available capacity up to 16 GB). A more complex and require more rigorous designs such as the Encyclopedia Britannica and Microsoft Encarta encyclopaedia which is in multimedia format. Multimedia format allows e-book provides not only written information but also sound, images, movies and other multimedia elements. A description of the type of music, for example, can be accompanied by footage of the sound of music so that the user can clearly understand what is meant by the renderer.

E-learning

Various definitions can be found for the" e-learning". Victoria L. Tinio, for example, states that" e-learning" includes learning at all levels, formal and informal, which uses a computer network (intranet and extranet) for the delivery of teaching materials, interaction, and / or facilitation. For most of the process of learning that takes place with the help of the Internet is often referred to as online learning. Broader definition proposed in the working paper SEAMOLEC, the e-learning is learning through electronic services.

Although a variety of definitions but basically agreed that the e-learning is learning by using electronic technology as a means of presenting and distributing information. Included in the definition of educational television and radio broadcasts is a form of e-learning. Although radio and television education is a form of e-learning, it is generally agreed that e-learning reaches peak form after synergize with internet technology.

Internet-based learning or web-based learning in its simplest form is the" website" are used to present learning materials. This method enables learners to access learning resources provided by the speakers or facilitators whenever desired. If it is necessary that may also be provided mailing list specifically for the learning website that serves as a forum for discussion.

E-learning facility" complete" provided by a special software called software or learning management LMS (learning management system). Current running LMS-based Internet technology so it can be accessed from anywhere over the available access to the internet. Facilities provided include the management of students or learners, learning materials management, learning management, including management of learning evaluation and management of communication between learners with facilitators.

This facility enables the learning activities are managed in the absence of face-to-face between the parties involved (administrators, facilitators, learners or learners). 'Presence' the parties involved are represented by e-mail, chat channel, or via video conference. In today's era where information and communication technology is rapidly developed and turns to be a lifestyle for people throughout ages and places, its literacy has undoubtedly become a prior necessity. The sensitivity of the technology helps one in attending a more important task and in attaining a higher achievement in the area of education, professional career, and social relationship at which its literacy is a major requisite. ICT which stands for Information and Communication and Technology, is elaborated as follows.

a. ICT

ICT covers any product that will store, retrieve, manipulate, transmit or receiving information electronically in a digital form. For example, personal computers, digital television, email, robots. So ICT

is concerned with the storage, retrieval, manipulation, transmission or receipt of digital data. Importantly, it is also concerned with the way these different uses can work with each other.

• Information

Information means the processed data in a meaningful and purposeful form according to Shore in Hartoyo [2012:2]

• Communication

According to Potts, communication is defined as a process by which we assign and convey meaning in an attempt to create shared understanding. Brown (2011) stated communication is transfer of information from one person to another,whether or not it elicits confidence. But the information transferred must be understandable to the receiver.

• Technology

Technology derived from the word 'techno' which means technique, art or skill, and 'logos' which means science. Therefore, technology can be defined as a scientific knowledge of art or skill.

Based on the definitions of the three components, ICT as a whole can be described as the utility of technology to support the effort of conveying information and communication particularly in the area of education. The technique includes digital technologies mostly of electronic information – processing technologies, such as computers, internet, mobile phones, networks, broadband, and so on.

b. The benefits of ICT in general

ICT is found to be advantageous in several ways as mentioned by Herington (2002), (1) technology facilitates exposure to authentic language; (2) technology provides the access to wider sources of information and varieties of language; (3) technology gives the opportunity to people to communicate with the world outside; (4) technology allows a learner – centered approach; (5) technology develops learner's autonomy. ICT help people in order to get information and to communicate each other in wider range.

c. ICT Tools in Language Context

There are some kinds of technologies classified into information and communication technology commonly used in language context, such as:

• Interactive multimedia

Interactive media is the integration of digital media including combinations of electronic text, graphics, moving images, and sound, into a structured digital computerized environment that allows people to interact with the data for appropriate purposes. The digital environment can include the Internet, telecoms and interactive digital television. [Finney, 2011:2]

• Computer

Computer can be utilized with other multimedia learning devices or it can stand alone (a standard PC) and still serves its basic purpose as an electronic medium of language learning. [Hartoyo, 2012:29].

Computer is an electronic device which is capable of receiving information (data) and performing a sequence of logical operations in accordance with a predetermined but variable set of procedural instruction (program) to produce results in the form of information or signals based on Oxford dictionary. It is consist of CPU, monitor, keyboard and some other apparatus.

• Audio devices

Audio devices can be used with other media to form an interactive multimedia. However, it can also be utilized separately as independent tool. Audio devices include speaker, earphone, CD, and etc.

• Internet

Internet can be used as a medium of language learning through email, www (world wide web), text, audio and video conferencing.

• Television

According to Oxford dictionary, television is a system for converting visual images (with sound) into electrical signals, transmitting them by radio or other means, and displaying them electronically on a screen.

• Telephone

This telephone medium has not been widely used for language teaching because of the poor quality of analogue transmissions. However, there is new invent of digital quality and lower connection cost which potential for conference calls.

• Mobile gadget

Mobile gadgets such as cell phone and smart phone which are equipped with programs like computer, which enable it to perform as mini personal computer. By using this gadget and its internet connection, everybody could enjoy chatting, browsing, and discuss each other with the wider range. The advancement of science and technology makes the size and price of those gadgets are getting cheaper and reachable.

REFERENCES

1. Davi U.K. Ltd.es, B. Dan Ellison, L. (1992).School Development Planning.Essex: Longman Group

2. Hartoyo (2008). Individual Differences in Computer-Assisted Language Learning. Semarang: Pelita Insani Semarang

3.Victoria L. Tinio, (1999). Modificating teaching through ICT. The American journal. 12, 56-63

4.http:// www.rambler.ru.

5.http:// www.education. Ru.

WI-FI QAMROVINI UZAYTIRISH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

Rizayev Odiljon Baxtiyor o'g'li
Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi
o.rizayev@cspi.uz

ANNOTATSIYA: So'nggi yillarda kompyuter tarmoqlarining funksionalligi va texnik xususiyatlari juda tez o'sib bormoqda va ularning narxi doimiy ravishda pasayib bormoqda, bu esa ularni ommaviy foydalanuvchilarga tobora ko'proq kirish imkonini beradi. Bu imkoniyatlar hozirda jamiyatning ulardan samarali foydalanish uchun talab qilinadigan tayyorgarlik darajasidan ancha oldinda bo'lib, ta'lim oldiga yangi muammo tug'dirmoqda. Keling ana shu hozirgi kunda deyarli barcha foydalanuvchilar foydalana olishi mumkin bo'lgan tarmoqqa ulanish usullarini biroz ko'rib chiqamiz. Quyida sizmsiz tarmoqdan foydalanish usullari, turlari va simsiz tarmoq texnologiyasi va qurulmalari xaqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: simsiz tarmoq, tarmoq texnologiyalari, tarmoq qurulmalari, Wi-Fi texnologiyasi, Wi-Max texnologiyasi, Ethernet texnologiyasi.

KIRISH

Hozirgi davrda axborot texnologiyalari jadal tarzda rivojlanib borayotgan bir vaqtda aloqa, axborot almashinuvi ham juda katta tezlik bilan rivojlanib bormoqda. Aloqalarning qulayligi oshirishda aloqa vositalarini ham o'rni beqiyosdir. Chunki aloqaning sifatliligi aloqa vositalariga chambarchas bog'liq. Dastlab aloqalarni faqat sim ulagichlar orqali amalga oshirilar edi. Ushbu simlar foydalanuvchilarni aloqa

markazlari orqali bir-biri bilan bo'glagan va shu tariqa shaxarlar, davlatlar orasida aloqa o'rnatilgan. Hozirgi kunda bunday simlarni zamonaviy ko'rishdagi maxsulotlaridan foydalaniladi. Bularga misol qilib optik tolali simlarni keltiramiz. Bu bir qancha qulayliklarga ega. Lekin shunday tolali aloqalar ham zamon talablariga javob bera olmayapti. Chunki bu sim orqali aloqasining o'ziga bog'liq bir qancha noqulayliklari bor.

ASOSIY QISM

Axborot uzatishning simsiz texnologiyalari tarixi XIX asrning oxiriga kelib birinchi radiosignal uzatilishi bilan boshlangan va XX asrning 20-yillarida amplitude modulyatsiyali radio qabul qilgichlar paydo bo'lishi bu texnologiyalarni rivojlanish jarayonlariga katta ta'sir ko'rsatdi. 1970-yillarga kelib tovushni radioto'lqinlar orqali uzatuvchi birinchi simsiz radiotelefonlar yaratildi. Dastlab bular analog tarmoqlarda ishlagan bo'lsa, 80-yillar boshida raqamli standartlarga o'tish boshlanganligini anglatuvchi, spektrni yaxshi taqsimlashini, eng yaxshi sifatli signalni va eng yaxshi xavfsizlikni ta'minlovchi GSM standarti ishlab chiqildi. XX asrning 90-yillarida simsiz tarmoqlar holatini mustahkamlash jarayonlari yuz berishi, bu texnologiyalarni jadallik bilan rivojlanishiga olib keldi. Bugungi kunda simsiz texnologiyalar kundalik hayotimizga mustahkam joylashib bormoqda, yuqori tezlikni ta'minlash bilan birga ular yangi qurilma va xizmatlarni taqdim etmoqda. 1. Dial-Up. Telefon liniyasi orqali kommutatsiyalangan ulanish. Ushbu texnologiya ulanishdagi oddiylik sababli yaratilganidan buyon ishlatilib kelinmoqda. Ikki modem bir-biri bilan telefon liniyasini ishlatgan holda aloqa o'rnatadi. Oddiy holda ulanish birga-bir amalgam oshiriladi hamda ma'lumot uzatish uchun barcha mavjud ovoz diapazoni chastotasidan foydalanadi. Lekin ushbu texnologiyaning ko'pgina kamchiliklari mavjud. Masalan: ma'lumot uzatishdagi past tezlik, tashqi ta'sir tufayli yuborilayotgan paketlarning qismi yo'qolish extimoli, ulanishning uzilib qolish extimoli hamda ulanish davrida telefon liniyasining butunlay band bo'lishi. 2. Keng polosali ma'lumot uzatish texnologiyasi xDSL. Ushbu texnologiya statsionar obyektlar uchun juda ham maqbuldir. Mavjud telefon tarmog'idan foydalangan holda bemalol ushbu texnologiya orqali yuqori tezlikka ega bo'lish mumkin, Lekin liniyalar mavjud bo'lmasachi? Yangi liniyasini foydalanuvchi manziligacha olib borish, juda ham qimmatga tushishi aniq. Uning ustiga ushbu texnologiyani har bir yangi foydalanuvchiga o'rnatish uchun ham foydalanuvchi ham uzatuvchi liniyasi tomonda ma'lum o'rnatish va tuzatishlar amalgam oshirilishi lozim. 3. Ethernet texnologiyasi. Local tarmoq texnologiyasining eng keng tarqalgan turi bo'lib, 10 Mbit/s, 100 Mbit/s (Fast Ethernet), 1 Gbit/s hattoki 10 Gbit/s tezlik bilan ulanib turish imkoniyatiga egadir. Ethernet ning yutug'I tarmoq strukturasi tanlanishidagi qulayligidir. Ammo ushbu texnologiya kamchiligi, bu uning ma'lum masofadagina ishlay olishidir. Agarda vitaya para kabelini oladigan bo'lsak, u holda tarmoq masofasi 100 metrdan oshmasligi aniq. Uzaytirish uchun esa har 100 metrda qurilma qo'yishga to'g'ri keladi yoki optik toladan foydalanish zarur. Lekin qo'shni binolarni 1 tarmoqda jamlash uchun bu juda qiyin hamda qimmatga tushishi mumkin.

4. Wi-Fi texnologiyasi orqali ma'lumot uzatish. Ushbu texnologiya Wi-Fi (802.11a/b/g/n standartida) ishlab, bino ichida 45 metr uzoqlikda, 100 metr ochiq joyda bemalol katta tezlikda stabil tarmoqqa ulanish imkonini beradi. Lekin katta hududda sifatli tezlikni ta'minlash uchun esa juda ham ko'p Wi-Fi nuqtalari o'rnatilishi lozim bo'ladi. Bu esa texnologiyaga bo'lgan harajatni oshishiga olib keladi. Muammolardan yana biri shuki, abonent, yani foydalanuvchini bir nuqtadan ikkinchi nuqtaga ko'chganida, ma'lumot almashinish hamda ulanishda to'xtovlar vujudga kelishidir. Yuqorida ko'rib chiqilgan tarmoq texnologiyalari bugungi kunda qo'yilayotgan yuqori o'tkazuvchanlik, ishonchlilik hamda mobillik darajalarini o'zida qizman yohud to'liq aks ettira olgani bilan, narh bo'yicha bugungi operatorlarga to'g'ri kelmaydi. Aynan ushbu muammoni simsiz texnologiyaning yangi avlodi bo'lmish IEEE 802.16 standartli WiMAX (Worldwide Interoperability for Microwave Access) texnologiyasi hal

qilishi mumkin. WiMAX texnologiyasini rivoji hamda ko'tarilishi uchun 1999 yili IEEE 802.16 bazasi qoshida WiMAX-forum tashkil qilingan edi. Forumga Nokia, Harris Corporation, Ensemble, Crosspan hamda Aperto kabi mashhur kompaniyalar qo'shilishgan. 2005 yil may oyiga kelib ushbu forumda 230dan ortiq qatnashchilarni birlashtirgan. O'sha yiliyoq WSIS (World Summit on Information Society) tomonidan WiMAX texnologiyasiga quyidagi maqsad va vazifalarni qo'ygan.

1. WiMAX yordamida kichik qishloqlar, uzoq regionlarda information hamda kommunikatsion texnologiyalarni rivojlantirish (ko'pgina chekka hududlarda telefon hamda kabel tarmoqlarning umuman mavjud emasligini hisobga olgan holda).

2. WiMAX yordamida yer sharining yarim aholisini information hamda kommunikatsion texnologiyalarga yo'lni ochish. WiMAX sistemasi ikki asosiy qismdan iborat.

1. WiMAX baza stansiyasi (yuqori qavatli binolar yohud maxsus ustinga o'rnatilishi mumkin).

2. WiMAX qabul qilgich (qabul qilgichli antenna, PC card yoki tashqi kartalar form faktori asosida). Baza stansiya hamda foydalanuvchi qabul qilgich qurilmasi oralig'idagi bog'lanish past chastotali diapason (2-11GHz) orqali amalgam oshiriladi. Bunday bog'lanish eng yaxshi sharoitlarda 20 Mb/s tezlikda ma'lumot uzatishga imkon beradi va to'g'ridan to'g'ri signal ko'rishni talab etmaydi. Shuni yodda tutish lozimki, WiMAX texnologiyasi nafaqat "so'nggi milya", balki regional tarmoqlar (ofis hamda rayonlar)ni bir biri bilan bog'lashda bemalol qo'llash mumkin. Qo'shni baza stansiyalari bilan O'YCh (o'ta yuqori chastota 10-66 GHz) to'g'ridanto'g'ri radioaloqa rejimida doimiy bog'lanish o'rnatiladi. Bunday bog'lanishlar 120 Mb/s tezlikda ma'lumot almashish imkonini beradi. Albatta baza stansiyalarining to'g'ridan to'g'ri ko'rish orqaligina bir biri bilan ma'lumot almashinishi bu WiMAX ning minus tomoni. Lekin yuqori qavatli binolarda joy olgan baza stansiyalariga nima ham yuqorida bir-biri bilan bog'lanishga orada to'siq bo'la olardi. Har bir baza stansiyasi yuqori polosali tezkor bog'lanish orqali (T3 va shunga o'xshash) provayder bilan doimiy bog'lanib turadi. Bu bilan yuklanmani uyali aloqa topologiyasi asosida teng baza stansiyalariga taqsimlash mumkin. IEEE 802.16 tarmog'i strukturasi odatiy mobil aloqa tarmog'iga o'xshab ketadi. Bu yerda ham baza stansiyalari 50 km radiusda hizmat ko'rsata oladi. WiMAX da quyidagi rejimlar mavjud. Fixed WiMAX – fiksatsiyalangan aloqa Nomadic WiMAX – seansli aloqa Portable WiMAX – siljish rejimidagi aloqa Mobile WiMAX – mobil aloqa. Fixed WiMAX fiksatsiyalangan aloqa 10-66 GHz chastota diapazonini ishlatadi. Ushbu chastotali diapason kuchli so'nish tufayli uzatuvchi hamda qabul qilgichlarning to'g'ridan to'g'ri bir biriga ko'rish orqali signal uzatishni talab etadi. Boshqa tomondan esa ushbu chastotali diapazon radioaloqadagi eng asosiy muammo bo'lmish signalning ko'pnurli tarqalishini oldini oladi va signal uzatish tezligini 120 Mb/s gacha ko'tarilishiga olib keladi. Nomadic WiMAX. Seansli aloqa orqali foydalanuvchi bemalol joydan joyga ko'chib yurishi hamda aloqaning uzilgan joyidan ulanib, foydalanishda davom etishi mumkin. Ushbu rejim asosan portative qurilmalar uchun keng qo'llaniladi. Portable WiMAX. Portable rejimida foydalanuvchining baza stansiyalar aro aloqani uzmagan holda avtomatik ravishda ulanishi imkoni mavjud. Lekin ushbu rejimda foydalanuvchining joydan-joyga ko'chish tezligi 40 km/soat dan oshmasligi lozim. To'g'ri, ushbu rejimdan shaxarda foydalanish mumkin, lekin avtomobillarda foydalanish biroz muammoni tug'diradi. Mobile WiMAX. 802.16e-2005 standartida ishlab chiqilgan bo'lib, foydalanuvchining joydan-joyga ko'chib yurish tezligini maksimal 120 km/soatgacha bo'lganda sifatli aloqani taminlay oladi. Mobile rejimning yutuqlarini quyidagi keltirilganlar orqali sanab o'tishimiz mumkin.

1. Ko'pnurli signal tarqalishi hamda shaxsiy xalaqitlarga bardoshliligi.

2. Kanalning yuqori o'tkazuvchanligi.

3. Time Division Duplex (TDD) texnologiyasi yordamida assimetrik traffikni qayta ishlab, kanallarning estafeta shaklidagi sessiyasi orqali antenalarning boshqaruvini osonlashtiradi.

4. Hybrid-Automatic Repeat Reqest (H-ARQ) texnologiyasi esa foydalanuvchining tezkor joydan-joyga ko'chishidagi aloqani stabilligini tamillab beradi.

5. Yuklanmaning kattaligida ham foydalanuvchi qurilmasidan kanalning yuqori tezlikdan eng maksimal darajada foydalana olishi.

6. Kutish rejimida energiyaning minimal darajadagi sarf harajati

7. Network-Optimized Hard Handoff (HHO) texnologiyasi kanaldan kanalga ulanishdagi vaqtni 50 millisekund va undan kam vaqtni tashkil etishida.

8. Multicast and Broadcast Service (MBS) texnologiyasi DVB-H, MediaFLO hamda 3GPP E-UTRA fuksiyalarini o'zida jamlagani. 9. Smart Antenna texnologiyasi kanallar aro sessiyalarning ulanishida subkanallar hamda estafeta shaklidagi yuborishni ta'minlaydi.

10. Fractional Frequency Reuse texnologiyasi kanallarning qayta ishlashidagi minimal yo'qotishlarni boshqara olishni ta'minlaydi.

XULOSA

Xulosada shuni takidlab o'tishimiz lozimki, hozirda WiMAX texnologiyasi yer yuzasining oz bo'lsada ba'zi bir shaxarlarda ishlatilmoqda hamda sinovdan o'tkazilmoqda. Simsiz aloqa texnologiyasi rivojlanishi natijasida qimmat bo'lgan simli va sun'iy yo'ldoshli aloqa tizimlaridan kam foydalanilib, iqtisodiy jihatdan tejamkorlikka erishish mumkin. Bunday texnologiyalarni qo'llash orqali foydalanuvchi mobil va statsionar holatda, ixtiyoriy geografik muhitda ham aloqa almashinuvini va boshqa aloqa xizmatlaridan samarali foydalana oladi va vaqtdan ham, iqtisodiy jihatdan yutuqqa erishiladi. Shularni e'tiborga olib, biz ham Wi-Fi, WiMax va Wi-Bro texnologiyalarining ochilmagan qirralarini o'rganish, ularni qo'llash choralarini topish, parametrlarini optimallashtirish va yangi ko'rinishdagi tarmoq topologiyalarini loyihalashtirish oldimizga qo'yilgan dolzarb va muhim masaladir.

REFERENCES

1. Goldenberg L. M., Matyushkin B. D., Polyak M. N. Tsifrovaya obrabotka signalov. Spravochnik. - M.: Radio i svyaz, 1985.

2. Tojiyev M., Salaxutdinov R., Barakayev M., Abdalova S. Ta'lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalari. Toshkent, 2001.

3. Muhammad Amin Yaxyo. Internetdagi tahdidlardan himoya. Yordamchi o'quv qo'llanma. Toshkent, 2016.

4. Hamdamov R., Begimqulov U., Tayloqov N. Ta'limda axborot texnologiyalari. Oliy ta'lim muassasalari uchun. Toshkent, 2010.

TA'LIM JARAYONIDA SMART TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

Tolibayeva Q.Q.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Global dunyoda "kerakli" bilimlarni sifati, zamonaviyligini ilmiy tanlash zarur. Smart ta'lim o'z maqomiga ko'ra: hayot davomida o'z-o'zini o'zi rejalashtirish, shaxsning o'zini o'zi anglashi, muvaffaqiyatli shaxsiy martaba, shuningdek, jamiyat va ishlab chiqarish manfaatlari yo'lida kasbga ega bo'lishdan iborat. XXI asr axborot texnologiyalari zamonaviy jamiyatning ajralmas qismiga aylangan asrdir[1]. Smart ta'lim ko'p miqdordagi manbalar, multimediyaning (audio, video, grafik) maksimal xilma -xilligini, tinglovchilarning talab va ehtiyojlariga tez va oson moslashish imkoniyatini nazarda tutadi [2].

Bu mutlaqo yangi ta'lim muhiti bo‘lib, unda ta'lim faoliyati Internetda umumiy standartlar, texnologiyalar va ta'lim muassasalari tarmog‘i o‘rtasida tuzilgan shartnomalar asosida olib boriladi va umumiy tarkibdan foydalaniladi. Bu turdagi ta'limning o‘ziga xos xususiyati - yashash joyidan va moliyaviy ahvolidan qat'i nazar, aholining barcha qatlamlari uchun qulaylik, ya'ni "hamma joyda" ta'lim olish imkoniyatidir [3]. Axborotlashgan jamiyatda yashayotganligimiz barchaga ayon. Bugungi davrda hayotimizni axborot texnologiyalarisiz tasavvr qila olmaymiz. Shunday ekan dars jarayonlarni ham turli texnologialardan foydalanilsa maqsadga muvofiq bo‘lar edi. Bu haqida fikrlar juda ko‘p aytilmoqda.

Smart-ta'limning mazmuni va ta'lim texnologiyalari ilg'or ta'limga qaratilgan bo‘lib, unda bitiruvchilarning kasbiy mahorat darajasi, ularning shaxsiyatining rivojlanish darajasi universitet va korxona o‘rtasidagi hamkorlikda mehnat bozorini hisobga olgan holda ishlab chiqarish, uning texnologiyalari rivojlanish darajasidan oldinda bo‘lishi va uni shakllantirishi, tuzilishini belgilashi kerak. Bugungi kunda multimedia taqdimotlaridan foydalangan holda talabalar bilan trening mashg'ulotlarini o‘tkazish odatiy holga aylanmoqda. Biroq, odatiy taqdimot texnologiyalari bilan bir qatorda, ta'lim sohasiga yangi, interaktiv texnologiyalar kirib kelmoqda. Smart ta'lim-bu insonning turmush tarziga tabiiy ravishda kiritilgan, ijtimoiy institutlar doirasi bilan cheklanmagan, ijodiy, universal, umrbod, cheksiz ta'limdir.[4] Talabalar uchun interfaol doska diqqatni jamlashni yaxshilaydi, o‘quv materiali tezroq o‘zlashtiriladi va buning natijasida har bir talabaning muvaffaqiyati oshadi. Ta'lim sohasiga yangi texnologiyalarni joriy etish bilimlarni reproduktiv o‘tkazishning eski sxemasidan ta'limning yangi, ijodiy shakliga o‘tishga olib keladi.

Z. K. Bekturova, N. N. Vagapovalarning fikriga ko‘ra smart ta'lim muhitini yaratish uchun bir qator muhim faktorlar zaruriy hisoblanadi. Ular jumlasiga: yangi bilim va texnologiyalardan foydalangan holda innovatsion usullar orqali o‘rganish; texnologiyalarning yaqinlashuvi, ta'lim sharoitlarini optimallashtirish; individual o‘quv maqsadlariga, mavjud bilim va ko‘nikmalarga, ijtimoiy muhitga avtomatik moslashish kabilar kiradi [3].

Ta'limdagi Smart texnologiyalar allaqachon ko‘plab mamlakatlarda standart hisoblanadi. Bugungi kunda bilim nafaqat o‘qituvchidan talabaga, balki talabalar o‘rtasida ham o‘tkaziladi, bu esa bilimning yangi darajasini yaratish imkonini beradi. O‘z navbatida, ta'lim texnologiyalari faol qo‘llanila boshlandi va o‘qituvchilar bilimlarni nafaqat darsda olib borishlari mumkin. Smart - ta'lim texnologiyalari-bu umumiy standartlar, kelishuvlar va texnologiyalar asosida Internetda birgalikda ta'lim faoliyati uchun ta'lim muassasalari va professor-o‘qituvchilarning birlashmasi. Ya'ni, bu qo‘shma tarkibni yaratish va ishlatish, hamkorlikdadir. Bunga Yevropa tizimidagi keyingi o‘n yillikdagi loyiha misol bo‘la oladi. Yana misol qilib keltirish mumkunki, ta'limdagi Smart texnologiyalar dunyo bo‘ylab bepul mavjud bo‘lgan kontentdan foydalangan holda interfaol ta'lim muhitida moslashuvchan ta'limdir. Smar texnologiyalarni tushunishning oson usullari bilimlarning keng mavjudligidir. Universitetda SMART ta’lim ilmiy va pedagogik xodimlar uchun muhim ahamiyatga ega. Uni amalga oshirish uchun mavjud intellektual texnologiyalarga qat'iy rioya qilinadi, ular shaxsiy talablarni va shaxsiy talablarni hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak. Buning uchun individual mashg'ulotlar jadvalidan foydalanish, o‘qituvchi bilan talaba doimiy aloqada bo‘lish, bilimlarni mustahkam o‘zlashtirishga erishish, o‘qish uchun qulay vaqt va joydan foydalanish.

Ayni paytda elektron ta’limdan Smart (inglizcha – aqlli, zukko, baquvvat) elektron ta’lim va SmartEducation (aqlli ta’lim) ga o‘tilmoqda. Smart ta'lim kontseptsiyasi moslashuvchanlik bo‘lib, u juda ko‘p manbalarning mavjudligini, multimedianing maksimal xilma-xilligini, tinglovchining darajasi va ehtiyojlariga tez va oson moslashish qobiliyatini nazarda tutadi. [5]

Barcha fikrlarni umulashtiradigan bo‘lsak ta’lim jarayonida Smart texnologiyasidan foydalanish darsning izchilligini oshiradi. Bu fikrlar bilan eski davr darslarini qoralashdan yiroqdamiz. Hozirgi davr bilan hamnafas fikrlaydigan bo‘lsak yosh avlodimiz faqatgina gap so‘zlar yoki doska bilan chegaralanib qolmayabdi. Har bir yosh avlodning qo‘lida mobil telefonlar, planshetlar mavjud ularni mobil telefon, planshetlardan yiroqlashtirish uchun ularning etiborini torta oladigan yangicha bir texnologiyalardan foydalanish lozim. Biz Smart texnologiyasini tavsiya etamiz.

Adabiyotlar:

1. Лапчик М. П. Дистанционные технологии в системе инновационного педагогического образования // Инновации в непрерывном образовании. 2011 №2. С. 5-10
2. Дмитриевская Н.А. Смарт образование. Режим доступа: http://www.myshared. ru/slide /72152/
3. Бектурова З.К., Вагапова Н.Н., Филиал АО «НЦПК «Өрлеу» ИПК ПР по г. Астане, г. Астана 3 (2015)
4. Тихомиров В.П. Мир на пути к SmartEducation. Новые возможности для развития // Открытое образование. 2011 №3. С. 22-28.
5. Khakimova Sanobar TA'LIMDA SMART TEXNOLOGIYADAN FOYDALANISH//International scientific-practical conference on the theme: «INFORMATION TECHNOLOGY, NETWORKS AND TELECOMMUNICATIONS ITN&T-2023» S. 735-737

NAZORAT ISHLARINI TASHKIL ETISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI

Usmonova R.B.
Chirchiq davlat pedagogika universiteti,
Chirchiq, O‘zbekiston

O‘quvchining fan bo‘yicha olgan bilimini sinovdan o‘tkazish va yozma savodxonligini baholash jarayonida nazorat ishlarining samarali natija berishi an’anaviy talim texnologiyasida bir necha bor o‘z isbotini topgan. Mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan umumta’lim maktablarida ingliz tili fanidan chorak yakuni yoki nimchoraklarda nazorat turi sifatida matn yaratish o‘quv dasturi asosida yo‘lga qo‘yilgan. Yozma ish o‘quvchining imloviy va punktuatsion nutq me’yorlarini o‘zlashtirish darajasini tekshirishga mo‘ljallangan nazorat turi hisoblanadi. Ko‘zlangan maqsadiga ko‘ra yozma ishlar quyidagicha tavsiflanadi:

1. Orfografik xarakterdagi yozma ishlar;
2. Nazariy bilimlarni mustahkamlaydigan yozma ishlar;
3. Nutq o‘stirish xarakteridagi yozma ishlar;
4. Ijodiy fikrlash doirasini kengaytirishga yo‘naltirilgan yozma ishlar.

An’anaviy ta’limda o‘qituvchilarga nazorat ishlarini o‘tkazish uchun “Diktant va bayonlar to‘plami” kitoblari manba sifatida xizmat qiladi. Tanlangan yozma ish matni ingliz adabiy tili qoidalariga to‘la mos, mantiqiy jihatdan tugallangan, ma’lum yosh doirasidagi o‘quvchi uchun tushunarli, semantik va grammatik jihatdan shakllangan, bog‘lanishli matn bo‘lishi shart. O‘qituvchi matnni sintagmalarga bo‘lib, ifodali tarzda o‘qiydi, o‘quvchilar esa ayni shu matnni qog‘ozga tushiradilar yoki matnga ijodiy yondashgan holda o‘z munosabatlarini bildiradilar.

Bu usulda nazorat yozma ishlarini tashkil etish hozirgi rivojlanayotgan ta’lim tizimida joriy etilgan ilg‘or pedagogik metod talablariga javob bera olmaydi:

Birinchidan, boshlang‘ich sinfni bitirgan o‘quvchilarining yozish ko‘nikmasi shakllangan bo‘ladi.

O‘qituvchidan yozma ishni o‘qish jarayonida so‘zlarni aniq va ravon talaffuz qilish talab etiladi. Shuning uchun ham an’anaviy usulda nazorat ishlarini tashkil etish o‘quvchining imloviy savodxonligiga u qadar katta ta’sir o‘tkazmaydi. Nazorat ishi o‘tkazishdan ko‘zlangan maqsadlardan biri, aynan o‘quvchi husnixati ustida ishlash va orfografik xatolarni bartaraf etishdan iboratdir.

Ikkinchidan, 9-sinf o‘quvchilarining mantiqiy va kreativ fikrlash doiralari ancha keng bo‘lgani sababli yozma ish matnini yozish ular uchun zerikarli mashg‘ulotday tuyilishi mumkin. Chorak yakunida o‘tkaziladigan tekshiruv yozma ishlari bilan bir qatorda ijodiy yozma ishlar ham borligini unutmaslik lozim. Ijodiy yozma ishlar o‘quvchidan tanlangan mavzu bo‘yicha mustaqil fikrlashni talab etadi. Ijodiy yozma ishlar o‘tkazish o‘quvchilarning ongli ravishda fikrlashlariga yordam beradi, faolligini oshiradi, og‘zaki va yozma nutqini to‘g‘ri shakllanishiga, lug‘at boyligining oshishiga, nutqni to‘g‘ri va aniq tuza olish ko‘nikmalarining rivojlanishiga ko‘maklashadi. Sinf taxtasiga yozma ish matnida qo‘llash uchun kalit so‘zlar yozib qo‘yiladi. Har bir o‘quvchi ma’naviy dunyoqarashi va intellektual salohiyatidan kelib chiqqan holda yozma ish matnini shakllantiradi. Yozma ishning bu turi yuqori sinf o‘quvchilari uchun ayni muddao.

Ta’lim tizimida joriy etilgan yangi pedagogik texnologiyalarga tayangan holda nazorat ishi darslarini tashkil etishning yana bir turi sifatida quyidagi texnologiyadan foydalanishni tavsiya etgan bo‘lar edik. Sinfdagi o‘quvchilarga kamida ikki variantda oldindan tayyorlangan matnlar beriladi, yoki maktabning informatika xonasida mavjud kompyuterlarga o‘qituvchi tomonidan tayyor matnlar avvaldan kiritib qo‘yiladi. Matnda ataylab bir nechta o‘rinlarda imloviy, ishoraviy va uslubiy xatolarga yo‘l qo‘yiladi. Gaplar orasidagi mazmuniy bog‘lanish buzilgan holatlar kuzatiladi. Matndagi ayrim so‘zlarning ranglari qora qalin harflar bilan yoziladi. Matn oxirida esa o‘quvchining shaxsiy xulosasi uchun joy qoldiriladi.

Har bir o‘quvchi matn bilan tanishib chiqqach, ularga grammatik topshiriqlar beriladi.

1. Matndagi qaysi so‘zlar imlosida xatoga yo‘l qo‘yilgan?
2. Matnda ajratib ko‘rsatilgan so‘z va so‘z birikmalarining sinonimini toping?
3. Globallashuv davrida inson ma’naviyatida qanday o‘zgarishlar sodir bo‘lmoqda?
4. Matndan kelib chiqib, o‘z shaxsiy mulohazalaringizni yozma bayon eting.

O‘quvchilar yozma ish matnini diqqat bilan o‘qib chiqqandan so‘ng, topshiriqlarni ketma-ketlikda bajarishlari talab etiladi. Shuni alohida ta’kidlash joizki, yozma ishni tekshirish jarayonida o‘qituvchi asosiy e’tiborni 3 va 4-topshiriqlarga qaratishi lozim. Chunki o‘quvchining ijodiy fikrlash qobiliyati, ma’naviy dunyoqarashi va imloviy savodxonligi aynan ushbu topshiriqlarni bajarish jarayonida yaqqol ko‘rinadi.

Ta’lim tizimidagi o‘zgarishlar, darsga noan’anaviy usulda zamonaviy yondashuvlar o‘qituvchini ham zamonaviy fikrlashga, o‘quvchidan doimo bir qadam oldinda yurishga undaydi. Darslarni bu tarzda tashkil etish o‘quvchidan ijodiy munosabat bildirishni, keng dunyoqarashni va, albatta, imloviy savodxonlikni talab etadi. Axborot kommunikatsiyalari rivojlangan bir davrda nazorat darslarini bu tarzda tashkil etish odatiy darslarga qaraganda samaraliroq bo‘ladi, degan umiddamiz. Bu bilan darsda o‘qituvchining vazifasini kamaytirib, o‘quvchining faolligini oshiramiz.

Biz yuqorida noan’anaviy usulda nazorat ishi yozishning eng sodda usullarini ko‘rsatib o‘tdik. O‘quvchilarning aqliy salohiyati va o‘qituvchining imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda darsga qo‘shimcha va o‘zgartirishlar kiritishi mumkin. Masalan, topshiriqlarni murakkablashtirish yoki o‘tilgan mavzularga moslashtirish, ularni og‘zaki tarzda bajariladigan topshiriqlarga almashtirish, savollar sonini ko‘paytirish kabi bir qancha amallarga almashtirsa bo‘ladi.

Yozma ish darslaridan keyingi soatda o‘quvchilar bilan xatolar ustida ishlash darslari o‘tkaziladi.

O‘quvchilar imloviy, ishoraviy xatolar bilan bir qatorda nutqiy xatolarga ham yo‘l qo‘yadilar. Nutqiy xatolarga noo‘rin tanlangan so‘zlar, mantiqan to‘g‘ri shakllanmagan gaplar, morfologik shakllarni noto‘g‘ri qo‘llash kabi holatlar kiradi. Bunday nutqiy xatolarni o‘rganish, shuningdek, ularning kelib chiqish sabablarini tekshirish xatolarni to‘g‘rilash va oldini olish uchun zamin hozirlaydi.

Nutqiy xatolar, asosan, quyidagi uch turga bo‘linadi: lug’aviy-uslubiy, morfologik-uslubiy, sintaktik-uslubiy.[6]

1. Lug’aviy-uslubiy xatolar. a). Bir so‘zni qayta-qayta ishlatish. Bunday xatoning kelib chiqishiga sabab, birinchidan, o‘quvchi so‘zni ishlatishga kam e’tibor beradi va faol lug‘atidagi so‘zdan takroriy foydalanadi; ikkinchidan, o‘quvchining so‘z boyligi kam, sinonimlarni bilmaydi, takrorlanadigan so‘zlar o‘rniga olmoshlardan foydalana olmaydi. b). So‘zning ma’nosini yoki ma’no qirrasini tushunmaslik natijasida uni aniq ma’nosida ishlata olmaslik. Bunday xato bolaning nutqi yaxshi rivojlanmaganligi, so‘z boyligining kamligi sababli yuzaga keladi. Leksik xatolar xilma-xil bo‘lgani uchun uni to‘g‘rilash va tushuntirish usullari ham turlicha, ammo bunday xatolarning oldini olishning umumiy yo‘li bor: bu yaxshi nutqiy sharoit yaratish, ko‘proq badiiy asar o‘qish, leksik bazani boyitish, lug‘atlar ustida ishlash darslarini tashkil etish, so‘zlarni yangi ma’no qirralarini o‘quvchilarning faol nutqida qo‘llashiga erishishdir.

2. Morfologik-uslubiy xatolarga so‘z shaklini, so‘z o‘zgartuvchi va so‘z yasovchi qo‘shimchalarni noto‘g‘ri qo‘llashdan kelib chiqadigan xatolar kiradi. Bunday xatolar, asosan, sheva ta’sirida vujudga keladi. Shuning uchun dars davomida o‘qituvchining ham, o‘quvchining ham adabiy tilda muloqot qilishiga erishish bunday xatolarni oldini olishda muhim ahamiyatga ega.

3. Sintaktik-uslubiy xatolarga so‘z birikmasi va gap tuzishga oid xatolardir. O‘quvchilar insho yozish davomida so‘zlashuv uslubiga xos bo‘lgan belgilardan juda ko‘p foydalanishadi. Esse yozishda, asosan, ilmiy va badiiy uslubga xos bo‘lgan ifoda yo‘sinidan foydalanish zarurligini o‘quvchi ongiga singdirish lozim.

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, nazorat ishlari faqat o‘quvchining olgan bilimini sinovdan o‘tkazish va baholash bilan chegaralanmay, o‘quvchining lingvistik va nutqiy kompetentligini ham oshirishga xizmat qilsin. Yozma ishlarni faqat ma’lum muddat oralig‘ida emas, balki har bir darsning 5 daqiqasini aynan o‘quvchining mantiqiy fikrlash doirasini kengaytiruvchi matnlar yaratishga ajratish lozim. Chunki zamonaviy gadjetlar hayotimizni har bir jabhasiga kirib kelgan ayni zamonda savodsizlik avj olayotgani yashirib bo‘lmaydigan haqiqat ekanligini barchamiz bilamiz. O‘quvchilarning ko‘p vaqti ijtimoiy tarmoqlarda o‘tishi ham bor gap. Ular o‘zlari yaratgan “sun’iy alifbo”da o‘zaro muloqot qiladilar. Amaldagi imlo qoidalarini o‘quvchi ongiga singdirish va undan kundalik turmushimizda maqsadli foydalana oladigan avlodni shakllantirish esa ta’lim tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бонк Н. А., Котий Г. А., Лукянова Н. А. Учебник английского языка. – М.: Деконт, 1999. – 456 с.

2. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения Текст. / И. Я. Лернер.–М.: Педагогика, 1981. –186 с.

3 Щерба Л.В. Фонетика французского языка. –М.: Просвишение,1948.– стр. 190–199.

4 Usmanova Z.I. Zamonaviy ta’limning negizi. Til va adabiyot ta’limi. Toshkent, - 2022. №2, 15-17.

5. Achilova, E. S. (2022). ARTISTIC PSYCHOLOGY ON THE EXAMPLE OF THE WORK

[6] К.Қосимова, С.Матчонов, Х. Ғуломова, Ш.Йўлдошева, Ш. Сариев Она тили ўқитиш методикаси Т., 2009. 231 б.

ЎҚУВ ЖАРАЁНИГА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ЖОРИЙ ЭТИШНИНГ ПЕДАГОГИК ШАРТЛАРИ

Жолдасов Ихтиёр Суюндикович
Чирчиқ Давлат Педагогика Университети

Аннотация: Мақолада халқ педагогикасининг ёш авлодни тарбиялашдаги тушунчаси ва аҳамияти очиб берилган. Халқ педагогикасида инновацион технологияларидан фойдаланиш бўйича ўқитувчи фаолияти мазмунининг тавсифи берилган.

Калит сўзлар: таълим, халқ педагогикаси, халқ педагогикасининг кўрсатмалари.

Аннотация: в статье раскрывается концепция и значение народной педагогики в воспитании подрастающего поколения. Дано описание содержания деятельности учителя по использованию инновационных технологий в народной педагогике.

Ключевые слова: образование, народная педагогика, наставления по народной педагогике.

Annotation: the article reveals the concept and importance of folk pedagogy in the upbringing of the younger generation. A description of the content of the teacher's activities on the use of innovative technologies in folk pedagogy is given.

Keywords: education, folk pedagogy, instructions of folk pedagogy.

Замонавий жамиятда инсоннинг аҳлоқий фазилатларини шакллантиришга тўсқинлик қиладиган ва ёшлигидан бошлаб одамларнинг ижтимоий тажовузкорлигини оширишга ёрдам берадиган салбий тенденциялар мавжуд. Ўтмиш мафкурасининг рад этилиши "замон алоқаси" нинг парчаланишига, ўз ватанлари тарихига дахлдорлик туйғусига олиб келди. Шу муносабат билан кекса авлод тажрибасидан фойдаланиш, халқ педагогикаси ва унинг анъаналарига мурожаат қилиш масаласи долзарбдир. Ўқитувчининг мақсади ҳар доим нафақат таълим, балки болаларни тарбиялаш ҳам бўлган. Тарих ёки математика, физика ёки адабиёт дарси бўладими, ўқув жараёнлари ҳар қандай дарсда бўлиши керак. Ҳозирги вақтда мактаб ўқувчиларининг ахлоқий ва ахлоқий тарбиясига имкон қадар кўпроқ эътибор бериш керак. Бу, таълим Академияси академиги А. Новиковнинг сўзларига кўра, биринчи навбатда, нафақат ёшларнинг, балки бутун жамиятнинг замонавий таназзули билан боғлиқ. Ҳозирги вақтда болаларга асосан атрофдаги ҳақиқат таъсир қилади. Шунинг учун ўқитувчилар мактаб ўқувчиларининг маданий ривожланишига, уларнинг ахлоқий тарбиясига имкон қадар кўпроқ эътибор беришлари керак. Халқ педагогикаси томонидан Т. Ф. Кузина ва Г. И. Батурина "болаларни тарбиялаш ва ўқитишнинг тарихан шаклланган тажрибаси, дастлаб авлоддан-авлодга оғзаки равишда етказилган, сўнгра ёзма ёдгорликларда фолклор, қаҳрамонлик эпоси, афсоналар шаклида қайд этилган, қоидалар ва тарбия тўплами, хулқ-атвор қоидалари, ва ҳоказо.". Халқ педагогикаси таълимнинг идеаллари ва мақсадларини ўз ичига олади, дунёқарашни, оила, шахс ҳақидаги ғояларни акс эттиради[3]. К.Д. Ушинский ўқитувчи, "халқ педагогикаси"атамасини биринчи марта ишлатган, у :" халқнинг ўзи томонидан яратилган ва оммабоп тамойилларга асосланган таълим мавҳум ғояларга асосланган энг яхши тизимларда мавжуд бўлмаган таълим кучига эга. "У инсон авлодларнинг урф-одатлари ва анъаналарини ҳурмат қилса ва ўтмиш ва ҳозирги кун ўртасидаги алоқани сақлаб қолган тақдирдагина таълим олиши мумкинлигига ишонган, шунинг учун халқ анъаналарига риоя қилиш тарбия жараёнининг ажралмас қисмидир[4]. Халқ педагогикасининг кўрсатмалари эртаклар, достонлар, ўйинлар,

қўшиқлар, мақоллар ва байрамларда ўз аксини топган. Халқ педагогикасининг етакчи қоидаси инсонда ватанпарварликни тарбиялашдир. Болаларда ўз халқининг тарихи ва маданияти билан танишиш ўз халқига ҳурмат, ғурур, ўз миллатининг муносиб вакили бўлиш истагини уйғотади. Ватанпарварлик ғояси халқ оғзаки ижодининг барча шаклларига: мақоллар, эртаклар, қўшиқлар, қаҳрамонлик достонларига кириб боради ва халқ қаҳрамонлари образларида, табиат гўзаллигини тасвирлашда ўз ифодасини топади. Инновация бу маълум бир ижтимоий бирлик-ташкилот, аҳоли пункти, жамият, гуруҳга янги, нисбатан барқарор элементларни киритадиган мақсадли ўзгариш"[5]. Инновациялар педагогик амалиётда қўлланиладиган, талабанинг шахсига, унинг қобилиятларини ривожлантиришга қаратилган янги усуллар, шакллар, воситалар, технологияларни белгилайди. Инновацион технологиялардан фойдаланишнинг самарали шартларига қуйидагилар киради:

- талабаларнинг социализацияси,

. -умуминсоний қадриятлар негизида унинг шахсий қадриятларини шакллантириш учун ўқитувчиларнинг талаба онгига таъсирининг бадиий воситалари ва усуллари,

- ўқув жараёнининг миллий йўналиши,

- талабаларнинг маънавий ривожланиши ва бошқалар.

Бугунги кунда кўплаб ўқитувчилар таълим самарадорлигига эришиш учун мактабда ўқитишнинг замонавий технологиялари ва инновацион усулларидан фойдаланадилар. Ушбу усуллар ўқитишда қўлланиладиган фаол ва интерактив шаклларни ўз ичига олади. Фаол талабанинг ўқитувчига ва у билан бирга таълим оладиганларга нисбатан фаол позициясини таъминлайди. Дарслар давомида уларни қўллаш билан дарсликлар, дафтарлар, компютер, яъни ўқитиш учун ишлатиладиган индивидуал воситалар қўлланилади. Интерфаол усуллар туфайли бошқа талабалар билан ҳамкорликда билимларни самарали ўзлаштириш мавжуд. Ушбу усуллар ўқитишнинг жамоавий шаклларига тегишли бўлиб, унинг давомида бир гуруҳ талабалар ўрганилган материал устида ишлайди. Интерфаол усуллар янги материални сифатли ўзлаштиришга ёрдам беради. Буларга қуйидагилар киради:

- ижодий характердаги машқлар;

- гуруҳ вазифалари;

- таълим, рол ўйнаш, бизнес ўйинлари, тақлид;

- дарслар-экскурсиялар;

- ижодий ривожланиш, ижро дарслари, кино яратиш, газета нашр этишга қаратилган дарслар;

- видео материаллардан фойдаланиш, интернет, кўриш;

- "қарорлар дарахти", "ақлий ҳужум" усулларидан фойдаланган ҳолда мураккаб масалалар ва муаммоларни ҳал қилиш;

Мактабда ўқитишнинг инновацион усуллари ўқувчиларда когнитив қизиқишни ривожлантиришга ёрдам беради, уларни ўрганилган материални тизимлаштириш ва умумлаштиришга, муҳокама қилишга ўргатади. Олинган билимларни тушуниш ва қайта ишлаш, талабалар уларни амалда қўллаш кўникмаларини эгаллайдилар, мулоқот тажрибасини тўплайдилар. Шубҳасиз, ўқитишнинг инновацион усуллари анъанавийларга нисбатан афзалликларга эга, чунки улар талабанинг ривожланишига ҳисса қўшади, уни билиш ва қарор қабул қилишда мустақилликни ўргатади. Халқ педагогикасининг муҳим вазифаси маънавий-ахлоқий фазилатларни тарбиялашдир: инсонпарварлик, ҳалоллик, севги, бағрикенглик. Инсон мавжудлигининг асоси сифатида меҳнат таълимига бўлган эҳтиёжни халқ педагогикаси анъаналарида кузатиш мумкин. Меҳнат таълимнинг бошланиши ва унинг якуний натижаси

меҳнатсеварликдир. Халқ педагогикаси ўз олдига вазифа қўяди меҳнатсеварликни шакллантириш, болада ёшлигидан ахлоқий меҳнат мотивларини ривожлантириш. Меҳнат таълими ғояларини мақолларда топамиз: "ҳовуздан балиқни қийинчиликсиз ушлай олмайсиз", "ётган тош остидан сув оқмайди" ва бошқалар. Анъаналарни "тарихан шаклланган ва авлоддан-авлодга ғоялар, қарашлар, урф-одатлар, буйруқлар ва хулқ-атвор қоидалари" деб тушунишга асосланиб, халқ педагогикаси анъаналари мақсадлар, қоидалар ва узатиладиган тажриба сифатида тушунилади. Халқ педагогикасининг донолиги ва тажрибаси замонавий таълим тизимларининг асоси бўлиши керак, чунки болалар боғчалари, мактаблар, қўшимча таълим муассасаларида асосий вазифа нафақат ўқитиш, балки болаларни тарбиялашдир. Ўқитувчи халқ педагогикаси анъаналаридан фойдаланган ҳолда мактаб ўқувчиларининг миллий ўзига хослигини шакллантиради. Ўзини ўтган авлодларнинг меросхўри сифатида англаш ўз халқининг маънавий ва моддий маданияти қадриятларига муҳаббат уйғотади. Мактаб ўқитувчилари ўз она тилини яхши билишлари, рус ва жаҳон маданиятини билишлари, мактаб ўқувчиларини ҳар қандай миллат, ҳар қандай дин ва маданият вакилларига бағрикенглик ва ҳурмат билан тарбиялашлари керак. Халқ педагогикаси материалидан ўқитувчилар синфда ҳам, дарсдан ташқари соатларда ҳам фойдаланишлари керак. Талабаларни халқ оғзаки ижоди асарлари, декоратив ва амалий санъат турлари: ёғоч ўймакорлиги, каштачилик, тўр тўқиш билан таништириш муҳимдир. Ўқитувчи ўқувчиларни миллий ўйинлар ва спортга жалб этишга кўмаклашади, уларни халқ урф-одатлари ва маросимлари билан таништиради. Тақвим байрамлари халқ маданиятининг ажралмас қисмидир. Улар ўтган авлодлар авлодларга қолдирган яхши нарсаларни эслашга ёрдам беради. Шундай қилиб, халқ педагогикаси анъаналаридан фойдаланиш болаларни ўқитиш ва тарбиялашнинг тасдиқланган ва сифатли усули ҳисобланади. Халқ педагогикасининг салоҳияти жуда катта, у болада ватанпарварлик, катталарга ҳурмат, халқингизга ва маданий ёдгорликларга муҳаббат ва эҳтиром каби фазилатларни шакллантиришга имкон беради. Халқ педагогикаси ёрдамида ўқув жараёнида баъзи инновацион усуллардан фойдаланиб, улар шахсни шакллантиришда қулай шароитлар яратадилар. Халқ педагогикасининг аҳамияти жуда катта ва уни камситиб бўлмайди. Халқ педагогикаси педагогиканинг асосидир. Барча таълимнинг асосини халқ педагогикаси ташкил этади. Шундан келиб чиқиб, халқ педагогикасини ўрганиш ва амалиётга татбиқ этишга эътибор қаратиш лозим. Бунинг учун шахсни тарбиялаш билан боғлиқ барча муассасаларда, таълим олувчиларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, оғзаки халқ ижодиёти асарларидан иложи борича кенгроқ фойдаланинг, халқ анъаналари, урф-одатлари, байрамлари ва халқ қўшиқларига ҳурмат ва муҳаббатни сингдириш лозим. Шундай қилиб таълим жараёни ёшларни миллий туйғулар ва миллий ғурур ҳақида тарбиялашга имкон берадиган материалларни ўз ичига олиши керак.

Адабиётлар рўйхати

1. Арабов.И.А., Нагорная. Г.Ю. Этнопедагогика. К, 1999. Б-215.

2. Булатова.З.А. Кўп маданиятли шахсни шакллантиришда халқ педагогикасининг маънавий-ахлоқий салоҳияти. Б. 2007. 4-сон. Б-259-262.

3. Кузина.Т.Ф., Батурина.Г.И. Россия халқларининг кўнгилочар педагогикаси: маслаҳатлар, ўйинлар, маросимлар. М. 1998. Б-144.

4. Ушинский.К.Д. Халқ таълимида миллат ҳақида. М. 1988.Б-194-256 5. Ковалева. Т.М. Инновационная школа: аксиомы и гипотезы.-М.2003. С-63

ДАВЛАТ ИНСТИТУТЛАРИНИ РАҚАМЛАШТИРИШ ИНСОН ФАРОВОНЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Илмуродова Феруза Шокировна
Чирчиқ давлат педагогика университети

Аннотация: Ушбу мақолада рақамли технологияларнинг ҳозирги кундаги ҳолати ва бошқарувда жорий этишнинг хориж тажрибаси чуқур таҳлил қилиб ўрганилган. Бошқарув фаолияти самарадорлигини оширишда рақамли технологиялардан фойдаланиш афзалликлари илмий жаҳатдан тадқиқ этилган. Бошқарувда рақамли технологияларни қўллаш ва уларнинг самарадорлигини баҳолаш имкониятлари назарий жиҳатидан ёритиб берилган.

Калит сўзлар: рақамли технология, бошқарув, бошқарув фаолияти, самарадорлик, иқтисодий самарадорлик, рақобат, менежмент, давлат хизматлари, рақамли эгизаклар, мослашув, рақамли ҳукумат.

Аннотация: в данной статье с углубленным анализом изучается происхождение цифровых технологий, их текущее состояние и зарубежный опыт внедрения в менеджмент. Научно исследованы возможности использования цифровых технологий и их преимущества в повышении эффективности управленческой деятельности. В менеджменте возможности применения цифровых технологий и оценки их эффективности рассматриваются в теоретическом плане.

Ключевые слова: цифровые технологии, менеджмент, управленческая деятельность, результативность, экономическая эффективность, конкуренция, затраты.

Annotation: in this article, the origin of digital technologies, its current state and the foreign experience of implementation in management are studied with an in-depth analysis. The possibilities of the use of digital technology and its advantages in improving the effectiveness of management activities have been scientifically researched. In management, the possibilities of applying digital technologies and assessing their effectiveness are covered in theoretical terms.

Keywords: digital technology, management, management activities, efficiency, economic efficiency, competition, cost.

Давлат бошқаруви ва давлат хизматларини кўрсатиш соҳаларида рақамли технологиялар ва платформа ечимларини жорий этиш масалаларини кўриб чиқиш, шунингдек, жамиятда давлат бошқарувининг асосий моделлари эволюциясини таҳлил қилиш ва давлат институтларини рақамлаштиришни ривожлантириш истиқболларини баҳолаш, мавжуд қийинчиликлар ва таҳдидларни ҳисобга олган ҳолда. Давлат бошқаруви анъанавий равишда ижтимоий-иқтисодий тизимнинг энг консерватив институтларидан бири бўлиб, у учун ҳар қандай инновацияларни қабул қилиш узоқ вақт мослашиш ва ўз функцияларини бажариш учун зарур бўлган янгиликларни тан олиш билан боғлиқ. Давлат ва жамият бошқаруви, ижтимоий соҳада ҳам рақамли технологияларни кенг жорий этиб, натижадорликни ошириш, бир сўз билан айтганда, одамлар турмушини кескин яхшилаш мумкин”, -дея таъкидлаб ўтган эди [1]. Сўнгги йилларда юртимизда давлат органлари ва ташкилотларининг фаолиятларини ҳамда аҳолига кўрсатилаётган давлат хизматларини рақамлаштириш, олис ҳудудларда мобил алоқа ва мобил интернет қамровини кенгайтириш, шунингдек мобил инфратузилмани ривожлантириш юзасидан кенг кўламли ишлар амалга оширилмоқда.[2] Камбағалликни камайтиришга қаратилган махсус дастурнинг ишлаб чиқилиши, ҳали-ҳануз энг оғриқли нуқталардан бири бўлган коррупцияга қарши курашувчи махсус идора ташкил этилиши ҳам бу борада алоҳида аҳамиятга эга[3]. Рақамли иқтисодиёт – иқтисодий, ижтимоий ва маданий алоқаларнинг рақамли технологияларини қўллаш асосида

амалга ошириш мумкин бўлган тизим[4]. 2020 йилнинг “Илм-маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили” деб номланиши Ўзбекистоннинг ривожланиш тарихидаги илк инқилобий давр бошланиши десак, муболаға бўлмайди. Мамлакатимизда соғлиқни сақлаш тизимида олиб борилаётган ислоҳотлар самарадорлигини янада ошириш, соҳага илғор ва рақамли технологиялар ҳамда сифат менежментини жорий этиш, тиббиёт муассасалари имкониятларидан тўлиқ фойдаланиш мақсадида ПҚ-4847-сонли қарори қабул қилинди [5]. Рақамли иқтисодиётнинг келиб чиқиши, назарий асослари А. Форк, Л.В. Лапидус, Д.Белл, М.Кастелс, В.Десоуза, Д.Макконаз, М.Линч, С.Дирикан, С.Халфорд, М.Саваж М.А.Шнепс-Шнеппе, Д.Е. Намиот, П.Виня, М.Кейн, Н.Поппер, Е.Филиппов сингари хорижлик иқтисодчи олимларнинг илмий тадқиқотларида атрофлича ёритилган. Добролюбова, Е.И., Южаков, В.Н., Ефремов ва бошқалар “Рақамли технологияларни давлат бошқарувидаги роли” номли методик қўлланмада давлат бошқарувини натижаларга йўналишини таъминлаш учун рақамли технологиялардан фойдаланиш имкоинияти ва зарурлигига эътибор қаратганлар [6]. Мамлакатимиз электрон ҳукуматининг асосий тизими – Ягона интерактив давлат хизматлари портали (my.gov.uz) ишга туширилгач, ушбу соҳада, давлат бошқарувида янги технологияларни жорий этиш ва рақамлаштиришда салмоқли ютуқларга эришилди. [7] Ўзбекистонда интернетдан фойдаланувчиларнинг умумий сони эса жорий йил бошида 27,2 миллионга етган[8]. Банк соҳасида рақамли трансформациялар бўйича ишлар, автоматлаштирилган банк тизимлари ва хизматларини ривожлантириш, хизмат кўрсатиш сифатини таҳлил қилиш ва баҳолаш учун замонавий технологиялардан фойдаланилмоқда [9]. Ҳукумат органлари ва жамоат ташкилотлари ва жойларида терминаллар ўрнатилган бўлиб, ҳукумат хизматлари ҳақидаги маълумотни олиш мумкин[11]. Давлат бошқарув идоралари интерактив хизматларининг ҳозирги кунда бир неча тури мавжуд бўлиб, улардан қуйидагиларни мисол сифатида келтириш мумкин: пул курсининг бошқа бир курсларга нисбатан фарқини «online» режимда аниқлаш хизмат тури, фойдаланувчиларга маълум бир тўловларни бошқа бир валютада тўлашда мазкур пул бирлигининг амалдаги пул бирлигига нисбатан қанча бўлишини тез ва аниқ ҳисоблаб беради [12]. Хулоса қилиб шуни таъкидлаш мумкинки, интерактив хизматлар электрон тижорат тизимини амалда жорий этилиши мижоз ёки буюртмачи учун бир қатор афзалликларни яратса, хизматни ёки маҳсулотни таклиф қилувчи корхона ва ташкилот учун ҳам иқтисодий самара келтиради. Демак, навбатдаги масала ўртача ва йирик иқтисодий битимлар ҳамда молиявий операцияларни рақамли технологиялар орқали амалга оширишни ривожлантиришдан иборат.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси, 2020 йил 24 январь. // Манба: www. president.uz/uz/lists/view/3324

2. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси, 2021 йил 29 декабрь // Манба:www. president.uz

3. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2021. – 464 б.

4. https://lex.uz

5. Лапидус Л.В. Цифровая экономика: управление электронным бизнесом и электронной коммерцией. – М.:ИНФРА-М, 2018. -381 с

6. Mustafoqulov Sh. Raqamli iqtisodiyot – yangi O‘zbekiston taraqqiyotining yangi davri. http://tsue.uz/?m=20200225

7. Файзуллаев Ж.С. Замонавий транспорт-логистика тизимининг бошқарув самарадорлигини ошириш. Мақола. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон

PEDAGOGIKA OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA INFORMARIKA O’QITUVCHISI KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHNING USLUBIY TIZIMI.

Maxkamova Madina Ulfatjonovna
ChDPU “Informatika o‘qitish metodikasi”
Kafedrasi v.b. dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta’lim tizimi o‘quvchilarining kompetentligini shakllantirish va uning mazmun-mohiyati, tayanch kompetensiyalar ularning o‘qish faoliyatiga tayyorlashdagi o‘rni va ahamiyati, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish, pedagogik va texnik bilimlar asosida ularning kompetentligini rivojlantirish mexanizmi hamda unga integrativ differensial yondashuv kabi masalalar yoritilib berilgan.

Tayanch so‘zlar: o‘quvchilar, kompetensiya, kompetentlik, fanlararo integratsiya, integrativ differensial yondashuv.

Ta'limning yakuniy mahsulotiga kompetentsiyaga asoslangan yondashuvni yo'naltirish bilan bog'liq holda, mutaxassis kompetentsiyalari tarkibini rivojlantirish alohida ahamiyatga ega.

O'qituvchining kasbiy kompetensiyasi uning nazariy amaliy tayyorgarligining birligi vazifasini bajaradi. Pedagogik mahorat mualliflar tomonidan to‘rt guruhga birlashtirilgan.

1. Ta'limning ob'ektiv jarayoni mazmunini aniq pedagogik vazifalarga "tarjima qilish" qobiliyati: shaxs va jamoaning yangi bilimlarni faol o'zlashtirishga tayyorlik darajasini aniqlash va shu asosda rivojlanishni loyihalash. jamoa va individual talabalar; ta'lim, tarbiya va rivojlantiruvchi vazifalar majmuasini ajratish, ularni konkretlashtirish va ustun vazifani aniqlash.

2. Mantiqiy tugallangan pedagogik tizimni qurish va harakatga keltira olish: ta’lim vazifalarini kompleks rejalashtirish; ta'lim jarayonining mazmunini oqilona tanlash; uni tashkil etish shakllari, usullari va vositalarini optimal tanlash.

3. Tarbiyaning tarkibiy qismlari va omillari o‘rtasidagi munosabatlarni aniqlash va o‘rnatish, ularni amalda qo‘llash qobiliyati: zarur shart-sharoitlarni yaratish (moddiy, ma’naviy, psixologik, tashkiliy, gigiyenik va boshqalar); o'quvchi shaxsini faollashtirish, uning faoliyatini rivojlantirish, uni ta'lim ob'ektidan ta'lim sub'ektiga aylantirish; birgalikdagi faoliyatni tashkil etish va rivojlantirish; maktabning atrof-muhit bilan aloqasini ta'minlash, tashqi dasturlashtirilmagan ta'sirlarni tartibga solish.

4. Pedagogik faoliyat natijalarini hisobga olish va baholash ko'nikmalari: o'quv jarayoni va o'qituvchi faoliyati natijalarini o'z-o'zini tahlil qilish va tahlil qilish; dominant va bo'ysunuvchi pedagogik vazifalarning yangi majmuasini aniqlash.

Pedagogik kompetentsiya tarkibida o'qituvchi faoliyatining turli yo'nalishlarini tahlil qilish asosida aniqlanadigan kognitiv, psixologik, kommunikativ, ritorik, kasbiy-texnologik, kasbiy-axborot kompetentsiyasini belgilaydi.

Kasbiy-pedagogik kompetentsiyaning mazmuni, birinchi navbatda, mutaxassisning asosiy kompetentsiyalari va asosiy fazilatlari to'plamidan kelib chiqadi, ular odatda tayanch hisoblanadi, ularda o'qituvchining ham kompetentsiyalari, ham kasbiy kompetentsiyalari birlashtiriladi. : pedagogika, turdosh fanlar sohasidagi umumiy va maxsus bilimlar majmui; mazmuni, o'qitish va tarbiyalash usullari, o'quvchilar shaxsini o'rganish masalalari bo'yicha uning malakasi darajasi; mikro va makro muhitning ta'limga ta'sirini boshqarish usullarini bilish.

Psixologik kompetentsiya deganda muallif hissiy madaniyat va psixologik hushyorlikni tushunadi.

Madaniyat deganda muallif shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan, jamiyat tomonidan ma'naviy, axloqiy, moddiy boyliklar yig'indisini o'zlashtirish jarayonini (o'z-o'zidan tashkil etilgan) va natijasini aks ettiruvchi, uyg'unlikni ta'minlaydigan qadriyatlar tizimini tushunadi. jamiyatdagi munosabatlar, shaxsning o'z salohiyatini ro'yobga chiqarish, shaxsni hamma narsaning eng oliy qadriyati va o'lchovi deb bilish.

Muallif o'qituvchining hissiy madaniyatini professional psixologik-pedagogik nuqtai nazardan belgilaydi:

• hissiy ko'rinishlarda o'lchovga rioya qilishning tarbiyalangan ehtiyoji sifatida;

• hissiyotni adekvat og'zaki va faoliyat ko'rinishlari bilan uyg'unlashtirish qobiliyati va qobiliyati sifatida;

• kasbiy faoliyat doirasidagi hissiy ko'rinishlarning umumiy gumanistik yo'nalishi sifatida.

Hissiy madaniyatning tuzilishi quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

• sezgilar va hislar madaniyati.

• So'z va hissiy holatlar madaniyati.

• Hissiy sezgirlik.

Shunday qilib,hissiy madaniyatni insonga o'z atrofidagi dunyoni butun ma'naviy va moddiy boyliklari bilan idrok etishga, o'zida eng yaxshi, olijanob tuyg'ularni topishga, ularni etkazishga imkon beradigan fikrlar, hislar, in'ikoslar, his-tuyg'ular, g'oyalar qotishmasi deb tushunadi. o‘quvchilariga o‘z-o‘zini takomillashtirishga undash, odamlarga, jamiyatning ma’naviy boyliklariga hurmatli munosabatda bo‘lishni, yovuzlikka toqat qilmaslikni, ezgulik g‘alabasi uchun kurashishga tayyorlikni shakllantirish.

Hissiy madaniyat o'z mahoratida o'z ifodasini topishi uchun u yana bir muhim fazilatga ega bo'lishi kerak - psixologik hushyorlik (umuman shaxsning va xususan, o'qituvchi-ustaning hissiy madaniyatining jamlangan namoyon bo'lishi).

Kommunikativ kompetentsiya ostida muallif muloqot madaniyati va o'qituvchining pedagogik taktini tushunadi, shuningdek, o'qituvchi-o'qituvchi (kommunikator) dan talabaga (qabul qiluvchiga) ma'lumotlarni semantik idrok etishni ta'minlaydigan pedagogik funktsiyalar to'plamini o'zlashtirishni nazarda tutadi va aksincha. Ritorik kompetentsiya deganda muallif nutqning professional madaniyatini tushunadi, u pedagogik nuqtai nazardan notiqlik, adabiy til me'yorlariga qat'iy rioya qilish, so'zlarni, jargonlarni istisno qilish, begona so'zlardan foydalanishga faol qarshilik ko'rsatish va boshqalar. ifodalar; o'quvchilarda o'z ona nutqining sofligini asrash, uni buzadigan barcha narsadan qochish zarurligini tarbiyalash.

Professional va texnologik kompetentsiya. Kundalik ongda texnologiya inson qo'li kuchi va boshqa energiya manbalari bilan harakatga keltiriladigan asboblar, mexanizmlar, qurilmalardan foydalanish jarayoni shaklida bo'ladi. Lekin bu holatda ham pedagogika ishlab chiqarish bilan bog'liq, chunki har qanday mexanizm, har qanday vosita faqat o'qitilgan, tajribali qo'llarda mehnat quroliga aylana oladi. Demak, pedagogikasiz texnologiya shunchaki foydasiz yoki xavfli materiallar to‘plami bo‘lib qolaveradi.

Axborot kompetensiyasini axborot makonida tezkor harakatlanish, uni shakllantirishda ishtirok etish imkonini beruvchi bilim, ko‘nikma, malaka darajasi sifatida izohlaydi. Bu ta'lim jarayonida olingan ma'lumotlarni qidirish, baholash, foydalanish va saqlash sohasidagi professional kompetentsiyani aks ettiradi.

TALIM JARAYONIDA TALABALARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING MAZMUNLI TUZILMASI.

Yuldasheva Gulshad Tileuovna
ChDPU “Informatika o‘qitish metodikasi”
Kafedrasi v.b. dotsenti
Muxammadieva Bashorat Islomboevna
IO‘M 19/5 guruhi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta’lim tizimi o‘quvchilarining kompetentligini shakllantirish va uning mazmun-mohiyati, tayanch kompetensiyalar ularning o‘qish faoliyatiga tayyorlashdagi o‘rni va ahamiyati, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish, pedagogik va texnik bilimlar asosida ularning kompetentligini rivojlantirish mexanizmi hamda unga integrativ differensial yondashuv kabi masalalar yoritilib berilgan.

Tayanch so‘zlar: o‘quvchilar, kompetensiya, kompetentlik, fanlararo integratsiya, integrativ differensial yondashuv.

Jahonda amalga oshirilayotgan islohatlarning ta’lim taraqqiyotidagi pirovard maqsadi – har bir mamlakatning iqtisodiyotini rivojlangan mamlakatlar darajasiga olib chiqish va shu orqali xalqlarning farovonligini oshirishdan iborat bo‘lmoqda. Fan va ishlab chiqarish sohalarida amalga oshiriladigan islohotlar ilmiy texnik axborotning jadal rivojlanishi va yangilanishi, pedagogik faoliyat mazmunini uzviylik tamoyillari asosida muntazam dinamik o‘zgarishi bilan ifodalanadi. Zamonaviy ilmiy-amaliy tajribalar pedagogik texnologiyalarning yetarli darajada aks ettirish yo‘llari bilan belgilanadi, bir qator umummadaniy, umumkasbiy va kompetentliliklarni shakllantirish imkoniyatini yaratadi. Shunga ko‘ra, uzluksiz oliy ta’lim muassasalarida zamonaviy axborot-kommunikasiya texnologiyalariga oid fanlarni o‘qitish metodikasini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvapdagi “2022-2026 yillapga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning tapaqqiyot strategiyasi topshirig‘i” PF-60-sonli Farmonida “uzluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta’lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish, ta’lim va o‘qitish sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish asosida oliy ta’lim muassasalari faoliyatining sifati hamda samaradorligini oshirish, oliy ta’lim muassasalariga qabul kvotalarini bosqichma-bosqich ko‘paytirish, ilmiy-tadqiqot va innovasiya faoliyatini rag‘batlantirish, ilmiy va innovasiya yutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish” kabi vazifalar belgilab olindi. Mazkur vazifalarning “ijrosini ta’minlashda ta’lim jarayonida bo‘lajak mutaxassislarning kommunikativ kompetentligini shakllantirish orqali kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish zarur” ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda ta’lim sifatini oshirish va mehnat bozori talabi asosida raqobatbardosh kadrlar tayyorlash masalasi davlatimiz siyosatining eng muhim va ustuvor yo‘nalishlaridan biri. Davlatimiz rahbari tomonidan sohada islohotlarni amalga oshirish, takomillashgan oliy ta’lim tizimini yaratish bo‘yicha ustivor vazifalar belgilanganligi ta’lim tizimini modernizasiya qilishni taqozo etmoqda. Chunki, “iqtisodiyotning liberallashtirilishi va diversifikasiya qilinishi, globallashuv, raqamlashtirish, mobillashuv, sanoatlashuv jarayonlarining shiddati har bir soha uchun raqobatbardosh malakali kadrlarni tayyorlashni, xalqaro talablarga mos yangi ta’lim tizimini talab qilmoqda”.

Zamonaviy o‘quv jarayonidagi asosiy maqsad “bo‘lajak mutaxassislarning shaxsiy va kasbiy qobiliyatlari bilim, ko‘nikma va malakalarini rivojlantirishga qaratilgan”. Oliy ta’lim muassasalarida talabalarni o‘qitish jarayonida bo‘lajak mutaxassislarning kommunikativ kompetentligini shakllantirish lozim va ular nafaqat akademik bilimlarga ega bo‘lishi, balki o‘z sohalaridagi turli muammolarni ijobiy hal qilish qobiliyatiga ega bo‘lishi zarur sanaladi.

Mamlakatimizdagi ta’lim islohotlari tajribasi shuni ko‘rsatadiki, shaxsning eng ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan fazilatlari: muloqotchanlik, mas’uliyatlilik, tashabbuskorlik, tadbirkorlikka ijodiy yondoshuv, “qaror qabul qilish kabi qobiliyatlarini rivojlantirish bugungi kunda dolzarb”hisoblanadi. Bunday fazilatlarni bo‘lajak mutaxassislarda shakllantirish, ularga kelajakda o‘zlarining ish faoliyatlarini samarali va sifatli olib borishga imkon yaratadi.Muammo shundaki, nutq mas’uliyatini oshirish bilan bog‘liq bo‘lgan kasblar uchun yuqori sifatli samarali muloqot o‘rnatish, so‘zni o‘zlashtirish qobiliyati, so‘z yordamida professional muammolarni hal qilishga o‘rgatish eng dolzarb muammolardan biridir.

“Kompetentlik” tushunchasining nazariy asoslari o‘tgan asrning 60-chi yillarida paydo bo‘lgan bo‘lib, u insonning ijtimoiy hayoti va kasbiy faoliyatining bilimga asoslangan, intellektual va shaxsiy tajribasi sifatida talqin qilingan. Shu bilan birga, “kompetentlik”, “kompetensiya” tushunchalari ilgari - kundalik hayotda, adabiyotlarda keng qo‘llanilgan bo‘lib, uning talqini lug‘atlarda ken yoritilgan. Masalan, “Xorijiy so‘zlar izohli lug‘ati”da “kompetensiya” atamasiga quyidacha ta’rif berilgan: “kompetensiya (lotinchadan competens, competentis- qobiliyatli) - ma’lum sohada ilg‘or, tajribali, bilimdon; faoliyatni mustaqil amalga oshirish yoki hal qilish huquqiga ega, o‘z bilimi doirasida biror narsani yechimini hal qilishga qodir shaxs” sifatida tavsiflangan.

Bugungi kunda kompetensiyalarni rivojlantirish tahlili mutaxassisning asosiy kompetensiyalari va ularning komponentlari hajmini taqqoslashda tadqiqotchilar murakkablik va noaniqlarga duch kelganliklarini ko‘rsatadi va bu esa o‘z o‘rnida, ta’lim natijasida ularning baholash uchun yondashuvlarni (mezon, tartib, vositalar) rivojlanishini qiyinlashtiradi. Shuningdek, pedagog olimlarning ilmiy tadqiqotlarida “kompetentlik” tushunchasining mazmuniga oid alohida maxsus konsepsiya mavjud emas. Tadqiqotchilar tomonidan kasbiy kompetensiyalar quyidagi komponentlarga ajratib ko‘rsatilgan: mazmunli, faoliyatli va shaxsiy komponentlarga bo‘linadi.

Hozirgi kunda ko‘plab adabiyotlarda hali kompetentli yondoshuvni tavsiflovchi konseptual apparat ishlab chiqilmagan, “kompetensiya” va “kompetentlik” atamalarini ta’riflashning turli xil talqinlari mavjud.

Masalan, J.Ravenning fikriga ko‘ra, “kompetensiya” tushunchasi ma’lum bir sohada muayyan bir harakatni amalga oshirishga qaratilgan maxsus bir qobiliyat sifatida tavsiflanadi, unda yuqori malakali ko‘nikmalar va bilimlar, mas’uliyat va harakatlar uchun fikrlash usullari tushuniladi. Ko‘rinib turibdiki, kompetensiyaning asosiy komponenti shaxsning ma’lum qobiliyatlarida ifodalangan operasion va faoliyat komponentidir.

“Kompetensiya” tushunchasining eng to‘liq ta’rifi A.V.Xutorskoy tomonidan berilgan bo‘lib, unda shaxsning belgilangan jarayonlar va ob’ektlar doirasiga nisbatan ko‘rsatilgan o‘zaro bog‘liq fazilatlari to‘plami kiritilgan va unga qarshi samarali harakat qilish kerak.

Kasbiy kompetensiya - kasbiy ta’lim, tajriba va shaxsning individual qobiliyatlari darajasi, uning uzluksiz o‘z-o‘zini tarbiyalash va o‘zini takomillashtirishga bo‘lgan intilishi, biznesga ijodiy va mas’uliyatli munosabatidir.

Hozirgi vaqtda davlat ta’lim standartlari joriy etilib, “bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilarini tayyorlash sifatini oshirishga qaratilgan ta’lim mazmuni va texnologik innovasiyalar keng joriy etilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Юлдашева Г.Т. Талабаларда ўзини-ўзи ривожлантириш компетенциясини шакллантириш жараёнининг педагогик асослари. /Муғаллим ҳам узликсиз билимдендириу. № 3/1 – 2022.Илимий-методикалық журнал.Нукус,2022. ISSN 2181-7138. 26-28 бет.

2. Юлдашева Г.Т. Коммуникатив компетенция тушунчаси ва унинг мазмун моҳияти // “ЎзМУ хабарлари “Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети илмий журнали. – Тошкент, 2022. – № 1/5/1 – В. 228-231.

3. Юлдашева Г.Т. (2022). Компетенциявий ёндошувга асосланган таьлим // Journal of innovations in social sciences (Ўзбекистон).Таьлимни рақамлаштириш: асосий тенденциялар ва устувор вазифалар -2022 ISSN:2181-2594.57-61 бет.

4. Юлдашева Г.Т. Применение информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в начальном образований. Замонавий узлуксиз таълим сифатини ошириш: инновация ва истиқболлар. Халқаро миқёсидаги илмий-амалий конференция материаллари. 24 апрель, Тошкент-2020. 527-531 бет.

5. Юлдашева Г.Т. Влияние компьютерных технологий на изменение средств коммуникации. Международная конференция посвещённая к 180- летию И.Алтынсарина “Великий учитель казахского народа и великое знание”,Чимкент, 2021. 36-39 стр.

6. Юлдашева Г. Т. Таьлимда иннаватцион технологияларнинг роли ва аҳамияти. Информатика фанининг долзарб муаммолари. Илмий-амалий анжуман материаллари. Тошкент - 2018. 266-бет.

TALIM JARAYONIDA TALABALARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI.

Yuldasheva Gulshad Tileuovna
ChDPU “Informatika o‘qitish metodikasi”
Kafedrasi v.b. dotsenti
Ziyayeva Muhayyo Ibrohimjon qizi
IO‘M 19/1 guruhi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta’lim tizimi o‘quvchilarining kompetentligini shakllantirish va uning mazmun-mohiyati, tayanch kompetensiyalar ularning o‘qish faoliyatiga tayyorlashdagi o‘rni va ahamiyati, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish, pedagogik va texnik bilimlar asosida ularning kompetentligini rivojlantirish mexanizmi hamda unga integrativ differensial yondashuv kabi masalalar yoritilib berilgan.

Tayanch so‘zlar: o‘quvchilar, kompetensiya, kompetentlik, fanlararo integratsiya, integrativ differensial yondashuv.

Zamonaviy ijtimoiy- iqtisodiy sharoitlarda o‘zini-o‘zi boshqarish jarayonida shaxsning kasbiy rivojlanishining eng to‘liq psixologik shakllari, kasbiy kompetentlikning rivojlanish xususiyatlari E.F.Zeer tomonidan o‘rganilgan. U kasbiy kompetentlikni kasbiy faoliyat tuzilmasining asosiy tarkibiy qismlaridan biri sifatida baholaydi.

T.M.Sorokinaning tadqiqotlarida o‘qituvchining kasbiy kompetentligi-bu uning pedagogik faoliyatini amalga oshirish uchun nazariy va amaliy tayyorgarligining birligi sifatida talqin etiladi. Uning

fikriga ko‘ra, o‘qituvchilik kompetensiyasi o‘qituvchining pedagogik faoliyatining asosi bo‘lgan professionallikning bosqichlaridan biri hisoblanadi.

V.N.Vvedenskiyning fikricha, “kasbiy kompetensiya” tushunchasi tarkibining kengligi, “professionallik”, “malaka”, “kasbiy malakalar” kabi keng tarqalgan tushunchalarni birlashtiradigan integral xususiyatlar bilan ajralib turadi. Biroq, u kompetensiya bilan birgalikda ko‘rib chiqilayotgan konsepsiyani identifikasiyalash hollari hali ham tez-tez uchrab turadi. Kompetentlik – bu shaxsiy xususiyatga ega bo‘lgan malakali professional yoki funksional xususiyatlar majmuasidir.

M.I.Lukyanovaning fikriga ko‘ra, kompetenlik -bu o‘qituvchining psixologik- pedagogik salohiyati asosida pedagogik faoliyat uchun zarur bo‘lgan yuqori darajadagi professional tayyorgarlik va o‘quv jarayonida talabalar bilan samarali o‘zaro munosabatlarga ega bo‘lgan shaxsning o‘ziga xos xususiyatlaridir. Psixologik va pedagogik kompetensiyalarning tarkibiy qismi sifatida u psixologik va pedagogik yo‘nalishlarning bloklarini ko‘rib chiqadi.

A.V.Xutorskoy “kompetensiya” va “kompetentlik” tushunchalarini orasidagi farqni ko‘rsatib berdi. Kompetensiya – shaxsning o‘zaro bog‘liq xususiyatlarini (bilim, ko‘nikma, faoliyat metodikasi), ma’lum mavzular va jarayonlar uchun belgilanadigan va ularga nisbatan sifat jihatidan samarali ishlab chiqarish uchun zarur bo‘lgan kompleks.

G.M.Kodjaspirova “o‘qituvchi malakali o‘qituvchi bo‘lishi uchun muayyan pedagogik kompetentlikka ega bo‘lishi kerak”, deb hisoblaydi.

“Kompetentlik” tushunchasi ta’lim sohasiga psixologik izlanishlar natijasida kirib kelgan. Shu sababli kompetentlik “noan’anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o‘zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o‘zaro munosabatlarida yangi yo‘l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to‘la ma’lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik”ni anglatadi. Kasbiy kompetentlik – mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatini amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo‘llay olishi.

Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini bilan birgalikda, bir mustaqil yo‘nalish bo‘yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o‘zlashtirilishini nazarda tutadi. Shuningdek, kompetensiya mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib borishni, yangi axborotlarni o‘rganishni, muhim ijtimoiy talablarni anglay olishni, yangi ma’lumotlarni izlab topishni, ularni qayta ishlash va o‘z faoliyatida qo‘llay bilishni taqozo etadi. Kasbiy kompetentlik negizida aks etuvchi sifatlarning mohiyatini qisqacha yoritib o‘tamiz. Ularga:

1) ijtimoiy kompetentlik; 2) maxsus kompetentlik; 3) shaxsiy kompetentlik; 4) texnologik kompetentlik; 5) ekstremal kompetentliklar kiradi.

N.A.Muslimov va K.Abdullaevalarning fikricha, kompetentlik – olingan nazariy bilim, ko‘nikma va malakalar majmuasini amaliyotga mustaqil va ijodiy qo‘llay olish darajasi, bu talabaning amaliyot jarayonida va oliy ta’limdan keyingi faoliyatida shakllanib boradi.

Kompetensiya tushunchasi ma’lum bir sohada muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun bilimni, malakani, shaxsiy fazilatlarni va amaliy tajribani qo‘llash qobiliyatidir. “Kompetensiya – bu ta’lim orqali olingan bilimlarga, tajribaga, qadriyatlarga, niyatlarga asoslangan umumiy qobiliyatdir.Kompetentlik – bu olim yoki o‘qimishli odam bo‘lishni anglatmaydi. Kompetensiya va ko‘nikma o‘rtasidagi farqni ajratish kerak. Ko‘nikma – bu muayyan vaziyatdagi harakat, kompetensiya – xatti-harakatlar ko‘nikmalarning kuzatuvlaridan o‘rganilishi mumkin bo‘lgan xarakteristik xususiyatdir. Shunday qilib, ko‘nikmalar amalda kompetensiya sifatida namoyon bo‘ladi.

Kompetensiya, mahorat, harakatni kuchaytiradi. Kompetensiya ongli faoliyat natijasida shakllanadi. Davlat ta’lim standartida kasbiy va umumiy kompetensiyalar, ya’ni, bitiruvchilar egallashi lozim bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalar belgilab qo‘yilgan. Ularga asosiy kasbiy ta’lim dasturlarini ishlab chiqishda integrativ yondashuv orqali erishish mumkin. Dasturning variativ qismi ta’lim muassasasining, mintaqaning o‘ziga xosligini, hududdagi ish beruvchilarning aniq kasbiy kompetensiyalarni egallagan mutaxassislarga bo‘lgan ehtiyojini aks ettirish imkonini beradi. Bizning nazarimizda, aynan integrativ ta’lim (ta’lim integrasiyasi) bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy kompetentligi shakllanishi jarayoni va kelgusidagi kasbiy faoliyati uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Юлдашева Г.Т. Талабаларда ўзини-ўзи ривожлантириш компетенциясини шакллантириш жараёнининг педагогик асослари. /Муғаллим ҳам узликсиз билимдендириу. № 3/1 – 2022.Илимий-методикалық журнал.Нукус,2022. ISSN 2181-7138. 26-28 бет.

2. Юлдашева Г.Т. Коммуникатив компетенция тушунчаси ва унинг мазмун моҳияти // “ЎзМУ хабарлари “Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети илмий журнали. – Тошкент, 2022. – № 1/5/1 – В. 228-231.

3. Юлдашева Г.Т. (2022). Компетенциявий ёндошувга асосланган таьлим // Journal of innovations in social sciences (Ўзбекистон).Таьлимни рақамлаштириш: асосий тенденциялар ва устувор вазифалар -2022 ISSN:2181-2594.57-61 бет.

4. Юлдашева Г.Т. Применение информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в начальном образований. Замонавий узлуксиз таълим сифатини ошириш: инновация ва истиқболлар. Халқаро миқёсидаги илмий-амалий конференция материаллари. 24 апрель, Тошкент-2020. 527-531 бет.

5. Юлдашева Г.Т. Влияние компьютерных технологий на изменение средств коммуникации. Международная конференция посвещённая к 180- летию И.Алтынсарина “Великий учитель казахского народа и великое знание”,Чимкент, 2021. 36-39 стр.

6. Юлдашева Г. Т. Таьлимда иннаватцион технологияларнинг роли ва аҳамияти. Информатика фанининг долзарб муаммолари. Илмий-амалий анжуман материаллари. Тошкент - 2018. 266-бет.

7. Юлдашева Г. Т. Эффективность использования ИКТ на уроках начального класса. Труды научной конференций “Современные кластерные системы в контексте образовательных инноваций реформ: проблемы события и перспективы”.2019. 24-стр.

8.Юлдашева Г.Т. Бўлажак ўқитувчиларда касбий компетентликни ривожлантириш. “Замонавий тараққиётда илм-фан ва маданиятнинг ўрни” номли Республика илмий-амалий конференцияси. www.academics.uz 18.08.2022, 20 сон, 54- бет.

9. Dilfuza Melievna Makhmudova, 2Bakhrom Ruzievich Tadjibaev, 3 Gavhar KholboevnaDusmurodova, 4 Gulshad Tileuovna Yuldasheva. Information and communication technologies for developin gcreative competence in the process of open teaching physics and maths. // International Journal of Psychosocial Rehabilitation / Vol.24, Issue 09, 2020 ISSN: 1475-7192. (Scopus).

10. Юлдашева Г.Т. Методологические основы использования медиа технологий в повышении эффективности обучения / "Экономика и социум", №5(84), часть 2, http://www.iupr.ru1129-1133. (2021).

KLASTERLI YONDOSHUV ASOSIDA TALABALARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI.

Yuldasheva Gulshad Tileuovna
ChDPU “Informatika o‘qitish metodikasi”
Kafedrasi v.b. dotsenti
Abduqaxxorov Muxriddin Qaxramon o’g’li
IO‘M 19/1 guruhi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta’lim tizimi o‘quvchilarining kompetentligini shakllantirish va uning mazmun-mohiyati, tayanch kompetensiyalar ularning o‘qish faoliyatiga tayyorlashdagi o‘rni va ahamiyati, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish, pedagogik va texnik bilimlar asosida ularning kompetentligini rivojlantirish mexanizmi hamda unga integrativ differensial yondashuv kabi masalalar yoritilib berilgan.

Tayanch so‘zlar: o‘quvchilar, kompetensiya, kompetentlik, fanlararo integratsiya, integrativ differensial yondashuv.

Zamonaviy mehnat bozori, bugun ta’lim sifatiga oshayotgan talablarni taqdim etib, bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligi va kasbiy tayyorgarligi, o‘z navbatida oliy ta’lim muassasalari, shu jumladan texnik oliy ta’lim muassasalarining bitiruvchilari o‘rtasida raqobat kuchayishiga olib keladi. Agar mutahassisning dastlabki malakasi faqat ish o‘rinlariga muvofiqligi va tor axborotni egallashni nazarda tutsa, “kompetentlik” nafaqat umumiy turdagi, balki, xususan keng sohada bilimlarni o‘zlashtirishni talab qiladi. Mutaxassisning o‘z ko‘nikmalarini muvoffaqiyatli amalga oshirishda tayyorgarligi va qobiliyatliligi, o‘zining faoliyati samaradorligi va sifatini yaxshilashni nazarda tutadi”.

Bugungi kunda biz kommunikativ kompetentlik deb ataydigan “samarali muloqot qilish qobiliyati har doim ko‘plab olimlarni qiziqtirgan. Tilshunoslik, sosiologiya, ijtimoiy psixologiya, pedagogika kabi fanlar va boshqa zamonaviy bilim sohalarida shaxslararo o‘zaro munosabatlarni, shaxsning kommunikativ hatti-harakatlarini nazariy o‘rganishga e’tibor qaratilgan. Biroq, odamning ijtimoiy funksiyalarni bajarishda uning nutqiy tayyorligini ham amaliy o‘rganish zarur hisoblanadi. Ushbu yo‘nalishda ishlab chiqilgan kommunikativ kompetentlik tushunchasi, bizning fikrimizcha, ijtimoiy-gumanitar bilimlarni talabalarning barcha hayotiy jarayonlarida barkamol aloqa qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirish va shuning uchun ularning ijtimoiy funksiyalarni bajarish uchun amaliy harakatlari bilan bog‘lashga yordam beradi”. Shunga ko‘ra, turli xil ta’lim islohotlarini amalga oshirishda, xususan, ta’lim tizimining yangi standartlarga o‘tishida va bo‘lajak mutaxassislarni tayyorlashda e’tiborga olinishi mumkin bo‘lgan ilmiy tavsiyalarning ahamiyati o‘sib bormoqda.

Psixolog olimlarning fikriga ko‘ra, kompetentlikning tarkibiy tuzilmasiga doir yana bir nuqtai nazar mavjud. Unga ko‘ra, bilim, xulq-atvor va hissiy sohalarga mos keladigan “fikrlash”, “muomala” va “munosabat”da turli xil kompetensiyalar mavjud.

Kasbiy kompetentlikka yondashuvlardagi barcha farqlarga qaramasdan, barcha mualliflar o‘z doirasiga kommunikativ kompetentlikni kiritadilar.

Hozirgi davrda mutaxassisning kasbiy kompetentligi uning kommunikativ kompetentligini, ya’ni kasbiy faoliyat sharoitida muloqot qilish qobiliyatini ham nazarda tutadi.

Kommunikativ kompetensiya tushunchasiga Yu.M.Jukov tomonidan qo‘yidagicha tarif berilgan “kommunikativ kompetensiya bu insonning shaxs sifatida psixologik xarakteristikasi bo‘lib, u odamlar bilan muloqot qilishda yoki odamlar bilan kerakli aloqalarni o‘rnatish va saqlash qobiliyatida namoyon

bo‘ladi”. Kommunikativ kompetensiya tarkibiga insonda aloqa jarayonlarining muvaffaqiyatli o‘tishini ta’minlaydigan bilim, ko‘nikma va malakalar to‘plami kiradi.

Pedagogik faoliyatda kommunikativ kompetensiya odatda ta’lim oluvchilar bilan kerakli aloqalarni o‘rnatish va saqlash qobiliyatini anglatadi. Kompetensiya samarali muloqotni ta’minlaydigan bilim, ko‘nikma va malakalar to‘plamini o‘z ichiga oladi. Ushbu turdagi kompetensiya aloqa chuqurligini va doirasini o‘zgartirish, aloqa sheriklari tomonidan tushunish va tushunish qobiliyatini o‘z ichiga oladi.

Kommunikativ kompetensiya bu to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘zaro ta’sirlashish sharoitida shakllanadigan odamlar o‘rtasidagi rivojlanayotgan va asosan onli aloqalar tajribasi. Kommunikativ kompetensiyani takomillashtirish jarayoni shaxs rivojlanishi bilan bog‘liq. Kommunikativ harakatlarni tartibga solish vositalari insoniyat madaniyatining bir qismidir va ularni o‘zlashtirish va boyitish butun madaniy merosni rivojlantirish va ko‘paytirish bilan bir xil qonunlarga muvofiq sodir bo‘ladi. Ko‘p jihatdan kommunikativ tajribani egallash nafaqat to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘zaro ta’sir jarayonida sodir bo‘ladi. Kommunikativ kompetensiya insonning ijtimoiy hayoti bilan bevosita bog‘liqdir. Kommunikativ kompetensiya og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan aloqa vositalarining moslashuvchanligi va ulardan foydalanish erkinligini nazarda tutadi va insonning o‘ziga, ijtimoiy olamga bo‘lgan munosabatlar tizimini tartibga soluvchi kategoriyalardan iboratdir.

Kommunikativ kompetensiya shaxsning muloqot qobiliyati bo‘lib, axborot-kommunikasiya sohasida shaxsiy va kasbiy tajribasini o‘z ichiga olgan bilim, ko‘nikmalar va kommunikativ xususiyatidir.

Muloqot qobiliyatining namoyonligi qo‘yidagilardan iborat bo‘ladi:

— muloqot uchun zarur bo‘lgan kommunikativ holatning psixologik va ijtimoiy tashhisi;

—o‘ziga xos kommunikativ vaziyatda muloqot jarayonini programmalash;

—aloqa jarayonlarini ijtimoiy-psixologik boshqarishni amalga oshirish.

Kommunikativ kompetensiya aloqa vazifalari turlariga ko‘ra quyidagi ko‘rinishlarda bo‘ladi: qo‘yilgan maqsadlarni aniqlash, vaziyatni har tomonlama baholash, hamkorlik va muloqot usullarini hisobga olish (o‘zaro hamkorlik), yetarli darajada pedagogik strategiyalarni tanlash, aloqa natijasining muvaffaqiyatini baholash, o‘z kasbini turdosh kasbga o‘zgartirishga tayyor bo‘lish.

Kommunikativ kompetensiyaning faoliyat yo‘nalishlari uning tarkibiy komponentalarini motivasion-maqsadli, kognitiv, hissiy, xulq-atvor komponentlaridan iborat ekanligini aniqlash imkoniyatini belgilaydi:

Kommunikativ qobiliyat shaxsiy, integral sifatida qaralishi kerak va strukturaviy tarkibiy qismlari kognitiv, motivasion, hissiy va xulq-atvorga ega bo‘lgan shaxslar tomonidan amalga oshirilishi shaxsning kommunikativ faoliyatining samaradorligini belgilaydi

J.Raven, V.I.Baydenko, N.V.Kuzmin, A.K.Markova, L.I.Berestov va boshqalarning tadqiqot ishlarida kasbiy kompetensiyalarni uch bosqichini shartli ravishda ajratib ko‘rsatilgan.

“Ta’lim jarayonida bo‘lajak mutaxassislarning kommunikativ kompetentligini shakllantirish orqali kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish zarur ahamiyatga ega ekanligi bir qator olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Xususan, bugungi kunda biz kommunikativ kompetentlik deb ataydigan samarali muloqot qilish qobiliyati har doim mutaxassislarning diqqat markazida bo‘lgan”.

Mamlakatimiz olimlari tomonidan bo‘lajak mutaxassislarni har tomonlama kasbiy va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan.

Taniqli olim N.A.Muslimovning fikriga ko‘ra, “shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyalarini samarali amalga oshirish uchun, talabalar zarur darajada kommunikativ kompetentlikka ega bo‘lishi, ta’lim- tarbiya jarayonida o‘zaro ta’sir jarayonlariga moslashuvchan bo‘lishi, kommunikativ texnologiyalarni qo‘llaganda talabalar va o‘qituvchi o‘zaro bir-birini tushunishi talab etiladi”. U bo‘lajak

kasb ta’limi o‘qituvchisida pedagogik sifatlarni shakllantirishning ilmiy-metodik asoslarini tadqiq etgan. Shuningdek olim kasb ta’lim o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyalari tarkibi, kommunikativ kompetensiyaning bo‘lajak o‘qituvchi faoliyatidagi ahamiyati, kompetensiyalarni rivojlantirish metodikalari bo‘yicha salmoqli ilmiy tadqiqot ishlarini amalga oshirgan.

“Pedagog olim Sh.S.Sharipov oliy ta’lim tizimidagi o‘qituvchining kasbiy mahorati nafaqat bilim va ko‘nikmalar to‘plami bilan cheklanib qolishi, balki ularni haqiqiy o‘quv amaliyotida qo‘llash samaradorligi bilan belgilanadi. Kompetentlikka ega bo‘lish qobiliyatlilikni anglatadi, mavjud bilimlarni, tajribani muayyan vaziyatlarda muammoni hal qilish uchun safarbar eta olishlikni anglatishini qayd etadi”.

U.N.Nishonalievning ilmiy tadqiqotlarida mehnat ta’limi o‘qituvchilarini tayyorlash jarayoni turli tarixiy davrlarga bo‘lib o‘rganilgan hamda kasb ta’limi o‘qituvchilari shaxsiga innovasion yondashuv tadqiq etilgan.

R.X.Djuraevning tadqiqotlarida kasb-hunar ta’limi bo‘lajak o‘qituvchilarini tayyorlashning nazariy va uslubiy jihatlari o‘z aksini topgan.

Kasb-hunar ta’limi muassasalarida ta’lim sifatini nazorat qilish hamda boshqarishning nazariy va tashkiliy metodik asoslari U.I.Inoyatov tadqiqotlarida ilmiy asoslab berilgan.

Q.T.Olimovlarning tadqiqotlarida kasb-hunar ta’limi uchun o‘quv adabiyotlarini yaratishning nazariy va amaliy jihatlari o‘rganilgan. Ushbu fundamental tadqiqotlarda kasb ta’limi o‘qituvchisini tayyorlash jarayoni uchun o‘quv-uslubiy adabiyotlar yangi avlodini yaratish konsepsiyasi ilmiy asoslab berilgan.

Integrativ yondashuv asosida kasb ta’limi o‘qituvchilarini tayyorlash muammolarini yechishga qaratilgan ilmiy tadqiqot ishlari amaliyotchi olim O.A.Abduquddusov tomonidan o‘rganilgan. O‘quv jarayonini tashkil etishdagi asosiy vazifa - bu pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanishdir. “Ammo shu kunga qadar pedagogik texnologiyaning aksariyati nazariy muammolarga bag‘ishlangan bo‘lib, amaliyotga ta’siri kamroq sezilmoqda. Buning uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tezroq amaliyotga joriy etish usullarini ishlab chiqish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Юлдашева Г.Т. Талабаларда ўзини-ўзи ривожлантириш компетенциясини шакллантириш жараёнининг педагогик асослари. /Муғаллим ҳам узликсиз билимдендириу. № 3/1 – 2022.Илимий-методикалық журнал.Нукус,2022. ISSN 2181-7138. 26-28 бет.

2. Юлдашева Г.Т. Коммуникатив компетенция тушунчаси ва унинг мазмун моҳияти // “ЎзМУ хабарлари “Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети илмий журнали. – Тошкент, 2022. – № 1/5/1 – B. 228-231.

3. Юлдашева Г.Т. (2022). Компетенциявий ёндошувга асосланган таьлим // Journal of innovations in social sciences (Ўзбекистон).Таьлимни рақамлаштириш: асосий тенденциялар ва устувор вазифалар -2022 ISSN:2181-2594.57-61 бет.

4. Юлдашева Г.Т. Применение информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в начальном образований. Замонавий узлуксиз таълим сифатини ошириш: инновация ва истиқболлар. Халқаро миқёсидаги илмий-амалий конференция материаллари. 24 апрель, Тошкент-2020. 527-531 бет.

5. Юлдашева Г.Т. Влияние компьютерных технологий на изменение средств коммуникации. Международная конференция посвещённая к 180- летию И.Алтынсарина “Великий учитель казахского народа и великое знание”,Чимкент, 2021. 36-39 стр.

СОЗДАНИЕ ВИРТУАЛЬНОЙ ЭКСКУРСИИ "ТУРКЕСТАНСКАЯ ОБЛАСТЬ" С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ГИС ТЕХНОЛОГИИ

Жорабай С.Т.
Жайдакбаева Л.К.
Менлибай Ж.Г.
1 – Казахский национальный женский педагогический университет, г. Алматы, Казахстан
2 – ЮКУ им.М.Ауэзова, г. Шымкент, Казахстан
salta2405@bk.ru

Сбор, обобщение, систематизация и обработка данных являются основными задачами современной науки об окружающей среде. Но результаты обработки информации имеют ценность только в том случае, если они правильно представленны.

О жителе любого государства земного шара можно говорить как о пространственно связанном объекте. Потому, что у него есть место жительства, которое привязывает его к определенному адресу. Например, он, в свою очередь, связан с жильем, фактически расположенным на территории города.

К "Пространственному адресу" относятся здания и сооружения, земельные участки, водные, лесные и другие природные ресурсы, транспортные магистрали и инженерные коммуникации. Сбои связи связаны с определенной точкой в пространстве. Автомобиль, движущийся или стоящий без движения на дороге, движущийся поезд, летающий самолет и плавучий пароход, движущаяся деталь в зоне заводского цеха имеет координаты на земле.

Компьютерные технологии могут оказать помощь в решении задач хранения, обработки и представления информации, имеющей географическую связь.

В XXI веке невозможно без овладения навыками создания и использования ГИС-технологий. ГИС-технологии используются в исторических исследованиях с конца 80-х годов прошлого века. За это время персональные компьютеры и программное обеспечение менялись, улучшались и совершенствовались. В эпоху информационных технологий возникла необходимость совершенствования методов и средств исследования. Использование компьютерных технологий учителями сегодня оиентировано на ГИС-технологии, стремящиеся совершенствовать свои всесторонние достижения.

ГИС - наука, изучающая природные и социально-экономические геосистемы, их структуру, связь, динамику, существование в пространстве и времени, а также помощь компьютерной разметки на основе географических знаний и банка данных.

Смыслом ГИС является поток информации в географической среде в пространстве-времени. ГИС как метод исследования относится к информационному моделированию в пространстве-времени [1].

ГИС тесно связана со многими науками. В том числе ГИС играет большую роль в системе наук о Земле. Это науки-география, геология, почвоведение, ландшафтоведение, геоморфология, палентология и др.

В настоящее время геоинформация занимает достойное место в системе наук. Это можно увидеть в целях и задачах информатизации географических исследований. Одной из важнейших задач геоинформации является автоматизация географических исследований, в создании алгоритмов и программных средств, помогающих выполнять многие варианты синтеза и анализа

географической информации. Сфера применения ГИС сегодня очень широка. Это: земельный комитет, контроль природных ресурсов, экология, местное управление, транспорт, экономика, общественные задачи и т. д. интерес к таким технологиям растет день ото дня. Типичные области применения ГИС-земельный кадастр, кадастр природных ресурсов, экология, сфера недвижимости и принятие решений.[1]

С помощью программы ArcGis можно выполнить задачу географической информационной системы (ГИС) любого уровня сложности. Сегодня тысячи различных организаций и сотни пользователей используют ГИС-технологии для изучения и обработки различных наборов географической информации. Вы можете использовать ArcGis по-разному и в зависимости от сложности задач. Иногда ArcGis используется в качестве единственного пользователя для картографии и анализа, обычно в рамках определенного ограниченного проекта. Этот метод использования ArcGIS иногда называют проектом ГИС. В других случаях ArcGIS-это многопользовательская система, предназначенная для решения текущих проблем организации в области географической информации. Многопользовательские ГИС иногда подразделяются на разделы ГИС, организации ГИС в соответствии с уровнем сложности системы и интеграцией организаций с повседневной деятельностью. ГИС-это система для управления географической информацией, ее анализа и отображения. Информация представлена в виде серии наборов географических данных, которые моделируют географическую среду с помощью простых обобщенных структур данных. ГИС включает в себя современный набор инструментов для работы с географическими данными. Географическая информационная система поддерживает несколько видов работы с географической информацией.

Тип базы геоданных: ГИС - это пространственная база данных (векторные объекты, растры, топология, сети и т. д.) с наборами данных, которые представляют географическую информацию в контексте общей модели данных ГИС.

Тип геовизуализации: ГИС - это набор интеллектуальных карт и других типов, которые показывают отношения между пространственными объектами и объектами на поверхности земли. Вы можете рисовать разные карты. Их можно использовать как "окно в базу данных" для поддержки запроса, анализа и обработки информации.

Тип геообработки: ГИС - это набор инструментов для извлечения новых наборов географических данных из существующих наборов. Функции геообработки получают информацию из существующего набора данных. Они используют аналитические функции и записывают результаты в новый набор производных данных. Например, в ArcGIS эти три типа представлены каталогом (ГИС как набор геоданных), картой (ГИС как интеллектуальное картографическое представление) и набором инструментов (ГИС как набор инструментов для обработки пространственных данных). В зависимости от сложности задач ГИС можно использовать по-разному. В среде проекта ГИС или многопользовательская ГИС можно использовать в настольных приложениях ArgGIS - ArcCatalog, ArcMap, ArcToolbox. ArcCatalog управляет хранением пространственных данных, структурой базы данных, а также записью и просмотром метаданных, ArcMap используется для всех задач создания и редактирования карт. Кроме того, для картографического анализа ArcToolbox используется для преобразования данных и геообработки. В этом приложении много инструментов (рис.1).

Рисунок 1. Arctoolbox преобразование данных

Географические информационные системы (ГИС) - это класс информационных систем, которые имеют свои особенности. Они разработаны с учетом законов геоинформатики и методов, используемых в этой науке. Геоинформационные системы предназначены для решения различных задач науки и производства на основе использования пространственно локализованных данных об объектах и явлениях природы и общества в качестве интегрированных информационных систем.

Географическая информационная система - это организованный набор аппаратного обеспечения, программного обеспечения, персонала и географических данных для эффективного ввода, хранения, обновления, обработки, анализа и визуализации данных, всех видов географически организованной информации. Географические информационные системы-многофункциональные средства анализа табличных, текстовых и картографических бизнес-данных, демографической, статистической, земельной, муниципальной, адресной и другой информации. Другими словами, геоинформационная система-это система, способная хранить и использовать данные об объектах пространственной организации [2].

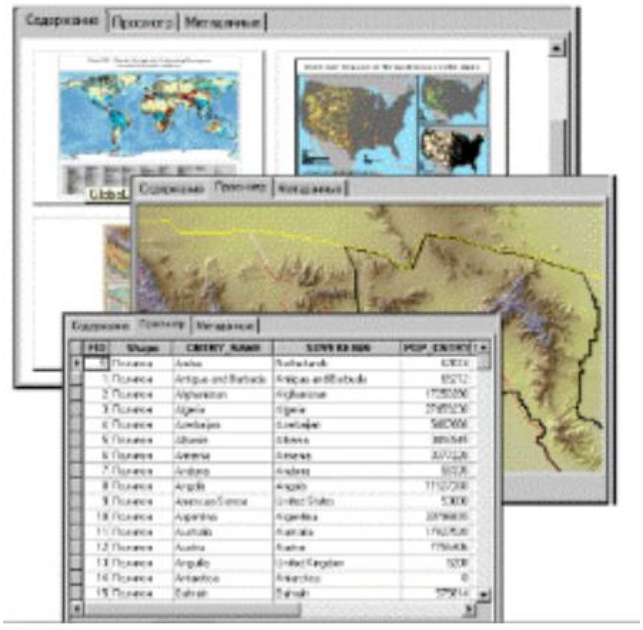

Рисунок 2. Arc-структура каталога

Геоинформационные системы становятся все более распространенными не только в таких областях применения радиации, как управление природными ресурсами, сельское хозяйство, экология, кадастры, городское планирование, но и в коммерческих структурах - от телекоммуникаций до розничной торговли. Как система поддержки принятия решений, географические информационные системы помогают улучшить обслуживание клиентов, поддерживать высокий уровень конкурентоспособности, повысить прибыльность как коммерческих организаций, деятельность которых зависит от пространственной информации, так и организаций, где геоинформационный анализ дает значительные преимущества. Геоинформационные системы являются эффективным инструментом для выбора торговых мест и определения зон, размещения наружной рекламы и производственных объектов, диспетчеризации и маршрутизации средств доставки, информатизации риэлторской деятельности [2].

По функциональным возможностям Полнофункциональная ГИС общего назначения;

Специализированная ГИС направлена на решение конкретных проблем в какой-либо области;

Информационные справочные системы для домашнего и информационно-справочного использования; Традиционное формирование ГИС на основе точных данных не может дать достоверного представления о ландшафтной структуре территории. Поэтому для решения этих широкомасштабных проблем, где разнообразие типов ПТК играет важную роль, лучше всего выбрать ландшафтную модель территории в качестве основы для формирования ГИС. Стоит отметить, что ландшафтные разделы ГИС занимают ведущее место в пространственных и логических коллективах природных данных. В зависимости от описания решаемых задач используются и другие тематические карты. Например, гидрогеологические, почвенные карты даже в этом случае на ландшафтную карту отводится ведущая роль логического построения [3].

История развития географических информационных систем насчитывает более 30 лет с момента создания канадской ГИС под руководством Р. Томлисона в середине 60-х годов. Судя по имеющейся литературе, это действительно была первая работающая автоматизированная информационная система, которая занималась информацией, распределенной в пространстве. Однако канадские ГИС и другие географические информационные системы, разработанные в Европе и Северной Америке в 60-х и первой половине 70-х годов, представляли собой картографические банки данных с функциями ввода, простой обработки и вывода с использованием простых (по современным представлениям) устройств печати. В связи с этим, появление первого поколения ГИС в том смысле, который мы включаем в эту концепцию сегодня, в конце 70-х, начале 80-х годов, когда появились и получили широкое распространение 16-битные микро и мини-ЭВМ, методы и технологии внедрения, хранения получили соответствующее развитие. К ним относятся в первую очередь картография и автоматизированные картографические системы, методы обработки данных дистанционного зондирования и дистанционного зондирования, системы компьютерного проектирования (САПР) и компьютерная графика, пространственный анализ, географическое и картографическое моделирование.

До появления первого поколения периода ГИС можно условно разделить на качественные периоды 60-х и 70-х годов. Именно в 60-х годах появились первые авторизованные картографические системы. В 1963 году Говард т. Фишер разработал программу создания карт на устройствах алфавитно - цифровой печати (АЦПУ) ЭВМ (synagraphic-от греческого слова synagein, что означает объединение), включающую symap (Synagrapfic Mapping System)-набор программных модулей для анализа пространственных данных. В последующие годы в лаборатории

компьютерной графики и пространственного анализа Гарвардского университета под руководством Говарда т. Фишера в 1965 году были разработаны популярные пакеты, такие как GRID, IMGRID, CALFORM и другие, как и многие пакеты, созданные в 60-х и 70-х годах в других исследовательских центрах. Ориентирован на автоматизацию картографирования с использованием имеющихся в то время линейных или перьевых плоттеров, а также на выполнение простейших методов пространственного анализа растровых изображений, не выходящих за рамки "ручных" методов.

Период с конца 60-х до второй половины 70-х годов характеризуется последовательным совершенствованием пространственных методов, в том числе статистических, аналитических, а также технологии кодирования и представления пространственных данных. В конце 60-х годов была разработана DIME-файловая структура хранения топологической информации. Появилась технология графического изображения трехмерных изображений и т.д. тенденция укрепления междисциплинарных связей между разработчиками ГИС, прежде всего учеными и инженерами, очень характерна для этого периода. Однако геоинформационные системы этого периода все еще специализированы и построены на базе мощных и очень дорогих компьютеров. Поэтому это были уникальные системы с очень ограниченным кругом пользователей [4].

На Западе во второй половине 70-х-начале 80-х годов государственные и частные агентства, особенно в Северной Америке, сделали значительные инвестиции в разработку и применение ГИС-технологий. За этот период были разработаны сотни компьютерных программ и систем. Появление и широкое распространение недорогих компьютеров с графическим дисплеем (так называемым"персональным") позволило отказаться от "пакетного" режима обработки данных и перейти в диалоговый режим общения с компьютером с помощью общеанглийских команд. Способствовал децентрализации исследований в области ГИС-технологий. Тесная интеграция междисциплинарных исследований, их ориентация на решение сложных проблем, связанных с дизайном, планированием и управлением, привела к созданию интегрированной ГИС, характеризующейся большей или меньшей универсальностью. К 1984 году только в Северной Америке было установлено около 1000 географических информационных систем. В Европе разработка ГИС проводилась в небольших масштабах.

Тот же период характеризуется появлением и повсеместным распространением коммерческих пакетов ГИС. Это программная среда, которая позволяет пользователю создавать географические информационные системы в соответствии со своими потребностями и возможностями. В конце 80-х годов была создана мировая индустрия ГИС, включая оборудование, программное обеспечение ГИС и их обслуживание. В 1988 году, например, в мире только прямые расходы по этим статьям превысили 500 млн. долларов США, а в 1993 году-около 2.5 млрд. долларов США. Косвенные затраты в несколько раз превысили эти цифры [5].

Реализация мощного интеграционного потенциала ГИС-технологий заключалась в реализации ряда глобальных и межнациональных проектов по контролю за природной средой, таких как, например, GRID и CORINE, начиная с конца 80-х годов.

Проект глобального ресурсного информационного банка данных grid (Gloя1 Resoigse Information Database) является инструментом реализации программы gems (C1oя1 Environment Monitoring System), выполняемой под эгидой Организации Объединенных Наций. Проект разрабатывается с 1988 года в ряде стран - участниц (Канада, США, Норвегия, Швеция и др.), международных и национальных организациях (НАСА, Институт исследований природных систем-ESRI, Женевский университет и др.). Программное обеспечение GRID реализуется через

пакет ELAS для обработки данных дистанционного зондирования в НАСА и пакет ГИС ARC-INFO, разработанный ESRI (Калифорния).

Проект CORINE-(Coordination-Information - Environment) - создание геоинформационной системы Европейского Союза. Разработка проекта началась в соответствии с решением ЕЭС от 27 апреля 1985 года.

ArcGIS-это набор базовых функций Arcмара, ArcCatalog, ArcToolbox. Вместе они позволяют решать ГИС-функции различной степени сложности, такие как картографирование, управление данными, пространственный анализ, редактирование данных и их геообработка. ArcGIS представляет собой полнофункциональную масштабируемую сложную систему из нескольких этапов, предназначенную для большого сообщества пользователей ГИС. ArcMap-необходим для составления карты и редактирования данных, а также для картографического анализа. В этом приложении основная работа ведется с картой. На поверхности карты имеется окно, в котором хранятся географические данные, набор слоев карты, линия масштаба, направление выступа и другие элементы.

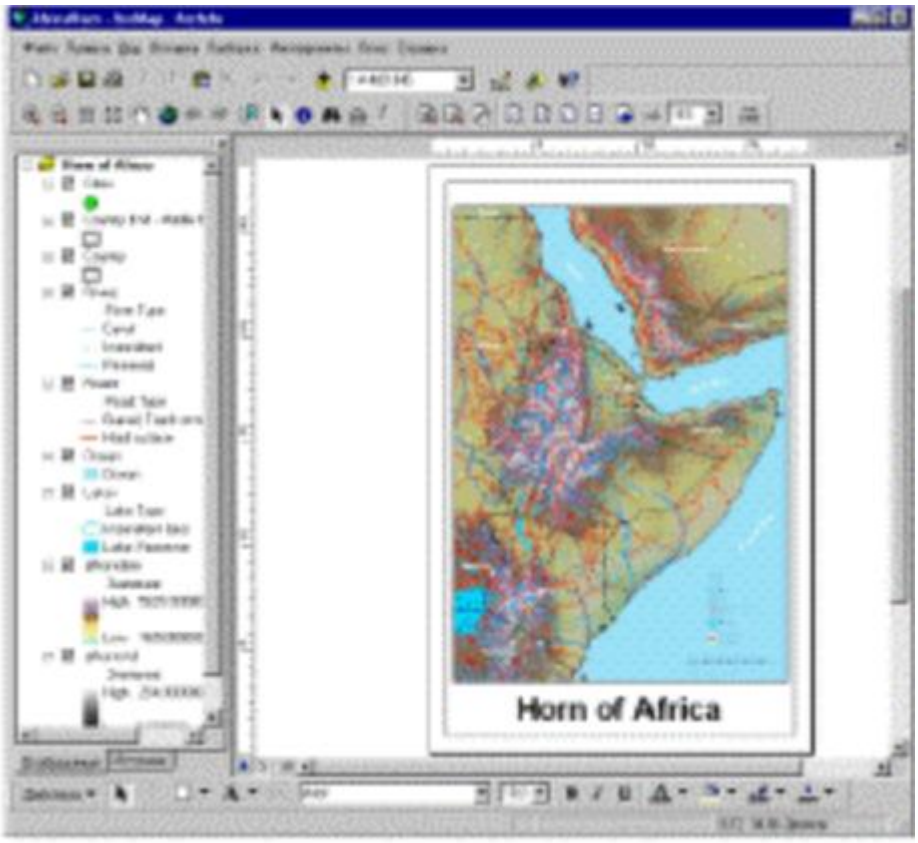

Рисунок-3. Arc Map – вид

Работа в Arc Map с 2 приложениями на карте:

1) на основе географических данных - позволяет работать с географическими слоями, идентифицировать различные символы, проводить анализ. Здесь выполняются основные картографические работы.

2) на основе компоновки — оформление карт, т. е. создается состав легенды, заголовок, отображается масштаб, задается северное направление карты, размер бумаги.

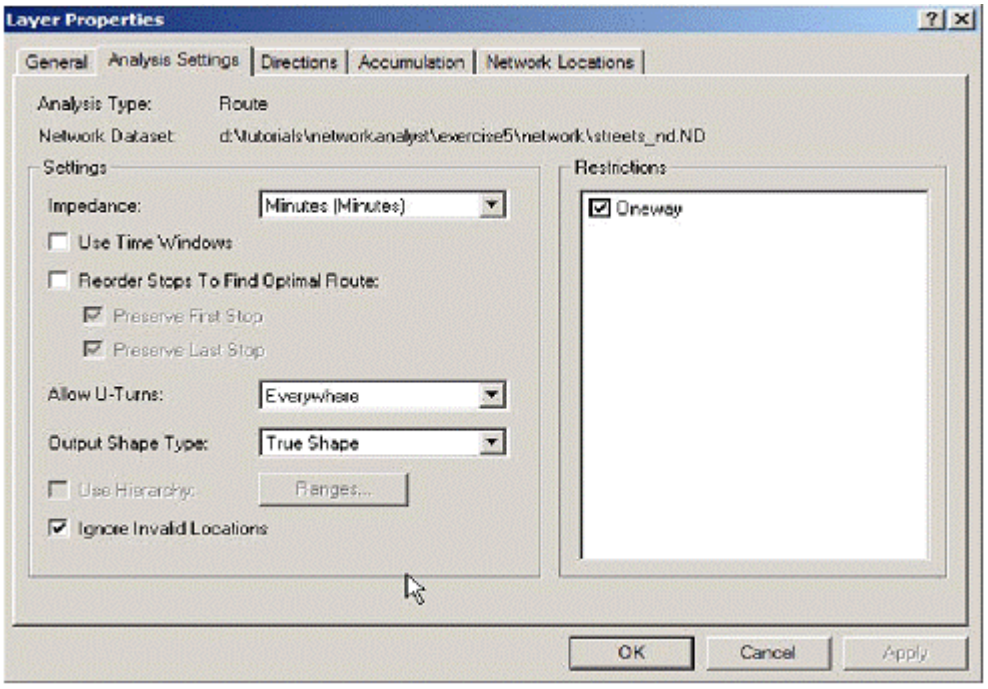

Рисунок 4.Наложение слоев

Рисунок 5. Структурирование

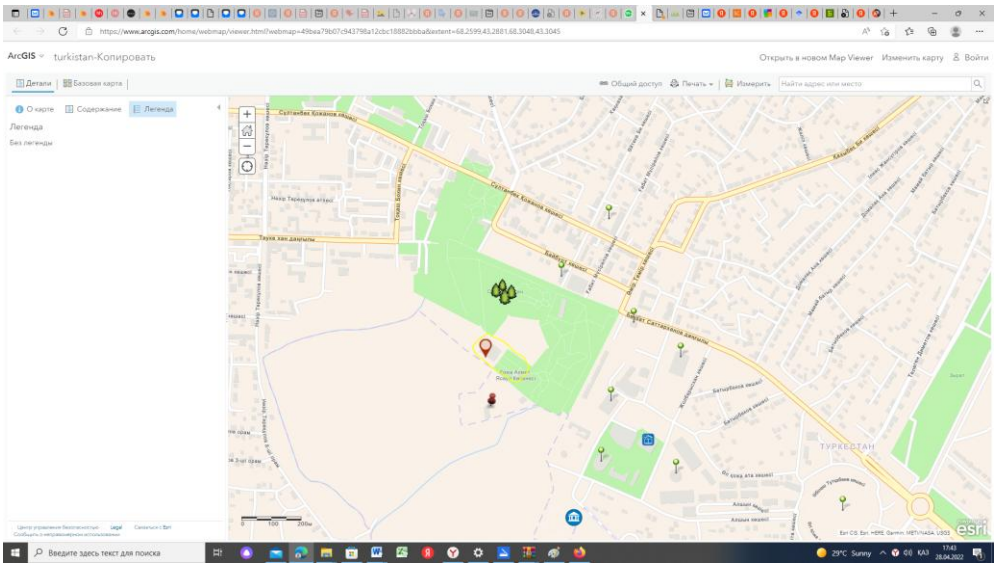

Рисунок 6. Туркестанский край

Arccatalog - это приложение, которое выполняет функции для создания базы данных геоданных и управления пространственными данными, а также для создания, просмотра, управления метаданными. Помогает создавать и управлять всеми данными нашей ГИС. Он предоставляет инструменты для поиска географических данных, просмотра, борьбы с метаданными, просмотра, Управления, быстрого раскрытия различных наборов данных, структурирования географических данных. Похоже на ArcMap. но особенность в том, что редакция не производится. Arctoolbox-конвертер геообработки данных. Плагин, хранящий множество инструментов для обработки геоданных. Agsmar, ArcCatalog и Arctoolbox объединяют различные ГИС-функции. Например, в ArcCatalog мы находим содержимое карты, и его можно открыть двойным щелчком мыши в Agsmar. Впоследствии в ArcMap можно вносить изменения с помощью Arctoolbox [6].

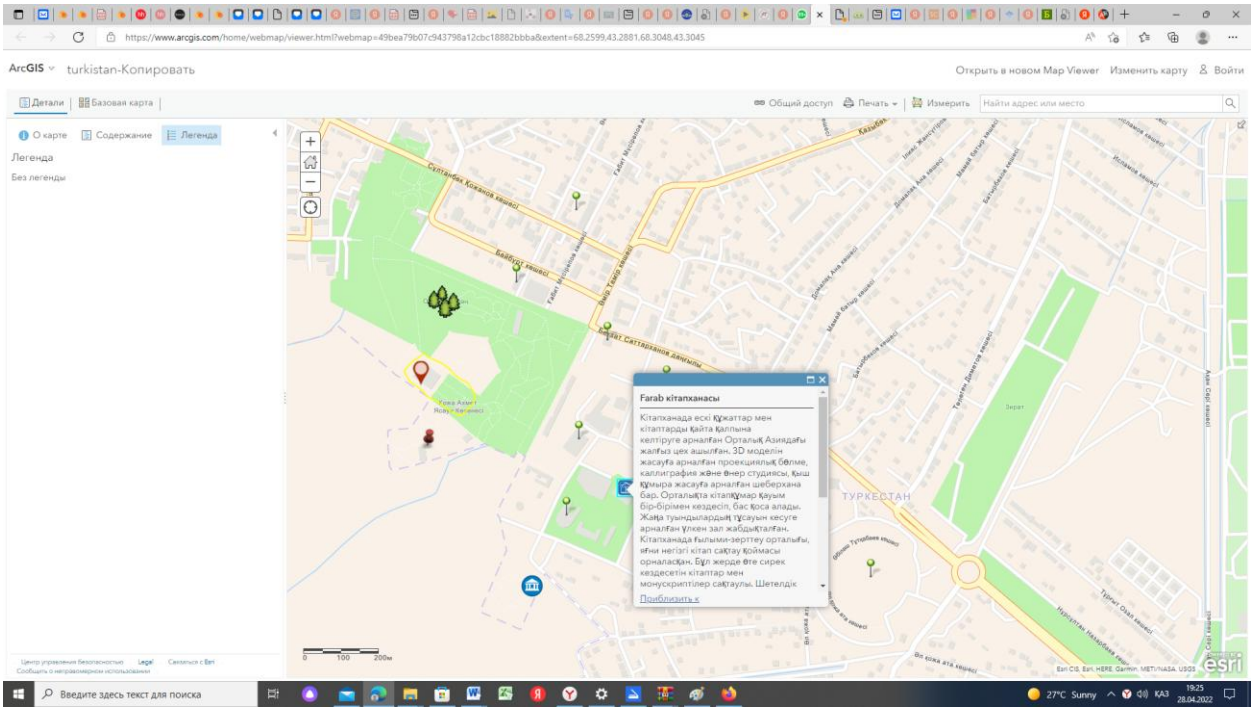

Рисунок 7. Библиотека Фараба

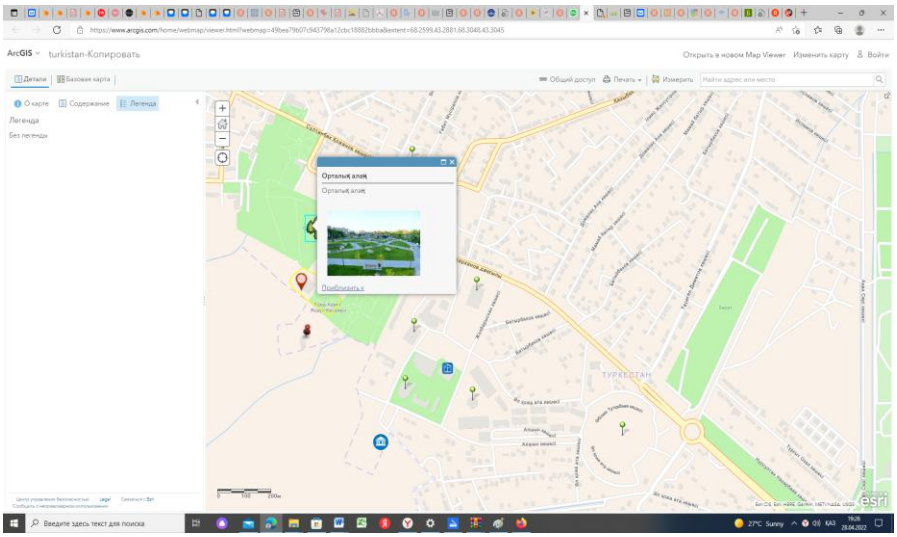

Рисунок 8. Центральная площадь.

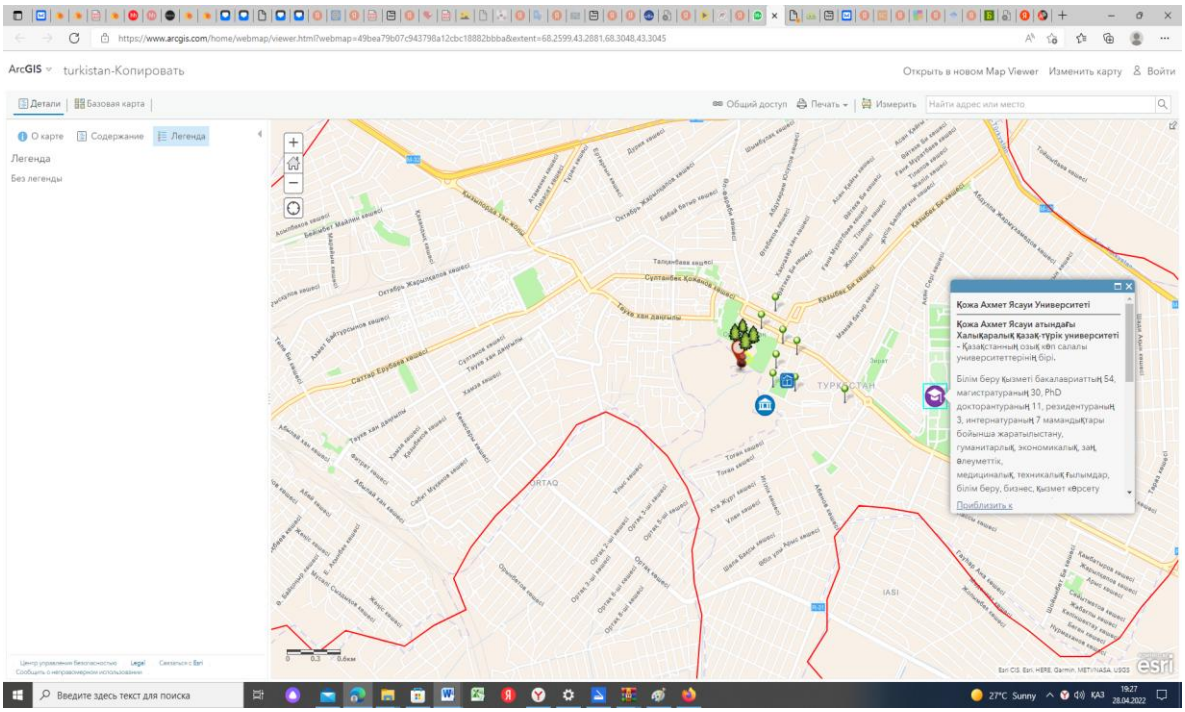

Рисунок 9. Университет.

В настоящее время геоинформационные системы - это масштабная индустрия, охватывающая сотни людей, работающих в разных сферах в разных уголках мира. Геоинформационные системы преподаются в университетах, колледжах и даже школах. Эти технологии используются во всех областях человеческой деятельности: для решения глобальных проблем, таких как перемещение населения, загрязнение территорий, вырубка лесов, стихийные бедствия, а также для решения отдельных вопросов, таких как правильное размещение нового офиса, поиск маршрута между пунктами, поиск места назначения, установка трубопроводов на месте, различные муниципальные задачи.

Использованная литература:

[1] Учебное пособие "Основы Геоинформатики", Нуржан Керимбаев; отредактировано и дополнено 2-е издание (Алматинский» Казахский университет " 2007 год; С. 96-111)

[2] Электронный ресурс: http://melimde.com

[3] Информационные технологии в управлении / Под ред. Ю. М. Черкасова. М.: ИНФРА-М, 2001.

[4] Компьютерные технологии обработки информации / Под ред. С. В. Назарова. М.: Финансы и статистика, 1995.

[5] Бугаевский Л.М., Цветков В.Я. Геоинформационные системы. — М.: Златоуст, 2000.

[6] Светличный А.А., Андерсон В.Н.,. Плотницкий С.В «Географические информационные системы: технология и приложения.», Одесса,1997

AN’ANAVIY VA RAQAMLI TA’LIMDA PEDAGOGIK DIZAYN VA UNING XAVFSIZLIGI

Niyozov S.R.
Qurolli Kuchlar xizmatchisi rezervdagi podpolkovnik,
O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi
Moddiy ta’minot kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada o‘quv jarayonini an’anaviy va raqamli ta’limda pedagogik dizayn o‘rganilgan va tahlil qilingan, o‘qitishda pedagogic dizaynning tamoyillari, loyihalanishi va rivojlanishi, shuningdek raqamli muhitda maxsus norma va qoidalarga rioya qilishni o‘quv jarayoniga faol tatbiq etish yo‘llari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli ta’lim, pedagogik dizayn, tamoyil, tahlil, loyihalashtirish, ishlab chiqish, joriy etish, baholash, model, integratsiya, kontent, xavfsizlik, maxfiylik, ishonchlilik, mualliflik, javobgarlik, raqamli etika, raqamli muhit, kompyuter etikasi, mualliflik huquqi.

Pedagogik dizayn – bu onlayn ta’limni tashkil etishning asosiy usullaridan biri hisoblanadi. Pedagogik dizayn kontentni aniq strategiyali, maqsadli va natijalarni tahlil qilish imkoniyatiga ega bo‘lgan kursga aylantirish imkoniyatini beradi.

Onlayn ta’limda tizimli yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki pedagogning vazifasi faqatgina bilim berish uchun kurs yaratish emas, balki talabalarga natijaga erishishlariga xizmat qiladigan o‘quv resurslarini yaratish hisoblanadi.

Pedagogik dizayn tamoyillari onlayn ta’lim jarayonida tinglovchilarni o‘quv jarayoniga jalb qilishga yordam beradi. Samarali onlayn kurs talabalarning o‘rganish tamoyillarini, inson ongining qabul qila olish darajasini va ularning motivatsiyasini hisobga olgan holda yaratilishi lozim. Pedagogik dizayn tamoyillari talabalar ortiqcha dalillar va ma’lumotlar bilan chilg‘imasliklari uchun taqdim etiladigan ma’lumotlarni tartibga solishga yordam beradi. Pedagog onlayn kursga aniq maqsadlarga erishishga imkon beradigan bilim va ko‘nikmalarni kiritadi va maqsadsiz barcha elementlarni olib tashlaydi. Tizimli ishlaydigan kurs yaratuvchisi nafaqat natija oladi, balki ularni baholaydi[2].

Pedagogik dizayn onlayn kurslarni loyihalash uchun turli xil modellarni taqdim etadi. Keling, ulardan eng ommabop to‘rttasini ko‘rib chiqaylik.

ADDIE - A - tahlil; D - loyihalash; D - ishlab chiqish; I - joriy etish; E - baholash.

ADDIE - onlayn kursni loyihalash uchun eng keng tarqalgan model hisoblanadi. Ushbu model 5 ta bosqichdan iborat.

Merrill tamoyillari. Devid Merrill tomonidan 2002 yilda taklif qilingan tizim 5 ta ta’lim tamoyillarini birlashtiradi:

Vazifalarga yo‘naltirish. O‘quv kontentlari tinglovchilarning faoliyatida duch keladigan aniq vazifalarni yengishga yordam berishi kerak.

Tinglovchilar bilimiga murojaat. Onlayn kurs tinglovchilarning mavjud bilimlarini yangi ma’lumotlar bilan bog‘lashga yordam beradi.

O‘quv materiallari taqdimotining xilma-xilligi. Onlayn kurs tinglovchilari e’tiborini jalb qilishi va ma’lumotni yaxshiroq eslab qolishlari uchun yangi bilimlarni taqdim etishning turli usullaridan (ma’ruzalar, hikoyalar, videofilmlar, infografika) foydalanishi kerak.

Qo‘llash. Tinglovchilar mashg‘ulot jarayonida yangi bilimlarni mustaqil ravishda qo‘llashlari kerak.

Integratsiya. Onlayn kurs bo‘yicha bilimlar tinglovchilarning faoliyatiga singib ketishi, amalda qo‘llanilishi kerak.

Gane ta’limotining 9 ta darajalari. Robert Gane bixeviorizm (insoniylik xulq-atvori) tamoyillariga asoslangan tuzilmani taklif qildi.

E’tiborini jalb qilish. Yorqin tasvir, yo‘lantiradigan savol va unutilmas statistik raqamlardan foydalanish mumkin.

Maqsadlar haqida gapirish. Onlayn kursning kirish qismida erishiladigan natijalarni tavsiflash lozim. Maqsadga erish ko‘rsatkichlarini aniqlash lozim.

Mavjud bilimiga murojaat qilish. Yangi ma’lumot berishdan oldin, tinglovchilar bilgan ma’lumotlar haqida so‘rash lozim va yangi ma’lumotlar bilan bog‘lovchi “ko‘prik”ni qurish lozim. Yangi ma’lumot tinglovchilarga ma’lum bo‘lgan ma’lumot bilan bog‘lansa, uni eslab qolish osonroq bo‘ladi.

Kontentlarni bo‘lish. Yangi kontentni oson bo‘lgan kichik bilimlar tizimi sifatida taqdim etish lozim.

Qo‘shimcha ma’lumot berish. Mashg‘ulot jarayonida olingan bilimlardan tashqari qanday maqolalar, kitoblar, videolarni tavsiya qilish haqida o‘ylab ko‘rish lozim.

Mashg‘ulotdagi faollik. Tinglovchilarni 1,5 soatlik onlayn ma’ruzada o‘tirishga majbur qilish mumkin. Ammo bunday mashg‘ulotlar salmoqli natija bermaydi.

Teskari aloqa bilan ta’minlash. Tinglovchilar tomonidan bajarilgan vazifalar yuzasidan teskari aloqa o‘rnatish lozim. Chat va boshqa aloqa kanallari orqali iloji boricha tezroq savollariga javob berish lozim.

Samaradorlikni baholash. Tinglovchilar bilimini shaffof va tushunarli mezonlarga mosligini tekshirish.

O‘quv materiallari tizimlashtirish. Tinglovchilarga ko‘plab ma’lumotlarni yodlab olishga yordam beradigan shablonlar, nazorat varaqalari, jadvallar va boshqa vositalarni taklif etish.

Blum taksonomiyasi. 1956 yilda Bendjamin Blum kognitiv o‘rganish darajasini tavsiflovchi tizim yaratdi. Blum o‘quv materiali bilan tanishishning 6 darajasini ta’kidlaydi:

Bilim. Tinglovchi o‘rgangan ma’lumotni eslab qoladi va takrorlaydi (masalan, muayyan sohaning atamalari va asosiy tushunchalarini eslab qoladi). Darajaga mos keladigan fe’llar: aniqlash, ta’riflash, tanlash, bilish, nomlash.

Tushunish. Tinglovchi faktlar va g‘oyalarni tushunishni namoyish etadi. Ularni tizimlashtirishi, solishtirishi mumkin. U matnni o‘z so‘zlari bilan aytib berishi, boshqa tinglovchiga tushuntirishi mumkin. Darajaga mos keladigan fe’llar: hikoya qilish, tushuntirish, izohlash, misol keltirish.

Qo‘llash. Tinglovchi bilimlarni amalda qo‘llashi, shu kabi va boshqa turdagi vazifalarni hal qilish uchun bilimlardan foydalanishi mumkin. Darajaga mos keladigan fe’llar: qo‘llash, o‘zgartirish, qurish.

Tahlil. Tinglovchi o‘quv materilialini mustaqil ravishda tahlil qilishi, mantiqiy xatolar yoki zaif dalillarni ko‘rishi mumkin. Darajaga mos keladigan fe’llar: solishtirish, tahlil qilish, xulosa chiqarish.

Baholash. Tinglovchi o‘quv materialining sifatini baholashi, uning qiymati haqida xulosa chiqarishi mumkin. Darajaga mos keladigan fe’llar: baholash, taqqoslash, tanqid qilish.

Yaratish. Tinglovchi mavjud o‘quv materiallari asosida yangi materiallarni yaratishi mumkin. Darajaga mos keladigan fe’llar: o‘zgartirish, qayta qurish, umumlashtirish.

Pedagogik dizayn ta’lim jarayonini yanada samarali va sifatli tashkil etishda muhim rol o‘ynaydi. Bu, ayniqsa, tinglovchilar, professor-o‘qituvchilar va o‘quv kontenti o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri emas, balki axborot va kommunikatsiya texnologiyalari orqali ta’minlanadigan onlayn ta’limda muhimdir. Kelajakda raqamli ta’lim resurslarini yaratishni rejalashtirayotgan professoro‘qituvchilar bu jarayonning moliyaviy va inson resurslari bilan bir qatorda juda ko‘p vaqt talab qilishini tushunishi lozim. Faqat pedagogik dizaynning har bir bosqichida batafsil, yaxshi rejalashtirilgan mehnat orqali sifatli raqamli resurs yaratiladi.

Raqamli muhitda maxsus norma va qoidalarga rioya qilish

Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi axborotni, shu jumladan intellektual faoliyat natijalarini, nusxalash va tarqatish xarajatlari va tezligini, shuningdek markazlashtirilmagan axborot munosabatlarini minimallashtirdi. Shuningdek, nashriyot manbalaridan foydalanish sezilarli darajada pasaytirdi. Nusxa ko‘chirish taqiqlangan yoki buning uchun to‘lov belgilangan hollarda, bu

foydalanuvchilarning noroziligiga sabab bo‘ladi, chunki ctrl+S – ctrl+V kombinatsiyasini bosish osonroq. Lekin bu amaliyot mualliflik huquqining buzilishiga olib keladi. Raqamli ma’lumotlarning bunday katta oqimida ushbu qoidalarga qanday rioya qilish kerak?

Raqamli etika - bu onlayn muhitda o‘zini tutish qoidalari va tamoyillari to‘plamidir. Raqamli etika bizga Internetda va boshqa raqamli muhitda nima qilish mumkin va nima qilish mumkin emasligini tushunishga yordam beradi[4].

Raqamli etikaning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

- Xavfsizlik: shaxsiy ma’lumotlaringizni himoya qilish va raqamli hayotingizni xavfsizligi ta’minlanishi lozim.

- Maxfiylik: boshqa odamlarning shaxsiy hayotiga oid ma’lumotlar maxfiyligiga rioya qilish va ularning ma’lumotlariga ruxsatsiz kirishdan himoya qilish kerak.

- Hurmat: Internetdagi boshqa odamlarning huquqlari, fikrlari va chegaralarini hurmat qilish kerak.

- Ishonchlilik: siz faqat tasdiqlangan va to‘g‘ri ma’lumotlarni baham ko‘rishingiz kerak.

- Mualliflik huquqi: mualliflik huquqini hurmat qilish va buzmaslik, mualliflik huquqini buzuvchi kontentni yuklamaslik yoki tarqatmaslik kerak.

- Ko‘p madaniyatli: madaniy xilma-xillikni hurmat qilish va boshqa madaniyatlar va fikrlarga ochiq bo‘lish kerak.

- Shaxsiy javobgarlik: internetda sizning harakatlaringiz va ularning oqibatlari uchun javobgarlikni o‘z zimmangizga olishingiz kerak.

Raqamli etika – raqamli jamiyatda sog‘lom munosabatlarni rivojlantirish uchun muhim omillardan biri hisoblanadi. Agar biz raqamli etika qoidalari va tamoyillariga rioya qilsak, barcha Internet foydalanuvchilari uchun xavfsiz va qulay muhit yaratishimiz mumkin[5].

Raqamli muhitda etikaga amal qilishning ba’zi usullariga to‘xtalib o‘tamiz:

- Internet xavfsizligi: raqamli etika qoidalari turli xil kiber tahdidlar, firibgarliklar, shaxsiy ma’lumotlarni o‘g‘irlash va viruslarni hisobga olgan holda Internetda xavfsizlikni saqlashga yordam beradi. Onlayn xavfsizlik qoidalariga rioya qilish shaxsiy ma’lumotlarimizni himoya qiladi va bizni kiber tahdidlardan xalos qiladi.

- Vijdonlilik va mas’uliyat: raqamli etika bizni internetda vijdonli va mas’uliyatli foydalanuvchi bo‘lishga o‘rgatadi. Masalan, mualliflik materiallaridan to‘g‘ri foydalanish, soxta yangiliklar va soxta axborot resurslarini tarqatmaslik.

- Tarmoqda sog‘lom munosabatlarni o‘rnatish: raqamli etika tarmoqdagi boshqa foydalanuvchilar bilan to‘g‘ri munosabatda bo‘lishga yordam beradigan bir qator prinsiplardan iborat. Bu onlayn o‘yin ishtirokchilari o‘rtasidagi munosabatlar, forumlar va ijtimoiy tarmoqlardagi o‘zaro munosabatlar bo‘lishi mumkin. Ushbu qoidalar ishtirokchilarga o‘zlarini xavfsiz va qulay his qilish, bir-birlariga hurmat bilan munosabatda bo‘lish va shaxsiy ma’lumotlarini saqlashga imkon beradi.

- So‘z erkinligini hurmat qilish: raqamli etika hurmat va so‘z erkinligini kafolatlaydi, shuningdek, Internetdagi turli fikrlar va ularning mualliflariga hurmat bilan munosabatda bo‘lishni buyuradi. So‘z erkinligini hurmat qilish raqamli etika qoidalaridan biri bo‘lib, u boshqa foydalanuvchilar bilan o‘zaro aloqada bo‘lishga yordam beradi va bepul va ochiq Internetni ta’minlaydi.

Axborot texnologiyalarining rivojlanishi va qo‘llanilishi bilan bog‘liq holda yuzaga keladigan axloqiy muammolarni o‘rganuvchi yangi fan – axborot etikasi paydo bo‘ldi. Axborot etikasi kompyuter etikasi va axborot falsafasi bilan bog‘liq.

Kompyuter etikasi fanlararo tadqiqotlar sohasi bo‘lib, texnik, axloqiy, huquqiy, ijtimoiy, siyosiy va falsafiy masalalarni ko‘rib chiqishni o‘z ichiga oladi. Unda tahlil qilingan muammolarni uch guruhga bo‘lish mumkin.

1. Kompyuter mutaxassislari va ishi kompyuter texnologiyalaridan foydalanishni o‘z ichiga olgan oddiy foydalanuvchilar uchun axloq qoidalarini ishlab chiqish bilan bog‘liq muammolar.

2. Axborot texnologiyalari sohasida mulk huquqi, mualliflik huquqi, shaxsiy hayot huquqi va so‘z erkinligini himoya qilish muammolari.

3. Kiber jinoyatlarining paydo bo‘lishi, ularning holatini aniqlash bilan bog‘liq muammolar guruhi.

Har bir o‘qituvchi ixtiyoriy yoki majburiy ravishda mualliflik huquqiga rioya qilish muammosiga duch keladi. Bu, bir tomondan, o‘z uslubiy, o‘quv, ilmiy materiallarni ruxsatsiz nusxa ko‘chirish va plagiatdan himoya qilish, ikkinchi tomondan, mualliflik huquqiga rioya qilishdir. Mualliflik huquqi shaxsiy-nomulkiy va mutlaq mualliflik huquqlariga ajraladi[1]. Shaxsiy nomulkiy huquqlarga quyidagilar kiradi:

- asar muallifi deb e’tirof etilish huquqi (mualliflik huquqi);
- asardan muallifning haqiqiy ismi-sharifi, taxallusini ko‘rsatgan holda yoxud ismi-sharifini ko‘rsatmasdan, ya’ni imzosiz foydalanish yoki foydalanishga ruxsat berish huquqi (mualliflik ismi-sharifiga bo‘lgan huquq);
- asarni har qanday shaklda oshkor qilish yoki oshkor qilishga ruxsat berish huquqi (oshkor qilishga bo‘lgan huquq), shu jumladan chaqirib olish huquqi;
- asarni, shu jumladan uning nomini muallifning sha’ni va qadrqimmatiga zarar yetkazishi mumkin bo‘lgan har qanday tarzda buzib ko‘rsatilishidan yoki har qanday boshqacha tarzda tajovuz etilishidan himoya qilish huquqi (muallif obro‘sini himoya qilish huquqi).

Mutlaq huquq ushbu asarni ko‘paytirish, tarqatish, ko‘rsatish, import qilish, nusxalash va sotish imkoniyatini beradi. E’tibor bering, agar mahsulot inson tomonidan o‘z vazifalarini bajarish jarayonida yaratilgan bo‘lsa (masalan, o‘qituvchi masofaviy o‘qitish kursini ishlab chiqqan bo‘lsa), unda shaxsiy nomulkiy huquqlar muallifga, mutlaq huquqlar esa ish beruvchiga tegishli.

Mualliflik huquqi g‘oyalar, tushunchalar, tamoyillar, usullar, jarayonlar, tizimlar, usullar, texnik, tashkiliy yoki boshqa muammolarni hal qilish, kashfiyotlar, faktlar, dasturlash tillari, er osti boyliklari haqidagi geologik ma’lumotlarga taalluqli emas. Quyidagilar mualliflik huquqi ob’ekti emas: rasmiy hujjatlar, davlat va shahar ramzlari va belgilari, aniq mualliflarga ega bo‘lmagan xalq amaliy san’ati asarlari, voqea va faktlar haqidagi xabarlar[1].

Mualliflik huquqi asar yaratilganda yuzaga keladi va ro‘yxatdan o‘tish yoki boshqa rasmiyatchiliklarni talab qilmaydi.

O‘zbekiston Respublikasining “Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to‘g‘risida”gi qonunida asardan muallifning ismi-sharifini va olingan manbaini albatta ko‘rsatgan holda hamda asardan normal foydalanilishiga zarar yetkazmaslik va muallifning qonuniy manfaatlariga putur yetkazmaslik sharti bilan oshkor qilingan asarlardan yoki bunday asarlarning parchalaridan ta’lim va o‘quv tusidagi nashrlarda ko‘zlangan maqsadga mos hajmda misollar tariqasida foydalanish ko‘rsatib o‘tilgan. Boshqa barcha holatlarda muallifning roziligi talab qilinadi.

Masalan, sayt sahifasiga biron bir manbaga havolani joylashtirish uchun muallifga xabar berish shart emas. Shuni ta’kidlash joizki, sarlarning ochiq manbalarda mavjudligi siz materialdan erkin nusxa ko‘chirishingiz va undan foydalanishingiz mumkin degani emas. Har qanday darslikni muallifining roziligisiz shaxsiy veb-saytiga joylashtirish, boshqa odamlarning veb-sahifalarini nusxalash, Internetda

olingan fotosuratlarni ular asosida yangi manbalar yaratish uchun o‘zgartirish, film yoki kompyuter dasturining soxta nusxasidan foydalangan holda, u huquqbuzarlik qiladi, ya’ni mualliflik huquqini buzadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to‘g‘risida”gi qonuni / https://lex.uz/docs/1022944

2. Sh.Adashboev. Oliy ta’lim tizimida raqamli ta’limning didaktik tamoyillari. UzACADEMIA. Ilmiy uslubiy jurnali, №9 20/01/2021, 14-19 b.

3. Петрова Е. цифровая дидактика: проектирование процесса обучения и его сопровождение // Современное педагогическое образование № 4, 2018. – с. 141-143

4. Чощанов М.А. Е-дидактика: новый взгляд на теорию обучения в эпоху цифровых технологий // Образовательные технологии и общество № 3, т. 16. - с. 684-695.

5. Моисеева М.В., Полат Е.С., Бухаркина М.Ю., Нежурина М.И. Интернет обучение: технологии педагогического дизайна / Под ред. Кандидата педагогических наук М.В. Моисеевой. — М.: Издательский дом «Камерон», 2004. — 216 с.

6. Гресова А. П. Развитие познавательных способностей старшеклассников средствами педагогического дизайна: дисс. … к. п. н. Саратов, 2016. 194 с.

7. Уваров А. Ю. Педагогический дизайн // Информатика. 2003. № 3. с. 1-32.

UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABLARIDA PEDAGOGIK KONFLIKTLARNING TURLARI VA ULARNING RAQAMLI TIZIMI

Umarova Zuxra Abduraxmanovna
CHDPU dotsent v.b.,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik konfliktlarning turlari va ularga munosabat masalasi to‘g‘risida fikr yuritilgan.

Tayanch tushunchalar: umumiy o‘rta ta’lim, pedagogik konfliktlar turlari, munosabat va muhokama, tahlil va tavsiya.

Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida mamlakatimizda 2026 yilga qadar sifatli ta’limga erishish vazifalari qo‘yilgan [1]. Mazkur vazifalar ijrosi jarayonida umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik konfliktlarning turlarini o‘rganish va tadqiq etish muhim o‘rin tutadi.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida uchraydigan pedagogik konfliktlarni makro, mezo va mikro darajaga bo‘lib o‘rganish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Shu jihatdan pedagogik konfliktlarning makro darajasi umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilari va pedagogik jamoasi, ota-onalar va maktab jamoasi o‘rtasida kechishini ta’kidlab o‘tish lozim. Mazkur konfliktlar makro darajada bo‘lib, ular ba’zan maktab Pedagogik kengashida ham muhokama qilinadi. Shu jihatdan quyidagilar tavsiya etiladi:

a) o‘quvchilarning yoshlik xususiyatlarini hisobga olgan holda ularning xatti-harakatlarini tabiiy qabul qilish;

b) o‘quvchilar bilan oqilona munosabatda bo‘lish;

v) maktab ta’lim muhitini qiziqarli tashkil etish.

Bunday yondashuv o‘qituvchilar va maktab rahbariyati o‘rtasida yuzaga keladigan pedagogik konfliktlar turlarini yumshatadi. Shu sababli bizning yondashuvimizga ko‘ra, bevosita o‘quvchilar bilan ishlash bu borada samarali hisoblanadi.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida tarbiyaviy pedagogik konfliktlar turlari ham namoyon bo‘ladi. Chunki tarbiya – bu tadrijiy rivojlanib boradigan jarayondir. Shu jihatdan bugunegi kunda umumiy o‘rta ta’lim maktablarida amalga oshirilayotgan tarbiya jarayoni O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Eng katta meros – bu yaxshi tarbiyadir” g‘oyasi asosida amalga oshirilmoqda [2]. Shu jihatdan pedagogik konfliktlar turlari yaxshi tarbiyani amalga oshirish jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi hodisa hisoblanadi.

Kuzatishlar va tahlillar shuni ko‘rsatadiki, umumiy o‘rta ta’lim maktablarida quyidagi tarbiyaviy konfliktlar ko‘proq uchraydi:

a) tartib-intizom bo‘yicha o‘quvchilar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi pedagogik konfliktlar (mikro darajada);

b) fazilatlarni o‘zlashtirish bo‘yicha sinf rahbarlari va o‘quvchilar o‘rtasidagi pedagogik konfliktlar (mezo darajada);

v) aqloqiy faoliyat bo‘yicha o‘qituvchilar va maktab rahbariyati o‘rtasidagi pedagogik konfliktlar (makro darajada).

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida makro darajada uchraydigan o‘quvchilar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi pedagogik konfliktlarning tartib-intizom bo‘yicha turlari o‘tkinchi hodisalardan hisoblanadi. Chunki o‘quvchilar rivojlanish bosqichida bo‘lganligi uchun ba’zida beixtiyor ravishda tartib-intizomga rioya qilmaydilar. Buning natijasida o‘qituvchilarning e’tiroziga duch kelinadi. Bu hol dinamik xarakterda bo‘lib, deyarli har kuni uchraydi. Bizning yondashuvimizga ko‘ra bu pedagogik konflikt turlarini yumshatish yo‘lidan borish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Buning uchun pedagogik jazo emas, aksincha, o‘ziga xos amaliy vositalardan foydalanish kutilgan samarani beradi. Misol uchun, sho‘x va serharakat o‘quvchilar bilan indivitdual ishlash hamda ularning qiziqishini hisobga olish talab darajasidagi tartib-intizomni ta’minlashga asos bo‘ladi. Shu jihatdan umumiy o‘rta ta’lim maktabi tartib-intizomiga nisbatan dogmatig munosabatda bo‘lmaslik lozim. Aksincha, demokratik yondashuvlar asosidagi tartib-intizomni joriy etish pedagogik konfliktologiya nuqtai nazaridan maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida ijtimoiy va insoniy fazilatlarni o‘quvchilar tomonidan o‘zlashtirilishi asosiy vazifalardan biridir. Sinf rahbarlari o‘z sinfining o‘quvchilarini fazilatli voyaga yetkazish tartiblarini amalga oshiradi, o‘quvchilar esa yoshlik xususiyatlariga mos ravishda ba’zan fazilatlarni o‘zlashtirish jarayonida passiv ishtirok etadi. Natijada fazilatlar bo‘yicha mezo darajadagi sinf rahbarlari va o‘quvchilar o‘rtasida pedagogik konflikt yuzaga keladi. Ko‘p hollarda o‘quvchilarning yolg‘on gapirmaslik, haqgo‘ylik, mardlik, mehribonlik, jamoaparvarlik kabi fazilatlarni o‘zlashtirishini sinf rahbarlari qat’iyat bilan talab qilishadi. Ammo, fazilatlarni o‘zlashtirish jarayonida tabiiy metodlarga asoslanish kutilgan samarani beradi. Unga ko‘ra, ibrat ko‘rsatish, namuna bo‘lish kabi metodlar nafaqat pedagogik konfliktlarning oldini oladi, balki o‘quvchilarning axloqiy fazilatlarini tabiiy o‘zlashtirish jarayonini ham tarkib toptiradi. Shu ma’noda bu masalada sinf rahbarlarining demokratik metodlarga ega bo‘lishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Bugungi kunda o‘quvchilarning axloqiy faoliyati muhim masalalardan biridir. Unga ko‘ra, o‘quvchilar har bir xatti-harakatlarida axloq qoidalariga rioya qilishi va bu boradagi ko‘nikmalarini rivojlantirib borishi kerak. Shu jihatdan mazkur masalada ba’zan o‘zaro tushunmovchiliklar natijasida o‘qituvchilar va maktab rahbariyati o‘rtasida makro darajadagi pedagogik konfliktlar yuzaga keladi. Bunda maktab rahbariyati o‘qituvchilardan o‘quvchilarning talab darajasidagi axloqiy faoliyat yuritishini

talab qiladi va o‘z navbatida o‘qituvchilar o‘z o‘quvchilarining bunday talablarga rioya qilayotganligini ta’kidlashadi. Shu sababli bunday holatda yuzaga keladigan pedagogik konfliktlarda o‘qituvchilarning murosa metodiga amal qilishim va maktab rahbariyati esa o‘z vakolati doirasida harakat qilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bunda maktab rahbariyatining qat’iy usullarga tayanishi pedagogik konfliktlarni kuchaytirishga xizmat qilishini eslatib o‘tish joiz.

E’tibor berilsa, umumiy o‘rta ta’lim maktablarida uchraydigan tarbiyaviy xarakterdagi pedagogik konfliktlar o‘quvchilar, o‘qituvchilar va maktab rahbariyati ishtirokida tarkib topadi. Shu sababli mazkur masalada onglilik, tushunuvchanlik, insonparvarlik kabi tamoyillar asosida yondashish pedagogik konfliktlar nazariyasi va metodikasi nuqtai nazaridan to‘g‘ri hisoblanadi.

Virtual pedagogik konfliktlar ko‘p hollarda tashqi omillar va ta’sir kuchi asosida yuzaga keladi. Shu sababli mazkur pedagogik konfliktlar turlari alohida o‘rganishni taqoza etadi. Bizning yondashuvimizga ko‘ra, virtual pedagogik konfliktlarning asosiy turlarini quyidagilar tashkil etadi:

a) o‘quvchilarning sababsiz dars mashg‘ulotlariga qatnashmasligi bo‘yicha o‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasidagi pedagogik konfliktlar (mikro darajada);

b) virtual o‘qitish masalalari bo‘yicha sinf rahbarlari va o‘qituvchilar zrtasidagi pedagogik konfliktlar (mezo darajada);

v) o‘quvchilarning bilim va tarbiyalanganlik darajasini virtual baholash bo‘yicha o‘qituvchilar va maktab rahbariyati o‘rtasidagi pedagogik konfliktlar (makro darajada).

Ijtimoiy muhiit va turli sabablarga ko‘ra keyingi yillarda mamlakatimizda virtual ta’limning turli shakllari amalga kiritildi. Buning natijasida o‘qitish tizimi, nazariyasi va metodikaksida o‘zgarishlar ro‘y berdi. Shu jihatdan virtual o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning sababsiz darsga qatnashmasligi bo‘yicha pedagogik konfliktlarning yangi turi o‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasidagi anglashilmovchiliklar mikro darajada tarkib topib bormoqda. Kezi kelganda ta’kidlash lozimki, onlayn yoki masofaviy shaklda amalga oshiriladigan virtual ta’lim jarayoniga o‘quvchilarning nega faol qatnashmasligi masalasi o‘rganilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Shuningdek, bu masalada o‘quvchilar virtual ta’lim asosdagi bilim va ko‘nikmaklarni kutilgan darajada o‘zlashtiryaptimi, mazmunidagi muammoni ham o‘rganish taqoza etiladi. Bunday o‘rganish natijasida o‘quvchi va o‘qituvchi o‘rtasida yuzaga keladigan pedagogik konfliktlarni bartaraf etish imkoniyaьtiga ega bo‘linadi. Bizning tahlilimizga ko‘ra, eng avvalo virtual ta’limning qiziqarli, jihozli va qisqa muddatli xususiyatlarga asosan tashkil etish o‘quvchilarning faolligiga asos bo‘ladi. Shu jihatdan virtual ta’limda matnni tushuntirish uchun oz muddat, mustaqil tlpshiriqlar uchun esa nisbatan ko‘proq vaqt ajratilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bu o‘rinda eng asosiy masala virtual dars mashg‘ulotllarining qiziqarli bo‘lishi bilan bog‘liqdir.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida virtual ta’limni amalga oshirish bo‘yicha sinf rahbarlari va o‘qituvchilar o‘rtasida mezo darajada pedagogik konfliktlar yuzaga keladi. Bunda sinf rahbarlari virtual mashg‘ulotlarning o‘z vaqtida faollik bilan o‘tkazilishini naxzorat qilishadi va o‘qituvchilar esa aynan shunday faoliyat ko‘rsatayotganligini ta’kidlashadi. Shu sababli bu jarayonda yuzaga keladigan pedagogik konfliktlarning oldini olish yoki ularni bartaraf etish uchun amalga oshirilayotgan virtual mashg‘ulotlarni yagonalashtirilgan raqamli texnologiya asosida nazorat qilib borish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Buning uchun barcha umumiy o‘rta ta’lim maktablarimizda texnik sharoitlar mavjud. Shu jihatdan o‘qituvchilarning dars mashg‘ulotlarini makazlashgan va yagonalashtirilgan texnologiya asosida nazorat qilib borish bu bloadagi istalmagan pedagogik konfliktlarning oldini oladi.

Hozirgi kunda umumiy o‘rta ta’lim maktablarida makro darajadagi o‘quvchilarning bilim va tarbiyalanganlik darajasini virtual baholash bo‘yicha o‘qituvchilar va maktab rahbariyati o‘rtasida pedagogik konfliktlar yuzaga kelmoqda. Unga ko‘ra, maktab rahbariyati maktab rahbariyati

o‘quvchilarning bilim va tarbiyalanganlik darajasini oqilona baholashni talab qiladi, o‘qituvchilar esa o‘quvchilarning o‘zlashtirganlik darajasiga qarab virtual baholashni ma’qul ko‘rishadi. Buning natijasida o‘qituvchilar va maktab rahbariyati o‘rtasida muddatli xususiyatga ega bo‘lgan pedagogik konfliktlar yuzaga keladi. Bizning yondashuvimizga ko‘ra, o‘quvchilarning o‘zlashtirganlik va tarbiyalanganlik darajasini virtual baholashda ularning faolligi asos qilib olinishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Misol uchun, o‘quvchilar virtual tarzda berilgan topshiriqlarni to‘liq bajarsa, ular ta’limiy va tarbiyaviy faol ekanligi namoyon bo‘ladi hamda ushbu tamoyilga asosan yuqori darajada baholash mumkin bo‘ladi. Umuman bugungi kunda umumiy o‘rta ta’lim maktablarida onlayn yoki masofaviy ta’lim shakllarida amalga oshiriladigan virtual ta’lim asoslari, talablari va uni baholash tamoyillari ishlab chiqilib, amalga kiritilishi dolzarb bo‘lib turibdi [3].

Pedagogik konfliktlarning turlarini raqamlashtirish ularning kelib chiqish sabablari, xususiyatlari va oqibatlarini o‘rganishda muhim o‘rin tutadi. Shu sababli bu borada oliy pedagogik ta’lim muassasalarida quyidagilarni amalga oshirish dolzarb bo‘lib turganligini eslatib o‘tish lozim:

a) mutaxassislik fanlaridagi pedagogik konfliktlar mavzularini raqamli texnologiya asosida o‘qitish;

b) pedagogik konfliktlarni bartaraf etishning kompyuterli texnologiyasini ommalashtirish;

v) bo‘lajak o‘qituvchilarni pedagogik konfliktlar turlari bilan ishlash bo‘yicha raqamli texnologiyadan foydalanish ko‘nikmasini tarkib toptirish.

Bunday yondashuv pedagogik konfliktlarni raqamli texnologiya imkoniyatlari asosida o‘rganish va bartaraf etish bo‘yicha keng imkoniyatlarni beradi.

Shunday qilib umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik konfliktlarning ta’limiy, tarbiyaviy va virtual turlari uchraydi. Mazkur pedagogik konfliktlar turlarini vaqtida aniqlab borish, tartibga solish va ularni bartaraf etish asoslarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi . // www.ziyonet.uz.
2. Qarang: Jabbrova O.,Umarova Z., Babaxodjayeva L. Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi. -T.: “Malik Print Ko”. 2021. Jabbrova O., Umarova Z. Boshlang‘ich ta’limda “Tarbiya” fanini o‘qitish metodikasi. –T.: “Zebo Print”. 2022 va hk.
3. Umarova Z. Boshlang‘ich sinflavrda pedagogik konfliktlarni bartaraf etish.- Toshkent, 2021

UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABLARIDA PEDAGOGIK KONFLIKTLARNING TURLARI VA ULARNI RAQAMLASHTIRISH TIZIMI

Umarova Zuxra Abduraxmanovna
CHDPU dotsent v.b.,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik konfliktlarning turlari to‘g‘risida fikr yuritilgan.

Tayanch tushunchalar: umumiy o‘rta ta’lim, pedagogik konfliktlar, ziddiyatlarning turlari, yondashuvlar va muhokamalar, bilim va tajriba.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 6 iyuldagi PF-165-son Farmoni bilan tasdiqlangan “2022-2026 yillarda O‘zbekiston Respublikasining innovasion rivojlanish Strategiyasi”da “aqlli ta’lim”ni amalga oshirish vazifasi qo‘yilgan[1]. Unga ko‘ra, “ta’lim tizimida virtual reallikka

asoslangan ilg‘or vizualizatsiya texnologiyalari hamda masafaviy o‘qitishning onlayn platformalari, ta’lim berishning yangi usul va vositalari” joriy etilishi kerak. Bu o‘rinda vizualizatsiya, ya’ni texnik jihozlar imkoniyatlariga tayangan texnologiyalar asosida (ta’lim beruvchilar va ta’lim oluvchilarning virtual munosabatlariga binoan) ta’lim berish hamda masofaviy o‘qitishning onlayn platformalarini kengaytirish vazifasi qo‘yilmoqda. Ta’lim jarayonida bo‘ladigan bunday innovasion o‘zgarishlar o‘qituvchilar va maktab jamoasining istalmagan holatlarga tayyor turishi taqoza etiladi. Shu jihatdan umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik konfliktlarning muayyan o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lgan turlari tarkib topshi idrok etiladi. Bizning yondashuvimizga ko‘ra, virtual tarzda amalga oshiriladigan ta’lim jarayonida pedagogik konfliktlarning yangi ko‘rinishlari va shakllarining tarkib topishi ehtimoli mavjud. “Aqlli ta’lim” shaklida ta’lim beruvchilar va ta’lim oluvchilarning ko‘p hollarda virtual tarzdagi munosabatga kirishishi pedagogik konfliktlar turlarining tabiati o‘zgarishiga olib keladi. Shu sababli bunday jarayonni tabiiy qabul qilib, oliy pedagogik ta’lim jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik konfliktlar bo‘yicha nazariy bilim va amaliy ko‘nikmalarini tarkib toptirish dolzarb hisoblanadi. Bu o‘rinda e’tiboringizni umumiy o‘rta ta’lim maktablarida uchraydigan pedagogik konfliktlarning eng asosiy turlari tahliliga tortamiz.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida uchraydigan pedagogik konfliktlar tipologiyasida uning turlarini aniqlab olish muhim o‘rin tutadi. Bizning tahlillarimiz va o‘rganishlarimiz shuni ko‘rsatdiki, bugungi kunda mamlakatimiz umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik konfliktlarning quyidagi ta’limiy turlari muntazamlik tamoyili asosida ko‘p uchraydi:

1) bilimlarni o‘zlashtirish jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasida uchraydigan pedagogik konfliktlar (mikro daraja);

2) o‘quvchilar davomati bo‘yicha sinf rahbarlari va o‘qituvchilar o‘rtasida uchraydigan pedagogik konfliktlar (mezo daraja);

3) o‘quvchilarning faoliyati bo‘yicha o‘qituvchilar va maktab rahbariyati o‘rtasida uchraydigan pedagogik konfliktlar (makro daraja).

Bilimlarni o‘zlashtirish jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasida yuzaga keladigan pedagogik konfliktlar mikro darajaga mansub bo‘lib, ularga muntazamlik va davomiylik xos xususiyat hisoblanadi. Bunda o‘qituvchilar o‘quvchilarning bilimlarni to‘liq o‘zlashtirishini ilk rejaga qo‘yadi, o‘quvchilar esa o‘zlashtirish jarayonida ba’zan murakkabliklarga duch keladi. Buning natijasida o‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasida vaqtinchalik o‘zaro tushunmovchiliklar hamda kelishmovchiliklar yuzaga keladi. Kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, bilimlarni o‘zlashtirish jarayonida yuzaga keladigan pedagogik konfliktlarga ko‘p hollarda o‘quvchilarning o‘quv materiallari mazmunini tushunmasligi asosiy konfliktogen hisoblanadi. Shu sababli bunday vaziyatda o‘quvchilarning bilimlarni o‘zlashtirish jarayonida duch keladigan qiyinchiliklarini aniqlab olish, ularning o‘zlashtirishishini yengillashtiruvchi metodlarga tayanish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Biroq, umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘qituvchilarning ko‘p hollarda o‘zlarini haq deb bilishlari o‘zlashtirish jarayonini murakkablashtiradi. Aksincha, o‘zlashtirish jarayonida murakkablikga duch kelgan o‘quvchilar bilan individual ishlash taqoza etiladi. Chunki o‘zlashtirish jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasida yuzaga keladigan pedagogik konflikt turi salbiy xususiyatlarga boyligi bilan ajralib turadi. Bunday xususiyatlarning eng asosiysi o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini susaytirishidir. Bunda o‘qituvchi bilan istalmagan kelishmovchilikga bormaslik uchun o‘quvchilar munosabatga kirishmay qo‘yadi va natijada o‘quvchilarning o‘zlashtirish jarayoni kutilgan darajada bo‘lmaydi. O‘qituvchilar ko‘p hollarda o‘zlashtirish jarayonida o‘quvchilarning fikrlari bilan ustuvor darajada hisoblashishi, o‘zlarini neytral tutishi va o‘quvchilarni to‘g‘ri yo‘naltirishga amal qilishi kerak. Shu sababli bugungi kunda umumiy o‘rta

ta’lim maktablarida o‘qitishning avtoritar usulidan voz kechish va demokratik ususiga amal qilishga o‘rganish muhim pedagogik muammolardan hisoblanadi. Bizning yondashuvimizga ko‘ra, o‘zlashtirish jarayonida yuzaga keladigan pedagogik konfliktlar uchun aynan avtoritar o‘qitish usuliga amal qiladigan o‘qituvchilar konflitogen vazifasini bajaradi. Negaki, o‘quvchi bilimlarni o‘zoashtirish jarayonida murakkablikga duch kelsa yoki bunda o‘qituvchi bilan o‘zaro anglashmovchilikga borsa aynan o‘qitishning avtoritar usuli sabab bo‘ladi. Innovasion jamiyat sharoitida o‘qitishning demokratik yoki pragmatik usullariga tayanish o‘zlashtirish jarayonini kuchaytiradi va istalmagan pedagogik konfliktlarning tarkib topishini oldini oladi. Buning natijasida muayyan sinfda o‘zlashtirish darajasini talablar asosida yuksaltirib borish imkoniyatlariga ega bo‘linadi.

Xorijlik pedagog olimlardan Yu.Zaprudskiy o‘zlashtirish jarayonining ob’yektiv va sub’yektiv jihatlariga e’tibor berishni tavsiya etadi [2]. Bunda ob’yektiv jarayoni o‘zlashtirish bo‘yicha mavjud shart-sharoitlarni va sub’yektiv jarayoni esa o‘qituvchi hamda o‘quvchilarning o‘zaro munosabatini anglatadi. Shu jihatdan o‘zlashtirish jarayonida yuzaga keladigan pedagogik konfliktlarni aniqlash hamda bartaraf etishda ularning yuzaga kelishidagi ob’yektiv va sub’yektiv omillarga e’tibor berish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida uchraydigan pedagogik konfliktlar turlarida o‘quvchilarning davomati bo‘yicha sinf rahbari va o‘quvchilar o‘rtasida yuzaga keladigan pedagogik konfliktlar mezo darajada bo‘lib, ko‘p hollarda ularga o‘quvchilar hamda ota-onalar konfliktogen hisoblanadi. Shu sababli mazkur masalaga amaliy yondashish taqoza etiladi. Chunki ota-onalar ko‘p hollarda o‘quvchilarning davomatini kutilgan darajada nazoratga olmaydi yoki o‘z farzandlarining tarafdori bo‘ladilar. Natijuada o‘quvchilarbing davomati sustlashadi yoki ba’zi sinflarda esa davomatning pastligi o‘quvchilarning bilim va tarbiya olishi jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Natijada sinf rahbarlari o‘quvchilar bilan istalmagan konfliktga kirishadi. Buning uchun o‘ziga xos yondashuv asosida yuzaga kelgan pedagogic konfliktlarni bartaraf etish kerak bo‘ladi. Bizning yondashuvimizga ko‘ra, bunda sinf rahbarlarining bevisita oila a’zolari bilan ishlashi kutilgan samarani beradi. Chunki oilalarda muayyan kishining (ota-ona, aka yoki opaning) ta’siri yuqori bo‘ladi va mana shunday ta’sirga ega kishi bilan ishlash o‘quvchilarning davomatini kutilgan darajada ta’minlash imkoniyatlariga ega bo‘linadi. Bunda asosiy murakkablik shundaki, noto‘liq oilalar bilan ishlash nisbatan murakkab kechadi va bunga noto‘liq oilada voyaga yetayotgan o‘quvchilarning erkalik xususiyatiga ega bo‘lishi sabab bo‘ladi. Shu sababli sinf rahbarlari oilalar bilan ishlashda individual metodlar bilan ishlashi taqazo etiladi.

Bundan tashqari, o‘quvchilarning istalmagan darajada va sababsiz dars qoldirishlari natijasida yuzaga keladigan davomat masalasi o‘qituvchilar va sinf rahbarlari o‘rtasida mezo darajadagi pedagogik konfliktlarning paydo bo‘lishiga sabab bo‘ladi.

Kezi kelganda ta’kidlash lozimki, keyinga paytlarda umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘quvchilar davomati bo‘yicha deyarli har kuni pedagogik konfliktlarning namoyon bo‘lishi kuzatiladi. Shu sababli o‘quvchilarning davomatini ijobiy hal qilish uchun bizningcha, quyidagilarga amal qilish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

a) darslarni zamonaviy texnologiyalarga tayangan holda qiziqarli o‘tish;

b) darslarni tashkil etishda o‘quvchilarning fikr-mulohazalari va tashubbuslarini hisobga olish;

v) o‘qituvchilarning o‘qitish metodikasi va kasbiy malakasini yangilab borish [3].

Bunday yondashuv davomat masalasida kelib chiqadigan pedagogik konfliktlarning turlarini oldini olishda muhim o‘rin tutadi. Chunki davomatning yuqoriligi yoki pastligi avvalo o‘qituvchilarning o‘qitish metodikasiga bog‘liq.

Ta’limiy konfliktlarda yana biri o‘quvchilar faoliyati bo‘yicha o‘qituvchilar va maktab rahbariyati o‘rtasida kechadigan turidir, u pedagogik konfliktlarning mikro darajasiga kiradi. Unga ko‘ra, o‘quvchilar yoshlik xususiyatlariga binoan dars jarayonida yoki maktabdagi faoliyatida sho‘xlik, erkinlik va shovqin-suron ko‘tarish kabilarga rioya qilishadi.Natijada maktab rahbariyati bu borada o‘qituvchilarga e’tiroz bildiradi va uning natijasida muayyan konfliktlar paydo bo‘ladi.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida uchraydigan pedagogik konfliktlar turlarini raqamli tizim asosida o‘rganish dolzarb bzlib turibdi. Buning uchun quyidagilarni amalga oshirish taqozxa etiladi:

a) kompyuterli dastur asosida pedagogik konfliktlarning turlarini tizimlashttirish;

b) mazkur dastur asosida pedagogik konfliktlar turlarining yashovchanligini kuzatib borish;

v) ushbu dastur vositasida pedagogik konfliktlar turlarini tahlil qilib borish.

Mazkur jarayon oliy pedagogik ta’lim muassasalarida amalga oshirilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Shunday qilib umumiy o‘rta ta’lim maktablarida uchraydigan pedagogik konfliktlar turlarini ilmiy, nazariy va metodik jihatdan tadqiq etib borish sifatli ta’limga erishishning muhim omillaridan hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 6 iyuldagi PF-165-son Farmoni bilan tasdiqlangan “2022-2026 yillarda O‘zbekiston Respublikasining innovasion rivojlanish Strategiyasi”. // www.ziyonet.uz.

2. Zorkin D.P. Osnovы konfliktologiii. –Rostov-na-Donu.: «Feniks».1998.

3. Umarova Z. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida pedagogik konfliktlarni bartaraf etish. – Toshkent, 2021

СОРТИРОВКА ХЛОПКА-СЫРЦА ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ХЛОПЧАТОБУМАЖНОЙ ТКАНИ

Юсубалиев А.
доктор технических наук,профессор
Чипчикский Государственнқй Педагогический Университет
(Чирчик, Узбекистан) ashir-el@mail.ru

Аннотация: В статье приведен краткий анализ современного состояния технологии первичной обработки хлопка-сырца. Обоснована необходимость новых прогрессивных электрических технологий для повышения качества производства хлопчатобумажной ткани военного назначения

Ключевые слова: кластер, хлопок-сырец, переработка, электрическая технология, волокно,пряжа, ткань.

Yusubaliev A., Doctor of Technical Sciences, Professor
Chipchik State Pedagogical University
(Chirchik, Uzbekistan) ashir-el@mail.ru

SORTING OF RAW COTTON TO IMPROVE THE QUALITY OF COTTON FABRIC

Annotation: The article provides a brief analysis of the current state of the technology for the primary processing of raw cotton. The necessity of new progressive electrical technologies to improve the quality of the production of military cotton fabric is substantiated.

Key words: cluster, raw cotton, processing, electrical technology, fiber, yarn, fabric.

В настоящее время большинство предприятий, производящее одежду для личного состава Минобороны (например ООО «Гайрат-Чодак», ООО «Шофиркон Экваториальный Текс» и др.) используют ткани, производимые в Китайской Народной Республике из-за того, что механическая прочность тканей, производимых в Узбекистане, ниже требуемого уровня.

Гигроскопические показатели тканей из смешанных хлопчатобумажных ниток, содер-жащих в составе (50±5) % химические волокна создают дискомфорт военнослужащим в условиях активной физической деятельности, особенно в условиях высокотемпературного и продолжительного летнего климата Узбекистана и всей Центральной Азии. Для снижения доли искусственных волокон необходимо повысить механическую прочность хлопкового волокна.

Использование высококачесвенного волокна позволит получить пряжу с высокими технологическими свойствами, способствующими повышению конкурентной способности производимой продукции текстильной и швейной промышленности на внешнем рынке [Герасимова Н., 1988].

Реализация этой задачи требует улучшения эффективности технологических процессов первичной переработки выращенного хлопка-сырца с использованнием новых методов воз-действия на сырьё при сниженних энергетических и материальных затратах.

Особенностью выращиваемых сортов хлопчатника является образование бутонов, цветков, коробочек и накопление урожая на растениях хлопчатника как бы последовательно по «конусам» в разные периоды жизнедеятельности, которые тесно связаны со строением ветвей куста растения и изменениями характера распределения питательных веществ по ним. Поэтому из-за влияния генетических, матрикальных и экологических факторов в онтогенезе, даже в пределах одной коробочки, образуются разнокачественные семена и произрастающие на их поверхности волокна.

Поэтому исходный хлопок-сырец всегда состоит из смеси разнокачественных летучек, после переработки которых получают продукции со среднестатистическими качественными показателями от свойств исходных волокон. В силу этого производимые перерабатывающими предприятиями кластеров хлопковое волокно обладают усредненными качественными показателями.

Современные технологические линии предусматривают переработку хлопка-сырца в непрерывном потоке по схеме «сушка-очистка-джинирование (волокноотделение)-волокно-очистка-прессование» и по существу не реагируют на качественный состав исходного материала. Выполнение технологичеких процессов осуществляется за счет многократного механического взаимодействия хлопка с рабочими органами в виде пильных, кольковых, ножевых барабанов, колосниковыми и другими конструктивными элементами машин, обычно приводящие к повреждениям волокон и семян. Причем, степень повреждения последних зависит от их физиологической зрелости, которая, как отмечалось выше, не учитывается существующими машинами при выполнении технологических процессов.

Существенным недостатком существующей технологии получения хлопкового волокна из исходного хлопка-сырца средневолокнистых сортов является применение пильных джинов для отделения волокон от семян. Процесс осуществляется за счет отрывающего действия механических сил зубьев пилы, что приводит к поврежденности волокон до 15-20 % в виде сдиров, выхватов, надрезов, в результате чего появляются короткие волокна и многочисленные жгутики и

пороки, снижающие качество текстильного сырья и получаемой пряжи в целом[М.А.Хаджинова,1963]. Аналогичные повреждения, но в меньшей степени, получают волокна также в процессах очистки хлопка-сырца от различных сорных примесей и волокноочистки из-за механического ударного воздействия различных рабочих органов [Т.А.Очилов,2002].

Например, если волокно хлопка-сырца до джинирования имело механичекую поврежденность 6,0%, то после этого процесса она увеличивается до 18,4% [М.А.Хаджинова,1963]. Степень поврежденности волокон зависит от качества (зрелости) перерабатываемого хлопка-сырца. При механической повреждленности 7-14% у хлопка1-сорта, у волокон хлопка 3-сорта этот показатель доходит до 12-30%[Т.А.Очилов,2002]. Установлено существенное влияние пилы джина на увеличение доли коротких волокон при укорочении их средней длины, что приводит к снижению эффективности прядения и качества пряжи. Сравнение работы валичного и пилного джинов показало, что волокно после пильного джина имело на 19% больше повреждений и на 25% жгутиков, способствовавшие снижению прочности пряжи[C, D. Delhom,2017].

Для исключения или существенного снижения влияния вышеуказанных недостатков могут быть использованы особенности электрического поля, заключающиеся в его способности заряжать, поляризовать и оказывать силовое воздействие на диэлектрические материалы, каковыми являются хлопок-сырец, волокно, семена и сорные примеси, без непосредственного контакта с его источниками. Об этом свидетельствуют результаты проведенных предварительных исследований по очистке, сортированию и обеззараживанию хлопка-сырца и его компонентов[Юсубалиев А.,2019; Yusubaliev A.,2014].

Было установлено, что в электрическом устройстве разделение ис-ходного хлопка-сырца происходит по массе летучек и семян, имеющих тесную связь с физиологической зрелостью семян и разрывной нагрузкой волокон. Поэтому в пределах каждой фракции электрического устройства выделяются летучки с выравненными свойствами волокон и семян. В результате качество хлопка-сырца и волокна повышается на промышленный сорт. Таким образом, в результате применения электрической технологии создаётся возможность получения хлопкового волокна гарантированного качества с повышенными механическими свойствами[Юсубалиев А.,2016].

Чтобы улучшить качество продукции, полученной из хлопка-сырца, сначала исходный хлопок разделяется на различные фракции одинакового качества, а затем обрабатывается в соответствии с их качеством, или исходный хлопок сортируется по качеству обработанного волокна и семян. И в первом, и во втором случаях необходимо классифицировать обраба-тываемый материал по качеству. Известно, что семена и физиологическая зрелость их волокон тесно связаны друг с другом. Поэтому первый способ предпочтительнее, поскольку в этом случае разделение летучек на фрак-ции происходит одновременно в зависимости от степени зрелости семян и волокон, что значительно повышает точность сортировки [Юсубалиев А.,2018].

Следующим способом повышения качества продукции является использование в про-цессе волокноотделения валичного джина вместо пильного. Для этого сила сцепления хлоп-ка с поверхностью валика и, как следствие, сила трения хлопка на поверхности валика должна быть увеличена внешним электрическим полем. Это позволит отделить хлопковое волокно от семян в несколько раз меньшим повреждением по сравнению с пильним джином и удлинить среднюю длину волокон.

Выводы

1. Для улучшения качества и конкурентоспособности производимой ткани требованиям, предъявляемым ношения одежды в условиях интенсивных физических нагрузок личного состава военных подразделений, необходимо предварительно выделить из общей массы хлопка-сырца фрак-цию волокна с лучшими показателями по зрелости и механической прочности.

2. Сложившаяся ситуация требует нового направления исследований по комплексному применению электрических полей во всех основных технологических процессах производства хлопкового волокна и хлопчатобумажной ткани с пониженным содержанием искусственных волокон в составе пряжи.

Литература

Герасимова Н., Максудов И., Хафизов И. Качество пряжи после сортировки // Хлопок.-1988. №6. С.39.

М.А.Хаджинова. Влияние повреждения хлопковых волокон на качество текстильного сырья. -Ташкент, 1963.

Т.А.Очилов. Кинематика изменения свойств волокон в процессах хранения и первичной переработки хлопка-сырца. -Ташкент,2002.

C, D. Delhom, C.B. Armijo,S. Ed Hughs. High Quality Yarns Produced via High-Speed Roller Ginning of Upland Cotton // The Journal of Cotton Science, 2017, vol.21, p.81–93.

Юсубалиев А. Электросортировка в жлопководстве.- Новосибирск, 2019, Академиздат. - 176 с.

Yusubaliev A.,Yusupalieva U. Improvement of quality of a cotton fibre Sorting cotton segments in the electric device// European science review, May-Jun. -2014, № 5-6. - pp. 46-48.

Юсубалиев А., Пиримов О.Ж., Курбонбоев Т.О. Возможности повышения качества хлопка-сырца рассортировкой летучек в электрическом поле // Проблемы современной науки и образования.-2016, №33(75).-С.20-22.

Юсубалиев А., Пиримов О.Ж., КурбонбоевТ.О., Хусанов А.М. Электросортировка хлопка-сырца повышает эффективность хлопководческих кластеров // Проблемы современ-ной науки и образования.- 2018, №8 (125). – С.

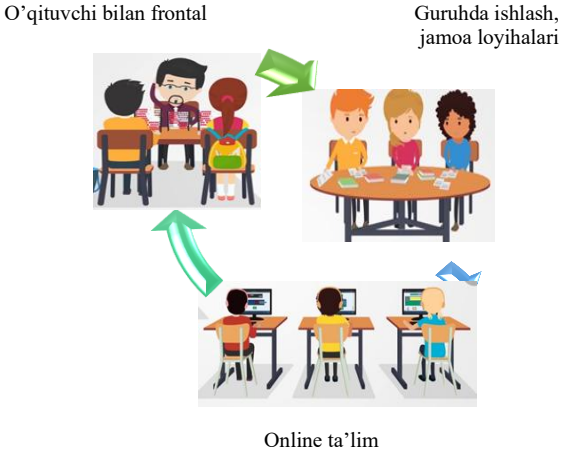
O’QUV JARAYONINI ARALASH TA’LIMNING FLIPPED CLASSROOM VA STATION ROTATION MODELI ORQALI TASHKIL ETISH METODIKASI

Sh.Sh.Allamova
D.A.Abduhayotova
1-Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq, O’zbekiston
2- Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi, Chirchiq, O’zbekiston
e-mail: shohistabonu55@gmail.com

Zamonaviy jamiyatda ro‘y berayotgan ta’limni raqamlashtirishning uzluksiz jarayoni turli xil elektron ta’lim resurslarining keskin ortishi bilan kechadi. Oliy ta’lim sohasida raqamli texnologiyalardan foydalanishning tobora ommalashib borayotgani elektron ta’lim resurslarining sifatini, ta’lim jarayonida foydalanishga yaroqliligi nuqtai nazaridan ekspert baholashni taqozo etmoqda. Bunday holda, “ekspert baholash” atamasini uslubiy mazmunning to‘liqligi, didaktik mazmunning sifati, uni tuzish usullari va fan sohasini taqdim etish, o‘quv intizomi, qo‘llaniladigan pedagogik texnologiyalar, elektron ta’lim resurslarining dizayni va ergonomikasi va dasturiy ta’minotning ishlab chiqarilishi baholash bo‘yicha mutaxassislar guruhining kompleks tahliliy faoliyati sifatida tavsiflash mumkin.

Aralash ta’lim – ta’lim jarayonini tashkil etish texnologiyasi bo‘lib, u AKT va boshqa zamonaviy o‘quv qo‘llanmalari taqdim etgan yangi didaktik imkoniyatlarga asoslangan an’anaviy auditoriya tizimi texnologiyalari va masofaviy ta’lim texnologiyalarini uyg‘unlashtirish konsepsiyasiga asoslanadi.

Amaliy va laboratoriya mashg‘ulotlarini amalga oshirishda qo‘llaniladigan aralash ta’limning samarali modellaridan biri – Station rotation (stansiya aylanishi) modeli bo‘lib, biz o‘z tadqiqot ishimizda amaliy mashg‘ulot o‘quv jarayonlarini ushbu model asosida loyihaladik. Ushbu modelni tashkil etishda auditoriyada kompyuter yoki planshetlar, o‘qituvchi tomonidan LMS dan foydalanish va auditoriyani guruhlarga bo‘la olish qobiliyati talab qiladi (1-rasm).

1-rasm. “Station rotation” modeli

Ushbu aralash ta’lim modelida talabalar o‘quv faoliyati turlariga ko‘ra uch guruhga bo‘linadi, har bir guruh auditoriyaning (bekatning) o‘ziga xos qismida ishlaydi:

- o‘qituvchi bilan ishlash guruhi;
- onlayn ish guruhi;
- loyihai ish guruhi.

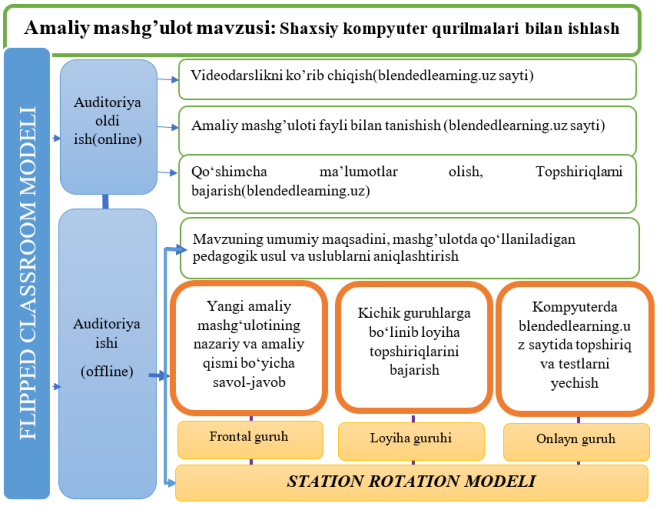
Ushbu modelni o‘quv jarayoniga tadbiq etishda o‘qituvchiga kichik guruhlar bilan ishlash qobiliyati, tabaqalashtirilgan yondashuvni amalga oshirish qobiliyati, tyutor bo‘lishga tayyorlik, auditoriyaning o‘quv madaniyatini shakllantirish qobiliyati talab etiladi.

Auditoriyaga kelgan talabalar aralash ta’lim modellaridan biri station rotation (joylarni almashtirish) modeli asosida ishlaydilar. Guruhlarning tarkibi o‘sha kuni o‘qituvchi muayyan talaba oldiga qanday maqsadlar qo‘yganiga qarab o‘zgaradi. Guruhlarga taqsimlashda - differensial adaptatsiyani qo‘llash, talabalarning o‘rganilayotgan mavzuga bo‘lgan qiziqishi yoki o‘quv materialini o‘zlashtirish tezligi asos bo‘lishi mumkin. Guruhning optimal tarkibi taxminan 6-9 kishidan iborat.

Ushbu texnologiyada auditoriyai uchta zonaga (joylarga) bo‘linadi. Ushbu zonalarni tashkil qilish uchun stollar bir joyda talabalar bir-biriga yaqin bo‘lishi va iloji bo‘lsa, boshqa joylarda o‘qiyotgan talabalarga xalaqit bermasligi uchun o‘zgartiriladi. Auditoriya davomida har bir guruh uchta joydan ham o‘tadi. Auditoriyaning bir qismida talabalar o‘qituvchi bilan ishlaydi (frontal stantsiya), so‘ngra loyiha (loyiha stantsiyasi) ustida ishlash uchun o‘zgartirilgan stollarda o‘tirishadi, so‘ngra devorga qarshi stollarda o‘rnatilgan kompyuterlarga o‘tishadi. Shunday qilib, stansiya aylanish modelida o‘quv jarayonini tashkil qilish uchun 1:1 1 talaba uchun bitta kompyuterdan (1:1 texnologiya) foydalanadi. Auditoriya simli internetga ulangan stol kompyuterlaridan foydalanadi.

Frontal guruhda ishlaydigan bolalar vazifani oladilar. Frontal guruh talabalari mashqlar ustida ishlayotganda, o‘qituvchi loyiha guruhiga murojaat qilishi mumkin. Qoida tariqasida, loyiha guruhida talabalar hozirda dasturda o‘rganilayotgan materialga tegishli topshiriq ustida ishlaydi.

Biz quyida, aralash ta’lim asosida “Informatikaning nazariy asoslari” fanidan “Shaxsiy kompyuter qurilmalari bilan ishlash” mavzusi bo‘yicha aralash ta’limning Flipped classroom va Station rotation modellarini o‘zaro transformatsiyasini muvofiqlashtirishga asoslangan o‘quv muhitidan foydalanish metodikasini loyihalaymiz (3-rasm).

3-rasm. Amaliy mashg‘ulotlarni Flipped classroom va Station rotation modellarini o‘zaro transformatsiyasini muvofiqlashtirishga asoslangan o‘quv muhitidan foydalanish metodikasini loyihalash algoritmi

Oliy ta’lim muassalarida o‘quv jarayonini “Flipped classroom” va “Station rotation” modellarini o‘zaro transformatsiyasini muvofiqlashtirish asosida tashkil etish, talabalarning yuzma-yuz auditoriyada faolligini nazarda tutadi: ular bir-birlaridan so‘raydilar, maslahatlashadilar, bahslashadilar, shuning uchun yuzma-yuz samarali muloqotni ta’minlash uchun interfaol vazifa ustida o‘ylash zarur.

Shunday qilib, oliy ta’lim tizimini modernizatsiya qilishning hozirgi bosqichida o‘quv jarayonida ushbu ta’lim texnologiyalaridan foydalanish mavjud pedagogik tizim funksiyalarini tubdan o‘zgartirishni, shu jumladan o‘qituvchi rolini bir shakldan ikkinchisiga o‘tkazishni anglatadi, innovatsion va kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, aralash va masofaviy ta’lim shakllarini keng qo‘llash, o‘quvchilarning mustaqil ta’lim faolligini oshirish va uzluksiz ta’limga e’tiborni individual psixofiziologik xususiyatlarni hisobga olgan holda o‘rganish yo‘llarini topish imkonini beradi.

Ilmiy izlanishlar natijasiga ko‘ra, o‘quv jarayonini aralash ta’lim modellari orqali tashkil etish, talaba erkinlik va mas’uliyat maydoniga ega bo‘lish, talabalarning bilim darajasini avtomatlashtirilgan nazorat qilish tizimini joriy etish orqali ular akademik faoliyati traektoriyalarini qurish, o‘qituvchilar esa talabalarni auditoriya ishiga yo‘naltirish, qayta aloqali munosabatni tashkil etish va tuzatish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Adabiyotlar:

1. Алламова Ш.Ш. Повышение эффективности образовательного процесса в условиях смешанного обучения вуза // European Journal of Education and Applied Psychology. 2023.№1. - URL: https://ppublishing.org/archive /publication/631-povishenie-effektivnosti-obrazovatelnogo-prots

TALABALARNING MUSTAQIL ISHLARINI TASHKIL ETISHDA MASOFAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

Atamuradova Dilshoda Ravshanqulovna
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika unversiteti o'qituvchisi

O'quv jarayonini tashkil etishda kredit-modulli o'qitish tizimidan foydalanish muayyan o'quv fanidan nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarning mantiqiy tugallangan qismlari sifatida alohida modullarga bo'lingan o'quv materialini talabalar tomonidan izchil va puxta o'rganishni nazarda tutadi. Har bir modul uchun ta'lim miqdordagi kreditlar ajratiladi, unda o'quv ishlarining hajmi o'lchanadi. Har xil turdagi darslarga tayyorgarlik ko'rayotgan talabalar zamonaviy o'quv, ilmiy va uslubiy ta'limotlar oqimida tezda harakat qilishlari, bu ta'limotlarni tahlil qilishlari, ularning mantiqiy tuzilishini tanqidiy tushunishlari, asosiy jihatlarini ajratib ko'rsatishlari va shu bilan birga ularni mustaqil ravishda egallashlari hamda o'zlarining o'zlashtirish qobiliyatlarini namoyish etishlari kerak bo'ladi.

Keyingi paytlarda bilimlarni o'zlashtirishda ta'limning eng yangi ilg'or texnologiyalaridan foydalanish barcha turdagi ta'lim tashkilotlarida, xususan, umumiy o'rta ta'lim maktablarida amalga oshirish yo'lga qo'yilmoqda. Bunda asosiy e'tibor masofaviy ta'limdan foydalanishga qaratilgan. Masofaviy ta'lim talabalarning to'laqonli mustaqil ishlashlariga va bu jarayonga o'qituvchining maqsadli rahbarlik qilishiga asoslanadi.

Maqolaning maqsadi talabaning o'quv fanlarni va boshqa ilmiy-uslubiy ta'limotlarni o'zlashtirishda hamda mustaqil ishni samarali tashkil etishda masofaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarini o'rganishdan iborat. Masofaviy ta'limni amalga oshirishda oliy ta'lim tashkilotlari tomonidan talabalarning mustaqil ishlarini doimiy samarali nazorat qilish kerak bo'ladi.

Mustaqil ish har bir talaba uchun majburiy bo'lib, o'quv rejasi bilan belgilanadi va mutaxassislar tayyorlash jarayonining muhim qismidir. O'quv faoliyati tarkibida unga umumiy o'quv vaqtining uchdan bir qismidan uchdan ikki qismigacha ajratiladi. Mustaqil ishlarni tashkil etish talabalarni tayyorlashning butun davri davomida tizimli xususiyatga ega. Mustaqil kognitiv faoliyatni optimallashtirish uchun talabalarning yakka tartibda ish rejalari tuziladi, ular nafaqat talabalarga mustaqil ravishda olingan bilimlarning kerakli miqdori to'g'risida ta'limot berish vositasi bo'libgina qolmay, balki o'qish vaqtini va ularning yakka tartibda harakatlarini to'g'ri taqsimlashga imkon beradi. Ko'zlangan natijaga erishish uchun ijtimoiy tajriba talaba tomonidan tashqi yordamsiz o'zlashtiriladi va bilim, ko'nikmaga erishiladi. Bu esa talabaning o'z-o'zini rivojlantirishi va takomillashtirishiga hissa qo'shadi.

Mustaqil ishning muhim jihati shundan iboratki, u nafaqat ta'lim muammolarini, balki o'quvchining o'zini-o'zi rivojlantirish va o'z-o'zini takomillashtirish muammolarini ham hal qiladi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchi axborotga oddiy iste'molchi sifatida emas, balki unga ijodiy talabgor hisoblanadi. Shu bilan birga, o'qituvchining vazifasi nafaqat ma'lumotni tayyor shaklda uzatish, balki talabani mustaqil bilish faoliyati bilan shug'ullanishga undash, bilimlarni o'zlashtirishda erkin ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat.

Masofaviy shakllar axborot-ta'lim resurslari va xizmatlaridan foydalanishning didaktik imkoniyatlari va shartlari, masofaviy ta'lim tizimidagi multimedia mustaqil ta'lim uchun zarur bo'lgan o'quv ta'limotlarini gipermatn shaklida taqdim etish, tovush, grafik, animatsiyaning vizual xususiyatlaridan foydalanish imkonini beradi.

Bilimni yaxshiroq o'zlashtirishga hissa qo'shadigan videota'limotlar talabalarga qulaylik tug'diradi. Talabalar mustaqil ishining yuqoridagi barcha shakllari masofaviy shaklda, masalan, modulli ob'ektga

yo‘naltirilgan dinamik o‘quv muhiti HEMIS platformasi asosida amalga oshirilishi mumkin. Bu oliy ta’lim tashkiloti ta’lim tizimiga masofaviy ta’lim elementlarini joriy etish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Shu bilan birga, bizning fikrimizcha, o‘quv materialining hajmini mavzular yoki haftalar bo‘yicha mazmunli bloklarga bo‘lish orqali elektron shaklda amalga oshirish oson bo‘lgan yakka tartibdagi o‘quv dasturini tuzishdan boshlash kerak. Bunday o‘quv rejalarining mavjudligi talabalarga ishlarni mustaqil ravishda bajarish, o‘z o‘quv faoliyatini tashkil etish, rejalashtirish, tartibga solish, o‘zini o‘zi nazorat qilish va uning natijalarini va o‘z harakatlarini baholash qobiliyatini aniqlash imkonini beradi. Majmuadagi hamma resurs talabanga o‘z-o‘zini boshqarishni amalga oshirish imkonini beradi. Talaba o‘zining ta’lim faoliyatini mustaqil boshqarib, o‘zini-o‘zi boshqarish tizimi vazifasini bajaradi. O‘zini-o‘zi boshqarish mexanizmi shunday harakat qiladiki, talaba boshqaruv sub’ekti sifatida o‘zini ob’ekt deb hisoblaydi. U o‘zining tarbiyaviy harakatlarini tartibga soladi, faoliyatni tashkil qiladi, o‘z harakatlariga o‘zaro ta’sirli murojaat qiladi. Ammo shuni ta’kidlash kerakki, an’anaviy va masofaviy ta’limda talabalar bajaradigan mustaqil ishning turidan qat’iy nazar, asosiy ma’sulyat o‘qituvchiga yuklatiladi, ya’ni mustaqil ta’limdagi barcha ta’limiy jarayonlar o‘qituvchi bilvosita nazoratida amalga oshiriladi. O‘qituvchi talabalarni mustaqil ishlarni bajarish maqsadi, mehnat intensivligi, ishlarni bajarish usullari, muddatlari, nazorat shakllari, bajarilgan mustaqil ish sifatini baholash mezonlari bilan tanishtirishi kerak. Dastlab o‘qituvchi talabalarning tayyorgarlik darajasini, ulardagi ko‘nikma va qobiliyatni, oliy ta’lim tashkilotida o‘qish jarayonida mustaqil ishlash istagi va ehtiyojlarini kuzatishi (bunday ishlarni masofaviy tashkil etishda, shuningdek, rivojlanish darajasini tekshirishi) kerak.

Talabaning kompyuter ko‘nikmasini, internetdan o‘quv maqsadlarida foydalanish qobiliyatini e’tiborga olib, o‘qituvchi masofaviy ta’limda nazariy materialni o‘rganish qulay bo‘lgan navigatsiya tizimiga ega bo‘lgan elektron kitob ko‘rinishida taqdim etilishi mumkin.

Adabiyotlar:

[1]. Suxanov P. V., Morozova N. V. Ta’limni axborotlashtirish sharoitida talabalarning o‘z-o‘zini tarbiyalash faoliyatini rivojlantirishning kontseptual asoslari. //Fan va maktab. – 2013 yil – 1-son.

[2] http://ziyonet.uz -Ziyonet axborot-ta’lim resurslari portali

TA’LIM JARAYONIDA MASOFAVIY TA’LIM PLATFORMALARIDAN FOYDALANISHNI TASHKIL ETISH

Abduraimov Jur’atbek G’ofurovich,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti,“Informatika va AT” kafedrasi katta o’qituvchi
Aziza Rayimova Rizoqul qizi,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti, “Matematika va informatika” fakulteti talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada o`qituvchi va o`quvchi bir biri bilan masofa yoki vaqt orqaliajratilgan sababli, informatsion texnologiyalardan fodalanilgan ta'lim turi. Ta'lim tizimida masofadan o`qitish uslubi shakllari keng qo`llanilmoqda. Masofadan o`qitish uslubi bu sirtqi o`qishning yangi shaklidir. Masofadan o`qitish bu mustaqil o`qishdir. Mustaqil o`qish insonning mustaqil fikrlash, holatni baholash, xulosa va bashorat qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Masofadan o`qitishning yana bir afzalligi shundaki, unda o`quvchi o`ziga qulay vaqtda va hattoki ishdan ajralmagan holda o`qishi mumkin. Aynan shu afzalliklari tufayli bu uslub dunyoda hozirgi kunda keng tarqalgan.

Kalit so’zlar: masofaviy ta’lim,masofaviy o’qitish platformalari, masofaviy o’qitish afzalliklari

Kirish: Hozirgi kunda yurtimizda ta’lim jarayonlarini yanada yaxshilash,qulay qilish maqsadida masofaviy ta’lim va masofaviy ta’lim platformalari yaratilmoqda. Ko`pchilik Internetdan faqatgina yangiliklar bilan tanishish, informatsiya qidirish, elektron pochtadan foydalanish yoki gap sotish uchun foydalanishi sir emas. Internetning imkoniyatlari kundan - kunga oshib bormoqda. Internetdan foydalanishning yangi bosqichi boshlandi, ya'ni Internet turli sohalarga tadbiq qilindi. Internet texnologiyalar: masofadan o`qitish, elektron kutubxonalar, elektron magazinlar va boshqalar. Masofaviy ta’lim o’z o’rnida o’qituvchilar va talabalarga ko’pgina qulayliklar olib kelmoqda. Platformalarning afzalliklari juda ko’p. Bunda talabalar o’qish bilan birgalikda vaqtdan unumli foydalangan holda ishlashi ham mumkin. Qulay vaqtda platforma orqali dars videoroliklarini yuklab olish, mavzularni pdf formatidan foydalanish va berilgan topshiriqlarni platformaga joylab borishlari mumkin. Onlayn ta’limda siz dam olish kunlarida, ishdan qaytganingizda hatto yarim kechada o‘qishingiz mumkin.Shuningdek bunda mablag’ ham tejaladi. Har qanday dastur uchun masofaviy ta’lim darajasi o‘quv markazlaridagi oddiy to‘lovdan ko‘ra ancha arzonroq bo‘lishi mumkin. Iqtisodiy jihatdan maqbul variantlarni qidirayotgan o‘quvchilar uchun onlayn ta’lim eng to‘g’ri yo‘l.

Masofaviy ta’limda talaba va o‘qituvchi bir-biridan ajralgan holda o‘zaro maxsus yaratilgan o‘quv kurslari, nazorat shakllari, elektron aloqa va internetning boshqa texnologiyalari yordamida doimiy muloqotda bo‘ladilar. Internet texnologiyasini qo‘llashga asoslangan masofaviy o‘qitish jahon axborot ta’lim tarmog‘iga kirish imkonini beradi, integratsiya va o‘zaro aloqa tamoyiliga ega bo‘lgan muhim bir turkum yangi funksiyalarni bajaradi. Butun jahon oliy ta’lim va ilmiy tashkilot muassasalari tizimida masofaviy ta’limda fanlarning metodik ta’minotini takomillashtirish, talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish, mashg‘ulotlarda multimedia, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng ko‘lamda va ommaviy foydalanish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Ayni paytda foydalanish uchun qulay va mashhur platformalar ko’pgina.Masalan,

1.Moodle platformasi. Ushbu platform qulayligi va soda tuzilganligi bilan boshqa platformalardan ajralib turadi va Moodle interfeys va funksiyalarni sozlash uchun keng imkoniyatlarga ega.

2. ATutor ATutor GitHub. Bu platform ko‘p jihatdan Moodle ga o‘xshaydi, lekin ATutor tayyor modullari kamroq, ammo ichki dizaynerga ega.Bu platforma ham o’ziga xos xususiyatlarga ega.

3.ILIAS. Ushbu masofaviy ta’lim tizimi SCORM 1.2 va SCORM 2004 kabi masofaviy ta’lim tizimlarining standartlariga mos keladigan birinchi ochiq tizim deb atash mumkin. Ushbu moslashuvchan universal tizim mualliflik kurslarini muvaffaqiyatli sotish uchun zarur bo‘lgan barcha asosiy talablarga javob beradi.

4.Diskurs. Diskurs bepul mahalliy platforma. Pullik xizmatlar mavjud (qayta ishlash, funksiyalarni qo‘shish, ularni qo‘llab-quvvatlash).

Platformalarning turli xil ko’rinishlari mavjud.Yuqorida bepul platformalarni keltirib o’tdik. Bepul platformalardan foydalanish qulay va ko’pgina holatlarda ular soda tuziladi.Lekin pullik ta’lim platformlari ham mavjud.Bepul platformalarga qaraganda ularda imkoniyat ko’proq va foydalanish ham qulayroq. Pullik platformalardan bir nechta misol keltiradigan bo’lsak;

1.Eliademy. O‘qituvchilar va murabbiylar uchun ushbu tizim butunlay bepul, agar ular premium hisobdan foydalanishni xohlasalar, foydalanuvchilardan kam haq olinadi.

2.Forma LMS. Umumiy bilim darajasini batafsil statistika va hisobotlarga tahlil qilishdan- Forma LMS juda ko‘p miqdordagi mavjud funksiyalarga ega. Xizmat shuningdek, turli xil sertifikatlar, vakolatli etakchilik yordami, shuningdek, virtual sinfni boshqarish uchun turli xil vositalar, jumladan, turli kalendarlar va hodisalar menejerlari mavjud.

3.Dokeos. Agar siz tayyor kurs elementlari bilan masofaviy ta’lim tizimini qidirsangiz, unda siz uchun beshta foydalanuvchi guruhiga bepul taqdim etilgan Ushbu tizim ko‘plab tayyor andozalar va elektron ta’lim kurslarini taklif etadi va, albatta, sizning kursingizni yaratish uchun sarflangan vaqtni maksimal darajada qisqartirishingiz mumkin bo‘lgan mualliflik vositalari mavjud.

4.ISpring Learn. ISpring Learn onlayn ta’lim platformasi xususiy biznes murabbiylari va rivojlangan filiallar tarmog‘i bo‘lgan yirik kompaniyalar tomonidan qo‘llaniladi: Alfa Capital, Lamoda, PwC, RTRS, Unilever. Bu Internet xizmati, shuning uchun dasturni yuklab olish, serverga o‘rnatish, sozlash kerak emas. Ishni boshlash uchun saytda ro‘yxatdan o‘tish, o‘quv materiallarini yuklab olish va xodimlarni tayinlash kifoya.

Masofaviy ta’lim shakllaridan foydalanish talabaning shaxsiyatini rivojlantirishga yordam beradi, u o‘zi-o‘zida rivojlanishni ko‘radi, o‘qituvchi ham buni ko‘radi. Talabaning rivojlanishi uchun qo‘shimcha imkoniyatlar yaratadi. Masofaviy ta’limda tahsil olayotgan talabalarning bilim darajasi albatta DTS talablariga javob beradigan bo’lishi, an’anaviy ta’limda qatnab o’qiyotgan talabalardan kam bo‘lmasligi kerak. Shuning uchun masofaviy ta’limni zamonaviy innovatsion texnologiyalardan, dasturiy ta’lim vositalardan, mobil ilovalardan, turli platformalardan unumli foydalangan holda tashkil qilish, shu bilan birga nafaqat ta’lim balki tarbiyalab borish har bir o‘qituvchining oldiga qo‘yilgan asosiy vazifalardan biri hisoblanadi.

Xulosa

Masofaviy ta’lim barcha uchun qulay va samarali deb hisoblayman.Uning foydasi va samarasi qachonki foydalanuvchi muntazam o’z ustida ishlab ,mustaqil harakat qilganda bilinadi. Bilim olish istagida bo’lgan talabalar, o’quvchilar uchun internet tarmog’ining barcha jabhalarida ko’pgina imkoniyatlar yaratilmoqda .Bundan bir necha yillar oldin masofaviy ta’lim orqali o’qitish juda kam edi .Lekin hozirgi kunda juda ham ko’p va bu zamon rivojlanayotganligi va taraqqiy etayotganligidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1..Mavlonova R.A., Rahmonqulova N.H., Matnazarova K.O., Xolmatov P.Q., Shirinov M.K. Umumiy pedagogika. Toshkent. Navro’z. 2016

2. .Оришев, Ж. Б. (2019). Олий таълим муассасаларида инновацион таълим технологияларидан фойдаланишнинг имкониятлари

3. 5.Убайдуллаев, С., Оришев, Ж. Б., & Ортиқова, О. Ш. (2019). Узлуксиз таълимда" дарсларда экологик танаффус" педагогик технологиясига асосланган электрон қўлланмаларни жорий этиш

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNI MASOFAVIY O’QITISH

Abduraimov Jur’atbek G’ofurovich,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti,“Informatika va AT” kafedrasi o’qituvchisi
Hilola Abduhalilova Muhiddin qizi,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti, “Matematika va informatika” fakulteti talabasi

Annotatsiya

Imkoniyati cheklangan bolalar uchun zamonaviy masofaviy o’qitish texnologiyalaridan foydalanish jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarning ta’lim olish davrida qo’llanilayotgan pedagogik texnologiyalar, muammaolari va masofadan o’qitishda yuzaga keladigan dolzarb muammolar ko’rib

chiqilgan. Bunday o’quv platformalaridan foydalanishda har bir imkoniyati cheklangan o’quvchi o’zi uchun qulay bo’lgan o’rganish traektoriyasini , o’rganish darajasi va usulini tanlashi mumkin.

Kalit so’zlar: masofaviy o’qitish, qulayliklari, kamchiliklari, masofaviy o’qitishni tashkil etish shartlari

Kirish: Barcha mamlakatlarda va jamiyatning har qanday qatlamlarida imkoniyati cheklangan ya’ni nogironligi bo’lgan bolalar mavjud, ular jamiyatimizning ma’lum bir qismini tashkil qiladi. Imkoniyati cheklangan bolalar boshqa sog’lom bolalar bilan bir qatorda ta'lim olishlari va rivojlanishi kerak. “Nogironlik bolani yoshiga mos keladigan ta'lim va pedagogik jarayonlarga qo'shish imkoniyatini keskin cheklaydi va shuning uchun doimiy ravishda qo'shimcha yordam yoki nazorat qilish zarurati tug'iladi” [1].

Imkoniyati cheklangan bolalar uchun masofaviy ta'limni tashkil etish bolaga o'qish joyidan qat'iy nazar, samarali va sifatli ta'lim berish, jamiyatda moslashish uchun zarur bo’lgan tengdoshlari bilan muloqot qilish imkoniyatlarini beradi. Zamonaviy texnalogiyalar muhitida o'qiyotganda, bola bir vaqtning o'zida ko'nikmalarga ega bo'ladi, bu esa kelajakda unga jamiyatda o’zining munosib o’rnini topishda ko’maklashadi. Shu bilan birgalikda masofaviy ta’lim izlanuvchilarga ko’plab qulayliklar yaratadi. Vaqt bilan muamolar bartaraf etiladi, ya’ni o’quvchi istalgan vaqtda platformadan foydalana olish imkoniyatiga ega bo’ladi xoh kunduz, xoh kecha bo’lsin. Hattoki qisqa tanafus vaqtlaridan ham unumli foydalanish mumkin bo’ladi.

Masofaviy ta'limda axborot texnologiyalari quyidagi vositalar rolini o'ynaydi:

- talabalarga masofadan turib ta'lim olishda o’quv materiallar kontenti bilan ta’minlash;
- talabalarni o'qituvchi bilan, shuningdek, o'zaro aloqa vositalari bilan ta'minlash;
- o'quv jarayonini boshqarish va nazorat qilish;
- samarali mashq simulyatorlar yaratish imkoniyatini ta'minlash.

Masofaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalangan holda ta'limni qurishning asosiy elementi o’quv kontentidan cheklovlarsiz foydalanishni imkoniyatini ta'minlashdir. Aynan shu imkoniyat tufayli izohlangan texnologiyalar to'plami masofaviy ta'lim texnologiyalari nomini oldi. [2]

Masofaviy ta’limning asosini masofaviy darslar tashkil qilib, ular ko’magida asosiy mashg’ulotlar olib boriladi. Bunday darslar an’anaviy darslarga biroz o’xshab ketadi. Ular orasidagi asosiy farq masofaviy texnologiyalar orqali o‘quvchilarda zarur ko‘nikma va malakalarni shakllantirishni ta’minlovchi vositalarning mavjudligidir.

To'plangan tajriba shuni ko'rsatadiki, mavjud amaliyotda masofaviy ta'limni tashkil etishning nafaqat afzalliklari, balki bir qator kamchiliklar ham mavjud bo'lib, ular quyidagilar:

- o'qituvchi va tinglovchilar o'rtasida yuzma-yuz muloqotning yo'qligi va shuning uchun tarbiyaviy ta'sir;
- masofaviy ta'lim uchun zarur bo'lgan talabalar o'rtasida motivatsiya va o'z-o'zini intizomni rivojlantirish uchun o'qituvchi tomonidan boshqaruvning etishmasligi;
- tinglovchilarning masofaviy ta'lim texnologiyalari bilan ishlash bo'yicha dastlabki ko'nikmalari (ko'pincha) shakllanmagan;
- hamma fanlarda ham tinglovchilarni masofaviy kurslarda samarali tayyorlash mumkin emas. [3]

Masofaviy ta'limda o'quv jarayonining asosi - bu talabaning maqsadli va boshqariladigan intensiv mustaqil ishi, u o'zi uchun qulay joyda, individual jadval bo'yicha o'qishi mumkin hamda maxsus o'quv qo'llanmalari to'plamiga va kelishilgan aloqa imkoniyatiga ega bo’lishi, o'qituvchi bilan telefon, elektron pochta va oddiy pochta orqali bog’lanishi mumkin.

Masofadan o`qitishning yana bir afzallik tomoni unda o`qish muddatini o`quvchi o`zi belgilaydi, ya'ni talaba ixtiyoriy paytda o`qishni boshlaydi, materiallarni o`qituvchi nazoratida o`zlashtiradi. O`zlashtirish topshiriqlarni, testlarni bajarishiga qarab aniqlanadi. O`quvchi berilgan programmani qanchalik tez o`zlashtirsa, shunchalik tez o`qishni tugatadi va guvohnoma oladi. Programmani o`zlashtira olmasa, unga mustaqil ishlab, o`qishni davom ettirishga imkoniyat beriladi. [4].

Shuni ta'kidlash kerakki, masofaviy ta'lim muhitida samarali hamkorlikni tashkil etish uchun virtual jamoaning har qanday a'zosi quyidagilarni bilishi kerak:

- AKT vositalaridan foydalanish;
- virtual muhitda muloqot qilish;
- axborotni topish va qayta ishlash;
- jamoada samarali munosabatlarni o'rnatish, bu vizual aloqa bo'lmaganda ko'nikmalarni shakllantirishni nazarda tutadi;
- faqat og'zaki vositalardan foydalangan holda jamoaga qo'shiling, o'zingizni tanishtiring va eng yaxshi fazilatlaringizni namoyish eting;
- boshqa jamoa a'zolariga qiziqish ko‘rsatish;
- boshqa jamoa a'zolarining ish uslubini tezda bilib oling va shunga mos ravishda o'zingiznikini sozlang;
- yuzaga kelgan kelishmovchiliklar va ziddiyatli vaziyatlarni hal qilish;
- muammolarni hal qilishda samarali ishtirok eting.

Shunday qilib, o'qituvchilar, psixologlar nogiron bolalarni masofaviy ta'lim bilan o'quv jarayonida kuzatib borishda doimiy ravishda quyidagi muammolarni hal qilishlari kerak:

- vizual aloqa bo'lmaganda o'quv jarayoni ishtirokchilari o'rtasida shaxslararo aloqalarni o'rnatishdagi qiyinchiliklar;
- Internetda amaldagi telekommunikatsiya odob-axloq normalari va qoidalariga rioya qilish;
- Uzoq davom etgan dialog sharoitida o'z fikrlarini ifodalash bilan bog'liq qiyinchiliklar va uni tashkil etishning cheklangan vositalari

Agar nogiron bolalarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlashning maqsad va vazifalariga erishish uchun ushbu qoidalarga rioya qilingan taqdirdagina, har bir bola uchun ijobiy natija, individual bo'ladi [2].

Xulosa

Imkoniyati cheklangan bolalaruchun masofaviy ta’limni tashkil etish qulay hamda samaralidir. Bilim olish xohishida bo’lgan nogironligi mavjud bolalar uchun ham ko’plab imkoniyatlar mavjud. Shu jumladan masofaviy ta’lim ham bunday o’quvchilar uchun ko’plab qulayliklar keltiradi. Ayniqsa harakatlanish imkoniyati cheklangan bolalar uchun juda qulay, ya’ni bola bilim olishi uchun vaqt va makon muammosi bo’lmaydi.

Tarmoq axborot texnologiyalari ta’lim sohasida yangi istiqbollarni ochadi. Imkoniyati cheklangan bolalar uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish nafaqat davr talabi, balki hayotiy zaruratga aylanib bormoqda. Bu esa ta’limni sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish imkonini beradi. Masofaviy ta’lim XXI asr ta’lim tizimi deb aytishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zaguzina N. N. Burmakina N. V. «Primenenie distansionnix texnologiy v obuchenii detey s ogranichennimi vozmojnostyami zdorov'ya» Uchebnometodicheskoe posobie BBK 74.50-279 Kemerovo, 2013. – 159 s.

MASOFAVIY TALIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARINING ISTIQBOLLI ASOSLARI

Kodirov Akbar Shuxratovich
Shahrisabz Davlat Pedagogika institutining AKT o'qituvchisi, Shahrisabz, O'zbekiston
Nomozova Muborak To'lqin qizi
Shahrisabz Davlat Pedagogika institutining 2-bosqich talabasi, Shahrisabz, O'zbekiston

ANNOTATSIYA: Hozirgi vaqtda turli xil o'qitish usullari va zamonaviy ta'lim texnologiyalari kompyuter texnologiyalaridan foydalanishga asoslangan. Ta'li olishda axborot texnologiyalari orqali masofaviy ta'lim tizimidan keng qamrovli foydalanish (yosh, joy va maxsus sharoit talab etmasdan) yo'lga qo'yiladi. Ta'li oluvchilar o'rtasida axborot almashinuvining yangi texnik vositalarining paydo bo'lishi va rivojlanishi ta'lim jarayoni talabaning asosiy mashg'ulotini to'xtatmasdan va yashash joyini o'zgartirmagan holda ta'lim olishi uchun shart-sharoit yaratdi. Bugungi kunda "elektron ta'lim" atamasi "masofaviy ta'lim" atamasi bilan birga qo'llaniladi. Bu degani kengroq tushuncha turli shakllar va AKTga asoslangan ta'lim usullari.

KALIT SO'ZLAR: elektron ta'lim, masofaviy ta'lim, axborot texnologiyalari, raqamli texnologiya, zamonaviy ta'lim texnologiyalari, on-line va off-line, vizual tasvir, elektron qo'llanmalar, nogironlar.

Masofaviy ta'lim texnologiyasi (ta'lim jarayoni) bo'yicha hozirgi bosqich zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash asosida o'quv jarayonini masofadan turib olib borishni ta'minlovchi ta'lim bo'lib tartib-qoidalarini o'qitish, boshqarish usullari va vositalari majmuidir. Ta'limning barcha shakllarida masofaviy ta'lim texnologiyasining elementlarini to'liq miqyosda joriy etishga tayyorligini belgilovchi muhim elementlar sifatida quyidagilar tan olinishi kerak:

- Keng polosali Internetga ulangan mahalliy tarmoq;
- Elektron hujjat aylanishi tizimlari;
- O'quv qo'llanmalari, test tizimlari, avtorizatsiya va statistik ma'lumotlarga ega elektron o'quv-uslubiy majmualar tizimlari;
- Barcha o'quv fanlari bo'yicha oraliq va yakuniy test tizimlari, test bazalari va amaliy topshiriqlari;
- Elektron simulyatorlar kasbiy faoliyat mutaxassis va virtual laboratoriya ishi;
- Ta'lim jarayonining barcha sub'ektlarining virtual interaktiv o'zaro ta'sirini ta'minlaydigan tizim. [2]

Masofaviy ta'lim tizimining muhim qismi bu mustaqil ta'limdir. An'anaviy mashg'ulotlar quyidagicha amalga oshiriladi: tinglovchi ma'ruzaga keladi, nazariy material oladi, keyin seminarlarda ma'lum amaliy ko'nikmalarni ishlab chiqadi. Masofaviy ta'lim darslik mavzularini mustaqil o'rganish, bajarishdan iborat test topshiriqlari va suhbat yoki videokonferentsiya orqali o'qituvchi bilan maslahatlashish. Bunday trening bilan o'qituvchi va talabalar o'rtasida bevosita, yuzma-yuz aloqa bo'lmaydi.

Masofaviy ta'lim o'z xususiyatlariga ko'ra an'anaviydan shunchalik farq qiladiki, masofaviy ta'lim kurslarini muvaffaqiyatli yaratish va ulardan foydalanish ta'lim maqsadlarini, yangi texnologiyalarning didaktik imkoniyatlarini, ta'lim ma'lumotlarini uzatishni, masofaviy ta'lim texnologiyalariga qo'yiladigan

talablarni chuqur tahlil qilishdan boshlanishi kerak. Masofaviy ta'lim texnologiyalari axborot uzatishning quyidagi usullariga asoslanadi:

1. Elektron darsliklar va ma'lumotnomalar; ma'lumotlarni o'z ichiga oladi va saqlaydi;
2. Internet – har qanday shakldagi ma'lumotlarni (matn, grafik, video, foto, ovoz), seminarlar, munozaralar shaklida ikki tomonlama aloqani uzatadi;

Masofaviy ta'limni amalga oshirish uchun real vaqt rejimida masofaviy aloqa zarur. Bunday aloqani ta'minlash uchun quyidagi vositalar va qurilmalarni o'z ichiga olgan texnik yordam qo'llaniladi:

Masofaviy ta’limda raqamli texnologiyalar tizimi samarali foydalanish maqsadida axborot uzatish tarmog'i (Internet)ning roli katta. Ushbu tarmoq orqali masofaviy ta’limda o'qituvchi va talaba yuzlarining tasvirlarini, taqdim etilgan video ma'lumotlarni (matnlar, jadvallar, rasmlar) va og'zaki ma'lumotlarni uzatishda raqamli texnik vositalar va tarmoqlardan keng foydalaniladi. Real vaqtda (on-line va off-line) ma'lumotni qabul qilish va jo'natish uchun raqamli qurilmalar bilan ishlash imkoni tobora ortadi. Bunday qurilmalar kompyuterlar, planshetlar, mobil telefonlardir va x.k. Texkik vosita orqali o'qituvchi va talaba(lar) o'rtasida vizual tasvir va ovozli aloqani ta'minlashi bu ta’lim oluvchida bilim olishga qiziqishini so’ndirmaydi. Talim oluvchilar bajarilgan ishlarni (uy topshiriqlarini) texnik vositalar xotirasida yoki bulutli texnologiyalar xotirasida saqlashlari mumkin. Bu ta’lim oluvchiga qulaylik tug’diradi.

Axborotni uzatishning zamonaviy vositalarining ishlashi elektr uzatish moslamalari va aloqa vositalarining mavjudligiga bog'liq. Masofaviy ta’limda qo‘llaniladigan axborot texnologiyalarini uch guruhga bo‘lish mumkin:

- Ta'lim ma'lumotlarini taqdim etish texnologiyalari;
- Ta'lim ma'lumotlarini uzatish texnologiyalari;
- O'quv ma'lumotlarini saqlash va qayta ishlash texnologiyalari.

Ular birgalikda masofaviy ta'lim texnologiyalarini shakllantiradilar. Bundan tashqari, amalga oshirishda ta'lim dasturlari mohiyatan o'quv jarayonini ta'minlovchi va uni qo'llab-quvvatlovchi ta'lim axborotini uzatish texnologiyalari alohida ahamiyatga ega. Masofaviy ta'limda foydalanish uchun eng mos bo'lgan ta'lim texnologiyalari quyidagilardan iborat:

- Video ma'ruzalar;
- Multimedia ma'ruzalari va laboratoriya mashg'ulotlari;
- Elektron multimedia darsliklari;
- Kompyuter o'qitish va test tizimlari;
- Simulyatsiya modellari va kompyuter simulyatorlari;
- Telekommunikatsiya vositalaridan foydalangan holda maslahatlar va testlar;
- Video konferentsiya. [3]

Masofaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalangan holda ochiq ta'limning dolzarbligi haqida gapirganda, u yoki bu sabablarga ko'ra klassik model bo'yicha ta'lim ololmaydigan alohida ijtimoiy guruhlarga e'tibor qaratish mumkin emas. Nogironlar kabi masofaviy ta'lim xizmatlariga juda muhtoj bo'lgan ijtimoiy toifani alohida ta'kidlash kerak. Zamonaviy jamiyatda nogironlarning ta’lim tizimidan samarali foydalanishlari muammosi juda dolzarbdir. Afsuski, bugungi kunda ba’zi nogiron kishi o'z qobiliyatlarini to'liq amalga oshira olmayapdi.

Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari nogironlarga faqat umumiy va o'rta kasb-hunar ta'limi olish imkonini beradi, klassik shakldagi oliy ta'lim ko'pchilik uchun yopiq, chunki universitetlar nogironlar, harakatchanligi cheklangan va sog'lig'i muammoli odamlar bilan ishlashga moslashtirilmagan. Masofaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish, yuqorida qayd etilgan markazlarda bo'lgani kabi, ixtisoslashtirilgan negizida yaratilgan ta'lim muassasalari va uyda olib borilishi maqsadga muvofiqdir. Bu yerda masofaviy

ta'lim tizimi nafaqat sof ta'lim, balki juda muhim, shuningdek, nogironlarga o'zini jamiyatning to'la huquqli a'zosi sifatida ro'yobga chiqarish imkonini beradigan moslashuvchan rol o'ynaydi. Bundan tashqari, nogironlar uchun masofaviy ta'lim dasturlari, elektron qo'llanmalarni ishlab chiqish va ulardan olingan bilimlarni amaliyotda qo'llash bilan bir qatorda, ularni keyinchalik ish bilan ta'minlash uchun shart-sharoitlarni yaratish kerak. Buning uchun nogironlarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va moslashtirish tizimi ko'p ishlaydigan mamlakatlarning tajribalariga o'rganishimiz va ularni o'zimizda qo'llashimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Okolesov O.P. Masofaviy o'qitish uchun elektron kursni yaratishga tizimli yondashuv // Pedagogika. -1999 yil. -Yo'q 6. -C. 50-56.

[2] Polat E.S.Petrov A.E. Masofaviy ta'lim: bu nima bo'lishi kerak? // Pedagogika. - 1999. -№7. -BILAN. 29-34.

[3] Pidkasisty P.I. Tyschenko O.B. Masofaviy ta'lim tizimida kompyuter texnologiyalari // Pedagogika. -2000. -№5. -BILAN. 7-12.

MASOFAVIY TA'LIMNING ELEKTRON-MODULLI DIDAKTIK TA'MINOTI

Mardonov Shukurullo Qo'ldoshevich
O'zbekiston Pedagogika fanlari ilmiy-tadqiot instituti
Tillarni intensiv o'qitish texnologiyalari bo'limi boshlig'i,
Pedagogika fanlari doktori, professor
shmardonov@mail.ru

Jabborova Onaxon Mannapovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasi mudiri
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori
o.jabborova@mail.ru

Annotatsiya: maqolada raqamli texnologiya asoslaridan biri masofaviy ta'limning elektron-modulli didaktik ta'minoti asoslari to'g'risida fikr yuritilgan va metodik tavsiyalar taqdim qilingan.

Kalit so'zlar: ta'lim, pedagogika, masofaviy ta'lim, elektron-modul, didaktika, ta'minot, tajriba.

Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida ta'lim tizimini takomillashtirish, uning sifat ko'rsatkichlariga erishish va ta'lim berish asoslarini yangilash vazifalari qo'yilgan [1]. Bu jarayonda ta'limning turli shakllarini joriy etish muhim ahamiyatga egadir. Shu jihatdan masofaviy ta'limning elektron-modulli didaktik ta'minotini ishlab chiqish metodikasi bo'yicha tushunchalarga ega bo'lish zaruriyat hisoblanadi. Bu o'rinda ana shu masalaning tahliliga e'tiboringizni tortamiz.

Masofaviy ta'lim xususiyatlari. Mamlakatimiz ta'lim tizimida 2020 yildan boshlab COVID-19 pandemiyasi ta'siri sababli ta'limning masofaviy shaklidan foydalanish amaliyoti yo'lga qo'yildi. Bu borada dastlabki tajribalar yuzaga kelganligini ta'kidlab o'tish lozim. Ayni paytda, oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarni masofaviy ta'lim texnologiyasining asoslari bilan tanishtirish dolzarb bo'lib turibdi. Shu jihatdan masofaviy ta'limning quyidagi xususiyatlariga e'tibor bering:

1) masofaviy ta’lim ommaviy ravishda kompyuter, yer sun’iy yo‘ldoshi, televideniya, radio kabi axborot kommunikatsion texnik vositalar asosida amalga oshiriladi;

2) masofaviy ta’lim bilim olish va layoqatni rivojlantirishda ijobiy yondashuvni ta’minlaydi;

3) masofaviy ta’limda ta’lim oluvchiga keng ko‘lamli yo‘nalish berish imkoniyati bor;

4) mamlakatning eng chekka hududlarida istiqomat qiluvchi ta’lim oluvchilarning ehtiyojlarini qondirish imkoniyatlari mavjud;

5) masofaviy ta’limda ta’lim beruvchi tashkil etuvchi, ta’lim oluvchi esa mustaqil o‘zlashtiruvchi vazifalarini bajaradi.

Shu sababli dunyo mamlakatlarida masofaviy ta’lim texnologiyasiga asosiy e’tibor qaratilmoqda [2]. Ko‘pchilik pedagoglar masofaviy ta’limda o‘zlashtirish jarayonini kuzatish imkoniyati cheklangan, deb hisoblaydi. Aslida o‘zlashtirish jarayonini tekshirish uchun tegishli topshiriqlar, vazifalar va ko‘rsatmalar kompyuterli dasturdagi masofaviy ta’lim o‘quv materiallarida aks etishi kerak. Asosiy e’tibor ta’lim oluvchining kerakli mavzular bo‘yicha tushunchaga ega bo‘lishiga qaratiladi. Shu jihatdan pedagogik masofaviy ta’limda asosiy masala ta’lim nazariyasi, tarbiya metodi va o‘qitish texnologiyalarini o‘zlashtirish hisoblanadi. Aynan mana shu masalalarga e’tibor berish masofaviy ta’limning mazmuknini to‘g‘ri tushunish imkonini beradi.

Masofaviy ta’limning elektron-modulli ta’minoti tuzilmasi. Bugungi kunda kompyuter ta’lim dasturiga asoslangan elektron-modulli ta’minotni yaratish muhim hisoblanadi. Chunki umumiy o‘rta ta’lim maktablarida informatika fani vositasida kompyuter texnologiyasiga asoslangan o‘qitish jarayonlari bo‘yicha ko‘nikmalar berilmoqda. Shu jihatdan masofaviy ta’lim elektron-modulining tuzilishi quyidagilarga asoslanadi:

1) muayyan mavzu bo‘yicha o‘quv materiallarining elektron nushasini tayyorlash va ularda asosiy e’tiborni eng muhim ma’lumotlarni ifodalashga qaratish;

2) o‘quv materiallarini o‘zlashtirish bo‘yicha metodik tavsiyalar, topshiriqlar va vazifalarni ifodalash;

3) o‘zlashtirish jarayonini nazorat qiluvchi topshiriqlar, vazifalar va tavsiyalarni aks ettirish.

Ana shu uch komponentdan iborat tuzilma asosida elektron-modulli o‘quv materiallari tayyorlanadi va kompyuterning maxsus dasturida joylashtiriladi. Mazkur o‘quv materiallarini o‘zlashtirish muddati, topshiriqlarni bajarish vaqti va uni baholash mezonlari alohida ko‘rsatiladi. Buning natijasida ta’lim oluvchi istalgan vaqtda mavzuni o‘zlashtirish, topshiriqlarni bajarish va baholash nazoratidan o‘tish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Masofaviy ta’limning muhim jihati shundaki, asosiy e’tibor amaliy o‘zlashtirish jarayoniga qaratiladi. Shuningdek, shahar hududlarida istiqomat qilayotgan mohir pedagoglarning individual tajribalarini ommalashtirish va ulardan foydalanish imkoniyatlarini beradi. Ayni paytda, masofaviy ta’limda o‘qitish jarayoni ustuvor bo‘lishini ta’kidlab o‘tish lozim. Shu sababli masofaviy ta’limning o‘qitish jarayonida ta’lim beruvchi ta’lim oluvchining tarbiya ko‘nikmalarini shakllantirishga e’tibor berishi maqsadga muvofiq bo‘ladi [3]. Buning uchun ta’lim beruvchi turli savollar yoki suhbatlar vositasida ta’lim oluvchining tarbiya ko‘nikmalarini tarkib toptirishga e’tibor berishi kutilgan samarani beradi.

Elektron-didaktik ta’minotni tayyorlashda quyidagi ta’moyillarga asoslanish shart:

1) ilmiylik;

2) tushunarlilik;

3) ko‘rgazmalilik;

4) tizimlilik;

5) ketma-ketlilik;

6) variativlik.

Misol uchun, varitivlik tamoyili asosida o‘quv materiallarining bir necha variantlarini taqdim etish mumkin. Bu bilan ta’lim oluvchiga o‘quv materiallarini tanlash huquqi beriladi.

Elektron-o‘quv modulining turlari. Kompyuyetli dastur asosida tayyorlanadigan elektron-o‘quv moduli bir necha turlarda tayyorlanishi mumkin. Ayni paytda, bugungi kunda quyidagi uch tur keng amalda ekanligini eslatib o‘tish joiz:

1) informatsion shakldagi nazariy elektron o‘quv moduli;

2) amaliy shakldagi elektron o‘quv moduli;

3) nazorat shaklidagi elektron o‘quv moduli.

Nazariy shaklidagi elektron o‘quv modulida muayyan fanning barcha masalalari qamrab olinadi va kompyuter dasturi imkoniyatlariga asosan o‘quv materiallari keng ko‘lamda tayyorlanadi.

Amaliy shakldagi elektron o‘quv modulida o‘zlashtirilgan materiallarni topshiriqlar vositasida mustahkamlash materiallari aks etadi. Buning uchun ta’lim beruvchi turli variantdagi topshiriqlarni ta’lim oluvchiga taqdim etishi kerak bo‘ladi.

Nazorat shaklidagi elektron o‘quv modulida murakkab savollar majmuasi o‘z aksini topadi. Ular vositasida o‘zlashtirish jarayoni chuqurlashtiriladi va ta’lim oluvchini faollashtiriladi.

E’tibor berilsa, masofaviy ta’limning elektron-modulli didaktik ta’minoti muhim xususiyatlar va imkoniyatlarga egaligi bilan diqqatni tortadi. Shu sababli oliy pedagogik ta’lim muassasalarida quyidagilarni tashkil etish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

1) majburiy pedagogik o‘quv fanlarida masofaviy ta’lim bo‘yicha bo‘lajak o‘qituvchilarning bilim va ko‘nikmalarini shakllantirishga e’tibor berish;

2) “Masofaviy ta’limning elektron-modulli ta’minoti” maxsus kursini tashkil qilish;

3) “Talabalar Akademiyasi” tuzilmasi mashg‘ulotlarida masofaviy ta’limning elektron-modulli ta’minotini yaratish bo‘yicha talabalarni yo‘naltirish.

Bunday yondashuv bo‘lajak o‘qituvchilarni masofaviy ta’lim asoslari va uning elektron-modulli ta’minoti bo‘yicha ko‘nikmasini kutilgan darajada tarkib toptirish imkonini beradi.

Shunday qilib oliy pedagogik ta’lim jarayonida masofaviy ta’limning elektron-modulli ta’minoti asoslarini chuqur o‘zlashtirish taqozo etiladi. Chunki kelgusida masofaviy ta’limdan keng foydalanish ehtimoli mavjud.

Adabiyotlar:

1. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. // www.ziyonet.uz

2. Mardonov Sh.Q. Pedagogika fanidan o‘qitishning elektron-modulli didaktik ta’minotini ishlab chiqish texnologiyasi. – Chirchiq, 2021

3. Jabborova O., Saparbayeva D. Boshlang‘ich ta’limda mustaqil ta’limni tashkil etish metodikasi. – Chirchiq, 2023

MASOFAVIY TA’LIMNING ISTIQBOLLI TEXNOLOGIYALARI

Radjabov Baxtiyor Sharipovich[1]

Mirjamolova Moxira Abdug’affor qizi[2]

1.“MO’M va geometriyasi professori

2.Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistranti

Annotasiya: Maqolada davlat o'qituvchilari uchun masofaviy ta'lim masalalari, usullari, ahamiyati,masofaviy ta'lim tizimini tashkil etish muammolari, masofaviy ta'lim modellari va ularning

turlari. Bundan tashqari, zamonaviy ta'lim texnologiyalarini qo'llashning afzalliklari ta'kidlangan va fikr-mulohazalar bildirilgan davlat uchun masofaviy ta'limda videodarslar va multimedia dasturlarini qo'llashning samarali usullari haqida berilgan.

Kalit so'zlar: Masofaviy ta'lim, Tarmoqdan ayrilish, onlayn bilim, multimedia dasturlarini

Bugungi kunda taraqqiyot juda tez rivojlanmoqda va o‘zgarmoqda. Deyarli har daqiqada sayyoramizning turli burchaklarida o‘zgarishlar, yangilanishlar va kutilmagan voqea hodisalar sodir bo‘lmoqda. Har bir kunimiz kuchli yangilik oqimi ostida kechmoqda. Axborot oqimi bizni har joyda, uyda, ishxona va hattoki ta’tilda ham ta’qib etadi. Inson axborot ta’siridan holi normal faoliyat yurita olmaydi. Hayotni anglash, uni o‘rganish axborotlarni yig‘ish va o‘zlashtirish orqali kechadi. Insonning bilimlilik darajasi ham ma’lum davr ichida shaxs tomonidan o‘zlashtirilgan axborotlarning ko‘p yoki ozligi bilan belgilanadi. Shuning uchun zamonaviy bilimlar sari keng yo‘l ochish ta’limotni takomillashtirishda yangi axborot texnologiyalardan unumli foydalanish bugungi kunning talabiga aylandi, desak mubolag’a bo‘lmaydi. Vaholanki, ta'lim tizimida sezilarli o‘zgarishlar ro‘y bermoqda. Ta’lim tizimida masofadan o‘qitish uslubi shakllari qo‘llanilmoqda. Masofaviy ta’lim uslubi bu sirtqi o‘qishning yangi shakli va mustaqil o‘qishdir. Bu insonning mustaqil fikrlash, holatni baholash, xulosa va bashorat qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Masofadan turib yoki odatdagidek sinfxonalarida ta’lim olish - bu ko‘plab abituriyentlarni qiynayotgan savol. Ko‘pincha o‘quvchilar masofaviy ta’lim olishni tanlashdan qo‘rqishadi, chunki ular ushbu ta’lim usulining ijobiy va salbiy tomonlariga aniqlik kiritmaydilar. Agar siz shu tartibda bilim olishni xohlasangiz, masofaviy bilim olishning afzalliklari va kamchiliklarini tushunib olishingiz lozim.

Masofaviy ta’lim olishning afzalliklari va kamchiliklari: Siz o‘qish bilan bir qatorda ish bilan ham shug’ullanishingiz mumkin. Aslida masofaviy o‘qishni tanlagan abiturentlarning asosiy qismi bu o‘z ishidan voz kechishni istamaydigan, ammo bilim olishni xohlaydiganlardir. Onlayn ta’limda siz dam olish kunlarida, ishdan qaytganingizda hatto yarim kechada o‘qishingiz mumkin;

Mablag‘ingiz tejaladi. Har qanday dastur uchun masofaviy ta’lim darajasi o‘quv markazlaridagi oddiy to‘lovdan ko‘ra ancha arzonroq bo‘lishi mumkin. Iqtisodiy jihatdan maqbul variantlarni qidirayotgan o‘quvchilar uchun onlayn ta’lim eng to‘g’ri yo‘l;

Vaqtingizni tejang! O‘quv markazlariga borish va qaytish vaqtida transport kutish uchun ketadigan vaqtingizni tejashingiz mumkin. Onlayn ta’limda siz istagan hududda ma’lumot olasiz;

Agar talaba o‘zini intiluvchan hisoblasa, masofaviy ta’limning eng katta foydasi shundaki, ayrim darslar guruh bo‘lib o‘tiladi. Guruhda ba’zi o‘quvchilar tezroq, ayrimlari esa sekin tushunadilar. Bu jihatdan masofaviy ta’lim olish usuli samaraliroq;

Kamchiliklari: Chalg‘ish ehtimoli yuqori. Yuzma-yuz muloqot qilish uchun o‘qituvchilar va kutilayotgan topshiriqlar haqida doimiy ravishda eslatuvchi kursdoshlar yo‘q. Agar talaba masofaviy o‘qitish kursini muvaffaqiyatli yakunlamoqchi bo‘lsa, o‘zini g’ayratli va diqqatli qilishi kerak;

Tarmoqdan ayrilish. Onlayn bilim olishning eng katta dushmani bu internet provayderlarining sekin ishlashi yoki aloqa uzilib qolishi. Bu vaziyatda talabaning ta’lim olishga bo‘lgan intilishi so‘nishi yoki asabiylashishiga olib keladi.

Siz qay bir yo‘sinda ta’lim olishingizdan qatiy nazar, bularning bari siz mukammal bilim olishingingizga ko‘maklashadi.[1]

Masofaviy o‘qitishdagi shaxsiy yo‘naltirilgan yondoshuv Internet taqdim etayotgan ajoyib imkoniyatlarga suyangan holda o‘quv jarayonining ta’lim darajasini sezilarli oshiradi. Masofaviy o‘qitish jarayonini shunday pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish lozimki, talabalarning quyidagi imkoniyatlari shakllansin: aniq ilmiy yoki amaliy muammolarni yechishga tadbiq eta oladigan zaruriy

fundamental bilimlarni olish; bilish faoliyati jarayonida kelib chiqqan muammolarni do‘stlar bilan hal etish; qo‘yilgan masalalarni yechish uchun zarur bo‘lgan qo‘shimcha axborot manbalari bilan ishlash; barcha mavjud muammolarni bartaraf etish, egallangan bilimlarni amaliyotda qo‘llash; Internet texnologiyalardan foydalangan holda mustaqil kuzatishlar olib borish; o‘z bilim darajalarni, erishilgan yutuqlarini baholash imkoniga ega bo‘lish, o‘z faoliyatini to‘g‘rilay olish.

Masofaviy ta’limning asosiy texnologiyalariga quyidagilarni kiritish mumkin: INTERAKTIV texnologiyalar:

1. internet masofaviy ta’lim portali;
2. video va audio konferensiyalar;
3. elekron pochta orqali ta’lim;
4. internet orqali mustakil ta’lim olish;
5. uzoqdan boshqarish tizimlari;
6. onlayn simulyator va o‘quv dasturlari;
7. test topshirish tizimlari.

INTERAKTIV bo‘lmagan texnologiyalar:

1. video, audio va bosmaga chiqarilgan materiallar;
2. televizion va radio ko‘rsatuvlar;
3. disklarda joylashgan dasturlar [2]

Adabiyotlar

1. “MASOFAVIY TA’LIM TEXNOLOGIYASI” fanidan o’quv uslubiy qo’llanma Qo‘chqorova S.S. – NDPI, “Informatika o‘qitish metodikasi” kafedrasi katta o‘qituvchisi Norbekov A.O. - NDPI, “Informatika o‘qitish metodikasi” kafedrasi o‘qituvchisi

O‘QUVCHILAR TABIIY-ILMIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA MASOFAVIY TA’LIMDAN FOYDALANISH METODIKASI

Ochilov Fariddun Izatulloyevich,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq, O‘zbekiston.

Masofaviy ta’lim – axborot kommunikatsiya texnologiyasi vositasida amalga oshiriladigan pedagogik jarayonda o‘ziga xos bilim va ko‘nikma berish shakllaridan biri bo‘lib, qo‘yilgan maqsad va vazifalarni tezkor ravishda amalga oshirish imkoniyatlarini beradi [1; 256-b.]. Ushbu masalada mamlakatimizning umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarini tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirishda masofaviy ta’lim imkoniyatlaridan foydalanish metodikasini ishlab chiqish dolzarb bo‘lib turibdi. Bizning yondashuvimizga ko‘ra, bunday metodikani ishlab chiqishda quyidagilarga e’tibor berish kutilgan samarani beradi:

a) o‘quvchilarga tabiiy fanlar bo‘yicha tushunchalarni berish tavsifi;
b) o‘quvchilarga tabiiy fanlardan taqdim etiladigan o‘quv materiallarni tanlash omillari;
v) o‘quvchilarga tabiiy fanlar bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarni berish vositalari.

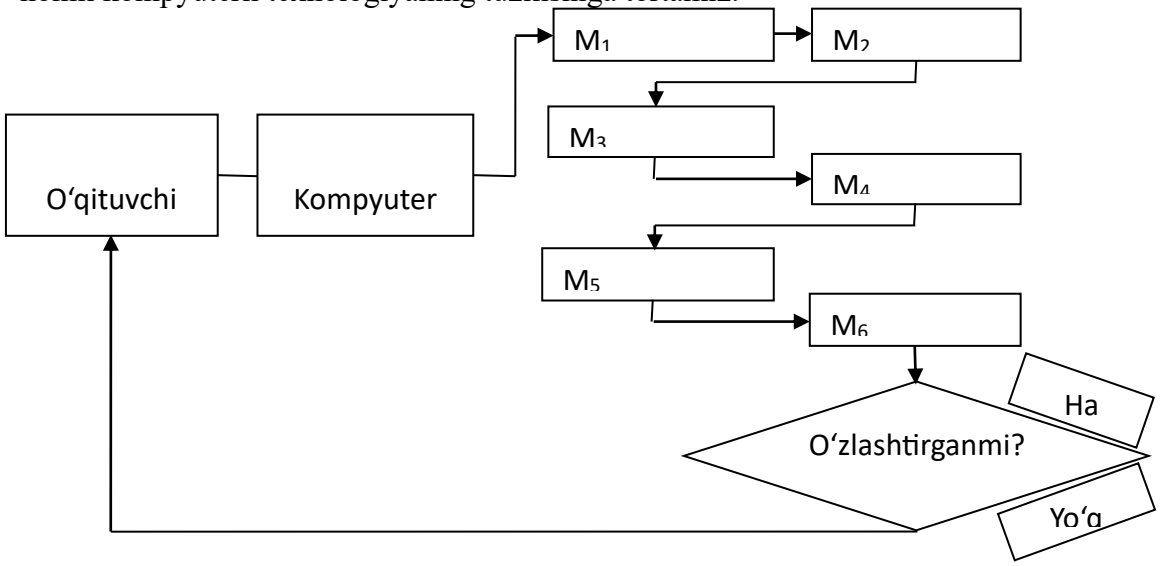
O‘quvchilarga tabiiy fanlar bo‘yicha tushunchalarni berish tavsifini belgilab olish muhim masalalardan biridir. Bunda tabiiy fanlar bo‘yicha tushunchalar mazmunini, hajmini va ularni o‘zlashtirish ko‘lamini belgilash muhim ahamiyatga egadir. Shu ma’noda 1-4 sinflarda tabiiy fanlarning asosiy tushunchalarini o‘quvchilarga tushuntirish, 5-9 sinflarda tabiiy fanlar asoslari bo‘yicha to‘liq bilim berish va 10-11

sinflarda o‘quvchilarni tabiiy fanlar bo‘yicha o‘zlashtirgan bilim va ko‘nikmalaridan foydalanishga o‘rgatish metodikasiga tayanish kutilgan samarani beradi. Bunday yondashuv o‘quvchilarning yosh, jismoniy va aqliy imkoniyatlariga ham mos ekanligini ta’kidlab o‘tish lozim. Shu tariqa umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarida tadrijiy ravishda tabiiy fanlar asoslari bo‘yicha taassurot, tasavvur va idrok tarkib toptiriladi. Aynan mana shu ko‘nikmalar tabiiy-ilmiy tafakkurning muhim asoslari ekanligini eslatib o‘tish joiz. Bu borada misol uchun, pedagog olimlar tabiiy fanlar aro taqdim etiladigan tushunchalarning o‘zaro aloqadorligini quyidagicha nazorat qilib borishni tavsiya etishadi: [2; c. 60]

Dastlabki ilmiy tushunchalar	Tabiiy o‘quv fanlari					
	Tabiat-shunoslik	Atrofimizdagi olam	Geogra-fiya	Biolo-giya	Zoolo-giya	Astro-nomiya
Notirik tabiat	+	+	+	+	+	+
Tirik tabiat	+	+	+	+	+	+
Fasllar	+	+	+	+	+	+
Atrof muhit	+	+	+	+	+	+
Vaqt va uning o‘zgarishi	+	+	+	+	+	+
Tabiiy o‘zgarish	+	+	+	+	+	+
Hududiy tabiat o‘zgarishlari	+	+	+	+	+	+
Tuproq	+	+	+	+	+	+
O‘simliklar dunyosi	+	+	+	+	+	+
Hayvonot olami	+	+	+	+	+	+

Bunda “+” belgisi o‘quvchilarning tabiiy fanlar asoslarini o‘zlashtirishlarini bildiradi. Shu jihatdan bunday kuzatuvni amalga oshirish o‘quvchilarning tabiiy fanlar bo‘yicha o‘zlashtirish darajasini belgilab borish va kuzatish imkonini beradi.

O‘quvchilar tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirishning masofaviy ta’lim amaliyotida kompyuter o‘quv-texnik vositasiga asosan ishlab chiqilgan texnologik metodika asosida o‘qitish jarayonini amalga oshirish kutilgan samarani beradi. Shu o‘rinda e’tiboringizni biz tomonimizdan ishlab chiqilgan quyidagi “TIT” nomli kompyuterli texnologiyaning tuzilishiga tortamiz.

Tabiiy-ilmiy tafakkur (TIT) kompyuterli texnologik metodikaning qurilmasi.

Mazkur texnologik metodikaning tavsifi quyidagicha: M_1 – bu blokda tabiiy va ilmiy bilimlar majmui joylashtirilgan; M_2 – mazkur blokda tabiiy fanlar bo‘yicha laboratoriya mashg‘ulotlari mavzulari kiritilgan; M_3 – ushbu blokda tabiiy fanlar bo‘yicha to‘garaklar va ularda ishlab chiqiladigan ishlanmalar to‘g‘risida ma’lumotlar joylashtirilgan; M_4 – bu blokda tabiiy va ilmiy bilimlarni kuchaytiruvchi qo‘shimcha ma’lumotlar, tasvirlar va multimediali vositalar kiritilgan; M_5 – ushbu blokda tabiiy-ilmiy tafakkurni rivojlantirishga asos bo‘luvchi kitoblar, ilmiy tadqiqotlar va maqolalar ro‘yxati joylashtirilgan; M_6 – mazkur blokda tabiiy-ilmiy tafakkur rivojlanganlik darajasini aniqlovchi testlar majmui kiritilgan.

Ushbu texnologik metodikaning quyidagi imkoniyatlari mavjud:

1) o‘qituvchi masofadan turib o‘quvchilarning tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘ladi;

2) eng chekka hududlarda istiqomat qiladigan o‘quvchilar ham vertual muloqot vositasida o‘qituvchi mashg‘ulotlarida ishtirok etadi va ularning tabiiy-ilmiy tafakkurining rivojlanish ko‘rsatkichlari ijobiy tomonga o‘zgaradi;

3) oliy pedagogik ta’lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan professor-o‘qituvchilarning o‘quvchilar tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirishga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlarini muntazam tashkil qilib borish yuzaga keladi;

4) o‘quvchilar bunday mashg‘ulotlarni o‘zlari istagan vaqtda o‘zlashtirish imkoniyatlariga ega bo‘ladi;

5) buning natijasida o‘quvchilarning tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirish bo‘yicha o‘ziga xos masofaviy texnologik metodikaga ega bo‘linadi.

Kompyuter o‘quv-texnik vositasiga asosan ishlab chiqilgan mazkur texnologik metodika o‘quvchilarni qiziqtirish xususiyatiga ega, chunki o‘quvchilar kompyuter vositasida taqdim etilgan ma’lumotlarni o‘zlashtirishga qiziqishadi. Shu sababli biz tomonimizdan ishlab chiqilgan ushbu texnologik metodikadan tabiiy fanlar o‘qituvchilarining va bo‘lajak o‘qituvchilarning foydalanishi kutilgan samarani beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Pedagogika. Ensiklopediya. II jild / tuzuvchilar: jamoa. – Toshkent. “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. 2015. – B. 376

2. Пакулова В.М., Кузнецова В.И. Методика преподавания природоведения. – М.: “Просвешение”. 1990. – С. 192

MASOFAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH (XALQ DOSTONLARI MISOLIDA)

Tojixon Sabitova
CHDPU Gumanitar fanlar fakulteti
o'zbek adabiyotshunosligi kafedrasi
filologiya fsnlari nomzodi, dotsent
sabitovatadjikhon0805@gmail.com

Xalq og`zaki ijodi har doim xalqning badiiy tarixi, milliy, ma`rifiy va ma`naviy qadriyatlarining sarchashmasi bo`lib kelgan. Shuning uchun ham mamlakatimiz istiqlolga erishganidan so`ng og`zaki ijodiyotga bo`lgan e`tibor davlat siyosati darajasiga chiqdi va yangi O`zbekistonda yangicha bir mazmun kashf etmoqda. Biz o`z tariximiz, ma`naviy, milliy m`rosimiz, ayniqsa, juda ko`p dostonlarimiz, og`zaki

ijodiyotimiz bilan xaqli ravishda faxrlanamiz. Bizning bu ulkan asarlarimiz jahon madaniyati hazinasida o`zining munosib o`rniga ega.

Demak, dostonlarimizda fe`l-atvori shakllangan, mustaqil fikrlash qobiliyatiga ega bo`lgan inson bilan yuzma-yuz kelamiz. Xalq og`zaki ijodidagi har bir janr, xususan, dostonlar bevosita shuningdek, bilvosita yosh barkamol avlodni tarbiyalash maqsadini amalga oshiradi. Xalq dostonlari va og`zaki ijodiyotning boshqa janrlaridagi asarlar an`anasi asosida tarbiyalangan shaxs odamlar bilan yaxshi munosabatda bo`lishni, o`z jonajon Vatanini sevishni o`zidan kattalarni hurmat qilishni, kichiklarga mehr berishni, himmatli olijanob bo`lishni qalbida singdirgan bo`ladi. Ana shuning uchun ham biz xalq pedagogokasining asosiy omillaridan biri sifatida o`rganamiz va imkon qadar yoshlarga yetkazishga, bu xalq og`zaki ijodiyotiga, ayniqsa dostonlarga nisbatan qiziqish uyg`otishga harakat qilamiz.

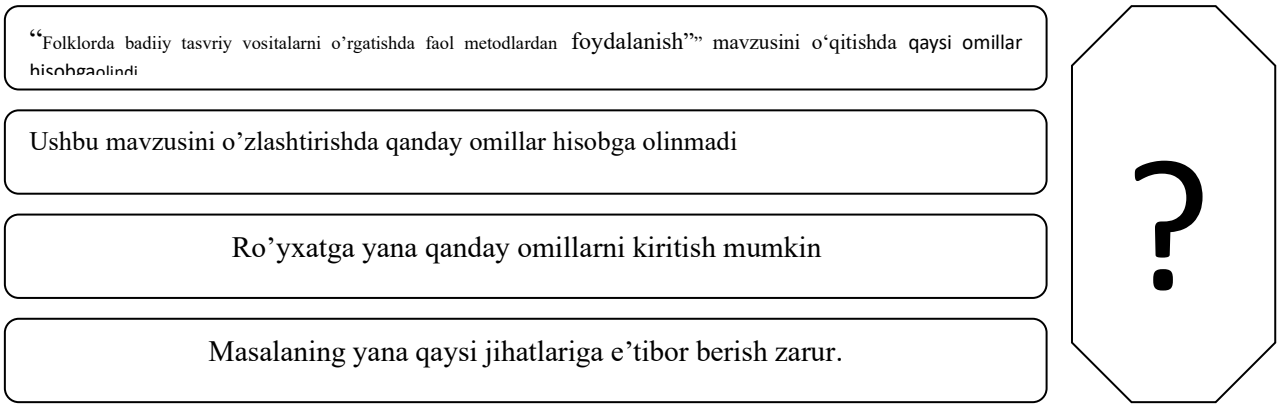
Ushbu maqolada bir nechta interfaol metodlar: "Barcha omillarni hisobga ol!" metodi, multimediya, " Tushunchalar asosida matn tuzish", "SWOT-TAHLIL" usuli va "Klaster" usuli bo‘yicha talabalar tushunchasini mustahkamlashni "Orzigul" dostoni misolida ko‘rib chiqiladi.

“BARCHA OMILLARNI HISOBGA OL!” METODI

BOHO (BARCHA OMILLARNI HISOBGA OL) – bu shaxs e’tiborini muayyan omillarga qaratishga xizmat qiluvchi metod sanalib, uni qo‘llashdan ko‘zlangan maqsad shaxs ongini rivojlantirish, tasavvurini kengaytirish, tafakkurini boyitishdir.

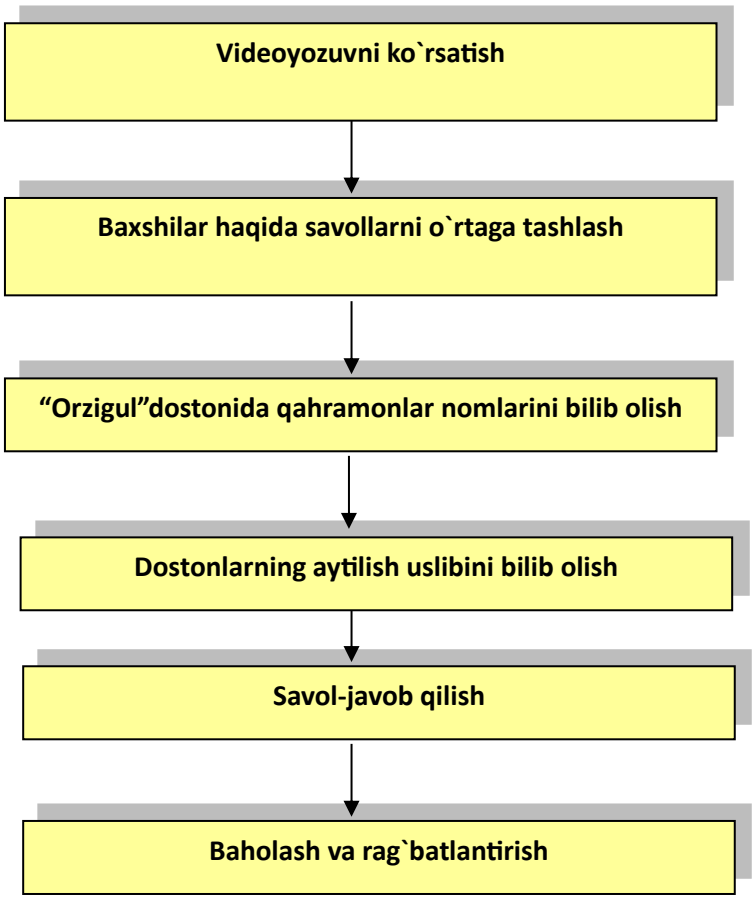
Metod qanchalik aniq maqsad asosida qo‘llanilsa, uning samaradorligi shuncha yuqori bo‘ladi. Agar talaba u yoki bu fikrni ochiq aytishga tortinsa, u holda metodni qo‘llash hech qanday samara bermaydi.

“Folklorda badiiy tasvriy vositalarni o’rgatishda faol metodlardan foydalanish”ni o‘rganishda metoddan foydalanishda quyidagi savollarga javob topgan holda mavzuni samarali o‘zlashtirish imkonini beradigan omillarning ro‘yxatini tuzib olish maqsadga muvofiqdir:

“Folklorda badiiy tasvriy vositalarni o’rgatishda faol metodlardan foydalanish”modulini o‘rganishda videoyozuvli multimedia vositalarining o‘rni kattadir.[1]

“Videoyozuvli multimedia vositalarining” – ta’lim oluvchilar dostonchilik an’anasi haqida o`z ko`zlari bilan ko`rgan holda tasavvurga ega bo`ladilar.

Bu har bir ta’lim oluvchining ko‘z aloqasini o‘rnatib turishiga yordam beradi.

“Folklorda badiiy tasvriy vositalarni o’rgatishda faol metodlardan foydalanish” mavzusini o‘rganishda quyidagicha savollar taqdim etilishi mumkin:

O`zbek xalq dostonchilik an’anasining o‘ziga xos jihatlarini ayting.

O`zbek xalq dostonchilik an’anasining yetuk baxshilari kimlar?

“Orzigul”dostonini yoritib bering.

Dostondabi badiiy tasviriy vositalarni yoritib bering.

Xalq dostonlari haqida ma’lumot bering.

“Tushunchalar asosida matn tuzish” metodi bilish-izlanish turidagi mustaqil ishlar sirasiga kirib, bu ish turli xil mantiqiy amallarni talab etadi: tahlil qilish va umumlashtirish, dalil va hodisalarni qiyoslash, ulardagi mushtaraklik va farqli tomonlarni aniqlash, asosiy va ikkinchi darajali belgilarni ajratish, sabab-oqibat aloqalarini ochib berish va hakozo. Odatda talabalar noma’lum hodisalar, yangi materiallarga duch keladilar, yangi bilimlarni egallash va o‘quv muammosini hal qilish yo‘llarini izlab topishni talab etadigan muammoli vaziyat paydo bo‘ladi.

1) Xalq dostonlari, mif, ertaklar, qahramonlik qo‘shiqlari, lirika, epos.

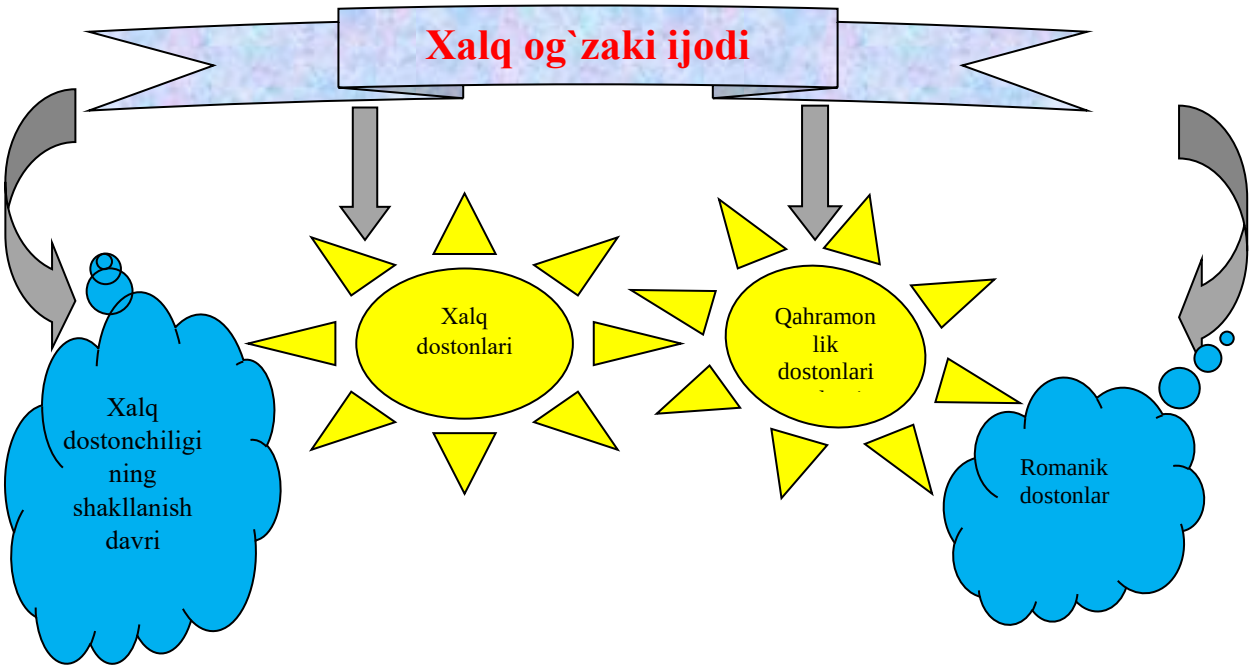
2) Baxshilar, jirovlar, oqinlar, dostonchilar, sannovchilar, yuzboshilar.

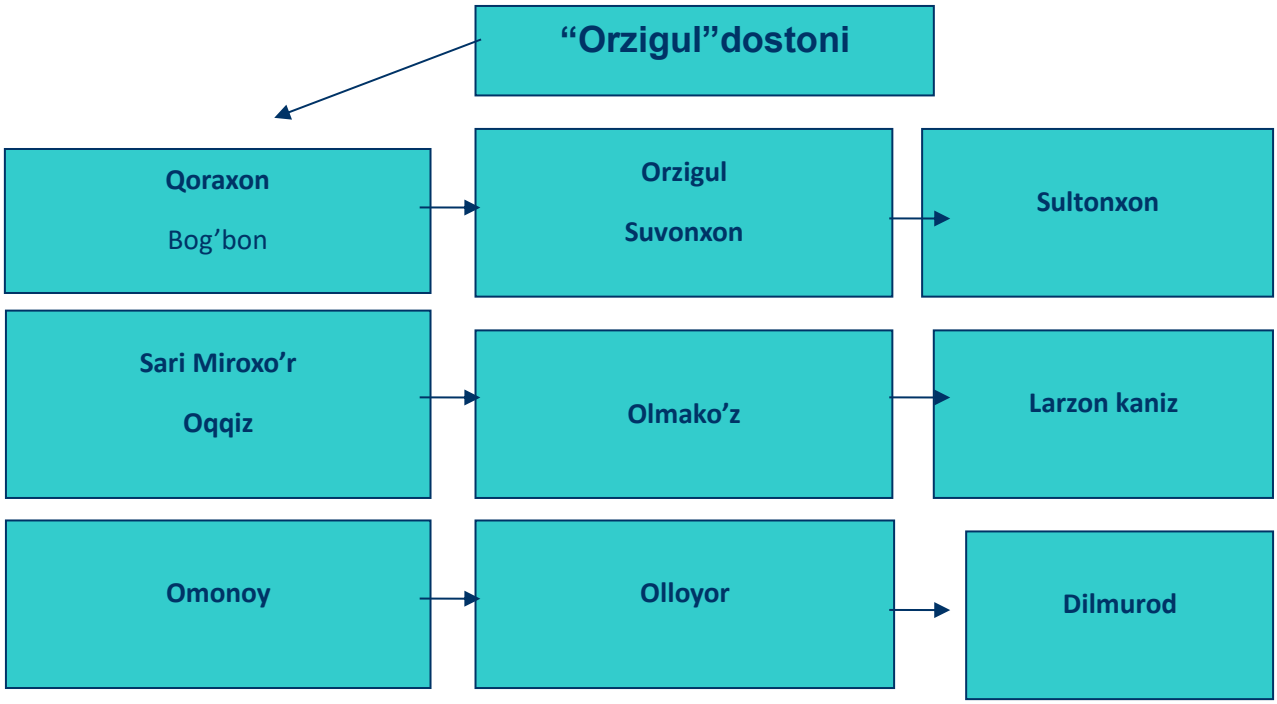
Shundan keyin “SWOT-TAHLIL” usuli asosida topshiriq bajariladi (Talabalarga oq qog‘ozga yozish topshirilgan vaqtda o‘qituvchi doskaga SWOT jadvalini chizadi)

S – (strength)	• кучли томонлари
W – (weakness)	• заиф, кучсиз томонлари
O – (opportunity)	• имкониятлари
T – (threat)	• тўсиқлар

“SWOT – universal tahlil” – qahramonlarning dostonlar syujetida tutgan o‘rni va badiiy funksiyasini baholash, qahramonlar xarakterining umumiy va farqli jihatlarini tavsiflash, hayotiy muammolar yechimi yuzasidan mustaqil qarorlar qabul qilish malakalarini takomillashtirishda kutilgan natijalarni kafolatlashi bilan ahamiyatlidir. Ayniqsa, obrazlarning kuchli jihatlari (strengths), zaif tomonlari (weaknesses), imkoniyatlari (opportunities) va ularga tahdid soluvchi xavf-xatarlar (threats)ni aniqlash va tahlil qilish kompetensiyalarini takomillashtirishda texnologiya imkoniyatlari katta ahamiyat kasb etadi.

“Klaster” usuli bo‘yicha talabalar tushunchasini mustahkamlash

Mazkur texnologiya muayyan muammolar yoki loyihalarni tashkillashtirish, vaziyatni tahlil qilish va baholash vositasi bo‘lib, o‘quvchida tizimli fikrlash, solishtirish, qiyoslash va tahlil ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Umuman “O`zbek xalq dostonchilik an’anasi”ni o‘rganishda xilma-xil zamonaviy multimedia vositalaridan foydalanish ta’lim sifatini oshirish bilan birgalikda talabani mavzuni tez va oson esida qolishiga yordam beradi.

Adabiyotlar.

1. Sabitova T. O'zbek xalq dostonlarining nazariy asoslari va badiiyati, Firdavs shoh, 2022, 132b
2. Madayev O., Jo'rayev M.,Sabitova T., Muxitdiova N. O'zbek folklori, Zebo print, 2022.

PROSPECTIVE TECHNOLOGIES OF DISTANCE EDUCATION

Sobirova Maxliyo G'ayrat qizi
Chirchik State Pedagogical University

Annotation: In this thesis, there are thoughts and opinions about the promising technologies of distance education. The landscape of education has undergone a significant transformation in recent years, with technology playing a pivotal role in shaping the future of learning. Distance education technologies have emerged as a powerful force, breaking down the barriers of traditional classrooms and offering innovative ways for learners to access quality education**.**

Key words: distance education, electronic school programs, Internet, curriculum, facilities, modern technologies, educational directions.

Online learning platforms have become the cornerstone of distance education. These platforms, such as Coursera, edX, and Udacity, offer a wide range of courses from universities and institutions around the

world. Learners can access lectures, quizzes, and assignments remotely, allowing for flexibility in learning schedules. These platforms also provide interactive features such as discussion forums and peer-to-peer learning, fostering a sense of community among learners.

VR and AR technologies have the potential to create immersive learning experiences. VR can simulate real-world environments, enabling students to explore historical landmarks, conduct virtual science experiments, or even travel to outer space, all from the comfort of their homes. AR, on the other hand, overlays digital information onto the real world, enhancing learning materials and making them more interactive. These technologies cater to various learning styles and enhance engagement, making complex subjects more accessible and enjoyable.

AI and machine learning algorithms are transforming the way education is personalized for individual learners. Intelligent tutoring systems analyze students' learning patterns and adapt the content and pace according to their needs. AI-driven chatbots provide instant support, answering students' queries and offering guidance. These technologies not only enhance the learning experience but also provide valuable data to educators, enabling them to make data-driven decisions to improve teaching methods.

The ubiquity of smartphones has paved the way for mobile learning, allowing learners to access educational content anytime, anywhere. Mobile apps offer bite-sized lessons, interactive quizzes, and video lectures, catering to the on-the-go lifestyle of modern learners. Mobile learning ensures that education is not bound by physical locations, making it accessible to individuals in remote areas and those with busy schedules.

Gamification incorporates game elements, such as challenges, rewards, and leaderboards, into the learning process. This approach enhances engagement and motivation, transforming learning into a fun and interactive experience. Educational games teach critical thinking, problem-solving, and collaboration skills while keeping learners entertained. Gamified platforms encourage healthy competition, making the learning journey more enjoyable and rewarding.

Blockchain technology is revolutionizing the way academic credentials are verified and stored. Blockchain-based systems provide secure, tamper-proof records of students' achievements, eliminating the risk of credential fraud. This technology ensures the authenticity of certificates and degrees, making distance education qualifications more credible and trustworthy. Employers can easily verify applicants' qualifications, promoting trust in online education credentials.

Collaborative tools and social media platforms facilitate communication and collaboration among learners and educators. Discussion forums, online group projects, and collaborative documents enable students to work together, fostering a sense of community and enhancing teamwork skills. Social media platforms create virtual learning communities where students can share resources, discuss topics, and support one another, creating a supportive online learning environment.

Conclusion: Distance education technologies have ushered in a new era of learning, making education more accessible, interactive, and personalized. Online learning platforms, VR, AR, AI, mobile learning, gamification, blockchain technology, and collaborative tools have transformed traditional education paradigms, breaking down geographical barriers and offering diverse learning opportunities. As these technologies continue to evolve, the future of education holds the promise of limitless possibilities, providing learners with the tools they need to thrive in the digital age. Embracing these technologies will not only enhance the educational experience but also pave the way for a more inclusive and innovative global learning community.

REFERENCES:

1. M. Aripov, M. Muhammadiyev. Informatics, information technologies.T.: TDYuI, 2004.

RAQAMLI RESURSLAR ASOSIDA ADABIYOT DARSLARINI O‘QITISH USULLARI

Abdullayeva Maftuna Odiljon qizi
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti o‘qituvchisi
Email: maftunaabdullayeva784@gmail.com

Annotatsiya: maqolada raqamli resurslar asosida adabiyot darslarini o‘qitish usullari, virtual darslar, mobil ilovalar, online ma’lumotlar bazasi, interaktiv dars platformalari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli resurs, raqamli transformatsiyasi, audio va video fayllar, interaktiv dars materiallari, virtual darslar, online ma’lumotlar bazasi, interaktiv dars platformalari, mobil ilovalar.

Bugungi kunda ta’lim tizimi har qanday mamlakatda innovatsion kadrlar bazasini maqsadli shakllantirishning eng istiqbolli yo‘nalishlaridan biridir. Raqamli transformatsiya jarayonini amalga oshirish ta’lim tizimi uchun faqatgina raqamli tranfformatsiyaga kompleks yondashuv bilan hal qilish mumkin bo‘lgan yangi muammolarni keltirib chiqaradi. Bu maqsadga erishish, ayniqsa, bulutli hisoblash, yuqori tezlikdagi internet, aqlli raqamli vositalarning keng joriy etilishi, sun’iy intelekt usullarini qo‘llash va virtual texnologiyalarni keng joriy etish bilan bog‘liq holda muhim ahamiyat kasb etadi.

A.Yu. Uvarov o‘z “tadqiqotlarida ta’limning raqamli transformatsiyasi mazmuni “sinergetik” yangilanish bilan birga olib borilishi kerak, bu esa ta’lim sifatini tubdan yaxshilashga olib keladi” deb qayd etadi. Uning fikriga qo‘shilmaslik mumkin emas, chunki, agar ta’lim tizimi raqamli jamiyat talablari va imkoniyatlariga javob bersa, ta’limning raqamli o‘zgarishi jamiyatni raqamli iqtisodiyotga olib keladi[5]. Asosiy savodxonlik (o‘qish, yozish va hisoblash qobiliyatlari) bilan bir qatorda, o‘qimishli odam hamkorlik qilish, nostandart vazifalarni yaratish va muammolarni hal qila olishi, qat’iyatlilik, qiziquvchanlik tashabbuskorlik va hokazolarga muhtoj[8]. Jahon iqtisodiy forumi materiallarida raqamli iqtisodiyotda har bir inson ushbu kompetentsiyalarga ega bo‘lishi kerakligi ta’kidlanadi[3].

Raqamli resurslar asosida adabiyot darslarini o‘qitish usullari, texnologik imkoniyatlardan foydalanish adabiyotning o‘qitish va o‘rganish jarayonini yanada samarali va qulaylashtirishga yo‘l ochadi. Bu usullarni quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Interaktiv dars materiallari: raqamli platformalarda tuzilgan interaktiv dars materiallari o‘quvchilar uchun qiziqarli va o‘rganishni yanada qulaylashtiradi. Bu materiallar bilimlarni grafiklarda, animatsiyalarda yoki videolar orqali vizual ko‘rinishda ta’minlaydi.

Raqamli resurslar, adabiyot darslarini o‘qitish usullarida interaktiv dars materiallarining foydalanilishi uchun qulay imkoniyatlar yaratadi. Bu usul o‘quvchilar uchun qiziqarli va samarali o‘rganish jarayonini ta’minlaydi.

Interaktiv dars materiallari, adabiyotning turli xil ko‘rinishlarini o‘rganishga mo‘ljallangan bo‘lib, matnlar, audio va video fayllar, testlar va boshqa tajribalar bilan bog‘liq bo‘ladi. Bu materiallarga internet orqali kirib olish mumkin bo‘ladi yoki kompyuterga yuklab olish orqali ham foydalanish mumkin.

Interaktiv dars materiallari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1) digital kitoblar: o‘quvchilar uchun elektron kitoblar hamda maktab kutubxonalarida mavjud adabiy esselarni elektron variantlari.

2) audio va video fayllar: o‘quvchilar matnni tinglash va tarjima qilish imkonini beruvchi audio kitoblar yoki audiodarslardan foydalanishi mumkin. Shuningdek, video darslar esa murakkab mavzularni tushuntirishda keng qo‘llaniladigan usul hisoblanadi.

3) testlar va savollar: interaktiv test savollari orqali o‘quvchilarning adabiyot bilimlarini mustahkamlash imkoniyati yaratiladi. Bu testlarda bir nechta variantlar beriladi va o‘quvchi javobini tanlashi talab qilinadi.

4) o‘yin va qo‘shiqlar: adabiyotga oid o‘yinlar va qo‘shiqlar o‘quvchilar uchun qiziqarli va samarali usuldir. Bu usul orqali o‘quvchilar adabiyotni ko‘plab joylarda ishlab chiqish, o‘z faoliyatini mustahkamlash va adabiy matnlarni yodlash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

5) interaktiv dars platformalari: internet asosida faoliyat yuritadigan platformalar, adabiyot dars materiallarini bir joyda to‘plash va o‘quvchilar uchun qulaylik yaratish maqsadida ishlatiladi. Bu platformalar orqali o‘quvchilar dars materiallariga kirib borilganligi, vazifalarni bajarilganligi va natijalarni baholangani haqidagi ma’lumotlarga ega bo‘ladi.

Raqamli resurslar asosida adabiyot darslarini interaktiv materiallar bilan o‘qitish usuli, o‘quvchilarning motivatsiya darajasini yuksalishi, ularga qiziqishni tashkil etishi va bilimga oid xususiyatlarini rivojlantirishi mumkin bo‘ladi. Bu usul o‘quvchilarning o‘zlashtirilishi va samarali o‘rganish jarayonini ta’minlaydi.

2. Virtual darslar: video-konferensiyalar orqali adabiyot o‘qituvchisi va o‘quvchilar bir-biriga uzluksiz bog‘lanishi mumkin bo‘ladi. Bu usul orqali adabiyotning nazariy asoslari, amaliy mashg‘ulotlar va savollar yoki javoblar haqidagi muloqotlar tomosha qilinadi.

Virtual darslar mehnatni tezlashtiradi. Odatdagilargina virtual darslar uzluksiz bir tarzda amalga oshiriladi. Darslarda ishtirok etishdan oldin o‘quvchilar materiallarni ko‘rishi mumkin bo‘ladi va har doim yangi ma’lumotlarga ega bo‘ladi.

Bundan tashqari, virtual darslar bilimni yanada kengaytirish imkoniyatini beradi. Internet orqali o‘quvchilar qulaylik bilan o‘zlarining xohlagan fanlarini o‘rganishlari mumkin. Bu ularga qiziqishlari bo‘lgan va ularga kerak bo‘lgan malaka va bilimlarni oshirishga imkoniyat yaratadi.

Virtual darslar global tarzda o‘quvchi va o‘qituvchilar orasidagi aloqalarni kuchaytiradi. O‘zbekistonning bitta shahridagi bir o‘quvchi Amerikadagi bir o‘qituvchidan dars ololmaydi, lekin virtual darslar orqali bu imkoniyat mavjud bo‘ladi.

3. Online ma’lumotlar bazasi: raqamli resurslar orqali online ma’lumotlar bazasiga kirib, adabiy turlar, mualliflar, shoirlik qoidalariga oid ma’lumotlarni izlash va topish imkonini beradi.

Online ma’lumotlar bazasi, internet orqali erkinlikka ega bo‘lgan ma’lumotlarni o‘z ichiga olgan va ularga biznes, ilm-fan, tibbiyot va boshqa sohalarda yordam beradigan elektronik dasturlar to‘plami. Bu bazalar, elektron kitoblar, malakalar, axborotnoma va boshqa ma’lumotlarga kirish imkonini beradi.

Online ma’lumotlar bazasi, foydalanuvchilariga istalgan vaqtda va istalgan joyda bilimlarni oshirish imkonini beradi. Ular bilim olish uchun kitoblarga kirish talab qilmaydi. Bu bazalar internet orqali erkinlikka ega bo‘lgan ma’lumot manbalari sifatida ham ishlab chiqilishi mumkin.

O‘zbek tilidagi online ma’lumotlar bazalari shu paytgacha keng tarqalganligi uchun o‘zbek tili sohasidagi ilmiy asarlar, adabiyotlar va boshqa axborotlarning katta sonini jamlashgan. Bunday bazalar o‘zbek tili sohasida tadqiqotchilar uchun qulay manba sifatida xizmat qiladi. Buning yanada rivojlanishi va kengayishi kuzatib borilmoqda.

4. Test va savollar: o‘quvchi uchun testlar tuzib, adabiyotning tushunchalarini va bilimlarini sinash uchun ishlatiladi. O‘quvchilar testlarni to‘g‘ri yechish orqali o‘zlarining xatolarini aniqlashlari va ularni mustahkamlashlari mumkin.

5. Online hamkorlik: adabiyot o‘qituvchilari va o‘quvchilar, jamoaviy interaktivlik platformalarda, bloglarda birgalikda ishlay oladilar. Bu usul orqali ular o‘z fikrlarini almashtirishi, izlanishlarini taqdim etishi va boshqa muhim savollarga javob berishi mumkin.

6. Mobil ilovalar: raqamli resurslar asosida tuzilgan mobil ilovalar orqali adabiyot darslariga elektron qurilmalar orqali kirish imkoniyati beriladi. Bu ilovalar dars materiallariga kirishni eng samarali usuli.

Bu usullar adabiyot darslarini yanada samarali va qulaylashtirishga yordam beradi. Raqamli resurslardan foydalanib o‘rganuvchilar tarixiy asosli adabiy asarlarni ko‘rib chiqishi, talaffuz vositalari bilan ishlashlari va qo‘shimcha ma’lumotlarga elektron qurilmalar orqali erishishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 06.10.2020 yildagi PQ-4851-son

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining axborot texnologiyalari sohasida ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va ularni it-industriya bilan integratsiya qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida qarori.

3. Каракозов С.Д., Уваров А.Ю. Успешная информатизация – трансформация учебного процесса в цифровой образовательной среде // Проблемы современного образования. 2016.№ 2. С. 7–19.

4. Nurmuxamad Duisenov. AKT va Internet texnologiyalaridan foydalanishni o‘rganish. - Toshkent: O‘zMU nashriyoti, 2021-y.

5. Петрова Н.П., Бондарева Г.А. Цифровизация и цифровые технологии в образовании // Мир науки, культуры, образования. 2019. № 5 (78). С. 353–355.

6. Qamarov M.S. Raqamli texnologiyalarini o‘rta ta’lim tizimidagi rivojlanishi va yangi texnogiyalarni dars jarayonlari bilan integratsiyallashuvi. “Science and Education” Scientific Journal / Impact Factor 3.848 May 2023 / Volume 4 Issue 5, 1173-b.

7. The pedagogy of Ihe Massive Oen Online Course: the UK view. Sian Bayne and Jen Ross, the University of Edinburgh. The Higher Education A cad emy 2013. 6.

8. Уваров А.Ю. Образование в мире цифровых технологий: на пути к цифровой трансформации. М.: ГУ-ВШЭ, 2018. 168 с.

9. Yo‘ldoshev Q. Yangilangan pedagogik tafakkur va umumta’lim maktablarida adabiyot o‘qitishning ilmiy-metodik asoslari. Ped.fan.dok. dis.–T., 1997.-306 b.

BO‘LAJAK TARJIMON-O‘QITUVCHILARNI TAYYORLASHDA KLASTER TIZIMINING O‘RNI

Baxtiyorova Sevara Elyor qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Xorijiy til va adabiyot ta’lim yo‘nalishi 3 bosqich talabasi
baxtiyorovasevinch234@gmail.com

***Annotatsiya*:** maqolada bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni tayyorlashda klaster tizimining o‘rni to‘g‘risida fikr yuritilgan.

***Tayanch tushunchalar*: t**a’lim, tarjimon-o‘qituvchi, klaster, tizim, yondashuv, mezon, tajriba, ko‘nikma.

“Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili” davlat dasturining ijrosi jarayonida bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni zamonaviy talablar asosida tayyorlash muhim o‘rin tutadi [1]. Buning uchun o‘qitishning zamonaviy shakllaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Bu o‘rinda e’tiboringizni bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni tayyorlashning klaster tizimi tahliliga tortamiz.

Klaster tizimi mazmuni. Mamlakatimizda Chirchiq davlat pedagogika universitetining tashabbusi bilan o‘qitishning klaster tizimi tarkib topdi [2]. Bunga qadar klaster maxsus metod hisoblanar edi. Shu jihatdan *klaster tizimi* deganda o‘qitish jarayoniga ta’lim beruvchi, ta’lim oluvchi, ta’lim manfaatdorlari va ishlab chiqarish jarayoni vakillarining birgalikdagi ishtiroki nazarda tutiladi. Shu sababli keyingi paytlarda mamlakatimizda klaster tizimi bo‘yicha ilmiy va metodik tadqiqotlarni amalga oshirish ishlariga alohida e’tibor berilmoqda.

Klaster tizimi vositasida o‘qitish jarayonini amalga oshirish eng avvalo amaliy ko‘nikmalarni tarkib toptirishga asosiy e’tibor qaratiladi. Chunki klaster tizimi ishtirokchilari asosiy amaliyotchi mutaxassislar hisoblanadi. Shu jihatdan o‘qitishning klaster tizimini amaliyotdan nazariyaga shaklida tushunish muhim ahamiyatga ega. Bu borada to‘plangan tajribalarni ommalashtirish dolzarb bo‘lib turibdi.

Xorijiy mamlakatlardan Rossiya, Germaniya va Fransiya oliy pedagogik ta’lim muassasalarida klaster tizimidan foydalanish bo‘yicha o‘ziga xos tajriba mavjud [3]. Unga ko‘ra, oliy pedagogik ta’lim jarayonida amaliyotchi mutaxassislar o‘qitish jarayonida faol ishtirok etadi va o‘zlarining tajribasini taqdim qiladi. Buning natijasida bo‘lajak mutaxassislarning klaster tizimi bo‘yicha nazariy va metodik ko‘nikmalari kutilgan darajada shakllanadi. Bunday tajribadan milliy pedagogik jarayon talabalariga mos ravishda foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Klaster tizimi asosida ta’lim jarayonini tashkil qilish. Oliy pedagogik ta’lim muassasalarida klaster tizimi asosida ta’lim jarayonini tashkil qilish uchun fanlarni aniq, tabiiy va gumanitar tarkiblarga bo‘lish maqadga muvofiq bo‘ladi. Buning uchun oliy pedagogik ta’lim muassasalari mohir amaliy mutaxassislarning ma’lumotlar bankiga ega bo‘lishi taqozo etiladi. Bunda hududlardagi oliy pedagogik ta’lim muassasalarining imkoniyatlaridan oqilona foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Klaster tizimi asosida o‘qitish jarayonini tashkil qilish uchun quyidagi ishlarni amalga oshirish kutilgan samarani beradi:

7) o‘quv fanlarini turkumlashtirish va ularning o‘quv materiallarini amaliyotga yo‘naltirilgan holda tayyorlash;

8) o‘quv jarayoniga amaliyotchi mutaxassislar, psixologlar va ta’limdan manfaatdor ishlab chiqish vakillarining ishtirokini ta’minlash;

9) o‘quv jarayonini amaliyotdan nazariyaga tamoyili asosida amalga oshirish;

10) o‘quv jarayonida talabalarning faolligini tashkil etish;

11) o‘quv materiallarining elektron vriantlarini tayyorlash va ularni talabalarning kompyuter yoki mobil aloqa vositasiga joylashtirish;

12) o‘quv jarayonini amaliy monitoring qilib borish.

Bunday yondashuv bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni amaliy tayyorlash imkoniyatlarini beradi.

Kezi kelganda ta’kidlash lozimki, klaster tizimi asosida bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni tayyorlash bo‘yicha xorijiy tajribalardan foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Masalan, Rossiya Federatsiyasi oliy pedagogik ta’lim muassasalarida bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilari elchixonalarda amaliyot o‘tashi tajribasi mavjud. Bu amaliyot ularning nutqiy ko‘nikmasi, o‘zgalar bilan munosabat kompetensiyasi va mustaqil faoliyat malakasini tarkib toptirishda muhim o‘rin tutadi. Shu sababli bunday tajribalardan mamlakatimiz oliy pedagogik ta’lim muassasalarida foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Chunki bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarning eng avvalo nutqiy ko‘nikmasi va mustaqil faoliyat kompetensiyasini tarkib toptirish muhim amaliy ahamiyatga ega. Bunda klaster tizimining imkoniyatlaridan foydalanish muhim o‘rin tutadi. Bizning yondashuvimizga ko‘ra, klaster tizimi bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni tayyorlashda keng

imkoniyatlarni berishi bilan oliy pedagogik ta’lim jarayonini kuchaytiradi, o‘qitishning amaliy xususiyatlarini yuksaltiradi va eng asosiysi talabalarning faolligini tarkib toptiradi.

Klaster tizimining ahamiyati. Bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni tayyorlashda klaster tizimi amaliyotga yo‘naltirilganligi bilan muhim o‘rin tutadi. Shu sababli mamlakatimiz oliy pedagogik ta’lim tizimida amal qilayotgan 4+2 tizimi imkoniyatlaridan foydalanish muhimdir. Bunda haftalik amaliyot davrida bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarning faoliyatini tashkil etish uchun ularning turli tashkilotlarda amaliyot o‘tashiga e’tibor berish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Shu jihatdan bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni tayyorlashda klaster tizimining quyidagi amaliy ahamiyatlarini ta’kidlab o‘tish joiz:

5) bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni amaliy faoliyatga tayyorlash;

6) ingliz tili o‘qituvchilarining tarjimonlik ko‘nikmasini amaliy rivojlantirish;

7) bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarda mustaqil faoliyatga tayyorgarlik ko‘nikmasini tarkib toptirishga erishish;

8) bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni izlanish, oqilona munosabat va mustaqil harakat ko‘nikmalarini kutilgan darajada tarkib toptirish.

Bunday imkoniyatlar bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni tayyorlashda klaster tizimining ahamiyatini belgilaydi. Klaster tizimini tashkil etishda asosiy e’tibor quyidagilarga qaratilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi:

a) mohir ingliz tili o‘qituvchilarini jalb etish;

b) tarjimon mutiaxassislar imkoniyatlaridan foydalanish;

v) talabalarning oliy pedagogik ta’lim muassasasida ingliz tilida so‘zlashuvini tashkil qilish;

g) tarjimonlik ko‘nikmasiga ega talabalarning amaliyotini elchixonalarda tashkil etish;

d) “Talabalar Akademiyasi” tuzilmasi mashg‘ulotlarida klaster ishtirokchilari vositasida bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarining nutqiy malakasini amaliy rivojlantirish.

Mazkur tadbirlar bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni klaster tizimi asosida tayyorlash jarayonini kuchaytiradi. Ayniqsa, ta’lim jarayoni qiziqarli, taassurotlarga boy va talabalarning faolligi asosida o‘tilishiga erishiladi.

Shunday qilib klaster tizimi asosida tarjimon-o‘qituvchilarni tayyorlash innovatsion xususiyatga ega texnolgiya ekanligini idrok etish taqozo etiladi. Buning uchun klaster tizimi asosida tarjimon-o‘qituvchilarni tayyorlash metodikasini ishlab chiqish zaruriyat ekanligini eslatib o‘tish lozim.

Adabiyotlar:

4. “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili” davlat dasturi . // www. ziyonet.uz

5. Muxamedov G., Xodjamqulov U. Innovasion pedagogik ta’lim klasteri: ta’rif, tasnif, tavsif. – Chirchiq, 2021

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI TAYYORLASHDA RAQAMLI TA’LIMNING YANGICHA SHAKLI

Jabborova Onaxon Mannapovna
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Boshlang‘ich ta’lim metodikasi kafedrasi mudiri
Saparbayeva Dinoraxon Turg‘unboy qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 3 bosqich talabasi

Annotatsiya: maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda raqamli ta’limning mobil aloqa vositasi shakli asoslari tahlil qilingan.

Kalit so’zlar: pedagogika, raqamlashtirish, ta’lim, mobil aloqa, vosita, yondashuv, yangi shakl, ko‘nikma, tajriba.

“Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili” davlat dasturida mamlakatimiz ta’lim tizimida o‘qitishning yangi shakllarini joriy etib borish va uning natijalari bo‘yicha monitoring yuritish vazifalari yuritilgan [1]. Shu jihatdan “Raqamli pedagogika” imkoniyatlaridan foydalangan holda bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda ta’limning yangi shakllarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish dolzarb bo‘lib turibdi. Bu o‘rinda ana shunday yangi shakllardan birining tahliliga e’tiboringizni tortamiz.

Mobil aloqa vositasi ta’lim shakli. Raqamli pedagogik ta’lim axborot-kommunikatsion texnik vositalarga asoslanishi va raqamli texnologiyalarga tayanishi bilan keng imkoniyatga ega. Shu jihatdan mobil aloqa vositasiga asoslangan raqamli ta’lim shaklini ishlab chiqish muhim ahamiyatga egadir. Chunki bo‘lajak o‘qituvchilar butun kechayu kunduz davomida mobil aloqa vositasi bilan munosabatda bo‘lishadi. Bu vositasida Internet global jahon tarmog‘i orqali tarqatilayotgan har xil ma’lumotlarga ega bo‘ladi. Shu sababli mazkur aloqa vositasiga tayangan raqamli pedagogik ta’lim shaklini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

Raqamli pedagogik ta’limning mobil aloqa vositasi shakli – bu o‘quv materiallari joylashtirilgan maxsus portalga ega o‘qitish jarayonidir. Bunda quyidagilarni amalga oshirish muhim hisoblanadi:

1) majburiy va tanlov fanlari o‘quv materiallarining elektron shaklini mobil aloqasi vositasida maxsus sayt orqali joylashtirish;

2) o‘quv materiallarida nazariy bilining ixchamligi va topshiriqlar va vazifalarning ko‘p bo‘lishini ta’minlash;

3) o‘qituvchi tomonidan muayyan mavzu bo‘yicha topshiriq berish va uning natijasini baholash blokini joriy etish;

4) bo‘lajak o‘qituvchilarning berilgan topshiriqlar va vazifalarni o‘zlari ma’qul ko‘rgan vaqt rejimi asosida bajarish imkoniyatlariga ega bo‘lishi.

Raqamli pedagogik ta’limning bu shaklida professor-o‘qituvchi o‘zining shaxsiy mobil aloqa vositasi orqali ta’lim jarayonini tashkil qiladi, kuzatadi va uning natijalarini baholaydi. Shu jihatdan xorijlik pedagog olimlarning “Raqamli pedagogika”da pedagogning ham o‘z vazifalariga ega ekanligi to‘g‘risidagi fikrini unutmaslik lozim [2].

Mobil aloqa vositasi ta’lim shaklini tashkil etish. Oliy pedagogik ta’lim muassasalarida raqamli pedagogik ta’limning mobil aloqa vositasi shaklini tashkil etish imkoniyatlari mavjudligini eslatib o‘tish joiz. Buning uchun quyidagilarni amalga oshirish taqozo etiladi:

1) o‘quv adabiyotlarining materiallarini mobil aloqa vositasi imkoniyatlariga mos holda tayyorlash;

2) oliy pedagogik ta’lim muassasalarining bosh portalida mobil aloqa vositasi ta’lim shaklini tashkil qilish va nazorat qilish ta’minotini yo‘lga qo‘yish;

3) yaratiladigan yangi avlod o‘quv adabiyotlarining mobil aloqa vositasi ta’lim shakli variantlarini ham ishlab chiqish;

4) professor-o‘qituvchilarning mobil aloqa vositasi ta’lim shakli bo‘yicha faolligini oshirish;

5) bo‘lajak o‘qituvchilarning mobil aloqa vositasi ta’lim shakli bo‘yicha ko‘nikmalarini tarkib toptirish va ularni kelgusida ushbu ta’lim shaklidan oqilona foydalanishga tayyorlash.

Bunday yondashuv bo‘lajak o‘qituvchilarni raqamli pedagogik ta’lim imkoniyatlaridan foydalangan holda professionallikni oshirish imkonini beradi.

Mobil aloqa vositasi ta’lim shaklining samaradorligi. Xorijiy mamlakatlarning shunday tajribasi mavjudki, unga ko‘ra, ta’lim oluvchilarning qiziqishlari va ehtiyojlaridan kelib chiqib ta’lim tashkil qilinadi. Shu ma’noda raqamli pedagogik ta’limning ishlab chiqilishi lozim bo‘lgan mobil aloqa vositasi bo‘lajak o‘qituvchilarning ehtiyoji va qiziqishlarini qoniqtirishi bilan muhim ahamiyatga ega. Bu o‘rinda ushbu yangi ta’lim shaklining quyidagi samaralarni berishini ta’kidlab o‘tish lozim:

1) bo‘lajak o‘qituvchilar mobil aloqa vositasi imkoniyatlaridan ta’lim va tarbiya jarayonida foydalanish ko‘nikmasini egallaydi;

2) ta’limning yangi shakliga ega bo‘lish imkoniyatlari paydo bo‘ladi;

3) mobil aloqa vositasidan ta’lim jarayonida foydalanishning tajriba va metodikalari shakllanadi;

4) mobil aloqa vositasi ta’lim shaklining imkoniyatlari asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy bilim va ko‘nikmalarini yangi ma’lumotlar bilan boyitib borish imkoniyatiga ega bo‘linadi;

5) ta’lim jarayonida raqamli texnolgiyalardan foydalanishning pedagogik madaniyati shakllanadi.

Bunday yondashuv raqamli pedagogik ta’limning imkoniyatlaridan foydalangan holda bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy tayyorlashda yangiliklar, yondashuvlar va vositalar ko‘lamini kengaytiradi.

E’tibor berilsa, raqamli pedagogik ta’limning mobil aloqa vositasi shakli o‘zining samaradorligi bilan ahamiyatga egadir. Shu sababli bu o‘rinda ana shu yangi ta’lim shaklini idrok etish va u bo‘yicha metodik ishlanmalarni yaratish dolzarb bo‘lib turganligini eslatib o‘tish joiz.

Kezi kelganda ta’kidlash lozimki, idrok etilayotgan raqamli pedagogik ta’limning mobil aloqa vositasi shakli keng imkoniyatlarni beradi. Sh jihatdan bu yangi ta’lim shaklining quyidagi imkoniyatlarini eslatib o‘tish joiz:

a) bu yangi ta’lim shakli raqamli texnologiya va pedagogik faoliyatni o‘zaro bog‘laydi;

b) bu ta’lim shakli ta’lim oluvchilar faoliyatini o‘zgartiradi va ularning mustaqil ta’lim olish ko‘nikmasini tarkib toptiradi;

v) mazkur ta’lim shaklida pedagog tashkil qiluvchi va ta’lim oluvchi esa tashkil etilgan o‘quv jarayoni vositasida texnik vositalarga asoslangan o‘zlashtirish vazifasini bajaradi;

g) ushbu ta’lim shakli an’anaviy va noan’anaviy ta’lim tajribalaridan uyg‘un foydalangan holda ta’lim berishning mazmunini chuqurlashtiradi.

Mazkur masalalarni idrok etish va ular bo‘yicha oliy pedagogik ta’lim jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy ko‘nikmalarini tarkib toptirish muhim ahamiyatga egadir. Shu ma’noda *raqamli pedagogika* – bu o‘qitishning raqamli texnologiyalariga asoslangan o‘qitish va faoliyatga tayyorlash ta’lim shaklidir, uning turli shakllaridan foydalanish bilan bo‘lajak o‘qituvchilarni mustaqil pedagogik faoliyatga tayyorlash kutilgan samarani beradi.

Shunday qilib raqamli pedagogik ta’limning mobil aloqa vositasi shakli bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy tayyorlashda keng imkoniyatlarni beradi. Buning uchun quyidagilarni amalga oshirish dolzarb ekanligini eslatib o‘tish joiz:

1) raqamli pedagogik ta’limning mobil aloqa vositasi ta’lim shakli asoslarini ishlab chiqish;

2) mobil aloqa vositasi ta’lim shaklidan foydalanish metodikasini yaratish;

3) iqtidorli talabalarni mobil aloqa vositasi ta’lim shakli variantlarini yaratishga jalb qilish;

4) mobil aloqa vositasi ta’lim shaklida ta’lim beruvchi va ta’lim oluvchilarning vazifalari bo‘yicha reglamentni belgilab qo‘yish.

Bunday yondashuv yangi ta’lim shaklidan oqilona foydalanish tajribasini tarkib toptiradi. Shu jihatdan bizning maqsadimiz axborot-kommunikatsion texnik vositalardan ta’limni amalga oshirish jarayonida pedagogik qonuniyatlar asosida foydalanish mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat[3].

Adabiyotlar:

1. “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili” davlat dasturi . // www. Ziyonet.uz
2. Golubinskaya A., Demarova V. Sifrovaya pedagogika. Uchebnaya posobiya. – Nijniy Novgorod, 2021
3. Jabborova O. Individual yondashuv texnologiyasi asosida boshlang‘ich ta’lim menejerlarini tayyorlash metodikasi. – Chirchiq, 2023
4.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA “RAQAMLI PEDAGOGIKA” IMKONIYATLARI

Jabborova Onaxon Mannapovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Boshlang‘ich ta’lim metodikasi kafedrasi mudiri,
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: maqolada boshlang‘ich ta’limda “Raqamli pedagogika” imkoniyatlari va uning ahamiyati to‘g‘risida fikr yuritilgan, bu masala bo‘yicha metodik tavsiyalar taqdim etilgan.

Tayanch tushnchalar: pedagogika, boshlang‘ich, ta’lim, raqamli pedagogika, yondashuv, muammo, bilim, tajriba.

Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida 2026 yilga qadar sifatli ta’lim ko‘rsatkichlarini rivojlantirish va ta’lim jarayoniga yangicha yondashuvlarni joriy etib borish vazifalari qo‘yilgan [1]. Shu jihatdan bu borada *boshlang‘ich ta’limni* yangicha yondashuvlar va texnologiyalar asosida rivojlantirib borish ham dolzarb bo‘lib turibdi. Buning uchun zamonaviy yondashuvlarga asoslangan yangi yo‘nalishlardagi tadqiqotlar ko‘lamini yuzaga keltirish taqozo etiladi. “Raqamli pedagogika” ana shunday zamonaviy fan asoslaridan biri bo‘lib, uning imkoniyatlaridan boshlang‘ich ta’lim jarayonini rivojlantirishda foydalanish va mazkur ta’lim bosqichida sifat ko‘rsatkichlari samaradorligiga erishish bugungi kundagi eng muhim vazifalardan hisoblanadi. Mazkur o‘rinda boshlang‘ich ta’limni rivojlantirishda “Raqamli pedagogika” imkoniyatlaridan foydalanish masalasi tahliliga e’tiboringizni tortamiz.

“Raqamli pedagogika” hozirgi zamon Pedagogika fanining muhim tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, u axborot-kommunikatsion va texnik vositalarga asosan ta’lim jarayonini amalga oshirishga asoslanadi [2]. Shu jihatdan mazkur pedagogikaning boshlang‘ich ta’limni rivojlantirishdagi eng asosiy imkoniyatlari biz tomonimizdan quyidagicha idrok etiladi:

1. ***Boshlang‘ich ta’lim o‘quv adabiyotlarini raqamlashtirish***. Boshlang‘ich ta’lim o‘quv adabiyotlari bugungi kunda zamonaviy talablar, milliy tajriba va xorijiy mamlakatlarning tajribalarini uyg‘unlashtirgan holda ishlab chiqilib, amaliyotga joriy etilmoqda. Shu jihatdan oliy pedagogik ta’lim muassasalarida yaratilayotgan boshlang‘ich ta’limga oid yangi avlod o‘quv adabiyotlarini maxsus kompyuterli dastur asosida raqamlashtirish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Buning uchun elektron-modulli didaktik ta’minotga asoslanish muhim va kutilgan samarani beradi [3]. Shu ma’noda oliy pedagogik ta’lim muassasalarida boshlang‘ich ta’limga oid yaratilayotgan yangi alod o‘quv adabiyotlarini maxsus kompyuterli dasturda joylashtirish uchun quyidagilarga amal qilish kutilgan samarani beradi:

1) oliy pedagogik ta’lim jarayonining boshlang‘ich ta’limga oid eng asosiy o‘quv adabiyotlarining elektron variantlarini yaratish va ulardan masofadan turib foydalanish metodikasini joriy qilish;

2) elektron o‘quv adabiyotlaridan foydalanishning raqamlashtirilgan, ya’ni matn, topshiriqlar, savollar, ko‘rsatmalar va tavsiyalarni maxsus raqamlar asosida ifodalash, chunki bu hol o‘quv adabiyotlaridan foydalanishning qulayligiga va osonligini kengaytiradi;

3) oliy pedagogik ta’lim muassasalarining professor-o‘qituvchilarining individual portallarini tashkil etish va ularda mazkur mutaxassislarning boshlang‘ich ta’lim fanlari kesimida ilmiy, o‘quv va metodik ishlanmalarini joylashtirib borish, ulardan masofadan turib va mustaqil ta’lim vositasida foydalanish bo‘yicha raqamli imkoniyatlarni belgilab qo‘yish;

4) oliy pedagogik ta’lim muassasalariga biriktirilgan umumiy o‘rta ta’lim maktablarining boshlang‘ich ta’lim bosqichlarini qo‘shimcha o‘quv adabiyotlari bilan raqamli texnologiyalar talabalari asosida ta’minlab borishni joriy etish.

Bu ishlarni amalga oshirish “Raqamli pedagogika” imkoniyatlari vositasida boshlang‘ich ta’lim jarayonini kutilgan darajada rivojlantirish imkonini beradi.

2. ***“Raqamli pedagogika” asoslari bo‘yicha kompetensiyalarni tarkib toptirish***. “Raqamli pedagogika” nisbatan yangi fan sifatida tarkib topganligi sababli talabalar va amaliy faoliyatdagi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mazkur fan asoslari bo‘yicha kompetensiyalarini tarkib toptirish taqozo etiladi. Kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, faol bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari Internet jahon axborot tarmog‘i vositasida mazkur fan asoslari bo‘yicha umumiy tushunchalarni o‘zlashtirgan. Shu sababli “Raqamli pedagogika” asoslari bo‘yicha talabalr va amaliy faoliyatdagi boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini tarkib toptirish uchun quyidagilarni amalga oshirish dolzarb bo‘lib turganligini ta’kidlab o‘tish lozim.

1) oliy pedagogik ta’lim jarayonida pedagogik (majburiy mataxassislik) fanlarini “Raqamli pedagogika” asoslari bo‘yicha mavzular bilan boyitish va ularni o‘qitish vositasida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining raqamli pedagogika bo‘yicha kasbiy kompetensiyalarini tarkib toptirish;

2) oliy pedagogik ta’lim muassasalarida “Raqamli pedagogika” maxsus kursini tashkil etish vositasida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining mazkur fanning nazariyasi, metodologiyasi va texnologiyalari bilan qurollantirish;

3) Abdulla Avloniy nomidagi Pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy tadqiqot institutida “Raqamli pedagogika” maxsus kurs tashkil etish bilan amaliy faoliyatdagi boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini an’anaviy va masofaviy malaka oshirish kurslari shaklida mazkur pedagogika kompetensiyalari bilan qurollantirish;

4) iqtidorli talabalarni “Talabalar Akademiyasi” tuzilmasi mashg‘ulotlari vositasida “Raqamli pedagogika” asoslarini amaliy o‘rganishga jalb etish.

Bunday yondashuv mamlakatimiz pedagoglarining “Raqamli pedagogika” asoslari bo‘yicha kompetensiyalarini kutilgan darajada shakllantirish imkonini beradi. Bu bilan boshlang‘ich ta’limning sifat ko‘rsatkichlarga erishish ko‘lami kengayadi [4].

3. ***Ilmiy-tadqiqot ishlarini yo‘lga qo‘yish***. “Raqamli pedagogika” mamlakatimiz ta’lim jarayoniga joriy etilayotganligi mazkur fan asoslari bo‘yicha ilmiy, nazariy, fundamental va amaliy tadqiqotchilikni yo‘lga qo‘yishni taqozo etadi. Bizningcha, mazkur masalada quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini yo‘lga qo‘yish kutilgan samarani beradi:

1) fanning nazariy asoslari, tarixi va manbalari yo‘nalishi ilmiy-tadqiqotchiligi;

2) fanning didaktik, metodologik va texnologiya asoslari yo‘nalishi ilmiy-tadqiqotchiligi;

3) fan bo‘yicha xorijiy mamlakatlarning tajribalari yo‘nalishi ilmiy-tadqiqotchiligi;
4) fanni o‘qitish metodikasi va texnologiyalari yo‘nalishi ilmiy-tadqiqotchiligi.

Mazkur yo‘nalishlarda fan bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini yo‘lga qo‘yish dolzarb bo‘lib turganligini eslatib o‘tish lozim.

“Raqamli pedagogika” fanining mamlakatimizdagi hozirgi xolati boshlang‘ich bosqichdadir. Shu sababli bizning yondashuvimizga ko‘ra, mazkur fanning imkoniyatlaridan boshlang‘ich ta’lim jarayonini rivojlantirishda foydalanish uchun ta’kidlab o‘tilgan yo‘nalishlarda ilmiy va amaliy ishlarni amalga oshirish dolzaob bo‘lib turibdi.

Shunday qilib boshlang‘ich ta’lim jarayonining sifatli ko‘rsatkichlarini yuksaltirishda “Raqamli pedagogika” imkoniyatlaridan foydalanishning nazariy, metodologik va texnologik asoslarini ishlab chiqish taqozo etiladi.

Adabiyotlar:

1. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. // www.ziyonet.uz
2. Djurayev R. va boshq. Pedagogik atamalar lug‘ati. – Toshkent, 2008
3. Mardonov Sh.Q. Pedagogika fanidan o‘qitishning elektron-modulli didaktik ta’minotini ishlab chiqish texnologiyasi. – Toshkent, 2021
4. Jabborova O. Individual yondashuv texnologiyasi asosida boshlang‘ich ta’lim menejerlarini tayyorlash metodikasi. – Chirchiq, 2023

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA AXLOQIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING RAQAMLI TEXNOLOGIK ZARURIYATI

Mamatova Aziza Maxamatdjonovna
CHDPU mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy madaniyatni shakllantirishning raqamli texnologik zaruriyati masalasi to‘g‘risida fikr yuritilgan.

Tayanch tushunchalar: ta’lim, o‘quvchi, axloqiy madaniyat, raqamlashtirish, texnologiya, ko‘nikma, bilim.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi PF-158-son Farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston-2030” strategiyasi”da maktab ta’limini, jumladan, boshlang‘ich ta’lim bosqichini sifat ko‘rsatkichlari darajasida rivojlantirish vazifasi qo‘yilgan [1]. Shu sababli boshlang‘ich ta’limda sifat ko‘rsatkichlariga erishish uchun o‘quvchilarning tarbiyalanganlik darajasini rivojlantirish taqozo etiladi. Bu o‘rinda e’tiboringizni boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining *ahloqiy madaniyati*ni shakllantirishning raqamli texnologik zaruriyati masalasi tahliliga tortamiz.

Axloqiy madaniyat mazmuni. Pedagogik adabiyotlarda axloqiy madaniyatning o‘ziga xos mazmuni, asoslari va xususiyatlari tahlil qilib o‘tilgan. Shu jihatdan axloqiy madaniyatning eng muhim asoslarini quyidagilar tashkil etadi:

1) ijtimoiy ongli bo‘lish;
2) insoniy fazilatlarga ega bo‘lish;
3) ijtimoiy faol bo‘lish[2].

Bunda ijtimoiy ongli bo‘lish o‘ziga xos dunyoqarash, fikr va harakatlar majmuini egallashdir. Shu ma’noda *boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijtimoiy ongliligini* hozirgi zamon jamiyatimiz ehtiyojlari va

talablari asosida ularning dunyoqarashini to‘g‘ri shakllantirish, mustaqil va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini tarkib toptirish hamda xatti-harakatlarda axloq me’yorlariga rioya qilishga tayyorlash tashkil qiladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari maktab ta’limiga qadar maktabgacha ta’lim muassasalari, oila va maktabga tayyorlov kurslari vositasida muayyan ijtimoiy ongga ega bo‘ladi. Ayni paytda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining axloq me’yorlarga asoslangan ijtimoiy ongini tarkib toptirish, tizimlashtirish va boyitish boshlang‘ich ta’lim jarayonida amalga oshiriladi. Chunki aynan boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilar ijtimoiy onglilikning asosi bo‘lgan bilim olamiga olib kiriladi[3].

Axloqiy madaniyatning muhim negizlaridan biri bu shaxsning insoniy fazilatlarga ega bo‘lishidir. Shu jihatdan *boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida* ezgulik, o‘zaro yordam, o‘zgalarni hurmat qilish, axloq qoidalariga rioya etish va faollik kabi eng insoniy fazilatlarni shakllantirish bilan ularda axloqiy madaniyatning mazkur muhim asosini tarkib toptirishga erishiladi. Buning asosiy sababi shundaki, mamlakatimizda barcha bolalar hozircha maktabgacha ta’lim bilan to‘liq qamrab olingani yo‘q va bolalar oilalarda axloqiy fazilatlarni o‘zlashtirish jarayonini o‘tamoqda. Innovatsion rivojlanish sharoitida oilalarning turli-tumanligi, ularning har xil maqsad va muddaolarga egaligi hamda oilada iqtisodiy farovonlikning birlamchi darajaga qo‘yilayotganligi bolalarda ijtimoiy fazilatlarga ega bo‘lgan axloqiy sifatlarning shakllanishi turlicha kechmoqda. Shu sababli boshlang‘ich tarbiya jarayonida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining axloq sifatlariga asoslangan ijtimoiy fazilatlari tarkib toptiriladi.

Ijtimoiy faol bo‘lish barcha jamiyatlarda jamiyat ehtiyoji va pedagogik muammolardan biri bo‘lib kelgan. Shu jihatdan bugungi kunda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida *axloqiy madaniyatning asoslaridan biri* bo‘lgan ijtimoiy faol bo‘lish fazilatlarini shakllantirish uchun ularda tashabbuskorlik, mustaqillik, ta’limiy va tarbiyaviy faollik, o‘ziga ishonch kabi axloqiy fazilatlarni shakllantirish muhim hisoblanadi. Mazkur fazilatlar va sifatlar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining axloqiy madaniyati negizlaridan birini tashkil etib, ular ta’lim, tarbiya va sinfdan hamda maktabdan tashqari tadbirlar vositasida tarkib toptiriladi. Shu sababli mazkur masalalarni pedagogik tahlil qilish dolzarb bo‘lib turganligini eslatib o‘tish joiz.

Bularning barchasi axloqiy madaniyat mazmunini tashkil etadi va uning boshlang‘ich sinf o‘quvchilari imkoniyatlariga mos shaklda shakllantirish muhim pedagogik muammolardan biridir.

Axloqiy madaniyatni shakllantirishning raqamli texnologik asoslari. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida bugungi kun ehtiyojidagi axloqiy madaniyatni shakllantirish uchun turli pedagogik shakllar, metodlar va texnologiyalarga asoslanish dolzarb bo‘lib turibdi. Shu jihatdan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy madaniyatni shakllantirishning *raqamli texnologiyasi asoslarini* belgilab olish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Mazkur masalada bizning yondashuvimiz quyidagicha:

1) boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy madaniyat asoslarini shakllantirishning raqamli texnologik mexanizmlarini ishlab chiqish;

2) boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida raqamli texnologiya asosida axloqiy madaniyatni shakllantirish metodikasini yaratish;

3) boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida raqamli texnologiya asosida axloqiy madaniyatning shakllanganlik darajasini baholash mezonlarini tarkib toptirish.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida raqamli texnologiya asosida axloqiy madaniyat asoslarini shakllantirish uchun uning bir necha mexanizmlari bo‘yicha ilmiy-metodik ishlarni amalga oshirish taqozo etiladi. Bunday *ilmiy-metodik ishlarning asosiylari* bizningcha, quyidagilardan iborat:

a) boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy mdaniyatni shakllantirishning kompyuterli dasturini ishlab chiqish;

b) mazkur dastur asosida tayyorlangan materiallarni kompyuter, planshet, mobil aloqa vositasi kabi o‘quv-texnik vositalariga joylashtirish;

v) ushbu raqamli materiallar asosida boshlang‘ich ta’lim va tarbiya jarayonida o‘quvchilarning axloqiy madaniyatini shakllantirishni yo‘lga qo‘yish.

Bunday yondashuv boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy madaniyat asoslarini raqamli texnologik mexanizmlar asosida tezkor shakllantirish imkonini beradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida raqamli texnologiya asosida axloqiy madaniyatni shakllantirish *metodikasini yaratish* ham dolzarb bo‘lib turibdi. Bizningcha, bunday metodikaning asoslarini quyidagilar tashkil etishi maqsadga muvofiq bo‘ladi:

a) ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalangan holda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy madaniyatni shakllantirish;

b) tarbiya jarayonida ushbu texnologiyadan foydalangan holda axloqiy madaniyatni shakllantirish;

v) tajribali mutaxassislarning yordami asosida raqamli texnologiyaga binoan masofadan turib boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining axloqiy madaniyatini shakllantirish ijtimoiy yordamini yo‘lga qo‘yish.

Mazkur masalalar bo‘yicha oliy pedagogik ta’lim jarayonida amalga oshirilishi lozim bo‘lgan maxsus tadqiqotlaga ehtiyoj borligini eslatib o‘tish joiz.

Raqamli texnologiya asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy madaniyatning shakllanganlik darajasini *baholash mezonlarini* ishlab chiqish ham dolzarb bo‘lib turibdi. Bu borada quyidagi mezonlarga asoslanish bizning yondashuvimizga ko‘ra, kutilgan samarani beradi.

a) kompyuterli dastur asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy madaniyatni shakllanganlik darajasini o‘rganuvchi ilova dasturini yaratish;

b) mazkur kompyuterli dastur asosida har chorakda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy madaniyatning shakllanganlik darajasini o‘rganib borish;

v) o‘rganish natijalari asosida o‘quvchilarda axloqiy madaniyatni shakllantirishning yangi tadbirlari ko‘lamini taqdim etish.

Ushbu yondashuv raqamli texnologiya asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy madaniyatning shakllanganlik darajasini o‘rganish va baholashda eng muhim mezonlar hisoblanadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy madaniyatni shakllantirishda raqamli texnologiyaning ahamiyati. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kompyuter, planshet, mobil aloqa vositasi kabi o‘quv-texnik vositalarga asosan axloqiy madaniyatni shakllantirish raqamli texnologiyadan foydalanishning ahamiyatini belgilaydi. Shu jihatdan bu borada quyidagilarga erishish idrok etiladi:

1) o‘quvchilarning axborot-kommunikatsion vositalariga bo‘lgan qiziqishlaridan foydalanib ularning axloqiy madaniyatini kutilgan darajada shakllantirshga erishish;

2) mamlakatimizning chekka hududlarida istiqomat qilayotgan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining axloqiy madaniyatini raqamli texnologiya asosida masofadan turib shakllantirish xizmatiga erishish;

3) raqamli texnologiyalar asosida o‘quvchilarning axloqiy madaniyat ko‘nikma va malakalarini takomillashtirish imkoniyatlariga ega bo‘lish.

E’tibor berilsa, bunday amaliy imkoniyat va natijalarni aynan raqamli texnologiyalar taqdim etadi. Shu sababli mazkur raqamli texnologik asoslarga e’tibor berish va uning imkoniyatlaridan oqilona foydalanish muhim ahamiyatga egadir.

Shunday qilib boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining axloqiy madaniyatini shakllantirishda raqamli texnologik asoslar bugungi ehtiyojlar va talablarni yuzaga chiqaruvchi muhim omillar sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur masala pedagogik tadqiq etilishi va ilmiy-metodik asoslarning ishlab chiqilishi dolzarb bo‘lib turganligini ta’kidlab o‘tish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi PF-158-son “O‘zbekiston-2030” strategiyasi to‘g‘risida”ga Farmoni.// www. Ziyonet.uz.
2. Hasanboyev J. va boshq. Pedagogika fanidan izohli lug‘at. – Toshkent, 2009
3. Jabborova O., Umarova Z. Boshlang‘ich ta’lim diagnostikasi. – Toshkent, 2023

“RAQAMLI PEDAGOGIKA” FANINING NAZARIY MASALALARI

Mardonov Shukurullo Qo‘ldoshevich
O‘zbekiston Pedagogika fanlari ilmiy-tadqiot instituti
Tillarni intensiv o‘qitish texnologiyalari bo‘limi boshlig‘i,
Pedagogika fanlari doktori, professor

Jabborova Onaxon Mannapovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Boshlang‘ich ta’lim metodikasi kafedrasi mudiri
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Annotatsiya: maqolada “Raqamli pedagogika” fani nazariy masalalarining muhim jihatlari to‘g‘risida fikr yuritilgan va individual yondashuvlar bayon qilingan.

Tayanch tushunchalar: pedagogika, raqamlashtirish, nazariya, ta’lim, yondashuv, muammo, yechim, tajriba.

Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida belgilangan sifatli ta’limga erishish vazifalarining ijrosida hozirgi zamon ta’lim jarayoni mazmuni va uni o‘qitish asoslarini takomillashtirish, bu jarayonda innovatsion yondashuvlarga asoslanish muhim ahamiyatga ega [1]. Shu jihatdan bugungi kunda mamlakatimiz ta’lim jarayoniga Pedagogika fanining yangi tarkiblari sifatida yuzaga kelayotgan fanlarni joriy etish tendensiyasi kuzatilmoqda. Bu jarayonda yangi tarkib topayotgan va ta’lim sifatini oshirishga yo‘naltirilgan fanlar bo‘yicha muhim tadqiqot ishlarini amalga oshirish dolzarb bo‘lib turibdi. Mazkur o‘rinda e’tiboringizni ana shunday fanlardan biri “Raqamli pedagogika” fani bo‘lib, uning nazariy masalalari bo‘yicha tahlillarga e’tiboringizni tortamiz.

“Raqamli pedagogika” fani holati. Xorijiy mamlakatlar, jumladan, Rossiya Federatsiyasida XXI asrning boshlaridan boshlab kompyuter kabi axborot kommunikatsion texnologiyalarga asoslangan ishlanmalar, ulardan foydalanish metodikasi va innovatsion texnologiyalarning majmui raqamli pedagogika atamasi nomi bilan yuritila boshlandi [2]. Shu jihatdan “Raqamli pedagogika” fani deganda axborot-kommunikatsion texnologiyalarga asoslangan ta’lim, tarbiya va kasbiy yo‘nlatirish texnologiyalarining majmuini tushunish nazarda tutiladi. Ayni paytda bizning yondashuvimizga ko‘ra, “Raqamli pedagogika” fani o‘zining nazariyasi, didaktikasi va metodologiyasiga ega bo‘lgan yangi fanlardan biri sifatida qabul qilinishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Mamlakatimizda “Raqamli pedagogika” fanining nazariy holati dastlabki bosqichda ekanligini ta’kidlab o‘tish lozim. Unga ko‘ra, kompyuter kabi axborot-kommunikatsion texnologiyalarga asosan ishlab chiqilgan o‘qitish texnologiyalaridan foydalanish bo‘yicha ta’lim beruvchilarda tushuncha, yondashuv va individual munosabatlar tarkib topgan. Shu sababli ta’lim tizimida mazkur fanning asoslari bo‘lgan nazariy qatlam tarkib topa boshladi. Bunda pedagoglar, informatika mutaxassislari, texnik vositalar bo‘yicha mutaxassislar kabilarning uyg‘un faoliyati tarkib topganlagini eslatib o‘tish joiz. Shu

ma’noda “Raqamli pedagogika” fani imkoniyatlaridan ta’lim jarayonida, ilmiy-tadqiqotlar himoyalarida, taqdimotlarda va tarbiyaviy tadbirlarda oqilona foydalanish tajribasi yuzaga keldi. Buning natijasida ushbu fanning hozirgi holati uning nazariy masalalari bo‘yicha tasavvurni berishi mumkinligini eslatib o‘tish joiz.

“Raqamli pedagogika” fani nazariyasi asoslari. Mazkur fanning nazariy asoslarini ishlab chiqish uchun Pedagogika hamda Axborot-kommunikatsion texnologiyalari fanlarining asoslari, qonuniyatlari va metodologiyasiga uyg‘un asoslanish maqsadga muvofiq bo‘ladi [3]. Shu jihatdan bu borada bizning yondashuvimiz quyidagicha:

1) fan nazariyasi pedagogik bilim va texnologik ko‘nikmaning uyg‘unligi, manbalarning bog‘liqligi hamda maqsad-muddaolarning vobastaligiga asoslanishi;

2) fan nazariyasining asosiy manbalarini pedagogik tadqiqotlar va kompyuter, gadjet kabi axborot-kommnikatsion vositalariga asoslangan texnologiyalar mazmuni tashkil qilishi;

3) fan nazariyasining me’yoriy asoslari ta’limga oid me’yoriy-huquqiy hujjatlar va texnik havfsizlik qoidalari talablarining uyg‘unligi;

4) fan nazariyasining didaktikasida axborot-kommunikatsion vositalarga asoslangan texnologiyalardan foydalanishning ta’limiy nazariyasi, o‘qitish vositalari va metodologiyasi birligi mavjudligi;

5) fan nazariyasining metodologiyasida tezkorlik, ijodiylik, mustaqillik, samaradorlik kabi metodlarning ustuvor ekanligi muhim o‘rin tutadi.

Bunday yondashuv asosida mazkur fanning eng muhim nazariy asoslarini belgilab olish va ularni ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo‘linadi.

Kezi kelganda ta’kidlash lozimki, xorijlik pedagog olimlar, jumladan, Rossiya Federatsiyasi pedagoglari “Raqamli pedagogika” fani asoslarida sifatli ta’limga erishish omillarini ko‘radi. Shu sababli mamlakatimizda sifatli ta’limga erishish vazifalari ijrosi jarayonida raqamli pedagogika imkoniyatlari ham tanlanayotganligi muhim ahamiyatga egadir.

“Raqamli pedagogika” fani nazariyasining istiqbolli yo‘nalishlari. Mazkur innovatsion fan asoslarini ishlab chiqishda milliy pedagogik tajribamiz va xorijiy mamlakatlarning an’analarini uyg‘un qabul qilish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Shu jihatdan mazkur masalada bizning yondashuvlarimiz quyidagilardan iborat:

1) Fanning nazariy asoslarini fundamental, ilmiy va amaliy jihatdan tadqiq etishda uning ta’limga sifatiga yo‘naltirilgan vazifalariga asosiy e’tiborni qaratish;

2) fanning nazariy masalalarini istiqbolli o‘rganishda uning texnik imkoniyatlar texnologiyalarga keng asoslanishini hisobga olish;

3) fan nazariy masalalarining istiqbolli tadqiqotlarida texnik vositalar va texnologiyalardan tanqidiy foydalanish metodikasini ishlab chiqish;

4) raqamli o‘qitishning muammolarini o‘rganish va tadqiq etish;

5) mazkur fan bo‘yicha pedagogik va texnologik kompetensiyalarga ega bo‘lgan o‘qituvchilarni tayyorlashning asoslarini tadqiq etish.

Bunday istiqbolldi tadqiqot yo‘nalishlari “Raqamli pedagogika” fanining nazariy asoslarini yaratishda muhim ahamiyatga ega.

“Raqamli pedagogika” fanining nazariy masalalarini tadqiq etish, amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish va maqbul metodlarni yaratish muhimdir. Kezi kelganda ta’kidlash lozimki, raqamli pedagogika asoslaridan bugungi kunda asosan kompyuter axborot-kommunikatsion vositasiga tayangan holda ishlab chiqilgan texnologiyalardan foydalanilayotganligi ustuvor darajada ko‘zga tashlanadi. Ayni paytda,

rossiyalik pedagog olim I.V.Sergeyeva to‘g‘ri ta’kidlaganidek, “raqamli pedagogika mashg‘ulotlari onlayn mashg‘ulotlar emas”. Buning ma’nosi shuki, “Raqamli pedagogika” fani mashg‘ulotlarida ta’lim beruvchi va ta’lim oluvchi axborot-kommunikatsion vositalar orqali bevosita muloqotda bo‘ladi. Shuningdek, mazkur fanning mashg‘ulotlari ko‘p hollarda ta’lim oluvchilarning mustaqil ishlashiga asoslanishini eslatib o‘tish joiz. Misol uchun, ta’lim oluvchi ta’lim beruvchi tomonidan berilgan topshiriqni o‘z vaqti va imkoniyati doirasida bajarib, maxsus portal orqali uzatadi. Ta’lim beruvchi topshiriqning bajarilishini axborot-kommunikatsion texnologiyalar dasturlari asosida baholaydi. Shu sababli keyingi paytlarda butun dunyoda raqamli pedagogika ta’limisha bo‘lgan qiziqish ortib bormoqda.

Bizning yondashuvimizga ko‘ra, “Raqamli pedagogika” fanining nazariy masalalari bo‘yicha ilmiy va metodik jihatdan keng ko‘lamli tadqiqot ishlarini yo‘lga qo‘yish dolzarb bo‘lib turibdi. Chunki bu masalani hal etish ushbu fan bo‘yicha mavjud muammolar yechimini topish va uning istiqbolli yo‘nalishlarini belgilash imkonini beradi. Shu jihatdan *nazariy tadqiqotlar raqamli pedagogika ta’limining eng muhim istiqbolli yo‘nalishlaridan biridir.*

Shunday qilib mamlakatimizda raqamli pedagogika ta’limini amalga oshirish va uning vositasida sifatli ta’limga maqsadli erishish uchun “Raqamli pedagogika” fani nazariyasini ishlab chiqish muhim ahamiyatga egadir.

Adabiyotlar:

1. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. // www.ziyonet.uz
2. Sergeyeva I.V. Sifrovoy pedagog v onlayn obrazovanii. Nauchnыye trudы instituta neprerыvnogo professionalnogo obrazovaniya. 2016; № 6 (6): 117 -122
3. Mardonov Sh.Q. Pedagogika fanidan o‘qitishning elektron-modulli didaktik ta’minotini ishlab chiqish texnologiyasi. – Toshkent, 2021
4. Jabborova O., Umarova Z., Boboxodjayeva L. Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi. – Toshkent, 2021

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA BOSHLANG’ICH SINF O’QUVCHILARINING IJODIY KO’NIKMASINI SHAKLLANTIRISH.

Sayliyeva Mashkura Muxtor qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Boshlang’ich ta’lim metodikasi o’qituvchisi

Annotatsiya:maqolada boshlang’ich sinf o’quvchilarning ijodiy ko’nikmasini raqamli texnologiyalar asosida shakllantirish to’g’risida fikr yuriltilgan.

Kalit so’zlar: ta’lim,boshlang’ich, sinf, o’quvchi,ijodkorlik, ko’nikma, bilim, yondashuv, tajriba.

Yangi O’zbekiston taraqqiyot strategiyasida sifatli ta’lim ko’rsatkichlariga erishish masalasi qo’yilgan.[1]. Shu sababli boshlang’ich ta’lim jarayonini yangi yondashuvlar asosida rivojlantirish dolzarb bo’lib turibdi.Bu o’rinda e’tiboringizni raqamli texnologiyalar asosida boshlang’ich sinf o’quvchilarining ijodiy ko’nikmasini shakllantirish masalasi tahliliga tortamiz.

Ijodiy ko’nikma mazmuni. O’quvchilarning ijodiy ko’nikmasini shakllantirish bugungi kunda muhim masala hisoblanadi. “Ijodiy ko’nikma”-bu o’quvchilarda yangilik yaratish,yangicha fikrlash va yangilikka intilish tuyg’ularini shakllantirishdir[2]. Shu jihatdan ijodiy ko’nikma quyidagi mazmunga ega bo’ladi:

a) boshlang’ich sinf o’quvchilarida yangilik yaratish qiziqishini uyg’otish;
b) boshlang’ich sinf o’quvchilarining tug’ma ijodiy layoqatini rivojlantirish;
c) boshlang’ich sinf o’quvchilarini ijodiy tafakkurini tarkib toptirish.

Boshlang’ich sinf o’quvchilarida yangilikka intilish tabbiy xususiyat hisoblanadi. Shu sababli o’quv fanlarini o’qirtish jarayonida va tarbiyaviy tadbirlarda boshlang’ich sinf o’quvchilarini yangillikka intilish tuyg’usini rivojlantirishga qaratilgan motivatsiyalarini amalga oshirish maqsadga muvofiq bo’ladi. Buning uchun har bir o’quvchiga imkon qadar alohida munosobatda bo’lish kerak.[3].

Abu Ali Ibn Sino “Najot”asarida har bir bolada layoqatlar va qobilyatlar tug’ma bo’lishini asoslab ko’rsatgan.Uning bu yondashuvi jahon Pedagogikasida tan olingan.[4].Shu ma’noda boshlang’ich sinf o’quvchilarida ijodkorlik layoqati tug’ma hisoblanadi.Boshlang’ich ta’lim jarayonida mana shu tug’ma layoqatni rivojlantishiga qaratilgan tadbirlarni amalga oshirish muhimdir.

Kezi kelganda ta’kidlash lozimki,boshlang’ich sinf o’quvchilarida she’r yodlash,biror narsa yozish,rasm chizish,kuylash,matematik masalalarni yechishga qiziqish kabi tug’ma ijodiy layoqatlar mavjud bo’ladi.Shu sababli bunday tug’ma layoqatlarni maqsadli rivojlantirish dolzarb hisoblanadi.

Ijodiy layoqat rivojlanishi natijasida boshlang’ich sinf o’quvchilarida ijodiy tafakkur paydo bo’ladi.Ijodiy tafakkur-bu o’quvchining shaxsiy faolligi,aqliy imkoniyatlari va mustaqil fikrlash ko’nikmalari majmuidir.Ijodiy tafakkur boshlang’ich sinf o’quvchilarida tabbiy va motivatsion ta’sirlar vositasida shakllantirilishi maqsadga muvofiq bo’ladi.

Bizning kuzatishimizga ko’ra,ta’lim oluvchilarning aynan boshlang’ich ta’lim bosqichida ijodiy ko’nikmaning rivojlantirilishi kutilgan samarani beradi shuning uchun o’quvchilarning qiziqishi va layoqat darajasini hisobga olish muhim ahamiyatga ega.Aynan boshlang’ich ta’lim bosqichida o’quchilarning ijodiy xususiyatlari yaqqol namoyon bo’ladi.Ta’limning keyingi bosqichlarida ijodiy layoqatning o’zgarib borishi kuzatiladi.Shu sababli boshlang’ich ta’limda o’quvchilarning ijodiy layoqatini rivojlantirishga e’tibor berish muhim ahamiyatga ega.

Ijodiy ko’nikmani rivojlantirsh asoslari. Boshlang’ich sinf o’quvchilaridan ijod ko’nikmani rivojlantirish uchun axborot-komunikkatsion vositalariga asoslangan texnologiyalarga tayanish kutilgan samarani beradi. Shu sababli boshlang’ich sinf o’quvchilarining ijodiy ko’nikmasini rivojlantish bo’yicha kompyuterli texnologiyani ishlab chiqish dolzarb hisoblanadi. Bizning yondashuvimizga ko’ra, bunday texnologiyani ishlab chiqishda quyidagilarga asoslanish kutilgan samarani beradi:

1) maxsus kompyuterli dastur asosida boshlang’ich sinf o’quvchilarining ijodiy ko’nikmasini rivojlantirishga oid o’quv materilarini tayyorlash;

2) tayyorlangan o’quv materiallarini o’quv fanlari kesimida joylashtirish;

3) yangi avlod darsliklarida boshlang’ich sinf o’quvchilarning ijodiy ko’nikmasini rivojlantirishga yo’naltirilgan topshiriqlarni aks ettirish;

4) har bir o’quvchini o’qituvchilarga biriktirib qo’yish.

Bunday yondashuv boshlang’ich sinf o’quvchilarning ijodiy ko’nikmasini maqsadli rivojlantirish imkoniyatlarini beradi.

Boshlang’ich sinf o’quvchilarning ijodiy layoqatini rivojlantirish uchun eng avvalo quyidagilarga ahamiyat berish kerak:

1. har hir o’quvchining qiziqish darajasini aniqlash va layoqatini tashxis qilish;
2. aniqlash ma’lumotlari asosida o’quvchilarni kichik guruhlarga bo’lish;
3. o’qituvchilarga kichik guruhlarni biriktirish;
4. o’quvchilar kichik guruhlari uchun maxsus mashg’ulotlar tashkil qilish;
5. o’quvchilarga ijodiy layoqat xususiyatlarga mos qo’shimcha adabiyotlarni tavsiya etish;

hududlardagi mahoratli mutaxasislarning maxus amaliy mashg’ulotlarini tashikil etish;

har bir o’quvchining ijodiy ko’nikmasini rivojlantirish jarayonini sinf rahabari tomonidan kuzatib borilishini yo’lga qo’yish.

Bunday yondashuv boshlang’ich sinf o’quvchilarining ijodiy ko’nikmasini shakllantirishda asos bo’ladi.

Boshlang’ich sinf o’quvchilarining ijodiy ko’nikmasini rivojlantirishda o’quv fanlarini turkumlashtirib o’qitish muhim ahamiyatga ega.Shu sababli bugungi kunda amalda bo’lgan o’quv fanlarini turkumlashtirishning quyidagi tizimiga asoslanish maqsadga muvofiq bo’ladi:

a) aniq fanlar turkumi;
b) tabbiy fanlar turkumi;
c) gumanitar fanlar turkumi;

Boshlang’ich sinf o’quvchilarining matematik taffakuri va mantiqiy fikrlash ijodiy ko’nikmasi aniq fanlar turkumini o’qitish vositasida rivojlantirish.Buning uchun o’quvchilarning kichik guruhlari uchun maxsus qo’shimcha mashg’ulotlar tashkil etilishi muhimdir.

Tabbiy fanlar o’qitish vositasida boshlang’ich sinf o’quvchilarining tabbiy-ilmiy va mustaqil fiklash layoqati bo’yicha ijodiy ko’nikmasini rivojlantirish amalga oshiriladi.Bunda tabbiy fanlar to’garaklari imkoniyatlaridan foydalanish kutilgan samarani beradi.

Boshlang’ich sinf o’quvchilarining ijodkorlik va badiiy tafakkur layoqatini rivojlantish asosida gumanitar fanlar o’qitish jarayoniga tayaniladi va bu bilan ularning ijodiy ko’nikmasini rivojlantirish tarkib topadi.Bunda gumanitar fanlar bo’yicha maktab hisobidagi soatlar asosida qo’shimcha mashg’ulotlarni tashkil qilish maqsadga muvofiq boladi.

Ijodiy ko’nikmani shakllantirishning ahamiyati. Boshlang’ich sinf o’quvchilarining ijodiy ko’nikmasini shakllantirish amaliy ahamiyatga ega. Bu ahamiyatning asosiylari quyidagilardan iborat:

boshlang’ich sinf o’quvchilarini ta’limning keyingi bosqichiga yoki turlariga munosib tayyorlash;

boshlang’ich sinf o’quvchilarida ijodiy ko’nikmani shakllantirish bilan ularda bilim olishga qiziqishni rivojlantirish;

boshlang’ich sinf o’quvchilarni mustaqil shaxs sifatida voyaga yetkazishga erishish.

Shu sababli boshlang’ich ta’limda o’quvchilarning ijodiy ko’nikmasini shakllantirish dolzarb hisoblanadi. Bu borada milliy pedagogik tajribaga tayanish muhim ahamiyatga ega.

Shunday qilib raqamli texnologiya asosida boshlang’ich sinf o’quvchilarining ijodiy ko’nikmasini rivojlantirish asoslari muhim xususiyatlarga egaligi bilan diqqatni tortadi.Bu borada maxsus ilmiy tadqiqotlar va ishlanmalar yaratish dolzarb bo’lib turibdi.

Adabiyotlar.

1. Yangi O’zbekiston taraqiyyot strategoyasi.//www.ziyonet.uz.

RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA TA’LIM TRANSFORMATSIYASI

Gulmira Rifovna Tojiboyeva
(Chirchiq, O’zbekiston)
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
gulmiratojiboyeva096@gmail.com

Annotatsiya: maqolada raqamlashtirish sharoitida ta'lim sohasidagi mavjud tendentsiyalar tahlili keltirilgan. Hozirgi zamonaviy iqtisodiy va texnologik sharoitlarda asosiy kompetensiyalarni

o‘zlashtirishga yangi zamonaviy yondashuvlar talab etilmoqda. Bu esa barcha darajadagi yuqori sifatli ta’lim tizimini barpo etish, jumladan, iqtidorli yoshlarni qo‘llab-quvvatlash, raqamli iqtisodiyotning yangi talablariga javob beradigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Kalit so‘zlar: raqamlashtirish, ta’lim,transformatsiya, onlayn masofaviy ta’lim, sanoat inqilobi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari

Ta’limni raqamlashtirish va onlayn masofaviy ta’lim bir xil narsa emasligi ilmiy manba va matbuotda ko‘p bora ta’kidlangan. "Raqamlilashtirish" tushunchasi ancha kengroqdir. Bu masofadan turib ham, to‘g‘ridan-to‘g‘ri maktab yoki universitetda ham elektron ta’lim uchun turli dasturlar, ilovalar va boshqa raqamli resurslardan foydalanishni bildiradi (masalan, kompyuter yoki planshetda sinfda ba’zi topshiriqlar bajarilganda).

Bundan tashqari, raqamlashtirish nafaqat ta'lim, balki tashkiliy jarayonlarga ham ta'sir qiladi. Misol uchun, xuddi shu elektron gazeta va jurnallar, shuningdek, o‘qituvchiga qo‘ng‘iroq qilish yoki shaxsan maktabga kelish o‘rniga elektron pochta orqali yozish imkoniyati - bu raqamlashtirish.

Ta'limni raqamlashtirish ayniqsa korona pandemiyasi boshlanishi bilan yaqqol namoyon bo‘ldi. Maktablar va universitetlar Internetga o‘tishga majbur bo‘ldi va bu barchaga – o‘quvchilar va ularning ota-onalariga, o‘qituvchilariga, talabalar va universitet professorlariga ta’sir qildi[1].

Aslida, raqamli jarayonlar ancha oldin boshlangan. Ta’limda raqamli axborot vositalaridan foydalanish global hodisadir. Ushbu hodisaning ko‘lami raqamli ta'lim texnologiyalari bozori (EdTech deb ataladi) hajmida aks etadi, Jahon iqtisodiy forumi 2025 yilga borib 342 milliard dollarga etadi. O‘tgan yili birgina Coursera platformasida 100 million talaba onlayn tahsil oldi.

O‘zbekistonda ta’limni raqamlashtirish bir necha bosqichlarni bosib o‘tdi. Har birida bu atama turli jarayonlarni anglatishini kuzatishimiz mumkin:

90-yillarning o‘rtalarida raqamlashtirishning birinchi to‘lqini kompyuter savodxonligini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, maktablar va universitetlarda birinchi kompyuter sinflarining paydo bo‘lishini o‘z ichiga oladi.

Ikkinchi bosqichda, 2000-yillarning o‘rtalaridan boshlab, ular o‘quv jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish haqida gapira boshladilar - raqamli qurilmalar va formatlar nafaqat informatika darslarida qo‘llanila boshlandi.

Uchinchi – zamonaviy bosqichda, taxminan, 2019-yildan boshlab, biz raqamli transformatsiya – ta’limning barcha jarayonlarida raqamli texnologiyalardan foydalanish haqida bormoqda.

Ta'limning raqamli transformatsiyasi jarayonida hamma narsa yangilanadi:

rejalashtirilgan ta'lim natijalari va ta'lim mazmuni - zero, insonlar hayotda raqamli kompetensiyalarga qanchalik ko‘p ehtiyoj sezsa bo‘ladi (masalan, davlat organlari bilan deyarli barcha o‘zaro aloqalar endilikda elektron “Yagona darcha” orqali, banklar bilan esa raqamli ilovalar orqali amalga oshiriladi; ko‘pchilikning ishi endi raqamli texnologiyalarsiz tasavvur qilish mumkin emas). Bu esa maktabda bolalarni raqamli texnologiyalardan to‘g‘ri foydalanishga o‘rgatish muhimligini anglatadi;

pedagogik usullar va o‘qitish texnologiyalari, chunki raqamli muhitdagi darslar an'anaviy sinf sinflaridan ko‘p jihatdan farq qiladi (hatto raqamli didaktika tushunchasi paydo bo‘ldi);

ta'lim ishlarini tashkil etish, uning uchun vositalar (texnik vositalar) va bu jarayonni boshqarish.

Keling, butun dunyoda ta'limga yondashuvlarni bunday keng ko‘lamli qayta loyihalash nima uchun zarur bo‘lib qolganini, shuningdek, uning ijobiy va salbiy tomonlarini aniqlashga harakat qilaylik.

Nima uchun raqamli texnologiyalar ta'limga joriy etilmoqda

Ko‘pgina ekspertlar bizning asrimizda ta'limni raqamlashtirishsiz amalga oshirib bo‘lmaydi degan fikrga qo‘shiladilar. Raqamli Internet muhiti hayotimizning ajralmas qismiga aylanib, ko‘plab jarayonlarni osonlashtirgani uchun.

Biz boshqa dunyoda yashashni boshladik! Raqamli endi kelajak emas, balki muqarrar haqiqat va unga alternativa yo‘q, shuning uchun universitetlarni qayta qurish va raqamli etuklikka erishish kerak. Ta'limning kunduzgi formati o‘zgartirilmoqda, talaba va o‘qituvchi o‘rtasidagi masofaviy aloqaning ba'zi elementlari abadiy qoladi.

Muntazam jarayonlarni avtomatlashtirishga, sinf darslari va uy vazifalarini diversifikatsiya qilishga yordam beruvchi raqamli yechimlar va vositalar. Boshqacha qilib aytganda, raqamli vositalardan foydalanish moda masalasi emas, balki shoshilinch zaruratdir.

XV asrda matbaa ixtirosi ta’lim sohasiga ta’sir qilganidek (bundan oldin qo‘lda yozilgan kitoblarning qimmatligi tufayli jonli ma’ruzalar bilim olish va tarqatishning eng keng tarqalgan usuli edi), ta’lim va raqamli texnologiyalar ham o‘zgarmoqda. Va o‘sha paytda yangi imkoniyatlar va yangi vositalar paydo bo‘lishi haqida bo‘lgani kabi, hozir ham shunday.

Bir paytlar odamlar faqat qo‘lda yozishgan, keyin yozuv mashinkalari, keyin matnli dasturlarga ega kompyuterlar paydo bo‘ldi. Bir vaqtlar uzoq masofada joylashgan boshqa odam bilan faqat harflar orqali biror narsani muhokama qilish mumkin edi, keyin telegraf va telefon paydo bo‘ldi, keyin esa ko‘p imkoniyatlarga ega Internet.

Bularning barchasi asosan sanoat inqiloblari konsepsiyasiga mos keladi. Birinchi sanoat inqilobi bug‘ dvigatelining ixtiro qilinishi bilan sodir bo‘ldi, bu ishlab chiqarishni mexanizatsiyalash va temir yo‘l transportini rivojlantirishga turtki bo‘ldi, bu esa o‘z navbatida 18-asr oxirida zavod va fabrikalarning tez o‘sishiga olib keldi.

19-asr oxiri va 20-asr boshlarida **ikkinchi sanoat inqilobi**ning texnik sababi elektr energiyasi va ichki yonuv dvigatelining ixtirosi edi. Yangi ishlab chiqarish texnologiyalari paydo bo‘ldi, telegraf va telefon, avtomobillar, chekka hududlardagi odamlar tezda xabar almashish imkoniyatiga ega bo‘ldilar, shaharlar o‘rtasidagi harakat tezlashdi.

Nihoyat, raqamli texnologiyalar paydo bo‘lgan va elektronika, telekommunikatsiya va shaxsiy kompyuterlarning tarqalishi boshlangan yigirmanchi asrning ikkinchi yarmi odatda **uchinchi sanoat inqilobi** deb ataladi[2].

Internetning rivojlanishi yangi sanoat inqilobining boshlanishi - to‘rtinchisi deb ishoniladi. Sun’iy intellekt, neyron tarmoqlar, kengaytirilgan reallik, narsalar interneti va boshqalarga asoslangan texnologiyalar rivojlanishi kutilmoqda.

Bu inqiloblarning barchasi u yoki bu darajada ta’lim jarayonlariga ta’sir qildi. Agar sodir bo‘lgan texnologik o‘zgarishlarga qaramay, maktab va universitetlarda darslar hali ham kerosin lampalari ostida o‘tkazilsa va talabalar siyohga botirilgan qalam bilan yozishsa, juda g‘alati bo‘lar edi. Xuddi shunday, endi raqamli texnologiyalar imkoniyatlaridan voz kechish ham g‘ayritabiiy bo‘lar edi.

Maktab va universitet qanchalik konservativ bo‘lmasin, jamiyatga mos kelishi kerak. Maktab bitiruvchisi va ayniqsa, universitet bitiruvchisi zamonaviy dunyoda hayotga tayyor bo‘lishi kerak, chunki raqamli texnologiyalar endi hayot va faoliyatning barcha sohalarida mustahkam o‘rnashib oldi[3].

Boshqa tomondan, boshlang‘ich maktabda (va hatto bolalar bog‘chasida) o‘quvchilar allaqachon raqamli texnologiyalar bilan tanish. “Raqamli aborigen” va oldingi avlodlar o‘rtasidagi farqlar, umuman olganda, juda bo‘rttirilgan bo‘lsa ham (masalan, butun dunyo bo‘ylab universitet talabalari hali ham elektron kitoblardan ko‘ra qog‘oz kitoblarni afzal ko‘rishadi), haqiqat shundaki, har bir yangi avlod tobora

koʻproq raqamli muhit bilimiga singib bormoqda. Ta'lim tizimlari esa allaqachon talabalarning kundalik odatlariga moslashishi kerak, zero bu odatlarning aksariyati raqamli.

Ammo ta’limni raqamlashtirish elektron vositalar butun ta’lim muhitini, ayniqsa, oʻqituvchilarni almashtiradi, degani emas. Tadqiqot natijalari bunga qarshi dalolat beradi - oʻrganish oflayn va qisman onlayn rejimda oʻtkaziladigan formatlar, qoida tariqasida, toʻliq masofaviy ta'limdan ham, zamonaviy raqamli vositalardan butunlay voz kechishdan koʻra samaraliroqdir. Amaliyot shuni koʻrsatadiki, sifatli ta'lim doimo oʻqituvchi va kursdoshlar bilan oʻzaro munosabatlarning jonli tajribasini oʻz ichiga oladi - ham hech qanday fikr-mulohazasiz onlayn kurs va zerikarli ma'ruzadan keyin hech kim savol bermaydi.

Raqamlashtirish ta’limda qanday foyda keltirishi mumkin?

Bugungi kunda ta’limda raqamli texnologiyalarning samaradorligi kamida quyidagi asosiy yoʻnalishlarda tasdiqlangan:

Boshqa barcha sohalarda boʻlgani kabi ta’lim sohasida ham raqamlashtirish tashkiliy vazifalarni soddalashtiradi. Maktabning elektron kundaligida ma'lumotlarni yozib olish va uzatish (masalan, oʻqituvchidan talabaning ota-onasiga va aksincha) qulayroqdir va universitetlar uchun zamonaviy vositalar minglab talabalarning har biri uchun individual jadval yaratishga imkon beradi (shuningdek, uning shaxsiy tanlovini ham hisobga oling).

Raqamlashtirish maktab oʻquvchilari va talabalar uchun ta’limni yanada qulay qiladi. Shunday qilib, gibrid oʻqitish imkoniyatlari, ba'zi talabalar oʻqituvchi bilan sinfda boʻlsa va ba'zilari uydan masofadan bogʻlanganda, maktab oʻquvchilari va talabalarga jismoniy jihatdan qatnasha olmaganlarida (masalan, kasallik tufayli) darslarni qoldirmaslikka imkon beradi. Raqamli texnologiyalar odatiy sinf formati bilan bir qatorda qoʻllanilganda aralash ta’lim imkoniyati oʻrganishni individuallashtirishga yordam beradi: koʻproq qobiliyatli oʻquvchilarga murakkabroq mavzular va mashgʻulotlar beriladi, zaif oʻquvchilarga esa ular uchun eng qiyin mavzular ustida ishlashga yordam beradi. . Toʻliq onlayn dasturlar bilan siz jismoniy jihatdan istalgan joydan oʻrganishingiz va imtihon topshirishingiz mumkin.

Onlayn odatdagi formatga qaraganda ancha kengroq ta'lim mazmuniga kirish imkonini beradi. Dunyoning yetakchi universitetlarining ommaviy kurslarini oʻtkazadigan yirik onlayn platformalar (Coursera va boshqa shunga oʻxshash loyihalar) dunyoning istalgan burchagidan kelgan odamga, masalan, Garvard yoki Moskva davlat universitetidan ma'ruzalarni tinglash imkonini beradi. Bunday platformalar paydo boʻlgunga qadar faqat tegishli universitetlar talabalari bunday imkoniyatga ega edi, lekin hamma ham u yerga oʻqishga kirish imkoniga ega emas. Hozirgi kunda turli universitetlar oʻz dasturlariga boshqa yetakchi universitetlarning tayyor ma'ruza kurslarini kiritishlari mumkin[4].

Internetdagi ta'lim mazmunining xilma-xilligi onlayn kurslar bilan tugamaydi. Mavzu noaniq boʻlib qolsa, maktab oʻquvchilari uchun ham, talabalar uchun ham boshqa oʻqituvchining tushuntirishini koʻrish yoki oʻqish, shuningdek, turli mashqlar, masala va misollar yordamida bilimlarni mashq qilish foydalidir. Raqamli echimlar har bir talaba uchun alohida koʻplab yangi, takrorlanmaydigan vazifalarni yaratishga imkon beradi[5].

Virtual muhit xavfsiz muhitda haqiqiy hayot koʻnikmalarini mashq qilish imkonini beradi. Agar biror narsani darhol "hayotdagidek" qilish xavfli, imkonsiz yoki juda qimmat boʻlsa (masalan, siz darhol shifokor talabasini haqiqiy bemor bilan operatsiya stoliga qoʻya olmaysiz va siz darhol talaba uchuvchini qoʻyolmaysiz. haqiqiy samolyot boshqaruvida), keyin VR texnologiyalari kelishiga yordam beradi.

Raqamli muhitda oʻrganish ma'lumotlarni toʻplash va keyinchalik ta'lim jarayonini yaxshilash uchun ularni tahlil qilish imkonini beradi. Oʻrganish analitikasi nafaqat keng koʻlamli ta'lim tizimlarida boshqaruv vositasi, balki bir nechta sinflar bilan ishlaydigan oʻqituvchi uchun ham foydali boʻlishi mumkin. Maxsus onlayn test oʻqituvchilarga oʻz sinfidagi qiyinchiliklarini yoki aksincha, ilgari

ko‘rmagan muvaffaqiyatlarini ko‘rishga imkon berganiga misollar mavjud. Bu ma'noda texnologiya xolisdir. Va, masalan, oliy ta'limda, katta ma'lumotlar talabalarni haydab chiqarish ehtimolini baholashga yordam beradi va hozirgi abituriyentlarning kelajakda qanday o‘qishini bashorat qiladi.

Muxtasar qilib aytganda, raqamlashtirish o‘qituvchi va u bilan jonli muloqotda bo‘lgan an'anaviy ta'lim formatini almashtirmaydi. Bu, bir tomondan, an'anaviy formatga muqobil bo‘lsa, ikkinchi tomondan, uni qo‘llab-quvvatlash, yangi qulay vositalar.

Foydalangan manbalar:

1. Тожибоева Гулмира Рифовна. (2022). ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ. Всемирный журнал научных исследований , 2 (1), 94–99. Получено с

2. Тожибоева Г. Р., Нигметова Х. ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ //Conferencea. – 2022. – С. 14-16.

3. Tojiboeva, G. R. "Shaxsga yo’naltirilgan yondashuv asosida kasbiy kompetentlikni rivojlantirish masalalari." Таълимни ташкил этишнинг педагогик-психологик жиҳатлари 1.1 (2022): 186-191.

PEDAGOGIK KONFLIKTLARNI BARTARAF ETISHDA “RAQAMLI PEDAGOGIKA”NING IMKONIYATLARI

Umarova Zuxra Abduraxmanovna
CHDPU dotsent v.b.,
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: maqolada ta’lim jarayonida pedagogik konfliktlarni bartaraf etishda “Raqamli pedagogika” imkoniyatlaridan foydalanish to‘g‘risida fikr yuritilgan.

Tayanch tushunchalar: pedagogika, konflikt, ta’lim, raqamlashtirish, imkoniyat, yondashuv, ko‘nikma.

Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida 2026 yilga qadar mamlakatimizda sifqatli ta’lim ko‘rsatkichlariga erishish vazifalari qo‘yilgan [1]. Ta’lim sifatiga erishish uchun bu jarayondagi muammolarni aniqlash va o‘z vaqtida hal etib borish muhim o‘rin tutadi. Shu jihatdan pedagogik konfliktlarni bartaraf etish ta’lim sifatiga erishishning muhim omillaridan biridir [2]. Bu o‘rinda e’tiboringizni raqamli pedagogik ta’limning pedagogik konfliktlarni bartaraf etishdagi imkoniyatlari masalalasi tahliliga tortamiz.

Pedagogik konfliktlar xususiyatlari. Ta’lim jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchi, o‘quvchilararo va o‘quvchi hamda ota-onalar o‘rtasida muddatli kelishmovchiliklar yoki o‘zaro tushunmovchiliklar muntazam ro‘y berib turadi. Ana shu holat pedagogik konfliktlar sifatida qabul qilinadi. Shu jihatdan pedagogik konfliktlarning quyidagi xususiyatlarini idrok etish taqoza etiladi:

1) ta’lim jarayoni “tirik organizm” bo‘lganligi uchun pedagogik konfliktlar tabiiy hodisa hisoblanadi;

2) pedagogik konfliktlar ta’lim jarayoniga nafaqat salbiy, ba’zan maxsus tadbirlarni amalga oshirish zaruriyatini paydo qilishi bilan ijobiy xususiyatga ega bo‘ladi;

3) ta’lim jarayonida ro‘y beradigan pedagogik konfliktlar muddatli, uni hal etish mumkinligi va keskinlikdan xoli komponentlarga asoslanadi;

4) pedagogik konfliktlarni turli vositalar yordamida hal etish imkoniyati mavjud.

Pedagogik konfliktlarga xos bo‘lgan bu xususiyatlar ularni hal etish jarayonida turli shakllar va vositalarga asoslanishini taqoza etadi. Shu jihatdan raqamli pedagogik ta’limga asoslangan “Raqamli pedagogika” imkoniyatlaridan foydalangan holda ta’lim jarayonidagi pedagogik konfliktlarni bartaraf etish muhim ahamiyatga egadir.

“Raqamli pedagogika”ning pedagogik konfliktlarni hal etishdagi o‘rni. Raqamli pedagogik ta’lim jarayonida ta’lim beruvchilar va ta’lim oluvchilar keng imkoniyatlarga ega bo‘lishadi. Chunki kompyuter kabi axborot-kommunikasion texnik vositalarga asoslangan ta’lim ta’lim oluvchilarning qiziqish va layoqatlarini ro‘yobga chiqarishga ustuvor darajada ahamiyat beradi[3]. Shu jihatdan “Raqamli pedagogika”ning pedagogik konfliktlarni hal etishdagi quyidagi imkoniyatlarini ta’kidlab o‘tish joiz:

1) raqamli pedagogik ta’lim axborot-kommunikasion texnik vositalarga tayanganligi uchun uning ta’lim muammolarini hal etishdagi virtual imkoniyati mavjud;

2) raqamli texnologiyaga asoslangan ta’lim jarayonida ta’lim oluvchilar asosan mustaqvil ishlanganligi uchun pedagogik konfliktogenlar ko‘lami kamayadi;

3) raqamli pedagogik ta’lim ta’lim oluvchilarni o‘ziga jalb etuvchanligi bilan ularda o‘zining o‘zligini anglash va mustaqillikka intilish ko‘nikmalarini tarkib toptiradi, bunday ko‘nikmalar pedagogik konfliktlarning paydo bo‘lishiga ta’sir ko‘rsatadi;

4) ta’lim oluvchilarning ta’lim beruvchilarga nisbatan munosabatlarida ishonchlilik paydo bo‘lishi raqamli pedagogik ta’limning keng imkoniyati bo‘lib, u pedagogik konfliktogenlarni bartaraf etadi;

5) raqamli pedagogik ta’lim o‘zgalardan yordam olish xususiyatiga ega va shu sababli ta’lim oluvchilar o‘zaro munosabatlarda ijobiylikka amal qilishga intiladi.

“Raqamli pedagogika”ning bunday imkoniyatlaridan foydalangan holda pedagogik konfliktlarni bartaraf etish muhim ahamiyatga ega. Shuni alohida ta’kidlash lozimki, raqamlai pedagogik ta’lim ta’lim oluvchiga erkinlik berish xususiyati bilan pedagogik konfliktlarni bartaraf etishda ta’lim oluvchining o‘zini faollashtirishga asoslanadi. Buning ma’nosi shuki, konfliktga kirishgan ta’lim oluvchilarning o‘zlari uni bartaraf etish tashabbuskori bo‘ladi.

“Raqamli pedagogika” imkoniyatlaridan foydalanishni tashkil qilish. Ta’lim jarayonida yuzaga keladigan pel\dagogik konfliktlarni bartaraf etishda raqamli pedagogik ta’lim imkoniyatlaridan foydalanish metodikasini ishlab chiqish dolzarb bo‘lib turibdi. Buning uchun quyidagilarning amalga oshirilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi:

1) kompyuterli dasturga asoslangan pedagogik konfliktlarni bartaraf etish metodikasini ishlab chiqish;

2) masofadan turib pedagogik konfliktlarni bartaraf etishning kompyuterli texnologiyasini yaratish va joriy etish;

3) oliy pedagogik ta’limning mutaxassislik va tanlov fanlarini pedagogik konfliktlarni “Raqamli pedagogika” imkoniyatlaridan foydalangan holda bartaraf etish mavzusi va o‘quv materiallari bilan boyitish;

4) oliy pedagogik ta’lim jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarni raqamli pedagogik ta’lim metodlari asosida pedagogik konfliktlarni bartaraf etish bilan qurollantirish;

5) oliy pedagogik ta’lim muassasalarining “Talabalar akademiyasi” tuzilmasida pedagogik konfliktlarni raqamli pedagogik ta’lim imkoniyatlaridan foydalanib bartaraf etish bo‘yicha treninglar o‘tkazish.

Bunday yondashuv ta’lim jarayonida pedagogik konfliktlarni “Raqamli pedagogika” imkoniyatlaridan foydaloangan holda metodik jihatdan to‘ri bartaraf etish imkoniyatlarini beradi.

“Raqamli pedagogika” nisbatan nazariy, metodik va amaliy jihatdan yangi fan sifatida tarkib topayotgan hodisadir. Shu sababli bu jarayonda pedagogik konfliktlar muammosi bo‘yicha ham yondashuvlarning ifodalanishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Kezi kelganda ta’kidlash lozimki, “Raqamli pedagogika” metodologiyasi asosida pedagogik konfliktlar kabi ta’lim muammolarini o‘rganib borish muhim ahamiyatga egadir. Shu sababli bu borada o‘ziga xos yondashuvlar va metodlarni ishlab chiqish dolzarb bo‘lib turganligini eslatib o‘tish lozim.

Shunday qilib “Raqamli pedagogika” imkoniyatlaridan foydalangan holda pedagogik konfliktlarni bartaraf etish o‘ziga xos yangi yo‘nalishlardan biridir. Mazkur yangi yo‘nalish bo‘yicha ilmiy, metodik va amaliy ishlanmalarni yaratish taqoza etiladi hamda bu “Raqamli pedagogika”ning *istiqbolli yo‘nalishlaridan* biridir.

Adabiyotlar:

1. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. // www.ziyonet.uz.
2. Golubinyakaya A., Demireva V. Sifrovaya pedagogika. – Nijniy Novgorod, 2021
3. Umarova Z. Boshlang‘ich sinflarda pedagolgshik konflimktlarni bartaraf etish. – Toshkent, 2021

BO‘LAJAK INGLIZ TILI O‘QITUVCHILARINI TAYYORLASHDA RAQAMLI PEDAGOGIK TA’LIMNING AHAMIYATI

Usmonova Qumriniso Saidaliyevna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Boshlang‘ich ta’lim metodikasi kafedrasi o‘qituvchisi
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori
Baxtiyorova Sevara Elyor qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Xorijiy til va adabiyot ta’lim yo‘nalishi 4 bosqich talabasi

Annotatsiya: maqolada bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarini tayyorlashda raqamli pedagogik ta’limning ahamiyati to‘g‘risida fikr yuritilgan.

Tayanch tushunchalar: bo‘lajak o‘qituvchi, ingliz tili, tayyorlash jarayoni, raqamli ta’lim, pedagogik yondashuv, kasbiy ko‘nikma.

“Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili” davlat dasturida bo‘lajak o‘qituvchilarni bugungi kun talablari asosida tayyorlash va ularning kasbiy kompetensiyalarini sifatli tarkib toptirish vazifalari qo‘yilgan [1]. Shu sababli oliy pedagogik ta’lim muassasalari o‘quv jarayonida ta’limning noan’anaviy va innovasion shakllaridan oqilona foydalanish hamda ular vositasida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini talab darajasida shakllantirish ishlari amalga oshirilmoqda. Mazkur masalada bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarini tayyorlashda ham innovatsion ta’lim shakllariga asoslanilayotganligini ta’kidlab o‘tish joiz. Bu o‘rinda e’tiboringizni *bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarini* tayyorlashda raqamli pedagogik ta’limning ahamiyati masalalari tahliliga tortamiz.

Raqamli pedagogik ta’lim mazmuni. Yevropa mamlakatlari ta’lim tajribasini o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, oliy ma’lumotli pedagoglarni tayyorlashda raqamli pedagogik ta’limdan keng foydalanilmoqda [2]. Bunda raqamli pedagogika mazmuni deganda quyidagi qoidaga asoslanilayotganligini eslatib o‘tish joiz: “raqamli pedagogik ta’lim – bu raqamli texnologiyalarga

(kompyuterlar, gajjetlar, davlat dasturlari va x.k.)” asoslangan pedagogik jarayondir. Shu jihatdan raqamli pedagogik ta’lim ana shu texnik vositalarga asoslangan texnologiyalar asosida o‘qitish jarayonini amalga oshiradi.

Raqamli pedagogik ta’lim imkoniyatlarining asosiylari quyidagilardan iborat:

1) o‘qitish jarayoniga raqamli texnologiyalar imkoniyatlaridan keng foydalanish (o‘quv-texnik vositalarga asoslanish);

2) o‘quv–texnik vositalaridan tanqidiy foydalanish (raqamli texnologiyalarga asoslangan o‘qitish majmualaridan tanqidiy foydalanish);

3) ta’lim oluvchining mustaqil o‘qish faoliyatining ustuvor qo‘yilishi (uning o‘quv-texnik vositasi orqali berilgan topshiriq bo‘yicha ma’lumotlarni mustaqil o‘zlashtirish asosida bajarishi);

4) ta’lim oluvchilarda mustaqil o‘qish ko‘nikmalarining ustuvor darajada tarkib topishi.

Raqamli pedagogik ta’limning bunday imkoniyatlari undan oliy pedagogik ta’lim jarayonida ingliz tili o‘qituvchilarini tayyorlashda unumli foydalanishni taqozo etadi.

Ingliz tili o‘qituvchilarini tayyorlashda raqamla pedagogik ta’lim imkoniyatlari. Oliy pedagogik ta’lim jarayonida bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarini tayyorlash uchun raqamla pedagogik ta’lim imkoniyatlaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Buning uchun bizning yondashuvimizga ko‘ra, quyidagilarni yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

1) ingliz tili ta’limi bo‘yicha majburiy va tanlov o‘quv fanlarining o‘quv materiallarini maxsus kompyuterli dastur asosida talabalarga taqdim etish va bunday materiallarni mobil aloqa vositasiga joylashtirish imkoniyatlarini yaratish;

2) ingliz tili ta’limini amalga oshiruvchi professor-o‘qituvchilarning individual raqamli pedagogik ta’lim texnologiyalarini yaratish va ulardan talabalarning o‘z imkoniyatlari darajasida foydalanish mexanizmlarini yo‘lga qo‘yish;

3) raqamli pedagogik ta’limning ingliz tilini o‘rgatish bo‘yicha xorijiy mamlakatlarda yaratilgan metodikalardan foydalanish uchun axborot-resurs markazlarida ma’lumotlar bazasini yaratish;

4) bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining raqamli pedagogik ta’lim asosida istalgan vaqtida kasbiy kompetensiyalarini o‘zlashtirishi uchun oliy pedagogik ta’lim muassasalarining axborot-resurs markazlarining “Ingliz tili” maxsus saytini tashkil etish;

5) raqamli pedagogik texnologiyalar asosida bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarini tayyorldashning ustoz-shogird, masofaviy va mustaqidl noan’anaviy ta’lim shakllrini foydalanishni me’yorlashtirish va uning reglamentini belgilab qo‘yish;

6) raqamli pedagogik ta’lim asosida bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarini tayyorlashning milliy tajribalariga tayangan holda talabalarni ko‘proq mustaqil ta’lim vositasida kasbiy kompetensiyalarini o‘zlashtirishiga erishish.

Bunday yondashuv raqamli pedagogik ta’lim vositasida bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonini chuqurlashtiradi va takomillashtiradi. Bunda asosiy maqsad bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini talab darajasida shakllantirishdan iboratdir.

Raqamli pedagogik ta’lim vositasida bo‘shlajak ingliz tili o‘qituvchilarida tarkib toptiriladigan kasbiy kompetensiyalar. Kompyuter, gadjet va texnologik ta’minot dasturlari kabilarga asoslangan raqamli pedagogik ta’lim bo‘lajak o‘qituvchilarni muhim kasbiy kompetensiyalar bilan qurollantirishini ta’kidlab o‘tish lozim. Bu borada mamlakatimiz va xorijlik pedagog olimlar quyidagi kompetensiyalarning bo‘lajak o‘qituvchilarda tezkor tarkib topishini alohida ta’kidlashadi:

1) o‘quv-texnik vositalardan malakali foydalanish kompetensiyasi;

2) o‘qitish texnoloiyalaridan tanqidiy foydalanish texnologiyasi;

3) o‘qitish texnologiyalariga ijodiy yondashish kompetensiyasi;
4) o‘zi ustida ishlash kompetensiyasi;
5) vaqt omilidan oqilona foydalanish kompetensiyasi;
6) individual o‘qitish metodikasini kashf etish texnologiyasi;
7) loyihalar, taqdimotlar, vodeo va audio fayllar, turli multimediyali o‘qitish jihozlarini mohirona tayyorlash kompetensiyasi;
8) o‘quv adabiyotlari materiallarini qayta ishlay olish kompetensiyasi;
9) har bir ta’lim oluvchi bilan individual ishlay olish kompetensiyasi.

Bu kompetensiyalar majmui hozirgi zamon ingliz tili o‘qituvchilari uchun dolzarb bo‘lib turganligini eslatib o‘tish joiz. Shu sababli mamlakatimiz oliy pedagogik ta’lim muassasalarida raqamli pedagogik ta’lim imkoniyatlaridan foydalanish ko‘lamini kengaytirish talabalarning mustaqil faoliyatini kuchaytirishga xizmat qiladi [3].

Kezi kelganda shuni ta’kidlab o‘tish lozimki, bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarini tayyorlashda raqamli pedagogik ta’lim imkoniyatlaridan foydalanish uchun quyidagilarni amalga oshirish dolzarb bo‘lib turibdi:

a) raqamli pedagogik ta’lim resurslaridan foydlanish metodikasini ishlab chiqish;

b) ingliz tilini o‘rgatish bo‘yicha o‘quv materiallarini talabalar tomonidan istalgan vaqtda mobil aloqa vositasi yoki gadjet kabi texnik imkoniyatlarga joylab olish texnologiyasini yo‘lga qo‘yish;

v) raqamli pedagogik ta’lim asosida ingliz tilini o‘zlashtirish bo‘yicha bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini baholash mezonlarini belgilab qo‘yish;

g) ingliz tili ta’limi bo‘yicha majburiy va o‘quv fanlarida foydalanilayotgan raqamli pedagogik ta’lim texnologiyalarini yagonalashgan vositalar asosida o‘zlashtirish mexanizmlarini amaliyotga joriy etish.

Bunday yondashuv bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarini tayyorlashda raqamli pedagogik ta’lim imkoniyatlaridan asosli foydalanish uchun vositalar majmuini taqdim etadi.

Shunday qilib bo‘lajak *ingliz tili o‘qituvchilarini tayyorlashda raqamli pedagogik ta’lim metodikasini ishlab chiqish* “Raqamli pedagogika” fanining bugungi kundagi eng muhim yo‘nalishlaridan biri ekanligini idrok etish taqozo etiladi. Bu masalada oliy pedagogik ta’lim muassasalarining imkoniyatlari keng ekanligini eslatib o‘tish joiz.

Adabiyotlar:

1. “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili” davlat dasturi. // www. ziyonet.uz
2. Шпитцер М. Антимозг: цифровые технологии и мозг. – Москва: АСТ, 2012
3. Jabborova O., Baxtiyorova S.E. Bo‘lajak ingliz tili pedagoglarini xalqaro ta’lim dasturlari bilan tanishtirish yo‘nalishlari. Муғаллим ҳем узликсиз билимлендириў, 2023/ 1/3-son. 44-47 b.

RAQAMLI PEDAGOGIK TA’LIM ASOSIDA BO‘LAJAK TARJIMON-O‘QITUVCHILARNING “XXI ASR MALAKASI” BO‘YICHA KASBIY KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH

Yusupova Muhabbat Anatolyevna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Ingliz tili va adabiyoti kafedrasi mudiri
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent
Baxtiyorova Sevinch Elyor qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Xorijiy til va adabiyot ta’lim yo’nalishi 3 bosqich talabasi

Annotatsiya: maqolada raqamli pedagogik ta’lim asosida bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarning “XXI asr malakasi” bo‘yicha kasbiy kompetensiyasini shakllantirish masalasida fikr yuritilgan.

Tayanch tushunchalar: raqamli pedagogika, ta’lim jarayoni, tarjimon-o‘qituvchi, kasbiy bilim va ko‘nikma, kasbiy kompetensiya.

Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida belgilangan sifatli ta’lim ko‘rsatkichlariga erishish vazifalari ijrosi jarayonida bo‘lajak ingliz tili bo‘yicha tarjimon-o‘qituvchilarni tayyorlash ham muhim o‘rin tutadi [1]. Shu sababli bu masalada pedagogik ta’lining eng muhim va zamonaviy shakllaridan foydalanish dolzarb hisoblanadi. Raqamli pedagogik ta’lim ana shunday zamonaviy va bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda keng imkoniyatlarni beruvchi yangi ta’lim shakllaridan biridir. Bu o‘rinda e’tiboringizni bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarning zamonaviy kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda raqamli pedagogik ta’limning imkoniyatlari tahliliga tortamiz.

Muammoning qo‘yilishi. Bugungi kunda oliy pedagogik ta’lim jarayonida ingliz tili bo‘yicha bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini talab darajasida shakllantirish ishlari amalga oshirilmoqda. Chunki xorijiy til o‘qituvchisi kelgusi faoliyatida pedagog va tarjimon sifatida amaliy amaliyotda bo‘lishi hozirgi zamon rivojlanishning ehtiyojlaridan biri hisoblanadi. Shu sababli oliy pedagogik ta’lim jarayonida bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini bugungi kun talablari asosida shakllantirish dolzarb bo‘lib turibdi. Bunda ayniqsa mazkur toifa mutaxassislarning “XXI asr malakasi” bo‘yicha kasbiy kompetensiyasini tarkib toptirish muhim ahamiyatga ega. Bu kompetensiyalar majmui pedagog kadrlarning bugungi kun talablari asosida faoliyat yuritishida asos bo‘ladi.

2015 yili Butunjahon iqtisodiy forumi “Yangi ta’lim ehtiyoji: texnologiyalar imkoniyatlaridan foydalanish” tavsiyalarini qabul qildi va unda XXI asr malakasi tizimini taqdim etdi [2]. Butundunyo mamlakatlari ta’lim tizimida mazkur malakalar bo‘yicha mutaxassislarni tayyorlash ishlari amalga oshirilmoqda. Bu malakalarning asosi quyidagilardan iborat:

1) chuqur savodxonlik (xorijiy tilni bilish, hisobni bilish, ilmiylik, kompyuter bilan ishlashni bilish, moliyaviy barqarorlikni bilish, fuqarolik va madaniy ko‘nikmali bo‘lish);
2) kompetensiyalik (tanqidiy fikrlash, ijodiylik, komunikativlik, hamkorlik);
3) ahloqli bo‘lish (insonparvarlik, tashabbuskorlik, qat’iyatlik, moslashuvchanlik, yetakchilik, ijtimoiylik).

Ushbu XXI asr malakasi bo‘yicha bo‘lajak tarjimon o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini shalklantirishda raqamli pedagogik ta’limning ahamiyati muhimdir.

Muammoning yechimi. Mamlakatimiz oliy pedagogik ta’lim muassasalari raqamli pedagogik ta’limni amalga oshirish bo‘yicha o‘ziga xos sharoitlar, imkoniyatlar va vositalarga ega. Shu sababli raqamli pedagogik ta’lim asosida bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarning “XXI asr malakasi”ga asoslangan kasbiy kompetensiyasini shakllantirish imkoniyatlari mavjud. Bu masalada bizningcha, quyidagicha yondashish kutilgan samarani beradi:

1. *Chuqur savodxonlik bilan qurollantirish*. Bunda raqamli pedagogik ta’limning quyidagi shakllaridan foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

a) kompyuterli dastur asosida texnologiyalarga tayangan kasbiy bilimlarni berish;

b) masofaviy ta’lim shakli asosida kasbiy bilim berish;

v) maxsus kurs vositasida kasbiy bilim berish (bunda o‘quv materiallari elektron shaklda taqdim etiladi).

2. *Kompetensiyani shakllantirish*. Bunda raqamli pedagogik ta’limning quyidagi metodlariga asoslanish maqsadga muvofiq bo‘ladi [3]:

a) muammoli metod (muayyan muammo bo‘yicha o‘qituvchi uni muhokama qilish uchun vaziyat yaratadi va bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchi uning yechimi bo‘yicha ma’lumotlarni izlaydi hamda tahlil qiladi);

b) loyiha metodi (bunda o‘qituvchi muayyan bilimni egallash uchun loyiha tuzish topshirig‘ini beradi va bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilar loyihani ishlab chiqadi, ular tomonidan ishlab chiqilgan loyihani baholashda ijodiy va tanqidiy fikrlash darajasiga asoslaniladi);

v) topshiriq metodi (bunda o‘qituvchi muayyan mavzu bo‘yicha topshiriq beradi, bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilar berilgan topshiriqning yechimi bo‘yicha ma’lumotlarni turli texnologik ishlanmalardan topadi va muammoning yechimini beradi, o‘qituvchi uni baholashda muammoning yechimi bo‘yicha taqdim etilgan video, tasviriy va multimediyali vositalarning to‘g‘ri qo‘llanilganligiga asoslaniladi);

g) hodisa metodi (bunda o‘qituvchi ta’limga oid muayyan hodisa bo‘yicha tahlilni amalga oshirish topshirig‘ini beradi, bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilar turli ma’lumotlar asosida shu hodisaning jamiyatda ijobiy yoki salbiy o‘rin tutishi bo‘yicha taqdimot o‘tkazishadi, uni baholashda taqdimotda qo‘llanilgan raqamli texnologiyalarga asoslaniladi).

Mazkur metodlar asosida tarjimon-o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirish kutilgan samarani beradi.

Kutilayotgan natija. Raqamli pedagogik ta’lim asosida bo‘lajak tarjimon-pedagoglarning “XXI asr malakasi” asosida kasbiy kompetensiyasini shakllantirishning samaradorligi muhim ahamiyatga egadir. Shu sababli uni aniqlashda quyidagilarga asoslanish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

a) bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarda tanqidiy fikrlash, ijodiylik, kommunikativlik va hamkorlik ko‘nikmalarining shakllanganlik darajasi;

b) bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarda o‘zlarining kasbiy tili bo‘yicha grammatik, nutqiy va tajribaviy ko‘nikmalarning shakllanganlik darajasi;

v) bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarning kasbiy faoliyatga tayyorlik darajasi.

Mazkur mezonlar asosida bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarning “XXI asr malaka”si bo‘yicha kasbiy kompetensiyasi shakllanganligi aniqlanadi va baholanadi. Buning natijasida mazkur toifa mutaxassislarni tayyorlashda dunyo miqyosida amal qilinayotgan tizimga moslashish tarkib topadi.

Bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarning “XXI asr malakasi”ga asoslangan kasbiy kompetensiyaga ega bo‘lishi quyidagi ehtiyojlar bilan bog‘liqdir:

1) jamiyatimizning innovasion rivojlanib borayotganligi va bunda shaxsning faolligiga ehtiyojning yuqori ekanligi;

2) mamlakatimiz ta’lim jarayoniga xalqaro ta’lim dasturlarining joriy etilayotganligi;

3) yosh avlodga kamida ikki xorijiy tilni o‘rgatish va ularni til madaniyati nuqtai nazaridan faollashtirib borish zaruriyati;

4) tarjimon-o‘qituvchilarning faoliyatida zamonaviy talabining ortib borayotganligi.

Shu sababli oliy pedagogik ta’lim jarayonida raqamli pedagogik ta’limning imkoniyatlaridan foydalangan holda zamonaviy pedagog kadrlarni tayyorlash ehtiyoji idrok etilmoqda.

Shunday qilib bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarning “XXI asr malakasi” bo‘yicha kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda raqamli pedagogik ta’limning imkoniyatlari kengdir. Bu masala bo‘yicha raqamli texnologiyalarga asoslangan mazkur ta’limning turli shakllaridan foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Adabiyotlar:

1. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. // www.ziyonet.uz
2. Robertson S.A. The teaching of English in schools which study no foreign language. The journal of education. 1907.
3. World economic forum. New vision for education: Unlocking the potential of technology. Vancouver, BC: British Columbia teachers federation, 2015

BOSHLANG‘ICH TA’LIM YO‘NALISHI TALABALARIDA RAQAMLI TA’LIM ORQALI EKOPEDAGOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANISHIDA Eko-STEAM YONDASHUVNING IMKONIYATLARI

Kuchkinov Abdumalik Yuldashovich,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrasi dotsenti,

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalarida raqamli ta’lim orqali yeko-pedagogik kompetentligini rivojlantirishda yeko-steam yondashuvidan foydalanish imkoniyatlari va ijodiy qobiliyatlarni namoyon qilish, mustaqil ta’lim orqali fanlararo ekologik madaniyatini shakllantirish haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich, ta’lim, talabal, Eko-STEAM, raqamli ta’lim, ekopedagogika, kompetentlik, rivojlanish, yondashuv, integratsiya, imkoniyatlar.

Kirish. Yangi O‘zbekistonda zamonaviy ta’lim muassasalaridagi integratsiyalashgan ta’lim, o‘quvchining bilim faoliyati va mustaqillik fikrlash hamda o‘quv amaliyotida yo‘naltirish ta’lim sifatida yangi natijalarga erishishga yordam beradi. Atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasida belgilab berilgan atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasi yangi O‘zbekistonning ekologik ta’lim-tarbiyasida “Yangi O‘zbekistonni barpo ekologik tarbiyalashda atrof muhitni muhofaza qilish konsepsiyasida belgilangan «Aholining ekologik madaniyatini oshirish, atrof muhitni muhofaza qilish sohasida davlat organlari faoliyatining oshkoralik darajasini oshirish va fuqarolik jamiyatining rolini kuchaytirish”[1]. Shu munosabat bilan O‘zbekistonda iqlim o‘zgarishi bo‘yicha Parij kelishuvini amalga oshirish bo‘yicha Milliy harakatlar rejasi, 2019-2030, 2030-yillarda “yashil” iqtisodiyotga o‘tish bo‘yicha strategiyalar, yangi davlat boshqaruvini shakllantirish bo‘yicha Milliy harakatlar rejasi ishlab chiqildi va qabul qilindi. tizimi Barqaror rivojlanish sohasida ekologik ofatlarning oldini olish kabi ulkan maqsadlarni amalga oshirishda o‘quvchilariga ekologik ta’lim berish texnologiyasini taqdim etish. Zamonaviy jamiyat iqlim

o‘zgarishi, atrof-muhitning ifloslanishi va tabiiy resurslardan barqaror foydalanish kabi bir qator global ekologik muammolarga duch kelmoqda. Bu muammolarni bartaraf yetish har bir insondan faol ishtirok va mas’uliyatni talab qiladi. Bunday sharoitda ekologik ta’lim ta’lim tizimining tobora muhim tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoev BMT Bosh Assambleyasi 78-sessiyasida Hozirgi vaqtda dunyoda keskin ekologik vaziyat kuzatilib, sayyoramiz miqyosida uchta inqiroz, ya’ni iqlim o‘zgarishi, bioxilma-xillik yo‘qolishi va atrof-muhit ifloslanishi kuchayib borayotganini qayd etib, Markaziy Osiyo iqlim o‘zgarishlari oldida eng zaif mintaqalardan biriga aylanayotganini ko‘rsatib o‘tdi.

Biroq, ekologiya va barqaror rivojlanishni o‘qitishning an’anaviy usullari o‘quvchilarni jalb qilish va rag‘batlantirish imkoniyatlarini cheklashi mumkin. Bunday vaziyatda raqamli texnologiyalardan foydalanish qiziqarli va interaktiv ta’limning samarali vositasiga aylanadi.

Ekologik ta’limni ilmiy, texnik va ijodiy vositalardan (STEAM - fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika) foydalanish bilan birlashtirgan Eko-steam yondashuvi o‘quvchilarning ekologik-pedagogik kompetensiyasini rivojlantirish uchun yangi paradigmani taklif qiladi. Raqamli vositalar, jumladan dasturiy ta’minot, ilovalar va virtual platformalar atrof-muhit muammolarini o‘rganish uchun keng ko‘lamli interfaol o‘quv materiallari va vositalaridan foydalanish imkonini beradi.

Maqsad, raqamli ta’lim orqali boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalarning ekologik-pedagogik kompetensiyasini rivojlantirishda eko-steam yondashuvining imkoniyatlarini ko‘rib chiqishdir. Dasturiy ta’minot mahsulotlari va ilovalari misollari ko‘rib chiqiladi, ularning afzalliklari va potensiallari talabalarni atrof-muhit muammolarini o‘rganish va mas’uliyatli ekologik amaliyotni rivojlantirishga o‘rgatish va rag‘batlantirish uchun. Bundan tashqari, talabalar o‘rtasida hamkorlik va tajriba almashish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi, bu esa kuchli ekologik pedagogik hamjamiyatni yaratishga xizmat qiladi.

Boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilari o‘rtasida raqamli ta’limdan foydalangan holda yekologik-pedagogik kompetentligini rivojlantirishda yeko-steam yondashuvining maqsadlari qo‘ydagilar:

1. Zamonaviy jamiyat duch kelayotgan dolzarb yekologik muammolar va muammolar haqida talabalarning xabardorligini oshirish.

2. O‘quvchilarda yekologik muammolar o‘rtasidagi bog‘liqlikni, shuningdek, ularning sabab va oqibatlarini ko‘rish imkonini beruvchi tizimli fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish.

3. Atrof-muhit va tabiiy resurslarga ongli va mas’uliyatli munosabatni rivojlantirish.

4. Talabalarga atrof-muhit muammolarini baholash va ongli qarorlar qabul qilish imkonini beradigan tanqidiy fikrlash va atrof-muhit ma’lumotlarini tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish.

5. Ijodiy va innovatsion fikrlashni rag‘batlantirish, talabalarga barqaror rivojlanish uchun g‘oyalarni ishlab chiqish va yechimlarni ishlab chiqishga imkon berish.

Yeko-steam yondashuvi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida yekologik va pedagogik kompetentligini rivojlantirishga hissa qo‘shadigan yekologik va rag‘batlantiruvchi ta’lim yelementlarini, shuningdek texnologiyani birlashtiradi. Raqamli ta’lim ushbu jarayonda faol va amaliy o‘rganish uchun interfaol vositalar va resurslardan foydalanish imkonini beruvchi muhim rol o‘ynaydi.

Adabiyotlar tahlili, (Literature review) boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalari raqamli ta’lim orqali ekopedagogik kompetentligini rivojlantirishda eko-steam yondashuvining imkoniyatlarini aks yettiruvchi tegishli ilmiy ishlar va nashrlar tahlil qilindi.

Jumladan, Ye.A.Shishkova, Ye.D.Kornevalarining “O‘quv jarayonida raqamli ekologik ta’limni amalga oshirish imkoniyatlari” maqolasida talabalarning ekologik-pedagogik kompetentligini rivojlantirishda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan raqamli vositalar va texnologiyalarni ko‘rib chiqadilar. Mualliflar o‘rganish uchun interaktiv ta’lim platformalari, virtual reallik, shuningdek, turli ilovalar va o‘yinlardan foydalanishga e’tibor berishadi. Shuningdek, ular o‘quvchilarga olgan bilim va

ko‘nikmalarini amaliyotda qo‘llash imkonini beruvchi loyiha asosidagi mashg‘ulotlardan foydalanishni muhim deb biladilar.

D.V.Poputnikova “Bo‘lajak o‘qituvchilarning raqamli ta’lim orqali ekologik-pedagogik kompetensiyasini rivojlantirish” maqolasida boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarni o‘qitish jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanishning dolzarbligini ko‘rib chiqadi. Muallifning ta’kidlashicha, raqamli ta’lim ekologik-pedagogik kompetensiyani rivojlantirish uchun samarali shart-sharoitlarni yaratish, jumladan, ekologik muammolarni chuqur o‘rganish, virtual yekskursiyalardan foydalanish va ekologik vaziyatlarni modellashtirish imkonini beradi.

A.S.Ivanova “Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining ekologik-pedagogik kompetentligini rivojlantirish uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalari” maqolasida o‘quvchilarning ekologik-pedagogik kompetentligini rivojlantirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) rolini ko‘rib chiqadi. Muallif talabalarga ekologik tamoyillar va muammolarni o‘rgatish uchun interaktiv onlayn platformalar, veb-saytlar va ilovalardan foydalanish imkoniyatlariga ye’tibor qaratadi. Shuningdek, u o‘quvchilarning ekologik bilim va ko‘nikmalarini baholashda Aktdan foydalanishni o‘rganadi. Konstruktorlarning tarkibi statik va dinamik modellarni qurish uchun ulanishning har xil turlari va tamoyillaridan foydalangan holda strukturaviy elementlarni o‘z ichiga oladi[5,6,7,8].

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalarning raqamli o‘qitish orqali ekologik-pedagogik kompetentligini rivojlantirishda eko-steam yondashuvidan foydalanish bir qator afzalliklarga ega. Tadqiqot metodologiyasi adabiyotlarni ko‘rib chiqish, maqsad va vazifalarni aniqlash, ma’lumotlarni to‘plash, tahlil qilish va sharhlash va yakuniy xulosalarni o‘z ichiga oladi. Bu boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilari o‘rtasida raqamli ta’lim orqali yeko-pedagogik kompetentligini rivojlantirishda yeko-steam yondashuvining imkoniyatlari bo‘yicha tizimli va ishonchli tadqiqot natijalarini olish imkonini beradi.

Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalarning ekologik-pedagogik kompetentligini rivojlantirishda eko-steam yondashuvidan foydalanish nafaqat o‘rganish, balki o‘quvchilarni ekologik muammolarni hal qilishga jalb yetishning samarali usuli bo‘lib chiqadi. Eko-steam yondashuvida ishtirok yetish (ekologik, dizayn va texnik, o‘quv va ilmiy loyihalar) boshlang‘ich ta’lim talabalariga raqamli ta’lim orqali ekopedagogik kompetentligini rivojlantirish imkoniyatini beradi. Eko-steam yondashuvi ekologik va ilmiy jihatlarni texnik ko‘nikmalar bilan birlashtirib, talabalarga ekologik muammolar va innovatsion texnologiyalar bilan bog‘liq amaliy loyihalarda ishtirok etish uchun noyob imkoniyatni taqdim etadi.

Raqamli ta’lim talabalarning ekopedagogik kompetensiyasini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi, turli xil axborot resurslaridan, shu jumladan yelektron darsliklar, video materiallar, onlayn kurslar va vebinarlardan foydalanishni ta’minlaydi. Talabalar ekologik muammolarni o‘rganish, raqamli texnologiyalardan foydalangan holda ekologik loyihalarni loyihalash va amalga oshirish imkoniyatiga ega.

Eko-steam yondashuvi talabalarning multimedia ko‘nikmalarini, texnik fikrlashni, jamoaviy ish va muammoli fikrlashni rivojlantiradi, ularning ekopedagogik kompetensiyasining o‘sishiga hissa qo‘shadi. Raqamli o‘quv muhiti talabalarga loyihalar ustida birgalikda ishlash, fikr almashish va ekologiya va raqamli texnologiyalar sohasidagi mutaxassislarning fikr-mulohazalarini olish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli ta’lim orqali Eko-steam yondashuvidan foydalanish talabalarni ekologik muammolarni o‘rganishga va innovatsion yechimlarni ishlab chiqishga faol jalb qilishga yordam beradi. Shu bilan birga, raqamli ta’lim orqali ekologik pedagogik kompetentligini rivojlantirish talabalarning texnologiya va atrof-muhit o‘rtasidagi munosabatlar haqidagi tushunchalarini yaxshilaydi, ularning mas’uliyatini va barqaror rivojlanish muhimligini anglashni rivojlantiradi. Shunday

qilib, raqamli ta’lim orqali eko-pedagogik kompetentligini rivojlantirishda Eko-steam yondashuvi boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi, ularning kasbiy mahoratini rivojlantirishga, ekologik muammolardan xabardor bo‘lishga va muhim ijtimoiy harakatda ishtirok etishga yordam beradi.

Natijada, raqamli ta’lim orqali ekopedagogik kompetentligini rivojlantirishda eko-steam yondashuvidan foydalanish o‘quv jarayonining samaradorligini oshirishi va boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarini kelajakda ekologik muammolarni hal qilishga tayyorlashi mumkin. Siz, ekopdagogik kompetentlikni rivojlanishida eko-steam yondashuvning imkoniyatlari bilan tanishtingiz. Bu model talabalarni ekologik tushunchalar va tajribalar asosida ish qilishga imkon beradi va ularning qobiliyatini rivojlantiradi. Ekopedagogik uslubga asoslangan o‘quv jarayonlarida ekologik g‘oyalar, omil va ko‘nikmalar bilan amaliyotga aylantirilishi ta’mindadir. Eko-steam yondashuv orqali talabalar ekologik muammolar bilan bog‘liq ilmiy jarayonlarga tayyorgarliklarini oshirish va jamiyatga yordam berishga intilishadi. Bunda ular maxsus ekologik tushunchalar va muammolar asosida amaliyotni o‘rganishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «2030-yilgacha bo‘lgan davrda O‘zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5863-son **farmoni** Toshkent, 2019-yil 30-oktyabr.

2. Kuchkinov AY Boshlangich sinf oquvchilarini tabiatni ezozlash ruhida tarbiyalash //Oqituvchilar uchun metodik qollanma–T.:, “Fan va texnologiya. - 2012. - T. 88.

3. Kuchkinov A. Yu. Technologies of Interdisciplinary Approach in the Development of Eco–Steam Educational Competencies of Future Teachers. https://journals.researchparks.org/index.php/IJIE

4. Yuldashovich K. A., Kholi Y. A MODEL FOR THE FORMATION OF PRIMARY EDUCATION STUDENTS’CAREFUL ATTITUDE TO NATURE IN EXTRA-CURRICULUM ACTIVITIES //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022. – T. 2. – №. 11. – S. 68-74.

5. Yuldashovich K. A. STEAM INTEGRATED EDUCATIONAL TEChNOLOGY IN ENHANCING ECO-LEARNING EFFECTIVENESS //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022. – T. 2. – №. 11. – S. 01-05.

MASOFAVIY TA’LIM JARAYONIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Sayidova Muxtaram Xamidullayevna
Chirchiq davlat pedagogika universitetining oqituvchisi

Annotatsiya: Maqolada raqamli texnologiyalarni qo‘llashning samarali ta’lim turi bo‘lgan masafaviy ta’lim va masofaviy ta’lim laboratoriyalari to‘g‘risida fikrlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Masofaviy ta’lim, masofaviy ta’lim laboratoriyalari, interaktiv dialog masofaviy tizimi, aurdino laboratoriyasi.

Raqamli texnologiyalarining kirib kelishi bir necha asrlar davomida o‘zgarmay kelgan holatlarni o‘zgartirib yubordi. Bu odatdagi xat yozishmalari elektron pochta bilan, kutubxonalar esa web-saytlar bilan almashinishida namoyon bo‘ldi. Endilikda esa ta’lim tizimida ta’lim olishning an’anaviy shakllari o‘rniga masofaviy ta’lim elementlari kirib keldi. Zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalari

vositalarini ta’lim jarayoniga kirib kelishi an’anaviy o‘qitish usullariga qo‘shimcha ravishda yangi o‘qitish shakli – masofaviy o‘qitish yaratilishiga omil bo‘ldi.

Masofaviy ta’limda talaba va o‘qituvchi fazoviy bir-biridan ajralgan holda o‘zaro maxsus yaratilgan o‘quv kurslari, nazorat shakllari, elektron aloqa va internetning boshqa texnologiyalari yordamida doimiy muloqotda bo‘ladilar. Raqamli texnologiyasini qo‘llashga asoslangan masofaviy o‘qitish jahon axborot ta’lim tarmog‘iga kirish imkonini beradi, integratsiya va o‘zaro aloqa tamoyiliga ega bo‘lgan muhim bir turkum yangi funksiyalarni bajaradi. Masofaviy o‘qitish barcha ta’lim olish istagi bo‘lganlarga o‘z malakasini uzluksiz oshirish imkonini yaratadi. Bunday o‘qitish jarayonida talaba interaktiv rejimda mustaqil o‘quv-uslubiy materiallarni o‘zlashtiradi, nazoratdan o‘tadi, o‘qituvchining bevosita rahbarligida nazorat ishlarini bajaradi va guruhdagi boshqa «vertikal o‘quv guruhi» talabalari bilan muloqotda bo‘ladi.

Ma’lum sabablarga ko‘ra, ta’lim muassasalarining kunduzgi bo‘limlarida tahsil olish imkoniyati bo‘lmagan, masalan, sog‘lig‘i taqoza etmaydigan, mutaxassisligini o‘zgartirish niyati bo‘lgan yoki yoshi katta, malakasini oshirish niyati bo‘lgan kishilar uchun masofaviy o‘qitish qulay o‘qitish shakli hisoblanadi.

Masofaviy o‘qitishda turli xil axborot va kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalaniladi, ya’ni har bir texnologiya maqsad va masala mohiyatiga bog‘liq. Masalan, an’anaviy bosma usuliga asoslangan o‘qitish vositalari (o‘quv qo‘llanma, darsliklar) talabalarni yangi material bilan tanishtirishga asoslansa, interaktiv audio va video konferensiyalar ma’lum vaqt orasida o‘zaro muloqotda bo‘lishga, elektron pochta to‘g‘ri va teskari aloqa o‘rnatishga, ya’ni xabarlarni jo‘natish va qabul qilishga mo‘ljallangan. Oldindan tasmaga muhrlangan videoma’ruzalar talabalarga ma’ruzalarni tinglash va ko‘rish imkonini bersa, faksimal aloqa, xabarlar, topshiriqlarni tarmoq orqali tezkor almashinish talabalarga o‘zaro teskari aloqa orqali o‘qitish imkonini beradi.

Masofaviy ishlarning masofaviy rejimda bajarilishi pedagogik eksperimentning masofadan boshqarish tizimi tomonidan umumiy telekommunikatsiya tarmoqlari (internet, universitetning mahalliy tarmog‘i) orqali ta’minlanadi.

Laboratoriya ishlariga kirish uchun maxsus dasturiy ta’minot ishlab chiqilgan bo‘lib, uning yordamida foydalanuvchi internet yoki mahalliy tarmoq orqali serverga ulanadi, o‘rganilayotgan sxemadan eksperimental o‘rnatishni va belgilangan maydonga o‘lchash asboblarini o‘rnatish, signal parametrlarini sozlash, so‘rovlarni shakllantirish, natijalarni o‘lchash, qayta ishlash va taqdim etish ishlarini amalga oshiradi [1].

Masofaviy laboratoriyalar ma’lum talablarni hisobga olgan holda ishlab chiqilishi va ishlatilishi kerak:

1) masofaviy laboratoriya ishi ko‘p foydalanuvchi rejimida mavjud bo‘lishi kerak, ya’ni bir xil o‘rnatish bir nechta talabalar tomonidan ma’lum bir jadval bo‘yicha ishlatilishi mumkin;

2) masofaviy uskunalar va laboratoriya stendlari boshqa laboratoriyalarga qo‘shilish uchun texnologik qobiliyatga ega bo‘lishi kerak, ya’ni bir xil mahalliy o‘rnatilgan qurilmalar turli masofaviy ishlar va laboratoriyalarda mavjud bo‘lishi mumkin;

3) masofaviy laboratoriya stendlari 24/7 rejimida bo‘lishi kerak, ya’ni talaba o‘zi uchun qulay vaqtda o‘quv vazifalarini bajarishi mumkin.

Interaktiv dialog masofaviy tizimi (INDUS) internet orqali uzoq obyektlarni boshqarish uchun universitetda ishlab chiqilgan. U eksperimental o‘rnatishni kompyuter (SAP-ATSP platalari) va ilgari keng qo‘llanilgan xalqaro standartlar (masalan, KAMAK) bilan bog‘lash qurilmalaridagi mahalliy ishlanmalarga qaratilgan. Tizim uni qo‘llab-quvvatlash uchun LabVIEW kabi qimmat litsenziyalangan

dasturiy ta’minot muhitini talab qilmaydi va mijozni masofadan boshqarish pulti bilan aloqa qilish uchun HTTP protokolidan foydalanadi.

Shu bilan birga, ma’lumotlarni uzatish funksiyalarini ajratish, veb-server va mijoz kompyuteri o‘rtasida turli xil ishlash rejimlarini o‘rnatish va natijalarni qayta ishlash mavjud bo‘lib, bu tarmoq orqali uzatiladigan ma’lumotlarni minimallashtiradi va vazifalarni tezroq bajaradi. Formalangan tamoyillar tufayli internetga ulangan dasturiy ta’minot va apparat komplekslarini yaratish ilova qilingan dasturiy muhit bilan qimmat import qilingan uskunalarni sotib olishdan ancha arzon.

INDUS tizimida kompyuterlar va DOS va derazalar ostida ishlaydigan turli xil tizim komponentlarini ulash uchun ishlatiladigan dasturiy vositalar Pascal, Delphi, Java, HTML tillarida yozilgan va ulardan foydalanish qulayligini oshirish va eksperimental o‘rnatishni tarmoqni avtomatlashtirish narxini minimallashtirish uchun mavjud mahalliy uskunalarga osongina moslashtirilishi mumkin. Fayllarni turli xil grafik formatlarga aylantirish va o‘lchov natijalarini tasavvur qilish uchun maxsus ishlab chiqilgan dasturiy ta’minot kutubxonalari va mavjud dasturiy muhitlarning standart vositalaridan foydalanish mumkin [2]. Amaliy dasturiy ta’minot ustaxonaning turli tarkibiy qismlariga funksional xizmat ko‘rsatadigan bir qator quyi tizimlarni o‘z ichiga oladi.

Chirchiq davlat pedagogika universitetida mikrokontrollerlarning periferik qurilmalarni boshqarish imkoniyatlarini o‘rganish uchun masofaviy laboratoriya qurilmasi joriy etildi. Ushbu sozlash yordamida talabalar Arduino UNO kontrolleri va kirish chiqish qurilmalari o‘rtasida raqamli va analog signallarni almashish uchun mikrokontroller dasturlash texnologiyalarini o‘zlashtiradilar. Qurilmalarning ishlashini kuzatish veb-kamera yordamida amalga oshiriladi.

Laboratoriya stendi yordamida hal qilingan vazifa ATmega328 mikrokontrollerlarini masofadan o‘rganish, ya’ni: mikrokontroller dasturlash asoslarini masofadan o‘rganish; laboratoriya stendida joylashgan kirish–chiqish moslamalarini masofadan boshqarish; mikrokontroller dasturlash natijalarini masofadan vizual kuzatish.

Buning uchun kalitlarning axborot ledlari qo‘shimcha ravishda raqamli va analog ma’lumotlarni kirish chiqish elementlari bo‘lgan elektron platani o‘z ichiga olgan laboratoriya stendiga kiritiladi; servo dvigatel tomonidan boshqariladigan o‘zgaruvchan qarshilik; laboratoriya stendini masofadan kuzatish uchun veb-kamera; shaxsiy kompyuterga ulangan va masofadan boshqarish pultini ta’minlaydigan ikkita Arduino UNO kontrolleri, laboratoriya stendini masofadan boshqarish.

Masofaviy rejimdagi laboratoriya stendi yordamida talabalar mikrokontrollerni dasturlash va boshqarish bo‘yicha quyidagi laboratoriya ishlarini bajarishlari mumkin [3]:

- ma’lumotlarning raqamli chiqishi (led va mikroelektromotorni boshqarish);
- axborotni raqamli kiritish (kalit holatini aniqlash);
- ma’lumotlarning analog chiqishi, raqamli-analog konversiya (ledlarning yorqinligini va mikroelektromotorning aylanish tezligini o‘zgartirish);
- axborotni analog kiritish, analog-raqamli konversiya (potensiometr milining holatini aniqlash);
- yetti segmentli indikatorni boshqarish.

Shunday qilib, mikrokontrollerlarni masofadan o‘rganish uchun laboratoriya stendi mikrokontroller dasturlash texnologiyalarini masofadan o‘zlashtirishga, boshqaruv moslamalari va ko‘rsatkichlarining ishlashini tahlil qilishga imkon beradi. Talabalarning mustaqil ishini tashkil etishning ushbu shakli o‘quv jarayoni samaradorligini oshirishni ta’minlaydi, mikrokontrollerlarni dasturlash asoslarini o‘zlashtirish vaqtini sezilarli darajada qisqartiradi.

Raqamli texnologiyalarni o‘rganayotganda talabalar raqamli boshqaruv mashinalari bilan ishlashga juda qiziqishadi. Bunday mashinalardan loyiha faoliyatida ayniqsa samarali foydalanish

mumkin. Masofaviy interaktiv laboratoriya ishlarining texnologiyalari, shuningdek, raqamli boshqaruvga ega mashinalarni masofadan boshqarish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Евдокимов, Ю.К. Дистанционные автоматизированные учебные лаборатории и технологии дистанционного учебного эксперимента в техническом вузе / Ю.К. Евдокимов, А.Ю. Кирсанов, А.Ш. Салахова // Открытое образование. – 2009. – № 5. – С. 101-116.
2. Зимин, А.М. Автоматизированный лабораторный практикум с удаленным доступом в техническом университете / А.М. Зимин // Информационные технологии. – 2002. – № 2. – С. 39-43.
3. Китайгородский, М.Д. Дистанционное программирование Arduino [Электронный ресурс]: учебно-методическое пособие : текстовое учебное электронное издание на компакт-диске / М.Д. Китайгородский, И.Н. Смольянинов. – Сыктывкар: Изд-во СГУ им. Питирима Сорокина, 2016. – 1 опт.компакт-диск (CD-ROM).

UZLUKSIZ TA’LIM MAZMUNINING FAN TARMOQLARI BILAN UYG‘UNLASHISHIDA TEXNOLOGIK XARITALARINING O‘RNI

Muxammadiyev Qaxramon Sodiqovich
Chirchiq davlat pedagogika universitetining katta oqituvchisi

Annotatsiya: Uzluksiz ta’limni fan tarmoqlariga uyg‘unlashtirish texnologiyalariga oid olib borilgan ilmiy izlanishlarimiz uning quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirilishi orqali ijobiy natijalarga erishishi mumkin.

Kalit so’zlar: Uzluksiz, texnologiya, tarmoq, predmet, uyg‘unlashtirish texnologiya, pedagogika, tarbiya, ta’lim..

Uzluksiz ta’limni fan tarmoqlari bilan uyg‘unlashtirish bilan o‘quv predmeti, dasturi, rejasi va adabiyotlariga aniq yo‘nalish berish mas’uliyatini bir-biri bilan bog‘lash dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Zero, o‘quvchining ilm-fan va amaliyotga uyg‘unlashish texnologiyalarini faqat o‘quv predmetlari yechish lozim. Chunki o‘quvchilarning hayotiy qarashlarini pedagog kadrning yakka o‘zi to‘la shaklllantira olmasligini amaliyot allaqachon isbotlagan. Yosh avlodning mavjud narsalar xususida o‘z xulosasiga kelishini to‘liq ta’minlash, tashkil etilayotgan dars jarayonlarining asosiy maqsadi ekanini ta’lim muassasalari faoliyatidan payqasa bo‘ladi. Shuning uchun o‘quv adabiyotlari o‘quvchilar faoliyatiga mos ravishda va sifatli yozilishi o‘ta muhim.

Uzluksiz ta’limni fan tarmoqlariga uyg‘unlashtirish texnologiyalariga oid olib borilgan ilmiy izlanishlarimiz uning quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirilishi orqali ijobiy natijalarga erishishi mumkinligini isbotladi. Ular,

a) o‘quv predmetlarining turli xil asossiz nomlanishini bartaraf etish va bu maqsadda o‘quv fanlarining o‘qitilishida alohidalik bilan umummilliylikni ta’minlash;

b) ma’lum kasb-hunarlarni egallash uchun bosh yetakchi “o‘qish” (o‘quvchining ichki imkoniyati) tushunchasi ekanligini darsliklarda keng va siftli ifodalanishiga erishish;

c) kasb-hunar o‘rgatish uchun shakllantirilgan tarqatma va didaktik

materiallar mazmunidan kelib chiqib, harbir kasb hunar uchun alohida o‘qish jarayonini shakllantirish va nihoyat,

d) o‘qishga moyillikni kuchaytiradigan kasb-hunar haqida qiziqarli axborot jamg‘armasini shakllantirishdan iborat.

Takror bo‘lsa-da, yana bir bor, o‘quvchi-yoshlarning sobiq hunar-texnika ta’lim muassasalariga ommaviy jalb etilishi yoki soxta shiorlar ketidan quvish boshqa dolzarb sohalarni o‘qib o‘zlashtirishga to‘sqinlik qilganligini, hatto o‘zining keng dunyoqarashi, savodxolik salohiyati tufayli moddiy farovonlikka erishish yo‘lini topishga ham yo‘l berilmaganligi, o‘zi egallayotgan kasb-hunar to‘g‘risida bilim hosil qilish mumkin bo‘lgan o‘quv fanlarini o‘qish nazarda tutilmaganligini yana bir marotaba ayrim foydali holat deb o‘ylaymiz. Darhaqiqat, yangi taraqqiyot bosqichida fan tarmog‘iga uyg‘unlashish jarayonida konkret ta’lim yo‘nalishidagi mutaxassis yoki biror zamonaviy kasb-hunar egasi bo‘lishni maqsad qilib olgan shaxsni kamol toptirish ishlarini amaliyotda ko‘rish puxta o‘ylangan islohotni taqozo etmoqda. Qolaversa, o‘quvchi-yoshlarni zamonaviy ishlab chiqarish sohalariga tayyorlash ishlari ta’lim muassasalarini tashkil etishdan oldin o‘ylab ko‘rilishi, kasb hunar o‘rgatish jarayonini tubdan yangicha mazmunda shakllantirish lozim.

Ma’lumki, fanga uyg‘unlashish jarayonida o‘quvchilarni amaliy ko‘nikma va malakalar talab etadiigan sohalarga yo‘naltirish, ularda mavjud salohiyatni izlash va uni topishga intilish bilan bog‘liq. Bu ilmiy-tadqiqot sohiblari zimmmasiga muhim vazifa yuklaydi. Zero, fan tarmoqlariga uyg‘unlashtirishdagi faoliyatdan asosiysi – o‘quvchi-yoshlarni nazariy bilim, amaliy ko‘nikma va malakalar talab etadigan sohalarga yo‘naltirilishi dolzarbligicha qolmoqda. Fanga uyg‘unlashish jarayonini izchil va mukammmal tashkil etish uning zamonaviy shakl va yo‘llarini ochib berish, dars jarayonini tshkil etish metadalogiyasini yangicha tushuntirishda muayyan atamalardan foydalanishdan boshlanadi.

O‘quvchida nazariy bilim, amaliy ko‘nikma va malakalar shaklllanishini ta’minlash hamda uzluksiz ta’lim mazmunini fan tarmoqlari bilan uyg‘unlashtirishda muhim o‘rin tutadigan kategoriyalar sirasiga pedagogika, ta’lim, tarbiya, ma’lumot, mantiq kabi, shuningdek, ularni to‘g‘ri talqin etish, uyg‘unlashtirish texnologiyasi tushunilishiga aniqlik kiritish maqsadini quyidagicha izohlashni lozim topdik. Jumladan,

Pedagogika – shaxsni shakllantirishda muayyan maqsad sari qaratilgan tizimning faoliyat hamda ta’lim-tarbiya berish mazmunining shakli va metodlari haqidagi fan.

Tarbiya – o‘quvchi-yoshlar ongini muayyan jamiyatning maqsad va vazifalariga muvoffiq ravishda tarkib toptirish, shaklllantirish va yo‘naltirish jarayoni, shaxning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy-ma’naviy hayotda faol ishtirok etishga qaratilgan barcha ta’sirlar majmui. U ta’lim bilan uzviy bog‘liq va u orqali ta’lim vositasida yuzaga chiqadi.

Ta’lim – bilim berish, amaliy ko ‘nikma va malakalar hosil qilish jarayoni, shaxsni hayotga, faoliyatga tayyorlashning asosiy vositasi. Ta’lim jarayonida ma’lumot olinadi va tarbiya beriladi. Ta’lim mazmuni, mohiyati va salohiyati jamiyatning moddiy hamda madaniy taraqqiyoti darajasi bilan uzviylik asosida belgilanadi.

Ma’lumot – pedagogika fani nuqtai nazaridan shaxsning nazariy bilimi, amaliy ko‘nikma va malakalari majmui. Ma’lumot inson dunyoqarashining shaklllanishi shaxsning har tomonlama kamolga yetishishi, bilimi va ijodiy qobilyatining negizi bo‘lib, u davlat namunasidagi hujjat bilan tastiqlanadi.

Holbuki, bugun uzkuksiz ta’lim jarayoniga fan tarmoqlarini uyg‘unlashtirish jarayonining tub maqsadi bo‘lgan malakali mutaxassis kadrlarni shakllantirish, sohta va noaniq tushunchalarga barham berish vaqti keldi. Aynan shu, afsuski besamar, amaliy asossiz qarashlarning tadqiqot obyekti sifatida dars

jarayoniga to‘g‘ridan to‘g‘ri kirib kelishi, ijobiy natijalarning dars jarayoni va uning amaliyoti hisoblangan o‘qishga kirib kelishini chegaralaydi, fan bilan uyg‘unlashish texnologiyalarini nechog‘lik mukammal shakllanishiga qaramasdan yo‘qqa chiqaradi.

Logika (mantiq) muhokama yuritishning qonun-qoidalari, uslublari, usullari, shakllari haqidagi fanligi aytilgan. “Logika” tushunchasining bir mecha ma’nolari bor. An’anaviy qo‘llanishiga ko‘ra, logikaning uch tomoni mavjud: birinchisi – ontologik, substansial jihatdagi tomoni ham bo‘lib, u obyektiv dunyodagi narsa va hodisalar o‘rtasidagi o‘zaro zarur aloqani o‘rganadi; ikkinchisi – bu gnoseologik tomoni bo‘lib, “bilimlar logikasi” tarzida tushunchalar o‘rtasidagi zarur aloqani ifoda etadi; uchunchisi esa sof logik tomonda iborat (isbotlash va rad etish logikasi) bo‘lib, muhokama yuritishda (xulosa chiqarish) hukmlarning o‘zaro bog‘liqligini tadqiq etadi. Logikanig dastlabki ikki tomoni falsafa, qolaversa dialektik logikaga mansub bo‘lsa, uchunchi tomoni logikaning o‘zini, ya’ni formal logikani tashkil etadi.

“Etika” tushunchasiga kelsak, manbalarda u (xulq, odob) – ijtimoiy ong shakli, inson hayotining eng muhim tomonlaridan biri hisoblangan ahloq, odob masalalarini o‘rganuvchi falsafa fanlari tarmoqlaridan biri hisoblangan. Mazmunan to‘g‘ri shakllantirilgan haqiqiy dars jarayoni, uning tashkil etilish tartib-qoidalari nuqtai nazari bilan qaraganimizda, dars jarayonida etika fani ilmiy xulosalari amaliy samaradorligining yakunida yetakchi soha sifatida o‘zini nomoyon etadi. Xususan, belgilangan talablarga muvoffiq tashkil etilgan uzluksiz ta’lim mazmunini fan tarmoqlari bilan uyg‘unlashtirishga oid tadqiqot ishlarida etikaviy prinsiplar yuqori baholanadi. Etika bilan bog‘liq yana shunim qo‘shimcha qilish kerakki, u uyg‘unlashtirish jarayonida dars o‘tish va uni amaliyotda qo‘llash natijasida erishiladigan ma’naviy-moddiy manfaatdorlik bilan bog‘liq. Negaki, uyg‘unlashtirish jarayonidagi sinfning – dars o‘tish talablari asosida sigfatli mutaxassis bo‘lib shakllanishi, shuning barobarida erishilgan moddiy manfaatdorlikdan foydalanish qachon ijodiy talqin etilsa, shunda haqiqiy ma’rifat va ma’naviyat o‘z ta’sir doirasini jiddiy tarzda kengaytiradi.

O‘quvchilar o‘rtasida, ta’lim muassasalari faoliyatining o‘zgarishi ma’naviyat va ma’rifatning ma’suliyatli ahamiyati ortishi natijasida, uyg‘unlashtirishdagi g‘oyaviy sohtaliklar barham topadi. Shunday ekan, dars jarayonining o‘ziga xos jihatlarini belgilab olish va uyg‘unlashtirish jarayonida ulardan foydalanib, dars mazmunini yanada boyitish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va olijanobnxalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O‘zbekiston”, NMIU, 2017. – 488 b.
2. Kaykovus. Qobusnoma. – Toshkent: Istiqlol, 1994. – 173 b.
3. Mahmudov N. Tilimizning tilla sandig ‘i. – Toshkent, 2009
4. Pedagogika nazariyasi va tarixi 1-qism. Pedagogika nazariyasi. Prof. M.X.Toxtaxodjaebaning umumiy tahriri ostida. – Toshkent, 2006.
5. Рубинштейн, С.Л. Избранные философско-психологические труды: Основы онтологии, логики и психологии / С.Л. Рубинштейн. - М.: Наука, - 463 с.
6. Сазонова, З.С. Интеграция образования, науки, производства /З.С. Сазонова // Высшее образование в России. 2006. № 10. - С. 23-31.

BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA RAQAMLI PEDAGOGIKA ORQALI BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING EKOLOGIK KOMPETENTLIGINI STEAM YONDASHUV ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Tilavova Sayora Bekmuratovna
tilavovasayora@gmail.com
Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Boshlang‘ich ta‘lim metodikasi” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada* Steam yondashuvi (fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika) asosida raqamli texnologiyalardan foydalangan holda boshlang‘ich ta’limda bo‘lajak o‘qituvchilarning ekologik kompetentligini yaxshilashga bag‘ishlangan. *STEAM ta’limida fanlararo* ekologik madaniyatini shakllantirish haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich ta’lim, raqamli, texnologiya, ekologiya, kompetentlik, Steam ta’lim, takomillashtirish.

Bunday sharoitda ekologik ta’lim ta’lim tizimining tobora muhim tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoev BMT Bosh Assambleyasi 78-sessiyasida Hozirgi vaqtda dunyoda keskin ekologik vaziyat kuzatilib, sayyoramiz miqyosida uchta inqiroz, ya’ni iqlim o‘zgarishi, bioxilma-xillik yo‘qolishi va atrof-muhit ifloslanishi kuchayib borayotganini qayd etib, Markaziy Osiyo iqlim o‘zgarishlari oldida eng zaif mintaqalardan biriga aylanayotganini ko‘rsatib o‘tdi [7]. Bo‘lajak o‘qituvchilarning ekologik kompetentligini takomillashtirish atrof-muhitga ongli munosabatni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi va ekologik barqarorlikni ta’minlashga yordam beradi. Hozirgi vaqtda raqamli texnologiyalar bizga o‘quv muhiti va ekologik jihatdan tegishli amaliyotni birlashtirish uchun noyob imkoniyatlarni taqdim etadi. Ta’lim muhitida keng e’tirof etilgan ushbu yondashuvlardan biri steam deb ataladi.

STEM (fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika) yondashuvi turli ilmiy va texnologik fanlarni san’at va matematika bilan birlashtirib, o‘quv fanlariga ijodiy va hal qiluvchi yondashuvni olib keladi. Steam ta’limi g‘oyalarining tug‘ilishi va rivojlanishiga turtki bo‘lgan birinchi yirik ta’lim faylasuflaridan R.Dekart, G. Yakman [3] o‘z nashrlarida ta’kidlagani va o‘zlarining fan metodologiyasiga oid “barcha fanlar bir-biriga shunchalik bog‘langanki, ularni bir vaqtning o‘zida o‘rganish ularni boshqalardan ajratishdan ko‘ra osonroqdir. Demak, har kim narsaning haqiqatini jiddiy tekshirmoqchi bo‘lsa, u alohida fanni tanlamasligi kerak: axir, ularning barchasi bir-biriga bog‘langan va bir-biriga bog‘liqdir”. Raqamli texnologiyalar ushbu maqsadlarga erishishda kuchli vositaga aylanmoqda. Ular o‘quvchilarga boshqalar bilan o‘zaro munosabatlarning yangi shakllarini taklif qilishadi.

STEAM yondashuviga asoslangan boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalar yordamida bo‘lajak o‘qituvchilarning ekologik kompetentligini yaxshilash orqali erishish mumkin bo‘lgan, kutilayotgan natijalarga quyidagilar kirishi mumkin:

Atrof-muhit muammolari bo‘yicha bilimlarni oshirib borish bilan bo‘lajak o‘qituvchilar iqlim o‘zgarishi, bioxilma-xillikni yo‘qotish va atrof-muhitning ifloslanishi kabi ekologik muammolarni yaxshiroq tushunishadi. Natijada ular bolalarga ekologik muammolarni yanada samarali o‘rgatish va ularga kerakli bilimlarni berish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Tadqiqot ko‘nikmalarini rivojlantirish natijasida, raqamli texnologiyalar kelajakdagi o‘qituvchilarga ekologiya sohasida tadqiqotlar olib borish va zamonaviy vositalar va ma’lumotlar

bazalaridan foydalangan holda haqiqiy muammolarni hal qilish imkonini beradi. Bu ularning tanqidiy fikrlash, ma'lumotlarni tahlil qilish va qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Samarali hamkorlik olib borish bilan bir qatorda, raqamli texnologiyalar kelajakdagi o'qituvchilarga turli sohalardagi hamkasblari va mutaxassislari bilan hamkorlik qilish, bilim va tajriba almashish, ekologiya bo'yicha qo'shma loyihalar yaratish imkonini beradi. Bu professional tarmoqni rivojlantirishga hissa qo'shadi va o'quv jarayonini boyitadi.

STEAM ta'limiga ekologik yondashuvni kuchaytirish boshlang'ich ta'limda steam dan foydalanish kelajakdagi o'qituvchilarga ekologik ta'limni birlashtirishga yordam beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili Steam yondashuvi fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematikani birlashtiradi va u boshlang'ich ta'limda ekologik ta'lim uchun samarali xizmat qiladi. Kelajakdagi professor-o'qituvchilarning ekologik malakasini oshirish uchun qo'llanilishi mumkin bo'lgan turli xil raqamli vositalar va texnologiyalar haqida so'z yuritilishi mumkin. Bunga interaktiv dasturlar, o'quv dasturlari, sensorlar, virtual haqiqat va geoaxborot tizimlaridan foydalanish kiradi. steam yondashuvi va raqamli texnologiyalarga asoslangan ekologik ta'lim tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, hamkorlik va aloqa kabi asosiy ko'nikmalarni rivojlantirishga qanday hissa qo'shadi. Mavzuga oid adabiyotlar tahlilini urganishda ekologik ta'limning keng steam kontekstiga qo'shilishi o'quvchilarning o'quv materialiga bo'lgan motivatsiyasi va qiziqishini oshirish va bo'lajak o'qituvchilarning ekologik kompetentligini steam yondashuv asosida takomillashtirishga oid maqolalar, jurnallar tahlil etiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Steam yondashuvi asosida boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalangan holda bo'lajak o'qituvchilarning ekologik kompetentligini oshirish metodologiyasi quyidagi bosqichlarni o'z ichiga olishi mumkin:

- Ekologik ta'limni o'quv dasturiga kiritish: o'quv dasturiga o'quvchilarning yoshi va qobiliyatiga mos keladigan ekologik mavzular va tushunchalar

Atrof-muhitni muhofaza qilish, barqaror rivojlanish va resurslarni tejash masalalariga alohida e'tibor berish zarur

- Raqamli resurslardan foydalanish: interaktiv dasturlar, veb-saytlar, ta'lim dasturlari va simulyatsiyalar kabi raqamli resurslarning keng doirasidan foydalaning. Ushbu manbalar o'quvchilarga ekologik muammolarni o'rganish va ko'nikmalarni rivojlantirishga imkon beradigan o'quv materiallari, o'yinlar, vizualizatsiya va interaktiv vazifalarni taqdim etishi mumkin.

- Virtual sayohatlar va vizualizatsiya: o'quvchilarga turli xil ekotizimlar, energiya tizimlari va tabiat hodisalarini o'rganishga imkon berish uchun virtual sayohatlar va vizualizatsiyadan foydalaning. Buni virtual haqiqat, veb-kameralar yoki o'quvchilarga virtual muhitda atrofdagi dunyo bilan o'zaro aloqada bo'lishga imkon beradigan maxsus dasturlar yordamida amalga oshirish mumkin.

-. Hamkorlik va tajriba almashish: o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi hamkorlikni rag'batlantirish, shuningdek, boshqa maktablar va atrof-muhit bo'yicha mutaxassislar bilan tajriba almashish imkoniyatlarini yaratish. Raqamli texnologiyalar Internet yoki videokonferensiyalar orqali aloqa o'rnatish va fikr almashish, tadqiqot va resurslarni osonlashtiradi.

- Uzluksiz malaka oshirish: o'qituvchilarga kasbiy ta'lim ,ekologik ta'lim va raqamli texnologiyalar sohasida rivojlanishiga yordam beradigan manbalardan foydalanish imkoniyatini beradi. Bu veb-seminarlar, onlayn kurslar yoki konferensiyalarni o'z ichiga olishi mumkin, bu yerda ular hamkasblari bilan bilim almashishlari va o'z amaliyotlari uchun yangi g'oyalarni olishlari mumkin.

Ushbu texnika va yondashuvlar bo'lajak o'qituvchilarga boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalar yordamida ekologik kompetensiyani rivojlantirishga yordam beradi.

Tahlil va natijalar. Steam yondashuvi asosida boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalardan foydalanish borasida bo‘lajak o‘qituvchilarning ekologik kompetentligi amalga oshirish natijsida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Xalq ta’limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Zamonaviy maktab” Davlat dasturini tasdiqlash to‘g‘risida”[2] gi farmoni natijasida, ekologik jihatdan toza materiallar va energiyaning muqobil manbalaridan foydalangan holda ishlab chiqilgan namunaviy loyihalar asosida zamonaviy maktablar qurish; maktablarni, shu jumladan, o‘quv sinflari ichini yangi qulay mebellar, zamonaviy o‘quv va laboratoriya jithozlari, darsliklar va o‘quv uslubiy materiallar, komp’yuter va mul’timedia texnikasi, videokuzatuv tizimlari bilan jihozlash; o‘quv rejalari va dasturlarini optimallashtirish, innovatsion, shu jumladan, masofaviy pedagogik usullardan keng foydalanish, ushbu jarayonning samaradorligini butunlay oshirishni nazarda tutadi. Steam yondashuvi o‘qituvchilarga ekologiya, barqaror rivojlanish va resurslarni tejash sohasidagi bilimlarini kengaytirishga yordam beradi.

Ular yaxshi ma’lumotga ega va bilimdon bo‘lishlari uchun ta’lim resurslari, tegishli tadqiqotlar va eng yaxshi amaliyotlardan foydalanishlari mumkin:

- raqamli vositalar o‘qituvchilarga interaktiv va samarali usullar orqali ta’lim berish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi

- raqamli texnologiyalar tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, hamkorlik va muloqot kabi ko‘nikma va malakalarni rivojlantirish orqali o‘quvchilarni faol va amaliy o‘rganishga jalb qilishi mumkin. Shuningdek, ular haqiqiy ekologik muammolarni o‘rganish, ma’lumotlarni to‘plash va tahlil qilish, yechimlarni ishlab chiqish imkoniyatlarini taqdim etadi.

- raqamli texnologiyalar va steam yondashuvi o‘quv jarayonini o‘quvchilar uchun yanada jozibali va qiziqarli qilishi mumkin. O‘yin elementlari, vizual effektlar va interfaol vazifalardan foydalanish ta’lim motivatsiyasiga hissa qo‘shishi va ekologiya ko‘rsatkichlarni yaxshilaydi.

- atrof-muhitga ijobiy munosabatni shakllantirish: raqamli vositalar o‘qituvchilarga amaliy vaziyatlar va simulyatsiyalarni yaratishga imkon beradi, shu jumladan o‘quvchilar atrof-muhit bilan mohirona munosabatda bo‘lishadi. Konstruktorlarning tarkibi statik va dinamik modellarni qurish uchun ulanishning har xil turlari va tamoyillaridan foydalangan holda strukturaviy elementlarni o‘z ichiga oladi[4,5,6].

Xulosa va takliflar. Steam yondashuviga (fan, texnologiya, muhandislik, san’at, matematika) asoslanib, boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalardan foydalanish kelajakdagi o‘qituvchilarning ekologik kompetentligini yaxshilashga yordam beradi.

Ekologiya bo‘yicha maxsus modullar yoki darslarni yaratish o‘quvchilarga atrof-muhit muammolari sharoitida fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunishga yordam beradi. Zamonaviy ta’limda raqamli texnologiyalar muhim rol o‘ynaydi. Bo‘lajak o‘qituvchilar ekologiyani o‘qitish uchun raqamli manbalar, ilovalar va vositalardan muvaffaqiyatli foydalanish uchun raqamli savodxonlik ko‘nikmalarini rivojlantirishlari kerak. O‘qituvchilar haqiqiy ekologik muammolarni so‘rashlari, guruh loyihalarini o‘tkazishlari va o‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro ta’sir va fikr almashishni osonlashtirishlari mumkin. O‘quvchilarni o‘qitishdan tashqari, ekologik kompetensiya va raqamli texnologiyalardan foydalanish sohasida o‘qituvchilarni doimiy ravishda tayyorlash uchun imkoniyatlar yaratish muhimdir. Ekologik ongni rivojlantirish va raqamli vositalarni o‘zlashtirishga qaratilgan seminarlar, kurslar va vebinarlar o‘qituvchilarga ushbu sohada yanada malakali bo‘lishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «2030-yilgacha bo‘lgan davrda O‘zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5863-son **farmoni** Toshkent, 2019-yil 30-oktyabr.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-5538-сон фармони, 05.09.2018 йил.

[3]. Yakman, G. STEAM Education: an overview of creating a model of integrative education [Electronic resource] / G. Yakman // STEAM Education. – Mode of access: https://steamedu.com/research/. – Date of access: 12.05.2019.

4. Kuchkinov A. Yu. Technologies of Interdisciplinary Approach in the Development of Eco–Steam Educational Competencies of Future Teachers. https://journals.researchparks.org/index.php/IJIE

5. Yuldashovich K. A., Kholi y. a model for the formation of primary education students’careful attitude to nature in extra-curriculum activities //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022. – T. 2. – №. 11. – S. 68-74.

6. Yuldashovich K. A. Steam integrated educational technology in enhancing eco-learning effectiveness //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022. – T. 2. – №. 11. – S. 01-05.

7. https://president.uz/uz/lists/view/6679

UMUMIY O‘RTA TA’LIMDA MOBIL ILOVALARDAN FOYDALANIB MATEMATIKANI O‘QITISH METODIKASI

Arifova Muxlisa Uktamovna

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti o‘qituvchisi

Biz dunyoda matematika sohasida bo’layotgan ilmiy yangiliklarga munosib hissa qo’shish uchun yetarli ilmiy salohiyatga egamiz. Shuning uchun O’zbekistonda matematika fanini rivojlantirib, jahon standartlari darajasida saqlash bizning asosiy maqsadlarimizdan biridir.

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 7 maydagi “Matematika sohasidagi ta’lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi qarori yurtimizda matematika taraqqiyoti uchun mustahkam zamin hozirlaydigan muhim hujjat bo’ldi, deb bemalol ayta olamiz.

Mobil ta’lim o‘quv jarayonini joy va vaqtdan qati’y nazar, tashkil etish uchun ham alohida, ham boshqa axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan birgalikda mobil texnologiyalardan foydalanishni nazarda tutadi. Ta’lim turli shakllarda bo‘lishi mumkin: mobil qurilmalar yordamida o‘quvchilar ta’lim resurslariga kirishlari, boshqa foydalanuvchilar bilan bog‘lanishlari, sinfda va sinfdan tashqari ishlarni yaratishlari mumkin.

Bugungi kunda mobil qurilmalardan (ayniqsa, mobil telefonlar, keyinchalik planshet kompyuterlar) ham o‘quvchilar, ham o‘qituvchilar tomonidan foydali ma’lumotlar olish, o‘quv jarayonini takomillashtirish va yangi ilg’or usullar yordamida boshqarish uchun keng foydalanilmoqda. Mobil ta’lim – “Ta’lim hamma uchun” tamoyilini amalga oshirishning noyob imkoniyatidir.

Mobil texnologiya o‘quv natijalarini baholash jarayonini tezlashtirish hamda o‘quvchilar va o‘qituvchilarga taraqqiyotni tezroq kuzatish imkonini beradigan bir qancha loyihalarda namoyish etilgan. Ushbu loyihalardan biri Nokia Life xizmatining ishga tushirilishi bo‘lib, uning doirasida foydalanuvchilar axborot va ta’lim resurslaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ldilar. Ilgari o‘quvchilar o‘z bilimlarini baholashga asoslangan tavsiyalarni uzoq vaqt kutishlari kerak edi. Endi mobil qurilmalarning interaktiv imkoniyatlari tufayli javobni deyarli bir zumda olishlari mumkin. Bu o‘quvchilarga ta’lim muammolarini tezda aniqlash va asosiy tushunchalarni ko‘rib chiqish imkoniyatini beradi. Smartfonlar va asosiy mobil

qurilmalar uchun mavjud matematik ilovalarning ba’zilari o‘quvchi bajara olmagan muammolarni qanday hal qilishni bosqichma-bosqich ko‘rsatib beradi.

Matematika darslarida mobil qurilmalar ko‘pincha o‘quv ma’lumotlarini o‘z ichiga olgan tovush, matn, video va grafik fayllarni ijro etish vositasi sifatida ishlaydi. Matnli hujjatlar, taqdimotlar, elektron jadvallar, audio va video pleyerlar kabi ilovalardagi fayllarni ko‘rsatishga qodir bo‘lgan mobil qurilmalar platformalari uchun maxsus dasturlardan foydalanishni taqozo etadi. Mobil texnologiyalarni o‘quv jarayoniga moslashtirish haqida tabiiy savol tug‘iladi. O‘qituvchiga mobil ilovalar va ularning xizmatlarni tanlash va foydalanish, o‘quvchilarning ta’lim natijalarini hisobga olgan holda o‘qitish shakllari va usullarini tanlash va sozlash qobiliyati kerak.

Matematika darslarida mobil ilovalar va xizmatlardan foydalanish tajribasini tavsiflovchi nashrlar tobora ko‘payib bormoqda. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchi tayyor mobil ilovalardan foydalanadi, lekin ular har doim ham o‘quv jarayonida hal qilinishi kerak bo‘lgan barcha vazifalarni qamrab olishga imkon bermaydi. Masalan, joriy nazoratni tashkil qilishda o‘qituvchi mobil ilova yoki xizmatni tanlashi, uning imkoniyatlarini o‘rganishi va didaktik materialni mustaqil ishlab chiqishi kerak. Ta’lim jarayonida nazorat muhim rol o‘ynaydi, bu o‘quv materialini o‘rganayotgan o‘quvchilarning bilimlarini tekshirish va baholash, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirishdan iborat.

Ushbu maqsadlar uchun V.V.Datsuk 1-6-sinflarda matematikadan dars berishga qaratilgan **Matific** mobil ilovasini ko‘rib chiqadi. Ushbu mobil ilovada o‘quvchi bonuslar oladigan darajalardan o‘tadigan o‘yinlarni o‘z ichiga oladi. **Matific** o‘yinining tuzilishi 1-6-sinflarda matematikani o‘qitish bo‘yicha o‘quv dasturiga to‘liq mos keladi.

Geometrik masalalarni samarali yechish uchun tekislikda geometrik figuralarni to‘g‘ri tasvirlay bilish kerak. O‘zining maqolasida A.A.Bondar GeoGebra mobil ilovasi yordamida nuqtalarning joylashuvini topish muammolarini ko‘rib chiqadi. Ushbu ilovada chizmalar yaratish va yangi qiziqarli geometrik faktlarni kashf qilish imkonini beruvchi buyruqlar to‘plami mavjud.

Beshinchi sinf misolida matematika darslarini “Flipped classroom” modelidan foydalangan holda loyihalashda A.G.Bormotova va R.F.Mamaligalar dars davomida foydalaniladigan vizual materiallar va amaliy vazifalarni joylashtirish vositasi sifatida **Google** xizmatlaridan foydalanishni taklif qilishdi. Masalan, **Google diski** ba’zi o‘quv materiallarini saqlash joyi sifatida ishlatiladi.

Hozirgi vaqtda o‘quv jarayonidagi muammolarni hal qilish uchun foydalaniladigan mobil ilovalarlarning keng doirasi mavjud. Lekin shu bilan birga, adabiyotlarni va ilmiy tadqiqot ishlarini tahlil qilish jarayonida shunday xulosaga kelish mumkinki, o‘quvchilarning sinf va sinfdan tashqari mashg‘ulotlarida mustaqil ishlarni tashkil etish bilan bog‘liq amaliy tadqiqotlar mavjud emas.

Shunday qilib, umumiy o‘rta ta’lim maktabining matematika darslarida mustaqil ishlarni tashkil etish uchun mobil ilovalar imkoniyatlarini o‘rganish bugungu kundagi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Раскина И.И., Курганова Н.А. Основные способы применения мобильныхустройств на уроках математики и информатики // Информатика в школе.- 2019. - №6 (149). - С. 48-50.

2. Стариченко Б.Е. Педагогический подход к оценке результативности использования ИКТ в решении образовательных задач // Педагогическое образование в России. 2018. № 8. С. 153-162.

3. Рекомендации по политике в области мобильного обучения // Институт ЮНЕСКО по информационным технологиям в образовании URL: https://iite.unesco.org/pics/publications/ru/files/3214738.pdf (датаобращения: 19.04.2020).

O‘ZBEKISTONDA MILLATLARARO TOTUVLIK VA DINIY BAG‘RIKENGLIKNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYaTLARI

Badalova Barno
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: Maqola millatlararo totuvlik haqida, milliy go’yamiz, diniy bag’rikenglik haqida gap borgan.

Kalit so‘zlar: chidamlilik, bardoshlik, toqatlilik, o‘zgacha qarashlar va xarakatlarga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, muruvvatlilik, kechirimlilik, mexribonlik, xamdardlik.

Bugungi kunda xavfsizlik masalalari butun dunèda eng dolzarb masala bo‘lib qolmoqda. Yil sayin davlatlar tomonidan mudofaa tizimi va xarbiy sohaga ajratilaètgan xarajatlarining oshib borishi fikrimizni tasdiqlaydi. Biroq, faqatgina zamonaviy qurol-yarog‘ga ega bo‘lishning o‘zigina xavfsizlikni ta’minlamaydi. Chunki , guvoh bo‘lib turganimizdek, zamonaviy buzg‘unchi kuchlar jang qilmay, balki to‘satdan qo‘poruvchilik amaliètlarini qo‘llash, xarbiy emas , balki tinch, aholini nishonga olish kabi qabih usullardan foydalanadi. Bunda esa, milliy va diniy nizolarni keltirib chiqarish asosiy maqsad hisoblanadi.

XX asrning ikkinchi yarmida davlat huquqiy, etno xududiy va etnodemografik zaminda 300 dan ortiq katta-kichik nizolar qayd qilingani ham ushbu fikrning o‘rinli ekanini tasdiqlaydi.

Millatlar mavjud ekan, ular o‘rtasida o‘zaro munosabatlar xam bo‘ladi. Shunday ekan, bugun globallashu- vining bu jaraènga o‘tkazaètgan salbiy ta’sirining oldini olish haqida bosh qotirish va samarali mexanizmlarni topish o‘z mustaqilligini, erkini, o‘ziga xosligini qadrlashga qodir bo‘lgan barcha millatlar oldida turgan eng dolzarb vazifa xisoblanadi.

Mamlakatizmida ham millatlararo totuvlikni ta’minlash orqali tinchlik va hamjixatlikni mustaxkamlab borish g‘oyasi davlatimiz birinchi rahbarlarining doimiy diqqat markazida bo‘lib qelgan.

Prezidentimiz Shavkat Mirzièev keyinchalik barcha nutq va ma’ruzalarida tinchlikni ta’minlash, millatlar va dinlararo totuvlik muhitini qo‘llab-quvvatlash, din niqobidagi ekstremizm va terrorizmga qarshi aèvsiz kurash masalalarini asosiy tamoyil sifatida olg‘a surib kelmokda.

Prezidentimiz tashabbusi bilan ―2017-2021 yillarda O‘zbekistan Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Xarakatlar strategiyasi‖ ishlab chiqildi. Strategiyada beshinchi yo‘nalish sifatida «Xavfsilik, millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglikni ta’minlash hamda chuqur o‘ylangan, o‘zaro manfaatli va amaliy tashqi sièsat sohasidagi ustuvor yo‘nalishlar» [1[belgilandi. Bu ham yurtimizda fuqarolarimiz xavfsizligi, millatlar va diniy bag‘rikenglikka berilaètgan ulkan e’tibordan dalolat beradi.

―Bag‘rikenglik‖ tushunchasi ilmiy faoliyat va ijtimoiy haètning turli sohalari, jumladan, sièsat va sièsatshunoslik, sotsiologiya, falsafa, ilohièt, ijtimoiy ahloq, qièsiy dinshunoslik kabi fanlar doirasida keng istifoda etiladi. Lotincha «tolerare» ya’ni «chidamoq», «sabr qilmoq» ma’nosini anglatkan ―tolerantlik‖ so‘zi, asosan biror narsani, o‘zgacha fikr èki qarashni. O‘z shaxsiy tushunchalaridan qat’iy nazar.

Imkon qadar bag‘rikenglik va chidam bilan qabul qilishni anglatadi. Hususan, ushbu tushuncha deyarli barcha tillarda bir xil èki bir-birini to‘ldiruvchi ma’no kasb etib, ―chidamlilik‖, ―bardoshlik‖, ―toqatlilik‖, o‘zgacha qarashlar va xarakatlarga hurmat bilan munosabatda bo‘lish‖, ―muruvvatlilik‖, ―kechirimlilik‖, ―mexribonlik‖, ―xamdardlik‖ kabi ma’nolarga ega.

Taraqqiètning asosiy omillaridan biri bo‘lgan bag‘rikenglik borasida 1995 yil 16 noyabrda BMT tizimida Fan, ta’lim va madaniyat sohasida ihtisoslashgan tashkilot (YuNESKO) bosh konferensiyasining 28-sessiyasida ―Bag‘rikenglik tamoyillari Deklaratsiyasi‖ qabul qilindi. Deklaratsiyada irqi, jinsi, kelib chiqishi, tili, dinidan qat’i nazar, bag‘rikenglikni tag‘rib etish, inson huquq va erkinliklariga hurmat bilan qarash kabi majburiyatlar belgilab qo‘yilgan.

1998 yil 6 noyabrda Toshkentda o‘tkazilgan YuNESKO Ijroiya Kengashining 155- sessiyasida ―Tinchlik madaniyati va YuNESKOning a’zo davlatlaridagi faoliyati‖ deklaratsiyasi qabul qilindi.

YuNESKOning ―Tinchlik madaniyati‖ konsepsiyasi BMT tomonidan ma’qullanib, 2000 yil ―Xalqaro tinchlik madaniyati yili‖, 2001 yil esa ―Xalqaro madaniyatlaro muloqot yili‖ deb elon qilindi.

O‘zbekiston dièrida qadimdan turli sivilizatsiya vakillari, madaniy qatlamlar, xilmaxil e’tiqod va dunèqarashlar ènma-èn yashab kelgan. Bu yerda yashovchi xalq boshqa joydan ko‘chib kelgan kelib, o‘rnashib qolgan emas. Bu zamin – ota-bobolarimiz yashab o‘tgan azaliy va muqaddas makondir. Bu zamin – Sharq va G‘arbning, Shimol va Janubning, qadim o‘tmish va buyuk kelajakning tutashgan joyi, Markaziy Osièning yuragi, insoniyat tafakkuri, fan va madaniyatining eng ko‘hna ochoqlaridan biri. 3000 ming yillik tariximiz shundan guvoxlik bermoqdaki oliy janoblik va insonparvarlik, millitlararo totuvlikka intilish xalqimizning eng yuksak fazilatlaridan hisoblanadi. Bu boradagi an’analar avloddan-avlodga o‘tib kelmoqda.

―Bundan 100 yil avval mamlakatimiz xududida 70 yaqin millat vakillari istiqomad qilgan. 1926 yilda yurtimizda 90 millat va ellat yashagan bo‘lsa, 1959 yilda ularning soni 113 taga, 1979 yilda 123, 1989 yildan to xozirgi kunga qadar esa 130 taga yetdi‖

O‘zbekiston televideniyasi orqali qator xorijiy tillardagi ko‘rsatuvlarning muntazam ravishda namoyish qilinishi va maxsus radio eshittirishlarning turli tillarda efirga uzatilaètgani xam diqqatga sazovor. Bugungi kunda, 12 (o‘zbek, qoraqalpoq, qozoq, qirgiz, tojik, ozarbayjon, rus, tatar, boshkird, koreys, uyg‘ur) tillarida teleradio eshittirishlar efirga chiqmoqda. Bundan ko‘rinadiki, O‘zbekistonning millatlararo sièsati insoniylikka, demokratiyaga qarshi bo‘lgan sièsatning xar qanday ko‘rinishlarini to‘liq va mutloq rad etishga asoslangan.

Ko‘rinib turganidek, millatlararo munosabatlarni tug‘ri yo‘lga qo‘yish borasida O‘zbekiston o‘ziga xos tajriba orttirdi. Bunda faqat milliy o‘zlikni anglash, milliy g‘urur va iftixor tuyg‘usini tarbiyalash, millatlarning tili, madaniyati, urf-odatlarini asras-avaylash bilan cheklanmaslik, balki mamlakatdagi barcha millatlarning umumiy birdamligiga, erishish tamoyiliga amal qilindi. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov tashabbusi bilan qurilgan bu sièsat:

ko‘p millatlilikni yaratuvchilik qudratiga ega bo‘lgan omil sifatida tan olish;

fuqarolarning jinsi, irqi, millati, tili, dini, e’tiqodi, shahsi, ijtimoiy kelib chiqishi va mavqeidan qat’i nazar, fuqarolarning mamlakat sièsiy va ijtimoiy haètidagi teng xuquqli ishtirokini kafolatlash;

milliy til, urf-odat, va an’analar xurmat qilinishini ta’minlash va ularning rivojlanishi uchun qulay shart-sharoit yaratish;

ijtimoiy haèt, sièsiy institutlar, mafkura va fikrlar xilma-xilligi asosida rivojlanishini ta’minlash;

fuqarolarning konstitutsiyaviy xuquq va erkinliklariga qarshi qaratilgan milliy, irqiy, diniy adovat va nizoni targ‘ib qiluvchi faoliyatiga yo‘l qo‘ymaslik;

-millatlar va elatlar xukuk va erkinliklarini muxofaza qilishga doir xalqaro qoidalar ustuvorligini tan olib, kabi tamoyillarga, tayangan holda izchil amalga oshirilmoqda.

Shuni unutmaslik kerakki, qaerda miilatlararo totuvlik g‘oyasining axamiyati anglab yetilmasa, jamiyat xaètida turli ziddiyatlar, muammolar vujudga keladi, ular tinchlik va barqarorlikka xavf soladi.

Bugungi kunda jahonning ayrim mintaqalarida sodir bo‘laètgan milliy nizolar shundan dalolat berib turibdi.

Millatlararo totuvlik g‘oyasini amalga oshirishga g‘ov bo‘ladigan eng xatarli to‘siq - tajovuzkor millatchilik va shovinizmdir. Bunday illat, zararli g‘oya tuzog‘iga tushib qolgan jamiyat tabiiy ravishda xalokatga yuz tutadi. Bunga uzoq va yaqin tarihdan ko‘plab misollar keltirish mumkin. Birgina fashizm g‘oyasi XX asrda insoniyat boshiga avvalgi barcha asrlardagidan ko‘ra ko‘proq kulfat, ofat-balolar èg‘dirib, oxir-oqibatda o‘zi xam xalokatga uchradi. Lekin xanuzgacha fashizm, shovinizm, irqchilik g‘oyalarini tiriltirib, millatlararo totuvlik, xamjixatlik g‘oyasiga qarshi «salib yurishi» uyushtirishga urinaètgan kuchlar borligi barchamizni xushèr tortirishi lozim.

Adabiyotlar:

1. —2017-2021 yillarda O‘zbekistan Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Xarakatlar strategiyasi. T. —Ma’naviyat‖ 2017 B 210.
2. Yunesko xalqaro me’èriy hujjatlari. Konvesiyalar, bitimlar, protokollar, tavsiyanomalar, deklaratsiyalar. (To‘
3. Husniddinov bag‘rikenglik va jamiyat taraqqièti. – Toshkent: —Akademiya‖, 2005. – 116-17 b;
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qoshidagi diniy ishlar qo‘mitasining joriy arxivi. 1991 – 2015 yillaridagi hisobotidan.
5. Boboxadjaev M. Respublika Uzbekistan: Ocherki mejnatsionalnix i mejkonfesionalnix otnosheniy, vneshnoekonomicheskix svyazey. – Toshkent: —Sharq‖, 1996. – S. 35.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING IJODKORLIK QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Xamidov Jamshid Abdisamiyevich
Chirchiq davlat pedagogika universitetining katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada boshlang‘ich sinfga qadam qo‘ygan o‘quchilarni ijodiy faoliyatini shakllantirishning pedagogik xususiyatlari, va ijodiy faoliyat bilan o‘zaro aloqadorlik tuzilmasi tarkibi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich, o‘quchilar, ijodiy faoliyat, aloqadorlik, qobiliyat, muxit, qarama-qarshiliklar.

Ta’limning dastlabki kunlaridanoq kichik yoshdagi maktab o‘quvchisining rivojlanishini harakatga keltiradigan turli ziddiyatlar hamda qarama-qarshiliklar vujudga keladi. Ana shular zamirida boladagi ruhiy kamolotning darajasi va ijobiy xislatlar bilan talablar o‘rtasidagi qarama-qarshiliklar yotadi. O‘qituvchilar tomonidan beriladigan vazifalarning ortib borishi boshlang‘ich sinf o‘quvchisining ruhiy jihatdan to‘xtovsiz rivojlanishini taqozo etadi va shu rivojlanish tizimining uzluksiz harakati natijasida insonning kamoloti amalga oshadi.

Ta’lim mazmuniga, bilimni egallashga qiziqish o‘quvchining o‘z aqliy mehnati natijasidan qanoatlanish his-tuyg‘usi bilan uzviy bog‘liqdir. Bu his – tuyg‘u o‘qituvchining rag‘batlantirishi bilan namoyon bo‘ladi va o‘quvchida ko‘proq ishlash mayli, istagi, ehtiyojini shakllantiradi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisida paydo bo‘lgan faxrlanish, o‘z kuchiga ishonish hislari bilimlarni o‘zlashtirish va malakalarni

mustahkamlash uchun xizmat qiladi. O‘z navbatida o‘qituvchi tomonidan o‘quvchilarni rag‘batlantirish va jazolash meyorida bo‘lsagina, ularning tarbiyaviy ta’siri ortadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining muhim xususiyatlaridan biri ulardagi o‘qituvchi shaxsiga ishonch hissi va yuksak ehtiromdir. Shuning uchun ham o‘qituvchining o‘quvchiga tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatish imkoniyati juda kattadir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi o‘qituvchini aql-idrok sohibi, ziyrak, sezgir, mehribon, hatto donishmand inson deb biladi. O‘qituvchi siymosida o‘zining ezgu niyati, orzu istagi, ajoyib his-tuyg‘ularini ruyobga chiqaruvchi mu’tabar shaxsni ko‘radi. O‘qituvchining obrusi oldida ota-onalar, oilaning boshqa a’zolari, qarindosh-urug‘lar, tanish – bilishlarning nufuzi keskin pasayadi. Shu sababli bolalar o‘qituvchisining har bir so‘zini qonun sifatida qabul qiladilar.

To‘g‘ri tashkil etilgan o‘qish faoliyati boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining aql – idrogi, sezgirligi, kuzatuvchanligi, o‘quvliligi, esda saqlab qolish, esga tushurish imkoniyatlarini rivojlantirishi uchun muhim shart-sharoitlar yaratadi hamda o‘quvchilarda o‘qish, yozish, hisoblash malakalarini shakllantiradi. Boshlang‘ich sinfga qadam qo‘ygan har bir kichik yoshdagi o‘quvchi qaytarilmas dunyo, u o‘z sifatlariga ega va uning individual psixologik xususiyatlari majmui yotadi. O‘quvchi shaxsining individual xususiyatlariga uning xarakteri, irodaviy sifatlari, xissiyotlari va qobiliyatlari kiradi. Pedagogik faoliyatda individual psixologik xususiyatlarning ahamiyati katta bo‘lib, ular bizning jamiyatdagi o‘rnimiz, obro‘ – e’tiborimiz, ishdagi va o‘zimizdagi yutuqlarimiz, inson sifatidagi qiyofamizni, kim ekanligimizni kerak bo‘lsa o‘zligimizni belgilaydi.

Ta’lim-tarbiya jarayonida individual xususiyatlarga e’tibor berilsa kafolatlangan natijaga erishishimiz mumkin bo‘ladi. Aks holda texnologiyamiz samarasiz bo‘ladi. Individuallikning eng muhim psixologik xususiyati bu qobiliyatdir.

Qobiliyat bu **–** inson ruhiyatining individual xususiyati bo‘lib, u barcha ruhiy jarayonlar va holatlarning yig‘indisi hisoblanadi. U turli jarayonlarda faoliyat muvaffaqiyatini ta’minlaydi. Shaxsdagi qobiliyatlar tug‘ma va orttirilgan bo‘lib, bular bir – biri bilan chambarchas bog‘liqdir.

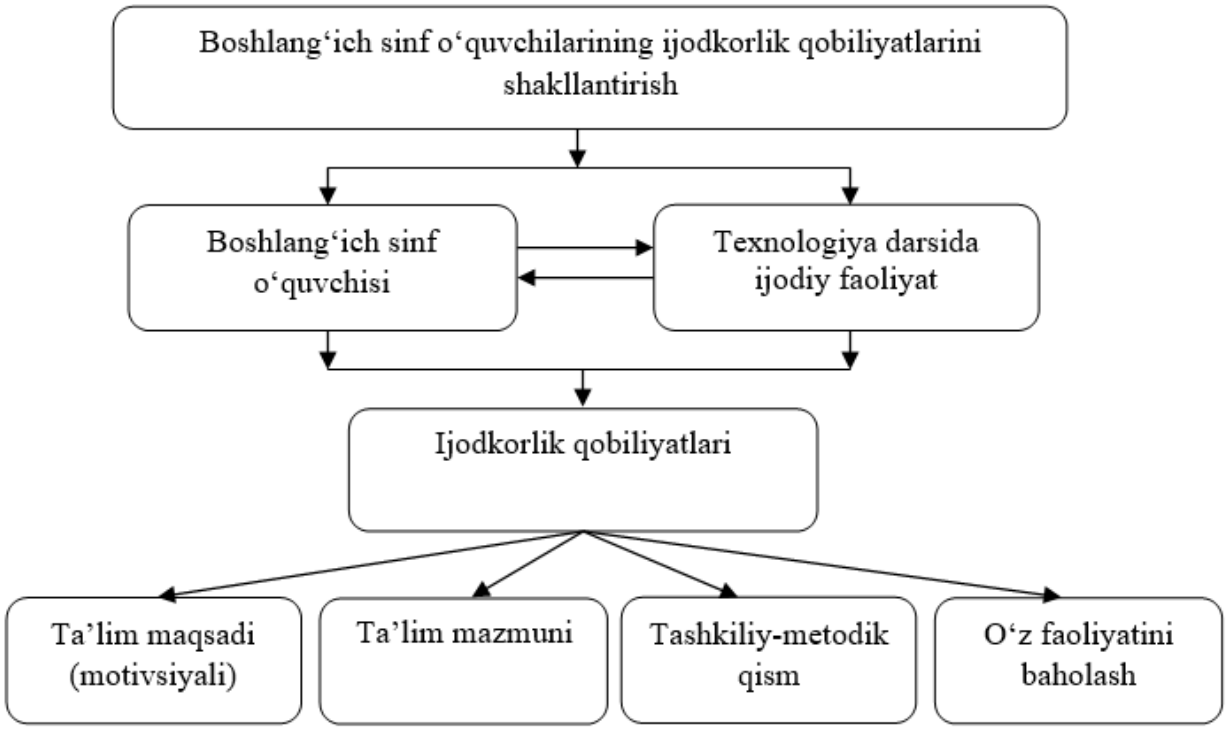
Tug‘ma qobiliyatlar **–** nasliy ota-onadan genetik tarzda o‘tadi. Tug‘ma alomatlari bor individual sifatlari layoqat deb yuritiladi.

Orttirilgan qobiliyatlar – bolani o‘rab turgan muhit, muloqat uslublari, so‘zlashish madaniyati kabi qobiliyatning shakllanishi uchun zarur bo‘lgan shart – sharoitlar maxsuli hisoblanadi.

Boshlang‘ich sinf texnologik ta’limda ijodkorlik qobiliyati va uning ijodiy faoliyat bilan o‘zaro aloqadorlik tuzilmasi tarkibini quyidagilarga bo‘lish mumkin.

1. Ta’lim maqsadi (motivsiyali) kichik yoshdagi o‘quvchi faoliyatiga shaxs sifatida munosabatda bo‘lish. Bunda kichik yoshdagi o‘quvchilarning qiziqishlari, maqsadlari, intilish ehtiyojlarini hisobga olish lozim.
2. Ta’lim mazmuniga ko‘ra kichik yoshdagi o‘quvchilarning bilimlari, malaka va ko‘nikmalari hamda qobiliyatlarini hisobga olish.
3. Tashkiliy qismda kichik yoshdagi o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini egallashda tashkiliy-metodik faoliyatni amalga oshirish.
4. O‘z faoliyatini baholash - o‘z tasavvurida o‘z-o‘zini, o‘z ijodiy faoliyati va uning natijalarini baholash orqali o‘z imkoniyatlarini aniqlash.

Yuqorida keltirilgan fikrlarga tayanib, boshlang‘ich sinf texnologiya darslarida o‘quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantirish tuzilmasini quyidagicha tasvirlash mumkin.

Demak, ta’lim-tarbiya jarayonida boshlang‘ich sinf o‘quvchisining ijodkorlik qobiliyatini shakllantirishga dasturlarda ifodalangan ta’lim mazmunini saralashni taqozo etadi. Chunki, hozirgi davrda umumiy o‘rta ta’lim dasturi va darsliklari o‘quvchining ijodkorlik qobiliyatini shakllantirishga doir talabga javob bermaydi. Vaholanki, amaliy fanlar ayniqsa texnologiya darslari o‘quvchilar ongiga ta’sir etadi hamda ularda ijodiy faoliyatni rivojlantirishga turtki beradi. Kichik yoshdagi o‘quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlari tinimsiz va uzluksiz mehnat natijasi sifatida namoyon bo‘ladi. Bu esa o‘z navbatida o‘qitish va tarbiya jarayonida ijodiy ta’lim mazmuni (o‘quv-biluv, tashkiliy, pedagogik hamkorlik kabi pedagogik texnologiyalar) asosida shaxsga yo‘naltiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar royxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 30 sentabrdagi “Xalq ta’limi tizimidagi maktabdan tashqari ta’lim samaradorligini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4467-sonli qarori.

2. Tolipov O‘.Q. Oliy pedagogik ta’lim tizimida umummehnat va kasbiy ko‘nikma va malakalarni rivojlantirishning pedagogik texnologiyalari: Ped. fan. dokt. diss. – Toshkent: 2004. – 314 b.

3. Барканова О.В. “Методики диагностики одаренности и креативности: психологический практикум”**.** – Вип. 3. – Краснояр. гос. пед. ун-т им. В.П.Астафера. – Красноярск, 2011.

4. Хамидов Ж.А. “О некоторых формах, методах трудового воспитания младших школьников”.// Academic research in educational sciences scientific journal. Volume 1, Issue 3, 2020

5. Xamidov J.A. “O‘quvchilarni kreativ tadqiqotchilik va kasbiy ko‘nikmalarini tanqidiy fikrlash orqali rivojlantirish”.// «Mug‘allim həm үzliksiz bilimlendirio‘» jurnali №1/1, 2022.

TEXNOLOGIK TA’LIM TALABALARINI KASBIY KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHGA AKSEOLOGIK YONDASHUV

Xalmuxamedova Maxbuba Aslanovna
Chirchiq davlat pedagogika universitetining katta oqituvchisi

Annotatsiya: Maqolada texnologik ta’lim talabalarini kasbiy kompetentligini takomillashtirishga akseologik yondashuv masalalari yoritilgan

Kalit so’zlar: akseologiya, qadriyatlar, ijtimoiy faoliyat, mutafakkir, olimu-ulamolar, sivilizatsiya

Texnologik ta’lim talabalarini kasbiy kompetentligini takomillashtirishga akseologik yondashuv orqali ham erishmog‘imiz mumkin. Bunda akseologiya nima va uni kasbiy kompetentlik va naqshbandiya tariqatiga nima aloqasi bor degan savollarga javob berishimiz kerak.

Qadriyatlar falsafasining tarixi uzoq bo‘lsada, bu to‘g‘ridagi fan aksiologiya o‘tgan asrning o‘rtalarida shakllandi, Bu atama ilmiy bilimlar sohasiga o‘tgan asrning ikkinchi yarmida nemis aksiologi E.Gartman va fransuz olimi P.Lapi tomonidan kiritilgan. Aksiologiyani qadriyatlar to‘g‘risidagi fan yoki to‘g‘ridan-to‘g‘ri qadriyatshunoslik, deb atash mumkin. Har bir fanga o‘z nomini bergan asosiy tushunchalar bo‘lgani kabi qadriyat tushunchasi ham qadriyatshunoslik atamasi uchun shunday asos rolini bajaradi. G‘arbda bu atama grekcha “axio” (qadriyat) va “logos ”(fan, ta’limot) tushunchalariga asoslanadi.[1]

Sobiq Sho‘rolar davrida aksiologiya fan sifatida tan olinmagan va hattoki Stalin tomonidan taqiqlangan edi. Sovet ittifoqining asosiy shiori bo‘lmish kommunizm qurish g‘oyasi qadriyatlarni eskilik sarqiti sifatida ko‘rib uni porloq kelajak qurishga to‘sqinlik qiluvchi omil deb hisoblashga olib keldi va buning natijasida ushbu sohada hech qanday tadqiqotlar olib borilmadi.

Mustaqilligimizning ilk yillarida halqimiz ongida juda katta ma’naviy bo‘shliq hosil bo‘ldi. Bu kommunistik g‘oyalarning tanazzulga yuz tutganligi va uning o‘rnida hosil bo‘lgan katta bo‘shliqni to‘ldirish va shu asosda halqning kommunistik g‘oyalarini qadriyatlar bilan almashtirish zaruratini tug‘dirdi.

Mustaqillik qadriyatlarimizga qaytishni taqozo etdi. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov tomonidan halqimizning ma’naviyatini qadriyatlar orqali oshirishga katta ahamiyat berildi. Negaki inson o’tmishini bilmas ekan unda rivojlanish va komillik sari intilish tuyg‘ulari yuzaga kelmaydi. Ushbu omillar aksiologiya fanini yurtimizda rivojlanishiga va bu mavzuda juda ko‘p tadqiqotlar olib borilishiga olib keldi.

Qadriyatlar tizimida millat, unga xos belgilar, jihatlar, xususiyatlar, ularning vujudga kelish jarayonlariga muayyan darajada ta’sir ko‘rsatgan xudud va u bilan bog‘lik tuyg‘ular, millatning o‘tmishi, tarixi, madaniyati, u yaratgan madaniy

boyliklar va ma’naviy meros bilan bog‘lik qadriyatlar ham muhim o‘rinni egallaydi. Bu qadriyatlar biror millat kishilari uchun umumiy bo‘lib hisoblanadi. Ular alohida shaxs qadriyatlarini umuminsoniy qadriyatlar bilan bog‘lovchi xalqalardan biridir. Muayyan kishi yoki shaxs umuminsoniy qadriyatlarni anglashda, faoliyatini ushbu qadriyatlar mezoniga moslashtirishda milliy qadriyatlarni hisobga oladi, ular bilan bog‘liq jihatlarni xam nazarda tutadi.

Xorazmiy, Forobiy, Beruniy, Ibn-Sino, Ulugbek kabi mutafakkirlar, Al-Buxoriy, at-Termiziy, Najmiddin Kubro, Axmad Yassaviy, Bahouddin Nakshband kabi ilohiyot ilmining zabardast allomalari,

Lutfiy, Navoiy, Bobur, Bedil, Mashrab kabi zotlarning kamolotida nafaqat islom, balki sivilizatsiyamiz madaniyati va qadriyatlarining ta'siri beqiyos.

Jamiyat rivojining muayyan davriga aksiologik nuqtai nazaridan qarash shu davrning ijtimoiy tuzilishiga biror bir umumiy qadriyatlar tizimi mos kelishini va u ijtimoiy voqealar bilan bog'liq tarzda namoyon bo'lishini ko'rsatadi, Umuminsoniy, milliy, diniy, sinfiy, shaxsiy va boshqa qadriyat shakllari ushbu tizimda muayyan o'rinni egallaydilar. Ular orasidagi farq, tafovut va munosabatlarga ko'ra ushbu tizimdaga umumiy o'zgarishlarga bog'lik bo'ladi. Hozirgi davrga kelib olim va mutaxassislar har kanday jamiyat qadriyatlar majmuasining o'ziga xos, tegishli tizimni yaratishini aloxida ta'kidlamoqdalar.

Har bir millat o'z qadriyatlarini asrab-avaylab kelajak avlodga qoldirish uchun ma'suldir. Bunga yashab turgan jamiyat, uning har bir fuqarosi birdek javobgar bo'lmog'i lozim. Dunyodagi ba'zi rivojlangan davlatlarni misol qilsak, masalan Yaponiya shu darajada fan va texnologiyasi rivojlanishiga qaramasdan azaliy qadriyatlarini saqlab kelmoqda. Bunga yana ko'p davlatlarni misol qilishiimiz mumkin. Bunga sabab u yoki bu davlatni rivojlangan yoki qoloqligi emas, balki ma'naviy darajasi yuqoriligida. Insonlar ongidagi ma'naviy bo'shliq ularda ajdodlar merosi, madaniy yodgorliklar, urf-odatlar, millat tarixi haqidagi fikrlarga joy qoldirmaydi.

Millatning o'z qadriyatlarini o'rganishi, tahlil qilishi va keng ommaga yoyishi tarixiy rivojlanish jarayonida o'tmishdan kelajakka tomon harakatini tahlil kilishga imkon yaratadi.

Milliy qadriyatlar:

-kishilarning tabiiy, tarixiy va ijtimoiy birligini ta'minlaydigan etnik makonda shakllanadi, rang-barang tarzda, turli shakllarda namoyon bo'ladi, kishilarning ongiga, hayot tarziga o'ziga xos tarzda tasir qiladi;

-kishilarning o'zaro munosabatlarida, ijtimoiy faoliyatlarida ko'zga tashlananib turadi hamda ana shu munosabat, faoliyat, maqsad,ehtiyoj va intilishlar uchun ma'naviy asos bo'ladi;

- moddiy, ma'naviy, iqtisodiy, siyosiy va boshqa sohalarda muayyan natija sifatida yuzaga kelishlari, kishilar uchun zaruriyat sifatida o'ziga xos ahamiyat kasb etishlari, ularga foyda keltirishlari ham mumkin;

- ijtimoiy rivojlanish jarayonida o'zgarib, takomillashib rang-barang jihatlar avloddan-avlodga o'tadi, meros qoladi.

Buyuk allomalarimiz, millatimizning fahri bo'lgan olimu-ulamolarimizning hayot yo'llarini o'rganadigan bo'lsak ularning ma'naviy kamoloti, ilm olishga bo'lgan fidoiyligini, tanlagan sohalariga bor vujudlari bilan o'zlarini baxshida etganligini ko'rishimiz mumkin. Zero ularning ko'pchiligi dunyoviy bilimlardan oldin diniy bilimlarni egallaganlar. Masalan dunyoga mashhur Abu Ali Ibn Sino 10 yoshida Qur'oni Karimni yoddan bilgan va matematika, falsafa, tibbiyotga oid asarlar bilan birga juda ko'p diniy asarlar yozganlar. Nega endi hozir biz diniy bilimlar: shariat, tariqat haqidagi bilimlarni o'rganishni va ularni talabalarga yetkazishni lozim topmaymiz?

Hozirgi kunda dunyoning juda ko'pgina mamlakatalarida Naqshbandiya tariqati chuqur o'rganib kelinmoqda. Lekin afsuski bizning mamlakatimizda o'zimizning yurtimizdan chiqqan shunday ulug' avliyo haqidagi ma'lumotlarga juda kam insonlar egadirlar. Buning sababi ushbu ma'lumotlar keng jamoatchilikka va uning bir bo'lagi bo'lmish bo'lg'usi pedagoglarga o'rgatilmayotganidir. Chunki bir oddiy inson olgan bilim ungagina tegishli bo'ladi, lekin o'qituvchining bilimidan yuzlab va minglab o'quvchilar bahramand bo'ladilar. Kelajak avlodni tarbiyalash eng avvalo bo'lg'usi pedagog ya'ni talabani tarbiyalashdan boshlanadi. Talaba oliy o'quv yurtida kasbiy bilimlarini egallash bilan bir qatorda ma'naviyatini oshirishi lozim, bu esa dunyoviy bilimlar bilan birga diniy bilimlarni ham egallashni taqozo etadi.

Talabalarning kasbiy kompetentligini shakllantirishda ularga qadriyatlar orqali yondashuv o‘quv jarayonini yaxlit ifodalash va uni to‘liq tasavvur etish imkonini beradi. U ta’limiy, pedagogik, ijtimoiy faoliyat qirralarini ochishda qulaylik tug‘diradi. Jumladan naqshbandiya tariqatida

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kiyom Nazarov “Qadriyatlar falsafasi” (Aksiologiya) T-2004.c-4

2. Naqshbandiya tariqati vositasida texnologik ta’lim yo‘nalishi talabalarining kasbiy kompetentligini takomillashtirish Monografiya. – T.: «MALIK PRINT CO», 2022. UDK: 373: 159.9 KBK: 74.00

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA TANQIDIY FIKRLASH QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMLARI

Mamirova Jasmina Ne'matulla qizi
Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti talabasi
E-mail: jasminamamirova02@gmail.com
+998932794249

Annotatsiya.o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish texnologiyasi pedagoglar tomonidan maxsus turdagi topshiriqlar, mustaqil faoliyat turlarini bajarish orqali ro‘yobga chiqarilishi va ularning samaradorligi. O'quvchilar o'zlari ko'rib turgan har bir narsaga tanqidiy fikr bildirishni rivojlantirishimiz kerakligi yoritilgan

Kalit so’zlar: Tanqidiy fikr, jarayon, metod, vosita.

KIRISH.

Tanqidiy fikrlash — fikrlashning alohida turi bo‘lib, faktlarni tahlil qilish orqali xulosalar hosil qiladi[1]. Ushbu konsepsiya murakkab va turli xil ta’riflarga ega, jumladan, ratsionallik, skeptitsizm, xolis tahlil va faktlarni tekshirish. Tanqidiy fikrlash bu — o‘z-o‘zini boshqaradigan, o‘zini o‘zi tarbiyalaydigan, o‘zini o‘zi nazorat qiladigan va o‘zini o‘zi to‘g‘irlaydigan fikrlash shaklidir. Uning zaruriy sharti ongni takomillashtirishning qat’iy me’yorlariga rozi bo‘lish va ularni hushyorlik bilan qo‘llashdir. Tanqidiy fikrlash samarali muloqot va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini egallashni, shuningdek, tabiatimizga xos egosentrizma sotsosentrizmni yengib o‘tishni talab qiladi.Tanqidiy fikrlash atamasi Xalqaro terminologiya tizimida grek. fikrlashning „tanqidiy“ shakli sifatida yuritiladi. = kritikos = "tanqid", „baholash“, „imtihon“ va boshqalar. ko‘p ma’noli so‘zdan kelib chiqqan;bu yerda „tanqid“ tushunchasi kundalik hayotda „ayblash“ ma’nosini anglatmaydi, balki aqliy qobiliyat ma’nosini bildiradi va „baholash“, „aniqlash“, „hukm qilish“, „ajratish qobiliyati“ kabi ma’nolarga ega.Tanqidiy fikrlashning intellektual asoslari shuningdek, etimologiyasi ham juda qadim zamonlarga borib taqaladi, ya’ni bundan 2500 yil avval Suqrotning o‘qitish amaliyoti va fikrlarida bu tushunchaga yaqin mazmunni uchratish mumkin

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tanqidiy fikrlash orqali, mustaqil, erkin fikrlay olish, tahlil qilish, taqqoslash, fikrlarni izohlash, baxslashish, o‘z g‘oyalarini himoya qilish va yangiliklarga intilish kabi malakalari bilan birga, mantiqiy tafakkur qila olish salohiyati, dunyoqarashi, o‘z-o‘zini anglash, kommunikativ savodxon ligi, go‘zallik va nafosatni his etib, undan zavqlana olish, aqlan va jismonan sog‘lom bo‘lish, milliy urf-odatlarni o‘ziga singdirish va qadrlash kabi muhim xususiyatlari rivojlantiriladi. Bu o‘z navbatida kichik yoshdagi o‘quvchilarning bilimlarni chuqur o‘zlashtirish va amalda to‘g‘ri qo‘llay olishlarini ta’minlaydi. Shunga ko‘ra, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini tanqidiy

fikrlashlarini rivojlan tirish uchun darsning maqsadini aniq, pedagogik texnologiya asosida loyihalab olish muhim ahamiyatga ega.

Asosiy qism

XXI asr pedagogikasi tanqidiy tafakkurni rivojlantirish, kreativ muhit, kreativ shaxs, o‘z faoliyatini to‘g‘ri tashkil etish qobiliyatining rivojlanganlik darajasiga ehtiyoj asosida ish tutish lozimligini uqtirmoqda. Bugungi olib borilayotgan tadqiqotlar insoniyatning zamonaviy bilimlarni egallashlari va ularni amalda qo‘llash uchun maxsus qobiliyatlarni shakllantirish uchun muhim ekanligini isbotlamoqda.

Tanqidiy fikrlashning ijodiy manbalari qadim zamonlarga borib taqaladi. Uning faolligi yaxshi xotiralashga imkon yaratishi, narsalar, jarayonlar va hodisalar mohiyatiga chuqur kirib borishiga yordam berishi ko‘hna zamonlardayoq ma’lum bo‘lgan.

Sharq mutafakkirlarimizning ilmiy merosiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, ularning ilm-aql, fikrlash tanqidiy tafakkurning mezoni sanalishini o‘zlarining asarlarida batafsil yoritganlar.Darhaqiqat inson kamolotga erishishida aqliy, axloqiy, jismoniy rivojlanishining o‘rni beqiyosdir. SHu o‘rinda Prezidentimiz SH.M.Mirziyoevning quyidagi gaplari yodimizga tushadi: “Tanqidiy tahlil,qatiiy tarib-intizom va shaxsiy javobgarlik –har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak.(Sh.M.Mirziyoyev “Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo`lishi kerak”. Mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-shtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo‘ljallangan shtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bagishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma’ruza. 2017-yil 14-yanvar.)

Oilada tanqidiy fikrlashni rivojlantirish Agar bola savollar bermasa, tanqidiy fikrlash haqida unutsa bo‘ladi. Savollarning sifati haqida keyinroq gaplashamiz. Keling, avvalo bola oxirgi marta bizga qachon savol berganini eslaylik.Aniqki, maktabgacha yoshdagi bolalar savol berishni yaxshi ko‘rishadi. Bu qiziqishdan dalolat beradi, bora-bora u aqlning qiziquvchanligiga, keyinchalik o‘z navbatida tanqidiy fikrlashga aylanadi. Ko‘p hollarda maktab hayoti boshlanishi bilanoq, savollar berilishi to‘xtaydi. Faqat javoblar yangraydi. Ammo bu holatda bolalar faqat yangi bilimlarning iste’molchisiga aylanishadi, ammo ular bilimlarning yaratuvchisiga aylanishi kerak.

Ota-onalarga savol: siz bolalaringizga savollar berasizmi? Bu ishni qilish juda muhim, chunki bolalar avvalo oilada, ota-onadan yoki aka-uka va opa-singillardan, va faqat keyin maktabda savol berishni o‘rganadilar.Nima uchun hech narsa qilmay o‘ritibsan?” — “Siz menga nima qilishimni aytmadingiz”. Biz bolani ma’lumot bilan oziqlantirdik, u uning boshida “turdi” va ketdi, bu qisqa muddatli xotira.

Nima uchun bola maktabda nimanidir qilishni unutdi? Chunki miya butun kuchini eslab qolishga sarfladi. O‘z ustida ishlash emas, tushunish emas, anglash emas, o‘zi uchun rejalashtirish emas, faqat eslab qolish kerak.Axborot qancha tez takrorlansa, uni eslab qolish istagi shunchalik pasayadi. Biz 30-marta “To‘shagingni to‘g‘irla”, “Bajar” deganimizda, miya “Men buni oldinroq eshitganman”, deb javob beradi. Gap shundaki, biz birinchi urinishdayoq kerakli harakatlarni ko‘nikmaga aylantirmadik.

Agar ong uyda rivojlanmasa, keyinchalik u ishni qanday qilish kerakligini aytishlarini kutadigan xodimlarga aylanadi. Agar ularga buni qanday qilish kerakligi aytilsa, ular buni qilishadi. Agar aksi bo‘lsa — “Axir siz aytmadingizku” deyiladi. Robot darslikdagi hamma narsani boladan ko‘ra yaxshiroq amalga oshirishi mumkin, tag‘in bola hammasini eslab qolmaydi ham. Shuning uchun, asosiy e’tiborni ko‘nikmalarga qaratish kerak.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish jarayonining muayyan jihatlari quyidagi asoslarga tayanadi:

o‘qish jarayoni tezligini muvofiqlashtirish;
o‘quvchining o‘qishga bo‘lgan ishtiyoqini oshirib borish;
ilgari egallangan bilimlarni ham inobatga olish;
o‘quvchi tashabbusi va majburiyatini qo‘llab-quvvatlash;
amaliyot orqali o‘rganish;
ikki tomonlama fikr-mulohazalar almashinuvini tashkil qilish;

Xulosa. Vaziyatga qarab o‘zgarib turadigan fikrlashni tasavvur qilamiz. Bola ma’lum bir vaziyatga tushib qoladi va u darhol kuzatishga, tahlil qilishga, ma’lumotlarni qayta ishlashga kirishadi, xulosalar chiqaradi, qarorlar qabul qiladi, mas’ulitga ega bo‘ladi. Bu tanqidiy fikrlash.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug‘ati. III. –
Toshkent: Fan, 1984. – b. 201.
2. Hoshimov K., Nishonova S., Inomova M., Hasanov R. Pedagogika tarixi. – T.: “O‘qituvchi”,1996.
3. Hasanova A. O‘quvchi yoshlar tarbiyasida rag‘batlantirish va tanbeh mezoni. – T.:“O‘zbekiston”, 1996
4.Hasanova A. O’quvchi yoshlar tarbiyasida rag’batlantirish va tanbeh mezoni. – T.: «O’zbekiston», 1996.
5. Bespalko V.P.Slagayemыe pedagogicheskoy texnologii. – M.: Pedagogika, 1989. –192 s.
6. Adizov B.R. Boshlang’ich ta’limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari. – T.: T.N. Qori Niyoziy nomli O’zPFITI, 2002. – 276 bet.

СТРОЕНИЕ РУССКОГО СЛОВА. СПОСОБЫ ОБРАЗОВАНИЯ СЛОВ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Научный руководитель: **Юлдашева Т.А.**
Старший преподаватель ЧГПУ
Нормирзаев С.
Студенг ЧГПУ
Юлдашев О.
Студенг ЧГПУ

Аннотация: Статья посвящена описанию основных способов образования слов со значением деятеля. Особое внимание уделяется анализу современных способов словообразования – суффиксального, сложения и аббревиации.

Ключевые слова: словообразование, дериватология, номинация, способы словообразования, аббревиация.

Приступая к рассмотрению основных способов образования слов со значением имя деятеля, приведем слова В. Г. Костомарова, который отмечает, что «XX век называют веком окказионализмов и аббревиации в русском языке, когда имеет место «номинативный взрыв», «словообразовательный взрыв», что подтверждается интересом многих лингвистов к аббревиатурным неологизмам, или «абронеологизмам», не только в работах отечественных, но и зарубежных ученых [1, с. 271].

Целый ряд исследований, написанных на материале русского, немецкого, английского, французского языков, посвящен изучению слов со значением деятеля. Некоторые работы были посвящены изучению семантических особенностей слов со значением лица (Белоусова 1981,

Бухмастова 1987), другие – изучению особенностей образования новой лексики (Максимова 2000), целью третьих работ было изучение семантики и структуры отглагольных имен деятеля (Коляда 1985, Шмелева 1983), некоторые работы описывали семантические и социолингвистические особенности образования имен лица (Лапшина 1985).

Некоторые зарубежные лингвисты рассматривают неологизмы по сферам деятельности, в которых они появляются (Гордишевская 2005) или в связи с определенными событиями, которые повлекли за собой образование новых слов. Во многих языках, включая современный русский, новообразования имеют ярко выраженный антропоцентрический характер (Белоусова 1981, Бухмастова 1987, Земская 1996, 2000, Лапшина 1985, Максимова 2000, Потапова 2004, Тобулток 2005). Среди новообразований антропоцентрического характера имена деятеля занимают одно из центральных мест, как по количеству единиц, так и по числу используемых способов и моделей образования.

Исследования неологизмов со значением деятеля сохраняют свою актуальность в силу двух основных причин – экстралингвистической и внутри лингвистической. Суть первой заключается в том, что в социально и технологически быстро меняющемся обществе у членов языкового коллектива есть непрерывная потребность создавать самим новые обозначения для себя в новых социальных ролях и профессиональных функциях. Внутрилингвистическая причина состоит в постоянной необходимости систематизировать продуктивные способы образования новых единиц, устанавливать синхронические отрезки наибольшей активности тех или иных словопроизводных моделей и отмечать противоположные тенденции к утрате продуктивности.

В настоящей статье объектом исследования являются слова, как производные, так и сложные, и словосочетания, обозначающие деятеля в соответствии с различными характеристиками. Деятель понимается и как субъект, совершающий действие, и как объект, на который направлено действие. Под неологизмом понимается новое слово или словосочетание, которое появляется в языке в результате любого из существующих в языке способов обогащения лексико-семантического состава. Неологизмы всегда ограничены некоторым временным периодом. В данной статье изучаются неологизмы, появившиеся на рубеже XX и XXI веков. Граница эпох всегда вызывает интерес со стороны самых разных исследователей – именно в эти периоды нагляднее всего проявляются результаты предшествующего развития и острее ощущаются новые тенденции. Язык способен бесстрастно фиксировать и то, и другое, предоставляя, таким образом, обширное поле для анализа.

Рассмотрим основные способы образования слов со значением имя деятеля. Как известно, словообразование – раздел науки о языке, который изучает строение слов и процесс их образования. Например, слово пиарщик состоит из трех значимых частей: пиар- (корень), щик- (суффикс), О (нулевое окончание). Данное существительное образовано от существительного пиар с помощью словообразовательного суффикса -щик и обозначает имя деятеля.

Словообразование (дериватология) тесно взаимодействует со всеми уровнями языка – лексикой, морфологией и синтаксисом. С лексикой словообразование связывает тот факт, что дериватология направлена на создание слов, то есть лексических единиц языка, и служит процессу номинации. Номинация в таком случае понимается как обозначение языковыми средствами объектов реальной действительности [2].

Основная функция словообразования заключается в пополнении словарного состава. В последнее время в русском языке стали активными номинации, отражающие изменения социально-экономической жизни, например: предприниматель, компьютерщик, телохранитель, бизнесмен и др.

Способ словообразования более широкое понятие, чем словообразовательный тип. Он определяется словообразовательной базой и формантом, которые непосредственно участвуют в

создании слов. Так, в русском языке новые слова могут образовываться с помощью суффикса и относятся к суффиксальному способу словообразования. Например, существительные – интернетчик, граффитчик образованы с помощью суффикса -чик- (со значением «профессия»), присоединенного к основам интернет, граффити; слово рекламщик с помощью суффикса -щик, слова страхователь, арендодатель образованы с помощью суффикса -тель- (со значением «предмет»), существительные – флорист, стилист, программист образованы с помощью суффикса -ист-, соединенного с основой (флор, стил, программ) [3, с. 166–167].

Способ сложения заключается в том, что новые слова образуются путем соединения слов (статс-секретарь – одна из высших государственных должностей, саунд-продюсер – административный и финансовый организатор выступлений певцов), сложением основ слов без соединительных гласных (клипмейкер, имиджмейкер) или с помощью соединительных гласных (рекламораспространитель, языковед). Имена существительные в русском языке имеют только им присущие способы образования, с помощью которых создаются слож носокращенные слова: сложение слогов или частей слов полного названия: спецкор (специальный корреспондент), генсек (генеральный секретарь), политтехнолог (политический технолог) [4].

Аббревиация – это один из специфических субстантивных способов словообразования имен существительных (самой богатой в словообразовательном отношении части речи). Она выполняет компрессивную функцию – функцию уплотнения текста, создавая более краткие, чем соотносительное словосочетание, номинации [5, с. 251].

Образование новых слов со значением имя деятеля – процесс непрерывный, заметно активизировавшийся в последние годы в связи с общественно-политическими и социально-экономическими переменами, происходящими в российском обществе, с внедрением компьютерных технологий, взаимодействием с западной культурой и влиянием других экстралингвистических факторов. В русском языке XX–XXI в. количество слов со значением категории деятеля неуклонно растет, о чем свидетельствуют, в частности, словари новых слов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Прохорова С. Р. Особенности образования неологизмов со значением деятеля в современном английском языке. Дис. ... канд. филол. наук. Москва, 2005. 271 с.

2. Кильдибекова Т. А., Колоколова Л. П., Миниярова И. М. Функциональный аспект словообразования русского языка: Учебное пособие для фил. фак. Вузов. Уфа: РИЦ БашГУ, 2007. 135 с.

3. Неологизмы // Энциклопедический словарь юного филолога / Сост. М. В. Панов. М.: Педагогика, 1984. 166–167 с.

4. Толковый словарь русского языка начало XXI века. / Под ред. Г. Н. Скляревской. М.: Эксмо, 2008.

5. Стахеева А. В. Аббревиация: словопроизводство и словотворчество: на материале русского языка конца XX – начала XXI века: дис. ... канд. филол. наук. Ростов-на-Дону, 2008. 251 с.

“MUSIQA MADANIYATI” DARSLARI JARAYONIDA BOLALAR OVOZINI RIVOJLANTIRISH ORQALI XONANDALIK ASARLARINI O‘RGATISH USULLARI

Qayumov Javohir Sodiqxo‘ja o‘g‘li
jovoxirqayumov@gmail.com
Chirchiq davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada musiqa madanyati dars jarayonida bolalarning ovozini rivojlantirish, innavatsion faoliyati hamda psixologik bilimdonligi va madaniyati haqida fikr mulohazalar bildirilgan hamda xonxndalik asarlarini o‘rgatish haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so’zlar: musiqa o`qituvchisi, kasbiy mahorat, xonanda, ma’naviyat, musiqa madaniyati.

METHODS OF TEACHING SINGING WORKS BY DEVELOPING CHILDREN'S VOICE IN THE PROCESS OF "MUSIC CULTURE" LESSONS

Kayumov Javohir Sadiqkhoja ugli
jovoxirqayumov@gmail.com
Teacher of Chirchik State Pedagogical University

Abstract: This article discusses the development of children's voices, innovative activities, and psychological knowledge and culture in the course of the music culture lesson, as well as information about the teaching of Korean works.

Key words: music teacher, professional skill, singer, spirituality, music culture.

Musiqa mohiyatiga ko‘ra inson omilini tadqiq qilish va dunyoni badiiy o‘zlashtirishning muhim usullaridan hisoblanib, inson ruhiy, axloqiy kamoloti va ma’naviyatining shakllanishida, yoshlarning ma’naviy tarbiyasida yetakchi omillardan biri hisoblanadi.

Inson kamolotida muhim o‘rin tutuvchi ma’naviy va axloqiy poklik, iymon, insof, diyonat, or-nomus, mehr-oqibat, keksalarga hurmat singari insoniy fazilatlar oila, maktabgacha ta’lim, umumiy o‘rta ta’lim, o‘rta maxsus, kasb-hunar hamda oliy ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan ta’lim-tarbiya mazmuni, g‘oyaviy yo‘nalishida shakllanadi.

Bundan ko‘rinadiki, oilada tashkil etiladigan mashg‘ulotlar bolaning shaxs sifatida shakllanishiga hissa qo‘shish bilan birga, kelgusida jamiyat mustahkamligini ta’minlashga, ya’ni jamiyatning keng dunyoqarashga ega, ongli a’zosini tarbiyalashga xizmat qiladi.

Bu jarayonda avvalo, hamkorlikni maqsadli yo‘lga qo‘yish, samarali ish shakl va usullaridan foydalanish o‘quvchilarni madaniyat va san’atning muayyan sohalariga izchil bog‘lanib qolishlari, kelajakda yetuk xonanda, sozanda, bastakor-kompozitor bo‘lib yetishishlariga zamin yaratadi. Buning uchun avvalo:

- musiqa o‘qituvchilari har bir o‘quvchining oilasi bilan yaqindan tanishishi, doimiy aloqani yo‘lga qo‘yishi;

- o‘quvchilarni musiqa san’atining muayyan turlariga qiziqishi, qobiliyatiga qarab, ularning ota-onalarini bu haqda xabardor qilish, maktabda va oilada mustaqil qo‘shimcha shug‘ullanishlari uchun shart-sharoit yaratishi;

- musiqa darslariga, to‘garaklar, ijodiy markazlarga qatnashishlarini ota-onasi tomonidan ham nazorat qilib borilishiga e’tibor qaratish;

- o‘quvchilar ishtirok etadigan turli madaniy-ommaviy tadbirlar, ko‘rik-tanlovlar, konsertlarga ularning ota-onalarini taklif qilish;

- ota-onalar uchun maxsus ma’ruza konsertlar, madaniyat, san’at wakillari bilan uchrashuvlar tashkil etish;

- o‘quvchilarga individual topshiriqlar berish, mustaqil shug‘ullanishlari va topshiriqlarni bajarilishi yuzasidan ota-onalar fikrlarini so‘rab turish kerak bo‘ladi.

Fikrimizcha, bunday hamkorlik bo‘yicha tashkil etiladigan vaoliyat o‘quvchilarni musiqa san’atiga bo‘lgan qiziqishlarini, ularning musiqa bo‘yicha individual qobiliyat va iqtidorlarini o‘stirishga, iste’dod kurtaklarini keng ochishga, asosiysi, komil inson bo‘lib shakllanishida katta o‘rin tutadi.

Ayniqsa, insoniyat shiddatkor taraqqiyot asrida yashayotgan bugungi globallashuv davrida yoshlarni «ommaviy madaniyat»ning salbiy ta’siridan himoyalashda, yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirishda, inson ma’naviy kamolotini yuksaltirishda musiqa tarbiyasining hayotimizdagi o‘rni va qadr-qimmati benihoya ortib bormoqda.

Musiqa pedagogikasida o‘quvchilarning musiqiy madaniyatining shakllantirishda qiziqish muammosi eng muhim muammo hisoblanadi. Birinchi sinfdan boshlab o‘quvchilarni musiqaga qiziqtirib borish uchun o‘qituvchi bolalarni sevishi, darsga yaxshi tayyorgarlik ko‘rishi, musiqa o‘qitishning barcha metod va tamoyillaridan to‘g‘ri foydalana olishi, so‘z mahoratiga usta bo‘lishi, bolalarga xos bo‘lgan qo‘shiqlarni chiroyli, mayin, bolalar ovoziga moslab yoqimli ijro etib ku‘ylar mazmunini ochib berishi zarur.

Ta’kidlash o‘rinliki, yurtimizda nafaqat milliy musiqa ijrochiligi, balki jahon musiqa san’tining ko‘plab yo‘nalishlarini chuqur o‘rganish, o‘zlashtirish borasida katta yutuqlarga erishilmoqda. San’atkorlarimiz, ayniqsa, yosh ijrochilarimiz sozanda va xonandalarimizning nufuzli xalqaro tanlov va festivallarda sovrinli o‘rinlarni qo‘lga kiritayotgani barchamizga g‘urur baxsh etadi.

Kelajagimiz bo‘lgan bugungi kun o‘quvchilarining badiiy va estetik tarbiyalashning takomillashitirish umumta’lim maktablari, akademik litsey va kollejlar oldiga qo‘yilgan muhim vazifalardan iborat etilganligi muhtaram

Musiqa ta`limi jarayonida xonandalik asarlarini kuylashga o`rgatish usullarini takomillashtitishda 1-sinfdan boshlab xonandalik mahoratini shaklantirish maqsadga muvofiqdir.

Maktabda musiqa madaniyati darslari pedagogika-psixologiya fanlari bilan uzviy bog‘liqdir. Bu esa, maktab va o‘qituvchilari oldiga qo‘yiladigan talablar, o`quvchilarning yosh xususiyatlari, musiqiy ta’lim-tarbiyaning maqsad va vazifalarini aniqlash, ularning rivojlanish istiqbolini belgilash imkoniyatini beradi.

O‘quvchilarning ovoz apparatlariga putur yetkazmaslik, ovozni saqlashning muhim sharti birinchi sinfdan boshlaboq ovoz diapazonini aniqlash, ishchi diapazonlaridagi notalardan tashqariga chiqmaslik va uni kengaytirib borishga alohida e’tibor berish lozim.

Boshlang`ich sinfda kuylash malakalarini shakllantirish bevosita musiqiy eshitish qobiliyatining rivojlanishi bilan bog‘liq. Sof intonatsiyada kuylash, aniq idrok etib, tinglangan tovushni toza ijro etishdan iborat. Gohida musiqiy tovushlarni to‘g‘ri idrok etadigan, biroq to‘g‘ri kuylay olmaydigan o‘quvchilar ham uchrab turadi. Sinfda turli xususiyat va odatlarga ega bolalar bo‘lganligi tufayli, o‘qituvchi barcha bolalarga mos keladigan usullarni qo‘llashi kerak.

Kuylash borasida, birinchi sinf o‘quvchilari maktabgacha bo‘lgan davr musiqiy tayyorgarliklariga bog‘liq. Tayyorgarligi bo‘lmagan bolalarning ovoz diapazoni 2-3 tovushdan, tayyorgarligi bor bolalarda bir oktavagacha ovoz diapazoni rivojlangan bo‘lishi mumkin. O‘qituvchi bolalarning kuylatish jarayonida

ovoz apparati to‘liq shakllanmagan, nozik, ovoz paychalari ingichka bo‘lishini e`tiborga olgan holda baqirmasdan, yumshoq ovozda kuylatishi kerak. Bu davrda bolalalarning (7 yoshli) ovoz diapazoni re-lya birinchi oktavagacha bo‘ladi. Lekin dars jarayonida bu diapazon ayrim hollarda birinchi oktavaning “si” va ikkinchi oktavaning “do” va “re” tovushlarigacha ko‘tarilishi mumkin.

Biroq o‘quvchilar birinchi oktava “do” tovushi va undan quyiroq tovushlarni kuylay olmaydilar. Chunki ularning ovozlari tabiatdan jarangdor va yorqindir.

O‘quvchilarning musiqa san’atiga qo‘shiq kuylash orqali olib kirish, musiqiy estetik tarbiyasining yangi yo‘llarini izlash, uni nazariy jihatdan asoslab berish, musiqiy pedagogikaning doimo diqqat markazida bo‘lgan muammolaridir.

Hozirgi davrda bolalar vokal tarbiyasi asosan umum ta’lim maktablarida ”Musiqa madaniyati” darslarida jamoaviy (xor) aytish faoliyati sinfdan tashqari xor, maqom, folklor ansamllari shu asosida olib boriladi. Pedagogik amaliyot o‘tish jarayonida biz bolalar qo‘shiqchiligining zamonaviy holati, ish taamoyillari, shakllari, usullari bilan yaqindan tanishish imkoniyatiga ega bo‘ldik. O‘quvchilarda ayniqsa, o‘smirlikka qadam qo‘ygan bolalarda musiqa madaniyatini tarkib toptirish, ularning aqliy va ahloqi, jismoniy rivojiga ijobiy ta’sir etishida xonandalik asarlarini kuylashga o`rgatishni takomillashtirishni pedagogik amaliy ahamiyatini kasb etishini chuqurroq his etdik.

Birinchi o‘rinda qo‘shiqning she’riy matn mazmuni, unda ifodalangan obrazlarni ijrochi-talabalar yaxshi tushunib olishi zarur. Har bir qo‘shiq ma’lum bir kompozitsion tuzilishga ega. Bu kompozitson tuzilish she’riy mazmun bilan bog‘langan bo‘lib, ko‘p qo‘shiqlarning shakli ikki qismli, ya’ni «bandli» («kuplet») – «naqarotli» shaklda yozilgan. Naqarotda qo‘shiqning asosiy g‘oyasi muxtasar shaklda berilgan. «Naqarot» qo‘shiqda markaziy o‘rin egallaydi, chunki, matnning asosiy g‘oyasi «naqarotda» mujassamlangan.

Biz xonandalik asarlarini kuylashga o`rgatish metodikasini takomil-lashtirishimizda 5-7 sinf o`quvchilari oldiga, bugungi davr talabiga binoan malaka-ko‘nikmalar yuzasidan ancha jiddiy bo‘lgan talablar qo‘yishimiz zarur, deb bilamiz. Yosh ijrochi o‘zining individual, boshqa xonandalardan ajralib turadigan ijro yo‘lini, ya’ni faqat o‘z ovozi, iqtidoriga xos va yarashgan yangi estrada «imidjini» yaratishga harakat qilishi talab etiladi.

Yuqorida aytilgan masalalar bilan birga o‘qish jarayonida egallab olishlari zarur bo‘lgan quyidagi malakalar ham turadi:

a) xonandalik nafas yo‘llarini vujudga keltirib, tirgakli nafas («опорное дыхание») ustida ishlash;

b) pastki, o‘rta va yuqori tessituradagi tovushlarni silliqlash (выравнивание);

v) ovozni kuychan darajada («kantilena») yo‘naltira bilish malakalarini shakllantirish;

g) milliy va zamonaviy estrada ritmik usullarini ichidan his qilib kuylash malakalarini rivojlantirish;

d) ijro paytida badan mushaklarini erkinlashtirib qo‘shiqdagi usulga mos harakatlantirish.

O‘quvchilarda xonandalik asarlarini kuylashga o`rgatishni takomillashtirish, odatda, mumtoz ashulalarni, maqomlarni ijro etish xonandalardan juda katta iste’dod va mahorat, keng diapozonga ega bo‘lgan ovoz hamda keng nafas yo‘liga ega bo‘lishni talab qiladi. O‘zbek an’anaviy ijrochiligidagi yana bir muhim omil bu – uning tabiiyligini ifoda eta bilish va musiqiy asarni milliy bezaklar bilan ijro etishidadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qayumov, J. S. "Life in the Shashmaqom." Science and Education 2.Special Issue 1 (2021): 98-105.

2. Қораев, С. Б. (2020). Профессионал таълимда ўқув амалиётларини ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари. Academic research in educational sciences, 1(3).

O‘QUVCHILARDA IJODIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI

Arzimova Sayora Nagmet qizi
"Fakultetlararo rus tillar" kafedrasi o‘qituvchisi
CHDPU, O’zbekiston Respublikasi

Annotatsiya: ushbu maqolada o‘quvchilarning ijodiy tafakkur qilishga o‘rgantish yo‘llari va ularni madaniy-ta’limiy muhitni rivojlantirishda qo‘llash, o‘quvchini mustaqil ijodiy fikrlash, izlanishga o‘rgatishning evristik metodlari haqida ma’lumotlar berilgan. Shuningdek o‘quvchilarda ijodiy tafakkurni, ijodiy izlanishlarni rivojlantirish uchun turli ijodiy faoliyatlar tavsiya qilingan.

Kalit so‘zlar: umum ta’lim maktablari, madaniy muhit, o‘quvchilar, ijodiy tafakkur, ijodiy faoliyat, evristik metodlar, kognitiv metodlar.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablaridagi ta’limiy-madaniy muhitni shakllantirish natijasida o‘quvchilar asta-sekin ijod olamiga kira boshlaydilar. Bu esa o‘quvchilarning ta’lim muhitida yashashlari, so‘zlardan ko‘proq foydalanishlari, ya’ni ularning lug‘at boyligini oshirishga ko‘maklashadi. Buning natijasida o‘quvchilar o‘z-o‘zlari va atrofdagilarga savollar bera boshlaydilar. Hissiyotlari doirasida mavjud voqelikni idrok etish, tushunish, ko‘rishga muvaffaq bo‘ladilar. Bu jarayonda tug‘iladigan fikrlar, his-tuyg‘ular o‘quvchining ta’lim jarayonida qo‘lga kiritgan natijasi hisoblanadi. Bunday mashqlar o‘quvchilarga turli nuqtai nazarlardan turib voqelik haqida fikrlash va ularni tushunish layoqatini shakllantiradi. O‘quvchi o‘zining bilish jarayoniga nafaqat aqliy, balki hissiy natijalarni ham uyg‘unlashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

O‘quvchilarning ijodiy tafakkur yo‘li ularning individual rivojlanishini hisobga olishni taqozo qilib, bu o‘z navbatida, ta’lim oluvchilarning imkoniyatlari, qiziqishlari, mayllaridan kelib chiqqan holda o‘quv jarayonini tabaqalashtirishni talab qiladi. Mazkur jarayonda o‘qituvchi o‘zining kasbiy mahorati doirasida o‘quvchilarga nisbatan individual yondashuvni tatbiq eta olishi muhim ahamiyatga ega.

Evristik metodlar kognitiv metodlar bilan uyg‘un tarzda qo‘llaniladi. O‘qitishning kognitiv metodlari ham evristik topshiriqlar kabi o‘quvchini mustaqil ijodiy fikrlash, izlanishga undaydi. Bunday metodlar sirasiga:

- o‘quvchilarni ijodiy faollikka undovchi metodlar;
- fikriy faoliyatga olib kiruvchi metodlar;
- o‘quvchilarni obrazli hamda ramziy belgilar yordamida ishlashga jalb qiluvchi metodlar;
- evristik savollar bilan murojaat qilish metodi;
- qiyoslash metodi;
- dalillarni dalillardan farqlash metodi;
- evristik kuzatish metodi;
- evristik tadqiqot metodi;
- tushunchalarni loyihalash metodi;
- qoidalarni loyihalash metodi;
- farazlarni ilgari surish metodi;
- bashorat qilish metodi;
- xatolar ustida ishlash metodi;
- nazariyalarni loyihalash metodi kabilar kiradi.

Biz quyida ularning ba’zilari ustida batafsil to‘xtalamiz:

Empatiya, ya’ni o‘quvchilarni ijodiy faollikka ruhlantiruvchi metodlar o‘quvchining atrofdagilar odamlar, narsa va buyumlarning holatini his etishlariga ko‘maklashadi. Hissiy-obrazli tasavvurlar yordamida o‘quvchilar o‘rganilayotgan ob’ektni anglashga muvaffaq bo‘ladilar, uning ichki o‘ziga xos

jihatlarini his etadilar va tushunadilar. Mazkur metodni muvaffaqiyatli qo‘llash orqali o‘qituvchilar o‘quvchilarning holatini aniqlash, ularning tuyg‘ularini his etishga erishadilar. Dastlab bu metod o‘yin tarzida amalga oshiriladi. Mazkur jarayonda o‘quvchilar quvonch, zavqlanish hissini tuyadilar. Ta’lim natijalari olinib, uning mohiyati anglangandan keyin esa o‘quvchilar ushbu metodga o‘qitish metodi sifatida jiddiy yondasha boshlaydilar. Mazkur metod yordamida o‘quvchilar dunyoni, hayvonot va o‘simliklar olamini anglaydilar, ularning dunyoqarashida tub o‘zgarish yuz beradi. Tabiatga nisbatan alohida muhabbat bilan qaraydilar. Bu esa ularning ertaklar to‘qishlariga zamin hozirlaydi. Bolalar asta-sekin ijod olamiga kira boshlaydilar. Bu esa o‘quvchilarning ta’lim muhitida yashashlari, so‘zlardan ko‘proq foydalanishlari, ya’ni ularning lug‘at boyligini oshirishga ko‘maklashadi. Buning natijasida o‘quvchilar o‘z-o‘zlari va atrofdagilarga savollar bera boshlaydilar. Hissiyotlari doirasida mavjud voqelikni idrok etish, tushunish, ko‘rishga muvaffaq bo‘ladilar. Bu jarayonda tug‘iladigan fikrlar, his-tuyg‘ular o‘quvchining ta’lim jarayonida qo‘lga kiritgan natijasi hisoblanadi. Bunday mashqlar o‘quvchilarga turli nuqtai nazarlardan turib voqelik haqida fikrlash va ularni tushunish layoqatini shakllantiradi. O‘quvchi o‘zining bilish jarayoniga nafaqat aqliy, balki hissiy natijalarni ham uyg‘unlashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Ushbu metod o‘qituvchilar tomonidan kam qo‘llaniladi, biroq u evristik ta’limning samarali metodi bo‘lib, o‘quvchilarning foydalanmayotgan imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishga xizmat qiladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun xos bo‘lgan xususiyatlardan biri kuzatgan voqeliklarini his etish, ular asosida o‘z kechinmalarini boyitish, o‘zlarini o‘rab turgan muhitni bilish va his etishga intilishdir.

O‘quvchilarni obrazli ko‘rish orqali faollikka undovchi metod ob’ektlarni hissiy-obrazli tadqiq etishlariga ko‘maklashadi. O‘qituvchi o‘quvchilarga ob’ektlarning belgilari, shakliga nazar tashlash, ularda ko‘rgan obrazlarini chizish, ularning nimaga o‘xshashligini tasvirlash haqida topshiriq beradi. Yoki o‘quvchilarga o‘zbek mumtoz musiqasiga oid asarlarni tinglash vazifasini topshiradi. Ular mazkur topshiriqlarni bajarib bo‘lganlaridan keyin o‘qituvchi savollar beradi. “Bastakor ushbu musiqa orqali nima demoqchi bo‘lgan?”, “Siz ushbu musiqani tinglaganda nimalarni his etdingiz, tasavvuringizda nimalar paydo bo‘ldi?”, “Ushbu musiqaning ohangi qanday: tezmi yoki sokinmi?”. Shu bilan bir qatorda o‘qituvchi o‘quvchilarga musiqani tinglaganlaridan keyin tasavvurlarida qanday obraz gavdalanganligini chizib ko‘rsatish haqida topshiriq beradi.

Fikriy faoliyatga olib kiruvchi metodlar o‘rganilayotgan ob’ektga bir vaqtning o‘zida o‘quvchining ko‘rish va fikrlash faoliyatini jalb etish imkonini beradi. Shu asosda ular ob’ektda mujassamlashgan fikrni, uning o‘ziga xosligini anglashga muvaffaq bo‘ladilar. Bu jarayonda o‘qituvchi o‘quvchilarda faollik ko‘rsatish kayfiyatini hosil qilishi lozim. Bu esa faol hissiy-fikriy bilish faoliyati natijasida vujudga keladi. O‘qituvchi o‘quvchilarda fikriy faollikni hosil qilish uchun quyidagi savollar bilan murojaat qilishi mumkin: “Muayyan hodisa yoki predmetning belgilari yoki kelib chiqish sabablarini aytib bering?”, “Muayyan narsa yoki buyumlar qanday tuzilgan, uning o‘ziga xos jihatlari nimalarda namoyon bo‘ladi?”. Ushbu metodni qo‘llash natijasida o‘quvchilarda noan’anaviy bilish sifatlari tarkib topadi.

Ramziy ko‘rish metodi haqiqatni chuqur anglashning o‘ziga xos usuli hisoblanadi. Mazkur metod haqiqatni kuzatish va bilish jarayoni mazmunini o‘zida mujassamlashtiradi. Ramziy ko‘rish metodi o‘quvchilarga ob’ektlar va ularning ramzlari orasidagi aloqadorlikni anglash imkonini beradi. Ramzlar va uning ob’ektlari orasidagi aloqadorlikning xarakterini tushuntirgandan keyin o‘qituvchi muayyan ob’ektni kuzatish va uning o‘ziga xos belgilarini chizmalar, belgilar, so‘zlar yordamida tasvirlashga oid topshiriqlar beradi.

Evristik kuzatish metodi o‘quvchilarga kuzatish yordamida bilimlarni o‘zlashtirishga erishish, ularni konstruksiyalash imkonini beradi. Kuzatish maqsadga yo‘naltirilgan faoliyat turi sifatida o‘quvchilarning idrokini charxlab, turli yo‘nalishdagi ob’ektlar haqidagi nazariy bilimlarni o‘zlashtirishga ularni tayyorlaydi. Kuzatish bilimlar manbai, ularni o‘zlashtirish yo‘li hamda turmushdagi voqelikni

anglash usuli hisoblanadi. Kuzatish faoliyatini amalga oshiradigan o‘quvchilar shaxsiy natijalarni qo‘lga kirita oladilar. Bunday natijalar sirasiga:

- kuzatish jarayonida o‘zlashtirilgan axborotlar;
- shaxsiy harakatlar va his-tuyg‘ular majmui kiradi.

O‘quvchining ijodiy faoliyat darajasi uning kuzatishlari jarayonida mavjud bo‘lgan natijalar bilan qo‘lga kiritilgan natijalarni o‘zaro qiyoslash asosida aniqlanadi. O‘qituvchi bergan ma’lumotlar bilan bir qatorda aksariyat o‘quvchilar o‘z kuzatishlari davomida muayyan ob’ektlar haqidagi ko‘plab qo‘shimcha ma’lumotlarga ega bo‘ladilar. Shu asosda ular kuzatish yordamida yangi axborotlarni egallaydilar va o‘z faoliyatlarini loyihalash imkoniyatini qo‘lga kiritadilar.

“Atrofimizdagi olam” darslarida ekskursiya jarayonida o‘quvchilar jonli va jonsiz tabiatni kuzatishga muvaffaq bo‘ladilar. Kuzatish – axborotlarni o‘zlashtirish, ular ustida kichik tadqiqotlar o‘tkazishning eng qulay metodi hisoblanadi. Masalan, 2- sinf o‘quvchilari bilan “Qushlar nima uchun qishda issiq o‘lkalarga uchib ketadilar” mavzusida evristik suhbat o‘tkazish mumkin. Dastlab, o‘quvchilar bilan muayyan reja asosida maktab bog‘iga sayohat uyushtiriladi. Kuzatish rejasi quyidagicha bo‘lishi mumkin:

- Siz qaysi qushlarni ko‘rdingiz?
- Ular haqida bilganlaringizni yozing?
- Bu qushlar nima bilan oziqlanadilar?
- Nega ular orasidan bitta qush uchmay qoldi?
- Qaysi qushlar uchdilar?
- Ucha olmay qolgan qushga qanday g‘amxo‘rlik qilish mumkin? kabi.

Keyingi mashg‘ulotda o‘quvchilarga maxsus ensiklopediyalar yoki Internet saytidan qushlar haqida ma’lumot to‘plash vazifasi topshiriladi. Bunday topshiriqlar mashg‘ulotlar, ularning bosqichlari orasidagi uzviylik va uzluksizlikni ta’minlashga xizmat qiladi. O‘qituvchining topshirig‘iga ko‘ra o‘quvchilar qushlar haqida topishmoqlarni izlab topadilar yoki ularni o‘zlari to‘qiydilar. Ob’ektiv voqelikni kuzatish va tahlil qilish natijasida o‘quvchilar muammolarni ko‘ra boshlaydilar.

Evristik savollar bilan murojaat qilish metodi ham o‘quvchilarni aqliyintellektual jihatdan rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu metod yordamida o‘quvchilarda muloqot, o‘zini o‘zi rivojlantirish, axborotlar bilan ishlash kabi kompetensiyalar tadrijiy asosda muayyan uzviylikda rvojlanadi. O‘quvchilarga muayyan voqeliklar, narsa-buyumlar haqidagi ma’lumotlarni izlab topishlari va tahlil qilishlari uchun o‘qituvchilar quyidagi savollar bilan murojaat qiladilar. “Kim qushlar haqida g‘amxo‘rlik qiladi?”, “Qushlar qanday himoya qilinadilar?”, “Qushlar nima bilan oziqlanadilar?”, “Ular nima uchun qishda issiq o‘lkalarga, yozda O‘zbekistonga uchib keladilar?”, “Qushlar qachon ko‘payadilar?”, “Qushlar tabiatda qanday vazifalarni bajaradilar?”. Ushbu savollarga javob topish uchun o‘quvchilar mantiqiy fikrlaydilar, izlanadilar va tahliliy faoliyatni amalga oshiradilar.

REFERENCES

1. Ma’murov B.B. O‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan o‘quv-biluv jarayonini tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlari. Ped. fan. nom.dis. Avtoreferati.– Toshkent: 2009. – 26 b.

2. Mahmudov M. Ta’limni didaktik loyihalash. T.: Fan, 1999.-179 bet.

3. Safarova R.G., Abdullaeva B.S., A.Bahromov va boshq. Boshlang‘ich ta’lim konsepsiyasi.. RTM, –T.: 2015.

РОЛЬ ВОСПИТАНИЯ КУЛЬТУРЫ МЕЖНАЦИОНАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ОБЩЕСТВЕННОГО СОГЛАСИЯ

Юсупова Ш.О.

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы воспитания культуры межнационального общения и его значение в обеспечении общественного согласия. Автор подчёркивает, что воспитание и укрепление толерантности среди студенческой молодежи является одним из важнейших приоритетов и одним из лучших качеств узбекского народа. Для этого создана в стране правовая основа для сохранения и развития обычаев и традиций, языка и культуры всех наций и народов. Так же в статье автор останавливается на практических примерах и реформах, которые осуществляется государством на благо развития многонационального и поликультурного государства.

Ключевые слова: воспитание, культура, сплочённость, добродушие, толерантность, права, свобода, религия, глобализация, духовность.

Abstract. This article examines the issues of fostering a culture of interethnic communication and its importance in ensuring social harmony. The author emphasizes that the education and strengthening of tolerance among students is one of the most important priorities and one of the best qualities of the Uzbek people. For this purpose, a legal basis has been created in the country for the preservation and development of customs and traditions, language and culture of all nations and peoples. Also in the article the author dwells on practical examples and reforms carried out by the state for the benefit of the development of a multinational and multicultural state.

Key words: education, culture, cohesion, goodwill, tolerance, rights, freedom, religion, globalization, spirituality.

Обеспечение социальной сплоченности является важным условием межэтнической толерантности. Лучшие человеческие качества добродушие веками впитывалась в кровь нашего народа из поколения в поколение. Во все времена межнациональное согласие и перемирие становилось важным достоянием народов Центральной Азии.

Воспитание и укрепление толерантности среди студенческой молодежи является одним из важнейших приоритетов и одним из лучших качеств узбекского народа. В нашей стране создана правовая основа для сохранения и развития обычаев и традиций, языка и культуры всех наций и народов.

Статья 8 Конституции Республики Узбекистан гласит, что «народ Узбекистана, независимо от его национальности, является гражданином Республики Узбекистан». Статья 18 Конституции гласит, что «Все граждане имеют одинаковые права и свободы и равны перед законом независимо от пола, расы, национальности, религии, социального происхождения, убеждений, личности и социального положения». Это свидетельствует о ярком, современном, политико-правовом выражении толерантности многонационального государства Узбекистан.

«Декларация принципов терпимости» была принята 16-ноября 1995 года на 28-сессии Генеральной Ассамблеи Организации Объединённых Наций по вопросам образования, науки и культуры (ЮНЕСКО). И с этого дня эта дата отмечается во всем мире как «Международный день толерантности». Эта декларация служит обеспечению мира и согласия во всем мире, гарантирует приоритет прав и свобод человека, развитию отношений равноправия и взаимного сотрудничества. В нашей стране, независимо от национальности и вероисповедания, молодые люди и студенты разных конфессий дружно учатся и творят, и эффективно работают на благо развития нашего общества.

В 2018 году 12-декабря на 72-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН по инициативе Президента нашей страны Шавката Миромоновича Мирзиёева была принята специальная резолюция под названием «Просвещение и религиозная толерантность». В её основе лежало предложение Президента, направленное на обеспечение терпимости и свободы вероисповедания для всех жителей планеты, ликвидация безграмотности и искоренение невежества. Оно поддерживает международные усилия по продвижению прав человека, уважению религиозной свободы и убеждений, поощрению терпимости и мира и содействию глобальному диалогу. Глобальный мир требует, чтобы все нации и народы объединились вокруг идеалов толерантности и гуманизма. Это наглядно показано на примере различных конфликтов, споров, происходящих в мире. В этом отношении значение студенческого союза и солидарности, безусловно, возрастает.

На данном мероприятии Президент подчеркнул также, что толерантность является неотъемлемой частью духовности и культуры узбекского народа. Сегодня в Новом Узбекистане, как и в любой сфере, ведется конкретная практическая работа по дальнейшему укреплению дружеских связей между различными национальностями и народами, проживающими в нашей стране, утверждению принципов веротерпимости. В то же время эти аспекты находят свое отражение и в реформах, проводимых во всех сферах в нашей стране. В частности, тот факт, что пятое направление Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах посвящено вопросу обеспечения веротерпимости и межнационального согласия, свидетельствует о том, что Президент и правительство нашей страны уделяет большое внимание общечеловеческим задачам, определенным в международных декларациях.

Мировоззрение толерантности у человека формируется и развивается, прежде всего, в семье, а также в дошкольных учреждениях, школах, лицеях, высших учебных заведениях. Для того чтобы человек глубоко понимал многообразие мира, природы, культур, религий, а вместе с тем и народов, и чтобы все они были достойны уважения, в первую очередь он должен уметь познать свою Родину, ее народ, его язык, религию, вековых традиций и культурной самобытности.Только тогда человек сможет правильно оценить, уважать и ценить другие народы, религии, национальности, культуры. Проводимая работа по обеспечению общественного согласия и солидарности между представителями разных народов, наций и религиозных конфессий в нашей стране, разумные реформы и практические меры по поддержанию мира и стабильности, деятельность национально-культурных центров, родной язык, история нации, уместно информировать студентов и молодежь о проводимой ими широкомасштабной работе по изучению их ценностей и культуры.

Представители разных национальностей, называющие Узбекистан своей Родиной и самоотверженно трудящиеся для ее развития, гордятся расцветом своих культурных ценностей. Многонациональность и поликультурность – наше вечное духовное богатство. Сегодня 60 процентов населения нашей страны составляют молодые люди в возрасте до 30 лет. Неслучайно это исследование проводится среди студентов и молодежи. Потому что именно молодежь будет передавать наше богатое духовное наследие и традиции следующему поколению.

По мнению С.Отамуратова, ученого, занимаюшегося проблемами молодежи, «Сегодня, в условиях глобализации, защита нации становится глобальной проблемой. Потому что этот процесс увеличивает риск присоединения народов (наций) «малых» и «менее развитых стран» к большим и развитым странам и народам (нациям), проживающим в них. В таких условиях наличие собственного государства будет иметь важное значение для защиты стран от этой опасности».

Вопреки мнению аналитиков о том, что процессы глобализации ведут к интеграции наций и в конечном итоге к исчезновению национальности, положение нации не изменилось кардинальным образом даже в XXI веке. Быть нацией остается самой важной законной ценностью в политической жизни нашего времени. Пока нация существует, она испытывает потребность в развитии своей культуры и удовлетворении своих культурных потребностей. Безусловно, культурное развитие и удовлетворение культурных потребностей является одним из условий общественного развития. Сегодня национальный вопрос имеет особое значение не только во внутренней и внешней политике государства, но и во всех сферах жизни общества.

Сегодня в области исследований национальной политики и закрепления межнациональных отношений, в изучении вопросов, связанных с их научным анализом и теоретико-методологичекими основами имеет особое значение научные исследования таких современных философов, политиков, педагогов, культурологов и историков как И.Муминов, Э.Юсупов, К.Хоназаров, И.Эргашев, С.Отамурадов, А.Очилдиев, Н.Маманазаров, С.Сафаев, В.Кучкоров, А.Пулатов, А.Аскаров, И.Жабборов.

В настоящее время в нашей стране издаются множество книг о развитии межэтнических отношений, печатаются монографии современных исследователей. Но особенности новой этнополитической парадигмы, отсутствие научных исследований по воспитанию студенческой молодежи и молодежи в духе межнационального диалога требуют активизации исследований в этом направлении.

Используемая литература:

1. Отамуратов С. Глобализация и национально-духовная безопасность. – Ташкент: «Узбекистан», 2013. – Б. 77.

2. Валетова Г.В. Формирование культуры международного общения и толерантности будущих специалистов сельского хозяйства: учеб.-метод. пособие для студ. и специалистов сельского хозяйства [Текст]/ Г.В. Валетова, - Работа: Изд-во ИГПИ им. П.П. Ершова, 2008. - 124 с.

3. Карабоев У.Х. Традиционное народное искусство: проблемы возрождения. - Ташкент: «Фан», 1991.

4. Кучкоров В. Национальное самосознание и общественно-политические процессы. - Ташкент: «Академия», 2007.

5. Обращение Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева к Олий Мажлису о важнейших приоритетных задачах развития нашей страны в 2019 году. Халк сузи, 29 декабря 2018

КОМПЛЕКСНЫЙ ПОДХОД В ПОДГОТОВКЕ МУЗЫКАНТА

Халилова Махфуза Махамаджоновна
Старший преподаватель кафедры «Музыкальное образование»
Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация: в статье рассматривается комплексный подход в подготовке музыканта.
Ключевые слова: музыка, педагогика, преподавание, музыкальный инструмент, подготовка.

AN INTEGRATED APPROACH IN PREPARING A MUSICIAN

Khalilova Mahfuza Makhamajonovna
Senior Lecturer at the Department of Music Education
Chirchik State Pedagogical University

Abstract: the article discusses an integrated approach to training a musician.
Key words: music, pedagogy, teaching, musical instrument, preparation.

В психолого-педагогической литературе комплексный подход рассматривается с различных сторон. Так, Л.И. Акатов трактует комплексный подход как совокупность потребностно-мотивационной, интеллектуально-креативной, эмоционально-чувственной, морально-нравственной и поведенческо-волевой сфер развития личности А.С. Пугачёв выделяет три составляющих компонента комплексного подхода в образовании: единство и взаимосвязь

объективных обстоятельств обучения и воспитания; структуру личности обучаемого; обучение как вид деятельности субъекта обучения и воспитания. А.А. Панфилова и Н.С. Алиева позиционируют комплексный подход как способ подбора и реализации разнообразных методов обучения в их совокупности и периодической (при необходимости) взаимозаменяемости. При этом они выделяют следующие методы обучения: словесные, практические, информационно-иллюстративные, репродуктивные, активные, творческие, проблемного обучения, игровые (деловые игры, сюжетно-ролевые, организационно-деловые и другие), мозговой штурм, метод проектов и т. д. По теории И.П. Под ласого комплексный подход представляет собой принцип всестороннего и гармонического развития личности, реализуемый по трём основным направлениям: сознание, чувства, поведение. Целый ряд исследователей рассматривают комплексный подход как принцип проектирования и организации функционирования педагогических систем и процессов. Отдельные учёные сравнивают комплексный подход в образовании с системным. Так, Г.В. Лаврентьев и Н.Б. Лаврентьева рассматривают педагогический комплекс как своеобразную «поли-систему с устойчивыми связями между системами», образующими данный комплекс.

В русле нашего исследования мы трактуем комплексный подход в инструментальной подготовке музыканта как некую целостность или системный комплекс, обеспечивающие всестороннее и гармоничное развитие личности в предметной области и средствами инструментально-исполнительской деятельности и реализуемые по следующим направлениям: формирование музыкально-исполнительского комплекса; развитие комплекса психических свойств личности; использование в образовательном процессе комплекса различных видов музыкальной деятельности (см. рисунок 1).

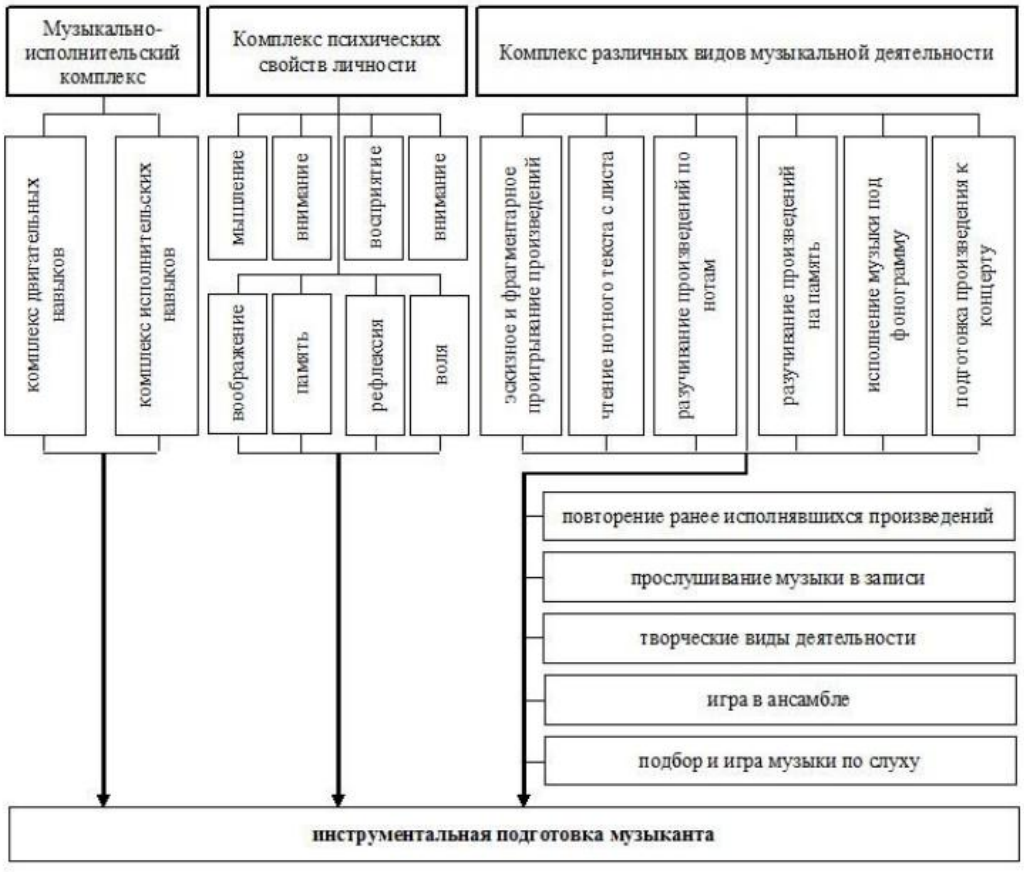

Рис. 1. Системный комплекс инструментальной подготовки музыканта

Кратко проанализируем содержание рисунка.

Музыкально-исполнительский комплекс рассматривается нами как совокупность моторно-двигательных (или сенсомоторных) и исполнительских навыков игры на инструменте. В процессе многократных повторений различных последований звуков и звукосочетаний (гаммообразных, арпеджированных, секвенционных, аккордовых и т. п.) у музыканта постепенно вырабатывается автоматизированный навык их исполнения. Для воспроизведения подобных автоматизированных комплексов музыканту-исполнителю необходим лишь мысленный перво-импульс, толчок, а остальную (механическую) работу выполняют его руки и пальцы в независимом от сознания режиме.

Исполнительский комплекс (в отличие от сенсомоторного) мы причисляем к понятиям более сложного порядка. По нашему мнению, сущность исполнительского комплекса музыканта-исполнителя определяют такие параметры, как: умение индивидуально и стилистически точно интерпретировать исполняемое музыкальное произведение; способность достигать эмоционально-образного и выразительного звучания музыки; навыки создания звуковой перспективы во времени и пространстве; искусство поведения на сцене и общения со слушателями.

Теперь проанализируем системный комплекс инструментальной подготовки музыканта-исполнителя с позиции задействования в этом процессе психической сферы личности. Считается общепризнанным тот факт, что исполнение музыки на инструменте – это сложный и многосторонний процесс, при осуществлении которого музыкант-исполнитель вынужден одновременно выполнять несколько различных действий или операций: собственно, с помощью моторно-двигательного аппарата извлекать на инструменте звуки в их правильной последовательности (сенсомоторный комплекс двигательных навыков); своим сознанием контролировать точность и качество исполняемой на инструменте музыки (внимание, восприятие, мышление); анализировать свои эмоциональные ощущения и выполняемые действия (механизмы рефлексии); предвидеть или предвосхищать перспективы движения и развития музыки (навыки воображения и антиципации); актуализировать внутренние резервы подсознания посредством подключения ресурсов долговременной и кратковременной или оперативной памяти (зрительной, конструктивно-логической, моторно-двигательной, эмоционально-образной); наконец, преодолевать сценическое волнение, вызванное неточностями или погрешностями в игре и другими факторами, прикладывая для этого определённые волевые усилия.

Комплекс разнообразных видов музыкально-исполнительской деятельности, представленных на рисунке, позволяет: во-первых, реализовать один из важнейших дидактических принципов обучения – принцип периодической смены видов деятельности на уроке; во-вторых, организовать образовательный процесс на основе вариативности и множественности индивидуальных проявлений обучающегося в музыкально-исполнительской практике; в-третьих, реализовать компенсаторные возможности более развитых способностей личности обучаемого по отношению к менее развитым.

Таким образом, комплексный подход в инструментальной подготовке музыканта: носит системный характер; направлен на формирование автоматизированных комплексов моторно-двигательных и исполнительских навыков; ориентирован на развитие психической сферы личности; основывается на использовании в образовательном процессе различных видов музыкальной деятельности; его реализация способствует всестороннему и гармоничному развитию личности музыканта.

Литература:

1. Акатов Л.И. Формирование духовно-нравственной сферы как основа личностного становления человека // Учёные записки. Электрон. науч. журнал Курского гос. ун-та. – 2015. – Вып. 1 (33). – С. 1–10.

2. Буйлова Л.Н. Методологические подходы к исследованию стратегического управления качеством дополнительного образования детей

СПЕЦИФИКА УЧЕБНОГО ПРЕДМЕТА

Мирзорахимов Ойбек Кахрамонович
Старший преподаватель кафедры теории начального образования
Чирчикского государственного педагогического университета

Специфика учебного предмета «русский язык» обязывает учителя к прове-дению уроков проверки усвоения. Формы проверки разнообразны: это,в пер-вую очередь, письменные работы - диктанты, изложения и сочинения, это раз-личные формы устной проверки знаний. Специально вопрос об организации и проведении уроков проверки знаний рассматривается вразделе «Учет знаний, умений и навыков».

Высокая эффективность уроков грамматики и правописания прямо зависитот правильности выбора учителем методических средств передачи знаний, которая определяется: целесообразно выбранными и правильно использованными приемами обучения, привлечением достаточного дидактического материала и средств наглядности, рациональной организацией урока - оптимальным соотношением в распределении времени между различными видами учебной работы (объяснением нового, закреплением, повторением, контролированием, домашней работой).

Исходя из этого, при подготовке к уроку учитель должен ставить перед собойтакие вопросы: «На что я буду опираться из предыдущих уроков? Какие новые кирпичики буду добавлять к ранее положенным? Как буду ухаживать за ранее посеянными семенами знаний? Что мне надо сделать сегодня, чтобы подготовить почву для будущих посевов, для получения будущего высокого педагогического урожая?». Иначе говоря, это значит:

уяснить себе место данного урока среди других по теме, связать новыйучебный материал с уже известным учащимся; определить виды повторения ранее пройденного.

Повторение должно проводиться на каждом уроке, специально времени для этого не следует отводить, но элементы повторения необходимо включать в разные этапы урока, ибо так достигается предупреждение забывания, глубина и прочностьзнаний; отобрать дидактический материал, способствующий усвоению учениками нового программного материала, подобрать яркие, выразительные примеры,подводящие детей к обоснованным выводам; определить методы и приемы обучения по каждому виду учебной работы вполном соответствии с этапом обучения.

Методы и приемы обучения определяет сам учитель, который не должен забывать, что нельзя универсализировать один какой-либо метод или прием,будь то репродуктивный, объяснительно-иллюстративный, проблемный. Невозможность универсализации объясняется характером учебного материала по русскому языку. Часть его (определения, правила, словарныеслова) требует запоминания, выучивания наизусть, дословного воспро-изведения. Другая часть (грамматические явления, связи их между собой) требует объяснительно-иллюстративного метода. И наконец, часть

грамматического материала, изучаемого в начальной школе, требует

постановки задач. Из сказанного ясно, что в процессе преподавания русского языка учитель пользуется не одним методом, а их гармоническим сочетанием, ибо практически каждый урок русского языка требует такого сочетания для решения специфических для этого предмета учебно-воспитательных задач. Т. В. Напольнова приводит такой пример познавательных задач: «Определите разницу в значении слова глухой в следующих сочетаниях: глухой человек, глухой всплеск воды, глухой ворот, глухой лес. Подберите еще сочетания с этим словом и объясните их смысл. Что общего во всех этихсочетаниях?» Задачи такого типа, но на более простом языковом материале можно предлагать учащимся третьих классов для самостоятельного их анализа, т. е. для проведения исследования явлений языка, цель которого заключается в том, что дети, осмысливая значение слова, учатся точно применять его.

Высокая эффективность урока зависит и от рационального использования средств наглядности, выбор которых определяется характером учебного материала и дидактическими задачами. Одним из критериев качества уроков русского языка является: индивидуализация обучения, обеспечивающая каждому ученику работу в доступном для него темпе. В условиях классно-урочной системы это трудная,но все-таки разрешимая задача. Известны такие приемы индивидуализации обучения: задания для самостоятельной работы разной трудности (не объема!), повторение пройденного слабыми учащимися путем болеесложных, чем при изучении, заданий.

Таким образом конечная степень эффективности урока русского языка во многом определяется и тем, как учитель выполняет различные педагогические правила. К ним относятся: поведение учителя на уроке, степень подготовкисредств труда учителя и детей, умение владеть дисциплиной учащихся, разумное использование учебного времени урока (объяснения учителя кратки и ясны; преобладание письменных форм работы и т. п.), соблюдение гигиенических требований к уроку и т. д.

Использованная литература:

1. Дейкина А. Д. Значение уроков лексики и особенности их проведения в малокомплектной школе // Урок русского языка в малокомплектной школе : кн. для учителя / сост. А. Ю. Купалова. М. : Просвещение, 1986. С. 65–76.

2. Леонтьев А. А. Языковая политика, образование, языковое самоопределение личности // Этническое и языковое самосознание : мат-лы конф. М., 1995. С. 90–91.

TARBIYA ISHI PEDAGOGLARINI TAYYORLASH MEXANIZMLARI

Ismoilova D.M
Chirchiq davlat pedagogika universiteti katta o’qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada tarbiya ishi pedagoglarini tayyorlash mexanizmlari shaxs xarakterini shakllantirishdagi o‘rni masalasiga doir nazariy-metodologik ishlanma yoritilgan.

Tayanch so’zlar: tarbiya, pedagogik, insonparvarlik, ezgulik, bunyodkorlik, g’oya, pragmatizm, sangvinik, xolerik, melanxolik, flegmatik ijtimoiy, metodologiya

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning taklifi va tashabbusi bilan 2021 yilda O‘zbekistonning yangi milliy g‘oyasi qabul qilindi[7]. Bu yangi milliy g‘oyaning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

- insonparvarlik;
- ezgulik;
- bunyodkorlik.

Insonparvarlik g‘oyasining mazmuni insonni qadrlash, uning sha’nini hurmat qilish, huquqlarini ro‘yobga chiqarish va unga munosib hayot sharoitini yaratib berish tashkil etadi. Insonparvarlik g‘oyasi ta’lim tizimida bolaparvarlik, bola huquqlarining ustuvorligi va bolaga yo‘naltirilgan ta’limni amalga oshirish bilan ro‘yobga chiqadi. Ayni paytda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ongida insonparvarlik g‘oyasi shakllantiriladi va ular insonni sevishga hamda hurmat qilishga ko‘niktiriladi.

Ezgulik g‘oyasining mazmunini “Avesto” kitobimizda belgilanganidek, ezgu niyat, ezgu fikr va ezgu amal tashkil etadi. Bunda ezgu so‘zi yaxshilik, yaxshilik va yomonlikni farqlash, imkon qadar yaxshilikka intilish ma’nolarini anglatadi. O‘zbekiston pedagogik tajribasida Ezgulik g‘oyasi tarbiya jarayonining negizi sifatida qabul qilingan. Shu ma’noda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ongi va axloqida yaxshi niyat, to‘g‘ri fikrlash va orzu-umidlarni shakllantirish bilan Ezgulik g‘oyasi asosida tarbiya jarayoni amalga oshiriladi.

Bunyodkorlik g‘oyasining mazmuni har bir kishining erkin va farovon yashashi, jamiyatning demokratik tuzumga ega ekanligi hamda xalqning e’tiqod erkinligi huquqi bilan ta’minlanganligidan iborat. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ongida bunyodkorlik g‘oyasi erkinlik, hurlik va mustaqil fikrlikka ko‘niktirish bilan singdiriladi.

E’tibor berilsa, O‘zbekistonning yangi milliy g‘oyasida umuminsoniy g‘oyalar va qadriyatlar mujassam bo‘lgan. Shu sababli boshlang‘ich ta’limda tarbiya jarayonini amalga oshirishda mazkur milliy g‘oyaga asoslanish taqozo etiladi.

Rossiyalik rus mutafakkir pedagogi K.D.Ushinskiy “Ijtimoiy tarbiyada xalq ruhi haqida” nomli asarida XIX asrda Yevropaning quyidagi xalqlarida mavjud bo‘lgan va hozir ham yashovchan bo‘lib kelayotgan quyidagi milliy g‘oyalarning tarbiyadagi ahamiyatini alohida ta’kidlab ko‘rsatadi:

1) Germaniyada ta’lim tizimidagi tarbiya jarayonida haqgo‘ylik milliy g‘oyasiga asoslanishi;
2) Angliyada har bir shaxsni oliyjanoblik ko‘nikmasi bilan tarbiyalash milliy g‘oyasiga asoslanishi;
3) Fransiyada ma’rifatparvarlik milliy g‘oyasiga asoslanishi;
4) AQShda pragmatizm, ya’ni hayotiy haqiqatlarga asosan milliy tarbiyani amalga oshirishi;
5) Italiyada dunyo xalqlarini hurmat qilish milliy g‘oyasiga asosan tarbiya jarayonini amalga oshirishi tahlil qilib berilgan.

Shu jihatdan O‘zbekistonning yangi milliy g‘oyasi tarbiya jarayonining jahon Pedagogikasi tajribasi asosida amalga oshiriladi.

O‘zbekistonning yangi milliy g‘oyasi asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari yangi avlod vakillari sifatida tarbiyalanadi. Bu tarbiyaning mexanizmlari quyidagicha, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari:

1) *ongida* – insonparvarlik g‘oyasining ustuvor bo‘lishi;
2) *axloqida* – ezgulik fazilatlarining tarkib topishi;
3) *dunyoqarashida* – bunyodkorlik g‘oyalarining shakllanishi.

E’tibor berilsa, milliy g‘oya asoslari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ongini, axloqini va dunyoqarashini to‘g‘ri shakllantirishga asoslanadi. Shu sababli 7-11 yoshli shaxslarning milliy g‘oya asosida tarbiyalash boshlang‘ich ta’lim o‘quv fanlari va ayniqsa, “Tarbiya” fanini o‘qitish jarayonida amalga oshiriladi. Mamlakatimizda ilk bor nashr etilgan boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun mo‘ljallangan “Tarbiya” fani darsliklarida aynan milliy g‘oyaning asosiy tamoyillariga tayanilgan.

[7] Mirziyoyev Sh.M. Insonparvarlik, ezgulik va bunyodkorlik-milliy g‘oyamizning asosiy poydevoridir. – Toshkent, 2021

Bizning yondashuvimizga ko‘ra, milliy g‘oya asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining xarakteri ham shakllantirilishi kerak. Bunda pedagogik psixologiyada qabul qilingan temperamentlarni milliy g‘oya asosida shakllantirishga asosiy e’tibor qaratilishi kerak. Bu tempetamentlar quyidagilardir:

- sangvinik (bosiqlik);
- xolerik (jo‘shqin);
- melanxolik (tashvishsizlik);
- flegmatik (oqibatlilik).

Bu temperamentlarning shaxs hayotida muhim o‘rin mavjud. Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining xarakterini shakllantirishda milliy g‘oya asosida aynan ana shu temperamentlarning imkoniyatlariga tayanish kutilgan samarani beradi.

Jahon Pedagogika fani tajribasida shaxsning xarakterini shakllantirishga doir juda ko‘p tajribalar bor. Shulardan biri aniq milliy g‘oya asosida shakllantirishdir. Mamlakatimizda qabul qilingan milliy g‘oyamizning shaxs xarakterini shakllantirishdagi o‘rni masalasiga doir nazariy-metodologik ishlanmalar yaratish taqozo etiladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini milliy g‘oya asosida tarbiyalash tarbiya jarayonining negizini tashkil etadi. Ammo asosiy masala o‘quvchilarning tarbiyalanganlik darajasini aniqlash bilan bog‘liqdir. Chunki bugungi o‘quvchi Internet vositasida juda ko‘p va keng axborotlar olamida yashamoqda. Bu axborotlarning nisbatan ko‘pchiligi haqqoniylikdan yiroqligi ma’lum. Masalan, Internet tarmoqlarida vahshiylik, hudbinlik va o‘zni unutishga da’vat qiluvchi multimediya axborotlari bor. Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini milliy g‘oya asosida tarbiyalanganligini aniqlash indikatorlari shakllantirilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Insonparvarlik, ezgulik va bunyodkorlik – milliy g‘oyamizning asosiy poydevoridir. – Toshkent, 2020
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 6 iyuldagi 422-sonli “Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida “Tarbiya” fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. //www.ziyonet.uz
3. Маънавият: асосий тушунчалар изоҳли луғати. – Тошкент, 2009
4. Ismoilova D.M. K.D.Ushinskiyning pedagogik merosini o‘qitishda interfaol metodlar. // Xalq ta’limi lmiy-metodik jurnal, - Toshkent, 2022. № 2. B.44-46
5. Ismoilova D. O‘quvchilarni tarbiya ishi pedagogi kasbiga yo‘naltirish mexanizmlari // Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў. – Nukus, 2021. - № 4/1.- B. 43-46.
6. Ismoilova D., Mahkamov U. Tarbiya yuksak ma’naviyat beshigi // Uzluksiz ta’lim. Toshkent, - 2021. - №2. B. 59-62.

ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИ НАМУНАЛАРИНИ ДИФФЕРЕНЦИАЛ АДАБИЙ ТАЪЛИМДА ЎРГАНИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ (ХАЛҚ ДОСТОНЛАРИ МИСОЛИДА)

Шерматова Умида Сапаевна
Чирчиқ давлат педагогика университети
Ўзбек адабиётшунослиги кафедраси в.б. доценти

Аннотация: Ушбу мақолада халқ оғзаки ижоди намуналарини ўқитишда ўқувчиларнинг креатив тафаккурини техналогиялар асосида ривожлантириш баён этилган.

Калит сўзлар: фольклор, халқ оғзаки ижоди, достон, метод, дарслик.

Замонавий мактабда адабий таълимнинг мақсадларидан бири ўқувчиларни сўз санъати билан таништиришдир. Бу умумий ва китобхонлик маданиятини тарбиялашга, мактаб ўқувчиларининг мулоқот қобилиятларини ривожлантиришга ёрдам беради. Бу борада фольклорнинг ўрни катта

бўлиб, улар билан танишиш мактаб ўқувчиларининг оғзаки нутқини ривожлантиришга имкон беради ва ўз миллий маданияти тарихини чуқур англашларига ёрдам беради.

“Халқ оғзаки ижоди” бўлими – мактаб адабиёти курсидаги энг анъанавий бўлимлардан бири бўлиб, ихтисослашган мактаблар замонавий дастурларида мазкур бўлимнинг мазмуни, жанр хилма-хиллиги қайта кўриб чиқилди ва янгиланди. Шунинг учун ҳам уни ўрганиш тизимини батафсил ишлаб чиқиш адабиёт ўқитиш тизимида долзарб бўлиб турган муаммолардан биридир.

Аслида бу муаммо нафақат ихтисослашган, балки анъанавий мактаб адабиёт дарсларини ўқитишда ҳам ўз долзарблигини йўқотмаган. Ушбу омиллар муаммо қарийб бир асрлик тарихга эга эканлигидан далолат беради.

Кўпчилик методист ва ўқитувчилар (В. Ю. Стоюнин, В. П. Скогшн, В. И. Водовозов, Ф. И. Буслаев, Ю. М. Соколов, М. А. Рибникова) халқ оғзаки ижодини ўқитишни халқнинг дунёқарашини тушуниш усули деб билдилар. В. Я.Стоюнин фольклорни ўқувчиларни халқ маънавий ҳаёти билан таништириш воситаси деб ҳисоблаган; “Бизнинг замонамизда айниқса, халққа яқинлашиш зарурати онги вужудга келдики, бундан, албатта, бу халқни билишнинг биринчи эҳтиёжи келиб чиқади” (169, 170-бет).

В.И.Водовозов халқ оғзаки ижодида, энг аввало, унинг улкан тарбиявий аҳамиятга эга эканлигини кўрди, чунки “қўшиқ, достон ва эртакларда одамлар ўзларининг энг яхши фикрлари, интилишлари ва умидларини мужассам этганлар. Асрлар ўтиши билан улар ўз куч-қудратини, жозибасини йўқотмаган, шу туфайли ҳам халқ оғзаки ижоди ўзида қимматли таълим ва тарбиявий материални ифодалайди” (40, 72-бет).

М. А. Рибникова ва Ю. М. Соколовнинг фольклорни ўрганишга бўлган ёндашувлари унинг бадиий адабиёт ва шеърий тил тараққиётидаги ролини тушуниш билан белгиланади.

Мактабда фольклорни ўргатишдан мақсад ўқувчиларга халқ оғзаки ижодининг бойлигини ва халқнинг битмас-туганмас ижодий кучини очиб бериш, болаларга халқ шеърий асарларининг ҳиссий тажрибасини тарғиб қилишдир.

Маълумки, М.А. Рибникова ўқувчиларнинг эстетик туйғуларини, уларнинг ижодий тафаккурини ривожлантиришга қаратилган дарсларнинг ягона услубий тизимини яратган методист олимлардан биридир.

Методист ўқувчилар нутқини ривожлантириш ишининг дастлабки босқичи – бадиий нутқ билан танишиш сифатида халқ оғзаки ижодига алоҳида эътибор қаратади.

Ихтисослашган мактаб ўқувчиларнинг ёрқин ва ноёб фольклор образларини идрок этишида, оғзаки халқ ижодиёти асарларини ўрганишида фольклор "ижод лабораторияси"га кириб бориши муҳим аҳамиятга эга.

Халқ оғзаки ижоди асарларини ўрганиш йўллари адабий таълимнинг умумий вазифалари билан белгиланади. Шундай вазифалардан бири адабий асарни чуқур, мустақил идрок этишга қодир, эстетик дид, умумий ва китобхонлик маданиятига эга бўлган малакали ўқувчини тайёрлашдир.

Аксарият замонавий методист олимлар фольклор асарларини ўрганишни ушбу мақсадга эришишнинг бошланғич босқичи сифатида қабул қилишади.

Бу ёндашув кўплаб жорий дастурларда ўз аксини топган.

Ихтисослашган мактаб адабиёт дастурида (биз тадқиқотимизда унга таянамиз) фольклор асарларини ўқитишда унинг юксак бадиият намунаси эканлигини сингдириш жанрий хусусиятлари билан таништиришдан бошланади.

Олимларнинг фольклор асарларини ўрганиш муаммоларига кўп бора мурожаати ва бу соҳадаги кўплаб тадқиқотлар мактаб амалиётида оғзаки халқ оғзаки ижоди асарларини ўрганиш йўллари масаласи ҳалигача якуний ҳал этилмаганлигини исботлайди.

Демак, масаланинг долзарблиги, биринчидан, ихтисослашган адабий таълимда халқ оғзаки ижоди асарларини ўрганиш муаммосининг жанр ўзига хослигини ҳисобга олган ҳолда етарлича услубий ишлаб чиқилмаганлиги; иккинчидан, танланган муаммони ҳал қилишнинг самарали воситаларини топиш зарурати билан белгиланади.

Агар фольклор асарларини ўзлаштириш жараёнида халқ оғзаки ижодининг ҳар бир жанрининг ўзига хос хусусиятларини ҳам, уларнинг ўзаро боғлиқлигини ҳам ҳисобга оладиган тизим қўлланилса, халқ оғзаки ижодининг кичик жанрларини ўрганишнинг услубий модели ҳам шундай бўлади. уларнинг каттароқ жанрлар (халқ драмаси) билан боғланишига қаратилган бўлиб, бу мактаб ўқувчиларининг ўқиш кўникмаларини, шунингдек, оғзаки ва ёзма нутқини самарали яхшилаш имконини беради.

Шунга кўра мақолада ихтисослаштирилган мактабда халқ оғзаки ижоди асарларини ўрганишнинг услубий тажрибасини умумлаштириш; халқ оғзаки ижодининг дифференциал адабий таълим тизимидаги ўрни ва ролини аниқлаш; турли жанрдаги фольклор асарларини ўзаро муносабатлари ва ўзаро кириб боришини ўрганиш зарурлигини асослаш; фольклорнинг кичик жанрларини ўрганишнинг услубий моделини ва халқ достонларини ўрганиш тизимини ишлаб чиқиш; фольклорнинг турли жанрларини ўрганиш, уларнинг ўзаро муносабатларини ҳисобга олган ҳолда, ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини фаоллаштиришнинг энг самарали усул ва усулларини аниқлаш; мактаб ўқувчиларининг коммуникатив ва нутқ қобилиятларини ривожлантиришга ёрдам берадиган вазифалар турларини аниқлаш каби вазифалар белгилаб берилди.

Махсус адабиёт фани ихтисослаштирилган мактабларда анаъанавий халқ оғзаки ижоди намуналари билан таништиришдан бошланади.

8-синф махсус адабиёт дарслари ҳам “Равшан” достони билан таништиришдан бошланади. Дастурда достон юзасидан қуйидагиларни ўзлаштириш тавсия этилган:

- достон сюжетини таҳлил қилиш;
- образларнинг асардаги аҳамиятини ўрганиш;
- достон бадииятини ўрганиш;
- достоннинг тил услубини тадқиқ қилиш;

Дарсликда достон тарихи, достон жанрининг жанрий хусусиятларига доир бир қатор тарихий ва адабий-назарий маълумотлар келтирилган. Мазкур маълумотларни ўқувчиларга мустақил ўзлаштириш тавсия қилинади. Ўзлаштирилган билимларни мустаҳкамлаш учун қуйидаги “Мосини танла” жадвали асосида иш олиб борилади:

Достон илк марта …… китоб ҳолида нашр эттирилган.	Карл Райхл
“Равшанхон” …… фольклоршунос олим Ҳоди Зарифов бахши Эргаш Жуманбулбул ўғлидан ёзиб олган	“Осиё тадқиқотчилари”
“Равшан” достони Бонн университетининг профессори, Германия Фанлар Академиясининг аъзоси ……. томонидан немис тилига таржима қилинган.	Немис тилига
Достон 1985-йилда …….тўпламида китоб шаклида тўлиқ эълон қилинган.	1941-йилда
Карл Райхл “Равшанхон” достонини ўзбек тилидан ……. Таржима қилган	Алберт Лорд
Халқаро фольклоршунос олим …… ўз мақоласида “Равшанхон” достонидан мисоллар келтириб ўтган.	1928-йилда
…… 1957-йилда шу достон мотивлари асосида "Равшан ва Зулхумор" пьесасини ёзган	Бахши
Халқ оғзаки ижодидаги қўшиқ ва достонларни ёддан куйловчи, айтувчи, авлоддан авлодга етказувчи санъаткор	Комил Яшин
Юзбоши, Соқи, Сановчи, Жиров деб ҳам атайдилар	Достончи
Адабий атама сифатида халқ оғзаки ижоди ва ёзма адабиётдаги йирик ҳажмли асарларни англатади.	Достон

Хулоса қилганда, турли фольклор жанрларидаги асарларни уларнинг ўзаро боғлиқлигини ҳисобга олган ҳолда ўрганиш уларнинг эстетик ва бадиий ўзига хослигини чуқурроқ англаш, мактаб ўқувчиларида халқ оғзаки ижоди халқ оғзаки ижодининг ажралмас қатлами сифатидаги ғояларни шакллантиришга хизмат қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Adabiyot 8-sinf darsligi (I qism) [Matn] : darslik / J. Nurmuhammadov, S. Qambarova, O. Olimjanov, M. Yuldasheva, S. Inomjonova .- Toshkent: "Adast poligraf", 2022 .-204 b
2. Шеров М.Б. Креатив тафаккур ҳақидаги фалсафий қарашлар эволюцияси // Academic Research in Educational Sciences Vol. 1 No. 1, 2020 ISSN 2181-1385 (195-200)
3. Туракулова О.А. Таълимда ўқувчиларда китобхонликни ривожлантириш муаммосининг ўрганилиши // International Journal of Education, Social Science & Humanities.Finland Academic Research Science Publishers ISSN: 2945-4492 (online) |(SJIF) = 7.502 Impact factor Volume-11| Issue-5| 2023 Published:|22-05-2023| (619-624)
3. Яркинова Б.Б. Мактаб адабий таълимига оид баъзи мулоҳазалар // Мактаб таълими, 2019, 5(78).
4. Шерматова У.С. Чўлпон ижодида табиат эстетикаси // Academic research in educational sciences volume 1 | ISSUE 3 | 2020 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2020: 4.804

5. Шерматова У.С. Чўлпон ижодида ватан, халқ ва инсон талқини // Academic research in educational sciences volume 1 | ISSUE 3 | 2020 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2020: 4.804
6. Matkarimova S.Sh. Independent work methods for forming students' cognitive competence through literary and theoretical concepts in the system of differential literary education // Volume 1, Issue 6, September2023ISSN (E):2938-379X
7. Matkarimova, S. S. Q. (2021). Mumtoz adabiyot namunalarining elektron resurslarini yaratishda talmeh san'atining o'rni // Scientific progress,1(6), 528-534.

ТОПШИРИҚЛАР ВОСИТАСИДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ КРЕАТИВ ФИКРЛАШИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Маткаримова Сайёра Шавкатбек қизи
Чирчиқ давлат педагогика университети
Бошланғич таълим назарияси кафедраси ўқитувчиси

Аннотация: Мазкур мақолада замонавий таълим жараёнида ўқувчилар креатив ривожланишининг айрим методик масалалари, замонавий дарс таҳлили баён этилган.
Калит сўзлар: креатив, ўқувчи, таҳлил, образлар тизими, дарслик.

Замонавий адабий таълим олдида турган муҳим масалалардан бири амалий саводхонликни шакллантириш муаммосидир. Янгиланаётган ҳаёт тарзи башарият олдига бир қатор муаммоларнинг ностандарт ечимини излаб топиш вазифасини қўймоқда. Мазкур муаммолар ечимида энг оптимал усуллар воситасида ижодий ёндашув масалани ижобий ҳал қилиш омилидир.

Замонавий талабларга кўра, репродуктив таълим ўз ўрнини узлуксиз кўп босқичли креатив таълимга бўшатиб бермоқда.

Маълумки, илк бор ижодий тафаккур тушунчаси атама сифатида В.А. Сухомлинский, А.Э. Симоновскийларнинг тадқиқотларида келтирилган. Олимлар фикрига кўра, ижодий тафаккур – эркин фаолият ва тафаккурга асосланган фикрлаш жараёни. Ижодий тафаккур тушунчаси бир қатор луғатларда ҳам ўз таърифига эга. Жумладан, "Ўзбек тилининг изоҳли луғати"да ижодий тафаккур тушунчасига қуйидагича таъриф берилган:

Ижодий тафаккур – эркин фикрлаш ва ижодкорлик тамойили устувор бўлган тафаккур шакли. Ижод (арабча яратиш, кашф этиш, вужудга келтириш) – бадиий, илмий, амалий асар ёки моддий бойликни яратиш, вужудга келтириш. Ижод, моҳиятан, яратувчилик фаолияти бўлиб, инсон маънавиятининг амалдаги кўринишини ифода этади. Ижод инсон фаолиятининг шундай ўзига хос турики, бунда ҳис-туйғу, билим ва тафаккур уйғунлиги асосида моддий ёки маънавий бойлик яратилади. Бу жараёнда инсон илм-фан ва ижод оламида шу пайтга қадар маълум бўлмаган қонунларни кашф этиши, янги усул ёки қоида, андоза ёки модел ихтиро қилиши, оригинал илмий, бадиий асар яратиши мумкин."Тафаккур" арабча "фикр" сўзидан ясалган бўлиб, ўйлаш, фикр-мулоҳаза юритиш деган маъноларни билдиради. Ижодий тафаккур эса воқеа-ҳодисаларни қиёслаш, таққослаш, таҳлил этиш асосида фикрни ривожлантириш, унинг янги-янги қирраларини очиш, шу тариқа билим ва тасаввур дунёсини бойитиб боришни англатади. Ижодий тафаккур – инсонга хос энг муҳим хусусиятлардан биридир. Бу хусусиятдан маҳрум бўлган инсон бамисоли ҳамма ишни кўр-кўрона бажарадиган қулга айланиб қолади. Ижодий тафаккур соҳиби ўз мустақил фикрига эга бўлади. У ҳаётга, одамларга эркин муносабатда бўлиб, ҳар қандай воқеа-ҳодиса юзасидан ўз фикрини эркин ифода қила олади.

Тадқиқотимиз мавзуси бўлган креатив тафаккур атамасига тадқиқотчи М.Б. Шеров алоҳида тўхталиб ўтиб, "...Инсонни инсонийлигини ифодаловчи энг муҳим ижтимоий фазилатлардан бири ҳисобланган "креатив қобилият" ва "креатив тафаккур" тушунчалари инсонни юксак ижодий имкон соҳиби эканлигига далолат қилиши билан бирга, айни пайтда шахс мустақиллигини ифодаловчи энг муҳим белгилардан биридир [1.196.],"- дея таъриф берган.

Ижодий тафаккур билан боғлиқ бир қатор тадқиқотларда мазкур тушунча креатив тафаккур атамаси билан бирга қўлланганлигини кўришимиз мумкин. Ҳозирда бир қатор илмий тадқиқот ишларида креативлик атамаси ҳам қўлланмоқда.

Креативлик – ижод қилиш қобилияти эканлигини назарда тутадиган бўлсак, адабиётга ихтисослашган мактабларда бу компетенцияни ривожлантириш устувор йўналишлардан бири эканлиги англашиланилади. Адабиёт дарсларида креативлик тилнинг образли воситалари янги маънода қўддаш, дарсликда берилган саволларга ноанъанавий жавоб топиш, сўз санъати сифатида бадиий матннинг янги моделларини яратишда намоён бўлади. Педагогика ва психологияда креатив тафаккурнинг хусусиятлари сифатида маълум вазиятни тўғри баҳолай олиш, шахсий қарашларга эга бўлиш, ижодий фаолиятда индивидуаллик кабилар назарда тутилади.

Шуниси эътиборлики, 2021 йилдан бошлаб PISA халқаро баҳолаш дастурида ўқувчиларнинг ўқиш, математик, табиий саводхонлиги, назарий билимларни амалиётда қўллаш кўникма ва малакалари билан бир қаторда креатив тафаккур тушунчаси муҳим баҳолаш мезони сифатида қаралмоқда.

Педагогикага доир илмий адабиётларда креатив тафаккурни ривожлантиришнинг таркибий қисмларидан бири англашга қизиқишни ошириш, мотивация эканлиги белгилаб берилган.

Креатив тафаккурга хос хусусиятларнинг даражалари қуйидагилардан иборат:

- самарадорлик;
- оригиналлик;
- мослашувчан фикрлаш;
- ғоя яратиш қобилияти.

Шубҳасиз, ҳар бир ўқитувчи ўз ўқувчиларининг у таълим берадиган фанни севишларини, дарсда барча ўқувчиларнинг фаол иштирокини, дарс жараёнида савол, савол, саволларнинг ҳамда уларга жавоб, жавоб, жавобларнинг ҳам кўплигини, ўқувчилар нигоҳидаги ҳайратни кўришни истайди.

Аксар ҳолларда, ҳаёт ҳақиқати бунинг аксини исботламоқда. Хусусан, юқори синфларда ўқувчиларнинг бир қатор физиологик ҳолати, фанни ўзлаштиришдаги зериктирувчи анъанавий дарс шакллари ўқишга бўлган қизиқишнинг сустлашувини кўрсатмоқда. Мазкур муаммонинг ечимларидан бири таълим жараёнини индивидуаллаштиришдир. Бунда ўқитишнинг замонавий усулларини қўллаш, ўқув жараёнидаги эмоционал муҳит яратиш муҳим аҳамият касб этади. Ўз навбатида эмоционал ижобий муҳит ижодий ҳамда ўзлаштириш фаолиятини рағбатлантиради. Адабиёт дарсларида ўқувчиларда китобга бўлган меҳр, бадиий асар ўқишга бўлган қизиқишни таркиб топтиришга комплекс ёндашиш мақсадга мувофиқ.

Ҳозирги глобаллашув даврида ўқитувчининг педагогик жараёндаги асосий вазифалари ўзгарди. Унинг бошқарувчанлик фаолиятига янгича талаблар қўйилмоқда. Бошқариш – йўналтириш, вазифа қўйиш, ўрганиш, ёрдам бериш ва қўллаб-қувватлашни ҳамда маслаҳат бериш, раҳбарлик қилиш, кузатиш, талаб қилиш, кўрсатма беришларни ўз ичига олади. [3.59.]

Адабиёт ўқитиш методикасида мотивация тушунчасининг фаол қўлланиши, унинг ўқувчиларни фанни ўзлаштиришга бўлган қизиқишларини оширувчи омил эканлиги билан изоҳланади. Ўқувчиларнинг фанни ўзлаштиришга бўлган қизиқишларини, изланувчанлик фаолиятини ошириш мақсадида “Мўъжиза эффекти” усулини қўллаш мумкин. Ҳайрат ҳиссини туйдириш, кутилмаган натижага эришиш мотивацияни ҳосил қилади. Бу жараёнда нафақат ўқувчининг қизиқишлари, балки креатив фикрлаш, янги ғояларни ўйлаб топиш кўникмалар шакллантирилади.

Мазкур жараён шаклини ихтисослашган мактаблар 7-синф адабиёт дарси мисолида кўриб чиқамиз.

Дастурга кўра 7-синф махсус адабиёт дарслари шоира Саида Зуннунованинг “Сурат билан суҳбат” лирик достонини ўрганиш билан бошланади.

Дастурда ўқувчиларни бу мавзуда С. Зуннунова ижодининг ўзига хос хусусиятлари, достон сўзининг луғавий маъноси, лирик достон, анафора, муболаға, ташбеҳ, истиора санъати каби адабий-назарий тушунчалар билан таништириш белгиланган.

Агар мутолаа муаммосининг марказида ўқилган асарни идрок этиш даражаси билан тавсифланувчи психик жараѐнлар турса, адабиѐтшунослик нуқтаи назаридан китобхоннинг унинг ўқилган асарларга фуқаролик ва эстетик муносабати биринчи ўринга чиқади [2. 619.]. Шунга кўра, дарсда бадиий матн устида ишлаш жараёни асарни ифодали ўқиш билан бошланиши зарур. Асарни ифодали ўқишда асосий уч жиҳат эътиборга олинади.

Биринчидан, ўқувчиларни секин, паст тезликда ўқишга ўргатиш лозим. Бундай ўқиш мутолаа жараёнида ҳар бир сўзнинг маъносини тафаккур қилиш, савол тузиш, унга матндан жавоб топиш, элементар тарзда таҳлил қилиш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади.

Иккинчидан, ўқувчиларга ўқитувчига эмас, ўзига ўқиши кераклиги, бундай ўқиш матнда ифодаланган ҳис-туйғуларни англашга, муаллиф айтмоқчи бўлган фикрни уқишга хизмат қилишини тушунтирмоқ лозим.

Учинчидан, ўқувчиларга матн билан танишиш ичда ўқиш билан бошланишини укдириш керак.

“Сурат билан суҳбат” достонини ўзлаштиришда қиёслаш усули асосида ташкил этиладиган мустақил иш ўқувчилар ижодий тафаккурини ривожлантиришга қаратилганлиги билан аҳамиятли.

– Ўзбекистон қаҳрамони Абдулла Ориповнинг “Аёл” шеърини ўқиб, “Сурат билан суҳбат”достони билан солиштиринг ва қандай фарқларини борлигини аниқланг?

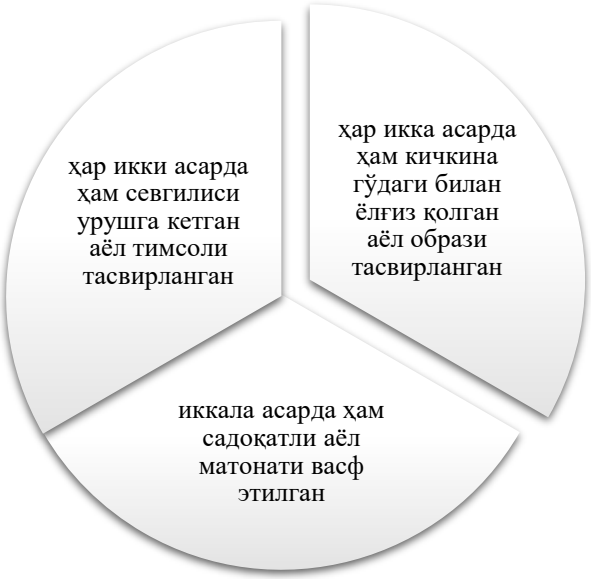
“Аёл”

Йигитлар мактубин битганда қондан
Келинлар фироқдан чекканда оху
Унинг ҳам паноҳи қайтмади жангдан
Ўн саккиз ёшида бева қолди у...

Дастлаб икки асарнинг фарқли томонлари аниқланади:

“Сурат билан суҳбат”	“Аёл”
Лирик достон	Лирик шеър
Достон икки бош қаҳрамон аёли урушдан қайтмаган севгилиси суҳбати асосига қурилган	Шеър муаллиф тилидан ёзилган
Достонда акс этган туйғулар қаҳрамонлар тилидан баён этилган	Шеърда муаллиф ички кечинмалари эътироф этилган

– “Аёл” шеърида достон билан қандай боғлиқлик борлигини аниқланг?

Маълумки, ҳар бир инсон ҳар хил даражадаги интеллектуал ва ижодий қобилиятларга эга. Шахс ўсиб улғайган сари, унинг ижодий фикрлаш қобилияти йўқола боради. Мазкур ҳолат социология фанида олиб борилган диагностика натижаларидир. Кузатишлар шуни кўрсатдики, ўрта мактаб ўқувчиларининг аксарияти мустақил қарор қабул қилишдан қўрқишади, аниқ маълумотларга интилишади, уларни шароитнинг ноаниқлиги ва ижодий топшириқ ечимининг вариативлиги ҳавотирга солади.

Мактабдаги ўқув жараёни доирасида ўқувчиларининг ижодий қобилиятларини ривожлантириш тўлиқ амалга ошмайди. Шунинг учун уларни илмий жамиятлар доирасидаги илмий-тадқиқот фаолиятига ва ижодий танловларга жалб этиш мақсадга мувофиқдир.

Адабиёт дарсларида ва синфдан ташқари машғулотларда бир неча йиллик даврни қамраб оладиган давомий, узлуксиз ижодий муҳит яратиш ўқувчиларининг ижодий қобилиятларини ривожлантиришда ижобий самара бериши шубҳасиз.

Адабиёт дарсларида ўқувчиларнинг мустақиллигини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш керак. Фарзандларимиз қандай инсон бўлиб етишиши кўп жиҳатдан биз катталарга боғлиқ. Ва келажак асрлар остонасида Улар биздан яхшироқ бўлсин!

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Шеров М.Б. Креатив тафаккур ҳақидаги фалсафий қарашлар эволюцияси // Academic Research in Educational Sciences Vol. 1 No. 1, 2020 ISSN 2181-1385 (195-200)
2. Туракулова О.А. Таълимда ўқувчиларда китобхонликни ривожлантириш муаммосининг ўрганилиши // International Journal of Education, Social Science & Humanities.Finland Academic Research Science Publishers ISSN: 2945-4492 (online) |(SJIF) = 7.502 Impact factor Volume-11| Issue-5| 2023 Published:|22-05-2023| (619-624)
3. Яркинова Б.Б. Мактаб адабий таълимига оид баъзи мулоҳазалар // Мактаб таълими, 2019, 5(78).
3. Шерматова У.С. Чўлпон ижодида табиат эстетикаси // Academic research in educational sciences volume 1 | ISSUE 3 | 2020 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2020: 4.804
4. Шерматова У.С. Чўлпон ижодида ватан, халқ ва инсон талқини // Academic research in educational sciences volume 1 | ISSUE 3 | 2020 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2020: 4.804
5. Matkarimova S.Sh. Independent work methods for forming students' cognitive competence through literary and theoretical concepts in the system of differential literary education // Volume 1, Issue 6, September2023ISSN (E):2938-379X

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA MUSIQIY DIDAKTIK O‘YINLAR

Yunusov Odil G‘aybullayevich
Chirchiq davlat pedagogika universiteti katta o‘qituvchisi
o.yunusov@cspi. uz

Annotatsiya: Kuy, qo‘shiqqa, san’atga muhabbat, musiqa madaniyati xalqimizda bolalikdan boshlab, oila sharoitida shakllanishi haqida. Uzluksiz ta’lim tizimida musiqiy ta’lim tizimi bir necha bosqichlardan iboratligi haqida. Musiqa madaniyati o‘quv fani haqida ma’lumotlarga ega bo’lasizlar.

Tayanch so’zlar: Uchinchi ming yillikning bolasi . ovoz funksiyasi. musiqa-estetik tarbiya, demokratik jamiyat, san’at. musiqiy madaniyat.

Аннотация. Песня о любви к песне, искусству, становлении музыкальной культуры нашего народа с детства в семейных условиях. О системе музыкального образования в системе непрерывного образования состоит из нескольких этапов. Вы получите информацию о предмете музыкальной культуры.

Ключевые слова: голосовая функция ребенка третьего тысячелетия, музыкально-эстетическое воспитание, демократическое общество, искусство, медицинская культура.

Annotation: The song is about love for song, art, and the formation of musical culture in our nation from childhood in family conditions. About the musical education system in the continuing education system consists of several stages. You will get information about the subject of musical culture.

Key words: voice function of the child of the third millennium. Music-aesthetic education, democratic society, art. Medical culture

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida musiqa ta’limi va tarbiyasining asosiy maqsadi bog‘cha yoshidan boshlab bolalarning dunyoqarashini shakllantirish hamda musiqiy didini o‘stirib, bolalarga musiqani o’rgatish jarayonida unda hayot o’z aksini topishini anglatishdir. Musiqa mashg’ulotlari oldiga qo’yilgan pedagogik maqsad va vazifalarini amalga oshirish uchun, avvalo, bolalarning musiqiy uquvi va qobiliyatlarini muntazam ravishda o’stirib borish lozim. O‘sib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama mukammal inson qilib tarbiyalash hozirgi kunning eng dolzarb muammolaridan biridir. Maktabgacha yoshdagi bolalarga estetik tarbiya berishda musiqadan foydalanish, bu, kichkintoylarni yoshligidan boshlab musiqaga oshno qilib tarbiyalash demakdir. O‘z navbatida shuni aytish kerakki, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ya’ni, kichik yoshdagi bolalarga estetik tarbiya berishda musiqaning o‘ziga xos o‘rni bor. Prezidentimiz ham, “Kuy, qo‘shiqqa, san’atga muhabbat, musiqa madaniyati xalqimizda bolalikdan boshlab, oila sharoitida shakllanadi. Uyida dutor, doira yoki boshqa cholg‘u asbobi bo‘lmagan, musiqaning hayotbaxsh ta’sirini o‘z hayotida sezmasdan yashaydigan odamni bizning yurtimizda topish qiyin, desak, mubolag‘a bo‘lmaydi”- deya musiqiy madaniyatning tarbiyaviy kuchiga yuksak baho beradilar. Ajdodlarimiz ham musiqiy tarbiyaning tarbiyaviy kuchiga yuksak e’tibor bilan qarashgan. Kichik yoshdagi bolalarga berilayotgan musiqiy ta’limning sifati, samaradorligi butkul musiqa rahbari zimmasiga, uning izlanuvchanligi, fidoiyligi, o‘z mas’uliyatini qay darajada xis etishiga bog‘liq. Albatta? Bu sharafli ishda tarbiyachi ham unga ko’makdosh sanaladi. Har bir musiqa rahbari estetik tarbiya berishda o‘zi o‘qitayotgan fan yuzasidan ta’lim tashkilotiining tarbiyalanuvchilari shu fanlardan egallashlari lozim bo‘lgan bilim, ko‘nikma, malakalar mezoni “Uchinchi ming yillikning bolasi” tayanch dasturi talablari darajasida bo‘lishini ta’minlashi kerak. Shunday ekan kichkintoylarning estetik madaniyatini rivojlantirishda musiqaning munosib o‘rni borligini hisobga olgan holda dasturlarni shunga mos ravishda tayyorlash kerak.

Bolalarda kichik yoshlik chog‘idan idrok etish, his etish, turmush va san’atdagi go‘zallikni tushunish ishtiyoqi tarbiyalanadi va bu kabi go‘zallikni yaratishga intilish kuchayadi. Bolaning badiiy faoliyatga bo‘lgan qiziqishi ortadi. Unda badiiy-ijodkorlik qobiliyati rivojlanadi. Musiqiy-estetik tarbiya demokratik jamiyat kishisini garmonik tarbiyalash yo‘lida olib borilayotgan ulkan ishning tarkibiy qismiga aylanmog‘i kerak. Bolalar bilan musiqali ish olib borish ayniqsa katta ahamiyat kasb etadi. Omma orasida musiqali targ‘ibot olib bormay turib, to‘laqonli natijalarga erishib bo‘lmaydi. Musiqiy tarbiya bolalarda erta yoshdan boshlanishi kerak. Musiqa bola qalbida kuchli emotsional tuyg‘u uyg‘otadi.

Musiqa yordamida uning badiiy idroki o‘sib, hissiyotini yanada boyitib boradi. Bolalarda musiqiy idrokini rivojlantirmay ularning musiqaga mehr-muhabbatini yetarli darajada qiziqtirmay turib, har tomonlama jismoniy, ma’naviy boy va boshqa sifatlarni tarbiyalab bo‘lmaydi.

Musiqaga kichik yoshlikdan uyg‘ongan qiziqish kishining keyingi musiqiy rivojiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Shunga ko‘ra musiqani idrok etishning vazifasi va mazmunini aniqlash muhimdir. Bular shaxsning har tomonlama rivoji, jumladan estetik tarbiyasi vazifalari bilan bog‘liq umumiy maqsadlar bilan belgilanadi. Ma’lumki, bunday vazifalar bolalarni musiqa sohasidagi faoliyatlarga jalb etish, badiiy musiqaga nisbatan estetik idrok etishni va emotsional o‘zlashtirishni rivojlantirish, muhabbatni tarbiyalash, musiqiy qobiliyatlarini o‘stirish, musiqiy didni shakllantirish, qisqasi bolalarning badiiy ijodkorligi hamda iqtidorini rivojlantirish kerak. Musiqaning bola hissiyoti va intilishiga, uning mazmunini tushunish va his etishga katta ta’sirini hisobga olganda haqqoniy va voqelikni to‘g‘ri aks ettirgan musiqiy asardan o‘rinli foydalanish alohida muhim o‘rin tutadi. Ma’lumki, musiqali obrazlarning shakllanishining asosiy manbai tabiat va kishi nutqiga mos kelishiga, atrofimizdagi dunyo va undagi go‘zalliklarni idrok etishga bevosita bog‘liqdir.

Shu borada musiqa mashg‘ulotlari mazmuni bolalar tomonidan bajaradigan qator faoliyatlarni taqozo etadi. Bulardan tinglash, kuylash, musiqiy ritmik harakatlar, musiqa cholg‘ularida ijro etish jarayonida bolalar ijrochiligi va ijodkorligi malakalari shakllanadi. «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi»ning asosiy ustuvorligidan biri-bu fanlararo bog‘liklikni yo‘lga qo‘yishdir. Musiqa-san’atning bir turi. U san’atning yana boshqa turlari bilan musiqa chambarchas bog‘liqdir. Masalan musiqa mashg‘ulotlarini raqs, she’riyat (adabiyot), badiiy san’at va san’atning boshqa turlari, undan tashqari jismoniy tarbiya, tasviriy san’at va boshqalar bilan qo‘shib olib borish nazarda tutilgan. Bu masala «Uchinchi mingyillikning bolasi» tayanch dasturi va o‘quv qo‘llanmada ham alohida ta’kidlanadi. Bolalar ijrochiligi-kuylash, musiqiy ritmik harakatlar, musiqa cholg‘ularida ijro etish va hokazo masalalari hozirgi kunda o‘zining dolzarbligi bilan ko‘pgina pedagog-olimlarning diqqat markazidadir.

Uzluksiz ta’lim tizimida musiqiy ta’lim tizimi bir necha bosqichlardan iborat. Musiqa ta’limi boshqa fanlar kabi maktabdan emas, balki maktabgacha ta’lim muassasalaridan boshlanadi va ta’lim tizimining barcha jabhalarida davom etadi. Shuning uchun biz kelajak avlodni musiqiy bilimga ega bo‘lishlariga zamin yaratar ekanmiz, ularning musiqiy-estetik tarbiyalariga alohida e’tiborimizni qaratmog‘imiz zarur. Buning uchun «Ta’lim to‘g‘risidagi Qonun» va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da ta’kidlab o‘tilganidek, nafaqat bola shaxsi, balki musiqa rahbari shaxsini, uning ma’naviy-madaniy qiyofasini shakllantirishimiz, milliy qadriyatlarimiz, urf-odatlarimiz, milliy-musiqiy an’analarimizga amal qilgan holda bo‘lajak musiqa rahbarlarmizni yosh avlodni tarbiyalashga loyiq hamda munosib inson qilib shakllantirishimiz kerak. Albatta, boshlang’ich sinflarda ham musiqa fani kichik yoshdagi bolalar uchun eng qiziqarli fanlardan biri sanaladi. “Musiqa madaniyati” o‘quv fanida ham kichik yoshdagi bolalarni estetik tarbiyalashga alohida e’tibor qaratilub tayanch dastur ishlab chiqildi. Ushbu dasturda umumiy o‘rta ta’lim maktablarida musiqiy ta’lim-tarbiyaga qo‘yiladigan maxsus talablar ham dasturning asosiy qismlari qatoridan o‘rin olgan. Unga ko‘ra bolalarni musiqiy-estetik tarbiya uchun quyidagilarga rioya qilish kerak:

- Musiqiy-estetik faoliyatni atrof muhit hamda zamon bilan hamohangligi;
- Musiqaning san’at sifatida o‘ziga xos xususiyatlarini inobatga olish;
- Bolalarning musiqiy rivojlanishlarida uzviylikni ta’minlash;
- Bolalarning qobiliyat va imkoniyatlaridan qat’iy nazar ularning musiqiy tarbiyalariga qo‘yiladigan majburiyatlar.

Dasturda musiqiy tarbiyaning mazmuni va yo‘nalishlari ochib berilgan, bolalarning rivojlanishining dinamikasi belgilangan, har xil yoshdagi guruhlarga minimal talablar qo‘yilgan va aks ettirilgan.

Dasturning maqsadlari quyidagilardan tashkil topadi:

- bolalarni quvnoq, g‘amgin, yengil va vazmin musiqani tinglashga past va yuqori registrni eshita olishga, musiqa tilini tushunishga, past ovozli va baland ovozli musiqaga mos chapak chalish orqali musiqa dinamikasini ajratishni o‘rgatish;
- kattalar ketidan musiqani taqlid qilib, intonatsion mos ravishda qaytara olish;
- musiqiy rahbar boshchiligida raqs harakatlarini bajarish;

- kompozitorlar, musiqiy cholg‘u asboblari haqida gapirib berish orqali bolalarda musiqa san’atiga muhabbat uyg‘otish;

- bolalarni musiqani diqqat bilan tinglashga o‘rgatish, yengil va oson xalq qo‘shiq hamda kuylarini musiqasiga mos ritmik harakatlar bajarib ijro etishga o‘rgatish. Musiqa sur’atiga mos chapak chalish yoki oyoq bilan jo‘r bo‘lish orqali qo‘shiqni ijro eta olish. Qo’yidagilarni o’z ichiga oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. X. Nurmatov. , Mamirov K. «Umumiy o‘rta ta‘limning davlat ta‘lim standarti va o‘quv dasturi» T. , 1999 y.

2. OmonullayevD. «O‘zbek maktablarida musiqata‘limi mazmuniga bo‘lgan zamonaviy talablar» nomli ilmiy ishi T. , 1990 y.

3. Yunusov O. Characteristics of Musical Ability Development . Texas Journal of Multidisciplinary Studies 2022. 17-18 . bet.

4. Yunusov O. O‘zbek . milliy san’atini o’quvchi-yoshlarning ongiga singdirish yo’llari . Science and ed ucation scientific journal 2020 304-306 betlar.

5. Yunusov O. Qo’shiq ijrochiligi orqali o’quvchilarning ijodiy faoliyatga o’rgatish Innovation in the modern education system: a collection scientific works of the International scientific conference 2022 . Washington, USA:. 621-623 bet.

6. Yunusov O. Boshlang’ich sinf o’quvchilarida musiqa madaniyatini rivojlantirish omillari 19-son Ilmiy tadqiqotlar 2023yil 1311-1314 bet.

КОМПЕТЕНЦИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ОБЩЕНИЯ КАК СОВРЕМЕННАЯ НАУКА

Юсупова Ф.М.
Старший преподаватель Межфакультетской кафедры русского языка. Чирчикский государственный педагогический университет

При встрече представителей разных культур, независимо от среды и отношений, эти отношения вызывают больше трудностей или недоразумений, чем отношения внутри одной культуры, и требуют от участников этих отношений больше знаний и навыков. Любой, кто какое-то время жил за границей или регулярно общался с представителями других культур в своей стране, знает о проблемах и непониманиях межкультурной коммуникации. В процессе интернационализации и глобализации, которая становится все более распространенной, большинство людей сталкиваются с определенными проблемами именно в межкультурных отношениях. Однако невозможно определить причины таких проблем и трудностей, а тем более способы их устранения. Литература в этой области предполагает, что ксенофобия является наиболее серьезным последствием отсутствия межкультурной компетенции, в то время как неудачные бизнес-сделки на международной арене, проблемы общения в мультикультурных школьных классах и разочарование в зарубежных академических поездках являются возможными последствиями межкультурного непонимания. Посредством контакта с другими культурами человек обогащает свою личность и общую поведенческую компетенцию, приобретает опыт в этом отношении.

Межкультурная компетенция, несомненно, поднялась на уровень самой важной компетенции за последнее десятилетие, которая приобретает все большее значение в контексте дебатов о глобализации, интернационализации и мультикультурализме. В связи с современными социальными изменениями, такими как экономическая глобализация и интернационализация науки, а также все более развивающийся мультикультурализм в повседневной жизни, успешное взаимодействие с представителями других культур требует уникальных взглядов и навыков.

«Мультикультурализм», «межкультурная компетенция» и «межкультурное общение» стали современными лозунгами, о чем свидетельствует постоянно увеличивающееся количество публикаций на эту тему. От топ-менеджеров, действующих на международном уровне, до студентов бакалавриата, каждый в мире, который становится все более сетевым и культурным, нуждается в способности успешно общаться и взаимодействовать с людьми из других культур. Социальное состояние межкультурной компетенции и широкий интерес к этой приоритетной компетенции обусловили включение ее как науки в систему высшего образования («Формирование межкультурной коммуникации при обучении иностранным языкам», «Межкультурное общение» и др.). Например, в 2012 году мы стали свидетелями разработки первой учебной программы «Межкультурное общение» для направления образования иностранных языков (утверждена приказом Министерства высшего и среднего специального образования Республики Узбекистан № 107 от 14 марта 2012 года)[8].

Компетенция межкультурного общения является междисциплинарной компетенцией, то есть одной из основных компетенций, необходимых во многих профессиях, независимо от конкретной области обучения. Это также очень важно для менеджеров, стремящихся к международному сотрудничеству, а также для инженеров, отправленных за границу, всех, кто работает в сфере международного туризма, ученых на международных конференциях, преподавателей и социальных работников.

Межкультурная компетенция — это навык, с которым мы не только сталкиваемся каждый день, но и постоянно ощущаем потребность в нем. Более того, оно стало предметом научных исследований. Согласно литературе, обучение компетенции межкультурного общения не может осуществляться только посредством конкретной дисциплины, для этого необходимо сотрудничество между различными дисциплинами. Действительно, исследования компетенции межкультурного общения с самого начала носили междисциплинарный характер. Даже в 1960-е годы ранние североамериканские подходы (intercultural или crosscultural competence/communication, то есть межкультурная компетенция/коммуникация) основывались на результатах различных дисциплин, особенно психологии и лингвистики. Сегодня круг дисциплин, занимающихся изучением межкультурной компетенции, расширился от социальной психологии, лингвистики и экономики до социологии, педагогики и антропологии, философии, культурологии и филологии (рис. 1).

[8] Учебная программа для студентов иностранных языков и литературы (немецкий язык и литература) (утверждена приказом Министерства высшего и среднего специального образования Республики Узбекистан № 107 от 14 марта 2012 года)

Рисунок 1.3. Изучающие межкультурную компетенцию сети наук и области практического применения

Определенные трудности вызывает интерпретация обширной межкультурной коммуникации, которая считается важной в различных областях практических и научных дисциплин. В частности, один из известных исследователей межкультурной компетенции в немецкоязычных странах, социальный психолог Александр Томас предложил следующее определение этого термина: «Межкультурная компетенция как культурное условие и фактор, влияющий на восприятие, принятие решений, чувство и поведение личности, проявляется как способность признавать, уважать и ценить (ею и другими) свою и чужую культуру, посредством чего осуществляется взаимное сотрудничество, взаимная адаптация даже в противоположных взглядах на образ жизни, понимание и правильную интерпретацию мира, будучи в толерантном настроении»[9].

Сегодня с понятием «межкультурная компетенция» связаны две основные области применения: зарубежная и отечественная, то есть международное и локальное социальное взаимодействие. Интернационал — это связь между людьми разных национальных культур: узбекский студент учится в других странах или, наоборот, иностранцы учатся в Узбекистане. Межкультурные учебные занятия направлены на такие ситуации международного отношения и общения.

Понятие межкультурной коммуникации, ставшее предметом ряда научных направлений, охватывает индивидуальные способности и качества, которые позволяют человеку успешно общаться с представителями другой культуры или, по крайней мере, помогают взаимодействовать с представителями другой культуры. По данным литературы, это сложное понятие состоит из трех субкомпетенций, которые дополняют друг друга и образуют единое целое. В рамках нашего исследования мы проанализировали содержание межкультурной коммуникативной компетентности будущего учителя русского языка и определили, что она состоит из следующих (1)

[9] Томас А. Қиёсий маданий психология (Kulturvergleichende Psychologie). – Ҳогрефе. 2003. – 143 б.

когнитивной компетентности, (2) аффективной компетентности и (3) прагматико-коммуникативной компетентности. (рис. 1.4)[10]:

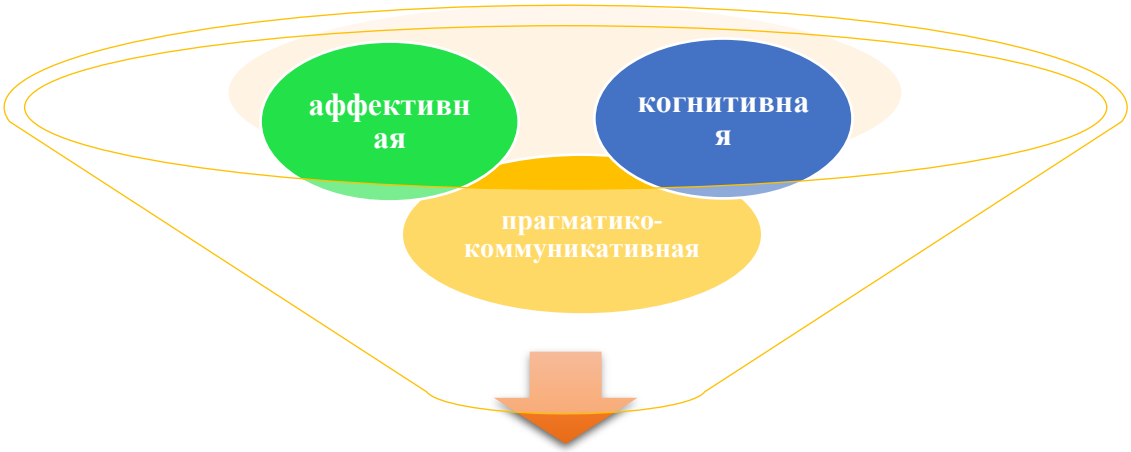

Рисунок 1.4. Структурные субкомпетенции компетенции межкультурного общения, формирующиеся у будущих учителей русского языка

«Когнитивная субкомпетенция включает в себя необходимые знания для межкультурных встреч. В этом случае необходимыми знаниями считаются знания о культуре(ах) конкретного партнера по общению[11]. Сбор информации о стране изучаемого языка, в том числе о Российской Федерации, является частью подготовки к межкультурному общению. Хотя знание другой культуры может оказать очень благотворное влияние на межкультурное общение, подробная информация о стране также считается важной предпосылкой успешного межкультурного общения. Но в этом процессе важнее культурно-теоретические знания, и их формирование у будущих педагогов считается требованием времени: важны образ функционирования культур, существование культурных различий и их возможные последствия в межкультурной коммуникации. Эти знания тесно связаны с другими важными компонентами межкультурной когнитивной субкомпетенции: "проявлением" самого себя, способностью размышлять над своим истинным образом, самоописанием, ценностями, поведением и формой общения. Между следующими тремя компонентами когнитивной субкомпетенции существуют тесные взаимосвязи, поскольку компоненты дополняют и усиливают друг друга:

• знание других культур (знание культуры или страны);

• культурно-теоретические знания (знания о функциях культур, культурных различиях и их последствиях);

• самовыражение, самореализация[12].

Из анализа источников, относящихся к данной области, видно, что аффективная субкомпетенция межкультурной компетенции, формирующиеся у будущих учителей русского языка, в основном включает в себя взгляды и установки по отношению к представителям других культур. Интерес и уважение к другим культурам, несомненно, являются предпосылкой успешной межкультурной коммуникации. Кроме того, необходимо научиться сочувствовать незнакомому

[10] Ирлл А., Гумних М. Маданиятлааро компетнциялар – маданиятлараро мувафаққиятли мулоқот юритиш. – Штуттгарт: Клетт лернен унд виссен, 2010. – Б. 11.

[11] Гончарова В. А., Алпатов В. В. Межкультурное зазеркалье: опыт интеграции родной культуры в российское иноязычное образование в высшей школе // Вестник высшей школы. Alma mater. 2017. № 9. – С. 110-115.

[12] Fantini A. A Central Concern: Developing Intercultural Competence. // SITOccasional Papers Series. Brattleboro: VT. 2003. –P. 256.

человеку (эмпатия) и обращать внимание на тонкие коммуникативные сигналы. Еще одним важным компонентом межкультурной аффективной субкомпетенции является способность переносить двусмысленность, которая позволяет человеку, например, преодолевать конфликты между ценностями своего партнера по общению и системой норм. Данная субкомпетенция состоит из следующих компонентов:

МЕТОДИКА УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КАЧЕСТВА ПРЕПОДАВАНИЯ МУЗЫКИ УЧАЩИМСЯ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ

Сёмкина Адиба Минггировна
Старший преподаватель кафедры Музыкальное образование
Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация: в статье рассматриваются вопросы инклюзивного обучения в школах дополнительного образования, даются рекомендации по форме и содержанию проведения занятий с детьми с ограниченными возможностями.

Ключевые слова: инклюзивное образование, дети с ограниченными возможностями, обучение и развитие.

Во многих развитых странах мира, уже давно используется индивидуальный подход и интеграция детей с ограниченными возможностями в систему «общественного» образования. В нашей стране такой опыт отсутствовал, так как обучение осуществлялось в специализированных школах, что приводило в дальнейшем к определенным трудностям в момент адаптации ребенка в современном обществе.

В музыкальном образовании такие дети не рассматривались вообще. И только сейчас наше мы приходим к осознанию того, что всестороннее развитие ребенка – инвалида, существенно облегчает и украшает жизнь не только его самого, но и окружающих. Среди таких детей много, по – настоящему, способных и даже талантливых, так как они с большим воодушевлением и усердием относятся к обучению, открыты для всего нового, радуются каждому полученному умению. А школы дополнительного образования, как раз могут предложить гибкую систему образования и индивидуальный подход, в зависимости от возраста и проблем здоровья и развития ребенка. Он не должен подстраиваться под существующую систему, так как система сделана для него и подчинена только ему. Преимущества индивидуального учебного плана очевидны: в нем отражены все новые подходы к обучению, применяются вариативные образовательные формы и методы. В полной мере осуществляется «инклюзия» – как процесс признания и реагирования на разнообразие потребностей всех учащихся, с возможностью реализации своей индивидуальности. Инклюзия предполагает создание таких условий, в которых заинтересованы все стороны происходящего процесса: родители, преподаватели, дети. Все они должны постараться понять, услышать и принять друг друга с целью плодотворного взаимодействия. Основная задача учителя - установление доверительных отношений с родителями ребенка. Он должен внимательно изучить взгляды родителей на образование, договориться о совместных действиях, которые окажут нужную поддержку в нужное время.

Главной целью школ дополнительного образования, при реализации инклюзивной программы, является обеспечение условий для обучения и разработка новых методик, которые будут индивидуальными в каждом отдельном случае, в связи с той или иной степенью заболевания обучаемого. Все это требует от преподавателя и руководителя правильного, компетентного подхода. Не каждый преподаватель сможет перестроиться сам и перестроить свой, уже

сложившийся подход к образованию и обучению, нельзя требовать от педагога невозможного. Но направлять на тематические курсы повышения квалификации можно и нужно, это поможет в формировании новых педагогических взглядов и обогатит опыт.

До начала обучения необходима очень подробная беседа с родителями и близкими ребенка. Нужно узнать его историю болезни и развития. Родители должны поделиться всеми достижениями и неудачами, обозначить круг интересов ребенка: что он любит, а что нет, как он реагирует на замечания и похвалу, каковы его сильные и слабые стороны, каков уровень его психоэмоционального и умственного развития, особенности поведения и т.д.

Музыкальные занятия должны проводиться по особенному плану. Нельзя ставить задачи, достижение которых дается с большим трудом и вызывает перенапряжение ученика. Постепенно, не форсируя события, внимательно наблюдая за состоянием ребенка, учитель должен инстинктивно чувствовать, сколько материала на данном уроке может освоить обучаемый.

В процессе работы с ребенком – инвалидом, часто возникает проблема с техническим аппаратом, то есть с руками. Так как у таких детей практически всегда понижен или повышен мышечный тонус, имеются неврологические проблемы и нарушение мелкой моторики. В этом случае необходимо добавить к занятиям гимнастику для пальцев, которая существенно улучшает взаимодействие с инструментом. Упражнения могут быть разнообразные, такие как:

1.Подтягивание всех пальцев поочередно к середине ладони, возвращая на место гладящим движением.

2.Сгибание всех пальцев по - одному от 2 сустава под прямым углом по направлению к ладони.

3. Сгибание всех пальцев по - одному от 3 сустава под прямым углом к ладони.

4. Руки на столе. Поднимать поочередно все пальцы как можно выше.

5. «Шагать» на столе разными парами пальцев.2 – 3, 3 – 4, 4 – 5 и т.д.

6. Вращение кистями рук начала в одну, затем в другую сторону.

Не менее важно развитие метро – ритмических и слуховых навыков, которые закрепляются с помощью движений под музыку. Ребенок ходит, марширует, хлопает, выполняет различные задания, в соответствии с характером исполняемого произведения. Все это позволяет включить «всего» ученика в процесс, задействовать как можно больше зон обучаемости, использовать любой навык для развития.

Инклюзивное образование – процесс сложный и длительный, но он признает ценность различий всех детей и их способность к обучению, помогая поверить в себя и окружающих.

Литература:

1.Овчарова Р. В. Практическая психология в начальной школе. М.,

2. Клюева Н. В. , Касаткина Ю. В. Ярс., 1996 г. «Учим детей общению».

МИСТИКА В ЖИЗНИ И В ТВОРЧЕСТВЕ Н. В. ГОГОЛЯ

Абдулахатова Г. Б.

Научный руководитель: **Шукурова М.А.**

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация: В статье говорится о мистике в жизни и творчестве Н. В. Гоголя, о его детстве, о том, как познакомились его родители, каким он рос и жил. О том, как отразилась на произведениях его вера, религиозность. В статье так же имеются интересные и мало упомянутые факты о Гоголе.

Ключевые слова: Яновский, мистика, фобия, «Мёртвые души», «Вий», сожжение книг, Даниловский монастырь.

Жизнь Н.В. Гоголя, пожалуй, самая загадочная в мире писателей русской литературы. Родился Николай Васильевич 1 апреля 1809 году по новому календарю на Украине, в селе Великие Сорочинцы Полтавской губернии. В детстве был очень хилым очень чувствительный мы все принимал близко к сердцу. Отца Гоголя звали Василий Афанасьевич Яновский. Он также был писателем. Мать Гоголя Марья Ивановна была человеком религиозным. Мистика с семьей Николая Васильевича началась задолго до того, как он родился. По легенде, отец писателя, Василий Афанасьевич, еще мальчиком столкнулся с необъяснимым.

Однажды по дороге на богомолье ему привиделась Богородица и показала девочку, сказав, что она станет его женой. После, будучи в гостях у соседей, Василий увидел младенца и узнал в нем ту самую девочку, показанную Божьей матерью. Он трепетно ухаживал за ней, дарил подарки. Ему нравилось смотреть как она играет с куклами. Через 14 лет он попросил ее руки, а через год они поженились.

За всю свою жизнь Николай Гоголь ни разу не был женат, что породило множество слухов и домыслов. Многие исследователи его биографии говорят о том, что к женщинам писатель относился негативно и настороженно, ссылаясь на его религиозность и творчество, в котором нет ни одного положительного женского образа. Однако известны как минимум две женщины, с которыми он, в духе своего времени, вступал в переписку.

Первой была императорская фрейлина Александра Смирнова-Россет, которая была музой многих писателей-современников Гоголя. Именно ей посчастливилось прочитать первую главу второго тома «Мертвых душ». Помешало их любви происхождение писателя, который был не из такой благородной семьи. Второй раз, незадолго до своей смерти, Гоголь был влюблен в свою кузину Марию Синельникову. Так же он испытывал душевную близость к своей подруге Екатерине Хомяковой. Ставил эти дружеские чувства выше любовных. Возможно, из- за этого он болезненно пережил её смерть. В тот день он думал, что это наказание ему свыше и начал всем говорить, что тоже скоро умрёт. Помимо этого, у Гоголя диагностировали маниакально депрессивный психоз и множество фобий: боялся грозы, смерти, обмороков и быть похороненным заживо. Если случалось греметь грому, когда он был в гостях, Николай Васильевич отказывался возвращаться домой один. Он пророчески писал, что его голову обливают холодной водой, его никто не слушает и что устал от всего этого. И, действительно, когда в имении графа Толстого Гоголь заболел врачи обливали его холодной водой тело грели горячим хлебом, не обращая внимания на крики Николая Васильевича.

Многие его произведения включают в себя мистику. Считается, что это отражение его страхов, перечисленных выше. Так, например, в его произведении «Вий» говорится о монахе, который должен был три дня молиться за упокой души девушки и за это время он стал свидетелем нечистой силы. И ещё его роман «Мёртвые души». Казалось бы, ничего мистического, но история его создания, а также его сожжение до сих пор остаются окутанными мистикой. Есть несколько версий об этом происшествии, одной из которых является то, что написать роман ему помог сам дьявол и что 12 февраля 1852 года Николай Васильевич, помолившись до трех часов ночи сжёг второй том, говоря если он не сделает этого, то за ним придёт злой дух.

Впрочем, свои произведения Гоголь предавал огню далеко не один раз. Впервые он сжег поэму «Ганс Кюхельгартен», которая была плохо воспринята литературными критиками. К

счастью писателя, этот труд он издал под псевдонимом Алов, поэтому личность автора поэмы была не известна до самой его смерти. Однако даже это не спасло Гоголя от страданий. Он решил уничтожить поэму: скупил все экземпляры, которые не успели продать, и сжег их. Он утверждал, что слышит голоса и они не дают ему покоя. За несколько лет до своей смерти он писал: «Тела моего не погребать до тех пор, пока не покажутся явные признаки разложения». Чтобы его случайно не приняли за мертвеца, он старался спать сидя. Таким образом писатель хотел максимально снизить шанс воплощения своего страха.

Впрочем мистики не лишены и другие его произведения, например «Сорочинская ярмарка» это именно такой случай, где ярмарочная тематика как нельзя лучше задает тон дальнейшем частям, органично показывая различные проявления украинского национального колорита. Великолепно переданы бытовые подробности, что же касается интересующей нас мистической тематики то нужно отметить, что нечистая сила здесь не действует напрямую, однако люди постоянно ее опасаются думают о ней. Рассказ о появлении так называемой красной свитки которая по легенде изначально принадлежала черту вносит переполох и пугает нескольких героев. Якобы бес каждый год ищет на ярмарке части своего гардероба и в результате Солопия Черевика обводит вокруг пальца используя в том числе его суеверный нрав. Он жутко пугается резко показавшийся в окне разбивший стекло свиной головы. Другое его произведение, повесть «Вечер накануне Ивана Купала» представляет собой рассказ о происшествиях более чем столетней давности и наравне со страшной местью это сочинение пожалуй действительно одно из самых пугающих во всем цикле «Вечера на хуторе близ Диканьки», что неудивительно потому что в ней описывается очень страшный грех, а именно принесение в жертву ребенка и кстати многие исследователи полагают что этот мотив роднит повесть гоголя с новеллой Людвига Тика упоминавшегося «Любовные чары». В тексте немецкого романтика на преступление идёт девушка, которая желает овладеть любовью главного героя по имени Эмиль. Это нерешительный молодой человек. Но у Гоголя всё куда более прозаично, потому что Петрусе необходимо просто разбогатеть чтобы иметь возможность жениться на Федорке.

В этих произведениях Гоголя существование злых сверхъестественных сил и облик кошки также принимала ведьма из «Вечер накануне Ивана Купала» . Можно вспомнить ещё и серую кошечку из повести «Старосветские помещики». Это уже из цикла «Миргород», которая была воспринята Пульхерией Ивановной как предвестница её скорой кончины, что же касается образа свиньи то в данной трактовке страх перед свиной головой «Сорочинскую ярмарку» становится уже более понятном все-таки связь с чертом.

21 февраля 1852 года Гоголь был похоронен у Даниловского монастыря, и его тело не беспокоили до тех пор, пока советское правительство не приняло решение перенести некрополь в другое место, на Новодевичье кладбище. Для этого останки необходимо было достать из гроба, и когда он был вскрыт, то все увидели, что череп скелета Гоголя был повернут набок. А по некоторой информации крышка гроба была исцарапана. Это дало пищу для слухов о том, что он был похоронен заживо, находясь в летаргическом сне. А во время похорон чёрная кошка не отходила от его могилы долгое время. Однако до сих пор правда о его жизни и смерти до конца не раскрыта.

Список использованной литературы:

1. «Николай Гоголь». Анри Труайя, М., «Эксмо», 2004г.
2. Вечера на хуторе близ Диканьки. Н. В. Гоголь. Лекции-Л.:1992
3. Искусство детали: наблюдение и анализ: о творчестве Гоголя./Е. Добин. Л.: «Сов. писатель».

ДМИТРИЙ ИВАНОВИЧ ПИСАРЕВ: РАДИКАЛЬНЫЙ ПРЕДСТАВИТЕЛЬ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ КРИТИКИ В ЦАРСКОЙ РОССИИ

Абдужалолова Шахло
студентка 4 курса факультета гуманитарных наук
Чирчикского государственного педагогического университета

Дмитрий Иванович Писарев, видный деятель России XIX века, сыграл решающую роль как радикальный представитель демократической критики. В этой диссертации исследуется вклад Писарева в область демократической критики, исследуются его радикальные идеологии, критика социальных норм и защита демократических реформ. Анализируя работы Писарева, интеллектуальные влияния и исторический контекст, в котором он действовал, эта диссертация направлена на выяснение его позиции как ведущего голоса в оспаривании статус-кво и защите социальных и политических перемен.

В этой главе мы углубимся в интеллектуальное развитие Писарева и ключевые факторы, которые сформировали его радикальные взгляды. В нем исследуется его образование, воздействие либеральных и радикальных идей в Санкт-Петербургском университете, а также влияние таких мыслителей, как Николай Чернышевский и Александр Герцен, на его идеологию. Исследуя годы становления интеллектуального пути Писарева, эта глава дает представление об истоках его радикальной демократической критики.

В этой главе основное внимание уделяется новаторской литературной критике Писарева, бросившей вызов устоявшимся эстетическим нормам и условностям. В нем анализируется его отказ от традиционных литературных стандартов, таких как эстетическая красота ради красоты, в пользу социальной и моральной ответственности литературы. Кроме того, в нем исследуется вера Писарева в потенциал литературы как катализатора социальных изменений и его акцент на изображении социальных реалий и борьбы простых людей в литературе.

Эта глава углубляется в социально-политическую критику Писарева, подчеркивая его неустанное исследование социального неравенства, политической коррупции и репрессивных условий, с которыми столкнулись различные социальные классы в императорской России. В нем исследуется его резкая критика правящей элиты, эксплуатация рабочего класса и необходимость фундаментальных демократических реформ. Кроме того, в нем исследуется защита Писаревым индивидуальных свобод, равенства и расширения прав и возможностей масс.

В этой главе оценивается влияние Писарева на российское общество, интеллектуальные круги и последующие демократические движения. В нем исследуется восприятие его радикальных идей современниками, в том числе его влияние на российскую интеллигенцию и народническое движение. Кроме того, в нем исследуется то, как демократическая критика Писарева проложила путь будущим поколениям активистов и мыслителей, которые стремились бросить вызов самодержавию и выступать за демократические реформы в России.

В этой главе критически рассматриваются разногласия и критика вокруг идей и методов Писарева. В нем исследуются проблемы, с которыми он столкнулся, включая обвинения в экстремизме и его конфронтацию с консервативными силами.

Заключение

Этот тезис завершается обобщением ключевых аргументов и выводов, обсуждавшихся в предыдущих главах. Он подчеркивает значение Дмитрия Ивановича Писарева как радикального представителя демократической критики в императорской России, подчеркивая его глубокое влияние на интеллектуальный, социальный и политический дискурс. Проливая свет на творчество и идеологию Писарева, эта диссертация способствует более глубокому пониманию его наследия как преобразовательной фигуры в истории российской демократической мысли и активизма.

Использованная литература

1.«Дмитрий Писарев и его время» В.В. Зеньковский

2.«Дмитрий Писарев: Становление революционера» Уолтера Дж. Мосса

ЗНАЧИМОСТЬ ИЗУЧЕНИЯ МОРФОЛОГИИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Абдуллаева Дилзода Абдилмажит кизи
Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация: в статье рассмотрено значение изучения морфологии в начальных классах общеобразовательной школы. Морфология является одним из важнейших разделов школьного курса русского языка. Согласно программам к концу обучения в начальной школе учащиеся должны свободно различать главные части речи.

Ключевые слова: часть речи, морфология, учебная программа, грамматика.

Русский язык занимает одно из важнейших мест в учебной программе школьных предметов, так как он является не только объектом изучения, но и средством обучения. На уроках русского языка ученики приобретают знания по морфологии, служащие фундаментом для формирования правописных умений и навыков, подготавливают учеников к изучению школьного курса синтаксиса, открывают возможности для использования уроков грамматики в целях развития речи учащихся и усвоения правил словоупотребления. Усвоение грамматических сведений оказывает огромное влияние на общее развитие школьников, способствует интеллектуальному развитию учащихся, создает благоприятные условия для формирования теоретического мышления детей.

Морфология является одним из важнейших разделов школьного курса русского языка. Согласно программам к концу обучения в начальной школе учащиеся должны свободно различать главные части речи. Актуальность данной работы определяется необходимостью поиска условий, при которых изучение морфологии в начальных классах будет максимально эффективным и обеспечит готовность выпускников начальной школы к успешному обучению на следующей ступени образования. В начальных классах формируются такие понятия, как «имя существительное», «имя прилагательное», «глагол», «местоимение», «предлог» и др.

Изучение частей речи обуславливает углубленные знания учащихся: о грамматическом и лексическом значении слова; об особенностях словоизменения и словообразования в русском языке; о синтаксической функции слов в речи.

Изучая особенности словоизменения и словообразования, ученики во время изучения частей речи более углубленно изучают нормы русского литературного языка: нормы произношения, образования форм слов, построения словосочетаний и предложений, знакомятся с морфологическими и некоторыми синтаксическими синонимами.

Изучение морфологии имеет практическую значимость, даёт возможность для развития речи учеников в процессе усвоения грамматических норм и правил, способствует обогащению словарного запаса учеников, усвоению правил словоупотребления. Без знания способов словоизменения, что является предметом изучения морфологии, невозможно в дальнейшем эффективное усвоение синтаксиса, орфографии, пунктуации. Способность изменять слова в соответствии с морфологическими правилами служит для построения стилистически дифференцированных текстов как средства эффективной коммуникации.

Учебными программами определены государственные требования к уровню общеобразовательной подготовки учеников. В частности, обучение морфологии должно дать ученикам владение умениями и навыками: распознавать части речи, определять их постоянные и непостоянные признаки, синтаксическую роль; правильно образовывать части речи в соответствии с известными способами словообразования; использовать в речи отдельные грамматические формы частей речи с учетом их функционального назначения.

В школах при обучении русского языка отдается предпочтение лингвистическому аспекту, что обусловлено целью и принципами обучения в средних общеобразовательных школах. Наряду с основными понятиями ученики усваивают такие понятия, как грамматическое значение, грамматическая форма, грамматическая категория, переходность-непереходность, состояние и др. Способствуют развитию и совершенствованию устной и письменной речи методически адаптированные исторические сведения о языковых явлениях, этимологические комментарии и т.п.

Чтобы исключить трудности и ошибки, возникающие при применении грамматических понятий в учебной деятельности, и обеспечить их эффективное усвоение, необходимо соблюдение нескольких методических условий. Первым условием является активная умственная деятельность учащихся. Известно, что результативность усвоения знаний в значительной степени обусловлена методами обучения. Репродуктивный (воспроизводящий) метод не дает желаемых результатов, поскольку не "Экономика и социум" №1(14) 2015 www.iupr.ru 298 обеспечивает активной познавательной деятельности и в основном ориентирует ученика на запоминание. Вторым условием является целенаправленная работа над развитием у учащихся лингвистического отношения к слову и предложению. Лингвистическое отношение формируется постепенно и может быть разноуровневым: уровень узнавания, уровень осознания. Более высокий уровень осознания обусловливается знанием типов связи слов в словосочетании, особенностей стержневого и зависимого члена словосочетания. Третьим условием является осознание существенных и несущественных признаков понятия. Необходимо особо подчеркнуть, что для успешного формирования понятий предметом осознания учащихся должны быть не только существенные, но и несущественные признаки понятия. Выделение несущественных признаков предупреждает ошибки ложного обобщения, выражающегося в том, что учащиеся несущественный признак принимают за существенный и берут его в качестве ориентира при определении понятия. Основными методическими условиями, способствующими усвоению грамматических понятий, являются: активная умственная деятельность учащихся, заинтересованность учеников в познании нового, опора на их речевой опыт, системность знаний, целенаправленная работа над формированием у школьников лингвистического отношения к языковым единицам, наглядность при изучении понятия.

Использованная литература:

1. Жуйков, С.Ф. Психология усвоения грамматики в начальных классах. – М.:Педагогика, 1964.

2. Львов, М.Р. Методика преподавания русского языка в начальных классах. Львов, М.Р., Горецкий, В.Г., Сосновская, О.В. – М.:Академия, 2000.

3. Львов, М.Р. Формирование грамматических понятий у младших школьников // Начальная школа. – 1981. - №11. – С.23-27 4. Рамзаев, Т.Г. Методика обучения русскому языку в начальных классах. Т.Г. Рамзаева, М.Р. Львов. – М.: Просвещение, 1979.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ ИЗ АРАБСКОГО ЯЗЫКА И СПОСОБЫ ИХ ОСВОЕНИЯ В СОВРЕМЕННО РУССКОМ ЛИТЕРАТУРНЫЕ ЯЗЫКЕ

Адашханова Зулфизар
Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. Статья посвящена анализу слов арабского происхождения в русском языке. В ходе исследования заимствованные слова анализируются с точки зрения особенностей их вхождения в русский язык, рассматриваются тематические группы арабизмов, характеризуется процесс актуализации арабизмов на современном этапе развития русского языка, определяются неологизмы-арабизмы. В статье делается вывод о том, что арабизмы составляют особую часть заимствованной лексики русского языка, состав которой начинает формироваться с XI века. Слова-арабизмы, заимствованные русским и другими языками с XI по XX век, являются географическими, математическими и др. терминами, номинациями реалий животного и растительного мира, обозначениями предметов быта, наименованиями продуктов питания, словами религиозной тематики и др. К началу XXI века среди арабизмов русского языка отмечаются единицы разных типов: функционирующие на протяжении нескольких веков (актуальная лексика) и новые (в том числе актуализированные) слова. Появление значительного числа неологизмов арабского происхождения в русском языке последнего времени связано с политическими событиями на мировой арене и развитием международных связей со странами арабского мира. Новейшие заимствования и актуализированные единицы среди лексики арабского происхождения отмечаются в составе тематических групп «Политика. Идеология», «Религия. Ислам». Освоение некоторых заимствованных слов русским языком сопровождается процессами изменения семантики иноязычных лексем по сравнению с семантикой данных единиц в языке-источнике.

Ключевые слова: заимствование, заимствованная лексика, арабизмы, лексика арабского происхождения, тематические группы, неологизмы, актуализация, семантика, развитие русского языка.

Язык любого народа отражает его цивилизацию. Народ, имеющий развитую цивилизацию, влияет на язык и культуру другого народа. Язык и цивилизация взаимосвязаны.

Русский язык - «один из живейших языков мира, на котором, как на родном, говорят не менее 135 млн. человек» (Калинин, 1971: 5), «а сейчас говорят более двухсот млн. человек, живущих в России и в странах СНГ» (Диа-Нафи, Сафа Махмуд, 1995: 4). Его индоевропейский праязык имел довольно богатую лексику. Распавшись на отдельные языки, он отдал им, в том числе и

общеславянскому языку, значительную часть своего словарного запаса. Поэтому в русской лексике немало индоевропейских слов, самых старых по происхождению.

Русский язык - пятый в ряду [после китайского, английского, хинди и испанского], состоящем из пяти тысяч языков мира» (Вестник 21, МАПРЯЛ., 1997: 34). Русский язык на протяжении своего существования сталкивался и продолжает сталкиваться с разнородными заимствованиями. Нашей задачей является изучение заимстований из арабского языка, так как среди всего пласта лексики они представлены достаточно широко, но при этом сравнительно мало изучены.

Проблемы заимствований из арабского языка рассмотрены в следующих работах: в "Материалах для сравнительного и объяснительного словаря и грамматики", вышедших в 1854 году под редакцией И. И. Срезневского. В первом томе "Материалов" опубликованы списки русских слов, сходных со словами восточных языков, и указан возможный источник среди восточных языков; в работе известного лингвиста Фр. Миклошича о тюркизмах в языках Восточной и Юго-восточной Европы; в монографии Н. К. Дмитриева "О тюркских элементах русского словаря" (Дмитриев, 1962); в работах Н.М.Шанского и многих других лингвистов.

Тем не менее, на наш взгляд, проблема эта изучена слабо. Арабско-русские языковые контакты не могли остаться вне поля зрения исследователей, но находили отражение в статьях, монографиях этимологических заметках (словарях, эссе, историях происхождения) только в общей массе заимствованных слов.

Специальных работ, посвященных комплексному анализу арабизмов в русском языке, практически не существует. Это и обусловило обращение к всестороннему анализу арабизмов в нашей работе.

Объектом исследования является лексика арабского происхождения в современном русском языке. Предметом исследования является семантика, структура и функции арабизмов, употребляемых в современном русском языке.

Теоретическая значимость исследования заключается в дальнейшей разработке изучения механизма введения арабской лексики в русский язык. Особый материал - новейшие примеры с арабизмами в русском языке — позволил уточнить особенности данного процесса в лексической системе современного русского литературного языка, выявить то, как арабские заимствования отражают изменения, произошедшие в российской действительности, в русской ментальности.

Русского языка следует сказать, что отсутствие прямых контактов носителей русского и арабского языков обусловило опосредованный характер заимствований единиц-арабизмов. Исследователи отмечают, что арабизмы появляются в русском языке начиная с XI века .

В это время устанавливаются тесные торговые связи (древнерусские купцы совершают путешествия через Волжский речной путь и Каспийское море), оформляется культурное взаимодействие между народами.

В дальнейшем завоевания Ивана Грозного и других русских царей, расширившие территорию Русского государства, способствовали развитию взаимоотношений с тюркскими народами и проникновению через тюркские языки слов арабского происхождения, в первую очередь — единиц, связанных с мусульманством. Однако процесс заимствования из арабского языка имел разную интенсивность в разные исторические периоды. Так, эпоха преобразований Петра I характеризовалась динамикой проникновения в русский язык заимствований из европейских языков. А вот период XVIII века характеризуется новым витком активизации заимствований из арабского языка. Однако данный процесс, как уже было сказано, имел

опосредованный характер. Арабизмы появляются в русском языке благодаря таким языкам-посредникам, как испанский, французский, немецкий, польский, а также тюркские языки.

Этимологические словари, словари иностранных слов русского языка в ряде случаев отражают процесс появления заимствованного из арабского языка слова в русском языке. сироп: 1) «Заимствование из французского, где sirop восходит к среднелатинскому sirupus от арабского sarab — “питье” (по этимологическому словарю Г.А. Крылова); 2) «Судя по ударению на окончании, через франц. sirop “патока” из ит. siroppo от араб. šarâb “напиток” (Литтман 85; Гамильшег, EW 803; Клюге Гётце 565)» (по этимологическому словарю М. Фасмера); 3) «Заимств. XIX в. из франц. яз., где sirop — через итал. посредство — восходит к араб. šarab “напиток”

кофе: 1) «Это заимствование из английского (coffee) появилось в России вместе с самим продуктом в XVIII веке, а восходит к арабскому qahwa, которое, вероятно, было образовано по собственному имени страны, где это растение выращивалось — Каффы» (по этимологическому словарю Г.А. Крылова); 2) «Слова, называющие наши любимые горячие напитки, — все знатные иностранцы. Говоря “кофе”, например, вы произносите арабское слово. Когда-то оно было именем области Каффа в Эфиопии, родины кофейного дерева. Арабы сделали из этого свое “ка́хва”, или “ка́ва”, — название и для растения, и для его плодов, и для напитка из его зерен. Завезенное в Европу, арабское слово превратилось в Англии в “ка́ффи”, у французов — в “кафэ́”, в Германии — в “ка́ффе”, в Нидерландах — в “kóffie”. Из Голландии оно прибыло к нам. Наши прадеды превратили его в “кофей”, подогнав его к уже привычному для них слову “чай” “чайку-кофейку попить”. В литературном языке оно произносится на западный лад, как “ко́фе”, но в разговорной речи мы и сейчас нередко поминаем старый “кофеёк”, недаром же рядом с западным “кафе” наш язык знает и слова “кофейная”, “кофейник”. Дойдя до слов “сахар”, “чай”, “шоколад”, вспомните о происхождении слова “кофе”. “Какао” — тоже далекий переселенец: мы заимствовали это слово из мексиканского “cacahoatl”— “шоколадное дерево”. Целый интернационал названий за обычным чайным столом!» (по словарю Л.В. Успенского); 3) «Заимств. в середине XVII в. из англ. яз., где coffee <араб. qahwe “кофе”, контаминации эфиоп. Kaffa — собственного имени места, откуда “есть пошел” кофе, и созвучного ему араб. qahwe “вино”»

В русскоязычной лингвистике последнего времени существует значительных пласт научно-исследовательских работ, посвященных изучению лексики арабского происхождения (см. работы И.Ю.Крачковского, А.А. Ивановой, Т.П. Гавриловой, И.И. Огиенко, Л.А. Жилинской, И.У. Асфандиярова, Л.К. Валиуллиной, Р.М. Светловой, А. Узденовой, М.Х. Халлави, С.А. Аль Хазраджи, М.Г.Ч. Аль Кадими, М.Д.А. Аль Шаммари и др. Исследователи по-разному оценивают количество арабизмов в русском языке: по данным Т.П. Гавриловой в русском языке насчитывается 193 слова арабского происхождения; по подсчетам арабского исследователя М.Х. Халлави, таких слов около 260, согласно данным В.В. Резцовой — около 235 лексем.

Используемая литература:

1 ГРАМОТА.РУ — справочно-информационный интернет-портал «Русский язык» WWW.GRAMOTA.RU

2 Фундаментальная электронная библиотека: Русская литература и фольклор: www.feb-web.ru

3 Шагалова, Е.Н. Самый новейший толковый словарь русского языка XXI века. М.АСТ: Астрель, 2011. — 413 с

4 Черкасова, А.П. Арабские заимствования во французском языке Франции и магрибском варианте французского языка: автореф. дис. … канд. филол. наук[Текст] / А. П. Черкасова. — Воронеж, 2013. — 25 с.

5 Григоренко, О.В. Иноязычные заимствования со значением лица в русском языке конца XX – начала XXI в. [Текст] /О.В. Григоренко // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. Серия филология. — 2012.

6 Крысин, Л. П. Толковый словарь иноязычных слов [Текст] / Л.П. Крысин. —М., 2007. — 944 с.

7 Шагалова, Е.Н. Самый новейший толковый словарь русского языка XXI века. —М.: АСТ: Астрель, 2011. — 413 с.

ОСНОВНЫЕ УСЛОВИЯ ПРАВИЛЬНОГО ПРИМЕНЕНИЯ ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ

Акбаралиева М.
Салохиддинова С.
Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация: В данной статье представлены проблемы поднятия текущего образовательного процесса на качественный уровень, а также эффективной организации учебного процесса, а также основные условия правильного применения проблемного обучения.

Ключевые слова: проблемное обучение, навык, исследование, проблемная ситуация, учебная задача, учебная проблема.

Проблемное обучение – это обучение которое помогает развивать навыки и способности учащихся, такие как творческое исследование, проведение небольших исследований, представление конкретных гипотез, демонстрация результатов и достижение конкретных выводов. Также это организация учебной деятельности под руководством учителя, что предполагает активную, самостоятельную деятельность студентов по сознанию и решению проблемных ситуаций, в результате чего происходит творческое овладение профессиональными знаниями и умениями, развитие навыков и умственных способностей.

Обучение учащихся готовым приемам мыслительной деятельности – это путь к достижению простой, а не творческой деятельности. Цель активизации через проблемное обучение состоит в том, чтобы понять уровень овладения понятиями и обучить систему мыслительных действий решению нестереотипных задач, а не в произвольном, саморазвивающемся порядке отдельных мыслительных операций. Эта деятельность заключается в том, что учащийся сам получает новую информацию из реального материала, анализируя, сравнивая, синтезируя, обобщая, конкретизируя его. Другими словами, это расширение знаний, углубление с помощью ранее полученных знаний или новое применение предыдущих знаний. Ни учитель, ни книга не могут дать новых приложений прежним знаниям, их ищет и находит ученик и ставит в соответствующий контекст.

Схема проблемного обучения представлена в виде организационной последовательности, включающей:

- постановка учителем учебной проблемной задачи, создание проблемной ситуации для учащихся;

- понять, принять и решить возникшую проблему, в этом процессе учащиеся усваивают обобщенные способы получения новых знаний;

-применение этих методов для решения конкретных задач.

Основными условиями успешного применения проблемного обучения являются следующие:

-проблемные ситуации должны отвечать целям формирования системы знаний;

-быть открытым для студентов и соответствовать их знаниям;

-должно быть причиной его познавательной активности и деятельности;

-задания должны быть такими, чтобы студент не мог их выполнить на основе имеющихся знаний, но был достаточным для самостоятельного анализа проблемы и поиска неизвестного.

Проблемное обучение – это современный уровень развития дидактики и педагогической практики. Это эффективный инструмент всестороннего развития учащихся. Он называется «сложным», потому что учащиеся усваивают весь материал, только самостоятельно решая задачи и «открывая» для себя новые понятия. Здесь и объяснение учителя, и репродуктивная деятельность учащихся, постановка задач и выполнение упражнений. Но организация учебного процесса строится на принципе проблемности, а системность решения учебных задач характерна для этого вида обучения.

Поскольку вся система методов ориентирована на общее развитие учащегося, его индивидуальных способностей, проблемное обучение является подлинно развивающим обучением.

Проблемное обучение - вид развивающего обучения, сочетающий систематическое самостоятельное исследование учащихся с приобретением готовых научных выводов, а система методов обучения строится с учетом принципа целеполагания и решения задач; процесс взаимодействия педагога и учащихся направлен на развитие индивидуальности ученика и социализацию его личности. Основными понятиями проблемного обучения являются «проблемная ситуация» и «учебная задача». Проблемная ситуация – это познавательная задача, характеризующаяся конфликтом между имеющимися знаниями, умениями, установками и требованиями, которая требует нахождения (обнаружения или изучения) неизвестных ранее знаний или способов действия.

В связи с проблемным обучением, как мы упоминали выше, используются понятия «учебная проблема» или «проблемная задача». В общем, проблема — это теоретический или практический вопрос, требующий изучения, решения и связанный с конфликтом между данными (фактами и т. д.) и необходимостью найти неизвестное. При этом важнейшей составляющей педагогического процесса является студенто-ориентированное взаимодействие учителя с учащимися, где происходит переход от обучения как функции запоминания к обучению как процессу психического развития, позволяющему использовать то, что у вас есть. был изучен. В связи с этим особое внимание уделяется личностно-ориентированным образовательным технологиям в изучении интеллектуального развития школьников.

Таким образом, проблемное обучение, в отличие от традиционного образования, представляет собой сложный тип системы взаимодействия, в которой важную роль играет управление обучающимся.

Используемая литература:

1. Проблемное обучение: Основные вопросы теории / Сост. Д.М. Шакирова. — 423 с.

2. Кудрявцев Т.В. Проблемное обучение: истоки, сущность, перспективы.-М.:Знание, 2011. - 80 с.

3. Махмутов М.И. Проблемное обучение. Основные вопросы теории.-М.:Педагогика, 1975. - 258 с.

СИМВОЛИЗМ В РОМАНЕ Л. Н. ТОЛСТОГО «АННА КАРЕНИНА»

Алматова Д.
Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. Статья представляет собой аналитическое обращение к символическим элементам в литературном произведении. Статья освещает роль символизма в создании образов персонажей и динамике сюжета, раскрывая глубинные смыслы, которые автор вкладывает в символические аспекты повествования.

Ключевые слова: символизм, искусство, поэтика, роман, элитарное искусство.

В «Анне Карениной» Л. Н. Толстой олицетворял целостность бытия, взаимное вовлечение всех явлений и событий, людей и предметов. Отвечая С. А. Рачинскому, который не уловил внутренних связей в романе, и пытаясь исправить свое восприятие, Толстой писал: «…Но если вы уже хотите говорить о недостатке связи, то я не могу не сказать – верно вы ее не там ищите, или мы иначе понимаем связь; но то, что я разумею под связью – то самое, что для меня делало это дело значительным, – эта связь там есть – посмотрите – вы найдете. В романе Толстого как бы существуют разные уровни связи, или, лучше сказать, присутствующий в нем» бесконечный лабиринт связей " дает литературоведу возможность все более утонченного и искреннего понимания художественного мира. На поверхности для восприятия возникают интриги и столкновения героев, осознание «родства», сходства или несходства персонажей друг с другом, их способности влиять на жизнь других людей раскрываются глубже. Еще тоньше и сложнее объяснить связь, образованную едиными условиями и законами, существующими в художественном мире романа, и наиболее ярко выраженную с помощью созданного автором рифмы жизненных ситуаций, системы мотивов и символов.

Не случайно в своих, хотя и часто ироничных, замечаниях о критике и критиках Л. Н. Толстой опирался на диалог. Для правильного восприятия произведения, по мнению Толстого, необходимо иметь понимание искусства. «…Искусство потому только искусство, что оно все», – заявил он в письме к Н.Н. Страхову. Писатель неоднократно отмечал, что функция критиков состоит не в перечислении вопросов, затронутых в произведении. Он подчеркивал, что «для критики искусства нужны люди, которые показывали бы бессмыслицу отыскивания мыслей в художественном произведении и постоянно руководили бы читателей в том бесконечном лабиринте сцеплений, в котором и состоит сущность искусства».

Нам кажется естественным здесь сосредоточиться на ключевой фразе в предложении Л. Н. Толстого. Это не будет отвлечением от темы, ведь, по мнению А. Ф. Лосева, П. Флоренского, С. Н. Булгакова, слово имеет символический характер. Значение слова «Лабиринт» означает «запутанный, трудный для преодоления».

«Сплоченность» - это последовательное развитие мыслей, их взаимосвязь (мысли, одетые в форму) и постоянное обращение. «Бесконечность» означает отсутствие конца во времени и

пространстве. Трехступенчатая система, присутствующая в произведении: возникновение целостности – ее развитие – завершение, в результате работы автора, выводится на уровень понимания читателя. Бесконечность разворачивается не только в пространстве произведения искусства, но и за счет диалогичности возникает дальше, лабиринт становится жизнью с его «бесчисленными, никогда не истощимыми проявлениями». Детали, символы, мотивы, образы романа организуют замысловатое переплетение и при этом также выполняют эпистемологическую функцию, заменяя многочисленные серии размышлений.

Работа Толстого с символами способствовала созданию эффекта сходства мира, о котором много говорят в литературоведении по роману Анна Каренина. Однако писателю был чужд символизм, который нес отвлеченные области, не связанные с реальным миром. Символизм для Толстого – искусство вычурное, элитарное, манерное… Искусство для Толстого всегда слито с реальностью…». Символ, как составляющая романа, действительно отражается, содержит целостность всего произведения. Но символ Толстого не имеет самодостаточности, он становится осмысленным, встраиваясь лишь в "лабиринт кладок", оказываясь связующим звеном в поэтике романа, устраивая внутренние связи. «Содержание подлинного символа через опосредованные смысловые сцепления соотнесено с идеей мировой целокупности, с полнотой космического и человеческого универсума», – отметил М.М. Бахтин.

Р.Ф. Густафсон в книге «Обитатель и Чужак. Теология и художественное творчество Льва Толстого» определяет художественный метод писателя как эмблематический реализм. Кроме того, символический характер Густафсона взят как отдельными образами, символами (раздавленный сторож, облачная оболочка), так и целыми эпизодами (эпизод приезда Анны в Москву, эпизод скачек, кошение). Такая попытка объединить элементы художественного мира романа кажется нам излишней. Во-первых, вместо уже существующей и широко развитой теории символов вводится понятие эмблемы, символ заменяется эмблемой, и действительно А. Ф. Лосев писал о авторитете символа и его устойчивости на фоне других структурных и смысловых категорий. Кроме того, символ и эмблема в нашем случае не являются синонимами и могут называться таковыми только в областях, принципиально чуждых искусству. Во-вторых, работа Густафсона не дает исчерпывающего объяснения эмблемы, необходимости подчеркнуть символический реализм. «Литературная задача Толстого состояла в том, чтобы преобразить природу реализма. Его реализм, как и сама реальность, эмблематичен», – пишет Р.Ф. Густафсон. Даже в этих словах заметна избыточность: реальность содержит те обобщения и сгущения смысла, которые Густафсон «прибавляет» к ней в виде определения «эмблематичности», а ведь теоретики литературы говорят о насущной необходимости «очищения этого термина (реализма. – В.А.) от примитивных и вульгаризаторских напластований».

В "Анне Карениной» Толстой, сохраняя признанную в литературоведении характеристику «всевидящего автора», как бы удаляется на задний план, сознательно стремится приблизить внутренний мир произведения как «вторичную реальность» к «первичной» реальности», что возможно только при условии, что интуиция только одного закона об этих реалиях, а также признание над ними "вторичной реальности".

Каждый из нас воспринимает окружающий мир совершенно по-разному, кто-то не замечает смысла, который строит и формирует вещь, а воображение «повелевает вернуться к обобщаемым вещам, внося в них смысловую закономерность». В отличие от устойчивой эмблемы, застывшей по своему смысловому содержанию, символ в романе "Анна Каренина" помогает организовать

стереоскопическое изображение, мироподобную структуру, в которой, в свою очередь, возможно только появление ряда смысловых связей.

Используемая литература:

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – 424 с.
2. Вересаев В.В. Живая жизнь. О Достоевском и Льве Толстом. – М., 1911. – 214 с.
3. Гиршман М.М. Литературное произведение: Теория художественной целостности. – М.: Языки славянских культур, 2007. – 560 с.
4. Курляндская Г.Б. Нравственный идеал героев Л.Н. Толстого и Ф.М. Достоевского. – М.: Просвещение, 1988. – 256 с.
5. Лосев А.Ф. Логика символа // Философия. Мифология. Культура. – М.: Политиздат, 1991. – 525 с.
6. Лотман Ю.М. Между эмблемой и символом // Лотмановский сборник. Т. 2. – РГГУ, 1997. –С. 416–423.
7. Лученецкая-Бурдина И.Ю. Особенности эмблематического реализма Л.Н. Толстого (на материале романа «Анна Каренина») // Духовно-нравственные основы русской литературы. – Кострома: КГУ, 2009 – С. 142–146.
8. Полякова Е. Символ и аллегория в реализме Толстого // В мире Толстого. – С. 315–350.

НЕИЗМЕНЯЕМЫЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ В СИСТЕМЕ ЧАСТЕЙ РЕЧИ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА

Артикова Нозима Адамбой кизи
Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация: При работе с обработкой текста особую трудность находится в словах с неполным набором морфологических показателей, в частности, слова, лишённые окончаний, но принадлежащие к частям речи, для которых окончания являются обычными показателями значений грамматических категорий. В этой статье рассмотрено функционирование неизменяемых слов как определения к существительным. В филологии есть множество различных грамматических описаний таких слов, причём выбор того или иного подхода влияет на процедуру анализа конструкций с этими словами. Рассматривается грамматическая интерпретация неизменяемых определителей, обеспечивающая сравнительно экономный и непротиворечивый анализ рассматриваемых конструкций.

Ключевые слова: часть речи, определение, флексия, препозитивные определения, постпозитивные определения, грамматическое описание.

Возможности функционирования в русском языке неизменяемых прилагательных достаточно широки, поскольку флексии прилагательных не несут, как правило, дополнительной информации о роде, числе и падеже по сравнению с теми сведениями, которые можно извлечь из форм определяемых ими существительных. На разных текстах проводились эксперименты, подтвердившие в большинстве случаев возможность правильного отнесения прилагательного к определяемому им существительному только по позиционному признаку, без учёта флексий прилагательных. Полный объём информации, содержащейся в окончаниях прилагательного

необходим для правильного отнесения прилагательного к определяемому им существительному только при нарушении обычного порядка слов, т.е. при несоблюдении непосредственной препозиции определения: при постпозиции определения, при обособленном определении, при разъединении определения и определяемого зависимыми от определения словами (добрый по натуре человек всегда находит уважение в обществе).

Но если при обычном порядке слов информация о роде, числе и падеже прилагательного и является избыточной, то флексии всё же сохраняют и здесь своё значение маркеров прилагательных. Правильное отнесение прилагательного к определяемому им существительному при обычном порядке слов невозможно без сведений о том, что рассматриваемое слово является прилагательным, без содержащихся в флексии указаний на принадлежность к прилагательным. Флексии прилагательных являются показателями атрибутивности, и слово без флексии не может быть опознано как способное выступать в атрибутивной связи с существительными.

Фиксированное местоположение слова без флексии при существительном могло бы способствовать восприятию этого слова как прилагательного лишь при обязательном наличии определения у существительного, но не само по себе. При необычной же позиции (после определяемого) отсутствие флексии в ещё большей степени затрудняет восприятие определения.

Препозитивные определения - слова их, его, ее. Эти неизменяемые притяжательные местоимения употребляются так же свободно, как и изменяемые слова с аналогичной семантикой. Однако расширение класса неизменяемых определителей явно не может идти по аналогии с этими словами. Специфика поведения этих слов поддерживается особенностями, свойственными только им: они совпадают, с одной стороны, с флексиями прилагательных, с другой стороны, – с косвенными падежами личных местоимений. Кроме того, отсутствие дополнительных специальных показателей синтаксической функции вполне компенсируется общеизвестностью и высокой частотой употребления неизменяемых притяжательных местоимений. Некоторые исследователи считают самостоятельными словами препозитивные определительные фрагменты типа проф-, гос-, кино-, псевдо-, спорт- и т. п. в образованиях типа профобразование, кинозритель, спортинвертарь и т.п. Эти элементы, действительно, необыкновенно продуктивны, некоторые из них сочетаются с громадным количеством существительных, однако, как правило, не могут отделяться от них другими словами. Обороты типа проф же собрание у нас или при электро сидит освещении являются явно подчёркнутым отступлением от нормы, но не нормой. Поэтому нет снований считать их самостоятельными словами. При анализе эти фрагменты не вызывают затруднений, поскольку пишутся слитно с определяемым.

Постпозитивные определения - в роли определения к существительным в конструкциях типа шапка набекрень могут выступать наречия, т.е. слова, лишённые флексий и способные также служить определениями к глаголу и к фразе в целом. Такая возможность открыта для многих наречий. По мнению В.В. Виноградова, способность наречий примыкать к имени существительному в современном русском языке расширяется, причем охватывается всё большее количество как наречий, так и существительных, входящих в такие конструкции. Для правильного анализа таких конструкций достаточно признать возможность при существительного употребления наречий (как их вторичной функции), что гораздо удобнее разделения на омонимы (наречие и прилагательное) большого количества слов. Изменение лексического значения наречия в таких конструкциях представляется слишком несущественным для признания омонимии.

Определением может быть существительное в конструкциях типа озеро Байкал, нить люрекс. При изменении определяемого существительного определяющее существительное

сохраняет именительный падеж, часто выражающийся нулевой флексией. Кроме того, определение существительных в таких конструкциях особенно характерно для индивидуальных обозначений, не имеющих флексий вообще (показатель а). Таким образом, большая часть существительных в этой функции как бы лишена морфологических показателей, и именно поэтому мы включили определения этого типа в перечень определений без флексий. Конструкции описанного типа выражают номинативную связь, т.е. определение является наименованием определяемого, а определяемым может быть только классификатор (родовое понятие) этого наименования (Байкал – это такое озеро). Способность выступать в роли наименования обнаруживается у любых индивидуальных обозначений разного рода объектов, у малораспространённых номенклатурных названий.

Однако имеется также сравнительно небольшая группа слов, помечаемых в словарях как неизменяемые прилагательные, для которых несмотря на отсутствие флексий, определение существительных признаётся основной или даже единственной функцией. Для многих таких слов обычно делается допущение, что они могут иметь омонимы, принадлежащие другим частям речи, употребляющиеся не в функции определения; например, неизменяемое прилагательное модерн имеет единственную функцию – определение (стиль модерн), а его омоним – изменяемое существительное модерн имеет множество других функций – субъекта, объекта и т.д. (я не люблю модерна). Список этой группы слов дан в Приложении. Большинство слов этой группы употребляется в постпозиции к существительным и сочетается с ограниченным количеством существительных. Для объяснения этих особенностей требуется полное грамматическое описание этой группы слов.

Заимствование названия цветов типа бордо и отдельные заимствованные иностранные прилагательные типа пике традиционно относятся к прилагательным на том основании, что они близки к ним по смыслу и выступают в типичных для прилагательных функциях. Однако при описании этих слов как прилагательных объяснение особенностей их поведения наталкивается на серьёзные затруднения. Академическая грамматика признаёт неизменяемые определители прилагательными с омонимичными формами, но характеризует их связь с существительными как примыкание, т.е. связь, при которой формы словоизменения вообще не подразумеваются и которая прилагательным не свойственна. Этого несоответствия можно избежать, если рассматривать связь неизменяемых определителей с существительными как обычную атрибутивную согласовательную. Однако остаётся неясным, чем объяснить ограниченную сочетаемость неизменяемых определителей и их постпозицию к существительным. Во всяком случае эти особенности не объясняются неизменяемостью самой по себе: поведение неизменяемых их, его, её в синтаксическом отношении гораздо ближе к поведению изменяемых прилагательных, чем к поведению рассматриваемых слов.

Специфика синтаксического поведения неизменяемых определителей вызывала сомнения в целесообразности их отнесения к классу прилагательных, в целесообразности приписывания им парадигматической схемы прилагательных с омонимией всех словоформ парадигмы. Несоотнесённость рассматриваемых слов с традиционными прилагательными явилась основанием для выделения их в особую часть речи «аналитические прилагательные (туда же были отнесены и элементы типа проф-, которые предлагалось считать самостоятельными словами). При таком способе фактически отпадает необходимость объяснения особенностей неизменяемых определителей, поскольку в качестве признаков новой части речи выделены следующие особенности:

1)способность выступать только в роли определения к существительному;

2)закреплённость позиции непосредственно рядом с определяемым существительным;

3)неизменяемость.

Однако выделение этой части речи на основании перечисленных особенностей поведения представляется неубедительным: третий признак – неизменяемость – можно считать тоже особенностью поведения, так как многие слова, попавшие в новую часть речи, неизменяемы только в функции определения. Дело не только в том, что особенности-признаки трудно соотнести с признаками других частей речи, но и в том, что они не задают чёткого класса слов. Без признания омонимии для слов, выступающих не только в функции определения, в новую часть речи попадает всего несколько слов, обладающих первым признаком так сказать в чистом виде. Если же при многофункциональном употреблении слова омонимия признаётся (а в описании, о котором идёт речь, она признаётся), то оказывается, что первым признаком – способностью выступать только в роли определения – обладают все слова, выступающие в роли определения (в других ролях выступают их омонимы). А поскольку в этой роли в позиции непосредственно после определяемого употребляется значительное количество наречий и неизменяемых существительных (т.е. слов, обладающих к тому же вторым и третьим признаками), то получается, что все они являются (в роли определения) аналитическими прилагательными. Кроме того, как и при отнесении рассматриваемых слов к прилагательным, – остаются неясными возможности функционирования новой части речи.

Отметим, что присущее обоим рассмотренным подходам признание омонимии для всех неизменяемых определителей, которые могут употребляться не только при существительных, делает соответствующие описания неэкономными. Масштабы омонимии весьма внушительны. При этом лексические значения омонимов часто совпадают (например, «мокко – нескл. сущ., ценный сорт кофе» и «то же в знач. прил.») или различаются весьма незначительно («маркетри – нескл. сущ., деревянная мозаика», «в знач. неизм. прил. – украшенный деревянной мозаикой»). И даже слова, для которых омонимия не указана, толкуются так же, как существительные с похожим лексическим значением (ср. «валансьен – в знач. неизм. прил., сорт кружев» и «кастор, а, мн. нет, м. – сорт сукна»). Единого мнения о том, какие слова следует представлять как прилагательные, какие – как существительные, и какие – как омонимы прилагательных, существительных и/или наречий, не сложилось. Большая часть неизменяемых определителей толкуется в различных словарях и исследованиях по-разному

Используемая литература:

1. Лентьева Н.Н., Вавилова Г.Н. Об избыточности флексий русского прилагательного. – В кн.: Тезисы конференции по машинному переводу. М., 1958.

2. Панов М.В. Об аналитических прилагательных. – В кн.: Фонетика. Фонология. Грамматика. М., «Наука», 1971.

ГЛАГОЛ КАК САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ ЧАСТЬ РЕЧИ

Аслонова Нигора Хасановна

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация: В данной статье рассматриваются основные сведения о глаголе.

Ключевые слова: часть речи, инфинитив, наклонение, спряжение, виды глагола.

Глагол — это самостоятельная знаменательная часть речи, обозначающая действие (*читать*), состояние (*болеть*), свойство (*хромать*), отношение (*равняться)*, признак (*белеться*).

Неопределенная форма глагола - инфинитив

Начальной формой глагола является его неопределенная форма, или ***инфинитив.***

Глагол в инфинитиве отвечает на вопросы что делать? или что сделать? и имеет только ***постоянные признаки переходности***(*читать* — перех., *спать* — неперех.), ***возвратности*** (*мыть — мыться*) и ***вида*** (*решать* — несов. вид, *решить* — сов. вид).Инфинитив может быть любым членом предложения: подлежащим (*Учиться всегда пригодится*), сказуемым (*Бытьгрозе великой*!), дополнением (*Все просили ее спеть*), определением (*У меня возникло непреодолимое желание поспать*), обстоятельством (*Я пошел пройтись*).

Переходность/ непереходность глагола:

Переходность — способность глагола управлять существительным со значением объекта в В. п. без предлога (*читать книги*). При отрицании форма В. п. меняется на Р. п. (не читать книг); к ***переходным*** также относятся глаголы, присоединяющие Р. п., совмещающий значение объекта и количества (*выпить воды*). Глаголы, которые могут управлять существительными в указанных формах, называются переходными.

К ***непереходным*** относятся остальные глаголы (*лежать*), в том числе глаголы, которые иногда называют косвенно-переходными, — присоединяющие существительное со значением объекта в В. п. с предлогом или в другом падеже с предлогом или без (*руководить заводом*), а также глаголы типа *хотеть*: в конструкции *хочу мороженое* пропущен инфинитив: *хочу съесть мороженое*.

Возвратность/ невозвратность:

Возвратными называются глаголы со словообразующим суффиксом ***-ся***: *учиться, смеяться.* Большинство из них образовано от глаголов без -ся (*готовить готовиться*), но есть и не имеющие этого соответствия возвратные глаголы (*бояться, гордиться, лениться, надеяться, нравиться, смеяться, сомневаться* и др.).

Возвратные глаголы могут передавать следующие значения:

1) действие субъекта направлено на себя: *мыться, причесываться, настраиваться, унижаться*; у этих глаголов обычно возможно перестроение в конструкцию с себя;

2) направленные друг на друга действия нескольких субъектов, каждый из которых является и субъектом, и объектом аналогичного действия: *мириться, встречаться, целоваться*;

3) действие совершается субъектом в своих интересах: *строиться*(строить для себя дом), *укладываться* (укладывать свои вещи); возможно перестроение в конструкции с для себя, себе;

4) действие субъекта, замкнутое в сфере его состояния:*беспокоиться, радоваться, сердиться, веселиться; беспокоиться*;

5) потенциальный активный признак субъекта: собака *кусается*(может укусить);

6) потенциальный пассивный признак предмета: стекло *бьется*(может разбиться);

7) безличность — *нравиться, нездоровиться, смеркаться*.

Обычно возвратные глаголы являются непереходными — за редким исключением: *бояться, стесняться* маму.

Вид как морфологический признак глагола

Вид — постоянный морфологический признак глагола, обобщенно указывающий на характер протекания действия или распределение действия во времени.

Все глаголы имеют видовую характеристику — относятся к***совершенному виду*** (СВ) или ***несовершенному виду*** (НСВ).

Глаголы СВ отвечают в инфинитиве на вопрос что сделать? и обозначают законченное действие (прочитать) или действие, достигшее определенного предела (*похудеть*).

Эти глаголы описывают действие как факт (*Наступила осень, листья пожелтели и опали*.). Очень редко, преимущественно в разговорной речи, глаголы СВ могут обозначать факт как пример повторяющегося действия (*С ним так бывает: остановится и задумается*).

Глаголы НСВ отвечают в инфинитиве на вопрос что делать? и не обозначают законченного действия (*читать*) действия, достигшего определенного предела (*худеть*).

Сфера употребления глаголов НСВ шире, чем глаголов СВ: глаголы НСВ обозначают действие как процесс (*Приближалась поздняя осень, листья быстро желтели и опадали*), повторяющееся действие (*Он иногда останавливается и задумывается*), постоянное отношение (*Параллельные прямые не пересекаются*). В ситуации, когда обозначается факт совершения действия, а не характер его протекания, глагол НСВ может быть употреблен синонимично глаголу СВ; ср.: *Я уже читал эту книгу = Я уже прочитал эту книгу.*

Большинство непроизводных глаголов русского языка имеют характеристику НСВ (*читать, менять, кричать*). Для образования от них глаголов СВ необходимо прибавить приставку (*читать пере-читать*), приставку и суффикс (*менять с-мен-и-ть*) или суффикс -ну- со значением однократности (*кричать крик-ну-ть*).

Не происходит изменения видовой характеристики только у 17 глаголов разнонаправленного движения при прибавлении к ним приставки с пространственным значением, например*: летать у-летать*.

Два глагола, различающиеся только видовым значением (завершенность действия, достижение действием предела), составляют ***видовую пару***: *делать — сделать, читать — прочитать*.

У большинства глаголов приставка, помимо видового значения, привносит также иной дополнительный смысловой компонент: начинательность (*петь за-петь*), смягчительность (*болеть при-болеть*), интенсивность (*бить из-бить*) и др.

Если к глаголу СВ прибавить суффиксы -ива-/-ыва-, -ва-, -а-, то от них образуется глагол НСВ: *перечитать перечит-ыва-ть, избить изби-ва-ть, решить реш-а-ть*. Эти суффиксы, как правило, привносят только видовое значение (незавершенность действия, отсутствие достижения предела). При прибавлении этих суффиксов образуются видовые пары; исключения немногочисленны (см., напр., *заблудиться — заблужд-а-ться*).

Некоторые глаголы имеют супплетивные (образованные от другой основы) видовые пары: *говорить — сказать*. В некоторых случаях глаголы в видовой паре внешне различаются только местом ударения (*разр?зать — разрез?ть*).

Обычно видовая пара одна (*делать — сделать, перечитать — перечитывать*), но в некоторых случаях у одного глагола СВ может быть две видовых пары, образованные на обеих ступенях видообразования: *слабеть — о-слабеть — ослабе-ва-ть*.

Видовая пара может быть различна для разных значений одного глагола:

учить (что) — выучить,

учить (кого) — научить.

В русском языке есть *двувидовые глаголы*: значение вида они приобретают в контексте. Это глаголы *казнить, женить, крестить, обещать* (Вчера он наконец женился — СВ. — Он женился

несколько раз — НСВ), глаголы на -ировать:*телеграфировать, оперировать* (Ему еженедельно телеграфировали об успехах предприятия — НСВ — Он решил телеграфировать о своем приезде — СВ).

В русском языке есть глаголы, не участвующие в видообразовании, поскольку их значение чуждо описанию протекания действия: они обозначают не действие, а факт (*стоить, иметь* — НСВ) или моментальный переход из одного состояния в другое (вскрикнуть, очнуться — СВ).

Наклонение как морфологический признак глагола

Наклонение — непостоянный морфологический признак глагола, представленный у спрягаемых форм глагола и выражающий противопоставлением форм изъявительного, повелительного и сослагательного наклонения отношение действия к реальности.

Изъявительное наклонение выражает реальное действие в прошлом, настоящем или будущем. Глагол в изъявительном наклонении изменяется по временам (*пишу - писал - буду писать*).

Повелительное наклонение (императив) выражает побуждение к действию в форме просьбы или приказа. Глагол в повелительном наклонении не изменяется по временам.

Формы повелительного наклонения в основном образуются от основы настоящего времени с помощью суффикса -и или без суффикса. Нулевое окончание - показатель формы единственного числа, а окончание - те образует форму множественного числа (*бег-и - бег-и-те, режь - режь-те*).

Условное (сослагательное) наклонение обозначает действие, возможное при определенных условиях, а также само это условие. Условное наклонение образуется присоединением к совпадающей с прошедшим временем форме частицы бы: Если *бы* он *пришел*, мы *пошли бы* в кино.

Время как морфологический признак глагола

Время — непостоянный признак глагола, обозначающий время совершения действия по отношению к моменту речи о нем.

В русском языке у спрягаемых форм глагола представлены три времени: ***прошедшее, настоящее и будущее***.

Глаголы в настоящем и будущем времени изъявительного наклонения и в повелительном наклонении имеют непостоянный морфологический признак ***лица***.

Лицо указывает на производителя действия.

Форма 1 лица указывает, что производителем действия является говорящий (один или с группой лиц): *иду, идем*.

Форма 2 лица указывает, что производителем действия является слушающий / слушающие: *идешь, идете, иди, идите.*

Форма 3 лица указывает, что действие осуществляется лицами, не участвующими в диалоге, или предметами: *идет, идут, пусть идет / идут*.

С точки зрения отношения к морфологической категории лица глаголы можно разделить на ***личные*** и ***безличные***.

Личные глаголы обозначают действия, у которых есть производитель, и могут выступать как сказуемые двусоставных предложений (Я *болею*).

Безличные глаголы обозначают действие, у которых нет производителя (*Смеркается*), или действие, которое мыслится как происходящее помимо воли субъекта (Мне *нездоровится*). Это состояния природы (*Вечереет*), человека (Меня *знобит*) или субъективная оценка ситуации (*Хочется* этому верить). Безличные глаголы не могут быть сказуемыми двусоставных предложений и выступают как главный член односоставного безличного предложения.

В изъявительном наклонении морфологический признак лица выражается личными окончаниями и при наличии в предложении подлежащего является согласовательной категорией: личные местоимения я и мы требуют постановки глагола в форму 1 лица, личные местоимения ты и вы требуют постановки глагола во 2 лицо, остальные местоимения и все существительные, а также слова, выступающие в функции существительного, требуют употребления глагола в форме 3 лица.

Спряжение — это изменение глагола по лицам и числам.

Окончания настоящего/простого будущего времени называются***личными окончаниями глагола*** (так как передают в том числе и значение лица).

Глаголы I спряжения имеют окончания ***-ешь, -ет, -ем, -ете, -ут (-ют).***

Глаголы II спряжения имеют окончания ***-ишь, -ит, -им, -ите, -ат (-ят).***

Если личные окончания глагола ударные, то спряжение определяется по окончаниям. Так, глагол спать относится к II спряжению (*сп-ишь*), а глагол пить — к I спряжению (*пь-ешь*). К тому же спряжению относятся производные от них приставочные глаголы с безударными окончаниями (*выпь-ешь*).

Если окончания безударные, то спряжение определяется по тому, какой вид имеет инфинитив глагола: к II спряжению относятся все глаголы на -ить, кроме *брить, стелить, зиждиться*, а также 11 исключений: 7 глаголов на -еть (*смотреть, видеть, терпеть, вертеть, зависеть, ненавидеть, обидеть*) и 4 глагола на -ать (*слышать, дышать, гнать, держать*). Остальные глаголы относятся к I спряжению.

В русском языке есть глаголы, у которых часть личных окончаний относится к первому спряжению, а часть — ко второму. Такие глаголы называются разноспрягаемыми. Это *хотеть, бежать, чтить* и все глаголы, образованные от приведенных.

Глагол *хотеть* имеет окончания I спряжения во всех формах ед. числа и окончания II спряжения во всех формах мн. числа.

Глагол *бежать* имеет окончания II спряжения во всех формах, кроме 3 лица мн. числа, где он имеет окончание I спряжения.

Глагол *чтить* может либо быть разноспрягаемым, либо относиться ко II спряжению, что зависит от формы 3 лица мн. числа чтут/чтят.

Кроме того, есть глаголы, часть личных окончаний которых не представлена ни в I, ни во II спряжениях. Такие глаголы имеют особое спряжение. Это есть и дать и все образованные от них (*съесть, передать*), а также глаголы, связанные с данными по происхождению (*надоесть, создать*).

большинства глаголов представлены все возможные формы лица и числа, но есть также глаголы, у которых отсутствуют вовсе или обычно не употребляются те или иные формы. Так, у глаголов*победить, очутиться, чудить* отсутствуют формы 1 лица ед. числа, у глаголов *столпиться, сгруппироваться, разбрестись* не употребляются формы ед. числа, у глаголов *жеребиться, кристаллизоваться* — формы 1 и 2 лица.

Род. Число:

Род глагола является словоизменительной морфологической характеристикой таких глагольных форм, как формы единственного числа прошедшего времени изъявительного наклонения, формы единственного числа условного наклонения, причастные формы. Родовая характеристика глагола служит для согласования глагола с существительными и местоименными существительными и является внесловным показателем их родовой характеристики (Мальчик

пришел — Девочка *пришл-а*). Средний род может также указывать на безличность глагола (*Вечерел-о)*.

Число — морфологическая характеристика, присущая всем глагольным формам. Число глагола служит для согласования глагольных форм с существительным или местоименным существительным (*Пришел* человек — *Пришл-и* люди). Множественное число глагола в односоставном предложении указывает на неопределенность субъекта (В дверь *стучат*), а единственное может указывать на безличность (Меня *знобит*).

Используемая литература:

1. Милославский, И.Г. Современный русский язык. Культура речи и грамматика: учебное пособие для академического бакалавриата / И.Г. Милославский. — 2-е изд., испр. и доп. — Москва: Издательство Юрайт, 2018.

2. www. reallanguageclub.grammatika russkogoyazyka

3. www. ритаколесник. rf

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО: ИМЯ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ

Ахмедова М.А.

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. Тезис посвящён описанию лексико-грамматических категорий имени существительного на уроках РКИ в процессе обучения.

Ключевые слова: речевой подход, речедеятельностный подход, социокультурный подход

Термин «подход к обучению» ввел в использование английский методист А. Энтони. Оно обозначает «исходные положения, которые исследователь использует в отношении природы языка и способов его познания. Подход к обучению является компонентом системы обучения языку, он выступает как общая методическая основа обучения и при этом характеризует уже существующие взгляды на предмет обучения — язык — и возможности его познания в процессе обучения» На сегодняшний день нет одной определенной классификации подходов к обучению. Например, М.В. Ляховицкий выделяет четыре основных подхода к обучению ИЯ, которые он определяет с точки зрения психологии овладения языком: «бихевиористский подход (изучение языка через образование речевых автоматизмов в ответ на выдвинутые стимулы); − познавательный или когнитивный подход (это сознательное и последовательное овладение языком: переход от изучения правил и инструкций к речевым навыкам и умениям на основе изученных правил); индуктивно-сознательный подход (за счёт наблюдение над речевыми образцами приводит к усвоению языковых правил и способов их употребления в речи, следствием чего становится овладение языком);интегрированный подход (сочетает в себе и сознательные и подсознательные компоненты в ходе изучения языка, результатом чего является параллельное овладение знаниями, речевыми навыками и умениями)«Спозиции выбранного исследователем подхода к обучению определяются методы обучения, которые реализуют концепцию подхода, и избираются приемы и способы обучения, которые обеспечивают изучения языка в конкретных параметрах, заданных программой.Таким образом, во время занятий реализуется системный подход кобучению, который

устанавливает взаимосвязь и взаимодействие между его основными составляющими: подход метод — приемы обучения» .Проанализировав существующие подходы к преподаванию языка, можно заметить следующие основания для их выделения: во-первых, это объект обучения (язык, речь, речевая деятельность), а, во-вторых, Речевой подход возник «как реакция на языковой подход, который стремился устранить его недостатки». При речевом походе преподаватель ориентирован на обучение речи как возможности «формировать и формулировать мысли при помощи изученных языковых единиц для использования их в общении» .В речедеятельностном подходе объектом обучения является «речевая деятельность как процесс получения и передачи информации, который обусловлен определенной ситуацией общения и опосредованный системой языка. Данный подход считается попыткой развития и совершенствования речевого подхода с точки зрения психологической теории деятельности и коммуникативной лингвистики.

Методы обучения являются одним из важнейших компонентов учебного процесса. Без соответствующих методов деятельности невозможно реализовать цели и задачи обучения, достичь усвоения определенного учебного материала. В соответствии с методическим толкованием метод—это система взглядов и представлений о том, как должен строиться процесс обучения. Источники получения знаний, формирования навыков и умений –именно такие методы важны для преподавателя языка. К числу таких методов относятся: работа с текстом, книгой, беседа, рассказ учителя, упражнения, экскурсии, использование наглядности в обучении. Так же выделяют активные и пассивные методы; по характеру работы учащихся – устные и письменные, коллективные и индивидуальные, домашние и классные (аудиторные). По мнению Балыхиной Т.М. «Коммуникативно-деятельностный подход к обучению русскому языку как неродному ориентирует педагога на использование системы методов, в основе которых лежит деятельностный тип обучения. Это 1) методы, обеспечивающие овладение русским языком (практические, репродуктивные, проблемные, поисковые, словесные, наглядные, дедуктивные, индуктивные); 2) методы, стимулирующие и мотивирующие учебную деятельность (познавательные игры, проблемные ситуации и др.); 3) методы контроля и самоконтроля (опрос, письменная работа, тест и др.)»А.Н. Щукин и Э.Г. Азимов предложили разделить методы на- прямые представители прямых методов обучения стремились создать натуральные ассоциации между лексическими единицами, грамматическими формами языка и соответствующими им понятиями, игнорируя родной язык учащимися;– сознательные путь к овладению языком лежит через приобретение знаний и формирование на их основе через обильную практику речевых навыков и умений;– комбинированные объединяют в себе особенности, присущие как прямым, так и сознательным методам обучения: речевая направленность обучения, интуитивность в сочетании с сознательным овладением языком, параллельное усвоение всех видов речевой деятельности;– интенсивные направлены в основном на овладение устной иноязычной речью в сжатые сроки и при ежедневной работе, используют в обучении психологические резервы личности учащегося, коллективные формы работ. : На данный момент коммуникативно-деятельностный подход считается одним из самым эффективным в процессе обучения РКИ. Это обусловлено тем, что люди, изучающие русский язык как иностранный, ставят своей целью начать говорить по-русски как можно быстрее, при этом не вдаваясь в подробностирусской грамматики. Среди различных методов обучения РКИ, на сегодняшний момент, не создан всеохватывающий метод, к которому бы обращались преподаватели. Следовательно, педагоги комбинируют имеющиеся или создают свои методы обучения. При составлении упражнений, направленных на отработку умений использования имени существительного русского языка иностранными обучающимися, был использован

«Государственный стандарт по русскому языку как иностранному. «Элементарный уровень» и «Государственный стандарт по русскому языку как иностранному. Базовый уровень» от 2001 г., разработчиками которого являются авторские коллективы, на базе МГУ им. М.В. Ломоносова, Санкт-Петербургского государственного университета, Российского университета дружбы народов и Санкт-Петербургского государственного технического университета. В части I «Требования к элементарному уровню общего владения русским языком как иностранным» в разделе 2 «Содержание языковой компетенции» приведены разделы, освещающие необходимый набор знаний и навыков для данного уровня обучения. В частности, в плане изучения имени существительного при освоении РКИ на элементарном уровне обучающиеся должны знать следующие категории:

- категория одушевлённости / неодушевлённости;
- род и число имен существительных;
- падежную систему имен существительных русского языка.

Исходя из этих параметров и с опорой на «Лексический минимум по русскому языку как иностранному», который был утвержден в 2014 г. Президиумом Совета Учебно-методического объединения вузов РФ по педагогическому образованию Министерства образования и науки Российской Федерации, составлялся комплекс упражнений, направленных на изучение имени существительного в иноязычной аудитории. По мнению Т.Л. Мистюк, продуктивное обучение на уроке может строиться на основе метода эмпирического обобщения. Учитель создаёт проблемную ситуацию через актуализацию имеющихся у обучающихся знаний и умений и организацию пробного действия, а затем ученики под руководством педагога находят средства, позволяющие решить эту проблему. Для этого учитель сначала управляет восприятием учащихся на основе организации операций анализа и синтеза, а затем следует процедура обобщения через операции сопоставления и логического вывода Последовательно выполненные задания и упражнения на ознакомление с категорией одушевленности / неодушевленности, родом имен существительных и их падежной системой содействуют полному усвоению этой категории. Конкретные способы работы с грамматическим материалом падежной системы на уроке выбираются в зависимости от ряда факторов. Важно, какого рода действия и операции будет выполнять учащийся с данным материалом в процессе речевого общения на русском языке, как характеризуется этот материал с точки зрения его усвоения, т.е. какова цель введения конкретной грамматической единицы. Такой целью может быть осмысление, систематизация, сопоставление различных изучаемых явлений, запоминание, формирование «готовности к применению». Но конечной целью всегда является непосредственное применение изучаемого материала в различных видах речевой деятельности, осуществляемой на русском языке.

Используемая литература:

1. Агапов Ю.В., Васильченкова Т.В, Мишакова Л.В. Освоение метапредметного содержания в процессе перехода к новым стандартам общего образования : учеб.-метод. Пособ Рязань, 2012.

2. Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков). СПб, 2004. –448с.

3. Акишина А.А., Каган О.Е. Учимся учить: Для преподавателей русского языка как иностранного. М., 2004. – 262с.

4. Андрюшина Н.П., Владимирова Т.Е., Афанасьева И.Н. Государственный образовательный стандарт по русскому языку как иностранному: I, II сертификационные уровни: Профессиональные модули. М., 2000. – 254 с.

5. Арутюнов А. Р. Теория и практика создания учебника русского языка для иностранцев. — М.: Рус. яз. 1990. – 168 с.

6. Башкатов Б. И. История преподавания русского языка как иностранного. / Учебное пособие. М.: Филоматис, 2005. –214 с.

7. Беляева Г. В. Я пишу по-русски: пособие по письму(элементарный уровень) / Г. В. Беляева, М. М. Нахабина. – М.: Ред. изд. совет МОЦ МГ, 2005. – 122 с.

8. Борисова Е.Г., Латышева А.Н. Лингвистические основы РКИ (педагогическая грамматика русского языка): Учебное пособие. М., 2005. – 209 с.

СИСТЕМА ОБРАЗОВ КОМЕДИИ «ГОРЕ ОТ УМА» А.С. ГРИБОЕДОВА

Джалолова Н.
РТУ 20/1
студентка 4 курса факультета гуманитарных наук
Чирчикского государственного педагогического университета

Грибоедов запечатлел в «Горе от ума» целую галерею человеческих портретов, которые в совокупности составляют истинный, ничем не приукрашенный отвратительный облик крепостнического общества с его паразитизмом и своекорыстием, чванством и лакейством, мракобесием и нравственным растлением.

Идеалом человека был для них удачливый вельможа блаженных феодальных времен — дядя Фамусова, Максим Петрович, достигший “степеней известных” благодаря своему бесстыдному раболепству и шутовству при царском дворе. Типичнейший представитель этого мира — Фамусов — воинствующий мракобес, ханжа и деспот, грозящий своим рабам сибирской каторгой

В образе полковника Скалозуба Грибоедов воссоздал тип аракчеевца, тупого, самовлюбленного и невежественного “героя” плац-парадных учений, шагистики и палочной муштры, заклятого врага свободной мысли.

Резко очерчены и все остальные персонажи барской Москвы, выведенные в “Горе от ума”: властная барыня-крепостница старуха Хлестова, графини Хрюмины, княжеское семейство Тугоуховских. Загорецкий — светский шулер, мошенник и доносчик, по всем данным —тайный агент политической полиции.

Как свой принят в этом мире и “безродный” секретарь Фамусова — Молчалин. В его лице Грибоедов создал исключительно выразительный обобщенный образ подлеца и циника, “низкопоклонника и дельца”, пока еще мелкого негодяя, который сумеет, однако, дойти до “степеней известных”. Вся его лакейская “философия жизни” раскрывается в знаменитом признании:

Мне завещал отец:
Во-первых, угождать всем людям без изъятья —
Хозяину, где доведется жить,
Начальнику, с кем буду я служить,
Слуге его, который чистит платья.
Швейцару, дворнику, для избежанья зла, Собаке дворника, чтоб ласкова была.

Галерея типических образов стародворянской барской Москвы включает в себя и тех, кто в комедии непосредственно не действует, но только упоминается в беглых характеристиках, которые дают им действующие лица.

В их числе такие яркие, законченные образы, как “черномазенький” завсегдатай всех балов и обедов, и крепостник-театрал, и мракобесный член “Ученого комитета”, и покойник камергер Кузьма Петрович, и влиятельная старуха Татьяна Юрьевна, и нахальный “французик из Бордо”, и клубные друзья Репетилова, и многие другие — вплоть до княгини Марьи Алексевны, блюстительницы общественного мнения в фамусовском мире.

Все эти лица не появляются на сцене, но тем не менее имеют весьма важное значение для раскрытия содержания комедии. Грибоедов дал своей комедии целую галерею живых и ярких образов дворянского общества, представителей «века минувшего».

Это Фамусов — богатый барин помещик и крупный чиновник. Он известный человек в кругу московского барства. Фамусов — убежденный крепостник, готовый в гневе сослать в Сибирь своих крепостных слуг, яростный ненавистник просвещенья, низкопоклонник, льстец, человек лишенный истинного достоинства и чести, пресмыкающийся перед «высшими» для получения чинов и богатства.

Мир Фамусова, его гостей состоит не только из крепостников-тузов, но и из прислуживающих им, подхалимствующих чиновников-молчалиных. Создавая характер Молчалина,

Грибоедов показал растлевающее влияние крепостническо-чиновничьей морали на развитие и поведение человека, зависимого от «фамусовского» общества. Молчалин стал нарицательным обозначением пошлости и лакейства. Характерные черты Молчалина: стремление к карьере, умение подслужиться, лицемерие, немногословность, боязнь высказывать свои суждения. Он искренне недоумевает, как в маленьких чинах «можно сметь свое суждение иметь».

Познакомимся более глубоко с гостями, прибывшими на бал в дом Фамусова. Это большое и пестрое общество. Здесь властная, капризная, влиятельная старуха Хлестова, явившаяся с собачкой, и Графиня-бабушка с графиней-внучкой, злой и высокомерной сплетницей, и чета князей Тугоуховских с шестью дочерьми, интересующихся только фасонами платьев, и Наталья Дмитриевна, избалованная молодая дама, превратившая добряка мужа в безвольного раба.

Список использованной литературы:

1 Бат Л.И., Илюшина Л.А. Грибоедов — понятный и непонятный. // Русский язык в школе. — 1995. - №1.- С. 28-32.

2 Берже А. Смерть Грибоедова. // Юность.- 1996.- №11.- С. 70-77.

3 Влащенко В. Уроки по Грибоедову.// Литература.- 1999.- №46.С. 5-12.

ВИССАРИОН ГРИГОРЬЕВИЧ БЕЛИНСКИЙ: ОСВЕЩЕНИЕ И ТВОРЧЕСТВО КРИТИКА

Жумаев Н.
Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы жизни и творчества Виссариона Григорьевича Белинского, о его критической наследии.

Ключевые слова: литература, культура, реализм, литературный критик, цензура, «Современник», энциклопедический журнал, манифест.

Виссарион Григорьевич Белинский, выдающийся русский литературный критик 19 века, неизменно оставался в центре дебатов своего времени. Его критические труды не только освещали тогдашнюю литературную сцену, но и оказали глубокое влияние на развитие русской культуры. За свою недолгую жизнь Виссарион Белинский успел стать одним из виднейших литературных критиков и оказать влияние не только на современников, но и на последующие поколения. Ему принадлежит глубокий анализ произведений Пушкина, Лермонтова, Гоголя, Гончарова и многих других авторов.

Белинский жил в период острых социальных и политических перемен. Его критика отражала дух времени, и он стал одним из голосов, выражавших надежды на обновление общества и культуры в преддверии революционных изменений.

Белинский придерживался идеи соединения искусства с социальной жизнью. Его критика выделялась не только анализом художественных произведений, но и обоснованием их социальной значимости. Он отстаивал идею, что искусство должно служить народу, пробуждать общественное сознание и вдохновлять на перемены.

Белинский стоял у истоков реализма в русской литературе. Его подход к оценке произведений был ориентирован на их правдивость и отражение реальной жизни. В этом контексте, его критика поддерживала тех писателей, чьи произведения открывали читателю новые грани повседневной жизни.

В 1846 году Виссарион Григорьевич начал свою работу в журнале «Современник» и смог сделать его одним из самых популярных в то время. Именно благодаря Белинскому своё внимание на журнал обратили все самые известные и влиятельные люди, связанные с литературой.

Как и во всех других журналах Белинский выступал только как литературный критик, историк и теоретик литературы, так как в то время в печати можно было писать только о литературе: согласно цензурным правилам, даже простые информации о внутренней политике России не допускались на страницы частных изданий.

Белинский так сильно хотел сделать «Современник» лучшим русским энциклопедическим журналом, что выдвинул ряд поправок и предложений для усовершенствования своего главного дела.

В итоге, совсем за небольшой промежуток времени «Современник» смог кардинально преобразиться и приобрести новый круг читателей и подписчиков.

Так Белинский оценивает состояние литературы, журналистики, ведет полемику со всеми, кто мешает общественному и социальному прогрессу страны. Его обозрения русской литературы за 1846 и 1847 гг., статьи по поводу последних произведений Гоголя («Выбранные места из

переписки с друзьями») стали манифестом передового движения России, хотя многие литераторы не согласились с оценкой Белинского «Выбранных мест из переписки с друзьями» Гоголя, увидев в этой книге важные религиозно-нравственные искания русского писателя.

За время работы в «Современнике» Белинский создал более сорока статей и рецензий. Среди них наиболее значительными стали два обзора (за 1846 и 1847 гг.), статьи о «Выбранных местах из переписки с друзьями» Гоголя и «Ответ Москвитянину». Кроме того, он вел рубрику «Современные заметки», посвященную современной периодике.

Белинский оставил неизгладимый след в русской литературной критике. Его идеи стали отправной точкой для многих поколений писателей и мыслителей. Влияние его творчества прослеживается в различных аспектах русской литературы и общественной мысли.

Творчество Белинского не только является важной частью истории русской критики, но и представляет собой заметный этап в развитии литературного мышления. Его поиски и идеалы продолжают вдохновлять исследователей и творцов, делая его фигуру неотъемлемой частью культурного наследия.

Используемая литература:

1. Бадалян, Д.А. Громова, Л.П. История русской журналистики XVIII-XIX веков. - СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2003. - 669 с.

2. Белинский В. Г. Полное собрание сочинений. - М.: ГИЗ, 1953.

3. Березина, В.Г., Западов А.В. История русской журналистики XVIII-XIX веков. - М.: Высшая школа, 1973. - 517 с.

4. Виссарион Григорьевич Белинский (1811-1848): русский литературный критик, публицист, самый компетентный читатель // Родительское собрание. - 2006. - № 2. - С. 79-81.

5. Герцен А. И. Собрание сочинений. Т. 9. - М.: ГИЗ, 1956. - 279 с.

6. Гусакова, О.Я. В.Г. Белинский об "Очерках русской литературы" Н. А. Полевого // Труды Педагогического института Саратовского государственного университета им. Н. Г. Чернышевского. - 2006. - № 4. - С. 24-32.

ОСНОВНЫЕ ОШИБКИ В ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННЫЙ

Исламова Ш.
Балтабаева Р.
Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация: В статье рассматривается распространенные ошибки, допускаемые в процессе изучения русского языка как иностранный, в частности 5 основных. Каждая ошибка представлена отдельным объяснением того, на что следует обратить внимание при изучении русского языка.

Ключевые слова: исследование, грамматические правила, научный, официальный, художественный, логический, беседа, навык, русский язык.

Рассмотрим 5 основных ошибок при изучении русского языка как иностранный, при помощи вопросов: в чем основные ошибки и недостатки изучающих русский язык, какие меры нужно принять чтобы выучить русский язык быстрее?

Перечислим 5 основных ошибок, которые допускаются при изучении русского языка:

Первая ошибка - вынуждение учеников говорить на русском. Учителя русского языка в иностранных группах заставляют учеников говорить на русском языке, не учитывая, что у этих учеников родной язык другой и они не могут так быстро разговаривать на чужом для них языке. В результате этого, ученики начинают неправильно проговаривать слова, начинают составлять непонятные предложения. Исходя из этого у них появляется боязнь быть осмеянным, потеряют уверенность в себе. Заставлять других говорить, а особенно себя – большая ошибка. Нужно не торопиться и заниматься слушанием русской речи. Никто не сможет научиться разговаривать на чужом языке для него так просто. Для этого требуется усердная работа, и после этого учащиеся начинают правильно и красиво разговаривать на русском языке.

Вторая ошибка – это пренебрежение изучением грамматических правил. Пренебрежение изучение грамматических правил не является эффективным способом выучить русский язык. Запоминать грамматические правила и логически применять их в речи очень сложно, а говорение это очень быстрый процесс. Во время разговора у вас не будет времени, чтобы вспомнить, проанализировать, выбрать нужное, а затем применить сотни грамматических правил во время разговора. Этот анализ, который занимает весь разум изучающего русский язык, является очень сложной задачей и источником напряжения. Чтобы быстрее начать разговаривать на русском языке, у учеников нужно развить навык. Этот навык можно развить при помощи просмотра фильмов, интервью, передачи аудиокниги на русском языке.

Третья ошибка – изучение русского языка только на научном, официальном и художественном стиле. В учебных центрах в основном изучают русский язык в научном, официальном и художественном стилях, а проблема в том, что ученики не будут использовать этот стиль в общении на русском языке. При общении с друзьями, семьей или коллегами используется простой, неформальный, разговорный русский язык. И чтобы свободно разговаривать на русском языке нужно выучить русский, который характерен для разговорного стиля.

Четвертая ошибка – стремление быть совершенным. Преподаватели языка и изучающие язык обращают больше внимания на ошибки. Учащиеся часто беспокоятся о своих ошибках, а также о количестве ошибок, которые они совершают. Они сосредотачивают все свое внимание на правильном разговоре. Вашей главной целью должно быть не правильность разговора, а общение, возможность объяснить свои мысли. Ваши ошибки исчезнут сами собой и через какое-то время вы сможете говорить по-русски без ошибок.

ПЯТАЯ ОШИБКА - думать, что "если я пойду на курсы русского языка, то обязательно выучу язык". Многие думают, что «если я начну ходить на специальные языковые курсы, то обязательно выучу язык». Скорее, они считают курсы иностранных языков ответственными за достижение своих целей. Это совершенно неправильно. Помните, вы всегда отвечаете за себя, учитель может научить, но 99% урока зависит от вас и 1% от учителя.

Используемая литература:

1. Наталья Сычева. – Пишем без ошибок, Москва. 2012. -192с.

2. Евдокимов Е.В. Пишите без ошибок. Нижний Новгород. 1996. -160с.

3. Агеева Л.М. Речевые ошибки младших школьников и пути их устранения. Москва. 2009. -15с

ИЗУЧЕНИЕ ПРИЧАСТИЯ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ

Курбоназарова Шахзода
студентка
Чирчикского государственного педагогического университета
Научный руководитель: Хамидуллаева.Г.А

Аннотация: В данном тезисе объясняется, как образоваться причастие в русском языке. Эту информацию можно легко использовать на школьном и университетском уровнях.Для чего нам нужны причастия? Причастие - важная часть речи в русском языке. Она служит для того, чтобы придать словам в предложении более точное значение, разнообразить его. Кроме того они придают книжные элементы. С ними предложение звучит более красиво, лаконично и приятно для чтения. Причастием называется неспрягаемая форма глагола, определяющая предмет подобно имени прилагательному. Она обозначает признак предмета, протекающий во времени, как действие.

Ключевые слова: причастие, глагол, залог, суффикс, переходные и непереходные глаголы, прошедшее время.

Прича́стие (калька с лат. participium) — грамматический термин, обозначающий отглагольное имя прилагательное со значением имени действующего лица, некоторыми лингвистами рассматривается как самостоятельная часть речи или же как особое «гибридное классовое слово». Называется так, потому что причастно к свойствам как глагола (образовано с помощью его корня), так и имени прилагательного (образовано с помощью его окончания). Глагольные признаки причастия — категории вида, залога, а также особенная предикативная форма времени.

Объективными (связанными с именем прилагательным) признаками причастия являются категории рода, числа и падежа, возможность образования кратких форм у страдательных причастий, синтаксическая функция согласованного определения.

Причастие используется во многих индоевропейских языках, арабском, венгерском, а также во многих эскимосских языках (например, в сиреникском).

Возможность образования причастных форм обусловлена видом глагола, переходностью или непереходностью и лексическим значением глагола.

Переходные глаголы несовершенного вида образуют все четыре полных причастных формы.

Переходные глаголы совершенного вида образуют две полных причастных формы прошедшего времени:

Например: 1) читать (несов.вида) → читающий (действит., наст. вр.)

читавший (действит., прош. вр.)

читаемый (страдат., наст. вр.)

читанный (страдат., прош. вр.)

2) прочитать (сов.вида) →прочитавший (действит.прош.)

прочитанный (страдат.прош.)

От непереходных глаголов образуются только действительные причастия.

Причастия образуются от основы инфинитива (иногда прошедшего времени) и основы настоящего времени с помощью суффиксов и окончаний, совпадающих с окончаниями имён

прилагательных соответствующего рода и числа. Выбор суффикса причастия настоящего времени зависит от спряжения глагола, от которого оно образовано.

Действительные причастия настоящего времени образуются от глаголов I спр. при помощи суффиксов -ущ-/-ющ- и от глаголов II спр. при помощи суффиксов -ащ-/-ящ-:

от глаголов I: рисуют-рисующий

несут-несущий

от глаголов II спр: лежат-лежащий

говорят-говорящий

Действительные причастия прошедшего времени образуются:

1. От основы прошедшего времени (инфинитива) на гласный с помощью суффикса -вш-:

играть — игравший

пустить — пустивший

смотреть — смотревший

говорить — говоривший

2. От основы прошедшего времени на согласный с помощью суффикса -ш-:

нести — нёс — нёсший

расти — рос — росший

идти — шёл — шедший

погибать — погиб — погибший

3. От основы прошедшего времени непродуктивных глаголов с суффиксом -ну- (в форме прошедшего времени -ну- выпадает):

замёрзнуть — замёрз — замёрзший

достигнуть — достиг — достигший

промокнуть — промок — промокший

4. У глаголов на -сти архаические формы сохраняют исконные взрывные [д], [т]:

привести — приведший

заплести — заплётший

Более новые формы образуют причастия без звуков [д], [т]:

упасть — упавший,

украсть — укравший.

5. От основы прошедшего времени глаголов на -чь:

беречь — берёг — берёгший

испечь — испёк — испёкший

Страдательные причастия настоящего времени образуются:

1. От глаголов I спр. на -ать (-ять), -ывать (-ивать), -вать 1-го продуктивного класса и бесприставочных глаголов на -овать (-евать) 3-го продуктивного класса при помощи суффикса -ем- :

-ать (-ять) → решать — решаемый

выполнять — выполняемый

-ывать (-ивать) → подписывать — подписываемый

разыскивать — разыскиваемый

-вать → узнавать — узнаваемый

-овать (-евать) → исследовать — исследуемый

кольцевать — кольцуемый

2. От глаголов II спр. при помощи суффикса -им: привозить — привозимый, уносить — уносимый, а также любить — любимый, хранить — хранимый, видеть — видимый, двигать — движимый.

3. 3. От некоторых глаголов I спр. образуются причастия при помощи суффикса -ом-: вести — ведомый, нести — несомый (суффикс -ом- в современном русском языке непродуктивен).

Страдательные причастия прошедшего времени образуются:

1. С помощью суффикса -нн- от основы инфинитива на гласный (обычно от глаголов 1-го и 3-го класса): разыгранный, потерянный, нарисованный, увиденный, созданный.

2. С помощью суффикса -енн-, который присоединяется к основе инфинитива на согласный: вынесенный, привезённый.

В глаголах на -сти и на -чь обнаруживается чередование: изобрести — изобретённый (с//т), украсть — украденный (с//д); запрячь — запряжённый (г//ж).

Чередование встречается и при образовании причастий от глаголов 5 класса (и от некоторых переходных непродуктивных глаголов):

скосить — скошенный

покрасить — покрашенный

нагрузить — нагруженный

истратить — истраченный

Суффикс -т- присоединяется к основе и суффиксу -ну- глаголов 4 класса: закинуть — закинутый, обмануть — обманутый. Может присоединяться к некоторым непродуктивным глаголам с основой инфинитива на гласный: бить — битый, мыть — мытый или с основой на -ере-/-ер- в прошедшем времени:

запереть — запер — запертый.

Изучение причастий иностранными обучающимися - сложный процесс, необходимый для обучения официальному письменному и устному общению, и обязательное условие совершенствования практики преподавания русского языка как иностранного. В статье рассматриваются этапы обучения действительным и страдательным причастиям иностранных обучающихся: введение грамматического материала, обобщающий комментарий преподавателя, систематизация грамматического материала, формирование языковых навыков и развитие речевых умений. Предложена система лексико-грамматических упражнений по данной теме. На этапе систематизации грамматического материала преподаватель может оформить новую информацию о причастии в виде таблицы или схемы, систематизирующей знания обучающихся. Опорные схемы и таблицы, подготовленные преподавателем, будут способствовать непроизвольному запоминанию правил. При введении материала предметно-изобразительная наглядность помогает понять и запомнить новые языковые единицы, автоматизировать их использование в процессе осуществления речевого действия.

Литература:

1. "Морфология простым языком" Наумова Ирина©2013.

2.https://goldrussian.ru

3."Современный русский язык " © Валгина Н.С., Розенталь Д.Э., Фомина М.И., 1987

4.Камынина Александра Алексеевна “Современный русский язык. Морфология”

ИЗУЧЕНИЕ ДРАМАТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ В СТАРШИХ КЛАССАХ

Мардиев М. И.
Чирчикский государственный педагогический университет
Научный руководитель: Шукурова М. А.

Аннотация: Статья посвящена рассмотрению специфики изучения драматических произведений в профильной школе на основе культурологического подхода. Авторы останавливаются на вопросах профилизации образовательного пространства и тех изменениях, которые влечёт за собой данный процесс. Особое внимание уделяется установлению ключевых различий в методике преподавания драмы на базовом и профильном уровнях обучения. Большое место в работе занимают методы и приёмы, способствующие эффективному усвоению обучающимися драматического материала с точки зрения его культурного аспекта. Авторы приходят к выводу о том, что подобная деятельность позволяет школьникам сформировать умения по выявлению различных историко-культурных фактов; навыки работы использования историко-культурных комментариев и источников информации с целью обогащения своих фоновых знаний и др.

Ключевые слова: культурологический подход, профильная школа, драматическое произведение, урок литературы

Произведения драматического рода являются наиболее сложными в изучении в школьном курсе литературы. Это обусловлено спецификой данного рода литературы, требующей не только анализа, но и воссоздания действия, предшествующего анализу. В. Г. Белинский утверждал, что драма является «высшим родом поэзии», синтезирующим характерные черты лирики и эпоса. Многолетний опыт работы позволяет нам обобщить методы и формы анализа драматического произведения в школьной практике. Драматические произведения предназначены для постановки на сцене, и, следовательно, требуют первоначального воссоздания, и лишь затем литературоведческого анализа. «Пьеса –драма, комедия – самая трудная форма литературы.

Предметными результатами изучения предметной области «Литература» предполагаются:

1) владение умением анализировать текст с точки зрения наличия в нем явной и скрытой, основной и второстепенной информации;

2) владение умением представлять тексты в виде тезисов, конспектов, аннотаций, рефератов, сочинений различных жанров;

3) знание содержания произведений русской и мировой классической литературы, их историко-культурного и нравственно-ценностного влияния на формирование национальной и мировой;

4) сформированность представлений об изобразительно-выразительных возможностях русского языка.

Естественно, что процесс профилизации образовательного пространства влечёт за собой пересмотр устоявшихся в педагогической практике форм и содержания учебной деятельности. Так, в примерном Базисном плане находим существенные различия процесса обучения литературе на старшей ступени с точки зрения базового и профильного уровней [7]. Разберём их подробнее.

Во-первых, в рамках базового уровня предмету «Литература» отводится всего три часа в неделю. На повышенном, профильном уровне предлагается затрачивать на его изучение не менее пяти часов.

Во-вторых, преподавание предмета на профильном уровне хотя и отталкивается от традиционной основы курса, но в то же время способствует систематизации представлений обучающихся о развитии литературы в историческом контексте и предоставляет им возможность более разностороннего и глубокого восприятия диалога классической и современной литератур.

В-третьих, система профильного обучения акцентирует внимание на текстуальном изучении художественного произведения, ставит задачи развития культуры устной и письменной речи, формирования читательских умений и др. В рамках курса большое внимание уделяется знаниям по теории и истории литературы, которые помогают получить более углублённое восприятие и оценку прочитанного текста, всячески улучшают аналитическую культуру учеников и т.д.

Всё же у данных систем преподавания литературы есть определённое сходство: как на базовом, так и на профильном уровне особую сложность у обучающихся вызывает анализ драматического произведения. Это объясняется специфическими чертами драмы как рода - преимущественно её нацеленность на постановку на сцене. Ученикам без помощи писателя сложно вообразить место и время действия, облик героев и т.п. Ещё более затруднительным является процесс понимания скрытых мотивов, «подводных течений» и того смысла, который автор заложил в пьесу.

Для культурологического анализа одним из сложнейших явлений в истории России становится XIX век, так как именно здесь как никогда можно наблюдать наличие множества культурных процессов, развивающихся в самых разных направлениях. Это неоднозначное и противоречивое столетие во всех своих проявлениях, давшее повод некоторым исследователям говорить о нём, как о «золотом веке российской культуры». Специфика художественной литературы проявляется в том, что автор текста воплощает своё представление о реальном мире с его культурой и ценностями в художественном образе. Мастером своего дела в данной области, писателем, чьё творчество вот уже на протяжении полутора столетий осмысляется исследователями литературы и театра и вызывает бурные споры критиков, можно назвать «русского Шекспира», прославленного драматурга XIX века А.Н. Островского. Н.А. Добролюбов произведения этого автора называл «пьесами жизни» в связи с тем, что в них бытийные ситуации отдельного человека складывались в полноценную картину современного общества.

Требования программы предполагают знание старшеклассниками следующих понятий: «комедия», «лирическая комедия», «драма», «социально-философская драма», «драматургический конфликт», «композиция драмы», «стилистика пьесы». Указанные понятия изучаются на основании произведений А.Н. Островского, А.П. Чехова, А.С. Грибоедова, М. Горького и др.

В научно-методической литературе драматические произведения изучаются с точки зрения теории и истории литературы, а также рассматривается творчество писателей-драматургов

Итак, мы увидели, что изучение произведений в соответствии с особенностями рода и жанра дает возможность учителю усилить воздействие искусства на духовную сферу учащихся, выбрать такие сочетания методов и форм обучения, такие виды заданий, которые способствовали бы развитию познавательной и социальной активности школьников, их самостоятельности, овладению необходимым объемом умений. Изучение каждого драматического произведения состоит из ряда последовательных этапов. К ним относятся: вводные занятия, чтение и анализ

литературного произведения, заключительные занятия. Чтение – это непосредственная встреча читателя с художественным текстом, первичное восприятие идейно-образной системы произведения на базе жизненного и читательского опыта, сформированного в ходе всей предшествующей работы по изучению литературы на русском и родном языках.

Использованная литература

1. Выготский Л. С. Избранные психологические исследования / Л. С. Выготский. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1966. – 466 с.

2. Есин, А. Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения : учеб. пособие для студ. и преподавателей филолог. фак-тов, учителей-словесников / А. Б. Есин. – М. : Флинта : Наука, 2010. – 248 с.

3. Корст, Н. О. Анализ драматических произведений / Н. О. Корст // Преподавание литературы в старших классах. – М. : Просвещение, 1964. – С. 32-109.

4. https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologiya-protsessa-izucheniya-dramaticheskih-proizvedeniy-v-aspekte-kulturologicheskogo-podhoda-v-profilnoy-shkole

СЛОВООБРАЗОВАНИЕ КАК РАЗДЕЛ НАУКИ О ЯЗЫКЕ

Маханов Руслан
Студент
Чирчикского государственного педагогического университета
Научный руководитель: **Хамидуллаева.Г.А**
г Чирчик.Узбекистан
samatovruslan109@gmail.com

Аннотация: В статье на конкретных примерах рассказываем, какие основные способы словообразования существуют в современном русском языке, и по каким правилам и нормам образуются новые слова. Чтобы пополнить словарный состав слова, в русском языке используют различные способы словообразования. В русском языке новые слова приходят не только из иностранных языков, но и появляются путем словообразования.

Ключевые слова:аффиксы, морфема,лексико-словообразовательный, приставочный, суффиксальный, сложение

Словообразованием называется как процесс образования производных слов, так и раздел языкознания, в котором изучается производность, средства и способы образования слов. Имеющиеся общие исследования словообразования ставят целью описание инвентаря словообразовательных моделей и типов, средств словообразования и их функции.

Словообразующей является производящая основа. Производящая основа – это основа производящего слова, которая в процессе словопроизводства осложняется словообразующим аффиксом. Например: *молод-ой →молод-ость, ловк-ий →ловк-ач, рукав→ нарукав-ник* Производная основа – это основа производного (мотивированного) слова, которая состоит из производящей (мотивирующей) основы и словообразующего аффикса: *кив-ок← кива-ть, чернов-ик ←чернов-ой, голос-ок ← голос, пыл-и(ть) ←пыль*

Способы словообразования в русском языке.

В зависимости от того, какие средства используются для образования новых слов, слова можно распределить на две группы:

1) слова, образованные морфологическим способом (с помощью различных морфем);

2) слова, образованные не морфологическим способом (без помощи морфем).

Современные методики изучения теоретических понятий словообразования на уроках русского языка

В процессе изучения словообразования необходимо опираться на общедидактические (научность, систематичность, преемственность и др.); общеметодические (экстралингвистический, нормативно-стилистический, исторический и др.), а также частнометодические принципы. Рассмотрим частнометодические принципы обучения словообразованию:

- структурно-словообразовательный принцип диктует необходимость в процессе анализа слова сопоставлять структуру слова и способ его образования, предполагает развитие способности опираться на морфемную структуру слова в процессе словообразовательного анализа. Например, слово *дворник* образовано от производящей основы *двор-* с помощью суффикса *–ник;*

- лексико-словообразовательный принцип связан с соотношением лексического и грамматического значений словообразовательной модели. Например, слово *ельник* обозначает место, где растут одни ели; словообразовательный суффикс *-ник* обозначает место, на котором растут породы деревьев, обозначенные корнем (*осинник, малинник*);

- мотивационный принцип заключается в определении структуры слова путем его мотивирования (толкования): *стрелять* – стрела*, черепаха – череп* и т.д. [2, с. 68].

Содержание уроков по изучению теоретических понятий словообразования в 5-6 классах

Изучение словообразования имеет большое теоретическое и практическое значение. В 5-6 классах происходит знакомство с основными понятиями структуры слова и способами словопроизводства. Школьники могут не справляться с большим количеством информации, которая содержит в себе теоретические знания и практические умения.

Теоретическая база 5 класса позволяет выделить следующие морфологические способы словообразования:

1. Приставочный способ словообразования – новое слово образуется путем прибавления приставки к исходному слову (*по + меньше → поменьше);*

2. Суффиксальный способ – образование нового слова происходит с помощью суффикса (*алый + еньк → аленький*);

3. Сложение – способ образования, при котором происходит объединение исходных частей слов с помощью соединительных гласных О, Е или без них (*новая + стройка → новостройка, стенная + газета → стенгазета*). Данные слова также называют сложными словами [3, с. 5].

В 6 классе ученики выполняют словообразовательный разбор слов, как и в 5 классе.

Приёмы работы по изучению теоретических понятий словообразования в 5-6 классах

Морфемные упражнения формируют у школьников умение определять структуру слова:

- найдите слова, имеющие приставки, суффиксы и т.п.;
- обозначьте условными знаками части слова;
- подберите слова с такими же суффиксами (приставками);
- выполните графический диктант;
- сгруппировать слова по наличию в них разных приставок (суффиксов);

- заполнить таблицу, используя данные примеры;

- разберите слова по составу и др.

Словообразовательные упражнения развивают у школьников умение устанавливать структурно-семантические связи и определять способ образования искомого слова:

- определить, от какого слова и с помощью чего образовано данное слово;

- составить цепочку однокоренных слов;

- определить способ образования слова;

- восстановить пропущенные звенья в словообразовательной цепочке.

Эти упражнения имеют большое значение для формирования на их основе орфографических навыков.

Анализ результатов исследования / Практическая работа по изучению теоретических понятий словообразования в 5-6 классах

Особое внимание нужно уделить связи между лексическим значением слова и его морфемным составом. Учащиеся делают ошибки в словах, которые имеют приставку не. Такие слова не всегда образованы приставочным способом (*ненавистный ← ненависть* – суффиксальный способ). [4 ,с. 116]

Вызывает затруднения работа со словами, содержащими суффикс –j- . На письме он обозначается разделительным знаком ь. Слова с данным суффиксом образованы приставочно-суффиксальным способом, а не приставочным (*подворье ← двор, зарубежье ← рубеж, взморье ← море*). Важно помнить об исторических чередованиях, которые могут посеять сомнения в выборе производного слова (россыпь – но рассыпать) а также сочетания п/пл`, б/бл`, м/мл`, в/вл`, ф/фл` (*спать – сплю, любить - люблю*). Ученики могут смешивать историческое и современное словообразование, для этого следует давать краткие исторические справки. Важно помнить, что в школьной практике существенно синхронное словообразование.

На уроках словообразования необходимо уделить внимание такому методу, как наблюдение. Учащиеся должны внимательно следить за каждым изменением в словообразовательной цепочке, за каждым усложнением морфемной структуры в слове.

Список использованной литературы

1. Словообразование. http://rusgram.narod.ru/191-207.html

2. Морфемика. Словообразование. Конспект лекций /Т.Ю.Щуклина,; Каз.федер.ун-т. – Казань, 2014. – 62 с.

3. Литневская Е.И. Об изучении словообразования в средней школе. – Рус. словестность. – 2005

4. Русский язык: Учебник для 6 класса общеобразовательных учебных заведений / М. М. Разумовская, С. И. Львова, В. И. Капинос и др.; под ред. М. М. Разумовской, П. А. Леканта. 7-е изд. М., 2003.

ФОРМИРОВАНИЕ УСВОЕНИЯ УЧАЩИМИСЯ МЛАДШЕЙ ШКОЛЫ ГРАММАТИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА.

Назмутдинова Элеонора Ринат кизи

Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В данной статье рассматривается формирование усвоения учениками младшей школы грамматических понятий при изучении русского языка. Рассмотрены части речи в русском языке и их признаки, две разные, но очень важные области морфологии.

Ключевые слова: самостоятельные части речи, служебные части речи, междометие, морфологические признаки, синтаксическая роль, грамматическая семантика.

Речь это один из показателей уровня культуры человека, интеллекта, мышления. Высокое речевое развитие, как истинная цель изучения языка в школе — это знания, умения и навыки, совершенствование памяти, внимания, мышления, формирование специальных лингвистических способностей. Изучение языка — это неограниченные возможности для развития познавательной самостоятельной деятельности, творчества ребенка. Учебный процесс следует организовывать как взаимное сотрудничество и творческую коммуникацию учителя и учащихся, а также учащихся друг с другом (работа в паре, работа в группах). Это делает возможным обогащать познавательный опыт младших школьников, постоянно создавать элементы поиска в их учебный процесс, не допускать перегрузки. Поиск, который в совместной деятельности с учителем обязательно заканчивается открытием, играет решающую роль в познавательном развитии. При изучении грамматики в качестве наглядности учитель использует схемы, модели, чертежи, дидактические рисунки, благодаря, которым создаётся возможность адаптировать младших школьников к изучению сложного теоретического материала. Наглядной основой для изучения частей речи учитель использует образ местности, жителями которого являются слова относящиеся к различным частям речи. На первом уроке, посвящённом изучению частей речи, ученикам рассказывается лингвистическая сказка: «Представьте, что Грамматика — это сказочная страна, где живут слова, словосочетания и предложения. Правителями сказочной страны Грамматика очень строгий король и не менее строгая королева. Короля зовут Синтаксис, а его подданными являются словосочетания и предложения. Король пристально следит затем, чтобы слова при составлении словосочетаний и предложений строго подчинялись правилам его королевства (имя короля — греческое и в переводе на русский язык означает «составление»). А королеву зовут Морфология (её имя произошло от двух греческих слов: morphe-форма +logos-учение). Ей подчиняются все слова её королевства. Королева контролирует, правильность изменения форм слов, когда они собираются участвовать в создании предложений и словосочетаний. В стране Грамматике царит образцовый порядок, потому что подданные короля и королевы обязательно соблюдают все законы и правила королевства. Но иногда всё же появляются некоторые исключения из правил. Слова-подданные Морфологии, живут в отдельном городе. В русском языке очень много слов, всех их очень трудно подсчитать. Морфология долго думала, как же ей всех их разместить. Если каждому слову построить отдельный дом, то дома займут очень много места, и негде будет жить словосочетаниям и предложениям. Помимо того, слова будет очень трудно находить. Задумалась королева: «Как же быть?» Учитель задаёт ученикам вопрос: «Как вы думаете, ребята, для чего существуют слова?» В результате обсуждения дети делают вывод: «Слова существуют в языке для того, чтобы можно было рассказать о чём-то, спросить, попросить. Словами пишут интересные книги, учебники и мы можем прочитать и узнать много нового, интересного. Наша речь состоит из слов, и даже наши мысли состоят из слов. Слова используются в речи, это значит что, каждое слово становится частью нашей речи. После продолжается сказка: «Морфология стала пристально изучать, как употребляются слова, и обнаружила особенность: многие слова

одинаковые в речи (отвечают на одинаковые вопросы и так далее). И вот тогда мудрая Морфология разделила абсолютно все слова русского языка на несколько больших групп, или частей речи. В каждую группу отнесены слова, похожие своим действием в речи. Всего получилось 10 групп. Каждую группу слов Морфология определила в отдельный большой дом. В итоге получилось 10 домов. Каждое слово русского языка попало в один из таких домов. Каждому дому Морфология дала название. Потом ученики рассматривают дидактический рисунок-схему, представляющий собой большое настенное пособие, на котором изображено 10 домиков разных размеров: шесть многоэтажных домов для самостоятельных частей речи и 4 маленьких домика для служебных частей речи. В каждом домике «живут» слова одной части речи. В процессе изучения русского языка ученики узнают, как называется каждая группа слов, какими грамматическими признаками обладает, чем похожи «жители» одного домика друг на друга, и чем отличаются от своих «соседей». Цель первых уроков по изучению морфологии является общее знакомство с системой частей речи. Выполнение ряда практических упражнений позволяет ученикам сравнить части речи друг с другом, сделать общий вывод об их сходстве и различии, прийти заключению: слова, «живущие» в одном домике, объединены общим значением; слова каждой группы отвечают на определённые вопросы, которые нельзя поставить к словам — «жителям» других домов. Таким образом, благодаря сказке и дидактической наглядности появляется возможность на уроках, посвящённых изучению частей речи, на конкретных фактах дать общее, более упрощённое, но целостное представление о системе частей речи русского языка, их количестве, принципах выделения, сходстве и различие. После этого начинается изучение каждой части речи, расширяются и углубляются первоначальные представления о них. Учитель разъясняет ученикам про каждое новое понятие в общей системе раздела. Так, когда ученики переходят к изучению грамматических особенностей конкретной части речи, пространство соответствующего домика закрывается чистым листом бумаги с отображёнными на нём строчками по количеству грамматических характеристик изучаемой части речи. Каждое новое понятие, которое ученики изучают на уроке, вписывается в свободную строку. Итак постепенно «этажи» домиков заполняются информацией, а дети запоминают характеристику каждой части речи. Вся усвоенная информация обозначается каким-либо цветом, в то время как не закрашенные части таблицы помогают ученикам сравнить объём имеющихся знаний с общим объёмом информации по каждому разделу, который предстоит изучить в школе. Следовательно, младшие школьники имеют возможность отчётливо видеть перспективу дальнейшего изучения частей речи в 5–7-м классах школы, что, как показывает практика работы, положительно влияет на мотивации обучения, обеспечивает сознательный подход к усвоению каждой новой темы по морфологии. Наблюдения показывают, что часть учащихся и на следующей ступени обучения продолжают пользоваться данной таблицей.

Использованная литература:

1. Инновационные технологии обучения в современной начальной школе / О.Е. Жиренко, Е.В. Лапина, В.А. Яровенко.— Переиздание: Воронеж ВОИПКиПРО,2008.—88с. 3.
2. Махмутов, М.И. Организация проблемного обучения в школе. Книга для учителя / М. И Махмутов.— М.: Просвещение,1987.— 118с.
3. Рамзаева, Т.Г. Языковое образование и его реализация в программе по русскому языку (2–4 классы одиннадцатилетней школы).
4. Методические основы языкового образования и литературного развития младших школьников/Т. Г. Рамзаева.— СПб.: Спец. лит. 1996.

ТВОРЧЕСТВО В ПРОЗЕ ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА

Нурланова Д. Н.
Баходирова М.Н.
Чирчикский государственный педагогический университет
Научный руководитель: Шукурова М.А.

Аннотация: В статье раскрывается истинная красота стилистической красоты Чингиза Айтматова на примере повестей «Джамиля», «Тополёк мой в красной косынке», «Первый учитель». В этих повестях запечатлевает яркие куски жизни, светящиеся радостью и красотой, несмотря на пронизывающий их внутренний драматизм.

Ключевые слова: Чингиз Айтматов, «Джамиля», «Первый учитель», драматизм

Чингиз Айтматов родился в 1928 году в долине реки Талас, в кишлаке Шекер Кировского района Киргизской ССР. Трудовая биография будущего писателя началась в годы Великой Отечественной войны. «Самому теперь не верится, – вспоминал Чингиз Айтматов, – в четырнадцать лет от роду я уже работал секретарем аил совета. В четырнадцать лет я должен был решать вопросы, касающиеся самых различных сторон жизни большого села, да еще в военное время».

Герой социалистического труда (1978), академик АН Киргизской ССР, лауреат Гос. премии (1968, 1977, 1983), Лауреат в 1963 году Ленинской премии, кавалер ордена Дружбы (1998), принятого из рук Бориса Николаевича Ельцина, экс-главный редактор журнала «Иностранная литература». В 1990 г. назначен послом СССР в Люксембурге, где и проживает в настоящее время в качестве посла республики Киргизия.

Чингиз Айтматов очень долго определялся в литературе, искал героев,

темы, сюжеты. Его герои – рядовые труженики, твердо верящие в светлые, добрые начала создаваемой при самом активном их участии жизни. Это люди чистые и честные, открытые всему хорошему в мире, в деле безотказные, в стремлениях возвышенные, во взаимоотношениях с людьми прямые и откровенные. Уже в первых произведениях писателя ощущается тесная взаимосвязь прозаического и лирического начал. Эта особенность стала характерной стилистической чертой творчества писателя. Так, в повестях «Джамиля» (1958), «Тополек мой в красной косынке» (1961), «Первый учитель» (1962) стройность, чистоту и красоту душ и помыслов героев символизируют певучие тополя весенние белые лебеди на озере Иссык-Куль и само это синее озеро в желтом воротнике песчаных берегов и сизо-белом ожерелье горных вершин. Своей искренностью и прямотой найденные писателем герои как бы сами подсказали ему манеру повествования – взволнованную, чуть приподнятую, напряженно-доверительную и, часто, исповедальную. Чингиз Айтматов сразу же заявил о себе как о писателе, поднимающем сложные проблемы бытия, изображающем непростые, драматические ситуации, в которых оказываются люди, как сказано, сильные, чистые и честные, но сталкивающиеся с не менее сильными противниками. Эти противники – блюстители старых нравов и обычаев (законов адата), хищники, властолюбивые деспоты, свинцовые бюрократы. В рассказах «Джамиля» и «Первый учитель» Айтматов запечатлевает яркие куски жизни, светящиеся радостью и красотой, несмотря на пронизывающий их внутренний драматизм. Но то были именно куски, эпизоды жизни, о которых он рассказывал возвышенно. По этой причине

критики называли их романтическими. Чингиз Айтматов пытается проникнуть в сокровенные тайны жизни, он не обходит острейших вопросов, порожденных двадцатым столетием.

Творчество писателя окрашивается в новые тона, когда он пишет о радостях, горестях, светлых и мрачных возможностях нашей планеты в ее географической целостности и социальной разобщенности. Айтматова интересуют идеи планетарного масштаба. Если в повести «Первый учитель» писатель сосредоточивался преимущественно на своеобычии киргизской любви, жизни, культуры и, как теперь выражаются, ментальности, то в романах «Плаха» и «И дольше века длится день», он проявил себя в качестве гражданина Земного шара. Он поднимает глобальные вопросы. «Писатель открыто заявил о том, что наркомания - это страшный бич. Айтматов сам себе позволил поднять эту тему, потому что до него это никому не позволялось».

Начиная с повести «Прощай, Гульсары!», при воинствующе утверждающем пафосе его творчества, оно потрясает острым драматизмом взятых жизненных коллизий, ошеломляющими поворотами в судьбах героев, порой трагических судьбах в самом возвышенном значении этих слов, когда и сама гибель служит возвышению человека. У Айтматова усложняются принципы повествования. Рассказ от автора порой совмещается посредством несобственно-прямой речи с исповедью героя, нередко переходящей во внутренний монолог. Внутренний монолог героя переходит в авторские мысли. Усиливается роль фольклорных элементов. Вслед за лирическими песнями, которые использовались в ранних повестях, автор все шире и свободнее вкрапливает в ткань произведений народные легенды.

Картины современной жизни в повести «Белый пароход» поданы на фоне киргизского предания о матери–Оленихе, и даже трудно понять, где основа, а где рисунок. К тому же олицетворение природы органично, и человек воспринимается как ее неотъемлемая часть. Природа, в свою очередь, неотделима от человека.

В повести «Пегий пес, бегущий краем моря», в романе «Буранный полустанок» художественные средства подчиняются реализму. Здесь используются мифы, легенды. Эти фольклорные элементы всегда несут многозначный смысл, воспринимаются как символы, как аллегории, психологические параллели. «Эти средства придают произведениям многоплановость и углубленность, содержанию – многозначность, а изображению стереоскопичность».

Творчество писателя в целом начинает восприниматься как эпическое сказание о мире и человеке в одну из самых величественных эпох – сказание, создаваемое одним из самых активных и страстных ее деятелей. Жизнь – человеческое бытие – свобода – революция – строительство социализма – мир – будущее человечества – вот ступени, складывающиеся в единую и единственную лестницу, по которой настоящий создатель и хозяин жизни Человек поднимается «все вперед! и – выше!». Он, главный герой Чингиза Айтматова, лично ответствен за все, что, было, есть и будет, что может случиться с людьми, Землей, Вселенной. Он – человек дела и человек напряженной мысли – пристально рассматривает свое прошлое, чтобы не допустить просчета на трудном пути, пролагаемом всему человечеству. Он озабоченно всматривается в будущее. Таков масштаб, которым руководствуется писатель и в подходе к современному миру, и в изображении своего героя, осмысляя их во всей их многозначности.

Роман «Буранный полустанок» породил самые различные, во многом не совпадающие мнения. Дискуссия вокруг него продолжается. Некоторые считают, что временная неопределенность образа «манкурта» может порождать неверное толкование. Другие говорят о том, что символ, именуемый в романе «Паритетом» и несущий на себе всю космическую линию в

произведении, слагается из противоречащих друг другу начал и потому не может быть принят безоговорочно, как и само решение связанной с ним главной проблемы. К тому же, добавляют третьи, и легенда о «манкуртах» и космическая фреска, созданная чисто публицистическими средствами, не очень органично спаяны с основной – строго реалистической – частью повествования.

«Тавро Кассандры» – роман, опубликованный в журнале «Знамя» в 1994 году, еще более неспокойный, но неспокойный по-своему, «по-айтматовски». Казалось бы, в современном мире существует достаточно проблем, о которых можно написать: люди враждуют, убивают друг друга, воруют в огромных количествах деньги, творят зло. Однако взгляд писателя устремлен на Землю сверху вниз.

Монах Филофей – главный герой – летает вокруг Земли в орбитальной станции: так ее, получше рассмотреть можно. Филофей таковым был не всегда, прежде он был ученым Андреем Андреевичем Крыльцовым, специализировавшимся в области выведения искусственных людей, «иксродов», во чревах, так сказать, бесплатных экспериментаторов, то есть женщин-заключенных. Потом, незадолго до объявления себя монахом, ученый выяснил, что не только дело это неправедное, но и эмбрионы отказываются появляться на свет, в котором царит зло. Таково было решение природы: защитить себя от кровососущего человечества, пусть вымрет. Именно сверху, с орбиты межпланетного корабля раздается новое слово истории - призыв к миру как высшей добродетели личности разумной.

Чингиз Айтматов занимает особое место в современном литературном процессе. Произведения писателя посвящены, казалось бы, традиционным, общечеловеческим проблемам: вечной борьбе добра и зла, нравственным идеалам и их воплощению в повседневной жизни и так далее.

В своих книгах автор использует удивительный синтез эпического и лирического начала. Романы Айтматова можно отнести к лирической прозе. Лирическая проза - это иначе «неподцензурная литература».

Использованная литература:

1. Лайлиева И.Д. Традиции русской классической и мировой литературы в киргизской прозе:
2. М. Элебаев, У. Абдукаимов, Ч. Айтматов. - Фрунзе: Илим, 1988. С.111.

ОСОБЕННОСТИ ЛЕРМОНТОВСКОЙ ЛЮБОВНОЙ ЛИРИКИ

Обидова З.
Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. Статья направлена на анализ уникальных аспектов, выраженных в поэзии М.Ю. Лермонтова, касающихся темы любви. В статье рассматриваются особенности языкового стиля, мотивов и образов, характеризующих лермонтовскую любовную лирику.

Ключевые слова: любовная лирика, романтизм, лирический романтизм, лирик, первичное чувство.

Тема любви в творчестве Лермонтова представлена как глубоко безответное чувство. Причем горечь и любовные страдания выпадают на долю поэта по вине женщины, к которой он воспылал

это чувство. Женщины в жизни поэта в большинстве случаев не разделяли его высоких порывов и светлых чувств. Вся трагедия пережитого разрыва с возлюбленной становится причиной противоречивой борьбы между мечтами и явью, возникающей в душе поэта. Это восприятие лирического романтизма передано нам автором. Возникающая горечь неразделенных чувств убивает огонь любви Лермонтова и оставляет горький осадок в его памяти.

Любовные произведения Лермонтова переносят человека в другой мир, наполненный чувствами свободной любви. Во многих романтических произведениях автор описывает проявления взаимного счастья, которого ему самому не хватало в суровой действительности. В своих лирических произведениях поэт описывает не только неповторимое чувство гармонии с окружающим миром, но и возникающие в его душе противоречия против несправедливости общества и существующего государственного строя.

Исходным для Лермонтова было понимание любви как непреодолимой силы, охватывающей всего человека. Идея любви для поэта есть идея любви как высшего идеала, а потому несбыточного. А если герой клянется любить вечно, то это предзнаменование трагического конца. Любовь Лермонтова — это приговор на вечность, она превыше всего. И пусть влюбленного ждут несчастья, жертвы и даже смерть - все равно они не отменяют и не разрушают любовь. Любовь, по Лермонтову, есть первичное чувство, несоизмеримое и несоизмеримое. У поэта нет и не может быть бегства в любовь или бегства от любви, она везде, во всем, она сама есть человек.

Поздняя лирика Лермонтова

Творчество Михаила Юрьевича Лермонтова нужно рассматривать целостно, не опуская ни один из периодов. В поздней лирике происходит смена поэтического ракурса. Если раньше Лермонтов винил весь свет в своих бедах, страдал от непонимания и одиночества, не мог мириться ни с чем, что ему не нравилось, то теперь он более степенный. И стихи его наполнены печалью и тоской, они стали более психологичными, более выверенными. Мотив одиночества тесно сближается с мотивом странничества и поиска места в жизни. Однако эти скитания заканчиваются ничем.

Философская лирика

Такие проблемы всегда интересовали поэта. Но для него философия и психология всегда были неделимы. Своеобразно Лермонтов изображает свое отношение к этому миру и к жизни. Он практически всегда делает это, используя картины природы. В пример можно привести стихотворение "Когда волнуется желтеющая нива". Очень яркие поэтические образы нашли место в этом лирическом произведении. Растения поэт сравнивает с живыми существами, он чувствует с ними неделимую связь, то, чего он, к сожалению, не чувствует в общении с людьми. Именно в природе Лермонтов находит успокоение, начинает ощущать гармонию в себе. Более того, для него открываются высшие истины ("И в небесах я вижу Бога").

У Лермонтова более, чем у других русских лириков, любовная лирика пронизана мотивами страданий - неудач, несбывшихся надежд:

Всякий плакал, кто любил:
Любил ли он морские волны
Иль сердце женщинам дарил…

Таким образом, тематика лирик Лермонтова традиционна. Он рассматривает проблемы любви и дружбы, смысла жизни, затрагивает общественно-политические вопросы, проблему назначения поэта и поэзии. Но решает все эти вопросы Лермонтов по-своему. Его лирика

наполнена разочарованием, скепсисом, неверием, душевной болью, стремлением к недостижимому идеалу.

Используемая литература:

1. Лермонтов М.Ю. Сочинения: в 2 т. – М.: Правда, 1988.
2. Справочные материалы. М.Ю.Лермонтов. Лирика. – М.: Дрофа, 1998.
3. Соколов А.Н. История русской литературы XIX века (1-ая половина). 3-е изд. М., 1970г.

ИЗУЧЕНИЕ СТЕПЕНИ СРАВНЕНИЯ ИМЁН ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ

Рузметова Дилнурабону
Студентка
Чирчикского государственного педагогического университета
Научный руководитель:
Хамидуллаева.Г.А.

Аннотация: В данном тезисе объясняется, как образоваться степени сравнения имён прилагательных в русском языке . Эту информацию можно легко использовать на школьном и университетском уровнях. Для чего нам нужны степени сравнения имён прилагательных ? Степени сравнения - общее название трёх форм прилагательного или наречия, выражающих различные степени качества, присущего предмету, имя которого определяется этим прилагательным или наречиям. Эти степени - положительная, сравнительная и превосходная.

Ключевые слова: прилагательное, степень сравнения , сравнительный, превосходный, суффикс, приставки, число, падеж, род.

Прилагательное — это часть речи, которая называет признак предмета. Чаще всего имеет непроизводную основу, то есть ни от чего не образовано, или образовано от существительного или глагола.

Прилагательное отвечает на вопросы: «какой?», «какая?», «какое?», «какие?», «чей?».

Примеры прилагательных:

жесткий — непроизводное;

солнечный — образовано от существительного «солнце».

Степени сравнения есть только у качественных прилагательных. Качественные прилагательные обозначают признак предмета, которой может быть выражен в большей или меньшей степени. Этим признаком может быть:

- ❖ вкус (сладкий, горький);
- ❖ цвет (белый, красный);
- ❖ запах (душистый, пряный);
- ❖ размер (большой, длинный);
- ❖ форма (круглый, угловатый);
- ❖ возраст (старый, юный);

❖ другое качество (громкий, храбрый)

В русском языке есть три степени сравнения имен прилагательных: положительная, сравнительная и превосходная. Образуются они с помощью формообразующих суффиксов и слов «более», «менее», «самый» и «всех».

Положительная степень прилагательного — это начальная степень (сильный, славный, добрый). В ней нет сравнения.

Сравнительная степень прилагательного показывает, что в одном предмете качество проявляется сильнее или слабее, чем в другом. Например: «это платье красивее, чем другое». Так мы сравниваем два платья и решаем, в каком из них качество «красивый» проявляется интенсивнее.

Превосходная степень прилагательного обозначает признак в его наивысшем проявлении, например: «это платье — самое красивое».

По форме сравнительная и превосходная степени могут быть простыми, то есть состоять из одного слова, или составными — из нескольких слов.

Для удобства мы собрали в одной таблице все, что важно знать о степенях сравнения прилагательных в русском языке.

Положительная - обозначает признак, который не сравнивается с другими признаками.

Представлена начальной формой прилагательных (ед. числа, м. р., И. п.) и ее склоняемых форм.

Например: Мокрый, теплый, высокая, угловатые, умный.

Сравнительная - обозначает признак, который проявляется в одном предмете больше (меньше), чем в другом предмете, а также признак, который проявляется в предмете в разное время с разной степенью.

Простую сравнительную степень образуют прилагательные, которые обозначают качественный признак, через присоединение суффиксов -ее (-ей), -е, -ше.

Составная сравнительная степень образуется через добавление к начальной форме служебных слов «более» и «менее».

Например:Более мокрый, теплее, выше, менее угловатый, более умный.

Превосходная - обозначает признак в наивысшем его проявлении в контексте сравнения с другими признаками либо без него.

Простая превосходная степень образуется при помощи суффиксов -айш, -ейш.

Для усиления превосходной степени можно использовать префикс наи-.

Составная превосходная степень образуется через:

- добавление к начальной форме прилагательного служебных слов: самый, наиболее, наименее;

- добавление местоимения «всех» к простой форме сравнительной степени.

Например:Самый мокрый, теплейший, наивысочайший, наиболее угловатый, всех умнее.

Прилагательное в форме сравнительной степени показывает, что в том или ином предмете признак проявляется в большей или меньшей степени, чем в другом.

Например:Сегодняшняя ночь была светлее вчерашней.

Сравним с предложением:

А по земле идет светлая ночь, расстилает по косогорам белые простыни (В. Шукшин).

Ночь из первого предложения была не просто светлая, как у Шукшина, а светлее другой ночи, то есть признак «количество света» у сегодняшней ночи выражен интенсивнее, чем у вчерашней.

Способ образования простой сравнительной степени качественных прилагательных — формообразующие суффиксы -е и -ее (-ей), -ше:

- ❖ большой — больше;
- ❖ короткий — короче;
- ❖ веселый — веселее;
- ❖ полезный — полезнее;
- ❖ радостный — радостней;
- ❖ старый — старше;
- ❖ молодой — младше.

Составную сравнительную степень имен прилагательных можно образовать от начальной формы прилагательного (именительный падеж, единственное число, мужской род) с помощью слов «более», «менее».

Примеры: загорелый — более/менее загорелый;

энергичный — более/менее энергичный.

Превосходная степень сравнения прилагательных показывает, что этот предмет превосходит остальные предметы по какому-то признаку. Например:

Ближайшая деревня будет в пятнадцати километрах отсюда.

Мобильные телефоны на ЕГЭ под строжайшим запретом.

Простая форма превосходной степени образуется через присоединение к основе слова формообразующих суффиксов -ейш-, -айш-:

- ❖ умный — умнейший;
- ❖ красивый — красивейший;
- ❖ крепкий — крепчайший.

При образовании превосходной формы прилагательного с основой на заднеязычные согласные -г, -к, -х с помощью суффикса -айш- происходит чередование согласных в корне.

Пример:

- ❖ низкий — нижайший (поклон);
- ❖ строгий — строжайший (запрет).

Трудные формы прилагательных, написание которых нужно запомнить:

- ✓ дорогой — дражайший;
- ✓ короткий — кратчайший;
- ✓ тяжелый — тягчайший.

Составная форма превосходной степени прилагательных

Составная форма превосходной степени прилагательных похожа на составную сравнительную степень. Она тоже складывается из начальной формы прилагательного (именительный падеж, единственное число, мужской род) и вспомогательных слов: «самый», «наиболее», «наименее». Вот так:

- ❖ легкий — самый легкий, наиболее/наименее легкий;
- ❖ грустный — самый грустный, наиболее/наименее грустный.

Есть еще один способ образования превосходной степени сравнения: сравнительная степень прилагательного + слово «всех» (форма родительного падежа местоимения «все»). Например:

- ❖ интересный — интереснее всех;
- ❖ громкий — громче всех;
- ❖ слабый — слабее всех.

Прилагательные в форме превосходной степени сравнения изменяются по числам, родам и падежам:

- Самым удивительным (ед. ч., Тв. п.) в этом лесу был не зимний дуб, а маленький человек в разношенных валенках .
- О самой грустной (ед. ч., П. п.) поре листопада русскими поэтами сложено множество прекрасных стихов.

Литература:

1. Степени сравнения // Большая советская энциклопедия : [в 30 т.] / гл. ред. А. М. Прохоров. — 3-е изд. —
2. https://skysmart.ru/articles/russian/stepeni-sravneniya-imen-prilagatelnyh
3. http://likbez.com/board/morfologija/prilagatelnoe/otnositelnye_imena_prilagatelnye/32-1-0-77

ИЗУЧЕНИЕ ОДНОРОДНЫХ ЧЛЕНОВ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ШКОЛЕ

Суннатова Л.М.
Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В данном тезисе рассматривается тема о том, что на нынешнем этапе существования языка вопрос, связанный с однородными членами предложения, еще до конца не разрешен. Затруднения обнаруживаются при дифференциации однородных и неоднородных членов предложения, при структурировании предложений с однородными членами, при расстановке знаков препинания в предложениях с однородными членами. Развитие познавательной активности и самостоятельности подрастающего поколения зависит от того, насколько хорошо овладеют русским языком, грамматикой, речевыми умениями и навыками. проанализировать виды однородных членов предложения и определить в каких случаях они изменяются и определить с какими способами они выражаются. Обобщить лингвистический и методический материал об однородных членах предложения, разработать методические рекомендации для работы при изучении однородных членов предложения в начальной школе.

Ключевые слова: однородность, предложение, развитие, язык, коммуникация, компетенция, программа, школа, лингвистика, текст, русский язык.

Современная концепция образования ставит целью развитие личности, способной к эффективной реализации себя в сфере будущей профессиональной деятельности. Особое значение, в связи с этим приобретает проблема формирования и развития коммуникативной компетентности школьников в процессе изучения русского языка. Владение языком означает ориентацию на развитие языковой личности. Уровень владения языком определяется не только теоретическими знаниями о языке и правилами правописания, но и практическими навыками, выражающимися в речевой деятельности школьников, в их творческой и исследовательской работе над словом. Формирование коммуникативной компетенции возможно только на базе лингвистической и языковой компетенций.

Одной из интересных проблем в синтаксисе русского языка является употребление однородных членов предложения в школьной программе, лингвистике, текстах, документах и в

художественной прозе. В связи с этим цель нашей работы заключается в рассмотрении употребления однородных членов предложения и способов их выражения.

Каждый день мы используем конструкции с однородными членами в своей речи - это происходит легко и естественно. Если погрузится в теоретическую часть то можноузнать, что такое однородные члены предложения в русском языке.

Однородные члены предложения - это главные или второстепенные члены предложения, выполняющие одинаковую синтаксическую функцию (т.е. являющиеся одними и теми же членами предложения: подлежащими, сказуемыми, определениями, дополнениями, обстоятельствами), отвечающие на один и тот же вопрос и произносящиеся с интонацией перечисления: Всю дорогу ни он, ни я не разговаривали. Мы пели и плясали. Весёлый, радостный, счастливый смех огласил комнату.

Формирование у учащихся умения сознательно пользоваться предложением для выражения своих мыслей - одна из важнейших задач русского языка в начальных классах. Научить младших школьников сознательно пользоваться предложением - значит развить у них умение делить поток речи на законченные структурно-смысловые единицы, вычленять предмет мысли, структурно и интонационно оформлять мысль, соединяя слова в предложения.

Тема ознакомления школьников с однородными членами в простом предложении происходит в 5 классе. Посмотрим, как в разных УМК освещена эта тема. Для анализа возьмем лишь учебники (не программы) и проведем анализ заданий по анализируемой методической проблеме. Для анализа используем наиболее часто востребованные в современных отечественных школах учебники - Разумовской, Шанского, Львова и Бабайцевой. Прежде всего рассмотрим, как в каждом из учебников освещена тема «Однородные члены в простом предложении», а затем дадим в сравнении задания из каждого учебника.

Итак, исходя из того, что языковые компетенции - это способность употреблять слова, их формы, синтаксические структуры в соответствии с литературными нормами; владение богатством языка как условие успешной речевой деятельности: новые пласты лексики, фразеологический запас, грамматический строй речи, морфологические нормы, нормы согласования, управления, построение предложений разных видов, для того чтобы учащиеся в полном объеме могли овладеть ею работу нужно начинать с первых дней пребывания в школе, ставя своей целью раскрытие творческой инициативы, пробуждение интереса к языку на основе собственных наблюдений, впечатлений, т.е. формирование мотивации учения.

Компетентностный подход к обучению русскому языку позволяет выявить уровень владения обучаемого языком, что является показателем развития языковой личности, уровень специальных знаний, владение способами действий с языковым материалом и способность к использованию приобретенных знаний в нестандартных ситуациях.

Впервые тему однородных членов предложения школьники проходят в 3 классе и постепенно углубляют свои знания до 8 класса.

Правило звучит так: если два или более члена предложения относятся к одному и тому же слову, отвечают на один и тот же вопрос, являются одним и тем же членом предложения, то они являются однородными членами предложения. Номинативная функция предложения выражается в том, что оно служит средством обозначения определенной ситуации, отрезка действительности, охватывающего предметы, их признаки и проявления, отношения между ними. Коммуникативная функция предложения заключается в том, что оно служит средством сообщения, передачи

информации с целью общения, то есть выражения собственных мыслей и чувств или воздействия на собеседника.

Работа школьников с семантическим аспектом предложения характеризуется особыми изменениями: переходом от анализа конкретного предложения, зачастую при ориентации на изолированно выделенные смысловые признаки, к анализу значения конструкции. Так, в способах решения задач учениками V классов обнаруживается тенденция к выполнению объективно избыточных и, как правило, имеющих семантический характер операций.

Однородными членами может быть любая самостоятельная часть речи: существительные, прилагательные, числительные, местоимения, глаголы, наречия.

Порой у школьников возникает вопрос: как обозначаются однородные члены предложения. Ответ простой: никакого особого обозначения для однородных членов предложения нет, мы подчеркиваем их так же, как обычные подлежащие, сказуемые, дополнения, определения или обстоятельства.

Важный факт!

Однородные члены предложения относятся к одному и тому же слову и отвечают на одинаковые вопросы.

Используемая литература:

1. Антонова, Е. С. Методика преподавания русского языка. Коммуникативно-деятельностный подход / Е. С. Антонова. - М.: Кнорус, 2007.

2. Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. - М., 1996. - 386 с.

3. Бабайцева, В. В. Русский язык. 5-9 кл. Теория / В. В. Бабайцева, Л. Л. Чеснокова.- М.: Дрофа, 2010.

4. Бабайцева, В. В. Русский язык. 5 класс / В. В. Бабайцева, А. Ю. Купалова. - М.: Дрофа, 2010.

5. Божович, Е. Д. Негативные стереотипы учебного опыта и возможности их преодоления (на материале русского языка) // Нетрадиционные способы оценки качества знаний школьников: Психолого-педагогический аспект / под ред. Е. Д. Божович. - М.: Высшая шко¬ла, 1995. - С. 50-74.

ТИПОЛОГИЯ УРОКОВ РУССКОГО ЯЗЫКА

Режабаева Мунис
студентка 4 курса факультета гуманитарных наук
Чирчикского государственного педагогического университета

Урок, как известно, является основной формой организации учебного процесса. Следует признать, что в общедидактическом плане разработке теории урока на протяжении последних десятилетий уделялось достаточно много внимания. Предлагаемая модель отвечает требованиям подготовки урока как формы квалификационного испытания с целью подтверждения соответствия занимаемой должности учителя.

Колонка "Этапы урока" отражает схему конспекта урока в соответствии с методикой оценки уровня квалификации педагогических работников согласно новому положению "Об аттестации педагогических работников".

Составителями добавлены этапы "Контроль (экспресс-диагностика)" и

"Итог урока".

В качестве методических рекомендаций при составлении плана-конспекта урока предлагается воспользоваться разработанным содержанием колонок

"Содержание этапа / возможные задачи деятельности учителя", "Возможные виды совместной деятельности / формы, методы, приемы", "Показатели решения задачи".

Основные типы современных уроков Традиционную типологию современного урока можно представить исходя из понимания специфики целей и задач конкретного этапа обучения.

1. Урок изучения нового материала. Цель урока – изучение и первичное закрепление новых знаний. Это может быть традиционный (комбинированный) урок, урок-лекция, урок-экскурсия, исследовательская работа, интегрированный урок, учебный практикум.

2. Урок формирования новых умений и навыков. Цель урока – повторение сформированных умений и навыков, ознакомление с новыми умениями и навыками, упражнения на их освоение. Это может быть урок практической работы, тренировочный урок.

3. Урок закрепления и развития знаний, умений и навыков. Цель урока – выработка умений по применению знаний. Это может быть практикум, экскурсия, лабораторная работа, собеседование, консультация.

4. Урок применения знаний, умений и навыков. Цель урока – выработка умений самостоятельно применять знания в комплексе, в новых условиях. Это может быть практикум, лабораторная работа, семинар и т. д.

5. Урок повторения, обобщения и систематизации знаний. Цель урока – повторение и обобщение единичных знаний в систему. Это может быть семинар, конференция, "Круглый стол" и т. д.

6. Урок контроля, оценки и коррекции знаний. Цель урока – определение уровня овладения знаниями, умениями и навыками. Это может быть контрольная работа, зачет, коллоквиум, смотр знаний и т. д. К нетрадиционным формам учебных занятий в современной школе можно отнести:

• Урок фантазирования • Интегрированный урок

• Урок-соревнование • Урок-игра

• Урок открытых мыслей • Урок-сказка

• Урок-диспут • Урок взаимного обучения

• Урок-консультация • Урок-экскурсия

• Урок-конференция • Урок-презентация

• Аукцион знаний • Урок-исследовани

Как уже отмечалось, в методике преподавания русского языка существуют разные классификации уроков. Наиболее распространенной из них является традиционная классификация, согласно которой в зависимости от главной дидактической цели уроки делятся на четыре основных типа:

- урок сообщения нового материала;
- урок закрепления знаний, умений и навыков;
- урок обобщающего повторения, систематизации полученных знаний;
- урок контроля.

Каждому из этих типов уроков присущи свои структурные особенности, представим схемы указанных типов урока.

К нестандартным урокам относятся: урок-лекция, урок-семинар, урок-диспут, урок-игра, урок-зачет и др. Эти уроки повышают интерес к учебному процессу, вносят в него разнообразие, активизируют учащихся.

Таким образом, для того, чтобы иметь возможность правильно организовать учебный процесс при изучении темы, раздела программы, необходимо использовать не один какой-либо тип урока, а серию уроков разных типов. Каждый из рассмотренных нами типов уроков и их варианты должны найти место в системе работы учителя. Важно иметь в виду, что уроки всегда необходимо анализировать с точки зрения обнаружения их существенных типологических характеристик, определяемых конкретными дидактическими целями. В этом смысле при анализе уроков ни в коем случае нельзя руководствоваться чисто субъективными, волевыми решениями, нередко толкающими инспектирующих лиц на вынесение резюме об уроке по принципу «понравилось — не понравилось», «соответствует — не соответствует сложившемуся в педагогическом обиходе стереотипу».

Тем более весьма вредно все многообразие дидактических разновидностей уроков подгонять под один тип, нередко не имеющий никаких определенных психолого-педагогических параметров, а именуемый просто эффективным уроком.

Библиографический список:

Афанасьев П. О. Методика русского языка в средней школе. М., 1947.

Баринова Е. А. и др. Методика русского языка. М., 1974. Буряк В. К. Самостоятельная работа учащихся. М., 1984.

Крупская Н. К. О воспитании и обучении. М., 1946.

Лернер И. Я., Скаткин М. Н. Требования к современному уроку. М., 1969.

ЖАНР БАЛЛАДЫ В ТВОРЧЕСТВЕ В. А. ЖУКОВСКОГО

Атабекова Сайёра,
студентка 4 курса факультета гуманитарных наук
Чирчикского государственного педагогического университета

В. А. Жуковский познакомил русского читателя с одним из наиболее любимых жанров западноевропейских романтиков — балладой. И хотя жанр баллады появился в русской литературе задолго до Жуковского, но именно он придал ему поэтическую прелесть и сделал популярным. .

Тему произведения «Светлана» определить не сложно: страшный сон девушки во время гадания и утреннее пробуждение, принёсшее радость и счастье. Автор прикасается в балладе также к темам любви, верности, страха, душевной муки, сомнения, неожиданности, судьбы. Судьба, по мнению Жуковского, не может быть предопределена свыше. И никакие гадания судьбу не решают. Только человек сам может влиять на свою жизнь. Тема святочных гаданий раскрывается автором иронично. Начинается и заканчивается баллада светло и радостно. Начало повествует о крещенских гаданиях русских девушек. Что только они не делали, чтобы узнать свою дальнейшую судьбу: и башмачок за ворота бросали, и воск растапливали, и украшения клали в воду. Жуковскому нравятся эти девушки, нравится их молодость и наивность. Первые

четырнадцать строк баллады струятся легко и непринуждённо. Так и слышишь за строчками смех весёлых девушек.

Радостные строки вскоре сменяются грустными: автор знакомит читателя с печальной Светланой, которая не гадает и не веселится с подружками. Она уже год не получает писем от милого друга. Душа девушки томится в тоске и неизвестности. Подругам она просто объясняет своё нынешнее настроение: «Как могу, подружки, петь? Милый друг далёко…» Мы видим очень чувствительную, преданную, искреннюю девушку, которую постигла безутешная грусть от разлуки с любимым.

Конец баллады добр и справедлив: человек побеждает обстоятельства. Автор радуется за свою героиню, он счастлив её счастьем: «Будь вся жизнь её светла, будь весёлость, как была, дней её подруга.» Лирических героев в романтической балладе «Светлана» много: подружки, автор, голубок, мертвец, жених, поп, дьяконы, кони. Но главная лирическая героиня — всё же Светлана. Светлая, как её имя, верная, чистая и прекрасная. Прекрасная в своей вере и преданной любви.

Автор баллады показывает, что не нужно верить снам, гаданиям и суевериям, а полагаться можно на то, что происходит на самом деле; никогда не нужно терять веру в лучшее и надежду. Смысл баллады он выражает в следующих строках: «Здесь несчастье – лживый сон; / Счастье – пробуждение».

В.Г.Белинский: "«Светлана», оригинальная баллада Жуковского, была признана его, так что критики и словесники того времени... титуловали Жуковского певцом Светланы. В этой балладе Жуковский хотел быть народным... Содержание "Светланы" известно всем и каждому: оно самое романтическое, и вообще лучшая критика, какая когда-либо написана была о "Светлане", заключается в посвятительном куплете баллады: В ней большие чудеса, Очень мало складу.

Литература:

1. Источник. http://www.literaturus.ru/2018/05/kritika-svetlana-zhukovskij-otzyvy-sovremennikov.html

2. Баллада Жуковского "Светлана"

СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ ЗНАЧЕНИЯ УСЛОВИЯ И ВРЕМЕНИ В СЛОЖНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ

Сарсенова А.Т.
Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В данном тезисе рассматривается тема "значение времени и условия в сложных предложениях", которая имеет высокую актуальность, поскольку является ключевой для понимания и корректного использования сложных предложений в речи, письменной и устной коммуникации. Важность этой темы при рассмотрении и анализа заключается в том, что неправильное употребление временных и условных конструкций может привести к недопониманию, ошибкам в грамматике и неверному выражению мысли. Любое недопонимание в бизнесе, научной деятельности, в области образования и других областях может стоить дорого, поэтому знание корректного использования времен и условий в сложных предложениях является важным навыком.

Ключевые слова: условие, время, навык, сложные предложения, отношение, экспрессивность, квалификация,

Проблема развития дара слова не потеряла своей актуальности и в наши дни, так как каждое время предъявляет свои требования к речи выпускников школы, а задача - овладения «богатыми ресурсами родного языка, умением правильно и коммуникативно оправданно использовать их в различных формах, видах, ситуациях речи» продолжает оставаться насущной задачей школьной практики. В настоящее время находится в процессе становления и развития коммуникативной методики. Она определяет основную цель обучения русскому языку как формирование коммуникативной компетенции, под которой разумеются знания, умения и навыки, необходимые для понимания чужих и порождения собственных программ речевого поведения, адекватных целям, сферам, ситуациям общения. В настоящее время русский язык связывает воедино народы: на русском языке, происходит общение носителей разных национальных языков. В связи с этим одной из важнейших проблем в условиях национально - русского двуязычия является проблема координации содержания и системы обучения родному и русскому языкам. Не секрет, что если человек умеет правильно, красиво говорить, грамотно писать, его считают образованным. Язык как самостоятельная система живет, развивается и меняется под влиянием времени. Строение языка с давних времен было объектом внимания ученых. В языке все подчиняется закономерностям. Их изучение позволяет языковедам создавать грамматические правила, в том числе правила правописания и произношения. Не всегда удается выразить мысли ясно, четко, образно. Этому умению нужно терпеливо и упорно учиться. А. Н. Толстой говорил: «Обращаться с языком кое-как - значит и мыслить кое-как: неточно, приблизительно, неверно».

Временные отношения в сложном предложении могут быть осложнены причинно-следственными и сопоставительно-противительными: Когда человек утомлен и хочет спать, то ему кажется, что то же самое состояние переживает и природа; Покамест слуги управлялись и возились, господин отправился в общую залу. В этих предложениях соотношения во времени отодвинуты на второй план, предложения отнесены к временным потому, что другие смысловые связи не имеют грамматического выражения и обнаруживаются лишь на основании учета значения конкретных предложений. Неосложненные временные отношения устанавливаются лишь в тех предложениях, придаточные которых содержат указание на те или иные определения времени (когда прошло пять лет; когда наступил вечер...). Временные придаточные могут занимать по отношению к главной части любое положение. Ограничения связаны лишь с теми случаями, когда они уточняют значение имеющегося в главной части обстоятельства времени и естественно помещаются после него: «Вечером, когда я шел в Дом пионеров, у газетных киосков стояли длинные очереди за «Вечеркой»». Определенный порядок следования частей связан также с употреблением двойных союзов. В таких случаях главная часть, обязательно постпозитивная, имеет слова-скрепы: «Едва Ростов успел передать письмо и рассказать все дело Денисова, как с лестницы застучали быстрые шаги; Когда же он открыл глаза, то в них уже светились внимательные теплые искры; Я как подошел к своему петуху, так слышу, что зараз и другой прилетел.» Обязателен порядок частей и в предложениях типа: Не прошло и десяти минут, как мы тронулись с места; Еще не успеешь раскрыть рта, как они уже готовы спорить, где временные отношения создаются общей семантикой лексически ограниченных и структурно связанных оборотов не прошло и... как; не успеешь... как.

Такие предложения экспрессивно окрашены (тип предложения с так называемым взаимным подчинением). Способы выражения временного значения при бессоюзии ограничены. Вместе с тем это значение опирается на те же соотношения форм времени и наклонения, которыми

сопровождается условное значение. Наиболее однозначно отношение временной взаимозависимости выражается в бессоюзных сочетаниях предложений в форме прошлого времени: «Тонул - топор сулил; вытащили - и топорища жаль»; «Ты, кума, про себя умна, а и мы кумились - с умом не простились» (посл.). Возможен только один вид осложнения этого значения - совмещение его со значением осуществившегося условия: Овец не стало - на коз честь пала. В сочетаниях с соотносительными синтаксическими планами настоящего времени реализуется значение общей условно-временной зависимости, нередко осложненное элементом причинного отношения: Люди тонут - и за соломинку хватаются; Кошки грызутся - мышам приволье. Соотносительные построения - с союзной частицей так (и): «Любовь да совет, так и горя нет» (Даль); «Вся семья вместе, так и душа на месте».

Временные придаточные могут занимать по отношению к главной части любое положение. Ограничения связаны лишь с теми случаями, когда они уточняют значение имеющегося в главной части обстоятельства времени и естественно помещаются после него.

В условных предложениях значение обусловленности конкретизировано как взаимная связь ситуаций предопределяющей (в придаточной части) и предопределенной, то есть ситуации-следствия (в главной части). При отношениях обратной обусловленности (обратной мотивации), связанных со смысловым осложнением конструкции, обусловливающая ситуация может быть представлена в главной части. Специфика условной связи в ряду других видов обусловленности заключается в том, что условность всегда предполагает гипотетичность предопределяющего. Из трех возможных квалификаций явления: как реального (соответствующего действительности), как нереального (не соответствующего действительности), как потенциального (соответствие и несоответствие действительности допустимы в равной мере) в условных предложениях, не осложненных никакими другими элементами значения, допустима только вторая и третья. Если обусловливающий фактор представлен как соответствующий действительности, то налицо не условно-следственная, а причинно-следственная связь. В зависимости от того, какая из двух названных квалификаций имеет место, различаются предложения со значением нереальной обусловленности (нереально-условные) и предложения со значением потенциальной обусловленности (потенциально-условные). В условных предложениях модальная квалификация главной части поставлена в зависимость от модальной квалификации придаточной части. В предложениях со значением нереальной обусловленности обе ситуации представлены как такие, которые не имеют места в действительности; в предложениях со значением потенциальной обусловленности и условие, и следствие представлены как ситуации, которые могут быть реализованы. Условные предложения оформляются при помощи союзов если, если бы, в случае если, в том случае если, на случай если, на тот случай если, при условии если, при условии что, при том условии если, при том условии что, а также при помощи стилистически окрашенных союзов ежели

Условие в сложноподчиненном предложении указывает на то, что выполнение действия в зависимом предложении зависит от условия, описанного в главном предложении. Например: "Если пойдет дождь, я останусь дома". В этом примере условие - "Если пойдет дождь".

Время в сложноподчиненном предложении определяет время действия, описанного в зависимом предложении, относительно времени действия, описанного в главном предложении. Например: "Когда я приду домой, я буду готовить ужин". В этом примере время зависимого предложения - "я буду готовить ужин" - указывает на событие, которое произойдет в будущем после

того, как главное предложение - "Когда я приду домой" - выполняется. Таким образом, время зависимого предложения относительно главного предложения - будущее.

Используемая литература:

1. Аникина А.Н.Русский язык. Синтаксис сложноподчиненного предложения Изд.: "Русский язык" 2000 г
2. Белошапкова В. А. Современный русский язык: Синтаксис. М., 1977
3. Валгина Н.С. Синтаксис современного русского литературного языка. - М.,1995.
4. Евтюхин В. Б. Категория обусловленности в современном русском языке и вопросы теории синтаксических категорий. СПб, 1997.
5. Краснова Т.И. Основы русской грамматики. Вып. 1. - СПб., 2005.
6. Современный русский язык / под ред. В.А. Белошапковой / - М.,1989. .Формановская Н.И. Стилистика сложного предложения. - М., 1978.

ФРАЗЕОЛОГИЯ РУССКОЙ ЛЕКСИКИ В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА.

Юнусова Малохат Тураваевна
Преподаватель кафедры методика обучения
русского языка и литературы в иноязычных группах
Чирчикского государственного педагогического университета

Аннотация. Рассмотрена история фразеологии, которая в русской филологии связана с именем В. В. Виноградова. Обозначаются основные семантические и структурные характеристики русской лексики и фразеологизмов. Рассмотрена важность фразеологии для новой отрасли лингвистики – лингвокультурологии: фразеологизмы имеют свойство накапливать и сосредотачивать важнейшие концепты языковой картины мира.

Ключевые слова: русская лексика; фразеология; языковая картина мира; русский язык; национальный менталитет; концепт.

Фразеология всегда привлекала внимание языковедов. Она трактовалась как в специальных сборниках, так и в толковых словарях начиная с конца XVIII в. Однако фразеологический состав русского языка стал изучаться относительно недавно. Становление фразеологии как лингвистической дисциплины в русской филологии относится к 40-м годам XX столетия и тесно связано с именем В. В. Виноградова, который поставил и решил многие вопросы общего характера, результатом является создание базы для изучения устойчивых сочетаний 90 слов в современном русском литературном языке. Впервые в русской филологии именно В. В. Виноградовым была дана синхронная классификация фразеологических оборотов русского языка с точки зрения их семантической слитности и разработаны аспекты дальнейшего изучения фразеологизмов. В настоящее время фразеология является объектом многочисленных лингвокультурных исследований. В последнее десятилетие исследование фразеологического состава языка производится с точки зрения новой науки – лингвокультурологии, определяющаяся «как отрасль лингвистики, возникшая на стыке лингвистики и культурологи и исследующая проявления культуры народа, которые отразились и закрепились в языке» [Маслова 2004: 9]. Лингвокультурология это одно из современных направлений лингвистики и образовалась в

результате смены научной парадигмы в конце XX века. Основу этой науки можно определить ключевым понятием «языковая картина мира», являющяяся как отражение национального миропонимания и мировидения. Лингвокультурология сделала возможным рассматривать фразеологии с позиции отражения в ней языковой картины мира. Языковая картина мира это один из способов структурирования знаний об объективной действительности. Термин «языковая картина мира» означает выраженная с помощью различных языковых средств, системно упорядоченная, социально значимая модель знаков, которая содержит информацию об окружающем мире. Языковая картина мира объединяет проблему языка и мышления. Языковая картина мира – это результат духовной активности человека как члена социума. Она меняется с совершенствованием и изменением самого человека и его мышления о мире в течение всемирного исторического процесса. По этой причине фразеология, как часть языковой картины мира, отражает материальные и духовные традиции народа. Исследователями отмечена национальное своеобразие фразеологизмов в языковой картине мира разных народов, отражение в них элементов национальной самобытности. Разнородность фразеологических единиц разных народов формулируется религией и историей, обычаями и традициями, природными условиями и национальными ценностными системами конкретного этноса. Национальное своеобразное мировосприятие этнокультурной общности гнездится в укладе жизни и мышлении народа, отраженных в языке семантической структурой 91 языковых знаков. Например, у русских обязательный продукт - хлеб, и вот поэтому в России широкое разнообразие хлебобулочных изделий. Это национальное своеобразие в еде отражается и во фразеологии. Русские говорят: «Хлеб всему голова; не лошадь ведет, а хлеб; хлеб да живот – и без денег живет». Предметом изучения фразеологии являются фразеологические единицы. Это «устойчивые, воспроизводимые в готовом виде сочетания слов, существующие в языке в виде целостных по своему значению и устойчивых в своем составе и структуре образований» [Шанский 1996: 26]; «образные выражения, устойчиво воспроизводимые в речи, выполняющие, как и слова, номинативную функцию в языке» [Фразеологизмы в русской речи 2007: 3]. Фразеологические единицы аккумулируют и транслируют из поколения в поколение опыт о выработанной в социуме системе обычаев, традиций, укладов и житейских представлений о мире. Все это даёт возможность ученым говорить о фразеологических единицах как средствах описания разных концептов – ментальных культур, обобщенно-целостных принципов, кодирующих в самых разных конфигурациях культурно значимые идеи. Фразеологизмы часто употребляются в современной повседневной речи. Это связано со способностью фразеологизмов порождать самостоятельные высказывания, заменяя собой содержание речи, фразы или предложения. Можно произнести речь: «ты должен соблюдать необходимые нормы поведения для поддержания достоинства и репутации». Также возможно сказать коротко — «держи марку!», — и всё понятно. Следует отметить что, фразеологизмы бывают и длиннее. «Становиться на задние лапки» — эквивалент «прислуживаться». Фразеологизмы эмоциональны, следственно и содержательнее: применяя фразеологизм, говорящий, сообщает еще и о своем отношении к явлению, предмету или собеседнику, это и является одной из основных особенностей фразеологических единиц. Часто фразеологические обороты, не только называют то или иное событие объективной действительности, но и указывают на явное отношение говорящего к этому событию. Причем высказывание отношения может касаться как всей ситуации, так и отдельного фрагмента действия. «Фразеологизмы ... рождаются в языке не для того, чтобы называть какие-либо появившиеся предметы и явления, а для того, чтобы через образное представление характеризовать уже названное словом понятие,

характеризовать его, выражая отношение к нему, оценку его с точки зрения той социальной среды, в речи которой употребляется данная фразеология. То есть фразеологизмы удовлетворяют потребность носителей языка в выразительности» [Федоров 1972: 81]. Можно отметить что, большинство фразеологизмов используются в русском языке как образные синонимы слов, имеющих какую-либо экспрессивно-стилистическую окраску и передающих оценочную характеристику какого-либо явления или человека. Это может быть как положительная оценка – одобрение («не житье, а просто рай» – жить в полном достатке), так и негативная – неприязнь («остаться на бобах» – остаться ни с чем, при пиковом интересе). Фразеологизмы относят к сложной в семантическом плане группе языковых единиц. Характерной особенностью фразеологизмов является то, что общий смысл этих образных выражений невозможно сразу понять, исходя из значений составляющих их компонентов. Так, например, известное выражение «собака на сене» подразумевает позицию человека «ни себе, ни людям», но не то, что животное из рода хищных млекопитающих лежит или сидит на скошенной и высушенной траве для корма скоту. Это говорит о том, что фразеологизмы непонятны другим людям и поэтому воспринимаются буквально. Буквальное восприятие фразеологических единиц связано с недостаточностью у говорящего/слушающего фоновых, контекстуальных знаний. Такие знания – это результат присутствия в определенной среде, принадлежности к ней, это такие социокультурные сведения, характеризующиеся лишь для определенного этноса или национальности, освоенные их представителями и воспроизведённые в языке определённой национальности. Поэтому фразеологизмы - это отражение национальной культуры и имеют определенную сложность при переводе их на другой язык. Если фразеологизмы в разных языках тождественны в смысловом плане, они всё же могут иметь разную экспрессивно-стилистическое своеобразие, разный особый смысл и осуществлять разную оценочную функцию. За последние десять лет значимость фразеологизмов в современной речи (устной и письменной) чрезвычайно возрастает. Фразеологические единицы воспроизводят стереотипы культурно-национального мировоззрения, становятся обязательной частью культурного минимума, необходимого для адекватной коммуникации на русском языке. Использование фразеологизмов наполняет выразительностью общение, делает речь яркой, эмоциональной, разнообразной и многозначительной, наделяя ее обоснованностью, метафоричностью и образностью.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н. Ф. Фразеология в системе современного русского языка. – Волгоград, 1993.

2. Жуков В. П., Жуков А. В. Русская фразеология. – М.: Высшая школа, 2006.

3. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка. – СПб.: Спец. лит., 1996.

4. Фразеологизмы в русской речи: словарь-справочник / сост. Н. В. Баско. 2-е изд. – М.: Флинта; Наука, 2007.

5. Фразеологический словарь русского языка / под ред. А. И. Молоткова. 7-е изд., испр. – М.: АСТ; Астрель, 2006.

РОМАН А.С. ПУШКИНА «ДУБРОВСКИЙ», СЮЖЕТНАЯ ОСНОВА И ОБРАЗНЫЙ СТРОЙ

Тельманова Д.
РТУ 20/1
студентка 4 курса факультета гуманитарных наук
Чирчикского государственного педагогического университета

Жанровая форма выбранного нами произведения А.С. Пушкина в истории литературы рассматривается по-разному. Некоторые исследователи считают, что «Дубровский» это повесть (В.Г. Белинский, Е.А. Маймин), другие придерживаются точки зрения о том, что это роман (П. Калецкий, Д. Якубович, Б.В. Томашевский).

Далее мы специально остановимся на работах этих исследователей. В связи с разночтениями по поводу жанровой специфики этого произведения обратимся к толкованию терминов «повесть» и «роман» в исследовательских и справочных изданиях.

В.Г. Белинский в работе «О русской повести и повестях г. Гоголя» дает следующее определение повести: «Есть события, есть случаи, которых не хватило бы на драму, не стало бы на роман, но которые глубоки, которые в одном мгновении сосредотачивают столько жизни, сколько не изжить ее и в века: повесть ловит их и заключает в свои тесные рамки. Ее форма может вместить в себя все, что хотите, - и легкий очерк нравов, и колкую саркастическую насмешку над человеком и обществом, и глубокое таинство души, и жестокую игру страстей. Краткая и быстрая, легкая и глубокая вместе, она перелетает с предмета на предмет, дробит жизнь по мелочи и вырывает листки из великой книги этой жизни».

В «Словаре литературных терминов» под редакцией Н. Бродского М.А. Петровский определяет повесть как «род эпической поэзии, в русском литературном обиходе противопоставляемый обычно роману, как более крупному жанру и рассказу, как жанру меньшему по объему».

В словаре жанр повести рассматривается как промежуточный между новеллой и романом. Считается что, к повести следует «относить те произведения, в которых, с одной стороны, не обнаруживается полного объединения всех компонентов вокруг единого органического центра, а с другой стороны, нет и широкого развития сюжета, при котором повествование сосредоточивается не на одном центральном событии, но на целом ряде событий, переживаемых одним или несколькими персонажами и охватывающих если не всю, то значительнейшую часть жизни героя, а часто и нескольких героев».

В «Литературной энциклопедии терминов и понятий» под редакцией А.Н. Николюкина термин «повесть» трактуется как «средний по объему текста или сюжета эпический прозаический жанр, промежуточный между рассказом и романом».4 В этом же издании говорится о том, что в мировой литературе повесть чаще всего не вычленяется. Например, по-французски повесть – буквально «сказка», то, что сказывается, рассказывается, повествуется (так, воспитанный на французской культуре А.С. Пушкин в письмах называет сказками свои «Повести Белкина»).

Современная литература пользуется термином «микророман», в частности, он привился в Эстонии.

К определению повести, данному М.А. Петровским близко по своей сути определение, приведенное в «Словаре литературоведческих терминов» С.П. Белокуровой: «Повесть – средний

(между рассказом и романом) эпический жанр, в котором представлен ряд эпизодов из жизни героя (героев). По объему повесть больше рассказа и шире изображает действительность, рисуя цепь эпизодов, составляющих определенный период жизни главного персонажа, в ней больше событий и действующих лиц, однако, в отличие от романа, как правило, одна сюжетная линия».

Достаточно подробно рассматривает термин «повесть» Н.Д. Тамарченко. Он пишет о том, что повесть «один из жанров эпической прозы. В повести, в отличие от новеллы, преобладает циклическая сюжетная схема. В этом выражается ее установка на общие законы жизни, а не на житейскую случайность или удивительный исторический факт.

Повести присуще серьезное отношение к судьбе героя и к жизни в целом. Автор и читатель-слушатель судят героя и извлекают из того, что с ним случилось, уроки». Определение термина «роман» приведено и в «Словаре литературных терминов» под редакцией Н. Бродского: «Роман - одна из самых свободных литературных форм, предполагающая громадное количество видоизменений и обнимающая несколько главных ответвлений повествовательного жанра.

В новой европейской литературе под этим термином понимается обычно какая-либо воображаемая история, возбуждающая интерес в читателе изображением страстей, живописью нравов или же увлекательностью приключений, развернутых всегда в широкую и цельную картину. Этим вполне определяется отличие романа от повести, сказки или песни".

Список литературы:

1 Пушкин А. С. Полное собрание сочинений: В 16 т. — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1937—1959. / Т. 8, кн. 1. Романы и повести. Путешествия. - 1948.

2 Пушкин А.С. Сочинения. В 3-х т. Т.3. Проза. – М.: Худож. лит., 1987. – 528 с.

3 Белинский В.Г. О русской повести и повестях г. Гоголя/ В.Г. Белинский. Взгляд на русскую литературу. – М.: Современник, 1988.

ГЛАГОЛЬНАЯ ПРЕФИКСАЦИЯ КАК СРЕДСТВО ФОРМООБРАЗОВАНИЯ И СЛОВООБРАЗОВАНИЯ.

Тиркашева М. А.
Чирчикский государственный педагогический университет
Научный руководитель: **Шукурова М. А.**

Аннотация: В данной статье ***рассматриваются вопросы*** словообразования, что является важной темой в учебной программе по русскому языку. Оно, в сущности, пронизывает все темы морфологии и имеет большое значение для понимания многих явлений языка. Словообразование является основным средством обогащения языка. Следовательно, изучая словообразование, мы прослеживаем пути и средства пополнения словаря. В словообразовании обычно участвуют уже существующие в языке словообразовательные элементы.

Ключевые слова: словообразование, словарь, словообразование, значение, морфология, учебная программа, язык.

В этом процессе находят непосредственное отражение постоянные изменения в словарном составе языка, обусловленные значительными переменами в жизни нашего общества.

Связь с лексикой выражается в пополнении словарного состава языка новыми словами, потребность в которых порождена самой жизнью. Связь с грамматикой проявляется в том, что

новые слова обычно оформляются по существующим моделям, располагаются по тем грамматическим категориям, которые присущи языку.

Названные способы играют нетождественную роль в процессе русского словообразования. Наиболее важным для обогащения словарного состава языка является морфологический способ, с помощью которого пополняются разные части речи, хотя с неодинаковой продуктивностью. Так, префиксация в чистом виде почти не используется при образовании новых существительных.

Слова русского языка с точки зрения морфологической структуры делятся на слова, имеющие формы словоизменения, и слова, не имеющие форм словоизменения. Слова первой группы распадаются на две части: основу и окончание; слова второй группы представляют собой чистую основу убавить, надбавка, прибавка; ср. также: -верг- (извергнуть, низвергнуть, опровергнуть, отвергнуть, подвергнуть, свергнуть); -вык-(отвыкнуть, привыкнуть). Основа социал - используется только в производных основах слов социалист, социальный, социал-демократ и др.

Окончание, или флексия – это изменяемая часть слова, которая указывает на отношение данного слова к другим словам, т.е. является средством выражения синтаксических свойств слова в предложении.

Основа слова распадается на отдельные значимые части: приставку, корень, суффикс.

Корень слова - общая часть родственных слов - выделяется при сопоставлении слов одного гнезда, т.е. однокоренных слов: в словах ходить, выходить, приходить, заходить, приход, выход, выходной, приходный, ходовой и др.

Корень может присоединять к себе различные аффиксы. Аффикс (лат. affixus - прикрепленный) - общее название всех частей слова, за исключением корня.

Аффиксы подразделяются на приставки, или префиксы, - части слова, стоящие перед корнем, суффиксы – части слова, стоящие перед корнем и окончанием и окончания. Например, в слове подберезовик' выделяется корень берез- (ср.: береза, березовый), приставка под- (ср. под-стаканник, под - оконник), суффиксы -ов- и -ик- (ср. берез-ов-ый) и нулевое окончание.

В производной основе возможно наложение морфем (аппликация) -совмещение конца одной и начала другой морфемы. Так, в слове Ллиловатый' звукосочетание ов заканчивает собой корень (лилов-ый) и начинает собой суффикс (-оват-), т.е. часть суффикса "наложена" на корень.

В слове «минский' звукосочетание ск заканчивает собой корень и вместе с тем выполняет функцию суффикса прилагательного (ср. Звенигород -ск-ий).

Основа - это часть слова, которая выражает его лексическое значение. В зависимости от условий словопроизводства различаются такие виды основ.

Основа непроизводная (немотивированная), в составе которой не выделяются живые аффиксы и которая непосредственно, условно и немотивированно, с точки зрения современных семантико-словообразовательных связей, обозначает предметы и явления окружающей нас действительности: дом, комнат-а, бел-ый, один, каждый, смотре-ть, прода-ть, завтра.

Основа производная (немотивированная), образованная от другой основы, т.е. такая, в основе которой для данного состояния языка выделяются живые аффиксы и которая обычно обозначает предметы и явления действительности опосредованно, мотивированно, через установление их связи с другими предметами: комнатушк-а, надомн-ый, побелевш-ий, завтрашн-ий.

Основа производящая (мотивирующая), служащая источником дальнейшего словообразования: дом - для домашний, надомный, бел - для белеть, беле - для побелеть; побеле - для побелевший.

Основа свободная, т.е. непроизводная, встречающаяся не только в составе производных основ родственных слов, но и вне их, образуя в соединении с формообразующим аффиксом самостоятельное слово: основа гор- встречается не только в производных родственных словах гористый, нагорный, пригорок, но и вне их, образуя слово гора. Таковы же основы желт- (ср. желтизна, пожелтеть, но желтый), нес- (ср.: принести, унести, но несу).

Основа связанная (непроизводная), встречающаяся только в составе производных основ родственных слов, т.е. непременно в соединении со словообразовательными аффиксами или другой основой: основа -бав-встречается только в составе производных слов: добавить, отбавить, подбавить, прибавить, разбавить, сбавить.

Выделение морфем в составе слова и определение их значения производится на основе сопоставления с другими словами и с другими формами данного слова.

Словообразовательная система русского языка непрерывно изменяется.

Следовательно, словообразовательные аффиксы не являются раз навсегда данными. Среди них появляются как активно развивающиеся, так и отмирающие непродуктивные типы. На уровне морфологии аффиксы могут быть определены как служебные элементарные частицы, служащие словоизменению, или формообразованию, на уровне словообразования аффиксы выступают как частицы деривационные. Первые соответственно образуют класс словоизменительных, или формообразующих, морфем, вторые - словообразовательных.

Список использованной литературы:

1. Жабборова С.Т. Способы повысить интерес студентов к изучению темы и объем самостоятельной работы. Международный научный журнал. Экономика и социум. № 6 (73) -с.: 2020.

2. Усмонов Н.Я. Лингводидактический потенциал мультипликационных фильмов в обучении русскому языку как иностранному языку. Международный научный журнал. Вопросы науки и образования. № 11 (95) -с.: 2020.

3. Жалолов Ш.У. Развитие у учащихся самостоятельности и коммуникативных способностей как основная цель обучения. Международный научный журнал. Экономика и социум. № 2 (81) -с.: 2021.

О ВЛИЯНИИ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ИНТЕРАКТИВНОЕ ОБУЧЕНИЕ

Тохтаева М.Р.
Жабборова А.И.
Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. Данная статья посвящена анализу воздействия информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) на процессы интерактивного обучения. В работе рассматриваются основные аспекты внедрения ИКТ в образовательные практики, влияние современных технологий на активное взаимодействие учащихся и преподавателей.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, говорение, аудирование, чтение, письмо, внедрение, педагог, цифровая среда.

В современном мире, где технологии проникают во все сферы нашей жизни, образование не остается в стороне. Роль информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в процессе обучения становится все более значимой. Эти технологии не только предоставляют доступ к огромному объему информации, но и трансформируют методы обучения, создавая новые возможности для интерактивности и индивидуализации образовательного процесса.

Сфера их применения расширяется день ото дня, а технические средства становятся неотъемлемой частью образовательного процесса. Для обучения молодежи иностранному языку через компьютер, в первую очередь, сам преподаватель должен уметь пользоваться компьютерными технологиями на профессиональном уровне. Использование этого уровня включает в себя не только умение в полной мере использовать имеющиеся возможности компьютера, но и умение организовывать на его основе новые образовательные программы. Для того чтобы стать педагогом такого уровня, каждому учителю иностранного языка необходимо больше работать над собой в сфере современных технологий. Компьютерное обучение иностранному языку имеет ряд преимуществ перед традиционными методами обучения. В первую очередь, у ученика, изучающего иностранный язык на основе компьютерных технологий, будет возможность проверить свои навыки в четырех областях языка (говорение, чтение, аудирование и письмо). В настоящее время это возможно с помощью продвинутых программ. Нужно только уметь правильно направить ученика на этот метод обучения

ИКТ открывают двери к мировым знаниям, предоставляя учащимся доступ к разнообразным онлайн-ресурсам, электронным библиотекам и образовательным платформам. Это обогащает учебный материал и расширяет горизонты студентов, предоставляя им возможность изучать актуальную и разнообразную информацию.

Внедрение интерактивных методов обучения с использованием ИКТ позволяет студентам активно взаимодействовать с учебным материалом. Это включает в себя использование виртуальных лабораторий, образовательных игр, онлайн-дискуссий и других инструментов, способствующих более глубокому усвоению знаний.

Обучение с использованием ИКТ не только предоставляет знания по конкретным предметам, но и развивает цифровые навыки, необходимые в современном обществе. Это включает в себя умение работать с информацией, критически мыслить, решать проблемы, а также эффективно коммуницировать в цифровой среде.

ИКТ позволяют создавать персонализированные образовательные планы, учитывая потребности каждого учащегося. Адаптивные образовательные платформы и программы обеспечивают возможность учиться в темпе, соответствующем индивидуальным особенностям студента.

Виртуальные классы, дистанционные обучающие платформы и онлайн-курсы обеспечивают гибкость и доступность образования. Это особенно важно в ситуациях, когда традиционное присутственное обучение сталкивается с ограничениями.

ИКТ переформатируют образование, делая его более доступным, интерактивным и адаптированным к потребностям современного общества. Их роль в обучении становится неотъемлемым компонентом успешного образовательного процесса, способствуя развитию компетентных и готовых к вызовам будущего специалистов.

Используемая литература:

1. Антипова, М. В. Формирование ИКТ-умений школьников на уроках русского языка и литературы [Текст] / М. В. Антипова // Наука и культура России : материалы IX международной научно-практической конференции, посвященной Дню славянской письменности и культуры памяти святых равноапостольных Кирилла и Мефодия : сб. статей / сост. А. В. Ковтунов (пред.) и др. – Самара : СамГУПС, 2012. – С. 40-43.
2. Апатова, Н. В. Информационные технологии в школьном образовании [Текст] / Н. В. Апатова. – Москва : Школа-Пресс, 2002. – 120 с.
3. Бабич, И. Н. Новые образовательные технологии в век информации [Текст] / И. Н. Бабич // Материалы XIV Международной конференции «Применение новых технологий в образовании» – Троицк : МОО "Фонд новых технологий в образовании "Байтик", 2003. – С. 68-70.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБОГАЩЕНИЯ СЛОВАРНОГО ЗАПАСА УЧАЩИХСЯ

Тохтаева М.
Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. Статья посвящено анализу теоретических основ обогащения словарного запаса учащихся.

Ключевые слова: словарный запас, контекстуальное обучение, дидактическая игра, лексическое значение.

Развитие словарного запаса является ключевым аспектом языкового образования. Усвоение богатого и разнообразного словаря не только способствует эффективному общению, но и обогащает когнитивные навыки учащихся. В этой статье рассмотрим теоретические основы, лежащие в основе обогащения словарного запаса в процессе обучения.

Поскольку дети младшего школьного возраста имеют свои психологические особенности, о которых говорилось выше, то методы и приемы на уроках в младшей школе должны носить специфический характер, в частности на уроках должны сочетаться различные виды деятельности учащихся, вводиться элементы игры, что способствует повышению интереса к уроку, занимательности самих уроков.

Одним из наиболее действенных средств, способных вызвать интерес к занятиям по русскому языку, является дидактическая игра. Цель игры пробудить интерес к познанию, науке, книге, учению. В младшем школьном возрасте игра наряду с учением занимает важное место в развитии ребенка. При включении детей в ситуацию дидактической игры интерес к учебной деятельности резко возрастает, изучаемый материал становится для них более доступным, работоспособность значительно повышается.

Контекстуальное обучение предполагает усвоение новых слов в их натуральной среде, через чтение и общение. Это важное теоретическое основание, поскольку обеспечивает не только запоминание отдельных слов, но и понимание их использования в различных контекстах.

Исследования в области контекстуальной семантики подчеркивают значение взаимосвязи слов в предложении. Этот подход позволяет учащимся не только запоминать слова, но и строить связи между ними, что способствует более глубокому пониманию языковой структуры.

Понимание не только значения отдельных слов, но и их лексической грамотности играет важную роль. Учащиеся, освоившие основы лексической грамотности, более успешно могут использовать слова в различных формах и контекстах.

Современные технологии предоставляют обширные возможности для эффективного обучения новым словам. Мобильные приложения, интерактивные онлайн-ресурсы и компьютерные программы делают процесс обучения более увлекательным и доступным.

Игровой метод обучения эффективно вовлекает учащихся в процесс. Словесные игры, кроссворды, и другие лексические игры не только развивают интерес к изучению языка, но и способствуют более глубокому усвоению слов.

Теоретические основы обогащения словарного запаса предоставляют устойчивую платформу для разработки методик и стратегий в области обучения языку. Эффективное использование этих основ может значительно повысить эффективность процесса обучения и содействовать формированию богатого словарного запаса у учащихся.

Используемая литература:

1. Активизация словаря младших школьников //Начальная школа. - 2003. -№4.

2. Баранов М.Т. Научно-методические основы обогащения словарного запаса школьника в процессе изучения русского языка. - Док. дисс. М., 1985.

3. Борисенко И. В. Развитие чувства орфографической формы у младших школьников на основе чтения./Начальная школа.- № 11/12 – 1987.

4. Буслаев Ф.И. О преподавании отечественного языка // Буслаев Ф.И. Преподавание отечественного языка. - М., 1992 г.

5. Выготский Л. С. Основы педологии. Л., 1975.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ ПАДЕЖА

Тургиналиев Манас
Студент
Чирчикского государственного педагогического университета
Научный руководитель: **Хамидуллаева.Г.А**
г Чирчик.Узбекистан
mturginaliev@gmail.com

Аннотация: В данном тезисе заключается в описании и анализе понятия «падеж», выявлении особенностей представления падежной системы русского языка, своеобразия методической подачи материала младшим и средним школьникам с учетом возрастной психологии.

Ключевые слова: падеж, местный падеж, падежная система, категория, косвенная.

Категория падежа является одной из важнейших категорий имени. У исследователей различных языков существуют разногласия о понимании данной категории. Начинаются эти разногласия уже с интерпретации термина «падеж».

В.В. Виноградов дает нам такое определение понятия «падеж»: «Падеж – это форма имени, выражающее его отношение к другим словам в речи. В падежных формах имени существительного отражено понимание связей между предметами, явлениями, действиями и качествами в мире

материальной действительности». Эти связи очень разнообразны и касаются «пространственных, временных, притяжательных, причинных, целевых и других отвлеченных отношений».

В Лингвистическом энциклопедическом словаре (ЛЭС) приведено следующее определение категории падежа: «Падеж – это грамматическая категория имени, выражающая его синтаксические отношения к другим словам высказывания или высказывания в целом, а также всякая отдельная граммема этой категории (конкретный падеж)».

В Современном русском языке под редакцией В.А. Белошапковой категория падежа определяется как «грамматическая категория имени существительного, выражающая отношение обозначаемого им предмета к другим предметам, действиям, признакам». Она представляет собой «… словоизменительную категорию, благодаря которой могут противопоставляться словоформы, лишенные каких бы то ни было неформальных – смысловых и «связывающих различий».

В традиционном понимании падеж – это словоизменительная категория, которая реализуется через конкретный падеж, представляющий собой «специфическое для данного языка соответствие между набором

синтаксических (или семантических) функций существительного и набором морфологических показателей».

Категория падежа является шестичленной. Ее составляют именительный, родительный, дательный, винительный, творительный, предложный падежи. Термин «падеж» восходит к греческому ptosis и латинскому casus – падение. В нем отражено словоизменение по падежам как иерархическая система форм.

Главным (прямым) в этой иерархии является именительный падеж, а все остальные падежи (косвенные) являются отклонениями от него.

Говоря о формах и функциях падежей, В.В. Виноградов указывает, что семантика падежей определяется не только падежной формой, но и формой и значением управляющего и управляемого слов, а также семантикой предлога и глагола. О подобной реализации падежных значений он писал, что падежи «являются в большинстве случаев не формами простого, а формами соотношения. Зависимость падежа от глагола или другого имени мотивирована двусторонне – не только формой и значением управляемого слова, но и формой и значением самого падежа…».

Вклад В.В. Виноградова в изучение категории падежа не ограничился определением понятия «падеж». В своем фундаментальном труде «Русский язык. Грамматическое учение о слове» он привел полное описание падежной системы современного русского языка, проанализировал ее терминологию, раскрыл многообразие значений всех падежных форм.

Особое место В.В. Виноградов уделил проблеме структуры родительного падежа. Анализируя его функции, он приходит к выводу, что в родительном падеже сталкиваются две грамматические категории, что объясняется с одной стороны, влиянием предлога, а с другой – «является остатком прошлых стадий языкового развития».

В употреблении родительного падежа он выделил «четыре основных круга падежных значений»:

1. Родительный определительный падеж (например, правила игры, стол красного дерева, мальчик десяти лет);
2. Количественно-определительный падеж (например, фунт табаку, купить хлеба, глаза полные слез);

3. Родительный падеж в причинно-целевом значении или в значении внутреннего основания с предлогами: из (из милости), из-за (из-за пустяков), от (похудеть от забот), с (с радости, со страху);

4. Родительный даты (например, двадцать пятое марта 1935 года).

В.В. Виноградов отмечает, что в родительном падеже полуслились две грамматические категории: собственно родительный и количественно-определительный падежи.

Подводя итоги описания падежной системы русского языка и ее анализа, Виноградов заключает, что в современном русском намечается восемь основных падежей: именительный, родительный, количественно-отделительный, дательный, винительный, творительный, местный и изъяснительно-предложный. Однако, по мнению Виноградова, эти восемь падежей в аналитическом, предложном употреблении превосходят их синтетические употребления как по богатству, так и по разнообразию функций.

Другой языковед, Р.О. Якобсон не дает нам точных однозначных формулировок определения понятия «падеж». Он выводит его опосредованно, через анализ функций падежей. В статье «К общему учению о падеже» он попытался «вскрыть морфологические корреляции, составляющие систему современного русского падежа».

Литература:

Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове): учеб. пособ. для студ. филол. спец. ун-тов. Изд-е 2-е. М.: Высш. школа, 1972.

Лингвистический энциклопедический словарь / [Науч.-ред. совет изд-ва "Сов. энцикл.", Ин-т языкознания АН СССР]; Гл. ред. В. Н. Ярцева. - Москва : Сов. энцикл., 1990.

Современный русский язык: учеб. для филол. спец. ун-тов/ Под ред. В.А. Белошапковой. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1989.

Лингвистический энциклопедический словарь / [Науч.-ред. совет изд-ва "Сов. энцикл.", Ин-т языкознания АН СССР]; Гл. ред. В. Н. Ярцева. - Москва : Сов. энцикл., 1990.

Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове): учеб. пособ. для студ. филол. спец. ун-тов. Изд-е 2-е. М.: Высш. школа, 1972.

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ

Убайдуллаева С.
Тилаганова Н.
Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье показаны понятия компетенции и компетентности, сходства и различия между ними. Указаны виды профессиональных педагогических компетенций. Описаны этапы формирования педагогической компетентности.

Ключевые слова: компетентность, компетентность, профессионализм, стратегия, профессиональные педагогические компетенции.

Современному обществу требуется, чтобы система образования воспитывала высококвалифицированных, целеустремленных, конкурентоспособных, предприимчивых, духовно и физически здоровых людей. В Стратегии действий по дальнейшему развитию

Республики Узбекистан на 2017-2021 годы поставлена задача «воспитания высокообразованного и интеллектуально развитого поколения, создания резерва компетентных научно-педагогических кадров в высших учебных заведениях». Компетентный педагог – кто он? Возникают вопросы, например, как происходит процесс его формирования. В данном контексте важно определить значение понятий «компетентность» и «компетентность».

Понятия профессионализма и компетентности имеют общие черты. Следует отметить, что люди, полностью соответствующие установленным требованиям и стандартам, не всегда становятся настоящими профессионалами, поскольку некоторые не умеют применять знания на практике, поэтому такая педагогическая деятельность остается малоэффективной. Профессионально-педагогические компетенции целесообразно разделить на отдельные виды:

Формирование профессиональной компетентности – это постепенный и непрерывный процесс. Его можно разделить на следующие этапы: Получение специальной информации, приобретение практических знаний и навыков, повышение квалификации, прохождение специальных курсов и тренингов, приобретение профессионального опыта, достижение профессионализма в своей области, повышается компетентность педагога за счет приобретения опыта и новых знаний.

Как только вы поймете, что такое компетентность, несложно определить ее уровни. Можно предложить следующий алгоритм построения модели компетенций:

1 этап – разработка должностной инструкции. На данном этапе важно четко указать виды компетенций, необходимых для должности.

2 этап - определение скорости проверки. Это зависит от особенностей учебного заведения и обмена кадрами.

3 шаг – утверждение порядка проведения теста или экзамена на основе сравнения по каждой позиции.

4 этап- сдать зачет или экзамен.

5 этап - анализ и систематизация данных.

6 этап – принятие решения по результатам оценки: направление на дальнейшее обучение, перевод на другую должность, увольнение.

7 этап - сделать итоговый анализ эффективности оценки авторитета и работы образовательного учреждения за отчетный период.

8 этап – полностью разработать тематическое исследование рисков и барьеров. Какие компетенции следует применять к любой работе, так это приобретение конкретных или основных компетенций.

К компетенциям личной эффективности, наряду с личностными качествами педагога, относятся: зрелость, стремление к росту, например, поиск профессиональных ценностей, творческие способности; достаточное самосознание и уверенность в себе; гибкость, готовность к изменениям; знать деловой этикет; самоконтроль стресса.

Таким образом, формирование педагогической компетентности представляет собой поэтапный и непрерывный процесс. Она начинается в высшем учебном заведении и продолжается на рабочем месте под присмотром опытных наставников. Не следует забывать, что высокая профессиональная компетентность – это не только уровень знаний, но и практические навыки, опыт и личные качества работника.

Используемая литература:

1. Avlaev Orif Umirovich, & Abdujalilova Shoira Abdumajitovna. (2020). The Role of Social Intelligence in Personality Maturity. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24(4), 3983-3991.

2. Эрназарова Г. О., & Исламова М. Ш. (2019). Совершенствование подготовки к профессии учащихся профессиональных колледжей на основе акмеологического подхода. Pedagogy & Psychology Theory and practice International Scientific Journal, 6(26), 52-55.

3. Золотых, Н. В., & Хайтметов, Р. К. (2020). Условия формирования компетентности будущего педагога в личностно-развивающей воспитательной деятельности. Academic Research in Educational Sciences, 1(2), 113-119.

ПСИХОЛОГИЗМ В РОМАНЕ "ПРЕСТУПЛЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ"

Уктамова У.
Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. Статья фокусируется на анализе психологических аспектов персонажей и событий в произведении Ф.М. Достоевского. Работа раскрывает глубину характеров, освещает внутренние конфликты главного героя, Родиона Раскольникова, и других персонажей, а также исследует влияние психологических мотиваций на развитие сюжета.

Ключевые слова: психологизм, роман, анархический бунт, теория Раскольникова.

"Психологизм-это достаточно полное, подробное и глубокое изображение чувств, мыслей и переживаний литературного персонажа с помощью специфических средств художественной литературы".

Каждый литературный герой имеет свой внутренний мир. И этот герой стоит со своим внутренним миром в центре литературном произведении. Главный герой романа " Преступление и наказание" Родион Раскольников. Автор романа Ф.М.Достоевский описывает внутренний мир Раскольникова по его поступкам. В его поступках, высказываниях и переживаниях видно высокое чувство человеческого достоинства, благородство, бескорыстие. Он воспринимает чужую боль острее собственной: рискую жизнью, спасает из огня детей; делится последним с отцом умершего товарища; сам нищий, даёт деньги на похороны едва знакомого ему Мармеладова.

"Боль о человеке"-это основное чувство Достоевского, протестующего против социальных устоев жизни, против положения "когда человеку некуда идти", находятся герои романа, ужасны. Теснота, удушливая скученность людей, ютяхщихся на аршине пространства, усугубляется духовном одиночеством человека в толпе. Люди относятся друг к другу с недоверием, с подозрением; их объединяет лишь любопытство к несчастьям ближних. "Боль о человеке" проявляется и в том подходе, который использует Достоевский в создании образов, в показе мельчайшей эволюции человеческой души, в глубоком психологизме. Эта фраза выражается и в выборе конфликта. Конфликт романа - это борьба теории с жизнью. Это и мучительное столкновение характеров, воплощающих разные идейные принципы. Это и борьба теории- с жизнью в душе героев.

"Я не психолог, говорил о себе Достоевский, - я только реалист в высшем смысле, то есть изображаю все глубины души человеческой". Великий писатель недоверчиво относился к самому слову "психология", называя стоящее за ним понятие "палкой о двух концах". Исходя из этого,

можно прийти к утверждению, что романы Достоевского, в том числе и "Преступление и наказание", не следует считать психологическими романами в традиционном понимании этого жанра. Однако субъективность авторского восприятия вступает в некоторое противоречие с общепринятым понятием психологического романа того жанра, развитие которого в России начинается Лермонтовского "Герой нашего времени".

Таким образом, используя разные художественные средства, Достоевский рассматривает человека на новом, прежде не изученным другими писателями, уровне. Реализм Достоевского-философский, психологический. Художественный метод писателя основан на обостренном внимании к наиболее запутанным и противоречивым формам жизни и общественного сознания его эпохи. Раскрывая нам самые глубины души героев, Достоевский прежде всего выступает против своеволия и вседозволенности, противопоставляя этим разрушительным идеям убеждение в несокрушимости идеалов христианского человеколюбия и основанного на них духовного естества человека.

В романе "Преступление и наказание" автор нарисовал перед нами правдивую картину страдания человека под гнетом бедности и социальной несправедливости и ясно показал, какие уродливые, антигуманные идеи рождаются на этой почве. Разоблачая индивидуализм и своеволие теории Раскольникова, Достоевский приходит к выводу, что анархический бунт несет обезделенным людям только несчастье и страдание.

Используемая литература:

1. Есин А.Б. Психологизм русской классической литературы: Книга для учителя / А.Б. Есин. –М: Просвещение, 1988. [1, С. 18]
2. Достоевский Ф.М. Полное собрание сочинений: в 30 т / Ф.М. Достоевский. –Л.: Наука 1972-1990. [2, С. 65]
3. Карякин Ю.Ф Самообман Раскольникова. Москва, «Художественная литература», 1976.

ФОРМИРОВАНИЕ «ВЕЧНЫХ ТЕМ» В ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ДРАМАХ А.Н.ОСТРОВСКОГО

Уразбекова С.
Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. Статья представляет собой аналитическое обращение к символическим элементам в литературном произведении. Статья освещает роль символизма в создании образов персонажей и динамике сюжета, раскрывая глубинные смыслы, которые автор вкладывает в символические аспекты повествования.

Ключевые слова: вечные темы, психологическая драма, драматургия, сцена, классицизм.

Заслуги Островского перед русской драматургией, перед отечественным театром огромны. За почти сорок лет творческой деятельности А.Н. Островский создал богатейший репертуар: около пятидесяти оригинальных пьес, несколько пьес, написанных в соавторстве. Он занимался также переводами и переделками пьес других авторов. В свое время, приветствуя драматурга в связи с 35-летием его творческого пути, И.А. Гончаров писал: «Литературе Вы принесли в дар целую

библиотеку художественных произведений, для сцены создали свой особый мир. Вы один достроили здание, в основание которого положили краеугольные камни Фонвизин, Грибоедов, Гоголь. Но только после Вас мы, русские, можем с гордостью сказать: «У нас есть свой русский, национальный театр. Он по справедливости должен называться «Театр Островского».

Талант Островского, продолжавшего лучшие традиции классической отечественной драматургии, утверждавшего драматургию социальных характеров и нравов, глубокого и широкого обобщения, оказал определяющее влияние на все последующее развитие прогрессивной русской драматургии. В большей или меньшей степени у него учились и из него исходили и Л. Толстой, и Чехов. Именно с той линией русской психологической драматургии, которую так великолепно представлял Островский, связана и драматургия Горького. Драматургическому мастерству Островского учатся и долго будут учиться и современные авторы.

Справедливо будет отметить, что и до Островского прогрессивная русская драматургия обладала великолепными пьесами. Вспомним «Недоросля» Фонвизина, «Горе от ума» Грибоедова, «Бориса Годунова» Пушкина, «Ревизора» Гоголя и «Маскарад» Лермонтова. Каждая из этих пьес могла бы обогатить и украсить, о чем справедливо писал еще Белинский, литературу любой западноевропейской страны.

Но этих пьес было слишком мало. И не они определяли состояние театрального репертуара. Образно говоря, они возвышались над уровнем массовой драматургии как одинокие, редкие горы в бескрайней пустынной равнине. Подавляющую часть пьес, заполонивших тогдашнюю театральную сцену, составляли переводы пустых, легкомысленных водевилей и душещипательных мелодрам, сотканных из ужасов и преступлений. И водевили, и мелодрамы, страшно далекие от реальной жизни, тем более, от реальной российской действительности не были даже ее тенью.

Островский пришел в литературу как создатель национально-самобытного театрального стиля, опирающегося в поэтике на фольклорную традицию. Это оказалось возможно потому, что он начинал с изображения патриархальных слоев русского народа, сохранивших допетровский, почти неевропеизированный семейно-бытовой и культурный уклад. Это была еще «доличностная» среда, для изображения ее могла быть максимально широко использована поэтика фольклора с ее предельной обобщенностью, с устойчивыми типами, как бы сразу узнаваемыми слушателями и зрителями, и даже с повторяющейся основной сюжетной ситуацией – борьбой влюбленных за свое счастье. На этой основе и был создан тип народной психологической комедии Островского. Важно понять, чем же предопределилось наличие именно психологической драмы в творчестве Александра Николаевича Островского. Прежде всего, на наш взгляд, тем, что свои произведения он изначально создавал для театра, для сценического воплощения. Спектакль был для Островского наиболее полноценной формой публикации пьесы. Только при сценическом исполнении драматический вымысел автора получает вполне законченную форму и производит именно то психологическое воздействие, достижение которого автор ставил себе целью. Кроме того, в эпоху Островского театральная публика была более демократичной, более «пестрой» по своему социальному и образовательному уровню, чем читатели. По мнению Островского, для восприятия художественной литературы нужен некоторый уровень образования и привычка к серьезному чтению. Зритель же может идти в театр просто для развлечения, и дело театра и драматурга, чтобы спектакль стал и удовольствием, и нравственным уроком. Другими словами, театральное действо должно оказать на зрителя максимальное психологическое воздействие. Ориентация на сценическое бытие драмы обуславливает и особое внимание автора к психологическим

характеристикам каждого героя: как главного, так и второстепенного персонажа. Психологизм описания природы предопределял будущие декорации места действия.

Островский изображал в своих пьесах прозу жизни, обычных людей в повседневных обстоятельствах. Но эту прозу жизни он возводил в рамку художественных типов огромнейшего обобщения. Беря содержанием своих пьес общечеловеческие проблемы зла и добра, правды и несправедливости, красоты и безобразия, Островский пережил свое время и вошел в нашу эпоху как ее современник. Его психологические драмы актуальны и сегодня, бесспорно являясь классическими образцами жанра.

Используемая литература:

1. Бугров Б.С., Голубков М.М. Русская литература 19-20 веков. – М.: Аспект Пресс, 2000, с. 202.
2. Журавлева А.И. Некрасов В.Н. Театр А.Н. Островского. – М.: Искусство, 1996, с. 8.
3. Котикова П.Б. Голос зрителя – современника. (Ф.А. Кони об А.Н. Островском)//Литература в школе. – 1998. - №3. – С. 18-22.

ДОСТОЕВСКИЙ И БУЛЬВАРНАЯ ЛИТЕРАТУРА: «ПРЕСТУПЛЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ»

Файзиева Ш. У.
Чирчикский государственный педагогический университет
Научный руководитель: **Шукурова М. А.**

Аннотация: В статье рассматривается круг аспектов, которые указывают на связь романа Ф. М. Достоевского «Преступление и наказание» с жанром бульварной литературы в целом и «Парижскими тайнами» Эжена Сю в частности. Рассматриваются как особенности построения сюжета, характерные и для «Преступления и наказания», и для бульварного романа (совпадения, обилие мелодраматических сцен, сюжетных линий и персонажей), так и отдельные характеры (Сонечка, семейство Мармеладовых, Свидригайлов), чьи образы имеют точки пересечения с типами героев бульварной литературы. Проводится сопоставление образов Сонечки Мармеладовой и Лилии-Марии («Парижские тайны» Э. Сю), в результате чего находится не только портретное сходство героинь, но и общие черты характеров и похожая судьба. Отмечается также и разнородность среды, характерная как для жанра бульварного романа, так и для «Преступления и наказания».

Ключевые слова: бульварный роман, Достоевский, «Преступление и наказание», Эжен Сю, «Парижские тайны».

Ф. М. Достоевского часто обвиняли в том, что в своих произведениях он использует приемы, характерные для жанра бульварной литературы. Надо сказать, что автор «Преступления и наказания» вовсе не опровергал подобные нападки, даже напротив – соглашался с тем, что в его работах действительно много черт, которые напоминают о бульварном романе или романе-фельетоне .

К проблеме влияния на творчество Достоевского бульварного жанра обращались неоднократно М. М. Бахтин, Л. П. Гроссман, П. Мейер и ряд других исследователей, как отечественных, так и зарубежных.

Сначала определим особенности этого жанра. Под *бульварной литературой* принято подразумевать жанр приключенческой литературы, в произведениях которой действие происходит в современной автору эпохе (в отличие от исторических романов), а также делается обязательный акцент на освещении социальных проблем общества. Этот тип романа печатался с 1830-х гг. в виде небольших главок в журналах, из-за чего авторам приходилось заканчивать каждую часть таким образом, чтобы читатель непременно купил следующий номер, что немного напоминает издание комиксов в наше время. Для того чтобы лучше понять, что же такое бульварный жанр, позволим себе обратиться к истокам этой литературной традиции.

Бульварная литература восходит своими корнями к творчеству французского писателя Эжена Сю, главным образом к его самому известному произведению «Парижские тайны». Роман этот повествует о жизни парижского дна, среди типичных представителей которого затерялась случайно дочь герцога Родольфа Лилия-Мария, которая сама не знает о своем происхождении и становится публичной женщиной, принуждаемая к этому жестокой сводней Людоедкой и безденежьем. Отец ее, глава выдуманного Эженом Сю небольшого европейского государства, уже больше десятка лет оплакивает свою дочь, считая ее погибшей в младенчестве, и пытается развеять свою грусть, путешествуя инкогнито в одежде простолюдина по городам и весям, творя добрые дела: помогая людям бедным и добродетельным, он не забывает карать злых и жестоких.

На протяжении всего произведения главные герои встречают множество представителей как парижского дна, так и аристократии, причем среди сильных мира сего людей подлых и злых даже больше, чем в среде воров, убийц, каторжников и других парий общества. Весь роман строится на невероятных совпадениях: Родольф встречается со своей дочерью в многомиллионном Париже абсолютно случайно, спасая ее от бандитов; совершенно случайно выживает баронесса Сара: войди нож в ее тело чуть глубже – и она была бы мертва; Лилия-Мария спасается тоже случайно, в последний миг вытащенная подругой из воды; тему счастливых спасений закрыть можно апофеозом – Родольфа спасает его верный друг Поножовщик, преградивший путь кинжала к сердцу герцога своим телом... Кроме того, случайно жена встречает супруга, исчезнувшего много лет тому назад, случайно раскрывается множество заговоров против главных героев и т. д.

Собственно же сюжет строится на множестве линий, среди которых главной, магистральной является поиск Родольфом своей дочери и последующее вызволение ее из различных неприятностей, чинимых баронессой Сарой. Линии же второстепенные призваны отвлекать читателя от основной, разворачивая перед ним истории жизней людей, косвенно связанных с Родольфом или Лилией-Марией и невольно вовлеченных в интриги вокруг герцога. Истории эти касаются как аристократов, так и бедных людей, причем на контрасте нищеты и роскоши Эжен Сю строит многие свои обличающие отступления, обвиняя общество в черствости и эгоизме. «Парижские тайны» – роман достаточно внушительного объема, а потому вовсе не удивительно, что и сюжетных линий, и персонажей в нем немало, ведь автору стоило больших трудов удерживать внимание читателя, печатая свое произведение главками на протяжении почти полутора лет в французском «Journal des Débats Politiques et Littéraires».

Более поздние романы бульварного жанра, выпускавшиеся уже после успеха «Парижских тайн», во многом подражали произведению Сю. За «Парижскими» последовали «Лондонские тайны» Поля Феваля, многочисленные романы Поля де Кока, из которых наиболее известна одна только «Вишенка», а также «Петербургские трущобы» Всеволода Крестовского.

Достоевский, несомненно, был знаком с литературой подобного толка. Скорее, было бы странным, если бы он не читал бульварных романов, ведь ими в его эпоху были увлечены

решительно все. Белинский писал рецензии на романы Эжена Сю, многие литераторы вдохновлялись и творили в бульварном жанре, подделываясь под манеру автора «Парижских тайн», а сам Достоевский собирался даже перевести «Матильду», но не закончил работу над переводом. Тем не менее уже само это решение говорит об очень многом, а именно о том, что для Достоевского Эжен Сю как автор был необычайно важен, ведь он выбирал произведения для перевода невероятно привередливо (из полностью переведенных Достоевским романов значится лишь «Евгения Гранде» Бальзака, которым он был увлечен всю свою жизнь). Поэтому нельзя не согласиться с тем, что основатель жанра бульварной литературы Эжен Сю и его произведения, в особенности главное из них – «Парижские тайны», чрезвычайно серьезно повлияли на творчество великого русского писателя. Что же касается бульварной традиции в целом, то ее отзвуки, несомненно, присутствуют в любом из романов

Если рассмотреть некоторые жанровые и стилистические особенности романа «Преступление и наказание», которые роднят данное произведение Достоевского с жанром бульварной литературы.

Сюжет и персонажи романа «Преступление и наказание» имеют немало точек пересечения с сюжетом типичного бульварного романа. Уже сама *разнородная среда*, описываемая Достоевским, напоминает нам о нем, ведь лишь для бульварного жанра характерно такое смешение сословий. На страницах произведения Достоевского действуют как пьяница Мармеладов, так и дворянин с достатком Свидригайлов, как преступник Раскольников, так и следователь Порфирий Петрович, как добродетельная Авдотья Романовна, так и проститутка Сонечка.

При этом, как и в романах Сю, большее участие и симпатию вызывают скорее представители маргинального общества, нежели аристократия и люди с положением и капиталом, даже при том, что в романе Достоевского гораздо сложнее, нежели в произведениях Сю, выделить однозначно положительных и отрицательных персонажей. Свидригайлов, Лужин, старуха-процентщица – персонажи с положением в обществе и имеющие некоторый достаток – не вызывают в читателе сочувствия, в отличие от Раскольниковых, Разумихина и семьи Мармеладовых.

Образ Сонечки Мармеладовой во многом напоминает образ другой ангелоподобной девушки, попавшей на панель из-за нищеты, а именно – Лилии-Марии из романа Эжена Сю «Парижские тайны». Сходство между образами Сонечки Мармеладовой и Лилии-Марии находится уже на уровне внешнего вида. Обе девушки юны: Сонечке около восемнадцати, а героине Сю «...шестнадцать с половиной лет», обе миловидны, обе выглядят нетипично для той среды, в которой вынуждены существовать, обе блондинки. Даже описание Достоевским и Сю своих персонажей очень схоже: «У нее чистый, белоснежный лоб и лицо безупречно овальной формы; длинные, слегка загнутые ресницы наполовину затеняют ее большие голубые глаза. Пушок ранней юности покрывает округлые румяные щеки. Ее алый ротик, тонкий и прямой нос, подбородок с ямочкой ласкают взор своим изяществом. На ее нежных, как атлас, висках закругляются две великолепные пепельные косы, которые, оставив на виду розовые, как лепестки роз, мочки ушей, исчезают под тугими складками ситцевого платка в голубую клетку, завязанного по-простонародному надо лбом»; «Соня была малого роста, лет восемнадцати, худенькая, но довольно хорошенькая блондинка, с замечательными голубыми глазами».

Однако стоит сказать, что трагедия Сонечки намного глубже, чем трагедия Лилии-Марии: если героиня Сю не знает о глубине своего падения и относится к нему достаточно спокойно на момент пребывания на парижском дне общества (христианство войдет в ее жизнь позже, когда Родольф вытащит девушку из губительной среды и поселит вдали от города), то Сонечка сознает,

как она пала, потому что уже на момент своего грехопадения она верила в Бога и понимала, какой же именно страшный грех совершает.

При этом героиня Достоевского более жизнестойка, нежели Лилия-Мария. Дело в том, что в последних главах романа Эжен Сю перебрал множество способов решения ее судьбы уже при дворе отца-правителя Родольфа, под новым именем, с новой биографией, в среде, где ее прошлое было для всех глубокой тайной. Видно, что Сю пытался и выдать ее замуж за прекрасного принца (но Лилия-Мария отказывается, хотя и любит этого молодого человека: отказывается оттого, что греховное прошлое имеет слишком сильное влияние на нее), и посвятить ее жизнь духовному спасению, поместив в монастырь, но в итоге, судя по всему, приходит к выводу, что с такой биографией героиня не будет счастлива никогда и заканчивает роман смертью Лилии-Марии от болезни, окруженной любящими девушку монахинями и не раскрывшей свой секрет даже им. Что же касается судьбы Сонечки Мармеладовой, то ей повезло намного больше. Причиной этого, как нам кажется, является коренное различие в причине, по которой героини идут на панель: если Лилия-Мария идет из-за себя, из-за своей нищеты, то Сонечка идет ради своей семьи, ради спасения других. Кроме того, Лилии-Марии почти никого не пришлось спасать и «вести к свету» и после того, как ее спас Родольф от злой Людоедки; перевоспитанная героиней Волчица способна сама следовать по своему новому жизненному пути, не нуждаясь в помощи. Герцог, столь нежно любящий Лилию-Марию, тоже чувствует тяжесть на душе от того факта, что его дочь занималась таким презираемым ремеслом, и лишь усугубляет грусть девушки, окружив все тайной. Героиня Сю не может довериться никому, даже любимому ею человеку, тогда как Сонечке нет нужды скрываться; кроме того, у нее есть Родион, которого она любит и с которым она вместе ушла в Сибирь. Из-за того, что Сонечка посвящает жизнь другим, она остается жить; из-за того, что все блестящее настоящее перекрывается недостойным прошлым без попытки покаяния во всеуслышание для героини Сю – она умирает.

Здесь же стоит указать и на одну очень важную черту, которая отличает роман Достоевского от бульварного жанра. Психологизм прозы русского автора абсолютно не свойственен литературе бульварной, персонажи которой лишены столь глубоких переживаний и противоречий, содержащихся в «Преступлении и наказании». Если герои Эжена Сю, Поля де Кока и других представителей жанра достаточно типичны, схожи друг с другом и ходульны, то персонажи Достоевского обладают глубокой индивидуальностью, собственной философией и сложным внутренним миром, которые в корне отличают их от первых.

Используемая литература:

1. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского. – М.: Азбука-классика, 2016. – 416 с.

3. Гроссман Л. П. Поэтика Достоевского. – М.: ГАХН, 1925. – 188 с.

4. Достоевский Ф. М. Полн. собр. соч.: в 30 т. / подгот. текста и примеч., сост. А. В. Архипова и др. – Т. 6: Преступление и наказание. – Л.: Наука, 1973. – 421 с.

5. Достоевский Ф. М. Полн. собр. соч.: в 30 т./ подгот. текста и примеч., сост. А. В. Архипова и др. – Т. 20: Статьи и заметки: 1862–1865. – Л.: Наука, 1980. – 431 с.

8. Сю Э. Парижские тайны. – М.: Художественная литература, 1989. – Т. 1. – 608 с.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ АНТОНИМЫ И ИХ ФУНКЦИИ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Хайруллайева М. О.

Чирчикский государственный педагогический университет
Научный руководитель: **Шукурова М. А.**

Аннотация: Лексические единицы лексики языка тесно связаны не только на основе их ассоциативной связи, сходства или смежности, как лексико-семантические варианты многозначного слова. Большинство слов языка не содержат признака, способного к противопоставлению, поэтому антонимические отношения для них невозможны, но в переносном смысле они могут приобрести антоним. Таким образом, в контекстуальной антонимии возможны антонимические отношения слов с прямым значением, и тогда эти пары слов несут эмфатическую нагрузку и выполняют особую стилистическую функцию.

Ключевые слова: лексические единицы, антоним, противоположности, словарь антонимов.

Понятия «антоним», «словарь антонимов», играют важную роль в разностороннем развитии речи детей дошкольного возраста. Антонимы являются украшением языка, делают его ярким, живым. Благодаря антонимам речь ребенка становится более выразительной, образной и оживленной. Подбор антонимов способствуют развитию мыслительных способностей дошкольника, так как при составлении антонимической пары необходимо задействовать такие логические операции, как сравнение, сопоставление и противопоставление.

Ряд авторов при определении лексической антонимии центральным понятием выделяют явление противоположности, которая по своей сути может возникать между различными предметами, явлениями и словами, которые им соответствуют.

Л. А. Новиков различает следующие типы противоположности:

– контрарная противоположность – наличие среднего, промежуточного члена между понятиями (большой - средний - маленький);

– комплементарная (или дополнительная) противоположность – между противопоставляемыми понятиями, которые составляют единое целое, и представляющие по своей природе предел, нет промежуточного, либо среднего члена (добрый - злой, мертвый - живой);

– векторная противоположность - разная направленность признаков, движений, действий, свойств (закрыть - открыть, войти - выйти).

Опираясь на труды М. И. Фоминой, под лексическими антонимами понимается соотносительное противопоставление двух и более слов, которые противоположны по общему и наиболее существенному для них семантическому признаку. Соотносительным противопоставление называется потому, что в подобные отношения вступают только те слова, которые находятся в одной и той же лексико-семантической группе.

Лексические антонимы имеют ряд характерных черт:

– общественно-осознанные системные отношения;

– устойчивая принадлежность к определенной лексико-семантической группе;

– регулярное воспроизведение в одних и тех же синтагматических условиях;

– закрепленность в словарном составе;

– относительно устойчивая стилевая принадлежность и стилистическая сущность.

Под словарем антонимов понимается совокупность слов с противоположным значением, которые использует ребенок в своей речи. Словарь антонимов является ярким показателем системности лексики, которая упорядочивается в разнообразных направлениях отношениями противоположности слов по их семантическим свойствам.

Антонимические связи между словами могут устанавливать, как правило, качественные имена прилагательные, а также те имена существительные, глаголы и наречия, которые в своем значении содержат качественный признак. Относительные имена прилагательные, притяжательные имена прилагательные, числительные, имена собственные, имена существительные с конкретным значением – не имеют антонимов.

В. А. Белошапкова выделяет следующие семантические функции антонимов:

– противопоставление;

– взаимоисключение;

– чередование фактов, один из которых не может быть одновременно с другим, но возможен после другого;

– превращение одной противоположности в другую, либо их совмещение;

– охват всего класса предметов, действий, качеств, свойств, явлений при помощи указания на их противоположность.

По данным Л. Л. Касаткина можно выделить следующие виды антонимов по характеру противопоставления:

– антонимы, один из которых обозначает наличие признака, а другой – его отсутствие (грязный – чистый);

– антонимы, один из которых обозначает начало действия или состояния, а второй – прекращение действия или состояния (включить – выключить);

– антонимы, один из которых обозначает большую величину признака, а второй – малую величину (толстый – тонкий);

– антонимы, которые противопоставляются по вкусовым ощущениям (сладкий – кислый);

– антонимы, которые противоположны по пространственной ориентации предмета (низ – верх);

– антонимы, которые противопоставляются по цвету (черный – белый).

По принадлежности к части речи выделяют следующие виды антонимов: антонимы-прилагательные (чистый – грязный), антонимы–существительные (друг – враг), антонимы – глаголы (плакать – смеяться), антонимы–наречия (далеко – близко), антонимы–предлоги (в – из).

Антонимы выступают обычно парой, и для правильного составления антонимической пары необходим:

– достаточный объем словарного запаса;

– сформированность семантических полей;

– активный процесс поиска противоположных слов;

– умение выделять ведущий дифференциальный семантический признак в структуре значения слова;

– умение сопоставлять слова по значимому семантическому признаку.

Можно выделить следующие лексико–семантические группы антонимов: размер (большой – маленький, высокий – низкий и др.), физические свойства (тяжелый - легкий, прочный – хрупкий и др.), время (утро – вечер, день – ночь и др.), внутренние черты (добрый – злой, жадный

– щедрый и др.), внешние качества (грязный – чистый, старый – новый и др.), возраст (молодой

– старый, взрослый – детский и др.) и др.

Основываясь на данных экспериментального исследования, проведённого А. А. Залевской, можно предположить, что члены хорошо усвоенной, либо высокочастотной антонимической пары

хранятся совместно в «поверхностном ярусе лексикона» каждого индивида. Актуализация одного из члена такой пары приводит к автоматическому воспроизведению противоположного члена без обращения к семантике. Важно отметить, что выбор нужного члена антонимической пары происходит на основе предшествующего опыта человека, также содержащего многократное осознание параметра, который лежит в основе соответствующего противопоставления.

Таким образом, под лексическими антонимами понимается пара слов, которая противоположна по общему и наиболее существенному для них семантическому признаку. Под словарем антонимов понимается совокупность слов, которые связаны противоположным значением. Различают антонимы по характеру противопоставления и по принадлежности к определенной части речи. Антонимы могут объединяться в различные лексико-семантические группы, обозначающие размер, физические свойства, внутренние черты, внешние качества и др.

Список использованной литературы:

1. Русский язык /Л. Л. Касаткин, Е. В. Клобуков, Л. П. Крысин и др.; под ред. Л. Л. Касаткина. - М.: Издательский центр Академия, 2005. - 768 с.

2. Современный русский язык /В. А. Белошапкова, Е. А. Брвзгунова, Е. А. Земская и др.; под. ред. В.А. Белошапковой. - М.: Высшая школа, 1989. 800 с

ИЗУЧЕНИЕ РАЗДЕЛА «ЛИТЕРАТУРА» В РАМКАХ ДИСЦИПЛИНЫ «РУССКИЙ ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА» В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ СРЕДНЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Халмуратова Г. А.
Чирчикский государственный педагогический университет
Научный руководитель: **Шукурова М. А.**

Аннотация: в статье затрагиваются вопросы преподавания литературы в среднем профессиональном образовании, обозначаются основные функции преподавателя литературы, определяются межпредметные связи, делается акцент на значимость формирования профессиональных компетенций студентов на занятиях литературы.

Ключевые слова: дисциплина, литература, функции преподавателя литературы, межпредметные связи, профессиональные компетенции, художественный текст, коммуникативно-деятельностный подход, самостоятельная работа студентов, методы преподавания литературы.

В 2015 году Федеральным государственным стандартом продиктовано объединение двух дисциплин «Русский язык» и «Литература» в одну – «Русский язык и литература». Больших изменений это новшество не потребовало, так как количество часов на изучение осталось прежним. Да и появившийся в рабочей программе новоиспечённой дисциплины раздел «Литература» сохранил за собой актуальные и по сей день проблемы.

Век информационных технологий просто поглотил молодое поколение. Особо остро это ощущается при изучении раздела «Литература» дисциплины «Русский язык и литература». Всё сложнее становится ориентировать студентов на чтение художественных текстов посредством работы с книгой. Обучающиеся предпочитают прибегать к онлайн-прочтению или скачиванию сокращённых версий художественных произведений. Из чего следует, что главной целью

преподавателя-филолога по-прежнему остаётся мотивация студентов к непосредственному обращению к книге, как информационному источнику. Это, в свою очередь, не значит, что дополнительные информационные и визуальные источники (художественные и документальные фильмы, видеолекции и телевизионные передачи, аудиокниги) должны быть исключены. Наоборот, самостоятельная работа студентов при изучении раздела «Литература» без них просто невозможна.

Преподаватель литературы, несомненно, должен пересмотреть методологические приоритеты, обуславливающие необходимость организационно-методической перестройки процесса литературного образования в образовательных организациях среднего профессионального образования. Кроме того, методика, разработанная преподавателем, должна отвечать развитию профессиональных качеств студента, актуализации дидактического потенциала художественного текста на основе использования коммуникативно-деятельностного подхода и организации продуктивной творческой деятельности студентов при изучении литературы. В этом направлении неоспоримым помощником может стать аудиторная и внеаудиторная самостоятельная работа, которая в большинстве своём но-сит опережающий характер.

В Мариинско-Посадском филиале ФГБОУ ВО «Поволжский государственный технологический университет» готовят специалистов технологии деревообработки, пожарной безопасности и садово-паркового и ландшафтного строительства. Разрабатывая план самостоятельной работы студента, преподаватель литературы наравне с другими преподавателями должен учитывать характер будущей профессиональной деятельности студентов, делая акцент на заданиях, связанных с информационной деятельностью специалистов данных направлений. Делать это преподавателю литературы немного сложнее, чем остальным педагогам, так как выделять в художественном произведении только интерьер и дизайн (для студентов направления садово-паркового и ландшафтного строительства) или акцентировать внимание на пожарной безопасности помещений (для студентов направления пожарной безопасности) не приведёт к желаемому результату. А в большинстве случаев, даже помешает ответить на основные вопросы при разборе художественного текста. Помощником в этом случае становится анализ языковых особенностей, изобразительно-выразительных средств, художественных приёмов, использованных автором. В результате такой работы происходит активация межпредметных связей.

Студентам, в качестве дополнительного задания или самостоятельной работы можно предложить найти в тексте отрывки, так или иначе связанные с их будущей профессией, но в то же время раскрывающие и характеризующие образ главного героя и окружение вокруг него.

Например: Будущие дизайнеры при разборе романа И.С. Тургенева «Отцы и дети» обязательно вспомнят отличительные черты Александрийского стиля:

Комната, в которой оказались молодые люди, была похожа на кабинет…

Господский дом и церковь в Никольском были построены в Александровском стиле, без «нововведений»…

У ребят, обучающихся по направлению Технология деревообработки, уже не возникнет вопросов, почему же наклеенное дерево местами отстало, а мебель в комнате тяжёлая. Ведь центральный герой романа ленивый, апатичный и безвольный.

Комната на первый взгляд казалась прекрасно убранною. Там стояло бюро красного дерева, два дивана, обитые шёлковой материю, красивые ширмы с вышитыми небывалыми в природе

птицами и плодами… Среди мебели тяжёлые стулья красного дерева, шаткие этажерки. Задок у одного дивана оселся вниз, наклеенное дерево местами отстало…

Студенты, обучающиеся по направлению Садово-парковое и ландшафтное строительство, при анализе отрывков из художественного текста, например из романа Ф.М. Достоевского «Преступление и наказание», обязательно воспользуются знаниями, полученными при изучении междисциплинарных курсов и таких дисциплин, как: «Искусство и дизайн», «Современные интерьеры» и т. д. Мотив уничтожения человека в романе связан в первую очередь с крайней теснотой. Таково впечатление от комнаты Раскольникова, которая похожа одновременно и на шкаф, и на морскую каюту, и на гроб:

Это была крошечная клетушка, шагов в шесть длиной, имевшая самый жалкий вид со своими жёлтенькими, пыльными и всюду отставшими от стены обоями, и до того низкая, что чуть-чуть высокому человеку становилось в ней жутко, и всё казалось, что вот-вот стукнешься головой.

Размышления главного героя, Р. Раскольникова, затрагивают актуальные и по сей день проблемы экологии, что является неотъемлемым звеном при проектировании садово-парковых объектов, благоустройства местности:

Почему именно во всех больших городах человек…как-то особенно наклонен жить и селиться именно в тех частях города, где нет ни садов, ни фонтанов, где грязь и вонь и всякая гадость…

В произведении С. Есенина «Анна Снегина» чётко прослеживается оригинальность и красота барских усадеб.

Приехали…
Дом с мезонином
Немного присел на фасад.
Волнующе пахнет жасмином
Плетнёвый его палисад.

Делать акцент на профессиональные компетенции студентов преподаватель литературы должен деликатно: внесённые корректировки в изучение того или иного произведения не должны препятствовать максимально полному анализу художественного текста. Использование метода комплексного анализа текста, наряду с коммуникативным методом (диалог авторского и читательского сознаний) является необходимым педагогическим условием повышения эффективности изучения литературы в образовательном пространстве.

Таким образом, одной из важнейших функций преподавателя литературы является совершенствование методических подходов к формированию профессиональных качеств студентов образовательных организации среднего профессионального образования. Это актуальная педагогическая проблема, поскольку её решение связано с удовлетворением коренных интересов не только отдельной личности, но и российского общества в целом.

Системный характер понятия «профессиональные качества специалиста» требует использования в учебном процессе универсальных дидактических средств, способствующих всестороннему развитию личности студента. Художественный текст, несомненно, является таким дидактическим средством, поскольку обладает мощным образовательным, развивающим и воспитывающим потенциалом и относится не только к сфере языка и литературы, но и выражает в художественных образах национальные духовно-нравственные, культурные и эстетические ценности.

Используемая литература:

1. Среднее профессиональное образование. Методика формирования профессиональных качеств студента на основе изучения литературы / О.А. Деева // Среднее профессиональное образование. – М., 2015. – С. 49–52.

2. Литература. Ответы на вопросы. На правах сочинения / Г.В. Белоцкая. – М.: Экзамен, 2014. – 256 с.

3. Лавлинский С.П. Технология литературного образования. Коммуникативно-деятельностный подход: Учеб. пособие для студентов-филологов. – М.: Прогресс Традиция: ИНФРА, 2003.

МЕСТОИМЕНИЕ КАК САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ ЧАСТЬ РЕЧИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Хошимова Озода Рахим кизи
Чирчикский государственный педагогический университет

Ключевые слова: русский язык, местоимения, личные местоимения, притяжательные местоимения.

Аннотация: Автор анализирует использование местоимений русском языке.

Местоимение — это самостоятельная незнаменательная часть речи, которая указывает на предметы, признаки или количества, но не называет их. Грамматические признаки местоимений различны и зависят от того, заместителем какой части речи выступает местоимение в тексте. Местоимения классифицируют по значению и по грамматическим признакам.

Выделяют 9 разрядов местоимений по значению:

1. Личные: я, ты, он, она, оно, мы, вы, они. Личные местоимения указывают на участников диалога(я, ты, мы, вы), лиц, не участвующих в беседе, и предметы (он, она, оно, они).

2. Возвратные. Это местоимение указывает на тождественность лица или предмета, названного подлежащим, лицу или предмету, названному словом себя (Он себя не обидит. Надежды себя не оправдали).

3. Притяжательные: мой, твой, ваш, наш, свой, его, ее, их. Притяжательные местоимения указывают на принадлежность предмета лицу или другому или другому предмету (Это мой портфель. Его размер очень удобен

4. Указательные: этот, тот, такой, таков, столько, сей (устар.), оный устар. Это местоимения указывают на признак или количество предметов.

5. Определительные: сам, самый, весь, всякий, каждый, любой, другой, иной, всяк (устар.), всяческий (устар.). Определительные местоимения указывают на признак предмета.

6. Вопросительные: кто, что, какой, который, чей, сколько. Вопросительные местоимения служат специальными вопросительными словами и указывают на лиц, предметы, признаки и количество.

7. Относительные: те же, что и вопросительные, в функции связи частей сложноподчиненного предложения (союзные слова).

8. Отрицательные: никто, ничто, некого, нечего, никакой, ничей. Отрицательные местоимения выражают отсутствие предмета или признака.

9. Неопределенные: некто, нечто, некоторый, некий, несколько, а также все местоимения, образованные от вопросительных местоимений приставкой кое- или суффиксами -то, -либо, -нибудь.

В зависимости от соотносительности местоимений с другими частями речи выделяют следующие их группы: местоимения-существительные, местоимения-прилагательные и местоимения-числительные. Местоименные существительные указывают на лицо или предмет, местоименные прилагательные — на признак предмета, местоименные числительные — на количество.

К местоимениям-существительным относятся все личные местоимения, возвратное себя, вопросительно-относительные кто и образованные от них отрицательные и неопределенные (никакой, ничей, некоторый, некий, какой-то и др.).

К местоимениям-прилагательным относятся все притяжательные, все определительные, указательные этот, тот, такой, таков, сей, оный, вопросительно-относительные какой, который, чей и образованные от них, какой-то и др.).

К местоимениям-числительным относятся местоимения столько, сколько и образованные от них (несколько, сколько-нибудь и др.).

К местоимениям относятся также местоимения-наречия, т. е. слова, которые указывают на признак действий (где, когда, там, почему-то и др.). Эти местоимения дополняют разряды определительных (везде, всегда), указательных (так, туда), вопросительных, относительных (где, зачем), неопределенных (где-то, когда-либо) и отрицательных (нигде, никогда) местоимений.

Местоимение как часть речи не обладает грамматическим единством и выделено на основании своей отсылочной функции местоименные слова не называют предметов, признаков количеств, обстоятельств, а указывают на них, отсылая нас либо к внеязыковой действительности, речевой ситуации (местоимение я называет предметов, признаков, количеств, обстоятельств, а указывают на них, отсылая нас либо к внеязыковой действительности, речевой ситуации (местоимение я называет того, кто в данный момент является говорящим, фраза «Дай мне ту книгу» может быть понята при указании рукой на определенную книгу), либо к предшествующему или последующему тексту (Вот стол. Он (=стол) деревянный. Человек, который (=человек) мне нужен, не пришел — отсылка к предшествующему контексту.

Местоимения-существительные (предметно личные, обобщено-предметные местоимения) характеризуются обобщённо-предметным значением. К ним относятся личные (я, ты, мы, вы, он), относительное (себя), вопросительно-относительные (кто, что), неопределённые (некто, нечто, кто-то, кто-нибудь, кое-кто), отрицательные (никто, ничто) местоимения. Им свойственна категория падежа, а для местоимения он – рода и числа (она, оно, они). В предложении такие местоимения выполняют ту же функцию, что и существительные.

Такие местоимения отличаются от существительных рядом грамматических признаков. Так, личные местоимения, в отличие от имён существительных, имеют категорию лица. Морфологическая категория рода последовательно выражена только у местоимения он (она, оно).

У существительных и местоимений-существительных не совпадает категория числа. Большинство местоимений такой категории не имеет или она выражается синтаксически, ср.: он себя не бережет; они себя не берегут.

Местоимения-существительные отличаются от существительных системой падежных окончаний. Такие различия заключаются в следующем: а) спектр падежных значений местоимений беднее, чем у существительных, что предопределено спецификой корневой семантик (например,

именительный падеж не употребляется в количественном значении, родительный и предложный не используются для выражения определительных значений, а творительный – как обстоятельство образа действия, места, времени и т.д.); б) при склонении местоименных слов часто наблюдается супплетивизм, в том числе использование разных основ в беспредложном и предложном употреблении (его – у него, её – у неё, он – о нем, она – о ней); в) местоимения он, она, оно изменяются по смешанному склонению, объединяющему падежные флексии существительных и прилагательных;г) местоимения никто, ничто, некого, нечего, кое-кто, кое-что характеризуются наличием «разорванных» словоформ: ни к кому, ни о чем д) при склонении постфиксальных неопределенных местоимений флексия располагается между корнем и постфиксами –то, -либо, -нибудь: кому-нибудь, какого-то, чему-нибудь. Специфика местоимений-существительных проявляется и на уровне синтаксиса:

Личные местоимения я, ты лишены формальных показателей рода. Род в этом случае выражается синтаксически (по определяемому слову), ср.: я вышел, я вышла, я вышло; ты богат, ты богата. Местоимения мы, вы, соотносительные по лицу с местоимениями я, ты, не являются грамматическими формами множественного числа. Это самостоятельные слова с присущими им специфическими значение Местоимение мы означает не множество говорящих (‘много я’), а употребляется в значении ‘группа лиц, в числе которых находится и говорящий’. Семантика местоимения мы может выступать в нескольких вариациях: ‘я и ты’; ‘я, ты и вы’; ‘я и они’; ‘я, ты и они’. Местоимения вы указывает на группу разных лиц, множество собеседников (за исключением говорящего), которые могут выступать в сочетаниях ‘вы и он’; ‘вы и она’; ‘вы и они’. Местоимение 3-го лица он (подобно прилагательным) может быть употреблено в мужском, женском или среднем роде единственного числа, а также во множественном числе (он, она, оно, они).

Местоимение 3-го лица он (подобно прилагательным) может быть употреблено в мужском, женском или среднем роде единственного числа, а также во множественном числе (он, она, оно, они).

В косвенных падежах к личным местоимениям 3-го лица после простых предлогов прибавляется -н- (с ним, к нему, на них). Если же личное местоимение употреблено в значении притяжательного и предлог относится не к местоимению, а к существительному, то наращения н не происходит (сесть возле неё – быть в гостях у её брата; приготовить для них – для их друзей). Не добавляется н после предлогов наречного происхождения (вопреки ему, наперекор ей, согласно им, навстречу ей, благодаря ему, соответственно им) и предложных сочетаний, включающих в свой состав простой предлог и имя существительное (не в пример им, по поводу её, за исключением их, при помощи её). Не добавляется начальное н к местоимениям после формы сравнительной степени (выше её, лучше их, старше его).

К числу возвратных местоимений относится только одно местоимение (себя), которое указывает на отношение лица (производителя действия, названного подлежащим) к самому себе. Это местоимение не имеет формы именительного падежа . Ему не свойственны грамматические категории рода и числа. Родовое и числовое противопоставления выражается синтаксически – формами согласуемых слов, ср.: сам себя не понимал, сама себя корила, сами себя успокаивали. Возвратное местоимение себя склоняется по образцу личного В отдельных синтаксических конструкциях местоимение себя выступает с обобщенным значением и выражает отношение к любому лицу:

К числу **притяжательные местоимения** относятся местоимения мой, твой, свой, наш, ваш, указывающие на принадлежность предмета одному из трёх лиц: первому лицу (говорящему) – мой, наш; второму лицу (собеседнику) –твой, ваш: Быть бессмертным не в силе, но надежда моя: если будет Россия, значит, буду и я (Е. Евтушенко); Мечты, мечты, где ваша сладость? (А. Пушкин). Для выражения принадлежности третьему лицу используются формы родительного падежа личного местоимения он (его, В его душе вспыхнул огонёк страсти (А. Куприн). Местоимение свой выполняет функцию субъекта речи и указывает на принадлежность каждому из трёх лиц (я не верил своим глазам; ты привёз своё угощение; он оставался при своём убеждении). Эта особенность сближает местоимение свой с возвратным местоимением себя. По этой причине в лингвистической литературе оно получило название возвратно притяжательного местоимения. В отличие от форм личных местоимений, которые отвечают на вопросы косвенных падежей и выполняют синтаксическую функцию дополнения, притяжательные местоимения его, её, их отвечают на вопросы чей? чья? чьё? чьи? и в предложении являются несогласованными определениями (его конспект, ее мать, их родители).

Указательные местоимения (этот, тот, такой, таков, столько, сей, оный, таковой, этакий) указывают на определённые предметы, их качество или количество. Местоимение этот служит для указания на только что упомянутый предмет, находящийся вблизи кого- или чего-либо, тот –для указания на более отдалённый предмет, упоминавшийся ранее: Останется в памяти вяжущий вкус шумящего в пене прибоя, и этот кораблик в седой синеве, и эти закатные блики, и тот одинокий в холодной траве осенний цветок земляники (А. Жигулин). Местоимения тот, этот, подобно прилагательным, склоняются, изменяются по родам и числам: Местоимение так указывает на признак, подобный названному или проявляющийся в той или иной степени: Нужно воспитывать в себе умение находить такой ритм, такой словарь, такое сочетание слов, которые вызвали бы у читателя нужные эмоции, нужное настроение (А. Фадеев). Местоимение таков тождественно по семантике слову «такой». Оно может употребляться в качестве сказуемого в составе фразеологических выражений, пословиц и поговорок, имеет категории рода и числа: И был таков. Каков вопрос, таков и ответ. Каково семя, таково и племя. Какова пав такова ей и слава. Таковы наши дела. Местоимения сей, оный являются устаревшими, экий (экой), этакий – разговорными, таковой – книжным. Их употребление ограничено стилистически окрашенными текстами и устойчивыми оборотами (в сию секунду, на сей раз, по сей день, не от мира сего, во время оно, экий я дурак). Местоимение столько обозначает неопределенное количество, а также указывает на ранее названное количество: Было столько народу! Ей столько же лет, сколько и тебе. Оно склоняется по образцу собирательных.

Определительные местоимения (каждый, весь, всякий, любой, иной, другой, сам, самый) в обобщённой форме указывают на признаки предметов и лиц. Местоимение весь указывает на полноту, исчерпывающий охват однородных предметов, явлений, лиц. Оно сочетается с существительными и личными местоимениями и изменяется по родам, числам и падежам: Он весь — дитя добра и света, он весь — свободы торжество! (А. Блок); Храните молодость, храните! Всю жизнь стремитесь к высоте (Г. Серебряков); Я весь — как взмах неощутимых крыл (В. Ходасевич); Но разве мыслимо живому весь век быть в холе и тепле? (С. Островой). Склоняется местоимение весь по образцу мягкого варианта прилагательных (формы единственного числа, кроме Т. п.), а также указательного местоимения тот (все формы множественного числа и Т. п. ед. числа м. и ср. рода).

Вопросительные местоимения (кто? что? какой? кой? каков? который? чей? сколько?) служат для выражения вопроса в вопросительных предложениях: кто – об одушевлённых предметах, что – о неодушевлённых предметах, какой (каков) – о качестве, признаках предмета, чей – его принадлежности, сколько – количестве, который – о месте предмета в ряду подобных: Кто я? Что я? Только лишь мечтатель, синь очей утративший во мгле (С. Есенин); Кто же сердце мое порадует? Кто его успокоит, мой друг? (С. Есенин). Местоимения кто и что не имеют категорий рода и числа. Независимо от пола и количества лиц сказуемое при подлежащем кто ставится, как правило, в форме мужского рода единственного числа, а при подлежащем что — в форме среднего рода единственного числа: Кто тебя спрашивает? Кто вас прислал? Кто там рот разинул? Что произошло? Что случилось? Что вас сюда привело?

Относительные местоимения (кто, что, какой, кой, каковой, который, чей, сколько) выступают в качестве омонимов к вопросительным местоимениям. По своим грамматическим особенностям они близки к вопросительным, отличаясь от последних функциями и семантикой. Указанные местоимения служат для связи главной и придаточной частей в сложноподчинённом предложении и выполняют функцию определённого члена предложения. В этом случае они утрачивают вопросительное значение в указывают на лицо, предмет, качество, количество, принадлежность, обозначенные в главной части: Блажен, кто смолоду был молод, блажен, кто вовремя созрел, кто постепенно жизни холод с летами вытерпеть умел (А. Пушкин).

Отрицательные местоимения (никто, ничто, никакой, ничей, некого, нечего) указывают на полное отсутствие предметов, признаков, количества: Вообрази: я здесь одна, никто меня не понимает (А. Пушкин); И вокруг никого из друзей. (Г. Серебряков). Все они образованы посредством префиксов не- ни- от вопросительно-относительных местоимений.

Неопределённые местоимения указывают на неопределённые, неизвестные лица, предметы, признаки, неточное их количество, неполноту чего-либо, неизвестную или неопределённую принадлежность. Все они образованы от вопросительно-относительных местоимений при помощи префиксов не-, кое- (некто, нечто, некоторый, некий, несколько, кое-кто, кое-что, кое-какой) и постфиксов -то, -либо, -нибудь (кто-то, что-то, кто-либо, что-либо, кто-нибудь, что-нибудь, какой-то, чей-то, какой-нибудь, чей-нибудь, какой-либо, чей-либо).

Использованная литература.

1.Д. Э. Розенталь, И. Б. Голуб, М. А. Теленкова. Современный русский язык.: Учеб. пособие для студентов-филологов заочного обучения / Д. Э. Розенталь, И. Б. Голуб, М. А. Теленкова. - М.: Высш. шк., 1991.

2.Сафонова С. С. Лекции по современному русскому языку (словообразование, морфология, синтаксис): Учебное пособие для студентов тюркоязычных отделений педвузов. - Казань: Изд-во ТГГПУ, 2008.

3.Сидоренко Е. Н. Очерки по теории местоимений современного русского языка. - Киев; Одесса: Любидь, 1990.

4.Современный русский язык: Теория. Анализ языковых единиц: Учеб. для студентов вузов: В 2 ч.

НАПРАВЛЕНИЯ ИЗУЧЕНИЯ СЛОВОСОЧЕТАНИЯ

Юсупова М. Ш.
Чирчикский государственный педагогический университет
Научный руководитель: **Шукурова М. А.**

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы видов словосочетаний, классификация словосочетаний. Ни один язык, в том числе русский, не может обойтись без словосочетаний, потому что они позволяют разнообразить нашу речь, более точно и красочно выражать свои мысли, обогащают язык. Словосочетание в широком смысле – это любое грамматически оформленное сочетание слов. Мы можем рассматривать как словосочетания предикативные объединения, т.е. подлежащее и сказуемое (мальчик спит, девочка читает) и непредикативные (маленький мальчик, читает книгу). В узком (терминологическом) смысле под словосочетанием мы будем понимать объединение двух и более знаменательных слов с подчинительной односторонне направленной связью компонентов.

Ключевые слова: «незаконченное словосочетание», «законченное словосочетание», «Виноградовское».

Одни ученые понимают словосочетание в широком плане как любое грамматическое соединение пары полнозначных слов, выделяемых из предложения. Это первое направление – формальное. Основная идея данной концепции состоит в том, что предложение и словосочетание рассматриваются в одном ряду. Представитель направления – Ф.Ф. Фортунатов. Собственное словосочетание – «незаконченное словосочетание», предложение – «законченное словосочетание». Учениками и последователями были А. М. Пешковский, А. М. Петерсон. Широкое распространение получило понимание словосочетания как пары слов, связанных по смыслу и грамматически и выделяемых из предложения.

Таким образом, можно выделить два теоретических момента: 1) словосочетание –пара взаимосвязанных слов; 2) словосочетания выделяются из предложения.

Второе направление – «Виноградовское». В. В. Виноградов наоборот сузил понятие словосочетания, отталкиваясь от идеи А.А. Шахматова о двух соотнесенных единицах – словосочетании и предложении .Главные члены предложения (сочетание подлежащего и сказуемого) не являются парой, образующей словосочетание, поскольку это готовое элементарное предложение нераспространенного типа. Синтаксис словосочетания опирается именно на учение о второстепенных членах предложения, их отношении к главным членам и друг к другу. Виноградов дает принципиально иное решение проблемы словосочетания, исходя не из предложения, а из слова. Словосочетание образуется на основе слова той или иной части речи, с теми или иными способностями сочетаться с другими словами. Словосочетание – номинативная единица, более широкого значения, чем слово, так как реализует значение именно в предложении, в его контексте. Так возникла новая проблема – отграничения словосочетания от слова. Общие признаки: номинативность; система форм словоизменения (парадигма); одинаковое участие (в функции строительного материала) в структуре предложения.

Признаки словосочетания, отличающие его от слова:

– структурный признак: раздельная оформленность двух полнозначных слов, связанных подчинительной связью;

– аналитичность семантики – выражение расчлененного понятия

Различия между словосочетанием и предложением: различие между непредикативной и предикативной синтаксическими единицами. Предикативность – отнесенность содержания высказывания к действительности, выраженная категориями модальности, синтаксического времени, синтаксического лица. Словосочетанию предикативность не свойственна. Из этого основного различия вытекают и все остальные:

– функциональное: предложение – коммуникативная единица, словосочетание – номинативная;

– структурное: предложение имеет структурные схемы, специально предназначенные для сообщения, словосочетание не имеет:

– интонационное и семантическое: предложение обладает интонационной и смысловой завершенностью, словосочетание не обладает;

– парадигматическое: парадигма предложения опирается на комплекс модально-временных значений, парадигма же словосочетания - на формы стержневого слова.

Так, можно в итоге сформулировать основные признаки словосочетания:

– грамматический: непредикативная единица;

– функциональный: единица номинативного плана, выражающая единое, хотя и расчлененное понятие о предметах, признаках, действиях;

– структурный: конструкция, состоящая не менее чем из двух знаменательных слов, связанных подчинительной связью согласования, управления, примыкания;

– семантический: конструкция, в которой выражаются определенные синтаксические отношения между словами;

– парадигматический: единица, представленная системой форм, опирающихся на формы главного, стержневого слова

В концепции Виноградова «словосочетание» употребляется в узком смысле: не все сочетания слов, встречающихся в предложении, относятся к словосочетаниям. К словосочетаниям не относятся:

1) предикативные сочетания, которые формируют предложение (подлежащее и сказуемое, главный член односоставного предложения): берег обрывист, хорошо работается.

2) сочинительные сочетания, выражающие ряд понятий, с грамматически равноправными элементами, связанными сочинительной связью: яркий, лучистый.

3) полупредикативные сочетания с обособленными членами, которые выражают добавочное сообщение: зелень, омытая.

4) предложно-падежные формы частей речи (существительных или слов, их заменяющих): из теста; в течение урока; перед нами; после шести.

5) аналитические формы слов (степеней сравнения, глагольных времен): более проворный; будем жить.

Третье направление в понимании словосочетания связано с исследованиями В. А. Белошапковой. Главным отличительным признаком словосочетания и предложения считает только предикативность. Словосочетание – непредикативное соединение на основе синтаксической связи слова с формой слова или формы слова с формой слова. Таким образом, к словосочетаниям относятся любые непредикативные сочетания знаменательных слов, в том числе и сочинительные. Понятие словосочетания расширяется.

Основными синтаксическими единицами (согласно школьной программе по русскому языку) являются словосочетание (докоммуникативный уровень) и предложение (коммуникативный

уровень). Словосочетание – это соединение самостоятельных слов на основе подчинительной синтаксической связи. Слова в словосочетании связаны по смыслу и грамматически. Примеры: любоваться озером, голубым озером, долго любоваться. Словосочетание не является самостоятельной синтаксической единицей. Словосочетания не передают законченную мысль, не являются единицей в коммуникации (самостоятельной единицей в общении людей). Это только материал, необходимый для единиц более высокого синтаксического уровня – предложений.

Список использованной литературы:

1. Винокур Г. О. Форма слова и части речи в русском языке // избранные работы по русскому языку.-- М., 1959.

2. Лекант.П.А., Диброва Е.И., Касаткин Л.Л., Клобуков Е.В. Современный русский язык-3 изд. М.,2002

3. Распопов И. П . , Ломов А. М. Основы русской грамматики.-- Воронеж,1984

Современный русский язык: Учебник / Под редакцией Н.С. Валгиной. - 6-е изд., перераб. и доп. Москва: Логос, 2002.

МАКТАБЛАРИДА ТЎГАРАКЛАРИНИ КЛАСТЕР ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ АСОСИДА ТАШКИЛ ЭТИШ

Худойберганов Ж.С.
Жисмоний маданият ва спорт кафедираси катта ўқитувчиси п.ф.ф.д (PhD)
Кошкаров Кабилбек Давлетбек ўғли
Жисмоний маданият 2-курс талабаси

Аннотация: Ушбу мақолада мактабларида тўгаракларини кластер технологиялари асосида ташкил этиш хақида қисқача мазмуни байон етилган.

Калит сўзлар:, тармоқ тўгараклари, муҳандислик кўникмалари, кластер технологиялари, синергизм.

Жаҳон тараққиётининг ҳозирги босқичида модернизация ва инновацион ривожланиш тенденциялари авж олмоқда. XXI асрда инновацион жараёнлар ижтимоий ва иқтисодий тараққиётнинг асосий ҳаракатлантирувчи кучи сифатида майдонга келди. Жаҳон хўжалигининг глобаллашуви, рақобатнинг кучайиши шароитида инновациялар оқими ва кўлами тобора кенгайиб, жамият ва инсон манфаатлари ҳамда эҳтиёжларининг таъминланишига салмоқли таъсир кўрсатмоқда.

Жаҳон бозорида технологик жиҳатдан илғор, билим талаб қиладиган, рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқаришга қаратилган давлатларнинг замонавий сиёсати бугунги кун ўқувчиси эгаллаши лозим бўлган билим, кўникма ва малакаларга янги вазифалар қўйган ҳолда ўқув жараёнини қайта кўриб чиқишга замин яратмоқда. Ушбу тенденцияларнинг намоён бўлиши кенг технологик паркларни очишда, технологик ишлаб чиқаришга йўналтирилганликда, давлат иқтисодиётини ривожлантириш дастурларини тасдиқлашда ва натижада таълим мазмунини модернизациялашнинг шаклланган контсепциясида намоён бўлади.

Кластер - сузи инглизча “cluster”- бош, тўплам, тўпланиш маънони билдиради. Кластер катта ҳажмдаги ахборотни структураланган ва тизимлаштирилган кўринишда тақдим (тасаввур) қилиш, мавзунинг асосий мазмунини аниқлаш имконини берадиган технологиялардан биридир.

Кластер - бўғин (таълим, иқтисодиёт, социология, табиатшунослик ва х.к.бўғини).

Кластер - булажак мутахассисларнинг барча босқичларда (узлуксиз таълим тизими) субъектларнинг илмий, тажриба ва амалий жараёнларда бирлашиши.

Кластер технологиясининг мақсади- таълим сифатини оширишда таълимнинг илмий ва амалий муаммоларни бир вақтнинг ўзида бир-бири билан узвий боғлиқ бўлган йўналишларни бирлаштириш орқали ҳал этишни таъминлаш.

Кластер хусусиятлари:

барча таълим тизимининг инновацион стратегиясини белгилайдиган институтнинг мавжудлиги;

- касбий фаолият субъектлари асосий массасининг худудий локаллаштирилиши;

кластер тизими қатнашчиларининг интегратив алоқалари барқарорлиги;

- тизим субъектларининг ягона дастур, инновацион жараёнлар, бошқарув тизимлари, сифат назорати ва х-к. доирасидаги ўзаро алоқалари узоқ муддатли мувофиқлаштирилиши;

- кластерда маъмурий тузилмаларнинг мажбурий иштироки; кластер технологияларини таълимнинг бошқа тизимлари фойдаланиши учун йўналтирилганлиги.

Кластернинг афзалликлари:

- кластер технологияси таълимдаги муаммолар ва тегишли йўналишнинг кучли томонларини аниқлаш имконини беради. Олинган ахборот тахлил қилинади ва таълим тузилмалари томонидан таълимни ривожлантиришнинг воситалари кейинги тўғри танлови учун фавқулодда муҳим асос бўлиб ҳизмат қилади. Муҳими, кластер технологиялари амал қилиш шароитида ишларнинг ҳолати ҳақидаги ахборот фаолият рефлекцияси ҳисобига ва унинг ҳар бир кластерлари натижалари тобора объективдир;

Кластер - мураккаб ташкил этилган ижтимоий-маърифий тизим, ўзаро боғлиқ ва ўзаро боғлиқ таркибий қисмларнинг иэрархик равишда қурилган тўплами: илмий, ўқув, инновацион, ижтимоий-маданий, саноат муассасалари ва корхоналар ва менежмент, ишлаб чиқариш, фан ва таълим соҳаларини интеграция ва ўзаро боғлиқлик жараёнлари билан бирлаштирган ҳосила тузилмаларидир. Бундай ўқув кластерини яратиш зарурати, шунингдек, мактабдан ташқари таълим талабларга жавоб берадиган ваколатларини шакллантириш зарурати билан ҳам белгиланади.

Тармоқ тўгаракларини ажралмас, мураккаб, кўп даражали тизимга айлантириш ва асосий афзалликлари тизимлар митақавий миқёсда, мослашувчан ва нисбий сода бошқариш кафолатини яратишдир.

Барқарорлик яратиш – бу орқали кластерга бардошли ташқи таъсирларни, яъни тармоқ тўгаракларидаги ўзгарувчанлик барқарорлигини таъминлаш. У асосан ички манбалар ҳисобига ишлайди, шу билан бирга универсал воситалар ёрдамида замонавийлаштириш ва модернизация қилиш учун қулайлик яратиш.

Синергизм – кластерли тўгаракларида ташқи ва ўзаро таъсир ички муҳит синергетик таъсирга олиб келади, бу ўз-ўзини ривожлантириш, ўзини ўзи англаш ва ўзини ўзи ташкил этишга олиб келади.

Мослашувчанлик ва ўзгарувчанлик - янги таркибий қисмни қўшиш орқали уни яхшилайди ва салбий оқибатларга олиб келмайди, бу эса мақбул даражада барқарорлик ва ривожланишдир.

Кластерларнинг асосий устунликлари глобаллашув, очиқлик, мослашувчанлик ва бошқарувнинг нисбий қулайлигидадир.

Бутунликнинг тизимли атрибутига қўшимча равишда кластер алоқаларида синергия белгиси ҳам бор бўлиб у, синергетик ёндашувни ҳам амалга оширади. Бунда - фаол ривожланаётган усулларни кашф этиш орқали ўз-ўзини ривожлантириш, ўзини англаш ва ўзини ўзи ташкил этиш ғоялари устунлик қиладиган ёндашувдир. Ўз-ўзини ташкил қилиш, содда қилиб айтганда, "модданинг ўзига хос ички сабаблари туфайли юзага келадиган материянинг ўз-ўзидан ҳаракатланиш жараёнининг табиий-илмий ифодаси"дир. Асосий ғоя бу эрда объектга (тизимга) бундай эффектларни танлаш ётади унинг ички хусусиятларига мос келади. Буни қилаётганда шароитлар "резонанс" таъсир кўрсатадиган даражада кичикдир, бу эса бошқариладиган объектга (тизимга) жуда катта таъсир кўрсатади[54].

Кластер ёндашувига мурожаат қилишнинг зарурлиги минтақавий тизим самарадорлигини ошириш мақсадида манфаатдор томонларнинг саъй-ҳаракатларини бирлаштиришнинг ташкилий шакли сифатида кластернинг афзалликлари билан изоҳланади.

Шундай қилиб, кластер ёндашувини амалга оширишда қуйидаги асосий фикрларни ажратиб кўрсатиш мумкин.

Тармоқ тўгараклари учун ҳуқуқий асоснинг мавжудлиги субъектларнинг фаолияти;

ишлаб чиқилган механизмлар субъектларнинг ўзаро таъсири кластерлаш;

ишлаб чиқилган механизмлар кластерни бошқариш ёндашуви;

Мактабдан ташқари таълим тизими учун тармоқли (кластерли) ўзаро таъсир шаклларини жорий этишнинг муҳимлиги қуйидаги омиллар билан белгиланади:

Юқори ислоҳотларнинг жадал суръатларини қисқа вақт ичида янги шароитларга мослашиш мумкин бўлган таълим фақат барчанинг фаол ўзаро таъсири билан ўқув фаолияти субъектлари умумий мақсадлар ва манфатларнинг асоси, бу бизга тармоқнинг ўзаро таъсиридан аниқ фойдаланишга эришишга имкон беради;

Мактабдан ташқари таълим сифатига бўлган талабнинг ошиши, бунда ҳар бири таълим хизматининг ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқ ҳолат (ҳар бир талабага нисбатан) индивидуал ёъналтирилганлигидир.

Мактабдан ташқари таълим тизими учун тармоқ (кластер) тўгаракларини яна бир имконияти бу ўқувчиларнинг чекланган ресурслар шароитида (моддий техник баъза етишмовчилигида) тармоқда бўлган ҳолда, бошқа таълим муассасаларида амалга ошириш имконияти (кластер) ва шароитларини яратиб, ресурслар алмашинувига имкон беради. Бу эса самарали қўшма ўқув фаолиятини ташкил этиш имкониятини ҳам яратади.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 30 сентябрдаги "Халқ таълими тизимидаги мактабдан ташқари таълим самарадорлигини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-4467-сонли қарори.
2. Муслимов Н.А. Касб таълими ўқитувчиларини касбий шакллантиришнинг назарий - методик асослари.: Пед.фан.докт. … дисс. - Т.: 2007. - 45 б.
3. Рахмонва В.Қ. Узлуксиз таълим тизими узвийлигини таъминлашнинг кластер технологиялари.: Монография. - Т.: НАВРЎЗ, 2014. - 94 б.

МАКТАБ ЎҚИВЧИЛАРДА ҲАРАКАТЛИ ЎЙИНЛАРНИ КЛАСТЕР АСОСИДА ОЛИБ БОРИШ

Жумаев Абдилхаким Турдиевич
ЧДПИ Факультетлараро “Жисмоний тарбия” кафедраси ўқитувчиси.
Нусратиллоев Аброр Акбар ўғли
талаба

Аннотация. Ушбу мақолада бошланғич синф ўқивчиларида ҳаракатли ўйинларни кластер усулида олиб бориш усуллари ёритилган. Соғлом авлод учун давлат дастури “Алпомиш ва Барчиной”махсус тестларининг ишлаб чиқилиши хамда уларнинг хаётга тадбиқ қилиниши жисмоний тарбия ва спорт тадбирларини янада ривожлантириш йўллари кўрсатилади.

РЕЗЮМЕ. В данной статье рассматриваются методы проведения физического воспитания двигательных игр - начинающих студентов кластерным способом. Разработка специальных тестов государственной программы "Алпомиш и Барчиной"для здорового поколения, а также их реализация указывают пути дальнейшего развития физкультурно-спортивной деятельности.

Таянч сўзлар: халқ-ўйинлари қадиршунос донишманд, “Алпомиш” ва “Барчиной” махсус тестлари.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР Демак харакатли ўйинлар - бошланғич сниф ўқувчиларининг жисмоний тарбиясида аҳлоқий сифатларини шакиллаштириш воситаси сифатида муҳум аҳамият касб этади ва уларнинг хулқ-атворида этиқод-имонида фикр-мулохазасида мушохада-мулоқатида номоён бўлади. Ахлоқ ижтимоий онг шакилларидан бири бўлиб инсонларнинг ўзига оиласига дуст-бродарларига жамоа аъзоларига ва табиатга бўлган муносабатини тартибга солувчи хулқ одоб қонун-қоидалар мажмуидир.

Бошланғич сниф ўқувчиларида ҳаракатли миллий ўйинлар орқали ахлоқий тарбия бериш мазмуни асосан қўйидагиларда ўз ифодасини топади.

1. Она заминга ватанга мухаббат ва садоқатни тарбиялаш.Бу хилдаги муносабатлар шахснинг ватанпарварлиги фуқоро етуклиги байналминаллик каби фазилатларга акс этади унинг мақсадларида Ватан сархадларини ҳимоя қилиш сабот ва матонат билан мамлакат равнақини ўстириш мустақилликни мустахкамлаш ва ҳимоя қилишга қаратилган амалий ишларида номоён бўлади.

2. Жисмоний фазилатларни тарбиялаш. Бу фазилатлар инсонни етукликка камолатга эргаштириш учун хизмат қилади.

3. Мехнатга ахлоқий муносабатни тарбиялаш. Бу ахлоқий муносабат шахснинг меҳнат жарёнида номоён бўладиган юксак онгида меҳнатнинг ҳаётдаги ролини англашида хусусий важамоа меҳнатига тайёрлик меҳнатсеварликда ифодаланади.

4. Жаъмият аъзоларига атрофдаги кишиларга аҳлоқий муносабат.Шахснинг жамоатчилик кўпчиллик манфаатини ўз шахсий манфаатидан устун қўйишидир.

5. Шахснинг ўзига ўз хулқига ахлоқий муносабатни тарбиялаши –бу ўқувчини онгли интизом руҳида тарбиялашдан иборат.

Боладаги кўп сифатларга оилавий тарбия орқали асос солинади шакиллантирилади .Лекин оиланинг ўзи комил инсонни тарбиялай олмайди. Умум ўрта таълим мактабларида олиб бориладиган жисмоний тарбия оилавий тарбияни тўлдиради бойитади.Фикримизча ўқувчиларни жисмоний тарбиялаш жарёнида қуйидаги асосий вазифалар ҳал этилади. Биринчи вазифа-соғлиқни мустаҳкамлаш тана аъзоларини чиниқтириш жисмоний жиҳатдан тўғри ривожланиш

ҳамда унинг иш қобилятининг ошишига таъсир этишдир. Шуни такидлаш жоизки ўқувчиларнинг соғлигини жисмоний тарбия дарслари ҳамда мактаб шароитларида ўтказиладиган махсус тадбирлар ҳисобигагина мустаҳкамлаш қийин. Чунки бу жараён ота-она тарбиячи бутун педагоклар жамоасининг иши бўлиб соғломлаштириш билан болаларни мунтазам равишда шуғуллантириш керак.

Жисмоний тарбия ўқитувчиси ҳаракатли ўйинларни ташкил қилиш ва ўтказишда қуйидагиларни назарда тўтиш лозим:

1. Ўқувчиларнинг жисмоний баркамоллиги саломатлигиниг яхшиланиши чиниқишига тана аъзолари ва умумий иш қобилятиниг қилиш.

2. Ўқувчиларда ҳар хил шароитларда эркин харакат малакаларини ҳосил қилиш.

3. Ўқувчиларда ҳаётий фаолиятда ёрдам берадиган ақлий ва ирадовий сифатларни таркиб топтириш.

4. Ўқувчиларни турли ўйинлар ва жисмоний машқларга қизиқтириш режимга риоя қилишга одатлантириш.

5. Ўқувчиларда ҳаракатли ўйинларни мустақил холда ташкил этиш ва ўтказиш учун зарур билим ва малакалар ҳосил қилиш.

Ҳаракатли ўйинларни ўтказишда ўқитувчининг ташкилотчи ва тарбиячи сифатидаги вазифаси жуда маъсулиятлидир.Ўйинлар а ввало тўғри танланиши болаларда ўртоқларча ёрдам жамоатчилик ватанпарварлик ҳисларини ижтимоий-фойдали меҳнатга онгли муносабатни шакилланадиган таризда ташкил қилиниши ва ўтказилиши керак. Ҳаракатли ўйинлар жисмоний тарбия дарсининг асоси хисобланади. Шунинг учун мактаб дастурида ўйинлар бошқа матриалларга нисбатан кўпроқ ўрин олади. Бунинг сабаби шуки, дастурга киритилган хар хил жисмоний машқларни болалар турли ўйинлар воситасида осонроқ идрок қиладилар ва ўзлаштирадилар. Ўйин-инсон фаолиятининг кўринишларидан биридир. Мураккаб ва қизиқарли ҳодиса сифатида у турли касбдаги кишилар диққатини жалб этади. Ўйинлар катталар ҳаётида муайян ўрин тутаркан,у болалар учун муҳум аҳамиятга эгадир.Ўзбек халқ ўйинларидан “Чир айланма” “Румол ташлаш”, “Қузи” “Зағизғон” “Топар бўлсанг топа қол” “Тўқилган румол” кабилар бугунги кунда хам ўз ахамиятини йўқатгани йўқ. Ўзбек халқ ўйинлари-инсон ўзлигининг намоён бўлиши унинг такомиллашув усулидир. Жисмоний тарбия дарсиниг муҳум хусусиятларидан бири вақтдан унумли фойдаланишдир. Бу тадбир дарсни қизиқ ўтиш имконини беради. Ўқитувчи ўқувчиларни дарсда фаол қатнаштириш учун барча имкониятлардан фойдаланиши шунингдек хамма ўқувчиларга бериладиган топшириқлар бир миёрда бўлишига эришиши лозим. Бунга эса хар бир ўйин ва хар бир иштирокчи учун вақтни аниқ тақсимлаш йўли билан эришиш мумкун. Агар ўйинчилар сони жуда куп бўлса бир неча гурух ёки камонда тузиш, топшириқни бажариш учун белгиланган вақтни қисқартириш лозим.

Ўйин пайтида унинг қоидаларини уқувчиларни ўйиндан чиқариб юбориш эмас балки уларга \штраф очколари бериш орқали “жазолаш” мақсадга мувофиқдир.

Ўйин бўлиниб қолишига йўл қўймаслик учун унга яхши тайёргарлик кўриш ўйин ўтказиладиган жойни ва керакли асбоб-ускуналарни олдиндан тайёрлаш лозим.

мактабни имкониятлари ва ўқувчиларнинг тайёргарлик даражасини хисобга олиб ўқув Ўқитувчи дастурига тавсия этилган ўйинларни ўзгартириши ва уларга қушимчалар киритиш мумкун.

Ҳаракатли ўйинларни ўқув йилининг чораклари бўйича режалаштиришда об-ҳаво шароитларини хисобга олиш керак. Об-ҳаво яхши вақтга мулжалланган “Чиллак” “Оқтош”

“Қозиқ” “Тегизсанг -минасан” “Байроқ учун кураш” сингари ўйинлар режалаштирилганда уларни спорт майдончаларида ўтказиш мумкун.

1-4 синф ўқувчиларида уюшқоқлик билан бир маромда юриш куникмаларини хосил қилиш учун доира бўлиб айланиб рақисга тушиладиган ашула айтиладиган ўйинларни мусиқа журлигида ўйналадиган ўйинларни шунингдек айтилаётган шер вазнига мос ҳаракатлар бажариладиган ўйинларни танлаш лозим.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1.Jumayev A.T.(2022) Boshlang`ich sinf o`quvchilarda harakatli o`yinlarni klaster usulda olib borish.Муғаллим ҳем узликсиз билимлендириў. Махсус сон.

2. Jumayev A.T Янги давурда спортнинг ижтимоийлаштирувчи мавқеи 2020 1-сон Муғаллим ҳем узликсиз билимлендириў.

3. Jumayev A.T Методика специальной физической подготовки студентов по волейболу в соревновательном периоде методом lкластера 2021йил 5-махсус сон

GIMNASTIKA VOSITALARI ASOSIDA TALABALARNI SPORT MAHORATINI OSHIRISH KLASTER ASOSIDA

Jumayev Abdilxakim Turdiyevich
CHDPU katta O’qituvchi.
Tulibayev Yeldos Bokenxan o‘g‘li

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada Gimnastika vositalari asosida talabalarni sport mahoratini oshirish turlaridan keng foydalanilgan.

kalit so’zi. funktsiyalar ijtimoiy tuzuv «gimnos»«yalong‘och» Axloqiy-irodaviy.

Jismoniy tarbiya vositasi sifatida gimnastika uzoq vaqt mobaynida rivojlanib kelgan. Uning qaror topishi ijtimoiy tuzuv o‘zgarishi bilan, odam haqidagi fanning rivojlanishi bilan, shuningdek, urush qilish usullarining o‘zgarishi bilan bog‘liq bo‘lgan. Bular gimnastikaning mazmunan o‘zgartirishga, uning o‘qitish metodikasi va hatto mashqlarni bajarish texnikasining o‘zgartirishiga ham muhim ta’sir ko‘rsatgan.

Jismoniy tarbiya xalqlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning tarkibiy qismi, kishilarni mehnatga, Vatan himoyasiga tayyorlashning jismoniy jihatdan barkamol bo‘lib yetishtirishning ta’sirchan vositasidir.

Gimnastika yunoncha «gimnos» so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, «yalong‘och» degan ma’noni anglatadi. Shuningdek, yunoncha (mashq qildiraman) so‘zining kishi salomatligini mustahkamlash, uni har tomonlama jismoniy tarbiyalash va harakat qobiliyatlarini, kuchi, chaqqonligi, harakat tezkorligi, chidamliligi va boshqa xususiyatlarini takomillashtirish uchun ishlatadigan maxsus tanlangan jismoniy mashqlar metodik usullarining tizimi ham degan ma’nosi bor. Gimnastika o‘z xusuiyatlariga ko‘ra bir qator jismoniy (egiluvchanlik, chidamlilik, chaqqonlik, kuch, tezkorlik) sifatlarini hamda go‘zallikni ham tarbiyalaydi.

Gimnastika – bizning nutqimizda ishlatiladigan gimnastika termini faqatgina Olimpia o‘yinlaridagi musobaqalashish degan ma’nosidan tashqari tirmashib chiqish, yoga va raqsga tushish orqati tanani

boshqarish degan ma’noni ham beradi.[13]

Gimnastikaning asosiy vazifalari:

1. Inson organizmi forma va funktsiyalarini, kishilarning jismoniy qobiliyatlarini har tomonlama takomillashtirishga, salomatligini mustahkamlashga, uzoq yillar davomida faoliyat ko‘rsatib yashashlarini ta’minlashga yo‘naltirilgan mukammal rivojlantirish.

2. Hayotiy muhim harakat, ko‘nikma va malakalarini (shu jumladan, amaliy va sport ko‘nikmalarini) shakllantirish va maxsus bilimlar bilan qurollantirish.

3. Axloqiy-irodaviy va estetik xususiyatlarini tarbiyalash.

Ayniqsa, bolalar va o‘smirlarni jismoniy shakllantirishda gimnastikaning ahamiyat katta. Gimnastikaning xilma-xil vosita va metodlari yordamida boshlang‘ich jismoniy tarbiya vazifalari, muvaffaqiyatliroq hal qilinadi, bolalar va o‘smirlarda jismoniy hamda harakat qobiliyatlarini rivojlantirish uchun asos yaratiladi, ularning funktsional va ko‘nikish imkoniyatlari ancha kengayadi.

Gimnastikaning juda katta gigiyena-sog‘lomlashtirish ahamiyati ham bor.

Gimnastika bilan hamma – bolalaru kattalar, keksalaru yoshlar, yaxshi tayyorgarlik ko‘rganlaru endi boshlovchilar, sog‘lom kishilaru va hatto betob kishilar shug‘ullanishlari mumkin. Gimnastika bilan maktabgacha yoshdagi bolalar muassasalarida, maktablarda, o‘rta va oliy o‘quv yurtlarida, O‘zbekiston armiyasi va flotida ham shug‘ullanadilar. Ko‘pchilik o‘z uylarida radiodan eshitib, televizordan ko‘rib turib shug‘ullanadilar.

Gimnastikaning bunchalik keng yoyilganligiga sabab – uning vositalarining barchaga tushunarli va xilma-xil ekanligida, jismoniy tarbiyaning turli vazifalarini hal qilish uchun mashqlar tanlash imkoniyati katta ekanligidadir.

Gimnastika mashg‘ulotlarida hayotiy zarur malaka hamda ko‘nikmalar orttiriladi va takomillashtiriladi. Bu fanning juda katta ta’limiy estetik, aqliy-pedagogik ahamiyati ham bor.

Nihoyat, gimnastika – aqliy ta’lim bilan jismoniy tarbiya birligining yorqin namunasidir. Gimnastikada qo‘llaniladigan metodlar shug‘ullanuvchilarning intellektual faoliyati faolligini rag‘batlantirish imkonini beradi. Yuqorida qayd qilib o‘tganimizdek, gimnastikaning o‘ta ta’sirchanligi boshlang‘ich jismoniy tarbiya bosqichlarida, insonning jismoniy qobiliyatlarini har tomonlama va garmonik rivojlantirish poydevori yaratilayotgan vaqtda namoyon bo‘ladi.

Gimnastikaning bu asosiy funktsiyasi uning ko‘p asrlik taraqqiyot tarixi mobaynida shakllandi va qaror topdi, bu uning jismoniy tarbiyaning ko‘p tomonlama mazmunidagi aniq vazifalarini tashkil etadi.

Sport faoliyatida gimnastikaning uchta mustaqil turi bor. Sport gimnastikasi, akrobatika va badiiy gimnastika. Jismoniy tarbiya vositasi sifatida gimnastika uzoq vaqt mobaynida rivojlanib kelgan. Uning qaror topishi ijtimoiy tuzuv o‘zgarishi bilan, odam haqidagi fanning rivojlanishi bilan, shuningdek, urush qilish usullarining o‘zgarishi bilan bog‘liq bo‘lgan. Bular gimnastikaning mazmunan o‘zgartirishga, uning o‘qitish metodikasi va hatto mashqlarni bajarish texnikasining o‘zgartirishiga ham muhim ta’sir ko‘rsatgan.

Jismoniy tarbiya xalqlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning tarkibiy qismi, kishilarni mehnatga, Vatan himoyasiga tayyorlashning jismoniy jihatdan barkamol bo‘lib yetishtirishning ta’sirchan vositasidir.

Gimnastika yunoncha «gimnos» so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, «yalong‘och» degan ma’noni anglatadi. Shuningdek, yunoncha (mashq qildiraman) so‘zining kishi salomatligini mustahkamlash, uni

har tomonlama jismoniy tarbiyalash va harakat qobiliyatlarini, kuchi, chaqqonligi, harakat tezkorligi, chidamliligi va boshqa xususiyatlarini takomillashtirish uchun ishlatadigan maxsus tanlangan jismoniy mashqlar metodik usullarining tizimi ham degan ma'nosi bor. Gimnastika o'z xusuiyatlariga ko'ra bir qator jismoniy (egiluvchanlik, chidamlilik, chaqqonlik, kuch, tezkorlik) sifatlarini hamda go'zallikni ham tarbiyalaydi.

Gimnastika – bizning nutqimizda ishlatiladigan gimnastika termini faqatgina Olimpia o'yinlaridagi musobaqalashish degan ma'nosidan tashqari tirmashib chiqish, yoga va raqsga tushish orqati tanani boshqarish degan ma'noni ham beradi.[14]

Gimnastikaning asosiy vazifalari:

4. Inson organizmi forma va funktsiyalarini, kishilarning jismoniy qobiliyatlarini har tomonlama takomillashtirishga, salomatligini mustahkamlashga, uzoq yillar davomida faoliyat ko'rsatib yashashlarini ta'minlashga yo'naltirilgan mukammal rivojlantirish.

5. Hayotiy muhim harakat, ko'nikma va malakalarini (shu jumladan, amaliy va sport ko'nikmalarini) shakllantirish va maxsus bilimlar bilan qurollantirish.

6. Axloqiy-irodaviy va estetik xususiyatlarini tarbiyalash.

Ayniqsa, bolalar va o'smirlarni jismoniy shakllantirishda gimnastikaning ahamiyat katta. Gimnastikaning xilma-xil vosita va metodlari yordamida boshlang'ich jismoniy tarbiya vazifalari, muvaffaqiyatliroq hal qilinadi, bolalar va o'smirlarda jismoniy hamda harakat qobiliyatlarini rivojlantirish uchun asos yaratiladi, ularning funktsional va ko'nikish imkoniyatlari ancha kengayadi.

Gimnastikaning juda katta gigiyena-sog'lomlashtirish ahamiyati ham bor.

Gimnastika bilan hamma – bolalaru kattalar, keksalaru yoshlar, yaxshi tayyorgarlik ko'rganlaru endi boshlovchilar, sog'lom kishilaru va hatto betob kishilar shug'ullanishlari mumkin. Gimnastika bilan maktabgacha yoshdagi bolalar muassasalarida, maktablarda, o'rta va oliy o'quv yurtlarida, O'zbekiston armiyasi va flotida ham shug'ullanadilar. Ko'pchilik o'z uylarida radiodan eshitib, televizordan ko'rib turib shug'ullanadilar.

Gimnastikaning bunchalik keng yoyilganligiga sabab – uning vositalarining barchaga tushunarli va xilma-xil ekanligida, jismoniy tarbiyaning turli vazifalarini hal qilish uchun mashqlar tanlash imkoniyati katta ekanligidadir.

Gimnastika mashg'ulotlarida hayotiy zarur malaka hamda ko'nikmalar orttiriladi va takomillashtiriladi. Bu fanning juda katta ta'limiy estetik, aqliy-pedagogik ahamiyati ham bor.

Nihoyat, gimnastika – aqliy ta'lim bilan jismoniy tarbiya birligining yorqin namunasidir. Gimnastikada qo'llaniladigan metodlar shug'ullanuvchilarning intellektual faoliyati faolligini rag'batlantirish imkonini beradi. Yuqorida qayd qilib o'tganimizdek, gimnastikaning o'ta ta'sirchanligi boshlang'ich jismoniy tarbiya bosqichlarida, insonning jismoniy qobiliyatlarini har tomonlama va garmonik rivojlantirish poydevori yaratilayotgan vaqtda namoyon bo'ladi.

Gimnastikaning bu asosiy funktsiyasi uning ko'p asrlik taraqqiyot tarixi mobaynida shakllandi va qaror topdi, bu uning jismoniy tarbiyaning ko'p tomonlama mazmunidagi aniq vazifalarini tashkil etadi.

Sport faoliyatida gimnastikaning uchta mustaqil turi bor. Sport gimnastikasi, akrobatika va badiiy gimnastika. Gimnastika o'sib kelayotgan avlodga ta'lim va tarbiya berish tizimidagi pedagogik ilm sohasi, o'tilishi shart bo'lgan o'quv darsi hisoblanadi. Dars sifatida u maktablarda, o'rta maxsus o'quv yurtlari va oliy o'quv yurtlarida o'qitiladi.

Ilmiy soha sifatida gimnastika jismoniy tarbiya haqidagi fanning gimnastikaga xos bo‘lgan vositalar, metodlar va mashg‘ulotlar tashkil etish formalari yordamida odamning jismoniy rivojlanishi va kamol topishi qonuniyatlarini o‘rganuvchi bo‘lagidir.

Gimnastika – ilmiy-amaliy sohadir. Uning nazariyasi, tarixi, dars berish metodikasi mashg‘ulot tashkil etishdagi tipik vosita va formalari bor. Gimnastika tarixi uning jismoniy tarbiya vositalari va metodlaridan biri sifatida rivojlanish va qaror topish jarayonini ochib beradi. Gimnastika vosita va metodlarini takomillashtirish bilan aloqador masalalarni yoritadi.

Gimnastikadan dars berish metodikasi bo‘limida esa, ta’lim va tarbiyaning umumiy asoslari (gimnastika, uning alohida turlari) va mashq guruhlariga qo‘llanishi mumkin bo‘lgan turli kontingentlar bilan mashg‘ulot uyushtirish metodlari qarab chiqiladi.

Amaliy mashg‘ulotlar har yoqlama jismoniy rivojlanish maxsus jismoniy xislatlarni takomillashtirishga, gimnastika mashqlari texnikasini bilib olishga, shuningdek, professional-pedagogik ko‘nikma va malakalarni orttirishga qaratilgan bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Nurmatov F.A Jumayev A.T Gimnastika va uni o’qitish metodikasi O’quv qullanma Toshkent 2022 yilГ
2. Jumayev A.T Turdiyev F.A “Boshlang’ich sinf o’quvchilarida harakatli o’yinlarni klaster usulida olib borish.” //Муғаллим ҳэм узликсиз билимлендириў Илимий-методикалық журнал 2022 yil 17.02. Maxsus son№1/1 95-99 б.
3. Jumayev A.T Важность проведентя основной части занятий по гимнастике с помощью кластерньх техналогий**.** // Innovative research Volume 11, ISSUE 3.2022 2215-2217 betlar
4. Karimov M. O‘zbekistonda gimnastika. T., O‘zDJTI, 1999.

МИЛЛИЙ ИФТИХОР ТУЙҒУСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА КЛАСТЕР МЕТОДИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИМКОНИЯТЛАРИ

Жумаев Абдилхаким Турдиевич
Тошкент вилояти ЧДПИ ўқитувчиси
Муродов Шохрух Шерзов ўғли
Талаба

Аннотация:Мақолада талабаларда миллий ифтихор туйғусини шакллантиришда кластер методидан фойдаланиш масалалари хақида фикр юритилди.

Калит сўзлар: миллий ғурур, миллий тарбия, ифтихор, миллатининг тақдири, моддий-маънавий мерос.Спорт маданият узвийлик алоқадорлик.

Annotation. The article discusses the use of the cluster methad in thi formation of a sense of national pride studentes.

Keywords. National pirde national upbringing pride the fate of the nation material and spiritual heritage Sports culture membershib affiliation.

Аннотация: В статье рассматривается использование кластерного метода в формировании чувства национальной гордости у студентов.

Ключевые слова: национальная гордость, национальное воспитание, гордость, судьба нации, материальное и духовное наследие. Принадлежность к спортивной культуре.

Ўзбекистон Республикаси кейинги йилларда таълим соҳасини ислох этишда жуда улкан ишларни амалга оширмоқда. Хусусан таълим тизимимизнинг юксак бўғини олий таълим бўғинида катта ўзгаришлар амалга оширилди. Замонавий педагогик технологияларни дарс ва дарсдан ташқари фаолиятга кенг имкониятлар асосида татбиқ этишга ахамият берилди. Барчага маълум таълим истемолчилари асосан талаба ҳисобланади. Таълимни олиб боришда талаба ўзининг туғилган жойини муқаддас билса ва ўз хизматини фидоийларча бажарса шундагина фахрланиш хиссини унда барқарор ривожланишини кўроламиз. Бу вазифаларни бажаришда олий таълим муассасалари талабаларида миллий ифтихор туйғусининг шакллантиришда кластер методидан фойдаланиш жараёнида аниқлаш учун аввало бу тушунчанинг моҳиятини англаб олиш талаб этилади. Шу сабабли унинг манбаларда ёритиш ҳолатини таҳлил қилиш асосида талабаларда миллий ифтихор туйғусининг шакллантиришда кластер методидан фойдаланиш даражасини аниқлашга ёрдам берувчи мезонларни яратишга уриниб кўрамиз.

Талабада айнан қуйдагиларни юртимиз олимлари А.Иброҳимов, Х.Султонов ва Н. «шахс ғурури – бу фахр», «миллий ғурур – бу ифтихор» тушунчаси сифатида бўлиб, улар гарчи бир-бирларига яқин маъноларни англатсада, бир вақтнинг ўзида бир-биридан маълум даражада фарқланувчи тушунчалар эканлиги таъкидланган. Бу ўринда муаллифлар қуйидаги фикрни илгари сурадилар: «Миллий ифтихор миллат ўзини яхлит ижтимоий бирлик эканлигини онгли равишда ҳис қилишидир. Бу шундай бир кучли руҳий ҳолатки, у туфайли тарихий бирлик, қон-қариндошлик, тил, маданият, маънавият, иқтисодий ҳаёт ва келажак бирлиги миллат вакилларининг қалбидан чуқур ўрин олади».

«Миллий ифтихор туйғуси – ўз миллий мансублигидан фахрланиш имкониятидир. Миллий ифтихор туйғуси ўз миллатининг бой тарихи, маданий ва маънавий меросидан, унинг жаҳон цивилизациясига қўшган ҳиссасидан ғурурланиш имконияти. Миллий ифтихор туйғуси – ўзлигини англаш ва ўзгаларни тушунишга даъват этувчи қудратли куч» сифатида ҳам кўрилади .

Кўриниб турибдики, муаллифлар бу ўринда ғурур тушунчасини шахсга, ифтихор тушунчасини миллатга ҳос туйғу сифатида эътироф этадилар. Айнан мана шу ҳолат улар ўртасидаги фарқни кўрсатувчи кўрсаткич сифатида қабул қилинади. Ҳар икки тушунчага берилган таърифдан ғурур тушунчаси индивидуаллик, ифтихор тушунчаси эса ижтимоийлик хусусиятига эга бўлади, деган хулосага келиш мумкин.

«Миллий ғурур (ифтихор), – деб таъриф берилади манбаларда, - шахс ёки ижтимоий гуруҳнинг миллий ўз-ўзини англаши асосида шаклланадиган аждодлари қолдирган моддий-маънавий мерос, ўз халқининг жаҳон цивилизациясига қашган ҳиссаси, ўзга миллатлар олдидаги қадр-қиммати, обрў-эътиборидан фахрланиш ҳиссини ифодаловчи тушунча» десак мақул бўлади.

Бу туйғу шахсда қуйидаги шаклларда намоён бўлади:

- миллатнинг ютуқлари, обрў-эътибори билан фахрланиш, унинг муаммоларига бефарқ бўлмаслик;

- халқи, миллатининг тақдири учун жонкуяр бўлиш;

- ўз миллатининг моддий-маънавий меросини асраб-авайлаш;

- халқ одатлари, анъаналари, қадриятларини ҳурмат қилиш, уларни бойитиш ва такомиллаштириш тўғрисида қайғуриш;

- халқи, миллатига меҳр-муҳаббатини амалий фаолиятда намоён қилиш.

Миллий ғурур, миллий ифтихор ўзи мансуб бўлган миллат, халқнинг равнақи, тараққиёти учун курашишнигина эмас, шу билан бирга ўзга миллатга мансуб кишиларга ҳурмат-эҳтиром

кўрсатишни тақозо қилади. Бундай туйғуга эга маънавий етук киши миллийликни миллатчиликдан, ҳақиқий миллий ғурурни миллатпарастликдан фарқлай олади, бошқа миллат вакилларининг иззат нафси ва ғурурини камситмайди. Шунингдек, миллий ғурур ва ифтихор туйғусига эга инсонда миллий ўзликни англаш туйғуси шаклланади.

Муаллиф миллий истиқлол ғоялари асосида талабаларнинг маънавиятини шакллантириш жараёни босқичларини қуйидагича белгилайди:

1) талабаларда педагогика фанларини ўрганишга бўлган қизиқиш ва эҳтиёжларни юзага келтириш;

2) педагогика фанларини чуқур ўрганишга рағбат уйғотиш;

3) назарий билим, амалий кўникма ва малакалар, маънавий-ахлоқий сифатларни бойитиш борасидаги фаолиятни ташкил этиш (1-босқич);

4) назарий билим, амалий кўникма ва малакалар, маънавий-ахлоқий сифатларни бойитиш борасидаги фаолиятни ташкил этиш (2-босқич) .

Ишда талабаларни педагогика туркум фанлари асосида маънавий шакллантиришнинг қуйидаги мезонларига асосланилди: Ватан равнақи йўлида меҳнат қилишнинг олий инсоний бурч эканлигини англаш, ватанпарварлик туйғусига эга бўлиш; юрт тинчлиги, Ватан озодлиги ва мустақиллиги йўлида фаолият кўрсатиш; комил инсон, ижтимоий ҳамкорлик тушунчалари моҳияти борасида муайян тушунчаларга эга бўлиш; байналминаллик туйғусига эга бўлиш, ўзга миллат ва элатларнинг ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳурмат қилиш; динлараро бағри кенглик (толерантлик), ўзга миллат ва элатлар, шунингдек, кишиларнинг виждон эркинлигига нисбатан ҳурмат кўрсатиш; инсоний фазилатлар (билимлилик, инсонпарварлик, камтарлик, ахлоқ-одоб, меҳнатсеварлик ва ҳ.о.)ни намоён этиш.Яна бир олимимиз З.Қурбаниязова миллий ўзликни англаш туйғусига эга бўлиш миллатчилик эмаслигини таъкидлайди: «Миллий ўзликни англаш – бу миллатчилик эмас, балки ўз миллати, халқи, анъаналари, урф-одатлари, туғилиб ўсган жойи, Ватани, тили, дини, авлод-аждодлари, касб-кори, шажараси, оиласидан ғурурланиш, уларни авайлаб-асраш ҳамда бошқа халқлар ва миллатларни ҳам ҳурмат қилиш демакдир» .

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз // Тошкент: Ўзбекистон. 2018. – Б. 7, 534.

2. Мирзиёев Ш. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади // Тошкент: Ўзбекистон. 2019. – Б. 372.

3. Қуронов М.«Таҳдид ва ёшлар тарбияси»// Тошкент. 2008. – Б.

4. Таджиметов Ш.А.«Ёшларни миллий ифтихор ғоялари, ватанпарварлик руҳида тарбиялаш – хуқуқбузарликларнинг олдини олиш воситаси» Хуқуқбузарликлар профилактикасининг долзарб масалалари // Республика илмий-амалий конференцияси материаллари ИИВ Академияси. Тошкент. 2019. – Б.250-254.

MASHG‘ULOT JARAYONINI HOZIRGI DAVR TALABI ASOSIDA REJALASHTIRISH.

Yusupbayeva Amangul Saparbayevna
CHDPU Jismoniy madaniyat metodikasi kafedrasi o‘qituvchisi

Sherqobilova Muxarram Jaloliddin qizi
XQS 22/1 guruh talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada jismoniy tarbiya va sport mashg‘lotlari va uning hozirgi davr talabi asosida rejalashtirish masalasini tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: Jismoniy tarbiya, sport, rejalashtirish, mashg‘ulot, sport turlari, ta’lim-tarbiya, yosh avlod, jismoniy sifatlar.

O‘zbekiston Respublikasi istiqlolga erishganidan so‘ng qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”, “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”, “O‘zbekistonda jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi va boshqa farmonlar tub ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, manaviy va madaniy o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Jumladan, oliy ta’lim tarmoqlarida ham o‘quv-tarbiya uslubining eski yo‘nalishidan voz kechilmoqda. Yangi pedagogik texnologiyani joriy etishni esa davrning o‘zi taqozo etmoqda. Natijada bu sohada sifat o‘zgarishlari ro‘y bermoqda. Jumladan, oliy ta’lim tizimining ajralmas qismi bo‘lgan jismoniy tarbiya va sport sohasidagi mutaxassislar oldida ham bir qator dolzarb muammolar paydo bo‘lmoqda. Ularni hal etish esa yosh avlodni barkamol qilib tarbiyalashga xizmat qiladi.

Sport–sportchilarning qat`iy tartib va qoidalar asosida musobaqalashish faoliyati.

Sport–raqobat, bahs, adolat, taraqqiyot, zavqlanish, rohat, chaqiriq, tinchlik, birlik va do‘stlik demakdir

Sport - odamlarni har tomonlama rivojlangan qilib tarbiyalash, salomatligini mustahkamlash, mehnatga va mustaqilligi uchun kurashga tayyorlash usuli va vositasi bo‘lib aqliy va jismoniy mashqlar, musobaqalar va bahslardan tashkil topgan.

Bir yil mobaynida bir xil taqsimlab chiqilgan ma'suliyatli sport musobaqalari sonini ortib borishi uch-to‘rt makrotsikllarning paydo bo‘lishiga olib keladi. Bitta makrotsikl asosida bir yillik o‘rganish mashqlari rejasining tuzib chiqilishi bir xil takrorlanadigan mashg‘ulot ikki makrotsikl asosidagi ikkita sikl uchta mikrotsikl asosida tuzilganlari-uch siklli mashg‘ulot deb ataladi.

Har bitta mikrotsiklda shuningdek tayyorgarlik musobaqalashish, o‘tish davrlari mavjud bo‘ladi. Ikki va uch siklli chiniqish jarayonlarini o‘tkazish vaqtida ko‘pincha ikkilangan va uchlangan sikllar degan nom olgan variantlardan foydalaniladi. Bunday hollarda birinchi va ikkinchi makrotsikllar hamda ikkinchi va makrotsikllar o‘rtasida o‘tish davrlari rejalashtirilmaydi. Davom etayotgan makrotsikllarning musobaqalashish davri esa sokinlik bilan, bundan keyingi siklning tayyorgarlik davriga o‘tib ketadi. (N.N.Platonovning, 1986 yil).

Bir qator mutaxassislar ko‘p yillik rejalashtirilgan mashg‘ulot vaqtida qo‘llanish mumkin bo‘lgan yillik sikllarning tadbiq etilishi uchun o‘z variantlarini taklif qilmoqdalar. Masalan, R.Petrov 1977 sportchilarni chiniqtirish chog‘idagi birinsi va ikkinchi yillarda ular bilan bir siklli o‘rganish mashqlarini rejalashtirishni, uchinchi va to‘rtinchi yillarda esa ikki siklli o‘quv mashg‘ulotlari o‘tkazishni rejalashtirishni taklif qilgan.

Muallif o‘rgatishning operativ rejasini tuzib chiqish paytida bolalar va o‘smirlar bilan bir xaftalik sikllar o‘tkazish bo‘yicha konkret takliflarini ham tavsiya etadi. O‘rganish jarayonini ratsional tarzida tashkil etish sportning xozirgi zamon amaliyoti va metodikasida asosiy muammolardan biri hisoblanadi.

Bu muammoni biologlar, fiziologlar, bioximiklar va pedagoglar hamkorligida hal etishlari kerak. Yosh polvonlar chiniqish mashqlarining ko‘pgina masalalari, jumladan, o‘rganishning barcha bosqichlarida modelli xarakteristikalarni ishlab chiqish, jismoniy tayyorgarlikning zarur normalarini tayyorlash, ko‘p yillik o‘rganish jarayonida mashg‘ulot va musobaqalashish qo‘shimcha og‘irliklarning strukturasini tayyorlash, o‘rganish jarayonini rejalashtirish shakllarini ishlab chiqish singari masalalar hal qilinishi zarur.

Yuqorida aytib o‘tilgan yo‘l-yo‘riq ko‘rsatmalarga amal qilish, yosh polvonlarni kamolot

cho‘qqisini zabt etishiga ko‘mak beradi. Musatqil mamlakatimizda sog‘lom avlodni tarbiyalab voyaga etkazishda muhim ahamiyat kasb etadi. Kurash musobaqalarining el orasida yanada chuqurroq singib, yoyilib borishga yordamlashadi.

Xulosa qilib aytganda мutaxassislar ko‘p yillik rejalashtirilgan mashg‘ulot vaqtida qo‘llanish mumkin bo‘lgan yillik sikllarning tadbiq etilishi uchun o‘z variantlarini taklif qilmoqdalar. Masalan, R.Petrov 1977 sportchilarni chiniqtirish chog‘idagi birinsi va ikkinchi yillarda ular bilan bir siklli o‘rganish mashqlarini rejalashtirishni, uchinchi va to‘rtinchi yillarda esa ikki siklli o‘quv mashg‘ulotlari o‘tkazishni rejalashtirishni taklif qilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ilov A.N, Bagdasarov A.Yu,Arslonov Sh.A.Dzyudo nazariyasi va uslubiyati. T. 2012.
2. Kerimov F.A. Sport sohasidagi ilmiy tadqiqotlar. Darslik. – T., 2004.
3. Kerimov F.A. Sport kurashi nazariyasi va uslubiyati. Darslik. – T., 2007.
4. Nurshin J.M.,Salomov R.S.,Kerimov F.A. O‘zbekcha milliy sport kurashi. T. 1993.
5. Arslonov Sh.A. Dzyudo**.** O‘quv qo‘llanma.
6. Axmedov.F.Q. Abdulaxatov.A.R. “O‘zbek kurashi-milliy va umuminsoniy qadriyat durdonasi” T. 2017 y.

UMUMTA’LIM MAKTAB O‘QUVCHILARIDA JISMONIY TARBIYA VA SPORT QADRIYATLARINI KLASTER USULIDA O‘RGATISHNING MOHIYATI

Yusupbayeva Amangul Saparbayevna
CHDPU Jismoniy madaniyat metodikasi kafedrasi o‘qituvchisi:

Bekmuratova Sevinch Mansur qizi
XQS 22/1 guruh talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada jismoniy tarbiya va sport qadriyatlari va uning ta’lim tarbiya masalasi tahlil etilgan. Qadriyatlarni o‘rganish, faoliyatini baholash yuzasidan xulosalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Jismoniy tarbiya, sport, qadriyat, klaster, milliy qadriyatlar, milliy sport turlari, ta’lim-tarbiya, ajdodlarimiz, yosh avlod, jismoniy sifatlar, sog‘lom turmush tarzi.

Mamlakatimizda sport sohasiga berilayotgan e’tibor davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgani bunday muvaffaqiyatlarning hamda qurayotgan demokratik jamiyatimizga munosib jismoniy va ma’naviy sog‘lom, hech kimdan kam bo‘lmagan komil avlodni tarbiyalashning muhim omili bo‘lib xizmat qilmoqda. Amalga oshirilayotgan ulkan ishlar jumladan qishloq joylarda barpo etilayotgan futbol maydonchalari, zamonaviy sport komplekslari, sport maktablari, turli-tuman sport inshootlari buning yorqin dalilidir.

Qadriyat nima, ularning mohiyati nimadan iborat? Ushbu savollarga olimlar turlicha javob bergan bo‘lsada, ularning barchasi bir-biriga o‘xshash va umumiylikka ega. Buning boisi qadriyatlar inson hayoti bilan bog‘liq holda namoyon bo‘ladi.

Qadriyatlarni o‘rganish, ularni tahlil qilish borasida dunyo olimlari qatorida Respublika olimlari tomonidan ham keyingi yillarda bir qancha ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan. Bularni ilmiy adabiyotlar, maqolalar, risolalarda uchratish mumkin. Bu borada akademik J.Tulenov, professorlar M.Murodov, U.Qoraboev. I.Jabborov. T.Jovliev kabilarning ishlari e’tiborlidir. Qadriyatlarning ta’lim-tarbiyaviy

ahamiyati haqida professorlar X.Homidov O.Musulmonova. S.Nishonova, M.Imomova, M.Davletshin. N.Maxmudov. S.Anamurodova, D.Sharipova, F.Nasretdinov, T.Usmonxo‘jaev, H.Rafiev, A.Atoev, R.Abdumalikov, X.Meliev, J.Toshpo‘latov, O‘.Ibrohimov, F.Axmedovlarning ishlari alohida o‘rin tutadi.

Qadriyatlar o‘zining mohiyatiga ko‘ra bir necha turga bo‘linadi. Inson va unnng hayoti eng oliy qadriyat hisoblanadi. Inson bo‘lmagan joyda hech bir narsaning qadr-qimmati bo‘lmaydi. Shuning uchun ham inson qadrini e’zozlash, hayotini himoya qilish, sog‘ligini saqlash va mustahkamlash, madaniy saviyasini o‘stirish, umuman olganda sog‘lom turmush tarzi kechirishinn ta’minlash davlatimiz siyosatining asosiy maqsadi hisoblanadi. Bu borada Respublikamizda mustaqillikdan keyin kishilarining huquqlari, erkinliklari va milliy qadriyatlarini e’zozlash, sog‘lom turmush tarzi kechirishi bo‘yicha juda katta ishlar amalga oshirildi. Qadriyatlarni inson hayoti uchun xizmat qilishiga qarab kuyidagi turlarga bo‘lish mumkin;

- tabiiy qadriyatlar (er, yer osti boyliklari, suv, havo. o‘simliklar, hayvonot dunyosi)
- ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar (erkinlik, tenglik, birodarlik va boshqalar).
- madaniy-ma’rifiy qadriyatlar turiga ta’lim-tarbiya, adabiyot, tibbiyot, til, milliy meros, san’at, hunarmandchilik mahsulotlari, tarixiy va madaniy yodgorliklar, halq udumlari, o‘yinlari, marosim va urf - odatlari kiradi.

Qadriyatlar masalasida akademik J.Tulenovning qarashlariga ko‘ra qadriyatlarni milliy, mintakaviy va umuminsoniy qadriyatlarga bo‘lish mumknn. J.Tulenovning bu qarashlariga to‘la qo‘shilish mumkin, chunki qadriyatlarning barcha turlarn ham milliylikdan mintaqaviylikka va umuminsoniylikka qarab boradi.

Mintakaviy qadriyatlarga misol tariqasida biznnng hududimizda istiqomat qiluvchi o‘zbek, qozoq, tojik, qirg‘iz, turkmanlarga xos bo‘lgan umuminsonlikka ega bo‘lgan barcha qadriyatlarnn aytish mumkin. Markaziy Osiyo halqlarining iqtisodiy, madaniy. manaviy munosabatlari juda qadim zamonlarga borib taqaladi. Shuni etirof etish kerakki, mazkur xalqlarning shaxs tarbiyasi bilan bog‘liq an’analari, qadriyatlarida ham ularni bir-biridan ajratib olish mumkin emas. Tarbiyaning bu an’analari quyidagi hollarda namoyon bo‘ladi:

-diniy tarbiya an’analari;
- vatanparvarlik tarbiyasi;
- kattalarga hurmat, kichiklarga izzatda bo‘lish:
- oilaviy munosabatlar (er, xotin);
- ota-ona va farzandlar munosabati;
- qarindosh-urug‘chilik munosabatlari;
- tabiat va jonivorlarga bo‘lgan munosabat;
- jismoniy tarbiya an’analari va boshqalar.

Markaziy Osiyo xalqlari tarbiya usulining ajralmas asosiy qismi hisoblangan jismoniy tarbiya bilan bog‘liq qadriyatlar va an’analari kuyidagi umumiylikka ega:

- Jismoniy tarbiya vositalarining umumiyligi.
- Jismoniy tarbiyani amalga oshirish usullarining umumiyligi.
- Shaxs jismoniy barkamolligini ulug‘lash va qadrlashdagi his-tuyg‘ularning umumiyligi.
- Hozirda dunyoga yuz tutayotgan milliy sport turlari (kurash, belbog‘li kurash, turon yakka kurashi, o‘zbek jang sanati, chavandozlik, uloq-ko‘pkari kabilar)ning umumiyligi va boshqalar.

Sport bilan shug‘ullanish ijtimoiy maqsadga egadir, bular: unumli mehnatga va Vatanni himoya qilishga tayyorlik; jismoniy, irodaviy hamda ahlokiy fazilatlarni har tomonlama rivojlantirish, to‘laqonli bo‘sh vaqtni tashkil qilish, jamoa faoliyat malakalarini hosil qilish uchun shart-sharoitni ta’minlashdir.

O‘zbekiston Respublikasidagi ko‘p millatli sport harakatida turli millat va xalq vakillari orasida xalqaro hamdo‘stlik aloqalarini rivojlantirish va mustahkamlash kabi ijtimoiy ahamiyatga molik vazifalar hal qilinadi. Ko‘p millatli sport jamoalaridagi o‘ziga xoslik shundaki, shaxslararo xarakter munosabatlari ularda millatlararo munosabat ifodasi bilan bog‘lanib ketadi. Bu esa bizning ko‘p millatli davlatimizga yangi huquqiy demokratik jamiyatimizga xos xususiyatdir. Ko‘p millatli jamoa yana shu bilan xarakterlanadiki, unda xalqaro hamdo‘stlik munosabati sohasida uning a’zolari tomonidan g‘oyaviy-siyosiy, ahloqiy qadriyatlar faol o‘zlashtirib olinadi. Negaki, bizning jamiyatimiz bunday imkoniyatlarga to‘la-to‘kis egadir, bu esa yangi jamiyat kishilari - O‘zbekiston xalqining yangi tarixiy munosabatini shakllantirishga ko‘p jihatdan ko‘maklashadi.

Sportchilar murabbiyning rahbarligi ostida mashg‘ulot va ijtimoiy-foydali faoliyat jarayonida umumta’lim maktablarida egallagan xalqaro hamdo‘stlik munosabatlarining mohiyatiga doir bilimlarini chuqurlashtiradilar, sport harakatining xalqaro miqyosdagi ahamiyatiga oid bilimlarni o‘zlashtirib oladilar.

Xulosa qilib aytganda jismoniy tarbiya va sport, qadriyatlar faoliyatini o‘rganish va adabiyotlarni tahlil etish shuni ko‘rsatdiki, maqsadga qaratilgan ma’ruza va suhbatlarda keltirilgan dalillar amaliy faoliyat bilan mustahkamlanib borilsagina, yosh sportchilarda insoniy va internatsional munosabatlar to‘planadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O‘zbekiston Respublikasining “Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida”gi Qonuni. Yangi tahriri. 2015 yil 4 sentyabr.
2. O‘zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida // O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 yanvardagi PF-5924-son Farmoniga 1-Ilova.
3. Jondor Tulenov. „Qadriyatlar falsafasi” T. 1998y. 236 b

BASKETBOL SPORT TURIGA TAVSIF VA UNING IVOJLANISHI XUSUSIYATLARI

Yusupbayeva Amangul Saparbayevna
CHDPU Jismoniy madaniyat metodikasi kafedrasi o‘qituvchisi:

To‘qsonboyeva Sitora Ozod qizi
XQS 22/1 guruh talabasi:

Annotatsiya: Mazkur maqolada jismoniy tarbiya va sport o‘yinlari va uning ta’lim tarbiya masalasi tahlil etilgan. Sport o‘yinlarini o‘rganish, faoliyatini baholash yuzasidan xulosalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Jismoniy tarbiya, sport, tezkorlik, texnika, sport turlari, ta’lim-tarbiya, taktika, yosh avlod, jismoniy sifatlar, tavsif.

So‘nggi yillarda mamlakatimizda jismoniy tarbiya va sportni yuqori ko‘rsatkichlarga erishilishiga katta e’tibor berilmoqda. Shaharlarda, qishloq joylarida sport inshootlari barpo etilmoqda, turli turdagi musobaqalar o‘tkazilmoqda. Kundan kunga sport bilan shug‘ullanuvchilar soni ortib bormoqda.

O‘zbekistonda sog‘lom avlodni kamol toptirish, ta’lim-tarbiya berishning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi, jamiyatning rivojlanishida muhim ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy vazifalardan biri bo‘lib xizmat qilmoqda.

Jamiyat rivojlanishining hozirgi davr bosqichida barkamol insonni tarbiyalash eng asosiy, kechiktirib bo‘lmaydigan muhim vazifalardan biridir.

Shunday ekan mamlakatimizda «Barkamol avlod yili» Davlat dasturi harakatini keng tus olgani “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” asosida ta’lim-tarbiya tizimini tubdan isloh etilayotgani ham ana shu ulug‘vor vazifani amalga oshirish yo‘lidagi muhim qadamdir.

Komil inson ruhan tetik, aqlan etuk, jismonan baquvvat bo‘lmog‘i kerak. Insonning aqliy, ahloqiy va jismoniy sifatlarni rivojlantirish, salomatligini mustaxkamlash, ish qobiliyatini oshirish, jamoalarga qulay sog‘lom psixologik muhitni yaratishning ko‘p qirrali jarayonida jismoniy tarbiya va sportning ahamiyati ortib borayotganligi ko‘zga tashlanmoqda.

Yosh avlodning jismoniy jihatdan to‘kis sog‘lom mehnatga va Vatanni himoya qiluvchi tarzida o‘sishidan xalq ham, jamiyat ham manfaatdor. Buning uchun o‘quvchilar jismoniy madaniyat bilan chuqur shug‘ullanishlari, turli sport turlari bilan muntazam shug‘ullanishlari, iqtidorli sportchilarni tanlab olish, ularni Osiyo, jahon, Olimpiada o‘yinlarida muvaffaqiyatli ishtirok etishlarini ta’minlash kerak bo‘ladi.

Shuning uchun yoshlarimizni iymon - e’tiqodli, har tomonlama etuk, kuchli, sog‘lom, dovyurak, irodasi baquvvat qilib tarbiyalashda sport turlarini va shu jumladan, basketbol sport turi jismoniy tarbiya tizimini muhim o‘rnini egallaydi.

So‘nggi yillarda professor va dotsentlar T.S.Usmonxo‘jaev, R.S.Salomov, F.A.Kerimov, Ye.Ya.Bondarevskiy, Sh.X.Xonkeldiev, X. Meliev, T.Xoldorov, R.Abdumalikov, A.Sodiqov, F.Axmidov, F.Xo‘jaev, A.N.Liviskiylar kabi bir guruh olimlar hamda yosh tadqiqotchi olimlar M.Kurbonova, M.A.Aslonova, Ya.Ch.Danievalar milliy va xarakatli o‘yinlarni o‘rganish, ularni xalq o‘rtasida ommalashtirish maqsadida bir qator ilmiy-amaliy ishlarni, nashrlarni amalga oshirishga muvaffaq bo‘ldilar.

Bir qator ishlarda u yoki bu tarzda mazkur muammo haqida fikrlar yuritilgan bo‘lsa-da, o‘zbek xalq milliy harakatli o‘yinlari vositasida basketbolchilarning jismoniy sifatlarini rivojlantirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Shuning uchun basketbolchilarni milliy harakatli o‘yinlar vositasi bilan jismoniy sifatlarni rivojlantirish asosida ulardan foydalanishda yangi uslubiy yondashuvni izlash hamda ishlab chiqish zarur.

Sport turlarini rivojlantirish shu jumladan, har bir sportchilarni basketbol sport turi bilan shug‘ullanishga da’vat etish va basketbolni yanada rivojlantirishda xizmat qilmog‘imiz lozim. Bu esa yosh avlod tarbiyasini yanada kuchaytirish, ularni o‘z xalqi, mustaqil davlati vajamiyati oldidagi burchini his etish ruhida tarbiyalashdek g‘oyat muhim vazifalar bilan bog‘liqdir.

Basketbol so‘zi inglizcha **"basket"** savat, **"ball"** to‘p, degan ma’noni anglatadi. O‘yinda 2 ta jamoa qatnashadi.

O‘yin keskin to‘p uzatishlar, to‘pni maydonda olib yurish usullari va aldamchi harakatlar bilan raqib savatiga tashlanadi, raqib jamoa esa o‘zining savatiga to‘p tushirmaslik uchun harakat qiladi. Har bir savatga tushgan to‘pga ochko beriladi. Qaysi jamoa ko‘proq ochko olsa, g‘olib hisoblanadi. Agar durang hisobi bilan o‘yin yakunlansa, qo‘shimcha vaqt beriladi va g‘olib jamoa aniqlanadi.

Basketbol o‘yini bolalarda kuchlilik, chaqqonlik, mo‘ljalga ola bilishlik kabi jismoniy sifatlarning rivojlantirganligi sababli butun jahonda ommaviy sport turi hisoblanadi.

Basketbol o‘yini tezkorlikni talab etganligi sababli uncha katta bo‘lmagan maydoncha kerak bo‘ladi. Har bir basketbolchi o‘zida yuqoriga sakrovchanlik, chaqqonlik, epchillik, maydonda o‘yin vaqtida mo‘ljalga to‘g‘ri ola bilishlik kabi xususiyatlarni puxta egallagan bo‘lishi lozim. Ko‘p sport to‘rlari singari basketbol ham engil atletika bilan uzviy bog‘liqdir.

Savatga to‘pni tashlash fikri o‘tgan zamonlarda tug‘ilgan. Bundan 1000 yil oldin Norman xalqlariga bu o‘yin tanish bo‘lgan. Bundan tashqari markaziy va janubiy Amerikada (Mayya, Atsek, Ink, Florida aholisi) ham o‘ynab kelgan.

1891 yil AQSH da D.J.Neysmit tomonidan basketbol o‘yini qoidalari birinchi bo‘lib ishlab chiqilgan. 1894 yil bu qoidalar tasdiqlanib, rasman tan olindi va basketbol tug‘ilgan yili deb hisoblanib kelinmoqda.

Zamonaviy basketbol o‘ta tezkor va katta g‘ayrat talab qiluvchi sport o‘yinlari turiga mansubdir. Yuqori texnik-taktik mahoratga sazovor bo‘lish uchun birinchi navbatda basketbolchining jismoniy sifatlari yuqori darajada rivojlangan bo‘lishi kerak.

Ko‘pgina olim va mutaxassislar o‘z tadqiqotlari va tajribalariga suyanib basketbolni shunday ta’riflaydilarki, ushbu sport turi o‘zining o‘ta o‘zgaruvchan vaziyat o‘yini ekanligi, tarkibiga hayotiy zarur malakalarni kiritishi (yurish, to‘xtash, sirpanish, chopish, sakrash va hokazo), tezkorlik, kuch, chaqqonlik, chidamkorlik, egiluvchanlik sifatlarini rivojlantirishi, katta-yu kichikni o‘ziga rom qiluvchi harakat malakalari va taktik kombinatsiyalari bilan o‘quv muassasalarida jismoniy tarbiyaning asosiy vositasi bo‘lib hisoblanadi va eng ommabop o‘yin sifatida bolalar e’tiborini qozongan.

Basketbolda qo‘llaniladigan mashqlar va ushbu o‘yinning o‘zi harakat apparatiga ta’sir etib, mushak tolalarini rivojlantiradi, natijada ularning tonusi ortadi, jismoniy sifatlar taraqqiy etadi.

Shu bilan bir qatorda basketbol bilan shug‘ullanishda, mashg‘ulotlar jarayonida qo‘llaniladigan mashqlarda bolalarning yoshi, jinsi va boshqa xususiyatlari e’tiborga olinishi shart.

O‘g‘il bolalarda 7-8 yoshda ayrim mushak guruhlar kuchini rivojlantirish maqsadga muvofiq.

8-9 yoshda tezkorlik va umumiy chidamkorlik, muvozanat saqlash funksiyasi, 10 -14 yoshdan boshlab chaqqonlik, maxsus chidamkorlik, kuch va tezkorlik sifatlarini taraqqiy ettirish mumkin.

Mustaqil o‘tkaziladigan mashg‘ulotlarda quyidagi qoidalarga rioya qilish kerak bo‘ladi:

-o‘rgatishning birinchi yilida tezkorlik mashqlarining hajmi chidamkorlik mashqlaridan kam bo‘lmaligi lozim;

-umumiy jismoniy tayyorgarlik texnik-taktik mashqlar bilan uyg‘un ravishda qo‘llanilib borilishi darkor;

Bunda albatta o‘g‘il va qiz bola, ayol va erkaklar o‘rtasidagi funktsional farqlarni e’tiborga olinishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Ўзбекистон Республикасининг «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури». Маърифат. –Тошкент, 1998. 1 апрел.

2. Ўзбекистон Республикасининг «Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида»ги Қонуни (2015. 04.09). Халқ сўзи. –Тошкент, 2015. 5 сентябр.

3. Юсупбаева А.С. Совершенствование педагогических механизмов формирования здорового образа жизни в дошколном образовании на основе физического воспитания. «Мактаб ва ҳаёт» илмий методик журнал. № 3 2020 й.

4.F.Miraxmedov, S.Quvondiqov, A.Abdulaxatov, M.Muqimov, O.Sirojov, A.Jo‘rayev, O.Davulov, Jismoniy tarbiya va sport. Darslik. “Ilm-ziyo -zakovat” 2020 yil 420.bet.

5.R.S.Mamatqulov Sport va harakatli o‘yinlarni o‘qitish metodikasi (Basketbol) Toshkent – 2022 yil.

СПОРТ КАК ЭЛЕМЕНТ КЛАСТЕРНОЙ ТЕХНОЛОГИИ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ

Маматкулов Равшанжон Солижонович
старший преподователь факультета “Физическая культура” ЧДПУ
Амангелдиев Жумабек Содик угли
Студент группы 22-3 физическая культура

Аннотация; В данной стате освещена тема методика развивающих упражнений и развитие недугов. В заключительной части даны рекомендации по использованию инновационных технологий при обучении студентов общеразвивающих гимнастических упражнений.

Ключевые слова: технологий, инновация, образование, общее развитие, кластерная технология, кластер, гимнастика, физическое воспитание.

Здоровый образ жизни включает в себя ряд мероприятий, улучшающих здоровье и самочувствие. Одним из таковых является спорт, а точнее – физические нагрузки. Активность в течение дня играет огромную роль в профилактике многих заболеваний. И даже если у вас нет времени или же состояние вашего здоровья не позволяет заниматься спортом серьезно – вы всегда можете найти возможность поддерживать уровень физической активности, подходящий для вас. Динамические нагрузки; Полезнее всего для организма динамическая нагрузка – то есть движение. К этому типу физической активности относятся бег, плавание, пешая ходьба, а также такие популярные упражнения как выпады, приседания, скручивания.

Статические нагрузки-нагрузка – это не обязательно движение. Длительное пребывание в одном положении тоже может быть для мышц нагрузкой. Если состояние здоровья не позволяет вам практиковать динамичные нагрузки, вы можете прибегать к статическим. Они не требуют

активного движения, напротив – в процессе вы должны сохранять определенное положение или очень медленно менять его (как, например, в йоге или пилатесе). Такие нагрузки показаны даже при заболеваниях сердечно-сосудистой системы или опорно-двигательного аппарата, которые не позволяют заниматься динамической активностью.

Норма суточной активности-Не существует конкретного показателя активности, который можно было бы назвать универсальным. Кто-то устает, поднявшись на третий этаж, а кто-то может провести 2-3 часа в тренажерном зале и сохранить бодрость.

Выбирайте нагрузку по себе, прислушивайтесь к своему организму. В день нужно проходить минимум 3-5 км (это 5000-7000 шагов) – такой уровень нагрузки считается минимальным.

Как рассчитывать ЧСС для спорта; Аббревиатура ЧСС расшифровывается как «частота сердечных сокращений», иначе говоря, это пульс. Самый простой способ его измерить – приложить палец к запястью примерно на 3-5 см ниже сгиба кисти и посчитать частоту пульса за 15 секунд. Умножьте полученный результат на 4, чтобы получить количество сердечных сокращений за одну минуту.

Эту же работу легко проделывают современные фитнес-браслеты и умные часы. Если вы только начали заниматься спортом – эти устройства помогут вам отслеживать дневную активность и ЧСС.

Измерять пульс в процессе нагрузок очень важно: это позволяет понять, как ваше сердце реагирует на физическую активность, и не допустить перегрузок.

У взрослого человека пульс в покое должен варьировать от 60 до 80 ударов. При нагрузке нормой считается показатель до 200 ударов – причем показатель 100-130 ударов в минуту относится к зоне умеренных нагрузок, при которых интенсивно сжигается жир. 130-170 ударов в минуту – это уже интенсивные нагрузки, которые подходят для тренировки сердца. Выше – тренировки высокой интенсивности, которые выступают стрессом для организма. Заниматься с таким пульсом можно только под руководством опытного тренера.

Обратите внимание, что пульс может быть выше, если вы занимаетесь в душном помещении, заболеваете или выпили кофе незадолго до тренировки. В этом случае следите за своим самочувствием – чем выше пульс, тем тяжелее переносится нагрузка.

Зачем рассчитывать ЧСС; Начинающие спортсмены иногда впадают в крайности: они или начинают занятия слишком осторожно, так, что частота пульса при нагрузке почти не отличается от показателя в покое, или же наоборот – начинают заниматься слишком интенсивно. Для организма резкое начало интенсивных нагрузок – большой стресс, и спустя 2-3 недели такого режима человек может серьезно истощить ресурсы организма. Подсчет ЧСС позволяет тренироваться на эффективном и одновременно комфортном для организма уровне.

Артериальное давление и спорт; В норме артериальное давление у человека должно составлять примерно 120\80. Но у людей, которые ведут здоровый образ жизни, давление может быть и ниже – например, в пределах нормы давление 100/60.

Гипертоникам спорт не противопоказан – но им нужно внимательно следить за уровнем нагрузок и начинать занятия в щадящем режиме. Можно начать с ходьбы – сначала приучить себя ходить больше, затем – наращивать темп. Позже можно перейти на бег или плавание.

К тренировкам лучше приступать после консультации с лечащим врачом.

ВАЖНО! Если ваше артериальное давление превышает 190\110 хотя бы периодически, если при физических нагрузках возникает чувство жжения или давления в груди, интенсивные

тренировки, к сожалению, вам противопоказаны. Но вы можете заниматься статическими нагрузками, например, йогой.

Зарядка на рабочем месте; Каждый знает о том, что сидячий образ жизни негативно сказывается на здоровье. Недаром большинство офисных работников, которые до 10 часов в день находятся в сидячем положении, имеют заболевания опорно-двигательного аппарата.

Чтобы предотвратить развитие недугов, специалисты рекомендуют каждые два часа производить небольшую разминку на рабочем месте. Выглядит это следующим образом:

- Сначала уделите внимание шее. Медленно вращайте голову вперед-назад, вверх-вниз. Повторите это как минимум 10 раз.
- Затем разомните руки. Поднимите их вверх, скрепите ладони «в замок» и потянитесь как можно выше. Далее сделайте круговые движения плечами, 10 раз.
- Уделите внимание запястьям. Сделайте 15 круговых движений кистями.
- Встаньте на пол, и постарайтесь дотянутся ладонями до стоп, не сгибая колен. Если не получается – тянитесь настолько, насколько можете. Зафиксируйте положение на 15 секунд.
- Сядьте на край стула, вытяните ноги перед собой, не сгибая колен. Держа спину прямо, потяните стопы на себя, а затем назад.

Такой комплекс необходимо осуществлять каждые 2-3 часа на работе.

Подсчет калорий-если вы хотите не только стать здоровее, но и похудеть, важно уделить внимание питанию. Рацион определяет 70% успеха при снижении веса. Самым эффективным способом похудения является подсчет калорий. Для того, чтобы с точностью их подсчитать, необходимо приобрести кухонные весы. Для подсчета удобно использовать различные приложения – они автоматически рассчитывают калорийность в зависимости от веса продукта. Для поддержания здоровья и комфортного пищеварения взрослый человек должен потреблять около 1700 ккал для женщин и около 2200 ккал для мужчин. Для похудения это число достаточно сократить на 20%.

Литературы

1.Нормуротов.А.Н Енгил атлетика Тошкент2002й 2. Қудратов.Р Енгил атлетика Тошкент 2012й. 3. М.Ж.Абдуллайев. М.С.Олимов. Н.Т.Тўхтабойев Енгил атлетика ва уни ўқитиш методикаси Тошкент 2017й.

4.Шодийев.А.Й. Енгил атлетика ва уни ўқитиш методикаси Тошкент 2021й.

5. Маматқулов Р.С. Казаков Ш.Н.Юсупбайева А.С Умаралива Д.У Легкая атлетика Тошкент 2021г.

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕНИЯ ЗАКЛЮЧИТЕЛЬНОЙ ЧАСТИ УРОКА

Маматкулов Равшанжон Солионович
Старший преподаватель кафедры «методика физическая культура и спорт» ЧДПУ
студентки 22-1 группы женского спорта
Исматиллаева Малика Сирожиддин кизи

АННОТАЦИЯ: В статье посредством домашних заданий постепенно формируется привычка к систематическим занятиям, выполнение которых становится потребностью физического совершенствования. Домашние задания должны являться логическим продолжением

учебной работы и состоять из упражнений, направленных на развитие основных двигательных качеств, а в отдельных случаях — повторение простейших элементов техники движения.

Ключевые слова: урок, тренировка, школа, инновации, развитие, учитель, задания, заключительная часть, стойка.

Каждый урок должен заканчиваться организованно. Поэтому, убрав снаряды, учащиеся выстраиваются на одной из границ зала в одну шеренгу.

Для заключительной части урока целесообразно подбирать такие упражнения, которые снимают воздействия физической нагрузки, приводят организм в спокойное состояние и в то же время вырабатывают умение ориентироваться в пространстве и времени. Для этой цели можно рекомендовать ряд упражнений отвлекающего характера. Например, 4 шага — строевым, 4 шага — обычным; по сигналу учителя «раз» все идут с поднятыми в стороны руками; по сигналу «два» — ходьба, руки на поясе; по сигналу «три» — обычным шагом; по сигналу «четыре» — основная стойка.

Определенное место могут занять упражнения с игровыми заданиями на внимание. Например, водящий стоит перед учащимися, стоящими в шеренге. Учитель предлагает ему запомнить порядок расположения учащихся в строю. Затем водящий поворачивается спиной к шеренге. Два ученика быстро меняются местами. После этого водящий поворачивается лицом к группе и стремится определить, кто из учеников изменил место. Если водящий отгадал, его место занимает один из этих учеников; если же он не отгадал три раза, выбирается новый водящий. Эту же задачу решает использование в заключительной части танцевальных упражнений, например: 8 шагов галопа вправо, руки на поясе, 8 обычных шагов, то же влево. Полезными окажутся и упражнения успокаивающего характера. Например, на 4 шага — вдох, на 4 шага — выдох; в движении (или на месте) на счет 1 — руки вперед, на счет 2 — расслабить кисти, на счет 3 — расслабить предплечья, на счет 4 — опустить расслабленные руки вниз (2-4 раза); 1 — руки вверх, 2 — расслабить руки (опустить до уровня плеч), 3 — расслабить туловище, опустить руки вниз до упора присев, 4 — и. п.

В заключительной части урока можно давать также определенные упражнения на координацию, например: и. п.— о. с, i-2 — круг левой рукой назад, правой вперед, 3-4 — круг левой рукой вперед, правой назад. Завершающим моментом заключительной части урока является задание на дом. Выполнение их является одним из важных условий повышения активности учащихся, улучшения их физической подготовленности, первым шагом к самостоятельным занятиям физической культурой.

Посредством домашних заданий постепенно формируется привычка к систематическим занятиям, выполнение которых становится потребностью физического совершенствования. Домашние задания должны являться логическим продолжением учебной работы и состоять из упражнений, направленных на развитие основных двигательных качеств, а в отдельных случаях — повторение простейших элементов техники движения. Важно также, чтобы учитель наглядно показывал задаваемые упражнения, уточнял нагрузку. Количество упражнений, задаваемых на дом, должно быть таким, чтобы их выполнение не превышало 15-20 мин. Чтобы польза от домашних заданий была более результативной, учителю необходимо добиваться не только их систематичности, но и постоянного контроля. Такой контроль осуществляется прежде всего на уроках. Он может состоять в проверке правильности выполнения упражнений, сдвигов количественных показателей и т. п.

Использованная литература:

1. Доклад Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на расширенном заседании Кабинета Министров об основных итогах социально-экономического развития нашей страны в 2016 году и важнейших приоритетах экономической программы на 2017 год./ / Г. Народная речь 16.01.2017
2. И. Каримов. Совершенное поколение – основа развития Узбекистана. Его выступление на IIX сессии Олий Мажлиса Республики Узбекистан. Ташкент. 29 августа 1997 г.
3. Маматкулов Р.С. Влияние инструментов кластера спортивного фитнеса на образование молодежи Scientifik Journal Impakt Factor (SJIF) Volume 2 ISSUE 10 2021
4. Маматкулов Равшанжон Солижонович, Features and application of the cluster method of its organizations in lessons in secondary school and higher pedagogical institutions International Journal on Integrated Education Email: mamatkulov_r@umail.uz Volume 3, Issue III, March 2020 page 90-94

М. Э. Абдулахатов, А. Р., Худойберганов, Ж. С., & Курбонова Образовательный кластер - как ресурс инновационного развития региона Мугаллимр һэм Үзликсиз билимлендириу,2020 й 84-89 бет.

ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДА КЛАСТЕР В УРОКАХ ШКОЛЫ

Маматкулов Равшанжон Солижонович
Старший преподаватель - факультета «Физическая культура»
Чирчикский государственный педагогический универстиета.
Эшкобилова Шахзода Насриддин кизи
Студентка группа 22-1
женский спорт

АННОТАЦИЯ; в статье определена *в зависимости от способа организации урока, кластер может быть оформлен на доске, на отдельном листе или в тетради у каждого ученика при выполнении индивидуального задания. Составляя кластер, желательно использовать разноцветные мелки, карандаши, ручки, фломастеры. Это позволит выделить некоторые определенные моменты и нагляднее отобразить общую картину, упрощая процесс систематизации всей информации.*

Ключевые слова: урок, метод, ученик, кластер, принцип кластера, монархия, рефлекс, физическое воспитание.

Метод кластера может применяться практически на всех уроках, при изучении самых разных тем. Форма работы при использовании данного метода может быть абсолютно любой: индивидуальной, групповой и коллективной. Она определяется в зависимости от поставленных целей и задач, возможностей учителя и коллектива. Допустимо перетекание одной формы в другую. Например, на стадии вызова, это будет индивидуальная работа, где каждый учащийся создает в тетради собственный кластер. По мере поступления новых знаний, в качестве совместного обсуждения пройденного материала, на базе персональных рисунков и с учетом полученных на уроке знаний, составляется общая графическая схема. Кластер может быть использован как способ организации работы на уроке, и в качестве домашнего задания. В последнем случае важно наличие у учащихся определенного опыта в его составлении.

Пример: В качестве примера приведем составление кластера на уроке обществознания при изучении темы «Монархия». В самом начале работы учащиеся высказывают все имеющиеся у них знания по данному вопросу, предположения и ассоциации. Например: форма правления, власть, глава государства, царь, монарх, единовластие. Учитель фиксирует их на доске. Далее следует чтение параграфа из учебника. В ходе ознакомления с материалом (или по результату прочтения), схема дополняется новыми фактами. Учитель дописывает их, используя цветной мел. Итогом урока должен стать анализ полученной картины, с обсуждением верности или неверности первоначальных суждений и обобщением полученной информации.

Достоинства и результаты применения приема;

Применение кластера имеет следующие достоинства:

- *он позволяет охватить большой объем информации;*
- *вовлекает всех участников коллектива в обучающий процесс, им это интересно;*
- *дети активны и открыты, потому что у них не возникает страха ошибиться, высказать неверное суждение.*

В ходе данной работы формируются и развиваются следующие умения:

- *умение ставить вопросы;*
- *выделять главное;*
- *устанавливать причинно-следственные связи и строить умозаключения;*
- *переходить от частностей к общему, понимая проблему в целом;*
- *сравнивать и анализировать;*
- *проводить аналогии.*

Что дает применение метода кластера на уроках детям? Прием кластера развивает системное мышление, учит детей систематизировать не только учебный материал, но и свои оценочные суждения, учит ребят вырабатывать и высказывать свое мнение, сформированное на основании наблюдений, опыта и новых полученных знаний, развивает навыки одновременного рассмотрения нескольких позиций, способности к творческой переработке информации.

Выводы: Уроки с применением метода кластера дают ребятам возможность проявить себя, высказать свое видение вопроса, дают свободу творческой деятельности. В целом нетрадиционные технологии, использующиеся в образовательном процессе, повышают мотивацию учащихся, формируют обстановку сотрудничества и воспитывают в детях чувство собственного достоинства, дарят им ощущение творческой свободы.

На первом этапе происходит активизация, вовлечение всех участников коллектива в процесс. Целью является воспроизведение уже имеющихся знаний по данной теме, формирование ассоциативного ряда и постановка вопросов, на которые хочется найти ответы. На фазе осмысления организуется работа с информацией: чтение текста, обдумывание и анализ полученных фактов. На стадии рефлексии полученные знания перерабатываются в результате творческой деятельности и делаются выводы.

Прием кластера может применяться на любой из стадий.

- *На этапе вызова дети высказывают и фиксируют все имеющиеся знания по теме, свои предположения и ассоциации. Он служит для стимулирования познавательной деятельности школьников, мотивации к размышлению до начала изучения темы.*
- *На стадии осмысления использование кластера позволяет структурировать учебный материал.*

• *На стадии рефлексии метод кластера выполняет функцию систематизирования полученных знаний.*

Возможно применение кластера на протяжении всего урока, в виде общей стратегии занятия, на всех его стадиях. Так, в самом начале дети фиксируют всю информацию, которой они владеют. Постепенно, в ходе урока, в схему добавляются новые данные. Желательно выделять их другим цветом. Данный прием развивает умение предполагать и прогнозировать, дополнять и анализировать, выделяя основное.

Основные принципы составления кластера

Кластер оформляется в виде грозди или модели планеты со спутниками. В центре располагается основное понятие, мысль, по сторонам обозначаются крупные смысловые единицы, соединенные с центральным понятием прямыми линиями. Это могут быть слова, словосочетания, предложения, выражающие идеи, мысли, факты, образы, ассоциации, касающиеся данной темы. И уже вокруг «спутников» центральной планеты могут находиться менее значительные смысловые единицы, более полно раскрывающие тему и расширяющие логические связи. Важно уметь конкретизировать категории, обосновывая их при помощи мнений и фактов, содержащихся в изучаемом материале.

Правила оформления кластера на уроке

В зависимости от способа организации урока, кластер может быть оформлен на доске, на отдельном листе или в тетради у каждого ученика при выполнении индивидуального задания. Составляя кластер, желательно использовать разноцветные мелки, карандаши, ручки, фломастеры. Это позволит выделить некоторые определенные моменты и нагляднее отобразить общую картину, упрощая процесс систематизации всей информации.

Рекомендации по составлению кластера

Существует несколько рекомендаций по составлению кластера. При его создании не стоит бояться излагать и фиксировать все, что приходит на ум, даже если это просто ассоциации или предположения. В ходе работы неверные или неточные высказывания могут быть исправлены или дополнены. Учащиеся могут смело дать волю воображению и интуиции, продолжая работу до тех пор, пока не закончатся все идеи. Не стоит бояться значительного количества смысловых единиц, нужно попытаться составить как можно больше связей между ними. В процессе анализа все систематизируется и станет на свои места.

Литературы

1. Таймазов А.В. Развитие спортивно- оздоровительных кластеров как инновационный подход к решению региональных социально-экономических задач. Экономика и управление. 2016;(7):24-27.

2. Маматкулов Р.С. Научно-теоретические основы развития физический культуры студентов высших учебных заведений кластерным методом “XALQ TA’LIMI” ilmiy metodik junali 2021y 5-son

3. Маматкулов Р.С. Особенности и применение кластерного метода его организации на уроках в средней школе и в высших педагогических учреждениях. International Journal on Integrated Education.Volume 3, Issue III, March 2020.

4. Кольцова, М.М. Двигательная активность и развитие функции мозга ребенка / М.М.Кольцова. – М.: Педагогика, 1973. – 79 с.

5. Шебеко, В.Н. Формирование личности дошкольника средствами физической культуры: монография / В.Н. Шебеко. – Минск: Бел. гос. пед. унт им. М.Танка, 2000. – 179 с.

6. Ш.Болтаев. Эффективность применения инновационного кластерного метода обучения юных волейболистов техническим тактическим действиям. Перспективы организации занятий по физической культуре и порту на современном этапе развития: проблемы и решения. Бухара. 2022. -192 с.

СПОРТИВНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНЫЙ КЛАСТЕР И В ЗДОРОВОМ ПИТАНИИ СПОРТСМЕНОВ.

Маматкулов Равшанжон Солижонович
Преподаватель - факультета «Спортивная и допризывная военная подготовка» Чирчикский государственный педагогический университета.
Студентки 22-1 группы женского спорта
Обидова Сабохат Вохид кизи

АННОТАЦИЯ; в статье определена схема работы физкультурно-оздоровительного комплекса. Развитие спортивной и развлекательной физической активности в Узбекистане. Подробно описаны организация регулярных занятий ходьбой и бегом, цели, задачи и преимущества, поскольку деятельность спортивно-оздоровительных кластеров на территории Узбекистана является высокоэффективной, но также является вопросом улучшения физического состояния молодые поколения и студентов. Молодое поколение.

Ключевые слова: здоровый питания, биология, спортсмен, уровень сахара, оздоровительный-кластер, кластер, диетологияа, физическое воспитание.

Сегодня одна из главных целей нашего государства воспитать молодых людей, составляющих основу будущего, как гармонично развитое поколение правовых, духовных, культурных, политических, экономических, социальных и морально независимых мыслителей. Молодые люди стремятся быть справедливыми, духовно зрелыми, физически здоровыми, уважающими традиции, обладателями нового духовного мышления во всех сферах исторических процессов, происходящих в нашем обществе. [1]

Как можно улучшить самообладание и физическую форму? Еще один отличный способ развить силу взаимной воли - заниматься спортом целиком, будь то прогулка на свежем воздухе или полноценная карьера в тренажерном зале. Мозгу безразлично, какой вид деятельности вы предпочитаете: работу в саду, йогу, танцы, танцы, танцы, танцы, плавание или тяжелую атлетику, в этом случае все, кроме обычного образа жизни, будет увеличивать резерв воли.

Второе независимое измерение - здоровое питание:

«Хорошо есть продукты, которые могут дать вам энергию. Многие психологи и диетологи советуют вам выбирать продукты, которые помогают поддерживать уровень сахара в крови на определенном уровне. в конечном итоге, но вы улучшите работу мозга».

Физические упражнения и здоровое питание не только укрепляют волю, но и положительно влияют на самочувствие мужчины в целом. В частности, гормон аморфен выделяется в нашем организме во время физических нагрузок:

«Эндорфины уменьшают чувство дискомфорта, боли и способствуют ощущению эйфории во время упражнений».

Принцип здоровья; Самоуправление, как научить Линча? Ранее в книге, упомянутой выше, «Откройте заново величайшую силу этого человека». В то же время «сейчас - позже» лишено

внутренней боли, особенно когда дело касается актерского мастерства. Избавьтесь от вредных привычек (например, во время просмотра фильма становится сладко).

Когда я говорю, чье завещание я читаю, я почти всегда отвечаю: «О, я пропустил и пропустил». Сегодня больше людей, чем когда-либо, имеют возможность контролировать внимание, эмоции и желания, что влияет на физическое здоровье, финансовое положение, отношения и профессиональный успех. Мы все друг друга знаем. Мы знаем, что нам нужно полностью контролировать свою жизнь: то, что мы едим, мы покупаем.

Однако многие терпят поражение таким образом: они мгновенно подстраиваются под себя, а с другой - подстраиваются под свои эмоции и теряют контроль. По данным Американской психологической ассоциации, недостаток силы воли в обществе является основной причиной трудностей в достижении цели. Многие люди чувствуют себя виноватыми за то, что привели себя и окружающих. У многих есть свои мысли, чувства, пристрастия их поведение подсвечивается импульсами быстрее, чем сознательный выбор. Самая большая нагрузка со стороны самоуправления заключается в том, чтобы держать оборону под контролем и, конечно же, усложнять себе жизнь.

Моя миссия в области здравоохранения и педагогической психологии ведущие классы лечебной программы учатся управлять людьми со стрессом и принимать правильные решения. Как люди борются за изменение своих мыслей, чувств, тела и привычек и как эти страдания связаны с успехом и ненужным напряжением. Хотя наука может им помочь, люди не уступают плохим фактам, что, как я считаю, снова и снова было почти неэффективным - они растратили подход и привели к потере контроля.

Курс обобщает результаты последних исследований психологов, экономистов, нейро-биологов и врачей, учит, как избавиться от старых привычек и развить достоинство, научиться сосредотачиваться, научиться сосредотачиваться. Он узнает, почему мы отказываемся от искушений и как найти сопротивление. Это показывает, насколько важно понимать пределы самоконтроля и предлагать лучшие стратегии для увеличения силы воли.

Цели людей, которые посещали занятия, были разрозненными: кто-то хотел бросить курить или притормозить, а кто-то должен был выбраться из долгов или стать хорошим родителем. Но результат меня тоже удивил. Четыре недели спустя, после опроса, 97 процентов студентов начали лучше понимать свое поведение, а 84 процента заявили, что их сила воли усилилась благодаря стратегиям, которые они предлагали. «Наука о силе веры» дала им силу развить самоконтроль и убедиться, что это очень важно для них. Научные открытия одинаково полезны и для человека, который не смог достать алкоголь и отдельно от электронной почты. Стратегии самоконтроля помогли людям избежать соблазнов: шоколад, видеоигры, покупки и даже смущение коллег. Студенты посещают занятия, чтобы достичь таких личных целей, найти работу, потерять работу и справиться со стрессом перед ужасной пятницей или ужасной пятницей (что приводит к занятиям с детьми). дало силы обеспечить развитие умения держать зини и то, что это очень важно для них. Научные открытия одинаково полезны и для человека, который не смог достать алкоголь и отдельно от электронной почты. Стратегии самоконтроля помогли людям избежать соблазнов: шоколад, видеоигры, покупки и даже смущение коллег. Студенты посещают занятия, чтобы достичь таких личных целей, найти работу, потерять работу и справиться со стрессом перед ужасной пятницей или ужасной пятницей (что приводит к занятиям с детьми). дало силы обеспечить развитие умения держать зини и то, что это очень важно для них. Научные открытия одинаково полезны и для человека, который не смог достать алкоголь и отдельно от электронной

почты. Стратегии самоконтроля помогли людям избежать соблазнов: шоколад, видеоигры, покупки и даже смущение коллег. Студенты посещают занятия, чтобы достичь таких личных целей, найти работу, потерять работу и справиться со стрессом перед ужасной пятницей или ужасной пятницей (что приводит к занятиям с детьми). Научные открытия одинаково полезны и для человека, который не смог достать алкоголь и отдельно от электронной почты. Стратегии самоконтроля помогли людям избежать соблазнов: шоколад, видеоигры, покупки и даже смущение коллег. Учащиеся посещали занятия, чтобы достичь таких личных целей, найти работу, потерять работу и справиться со стрессом в ужасную пятницу или ужасную пятницу (что приводит к занятиям с детьми). Научные открытия одинаково полезны и для человека, который не смог достать алкоголь и отдельно от электронной почты. Стратегии самоконтроля помогли людям избежать соблазнов: шоколад, видеоигры, покупки и даже смущение коллег. Студенты посещают занятия, чтобы достичь таких личных целей, найти работу, потерять работу и справиться со стрессом перед ужасной пятницей или ужасной пятницей (что приводит к занятиям с детьми).

Конечно, как и любой честный учитель, я многому научился у учеников. Они забыли напомнить мне о силе воли, когда я был так много гандомасил, когда я так долго занимался научными открытиями. Они быстро сказали мне, какие стратегии работают в реальном мире, а какие нет (лабораторный эксперимент не может этого добиться). Они подошли ко мне творчески с еженедельными задачами и поделились со мной новыми способами, как вернуть абстрактные теории к полезному переходу в повседневную жизнь. В этой книге собраны лучшие научные достижения и практические упражнения курса, основанные на последних исследованиях и опыте сотен поклонников.

Чтобы добиться успеха, нужно осознавать свои слабые стороны.

Большинство из множества книг об изменении жизни: новые диеты или способы обрести финансовую свободу показывают, как определять цели и как их достигать. Но если бы мы хотели это исправить, каждое новогоднее обещание должно было выполняться, и мой класс был бы пуст. В книге редко говорится, почему вы не заняты тем, что вам нужно.

Лучший способ справиться с собой - это понять, как и почему вы это теряете. Знание этого будет мотивировать вас сдаться, а не настраивать вас на неудачу, как многие боятся. Это поддержит вас и перевернет ловушки, в которых ваша сила воли будет иметь тенденцию изменять вас. Исследования показывают, что люди, считающие себя сильными, на самом деле теряют самообладание перед лицом искушения. Например, оценивая способность бросить курить, особенно способность курить, они с большей вероятностью сбросят минимальный вес, чтобы набрать вес после четырех месяцев. Почему? Невозможно предсказать, где и почему их соблазнят. У них большие соблазны, например, повесить сигарету или поставить вазу с печеньем. Фреймы их искренне удивляют, и они отказываются от небольших трудностей.

Самосознание - это основа самоконтроля, особенно когда ваша собственная сила не работает. Поэтому курс «Наука власти» и эта книга посвящены общим без знаковым неудачам. Каждая глава раскрывает общепринятое заблуждение о самоуправлении и предлагает новый подход к добровольному тестированию. Мы открываем каждый контроль над каждым из нас. Приводят ли искушение или откладывание на потом к неудаче? Что это за фатальная ошибка и почему мы ее делаем? Самое главное, мы найдем способ спастись от плохого камня и включим знания об ошибках в нашу стратегию успеха.

Я надеюсь, что, прочитав книгу, вы поймете свои недостатки, но также и человеческое поведение. Наука о силе альянса показывает, что каждый из нас так или иначе борется с

искушениями, зависимостями, рассеянностью и неповоротливостью. Не все эти недостатки подвержены личным противоречиям в нас - это универсальные явления, суть некоторой части нашей человечности. Если моя книга поможет только в том, что «ты один в своей борьбе», я буду счастлив. Но я стремлюсь и дальше развивать эту книгу, и стратегии, описанные в этой книге, дали вам возможность действительно изменить свою жизнь на долгое время.

Как пользоваться этой книгой. Будьте любознательным исследователем. Первое, чему меня научили как исследователя и чему научили: теории - это хорошо, а факты - лучше. Поэтому прошу воспринимать книгу как эксперимент. Научный подход к самоуправлению не ограничивается лабораторией. Вы можете сделать это объектом своего естественного эксперимента. Читая книгу, не принимайте мои слова как должное. Я буду аргументировать ваши аргументы, но прошу вас проверить их на практике. Проведите свое исследование, узнайте правду, которая вам поможет.

В каждой главе вы найдете два типа заданий, которые помогут вам стать открывателем воли. Первый называется «под микроскопом». Это вопросы о том, что сейчас происходит в вашей жизни. Вы должны это увидеть, прежде чем что-либо менять. Например, я хотел бы попросить вас подчеркнуть, как голод влияет на ваши расходы, когда вы склонны к искушению. Я прошу вас обратить внимание на то, что вы говорите, когда ваша воля проверяется, в том числе когда вы уходите с работы позже, и как вы оцениваете свои успехи и преодолеваете свои желания. Я даже прошу провести полевые исследования, например Я заметил, что продавцы используют внутреннюю часть магазина, чтобы ослабить ваше самоуправление. В каждом таком случае возьмите объективное состояние любопытного наблюдателя - так ученый смотрит в микроскоп в надежде обнаружить что-то захватывающее и полезное. Не жалуйся на весь мир на все слабости или на современный мир с твоим искушением, но я забочусь о последнем).

В каждой главе вы также найдете «опыт». Это практические стратегии самоуправления, основанные на научных исследованиях или теориях. Они помогают укрепить силу жизненных испытаний. Я настоятельно рекомендую вам все методы, даже если они противоречат какому-то мнению (такое бывает). Они проверены слушателями моих курсов, но хотя каждая стратегия никому не подходит, все они заслуживают высшей похвалы. А как насчет тех, которые кажутся хорошими в теории, но провалились ли они? Вы их здесь не найдете.

Этот опыт - отличный способ перестать сопротивляться и найти новые решения старых проблем. Я советую вам проверить различные стратегии и понять опыт, который поможет вам лучше всего. Это эксперименты, а не экзамены, вы их не заполняете - даже если решите последовать советам ученых (в конце концов, вам понадобятся оба скептика). Поделитесь этими методами с друзьями, семьей, коллегами, посмотрите, что им подходит. Это всегда информативно, и вы можете использовать наблюдения, чтобы улучшить свои навыки.

Испытание твоей силы прочее. Чтобы получить от книги максимум, я рекомендую вам выбрать одну из викторин по вашему желанию, в которой будут проверены все идеи. У всех есть слабые стороны. Некоторые из них универсальны, например, в США они биологически разложены на десерт и жир, и мы все должны не отставать, чтобы индивидуально готовить местную выпечку. Но многие добровольные тесты уникальны. Один человек может привлечь другого. То, что что-то удивляет, кажется скучным. И кто-то с радостью заплатит за возможность заниматься тем, что вы до сих пор не коллекционируете. Однако трудность заключается в том, что они влияют на всех нас одинаково. Вы также можете курить как курильщик или как бумажник в магазине. не ожидает нагадить. Вы освободились от спорта, как будто оправдываете себя за невнимательность, а второй не сидит после книг.

Может быть, из-за силы воли ваше испытание всегда может ускользнуть, или «Я хочу, чтобы вы избавились от меня», или мы называем это привычкой, которую вы хотите проверить. Нет, не хочу»). Вы также можете выбрать важную жизненную цель, которой вы хотите уделять больше энергии и внимания («Я хочу») (например, I) Здоровье, переложить бремя на то, чтобы быть лучшим родителем, карьера быть лучшим родителем для достижения успеха. Ношение, искушение, дидульсия и медленные универсальные тесты - настолько универсальные тесты, что они подходят для любой цели в этой книге. К тому времени, когда вы закончите учебу, вы полюбите себя своим набором стратегий уязвимости.

Не торопись; Эта книга доступна в рамках 10-недельного учебного курса. Он разделен на 10 глав, каждая из которых описывает одну основную идею, ее научную основу и то, как ее можно применить к вашим целям. Мысли и стратегии взаимосвязаны, и задачи каждой главы подготавливают вас к выполнению.

Хотя вы можете прочитать всю книгу по выходным, я бы посоветовал вам не торопиться, когда дело касается стратегий. За мою карьеру студенты смотрят, потому что каждая идея имеет отношение к их жизни. Каждую неделю они пробуют новый способ управления собой и в конце концов им помогают. Я рекомендую вам использовать тот же подход, особенно если вы хотите использовать книгу для определенной цели, например, для восстановления веса или управления затратами. Дайте себе время попробовать и обдумать все упражнения. Выберите одну стратегию из каждой главы - она лучше всего подходит для вашей проблемы и не пробуйте 10 новых методов противника.

Если вы хотите что-то изменить в своей жизни или достичь цели, вы можете использовать 10-недельную структуру книги в любое время. Некоторые из моих студентов прошли курс один раз и каждый раз выбирали новый тест. Но если вы решили сначала прочитать книгу целиком - наслаждайтесь ею и не пытайтесь постоянно размышлять и делать упражнения. Вспомните, что вам показалось наиболее захватывающим, и вернитесь, когда будете готовы воплотить идеи в жизнь.

Самый лучший: Ваша первая задача: выбрать один тест для путешествия в науку. И мы ждем вас в первой главе: мы возвращаемся в прошлое, чтобы понять, как возникает воля и как извлечь из нее пользу.

Чтобы добиться успеха, нужно осознавать свои слабые стороны. Большинство из множества книг об изменении жизни: новые диеты или способы обрести финансовую свободу показывают, как определять цели и как их достигать. Но если бы мы хотели это исправить, каждое новогоднее обещание должно было выполняться, и мой класс был бы пуст. В книге редко говорится, почему вы не заняты тем, что вам нужно.

Лучший способ справиться с собой - это понять, как и почему вы это теряете. Знание этого будет мотивировать вас сдаться, а не настраивать вас на неудачу, как многие боятся. Это поддержит вас и перевернет ловушки, в которых ваша сила воли будет иметь тенденцию изменять вас. Исследования показывают, что люди, считающие себя сильными, на самом деле теряют самообладание перед лицом искушения. Например, оценивая способность бросить курить, особенно способность курить, они с большей вероятностью сбросят минимальный вес, чтобы набрать вес после четырех месяцев. Почему? Невозможно предсказать, где и почему их соблазнят. У них большие соблазны, например, повесить сигарету или поставить вазу с печеньем. Фреймы их искренне удивляют, и они отказываются от небольших трудностей.

Самосознание - это основа самоконтроля, особенно когда ваша собственная сила не работает. Поэтому курс «Наука власти» и эта книга посвящены общим без знаковым неудачам. Каждая глава раскрывает общепринятое заблуждение о самоуправлении и предлагает новый подход к добровольному тестированию. Мы открываем каждый контроль над каждым из нас. Приводят ли искушение или откладывание на потом к неудаче? Что это за фатальная ошибка и почему мы ее делаем? Самое главное, мы найдем способ спастись от плохого камня и включим знания об ошибках в нашу стратегию успеха.

Я надеюсь, что, прочитав книгу, вы поймете свои недостатки, но также и человеческое поведение. Наука о силе альянса показывает, что каждый из нас так или иначе борется с искушениями, зависимостями, рассеянностью и неповоротливостью. Не все эти недостатки подвержены личным противоречиям в нас - это универсальные явления, суть некоторой части нашей человечности. Если моя книга поможет только в том, что «ты один в своей борьбе», я буду счастлив. Но я стремлюсь и дальше развивать эту книгу, и стратегии, описанные в этой книге, дали вам возможность действительно изменить свою жизнь на долгое время.

Список используемой литературы:

1. Ибрагимов, Д. А. Воспитание молодежи - одна из актуальных проблем / Д. А. Ибрагимов. - Текст: непосредственный // Образование и воспитание. - 2018. - № 3.1 (18.1). - С. 16-17. - URL: https://moluch.ru/th/4/archive/94/2655/ (контактная информация: 23.10.2021).
2. Xudoyberganov J.S. Ознакомление молодёжи с воспитательным значением кураша. Internatinal Scientific Conference 122-126 бетлар Болгария 2020 йил
3. Sultonov A.I. Xudoyberganov J.S Physical qualities and their essence. novateur publications JournalNX- A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal 131-138- betlar INDIA 2021
4. Маматкулов Р.С. Научно-теоретические основы развития физический культуры студентов высших учебных заведений кластерным методом “XALQ TA’LIMI” ilmiy metodik junali 2021y 5-son
5. Маматкулов Р.С. Особенности формирования готовности будущих педагогов к инновационной деятельности средствами информационных технологий. The journal of academic research in educational sciences (ARES) volume 1, issue 3 november 2020 www.ares.uz

АКТИВ ВА ПАССИВ ТУРИЗМ ТУРЛАРИ ОРҚАЛИ ЎҚУВЧИ-ЁШЛАРНИНГ ЖИСМОНИЙ ФАОЛИЯТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Худойберганов Жавлонбек Саотбой ўғли
Жисмоний маданият ва спорт кафедираси катта ўқитувчиси п.ф.ф.д (PhD)
Марданов Сирожиддин
Жисмоний маданият 2-курс талабаси

Аннотация:Ушбу мақолада умумий ўрта таълим мактаби ўқувчиларининг туризм фаолияти билан шуғулланишлари, туризм фаолиятининг турлари ва уларнинг мактаб ўқувчииларининг организмига қандай таъсир бериши ҳақида маълумотлар ва олинган тадқиқотларнинг амалий натижалари ва назарий таҳлили кўриб чиқилади.

Kalit so‘zlar: туризм, актив, пассив, ўқувчи, дам олиш, мактаб, идеоиотор, ақлий салоҳият, билим, жисмоний тайёргарлик, жисмоний билим, жисмоний ривожланиш.

Ўзбекистон Республикаси Мактабгача таълим вазирлигида, Халқ таълими вазирлигида, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигида туризм фаолиятларига кенг эътибор бериб борилмоқда. Туризмни ташкил этиш Ўзбекистон Республикасининг уюшмаган қатламлари таркибида ҳам амалга ошириш мумкин бўлади. Ўзбекистон Республикаси ҳукумати томонидан туризмни ривожлантириш бўйича жуда кўплаб амалий ишлар олиб борилмоқда. Жумладан Ўзбекистон Республикаси Президенти, Туризм ва спорт вазирлиги томонидан туризмни ривожлантириш бўйича қарор, фармон, фармойишлар ишлаб чиқилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 6 апрельдаги “Туризм, спорт ва маданий мерос соҳаларида давлат бошқаруви тизимини янада такомиллаштириш чора тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6199 сонли фармони амалиётга татбиқ этилди. Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонига биноан Туризм ва спорт вазирлиги фаолияти ташкил этилди. Ҳамда вазирлик ўз фаолиятини тўлақонли қонунга мувофиқ бошлади. Ўзбекистон Республикаси томонидан чиқариладиган қарор, фармонлар туризм ва спорт соҳасини ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга бўлиб келмоқдадир.

Халқ таълими тасарруфидаги умумий ўрта таълим мактаби ўқувчилари билан туризм фаолиятини дарсдан ташқари вақтларда ташкил этилса, ўқувчиларнинг ҳар томонлама ривожлантиришда туртки бўлади. Туризм фаолияти орқали мактаб ўқувчиларининг жисмоний тайёргарликларини ривожлантиришда дарсдан ташқари тоза ҳаводаги юришлар унинг организмини ички структураси ва ташқи структурасини мустаҳкамлайди. Умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчилари жисмоний тарбия дарсларида жисмоний тайёргарлигини яъни жисмоний (ҳаракат) сифатлари куч, тезлик, чаққонлик, эгилувчанлик, чидамлиликни жисмоний машқлар орқали амалга оширади.

Тоғли ҳудудларга, манзарали жойларга, шаҳарларга уюштириладиган туризм фаолиятлари орқали ўқувчиларнинг жисмоний фаолиятларидан ташқари ақлий яъни интелектуал қобилятлари ҳам ўзгаради ва ривожлана бошлайди. Умумий ўрта таълим мактаби ўқувчисининг нутқини равонлиги, фикрлаш доирасининг кенглиги туризм фаолиятида ривожланиши кузатилади. Ҳар бир инсон туризм билан шуғулланганда унинг ақлий идеомотор ҳолатлари ҳамда психологик томондан стрес, апатия ҳолатларга тушмаслиги ва ушбу ҳолатлардан қисқа вақтда чиқиб кетишида муҳим аҳамият касб этади.

Актив (фаол) ва пассив (нофаол) туризм ҳақида тушунча деганда туризмнинг бундай номлар билан бўлинишининг асосий сабаби, одамнинг туризм жараёнида ҳаракатланиши ва жадаллиги турларини аниқиаш билан белгиланади. Катта жисмоний куч талаб қилинадиган ва ҳамма туристлар қатлами ҳам тўғри келадиган туризмнинг актив (фаол) турларига - дам олиш ва саёҳат вақтичоғлик, спорт кабилар киради. Бу маънода яна ҳам ажралиб турадигани бу экстремал туризм туридир. Туризмнинг пассив (нофаол) турига эса — туризм дастури ёки туристик саёҳликнинг тинчроқ ва кам куч сарф қилинадиган, жисмоний ишларга хос бўлмаган тури киради. Улар бир маромда дам олишга мослашган шахсларга мўлжалланган ўрганиш туризми бўлиб, туристлардан жисмоний куч ва зўриқиш талаб этилмайди. Бу денгизда, тоғда, сувда даволовчи характердаги соғломлаштириш туризмидир. Масалан курортларни шулар қаторига киритиш мумкин. Шундай турдаги сайёҳлик — фарзандли оилаларга, катта ёшдаги туристларга ва пенсионерларга тегишлидир. Пассив туризмда туристлар бош кийим тикиш, саватлар тўқиш, шунингдек, хўжалик ишларини юритиш, ошхона ҳамда боғбончилик ишлари билан шуғулланишни ҳам ўрганадилар.

Буюк Британияда қайиқ билан каналларда сузиш туризми кенг тарқалган. Шунга ўхшаш кўллардаги туризмда ҳам туристлар нафақат ўзлари эшкак эшишади, балки, қайиқларни судраб ўтишади, чодирларини ўрнатишади. Бунда жисмоний зўриқиш талаб этилади. Мавжуд инглиз туризмида қайиқларни дарё бўйлаб отлар судрайдилар, туристлар эса қулай ва шинам қишлоқ отелларида тунашади. Актив (фаол) туризмга ҳар хил саргузаштли туризмларни ҳам киритиш мумкин: Саргузаштли туризм деганда экзотик жойларга, вулқонларга, ороларга, шаршараларга ва шу каби жойларга боришга айтилади. Одатда бу — экзотик ва экологик жиҳатдан тоза табиий резерватсияларга ноанъанавий транспорт воситалари билан боғлиқ бўлган, бир қолипга тушмаган туризмдир. Баъзи ҳолатларда, бу хилдаги туризм жиддий жисмоний зўриқишлар билан боғлиқ бўлади, инсондан билим ва довюракликни талаб қилади. Масалан, Колораданинг тошқин дарёларида дамланма қайиқларнинг оқизилиши, қиш фаслида итлар тортадиган чаналар қишки туризми, тоғ-чанғи курортларидаги дамолиш ва бошқалар шулар жумласидандир. Уларда қатнашиш учун қатнашчилар олдиндан маълум усталикка ва жисмоний тайёргарликка эга бўлишлари керак. Бу хилдаги туризм спорт туризмига яқин ҳисобланади, унда йўллар яхши тайёрланган, йўл кўрсатувчи ёрдамида хавф минимум даражага туширилган, туристлар махсус асбоб-анжомлар билан таъминланган бўлишлари лозим.

Умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларида туризм фаолиятини ташкил этишда актив ва пассив турларидан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эгадир. Туризм турларининг пассив (нофаол) турида ўқувчиларнинг жисмоний ҳолатларида катта куч талаб этилмайди, бундек туризм турида умумий ўрта таълим мактаби ўқувчилари маданий ҳордиқ олиши мумкин. Шаҳарларга ёки манзарали жойларга бориш ва у жойларни томоша қилиш маълум бир енгил машғулотлар билан ўқувчиларни машғул қилиш пассив туризм турларига мисол бўла олади. Ҳаммага маълумки жисмоний тарбия дарслари жараёнида ҳамда спорт машғулотларида дарс ва машғулотдан сўнг актив ва пассив дам олиш берилади. Дам олиш ҳам ўқувчи ва спортчининг организмининг функционал ҳолатини тиклашда катта ёрдам беради. Туризм фаолиятининг актив ва пассив турлари билан шуғулланиш ўқувчи ва спортчининг организмини ташқи ва ички фаоллигини тиклайди. Актив туризм турларида тоғли ҳудудларга саёҳатга чиққанда гуруҳ бўлиб 10-15 километр масофани босиб ўтиш талаб этилади. Хаттоки 2-3 кун мобайнида туристик слётларни амалга оширишда ўша жойга тунаш учун жой ҳозирлаш талаб этилади. Актив туризм турида тоғли ва манзарали жойларга борганда юришлар, ҳаракатли ва спорт ўйинлари билан шуғулланишлари мумкин бўлади. Бунинг учун инструктор (йўриқчи) ёки ўқитувчи томонидан спорт ва ҳаракатли ўйинларни ўйнашла спорт жиҳозларини ўзлари билан олишлари керак бўлади. Актив (фаол) туризм фаолиятида умумий ўрта таълим мактаби ўқувчилари доимий равишда фаол бўлади. Умумий ўрта таълим мактаби ўқувчиларининг ҳаракатчанлик фаолиятлари ўқитувчи ёки йўриқчи томонидан назоратда бўлади. Умумий ўрта таълим мактаби ўқувчисининг туризм фаолиятида тушликдан 1-2 соат олдин озроқ югуриш, умумий ривожлантирувчи машқлар билан шуғулланиш фойдалироқ бўлади. Кечки овқатланишдан олдин ҳаракли ўйинлар ёки спорт ўйинларини ўйнаш самарали бўлади. Актив туризм билан умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларини машғул қилиш ҳозирги вақтда хорижий мамлакатларда кенг ташкил этилиб борилмоқда.

Олинган тадқиқотларимиз шуни кўрсатдики Республикамизнинг ўмумий ўрта таълим мактабларида туризм билан шуғулланиш қисман равишда ташкил этиб келинмоқда. Республикамизнинг айрим мактабларида туризм бўйича маълумотлар тўлақонли ёритилиб берилмаган. Умумий ўрта таълим мактабининг ўқувчиларини туризм фаолиятлари билан шуғулланиш бўйича мактабларда маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосарлари

ҳамда мактаб жисмоний маданият жамоалари билан келишган ҳолда туризмни бир ўқув йилида камида 4-6 маротаба ташкил этиш зарурлиги кўрилиб чиқди. Ҳар бир чораклар бўйича ва ҳар ойга нисбатан туризм фаолияти билан умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларининг шуғулланишлари уларнинг ҳар томонлама камолотга эришишлари учун асосий омил бўлиши кузатилди. Мисол тариқасида туризм фаолияти билан тўлақони шуғулланган мактаб ўқувчиларининг кун тартибига тўлақонли амал қилишлари, ўқиш фаолиятлари актив даражада бўлиши ва жисмоний билима, амалий малака ва кўникмаларга тезда эришишлари тадқиқотларда сезиларли равишда билинди.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки туризм фаолиялари билан ҳозирги вақтда умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларини машғул қилишни йўлга қўйиш керак ҳамда туризмнинг актив (фаол) турларини қатъий регламентлаштирилган ҳолда ташкил этиш керак бўлади. Бунда асосан туризм бўйича ўқувчи фаолиятига доир дастур ишлаб чиқиш керакдир. Туризмни фасллар (қиш, баҳор, ёз, куз) кесимида ташкил этиш ҳам дастурга киритилиши керак бўлади.

Адабиётлар:

1. Р. Абдумаликов., Т. Холдоров. Туризм. Тошкент “Ўқитувчи” 1988.

2. Т. Холдоров., Х.Б. Туленова. Туризм-сайёҳлик. Ўқув қўлланма. Тошкент 2010 йил.

3. Ашмарин Б, А. Теория и методика педагогических исследований в физическом воспитании. - М.: Физкультура и спорт, 1978. М.

4. Выдрин В. М. Теория физической культуры (культуроведческий аспект): Учебное пособие / ГДОИДК. - Л., 1988.

ИННОВАЦИОН ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР АСОСИДА ЎҚИТИШ - ТАЛАБАЛАРДА УМУМКАСБИЙ БИЛИМ ВА КЎНИКМАЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ОМИЛИ

Худойберганов Жавлонбек Саотбой ўғли
Жисмоний маданият ва спорт кафедираси катта ўқитувчиси п.ф.ф.д (PhD)
Бобомуродов Жамшид
Жисмоний маданият 2-курс талабаси

Аннотация: Мазкур мақолада бўлажак мутахассисларни тайёрлашда инновацион педагогик технологиялар асосида ўқитиш талабаларда умумкасбий билим ва кўникмаларни ривожлантириш омиллари изоҳланган. Талабаларга таълим беришда таълим сифатини юқори самарадорлигини ва ижобий сифат кўрсаткичларини оширишнинг методикаси ва таркибий қисмлари асослаб ўтилган.

Калит сўзлар: ахборот-коммуникация технологиялари, ахборот ресурслари, инновацион технологиялар, инновацион жараён, муаммоли таълим, интерфаол таълим.

Замонавий педагогик ва ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда, ўқитишнинг илғор услубларини жорий этиш йўли билан ўсиб келаётган ёш авлодни касб-ҳунарга ўргатиш, керакли билим ва кўникмаларга эга мутахассисларни тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш, ҳамда бунинг негизида уларнинг жаҳон цивилизацияси ютуқлари ҳамда дунё ахборот ресурсларидан кенг кўламда фойдаланишлари учун имкониятлар яратиш мақсадида таълим тизимида ўқитишнинг замонавий технологиялари, усулларини яратиш ва ўқув жараёнига жорий этиш масалалари бугунги куннинг долзарб масаласи ҳисобланади.

Шу боисдан, таълим тизимида инновацион технологияларни қўллашга бўлган қизиқиш, эътибор кун сайин кучайиб бормоқда. Бундай бўлишнинг сабабларидан бири шу вақтгача таълим мақсадлари талаба ёшларни фақат тайёр билимларни ўзлаштириб олишга қаратилган бўлса, замонавий технологиялар уларни эгаллаётган билимларини ўзлари қидириб топишларига, ҳатто хулосаларни ҳам ўзлари келтириб чиқаришларига ўргатади.

Инновацион технологиялар педагогик жараёнда ўқитувчи ва талаба фаолиятига янгилик, ўзгартиришлар киритиш бўлиб, уни амалга оширишда интерфаол методлардан фойдаланишни тақозо этади.

Интерфаол усуллар таълим жараёнида қатнашаётган ҳар бир талабанинг фаоллигига, эркин ва мустақил фикр юритишга асосланади. Бу усуллардан фойдаланганда билим олиш талаба учун қизиқарли машғулотга айланади. Интерфаол усуллар қўлланилганда талабалар ўқитувчилар ёрдами ва ҳамкорлигида мустақил ишлаш кўникма ва малакаларига эга бўладилар. Талабалар янги билимларни илмий изланиш, тадқиқотчилик, тажриба-синовлар ўтказиш асосида ўзлаштирадилар. Илм орқали билим олиш тамойилига амал қилинади. Таълим жараёни қатнашчилари кичик гуруҳларга бўлинган ҳолда ишлашади. Ўқув топшириқлари алоҳида бир талабага эмас, балки кичик гуруҳнинг барча аъзоларига берилади. Микрогуруҳларнинг ҳар бир аъзоси топшириқни бажаришда ўз ҳиссасини қўшишга ҳаракат қилади. Бу ҳолат талабаларда жамоа туйғусини шакллантиради ва уларнинг ташаббускорлигини орттиради. Таълим жараёнини ташкил этишнинг асосий шакли дарсдир. Ҳозирги пайтда дарснинг хилма-хил ноанъанавий шакллари жорий этилмоқда. Бундай дарслар талабанинг ижодий қобилиятини ўстириш, ақлий салоҳиятини кучайтириш, илмий дунёқарашини кенгайтириш ва ҳар бир янгиликни тез ва тўла қабул қила олиш кўникма ва малакаларини таркиб топтиради.

Дарс жараёнида инновацион технологияларни қўллаш талабаларда илмий изланишга қизиқишни уйғотади, ижодкорлик ва бунёдкорлик қобилиятини ривожлантиради. Натижада эгалланган билим, кўникма ва малакалар амалий фаолиятда татбиқ этилади, ўзлаштириш сифати ошади. Бунинг учун ўқитувчи маҳоратли бўлиши ва мавзуларнинг мазмунига қараб дарсни тўғри режалаштириши, машғулот давомида барча талабаларни фаол ва онгли ишлашларига эришмоғи лозим.

Бугунги кунда мамлакатимиздаги замонавий таълим тизими сўнгги йилларда шу соҳада олиб борилган улкан ўзгаришларнинг самарасидир. Шу нуқтаи назардан қараганда, таълим олиш бугунги кундаги жамият ижтимоий ҳаётининг бир қисми бўлибгина қолмай, балки унинг ривожланишидаги муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Чунки келажак авлодни тарбиялашда таълимнинг ўрни ҳал қилувчи ўринлардан бири эканлиги барчага маълум.

Мамлакатимизда олиб борилаётган ислоҳотлар натижасида таълим тизимига кўплаб илғор инновацион технологиялар кириб келди. Энг аввало талабалар пассив тингловчи ва кўчириб олувчи шахслардан дарс жараёнида фаол иштирок этувчи шахсларга айлантирилди. Бунда уларнинг ўз ақлий лаёқатлари даражасини намоён қилиш имконияти очиб берилди. Аввалги вақтларда таълимнинг вазифаси кишиларда билимларни, кўникмаларни, информацион ва ижтимоий хусусиятларни шакллантириш ҳамда шахсларнинг жамиятдаги шароитларга мослашишидан иборат бўлган “ҳаётга тайёрлаш”дан иборат бўлган. Ҳозирги пайтда эса таълим шахсларда жамият ва шахсий манфаатлар орасидаги мувозанатни вужудга келтирувчи таъсир механизмларини ишлаб чиқишга, шахсларнинг ўзларини такомиллаштириб бориши ва ҳаётда ўз ўрнини топиб, жамиятда самарали меҳнат қилиш йўлларини ўргатишга йўналтирилмоқда. Кўпчилик таълим муасасалари ўз фаолиятига янги замонавий элементларни жорий қилишни

бошлади, бироқ бундай ўзгаришлар тезда ривожланишга бўлган талаб ва педагогларнинг бу талабни қондира олмасликлари натижасида қийинчиликлар юзага келди. Таълим муассасаларини ривожлантириш учун “янги”, “янгилик”, “инновация”, “инновацион жараён” каби биринчи кўришда содда, лекин аслида мураккаб бўлган тушунчаларни ўзлаштириш зарур.

Аввалларии инновацион масалалар фақат иқтисодий томонлама кўриб чиқилган. Бироқ вақт ўтиши билан инновацион лойиҳаларнинг сифатини баҳолаш лозимлиги маълум бўлди. Инновацион технологиялар билан боғлиқ бўлган педагогик муаммоларни ҳал қилиш таълим соҳасидаги мавжуд муаммоларни таҳлил қилишга боғлиқ.

Шундай қилиб, инновацион фаолият таълим-тарбия жараёнида талаба ва ўқитувчини ҳамкорга айлантиради. Дарсни қизиқарли ва самарали бўлишини таъминлайди.

Ўзбекистонда мустақилликдан сўнг инновация бошқа соҳаларга қараганда биринчилардан бўлиб таълим тизимига кириб келди ва инновацияни таълим жараёнида қандай ўз аксини топганлигини таълим мазмунида, ўқитиш методларида, дарс шакли, ўқитиш турлари, ўқитиш воситаларида кўришимиз мумкин.

– таълим мазмунига инновация анъанавий, ноанъанавий ва масофавий ўқитиш турларининг кириб келиши билан изоҳланади.

– ўқитиш методларига инновация актив, пассив ва интерактив методларининг кириб келиши мисолида кўрамиз. Актив методни қўллаш талабаларни дарс жараёнидаги фаоллигини оширишга хизмат қилса, пассив метод талабаларни бир томонлама тушунча берилиши билан изоҳланади. Интерактив метод эса биргаликда фаол ҳаракат қилиши (ўқитувчи билан талаба, талаба билан талаба) тушунилади.

– дарс шаклига инновацияни кириб келишини стандарт, ностандарт ҳамда вертуал дарс шакллари мисолида кўришимиз мумкин.

– ўқитиш турларидаги инновацияни муаммоли таълим, эвристик таълим, даражаланган таълим, интеграцияланган таълим, интерфаол таълим, информал таълим, расмий таълим, норасмий таълим турлари билан изоҳланади.

– ўқитиш воситаларига инновацияни кириб келишини дарс жараёнида мультимедиа, электрон доскалар ва бошқа воситалар билан изоҳлаймиз.

–ўқитиш методларидаги инновацияни қуйидагиларда кўришимиз мумкин;

1. Актив метод. Бу метод талабаларни дарс жараёнида фаоллашувига, маълум бир ҳолат ва воқеликга нисбатан фикрлашга-мулохаза юритишга ундайди.

2. Пассив метод. Бу метод дарс жараёнида талабаларда ўрганилаётган мавзу бўйича бир томонлама тушунча ҳосил бўлишига олиб келади.

3. Интерактив метод. Бу методнинг мақсади дарс жараёнида ўқитувчи ва талабаларни биргаликдаги фаол ҳатти-ҳаракатларига асосланади.

Дарс шаклида инновация қўйидаги шаклда кўришимиз мумкин:

а) Стандарт дарс –дарс ичидаги структура ўзгармайди.

б) Ностандарт дарс –дарс ичидаги структура ўзгаради.

в) Вертуал дарс - яни масофадан ўқитиш.

Инновация жараёни таркибий тузилмалар ва қонуниятларни қамраб олган тизимдан иборатдир. Қуйида унинг асосий қонуниятлари кўрсатилган:

янгиликни яратиш, таълимий фаолиятни таҳлил этиш ва ўзгаришларга эҳтаёжи, янгиликни лойиҳалаш, янгиликни тажрибада синаб кўриш, баҳолаш.

“Инновация” тушунчаси лотин тилидан таржима қилинганда “янгиланиш, янгилик ёки ўзгариш” деган маъноларни беради. Бу тушунча илк бор XIX асрдаги тадқиқотларда қўлланилган ва бир маданиятнинг айрим элементларини бошқа маданиятга тадбиқ қилишни англанган. XX аср бошларида янги таълим соҳаси — инноватика, яъни жорий қилинган янгиликлар ҳақидаги фан юзага келди. Унинг вазифасига саноат ишлаб чиқариш жараёнига тадбиқ қилинган техник янгиликлар қонуниятларини ўрганиш киритилган. Педагогик инновацион жараёнларни ўрганиш ўтган асрнинг 50-йилларида бошланган.

Таснифлаш белгиларига кўра инновациялар бир неча турларга бўлинади.

1. Фаолият турига кўра: педагогик инновациялари (педагогик жараённи таъминлайди) ва бошқарув инновациялари (бошқарув тизимини такомиллаштиради).
2. Киритиладиган ўзгаришлар характерига кўра: радикал инновациялари (батамом янги ғоялар ва ёндашувга асосланган), комбинатор инновациялар (маълум бўлган элементларнинг янги бирикмалари) ва модификацияловчи инновациялар (тегишли шакл ва намуналар такомиллаштирилади ва тўлдирилади).
3. Киритиладиган ўзгаришларнинг масштабига кўра: локал инновациялар (компонентларнинг ўзаро боғлиқ бўлмаган алоҳида ўзгаришлари), модулли инновациялар (ўзаро боғлиқ бўлган бир неча локал инновациялари гуруҳи) ва тизимли инновациялар (бутун тизимнинг тўлиқ қайта тузилиши).
4. Амалга оширилиш ёки жорий қилиш соҳасига кўра: таълим мазмунида, таълим технологияларида, таълим тизимининг тарбиявий функциялари доирасида, таълим жараёни иштирокчиларининг ўзаро алоқалари тузилишида, педагогик воситалар тизимида ва ҳоказо.
5. Келиб чиқиш манбаига кўра: ташқи (таълим тизимидан ташқарида) ва ички (таълим тизими ичида ишлаб чиқилади).

Юқоридагиларга асосланиб, иновацияларни лойиҳалашда асосий қонуниятни кўриш мумкин: инновацияларнинг даражаси қанчалик юқори бўлса, иновацион жараённи илмий асосланган ҳолда бошқариш учун ҳам шунчалик катта талаблар қўйилади.

Замонавий таълимни амалга оширишда ўқув фанлари бўйича янги ахборот технологияларининг тез ва қулай фойдаланиш имконини берувчи турларидан ҳар бир талаба ва ўқитувчи эркин фойдалана оладиган шароит яратишдан иборат. Ҳозирда сифатли таълим бериш учун анъанавий иккита томон — талаба-ўқитувчига зарур ахборотларни етказиб турувчи хизматдан иборат учинчи томон фаолиятини ташкил қилиши зарур.

Бу йўналиш ахборот технологияларини таълим-тарбия жараёнига жорий қилиш йўналиши деб номланади. Шу ахборотларни талабалар тушуна оладиган мантиқий шаклларда ифодалаш талаба билан ўқитувчининг вербал мулоқотини ташкил қилади.

Буни қуйидаги схема шаклида ифодалаш мумкин: ахборот, у ҳақида билим, мантиқ, сўз ва нутқ, дунёқараш, мафкура.

Бу схемадан таълим жараёнида ҳар бир ахборотни ўқитувчи ўзлаштирган даражада, унинг мантиқий тафаккурига, нутқий қобилиятларига, дунёқараши ва мафкурасига мувофиқ равишда баён қилиниши кўриниб турибди.

Инновацион педагогик жараённинг муҳим унсурлари шахснинг ўз-ўзини бошқариши ва ўзини- ўзи сафарбар қила олиши ҳисобланади. Унинг энг муҳим йўналишларидан бири талабаларнинг билиш фаолиятини ривожлантириш. Бундай йўналиш талабаларнинг ўқув ишларини фаоллаштириш, уларнинг касбий ихтисослашишини аниқлаб олиш фаоллигини ўз ичига олади.

Ўқитувчининг инновацион фаолиятини самарали амалга ошириш бир қатор шарт-шароитларга боғлиқ. Унга ўқитувчининг тайинли мулоқоти акс фикрларга нисбатан беғараз муносабат, турли ҳолатларда рационал вазиятнинг тан олинишини уқтиришга тайёрлиги киради. Бунинг натижасида ўқитувчи ўз билим ва илмий фаолиятини таъминлайдиган кенг қамровли мавзу (мотив)га эга бўлади.

Ўқитувчи фаолиятида ўз-ўзини фаоллаштириш, ўз ижодкорлиги, ўз-ўзини билиши ва яратувчилиги мавзу (мотив)лар муҳим аҳамият касб этади. Бу эса ўқитувчи шахсининг креативлигини шакллантириш имкониятини беради.

Янгилик киритишнинг муҳим шарти мулоқотнинг янги вазиятини туғдиришдир. Мулоқотнинг янги вазияти - бу ўқитувчининг ўз мустақиллик мавқеини, дунёга, педагогик фан, ўзига бўлган янги муносабатни ярата олиш қобилиятидир. Ўқитувчи ўз нуқтаи назарларига ўралашиб қолмайди, у педагогик тажрибаларнинг бой шакллари орқали очилиб, мукаммаллашиб боради. Бундай вазиятларда ўқитувчининг фикрлаш усуллари, ақлий маданияти ўзгариб боради, ҳиссий туйғулари ривожланади.

Кейинги шарти - бу ўқитувчининг маданият ва мулоқотга шайлиги.

Ўқитувчининг инновацион фаолияти воқеликни ўзгартиришга, унинг муаммолари ва усулларини ечишни аниқлашга қаратилгандир.

Ўқитувчи ва талаба ўртасидаги мулоқот намунасининг ўзгариши инновацион фаолият шартларидан биридир.

Янги муносабатлар анъаналарда бўлганидек, қистовлар, ҳукмга бўйсуниш каби унсурлардан ҳоли бўлиши лозим. Улар тенгларнинг ҳамкорлиги, ўзаро бошқарилиши, ўзаро ёрдам шаклида қурилган бўлиши даркор. Улар муносабатларидаги энг муҳим хусусияти бу ўқитувчи ва ўқувчининг ижоддаги ҳамкорлигидир.

Инновацион фаолият қуйидаги асосий функциялар билан изоҳланади:

- касбий фаолиятнинг онгли таҳлили;
- меъёрларга нисбатан танқидий ёндашув;
- касбий янгиликларга нисбатан шайлик;
- дунёга ижодий яратувчилик муносабатида бўлиш;
- ўз имкониятларини рўёбга чиқариш, ўз турмуш тарзи ва интилишларини касбий фаолиятида мужассам қилиш.

Демак, ўқитувчи янги педагогик технологиялар, назариялар, концепцияларнинг муаллифи, ишлаб чиқарувчиси, тадқиқотчиси, фойдаланувчиси ва тарғиботчиси сифатида намоён бўлади.

Хулоса қилиб айтганда, инновацион таълим бўлажак мутахассисни янгича шароитларда ишлашга тайёрловчи жараён бўлиб, у олдинги олган билимлари асосида таълимни такомиллаштиришга самарали янгича ёндашув қилишдан иборатдир. Инновацион таълимнинг асосий мақсади таълим беришда юқори самарадорликни ва ижобий сифат кўрсаткичларини эгаллашнинг методикасини яратиш. Бунда илғор педагогик ва ахборот технологиялари ва ҳоказолар асосий манбалар бўлиб ҳисобланади.

Адабиётлар:

1. Илғор педагогик технология нима ва уни қандай қилиб ўқув жараёнида қўллаш мумкин. - Ma’rifat nuri газетаси, 20 сентябр 2007 йил.

2. Ишмуҳамедов Р.Ж. Инновацион технологиялар ёрдамида таълим самарадорлигини ошириш йўллари. -Тошкент, 2006.

ФИЛОСОФСКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ПРОЦЕССА РАЗВИТИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ЛИЧНОСТИ

Куранбоева Мухаррам Шавкат кизи
Чирчикский государственный педагогический университет

Современный этап развития высшего образования характеризуется переходом на многоуровневую систему подготовки компетентного специалиста (бакалавра, магистра). Наполнение содержания образования новыми смыслами связано со следующими потребностями современного общества и личности: потребность в квалифицированных кадрах, обладающих высоким уровнем развития информационной компетенции; потребность обучающейся личности в самореализации и саморазвитии информационной компетенции; потребность личности в осознании реальных и потенциальных возможностей развития информационной компетенции.

Содействие становлению компетентного специалиста с высоким уровнем развития информационной компетенции предполагает изменение концептуальных подходов во всех звеньях системы высшего образования, в том числе и в образовательном процессе гуманитарного вуза.

В данном параграфе осуществлен анализ философско-психологических подходов, которые могут быть использованы в качестве оснований процесса развития информационной компетенции личности и педагогического осмысления феномена «информационная компетенция студентов».

Анализ идей русской и зарубежной философии (Г. С. Батищев, М. М. Бахтин, Н. А. Бердяев, Л. Бинсвангер, М. Босс, М. М. Бубер, Э. Гуссерль, Мі К. Мамардашвили, В. В. Розанов, В. Франкл, М. Хайдеггер и др.) и психологии (К. А. Абульханова-Славская, А. Адлер, А. Г. Асмолов, А. В. Брушлинский, Л. С. Выготский, Х. Гарднер, В. П. Зинченко, А. Н. Леонтьев, А. Маслоу, И. С. Кон, А. М. Матюшкин, Г. Оллпорт, А. К. Осницкий, Я. А. Пономарев, К.. Роджерс, С. Л. Рубенштейн, И. Н. Семенов, С. Ю. Степанов, Б. М. Теплов и др.), раскрывающих сущность человека и его стремление к поиску смыслов своей жизни как «движителей» развития и саморазвития личности, исследований в области методологии гуманитарного знания (В. П. Зинченко, В. Н. Сагатовский и др.) помог нам в поиске адекватных теме исследования методологических подходов и в определении психологических механизмов процесса развития информационной компетенции личности.

Особый интерес в раскрытии онтологических и методологических основ нашего исследования представляют следующие подходы: антропологический и феноменологический.

Теоретический анализ научных исследований в рамках антропологического подхода (Н. А. Бердяев, М. М. Бубер, Л. А. Липская и др.) помог нам глубже понять сущность человека, осознать социальную значимость его духовных ценностей. Нами философская антропология рассматривается, вслед за Л. А. Липской и др., в широком смысле, как универсальное историкофилософское знание, изучающее проблемы бытия и сущности человека как единство физического и психического, телесного и духовного, социального и индивидуального в нем. «Человек-микрокосм, - подчеркивает Н. А. Бердяев, - в нем дана разгадка тайны бытия-макрокосма. Человек-микрокосм есть столь же многосложное и многосоставное бытие» [16, с. 116-117].

В. П. Зинченко, раскрывая «антропоцентрический взгляд на культуру», отмечает, что «интерес представляет не культура, а человек в культуре, человек, который должен превосходить себя, чтобы быть самим собой» [66, с. 18].

Такое понимание сущности человеческой природы в бытии, культуре позволяет акцентировать внимание в образовательном процессе на человеке, на его возможностях, включив его в процессы социализации и инкультурации («вхождение индивида в мир культуры» [145, с. 19]). Эта идея может стать в нашем исследовании основой для пересмотра способов взаимодействия участников образовательного процесса и выстраивания таких педагогических отношений, внутри которых происходит становление

человеческого в человеке, ориентир на внешний и внутренний мир личности студента, на «взращивание» его личностных смыслов, признание самоценности личности.

Очень важным для нашего исследования в рамках антропологического подхода является рассмотрение образовательного процесса как стимулирующего, удовлетворяющего и развивающего потребности, имманентно присущие человеку как творцу мира культуры. Такая природная основа будет обеспечивать личностное, глубинное «проживание» человека в культурном мире образования - естественность присвоения им духовного опыта людских поколений» [145, с. 19]. Л. А. Степашко подчеркивает, что главной должна стать проблема стимулирования и развития в образовательном процессе Я-концепции личности, которая «выступает как то, что человек делает из себя, утверждая свою жизнь» [95, с. 224].

Признание уникальности личности студента, способной к диалогу, к пониманию других, к активному созиданию и преобразованию как внешнего, так и своего внутреннего мира, ее стремления к самоизменению и самоосу- ществлению являются центральным ориентиром в процессе развития информационной компетенции студентов гуманитарного вуза.

В рамках данного подхода важен тезис Н. А. Бердяева о том, что «духовное освобождение человека есть реализация личности в человеке. Это есть достижение целостности»

Литература:

1.Абульханова-Славская, К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова- Славская. — М.: Изд-во «Мысль», 1991. — 297 с.

2.Ан, А. Формирование ключевых компетенций личности в системе непрерывного физического образования / А. Ан, О. Рабинович, А. Самохин // Высшее образование в России. - 2008. — № 9. — С. 140-144.

3.Андреев, А. Л. Компетентностная парадигма в образовании: опыт философско-методологического анализа/ А. Л. Андреев//Педагогика. — 2005- №4.-С. 19-27.

4.Асмолов, А. Г. От культуры полезности к культуре достоинства: социальная биография культурно-исторической психологии / А. Г. Асмолов // Известия АПСН. - 1996. - № 1. - С. 39-43.

5.Асмолов, А. Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека / А. Г. Асмолов. - 3-е изд., испр. и доп. - М.: Смысл: Издательский центр «Академия», 2007. - 528 с.

TA’LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING QO’LLASH AHAMIYATI

Miraxmedova Shoxida Nusratilloyevna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Gumanitar fanlar fakulteti
“Fakultetlararo ijtimoiy fanlar” kafedrasi o’qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli texnologiya, ta’limda raqamli texnologiyadan foydalanish, raqamli texnologiyani ta’lim tizimidagi o’rni haqida tushuncha berilgan.

Kalit so’zlar. raqamli texnologiya, ta’lim, zamonaviylik, ta'lim texnologiyalari, zamonaviy ta'lim, dars, internet, farmon, qaror.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar hayotning barcha sohalarida faol qo'llanilmoqda. iqtisodiyot, bank, xizmat sektori shuningdek ta`lim jarayonini ham tez sur`atlarda rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Mamlakatimizda yashayotgan barcha fuqarolar, jumladan yosh bolalardan tortib nafaqaxo'rlarning ham ongida raqamli texnologiyalar orqali jamiyatdagi barcha muammolarni hal qilish mumkin degan fikrni shakllantirmoqda. Bundan tashqari, ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlarining robotlashtirilishi, masalan bank sektorida, robotlar va ishchilar o'rtasidagi raqobat masalasi ham ko'tarilmoqda. Raqamlardan foydalanishga asoslangan hamda joriy etilgan texnologiyalarning so'zsiz foydasi bilan

axloqiy, shaxsiy ma`lumotlarni himoya qilish, robotlar va tashkilotlar xodimlari o'rtasidagi raqobatning huquqiy jihatlari bilan bog'liq masalalar tobora ko'proq e`tiborga olinmoqda. Shu jihatdan, mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoev ta`kidlaganidek, “Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo'lidan borish imkoniyatini beradi.

Ta’lim tizimining hozirgi holati noan’anaviy ta’lim texnologiyalarining roli ortib borayotgani bilan tavsiflanadi. Ta’lim oluvchi tomonidan ularning yordami bilan bilimlarni o’zlashtirish an’anaviy texnologiyalarga qaraganda ancha tezdir. Ushbu texnologiyalar bilimlarni rivojlantirish, egallash va tarqatish xarakterini o’zgartiradi, o’rganilayotgan fanlarning mazmunini chuqurlashtirish va kengaytirish, uni tezda yangilash, samaraliroq o’qitish usullarini qo’llash, shuningdek, har bir kishi uchun ta’lim olish imkoniyatini sezilarli darajada kengaytirish imkonini beradi. Raqamli texnologiyani o’zi nima degan savolga quyidagicha javob beramiz: bu – xo’jalik yuritishning bir zamonaviy shakli bo’lib. unda ishlab chiqarish va boshqarishning asosiy faktori sifatida raqamli ko’rinishdagi katta ma’lumotlar majmui va ularni qayta ishlash jarayoni xizmat qiladi. Olingan natijalarni amaliyotda ishlatish esa an’anaviy ho’jalik yuritish shakllariga nisbatan ancha katta samaradorlikka erishishga imkon beradi. Misol sifatida turli xildagi avtomatik ishlab chiqarish jarayonlarini, 3D-texnologiyasini, bulutli texnologiyalarni. masofaviy meditsina xizmatlari ko’rsatishni, aqlli texnologiyalar yordamida mahsulot yetishtirish va uni yetkazib berishni, turli xildagi tovarlarm saqlash va ularni sotish jarayonlarini keltirish mumkin. Biz bu maqolada ta’lim tizimida raqamlashtirishni o’rniga to’xtalib o’tamiz.

Darhaqiqat, mustahkam va sifatli zamonaviy ta’lim — bu barqaror iqtisodiy o’sish, fan, texnika va texnologiyalarning rivoji, ijtimoiy xizmatlar sifatini ta’minlashning garovi bo’lib kelgan. Shuning uchun ham mamlakatimizda ta’limga davlat siyosatining ustuvor yo’nalishlaridan biri sifatida e’tibor qaratish kundan-kun kuchayib bormoqda. Ayniqsa, bugungi kunda ta’lim tizimiga raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali sohani rivojlantirish davlatimiz siyosatining bosh maqsadi sifatida qaralmoqda. Hozirgi kunda mamlakatimizda ta’lim tizimini yangilash va takomillashtirishga qaratilgan izchil islohotlar olib borilayotgan ekan, bunday islohotlar zamirida rivojlanayotgan ta’limning oldiga ham muhim vazifalarni yuklash taabiiy albatda. Bu borada pedagog olim M.M.Xolmuxammedov o’zining “Professional ta’lim tizimini zamonaviy yondashuvlar asosida modernizatsiya qilish” mavzusidagi maqolasida: “Tizim o’z oldiga hududlar va sohalar kesimida iqtisodiy yuksalishga munosib hissa qo’sha oladigan o’rta bo’g’in kadrlarini tayyorlash, yoshlarni malakali mehnat orqali o’z hayot farovonligini ta’minlashga o’rgatish, o’z mehnat faoliyatiga innovatsion va keriativ yondashish, yaratuvchanlik, intelektual, ma’naviy potensialni rivojlantirish kabi vazifalarni qo’yadi”,-deb yozadi. Pedagog olim M.M.Xolmuxammedov tomonidan ilgari surilgan yuqoridagi vazifalarga tayangan xolda, ta’lim tizimining asosiy maqsadlarini belgilab olish maqsadga muvofiqdir. Darhaqiqat, bugungi Yangi O’zbekiston sharoitida ta’lim tizimining asosiy vazifalari mazmunan boyib borishi, ijtimoiy vazifalarining takomillashib borishi taabiiy xolatdir. Ana shunday ijtimoiy vazifalardan biri, ta’limda raqamli texnologiyalarni qo’llash va ulardan foydalanish bo’yicha o’quvchilarning kompetensiyalarini shakllantirishning barcha komponentlarini o’zida mujassamlashtiruvchi strategiyalarni ishlab chiqish, bugungi axborot asrida tizimining bosh maqsadini tashkil etmog’i zarur. Ushbu maqsaddan kelib chiqib, mamlakatimizda bir qator qonun hujjatlari va davlatimiz rahbarining farmon va qarorlari qabul qilinib, amaliyotga joriy etilmoqda.

Respublikamiz oliy ta`lim tizimida raqamli texnologiyalarni qo'llash, ularning imkoniyatlarini tahlil qilish asosida o'quv jarayonini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini aniqlash maqsadi qo'yilgan bo'lib, unda raqamli texnologiyalarning ta`lim sohasida nafaqat muhim o'rin egallashi va qanday shaklda joriy etilishi bo'yicha tahlillar amalga oshirildi. Tadqiqot usullari sifatida oliy ta`limda raqamli texnologiyalarni

joriy etishga ilmiy asoslangan yondashuvni shakllantirishga tegishli xulosalar tuzishda normativ hujjatlarni, mavjud bo'lgan amaliyotni o'rganish, tizimlashtirish va umumlashtirishdan foydalanildi. Yurtimizdagi nufuzli xususiy o'quv markazlari ham zamon talabidan kelib chiqqan holda onlayn ta`limni yo'lga qo'ymoqda. Bu jarayonning o'zi ham mamlakatimiz ta`lim tizimida yangi bosqich boshlanganini anglatadi. Ta`lim tizimi bugungi kunda raqamli texnologiyalarga singib ketayotgani shunchaki hayratlanarli emas, chunki, bugungi kunda axborot makonida taklif etilayotgan ko'plab narsalarni jiddiy tahlil qilish va pedagogik asoslash uchun asos bo'lib xizmat qiladi. So'nggi yillarda ta`limni "raqamlashtirish" muammolari, uning shakllanishiga ta`siri bo'yicha birorbir davlat loyihasi yoki so'rovnoma asosida tadqiqotlar o'tkazilmaganligi ham muhimdir [2]. Shu bilan birga, Internet tizimidagi muhitning yoshlar ongiga ta`sirining ahamiyati hukumatning, zamonaviy ommaviy axborot vositalarining ma`ruzalarida, pedagogik jamoatchilik muhokamalarida, magistrant va tadqiqotchilarning izlanishlarida ham ko'rishimiz mumkin. Shuni alohida ta`kidlash kerakki, oldin raqamli texnologiyalarni barcha sohalarda, ya`ni, sanoat, iqtisodiyot, bank va boshqa sohalarda joriy etish bilan cheklanib qolgan edik. Bugungi kunda esa raqamli iqtisodiyot shiddat bilan rivojlanib borayotganini e`tiborga olib, raqamli rivojlanish bo'yicha barcha soha rahbarlarining o'rinbosarlari lavozim tarkibiga kiritilmoqda [3]. Raqamlashtirish yo'nalishi bo'yicha faollashtirish barcha biznes tuzilmalarida amalga oshirilmoqda. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar barcha sohalarda "tajovuzkor", ayniqsa iqtisodiy samarasi topilgan joylarda, barcha darajalarda qo'llab-quvvatlanmoqda. Iqtisodiyotda ro'y berayotgan jarayonlar dinamikasi iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasida oliy ta`limini rivojlantirish bo'yicha takliflarni tahlil qilish va ishlab chiqishda ta`lim hamjamiyatining faol pozitsiyasini talab qilmoqda.

Raqamli texnologiyalar orqali ta'lim berilsa ta'lim oluvchilarga ta'lim olish usullari osonlashmoqda. Bunda esa ta'lim tizimi vostilari rolini multimediyalar, kodoskop, kompyuter, noutbuk, internetga ulangan televizorlar, telefon liniyalar, smart doska, proyektorlar bajarib beradi. Ta'lim beruvchilarga bunday vositalar bilan dars mashg'ulotlar o'tkazish ta'lim sifatini oshirishni ta'minlaydi. Onlayn darslarda raqamli texnologiyalar qo`llanilishi yaxshi samara berishi xammamizga ma'lum. Masalan, televideniya orqali berib borilgan onlayn darslar raqamli ta'lim olishning bir turi deb olsak bo'ladi. Demak, raqamli ta'limda:

- xohlagan joyida va xohlagan vaqtida ta'lim olish imkoniga ega;
- internetdan axborot olish va undan foydalanish madaniyati shakllanadi;
- ta'lim tizimini yangi bosqichga ko`taradi;
- vaqt va mablag` sarfini keskin kamaytiradi;
-"raqamli dunyo"da yo`qolib qolmaslik va yaxshi ish topishda ustunliklarga ega bo`lishgi kabilar.

Raqamli ta'lim tizimini yuksalishiga Wi-Fi zonalar IT parklar ochilishi katta xizmat qiladi. Ta'lim beruvchilarni raqamli texnologiyalar bilan ishlash qobiliyatini o`stirish va internet orqali turli ochiq kurslar tashkil etish imkoniyati tug'iladi. Bu esa o'z navbatida ta'lim beruvchilarni o`z ustida ko`proq ishlashi va raqobat tufayli ta'lim sifatini yanada ortishiga xizmat qiladi. Bundan tashqari raqamli texnologiyalar yana sun'iy intellekt texnologiyasini joriy etish soliq to'lashdan bo'yin tovlash holatlarini aniqlash, firibgarliklarni oldini olish, ma'lumotlarni tahlil qilish va takrorlanuvchi jarayonlarni avtomatlashtirish hamda shaffoflikni oshirishda qo'l kelsa, katta hajmli ma'lumotlar — Big data esa soliq organlariga kelib tushadigan katta hajmdagi ma'lumotlarni saqlash, qayta ishlash, tushumlarni yanada yaxshiroq bashorat qilish hamda to'lovchilar va soliq organlari o'rtasidagi hujjat almashinuvini yaxshilash imkoniyatini beradi.

TALABALARNING KO‘P TANLOV JAVOBLI TESTLAR YORDAMIDA YARIM ADDITIV FUNKSIONALLARGA OID TUSHUNCHALARI HAQIDAGI BILIMLARINI BAHOLASH

Qurbanov Hamidjon Xujaniyozovich
TAQU, “Raqamli texnologiyalari” kafedrasi katta o‘qituvchisi,
qhamid_83@mail.ru

Pedagogik o‘lchovning asosiy maqsadi qiziqtirayotgan bilim darajasini ifodalovchi miqdoriy ekvivalentga ega bo‘lishdan iborat. Bu jihatdan pedagogik test eng haqqoniy o‘lchov usuli hisoblanadi. Bilimlarni o‘lchash va baholash o‘quv jarayonining hamma tomonlari uchun eng muhim muammolardan biri sifatida baho berish muammosi zamonaviy ta’limning eng muhim nazariy va amaliy masalalaridan biri hisoblanadi. Muammoning dolzarbligi talabalar bilimini aniqlash va uning sifatiga baho berishning maqsad va vazifalari bilan bog‘liq [3] .

Baho - o‘quv jarayonini boshqarish va unda sodir bo‘ladigan chetlanish va kamchiliklarning oldini olishga asos bo‘ladigan ko‘rsatkich bo‘lib xizmat qiladi.

B.T.Ananaev so‘zi bilan aytganda pedagogik baho o‘quvchiga uning bilimi to‘g‘risida ma’lumot beruvchi manba hisoblanadi. Pedagogik baho juda muhim ahamiyatga ega bo‘lishiga qaramasdan o‘lcham obyektning haddan tashqari murakkabligi va xilma-xilligi tufayli bilim sifatini miqdoriy o‘lcham va sifatigi baho berish juda qiyin va yetarli darajada tadqiq qilinmagan muammo hisoblanadi [2].

Pedagogik adabiyotda talabalar bilimini o‘lchash va baholash uchun turli usullar mavjud bo‘lib, ko‘p tanlov javobli test topshiriqlari natijalarini baholash usuli B.Toshpo‘latov, A.Normatov, O.Mavlonov tomonidan taklif qilingan bo‘lib, quyidagi formula yordamida amalga oshiriladi:

$$x = \frac{2c - \sum_{i=1}^{n}(a_i + b_i)}{2c} \cdot D \text{ [1].}$$

Bu formuladagi x-talaba bilim sifatini ballar asosida ifodalangan miqdoriy ko‘rsatkichi, n-testdagi topshiriqlar soni, C-test bo‘yicha jami to‘g‘ri javoblar soni, a_i-talaba i-topshiriqda noto‘g‘ri ko‘satgan javoblari soni va b_i-talaba i-topshiriqda ko‘rsata olmagan to‘g‘ri javoblari soni, D-talaba olishi mumkin bo‘lgan eng yuqori ballni ifodalaydi. Formula to‘g‘ri va noto‘g‘ri javoblar soni teng 1:1 nisbatda bo‘lgan topshiriqlar uchun mo‘ljallangan. Formula $c_1 = \sum_{i=1}^{n} a_i$, $c_2 = \sum_{i=1}^{n} b_i$ bo‘lishiga asoslangan.

Faqat to‘g‘ri javoblarni shakllantirish uchun zarur tushunchalardan iborat bo‘lgan rasmlarni o‘qish va ketma-ketlikni aniqlashga mo‘ljallangan topshiriqlarni quyidagi formula orqali baholash mumkin: [4]

$$x = \frac{c - \sum_{i=1}^{n} b_i}{c} \cdot D$$

Xatolar soni bo‘yicha baholash ko‘p tanlov javobli test topshiriqlardan tuzilgan testlar uchun mo‘ljallangan.

1. $A: C[-1,1] \to C[-1,1],\ (Af)(x) = \int_{-1}^{1} xyf(y)dy$ operator yadrosini toping.

A) $KerA = \{f : f(x) = const\}$ B) $KerA = \{f : f(x) = \alpha + \beta x\}$

C) $KerA = \{f: \int_{-1}^{1} yf(y)dy = 0\}$ D) $KerA = \{f: \int_{-1}^{1} xf(x)dx = 0\}$

2. Noto‘g‘ri tasdiqni toping.

A) Agar A chiziqli operator bo‘lsa, A^{-1} ham chiziqli operator bo‘ladi.

B) Agar $A \in L(X,Y)$ bo‘lsa, u holda $A^{-1} \in L(Y,X)$ bo‘ladi.

C) Agar $A \in L(X)$ bo‘lsa, u holda $A^{-1} \in L(Y)$ bo‘ladi.

D) Agar $A \in L(X,Y)$ bo‘lsa, u holda $A^{*} \in L(Y^{*}, X^{*})$ bo‘ladi.

3. A operator chiziqli bo‘lishini ta’minlaydigan shartlarni ajrating:

A) $A(x+y) = Ax + Ay$ B) $A(\alpha x) = \alpha Ax$

C) $A(\alpha x) = \overline{\alpha} Ax$ D) $A(x-y) = Ax - Ay$

4. Chiziqli bo‘lmagan $A: C[a,b] \to C[a,b]$ operatorni toping.

A) $(Af)(x) = f'(x+1)$ B) $(Af)(x) = f(x)$

C) $(Af)(x) = 0$ D) $(Af)(x) = f(x)+1$

5. Quyidagilar ichidan A chiziqli chegaralangan operator normasini hisoblash formulalarini ajrating:

A) $\|A\| = \sup_{\|x\|=1} \|Ax\|,$ B) $\|A\| = \sup_{x \neq 0} \frac{\|Ax\|}{\|x\|},$

C) $\|A\| = \inf_{\|x\|=1} \|Ax\|.$ D) $\|A\| = \inf_{\|x\|=1} \frac{\|Ax\|.}{\|x\|}$

6. Quyidagilar ichidan to‘g‘ri tasdiqlarni ajrating:

A) Operatorlarni qo‘shish kommutativ.

B) Operatorlarni ko‘paytirish kommutativ.

C) Operatorlarni ko‘paytirish assotsiativ.

D) Operatorlarni bo‘lish kommutativ

7. Quyidagilar ichidan to‘g‘rilarini ajrating:

A) $\|A+B\| \le \|A\| + \|B\|,$ B) $\|A \cdot B\| \le \|A\| \cdot \|B\|,$

C) $\|A \cdot B\| = \|A\| \cdot \|B\|,$ D) $\|A \backslash B\| = \|A\| \backslash \|B\|$

8. $C[-1,1]$ fazoda normasi 1 bo‘lgan operatorlarni ko‘rsating.

A) $(Af)(x) = xf(x)$ B) $(Bf)(x) = f(x)$

C) $(Cf)(x) = 0.$ D) $(Af)(x) = f(x)$

Ushbu test bo‘yicha to‘g‘ri javoblar soni c=16 bo‘ladi. Talabaning test topshiriqlariga javobi quyidagicha bo‘lgan deb faraz qilaylik: 1. B,C; 2. B,C; 3.B,C; 4. A,D; 5. B,C; 6. A,C; 7. D,C; 8. B,D. U holda Talaba yozgan javoblarni to‘g‘ri javoblar bilan solishtirganimizda quyidagi hol kuzatiladi.

Savollar tartibi	1	2	3	4	5	6	7	8	Jami
Noto‘g‘ri ko‘rsatilgan javoblar	C	-	C	-	C	-	D,C	D	6
Ko‘rsatilmagan to‘g‘ri javoblar	A	-	A	-	A	-	AB	A	6

Demak, noto‘g‘ri ko‘rsatilgan javoblar va aniqlanmagan to‘g‘ri javoblar soni bir xil, ya’ni 8 ga teng bo‘ladi. Talabaning javobi bo‘yicha topshiriqda noto‘g‘ri ko‘satgan javoblari –a va topshiriqda ko‘rsata olmagan to‘g‘ri javoblari soni - b bo‘lib, ya’ni umumiy xatolar soni a+b=12 ga teng bo‘ladi. Talabaning javobini 100 ballik sistema asosida formula bo‘yicha baholaymiz. U holda talaba

$$x = \frac{32-(6+6)}{32} \cdot 100 = \frac{2000}{32} = 62{,}5 \text{ ball to‘plagan bo‘ladi.}$$

Formula bo‘yicha $c - \sum_{i=1}^{n} a_i$ yoki $c - \sum_{i=1}^{n} b_i$ bo‘lganidan testdagi to‘g‘ri javoblar soni 2 ga ko‘paytirilgan. Demak, Talabaning yuqorida keltirilgan test topshiriqlari bo‘yicha ko‘rsatilgan bilimi 62,5 ballga teng bo‘ladi. Bu esa talabaning tushunchasi qoniqarli darajada ekanligini ko‘rsatadi.

Adabiyot

1. B.Toshpo‘latov, A.Normatov, O.Mavlonov. Ko‘p javobli test savollari bo‘yicha to‘plangan ballarni hisoblash formulasi. Akademik litsey va kasb-xunar kollejlarida fizika – matematika fanlarini o‘qitishni takomillashtirish istiqbollari . Respublika ilmiy- amaliy anjumani ma’ruzalari to‘plami. –T.: 75-78 b. 2000 y.
2. Ананьев Б.Г. Психология педагогической оценки. Избранные психологические труды. В 2-х томах, Т.2. М.: «Педагогика», 1980.128-268 стр.
3. Аванесов В.С. Формы тестовых заданий. М.: 1991. 1-33 стр.
4. Mavlonov O.M., Matyaqubova Z.N. Mustaqil bilim olish va bilimni baholashning ko‘p axborotli test uslubi. T.: Universitet. 1995.-56 b.

ANIQMAS INTEGRAL VA UNING XOSSASI. ASOSIY FORMULALAR JADVALI

Gayipov Mansur Yangibayevich
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: Maqolada “Integral. Boshlangich funksiya. Anikmas integral va uning xossasi. Asosiy formulalar jadvali ” “Bumerang” texnologiyasi yordamida o`qitish usuli yoritilgan. Bumerang texnologiyasi turli mazmun va harakaterga (muommoli,munozarali, turli mazmunli)ega bo`lgan mavzularni o`rganishda qulay bo`lib, o`z ichiga og`zaki va yozma ish shaklilarini qamrab oladi, hamda bir mashg`ulot davomida har bir mashg`ulot davomida har bir ishtirokchininfg turli topshiriqlarni bajarishi navbat bilan talaba yoki o`qituvchi rolida bo`lishi, kerakli ballni to`plashiga imkon beradi. Talabalarni mashg`ulot jarayonida darsdan tashqarida turli adabiyotlar, matnlar bilan ishlash, o`rganilgan materialni yodida saqlab qolish, so`zlab berish fikrini aniq bayon eta olish hamda bir dars davomida talabalarni baholay olishga qaratilgan.

**Kalit so`zlar:** Integral, boshlang`ich funksiya, aniqmas integral, dars, talaba, o`qituvchi, mavzu, baholash, guruh, o`quv material.

Abstract: In the article "Integral. Initial function. Anikmas integral and its property. The table of basic formulas” The method of teaching with the help of "Boomerang" technology is explained. Boomerang technology is convenient for learning topics with different content and movement (problematic, controversial, different content) and includes oral and written forms of work. and during one session, during each session, each participant performs different tasks, alternately in the role of a student or a teacher, and allows him to collect the necessary points. During the training, students are

directed to work with various literatures and texts outside of class, to keep the learned material in mind, to be able to express their thoughts clearly, and to be able to evaluate students during one lesson.

1. Boshlangich funksiya. Aniqmas integral va uning xossasi.

y-f(x) funksmya (a, v) integralda berilgan bulsin.

F(x) esa shu oralikdadifferensiallanuvchi funksmya bulsin.

1-Ta'rif. Agar F(x) funksiyaning xosilasi F`(x) berilgan f(x) funksiyaga teng bo`lsa, F` ( x ) = f ( x ) yoki d F(x)=f(x) dx bo`lsa, u holda F(x) funksiya f(x) funksiyaning boshlang`ich funksiyasi deb ataladi.

Misolllar: 1. $F(x) = x^2$ bo`lsin. Bu funksiyaning boshlangich funksiyasi

$\overline{F(x)} = \frac{1}{3}x^3 + c$ bo`ladi.

2. f (x) = cosx bo`lsin. Bu funksiyaning boshlang`ich funksiyasi F(x) = Sinx bo`ladi, chunki $F`(x) = (sinx)` = cosx = f(x)$

Agar f(x) funksiya (a, b) da uzluksiz bo`lsa, u holda bu funksiya shu oraliqda boshlang`ich funksiyaga ega bo`ladi. f(x) funksiya ( a, b ) da berilgan bo`lib, u shu oraliqda ikkita F(x) va F(x) boshlang`ich funksiyalariga ega bo`lsin.

Ta'rifga binoan $F`(x) = f(x)$ , $F`(x) = f(x)$ bo`ladi.

Demak, $F`(x) = f(x)$ , u holda yuqorida keltirilgan natijaga ko`ra F(x) va F(x) funksiyalar bir-biridan o`zgarmas songa farq qiladi.

f(x)=F(x)+C (C -const)

Demak, berilgan f(x) funksiyaning boshlang`ich funksiyalari cheksiz ko`p bo`lib, ular bir-biridan o`zgarmas songa farq qiladi. Agar F(x) funksiya f(x) funksiyaning boshlang`ich funksiya bo`lsa, unda f(x) ning istalgan funksiyasi

F(x) +C (C-const) ko`rinishda bo`ladi.

2-ta'rif: Agar F(x) funksiya f(x) funksiyaning boshlangich funksiyasi bulsa, u xolda F(x) +C ifoda f(x) funksiyaning anikmas integrali deyiladi va ∫f(x) dx kabi belgilanib,

∫f(x)dx=F(x)+C, (C-c'nst) ko`rinishda yoziladi.

Bu yerda f(x) – integral ostidagi funksiya

F(x) dx – integral ostidagi ifoda

∫ - integral belgisi

x – integralning uzgaruvchisi

f(x) – oshlangich funksiyasini topish amali funksiyani integrallash deyiladi .

Aniqmas integralning xossalari.

1. Aniqmas integralning hosilasi integral ostidagi funksiyaga tengdir

(∫f(x) dx) = f(x)

2. Aniqmas integralning differensiali integral ostidagi ifodaga tengdir:

d∫f(x) dx = f(x) dx

1va2 xossalar aniqmas integral ta'rifidan kelib chikadi.

3. Funksiya differensialining aniqmas integrali u funksiyadagi ixtiyoriy o`zgarmasni qo`shilganiga tengdir ∫ d[F(x)] = F(x) + C

Isbot: ∫d[F(x)] = ∫ F'(x) dx + C

4. O`zgarmas ko`paytuvchini integral belgisi oldiga chiqarish mumkin, ya'ni ∫ a f (x) dx = a ∫ f(x) dx

Isbot: integral ta'rifiga asosan

$[\int a\, f(x)\, dx\,]' = a\, f(x)$

Ikkinchi tomondan $[a \int f(x)dx]' = a[\int f(x)\, dx\,]' = af(x)$

Shunday qilib $\int af(x)\, dx = a\int f(x)dx$

5. Bir nechta funksiyaning algebraik yig`indisidan olingan aniqmas integral shu funksiyalardan olingan integrallarning algebraik yig`indisiga teng, ya'ni

$\int [f_1(x) + f_2(x) - f_3(x)]\, dx = \int f_1(x)\, dx - \int f_2(x)\, dx - \int f_3(x)\, dx$

Isbot : ta'rifga asosan

$(\int[f_1(x) + f_2(x) - f_3(x)\,]\, dx)' = f_1(x) + f_2(x) - f_3(x)$

Ikkinchi tomondan $(\int[f_1(x)dx + \int f_2(x)dx - \int f_3(x)dx' =$

$= (\int f_1(x)\, dx)' + (\int f_2(x)\, dx)' - (\int f_3(x)\, dx)' = f_1(x) + f_2(x) - f_3(x)$

Natija. X o`zgaruvchidan boshqa u o`zgaruvchiga o`tilganda integral ko`rinishi o`zgarmaydi, ya'ni

$\int f(x)\, dx = F(x)+C$

$\int f(u)du = F(u) + C$

Integrallash usullari.

1. Bevosita integrallash usuli.
2. Differensial belgisi ostiga kiritish usuli.

$x = \varphi(u)$, $dx = \varphi'(u)\, du$ deb olsak

$\int f(x)\, dx = \int f[\,\varphi(u)\,]\, \varphi' du$ buladi

Bunday usul o`zgaruvchini almashtirish usuli deb ataladi. Sodda xollarda integral belgisi ostidagi differensial ifodani kuyida kursatilganidek:

$dx = (1/a)\, d(ax + b)$; $2xdx = d(x^2)$ $Cosx\, dx = d(Sinx)$ $dx/x = d\,(lnx)$

va shunga o`xshash almashtirib va kavslar ichidagi ifodalarni u deb faraz qilish asosida yangi o`zgaruvchi u ni kiritish amalini ko`ngilda bajarish tavsiya qilinadi.

Bu usul bilan integrallash bevosita integrallash deyiladi.

1-misol: $\int \frac{dx}{1+9x^2} = \frac{1}{3}\int \frac{d(1+(3x)^2}{1+(3x)^2} = \frac{1}{3} arctg3x + c$

Bo`laklab integrallash.

Bu usul ikki funksiyaning ko`paytmasini differensiallash formulasidan kelib chiqadi. Faraz qilaylik, u(x) va v(x) –x ning differensiallanuvchi funksiyalari bo`lsin. Bu funksiyalar ko`paytmasining differensialini topamiz:

$d(u\, v) = v\, d\, u + u\, d\, bv$

bundan $udv = d(u\, v) - vdu$

Oxirgi tenglikning ikkala qismini integrallab, quyidagini topamiz:

$\int udv = \int d(uv) - \int vdu$ yoki $\int udv = uv - \int vdu$

Bu formula bo`laklab integrallash formulasi deyiladi.

Ushbu I $\int x^m Sinx\, dx$; $\int x^m Cosx\, dx$; $\int x^m e^x\, dx$

Tipidagi integrallar uchun $x^m = u$

qolgan ko`paytuvchilar $= dv$ belgilash qulaydir

II $\int x^m \ln x\, dx$; $\int x^m arccsinx\, dx$; $\int x^m arccosx\, dx$;

$\int x^m arctgx\, dx$; $\int x^m arcctgx\, dx$;

tipidagi integrallar uchun

transsendent ko`paytuvchi = u
qolgan kupaytuvchilar = dv deb } belgilash qulaydir.
III. $\int e^{ax} \sin bx\, dx$; $\int e^{ax} \cos bx\, dx$
Tipidagi integrallar uchun
$e^{ax} = u$
kolgan kupaytuvchilar = dv } deb olish kulaydir.
lnx = u du = dx/x
Misol: $\int \ln x\, dx =$
dx = dv v=x
Xulosa

$$= x\ln x - \int x \bullet (1/x)\, dx = x\ln x - \int dx = x\ln x - x + C$$

Demak, integrallashni bo`laklab ishlash mumkin. Integrallashning usullari bevosita integrallash usuli va differensial belgisi ostiga kiritish usullari mavjud. Aniqmas integrallash jadvali asosida misollar bajariladi.

Adabiyotlar:

1. Кутлимуротов, А. Р., Усмонов, Б. З., & Дармонова, А. (2021). РЕШЕНИЕ ГЕОМЕТРИЧЕСКИХ ЗАДАЧ МЕТОДОМ КОМПЛЕКСНЫХ ЧИСЕЛ. *Academic research in educational sciences*, *2*(6), 2181-1385.
2. Махмудова, Д. М., Дармонова, А., & Санақулов, У. М. (2021). КОМПЛЕКС СОНЛАР МАВЗУЛАРИНИ ЎҚИТИШДА МУАММОЛИ ВАЗИЯТЛАРНИ ЯРАТИШ. *Academic research in educational sciences*, *2*(6), 21-26.

MAPLE TIZIMIDA GRAFIKLAR BILAN ISHLASH

Abdullayev Sherali Abduqodir o'g'li
Chirchiq davlat pedagogika universiteti "Algebra va matematik analiz" kafedrasi o'qituvchisi
e-mail: sheraliabdullayev1995@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola Maple tizimida oshkor, parametrik, oshkormas ko'rinishda berilgan bir va ikki o'zgaruvchili funksiyalarning grafiklari o'rganilgan. f(x) oshkor funksiyani Ox o'qining kesmasida va Oy o'qining kesmasida grafigini chizish uchun plot(f(x),x=a..b, y=c..d, parametrs) komandasi ishlatilgan, bu yerda parametrs-tasvirni boshqarish uchun ishlatiladigan parametrlar ko`rib chiqilgan.

Kalit so'zlar. Plot komandasi yordamida y=f(x) funksiya parametrik ko'rinishda x=x(t),y=y(t) berilsa ham grafigini chizish mumkin: plot([y=y(t),x=x(t),t=a..b], parametrs).

KIRISH

Maple-bu kompyuterda analitik va sonli hisoblashlarni bajaruvchi, 2000 dan ko'proq komandalarni o'z ichiga olgan va algebra, geometriya, matematik analiz, differensial tenglamalar, diskret matematika, fizika, statistika, matematik fizika masalalarini dastur tuzmasdan yechish imkoniyatini beruvchi matematik tizim (sistema)-paketdir. Aytish mumkinki, Maple bu yuqorida sanab o'tilgan sohalardigi matematik masalalarni yechib beruvchi katta kalkulyatordir. Maple yadrosidan Mathematika, MATLAB, Mathcad va boshqa tizimlar simvolli hisoblarni amalga oshirishda foydalanmoqdalar. Marle tizimini Kanadaning Waterloo Marle Inc firmasi yaratgan va u uzoq davom etgan rivojlanish va sinovdan o'tish

davrini bosib o‘tgan. Albatta, Maple tizimi hali juda qudratli emas, u ayrim sohalarda boshqalar kabi oqsamoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

I. Maple da grafiklar yasash.

N	Komandalar	Grafigi chiziladigan funksiya
1	plot(f(x),x=a..b, y=c..d, parametrs)	f(x),x=a..b, y=c..d
2	plot([y=y(t),x=x(t),t=a..b], parametrs)	y=y(t),x=x(t),t=a..b
3	implicitplot(F(x,y)=0, x=x1..x2, y=y1..y2)	F(x,y)=0, x=x1..x2, y=y1..y2
4	implicitplot(F(x,y)=0,G(x,y)=0, x=x1..x2, y=y1..y2)	F(x,y)=0,G(x,y)=0, x=x1..x2, y=y1..y2)
5	inequals({f1(x,y)>c1,…,fn(x,y)>cn}, x=x1…x2, y=y1..y2, options).	f1(x,y)>c1,…,fn(x,y)>cn
6	plot3d(f(x,y), x=x1…x2, y=y1…y2, options)	f(x,y), x=x1…x2, y=y1…y2
7	plot3d([x(u,v), y(u,v), z(u,v)], u=u1..u2, v=v1..v2)	x(u,v), y(u,v), z(u,v), u=u1..u2, v=v1..v2
8	implicitplot3d(F(x,y,z)=c, x=x1..x2, y=y1..y2, z=z1..z2);	F(x,y,z)=c, x=x1..x2, y=y1..y2, z=z1..z2

1-jadval: Maple da grafiklarning komandalari.

II. Ikki o‘lchovli grafiklar

Maple da oshkor, parametrik, oshkormas ko‘rinishda berilgan bir va ikki o‘zgaruvchili funksiyalarning grafiklari nihoyatda chiroyli chizish mumkin. f(x) oshkorfunksiyani Ox o‘qining kesmasida va Ou o‘qining kesmasida grafigini chizish uchun plot(f(x),x=a..b, y=c..d, parametrs) komandasi ishlatiladi, bu yerda parametrs-tasvirni boshqarish uchun ishlatiladigan parametrlar. Ular quyidagilardan iborat:

№	parametr	ma’nosi
1	title=”text”	Tasvirga nom berish, nom lotincha bo‘lsa probelsiz
2	coords=polar	Qutb koordinatlariga o‘tish, yozilmasa dekart k.s.
3	axes=NORMAL axes=BOXED axes=FRAME axes=NONE	-oddiy o‘qlar \\ Koordinata o‘qlarini berish -shkalali o‘qlar -o‘qlarning boshi quyi chap burchakda -o‘qlar yo‘q
4	asaling=CONSTRINED asaling=UNCONSTRINED	-o‘qlarga bir xil masshtab berish - o‘qlar masshtabi oyna o‘lchamiga mos
5	style=LINE style=POINT	-chiziqlar bilan chiqarish -nuqtalar bilan chivarish
6	numpoints=n (n=49 berilmasa)	-hisoblanadigan nuqtalar soni
7	color=rang nomi (yellow,...)	-chiziqlarga rang berish
8	xticmarks=nx, yticmarks=ny	Ox va Ou o‘qlarda nuqtalar sonini berish
9	thickness=n, n=1,2,…	-chiziq qalinligini berish
10	linestyle=n (n=1-uzluksiz)	-chiziq tipini berish, uzluksiz, punktir
11	symbol=s (BOX, CROSS, CIRCLE, POINT, DIAMOND)	- nuqtani beradigan simvol tipini berish

2-jadval: Plot komandasi yordamida y=f(x) funksiya parametrik ko‘rinishda x=x(t),y=y(t) berilsa ham grafigini chizish mumkin:

plot([y=y(t),x=x(t),t=a..b], parametrs).

III. Oshkormas ko‘rinishda berilgan funksiya grafigini chizish

oshkormas ko‘rinishda berilgan funksiya grafigini chizish uchun plots paketidan impliciplot komandasi ishlatiladi:

>implicitplot(F(x,y)=0, x=x1..x2, y=y1..y2).

IV. Tasvirga komentariylar berish

plots paketida textplot([xo,yo,’text’], options) komandasi yordamida tasvirda

xo,yo koordinatali nuqtadan boshlab ’text’ komentariysini chiqariladi.

V. Bitta tasvirda bir necha grafikni chiqarish

Ba’zan bitta grafikda bir necha grafik ob’ektlarni joylashtirish zarur bo‘ladi. Masalan:

> e:={x^2+y^2-10=0,x*y^3-y-4=0}:

with(plots):implicitplot(e,x=-10..10,y=-10..10);

Bunday grafiklar chizish tenglamalar sistemasini yechishda kerak bo‘ladi.

Yana plot komandasi bilan chizilgan grafikka textplot komandasi bilan yaratilgan yozuvni qo‘shish kerak bo‘lsin. U holda komandalarning natijalari o‘zgruvchilarga beriladi, so‘ng plots paketining komandasi display orqali ekranga chiqariladi:

>p:=plot(…): t:=textplot(…):

> with(plots): display([p,t], options);

VI. Tengsizliklar bilan berilgan sohani chizish

tenshsizliklar bilan berilgan sohani chizish uchun plots paketidan inequal komandasini ishlatish kerak:

inequals({f1(x,y)>c1,…,fn(x,y)>cn}, x=x1…x2, y=y1..y2, options).

– optionsfeasible=(color=red) – ichki sohaga rang berish;

– optionsexcluded=(color=yellow) – tashqi sohaga rang berish;

– optionsopen(color=blue, thickness=2) – sohaning ochiq chegarasini chizig‘i uchun rang va chiziq qalinligini berish;

--optionsclosed(color=green,thickness=3) – sohaning yopiq chegarasini chizig‘i uchun rang va chiziq qalinligini berish;

VII. Sirtni chizish.Oshkor ko‘rinishda berilgan sirtni chizish

z=f(x,y) oshkor ko‘rinishda berilgan sirtni chizish uchun plot3d(f(x,y), x=x1…x2, y=y1…y2, options) komandasi ishlatiladi. Parametrlarning ma’nolari quyidagicha:

№	Parametr nomi	Ma’nosi
1	x=x1…x2, y=y1…y2	grafik chizilayotgan soha
2	light=[angl1, angl2, c1, c2, c3]	(angl1, angl2)-nuqtaning sferik koordinatalari, bu nuqtadan ranglari (c1, c2, c3) ga teng bo‘lgan yorug‘lik nuri tovlanadi
3	style=opt	chizmaning stilini beradi, POINT –nuqta uchun, LINE – chiziq uchun, HIDDEN – chiziqlari o‘chirilgan to‘r uchun, PATCH – to‘ldiruvchi, WIREFRAME – chiziqlari ko‘rinmas to‘rni chiqarish, CONTOUR – Sirtning o‘zgarmas qiymatlari sohasi, PATCHCONTOUR –to‘ldiruvchi va Sirtning o‘zgarmas qiymatlari sohasini berish.
4	shading=opt	to‘ldiruvchining intensivlik funksiyasini beradi, uning qiymati odatda xyz ga teng
5	NONE	bo‘yalmagan sirtni berish

3-jadval: Sirtni chizish.Oshkor ko‘rinishda berilgan sirtni chizish

VIII. Parametrli ko‘rinishda berilgan sirtni chizish

Parametrli x=x(u,v), y=y(u,v), z=z(u,v) ko‘rinishda berilgan sirtni chizish uchun quyidagi komanda mavjud:

plot3d([x(u,v), y(u,v), z(u,v)], u=u1..u2, v=v1..v2);

IX. Oshkormas ko‘rinishda berilgan sirtni chizish

Oshkormas F(x,y,z)=c ko‘rinishda berilgan sirtni chizish uchun plot paketiga qarashli quyidagi komanda mavjud:

implicitplot3d(F(x,y,z)=c, x=x1..x2, y=y1..y2, z=z1..z2);

X. Fazoviy chiziqlarni chizish

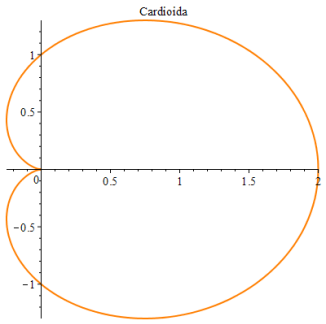
Fazoviy x=x(t), y-y(t), z-z(t), t1<= t<=t2, chiziqlarni chizish uchun plot paketiga qarashli quyidagi komanda mavjud:

> spacecurve([x(t),y(t),z(t)],t=t1..t2);

TAHLILLAR VA NATIJALAR

1. funksiya grafigini chizing.

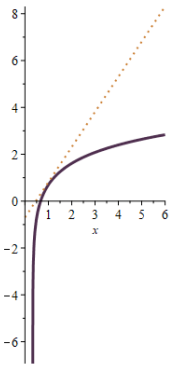
```
> plot(1+cos(x), x=0..2*Pi,
title="Cardioida",
coords=polar, color=coral, thickness=2);
```


1-funksiyani grafik qismi.

2. funksiya grafigini chizing..

```
> plot([ln(3*x-1), 3*x/2-ln(2)], x=0..6,
scaling=CONSTRAINED,
color=[violet,gold],
linestyle=[1,2], thickness=[3,2]);
```


2-funksiyani grafik qismi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Дьяконов В.П. Maple 6: учебный курс. СПб.: Питер, 2001.

2. Дьяконов В.П. Математическая система Maple V R3/R4/R5. М.: Солон, 1998.

3. Манзон Б.М. Maple V Power Edition. М.: Филинъ, 1998.

4. Говорухин В.Н., Цибулин В.Г. Введение в Maple V. Математический пакет для всех. М.: Мир, 1997.

5. Прохоров Г.В., Леденев М.А., Колбеев В.В. Пакет символьных вычислений Maple V. М.: Петит, 1997.

“MATHCAD” DASTURI YORDAMIDA FUNKSIYALARNING UCH O‘LCHAMLI GRAFIGINI QURISH

Abdullayev Sherali Abduqodir o’g’li
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Temirova Momagul Erkinovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti Matematika va informatika fakulteti talabasi

Ta`limda yillar davomida yangiliklar takomillashib bormoqda. Insonlar qadimda matematikani hisoblay oladigan va grafiklarini chiza oladigan dasturlar haqida tasavvurga ham ega bo‘lishmagan. Ushbu dasturlar ichida eng ommalashgan dastur bu MathCAD dasturi hisoblanadi. Bugungi kunda rus va ingliz tillarini mukammal bilgan har bir insonlar hech qanday qiyinchiliklarsiz MathCAD dasturidan foydalana oladilar. Ushbu dastur bizga matematikaning barcha sohalaridagi misollarni ishlash bilan birga turli xil murakkab grafiklarni ham chiza olish va tasavvur qila olish imkonini beradi. Ushbu dasturda geometrik shakllarni har tomondan qurish mumkin. Bu esa harbiy kadrlarning fikrlash qobiliyatini shakllantiradi [1].

MathCad dasturi yordamida funksiyalarning uch o‘lchamli grafigini qurish uchun quyidagi protseduralarni bajarish kerak.

1.Ikki o‘zgaruvchili funksiya nomini keyin (:=) yuborish operatori va funksiya ifodasini kiritish.

2.Grafik qurish kerak bo‘lgan joyga kursor qo‘yiladi.

3.Matematik panelining ***График*** panelidan ***График поверхности.***

(uch o‘lchamli grafik) tugmasi bosiladi. Shu joyda uch o‘lchamli grafik shabloni paydo bo‘ladi.

Shablon maydonidan tashqarisida sichqoncha bosiladi va grafik quriladi.

Ikki o‘zgaruvchili funksiya bo‘yicha grafik sirtini qurishning boshqa usul ham mavjud va u ayrim hollarda funksiya sirtini tuzishda funksiya massiv sonli qiymatlarini ishlatadi, masalan, 2-rasm chap tomon. Bunday grafikni qurish uchun quyidagi protseduralarni bajarish kerak [2]:

diskret o‘zgaruvchilar yordamida ikki funksiyaning o‘zgaruvchisi uchun ham qiymatlarini kiritish.

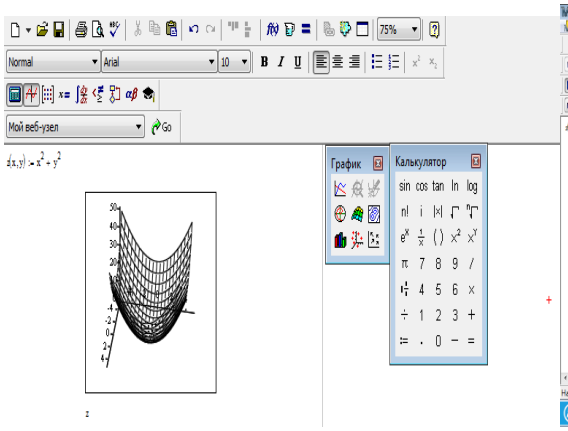
massiv kiritish, uning elementlari funksiya qiymatlari bo‘lib, ular berilgan funksiya argumentlari qiymatlaridan tashkil etiladi.

kursor qaysi joyga grafik qurish kerak bo‘lsa shu joyga qo‘yiladi.

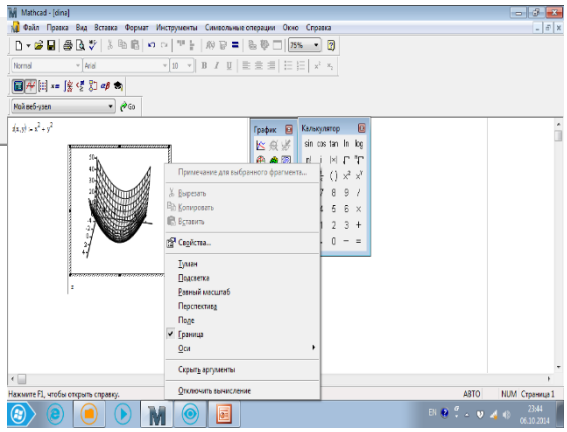
grafik shabloniga funksiya nomini kiritish.

shablon maydonidan tashqarisida sichqoncha bosiladi va grafik quriladi.

Grafik formatini qayta o‘zgartirish va unga ranglar berish uchun grafik maydonini ikki marta tez-tez sichqonchani ko‘rsatib bosish va ochilgan muloqot oynasidan kerakli o‘zgarishlarni qilish kerak. Agar grafikni uning xossalaridan foydalanib o‘zgartirmoqchi bo‘lsak kontekst menyudan ***Свойства***… bo‘limidan foydalanamiz. Bu o‘zgartirishlar muloqot oynasi rasmda ko‘rsatilgan [1, 2].

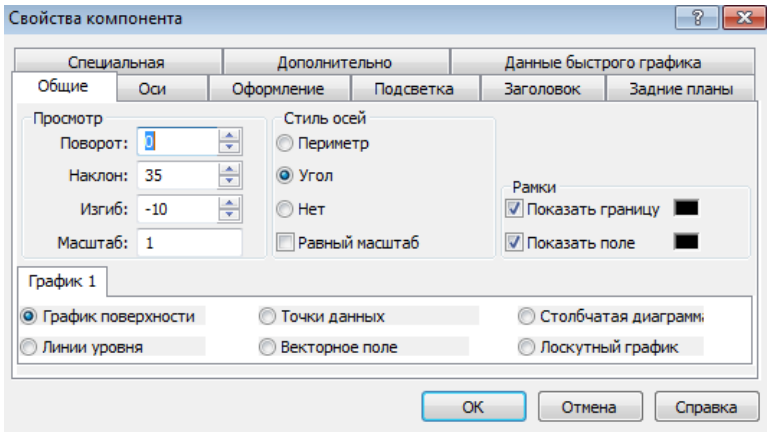

1-rasm

2-rasm

Natijada ***Свойства компонента*** nomli darcha ochiladi.

3-rasm. MathCad dasturi *«Свойства компонента»*

Rasmda:

График поверхности–garfik sirti;

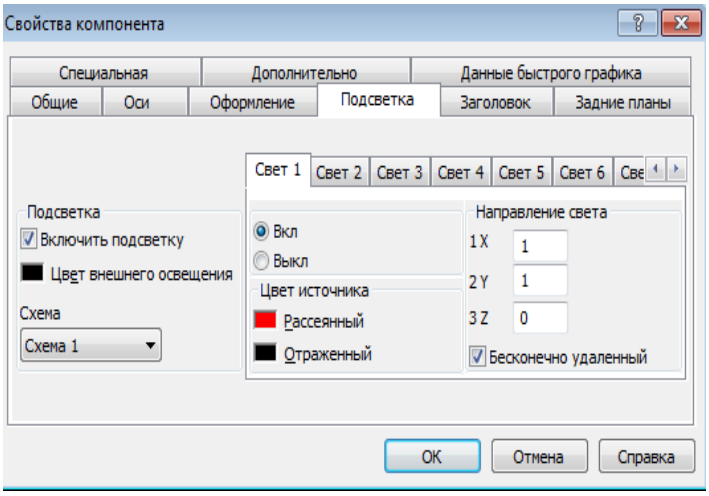
Линии уровня – grafik chizig‘i darajasi;

Точки данных – grafikda faqat hisob nuqtalarini tasvirlash;

Векторное поле – vektor maydoni grafigi;

Столбчатая диаграмм – uch o‘lchovli grafik gistogrammasi;

Лоскутный график – hisob qiymatlari maydoni.

4-rasm. MathCad dasturida grafik formatini o‘zgartirish oynasi

Bulardan tashqari yana bir qancha boshqarish elementlari mavjud. Ular grafikni formatlashda keng imkoniyatni beradi. Masalan, grafik masshtabini o‘zgartirish, grafikni aylantirish, grafikga animatsiya berish va boshqa.

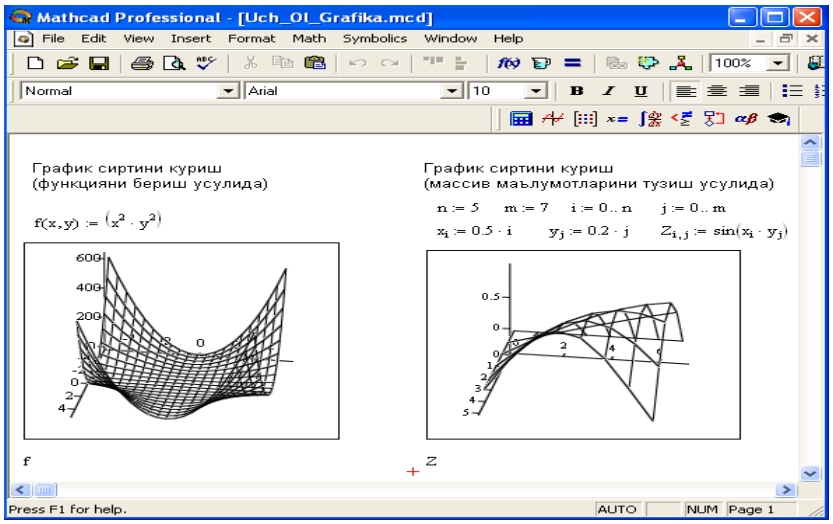
Grafikni boshqarishning boshqa usullari quyidagilar:

Grafikni aylantirish uni ko‘rsatib sichqoncha o`ng tugmasini bosish bilan amalga oshiriladi [2].

Grafikni masshtablashtirish Ctrl tugmasini bosib sichqoncha orqali bajariladi.

Grafikga animatsiya berish Shift tugmasini bosish bilan sichqoncha orqali amalga oshiriladi.

Grafik formatini qayta o‘zgartirish va unga ranglar berish uchun grafik maydonini ikki marta tez-tez sichqonchani ko‘rsatib bosish va ochilgan muloqot oynasidan kerakli o‘zgarishlarni qilish kerak. Bu o‘zgartirishlar muloqot oynasi rasmda berilgan [3].

5-rasm. Uch o‘zgaruvchili funksiya grafigini qurish

Xulosa. Mathcad dasturidan foydalanish ko‘nikmalari va malakalarini shakllantirish matematika va informatika fanlarining asosiy komponentalaridan biridir. Harbiy sohada kadrlarni o‘qitishda murakkab matematik masalalarni yechishni osonlashtirish orqali matematikani o‘rganishda asabiy siqilishni oldini oladi hamda uni qiziqarli va juda oddiy jarayonga aylantiradi. Mathcad dasturi yordamida funksiyalarning uch o`lchamli grafigini qurish kursanlarning fazoviy tasavvurini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. С.В.Алябева, Э.П.Борматова, М.В.Данилова, Э.Э.Семенова. MATHCAD для студентов. Петрозаводский государственный университет.

2. John's Tutorial on Everyday Mathcad (Version 14 June 2010), Math Cad User’s Gude, USA Cambridge, 2006 7-32, 33-54, 97-107

3. Aripov M.M., Muhammadiev J.O’. Informatika, informastion texnologiyalar: OO’Yu talabalari uchun darslik. -T.: Navoiy nomidagi O’zbekiston Milliy kutubxonasining bosmaxonasi, 2004.-276 b.

4. Nguyen M.A. MathCAD Professional Tutorial-Colorado State University 2013-312p.

5. Banker Hans. Practical Use of MathCAD; Solving mathematical problems with a computer algebra system. Translated by Anthony Rudd.-springer 1999-505p.

6. Solodov A.U.Ochkov V.N. Differential models: An Introduction with MathCAD. springer 2012-324p.

7. http://matematika88888.blogspot.com/2009/07/MathCAD.html

8. http://www.MathCAD.org/cms/

BOLALAR BOG'CHASIDA BOLA TILINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOSI

Adilbaeva G.E.
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha ta’lim fakulteti
Maktabgacha ta’lim yo’nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ona tili xalq boyligining bitmas-tuganmas merosi, kelajak avlodning ma’naviy ozuqasi, ta’lim-tarbiya tayanchidir. Ma’lumki, bunday xalq boyligini egallash ona tarbiyasidan boshlanadi. Til o'rgatish maktabgacha ta'limning asosi haqida aytilgan.

Kalit so’zlar: ona tili, bola, nutq, ijod, maktabgacha, tarbiyachi, lug’at, gap, til.

Ona tili xalq boyligining bitmas-tuganmas merosi, kelajak avlodning ma’naviy ozuqasi, ta’lim-tarbiya tayanchidir. Ma’lumki, bunday xalq boyligini egallash ona tarbiyasidan boshlanadi. Til o'rgatish maktabgacha ta'limning asosidir. Chunki bolaning so‘z boyligining mustahkamlanishi uning bilish qobiliyatini oshiradi, dunyoqarashini kengaytiradi. Bola o'z ona tilida gapirishni o'rganadi, tabiat mo"jizalarini tan oladi va qabul qiladi. U so'zlar orqali ko'rgan va bilgan boshqalar bilan muloqot qiladi. Buning o'zi uning bilimi kengayib, kundalik hayot haqidagi taassurotlari mustahkamlanadi.

Til bola shaxsini shakllantirish, uning mustaqil harakatlarini rivojlantirish, tafakkurini takomillashtirish vazifalarini amalga oshirishning eng muhim vositasidir.

Respublikamiz suvereniteti to‘g‘risidagi deklaratsiyada xalqimizning til madaniyati, urf-odatlari va turmush tarzini rivojlantirish, milliy qadr-qimmatimizni mustahkamlash eng muhim vazifalardan biri ekanligi alohida ta’kidlangan.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning og'zaki nutqini shakllantirishda 7 xil vazifa qo'yilgan.

1. So‘z boyligini rivojlantirish.

Maktabgacha yoshdagi bolalar atrofdagi odamlar bilan muloqotda atrof-muhitga qarab asosiy so'zlardan foydalanadilar. Ayniqsa, atrof-muhit.

2. Grammatik ko'nikmalarni shakllantirish.

Lug'at tilning tarkibiy materialidir. Grammatika - gapdagi so'zlarning o'zgarishini shakllantiradi. Shu bilan birga, u tilning konstruktiv modelini belgilaydi.

Bola atrofidagi odamlardan grammatik jihatdan to'g'ri gaplarni eshitadi, ular orqali u tildagi so'zlarning qolipini o'rganadi. O'qituvchi o'qitish orqali bolaning nutq qobiliyatini hayotdan o'rgatadi. Shu bilan birga, bolalarga yangi so'zlar o'rgatiladi, ular grammatik jihatdan to'g'ri gaplar tuzishga va gapirishga o'rgatiladi.

3. Tilning tovush madaniyatini tarbiyalash.

Bola tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishi kerak. Gapdagi tovushlarning to`g`riligi bilan ishlashda tarbiyachi fonetika va orfografiya qonunlariga tayanadi.

Bola o'z ona tilida gapira olishi va gaplardagi urg'uni ajrata olishi kerak. Bolani bir-biri bilan gaplashganda xushmuomala va tartibli bo'lishga o'rgatish juda muhimdir. Bunga quyidagilar kiradi: salomlashish, gaplashayotgan odamga iliq ko'zlar bilan e'tibor berish, jamoat joylarida o'zini qanday tutishni bilish. Bolani xushmuomalalik bilan gapirishga o'rgatish kerak.

4. Suhbat shaklida muloqot ko'nikmalarini shakllantirish.

Bu bolaning tinglash va tushunish, suhbatlarda ishtirok etish, savollarga javob berish va savol berish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Bundan bolaning qancha grammatik so‘zlarni to‘g‘ri aytganini, lug‘at boyligi

qanchalik kengayganligini aniqlash mumkin. Suhbat davomida bola o'zini xushmuomalalik bilan tuta olishi kerak.

5. Hikoyani aytib berish orqali gapirishni o'rganish - monolog shaklida.

Bolaning maktabga borganida ko'rganlari va bilganlari haqida gapirishlari juda muhimdir. Maktabda bu qobiliyatni qanday mustahkamlash mumkin. Bolaning nutqidan gap yoki so'z bilan gapira oladimi yoki yo'qmi, so'zlarning mazmuni va lug'atni qanchalik yaxshi o'zlashtirganligini aniqlaymiz. Biz bolalarga og'zaki hikoyalarni tanlashni o'rgatamiz va keyin ularni takrorlaymiz.

Shu bilan birga, biz suhbat va ijodiy faoliyatni yaratamiz. Bolaning bu faoliyati bog'cha ta'tillarida kattalar oldida gapirish yoki boshqa guruhlar oldida gapirish qobiliyatini oshiradi.

6. Badiiy adabiyotga kirish.

Maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalar adabiyotining eng sara asarlari o‘qiladi va guruhlarga bo‘linadi.

O'qituvchi bolalarni badiiy asarni tinglashga va tushunishga, asardagi qahramonlarni tasvirlashga o'rgatadi. Bolalar yod olgan she’rning mazmunini tushunib, ma’noda gapira olishlari kerak. Ularning kitob o‘qishga bo‘lgan qiziqishini kuzatish, kitob ichidagi rang-barang rasmlarga qarash, kitobdan puxta va to‘g‘ri foydalanishni kuzatish muhimdir.

7. Bolalarni savodxonlikka tayyorlash. Bolalar bog'chasida tilni rivojlantirish ishlari bolani maktabga tayyorlaydi, bola yaxshi gapira olishi va boshqa odamlarni tinglashi kerak. Yaxshi tayyorlangan bola quyidagi fazilatlarga ega bo'lishi kerak:

1) O'qituvchining aytganlarini tinglang.

2) O‘z fikr va mulohazalarini grammatik jihatdan to‘g‘ri gaplar bilan yetkazish, to‘g‘ri gapira olish. Bu fazilatlar maktabgacha tarbiya guruhida yoki kattalar guruhida shakllanadi. Bu vaqtda bolalar 2-4 so'zdan gaplar tuzib, gapira oladilar. Bu 7 ta vazifa bolalarning tilini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Yana shuni aytishimiz mumkinki, har bir ishning o‘quv-tarbiyaviy tomoni bor, aqliy tarbiya rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar tizimi:

1. М.Қ.Бапаева. Даму психологиясы. – Алматы, 2014.
2. Ж.Қ.Дүйсенова, Қ.Н.Нығметова. Балалар психологиясы. – Алматы, 2012.
3. С.Н.Цейтлин. Язык и ребенок: Лингвистика детской речи. – Москва, 2000.
4. А.А. Леонтьев. Слово в речевой деятельности. –Москва, 2006.
5. Ж.Аймауытов. Бес томдық шығармалар жинағы. 4 том. - Алматы, 1998.
6. Ташпулатович, Қ. Н., & Рустемов, А. Т. (2023). ТОЛЕРАНТЛИК ТУШУНЧАСИ КЕЛИБ ЧИҚИШИНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ. *Conferencea*, 64-66.
7. Rustemov, A. T. (2022). XALQ OGZAKI IJODI HAQIDA BIROR SOZ. Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies, 1(1), 159-160.
8. Rustemov, A. T. (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI TARBIYALASHDA FOLKLOR. Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies, 1(1), 157-158.
9. Rustemov, A. T. (2022). Methodology of Education of Children in Preschool Educational Institutions. Journal of Pedagogical Inventions and Practices, 12, 3-4.

BOLALARNING KOGNITİV KONAKLIKLARINI DIDAKTIK O‘YINLAR ORQALI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Adilbaeva G.E.
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha ta’lim fakulteti
Maktabgacha ta’lim yo’nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalarning bilish organlari va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun kognitiv-ijodiy o'yinlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega.Kognitiv va intellektual qobiliyatlarni rivojlantirishda o'quvchilarning atrofdagi dunyo bilan o'zaro munosabati uchun zarur bo'lgan oddiy bilish va tadqiqot ko'nikmalarini egallash ko'rib chiqiladi.

Kalit so’zlar: kelajak, bola, kognitiv, ijod, maktabgacha, didaktik.

Bola bizning kelajagimiz bo'lsa, bolaning kelajagi bizning qo'limizda. Shuning uchun ham bog‘chada yosh avlodni har tomonlama barkamol va bilimli qilib tarbiyalash maqsadida zamon talablari asosida bilim tushunchasiga nazar tashlab, uning ishlanmalaridan kundalik faoliyat jarayonida foydalanilmoqda. Bolalarning bilish organlari va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun kognitiv-ijodiy o'yinlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega.Kognitiv va intellektual qobiliyatlarni rivojlantirishda o'quvchilarning atrofdagi dunyo bilan o'zaro munosabati uchun zarur bo'lgan oddiy bilish va tadqiqot ko'nikmalarini egallash ko'rib chiqiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni atrof-muhit, tabiat bilan tanishtirishda kognitiv va ijodiy o'yinlar juda muhim rol o'ynaydi. Kognitiv-ijodiy o'yinlar maktabgacha yoshdagi bolalarning bilim organlarini (eshitish, ko'rish, fikrlash, gapirish), shuningdek, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda ajralmas o'yindir. O`quv-ijodiy o`yinlarni ixtiro qilish va ulardan o`quv faoliyatida unumli foydalanish tarbiyachining mahoratiga bog`liq. Shuning uchun men o‘z amaliyotimda ko‘pincha o‘quv va ijodiy o‘yinlardan foydalanaman: ko‘pincha maktabgacha yoshdagi bolalarni atrof-muhit bilan tanishtirish uchun o‘quv o‘yinlaridan foydalaniladi. O'quv o'yinlari barchamizga ma'lum bo'lgan kognitiv organlarni rivojlantirish, atrof-muhit va atrofdagi dunyo bilan tanishtirish uchun maqsadli qo'llaniladi. O'quv ijodiy o'yinlar bolalarga atrof-muhitdagi o'zgarishlarni, tabiat hodisalarini va ularning qanday ko'rinishini, qiziqishlarini unutmasliklari uchun idrok etish imkonini beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalar tomonidan o'ynaladigan birinchi o'yin ajoyib ajoyibotga o'xshaydi. Chunki o‘sha paytdagi bolalar yangi dunyoni, birinchi marta ko‘rgan narsalarni hech qachon unutmaydilar. Didaktik o'yinlardan muloqot qobiliyatlarini shakllantiradigan xatti-harakatlar qoidalari va normalarini o'rnatish vositasi sifatida foydalanish, kuzatish va e'tiborni rivojlantiruvchi o'yinlar, ob'ektlarning belgilarini tanishtirish uchun topishmoqlar, xotirani rivojlantirish uchun o'yinlar, guruh tadbirkorligini rivojlantirish, mantiqiy o'yinlar, va boshqalar. Shuning uchun didaktik o'yin bolalarning atrof-muhit haqidagi tushunchalarini kengaytiradi, bolani o'yinga o'rgatadi, aqliy faoliyatini shakllantiradi, axloqiy tarbiya vositasidir. Bu bolalarning izlanuvchanligini oshiradi, so‘z boyligini kengaytiradi, o‘qish va o‘rganishga qiziqishini oshiradi. Bolalarning fikrlash va xotirasini yaxshilaydi va til ko'nikmalarini rivojlantiradi. Umuman olganda, kognitiv o'yinlarga kelsak, kognitiv o'yinlar maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv qobiliyatini rivojlantirishda katta yordam beradi. O'quv o'yinlari ko'pincha atrof-muhitni tanishtirish uchun ishlatiladi. O'quv o'yinlari atrofdagi dunyoni tan olish, bilish, idrok etish va idrok etishdan boshlanadi. Ularning rivojlanish darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, atrof-muhitdan xabardorlik

shunchalik yuqori bo'ladi. “Tan, ismini qo‘y”, “Ajoyib gullar”, “Aqlli bo‘lsang, bahs yo‘q”, “Kim tez?”. bunday turli intellektual o‘yinlar bolaning tasavvurini rivojlantiradi, ularning imkoniyatlarini ochadi,

Foydalanilgan adabiyotlar:

1 Жарықбаев А «Жалпы психология» А 2014

2 «Бала мен балабақша «журналы №5 2019 (3)

3 Зулкарнаев А.Т «Тәрбие мен білім» Республикалық педагогикалық журнал №1 (қаңтар-наурыз) 2015ж

4 Баймуханова Г «Бала мен балабақша»

MAKTABGACHA TA’LIMDA BOLALARNI TABIAT BILAN TANITISH USULLARI VA TURLARI

Adilbaeva G.E.
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha ta’lim fakulteti
Maktabgacha ta’lim yo’nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada tabiat bilan tanishtirish usullari Pedagogikada metod kattalar va bolaning birgalikdagi harakat vositasi sifatida qabul qilinadi. Maktabgacha ta'lim muassasasida tabiat bilan tanishish jarayonida turli xil usullar vizual (kuzatish, rasmlarni ko'rish, filmlar yoki videolarni ko'rsatish), amaliy (o'yin usuli, ish, oddiy tajribalar), lug'at (o'qituvchining hikoyasi, adabiy asarlarni o'qish, suhbat). haqida aytilgan.

Kalit so’zlar: tabiat, bola, kuzatish, ijod, maktabgacha, monitoring, vizual.

Tabiat bilan tanishtirish usullari Pedagogikada metod kattalar va bolaning birgalikdagi harakat vositasi sifatida qabul qilinadi. Maktabgacha ta'lim muassasasida tabiat bilan tanishish jarayonida turli xil usullar vizual (kuzatish, rasmlarni ko'rish, filmlar yoki videolarni ko'rsatish), amaliy (o'yin usuli, ish, oddiy tajribalar), lug'at (o'qituvchining hikoyasi, adabiy asarlarni o'qish, suhbat). Vizual usul Kuzatish - bu muhitdagi hodisa va narsalarni maqsadli idrok etish. Bu sezgi, fikrlash va nutqni o'z ichiga olgan va doimiy e'tiborni talab qiladigan murakkab kognitiv faoliyatdir. Tabiatda kuzatishni tashkil qilishda tarbiyachi ko'plab vazifalarni hal qilishi mumkin: u bolalarning tabiat haqidagi bilimlarini shakllantiradi, kuzatish qobiliyatini rivojlantiradi, estetik jihatdan tarbiyalaydi. Monitoringning ikki turi mavjud - qisqa muddatli va uzoq muddatli. Qisqa muddatli kuzatish - ob'ekt yoki hodisaning sifati va xususiyatlari to'g'risida bilimlarni shakllantiradi, bolalar zarrachaning shakli, rangi, o'lchami, kosmosdagi joylashishi, uning sirtining xarakteri, hayvonlar bilan tanishishda - ularning harakat xususiyatlari, ular chiqaradigan tovushlar va boshqalar. Murakkab kuzatish - uzoq kuzatish, bolalar oldin sodir bo'lgan hodisani solishtirish va hokazo. Monitoring alohida belgilarda ham amalga oshirilishi mumkin. Masalan: qozondagi gulning tuprog‘i orqali suv quyib quyish kerakligini aniqlash, akvariumdagi baliqlarning xatti-harakatiga ko‘ra suvni o‘zgartirish yoki yaxlit rasm hosil qilish (qordagi izlardan kim chiqqanini aniqlash, suvni to‘kish yoki yo‘qligini aniqlash) berryning rangi bo'yicha pishgan yoki etmagan). Ushbu kuzatish bolalarga hodisalarni tahlil qilish, individual ma'lumotlarni solishtirish va oddiy tushunchalarni yaratish ko'nikmalarini o'rgatadi. Kuzatish bolalarni o'simlik va hayvonlar, ob-havo, kattalarning tabiatdagi

mehnati bilan tanishtirganda tashkil etiladi. Kuzatish darsda, ekskursiyada, sayrda, tabiat burchagida, tabiatda amalga oshiriladi. Kuzatish barcha bolalar bilan umumiy yoki yarim guruh, bir nechta bolalar bilan tashkil etilishi mumkin. Bu nazorat mazmuniga va pedagogning o‘z oldiga qo‘ygan vazifasiga bog‘liq. Lekin har qanday holatda ham bolaning kuzatish faolligi yuqori darajada bo‘lishi, uni fikrlashga, savollarga javob izlashga, xohish-istaklarini rivojlantirishga, tabiatga qiziqish va mehrli munosabatda bo‘lishga tarbiyalash zarur. . Nazoratga tayyorgarlik. Kuzatishga tayyorgarlik o'qituvchi uchun ob'ekt tanlashdan boshlanadi. Tanlangan hayvon yoki o'simlik yaxshi holatda bo'lishi kerak. Agar guruhda bo'lsa, unda nazorat qilinadigan ob'ektning joylashishini to'g'ri aniqlash yaxshiroqdir, u barcha bolalarga ko'rinadigan bo'lishi kerak. Nazorat bo'yicha ko'rsatma. Kuzatishdan oldin, ayniqsa, agar u birinchi marta o'tkazilayotgan bo'lsa, siz bolalarga topshiriq va savollar berishga shoshilmasligingiz kerak. Bolalarga 1-2 daqiqa davomida ob'ektga mustaqil qarashga imkon berish yaxshidir. Bolalarning ko‘rgan narsalari haqidagi ilk taassurotlarini, ularning xohish-istaklarini qanoatlantirgandan keyingina tarbiyachi turli usullardan (savollar, topishmoqlar, predmetlarni o‘rganish, taqqoslash, o‘yin va mehnat faoliyati) foydalanadi. Ko‘rganlarini bolalarga tushunib yetishlari uchun tushuntiradi. suhbatlar. Qiziqish, hissiy bog'lanish, narsalarni estetik idrok etishni ta'minlash uchun o'qituvchilar o'rta guruh bolalari uchun she'rlarning qisqa shakllaridan foydalanishlari va hatto kattalar guruhlarida kuzatish oxirida adabiy asarlarni o'qishlari mumkin. Nazorat ma'lum bir ketma-ketlikda amalga oshirilishi kerak. Hayvonni tomosha qilganda, tarbiyachi birinchi navbatda bolaning diqqatini uning xatti-harakatiga qaratadi: "U nima qiladi? Qanday harakat qiladi? Nima yeydi?" Qanaqasiga?". Keyin borib, tashqi ko'rinishiga e'tibor beradi: "Uning tanasi nima bilan qoplangan?" Oyoqlar uzunmi, uzunmi yoki qisqami? Ko'zlar qanday (shakli, rangi)?" O'simlikka qarash - u gul, barg yoki hatto poya - uning eng ko'zga ko'ringan xususiyatidan boshlanadi. Keyin uning tashqi tuzilishining asosiy xususiyatlari: gul, o'simlik, poyaning kattaligi va hajmi asta-sekin aniqlanadi. Bunday izchillik zarur, chunki maktabgacha yoshdagi bolalarning e'tibori beixtiyor va unchalik qattiq emas. Faqat oxirida, nazorat paytida o'z tushunchangizni tartibga solish yaxshiroqdir. Bu izchillikdan doimo foydalanish yaxshidir, chunki bolalar o'z fikrlarini ifoda etishlari osonroq. Bolani tabiat bilan tanishtirganda, har bir kuzatish muayyan kichik vazifani hal qiladi. Shuning uchun tarbiyachi kuzatishni o`tkazayotganda oldingi kuzatish bilan bog`lanishni tashkil qilish maqsadga muvofiqdir. Ta'lim va malaka talablari:

• Bolalarni ona tabiatini sevishga, uning go‘zalligini chuqur his etishga tarbiyalash.

• Bog‘chada tabiat to‘g‘risida oddiy bilimlar berish va shular asosida tirik va o‘lik tabiat hodisalari haqida aniq umumiy tushunchalarni shakllantirish. • Qiziqarli kechinmalarda ishtirok etgan holda bolalarning o‘z mehnati natijalarini ko‘rish istagini oshirish.

• bolalarni muzeyga olib borish, hududimiz tabiati haqidagi tushunchalarini kengaytirish, bolalarning tabiatga qiziqishini uyg‘otish.

Foydalanilgan adabiyotlar tizimi:

1. Көбеева Н «Бала және табиғат» Алматы 2007 ж.
2. Құлмағамбетов Т. «Табиғат тануды оқыту әдістемесі» Алматы 2008 ж.
3. Керімбаева Р «Табиғат. Бала. Тәрбие» Отбасы және балабақша. 1997. №3.
4. Жұмабекова Ф.И «Көркемдік тәрбиені ұйымдастыру ерекшеліктері» Бақшадағы көркемдік тәрбие. Алматы 2001 ж.
5. Таубаева Г.З. «Мектепалды дайындығында оқу-тәрбие үдерісінде балалар».
6. Алякбарова А.Р..Байгушикова Г. М. «Айналаны қоршаған орта. Экология» Дидактикалық материал. 5-6 жастағы мектепалды дайындық тобының тәрбиешілеріне арналған,- Алматы: «Алматы кітап баспасы» 2008.

TILNI RIVOJLANTIRISHNING MAQSAD VA VAZIFALARI

Adilbaeva G.E.
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha ta’lim fakulteti
Maktabgacha ta’lim yo’nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada tilni rivojlantirish metodikasi - pedagogik faoliyat qonuniyatlarini o'rganuvchi va maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalar tilini shakllantirishga qaratilgan pedagogik fan. Til o`stirish metodikasi pedagogika fanlarining bir qismi bo`lib, u o`ziga xos maqsad, vazifa va mazmunga ega haqida aytilgan.

Kalit so’zlar: til, metodika, kuzatish, ijod, maktabgacha, tayyorgarlik.

Tilni rivojlantirish metodikasi - pedagogik faoliyat qonuniyatlarini o'rganuvchi va maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalar tilini shakllantirishga qaratilgan pedagogik fan.

Til o`stirish metodikasi pedagogika fanlarining bir qismi bo`lib, u o`ziga xos maqsad, vazifa va mazmunga ega.

Metodikaning asosiy vazifasi bolalar bog'chasi tarbiyachisining zarur lug'at ko'nikma va malakalarini rivojlantirish uchun ilmiy pedagogik asosda tilni rivojlantirishning samarali usullari va usullarini to'plash va yaratishdir. Kursning asosiy mazmuni bolaning nutq tilini shakllantirish, atrof-muhit bilan og'zaki muloqot qilish ko'nikmalarini shakllantirishdir.

Konsepsiyaga ko‘ra, maktabgacha ta’lim muassasalarida ta’lim, tilni rivojlantirish, ona tili malakalarini o‘zlashtirish va lug‘at odobi. Dasturga ko'ra, 2 tilni o'rganish majburiydir.

Tilni rivojlantirish metodologiyasi, barcha metodologiyalar singari, quyidagi asosiy savollarga javob beradi:

- Biz nimani o'rgatamiz?
- Qanday qilib o'rgatamiz?
- Nega bunday o'qitish kerak?

E.I.Tixeevaning fikricha, bu ona tili uning to'siqsiz, har tomonlama rivojlanishi uchun ta'limning asosidir.

Tilni rivojlantirish metodikasi barcha pedagogika fanlari kabi umumiy fandir.

Uning uslubiy asosi til va tafakkurni o'rganishdir.

Til asosiy aloqa vositasidir. Fikrlash til kabi rivojlanadi. U kishilar mehnati jarayonida rivojlanadi, u tevarak-atrofdagi odamlar va ularning turmush tarzini aks ettiradi.

Tilni rivojlantirish metodologiyasi boshqa fanlar, xususan, til fanlari bilan bog'liq: tilshunoslik (tilshunoslik bo'limi - fonetika, orfografiya, leksikologiya, grammatika, morfologiya, sintaksis): psixolingvistika. Til funktsiyalari haqidagi bilimlar tilshunoslik va psixologiyada rivojlangan.

Metodologiyaning asosiy bo'limlari:

- bog`langan nutqni shakllantirish
- so'zning tovush madaniyatini tarbiyalash
- og'zaki nutqda bolalarning so'z boyligi va grammatik ko'nikmalarini rivojlantirish
- bolalarni malakali o'qishga tayyorlash
- bolalarni badiiy adabiyot bilan tanishtirish.

Tilni rivojlantirish metodologiyasining butun mazmuni maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qitish va tarbiyalash uchun mo'ljallangan.

Tilni rivojlantirish metodikasi, ilmiy tadqiqot usullari. Ilmiy tadqiqot - bu sohaga yangi nazariya va amaliyotni joriy etish.

O'rganish:

1) Tarixiy joylar. Ushbu bosqichda o'tmish natijalarini ko'rib chiqing va baholang.

2) Amaliy - bolalar bog'chasida pedagogik amaliyotni o'tkazish.

3) Pedagogning eng yaxshi tajribasini tahlil qilish va umumlashtirish.

4) O'qituvchilar va bolalar bilan suhbat.

5) Hujjatlar bilan tanishish.

Maktabgacha tarbiyaning maqsadi va talabi aqliy rivojlanish, tilni rivojlantirish va o'rganish va tafakkurning asosi bo'lgan ona tilini bilishdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda tilni rivojlantirishning vazifalari:

1) Har bir yosh guruhida til rivojlanishini dastur asosida olib borilishini nazorat qilish va ta’minlash.

2) Bolalarga ta'lim berish va tarbiyalashning to'g'ri yo'lini o'rnatish.

3) Xodimlarga rahbarlik qilish va nazorat qilish.

4) Tayyorgarlik (tibbiy, gigiyenik, profilaktik).

5) tilni rivojlantirish bo‘yicha ilg‘or tajribalarni umumlashtirish. Yangi innovatsion pedagogik uslublarni joriy etish, o‘zaro pedagogik tajriba almashishni tashkil etish.

6) ta'lim darajasiga ko'ra mutaxassislarning malakasini oshirish va takomillashtirish.

7) Bolalar bog'chasi va oila o'rtasida o'zaro pedagogik bilimlarni rivojlantirishga qaratilgan tadbirlarni tashkil etish. Ota-onalarni umumiy yig'ilishlarda ta'lim jarayonlari bilan tanishtirish

Foydalanilgan adabiyotlar tizimi:

1. Көбеева Н «Бала және табиғат» Алматы 2007 ж.
2. Құлмағамбетов Т. «Табиғат тануды оқыту әдістемесі» Алматы 2008 ж.
3. Керімбаева Р «Табиғат. Бала. Тәрбие» Отбасы және балабақша. 1997. №3.
4. Жұмабекова Ф.И «Көркемдік тәрбиені ұйымдастыру ерекшеліктері» Бақшадағы көркемдік тәрбие. Алматы 2001 ж.
5. Таубаева Г.З. «Мектепалды дайындығында оқу-тәрбие үдерісінде балалар».
6. Алякбарова А.Р..Байгушикова Г. М. «Айналаны қоршаған орта. Экология» Дидактикалық материал. 5-6 жастағы мектепалды дайындық тобының тәрбиешілеріне арналған,- Алматы: «Алматы кітап баспасы» 2008.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA SAHNALASHTIRISH VA ULARNI IJODIY FAOLIYATGA O’RGATISH.

Kodirova M.E.
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
‘Maktabgacha ta’lim”fakulteti
“Maktabgacha ta’lim metodikasi” kafedrasi o’qituvchisi

Olimboyeva Sh.H.
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha ta’lim fakulteti

Maktabgacha ta’lim yo’nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola bolalarning ijtimoiy rivojlanishi , bolada bo’ladigan holatlar ya’ni bolaning o’zgarishi o’z tengqurlariga qo’shilishi uchun turli xil metodlardan foydalanish va ertakalar sahnalashtirishda bolalarning qobilyatiga , qabul qilish darajasiga e’tibor berish haqida ma’lumot berilgan.

Kalit so’zlar: maktabgacha yosh, bola, sahnalashtirish, ijod, faoliyat, tarbiyachi pedagog, ertak, o’yin, xotira, teatr, hamkorlik, muhit, shaxs, shakllanish, ruhiyat, qo’g’irchoq teatri.

Аннотация: В данной статье представлены сведения о социальном развитии детей, ситуациях, возникающих у детей, т.е. изменении ребенка на присоединение к своим сверстникам, использовании различных методов, а также внимание к способности и уровню принятия детей в постановка сказок. .

Ключевые слова: дошкольный возраст, ребенок, постановка, творчество, деятельность, педагог-педагог, сказка, игра, память, театр, сотрудничество, среда, личность, формирование, дух, театр кукол.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda sahnalashtirish va bolalarni ijodiy faoliyatga o’rgatish katta ahamiyatga ega chunki bola ijtimoiy jihatdan rivojansa , avallambor o’zi uchun foydali bo’ladi , bola ijtimoiy rivojlanishda o’zini anglab oladi va o’z qobilyatlarni o’z tengqurlariga ko’rsata oladi . Bunda faqat tarbiyachi pedagog emas balki bolaning ota- onasi ham katta ahamiyatga ega .Chunki bola uchun ota-onasining o’rni katta ahamiyatga ega bo’ladi .

Bola sahnalashtirish faoliyatida qatnashish orqali atrof –olamdagi dunyoni ,rang-barang tasavvurlarni va turli xil tovushlarni taniydi va mohirlik bilan yaratilgan savollar esa ularni tezda javob berishga undaydi va bu savollarga bolalar tezda javob beradilar. Bunday savollarga bolalarning tezda javob topishi ularning mohirligi , chaqqonligi va bolalar bilan tezda chiqishib ketishidan dalolat beradi . Masalan bolalarga tarbiyachi pedagoglar tomonidan qo’yib beriladigan turli xil sahna ertaklari , sahna ko’rinishlarini qo’yib berish orqali bolada ko’rib o’rganish , aytilayotgan so’zlarni esa eshtish orqali , o’sha ertak qahramonlari yokida sahnadagi biron bir qahramonni o’zi ijro etishi esa xotirasida qolishi bilan belgilanadi .

Albatta har bir ertakni sahnalashtirganda alohida har bir bola uchun ro’l berish kerak , chunki bolada hamma jihatdan rivojlanish bo’ladi . Bola bu ro’l orqali o’zini o’sha qahramonning o’rniga qo’yadi o’sha holatni ich –ichiga kiradi va o’z tengqurlari bilan birlashib harakatda bo’ladi, asosiysi bola o’z hayajonini yengadi va atrofagilar bilan muloqatga kirishadi . Bunda bola uchun ertak yoki sahna o’yin tanlashda asasan bolani yoshiga , bolani ijtimoiy rivojlanishga va uni bolalar bilan kirisha olishiga e’tibor berish juda zarur .Chunki bolaning ruhiy holatidan kelib chiqgan holda bola bilan individual ya’ni shaxsiy shug’ullanish kerak bo’ladi, bolaning o’sha paytda qanday holatdaligi va bolalar bilan birga vaqtini ma’zmunli o’tkatishiga yordam berishi kerak.Tarbiyachi bolaga nimalar yoqishini, nimalar yoqmasligini bilishi kerak va bolalar bilan tez chiqishadimi yoki o’zini olib qochadimi shu haqida tarbiyachi pedagog ma’lumotga ega bo’lishi kerak .

Shunday ekan sahnalashtirish faoliyati bilan bog’liq mashg’ulotlarning har tamonlama yetuk bo’lishi katta ahamiyatga ega ekan. Aynan shuning uchun maktabgacha talim tashkilotlarida olib boriladigan ishlarning tarkibi va usullarning muvaqqat (ibratli) talabi ham maxsus ishlab chiqilgan . Bolaning “Sahnalashtirish faoliyatida rivojlanish “ nomli bo’limi ajratilgan . Unda qayd etilishicha pedagog :

-sahnalashtirish faoliyatida bolalarning ijodiy faolligini rivojlantirish uchun,shart –sharoitlar yaratish (ijrochilik mahoratini oshirish , rag’batlantirish , har bir bolaning chiqishida bolalarga erkin va

bemalol harakatini rivojlantirish mimika vositalari, ifodali harakatlar va intonatsiyalar yordamida imprivizatsiyani gavdalantirish) bunda bolalarga teatr sahnasi uchun kerak bo'ladigan barcha harakatlardan tortib to teatr ishtirokchilarning kiyimlari-u gap so'zlarini , sahnada o'zini qanday tutishi xatti –harakatlariga e'tibor berish kerakligi haqida ma'lumot berib o'tish kerak .Bu paytda bola o'zini o'sha qahramonning o'rnida qo'yib ko'radi va o'z ichki hissiy holatini shu rol orqali ko'rsatib berishi va o'zining ijtimoiy holatidan kelib chiqib shu rolni maromiga yetkazib o'ynashi mumkin. Buning uchun bolaga to'g'ri obraz tanlashida yordam berish kerak bo'ladi. Bu obrazni tanlashda bola o'z xohishi va qiziqishidan kelib chiqgan holda tanlaydi va shu rolni jon dili bilan maromiga yetkazib ijro qiladi .

- bolalarni teatr ma'daniyati bilan tanishtirish teatr moslamalari ,teatr janrlari hamda teatr madaniyati bilan tanishtirish juda zarur .Bola uchun sahna teatr juda qiziqarli bo'ladi,chunki bolalar bu tetrni juda uzoq kutishadi , teatr haqida ko'plab ma'lumotlarni bilishga harakat qilishadi va o'sha sahnada o'zlarini ko'rib ham quvonishadi .

-teatr faoliyatining boshqa faoliyat turlari bilan yagona pedagogik jarayonda o'zaro bog'liqligini ta'minlay bilishi kerak . Teatr san'ati boshqa fanlar bilan ham uzviy bog'langan .

Bundan tashqari hamkorlikdagi faoliyat orqali tarbiyalanuvchilar bolalarni ayniqsa ularning harakterlarini ,orzularini ,niyatlarini yaxshiroq bilib oladilar . Chunki bu paytda bolaning ichki hissiyoti aniq va lo'nda namoyon bo'ladi .Kichkina bolalarni hurmat qilishga ,ular uchun qayg'urishga ,kattalar va bolalar o'rtasida ishonch paydo bo'lishiga imkon beradi .

Bunday muhit sahnalashtirish faoliyatida bolaning shaxs bo'lib rivojlanishida asosiy vosita hamda uning shaxsiy bilimlari va ijtimoiy tajribasining manbai hisoblanadi .Bunda ko'rgazmali –fazoviy muhit bolalarning nafaqat hamkorlikdagi sahnalashtirish faoliyatini ta'minlaydi , balki har bir bolaning mustaqil ijod qilishi uchun asosiy manba va o'zini o'zi shakllantirish borasida o'ziga xos muhit yaratadi .Shuning uchun ham sahnalashtirish faoliyatini ta'minlovchi ko'rgazmali fazoviy muhitni loyihalashtirishda quyidagilarni hisobga olish maqsadga muvofiqdir .

-bolaning shaxsiy ijtimoiy ruhiy xususiyatlari .

-shaxsiy qiziqishlarni ,afzal tomonlari va uning ehtiyojlari.

-ijodiy qobiliyati ,qiziquvchanligi va yangiliklarga intiluvchanligi .

-yoshiga xos va rolli o'yinlar xususiyatlari .

-binolar va asbob uskunalardan juda ko'p foydalanish .

-jihozlar va materiallarning yoshi va jinsiga moslashtirilishi .

Sahnalashtirilgan faoliyat bo'yicha mashg'ulotlar quyidagilardan iborat.

-qo'g'irchoq teatirini sahnalashtirish va u haqida suhbatlashish .

-drammalashtirish o'yinlari .

-turli xil hikoyalar va sahna asarlarini tayyorlash va ijro etish .

- ifodali ijroni shakllantirish bo'yicha mashqlar (og'zaki va og'zaki bo'lmagan)

-axloqiy mashg'ulotlar bo'yicha alohida mashg'ulotlar .

-bolalarning ijtimoiy va hissiy rivojlanishi uchun mashqlar .

Bolaning sahnalashtirish faoliyati o'z- o'zidan kelib chiqmaydi. Bunda bolalarning rivojlanishi uchun tarbiyachi pedagogning ahamiyati katta bo'ladi ,bola teatr yoki sahna jarayonida juda yaxshi rivojlanadi . Bolalarni sahnalashtirishga o'rgatish tarbiyachi uchun bolalar bilan ishlash muammo tug'dirmasligi kerak ,chunki tarbiyachi pedagog har qanday holatga tayyor bo'lishi , turli xil vaziyatlardan chiqa bilishi kerak . Sahnalashtirish faoliyatida tayyorgarlik bir qancha bosqichlarda amalga oshiriladi .Avvalo tarbiyachi asarni ifodali qilib o'qib berishi kerak , keyin esa u bolalar bilan nafaqat mazmuni haqida ,balki alohida ifodali vositalari borasida suhbatlashishi kerak .Bolaning bu asardagi qahramonlarga

bo’lgan qarashini bilib olishi va bola qaysi qahramonning rolini o’ynashni xohlashini bilish va o’sha qahramonning holatiga kirishishiga yordam berish kerak .Bu qahramonning qanday jihatini bola yoqtirgani va nima uchun shu rol bolaga ko’proq yoqtirganini bilib olishimiz kerak bo’ladi .

Pedagog har bolaning psixikasini yaxshi bilishi kerak bu asar bolaga qanday ta’sir qilishi bola bu asardan qanday ta’sirlanishini bilishi kerak . Agar bola” yaxshilik” va “yomonlik” o’rtasidagi nizolik uchun kuyinmasa , uning ko’zlarida xursandchilik aks etmasa –bu degani , uning psixikasida nimadir bo’lganligini bilishimiz mumkin.Chunki bola ko’rgan yokida eshitgan asari bo’lsin turli xil o’yin bo’lsin, bola unga o’zining shaxsiy fikri ya’ni qarashlarini yoqtirgan qahramon yokida yomon ko’rgan qahramonini aytishi , o’sha qahramonning qaysi jihati yoqdi-yu, qaysi jihati yoqmagani haqida ham aytishi kerak bo’ladi.

Shunga ko’ra tarbiyachi pedagog oldida ikkita asosiy masala turubdi bular :

-Bola nimani his qilayotganligini tushunishi uning qayg’usi nimaga yo’nalganligi va ularning qanchalik chuqur va jiddiy ekanligini bilishi :

-Bolaga o’z fikrini erkin va to’liq bildirilishi uchun yordam berishi va asar qahramonlariga yordam berishi uchun alohida sharoit yaratish .

Bolalarga ertak qahramonlarining harakatlarini jismoniy hamda musiqali mashg’ulotlar va erkin holatlarda o’rgatish mumkin. Bunda tarbiyachi pedagog bolalarni qiziqtira bilishi kerak bo’ladi . Qahramonlarlarning harakatlari fel –atvori musiqa yordamida yetkazib beriladi .Sahnalashtirish faoliyati mashg’ulotlarni , ertaklarni maromida ijro etish ,hayotdan olingan (qiziqarli hodisalar ,kulgili voqealar) mavzuga mos impravizatsiyalardan iborat. Asosan ertaklarni ,sahnalarni ,teatrlarni sahnalashtirishda asosan hayotiy voqea asosida tuzuladi. Shuning uchun ham bolalarga birday ta’sir qiladi.

Mashg’ulotlar asosan yagona sxema bo’yicha tuziladi.

-Mavzuga kirish,ruhiy kayfiyatni yaratish ;

-Tarbiyachi va har bir bola o’zining ijodiy salohiyatini namoyish eta oladigan (turli ko’rinishdagi) sahnalashtirish faoliyati ;

-Sahnalshtirish faoliyatining muvaffaqiyatini ta’minlab beruvchi ruhiy holatni kiritish ;

Bolalar ruhiyatiga, juda ko’p ta’sir ko’rsatadigan belgilar ham bor ,bunda tarbiyachi pedagog bilan birgalikda ota-onaning ham o’rni katta bo’ladi chunki bola uchun ota-onaning e’tibori ,bolaga bo’lgan mehr ,motivatsiyasi juda muhim bo’ladi .Shunda bolada o’z -o’zidan ishonch paydo bo’ladi va yanada kuch g’ayrat to’plab ota –onasidan hamda tarbiyachi pedagogdan ham bu talablarni , rag’batlantirishlarni eshtish uchun juda ko’p harakat qiladi. Bu paytda bolani e’tibordan chetda qoldirmaslik kerak bo’ladi, chunki bola harakat qiladi rag’bat eshtish uchun harakat qiladi .Bunda tarbiyachi pedagog bolani rag’batlantirishi kerak. Masalan bolani qiziqishini inobatga olgan holda bolaga to’g’ri sahna yokida ertak qahramonlarini tanlash kerak bo’ladi .Chunki bolani qiziqishlari kattalarga nisbatan o’zgacha bo’ladi .Ertak tanlagan paytda tarbiyachi pedagog avvalo bolalar soniga ,qiziqishlariga qarashi va ertakdan bolalar zerikmasligi uchun bolalarga qisqa metrojli ertak qo’yishi, shu ertakga mos ravishda musiqa tanlashi kerak bo’ladi .

Bu sahna asarida yokida ertakni qo’yish paytda bolalarni ham o’sha qahramonlarning niqoblarini o’zlari tanlashiga imkon berish va o’sha qahramonning ro’lini o’ynab ko’rishiga imkon berish kerak bo’ladi. Chunki bola niqob tanlashda yokida kiyim tanlashda o’zini ichki hissiyatidan kelib chiqib tanlaydi . Bunda bolaga tarbiyachi pedagog katta yordam berishi kerak bo’ladi. Bola o’zini hayajonini yengishi va o’z tengqurlariga qo’shila olishi ,asosiysi bola tengdoshlaridan ortda qolmasligi kerak . Bolalarni ijodiy faoliyatga o’rgatish shu tarzda kechadi. Bolani shakllantiruvchi omillar uchta bo’ladi ,bolalar rivojlanishi juda muhim jarayon hisoblanadi ,bolalar kichkinaligidanoq jismoniy va ruhiy jihatdan rivojlanishadi .

Bolalarni sahnaga o’rgatish ,hayajonini yengishga o’rgatish uchun tarbiyachi pedagog bolalar bilan ko’p shug’ullanishi va eng asosiysi bolani sahnaga olib chiqib o’z rolini ijro etishiga ,o’zini sahnada yo’qotib qo’ymaslikga va jamoasi bilan birga hamjihatlikda ishlashi haqida tarbiyachi pedagog o’rgatishi kerak bo’ladi , shunda bola o’z qobiliyatini ko’rsata boshlaydi va o’zini hayajonini yenga oladi .

Bola uchta boshqichda rivojlanadi :

1-Bosqich :Bola tug’ilgandan mehnat faoliyatini boshlaguncha bo’lgan davrni o’z ichiga oladi .

2-Bosqich :Mehnat faoliyati davri (insonning yetuklik davri).

3-Bosqich :Mehnat faoliyatidan keying kattalik davri .

Bolani bu davrlarga tayyorlashda birinchi ota-onani o’rni keyin esa tarbiyachi pedagoglarning o’rni katta bo’ladi , chunki bola bu davrda e’tibor talab bo’ladi va hamma narsaga qiziquvchan bo’ladi , bu qiziqishlarni inabotga olgan holda tarbiyachi pedagog bola bilan individual ya’ni shaxsiy shug’ullanish kerak bo’ladi.

Bolaning dastlabki yoshlaridan boshlab faoliyatning eng oddiy turlari uning shaxsiy qobiliyatlarini ,xususiyatlarini va atrofdagi munosabatlarni shakllantirishning asosi hisoblanadi .Ilk yoshdagi bolaning kattalar bilan muammolarning eng odiyy turlari unda tasavvurotlarga bo’lgan ehtiyojini rivojlantiradi , tasavvurni shakllantiradi .Yangi harakat usullarini egallab borgan sari bolalarning tasavvurlari shakllanib boradi . Bunda bolalar bilan juda ko’p shug’ullanish kerak ,bolani qobilyatlarini shakllantirish yanada rivojlantirish kerak bo’ladi .

Foydalanilgan adabiyot tizimi:

1. Nishonova Z.T, Alimova G K, ”Bolalarda sahnalashtirish qobiliyatini rivojlantirish “ 2019-yil .
2. .SH.M.Mirziyoyev. “2017-2021-yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi qarori. T.:-2016y. 29-dekabr.
3. D.R. Babayeva “Nutq o’stirish nazariyasi va metodikasi” O’zbekiston Respublikasi adliya vazirligi xuzuridagi “Intellektual mulk agentligi”.-T.2020 yil. (elektron darslik).
4. “Bolangiz maktabga tayyormi?” metodik qo’llanma. T:, 2001yil.
5. Xrestomatiya po teorii i metodike razvitiya rechi detey doshkolnogo vozrasta./ Sost. M.M.Alekseeva, V.I.YAshina. – M., 1999 yil.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLANING TILINI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI USULLARI

Rustemov A.T.
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
‘Maktabgacha ta’lim”fakulteti
“Maktabgacha ta’lim metodikasi”
kafedrasi o’qituvchisi

Atemkulova M.Q.
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha ta’lim fakulteti
Maktabgacha ta’lim yo’nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolani ona tilida to'g'ri gapirishga o'rgatish orqali ularda til madaniyatini shakllantirilish, til insoniyat jamiyati bilan birga tug'iladigan, birga yashaydigan, avloddan-avlodga o'tib kelayotgan merosligi va bolani til madaniyatiga tarbiyalashda oila va bog'chaning mehnati beqiyosligi haqida aytilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha yosh, bola, nutq, ijod, faoliyat, tarbiyachi, lug'at, gap, rasm, savol.

Til jamiyatdagi odamlarning bir-biri bilan muloqot qilish va muloqot qilish vositasidir. Sof ifodali til tafakkur mahsuli. Bolani ona tilida to'g'ri gapirishga o'rgatish orqali ularda til madaniyatini shakllantiramiz. Binobarin, til insoniyat jamiyati bilan birga tug'iladigan, birga yashaydigan, avloddan-avlodga o'tib kelayotgan merosdir. Bolani til madaniyatiga tarbiyalashda oila va bog'chaning mehnati beqiyos. Bolalar bog'chasidagi tarbiyaviy ishlarning asosiy maqsadlaridan biri bolani o'z tilini o'zlashtirishga va yaxshi gapirishga o'rgatishdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarning tilini rivojlantirish bolalar bog'chasida o'tkaziladigan barcha sinflarda (o'qish ishlari, savodxonlik, rasm chizish, matematika, musiqa, jismoniy tarbiya va boshqalar) bolaning yoshiga qarab amalga oshiriladi. Masalan, yozda bolalar bog'chasi hovlisida «Yaylovga sayohat», «Do'kon», «O'qituvchi», «Doktor» va hokazo. ijodiy o'yinlar o'tkaziladi. O'qituvchilar ushbu o'yinlar uchun kerakli materiallarni tayyorlaydilar va ularni bolalar ishtirokida o'zlari qilishadi. Ular turli rangdagi "konfet", "non", "bulochka", "qurt", "idish-tovoq va anjomlar", o'tovlar, uy-ro'zg'or buyumlari, ko'rpa-to'shak, ko'rpa, yostiq, gilam, bolalar o'yinlariga mo'ljallangan gilamlar, shubhasiz. avvalroq o'rganilganlar to'g'ri gapirish, bir-birlari bilan suhbatlashish, fikr almashish, bir-birlari bilan hikoyalar almashish imkonini beradi. Qozoq bolalar adabiyotining otasi Y. Oltinsarin bobomiz og'zaki adabiyot asarlari bolalarni tarbiyalashda muhim o'rin tutishini ta'kidlab, "Og'zaki nutqning hayot uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarini mashq qilmas ekansan, hech bir tilda ravon va muntazam gapirib bo'lmaydi", degan. Maktabgacha yoshdagi bolalarning yana bir xususiyati ularning taqlid qilish va tasavvur qilish qobiliyatidir. Shuning uchun ham har bir ota-ona, tarbiyachi farzandi tomonidan berilgan savollarga doimo to'g'ri javob berishi kerak. Bola tilini rivojlantirishda quyidagi ish turlarini amalga oshirish mumkin.

Bolalar yoshiga qarab badiiy asarlarning mazmunini aytib berish, maqol aytish, topishmoqlar yashirish kabi ishlarni bajarishlari mumkin. Bolalar sirni yodlashda ularning bilim darajasini payqaydilar, ko'proq o'rganishga harakat qiladilar, ishtiyoqi kuchayadi va mas'uliyatni his qiladi.

Yangi dastur asosida maktabgacha yoshdagi bolalarning so'z boyligi va nutqini rivojlantirish masalasi shu yo'nalishda belgilab berilgan. Biroq hali o'qish va yozishni bilmagan bolalar uchun umumiy til talablarini o'rganish, yangi so'zlarni o'rganish, nutq usullarini o'rgatish ijtimoiy hayot va tabiiy hayotdan tashqarida emas, balki bolalar bilan chambarchas bog'liq holda amalga oshiriladi. SHuning uchun ham pedagoglar tilni rivojlantirish darslarini rejalashtirishda bolaning hayot haqidagi taassurotlarini, eshitgan va o'rganganlarini doimo hisobga olishlari kerak. Lug'at darslari ekskursiya va kuzatishlar bilan kelishilgan holda olib boriladi.

O'qituvchi har qanday mavzu bo'yicha kuzatish, ekskursiya, munozara, suhbat mashg'ulotlarini o'tkazganda, bolaga berilgan bilim va ob'ekt o'rtasida shartli bog'liqlik mavjudligini ogohlantirish kerak. Har bir tilni rivojlantirish ta'lim xizmatida o'quv xizmati mazmuniga ko'ra, diagrammalar ko'rsatiladi, o'yinchoq rasmlari, adabiy asarlar o'rgatiladi. Dars hayot va amaliyot bilan bog'liq holda ko'rgazmali qurollardan foydalangan holda olib borilgandagina bola ongida atrofdagi dunyo haqidagi aniq taassurot saqlanib qoladi.

Tilni rivojlantirish va so'z boyligini kengaytirish darslarida bolani so'zlardagi tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishga o'rgatishga e'tibor qaratish lozim. Ko'rinib turibdiki, ko'pchilik bolalar so'zlarda

uchraydigan r, l, s, sh, j, z, b, p, f tovushlarini talaffuz qilishda qiynaladi. Ba'zan bola aytib o'tilgan tovushlarni alohida-alohida to'g'ri talaffuz qiladi, lekin ularni bir so'z bilan to'g'ri talaffuz qila olmaydi.

Bolalarning tovushdan foydalanishida quyidagi kamchiliklar mavjud: so'zdagi tovushni noto'g'ri talaffuz qilish, so'zda tovush qoldirish; tovushni bir so'z bilan almashtirish. Masalan, qo'g'irchoqlar-qo'l tasmalari, qo'lqoplar-qo'lqoplar, ro'molchalar-zirhlar-zirhlar.

Tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishga o'rgatish o'quv faoliyati mazmuniga qarab boshqa darslarda (asarni o'qish, didaktik o'yin, kuzatish) amalga oshirilishi mumkin. O'quv yili davomida bola dasturda ko'rsatilgan barcha tovushlarni to'g'ri talaffuz qila olishi kerak.

Maktabgacha yoshdagi bolalar asosan juda sodda gapiradilar va yordamchi savolga faqat oddiy jumlalar yoki bir so'z bilan javob berishadi. Shunday ekan, pedagoglar bu masalaga alohida e'tibor qaratishlari kerak. Nutqni o'rgatishda quyidagilarni e'tiborga olish kerak:

1. Bolaning savolga to'g'ri va to'liq javobi;
2. O'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan 2 ta murakkab jumlalar takrorlash;
3. O'zlariga gap tuzdirish;
4. Gapga kerakli so'zlarni o'ylab topish va aytishni o'rgatish;
5. So'zlarga turli bog'lovchi va qo'shimchalar qo'shib so'z yasashni o'rganish;
6. Rasmni ko'rsatish jarayonida, bolalarga rasm asosida hikoya (muayyan voqea haqida) tuzdirish.

O'quv faoliyatida o'qituvchining savol-javob berish, topshiriq berish, tuzatish, ko'rsatish va hikoya qilish usullari qo'llaniladi. O'qilgan asar mazmunini bayon qilishga o'rgatishda tarbiyachi asar mazmuniga ko'ra savol bera olishi kerak. Berilgan savollar bolani o'ylashga majbur qilishi, javob berishga majbur qilishi, asar mazmunini ochib berishi, hikoya chizig'ini buzmasligi kerak.

O'qilgan asarning mazmuni haqida faqat bir marta gapirishning o'zi etarli emas, uni bir-ikki haftadan keyin takrorlash yaxshidir. Birinchidan, ular keyingi darsda kompozitsiya uchun rasmlar haqida gapiradilar.

Bu yerda bolalarning tilni rivojlantirish jarayonida nimani o'rganishi kerakligi ko'rsatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar tizimi:

1. М.Қ.Бапаева. Даму психологиясы. – Алматы, 2014.
2. Ж.Қ.Дүйсенова, Қ.Н.Нығметова. Балалар психологиясы. – Алматы, 2012.
3. С.Н.Цейтлин. Язык и ребенок: Лингвистика детской речи. – Москва, 2000.
4. А.А. Леонтьев. Слово в речевой деятельности. –Москва, 2006.
5. Ж.Аймауытов. Бес томдық шығармалар жинағы. 4 том. - Алматы, 1998.
6. Ташпулатович, Қ. Н., & Рустемов, А. Т. (2023). ТОЛЕРАНТЛИК ТУШУНЧАСИ КЕЛИБ ЧИҚИШИНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ. *Conferencea*, 64-66.
7. Rustemov, A. T. (2022). XALQ OGZAKI IJODI HAQIDA BIROR SOZ. Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies, 1(1), 159-160.
8. Rustemov, A. T. (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI TARBIYALASHDA FOLKLOR. Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies, 1(1), 157-158.

БОЛАЛАР БОҒЧАСИДА ТИЛ РИВОЖЛАНИШИНИНГ ПСИХОЛОГИК МАЗМУНИ ВА УНИНГ ТАШКИЛ ЭТИЛИШИ

А.Т. Рустемов
Чирчиқ давлат педагогика университети,
Мактабгача таълим факультети ўқитувчи

Сауирбаева Г.Ф.
Чирчиқ давлат педагогика университети,
Мактабгача таълим факультети талабаси

Арипова Г.А.
Чирчиқ давлат педагогика университети,
Мактабгача таълим факультети талабаси

Кангилбаева Ф.У.
Чирчиқ давлат педагогика университети,
Мактабгача таълим факультети талабаси

Қолдибоева Б.М.
Чирчиқ давлат педагогика университети,
Мактабгача таълим факультети талабаси

Куралбаева А.М.
Чирчиқ давлат педагогика университети,
Мактабгача таълим факультети талабаси

Дуйсебаева А.Е.
Чирчиқ давлат педагогика университети,
Мактабгача таълим факультети талабаси

Аннотация: Ушбу мақолада психиканинг бир ёшлик босқичидан иккинчисига ривожланиши когнитив жараёнларнинг, нутқнинг, шунингдек, сезгирлик ва ирода соҳасининг етуклиги ҳақида айтилган.

Калит сўзлар: бола, ривожланиш, эстетик тарбия, дарс.

Боланинг ёшига қараб ривожланиши қуйидаги босқичлардан ўтади: гўдаклик, эрта болалик, мактабгача, бошланғич мактаб ёши, ўсмирлик ва катталик.

Боланинг танаси ривожланишнинг ҳар бир босқичида маълум тана ҳажми ва тузилиши ва маълум ақлий қобилиятлари билан ёшига қараб фарқланади.

Психиканинг бир ёшлик босқичидан иккинчисига ривожланиши когнитив жараёнларнинг, нутқнинг, шунингдек, сезгирлик ва ирода соҳасининг етуклигини кўрсатади. Тилни ўз вақтида ва сифатли ўзлаштириш болада тўғри психикани шакллантириш ва унинг кейинги яхши

ривожланишининг биринчи ва энг муҳим шартидир. Эрта деганда бола туғилган биринчи кундан бошлаб, сифат деганда тил материалининг етарли миқдорда бўлиши ва боланинг ҳар бир ёшда тил ўрганиш имкониятларидан тўлиқ фойдаланиш тушунилади.

Биринчи ёшда боланинг тилини ривожлантиришга эътибор бериш муҳимдир, чунки бу вақтда боланинг мияси тез ўсиб боради ва унинг функциялари шаклланади. Физиологларга маълумки, марказий асаб тизимининг фаолияти табиий шаклланиш даврида машғулотларга осон мослашади. Тренингсиз ушбу фаолиятнинг тил ривожланиши тўхтатилади ва ҳатто абадий тўхтатилади.

Болалар боғчаси болаларни ҳар томонлама ривожлантиришга қаратилган - жисмоний, ақлий, ахлоқий ва эстетик тарбия ва уни тил ўргатиш жараёнида амалга оширади.

Маълумки, мактабгача ёшдаги ва гўдак ўрганадиган тилнинг мазмуни - бу атрофдаги мавжудот, сезги органлари орқали қабул қилинган ва унинг онгида акс эттирилган: ўзи, танасининг бир қисми, яқин одамлари, хонаси, боланинг ички хонаси. тарбияланаётган болалар боғчаси, ҳовлиси, истироҳат боғи, маҳалласи, кўчалар, шаҳарлар одамларнинг меҳнат жараёнлари, сокин ва тирик табиати. Катта ёшдаги мактабгача ёшдаги болалар нутқининг мазмуни атрофдаги одамларни, табиатга, ижтимоий ҳаёт ҳодисаларига, байрамларга ғамхўрлик қилиш бурчини тушуниш билан боғлиқ ахлоқий тушунчаларни ўз ичига олади.

Тилни ривожлантириш бўйича махсус дарслар болани эркин суҳбат, мулоқот ва танишиш, шунингдек, ўз хатти-ҳаракатларини назорат қилиш воситаси сифатида ўрганиш орқали тилни ўрганиш қобилиятини ошириш учун уч ёшдан бошлаб киритилади. Дарс давомида бола нутқ ҳаракатларини ўқитувчи томонидан кўрсатилган модел билан унинг айтгани билан солиштиришни ўрганади (нима қилиш керак? ва қандай қилиш керак?), бошқа болалар билан биргаликда ўқув фаолиятини амалга оширишни ўрганади: туш кўради, суҳбат қуради, бирга мусиқа тинглайди, бирга суратга тушади ва филмга тушади. Янада кўришни, гапиришни, дидактик ўйинларда қатнашишни, биргаликда қўшиқ айтишни ўрганади; у маълум бир нарсага эътибор беришга, ўзини тута билишга, навбат билан гапиришга ўрганади. Дарс давомида болалар янги билимларга эга бўладилар (ҳаёт ҳодисаларидаги муносабатларни ифодаловчи янги сўзлар ва грамматик шакллар билан бир қаторда), оғзаки огоҳлантириш маълумотларига мувофиқ ўқув ишларини бажаришни, ўз ишини баҳолашни ўрганади. Дарсларда болалар интизомли бўлишга ўргатилади. Атроф-муҳит ва табиат билан таништириш дарсларида болалар томонидан кузатиладиган нарса ва ҳодисалар, уларнинг ҳаракатлари, белгилари, муносабатлари «тадқиқот» объектини ташкил қилади ва тарбиячи, ота-оналарнинг сўзлари, болалар кўрган нарсаларини бойитишнинг ягона манбаи ҳисобланади. луғат ва уларнинг диалогик ва монолог тили. тараққиётнинг мустақил қувват берувчисидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Федоренко Л.П., Фомиева Г.А., Лотарев В.К. «Мектеп жасына дейінгі балалар тілін дамыту методикасы» Алматы, 1981.
2. Өтебаева Г. «Ересектер тобындағы балалардың тіл дамуын анықтау тәсілі» //Отбасы және балабақша// №1 1013 б.
3. Ташпулатович, Қ. Н., & Рустемов, А. Т. (2023). ТОЛЕРАНТЛИК ТУШУНЧАСИ КЕЛИБ ЧИҚИШИНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ. *Conferencea*, 64-66.
4. Rustemov, A. T. (2022). XALQ OGZAKI IJODI HAQIDA BIROR SOZ. Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies, 1(1), 159-160.

КЎП МИЛЛАТЛИ ДАВЛАТДА БАҒРИКЕНГЛИККА ТАРБИЯЛАШ

А.Т. Рустемов
Чирчиқ давлат педагогика университети,
Мактабгача таълим факультети ўқитувчи

Жорабекова М.К.
Чирчиқ давлат педагогика университети,
Мактабгача таълим факультети талабаси

Жайшибекова К.А.
Чирчиқ давлат педагогика университети,
Мактабгача таълим факультети талабаси

Зулфикарова Ж.Б.
Чирчиқ давлат педагогика университети,
Мактабгача таълим факультети талабаси

Инкарова Б.А.
Чирчиқ давлат педагогика университети,
Мактабгача таълим факультети талабаси

Абжабарова Ж.А.
Чирчиқ давлат педагогика университети,
Мактабгача таълим факультети талабаси

Аннотация: Ушбу мақолада *миллий онгнинг ривожланиши, ўзини этник ва этник маданиятни тан олишга интилиши нафақат халқнинг миллий маданиятига, балки атрофдаги халқлар маданиятига ҳам қизиқиш билан боғлиқлиги* ҳақида айтилган.

Калит сўзлар: *кўп маданиятли*, *миллий онг*, *бағрикенглик*, *халқ*.

Кўп маданиятли таълимнинг долзарблиги вақт талаби билан боғлиқ. Рақобатли дунёда муваффақиятга эришган одам тилни билмасдан яшай олмайди. Бугунги кунда эркин, ривожланган ва билимли, ўзгарувчан дунёда ишлашга қодир инсон қадрланади, бу ўз-ўзидан инсондан ҳар томонлама камолотга эга бўлишини, жаҳон ҳамжамиятига кириб бориш ва муваффақиятли хизмат қилиш имконини берадиган коммуникатив қобилиятларни талаб қилади. Миллий онгнинг ривожланиши, ўзини этник ва этник маданиятни тан олишга интилиши нафақат халқнинг миллий маданиятига, балки атрофдаги халқлар маданиятига ҳам қизиқиш билан боғлиқ. Кўп маданиятли ҳамкорликка ўтиш нафақат умумий сайёрамиздаги қўшнимизни тушунишга, балки унинг тилини ҳам тушунишга ёрдам беради. Бугун унутмаслигимиз керакки, маънавият туйғуси фарзандларимизда мактабга қадам қўймасданоқ ҳам пайдо бўлади.

Кўп маданиятлилик ва бағрикенглик педагогикасининг илмий-услубий асосларига асосланиб, ишонч билан айтиш мумкинки, мактабгача ёшдаги болаларнинг кўп маданиятли тарбияси

масаласида қуйидаги педагогик шартлар энг самарали амалга оширилади. Улар:

1. *Кўп маданиятли таълимнинг илмий жиҳатдан тасдиқланган мазмуни халқ оғзаки адабиёти, халқ ижодиёти, амалий ва безак санъати, ўйинлар, анъаналар каби миллий маданият унсурларини ўз ичига олиши;*
2. *Болаларда ватанпарварлик тарбияси ва бағрикенгликни тарбиялашга ёрдам берадиган, миллий маданият ҳақидаги билимларни шакллантиришга хизмат қилувчи консептуал мултикультурализм моделига эга бўлиш зарур;*
3. *Кўп маданиятли таълим технологиясида "узоққа яқин" тамойилидан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга.*

Шуни ҳисобга олиш керакки, урф-одатлар, маданий қадриятлар, ўзгалар хулқ-атворининг қолиплашган меъёрлари ҳақидаги билимлар асосидагина ўз маданиятининг миллий хусусиятларини тўлиқ англайдиган шахс бўлиб етишиш мумкин. Ўз халқининг турмуш тарзини тушунадиган ва ҳурмат қиладиган одамгина бошқа халқларнинг маданий қадриятларини тушуниб, қабул қилиши мумкин. Мултикультурализм тарбиясида қуйидаги изчиллик мақсадли амалга оширилади:

- ўз халқига муҳаббат ва ҳурматни тушунтирувчи миллий тарбия. , маданий ва тарихий ютуқлари билан фахрланиш;

- халқни муҳитдаги халқлар билан таништириш, қўшни халқларнинг урф-одатларини яқинлаштириш асосида уларда ўша халқнинг кексаларига, ўз тенгдошларига ҳурмат кўрсатишни шакллантириш;

- узоқ халқларнинг ички урф-одатлари ҳақида маълумот бериш, дунёнинг турли халқларига нисбатан ҳиссий ижобий муносабатни шакллантириш;

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Лекторский В.А. О толерантности, плюрализме и критицизме // Вопросы философии. - 1997. - №11.- С.46-54.
2. Тишков В.А. Культуры мира - М.: Наука, 1993. - 314 с
3. Тишков В.А. О толерантности / Толерантность и согласие. - М., 1997. -С.19.

PUNKTUATSIYA HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHA

Anarbekova G.A.
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
o'qituvchisi
Ergeshova A.G'.
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada tinish belgilari yozuvda qo'llaniladigan tinish belgilarining tarkibi, ularning vazifasi va ma'nosi, qo'llanish qoidalari haqida aytilgan.

Kalit so'zlar: punktuatsiya, nuqta,.gap, tinish belgi.

Tinish belgilari yozuvda qo'llaniladigan tinish belgilarining tarkibi, ularning vazifasi va ma'nosi, qo'llanish qoidalarini o'rganadi. Tinish belgilari lotincha punctum so'zidan olingan. Punctumning ma'nosi

- nuqta. Hozirgi vaqtda tinish belgilari lingvistik tinish belgilarini, ulardan foydalanish qoidalarini bilishni anglatadi. Til tovushlarining belgilari kabi tinish belgilari ham grafik konventsiyadir. Ammo ular an'anaviy belgilar bo'lsa-da, ular funktsiyalari va foydalanish joylari bo'yicha ikkita alohida toifadir.

Harf so'zning alohida tovushlarini va uning shaklini belgilaydi. Shuning uchun u so‘zning bir bo‘lagi, alohida elementi hisoblanib, lug‘at va morfologiyaga bog‘liq, ya’ni har bir so‘z tarkibida qo‘llanadi. Tinish belgilari emas. Butun so‘z, hatto bir tovush bilan ifodalab bo‘lmaydigan murakkab tushunchani bildiradi. Tinish belgilari o‘z mazmunining murakkabligi jihatidan yozma tilning qadimgi davrida qo‘llanilgan piktogramma yoki ideografik belgilarga o‘xshaydi. Qo‘llanish o‘rni jihatidan tinish belgilari ham harflar kabi so‘zda emas, nutqda, gapda qo‘llaniladi. Gap qismlarini, gapni qanday ritmda, qanday usulda, qaysi musiqada, qayerda tanaffus, qayerda kechikish borligini qayd etish vazifasi bor. Demak, tinish belgilari gap, gap, ya’ni sintaksis bilan bog‘liq holda qo‘llaniladigan kategoriyadir.

Tinish belgilari, imlo kabi, to'g'ri yozish, to'g'ri o'qish va to'g'ri tushunish uchun vositadir.

Tinish belgilari yozma matn mazmunini, asosiy fikrni to‘g‘ri tushunish, uni ma’noda o‘qish imkonini beradi. "Tinish belgilarining asosiy vazifasi gapni fikrni etkazish bilan bog'liq bo'laklarga bo'lishga ko'rsatma berishdir", deydi S. I. Abakumov. Ya’ni, tinish belgilari ham tilning boshqa elementlari kabi fikrni yozuvda to‘g‘ri yetkazishga xizmat qiladi. Tinish belgilarini egallash insonning savodxonlik madaniyatini oshiradi. O‘quvchilar tinish belgilarini erkin qo‘yishlari uchun o‘qituvchi tinish belgilariga ega bo‘lishi kerak. Bunday biznes tinish belgilari o'qitish metodikasi tomonidan ko'rib chiqiladi.

Tinish belgilari yozma tilning muhim tarmog‘i bo‘lib, odamlar o‘rtasida muloqot vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Shuning uchun tinish belgilari xuddi shaharning yozma tili kabi universaldir. U ishlatiladimi yoki o'qiladimi, u keng jamoatchilik tomonidan e'tirof etilgan qonunlar va qoidalarga amal qilishi kerak. Aks holda, har bir tinish belgisining ma’nosi, vazifasi va qo‘llanish o‘rinlarini tanib olish va bilishda yozuvchi va o‘quvchilar o‘rtasida birdamlik bo‘lmasa, tinish belgilari aloqa vositasi sifatida o‘z vazifasini bajara olmaydi. Yozuv amaliyotida o‘rnatilgan qonun va qoidalarga mos kelmasa, undan noto‘g‘ri foydalaniladi, o‘qish va tushunishni soddalashtirish u yoqda tursin, qiyinlashtiradi, salbiy tushuncha, salbiy tushuncha tug‘ilishiga sabab bo‘ladi.

Siz yozganlaringizni va aytganlaringizni boshqalar qanday qabul qilishini doimo yodda tutishingiz kerak.

Agar so‘zlarni to‘g‘ri joylashtirmasak, ularni tinish belgilari bilan ajratmasak, aytmoqchi bo‘lgan narsamiz salbiy bo‘ladi.

Tinish belgilari yozma tilning rivojlanishi, ayniqsa, matbaa taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liq. Lekin yozma til bilan birga tug‘ilgan va u bilan birga yaratilgan toifa emas. Tinish belgilarisiz ham yozish bor edi. Ma’lumki, piktogramma va ideografik yozuv turlari alohida gap va alohida so‘zlarga ajratilmagan ketma-ket yozuv davrlarida tinish belgisi bo‘lmagan va unga ehtiyoj ham bo‘lmagan.

Tinish belgisi yozma tilning yozish madaniyati, ayniqsa, matbaa sanoati rivojlangan keyingi davr mahsuli hisoblanadi. Bosmaxonaning rivojlanishi, xalq orasida keng tarqalishi, o‘quvchilar sonining ko‘payishi yozuv madaniyatining yuksalishini, yozuvning umuminsoniy qonun va qoidalarga asoslanib, yagona tizimga aylanishini taqozo etmoqda. Yozma fikr oson o‘qilishi va tushunarli bo‘lishi uchun turli kompaktlarni kichik qismlarga bo‘lish, har bir qismning bir-biri bilan semantik aloqalarini ko‘rsatish zarur. Shu ehtiyojdan tinish belgilari paydo bo'ladi.

Yozuv madaniyati rivojlanishining hozirgi bosqichida tillarda tinish belgilarining turlari va vazifalari xilma-xildir. Ammo ularning barchasi birdaniga paydo bo'lmadi. Umuman yozma til kabi tinish belgilari va ular bilan bog‘liq qonuniyat va qoidalar asta-sekin rivojlanib, kamol topdi. Dastlab tinish

belgilari faqat yozma fikrni turli mazmunli qismlarga bo`lish vazifasida qo`llanilgan. Shu bilan birga, ular hozirgi tinish belgilaridan ham turi, ham vazifasi jihatidan farq qilar edi.

Foydalanilgan adabiyotlar tizimi:

1. Р.Сыздық «Қазақ тілінің анықтағышы» Астана, 2000ж.
2. Ф.Мұсабекова «Қазіргі қазақ тілінің пунктуациясы» Алматы, 1991ж.
3. М.Балақаев, Т.Қордабаев «Қазіргі қазақ тілінің грамматикасы» Алматы, 1971ж.
4. К.Аханов «Тіл білімінің негіздері» Алматы, 2003ж.
5. Ташпулатович, Қ. Н., & Рустемов, А. Т. (2023). ТОЛЕРАНТЛИК ТУШУНЧАСИ КЕЛИБ ЧИҚИШИНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ. *Conferencea*, 64-66.
6. Rustemov, A. T. (2022). XALQ OGZAKI IJODI HAQIDA BIROR SOZ. Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies, 1(1), 159-160.
7. Rustemov, A. T. (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI TARBIYALASHDA FOLKLOR. Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies, 1(1), 157-158.
8. Rustemov, A. T. (2022). Methodology of Education of Children in Preschool Educational Institutions. Journal of Pedagogical Inventions and Practices, 12, 3-4.

TALABA YOSHLARDA KREATIV VA TANQIDIY FIKRLARNI RIVOJLANTIRISH

Abatov J.B.
O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy-tadqiqot institutining Qoraqalpog‘iston filiali mustaqil tadqiqotchisi.

Yangi O‘zbekiston sharoitida ta’lim tizimini modernizatsiya qilish konseptsiyasi yangi tanqidiy fikrlash, yuqori harakatchanlik, kompetentsiya, bag‘rikenglik, doimiy o‘z-o‘zini rivojlantirishga tayyor yuqori malakali mutaxassisni tayyorlash zarurligini ko‘rsatadi. Bu talablarning kasbiy kompetentsiyasining ajralmas va zaruriy qismi bo‘lgan tanqidiy fikrlashni shakllantirish va rivojlantirish zarurati bilan bog‘liq.

Respublikamizda xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Kontseptsiyasida umumiy o‘rta ta’limning kompetentsiyaviy yondashuvga asoslangan davlat ta’lim standartlari asosida ta’lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etishning me’yoriy asoslari yaratildi. 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida maktab ta’limi bo‘yicha ilg‘or davlatlar tajribasini o‘rganish, xususan, Finlyandiya ta’lim tizimining o‘ziga xos jihatlari va muvaffaqiyatlarini tahlil qilish, o‘quvchilarni fikrlashga chorlaydigan, hayotga tayyorlaydigan metodika yaratish vazifalari belgilab berilgan. Bu ta’lim jarayonini zarur tanqidiy fikrlovchi shaxsni tarbiyalashga bo‘lgan ehtiyoj ortib borayotganidan dalolat beradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni bilan tasdiqlangan 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha harakatlar strategiyasida “uzluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, umumiy o‘rta ta’lim sifatini tubdan oshirish, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat’iy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash” ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 31 dekabrdagi “Uzluksiz ma’naviy tarbiya Konsepsisini tasdiqlash va uni amalaga oshirish chora-tadbirlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6 apreldagi “Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limining Davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 187-sonli qarorlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora–tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa tegishli me’yoriy-huquqiy hujjatlarda mamlakatimiz ijtimoiy va siyosiy hayotidagi o‘zgarishlar davlatning ta’lim tizimini qayta ko‘rib chiqish va yangilash uchun zarur shart-sharoitni yaratdi.

Darhaqiqat, qaysi jamiyat ko‘proq ma’naviy yetuk, ruhan pok, jismonan sog‘lom komil insonlarni tarbiyalab voyaga yetkazsa, ana shu jamiyat barqarorlik va barkamollikka erishishi muqarrardir. Ta’lim tizimini boshqarish organlari har yili ta’lim muassasalarida yuqori samaradorlikka erishishga e’tibor qaratadi. Ana shu maqsadda o‘quv dasturlari ishlab chiqiladi, yangi o‘quv darsliklari yaratiladi. Bu ham talabalar, ham o‘qituvchilarni kasbiy o‘sishlariga yordam beradi. Olib boriladigan amaliy harakatlar talabalarda yutuqlarga erishish, olg‘a intilishga bo‘lgan ehtiyojni muayyan darajada yuzaga keltiradi, ularning o‘quv-bilish qobiliyatlarini bir qadar rivojlantirishga yordam beradi. So‘nggi yillarda yetakchi xorijiy mamlakatlarning ta’lim tizimida talabalarda kreativlik sifatlarini shakllantirish masalasiga alohida, jiddiy e’tibor qaratilmoqda. Buni Bronson, Merriyman (2010 y.), Ken Robinson (2007 y.), Fisher, Frey (2008 y.), Begetto, Kaufman (2013 y.), Ali (2011 y.), Treffinger (2008 y.) va b. tomonidan olib borilgan ko‘plab tadqiqotlar, ularning natijalarian ko‘rish mumkin. Birgina Ken Robinson tomonidan 2007 yilda tayyorlangan “Maktab kreativlikni barbod etyaptimi?” nomli video lavhani YouTube saytida 5 mln marta tomosha qilingan. Qolaversa, o‘qituvchilar kreativlik asoslarini o‘rganishga jiddiy kirishganlar (Begetto, Kaufman, 2013 y.). O‘qituvchilarda pedagogik faoliyatni kreativ yondashuv ko‘nikma, malakalarini shakllantirish hamda rivojlantirishga doir adabiyotlar chop etilyapti. Ta’lim departamenti tomonidan tayyorlangan video lavhalarga asoslanuvchi noan’anaviy darslar tashkil etilyapti (Ali, 2011; Ta’lim departamenti, 2013 y.). Salmoqli amaliy ishlar olib borilayotganligiga qaramay, ko‘pchilik o‘qituvchilar hali hanuz shaxsan o‘zlarida hamda talabalarda kreativlik sifatlarini qanday qilib samarali shakllantirish tajribasini o‘zlashtira olmayaptilar. Shaxsda kreativlik sifatlarini rivojlantirish jarayonining umumiy mohiyatini to‘laqonli anglash uchun dastlab “kreativlik” tushunchasining ma’nosini tushunib olish talab etiladi. Ken Robinsonning fikriga ko‘ra, “kreativlik – o‘z qiymatiga ega original g‘oyalar majmui” (Azzam, 2009 y.) sanaladi. Gardner esa o‘z tadqiqotlarida tushunchani shunday izohlaydi: “kreativlik – shaxs tomonidan amalga oshiriladigan amaliy harakat bo‘lib, u o‘zida muayyan yangilikni aks ettirishi va ma’lum amaliy qiymatga ega bo‘lishi lozim”. Emebayl (1989 y.)ning yondashuvi nuqtai nazaridan ifodalansa, kreativlik “muayyan soha bo‘yicha o‘zlashtirilgan puxta bilimlar bilan birga yuqori darajada noodatiy ko‘nikmalarga ham ega bo‘lish” Biroq, o‘quv yilining oxiriga kelib oliy ta’lim muassasalarida talabalarning fanlarni o‘zlashtirishlarida yuqori darajadagi ijobiy natijalar kuzatilmayapti. Ko‘plab talabalarning ta’lim olishga nisbatan qiziqishi yo‘qolgan. Buning natijasida o‘qituvchilar ham avvalgidek zavqu shavq bilan kasbiy faoliyatni tashkil etishni o‘ylashmayapti. Ta’lim tizimini boshqaruvchi organlar ta’lim olishga nisbatan xohish-istagi bo‘lmagan talabalar, bu kabi ta’lim oluvchilarni o‘qitishni istamayotgan o‘qituvchilar faoliyatini o‘zgartirish borasida yangidan-yangi chora-tadbirlar belgilasa-da, ahvol o‘zgarishsiz qolmoqda. Buning sababi nimada? Balki darslarning avvaldan o‘ylab, rejalashtirilib qo‘yilishi talabalar uchun qiziq bo‘lmayotgandir, balki ta’lim mazmunining muayyan qolipga solinganligi talabalar uchun hech qanday stimul bermayotgandir, rag‘bat bildirmayotgandir.

O‘quv mashg‘ulotlarining avvaldan rejalashtirilishidan voz kechish, talabalarda tanqidiy, kreativ tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish, ularni ijodiy fikrlash, yangi g‘oyalarni o‘ylab topishga majbur qilish ta’lim olishga bo‘lgan munosabatni o‘zgartirish, ularni yutuqlarga erishishga rag‘batlantirishda asosiy omil bo‘ladi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Kala U.V. O kreativnosti v sfere obsheniya// Problemi detskoy i pedagogicheskoy psixologii. Obzornaya informatsiya NII OP APNSSSR. Vip. IX. Moskva, 1976. — S. 35-38.
2. Kleg B. Intensivniy kurs po razvitiyu tvorcheskogo mishleniy. – M. : OOO «IzdatelstvoAstrel». 2004. – 392 s.
3. Muslimov N.A. Bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilarini kasbiy shakllantirish /MonografiY. – T.: Fan,2004.
4. Kamolova SH. O‘quv bilish faoliyatining tasnifi haqida // “Fan, ta’lim va amaliyot” majmuasining dolzarb muammolari: ilmiy maqolalar to‘plami. – Jizzax: JDPI, 2006. – № 1. – B. 83 – 88.
5. Akmalov A. Dunyoviylik daxriylik emas // Ma’rifat. – Toshkent: 2004 (27.03.04). – B. 7.
6. Xasanova I. Talabalarda kreativlik sifatlarini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyati.

ТЎРТ ЎЛЧОВЛИ КУБ ВА УНИНГ КЕСИМЛАРИ

Юсупов М.
Чирчиқ давлат педагогика университети

Аннотация: *R^4 да тўрт ўлчамли кубнинг текислик билан кесимларини қараймиз. Тўрт ўлчовли фазода қирралари узунлиги бир бирликка тенг кубнинг бир учини координаталар бошига ва шу учдан чиқувчи 4 та қиррасини x, y, z, t ўқларига мос қўямиз.*

Калит сщзлар: *Кўп ўлчовли куб, гипертекислик, кесим.*

Кубнинг учлари сони координаталар комбинациясига кўра $2^4 = 16$ та бўлади. Кубнинг учларини 0(0,0,0,0); 1(0,0,0,1); 2(0,0,1,0);…15(1,1,1,1) деб белгилаш киритамиз. Учларининг учта координаталари устма-уст тушса, бу учлар бир ўлчамли қиррани ташкил қилади [1]. Агар учларининг иккита координатаси устма-уст тушса, бу учлар кубнинг икки ўлчамли ёқларини ташкил этади. Агар кубнинг битта координатаси устма-уст тушса, бу учлар кубнинг уч ўлчамли ёқларини ташкил этади.

Таъриф. Иккита a ва b кўпбурчаклар бир хил дейилади, агар уларнинг учлари сони тенг бўлса, уларни бир-бирига акслантирувчи f акслантириш биексия ташкил қилса ва қўшниликни сақласа.

R^2 ва R^3 фазода қуйидаги теорема ўринли [2].

1-теорема. Агар қаварик кўпёқнинг ихтиёрий иккита нутқасини бошқаларидан ажратувчи текислик мавжуд бўлса, у ҳолда бу кўпёқ симплекс бўлади.

R^4 фазода эса бу теорема ўринли бўлмайди.

Циклик кўпёқларнинг ихтиёрий иккита нуқтасини бошқаларидан ажратувчи текислик мавжуд. Сиклик кўпёқ қаварик.

R^3 да эса хусусий ҳолда баъзи масалаларни кўриб чиқамиз.

Қаварик кўпёқларнинг текислик билан кесишишида қандай кўпбурчак ҳосил бўлиши мумкин?

Маълумки, Декарт координаталар системаси киритилган фазода ихтиёрий текисликнинг тенгламаси

$$H = \{(x, y, z) : ax + by + cz + d = 0\}$$

кўринишда бўлиб, a, b, c – коэффициентлардан камида бири нолдан фарқли, яъни $a^2 + b^2 + c^2 \neq 0$.

У холда

$$H(\geq) = \{(x, y, z) : ax + by + cz + d \geq 0\}$$

$$H(>) = \{(x, y, z) : ax + by + cz + d > 0\}$$

тўпламлар мос равишда ёпиқ ва очиқ ярим фазолар дейилади.

Худди шундай $H(\leq)$ ва $H(<)$ ярим фазоларни аниқлаш мумкин. Равшанки, биз кейинчалик фақат $H(\geq)$ ва $H(>)$ ярим фазоларни қараш билан чекланишимиз мумкин.

Таъриф 1. Агар фазодаги аналитик М тўпламга тегишли бўлган ихтиёрий А ва В нуқталарни туташтирувчи АВ кесма ҳам М тўпламда ётса, М тўплам қаварик тўплам деб аталади.

Агар $A(x_1, y_1, z_1)\ va\ B(x_2, y_2, z_2)$ нуқталарнинг координаталари чизиқли тенглама ёки тенгсизликнинг ечими бўлса, АВ кесмадаги ихтиёрий нуқтанинг координаталари ҳам шу чизиқли тенгламанинг ёки тенгсизликнинг ечими бўлади. Демак, текислик ҳамда ёпиқ ва очиқ ярим фазолар қаварик тўпламдир.

Энди Н ихтиёрий текислик, $H(>)$ ва $H(<)$ эса унга мос келувчи очиқ ярим фазолар бўлсин. Агар А нуқта $H(>)$ ва Б нуқта $H(<)$ га тегишли бўлса, М.Паш аксиомасига кўра АВ кесма Н текистликни ягона нуқтада кесиб ўтади. Равшанки, фазода координаталар системаси киритилган бўлса, М.Паш аксиомаси математик анализдаги кесмада узлуксиз бўлган функцияънинг барча оралиқ қийматларини қабул қилиши ҳақидаги О.Коши теоремасига тенг кучли.

Теорема 2. Агар чекли сондаги ёпиқ ярим фазолар кесишмаси чегараланган бўлиб, улар мос келувчи оралиқ ярим фазоларнинг кесишмаси эса бўш бўлмаса, шу ёпиқ ярим фазоларнинг кесишмаси қаварик кўпёқ дейилади.

Масалан, учбурчакли пирамида 4 та ёпиқ ярим фазоларнинг кесишмаси, куб эса 6 та ёпиқ ёпиқ ярим фазоларнинг кесишмасидан иборат.

Тўрттадан кам ёпиқ ярим фазоларнинг кесишмаси ёки бўш, ёки чегараланмаган тўплам бўлишини исботлаш мумкин. Тўла математик индексияга кўра 1-таърифдаги қаварик кўёқни ташкил этувчи ярим фазоларнинг сони ичида минимали мавжуд ва бундайлари ягонадир [3]. Агар шу минимал сонни n деб белгиласак, қаварик кўпёқни n ли ёқ деб атаймиз.

Қаварик n ёқни ташкил этувчи ёпиқ ярим фазолар $H_1(\geq), H_2(\geq), ..., H_n(\geq)$,уларни аниқловчи текисликлар эса $T_1, T_2, ..., T_n$ бўлсин. Ихтиёрий T_k текисликнинг барча $T_i(\geq), (i \neq k)$ ярим фазолар билан кесишмаси қаварик кўпёқнинг ёқи деб аталади.

Равшанки, ҳар бир ёқ қаварик кўпбурчак бўлиб, унинг томонлари кўпёқнинг қирралари, учлари эса кўпёқнинг учлари дейилади. Агар қаварик кўпёқнинг учлари сонини U, қирралари сонини К ва ёқлари сонини Y деб белгиласак, эйлер-Декарт формуласига кўра $U-K+Y=2$ тенглик ўринли.

Кўпёқнинг бирор қирраси AB бўлсин. Демак, А ва В нуқталар кўпёқнинг учларидир.

Таъриф 2. Агар кўпёқнинг AB қирраси учун $f(A)\cdot f(B)<0$ тенгсизлик ўринли бўлса, AB қиррани H_0 текислик учун махсус қирра деб атаймиз.

Теорема 3. Кўпёқнинг ихтиёрий ёқидаги махсус қирралар сони ёки иккита, ёки умуман мавжуд эмас.

Исбот. Паш аксиомасига кўра, ҳар бир махсус қирра T_0 текистликка тегишли ягона нуқтага эга. Агар махсус қирралар сони иккитадан кўп бўлса, T_0 текисликда кўпёққа тегишли бўлган камида учта нуқта мавжуд ва бу нуқталар бир тўғри чизиқда ётмайди. Демак, T_0 текислик кўпёқнинг бирорта ёқини ўз ичига олади. Ихтиёрий кўпёқнинг ихтиёрий ёқи камида учта учни ўз ичига олади. У ҳолда T_0 текислик кўпёқнинг учларидан ўтишига мажбур.

Иккинчидан, ҳар бир ёқдаги махсус қирралар сони фақат битта бўлиши мумкин эмас. Чунки, махсус қиррадаги T_0 текистликка тегишли нуқта ёқ ётган текисликка ҳам тегишли. Маълумки, икки текислик бирор умумий нуқтага эга бўлса. Бу тўғри чизиқ кўпёқнинг шу ёқ жойлашган қирраларидан бирортасини кесиб ўтади, чунки қаварик кўпбурчакнинг бирор томонини кесиб ўтувчи тўғри чизиқ, агар у бошқа учларидан ўтмаса, у шу кўпбурчакнинг бошқа бир томонини ҳам кесиб ўтади.

Теорема 5. Кўпёқдаги махсус қирралар сони n та бўлса, кўпёқ билан H_0 текисликнинг кесими қаварик n бурчак бўлади.

Адабиётлар:

1. Ganikhodzhayev, R., Seytov, Sh.J. An analytical description of mandelbrot and Julia sets for some multi-dimensional cubic mappings // AIP Conference Proceedingsthis link is disabled, 2021, Vol.2365, Page.050006.

2. Ganikhodzhaev, R.N., Seytov, Sh.J. Coexistence chaotic behavior on the evolution of populations of the biological systems modeling by three dimensional quadratic mappings // Global and Stochastic Analysis. 2021. Vol.8, No 3. Page. 41-45.

3. Ganikhodzhaev, R.N., Seytov, Sh.J. Mathematical modelling of the evolutions of the populations in the connected two islands // Problems of computational and applied mathematics 2021. Vol.1 (31), Page.24-35

АДАПТИВНАЯ ПЕДАГОГИКА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ВУЗА

Абдуллаев Ойбек Алишер угли
преподаватель Чирчикского государственного педагогического университета
Телефон: +998(90) 999 75 97

Аннотация: в данной статье исследуются методы и подходы, направленные на адаптацию образовательного процесса к индивидуальным потребностям и способностям студентов. Раскрыты вопросы, связанные с созданием благоприятной образовательной среды, учитывающей различные стили обучения, индивидуальные особенности и потребности каждого студента. В результате, статья ставит целью выявить важность и эффективность применения адаптивной педагогики в педагогических вузах с целью повышения качества образования и индивидуальной успешности обучающихся.

Ключевые слова: *Адаптивная педагогика, адаптивное знание, адаптивный подход, культура самостоятельной работы, педагогические дисциплины, педагогическое моделирование, дифференциация материала, групповая работа, индивидуальная работа.*

Abstract: This article explores methods and approaches aimed at adapting the educational process to the individual needs and abilities of students. Issues related to the creation of a favorable educational environment that takes into account different learning styles, individual characteristics and needs of each student are revealed. As a result, the article aims to identify the importance and effectiveness of using adaptive pedagogy in pedagogical universities in order to improve the quality of education and individual success of students

Keywords: *Adaptive pedagogy, adaptive knowledge, adaptive approach, culture of independent work, pedagogical disciplines, pedagogical modeling, differentiation of material, group work, individual work.*

Адаптивная педагогика является модернизированным подходом в образовании, который ориентирован на уникальные потребности каждого студента. Она предполагает персонализированную подачу учебного материала и инструкций, чтобы соответствовать индивидуальным преимуществам и потребностям каждого учащегося. Одной из главных целей адаптивной педагогики является создание стимулирующего образовательного окружения, которое способствует самостоятельности и активности студента, а также развитию его потенциала. В рамках адаптивной педагогики преподаватель принимает во внимание стили обучения, уровни знаний и интересы каждого студента, чтобы создать наиболее эффективные методики обучения.

Одним из ключевых инструментов адаптивной педагогики являются технологии обучения. Онлайн-платформы и компьютерные программы позволяют студентам персонализированно изучать материал, пройти тестирование и получить обратную связь. Такие технологии также позволяют учителям отслеживать прогресс каждого студента и анализировать его успехи и проблемные моменты для проведения дополнительных занятий. Адаптивная педагогика имеет множество преимуществ. Она позволяет ученикам развивать свои индивидуальные сильные стороны и преодолевать трудности, а также создает условия для работы в команде и социального взаимодействия.

Адаптивная педагогика является модернизированным подходом в образовании, который ориентирован на уникальные потребности каждого студента. Она предполагает персонализированную подачу учебного материала и инструкций, чтобы соответствовать индивидуальным преимуществам и потребностям каждого студента. Адаптивная педагогика включает разнообразные методы обучения, такие как дифференциация материала, групповая работа и индивидуальное обучение.

Дифференциация материала, направленна на учет индивидуальных потребностей, уровня подготовки, темпа обучения и стилей обучения учащихся. Это подход, при котором учитель адаптирует учебный материал и методику обучения под особенности каждого конкретного студента или группы студентов. Она может включать использование различных учебных материалов, заданий разной сложности, разнообразных методов обучения, а также индивидуализацию уровня поддержки и обратной связи. Целью дифференциации материала является обеспечение оптимальных условий для обучения каждого студента с учетом его потребностей и способностей.

Групповая работа в образовательном пространстве университета является важным элементом обучения, поскольку позволяет студентам развивать навыки сотрудничества, коммуникации и проблемного мышления. Во время групповой работы студенты могут обмениваться идеями, решать задачи, исследовать новые концепции, работать над проектами и презентациями. Преподаватели могут структурировать групповую работу, чтобы обеспечить равномерное участие всех учащихся, заранее определить цели и ожидаемые результаты, и обеспечить поддержку и обратную связь в ходе выполнения задания. Кроме того, важно обеспечить четкое распределение обязанностей и ответственности внутри группы, чтобы каждый участник внес свой вклад. Групповая работа может быть особенно эффективной в случае использования различных методов обучения, таких как проблемно-ориентированное обучение, дебрифинг, коллективное обсуждение и т.д. Также целесообразно включать моменты саморефлексии, чтобы студенты могли оценить свой вклад, проанализировать процесс работы в группе и выработать планы для улучшения своей работы в будущем. С учетом современных технологических возможностей, групповая работа в университете может включать в себя использование онлайн-средств коммуникации и совместной работы, что обеспечивает гибкость, доступность и удобство для студентов, особенно при дистанционном обучении. Она также поддерживает самостоятельность и исследовательскую работу ученика, позволяя ему работать на своем уровне и развиваться в соответствии со своими интересами.

Индивидуальное обучение в образовательном пространстве университета может представлять собой различные формы и методы. Оно может осуществляться через проведение индивидуальных консультаций, обучение по индивидуально составленным учебным программам, дистанционное обучение, работу над научными проектами под руководством научных руководителей и многое другое. Такая форма обучения может быть особенно полезна для студентов с особыми образовательными потребностями, студентов, нуждающихся в дополнительной поддержке, или для тех, кто хочет изучать узкоспециализированные темы.

Исходя из вышеперечисленного преимущества адаптивной педагогики очевидны. Она позволяет студентам развивать свои индивидуальные сильные стороны и преодолевать трудности, а также создает условия для работы в команде и социального взаимодействия. Адаптивная педагогика помогает студентам стать активными участниками своего образовательного процесса, развивает их критическое мышление, творческие навыки и способность решать проблемы. Кроме того, адаптивная педагогика способствует формированию у учеников навыков саморегуляции и самоорганизации, что является важным аспектом для успешного обучения и будущей профессиональной деятельности.

Студенты, получающие образование на основе адаптивной педагогики, осознают свои сильные и слабые стороны, учатся управлять своим временем и ресурсами, а также развивают навыки работы в коллективе. Таким образом, адаптивная педагогика является эффективным

подходом, который способствует индивидуальному развитию каждого студента. Она создает условия для максимального раскрытия потенциала и достижения успеха в образовании. Адаптивная педагогика, используя современные технологии и инновационные методы, открывает новые горизонты для образования и помогает студентам стать успешными и уверенными в себе лидерами в будущем.

Адаптивная педагогика в сфере образования является необходимой, поскольку каждый ученик имеет свои индивидуальные потребности, особенности и способности, которые должны быть учтены в процессе обучения.

Вот несколько причин, почему адаптивная педагогика является важной:

1. Ученик-ориентированный подход: Адаптивная педагогика фокусируется на потребностях и интересах каждого ученика, что позволяет им эффективнее усваивать материал и достигать успеха в обучении. Обучение становится более целенаправленным, активным и мотивирующим.

2. Индивидуальное обучение: Адаптивная педагогика позволяет персонализировать образовательный процесс и предоставлять учащимся индивидуальные задания, материалы и методы обучения, соответствующие их потребностям и уровню усвоения. Это помогает каждому ученику раскрыть свой потенциал и достичь лучших результатов.

3. Развитие навыков саморегуляции: Адаптивная педагогика стимулирует учащихся развивать навыки саморегуляции, самостоятельности и ответственности за свое обучение. Они учатся управлять своими образовательными целями, планировать свою работу, оценивать свой прогресс и принимать решения, основанные на своих потребностях.

4. Учитывание разнообразия в обучении: Адаптивная педагогика учитывает разнообразие учащихся, включая их разные стили обучения, способности, культурные и социальные особенности. Это позволяет создать инклюзивную образовательную среду, где каждый ученик имеет возможность быть успешным и вовлеченным.

5. Подготовка к реальности: В современном информационном обществе требуется гибкость, адаптивность и самостоятельность для успешной работы и развития. Адаптивная педагогика помогает учащимся развить эти навыки, что позволит им справиться с вызовами будущего.

В заключение, адаптивная педагогика является важным инструментом в образовательном пространстве. Она позволяет преподавателям и студентам справляться с разнообразными потребностями и достигать максимальных результатов в обучении и развитии.

Список литературы:

1. Юсупов А. руководитель отдела ИСМИ при Президенте Республики Узбекистан статья «Качественное образование – это рывок в будущее» от 21.12.2022

2. Абдурахманова, Ш. А. Развитие педагогической науки в Республике Узбекистан / Ш. А. Абдурахманова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2017. — № 1 (135). — С. 428-430. — URL: https://moluch.ru/archive/135/37873/ (дата обращения: 28.06.2021).

3. Арипов Мирсаид Мирсиддикович, Файзиева Махбуба Рахимжановна, Доттоев Сайфулла Хамидуллаевич Использование адаптивных обучающих систем в организации учебного процесса // International scientific review. 2016.

4. "Adaptive Teaching: An Application of Adaptive Pedagogy" by Peter Fillmore

5. "Differentiated Instruction and Adaptive Pedagogy" by Michael Thompson

SPORT VA SOG'LOMLASHTIRISH TADBIRLARINI LOYIHALASHTIRISH BOSQICHLARI.

S.X.Xabibullayev
CHDPU katta o'qituvchisi
s.xabibullayev@cspi.uz

Annotatsiya. Maqolada jismoniy madaniyat ta'lim yo'nalishi talabalari uchun sport va sog'lomlashtirish tadbirlarini loyihalash bosqichlari haqida asosli ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar. Globallashuv, zamonaviy talablar, pedagogik texnologiya, ko'nikma va malakalar, shakl, metod, vosita,samaradorlik, loyiha.

Ijtimoiy taraqqiyotning turli bosqichlarida ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, uning izchilligi va uzluksizligini ta'minlashga erishish masalalari yetuk mutafakkirlar hamda shoir pedagoglarning diqqat-e'tiborlarini jalb etib kelgan. Yosh avlod ta'lim-tarbiyasini tashkil etishning ushbu jihatlari o'z davrida Abu Ali ibn Sino, Mirzo Ulugbek Yan Amos Komenskiy, Dmitriy Konstantinovich Ushinskiy, Abdulla Avloniy, Xamza Xakimzoda Niyoziy, Abdukodir Shakuriy va boshqalar tomonidan o'rganilgan.

Axborotlar almashinuvining globallashuvi, shuningdek ilm-fan, texnika va ishlab chiqarish sohalarida ro'y berayotgan ilmiy yangiliklarning son va sifat jihatidan keskin o'sib borishi o'z-o'zidan o'quvchilarga ular borasida tezkor sur'atda va batafsil ma'lumotlar berishni kun tartibiga qo'ymoqda. Ushbu talabning ijobiy ravishda qondirilishi, eng avvalo, ilmiy-nazariy hamda amaliy bilimlarni o'zlashtirishning qulay, ma'qul shakli bo'lgan ta'lim jarayonida amalga oshiriladi. Ta'lim jarayonining maqsadga muvofiq, samarali tashkil etilishi o'quv manbalari (o'quv dasturi, rejasi, darslik qo'llanmalar) saviyasi, shuningdeq pedagogning bilim darajasi va pedagogik mahoratiga bevosita bog'liqdir.

Ta'lim jarayonida yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llashda o'quv dasturi mazmunining mukammalligi, darslik hamda qo'llanmalarning zamonaviy talablar asosida yaratilganligi, o'quv rejasi mohiyatining nazariy va amaliy xususiyatlariga ko'ra yagona maqsadga erishish uchun xizmat qilishi, mashg'ulotlarni samarali tashkil etish imkonini beruvchi pedagogik shart-sharoitlarning mavjudligi, o'qituvchi hamda o'quvchilar o'rtasida ijobiy, samimiy munosabatlarning qaror topishi kabi masalalar inobatga olinadi.

Ta'lim jarayonida pedagogik texnologiyalarni muvaffaqiyatli qo'llashning yana bir omili - bu muayyan, yaxlit ta'limiy jarayonni oldindan loyihalash, o'quvchilar tomonidan o'zlashtiriladigan nazariy va amaliy bilimlar, ko'nikma va malakalar darajasini tashhislash hamda ta'lim maqsadining muvaffaqiyatli natijalanishini avvaldan bashoratlay olishdan iboratdir. Ayni vaqtda pedagogik yo'nalishda faoliyat olib borayotgan ilmiy tadqiqot institutlari, xalq ta'limi muassasalari va oliy o'quv yurtlari oldida o'quv jarayonini loyihalashning eng ma'qul, barcha turdagi o'quv muassasalarida shakli, metod va vositalaridan qat'iy nazar tashkil etiladigan ta'lim jarayoni uchun birdek xizmat qiluvchi andozani yaratish maqsadga muvofikdir. Bu borada muayyan muvaffaqiyatlar ham qo'lga kiritilgan, ular to'g'risidagi ma'lumotlarga biz pedagogik texnologiya va uning mohiyatini ochib beruvchi, chunonchi, B.P.Bespalko, M.V.Klarin, V.Slastenin, M.O.Ochilov, N.Saidahmedov, K.Zaripov va boshqalar tomonidan yaratilgan adabiyotlar orqali xabardor bo'lishimiz mumkin. Quyida biz yuqorida nomlari keltirilgan pedagog olimlarning nazariy qarashlariga tayangan holda ta'lim jarayonini loyihalash borasidagi shaxsiy mulohazalarimizni bayon etmoqchimiz.

Muayyan o'quv mashguloti jarayonining loyihasini ishlab chiqish quyidagi bosqichlardan iborat bo'ladi:

1-bosqich. Ta’lim jarayonini loyihalashning dastlabki bosqichi o‘quv predmetining mundarijasidan joy olgan mavzu yoki faoliyat mazmuniga doir manbalarni urganish, chunonchi, materiallarni yigish va ularning goyasi (mohiyati) bilan tanishib chiqish, ularda ilgari surilgan goyalarni umumlashtirish, turkumlashtirish hamda yaxlitlashdan iborat.

O‘quv predmetining mavzusi yoki faoliyat mazmuniga doir manbalar mohiyatini urganib chiqish o’qituvchi uchun o‘quvchilar e’tiboriga takdim etilayotgan mavzu (faoliyat mazmuni) xususida ularga batafsil, mukammal ma’lumotlarni bera olish, ta’limning umumiy jarayonini tasavvur etish imkonini beradi.

2-bosqich. Ikkinchi bosqich o‘quv predmetining mavzusi (faoliyat mazmuni) yuzasidan yagona, umumiy maqsadni aniq belgilash, umumiy maqsad doirasida kichik bo’lim (band) lar bo’yicha hal etiluvchi xususiy maqsadlarni ham belgilash, ta’lim maqsadiga erishish yo’lida ijobiy hal etib borilishi lozim bo’lgan vazifalarni ishlab chiqishga yo’naltiriladi.

Ta’lim maqsadi va vazifalarining aniq, puxta belgilab olinishi o’qituvchi, shuningdeq o‘quvchilar faoliyatini muayyan yo’nalishga solish, ta’lim maqsadiga erishishda vaqtdan unumli foydalanish, ta’lim jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo’lgan didaktik va tarbiyaviy muammolarning oldini olish, mavjud shart-sharoitlardan oqilona foydalanishga zamin xozirlaydi. Ikkinchi bosqich natijasi o‘quv predmeti (faoliyat mazmuni) ning mavzusi bo’yicha yagona, umumiy hamda xususiy maqsadlar, shuningdeq vazifalarni qayd etish bilan tavsiflanadi.

3-bosqich. Ta’lim jarayonini loyihalashning uchinchi bosqichi ta’lim maqsadi va vazifalariga tayanilgan holda,o‘quv jarayonining mazmunini ishlab chiqishdan iboratdir.

Ta’lim jarayoni o‘quv materiali mazmunini yoritishga xizmat qiluvchi muayyan mavzu (faoliyat mazmuni) bo’yicha nazariy va amaliy bilimlar majmuini ifoda etish imkonini beradi. Ta’lim mazmunida, shuningdeq o‘quvchilar tomonidan uzlashtirilishi lozim bo’lgan tushuncha, ko’nikma hamda malakalarning hajmi ham uz ifodasini topa olishi lozim. Zero, ta’lim mazmunining goyaviy jihatdan mukammalligi o‘quvchilar tomonidan muayyan bilim, ko’nikma va malakalarning o’zlashtirilish darajasi bilan belgilanadi. Uchinchi bosqich samarasi o‘quvchilar tomonidan ma’lum tushunchalarning o’zlashtirilishi, ko’nikma va malakalarning shakllanishini ta’minlovchi shartlarning ishlab chiqilganligida namoyon bo’ladi.

4-bosqich. Ta’lim jarayonini loyihalashning eng muhim bosqichi sanalgan turtinchi bosqichda mashgulotning shakli, metod va vositalarini tanlash kabi harakatlar amalga oshiriladi.

Mazkur bosqichning muhimligi shundaki, aynan mashg’ulot shakli, metod va vositalari ta’lim jarayonining muvaffaqiyati ta’minlanishiga olib keladi. Ular yordami bilangina o‘quv predmetining mavzusi (faoliyat mazmuni) borasidagi nazariy bilimlar o‘quvchilarga uzatiladi, o‘quvchilar tomonidan esa ushbu bilimlar qabul qilib olinadi. Muayyan mashgulot uchun eng maqbul deb topilgan shakl, metod va vositalarning belgilanishi ta’lim jarayonining qariyb 90 foizlik muvaffaqiyatini kafolatlaydi. Yangi, zamonaviy pedagogik texnologiyalarning asosiy mohiyati aynan mana shu bosqichda ochib beriladi. O‘quvchilarni ijodiy izlanish, faollik erkin fikr yuritishga yo’naltiruvchi ta’lim shakli, metod va vositalarining to’gri tanlanishi mashg’ulotlarning qiziqarli, bahs-munozaralarga boy bo’lishi, ijodiy tortishuvlarning yuzaga kelishiga turtki beradi. Mana shu holatdagina o‘quvchilar tashabbusni o’z qo’llariga oladilar, o’qituvchining zimmasida esa ularning faoliyatini ma’lum yo’nalishga solib yuborish, umumiy faoliyatni nazorat qilish, murakkab vaziyatlarda yul-yuriq kursatish, maslahatlar berish hamda ular faoliyatini baholash kabi vazifalar kiradi.

5-bosqich. Navbatdagi (beshinchi) bosqichda o‘quvchilar tomonidan bilim, ko’nikma va malakalarning o’zlashtirilishi uchun yetarli deya belgilangan vaqt hajmi, ya’ni, muayyan mavzu (faoliyat

mazmuni) yuzasidan ma’lum tushuncha, ko’nikma va malakalarning o‘quvchilar tomonidan qancha vaqt oralig’ida o’zlashtirilishi mumkinligi aniqlanadi.

6-bosqich. Oltinchi bosqichda mashq (topshiriqlar tizimi ishlab chiqiladi. Bosqich natijasi sifatida ishlab chiqilgan mashq (topshiriqlar tizimining samaradorligiga alohida ahamiyat berish talabi mazkur bosqichning asosiy sharti hisoblanadi.

Mazkur bosqichda ishlab chiqilgan mashqlar tizimini quyidagi guruhlarga bo’lish maqsadga muvofikdir:

a) mashg’ulot jarayonida o’quvchilar tomonidan yechilishi (hal etilishi) lozim bo’lgan mashqlar;

b) darsdan tashqari sharoitlarda bajarilishi ko’zda tutilgan mashqlar (uy vazifalari).

O‘quvchilar e’tiboriga xavola etilayotgan mashqlar bir-birini to’ldirishi, o’zaro aloqadorlik bog’liqlik va eng muhimi evolyusion xususiyat kasb eta olishi lozim.

7-bosqich. Ta’lim jarayonini loyihalashtirishning yettinchi bosqichida o‘quvchilarning umumiy faoliyatlarini nazorat qilish va test tizimini ishlab chiqish kabi vazifalar amalga oshiriladi.

Nazariy va amaliy jihatdan turli bo’lgan test tizimining ishlab chiqilishi o‘quvchilarning mavzu (faoliyat mazmuni) yuzasidan muayyan tushunchalarni uzlashtirish, shuningdek amaliy ko’nikma va malakalarni shakllantira olganlik darajalarini aniq va xolis aniqlay olish imkonini beradi. Test tizimini ishlab chiqishda testlarning izchil, uzviy hamda bir-biri bilan uyg’un bo’lishlariga ahamiyat berish maqsadga muvofikdir.

8-bosqich. Ta’lim jarayonini loyihalashning so’nggi bosqichi yaratilgan loyiha (andoza) ning ta’lim jarayoniga tatbiq etilishi, ta’lim jarayonining yakuniy darajasi (samaradorligi) ni o’rganish bilan nihoyalanadi.

Mazkur bosqichda ta’lim jarayonining umumiy ahvoli, erishilgan yutuq hamda yul qo’yilgan kamchiliklar, ularning yuzaga kelish sabablari tahlil etiladi, navbatdagi mashg’ulotlar jarayonida sodir bo’lgan kamchiliklarning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar belgilanadi.

Xulosa. Bildirilgan fikrlardan anglanganideq har bir bosqichda amalga oshirilayotgan vazifalar o’rtasida muayyan izchillik mavjud bo’lib, u ta’lim jarayonini samarali tashkil etish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayev A., Xonkeldiyev Sh. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. Toshkent – 2005.
2. Salomov R.S. Sport mashg‘ulotlarining nazariy asoslari. T. 2005.
3. Xabibullayev, S.X. (2023). 11-12 yoshli futbolchilarni tayyorgarlik davrida jismoniy imkoniyatlarini baholashning samarali usullari. Galaxy international interdisciplinary research journal, 11(05), 661-663.

ДОСТИЖЕНИЕ МЕТАПРЕДМЕТНОГО РЕЗУЛЬТАТА ЧЕРЕЗ ИНТЕГРАЦИЮ ЛИТЕРАТУРЫ И IT ТЕХНОЛОГИИ

Эрдонова Юлдуз Абдикамаловна
студентка группы РТР -21/1
Чирчикский государственный педагогический университет

Научный руководитель: **Шокаримова К.А.**
Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация: Важными компонентами в работе учителя по развитию мотивации к изучению литературы является работа над творческими проектами и создание видеофильмов, которые способствуют эффективному взаимодействию с обучающимися, формированию общекультурной компетенции школьников. Для учителя литературы эта интеграция решает несколько задач: пробудить интерес к жизни и творчеству писателя, углубить знания о нём, проявить способности к написанию сценария и художественному чтению, познакомить с особенностями создания видеоролика, научиться представлять свой продукт, другими словами, дать возможность попробовать себя в различных ролях. Что же даёт такая работа современному школьнику?

Ключевые слова: метапредметный результат, литература, IT технологии, видеофильм.

На сегодняшний день учитель – это не транслятор знаний, а скорее конструктор новых педагогических ситуаций, новых заданий, направленных на использование обобщённых способов деятельности и создание учащимися новых продуктов в освоении знаний. ФГОС основного общего образования устанавливает требования к результатам освоения обучающимися образовательной программы на основе принципов метапредметности: освоение межпредметных понятий и универсальных учебных действий; способность их использования в учебной, познавательной и социальной практике; самостоятельность планирования и осуществления учебной деятельности; организации учебного сотрудничества с педагогами и сверстниками; построение индивидуальной образовательной траектории. Данная проблема становится основополагающей в свете современных требований к образованию. И пути её решения связаны с внедрением в урочную практику междисциплинарных учебных программ:

- «Формирование универсальных учебных действий»;
- «Формирование ИКТ-компетентности обучающихся»;
- «Основы учебно-исследовательской и проектной деятельности»;
- «Основы смыслового чтения и работа с текстом».

В моей работе как учителя-предметника каждое из направлений деятельности напрямую связано с инновационными моделями обучения. И одна из них – использование в работе IT технологий.

Современное образование невозможно без информационных технологий. Наши ученики в техническом плане гораздо более «подкованы», чем учителя. И тем большее уважение они испытывают к тому учителю, который идёт в ногу со временем, разбирается в компьютерных технологиях, умеет применять их не только на уроке, но и во внеурочной деятельности.

Наиболее эффективным способом взаимодействия с обучающимися является работа над творческими проектами и создание видеофильмов. Для учителя литературы эта интеграция решает

несколько задач: пробудить интерес к жизни и творчеству писателя, углубить знания о нём, проявить способности к написанию сценария и художественному чтению, познакомить с особенностями создания видеоролика, научиться представлять свой продукт, другими словами, дать возможность попробовать себя в различных ролях.

Один из таких продуктов – творческий проект «Петербург литературный». Идея его создания возникла во время посещения культурной столицы нашей родины г. Санкт-Петербург. Вдохновлённые его историей и культурой, ребята решили создать цикл фильмов, посвящённых писателям и поэтам, чья жизнь и творчество очень тесно связана с городом на Неве, рассказать о той роли, которую сыграл этот город в судьбе и творчестве А.С. Пушкина, Ф.М. Достоевского. Так появилось несколько серий фильма, авторами сценария которых стали Никитина Полина («Кумир на бронзовом коне», История одного произведения – «Медный всадник» А.С. Пушкина), Ерёмичева Ксения («Мойка 12», Или Последний день жизни А.С. Пушкина), Федотова Диана («Петербург Достоевского»). Озвучивали фильмы Никитина Полина, Гаврилин Савва, Голушков Андрей, Варда Роман. В фильме используется как самостоятельно отснятый материал, так и фрагменты из художественного фильма «Пушкин. Последняя дуэль» 2006 год, фрагменты видеоролика С. Горюнович «Поэма «Набережная реки Мойки 12», фотографии сети Интернет.

Презентация проекта состоялась в нашей школе, все присутствующие отметили значимость данной работы не только для уроков литературы, но и для духовного развития каждого человека. Проект был достойно представлен и на региональном форуме. Эксперты отметили актуальность работы, высокую культуру исследования, активную личную позицию и значимость проекта, удостоив её самой высокой награды форума – Гран-при.

И наш следующий проект уже с одиннадцатиклассниками был посвящён поэтам Серебряного века, юбилярам этого года – Сергею Есенину и Борису Пастернаку. Его название отражало нашу концепцию – «И образ мира в слове явленный…». Поэзия Серебряного века глазами современного школьника. В фильме «Мой Есенин» ребята прочитали любимые стихи и сказали несколько слов о том, что значит для каждого из них этот поэт. А в основу фильма «Свеча горела... Пастернак» лёг сценарий литературно-музыкальной композиции, посвящённой 125-летию поэта. В фильме звучат стихи Пастернака и фрагменты выступлений советских писателей на общемосковском собрании писателей от 31 октября 1958 г., осуждающих Пастернака за роман «Доктор Живаго». В заключительной части фильма – размышления о времени, поэзии и о себе наших одноклассников.

Вот как были обозначены цели и задачи данного проекта самими ребятами:

Актуальность: Так как в настоящее время молодежь зависима от интернета, то необходимо привлекать молодых людей к чтению книг. Мы решили заинтересовать молодую аудиторию посредством создания видеороликов, в которых мы покажем свое отношение к этим поэтам.

Задачи проекта:

1. Повысить интерес к творчеству поэтов Серебряного века.
2. Развить навыки самоорганизации, умения работать в проектной деятельности:

- развить мир интересов;
- развить интеллектуальные способности;
- развить творческие способности;
- дать каждому возможность проявить себя;
- попробовать себя в других ролях с разным характером;
- научиться активно действовать вместе в различных ситуациях.

Этапы разработки:

1) Отбор материала, чтение художественной и критической литературы.

2) Распределение стихотворений в творческих группах.

3) Запись видео.

4) Монтаж видео и запись звука.

5) Презентация роликов (Литературная гостиная).

Проект был представлен как на профессиональных конкурсах видеофильмов – «Есенинана», лауреат 1 степени, «Бронзовый витязь», «Формула творчества. Фестиваль искусств», лауреат 2 степени, «Страна читающая» – Читаем Есенина, так и на научно-исследовательских конференциях – Всероссийская научно-практическая конференция «Новые идеи Новому веку», 1 место, Открытый молодёжный областной форум в г. Северск, Гран-при, Региональный Фестиваль «Найди себя», 1 место, Региональная гуманитарная научно-практическая конференция, призёры.

Данный опыт способствует повышению мотивации к изучению предмета, причём ребята и сами создают цифровые образовательные ресурсы, которые впоследствии использует на уроках учитель – презентации, видеоролики, диаграммы, таблицы, особенно когда видят работы своих предшественников. Так, во время урока по поэме Н.А. Некрасова «Кому на Руси жить хорошо», у десятиклассников возник вопрос: «А если бы поэма была написана в наше время, кого можно было бы назвать счастливыми? И что понимают под словом счастье наши современники?». Поставленная проблема нашла своё разрешение в видеоролике, который был снят за перемену между двумя уроками литературы, в этом небольшом фильме ребята взяли интервью у учеников, учителей нашей школы и представили свои выводы на следующем уроке.

Опыт старших товарищей вдохновляет младших. Желание снять собственный фильм привело к идее проекта «Крым литературный». «История Крыма многогранна и уникальна. Посмотрев видеоролики «Петербург литературный» учащихся нашей школы, мы заинтересовались идеей создания собственных роликов на тему «Крым литературный». Творчество многих писателей было связано с Крымом: А. Грина, К. Паустовского, А. Пушкина, Л. Толстого, А. Чехова, М. Волошина, М. Цветаевой и многих других. Помимо этого, тема актуальна в связи с недавним присоединением Крыма к России, а точнее, возвращением на историческую Родину. В конце июня 2016 года мы, учащиеся Зональненской СОШ, планируем посетить Республику Крым и снять фильмы по собственным сценариям», так писали в аннотации к проекту мои ученики. И этим летом мы действительно посетили Крым и сняли видео в музее Волошина в Коктебеле, в Бахчисарае, в Ялте у Чехова, в Севастополе, на месте сражения Л.Н. Толстого. Теперь предстоит смонтировать и озвучить видеоролики.

Подобного рода работы не только пробуждают интерес к предмету, но и являются средством достижения метапредметных результатов – освоение межпредметных понятий и универсальных учебных действий. Это очередной раз доказывает и умение ребят работать в сотрудничестве с педагогом и сверстниками, самостоятельно планировать и осуществлять учебную деятельность, и возможность использовать готовый продукт в учебной, познавательной и социальной практике. А это именно то, что требует сейчас современное образование в условиях введения новых образовательных стандартов.

Литература:

1. Петров А.А. (2010) Русский язык и литература. Конференция, 7(8), 19-22.
2. Русский язык и литература, 10-класс, Россия. 2017.

АКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Хайтметова Рамида Хасановна
студентка заочного отделения группы МГТ-23/2
Чирчикский государственный педагогический университет

Научный руководитель: **Шокаримова К.А.**
Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация: Статья содержит теоретический и практический материал и методический инструментарий, который можно использовать на уроках русского языка и литературы и во внеурочной деятельности.

Ключевые слова: творческое мышление, совокупность методов и приемов, рефлексивная деятельность, технология творческого письма.

Активные методы обучения – совокупность методов и приемов, направленные на развитие у обучающихся творческого мышления и активизирующие познавательную деятельность творческого характера, на тесную связь теории с практикой, развивающую рефлексивную сферу мышления… (Из «Психолого-педагогического словаря»). В современной педагогике применяются разные образовательные технологии, эффективно используемые в разных предметных областях. Некоторые активные методы, которые «помогают» учителю сделать урок творческим, интересным будут представлены в данной статье.

На уроках русского языка и литературы в 5 классе можно использовать метод «Артикуляционные разминки». Цели такой разминки – это и знакомство (или повторение) с новой скороговоркой, прибауткой, небылицей; учимся четко произносить определенные звуки и звукосочетания (как индивидуально, так и коллективно).

Например,

Стоит стопочка на окошечке, ни подъявлена, ни выявлена;

Пошел хват подъявить, подъявил и выявил.

«Рабочие» звуки пара по глухости-звонкости (д)-(т), пара по твердостимягкости (в)-(в*), звонкий (й).

Или,

Летят три пичужки, через три пустых избушки. «Рабочие» звуки (з)-(с), (ш). Можно связать с темой урока «Символика волшебной сказки».

– Как вы думаете, почему мы сегодня работаем именно с этой скороговоркой? Как она связана с темой урока? (В волшебной сказке существует магическое число «три». Многие события происходят по три раза; у героев по три попытки и в скороговорке встречается число «три»).

На уроках литературы в 5 – 7 классах хорошо «работает» метод под названием «Недавно я прочитал…». Цель – побудить к чтению, рассказать, написать о любимых книгах, каждый делится своим « книжным» открытием. Активизирует мыслительную деятельность детей (на любом уроке) приём «В гостях у Мнемозины» (Мнемозина – в греческой мифологии богиня памяти). Это метод последовательной «долгосрочной» работы над развитием памяти, в котором можно выделить некоторые приемы: визуализация (зрительное представление описанного в тексте), ритмическое

скандирование и коллективное проговаривание (от урока к уроку проговариваем что-либо сложное: новые термины, понятия). В технологии формирующего оценивания представлен прием «Верные – неверные утверждения» или «Согласен – не согласен». Можно проводить каждый урок, времени тратится мало, продуктивность высокая, обучающимся интересно работать, оценить свою деятельность на уроке. На уроке литературы в 8 классе после прочтения повести «Бедные люди» Ф.М. Достоевского: приём «Согласен – не согласен»:

1. Произведение «Бедные люди» эпистолярного жанра (да).
2. В произведении прослеживаются гоголевские традиции (да).
3. Ф.М. Достоевский в своём произведении устами героя ведет полемику с повестью Н.В. Гоголя «Шинель» (да).
4. Повесть «Бедные люди» написана о московских нищих кварталах (нет).
5. Главные герои продолжают в литературе тему «маленького человека» (да).
6. Переписка в повести происходит между Варенькой и Быковым (нет).
7. Главный герой повести – человек мечтательный и робкий (да).

Вывешиваются правильные ответы, критерии оценивания, по которым обучающиеся проверяют свои знания и ставят оценки.

На уроках литературы в старших классах целесообразна, с моей точки зрения, технология творческого письма, а это весьма важно для подготовки к написанию сочинения. При изучении романа «Обломов», на одном из уроков «Обломов – главный герой романа: его сущность, характер, судьба» одна из целей: определить воспитывающее значение особенностей характера главного героя в общефилософском контексте. Обращаем внимание на эпиграф, выделяем ключевые слова: «Мне давно совестно жить на свете, все знаю, все понимаю, но силы и воли нет». Отвечаем на вопрос, как вы понимаете эпиграф, объясните? Какую особенность характера вы бы отметили? Запишите в тетрадь. (Отмечают, записывают слово «лень»). Дайте развернутое определение выражению «русская лень». Зачитывают по желанию. Составляем сочинение-коллаж. (Из работ десятиклассников).

Что такое «русская лень».

На мой взгляд, русская лень – нечто большее, чем просто лень – это психологический признак русской ментальности, выработанный за долгие годы эволюции механизма интуитивного распознания бессмысленности выполняемой работы. Ленивые люди не хотят себя развивать, так как им это неинтересно, и они не хотят себя ничем утруждать.

Русская лень – это откладывание каких-либо дел на «потом», она исходит из души русского человека. Но до крайности русский человек не доходит никогда, он знает, когда нужно проявить характер, и не обязательно он лежит и ничего не делает. Хотя нет ничего приятнее, чем лежать, не думая о времени, о заботах, просто находясь с самим собой. Человеку с русской ленью трудно делать какую-либо работу, вкладывать в неё себя, максимально стараясь. Возможно, это происходит из-за того, что он видел « родительскую лень». Лень можно сравнить с плотом, который неспешно плывет по течению и мешает человеку жить, лень – это сладкий сон, это пропасть, из которой не так легко выбраться. Хотя и произносится слово «лень» мягко, даже «размылисто», оно гадкое и липкое.

Но русская лень – это всё-таки национальная черта каждого русского человека, это стереотип, причем зарубежный и исторически сложившийся. А если заглянуть глубже, это барьер мешающий развитию человека как духовно, так и физически. Страшно подумать, что было бы со страной и миром в целом, если бы каждый из нас не боролся с собственной ленью. Возможно, русской лени

способствовала и русская природа, которая так и манит своим спокойствием, так и просит остановиться и прилечь с травинкой в зубах, когда солнце прячется за горизонт и лениво обволакивает небо алым закатом, а прохладный ветерок навевает тишину и умиротворение… Лень может быть и плюсом, ведь ленивый человек не станет выполнять бессмысленную работу. Если ты чего-то не хочешь делать – значит не делай. А вообще в каждом из нас живет Обломов!

Читаем на следующий урок сочинение в классе, обсуждаем и приходим к выводу, что перед нами роман-размышление о русском характере, о России, о судьбе. Один из этапов подготовки к сочинению прошел успешно.

Литература:

1. Петров А.А. (2010) Русский язык и литература. Конференция, 7(8), 19-22.
2. Русский язык и литература, 10-класс, Россия. 2017.
3. Коджаспирова Г.М. Педагогический словарь / Г.М. Коджаспирова, А.Ю. Коджаспиров. – М.: Академия, 2000. – 176 с.
4. Рабочая программа внеурочной деятельности по литературе и историческому краеведению. 5 – 8 классы / Сост. Т.Н. Трунцева. – М.: ВАКО, 2014. – 32 с.
5. Гончаров И.А. Обломов. – М.: АСТ, 2015. – 640 с.

МЕТОДИКА РАБОТЫ С ХУДОЖЕСТВЕННЫМ ТЕКСТОМ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ

Туйчиев Абдушукур
студент заочного отделения группы МГТ-23/1
Чирчикский государственный педагогический университет

Научный руководитель: **Шокаримова К.А.**
Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация: Автор статьи приводит пример работы с текстом художественной литературы на уроке при условии ограниченного времени на изучение произведения.

Ключевые слова: работа с текстом, смысловое чтение.

Каждый учитель русского языка и литературы сталкивается с ситуацией, когда необходимо изучить объёмное произведение, а по программе отводится один час. Традиционный урок строится на знании текста обучающимися, которые ознакомились с ним в процессе выполнения домашнего задания. Учитель рассказывает об авторе, затем следует работа с текстом и анализ. Такова традиционная модель. В современном программе основным требованием является увеличение доли самостоятельной работы ученика. Один из методов смыслового чтения -это метод работы с незнакомым текстом. К примеру, в начале урока даём обучающимся 11 класса фрагмент следующего текста для ознакомления. Можно подготовить заранее распечатки или показать отрывок на большом экране, используя компьютер:

«На дворе прохладно. Я вдыхаю полной грудью свежий ночной воздух. Небо чистое и звёздное. Большая Медведица над Мамаевым курганом – косая и яркая. Где-то над головой однообразно, как мотоцикл, тарахтит «кукурузник». Точно на месте топчется. Присмотревшись,

различаю силуэт. Он летит к Мамаеву кургану. Справа, вероятно над «Красным Октябрем», висят ракеты, около десятка, осыпающиеся золотым дождем искр. Стрельбы никакой. Т

За всю свою жизнь не припомню я такой осени. Прошел сентябрь – ясно – голубой, по-майскому теплый, с обворожительными утрами и задумчивыми фиолетовыми закатами. По утрам плещется в Волге рыба, и большие круги расходятся по зеркальной поверхности реки. Высоко в небе, курлыча, пролетают запоздалые журавли. Левый берег из зелёного становится жёлтым, затем красновато-золотистым. На рассвете, до первых залпов артиллерии, затянутый предрассветным прозрачным туманом, беззаботно спокойный и широкий, с еле-еле прорисовывающимися только полосками дальних лесов, он нежен, как акварель.

Медленно и неохотно рассеивается туман. Некоторое время держится еще застывшей молочной пеленой над самой рекой, потом исчезает, растворившись в прозрачном утреннем воздухе». После прочтения возникает проблемный диалог, в результате которого выясняется, что учащиеся не знают ни автора, ни названия произведения, и так определяются цель и задачи урока.

Учитель предлагает в процессе работы с отрывком заполнить таблицу, которую так же можно либо распечатать, либо оформить в тетрадях. В ней отражены основные пункты, по которым необходимо выстроить работу с текстом:

1) автор;
2) название;
3) год создания;
4) жанр;
5) темы;
6) хронотоп;
7) изобразительно-выразительные средства.

Первым этапом предлагается определить хронотоп. Основной метод – это поиск ключевых слов. Топонимы: Мамаев курган, Волга, «Красный октябрь» – позволяют определить место действия- это город Сталинград. Почему не Царицын и не Волгоград? На этот вопрос помогает ответить определение времени действия. Ключевые слова- «стрельбы никакой», «тарахтит «кукурузник», «залпов артиллерии» и так далее. Таким образом, выясняем время действия: годы Великой Отечественной войны. В этот момент необходимо применить интегрируемый компонент – дать историческую справку о Сталинградской битве, в результате использования которой обучающиеся получают сведения о годах сражения, продолжавшегося с 1942 по 1943 год. В этом тексте речь идёт об осени, конкретно, говорится о периоде после сентября, то есть, об октябре. Определяем и основную тему произведения: война.

На этом этапе можно определить фамилию автора, название и жанр текста. Для этого необходимо обратиться к дополнительному источнику информации. Самый доступный – это учебник по литературе. Предлагаем обучающимся открыть содержание и найти соответствующую информацию, опираясь на уже известные данные. Учащиеся находят название произведения, которое наиболее подходит заявленным критериям. Это повесть Виктора Платоновича Некрасова «В окопах Сталинграда», написанная в период с 1944 по 1946 год. Далее следует работа с учебником по биографии автора, затем продолжается работа с фрагментом по выявлению системы изобразительно-выразительных средств, которая выводит на образ автора и микротемы текста. Полученную информацию ученики фиксируют в таблице.

Таким образом, в течение десяти-пятнадцати минут обучающиеся практически самостоятельно (хоть и с опорой на наводящие вопросы и задания учителя) работают с незнакомым

текстом. Данный приём позволяет не только мотивировать к прочтению полного текста, но и организовать самостоятельную работу учеников на уроке, что соответствует критериям современной программы.

Литература:

1. Петров А.А. (2010) Русский язык и литература. Конференция, 7(8), 19-22.
2. Русский язык и литература, 10-класс, Россия. 2017.
3. Коджаспирова Г.М. Педагогический словарь / Г.М. Коджаспирова, А.Ю. Коджаспиров. – М.: Академия, 2000. – 176 с.
4. Рабочая программа внеурочной деятельности по литературе и историческому краеведению. 5 – 8 классы / Сост. Т.Н. Трунцева. – М.: ВАКО, 2014. – 32 с.
5. Гончаров И.А. Обломов. – М.: АСТ, 2015. – 640 с.

TALABALARDA PEDAGOGIK VA IJODIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH TAMOYILLARI

O'rinboyev Saloxiddin Ortiqali o'g'li
Gumanitar fanlar fakulteti talabasi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Ilmiy rahbar: **Kadirova Xosiyat Nazarovna**
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: ushbu maqolada o‘quvchilarning ijodiy tafakkur qilishga o‘rgantish yo‘llari va ularni madaniy-ta’limiy muhitni rivojlantirishda qo‘llash, o‘quvchini mustaqil ijodiy fikrlash, izlanishga o‘rgatishning evristik metodlari haqida ma’lumotlar berilgan. Shuningdek o‘quvchilarda ijodiy tafakkurni, ijodiy izlanishlarni rivojlantirish uchun turli ijodiy faoliyatlar tavsiya qilingan.

Kalit so‘zlar: umum ta’lim maktablari, madaniy muhit, o‘quvchilar, ijodiy tafakkur, ijodiy faoliyat, evristik metodlar, kognitiv metodlar.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablaridagi ta’limiy-madaniy muhitni shakllantirish natijasida o‘quvchilar asta-sekin ijod olamiga kira boshlaydilar. Bu esa o‘quvchilarning ta’lim muhitida yashashlari, so‘zlardan ko‘proq foydalanishlari, ya’ni ularning lug‘at boyligini oshirishga ko‘maklashadi. Buning natijasida o‘quvchilar o‘z-o‘zlari va atrofdagilarga savollar bera boshlaydilar. Hissiyotlari doirasida mavjud voqelikni idrok etish, tushunish, ko‘rishga muvaffaq bo‘ladilar. Bu jarayonda tug‘iladigan fikrlar, his-tuyg‘ular o‘quvchining ta’lim jarayonida qo‘lga kiritgan natijasi hisoblanadi. Bunday mashqlar o‘quvchilarga turli nuqtai nazarlardan turib voqelik haqida fikrlash va ularni tushunish layoqatini shakllantiradi. O‘quvchi o‘zining bilish jarayoniga nafaqat aqliy, balki hissiy natijalarni ham uyg‘unlashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

O‘quvchilarning ijodiy tafakkur yo‘li ularning individual rivojlanishini hisobga olishni taqozo qilib, bu o‘z navbatida, ta’lim oluvchilarning imkoniyatlari, qiziqishlari, mayllaridan kelib chiqqan holda o‘quv jarayonini tabaqalashtirishni talab qiladi. Mazkur jarayonda o‘qituvchi o‘zining kasbiy mahorati doirasida o‘quvchilarga nisbatan individual yondashuvni tatbiq eta olishi muhim ahamiyatga ega.

Evristik metodlar kognitiv metodlar bilan uyg‘un tarzda qo‘llaniladi. O‘qitishning kognitiv metodlari ham evristik topshiriqlar kabi o‘quvchini mustaqil ijodiy fikrlash, izlanishga undaydi. Bunday metodlar sirasiga:

- o‘quvchilarni ijodiy faollikka undovchi metodlar;
- fikriy faoliyatga olib kiruvchi metodlar;
- o‘quvchilarni obrazli hamda ramziy belgilar yordamida ishlashga jalb qiluvchi metodlar;

- evristik savollar bilan murojaat qilish metodi;
- qiyoslash metodi;
- dalillarni dalillardan farqlash metodi;
- evristik kuzatish metodi;
- evristik tadqiqot metodi;
- tushunchalarni loyihalash metodi;
- qoidalarni loyihalash metodi;
- farazlarni ilgari surish metodi;
- bashorat qilish metodi;
- xatolar ustida ishlash metodi;
- nazariyalarni loyihalash metodi kabilar kiradi.

Biz quyida ularning ba'zilari ustida batafsil to‘xtalamiz:

Empatiya, ya'ni o‘quvchilarni ijodiy faollikka ruhlantiruvchi metodlar o‘quvchining atrofdagilar odamlar, narsa va buyumlarning holatini his etishlariga ko‘maklashadi. Hissiy-obrazli tasavvurlar yordamida o‘quvchilar o‘rganilayotgan ob'ektni anglashga muvaffaq bo‘ladilar, uning ichki o‘ziga xos jihatlarini his etadilar va tushunadilar. Mazkur metodni muvaffaqiyatli qo‘llash orqali o‘qituvchilar o‘quvchilarning holatini aniqlash, ularning tuyg‘ularini his etishga erishadilar. Dastlab bu metod o‘yin tarzida amalga oshiriladi. Mazkur jarayonda o‘quvchilar quvonch, zavqlanish hissini tuyadilar. Ta'lim natijalari olinib, uning mohiyati anglangandan keyin esa o‘quvchilar ushbu metodga o‘qitish metodi sifatida jiddiy yondasha boshlaydilar. Mazkur metod yordamida o‘quvchilar dunyoni, hayvonot va o‘simliklar olamini anglaydilar, ularning dunyoqarashida tub o‘zgarish yuz beradi. Tabiatga nisbatan alohida muhabbat bilan qaraydilar. Bu esa ularning ertaklar to‘qishlariga zamin hozirlaydi. Bolalar asta-sekin ijod olamiga kira boshlaydilar. Bu esa o‘quvchilarning ta'lim muhitida yashashlari, so‘zlardan ko‘proq foydalanishlari, ya'ni ularning lug‘at boyligini oshirishga ko‘maklashadi. Buning natijasida o‘quvchilar o‘z-o‘zlari va atrofdagilarga savollar bera boshlaydilar. Hissiyotlari doirasida mavjud voqelikni idrok etish, tushunish, ko‘rishga muvaffaq bo‘ladilar. Bu jarayonda tug‘iladigan fikrlar, his-tuyg‘ular o‘quvchining ta'lim jarayonida qo‘lga kiritgan natijasi hisoblanadi. Bunday mashqlar o‘quvchilarga turli nuqtai nazarlardan turib voqelik haqida fikrlash va ularni tushunish layoqatini shakllantiradi. O‘quvchi o‘zining bilish jarayoniga nafaqat aqliy, balki hissiy natijalarni ham uyg‘unlashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Ushbu metod o‘qituvchilar tomonidan kam qo‘llaniladi, biroq u evristik ta'limning samarali metodi bo‘lib, o‘quvchilarning foydalanmayotgan imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishga xizmat qiladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun xos bo‘lgan xususiyatlardan biri kuzatgan voqeliklarini his etish, ular asosida o‘z kechinmalarini boyitish, o‘zlarini o‘rab turgan muhitni bilish va his etishga intilishdir.

O‘quvchilarni obrazli ko‘rish orqali faollikka undovchi metod ob'ektlarni hissiy-obrazli tadqiq etishlariga ko‘maklashadi. O‘qituvchi o‘quvchilarga ob'ektlarning belgilari, shakliga nazar tashlash, ularda ko‘rgan obrazlarini chizish, ularning nimaga o‘xshashligini tasvirlash haqida topshiriq beradi. Yoki o‘quvchilarga o‘zbek mumtoz musiqasiga oid asarlarni tinglash vazifasini topshiradi. Ular mazkur topshiriqlarni bajarib bo‘lganlaridan keyin o‘qituvchi savollar beradi. “Bastakor ushbu musiqa orqali nima demoqchi bo‘lgan?”, “Siz ushbu musiqani tinglaganda nimalarni his etdingiz, tasavvuringizda nimalar paydo bo‘ldi?”, “Ushbu musiqaning ohangi qanday: tezmi yoki sokinmi?”. Shu bilan bir qatorda o‘qituvchi o‘quvchilarga musiqani tinglaganlaridan keyin tasavvurlarida qanday obraz gavdalanganligini chizib ko‘rsatish haqida topshiriq beradi.

Fikriy faoliyatga olib kiruvchi metodlar o‘rganilayotgan ob'ektga bir vaqtning o‘zida o‘quvchining ko‘rish va fikrlash faoliyatini jalb etish imkonini beradi. Shu asosda ular ob'ektda mujassamlashgan fikrni, uning o‘ziga xosligini anglashga muvaffaq bo‘ladilar. Bu jarayonda o‘qituvchi o‘quvchilarda faollik ko‘rsatish kayfiyatini hosil qilishi lozim. Bu esa faol hissiy-fikriy bilish faoliyati natijasida vujudga keladi. O‘qituvchi o‘quvchilarda fikriy faollikni hosil qilish uchun quyidagi savollar bilan murojaat qilishi mumkin: “Muayyan hodisa yoki predmetning belgilari yoki kelib chiqish sabablarini aytib bering?”, “Muayyan narsa yoki buyumlar qanday tuzilgan, uning o‘ziga xos jihatlari nimalarda namoyon bo‘ladi?”. Ushbu metodni qo‘llash natijasida o‘quvchilarda noan'anaviy bilish sifatlari tarkib topadi.

Ramziy ko‘rish metodi haqiqatni chuqur anglashning o‘ziga xos usuli hisoblanadi. Mazkur metod haqiqatni kuzatish va bilish jarayoni mazmunini o‘zida mujassamlashtiradi. Ramziy ko‘rish metodi o‘quvchilarga ob’ektlar va ularning ramzlari orasidagi aloqadorlikni anglash imkonini beradi. Ramzlar va uning ob’ektlari orasidagi aloqadorlikning xarakterini tushuntirgandan keyin o‘qituvchi muayyan ob’ektni kuzatish va uning o‘ziga xos belgilarini chizmalar, belgilar, so‘zlar yordamida tasvirlashga oid topshiriqlar beradi.

Evristik kuzatish metodi o‘quvchilarga kuzatish yordamida bilimlarni o‘zlashtirishga erishish, ularni konstruksiyalash imkonini beradi. Kuzatish maqsadga yo‘naltirilgan faoliyat turi sifatida o‘quvchilarning idrokini charxlab, turli yo‘nalishdagi ob’ektlar haqidagi nazariy bilimlarni o‘zlashtirishga ularni tayyorlaydi. Kuzatish bilimlar manbai, ularni o‘zlashtirish yo‘li hamda turmushdagi voqelikni anglash usuli hisoblanadi. Kuzatish faoliyatini amalga oshiradigan o‘quvchilar shaxsiy natijalarni qo‘lga kirita oladilar. Bunday natijalar sirasiga:

- kuzatish jarayonida o‘zlashtirilgan axborotlar;
- shaxsiy harakatlar va his-tuyg‘ular majmui kiradi.

O‘quvchining ijodiy faoliyat darajasi uning kuzatishlari jarayonida mavjud bo‘lgan natijalar bilan qo‘lga kiritilgan natijalarni o‘zaro qiyoslash asosida aniqlanadi. O‘qituvchi bergan ma’lumotlar bilan bir qatorda aksariyat o‘quvchilar o‘z kuzatishlari davomida muayyan ob’ektlar haqidagi ko‘plab qo‘shimcha ma’lumotlarga ega bo‘ladilar. Shu asosda ular kuzatish yordamida yangi axborotlarni egallaydilar va o‘z faoliyatlarini loyihalash imkoniyatini qo‘lga kiritadilar.

“Atrofimizdagi olam” darslarida ekskursiya jarayonida o‘quvchilar jonli va jonsiz tabiatni kuzatishga muvaffaq bo‘ladilar. Kuzatish – axborotlarni o‘zlashtirish, ular ustida kichik tadqiqotlar o‘tkazishning eng qulay metodi hisoblanadi. Masalan, 2- sinf o‘quvchilari bilan “Qushlar nima uchun qishda issiq o‘lkalarga uchib ketadilar” mavzusida evristik suhbat o‘tkazish mumkin. Dastlab, o‘quvchilar bilan muayyan reja asosida maktab bog‘iga sayohat uyushtiriladi. Kuzatish rejasi quyidagicha bo‘lishi mumkin:

- Siz qaysi qushlarni ko‘rdingiz?
- Ular haqida bilganlaringizni yozing?
- Bu qushlar nima bilan oziqlanadilar?
- Nega ular orasidan bitta qush uchmay qoldi?
- Qaysi qushlar uchdilar?
- Ucha olmay qolgan qushga qanday g‘amxo‘rlik qilish mumkin? kabi.

Keyingi mashg‘ulotda o‘quvchilarga maxsus ensiklopediyalar yoki Internet saytidan qushlar haqida ma’lumot to‘plash vazifasi topshiriladi. Bunday topshiriqlar mashg‘ulotlar, ularning bosqichlari orasidagi uzviylik va uzluksizlikni ta’minlashga xizmat qiladi. O‘qituvchining topshirig‘iga ko‘ra o‘quvchilar qushlar haqida topishmoqlarni izlab topadilar yoki ularni o‘zlari to‘qiydilar. Ob’ektiv voqelikni kuzatish va tahlil qilish natijasida o‘quvchilar muammolarni ko‘ra boshlaydilar.

Evristik savollar bilan murojaat qilish metodi ham o‘quvchilarni aqliyintellektual jihatdan rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu metod yordamida o‘quvchilarda muloqot, o‘zini o‘zi rivojlantirish, axborotlar bilan ishlash kabi kompetensiyalar tadrijiy asosda muayyan uzviylikda rvojlanadi. O‘quvchilarga muayyan voqeliklar, narsa-buyumlar haqidagi ma’lumotlarni izlab topishlari va tahlil qilishlari uchun o‘qituvchilar quyidagi savollar bilan murojaat qiladilar. “Kim qushlar haqida g‘amxo‘rlik qiladi?”, “Qushlar qanday himoya qilinadilar?”, “Qushlar nima bilan oziqlanadilar?”, “Ular nima uchun qishda issiq o‘lkalarga, yozda O‘zbekistonga uchib keladilar?”, “Qushlar qachon ko‘payadilar?”, “Qushlar tabiatda qanday vazifalarni bajaradilar?”. Ushbu savollarga javob topish uchun o‘quvchilar mantiqiy fikrlaydilar, izlanadilar va tahliliy faoliyatni amalga oshiradilar.

REFERENCES

1. Ma’murov B.B. O‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan o‘quv-biluv jarayonini tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlari. Ped. fan. nom.dis. Avtoreferati.– Toshkent: 2009. – 26 b.

2. Mahmudov M. Ta’limni didaktik loyihalash. T.: Fan, 1999.-179 bet.

3. Safarova R.G., Abdullaeva B.S., A.Bahromov va boshq. Boshlang‘ich ta’lim konsepsiyasi.. RTM, –T.: 2015.

РОЛЬ ВОСПИТАНИЯ КУЛЬТУРЫ МЕЖНАЦИОНАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ОБЩЕСТВЕННОГО СОГЛАСИЯ

Тохиров Амонбек Алишер угли
Студент факультета Гуманитарных наук
Научный руководитель: **Кадирова Х.Н.**
Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы воспитания культуры межнационального общения и его значение в обеспечении общественного согласия. Автор подчёркивает, что воспитание и укрепление толерантности среди студенческой молодежи является одним из важнейших приоритетов и одним из лучших качеств узбекского народа. Для этого создана в стране правовая основа для сохранения и развития обычаев и традиций, языка и культуры всех наций и народов. Так же в статье автор останавливается на практических примерах и реформах, которые осуществляется государством на благо развития многонационального и поликультурного государства.

Ключевые слова: воспитание, культура, сплочённость, добродушие, толерантность, права, свобода, религия, глобализация, духовность.

Обеспечение социальной сплоченности является важным условием межэтнической толерантности. Лучшие человеческие качества добродушие веками впитывалась в кровь нашего народа из поколения в поколение. Во все времена межнациональное согласие и перемирие становилось важным достоянием народов Центральной Азии.

Воспитание и укрепление толерантности среди студенческой молодежи является одним из важнейших приоритетов и одним из лучших качеств узбекского народа. В нашей стране создана правовая основа для сохранения и развития обычаев и традиций, языка и культуры всех наций и народов.

Статья 8 Конституции Республики Узбекистан гласит, что «народ Узбекистана, независимо от его национальности, является гражданином Республики Узбекистан». Статья 18 Конституции гласит, что «Все граждане имеют одинаковые права и свободы и равны перед законом независимо от пола, расы, национальности, религии, социального происхождения, убеждений, личности и социального положения». Это свидетельствует о ярком, современном, политико-правовом выражении толерантности многонационального государства Узбекистан.

«Декларация принципов терпимости» была принята 16-ноября 1995 года на 28-сессии Генеральной Ассамблеи Организации Объединённых Наций по вопросам образования, науки и культуры (ЮНЕСКО). И с этого дня эта дата отмечается во всем мире как «Международный день толерантности». Эта декларация служит обеспечению мира и согласия во всем мире, гарантирует приоритет прав и свобод человека, развитию отношений равноправия и взаимного сотрудничества. В нашей стране, независимо от национальности и вероисповедания, молодые люди и студенты разных конфессий дружно учатся и творят, и эффективно работают на благо развития нашего общества.

В 2018 году 12-декабря на 72-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН по инициативе Президента нашей страны Шавката Миромоновича Мирзиёева была принята специальная резолюция под названием «Просвещение и религиозная толерантность». В её основе лежало предложение Президента, направленное на обеспечение терпимости и свободы вероисповедания для всех жителей планеты, ликвидация безграмотности и искоренение невежества. Оно поддерживает международные усилия по продвижению прав человека, уважению религиозной свободы и убеждений, поощрению терпимости и мира и содействию глобальному диалогу. Глобальный мир требует, чтобы все нации и народы объединились вокруг идеалов толерантности и гуманизма. Это наглядно показано на примере различных конфликтов, споров, происходящих в мире. В этом отношении значение студенческого союза и солидарности, безусловно, возрастает.

На данном мероприятии Президент подчеркнул также, что толерантность является неотъемлемой частью духовности и культуры узбекского народа. Сегодня в Новом Узбекистане, как и в любой сфере, ведется конкретная практическая работа по дальнейшему укреплению дружеских связей между различными национальностями и народами, проживающими в нашей стране, утверждению принципов веротерпимости. В то же время эти аспекты находят свое отражение и в реформах, проводимых во всех сферах в нашей стране. В частности, тот факт, что пятое направление Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах посвящено вопросу обеспечения веротерпимости и межнационального согласия, свидетельствует о том, что Президент и правительство нашей страны уделяет большое внимание общечеловеческим задачам, определенным в международных декларациях.

Мировоззрение толерантности у человека формируется и развивается, прежде всего, в семье, а также в дошкольных учреждениях, школах, лицеях, высших учебных заведениях. Для того чтобы человек глубоко понимал многообразие мира, природы, культур, религий, а вместе с тем и народов, и чтобы все они были достойны уважения, в первую очередь он должен уметь познать свою Родину, ее народ, его язык, религию, вековых традиций и культурной самобытности.Только тогда человек сможет правильно оценить, уважать и ценить другие народы, религии, национальности, культуры. Проводимая работа по обеспечению общественного согласия и солидарности между представителями разных народов, наций и религиозных конфессий в нашей стране, разумные реформы и практические меры по поддержанию мира и стабильности, деятельность национально-культурных центров, родной язык, история нации, уместно информировать студентов и молодежь о проводимой ими широкомасштабной работе по изучению их ценностей и культуры.

Представители разных национальностей, называющие Узбекистан своей Родиной и самоотверженно трудящиеся для ее развития, гордятся расцветом своих культурных ценностей. Многонациональность и поликультурность – наше вечное духовное богатство. Сегодня 60 процентов населения нашей страны составляют молодые люди в возрасте до 30 лет. Неслучайно это исследование проводится среди студентов и молодежи. Потому что именно молодежь будет передавать наше богатое духовное наследие и традиции следующему поколению.

По мнению С.Отамуратова, ученого, занимаюшегося проблемами молодежи, «Сегодня, в условиях глобализации, защита нации становится глобальной проблемой. Потому что этот процесс увеличивает риск присоединения народов (наций) «малых» и «менее развитых стран» к большим и развитым странам и народам (нациям), проживающим в них. В таких условиях наличие собственного государства будет иметь важное значение для защиты стран от этой опасности».

Вопреки мнению аналитиков о том, что процессы глобализации ведут к интеграции наций и в конечном итоге к исчезновению национальности, положение нации не изменилось кардинальным образом даже в XXI веке. Быть нацией остается самой важной законной ценностью в политической жизни нашего времени. Пока нация существует, она испытывает потребность в развитии своей культуры и удовлетворении своих культурных потребностей. Безусловно, культурное развитие и удовлетворение культурных потребностей является одним из условий общественного развития. Сегодня национальный вопрос имеет особое значение не только во внутренней и внешней политике государства, но и во всех сферах жизни общества.

Сегодня в области исследований национальной политики и закрепления межнациональных отношений, в изучении вопросов, связанных с их научным анализом и теоретико-методологичекими основами имеет особое значение научные исследования таких современных философов, политиков, педагогов, культурологов и историков как И.Муминов, Э.Юсупов, К.Хоназаров, И.Эргашев, С.Отамурадов, А.Очилдиев, Н.Маманазаров, С.Сафаев, В.Кучкоров, А.Пулатов, А.Аскаров, И.Жабборов.

В настоящее время в нашей стране издаются множество книг о развитии межэтнических отношений, печатаются монографии современных исследователей. Но особенности новой этнополитической парадигмы, отсутствие научных исследований по воспитанию студенческой

молодежи и молодежи в духе межнационального диалога требуют активизации исследований в этом направлении.

Используемая литература:

1. Отамуратов С. Глобализация и национально-духовная безопасность. – Ташкент: «Узбекистан», 2013. – Б. 77.

2. Валетова Г.В. Формирование культуры международного общения и толерантности будущих специалистов сельского хозяйства: учеб.-метод. пособие для студ. и специалистов сельского хозяйства [Текст]/ Г.В. Валетова, - Работа: Изд-во ИГПИ им. П.П. Ершова, 2008. - 124 с.

3. Карабоев У.Х. Традиционное народное искусство: проблемы возрождения. - Ташкент: «Фан», 1991.

4. Кучкоров В. Национальное самосознание и общественно-политические процессы. - Ташкент: «Академия», 2007.

5. Обращение Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева к Олий Мажлису о важнейших приоритетных задачах развития нашей страны в 2019 году. Халк сузи, 29 декабря 2018 г.

BO‘LAJAK TARJIMON-O‘QITUVCHILARNI TAYYORLASHDA KLASTER TIZIMINING O‘RNI

Xusanov Jamoliddin Shaxobiddin og'li
Gumanitar fanlar fakulteti talabasi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Ilmiy rahbar: **Kadirova Xosiyat Nazarovna**
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

***Annotatsiya*:** maqolada bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni tayyorlashda klaster tizimining o‘rni to‘g‘risida fikr yuritilgan.

Tayanch *tushunchalar*: ta’lim, tarjimon-o‘qituvchi, klaster, tizim, yondashuv, mezon, tajriba, ko‘nikma.

“Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili” davlat dasturining ijrosi jarayonida bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni zamonaviy talablar asosida tayyorlash muhim o‘rin tutadi [1]. Buning uchun o‘qitishning zamonaviy shakllaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Bu o‘rinda e’tiboringizni bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni tayyorlashning klaster tizimi tahliliga tortamiz.

Klaster tizimi mazmuni. Mamlakatimizda Chirchiq davlat pedagogika universitetining tashabbusi bilan o‘qitishning klaster tizimi tarkib topdi [2]. Bunga qadar klaster maxsus metod hisoblanar edi. Shu jihatdan *klaster tizimi* deganda o‘qitish jarayoniga ta’lim beruvchi, ta’lim oluvchi, ta’lim manfaatdorlari va ishlab chiqarish jarayoni vakillarining birgalikdagi ishtiroki nazarda tutiladi. Shu sababli keyingi paytlarda mamlakatimizda klaster tizimi bo‘yicha ilmiy va metodik tadqiqotlarni amalga oshirish ishlariga alohida e’tibor berilmoqda.

Klaster tizimi vositasida o‘qitish jarayonini amalga oshirish eng avvalo amaliy ko‘nikmalarni tarkib toptirishga asosiy e’tibor qaratiladi. Chunki klaster tizimi ishtirokchilari asosiy amaliyotchi mutaxassislar hisoblanadi. Shu jihatdan o‘qitishning klaster tizimini amaliyotdan nazariyaga shaklida tushunish muhim ahamiyatga ega. Bu borada to‘plangan tajribalarni ommalashtirish dolzarb bo‘lib turibdi.

Xorijiy mamlakatlardan Rossiya, Germaniya va Fransiya oliy pedagogik ta’lim muassasalarida klaster tizimidan foydalanish bo‘yicha o‘ziga xos tajriba mavjud [3]. Unga ko‘ra, oliy pedagogik ta’lim jarayonida amaliyotchi mutaxassislar o‘qitish jarayonida faol ishtirok etadi va o‘zlarining tajribasini taqdim qiladi. Buning natijasida bo‘lajak mutaxassislarning klaster tizimi bo‘yicha nazariy va metodik

ko‘nikmalari kutilgan darajada shakllanadi. Bunday tajribadan milliy pedagogik jarayon talabalariga mos ravishda foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Klaster tizimi asosida ta’lim jarayonini tashkil qilish. Oliy pedagogik ta’lim muassasalarida klaster tizimi asosida ta’lim jarayonini tashkil qilish uchun fanlarni aniq, tabiiy va gumanitar tarkiblarga bo‘lish maqadga muvofiq bo‘ladi. Buning uchun oliy pedagogik ta’lim muassasalari mohir amaliy mutaxassislarning ma’lumotlar bankiga ega bo‘lishi taqozo etiladi. Bunda hududlardagi oliy pedagogik ta’lim muassasalarining imkoniyatlaridan oqilona foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Klaster tizimi asosida o‘qitish jarayonini tashkil qilish uchun quyidagi ishlarni amalga oshirish kutilgan samarani beradi:

1) o‘quv fanlarini turkumlashtirish va ularning o‘quv materiallarini amaliyotga yo‘naltirilgan holda tayyorlash;
2) o‘quv jarayoniga amaliyotchi mutaxassislar, psixologlar va ta’limdan manfaatdor ishlab chiqish vakillarining ishtirokini ta’minlash;
3) o‘quv jarayonini amaliyotdan nazariyaga tamoyili asosida amalga oshirish;
4) o‘quv jarayonida talabalarning faolligini tashkil etish;
5) o‘quv materiallarining elektron vriantlarini tayyorlash va ularni talabalarning kompyuter yoki mobil aloqa vositasiga joylashtirish;
6) o‘quv jarayonini amaliy monitoring qilib borish.

Bunday yondashuv bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni amaliy tayyorlash imkoniyatlarini beradi.

Kezi kelganda ta’kidlash lozimki, klaster tizimi asosida bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni tayyorlash bo‘yicha xorijiy tajribalardan foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Masalan, Rossiya Federatsiyasi oliy pedagogik ta’lim muassasalarida bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilari elchixonalarda amaliyot o‘tashi tajribasi mavjud. Bu amaliyot ularning nutqiy ko‘nikmasi, o‘zgalar bilan munosabat kompetensiyasi va mustaqil faoliyat malakasini tarkib toptirishda muhim o‘rin tutadi. Shu sababli bunday tajribalardan mamlakatimiz oliy pedagogik ta’lim muassasalarida foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Chunki bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarning eng avvalo nutqiy ko‘nikmasi va mustaqil faoliyat kompetensiyasini tarkib toptirish muhim amaliy ahamiyatga ega. Bunda klaster tizimining imkoniyatlaridan foydalanish muhim o‘rin tutadi. Bizning yondashuvimizga ko‘ra, klaster tizimi bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni tayyorlashda keng imkoniyatlarni berishi bilan oliy pedagogik ta’lim jarayonini kuchaytiradi, o‘qitishning amaliy xususiyatlarini yuksaltiradi va eng asosiysi talabalarning faolligini tarkib toptiradi.

Klaster tizimining ahamiyati. Bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni tayyorlashda klaster tizimi amaliyotga yo‘naltirilganligi bilan muhim o‘rin tutadi. Shu sababli mamlakatimiz oliy pedagogik ta’lim tizimida amal qilayotgan 4+2 tizimi imkoniyatlaridan foydalanish muhimdir. Bunda haftalik amaliyot davrida bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarning faoliyatini tashkil etish uchun ularning turli tashkilotlarda amaliyot o‘tashiga e’tibor berish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Shu jihatdan bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni tayyorlashda klaster tizimining quyidagi amaliy ahamiyatlarini ta’kidlab o‘tish joiz:

1) bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni amaliy faoliyatga tayyorlash;
2) ingliz tili o‘qituvchilarining tarjimonlik ko‘nikmasini amaliy rivojlantirish;
3) bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarda mustaqil faoliyatga tayyorgarlik ko‘nikmasini tarkib toptirishga erishish;
4) bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni izlanish, oqilona munosabat va mustaqil harakat ko‘nikmalarini kutilgan darajada tarkib toptirish.

Bunday imkoniyatlar bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni tayyorlashda klaster tizimining ahamiyatini belgilaydi. Klaster tizimini tashkil etishda asosiy e’tibor quyidagilarga qaratilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi:

a) mohir ingliz tili o‘qituvchilarini jalb etish;
b) tarjimon mutiaxassislar imkoniyatlaridan foydalanish;
v) talabalarning oliy pedagogik ta’lim muassasasida ingliz tilida so‘zlashuvini tashkil qilish;
g) tarjimonlik ko‘nikmasiga ega talabalarning amaliyotini elchixonalarda tashkil etish;
d) “Talabalar Akademiyasi” tuzilmasi mashg‘ulotlarida klaster ishtirokchilari vositasida bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarining nutqiy malakasini amaliy rivojlantirish.

Mazkur tadbirlar bo‘lajak tarjimon-o‘qituvchilarni klaster tizimi asosida tayyorlash jarayonini kuchaytiradi. Ayniqsa, ta’lim jarayoni qiziqarli, taassurotlarga boy va talabalarning faolligi asosida o‘tilishiga erishiladi.

Shunday qilib klaster tizimi asosida tarjimon-o‘qituvchilarni tayyorlash innovatsion xususiyatga ega texnolgiya ekanligini idrok etish taqozo etiladi. Buning uchun klaster tizimi asosida tarjimon-o‘qituvchilarni tayyorlash metodikasini ishlab chiqish zaruriyat ekanligini eslatib o‘tish lozim.

Adabiyotlar:

1. “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili” davlat dasturi . // www. ziyonet.uz
2. Muxamedov G., Xodjamqulov U. Innovasion pedagogik ta’lim klasteri: ta’rif, tasnif, tavsif. – Chirchiq, 2021

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI TAYYORLASHDA RAQAMLI TA’LIMNING YANGICHA SHAKLI

Tursunbayeva Muqaddasxon Xafiz qizi
Gumanitar fanlar fakulteti talabasi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Ilmiy rahbar: **Kadirova Xosiyat Nazarovna**
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda raqamli ta’limning mobil aloqa vositasi shakli asoslari tahlil qilingan.

Kalit so’zlar: pedagogika, raqamlashtirish, ta’lim, mobil aloqa, vosita, yondashuv, yangi shakl, ko‘nikma, tajriba.

“Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili” davlat dasturida mamlakatimiz ta’lim tizimida o‘qitishning yangi shakllarini joriy etib borish va uning natijalari bo‘yicha monitoring yuritish vazifalari yuritilgan [1]. Shu jihatdan “Raqamli pedagogika” imkoniyatlaridan foydalangan holda bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda ta’limning yangi shakllarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish dolzarb bo‘lib turibdi. Bu o‘rinda ana shunday yangi shakllardan birining tahliliga e’tiboringizni tortamiz.

Mobil aloqa vositasi ta’lim shakli. Raqamli pedagogik ta’lim axborot-kommunikatsion texnik vositalarga asoslanishi va raqamli texnologiyalarga tayanishi bilan keng imkoniyatga ega. Shu jihatdan mobil aloqa vositasiga asoslangan raqamli ta’lim shaklini ishlab chiqish muhim ahamiyatga egadir. Chunki bo‘lajak o‘qituvchilar butun kechayu kunduz davomida mobil aloqa vositasi bilan munosabatda bo‘lishadi. Bu vositasida Internet global jahon tarmog‘i orqali tarqatilayotgan har xil ma’lumotlarga ega bo‘ladi. Shu sababli mazkur aloqa vositasiga tayangan raqamli pedagogik ta’lim shaklini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

Raqamli pedagogik ta’limning mobil aloqa vositasi shakli – bu o‘quv materiallari joylashtirilgan maxsus portalga ega o‘qitish jarayonidir. Bunda quyidagilarni amalga oshirish muhim hisoblanadi:

1) majburiy va tanlov fanlari o‘quv materiallarining elektron shaklini mobil aloqasi vositasida maxsus sayt orqali joylashtirish;
2) o‘quv materiallarida nazariy bilining ixchamligi va topshiriqlar va vazifalarning ko‘p bo‘lishini ta’minlash;
3) o‘qituvchi tomonidan muayyan mavzu bo‘yicha topshiriq berish va uning natijasini baholash blokini joriy etish;
4) bo‘lajak o‘qituvchilarning berilgan topshiriqlar va vazifalarni o‘zlari ma’qul ko‘rgan vaqt rejimi asosida bajarish imkoniyatlariga ega bo‘lishi.

Raqamli pedagogik ta’limning bu shaklida professor-o‘qituvchi o‘zining shaxsiy mobil aloqa vositasi orqali ta’lim jarayonini tashkil qiladi, kuzatadi va uning natijalarini baholaydi. Shu jihatdan

xorijlik pedagog olimlarning “Raqamli pedagogika”da pedagogning ham o‘z vazifalariga ega ekanligi to‘g‘risidagi fikrini unutmaslik lozim [2].

Mobil aloqa vositasi ta’lim shaklini tashkil etish. Oliy pedagogik ta’lim muassasalarida raqamli pedagogik ta’limning mobil aloqa vositasi shaklini tashkil etish imkoniyatlari mavjudligini eslatib o‘tish joiz. Buning uchun quyidagilarni amalga oshirish taqozo etiladi:

1) o‘quv adabiyotlarining materiallarini mobil aloqa vositasi imkoniyatlariga mos holda tayyorlash;
2) oliy pedagogik ta’lim muassasalarining bosh portalida mobil aloqa vositasi ta’lim shaklini tashkil qilish va nazorat qilish ta’minotini yo‘lga qo‘yish;
3) yaratiladigan yangi avlod o‘quv adabiyotlarining mobil aloqa vositasi ta’lim shakli variantlarini ham ishlab chiqish;
4) professor-o‘qituvchilarning mobil aloqa vositasi ta’lim shakli bo‘yicha faolligini oshirish;
5) bo‘lajak o‘qituvchilarning mobil aloqa vositasi ta’lim shakli bo‘yicha ko‘nikmalarini tarkib toptirish va ularni kelgusida ushbu ta’lim shaklidan oqilona foydalanishga tayyorlash.

Bunday yondashuv bo‘lajak o‘qituvchilarni raqamli pedagogik ta’lim imkoniyatlaridan foydalangan holda professionallikni oshirish imkonini beradi.

Mobil aloqa vositasi ta’lim shaklining samaradorligi. Xorijiy mamlakatlarning shunday tajribasi mavjudki, unga ko‘ra, ta’lim oluvchilarning qiziqishlari va ehtiyojlaridan kelib chiqib ta’lim tashkil qilinadi. Shu ma’noda raqamli pedagogik ta’limning ishlab chiqilishi lozim bo‘lgan mobil aloqa vositasi bo‘lajak o‘qituvchilarning ehtiyoji va qiziqishlarini qoniqtirishi bilan muhim ahamiyatga ega. Bu o‘rinda ushbu yangi ta’lim shaklining quyidagi samaralarni berishini ta’kidlab o‘tish lozim:

6) bo‘lajak o‘qituvchilar mobil aloqa vositasi imkoniyatlaridan ta’lim va tarbiya jarayonida foydalanish ko‘nikmasini egallaydi;
7) ta’limning yangi shakliga ega bo‘lish imkoniyatlari paydo bo‘ladi;
8) mobil aloqa vositasidan ta’lim jarayonida foydalanishning tajriba va metodikalari shakllanadi;
9) mobil aloqa vositasi ta’lim shaklining imkoniyatlari asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy bilim va ko‘nikmalarini yangi ma’lumotlar bilan boyitib borish imkoniyatiga ega bo‘linadi;
10) ta’lim jarayonida raqamli texnolgiyalardan foydalanishning pedagogik madaniyati shakllanadi.

Bunday yondashuv raqamli pedagogik ta’limning imkoniyatlaridan foydalangan holda bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy tayyorlashda yangiliklar, yondashuvlar va vositalar ko‘lamini kengaytiradi.

E’tibor berilsa, raqamli pedagogik ta’limning mobil aloqa vositasi shakli o‘zining samaradorligi bilan ahamiyatga egadir. Shu sababli bu o‘rinda ana shu yangi ta’lim shaklini idrok etish va u bo‘yicha metodik ishlanmalarni yaratish dolzarb bo‘lib turganligini eslatib o‘tish joiz.

Kezi kelganda ta’kidlash lozimki, idrok etilayotgan raqamli pedagogik ta’limning mobil aloqa vositasi shakli keng imkoniyatlarni beradi. Sh jihatdan bu yangi ta’lim shaklining quyidagi imkoniyatlarini eslatib o‘tish joiz:

a) bu yangi ta’lim shakli raqamli texnologiya va pedagogik faoliyatni o‘zaro bog‘laydi;
b) bu ta’lim shakli ta’lim oluvchilar faoliyatini o‘zgartiradi va ularning mustaqil ta’lim olish ko‘nikmasini tarkib toptiradi;
v) mazkur ta’lim shaklida pedagog tashkil qiluvchi va ta’lim oluvchi esa tashkil etilgan o‘quv jarayoni vositasida texnik vositalarga asoslangan o‘zlashtirish vazifasini bajaradi;
g) ushbu ta’lim shakli an’anaviy va noan’anaviy ta’lim tajribalaridan uyg‘un foydalangan holda ta’lim berishning mazmunini chuqurlashtiradi.

Mazkur masalalarni idrok etish va ular bo‘yicha oliy pedagogik ta’lim jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy ko‘nikmalarini tarkib toptirish muhim ahamiyatga egadir. Shu ma’noda *raqamli pedagogika* – bu o‘qitishning raqamli texnologiyalariga asoslangan o‘qitish va faoliyatga tayyorlash ta’lim shaklidir, uning turli shakllaridan foydalanish bilan bo‘lajak o‘qituvchilarni mustaqil pedagogik faoliyatga tayyorlash kutilgan samarani beradi.

Shunday qilib raqamli pedagogik ta’limning mobil aloqa vositasi shakli bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy tayyorlashda keng imkoniyatlarni beradi. Buning uchun quyidagilarni amalga oshirish dolzarb ekanligini eslatib o‘tish joiz:

1) raqamli pedagogik ta’limning mobil aloqa vositasi ta’lim shakli asoslarini ishlab chiqish;
2) mobil aloqa vositasi ta’lim shaklidan foydalanish metodikasini yaratish;
3) iqtidorli talabalarni mobil aloqa vositasi ta’lim shakli variantlarini yaratishga jalb qilish;
4) mobil aloqa vositasi ta’lim shaklida ta’lim beruvchi va ta’lim oluvchilarning vazifalari bo‘yicha reglamentni belgilab qo‘yish.

Bunday yondashuv yangi ta’lim shaklidan oqilona foydalanish tajribasini tarkib toptiradi. Shu jihatdan bizning maqsadimiz axborot-kommunikatsion texnik vositalardan ta’limni amalga oshirish jarayonida pedagogik qonuniyatlar asosida foydalanish mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat[3].

Adabiyotlar:

1. “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili” davlat dasturi . // www. Ziyonet.uz
2. Golubinskaya A., Demarova V. Sifrovaya pedagogika. Uchebnaya posobiya. – Nijniy Novgorod, 2021
3. Jabborova O. Individual yondashuv texnologiyasi asosida boshlang‘ich ta’lim menejerlarini tayyorlash metodikasi. – Chirchiq, 2023

“RAQAMLI PEDAGOGIKA” FANINING FILOLOFIYA FANLARI BILAN INTEGRATSIYASI

G'oyibnazarova Mashhura Sobirjon qizi
Gumanitar fanlar fakulteti talabasi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Ilmiy rahbar: **Kadirova Xosiyat Nazarovna**
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: maqolada “Raqamli pedagogika” fani nazariy masalalarining muhim jihatlari to‘g‘risida fikr yuritilgan va individual yondashuvlar bayon qilingan.

Tayanch tushunchalar: pedagogika, raqamlashtirish, nazariya, ta’lim, yondashuv, muammo, yechim, tajriba.

Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida belgilangan sifatli ta’limga erishish vazifalarining ijrosida hozirgi zamon ta’lim jarayoni mazmuni va uni o‘qitish asoslarini takomillashtirish, bu jarayonda innovatsion yondashuvlarga asoslanish muhim ahamiyatga ega [1]. Shu jihatdan bugungi kunda mamlakatimiz ta’lim jarayoniga Pedagogika fanining yangi tarkiblari sifatida yuzaga kelayotgan fanlarni joriy etish tendensiyasi kuzatilmoqda. Bu jarayonda yangi tarkib topayotgan va ta’lim sifatini oshirishga yo‘naltirilgan fanlar bo‘yicha muhim tadqiqot ishlarini amalga oshirish dolzarb bo‘lib turibdi. Mazkur o‘rinda e’tiboringizni ana shunday fanlardan biri “Raqamli pedagogika” fani bo‘lib, uning nazariy masalalari bo‘yicha tahlillarga e’tiboringizni tortamiz.

“Raqamli pedagogika” fani holati. Xorijiy mamlakatlar, jumladan, Rossiya Federatsiyasida XXI asrning boshlaridan boshlab kompyuter kabi axborot kommunikatsion texnologiyalarga asoslangan ishlanmalar, ulardan foydalanish metodikasi va innovatsion texnologiyalarning majmui raqamli pedagogika atamasi nomi bilan yuritila boshlandi [2]. Shu jihatdan “Raqamli pedagogika” fani deganda axborot-kommunikatsion texnologiyalarga asoslangan ta’lim, tarbiya va kasbiy yo‘nlatirish texnologiyalarining majmuini tushunish nazarda tutiladi. Ayni paytda bizning yondashuvimizga ko‘ra, “Raqamli pedagogika” fani o‘zining nazariyasi, didaktikasi va metodologiyasiga ega bo‘lgan yangi fanlardan biri sifatida qabul qilinishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Mamlakatimizda “Raqamli pedagogika” fanining nazariy holati dastlabki bosqichda ekanligini ta’kidlab o‘tish lozim. Unga ko‘ra, kompyuter kabi axborot-kommunikatsion texnologiyalarga asosan

ishlab chiqilgan o‘qitish texnologiyalaridan foydalanish bo‘yicha ta’lim beruvchilarda tushuncha, yondashuv va individual munosabatlar tarkib topgan. Shu sababli ta’lim tizimida mazkur fanning asoslari bo‘lgan nazariy qatlam tarkib topa boshladi. Bunda pedagoglar, informatika mutaxassislari, texnik vositalar bo‘yicha mutaxassislar kabilarning uyg‘un faoliyati tarkib topganlagini eslatib o‘tish joiz. Shu ma’noda “Raqamli pedagogika” fani imkoniyatlaridan ta’lim jarayonida, ilmiy-tadqiqotlar himoyalarida, taqdimotlarda va tarbiyaviy tadbirlarda oqilona foydalanish tajribasi yuzaga keldi. Buning natijasida ushbu fanning hozirgi holati uning nazariy masalalari bo‘yicha tasavvurni berishi mumkinligini eslatib o‘tish joiz.

“Raqamli pedagogika” fani nazariyasi asoslari. Mazkur fanning nazariy asoslarini ishlab chiqish uchun Pedagogika hamda Axborot-kommunikatsion texnologiyalari fanlarining asoslari, qonuniyatlari va metodologiyasiga uyg‘un asoslanish maqsadga muvofiq bo‘ladi [3]. Shu jihatdan bu borada bizning yondashuvimiz quyidagicha:

1) fan nazariyasi pedagogik bilim va texnologik ko‘nikmaning uyg‘unligi, manbalarning bog‘liqligi hamda maqsad-muddaolarning vobastaligiga asoslanishi;

2) fan nazariyasining asosiy manbalarini pedagogik tadqiqotlar va kompyuter, gadjet kabi axborot-kommnikatsion vositalariga asoslangan texnologiyalar mazmuni tashkil qilishi;

3) fan nazariyasining me’yoriy asoslari ta’limga oid me’yoriy-huquqiy hujjatlar va texnik havfsizlik qoidalari talablarining uyg‘unligi;

4) fan nazariyasining didaktikasida axborot-kommunikatsion vositalarga asoslangan texnologiyalardan foydalanishning ta’limiy nazariyasi, o‘qitish vositalari va metodologiyasi birligi mavjudligi;

5) fan nazariyasining metodologiyasida tezkorlik, ijodiylik, mustaqillik, samaradorlik kabi metodlarning ustuvor ekanligi muhim o‘rin tutadi.

Bunday yondashuv asosida mazkur fanning eng muhim nazariy asoslarini belgilab olish va ularni ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo‘linadi.

Kezi kelganda ta’kidlash lozimki, xorijlik pedagog olimlar, jumladan, Rossiya Federatsiyasi pedagoglari “Raqamli pedagogika” fani asoslarida sifatli ta’limga erishish omillarini ko‘radi. Shu sababli mamlakatimizda sifatli ta’limga erishish vazifalari ijrosi jarayonida raqamli pedagogika imkoniyatlari ham tanlanayotganligi muhim ahamiyatga egadir.

“Raqamli pedagogika” fani nazariyasining istiqbolli yo‘nalishlari. Mazkur innovatsion fan asoslarini ishlab chiqishda milliy pedagogik tajribamiz va xorijiy mamlakatlarning an’analarini uyg‘un qabul qilish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Shu jihatdan mazkur masalada bizning yondashuvlarimiz quyidagilardan iborat:

1) Fanning nazariy asoslarini fundamental, ilmiy va amaliy jihatdan tadqiq etishda uning ta’limga sifatiga yo‘naltirilgan vazifalariga asosiy e’tiborni qaratish;

2) fanning nazariy masalalarini istiqbolli o‘rganishda uning texnik imkoniyatlar texnologiyalarga keng asoslanishini hisobga olish;

3) fan nazariy masalalarining istiqbolli tadqiqotlarida texnik vositalar va texnologiyalardan tanqidiy foydalanish metodikasini ishlab chiqish;

4) raqamli o‘qitishning muammolarini o‘rganish va tadqiq etish;

5) mazkur fan bo‘yicha pedagogik va texnologik kompetensiyalarga ega bo‘lgan o‘qituvchilarni tayyorlashning asoslarini tadqiq etish.

Bunday istiqbolldi tadqiqot yo‘nalishlari “Raqamli pedagogika” fanining nazariy asoslarini yaratishda muhim ahamiyatga ega.

“Raqamli pedagogika” fanining nazariy masalalarini tadqiq etish, amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish va maqbul metodlarni yaratish muhimdir. Kezi kelganda ta’kidlash lozimki, raqamli pedagogika asoslaridan bugungi kunda asosan kompyuter axborot-kommunikatsion vositasiga tayangan holda ishlab chiqilgan texnologiyalardan foydalanilayotganligi ustuvor darajada ko‘zga tashlanadi. Ayni paytda, rossiyalik pedagog olim I.V.Sergeyeva to‘g‘ri ta’kidlaganidek, “raqamli pedagogika mashg‘ulotlari onlayn mashg‘ulotlar emas”. Buning ma’nosi shuki, “Raqamli pedagogika” fani mashg‘ulotlarida ta’lim beruvchi va ta’lim oluvchi axborot-kommunikatsion vositalar orqali bevosita muloqotda bo‘ladi.

Shuningdek, mazkur fanning mashg‘ulotlari ko‘p hollarda ta’lim oluvchilarning mustaqil ishlashiga asoslanishini eslatib o‘tish joiz. Misol uchun, ta’lim oluvchi ta’lim beruvchi tomonidan berilgan topshiriqni o‘z vaqti va imkoniyati doirasida bajarib, maxsus portal orqali uzatadi. Ta’lim beruvchi topshiriqning bajarilishini axborot-kommunikatsion texnologiyalar dasturlari asosida baholaydi. Shu sababli keyingi paytlarda butun dunyoda raqamli pedagogika ta’limisha bo‘lgan qiziqish ortib bormoqda.

Bizning yondashuvimizga ko‘ra, “Raqamli pedagogika” fanining nazariy masalalari bo‘yicha ilmiy va metodik jihatdan keng ko‘lamli tadqiqot ishlarini yo‘lga qo‘yish dolzarb bo‘lib turibdi. Chunki bu masalani hal etish ushbu fan bo‘yicha mavjud muammolar yechimini topish va uning istiqbolli yo‘nalishlarini belgilash imkonini beradi. Shu jihatdan *nazariy tadqiqotlar raqamli pedagogika ta’limining eng muhim istiqbolli yo‘nalishlaridan biridir.*

Shunday qilib mamlakatimizda raqamli pedagogika ta’limini amalga oshirish va uning vositasida sifatli ta’limga maqsadli erishish uchun “Raqamli pedagogika” fani nazariyasini ishlab chiqish muhim ahamiyatga egadir.

Adabiyotlar:

1. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. // www.ziyonet.uz
2. Sergeyeva I.V. Sifrovoy pedagog v onlayn obrazovanii. Nauchnыye trudы instituta neprerыvnogo professionalnogo obrazovaniya. 2016; № 6 (6): 117 -122
3. Mardonov Sh.Q. Pedagogika fanidan o‘qitishning elektron-modulli didaktik ta’minotini ishlab chiqish texnologiyasi. – Toshkent, 2021
4. Jabborova O., Umarova Z., Boboxodjayeva L. Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi. – Toshkent, 2021

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA RUS TILI FANINING O’QUVCHILARINING IJODIY KO’NIKMASINI SHAKLLANTIRISH.

Irisboyeva Zebo Muhammad qizi
Gumanitar fanlar fakulteti talabasi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Ilmiy rahbar: **Kadirova Xosiyat Nazarovna**
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: maqolada boshlang’ich sinf o’quvchilarning ijodiy ko’nikmasini raqamli texnologiyalar asosida shakllantirish to’g’risida fikr yuriltilgan.

Kalit so’zlar: ta’lim, boshlang’ich, sinf, o’quvchi,ijodkorlik, ko’nikma, bilim, yondashuv, tajriba.

Yangi O’zbekiston taraqqiyot strategiyasida sifatli ta’lim ko’rsatkichlariga erishish masalasi qo’yilgan.[1]. Shu sababli boshlang’ich ta’lim jarayonini yangi yondashuvlar asosida rivojlantirish dolzarb bo’lib turibdi.Bu o’rinda e’tiboringizni raqamli texnologiyalar asosida boshlang’ich sinf o’quvchilarining ijodiy ko’nikmasini shakllantirish masalasi tahliliga tortamiz.

Ijodiy ko’nikma mazmuni. O’quvchilarning ijodiy ko’nikmasini shakllantirish bugungi kunda muhim masala hisoblanadi. “Ijodiy ko’nikma”-bu o’quvchilarda yangilik yaratish,yangicha fikrlash va yangilikka intilish tuyg’ularini shakllantirishdir[2]. Shu jihatdan ijodiy ko’nikma quyidagi mazmunga ega bo’ladi:

a) boshlang’ich sinf o’quvchilarida yangilik yaratish qiziqishini uyg’otish;
b) boshlang’ich sinf o’quvchilarining tug’ma ijodiy layoqatini rivojlantirish;
c) boshlang’ich sinf o’quvchilarini ijodiy tafakkurini tarkib toptirish.

Boshlang’ich sinf o’quvchilarida yangilikka intilish tabbiy xususiyat hisoblanadi. Shu sababli o’quv fanlarini o’qirtish jarayonida va tarbiyaviy tadbirlarda boshlang’ich sinf o’quvchilarini yangillikka intilish tuyg’usini rivojlantirishga qaratilgan motivatsiyalarini amalga oshirish maqsadga muvofiq bo’ladi. Buning uchun har bir o’quvchiga imkon qadar alohida munosobatda bo’lish kerak.[3].

Abu Ali Ibn Sino “Najot”asarida har bir bolada layoqatlar va qobilyatlar tug’ma bo’lishini asoslab ko’rsatgan.Uning bu yondashuvi jahon Pedagogikasida tan olingan.[4].Shu ma’noda boshlang’ich sinf o’quvchilarida ijodkorlik layoqati tug’ma hisoblanadi.Boshlang’ich ta’lim jarayonida mana shu tug’ma layoqatni rivojlantishiga qaratilgan tadbirlarni amalga oshirish muhimdir.

Kezi kelganda ta’kidlash lozimki,boshlang’ich sinf o’quvchilarida she’r yodlash,biror narsa yozish,rasm chizish,kuylash,matematik masalalarni yechishga qiziqish kabi tug’ma ijodiy layoqatlar mavjud bo’ladi.Shu sababli bunday tug’ma layoqatlarni maqsadli rivojlantirish dolzarb hisoblanadi.

Ijodiy layoqat rivojlanishi natijasida boshlang’ich sinf o’quvchilarida ijodiy tafakkur paydo bo’ladi.Ijodiy tafakkur-bu o’quvchining shaxsiy faolligi,aqliy imkoniyatlari va mustaqil fikrlash ko’nikmalari majmuidir.Ijodiy tafakkur boshlang’ich sinf o’quvchilarida tabbiy va motivatsion ta’sirlar vositasida shakllantirilishi maqsadga muvofiq bo’ladi.

Bizning kuzatishimizga ko’ra,ta’lim oluvchilarning aynan boshlang’ich ta’lim bosqichida ijodiy ko’nikmaning rivojlantirilishi kutilgan samarani beradi shuning uchun o’quvchilarning qiziqishi va layoqat darajasini hisobga olish muhim ahamiyatga ega.Aynan boshlang’ich ta’lim bosqichida o’quchilarning ijodiy xususiyatlari yaqqol namoyon bo’ladi.Ta’limning keyingi bosqichlarida ijodiy layoqatning o’zgarib borishi kuzatiladi.Shu sababli boshlang’ich ta’limda o’quvchilarning ijodiy layoqatini rivojlantirishga e’tibor berish muhim ahamiyatga ega.

Ijodiy ko’nikmani rivojlantirsh asoslari. Boshlang’ich sinf o’quvchilaridan ijod ko’nikmani rivojlantirish uchun axborot-komunikkatsion vositalariga asoslangan texnologiyalarga tayanish kutilgan samarani beradi. Shu sababli boshlang’ich sinf o’quvchilarining ijodiy ko’nikmasini rivojlantish bo’yicha kompyuterli texnologiyani ishlab chiqish dolzarb hisoblanadi. Bizning yondashuvimizga ko’ra, bunday texnologiyani ishlab chiqishda quyidagilarga asoslanish kutilgan samarani beradi:

1) maxsus kompyuterli dastur asosida boshlang’ich sinf o’quvchilarining ijodiy ko’nikmasini rivojlantirishga oid o’quv materilarini tayyorlash;

2) tayyorlangan o’quv materiallarini o’quv fanlari kesimida joylashtirish;

3) yangi avlod darsliklarida boshlang’ich sinf o’quvchilarning ijodiy ko’nikmasini rivojlantirishga yo’naltirilgan topshiriqlarni aks ettirish;

4) har bir o’quvchini o’qituvchilarga biriktirib qo’yish.

Bunday yondashuv boshlang’ich sinf o’quvchilarning ijodiy ko’nikmasini maqsadli rivojlantirish imkoniyatlarini beradi.

Boshlang’ich sinf o’quvchilarning ijodiy layoqatini rivojlantirish uchun eng avvalo quyidagilarga ahamiyat berish kerak:

1. har hir o’quvchining qiziqish darajasini aniqlash va layoqatini tashxis qilish;
2. aniqlash ma’lumotlari asosida o’quvchilarni kichik guruhlarga bo’lish;
3. o’qituvchilarga kichik guruhlarni biriktirish;
4. o’quvchilar kichik guruhlari uchun maxsus mashg’ulotlar tashkil qilish;
5. o’quvchilarga ijodiy layoqat xususiyatlarga mos qo’shimcha adabiyotlarni tavsiya etish;

hududlardagi mahoratli mutaxasislarning maxus amaliy mashg’ulotlarini tashikil etish;

har bir o’quvchining ijodiy ko’nikmasini rivojlantirish jarayonini sinf rahabari tomonidan kuzatib borilishini yo’lga qo’yish.

Bunday yondashuv boshlang’ich sinf o’quvchilarining ijodiy ko’nikmasini shakllantirishda asos bo’ladi.

Boshlang’ich sinf o’quvchilarining ijodiy ko’nikmasini rivojlantirishda o’quv fanlarini turkumlashtirib o’qitish muhim ahamiyatga ega.Shu sababli bugungi kunda amalda bo’lgan o’quv fanlarini turkumlashtirishning quyidagi tizimiga asoslanish maqsadga muvofiq bo’ladi:

a) aniq fanlar turkumi;
b) tabbiy fanlar turkumi;
c) gumanitar fanlar turkumi;

Boshlang’ich sinf o’quvchilarining matematik taffakuri va mantiqiy fikrlash ijodiy ko’nikmasi aniq fanlar turkumini o’qitish vositasida rivojlantirish.Buning uchun o’quvchilarning kichik guruhlari uchun maxsus qo’shimcha mashg’ulotlar tashkil etilishi muhimdir.

Tabbiy fanlar o’qitish vositasida boshlang’ich sinf o’quvchilarining tabbiy-ilmiy va mustaqil fiklash layoqati bo’yicha ijodiy ko’nikmasini rivojlantirish amalga oshiriladi.Bunda tabbiy fanlar to’garaklari imkoniyatlaridan foydalanish kutilgan samarani beradi.

Boshlang’ich sinf o’quvchilarining ijodkorlik va badiiy tafakkur layoqatini rivojlantish asosida gumanitar fanlar o’qitish jarayoniga tayaniladi va bu bilan ularning ijodiy ko’nikmasini rivojlantirish tarkib topadi.Bunda gumanitar fanlar bo’yicha maktab hisobidagi soatlar asosida qo’shimcha mashg’ulotlarni tashkil qilish maqsadga muvofiq boladi.

Ijodiy ko’nikmani shakllantirishning ahamiyati. Boshlang’ich sinf o’quvchilarining ijodiy ko’nikmasini shakllantirish amaliy ahamiyatga ega. Bu ahamiyatning asosiylari quyidagilardan iborat:

boshlang’ich sinf o’quvchilarini ta’limning keyingi bosqichiga yoki turlariga munosib tayyorlash;

boshlang’ich sinf o’quvchilarida ijodiy ko’nikmani shakllantirish bilan ularda bilim olishga qiziqishni rivojlantirish;

boshlang’ich sinf o’quvchilarni mustaqil shaxs sifatida voyaga yetkazishga erishish.

Shu sababli boshlang’ich ta’limda o’quvchilarning ijodiy ko’nikmasini shakllantirish dolzarb hisoblanadi. Bu borada milliy pedagogik tajribaga tayanish muhim ahamiyatga ega.

Shunday qilib raqamli texnologiya asosida boshlang’ich sinf o’quvchilarining ijodiy ko’nikmasini rivojlantirish asoslari muhim xususiyatlarga egaligi bilan diqqatni tortadi.Bu borada maxsus ilmiy tadqiqotlar va ishlanmalar yaratish dolzarb bo’lib turibdi.

Adabiyotlar.

1. Yangi O’zbekiston taraqiyyot strategoyasi.//www.ziyonet.uz.

RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA FILOLOFIYA FANINING TRANSFORMATSIYASI

Olimova Gulshoda Bayramali qizi
Gumanitar fanlar fakulteti talabasi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Ilmiy rahbar: **Kadirova Xosiyat Nazarovna**
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: maqolada raqamlashtirish sharoitida ta'lim sohasidagi mavjud tendentsiyalar tahlili keltirilgan. Hozirgi zamonaviy iqtisodiy va texnologik sharoitlarda asosiy kompetensiyalarni o‘zlashtirishga yangi zamonaviy yondashuvlar talab etilmoqda. Bu esa barcha darajadagi yuqori sifatli ta’lim tizimini barpo etish, jumladan, iqtidorli yoshlarni qo‘llab-quvvatlash, raqamli iqtisodiyotning yangi talablariga javob beradigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Kalit so‘zlar: raqamlashtirish, ta’lim, transformatsiya, onlayn masofaviy ta’lim, sanoat inqilobi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari

Ta’limni raqamlashtirish va onlayn masofaviy ta’lim bir xil narsa emasligi ilmiy manba va matbuotda ko‘p bora ta’kidlangan. "Raqamlilashtirish" tushunchasi ancha kengroqdir. Bu masofadan turib ham, to‘g‘ridan-to‘g‘ri maktab yoki universitetda ham elektron ta’lim uchun turli dasturlar, ilovalar va boshqa raqamli resurslardan foydalanishni bildiradi (masalan, kompyuter yoki planshetda sinfda ba’zi topshiriqlar bajarilganda).

Bundan tashqari, raqamlashtirish nafaqat ta'lim, balki tashkiliy jarayonlarga ham ta'sir qiladi. Misol uchun, xuddi shu elektron gazeta va jurnallar, shuningdek, o‘qituvchiga qo‘ng‘iroq qilish yoki shaxsan maktabga kelish o‘rniga elektron pochta orqali yozish imkoniyati - bu raqamlashtirish.

Ta'limni raqamlashtirish ayniqsa korona pandemiyasi boshlanishi bilan yaqqol namoyon bo‘ldi. Maktablar va universitetlar Internetga o‘tishga majbur bo‘ldi va bu barchaga – o‘quvchilar va ularning ota-onalariga, o‘qituvchilariga, talabalar va universitet professorlariga ta’sir qildi[1].

Aslida, raqamli jarayonlar ancha oldin boshlangan. Ta’limda raqamli axborot vositalaridan foydalanish global hodisadir. Ushbu hodisaning ko‘lami raqamli ta'lim texnologiyalari bozori (EdTech deb ataladi) hajmida aks etadi, Jahon iqtisodiy forumi 2025 yilga borib 342 milliard dollarga etadi. O‘tgan yili birgina Coursera platformasida 100 million talaba onlayn tahsil oldi.

O‘zbekistonda ta’limni raqamlashtirish bir necha bosqichlarni bosib o‘tdi. Har birida bu atama turli jarayonlarni anglatishini kuzatishimiz mumkin:

90-yillarning o‘rtalarida raqamlashtirishning birinchi to‘lqini kompyuter savodxonligini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, maktablar va universitetlarda birinchi kompyuter sinflarining paydo bo‘lishini o‘z ichiga oladi.

Ikkinchi bosqichda, 2000-yillarning o‘rtalaridan boshlab, ular o‘quv jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish haqida gapira boshladilar - raqamli qurilmalar va formatlar nafaqat informatika darslarida qo‘llanila boshlandi.

Uchinchi – zamonaviy bosqichda, taxminan, 2019-yildan boshlab, biz raqamli transformatsiya – ta’limning barcha jarayonlarida raqamli texnologiyalardan foydalanish haqida bormoqda.

Ta'limning raqamli transformatsiyasi jarayonida hamma narsa yangilanadi:

rejalashtirilgan ta'lim natijalari va ta'lim mazmuni - zero, insonlar hayotda raqamli kompetensiyalarga qanchalik ko‘p ehtiyoj sezsa bo‘ladi (masalan, davlat organlari bilan deyarli barcha o‘zaro aloqalar endilikda elektron “Yagona darcha” orqali, banklar bilan esa raqamli ilovalar orqali amalga oshiriladi; ko‘pchilikning ishi endi raqamli texnologiyalarsiz tasavvur qilish mumkin emas). Bu esa maktabda bolalarni raqamli texnologiyalardan to‘g‘ri foydalanishga o‘rgatish muhimligini anglatadi;

pedagogik usullar va o‘qitish texnologiyalari, chunki raqamli muhitdagi darslar an'anaviy sinf sinflaridan ko‘p jihatdan farq qiladi (hatto raqamli didaktika tushunchasi paydo bo‘ldi);

ta'lim ishlarini tashkil etish, uning uchun vositalar (texnik vositalar) va bu jarayonni boshqarish.

Keling, butun dunyoda ta'limga yondashuvlarni bunday keng ko‘lamli qayta loyihalash nima uchun zarur bo‘lib qolganini, shuningdek, uning ijobiy va salbiy tomonlarini aniqlashga harakat qilaylik.

Nima uchun raqamli texnologiyalar ta'limga joriy etilmoqda

Ko‘pgina ekspertlar bizning asrimizda ta'limni raqamlashtirishsiz amalga oshirib bo‘lmaydi degan fikrga qo‘shiladilar. Raqamli Internet muhiti hayotimizning ajralmas qismiga aylanib, ko‘plab jarayonlarni osonlashtirgani uchun.

Biz boshqa dunyoda yashashni boshladik! Raqamli endi kelajak emas, balki muqarrar haqiqat va unga alternativa yo‘q, shuning uchun universitetlarni qayta qurish va raqamli etuklikka erishish kerak. Ta'limning kunduzgi formati o‘zgartirilmoqda, talaba va o‘qituvchi o‘rtasidagi masofaviy aloqaning ba'zi elementlari abadiy qoladi.

Muntazam jarayonlarni avtomatlashtirishga, sinf darslari va uy vazifalarini diversifikatsiya qilishga yordam beruvchi raqamli yechimlar va vositalar. Boshqacha qilib aytganda, raqamli vositalardan foydalanish moda masalasi emas, balki shoshilinch zaruratdir.

XV asrda matbaa ixtirosi ta’lim sohasiga ta’sir qilganidek (bundan oldin qo‘lda yozilgan kitoblarning qimmatligi tufayli jonli ma’ruzalar bilim olish va tarqatishning eng keng tarqalgan usuli edi), ta’lim va raqamli texnologiyalar ham o‘zgarmoqda. Va o‘sha paytda yangi imkoniyatlar va yangi vositalar paydo bo‘lishi haqida bo‘lgani kabi, hozir ham shunday.

Bir paytlar odamlar faqat qo‘lda yozishgan, keyin yozuv mashinkalari, keyin matnli dasturlarga ega kompyuterlar paydo bo‘ldi. Bir vaqtlar uzoq masofada joylashgan boshqa odam bilan faqat harflar orqali biror narsani muhokama qilish mumkin edi, keyin telegraf va telefon paydo bo‘ldi, keyin esa ko‘p imkoniyatlarga ega Internet.

Bularning barchasi asosan sanoat inqiloblari konsepsiyasiga mos keladi. Birinchi sanoat inqilobi bug‘ dvigatelining ixtiro qilinishi bilan sodir bo‘ldi, bu ishlab chiqarishni mexanizatsiyalash va temir yo‘l transportini rivojlantirishga turtki bo‘ldi, bu esa o‘z navbatida 18-asr oxirida zavod va fabrikalarning tez o‘sishiga olib keldi.

19-asr oxiri va 20-asr boshlarida ikkinchi sanoat inqilobining texnik sababi elektr energiyasi va ichki yonuv dvigatelining ixtirosi edi. Yangi ishlab chiqarish texnologiyalari paydo bo‘ldi, telegraf va telefon,

avtomobillar, chekka hududlardagi odamlar tezda xabar almashish imkoniyatiga ega bo‘ldilar, shaharlar o‘rtasidagi harakat tezlashdi.

Nihoyat, raqamli texnologiyalar paydo bo‘lgan va elektronika, telekommunikatsiya va shaxsiy kompyuterlarning tarqalishi boshlangan yigirmanchi asrning ikkinchi yarmi odatda uchinchi sanoat inqilobi deb ataladi[2].

Internetning rivojlanishi yangi sanoat inqilobining boshlanishi - to‘rtinchisi deb ishoniladi. Sun’iy intellekt, neyron tarmoqlar, kengaytirilgan reallik, narsalar interneti va boshqalarga asoslangan texnologiyalar rivojlanishi kutilmoqda.

Bu inqiloblarning barchasi u yoki bu darajada ta’lim jarayonlariga ta’sir qildi. Agar sodir bo‘lgan texnologik o‘zgarishlarga qaramay, maktab va universitetlarda darslar hali ham kerosin lampalari ostida o‘tkazilsa va talabalar siyohga botirilgan qalam bilan yozishsa, juda g‘alati bo‘lar edi. Xuddi shunday, endi raqamli texnologiyalar imkoniyatlaridan voz kechish ham g‘ayritabiiy bo‘lar edi.

Maktab va universitet qanchalik konservativ bo‘lmasin, jamiyatga mos kelishi kerak. Maktab bitiruvchisi va ayniqsa, universitet bitiruvchisi zamonaviy dunyoda hayotga tayyor bo‘lishi kerak, chunki raqamli texnologiyalar endi hayot va faoliyatning barcha sohalarida mustahkam o‘rnashib oldi[3].

Boshqa tomondan, boshlang‘ich maktabda (va hatto bolalar bog‘chasida) o‘quvchilar allaqachon raqamli texnologiyalar bilan tanish. “Raqamli aborigen” va oldingi avlodlar o‘rtasidagi farqlar, umuman olganda, juda bo‘rttirilgan bo‘lsa ham (masalan, butun dunyo bo‘ylab universitet talabalari hali ham elektron kitoblardan ko‘ra qog‘oz kitoblarni afzal ko‘rishadi), haqiqat shundaki, har bir yangi avlod tobora ko‘proq raqamli muhit bilimiga singib bormoqda. Ta'lim tizimlari esa allaqachon talabalarning kundalik odatlariga moslashishi kerak, zero bu odatlarning aksariyati raqamli.

Ammo ta’limni raqamlashtirish elektron vositalar butun ta’lim muhitini, ayniqsa, o‘qituvchilarni almashtiradi, degani emas. Tadqiqot natijalari bunga qarshi dalolat beradi - o‘rganish oflayn va qisman onlayn rejimda o‘tkaziladigan formatlar, qoida tariqasida, to‘liq masofaviy ta'limdan ham, zamonaviy raqamli vositalardan butunlay voz kechishdan ko‘ra samaraliroqdir. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, sifatli ta'lim doimo o‘qituvchi va kursdoshlar bilan o‘zaro munosabatlarning jonli tajribasini o‘z ichiga oladi - ham hech qanday fikr-mulohazasiz onlayn kurs va zerikarli ma'ruzadan keyin hech kim savol bermaydi.

Raqamlashtirish ta’limda qanday foyda keltirishi mumkin?

Bugungi kunda ta’limda raqamli texnologiyalarning samaradorligi kamida quyidagi asosiy yo‘nalishlarda tasdiqlangan:

Boshqa barcha sohalarda bo‘lgani kabi ta’lim sohasida ham raqamlashtirish tashkiliy vazifalarni soddalashtiradi. Maktabning elektron kundaligida ma'lumotlarni yozib olish va uzatish (masalan, o‘qituvchidan talabaning ota-onasiga va aksincha) qulayroqdir va universitetlar uchun zamonaviy vositalar minglab talabalarning har biri uchun individual jadval yaratishga imkon beradi (shuningdek, uning shaxsiy tanlovini ham hisobga oling).

Raqamlashtirish maktab o‘quvchilari va talabalar uchun ta’limni yanada qulay qiladi. Shunday qilib, gibrid o‘qitish imkoniyatlari, ba'zi talabalar o‘qituvchi bilan sinfda bo‘lsa va ba'zilari uydan masofadan bog‘langanda, maktab o‘quvchilari va talabalarga jismoniy jihatdan qatnasha olmaganlarida (masalan, kasallik tufayli) darslarni qoldirmaslikka imkon beradi. Raqamli texnologiyalar odatiy sinf formati bilan bir qatorda qo‘llanilganda aralash ta’lim imkoniyati o‘rganishni individuallashtirishga yordam beradi: ko‘proq qobiliyatli o‘quvchilarga murakkabroq mavzular va mashg‘ulotlar beriladi, zaif o‘quvchilarga esa ular uchun eng qiyin mavzular ustida ishlashga yordam beradi. . To‘liq onlayn dasturlar bilan siz jismoniy jihatdan istalgan joydan o‘rganishingiz va imtihon topshirishingiz mumkin.

Onlayn odatdagi formatga qaraganda ancha kengroq ta'lim mazmuniga kirish imkonini beradi. Dunyoning yetakchi universitetlarining ommaviy kurslarini o‘tkazadigan yirik onlayn platformalar (Coursera va boshqa shunga o‘xshash loyihalar) dunyoning istalgan burchagidan kelgan odamga, masalan, Garvard yoki Moskva davlat universitetidan ma'ruzalarni tinglash imkonini beradi. Bunday platformalar paydo bo‘lgunga qadar faqat tegishli universitetlar talabalari bunday imkoniyatga ega edi, lekin hamma ham u yerga o‘qishga kirish imkoniga ega emas. Hozirgi kunda turli universitetlar o‘z dasturlariga boshqa yetakchi universitetlarning tayyor ma'ruza kurslarini kiritishlari mumkin[4].

Internetdagi ta'lim mazmunining xilma-xilligi onlayn kurslar bilan tugamaydi. Mavzu noaniq bo‘lib qolsa, maktab o‘quvchilari uchun ham, talabalar uchun ham boshqa o‘qituvchining tushuntirishini ko‘rish yoki o‘qish, shuningdek, turli mashqlar, masala va misollar yordamida bilimlarni mashq qilish foydalidir. Raqamli echimlar har bir talaba uchun alohida ko‘plab yangi, takrorlanmaydigan vazifalarni yaratishga imkon beradi[5].

Virtual muhit xavfsiz muhitda haqiqiy hayot ko‘nikmalarini mashq qilish imkonini beradi. Agar biror narsani darhol "hayotdagidek" qilish xavfli, imkonsiz yoki juda qimmat bo‘lsa (masalan, siz darhol shifokor talabasini haqiqiy bemor bilan operatsiya stoliga qo‘ya olmaysiz va siz darhol talaba uchuvchini qo‘yolmaysiz. haqiqiy samolyot boshqaruvida), keyin VR texnologiyalari kelishiga yordam beradi.

Raqamli muhitda o‘rganish ma'lumotlarni to‘plash va keyinchalik ta'lim jarayonini yaxshilash uchun ularni tahlil qilish imkonini beradi. O‘rganish analitikasi nafaqat keng ko‘lamli ta'lim tizimlarida boshqaruv vositasi, balki bir nechta sinflar bilan ishlaydigan o‘qituvchi uchun ham foydali bo‘lishi mumkin. Maxsus onlayn test o‘qituvchilarga o‘z sinfidagi qiyinchiliklarini yoki aksincha, ilgari ko‘rmagan muvaffaqiyatlarini ko‘rishga imkon berganiga misollar mavjud. Bu ma'noda texnologiya xolisdir. Va, masalan, oliy ta'limda, katta ma'lumotlar talabalarni haydab chiqarish ehtimolini baholashga yordam beradi va hozirgi abituriyentlarning kelajakda qanday o‘qishini bashorat qiladi.

Muxtasar qilib aytganda, raqamlashtirish o‘qituvchi va u bilan jonli muloqotda bo‘lgan an'anaviy ta'lim formatini almashtirmaydi. Bu, bir tomondan, an'anaviy formatga muqobil bo‘lsa, ikkinchi tomondan, uni qo‘llab-quvvatlash, yangi qulay vositalar.

PEDAGOGIK MUAMMOLARNI BARTARAF ETISH USULLARI

Bo'riyev Sardor Murotjon o'g'li
Gumanitar fanlar fakulteti talabasi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Ilmiy rahbar: **Kadirova Xosiyat Nazarovna**
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: maqolada ta’lim jarayonida pedagogik konfliktlarni bartaraf etishda “Raqamli pedagogika” imkoniyatlaridan foydalanish to‘g‘risida fikr yuritilgan.

Tayanch tushunchalar: pedagogika, konflikt, ta’lim, raqamlashtirish, imkoniyat, yondashuv, ko‘nikma.

Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida 2026 yilga qadar mamlakatimizda sifqatli ta’lim ko‘rsatkichlariga erishish vazifalari qo‘yilgan [1]. Ta’lim sifatiga erishish uchun bu jarayondagi muammolarni aniqlash va o‘z vaqtida hal etib borish muhim o‘rin tutadi. Shu jihatdan pedagogik konfliktlarni bartaraf etish ta’lim sifatiga erishishning muhim omillaridan biridir [2]. Bu o‘rinda e’tiboringizni raqamli pedagogik ta’limning pedagogik konfliktlarni bartaraf etishdagi imkoniyatlari masalalasi tahliliga tortamiz.

Pedagogik konfliktlar xususiyatlari. Ta’lim jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchi, o‘quvchilararo va o‘quvchi hamda ota-onalar o‘rtasida muddatli kelishmovchiliklar yoki o‘zaro tushunmovchiliklar muntazam ro‘y berib turadi. Ana shu holat pedagogik konfliktlar sifatida qabul qilinadi. Shu jihatdan pedagogik konfliktlarning quyidagi xususiyatlarini idrok etish taqoza etiladi:

1) ta’lim jarayoni “tirik organizm” bo‘lganligi uchun pedagogik konfliktlar tabiiy hodisa hisoblanadi;

2) pedagogik konfliktlar ta’lim jarayoniga nafaqat salbiy, ba’zan maxsus tadbirlarni amalga oshirish zaruriyatini paydo qilishi bilan ijobiy xususiyatga ega bo‘ladi;

3) ta’lim jarayonida ro‘y beradigan pedagogik konfliktlar muddatli, uni hal etish mumkinligi va keskinlikdan xoli komponentlarga asoslanadi;

4) pedagogik konfliktlarni turli vositalar yordamida hal etish imkoniyati mavjud.

Pedagogik konfliktlarga xos bo‘lgan bu xususiyatlar ularni hal etish jarayonida turli shakllar va vositalarga asoslanishini taqoza etadi. Shu jihatdan raqamli pedagogik ta’limga asoslangan “Raqamli pedagogika” imkoniyatlaridan foydalangan holda ta’lim jarayonidagi pedagogik konfliktlarni bartaraf etish muhim ahamiyatga egadir.

“Raqamli pedagogika”ning pedagogik konfliktlarni hal etishdagi o‘rni. Raqamli pedagogik ta’lim jarayonida ta’lim beruvchilar va ta’lim oluvchilar keng imkoniyatlarga ega bo‘lishadi. Chunki kompyuter kabi axborot-kommunikasion texnik vositalarga asoslangan ta’lim ta’lim oluvchilarning qiziqish va layoqatlarini ro‘yobga chiqarishga ustuvor darajada ahamiyat beradi[3]. Shu jihatdan “Raqamli pedagogika”ning pedagogik konfliktlarni hal etishdagi quyidagi imkoniyatlarini ta’kidlab o‘tish joiz:

1) raqamli pedagogik ta’lim axborot-kommunikasion texnik vositalarga tayanganligi uchun uning ta’lim muammolarini hal etishdagi virtual imkoniyati mavjud;

2) raqamli texnologiyaga asoslangan ta’lim jarayonida ta’lim oluvchilar asosan mustaqvil ishlanganligi uchun pedagogik konfliktogenlar ko‘lami kamayadi;

3) raqamli pedagogik ta’lim ta’lim oluvchilarni o‘ziga jalb etuvchanligi bilan ularda o‘zining o‘zligini anglash va mustaqillikka intilish ko‘nikmalarini tarkib toptiradi, bunday ko‘nikmalar pedagogik konfliktlarning paydo bo‘lishiga ta’sir ko‘rsatadi;

4) ta’lim oluvchilarning ta’lim beruvchilarga nisbatan munosabatlarida ishonchlilik paydo bo‘lishi raqamli pedagogik ta’limning keng imkoniyati bo‘lib, u pedagogik konfliktogenlarni bartaraf etadi;

5) raqamli pedagogik ta’lim o‘zgalardan yordam olish xususiyatiga ega va shu sababli ta’lim oluvchilar o‘zaro munosabatlarda ijobiylikka amal qilishga intiladi.

“Raqamli pedagogika”ning bunday imkoniyatlaridan foydalangan holda pedagogik konfliktlarni bartaraf etish muhim ahamiyatga ega. Shuni alohida ta’kidlash lozimki, raqamlai pedagogik ta’lim ta’lim oluvchiga erkinlik berish xususiyati bilan pedagogik konfliktlarni bartaraf etishda ta’lim oluvchining o‘zini faollashtirishga asoslanadi. Buning ma’nosi shuki, konfliktga kirishgan ta’lim oluvchilarning o‘zlari uni bartaraf etish tashabbuskori bo‘ladi.

“Raqamli pedagogika” imkoniyatlaridan foydalanishni tashkil qilish. Ta’lim jarayonida yuzaga keladigan pel\dagogik konfliktlarni bartaraf etishda raqamli pedagogik ta’lim imkoniyatlaridan foydalanish metodikasini ishlab chiqish dolzarb bo‘lib turibdi. Buning uchun quyidagilarning amalga oshirilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi:

1) kompyuterli dasturga asoslangan pedagogik konfliktlarni bartaraf etish metodikasini ishlab chiqish;

2) masofadan turib pedagogik konfliktlarni bartaraf etishning kompyuterli texnologiyasini yaratish va joriy etish;

3) oliy pedagogik ta’limning mutaxassislik va tanlov fanlarini pedagogik konfliktlarni “Raqamli pedagogika” imkoniyatlaridan foydalangan holda bartaraf etish mavzusi va o‘quv materiallari bilan boyitish;

4) oliy pedagogik ta’lim jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarni raqamli pedagogik ta’lim metodlari asosida pedagogik konfliktlarni bartaraf etish bilan qurollantirish;

5) oliy pedagogik ta’lim muassasalarining “Talabalar akademiyasi” tuzilmasida pedagogik konfliktlarni raqamli pedagogik ta’lim imkoniyatlaridan foydalanib bartaraf etish bo‘yicha treninglar o‘tkazish.

Bunday yondashuv ta’lim jarayonida pedagogik konfliktlarni “Raqamli pedagogika” imkoniyatlaridan foydaloangan holda metodik jihatdan to‘ri bartaraf etish imkoniyatlarini beradi.

“Raqamli pedagogika” nisbatan nazariy, metodik va amaliy jihatdan yangi fan sifatida tarkib topayotgan hodisadir. Shu sababli bu jarayonda pedagogik konfliktlar muammosi bo‘yicha ham yondashuvlarning ifodalanishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Kezi kelganda ta’kidlash lozimki, “Raqamli pedagogika” metodologiyasi asosida pedagogik konfliktlar kabi ta’lim muammolarini o‘rganib borish muhim ahamiyatga egadir. Shu sababli bu borada o‘ziga xos yondashuvlar va metodlarni ishlab chiqish dolzarb bo‘lib turganligini eslatib o‘tish lozim.

Shunday qilib “Raqamli pedagogika” imkoniyatlaridan foydalangan holda pedagogik konfliktlarni bartaraf etish o‘ziga xos yangi yo‘nalishlardan biridir. Mazkur yangi yo‘nalish bo‘yicha ilmiy, metodik va

amaliy ishlanmalarni yaratish taqoza etiladi hamda bu “Raqamli pedagogika”ning *istiqbolli yo‘nalishlaridan* biridir.

Adabiyotlar:

1. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. // www.ziyonet.uz
2. Robertson S.A. The teaching of English in schools which study no foreign language. The journal of education. 1907.
3. World economic forum. New vision for education: Unlocking the potential of technology. Vancouver, BC: British Columbia teachers federation, 2015

АКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Уринбаева Нафиса Бахтиёт кизи
Студентка факультета Гуманитарных наук

Научный руководитель: **Кадирова Х.Н.**
Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация: Статья содержит теоретический и практический материал и методический инструментарий, который можно использовать на уроках русского языка и литературы и во внеурочной деятельности.

Ключевые слова: творческое мышление, совокупность методов и приемов, рефлексивная деятельность, технология творческого письма.

Активные методы обучения – совокупность методов и приемов, направленные на развитие у обучающихся творческого мышления и активизирующие познавательную деятельность творческого характера, на тесную связь теории с практикой, развивающую рефлексивную сферу мышления… (Из «Психолого-педагогического словаря»). В современной педагогике применяются разные образовательные технологии, эффективно используемые в разных предметных областях. Некоторые активные методы, которые «помогают» учителю сделать урок творческим, интересным будут представлены в данной статье.

На уроках русского языка и литературы в 5 классе можно использовать метод «Артикуляционные разминки». Цели такой разминки – это и знакомство (или повторение) с новой скороговоркой, прибауткой, небылицей; учимся четко произносить определенные звуки и звукосочетания (как индивидуально, так и коллективно).

Например,

Стоит стопочка на окошечке, ни подъявлена, ни выявлена;

Пошел хват подъявить, подъявил и выявил.

«Рабочие» звуки пара по глухости-звонкости (д)-(т), пара по твердостимягкости (в)-(в*), звонкий (й).

Или,

Летят три пичужки, через три пустых избушки. «Рабочие» звуки (з)-(с), (ш). Можно связать с темой урока «Символика волшебной сказки».

– Как вы думаете, почему мы сегодня работаем именно с этой скороговоркой? Как она связана с темой урока? (В волшебной сказке существует магическое число «три». Многие события происходят по три раза; у героев по три попытки и в скороговорке встречается число «три»).

На уроках литературы в 5 – 7 классах хорошо «работает» метод под названием «Недавно я прочитал…». Цель – побудить к чтению, рассказать, написать о любимых книгах, каждый делится своим « книжным» открытием. Активизирует мыслительную деятельность детей (на любом уроке)

приём «В гостях у Мнемозины» (Мнемозина – в греческой мифологии богиня памяти). Это метод последовательной «долгосрочной» работы над развитием памяти, в котором можно выделить некоторые приемы: визуализация (зрительное представление описанного в тексте), ритмическое скандирование и коллективное проговаривание (от урока к уроку проговариваем что-либо сложное: новые термины, понятия). В технологии формирующего оценивания представлен прием «Верные – неверные утверждения» или «Согласен – не согласен». Можно проводить каждый урок, времени тратится мало, продуктивность высокая, обучающимся интересно работать, оценить свою деятельность на уроке. На уроке литературы в 8 классе после прочтения повести «Бедные люди» Ф.М. Достоевского: приём «Согласен – не согласен»:

1. Произведение «Бедные люди» эпистолярного жанра (да).
2. В произведении прослеживаются гоголевские традиции (да).
3. Ф.М. Достоевский в своём произведении устами героя ведет полемику с повестью Н.В. Гоголя «Шинель» (да).
4. Повесть «Бедные люди» написана о московских нищих кварталах (нет).
5. Главные герои продолжают в литературе тему «маленького человека» (да).
6. Переписка в повести происходит между Варенькой и Быковым (нет).
7. Главный герой повести – человек мечтательный и робкий (да).

Вывешиваются правильные ответы, критерии оценивания, по которым обучающиеся проверяют свои знания и ставят оценки.

На уроках литературы в старших классах целесообразна, с моей точки зрения, технология творческого письма, а это весьма важно для подготовки к написанию сочинения. При изучении романа «Обломов», на одном из уроков «Обломов – главный герой романа: его сущность, характер, судьба» одна из целей: определить воспитывающее значение особенностей характера главного героя в общефилософском контексте. Обращаем внимание на эпиграф, выделяем ключевые слова: «Мне давно совестно жить на свете, все знаю, все понимаю, но силы и воли нет». Отвечаем на вопрос, как вы понимаете эпиграф, объясните? Какую особенность характера вы бы отметили? Запишите в тетрадь. (Отмечают, записывают слово «лень»). Дайте развернутое определение выражению «русская лень». Зачитывают по желанию. Составляем сочинение-коллаж. (Из работ десятиклассников).

Что такое «русская лень».

На мой взгляд, русская лень – нечто большее, чем просто лень – это психологический признак русской ментальности, выработанный за долгие годы эволюции механизма интуитивного распознания бессмысленности выполняемой работы. Ленивые люди не хотят себя развивать, так как им это неинтересно, и они не хотят себя ничем утруждать.

Русская лень – это откладывание каких-либо дел на «потом», она исходит из души русского человека. Но до крайности русский человек не доходит никогда, он знает, когда нужно проявить характер, и не обязательно он лежит и ничего не делает. Хотя нет ничего приятнее, чем лежать, не думая о времени, о заботах, просто находясь с самим собой. Человеку с русской ленью трудно делать какую-либо работу, вкладывать в неё себя, максимально стараясь. Возможно, это происходит из-за того, что он видел « родительскую лень». Лень можно сравнить с плотом, который неспешно плывет по течению и мешает человеку жить, лень – это сладкий сон, это пропасть, из которой не так легко выбраться. Хотя и произносится слово «лень» мягко, даже «размылисто», оно гадкое и липкое.

Но русская лень – это всё-таки национальная черта каждого русского человека, это стереотип, причем зарубежный и исторически сложившийся. А если заглянуть глубже, это барьер мешающий развитию человека как духовно, так и физически. Страшно подумать, что было бы со страной и миром в целом, если бы каждый из нас не боролся с собственной ленью. Возможно, русской лени способствовала и русская природа, которая так и манит своим спокойствием, так и просит остановиться и прилечь с травинкой в зубах, когда солнце прячется за горизонт и лениво обволакивает небо алым закатом, а прохладный ветерок навевает тишину и умиротворение… Лень

может быть и плюсом, ведь ленивый человек не станет выполнять бессмысленную работу. Если ты чего-то не хочешь делать – значит не делай. А вообще в каждом из нас живет Обломов!

Читаем на следующий урок сочинение в классе, обсуждаем и приходим к выводу, что перед нами роман-размышление о русском характере, о России, о судьбе. Один из этапов подготовки к сочинению прошел успешно.

Литература:

1. Петров А.А. (2010) Русский язык и литература. Конференция, 7(8), 19-22.
2. Русский язык и литература, 10-класс, Россия. 2017.
3. Коджаспирова Г.М. Педагогический словарь / Г.М. Коджаспирова, А.Ю. Коджаспиров. – М.: Академия, 2000. – 176 с.
4. Рабочая программа внеурочной деятельности по литературе и историческому краеведению. 5 – 8 классы / Сост. Т.Н. Трунцева. – М.: ВАКО, 2014. – 32 с.
5. Гончаров И.А. Обломов. – М.: АСТ, 2015. – 640 с.

ИСКУССТВО КАК КУЛЬТУРНОЕ ЯДРО В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ УЗБЕКИСТАНА

Абдукаххоров Улугбек Хусан ушли
Студент факультета Гуманитарных наук

Научный руководитель: **Кадирова Х.Н.**
Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация: в статье рассматривается влияние видов искусства на предметные дисциплины в общеобразовательных школах и их незаменимая роль в формирование личности каждого школьника. Также, если исходить что, искусство является одним из сильнейших инструментов, у которого базовое, основное влияния на сознание школьников, открытие в них творческого начала при получении знании, то необходимо будет сконцентрировать искусство в единое ядро и тем самым способствовать тому, чтобы оно имело возможность благотворно влиять на качества получаемых в школе знании.

Ключевые слова: Тема искусства, морально-этический план, кризисное состояние, модернизация, интеллектуальные игры

Цели. Проанализировать и выявить насколько искусство в предметах рисования и музыки может притягивать в целях улучшения качества освоения других предметов. Сли рассматривать искусство как притягательную силу, то насколько оно способствует творческому подходу учащихся к другим дисциплинам.

Методология. Во первых необходимость поднять престиж предметов искусства среди других школьных дисциплин, важнейшая задача для каждого педагога, даже для педагогов других предметов. Для сосредоточения внимания педагогов на предметах искусства, нужно будет использовать методы для необходимого просвещения учителей других дисциплин.

Результаты. Если исходить из современного состояния отношении к дисциплина искусства, то можно с уверенностью констатировать тот факт, что все дисциплины преподаваемые в общеобразовательных школах, не имеют той силы притяжения ы освоении предметов. Пока нет таких дисциплин, которые смогли бы сыграть роль ядра, центра всех обучаемых предметов.

Выводы. Можно будет добиться успехов, только при привлечении всех педагогов интересующихся повышением качества преподаваемых предметов и естественно самих учащихся.

Введение

О развитии творческого потенциала школьников, формирование их духовной культуры в современном мире, писалось и говорилось предостаточно. Но воз, и ныне там. Очевидно настало время не только говорить об усилении эстетического воспитания школьников, но и решительно действовать. Говоря об искусстве как о прекрасном явлению в педагогике и в воспитании в целом, необходимо вспомнить древнегреческого философа,

«Ни искусство, ни мудрость не могут быть достигнуты, если им не учиться," - прекрасно сказал древний Демокрит. Греческий философ живший до нашей эры, даёт верное направление, что в воспитании человека, основным и базовым началом, является – учение, то ест предметам нужно учится. Из этого следует, что без обучения, невозможно достигнуть необходимых результатов.

Гений на все времена Леонардо да Винчи: "И астрономия и другие науки невозможны без деятельности рук, хотя первоначально они и начинаются в мысли, подобно живописи, которая сначала существует в мысли своего созерцателя и без деятельности рук не может достичь своего совершенства",

... наша наука - дело творческое, как искусство, как музыка,,," - заметил великий П.Л.Капица (физик).

Притягательная сила искусства

При освещении темы искусства в средних общеобразовательных школах, появляется необходимость сосредоточения основных принципов педагогики на более широкомасштабном использования единственных по школьной программе дисциплин искусств, коими являются урок изобразительного искусства и урок музыки. Сразу хочу отметить, очень похвально и своевременно, что с 2021 года, во всех общеобразовательных школах Узбекистана, дополнили уроки музыки ещё одним новшеством, об обязательном обучении игре на национальных музыкальных инструментах.

Сейчас, исходя из кризисного состояния нравственности в обществе, наверно появилось необходимость ещё раз вспомнить и проанализировать достижения, проблемы и какое место занимает искусство на данном этапе в средних школах и какие причины тормозят педагогов в достойном воспитании школьников в морально- этическом плане.

Естественно то, что первичное нравственное воспитание дети получают дома, в кругу семьи, при этом основным учителем морали, является мать! Естественно и то, что вторым по ответственности и значимости звеном в нравственном воспитании школьника, является – школа. А второй мамой – классный руководитель!

Если семья, выполняет основную работу в воспитании человека, то школа без перерыва сразу следует за семьёй и продолжает благородное дело родителей, но уже в стенах школы. Хочу заметить, что в воспитании детей, основной силой остаются родители, которые ни в коим случае не должны передать воспитательную часть своего чада только учителям, а бесперебойно должны продолжать вместе с педагогами. Только так, сообща - семья и школа, появится возможность более качественнее воспитать детей, в будущих нравственно и морально выдержанных молодых людей общества.

При этом, роль искусства огромно! Оно в действительности является базовым началом всех направлении идей гуманизма, правил морали и т.д.

На современном этапе преподавания предметов искусства в общеобразовательных школах, само преподавание носит скорее всего второстепенный характер. Такое отношение не только к предметам искусства, но и к педагогам данных дисциплин тоже. Поэтому в общеобразовательных школах Узбекистана необходимо провести модернизацию, по более качественному и справедливому урегулированию дисциплин искусства, которые несомненно являются ключевыми решениями, не только в духовно-нравственном плане, но и в цельном воспитании учащихся.

Не только в общеобразовательных школах, но и во всех учебных заведениях, основным средоточием всех точных наук, для более полного освоения этих предметов, должно являться именно – искусство. Именно оно, как магнит, должно собрать вокруг себя представителей предметов школьных программ, и своим благородным началом вдохновлять и педагогов и учащихся к более плодотворному взаимодействию между предметами, для выявления и

воспитания творческого, креативного подхода, не только по задачам предметов школьных программ, но и при решении проблем в различных жизненных ситуациях.

Следует отметить, что и в древней Греции, и в Римской империи, и в древнем Китае, основополагающую роль играло – Искусство! Искусство живописи, ваяния, пения, искусство танца, искусство каллиграфии, искусство зодчества составляли первопричинные предметы обучения, остальные как-бы были сопутствующими.

Как же поступить и что же необходимо делать, для возвращения искусства на своё заслуженное веками, исконное место?

Во первых, - педагоги искусства (музыки и рисования)в первую очередь, сами должны серьёзнейшим образом осознать место и степень необходимости этих дисциплин, при обучении другим предметам.

Во вторых – донести до школьников, насколько эти предметы искусства необходимы в освоении других дисциплин.

В третьих – донести до родителей, о всяческой поддержке своих детей в освоении музыкальных и изобразительных дисциплин в школе.

В четвёртых – естественно широко использовать эти предметы в различных конкурсах и соревнованиях и интеллектуальных играх.

Из всего вышесказанного следует заключение, что при правильном подходе к решению проблем связанных с определением места искусства в общеобразовательных школах, является одним из основных задач в воспитании подрастающего поколения. Используя предметы искусства, как связывающее звено между всеми предметами преподающие в школах, можно с уверенностью сказать, что появится вполне реальная картина показывающая насколько сильно влияние искусства на освоение остальных школьных предметов.

Использованная литература.

1. Детская возрастная психология. Л.Ф. Обухова. Москва. «Российское педагогическое агентство», 1996.

2. Познавательный процесс и способности в обучении. О.Н. Никифорова. Москва. 1991.

3. Коробкова Е.Н. Искусство в школе: перезагрузка (к проблеме развития стратегии предметной области «Искусство») // Педагогический журнал. 2016. Том 6. № 6А. С. 162-174.

АШТАРХОНИЙЛАР ДАВРИДА БУХОРО ХОНЛИГИДА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИНГ БАЪЗИ БИР МУАММОЛАРИ

Баротов Сирожиддин Баҳридинович
Чирчиқ давлат педагогика университети ўқитувчиси

Аннотация: Мақолада Аштархонийлар даврида Бухоро хонлиги иқтисодиётининг асоси бўлган қишлоқ хўжалигининг аҳволи, ер эгалиги муносабатлари, мамлакат фуқароларининг ижтимоий турмуш-тарзи, уларнинг кундалик машғулотлари, шунингдек, ўзаро ички курашлар ва сиёсий парокандаликнинг деҳқончилик билан шуғулланувчи аҳолининг ижтимоий ҳаётига ўз таъсири таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: *Аштархонийлар, “амлоки подшоҳи”, “мулки султони”, обикор ерлар, Жўйбор шайхлари,*

Бухоро хонлигида ҳукмронлик қилган Аштархонийлар даврида ички ва ташқи сиёсий вазият барқарор бўлмаган. Доимий урушлар, ўзаро тожу-тахт учун курашлар, феодал тарқоқлик, кўчманчилар ва Хива қўшинларининг ҳалокатли босқинлари мамлакат иқтисодий ҳаётини издан чиқарди.

Бу жараёнлар мамлакат иқтисодиётининг асоси бўлган қишлоқ хўжалигига ҳам ўз таъсирини кўрсатди. Бухоро хонлигида аҳолининг асосий қисми қишлоқларда яшаб, деҳқончилик билан

шуғулланишган. Қишлоқ хўжалиги хонлик иқтисодиётининг асосини ташкил этган.[15] Аштархонийлар даврида обикор ерларнинг асосий қисми давлатга тегишли бўлиб, бундай ерлар “амлоки подшоҳи” ёки “мулки султони” деб номланган.[16] Аштархонийлар сулоласи вакиллари, йирик саркардалар, нуфузли дин уламолари, беклар ва бой хонадон вакиллари ҳам катта-катта ер-мулкларни бошқаришган.[17] Бундай ерларда хонлик аҳолисининг катта қисмини ташкил қилувчи деҳқонлар меҳнат қилишган. XVII асрнинг биринчи ярмида Бухоро хонлигининг йирик вилоятларидан бири бўлган Самарқанд ҳудудидаги катта-катта ер-мулклар амир Ялангтушбийга тегишли бўлган. У бу ерларни узоқ вақт давомида идора қилган.[18] Оддий зироаткор аҳоли сон жиҳатидан кўпчиликни ташкил этсада, катта бўлмаган ерларга эгалик қилишган. XVII асрнинг бошларига келиб кўплаб суғориладиган ерлар жўйбор шайхларига берилган. Жўйбор шайхларига тегишли мол-мулк ва ер-сув миқдорини ҳисоб-китобини юритиш мумкин бўлмаган.[19] Шариат қонунларига кўра, сув сотилмаслиги ва сотиб олиниши мумкин бўлмаса-да, бой амалдор ва руҳоний ер эгалари суғориш каналларининг хўжайинлари эдилар. XVII асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб Бухоро хонлигида марказий ҳокимиятнинг заифлашуви кузатилади. Аста-секин ўзбек қабила ва уруғ бошлиқлари ва йирик ер эгаларининг мавқейи ошиб, ҳукмрон сулола вакиллари реал ҳокимиятни йўқота бошлайди. Натижада хонлик ҳудуди майда-майда мулкларга бўлиниб кетади. Бундай шароитда ҳамма замонларда бўлгани каби меҳнаткаш халқнинг аҳволи оғирлашиб бораверади. Қашшоқлик ва йирик ер эгаларининг зулмлари оқибатида 1681-йилда ўрта Зарафшон воҳаси аҳолиси қўзғолон кўтаради. Қўзғолон бостирилган бўлсада, халқ норозилик ҳаракатлари давом этаверади.[20] XVI-XVIII асрлар мобайнида Мовароуннаҳр аҳолисининг асосий қисмини олдинги даврлардагидек, ўтроқ аҳоли ташкил қилган бўлиб, айтиб ўтилган асрлар давомида аҳолининг аксарият қисми қишлоқларда яшаган. Қишлоқларнинг кўпчилиги воҳаларда жойлашган.[21] Юқорида айтиб ўтилганидек, ўзаро ички курашлар, сиёсий парокандалик деҳқончилик билан шуғулланувчи аҳолининг турмуш тарзига ўз таъсирини ўтказди. XVIII асрга оид айрим манбалар Зарафшон ва Фарғона водийсидаги деҳқонларнинг ўз ерларидан қочиб кетиши ҳолатлари ҳақида ҳам маълумотлар беради. Ҳукмдорлар солиқ ва ўлпонларни ўз вақтида ва доимий йиғиб олиш учун ҳам мамлакат иқтисодиётини кўтаришга ҳаракат қилсаларда, бу ҳаракатлар аксарият ҳолларда самарасиз тугарди. XVII асрнинг 80-йиллари охирларида Хива хонлиги ҳукмдорларининг тинимсиз ҳужумлари натижасида келиб чиққан суғориш тизими билан боғлиқ муаммолар ва сув таъминотининг бузилиши оқибатида Аштархонийлар давлатининг кўпгина вилоятларида, айниқса, Самарқанд, Қарши, Фарғонада аҳолининг турмуши оғирлашади. Манба тили билан айтилганда, “деҳқонларда тариқ ва буғдой нони ҳам йўқ эди”.[22] Бу даврдаги Бухоро ва Хива хонлиги қишлоқ аҳолисининг аҳволи оғир бўлганлигини рус подшосининг элчиси Борис Пазухин ҳам таъкидлаб ўтган. Борис Пазухин Бухоро, Балх ва Хива аҳолиси ўз эҳтиёжи учун ҳам буғдой экишга қурби етмаслиги ва хонадонларида кейинги йилгача зарур бўладиган заҳира донлари камлиги ҳақидаги маълумотларни ёзиб қолдирган.[23] Оқибатида хонликнинг кўплаб вилоятларидаги аҳоли очарчиликка дучор бўлади. Давлатнинг Самарқанд, Бухоро ва Балх каби шаҳарлари аҳолиси нисбатан тинчроқ бўлган чекка вилоятларга кўчиб кетишга мажбур бўлишади. Шаҳарлар ҳувиллаб қолади. XVII асрнинг ўрталарига қадар хонликнинг иқтисодий ва маданий

[15] Ахмедов Б. А. История Балха. (XVI-первая половина XVIII в.) Т., «Фан», 1982. -С. 126.
[16] Замонов А. Бухоро хонлиги тарихи. Ўқув-услубий қўлланма. Тошкент. 2021. -Б. 248.
[17] Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. Кн. 2. Душанбе. “Ирфон” 1989. -С. 318
[18] Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. Кн. 2. Душанбе. “Ирфон” 1989. -С. 318
[19] Ахмедов Б. Тарихдан сабоқлар. Тошкент., “Ўқитувчи”. 1994. –Б. 25.
[20] Иванов П.П. Очерки по истории Средней Азии.(XVI – середина XIX в.) Издательство Восточной литературы. Москва., 1958. -С. 69.
[21] Шониёзов К. Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни. Тошкент., “Шарқ”. 2001. –Б. 405.
[22] Эшов Б.Ж., Одилов А.А. Ўзбекистон тарихи. Тошкент., 2016. –Б. 219.
[23] Наказ Борису и Семену Пазухиным, посланным в Бухару, Балх и Юргенчъ, 1669 г. / Издано под редакцией А. Н. Труворова. 1894. –С. 61.

маркази сифатида гуллаб яшнаган Самарқанд аҳолиси дахшатли очарчилик туфайли узоқ вақт ўзига кела олмайди.

Хулоса қилиб айтганда, Аштархонийлар даврида Бухоро хонлигидаги сиёсий беқарорлик, ташқи душманларнинг тинимсиз тазйиқлари қишлоқ хўжалиги ва аҳоли турмуш тарзига салбий таъсирини ўтказмасдан қолмади. Аҳоли манзиллари харобага айланди. Кўплаб хонлик аҳолиси бошқа жойларга кўчиб кетишга мажбур бўлди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ахмедов Б. А. История Балха. (XVI-первая половина XVIII в.) Т., «Фан», 1982.
2. Ахмедов Б. Тарихдан сабоқлар. Тошкент., “Ўқитувчи”. 1994.
3. Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. Кн. 2. Душанбе. “Ирфон” 1989.
4. Замонов А. Бухоро хонлиги тарихи. Ўқув-услубий қўлланма. Тошкент. 2021.
5. Иванов П.П. Очерки по истории Средней Азии.(XVI – середина XIX в.) Издательство Восточной литературы. Москва., 1958.
6. Наказ Борису и Семену Пазухиным, посланным в Бухару, Балх и Юргенчъ, 1669 г. / Издано под редакцией А. Н. Труворова. 1894.
7. Шониёзов К. Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни. Тошкент., “Шарқ”. 2001.
8. Эшов Б.Ж., Одилов А.А. Ўзбекистон тарихи. Тошкент., 2016.

TA’LIM TIZIMIDA YANGI AXBOROT TEXNOLOGIYALARINI QO’LLASH USULLARI

O’rishov A.N.
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqola sun’iy intellekt tizimlarining tarixi, insoniyat faoliyatida tutgan o‘rni va sun’iy intellekt tizimlarini hayotga tatbiq qilishning ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, telekommunikatsiya, dasturiy ta’minot, sun’iy intellekt, hayotiylik. IBM.

2021 yilning 17 fevral kuni “Sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g’risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori qabul qilindi.

Mazkur Qarordan ko‘zlangan maqsad “Raqamli O‘zbekiston-2030” Strategiyasiga muvofiq sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish va ularni mamlakatimizda keng qo‘llash, raqamli ma'lumotlardan foydalanish imkoniyatini va ularning yuqori sifatini ta'minlash, ushbu sohada malakali kadrlar tayyorlash uchun qulay shart-sharoitlar yaratishdir [1].

Sun’iy intellekt tarixidagi keyingi muhim davr 80-yillardir. Ushbu segmentda sun’iy intellekt qayta tug’ilishni boshdan kechirdi. Uning katta salohiyati tadqiqotlarda ham, ishlab chiqarishni rivojlantirishda ham keng e’tirof etildi. Taxminan oltmish yil davomida SI barqaror sur'atda rivojlanib bormoqda. Uning evolyutsiyasi mashinani o‘rganish va sun'iy intellektni dasturlash kabi sun'iy intellekt texnologiyalarini takomillashtirishda, lekin asosan sun'iy intellekt ilovalarining rivojlanayotgan intellektda namoyon bo‘ladi. 1958-yilda Lisp dasturlash tili MITda Jon Makkarti tomonidan ixtiro qilingan. Lisp SI ilovalarini ishlab chiqish uchun eng mos tillardan biri hisoblanadi [2]. Oradan yillar o‘tib, 1968 yilda Richard Greenblatt ismli dasturchi bilimga asoslangan shaxmat o‘ynash bo‘yicha aqlli dasturni yaratdi va turnir o‘yinlarida C toifasidagi reytingga erishdi. Ushbu shaxmat o‘ynash dasturi boshqa bir qator sun'iy intellekt dasturlari, jumladan, shaxmat bo‘yicha jahon chempionini mag’lub etgan dasturlar uchun ham oldingi o‘rinni egalladi.

SI uchun yana bir muhim bosqich 1979 yilda INTERNIST tashxisga erishish uchun klinik bilimlardan foydalanishi mumkin bo‘lgan bilimga asoslangan tibbiy diagnostika dasturi ishlab chiqilganida bo‘ldi. Bu tibbiyot sohasidagi birinchi ekspert tizimlaridan biri edi. Tibbiyot va o‘yin

ilovalaridan tashqari, Allstar Advice Inc. 1987 yilda yaratilgan birinchi tijorat strategik va boshqaruv maslahat tizimini ishlab chiqdi. Tizim Alacrity deb nomlangan va 3000 dan ortiq qoidalar to‘plamiga asoslangan moliyaviy modellar va moliyaviy hisobotlarni tahlil qilish va sharhlash imkoniyatiga ega edi. Yana bir yo‘l ochuvchi lahza 1997-yilda bo‘ldi, o‘shanda dunyo IBM kompaniyasining Deep Blue shaxmat mashinasi yordamida shaxmat bo‘yicha o‘sha paytdagi jahon chempioni Garri Kasparovni mag’lub etdi. O‘sha yili 40 ga yaqin robotlar jamoasi ishtirokida birinchi rasmiy RoboCup futbol turniri tashkil etildi. Bu muhim bosqich 522 murakkab robotlarning paydo bo‘lishi va ulardan turli xil ilovalarda foydalanishni ko‘rsatdi. 2005 yilgacha Honda's ASIMO roboti, sun'iy aqlli gumanoid robot, inson kabi tez yura oladigan birinchi mashina edi. ASIMO restoranlarda mijozlarga tovoqlar yetkazib berish uchun ishlatilgan. Ikki yil o‘tgach, shashka o‘yini yutqazib bo‘lmaydigan shashka o‘ynaydigan kompyuter dasturi yaratildi. Bu Kanadaning Alberta universiteti tadqiqotchilari guruhi tomonidan yaratilgan. Shu bilan birga, Google 2009-yilda rasman e'lon qilingan o‘zini o‘zi boshqaradigan avtomobil yaratish borasidagi sa'y-harakatlarini boshladi. Hozirgi zamon: biz hozirgi SI innovatsiyalari va ilovalari bilan birgamiz. Hozirgi vaqtda sun'iy intellekt korporativ miqyosdagi keng ko‘lamli ilovalarda allaqachon qo‘llanilmoqda. Ta’lim. Ta’limdagi sun’iy intellekt hozirgi paytda o‘quv mashg’ulotlari va o‘quvchilarning avtonom va mustaqil ta’limlari o‘rtasidagi to‘siqni yumshatishga intiladi. Maqsad yoshlarga o‘rgatilgan vazifalardagi ortiqcha miqdorni minimallashtirishdir, bilimlarni qurish va avtonomiyani rag’batlantirishda hamkorlikdagi metodologiyalarni targ’ib qilish. Buning uchun shaxsiy aloqa tizimlari (internet, mobil qurilmalar va boshqalar) o‘qitish-o‘qitish jarayoni rivojlangan an’anaviy joylardan tashqarida ishlatiladi [3]. Sun’iy intellekt talabalarning ish faoliyatini real vaqt rejimida kuzatib borish va o‘quv vaqtida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan qiyinchiliklarni taxmin qilish, talablarni optimallashtirish va o‘qituvchilarga ushbu holatlar to‘g’risida ma’lumot berish orqali doimiy baholash tizimiga hissa qo‘shishi mumkin. Shuningdek, bu maxsus ta’lim ehtiyojlarini va hatto o‘ziga xos ta’lim buzilishlarini erta aniqlashda ularni davolash bilan shug’ullanadigan turli mutaxassislar (terapevtik pedagogika, psixologiya, nutq terapiyasi va boshqalar) tomonidan tezroq va samaraliroq yechimlarni bayon qilishga imkon beradi. Sun’iy intellekt qo‘llaniladigan sohalar hozirgi kundagi insoniyat faoliyatidagi muhim sohalar desak mubolag’a bo‘lmaydi.Sun’iy intellect nafaqat sanab o‘tilgan sohalarda balki boshqa yo‘nalish va sohalarda ham keng qo‘llanilib kelinmoqda.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak sun’iy intellektning jamiyatda, sanoatda, fanda va inson hayot faoliaytida tutgan o‘rni kattadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. https://strategy.uz/index.php?news=1238&lang=uz
2. https://www.itexchangeweb.com/service/artificial - intelligence - evelopment
3. "Science and Education" Scientific Journal June 2021 / Volume 2 Issue 6 www.openscience.uz 272)
4. https://zenbo.asus.com/

TALABALARNING KO‘P TANLOV JAVOBLI TESTLAR YORDAMIDA YARIM ADDITIV FUNKSIONALLARGA OID TUSHUNCHALARI HAQIDAGI BILIMLARINI BAHOLASH

Djamirzayev A.A.
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Pedagogik o‘lchovning asosiy maqsadi qiziqtirayotgan bilim darajasini ifodalovchi miqdoriy ekvivalentga ega bo‘lishdan iborat. Bu jihatdan pedagogik test eng haqqoniy o‘lchov usuli hisoblanadi. Bilimlarni o‘lchash va baholash o‘quv jarayonining hamma tomonlari uchun eng muhim muammolardan biri sifatida baho berish muammosi zamonaviy ta’limning eng muhim nazariy va amaliy masalalaridan biri hisoblanadi. Muammoning dolzarbligi talabalar bilimini aniqlash va uning sifatiga baho berishning maqsad va vazifalari bilan bog‘liq [3] .

Baho - o‘quv jarayonini boshqarish va unda sodir bo‘ladigan chetlanish va kamchiliklarning oldini olishga asos bo‘ladigan ko‘rsatkich bo‘lib xizmat qiladi.

B.T.Ananaev so‘zi bilan aytganda pedagogik baho o‘quvchiga uning bilimi to‘g‘risida ma’lumot beruvchi manba hisoblanadi. Pedagogik baho juda muhim ahamiyatga ega bo‘lishiga qaramasdan o‘lcham obyektning haddan tashqari murakkabligi va xilma-xilligi tufayli bilim sifatini miqdoriy o‘lcham va sifatigi baho berish juda qiyin va yetarli darajada tadqiq qilinmagan muammo hisoblanadi [2].

Pedagogik adabiyotda talabalar bilimini o‘lchash va baholash uchun turli usullar mavjud bo‘lib, ko‘p tanlov javobli test topshiriqlari natijalarini baholash usuli B.Toshpo‘latov, A.Normatov, O.Mavlonov tomonidan taklif qilingan bo‘lib, quyidagi formula yordamida amalga oshiriladi:

$$x = \frac{2c - \sum_{i=1}^{n}(a_i + b_i)}{2c} \cdot D$$ [1].

Bu formuladagi x-talaba bilim sifatini ballar asosida ifodalangan miqdoriy ko‘rsatkichi, n-testdagi topshiriqlar soni, c-test bo‘yicha jami to‘g‘ri javoblar soni, a_i-talaba i-topshiriqda noto‘g‘ri ko‘satgan javoblari soni va b_i-talaba i-topshiriqda ko‘rsata olmagan to‘g‘ri javoblari soni, D-talaba olishi mumkin bo‘lgan eng yuqori ballni ifodalaydi. Formula to‘g‘ri va noto‘g‘ri javoblar soni teng 1:1 nisbatda bo‘lgan topshiriqlar uchun mo‘ljallangan. Formula $c_1 = \sum_{i=1}^{n} a_i$, $c_2 = \sum_{i=1}^{n} b_i$ bo‘lishiga asoslangan.

Faqat to‘g‘ri javoblarni shakllantirish uchun zarur tushunchalardan iborat bo‘lgan rasmlarni o‘qish va ketma-ketlikni aniqlashga mo‘ljallangan topshiriqlarni quyidagi formula orqali baholash mumkin: [4]

$$x = \frac{c - \sum_{i=1}^{n} b_i}{c} \cdot D$$

Xatolar soni bo‘yicha baholash ko‘p tanlov javobli test topshiriqlardan tuzilgan testlar uchun mo‘ljallangan.

9. $A: C[-1,1] \to C[-1,1]$, $(Af)(x) = \int_{-1}^{1} xyf(y)dy$ operator yadrosini toping.

A) $KerA = \{f : f(x) = const\}$ B) $KerA = \{f : f(x) = \alpha + \beta x\}$

C) $KerA = \{f: \int_{-1}^{1} yf(y)dy = 0\}$ D) $KerA = \{f: \int_{-1}^{1} xf(x)dx = 0\}$

10. Noto‘g‘ri tasdiqni toping.

A) Agar A chiziqli operator bo‘lsa, A^{-1} ham chiziqli operator bo‘ladi.

B) Agar $A \in L(X,Y)$ bo‘lsa, u holda $A^{-1} \in L(Y,X)$ bo‘ladi.

C) Agar $A \in L(X)$ bo‘lsa, u holda $A^{-1} \in L(Y)$ bo‘ladi.

D) Agar $A \in L(X,Y)$ bo‘lsa, u holda $A^{*} \in L(Y^{*}, X^{*})$ bo‘ladi.

11. A operator chiziqli bo‘lishini ta’minlaydigan shartlarni ajrating:

A) $A(x+y) = Ax + Ay$ B) $A(\alpha x) = \alpha Ax$

C) $A(\alpha x) = \overline{\alpha} Ax$ D) $A(x-y) = Ax - Ay$

12. Chiziqli bo‘lmagan $A: C[a,b] \to C[a,b]$ operatorni toping.

A) $(Af)(x) = f'(x+1)$ B) $(Af)(x) = f(x)$

C) $(Af)(x) = 0$ D) $(Af)(x) = f(x) + 1$

13. Quyidagilar ichidan A chiziqli chegaralangan operator normasini hisoblash formulalarini ajrating:

A) $\|A\| = \sup_{\|x\|=1} \|Ax\|$, B) $\|A\| = \sup_{x\neq 0} \frac{\|Ax\|}{\|x\|}$,

C) $\|A\| = \inf_{\|x\|=1} \|Ax\|$. D) $\|A\| = \inf_{\|x\|=1} \frac{\|Ax\|.}{\|x\|}$

14. Quyidagilar ichidan to‘g‘ri tasdiqlarni ajrating:

A) Operatorlarni qo‘shish kommutativ.

B) Operatorlarni ko‘paytirish kommutativ.

C) Operatorlarni ko‘paytirish assotsiativ.

D) Operatorlarni bo‘lish kommutativ

15. Quyidagilar ichidan to‘g‘rilarini ajrating:

A) $\|A+B\| \le \|A\| + \|B\|$, B) $\|A\cdot B\| \le \|A\| \cdot \|B\|$,

C) $\|A\cdot B\| = \|A\| \cdot \|B\|$, D) $\|A\backslash B\| = \|A\| \backslash \|B\|$

16. $C[-1,1]$ fazoda normasi 1 bo‘lgan operatorlarni ko‘rsating.

A) $(Af)(x) = xf(x)$ B) $(Bf)(x) = f(x)$

C) $(Cf)(x) = 0.$ D) $(Af)(x) = f(x)$

Ushbu test bo‘yicha to‘g‘ri javoblar soni c=16 bo‘ladi. Talabaning test topshiriqlariga javobi quyidagicha bo‘lgan deb faraz qilaylik: 1. B,C; 2. B,C; 3.B,C; 4. A,D; 5. B,C; 6. A,C; 7. D,C; 8. B,D. U holda Talaba yozgan javoblarni to‘g‘ri javoblar bilan solishtirganimizda quyidagi hol kuzatiladi.

Savollar tartibi	1	2	3	4	5	6	7	8	Jami
Noto‘g‘ri ko‘rsatilgan javoblar	C	-	C	-	C	-	D,C	D	6
Ko‘rsatilmagan to‘g‘ri javoblar	A	-	A	-	A	-	AB	A	6

Demak, noto‘g‘ri ko‘rsatilgan javoblar va aniqlanmagan to‘g‘ri javoblar soni bir xil, ya’ni 8 ga teng bo‘ladi. Talabaning javobi bo‘yicha topshiriqda noto‘g‘ri ko‘satgan javoblari –a va topshiriqda ko‘rsata olmagan to‘g‘ri javoblari soni - b bo‘lib, ya’ni umumiy xatolar soni a+b=12 ga teng bo‘ladi. Talabaning javobini 100 ballik sistema asosida formula bo‘yicha baholaymiz. U holda talaba

$$x = \frac{32-(6+6)}{32} \cdot 100 = \frac{2000}{32} = 62{,}5 \text{ ball to‘plagan bo‘ladi.}$$

Formula bo‘yicha $c - \sum_{i=1}^{n} a_i$ yoki $c - \sum_{i=1}^{n} b_i$ bo‘lganidan testdagi to‘g‘ri javoblar soni 2 ga ko‘paytirilgan. Demak, Talabaning yuqorida keltirilgan test topshiriqlari bo‘yicha ko‘rsatilgan bilimi 62,5 ballga teng bo‘ladi. Bu esa talabaning tushunchasi qoniqarli darajada ekanligini ko‘rsatadi.

Adabiyot

1. B.Toshpo‘latov, A.Normatov, O.Mavlonov. Ko‘p javobli test savollari bo‘yicha to‘plangan ballarni hisoblash formulasi. Akademik litsey va kasb-xunar kollejlarida fizika – matematika fanlarini o‘qitishni takomillashtirish istiqbollari . Respublika ilmiy- amaliy anjumani ma’ruzalari to‘plami. –T.: 75-78 b. 2000 y.
2. Ананьев Б.Г. Психология педагогической оценки. Избранные психологические труды. В 2-х томах, Т.2. М.: «Педагогика», 1980.128-268 стр.
3. Аванесов В.С. Формы тестовых заданий. М.: 1991. 1-33 стр.
4. Mavlonov O.M., Matyaqubova Z.N. Mustaqil bilim olish va bilimni baholashning ko‘p axborotli test uslubi. T.: Universitet. 1995.-56 b.

TALABALARDA KREATIV QOBILIYATNI RIVOJLANTIRISHNING XORIJIY TAJRIBASI

Jumanazarova D.S.
CHDPU, Gumanitar fanlar fakulteti talabasi

Ilmiy rahbar: **Sultanxo'jayeva G.S**
CHDPU o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada kooperativ ta'lim asosida talabalarda kreativ qobiliyatni rivojlantirish hamda shakllantirish to'g'risida fikr mulohazalar bayon etilgan. Bundan tashqari, muallif maqolada kooperativ ta'lim, kooperativ metodlar haqida to'liq va batafsil ma'lumot bergan.

Kalit so'zlar. Koopertaiv ta'lim, kreativ qobiliyatni shakllantirish va rivojlantirish, hamkorlikda o'qitish texnologiyasi, kooperativ metodlar.

Bugungi kunda bir qator rivojlangan mamlakatlarda o'quvchilarning o'quv va ijodiy faolliklarini oshiruvchi hamda ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini kafolatlovchi pedagogik texnologiyalarni qo'llash borasida katta tajriba to'plangan. Shulardan biri hamkorlikda o'qitish texnologiyasidan foydalangan holda darslarni loyihalashtirish haqida fikr yuritamiz. Hamkorlikda o'qitish g'oyasi turli mamlakatlardagi, jumladan, Amerikadagi J.Xopkins universiteti professori – R.Slavin (1990), Minnesot universiteti professori – R.Jonson, D.Jonson (1987), Koliforniya universiteti professori – SH.SHaron (1988), tomonidan ishlab chiqilgan.

Amerika olimlari tomonidan ishlab chiqilgan hamkorlikda o'qitish, asosan o'quvchilarda DTS va fan dasturida qayd etilgan bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish, Isroil va Yevropa olimlari tomonidan tavsiya etilgan hamkorlikda o'qitish, yuqorida qayd etilganidek, ko'proq o'quvchilar tomonidan o'quv materialini qayta ishlash loyihalash faoliyatini rivojlantirish, o'quv bahsi va munozaralar o'tkazishni nazarda tutadi.

Mazkur g'oyalar bir-birini to'ldiradi, didaktik jihatdan boyitadi va bir-birini taqozo etadi. Hamkorlikda o'qitish g'oyasi didaktikada 1970-yillarda paydo bo'lgan. Hamkorlikda o'qitish texnologiyasi Buyuk Britaniya, Kanada, Germaniya, Avstraliya, Niderlandiya, Yaponiya, Isroil mamlakatlari ta'lim muassasalarida keng qo'llanila boshlagan. Hamkorlikda o'qitishning asosiy g'oyasi – o'quv topshiriqlarini nafaqat birgalikda bajarish, balki hamkorlikda o'qish o'rganishdir.

Hamkorlikda o'qitish har bir o'quvchini kundalik qizg'in aqliy mehnatga, ijodiy va mustaqil fikr yuritishga o'rgatish, shaxs sifatida onglilik, mustaqillikni tarbiyalash, har bir o'quvchida shaxsiy qadr qimmat tuyg'usini vujudga keltirish, o'z kuchi va qobiliyatiga bo'lgan ishonchni mustahkamlash, tahsil olishda mas'uliyat hissini shakllantirishni ko'zda tutadi.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyasi har bir o'quvchining tahlil olishdagi muvaffaqiyati guruh muvaffaqiyatiga olib kelishini anglagan holda mustaqil va sidqidildan aqliy mehnat qilishga, o'quv topshiriqlarini to'liq va sifatli bajarishga o'quv materialini puxta o'zlashtirishga, o'rtoqlariga hamkor bo'lib, o'zaro yordam berishga zamin tayyorlaydi.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyasida o'quvchilarni hamkorlikda o'qitishni tashkil etishning bir necha metodlari mavjud:

1. Jamoada o'qitish (R.Slavin) da o'quvchilar teng sonli ikki komandaga ajratiladi. Har ikkala komanda bir xil topshiriqni bajaradi. Komanda a'zolari o'quv topshiriqlarini hamkorlikda bajarib, har bir o'quvchi mavzudan ko'zda tutilgan bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishga e'tiborni qaratadi.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyasi mualliflaridan biri bo'lgan R.Slavinning ta'kidlashicha, o'quvchilarga topshiriqlarni hamkorlikda bajarish uchun ko'rsatma berilishi yetarli emas. O'quvchilar tom ma'nodagi hamkorlik, har bir o'quvchining qo'lga kiritgan muvaffaqiyatidan quvonish, bir-biriga sidqidildan yordam berish hissi, qulay ijtimoiy-psixologik muhit vujudga kelishi zarur. Mazkur texnologiyada o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish sifatini aniqlashda ularni bir-biri bilan emas, balki har bir o'quvchining kundalik natijasi avval qo'lga kiritilgan natija bilan taqqoslanadi. Shundagina

o‘quvchilar o‘zining dars davomida erishgan natijasi komandaga foyda keltirishini anglagan holda mas’uliyatni his qilib, ko‘proq izlanishga, bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirishga intiladi.

Hamkorlikda o‘qitish yoki kichik guruhlarda saboq berish pedagogikada gumanistik yo‘nalishdagi texnologiyaga mansub bo‘ladi. Bunday texnologiyaning asosiy maqsadi – bolalar uchun turli o‘quv vaziyatlarda faol birgalikdagi o‘quv faoliyatini yuritish uchun sharoitlar yaratib berishdan iborat.

Hamkorlikda o‘qishning asosiy g‘oyasi – bir nimalarni birga bajarishgina emas, balki birgalikda o‘qishdir! Guruh bo‘lib ishlashning texnologik jarayoni quyidagi elementlardan shaklanadi:

–Bilim olish bo‘yicha vazifani (muammoli vaziyatni) qo‘yish;
–Maqsadlariga muvofiq bo‘lgan guruhlarga bo‘lish;
–Didaktik materialni tarqatish;
–Guruhdagi ishni rejalashtirish;
–Topshiriqni individual ravishda bajarish, natijalarni muhokama qilish;
–Guruhning umumiy vazifasini muhokama qilish (e’tirozlar, qo‘shimchalar, aniqlashtirishlar);
–Guruh ishining natijalari to‘g‘risida xabar berish;
–Guruhlar ishlari va qo‘yilgan vazifaga erishish to‘g‘risida umumiy xulosa chiqarish.

Hamkorlikka asoslangan o‘quvchilarning faolligini oshirishga mo‘ljallangan, o‘quvchilarni boshqalarning fikrini eshitish, tushunish, hurmat qilish, o‘zgalar manfaatlari bilan hisoblashish, ulardan o‘rganish, ularga o‘rgatish, ta’sir qila olish, o‘zining va boshqalarning “men”ligini sezish, his qilish, o‘zini boshqarish, fikrini lo‘nda, puxta va aniq bayon qila olishga o‘rgatishga qaratilgan interfaol o‘qitish usullari tez rivojlanib, ijobiy samara bermoqda.

Hamkorlikda o‘qitishning “Birgalikda o‘qiymiz” metodi

Hamkorlikda o‘qitishning “Birgalikda o‘qiymiz” metodi 1987-yili Minnesot universiteti professorlari D.Jonson, R.Jonsonlar tomonidan ishlab chiqilgan. Sinf o‘quvchilari 3-5 kishidan iborat kichik guruhlarga ajratiladi. Har bir guruh darsda bajarilishi lozim bo‘lgan topshiriqni ma’lum qismini bajaradi. Guruhlar topshiriqlarning to‘liq bajarilish natijasida o‘quv materialining yaxlit o‘zlashtirilishiga erishiladi. Mazkur metodning asosiy prinsiplari-komandani taqdirlash, o‘quvchilarga individual yondashish, muvaffaqiyatlarga erishish uchun bir xil imkoniyatlarni vujudga keltirish.

Erkin fikrlash darslari

Erkin fikrlash darslari ilmiy-ommabop adabiyotlar, vaqtli matbuotda chop etilgan maqolalar va bu maqolalarning muhokamalariga bag‘ishlanadi.

Erkin fikrlash darslaridan ko‘zda tutilgan maqsad:

1. O‘quvchilarning bilim doirasini, ilmiy dunyoqarashini kengaytirish.

2. O‘quvchilarni ilmiy, ilmiy-ommabop maqolalar, risolalar, kitoblar bilan tanishtirish orqali ularning bilim olish va fanga bo‘lgan qiziqishlarini orttirish.

3. O‘quvchilarning avval o‘zlashtirgan bilim, ko‘nikma va malakalarini yangi vaziyatlarda qo‘llash orqali yangi bilimlarni egallashlariga erishish.

Munozarali darslarning muvaffaqiyati qo‘yidagi masalalarni to‘g‘ri hal etishga bog‘liq:

–o‘quvchilarning darsga qizg‘in tayyorgarlik ko‘rishiga;
–ular o‘rtasida o‘zaro hamkorlik, yordam uyushtirilishiga;
–o‘quvchilarning o‘z fikr-mulohazalarini to‘liq bayon qilishi va mantiqan dalillashiga;
–o‘quvchilarda boshqalarning fikrini sabot va chidam bilan tinglash ko‘nikmalarining hosil qilinganligiga;
–o‘qituvchining iqtidori, e’tiqodi, o‘quvchilarning bilim faoliyatini faollashtira olish ko‘nikma va malakalariga egallaganlik darajasiga bog‘liq bo‘ladi.

Amerikalik olim D. Veksler “Kreativlik fikrning shunday turiki, u shaxsga bir muammo yoki masala yuzasidan birdaniga bir nechta yechimlar paydo bo‘lishini taqozo etadi va shablonli, zerikarli fikrlashdan farq qilib, narsa va hodisalar mohiyatidagi o‘ziga xoslik, noyoblik sifatlarini anglashga yordam beradi” 2 - deb ta’rif beradi.

Kreativ shaxs bo‘lish, bizning misolimizda esa, kreativ o‘quvchi bo‘lish – bugungi dunyoda afzalliklarga ega bo‘lish, masalan, boshqa o‘quvchilar ichida ajralib turish, boshqalarga qaraganda qiziq suhbatdosh bo‘lish, hayotda uchraydigan qiyinchiliklardan noodatiy tarzda chiqib ketish demakdir.

Har bir o‘quvchidagi kreativlikning rivojlanishi individual hisoblanadi. Kreativlik rivojlanishining sistemalilik faktori ta’limning ijtimoiylashuvi bo‘lib hisoblanadi. Kreativlikning dastlabki ko‘rinishlari har bir insonga xos. Biroq, u o‘sayotgan, tarbiyalanayotgan, ta’lim olayotgan muhitdagi turli xil ta’qiqlar, sotsial shablonlar ijodiy faoliyatning blokirovka (yopilish)siga olib keladi. O‘quvchida kreativlikning rivojlanishi uchun psixologik bosimlardan ozod qilib, ijobiy turtki berish lozim.

Inson taffakkurini o‘rganish psixologiyada asosiy e’tibor qaratiladigan muammolardan biri bo‘lib, u juda murakkab jarayon hisoblanib, shu sababdan doimiy ravishda ilmiy-tadqiqotlarni olib borishni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ibraimov Kh. I. Creativity as one of the characteristics of the personality of the future teacher // Science, education and culture. – 2018. – no. 3 (27). - P. 44-46.

2. Ibragimovich Kh.I. Peculiarities of using credit-module technologies in the higher education system of Uzbekistan //Integration of science, education and practice. Scientific-methodical journal. - 2021. - P. 209-214.

3. Ibraimov Kh. "Theoretical and methodological basis of quality control and evaluation of education in higher education system." International journal of discourse on innovation, integration and education 1 (2020): 6-15.

RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA TA’LIM SIFATINI OSHIRISH TEXNOLOGIYALARI

Eshpulatov B.B.
CHDPU, Gumanitar fanlar fakulteti talabasi

Ilmiy rahbar: **Sultanxo’jayeva G.S**
CHDPU o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta’lim muassasalari faoliyatini takomillashtirishda raqamlashtirish jarayonining ta’siri va asosiy tashkiliy-pedagogik omillari tahlil qilingan. Ta’lim sifatini oshirishda texnogiyalarning o‘rni muhim ekanligi xususida qayd etilgan

Kalit so‘zlar: ta’lim, texnologiya, raqamlashtirish, innovatsiya, integratsiya, modernizatsiya, o‘qituvchi, o‘quvchi

Hozirgi zamonaviy bosqichda pedagogik dolzarb vazifalarga fan, texnika, ilg’or texnologiyalar yutuqlaridan foydalanish asosida shaxsni tarbiyalash, o’qitish va rivojlantirish maqsadlari, mazmuni, metodlari, vositalari va tashkiliy shakllarini ilmiy ta’minlash kiradi. Kadrlar tayyorlash sohasidagi davlat siyosati uzluksiz ta’lim tizimini orqali har tomonlama rivojlangan shaxs - fuqaroning tashkil topishni ko’zda tutadi. U ushbu ta’lim tizimida va kadrlar tayyorlashda ta’lim xizmatlarining istemolchisi, buyurtmachisi sifatida va xuddi shunday ishlab chiqaruvchi sifatida ishtirok etadi. Ta’lim sifatini oshirish, fan va texnologiyaning eng so’ngi yutuqlarini amaliyotga joriy etish asosida ijodkor, kasb-hunarli, ijodiy va mustaqil fikr yurita oladigan, tashabbuskor va tadbirkor, o’z javobgarligini his etadigan yoshlarni tayyorlash kabi muhim vazifalarni amalga oshirish nazarda tutiladi. Bu o’z navbatida ta’lim jarayonida zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanishni taqozo etadi. Ularni qo’llash, avvalo, pedagogik munosabatlarni insonparvarlashtirishni talab etadi. Chunki, uni amalga oshirmay turib qo’llangan har qanday texnologiya kutilgan natijani bermaydi. Bugun kunda o’qitishning an’anaviy ko’rinishidan farq qiladigan zamonaviy texnologiyalarni qo’llash, o’qitish jarayonini yagona shaklga keltirish va yuqori samaradorlikka erishishga imkoniyat yaratadi.

Raqamli texnologiyalar tariximizdagi har qanday innovatsiyaga qaraganda tezroq rivojlandi. Bor-yo‘g‘i yigirma yil ichida rivojlanayotgan dunyo aholisining qariyb 50 foizini qamrab oldi va jamiyatni o‘zgartirdi. Raqamli texnologiyalar moliya, savdo va davlat xizmatlaridan foydalanishni kuchaytirish orqali tizimli ekvalayzer sifatida namoyon bo‘ldi. Barcha sohalarda bo‘lgani kabi ta’lim sohasiga ham kundan kun yangi o‘zlashtirilishi lozim bo‘lgan bilimlarning kirishi soha mutaxassislariga katta

mas’uliyat yuklamoqda. Chunki, bo‘lajak mutaxassisga zamonaviy jahon standartlari talablariga mos keladigan bilimlarni berish, ularni mustaqil fikrlaydigan, o‘z sohasining yetuk mutaxassisi sifatida tayyorlashda o‘qituvchilarning o‘rni benihoya kattadir. Bu, o‘z-o‘zidan o‘qituvchilarni izlanishga, o‘z ustida tinmay mehnat qilishga, yangiliklarni tez o‘zlashtirib, o‘quvchilarga yetkazishlarida sidqidildan mehnat qilishlarini talab etadi. Ayniqsa, raqamli transformatsiya sharoitida kundan-kunga ko‘payib borayotgan axborotlarni o‘quvchilarga yetkazish, ularni tez o‘zlashtirishga yo‘naltirish va bilimlarni to‘la, mukammal egaliklari uchun sharoit yaratish shartdir.Hozirgi kunda raqamli texnologiyalar respublikamizning deyarli barcha sohalarini keng qamrab olishi natijasida ulardan samarali foydalanishni taqozo etadi. Yildan-yilga raqamli texnologiyalari va uning texnik vositalari rivojlanib, mukammallashib bormoqdaki, Internet tarmog‘i kirib bormagan va qo‘llanilmaydigan sohani topish mushkul bo‘lib bormoqda.

Mamlakatimizda ta’limning mazmuni va sifati masalalari jamiyatda ustuvor yo‘nalish sifatida qaralib, dunyoning rivojlangan mamlakatlari ta’lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanishga alohida e’tibor berilmoqda. Bu borada ta’limni rivojlantirish, uning samaradorligini oshirish yo‘llari izlanmoqda, ta’limga raqamli texnologiyalarni joriy etish tadqiqotlari takomillashtirilmoqda. Raqamli texnologiyalarni o‘quv jarayoniga joriy etish asosida raqamlashtirish, multimedia va tarmoq tizimlari yordamida o‘quv jarayonini tashkil etish yotadi. Raqamli texnologiyalar o‘quv jarayonini tashkil etish va boshqarishda, o‘quv rejalar, o‘quv dasturlari va o‘quv materiallarini yaratishga tavsiyalar ishlab chiqishda, testlashtirish va nazorat qilishda o‘qituvchilarga ko‘makchi vazifasini bajaradi. O‘qituvchilarning uzluksiz kasbiy salohiyatini oshirishda raqamli texnologiyalardan foydalanishi bo‘yicha mavjud holat, muammolarni o‘rganish natijalari bo‘yicha statistik tahlil natijalari haqida ma’lumot beriladi. Maktab tizimi, o‘qituvchilar, o‘quvchilar va ota-onalarni o‘z ichiga olgan o‘zaro bog‘liq murakkab ta’lim ekotizimdir.

Raqamli texnologiyalar va vositalar yordamida bog‘langan kommunikativ onlayn va yuzma-yuz o‘quv maydonlarini yaratish o‘quv innovatsiyalarini qo‘llab-quvvatlash, o‘quvchilarni jalb qilish va rag‘batlantirish, o‘quvchilarga kelajak kasblarga tayyor bo‘lishi uchun hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga imkon berishi mumkin. O‘quvchilarga ta’lim berish uchun o‘qituvchilar o‘qitish amaliyotida kasbiy rivojlanishga muhtojligi ta’kidlangan. OECD mamlakatlarida o‘rganilgan boshqa raqamli strategiyalar[2], davlat siyosatining muhimligi, o‘qitish va o‘rganishni yaxshilash va ta’lim beruvchilarni malakasini oshirish uchun maxsus raqamli strategiyalarni ishlab chiqishni ta’kidlaydi.

Raqamli texnologiyalarni muvaffaqiyatli qabul qilish va integratsiyaga erishish uchun o‘qituvchilarni yetarli darajada qo‘llab-quvvatlash va malakasini oshirishga ehtiyoj mavjud [3]. Sinfda raqamli texnologiyadan samarali foydalanishning asosiy to‘siqlariga vaqt yetishmasligi, rag‘batlantirish, texnologik yordam va raqamli texnologiyani amaliy tarzda qanday amalga oshirishni bilmaslik kiradi. O‘qituvchilarni innovatsion malaka oshirishni ta’minlash ularning loyihalash va ijro etish jarayoniga jalb qiladigan bilimlarini shakllantiradi va o‘z amaliyotida raqamli texnologiyalardan foydalanish imkonini beradi.Hargis va Wilcoxlar o‘qituvchilarning ish samaradorligini qo‘llab-quvvatlash uchun ishlatilishi mumkin bo‘lgan ba’zi bepul resurslarni, shu jumladan onlayn hamkorlik vositalarini (masalan, Skype, Google hujjatlari, Second Life) muhokama qildi [4]. Ushbu vositalar o‘qituvchilar faoliyati samaradorligini darsni kengroq auditoriyaga, masalan, boshqa maktabda yoki maktab ichidagi boshqa sinfda taqdim etish; Sinfdan tashqarida bo‘lgan o‘quvchilarga yordam berish orqali oshirgan.

“Teaching and Learning International Survey” (TALIS) ma’lumotlariga ko‘ra, o‘qituvchilarning taxminan 60% o‘qitish uchun AKT bo‘yicha o‘rtacha yoki yuqori rivojlanish ehtiyojlarini qayd etgan. O‘qituvchilarning texnologiyadan foydalanish bo‘yicha boshlang‘ich tayyorgarligining yetishmasligi o‘qituvchilarni o‘z ta’lim amaliyotlarida undan samarali foydalanishga tayyor emasligiga olib kelishi mumkin [5].

Petersonning fikriga ko‘ra o‘qituvchilarni tayyorlashda aralash ta’limdan (onlayn va yuzma-yuz) foydalanish sinfda raqamli texnologiyadan foydalanishning ko‘payishiga olib kelishi mumkin [6].

Xuddi shunday, Masters va boshqalar nazorati ostida o‘tkazilgan tadqiqotda o‘qituvchilar uchun onlayn trening boshqa yondashuvlar bilan solishtirganda, keyinchalik ular o‘qitgan o‘quvchilar uchun sinfda yaxshi natijalarga olib kelishini aniqladilar [7].

Cheok va Vong o‘zlarining tahlillarida o‘qituvchilarning darsga munosabati, darsning samaradorligi ularning texnologiyalardan faol foydalanishi bilan chambarchas bog‘liqligini aniqladilar va: “muassasani o‘qitish, texnik va boshqaruv nuqtai nazaridan qo‘llab-quvvatlash o‘qituvchilarni yangi innovatsiyalarni o‘zlashtirishga undashda zarur bo‘lgan muhim omillardir” deb ta’kidladilar [8].

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, ta’limni modernizatsiya va isloh qilish jarayonlari xalq ta’lim tizimida, ayniqsa, yaqqol namoyon bo‘ladi. Bu tizimda dars berish jarayonida yangi texnologiyalar ta’lim sifatini oshirish maqsadida doimiy ravishda joriy etib borilishi zarur. Yuqoridagi statistik ma’lumotlardan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, O‘zbekistonda uzluksiz kasbiy salohiyatni oshirishni tashkil etish uchun malaka oshirishning an’anaviy, masofaviy hamda gibrid shakllariga mos keluvchi malaka oshirish modelini ishlab chiqish; zamonaviy ta’lim metodlari, fan bo‘yicha zamonaviy yangiliklar, ilg‘or xorijiy tajribalar hamda innovatsion texnologiyalarni o‘rgatuvchi milliy tildagi o‘quv kurslarini ishlab chiqish; ushbu o‘quv kurslarida o‘qituvchilarni ta’lim olishini tashkil etish uchun zamonaviy platformalar yaratish; internet orqali ta’lim olishda muammosi bor o‘qituvchilar uchun optik disklarga o‘quv kurslari yozish va ularni yetkazish; klaster shaklidagi master klasslar va mahorat darslarini tashkil etish bugungi kun talabiga javob beruvchi zamonaviy pedagogni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Bu jarayonda ta’lim sifatini ta’minlashda ilg‘or xorijiy tajribalarni tatbiq etish ustuvor vazifalardan biri bo‘lib qolishi muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.Makhmutovna T. K., Ibragimovna T. I. Specific features of the pedagogical process focused on increasing the social activity of youth //Asian Journal of
Multidimensional Research (AJMR). – 2020. – T. 9. – №. 6. – C. 165-171.
2. OECD (2021). What schools for the future? Schooling for tomorrow. OECD Publishing, Paris.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH VA ULARNI MAKTABGA TA’LIM TASHKILOTLARIDA QO‘LLANISHNING DOLZARBLIGI

Ibragimov A.S.
CHDPU, Gumanitar fanlar fakulteti talabasi

Ilmiy rahbar: **Sultanxo’jayeva G.S**
CHDPU o’qituvchisi

Hozirgi kunda kasbiy faoliyatida yoki kundalik hayotida raqamli texnologiyalardan, zamonaviy axborot qurilmalaridan foydalanmaydigan insonlarni topish qiyin. Raqamli texnologiyalardan hozirgi kunda foydalanishdan asosiy maqsad shundan iboratki, bu texnologiyalar shunchaki vosita sifatida emas, balki yangi imkoniyatlarni ochadigan muhit sifatida qaraladi. Istalgan vaqtda o‘rganish, uzluksiz ta’lim, ta’lim yo‘nalishlarini loyihalash qobiliyati va boshqalar shular jumlasidandir. Raqamli texnologiyalarni o‘zlashtirish hozirgi kunda o‘qish va yozish qobiliyati kabi juda muhimdir.

Ta’lim tizmini takomillashtirishda maktabgacha ta’lim tashkilotlarini mustaqil jarayon sifatida raqamlashtirishni ushbu jarayonning bir qismi sifatida ko‘rish mumkin Bugungi kunda ta’lim sohasida yagona axborot muhitini yaratish uchun raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish zarurati zamon talablaridan biridir. Zamonaviy ta’lim ko‘p bosqichli, jadal rivojlanayotgan, murakkab ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy jarayonlar va munosabatlarni qamrab olgan tuzilmadir. Ta’lim sohasi o‘suvchan va shuning uchun doimiy o‘zgarishlarga duch keladi. Ta’lim tizimini raqamlashtirish deganda raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt, virtual reallik vositalaridan foydalanish asosida yuqori ta’lim ko‘rsatkichlariga erishish, shuningdek, internet tarmog‘idan keng foydalanishni ta’minlash va shaxsiylashtirilgan ta’lim uchun raqamli ta’lim muhitini yaratish tushuniladi.

Bugungi kunda zamonaviy texnologiyalar jadal rivojlanmoqda. Dunyo miqyosida yangi raqamli avlod texnologiyalari allaqachon ishlab chiqildi. Yangi raqamli texnologiyalar paydo bo‘ldi, ta’lim texnologiyalari o‘zgardi - ta’lim tizimini raqamlashtirish boshlandi. Bu raqamli va ta’lim texnologiyalarining bir biriga uzviy yaqinlshishi bilan bog‘liq.

Barcha mamlakatlarda jumladan O‘zbekistonda ham bolaning o‘sib-ulg‘aygan muhiti bilan ota-onasi o‘sgan muhit va sharoit bir biridan farq qiladi. Bularning barchasi uzluksiz ta’limning birinchi bo‘g‘ini maktabga ta’lim tizimi oldiga – zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda ishni tashkil qilishga yangi talablar qo‘yadi.

Bugun tadqiqotchilar innovatsion texnologiyalarni joriy etish va ulardan foydalanish zarurati haqida gapirishmoqda. Ta’lim texnologiyalari, birinchi navbatda, ta’lim sifatini oshirish, bolalarning yangi bilimlarga bo‘lgan ishtiyoqini oshirish va allaqachon olgan bilimlarini o‘zlashtirish jarayonini tezlashtirish uchun mo‘ljallangan. Innovatsion yo‘nalishlardan biri bu multimedia va kompyuter texnologiyalaridir. Multimedia qurilmalaridan foydalanish bolalarni maktabga tayyorlashga yordam beradi. Ota-onalarga maktabgacha ta’lim tashkilotida bolalar hayoti haqida maslahatlar, video va filmlar taqdim etish imkonini beradi, chunki bolalar rasm chizish va loydan buyumlar yasash, turli xil o‘yinlar o‘ynashi va qo‘shiq aytishi, raqsga tushishi va sahnalashtirish, bayramlar va o‘yin-kulgilarda qatnashishlari kun davomida turli xil mashg‘ulotlar bilan shug‘illanishlari mumkin. Oddiy qilib aytganda, ular bu mashg‘ulotlardan hech qachon zerikmaydilar.

Tarbiyachilar doimo o‘z ustida ishlashlari kerak, chunki hozirhi kunda 2-3 yoshli maktabgacha yoshdagi bolalar allaqachon smartfon va planshetlardan mohirona foydalanishadi. Ularning ota-onalari ham tabiiyki bu qurilmalar orqali muloqot qilishga odatlanishgan.

Barchamizga ma’lumki, bola uchun birinchi va asosiy tarbiaychilar ota-onalardir. Mamlakatimizning hozirgi ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy sharoitida oila va maktabgacha ta’lim tashkilotining bilan o‘zaro hamkorligini yo‘lga qoyish juda muhimdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda ota-onalar va pedagoglarning o‘zaro hamkorligi mas’uliyat talab qiladigan faoliyatidir. Bugungi kunda ota-onalar ta’lim tashkilotlarida hurmatni talab qiladilar. Ular bilimli, ma’lumotli bo‘lishilariga qaramay juda band bo‘lishadi. Shuning uchun ular keraksiz va ortiqcha ma’lumotlarni xohlamaydilar. Ota-onalarning bandligi maktabgacha ta’lim tashkiloti va oila o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlardagi asosiy muammolardan biridir. Shu munosabat bilan ota-onalar va maktabgacha ta’lim tashkilotining hamkorligida eng samarali shakllari va usullarini izlash, ularning o‘z farzandini tarbiyalashdagi rolini kuchaytirish va ta’lim jarayoniga ta’sir qilish imkoniyatlarini kengaytirish muhim ahamiyatga ega.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida zamonaviy raqamli ta’lim muhitini yaratishning dolzarbligi, bir tomondan, O‘zbekistonda ta’limni rivojlantirish bo‘yicha davlat siyosati, boshqa tomondan, pedagoglar, bolalar va ota-onalarning manfaatlari va ehtiyojlari bilan belgilanadi.

Raqamli texnologiyalar axborotni ijodiy, rang-barang taqdim etish uchun ta’lim tizimining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Raqamli texnologiyalar bolaga materialni o‘yin orqali, uni ortiqcha yuklamalarsiz yetkazish, real sharoitda tasavvur qilish qiyin bo‘lgan jarayonni tadqid qilish imkonini beradi.Bolaning yoshi va individual rivojlanishiga qarab tanlangan o‘quv materiallari, kompyuter o‘yinlari yaxshi o‘yinga aylanadi va o‘z-o‘zini tarbiyalash usuli, maktabgacha yoshdagi bolaning ixtiyoriy xotirasini va diqqatini jamlashni rivojlantirishga yordam beradi.

Zamonaviy maktabgacha ta’lim tashkilotlari multimedia qurilmalari, internet resurslari, raqamli proyektorlar, interfaol doskalar bilan faol ishlamoqda. Mavzuni tushunish va aniqlikni oshirish uchun tarbiyachilar o‘z ishlarida videolar, taqdimotlar, animatsiyalar, illyustratsiyalar va boshqa ma’lumotlarni vizual tarzda taqdim etish uchun ushbu vositalaridan muvaffaqiyatli foydalanadilar. Raqamli va multimedia vositalari materialni taqdim etish sifatini yaxshilaydi, bolaga fikr-mulohaza bildirishga, individual va jamoaviy ishlarni tashkil etishga imkon beradi, tarbiyalanuvchilarning g‘oyalarini rag‘batlantiradi va bolani tarbiyachi yoki ota-onalar bilan birgalikda izlanish va tadqiqot ishlariga undaydi.

Raqamli muhit maktabgacha ta’lim jarayonini yanada jonlantiradi, bolaning axborot madaniyatini shakllantiradi, fikrlash, tahlil qilish va tadqiqot qobiliyatlarini rivojlantirishni rag‘batlantiradi. Raqamli texnologiyalar insonlarning faoliyatidagi eng muhim vositaga aylanib bormoqda va maktabgacha ta’lim muassasalari tarbiyachilari mavzu tayyorlashda yordam beradi, ma’lumot izlash ishini osonlashtiradi, audio-video va animatsiya effektlaridan osongina foydalanishga imkon beradi va ularni amalga oshirishga imkon beradi. Bugungi kunda ompyuterlar va hatto kompyuter xonalari bilan jihozlangan maktabgacha

ta’lim tashkilotlari mavjud, biroq maktabgacha ta’lim tashkilotlarida raqamli texnologiyalardan foydalanishning yagona ish uslubi hali ham mavjud emas. Kompyuter maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim muhitining bir qismiga aylandi.

Zamonaviy pedagog an’ana va innovatsiyalarni, avvalgi metodlarni va yangi pedagogik yo‘nalishlarni uyg‘unlashtira olishi kerak. Maktabgacha ta’lim muhitining kelajagi qanday ish olib borishi noma’lum, ammo maktabgacha ta’lim tashkilotlari zamonaviy jamiyatdagi raqamli o‘zgarishlarning faol ishtirokchilariga aylanib bo‘lgan. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar muammosi va xavfi haqidagi savol haligacha ochiq qolmoqda. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarga ta’lim berishda raqamli texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari quyidagilardan iborat:

-maktabgacha ta’lim tashkilotidagi ta’lim jarayonida didaktik vosita sifatida kompyuter va interfaol texnologiyalardan foydalanish, yanada muvaffaqiyatli va samarali bo‘lishi mumkin;

-Ko‘rgazmali materialni ko‘rsatish vositasi sifatida kompyuterdan foydalanish bolalarning mashg‘ulotga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va bundan tashqari, bu usul tarbiyalanuvchilar tomonidan yaxshi tushuniladigan har xil turdagi ma’lumotlarni beradi.

Ta’lim tizimida pedagoglar qanday muammolarga duch kelishmoqda? Ular texnologiya qanday ishlashining barcha tafsilotlarini bila olmaydi. Ular raqamli dunyo olamining kichik bir qismidan foydalanadilar. Bolalar raqamli texnologiyalarning yangi dunyosiga tegishli va tarbiyachilar uni o‘rganishlari kerak. Ammo axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanishda xavf mavjud. Kattalar kam baholaydigan eng muhim xavf bu raqamli texnologiyalarga qaramlikdir. Raqamli taexnologiyalarga qaramlik o‘zini aniq namoyon qiladi va agar u kichik maktabgacha yoshda rivojlansa, yanada jiddiy oqibatlarga olib keladi. Bolalar juda tez virtual olam, gadjetlar va kompyuter o‘yinlariga qaram bo‘lib qolishlari mumkin.

Raqamli texnologiyalardan foydalanishning sog‘liq uchun zararli tomonlari ham mavjud. Hech kimga sir emaski, hozirgi kunda bolalar televizor, kompyuter va boshqa qurilmalarni tomosha qilish uchun ko‘p vaqt sarflaydi, bu esa asab tizimiga, umurtqa pog‘onasiga va ayniqsa ko‘rish qobilyatiga jiddiy ta’sir ko‘rsatib, stressni kuchaytiradi. Shuning uchun o‘quv jarayonini axborot va ta’lim texnologiyalari asosida olib borish belgilangan satndartalar va me’yorlarga muvofiq amalga oshirilishi kerak.

Raqamli texnologiyalardandan pedagoglar faqat “vosita” sifatida foydalanishlari mumkin, pedagogik tajribasiz birorta ham “texnologiya” ishlamaydi. Har kuni tarbiaychi pedagoglar yangi imkoniyatlardan foydalangan holda ish jarayonini boyitib borishlari zarur. Aytish mumkinki, raqamlashtirish samarali texnik vosita bo‘lib, uning yordamida maktabgacha ta’lim tashkiloti ishida sezilarli darajada samaradorlikkka erishish mumkin. Bugun biz ta’lim tizimida raqamlashtirishni joriy etishning dastlabki bosqichida turibmiz. Bu jarayon uzoq vaqt talab qilishi mumkin, lekin oxir-oqibat texnologiya yangi tajribalar, kashfiyotlar va pedagoglar va boalarning hamkorlik qilish yo‘llari uchun yangi eshiklarni ochishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta’lim tashkiloti faoliyatida raqamli texnologiyalardan foydalanish maktabgacha ta’limda innovatsion jarayonlarni joriy etish, axborot resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, ta’lim sohasidagi boshqaruvning barcha darajalarini takomillashtirish, kompyuter savodxonligini rivojlantirish va ijodkorlik va tasavvurni oshirish zarur. Shubhasiz zamonaviy sharoitda raqamlashtirish zarurati mavjud. Ammo maktabgacha ta’lim tashkilotlarida undan oqilona foydalanish haqida jiddiy o‘ylash kerak va har safar bu bolaga nima berishini jiddiy tahlil qilish kerak.

Foydalanilgan adaboyotlar

1. Mavlonova R.A., Rahmonqulova N.H., Matnazarova K.O., Xolmatov P.Q., Shirinov M.K. Umumiy pedagogika. Toshkent. Navro‘z. 2016.

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA O‘QUVCHILARNING AXBOROT XAVSIZLIGINI TA’MINLASH DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Qilichev J.N.
CHDPU, Gumanitar fanlar fakulteti talabasi

Ilmiy rahbar: **Sultanxo'jayeva G.S.**
CHDPU o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada **a**xborot ko'lamining globallashuvi jarayonida raqamli texnologiyalar davrida **yosh** avlodni manan yetuk barkamol shaxs sifatida shaxs kamol topishida ularning axborot xavfsizligini ta'minlash pedagogik muammo sifatida qaralgan. Uning ilmiy-nazariy asoslari pedagogik muammo sifatida berilgan.

Tayanch so'zlar: axborot, xavfsizlik, raqamli texnilogiya, axborot xavfsizligi, ma'naviy bo'shliq.

Hozirgi axborot almashinuvi global rivojlanayotgan bir davrda insoniyat taraqqiyoti bugungi bosqichining mahsuli, uning o'zi «mavhum», u faqat insonning aql-zakovati, iste'dodi va tinmay qilgan mehnati evaziga fan, texnika, texnologiya, zamonaviy kommunikatsiya yutuqlari ta'sirida moddiy kuchga (real voqelikka) aylandi va jarayon sifatida rivojlanmoqda. Bugun jamiyat hayotining turli sohalarida ham axborot xavfsizligining globallashish jarayoni dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

Axborot xavfining salbiy ta'siridan bugungi kun kelajak avlodni himoya qilishda ta'lim sohasi xodimlari, ota-onalar va jamiyat vakillarining ogohligi, sergakligi va o'zligini asrashda o'zida mavjud bo'lgan imkoniyatdan samarali foydalanishi, o'zgarayotgan zamondan orqada qolmaslik uchun vaqtdan yutish zarurligini anglib yetish talab etilmoqda.

Bu borada Respublikamizda alohida etiborga loyiq bo'lgan «Bolalarni ularning sog'lig'iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining 2018 yil 22-oktyabrda 848-son qarori qabul qilindi.Ushbu Qonunga muvofiq bolalarning axborot xavfsizligini ta'minlash, ularning sog'lig'iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish uchun axborot mahsulotini yoshga oid tasniflashda yoshga oid tasniflash mezonlari va axborot mahsuloti ekspertizasini amalga oshirish tartibi belgilandi.

Ammo «Xavfsizlik» tushunchasi ijtimoiy hayotning g'oyat muhim hodisasi sifatida qadim o'tmishdan buyon tadqiqotchilar diqqatini o'ziga jalb qilgan. Turli tarixiy davrlar va zamonlarda insonlarning xavfsizlik masalasiga turlicha qaralib kelingan. Insoniyat turmushining dastlabki bosqichlarida xavfsizlik asosan insonni tabiiy hodisalarning xavfli ta'sirlaridan, atrofdagi hayvonot dunyosidan himoya qilishni ta'minlashdan iborat bo'lgan. Insoniyatning doimiy taraqqiy topishi, hayot tarzining o'zgarib borishi insonni nafaqat tabiiy xavf-xatardan, balki ularning o'zlari tomonidan yaratilayotgan xavflardan himoya qilish talab qilina boshlandi. Bu esa xavfsizlik tushunchasiga bo'lgan turli davrlarda turlicha yondashuvlarni yuzaga keltirdi. Dastlabki yondashuvlardan biri, miloddan oldingi 427-347 yillarda yashagan Platon xavfsizlik holatini «zararning oldini olish» sifatida ko'rib chiqishni taklif qilgan.

Sharqda saltanat xavfsizligi va barqarorligini ta'minlashga qaratilgan fikrlarga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, ulardan Abu Nasr Forobiy, Nizomulmulk, Amir Temur kabi mutafakkirlarning asarlariga tuxtalib o'tamiz.

O'z davrining ensiklopedik olimi bo'lgan Forobiyning «Urush va tinch turmush haqida», «SHaharni boshqarish», «Fozil odamlar shahri», «Fazilatli xulqlar» kabi asarlarida adolatli jamiyat qurish, mamlakat xavfsizligini ta'minlashga alohida e'tibor qaratilgan.

Nizomulmulkning (1018-1092 yy.) «Siyosatnoma» (yoki «Siyar ul mulk») asrida mamlakat obodligi, uning aholisini faravonligi, tinchligi va totuvligini ta'minlash yo'llari yozilgan. Shuningdek, mamlakatning ichki va tashqi xavfsizligi, davlat boshlig'i va elchilarning xavfsizligini ta'minlash masalalari mualifning 30 yillik davlat boshqaruv tizimidagi ish faoliyati natijasida ortirgan tajribalari asosida maslahatlar tarzda berilgan.

Sohibqiron Amir Temurning (1336-1405 yy.) «Temur tuzuklari»da saltanatni tiklash, mustahkamlash, rivojlantirish bir so'z bilan aytganda saltanat xavfsizligini qanday ta'minlash masalalari yoritilgan.

«Xavfsizlik» tushunchasi XIX asrning 80-yillarida qo'llanila boshlangan va g'oyat o'ziga xos yo'nalish kasb etdi. 1917 yilda amalga oshirilgan revolyutsiyaga qadar chop etilgan ishlarda «xavfsizlik» atamasiga tahdid keltirib chiqaradigan xavf-xatarning oldini olish sifatida qaralgan. Jumladan,

M. Speranskiyning ta’kidlashicha, shaxslar va ularning mulkini umumiy xavfsizligi barcha huquqiy tartibga solinadigan narsalar uchun umumiy mavzu bo‘la oladi. SHaxs va uning mulkini xavfsizligi jamiyat a’zosi bo‘lgan har bir insonning birinchi va hech kim daxl qilolmaydigan boyligi hisoblanadi. Davlatda xavfsizlikni ta’minlash tizimining mavjud emasligi esa, A. Gradovskiyning fikricha, uni halokatga olib boradi.

Jumladan, ilmiy adabiyotlarda va lug‘atlarda «axborot xavfsizligi» atamasi paydo bo‘ldi. Mazkur atamaning mazmunida axborot xavfsizligidan tashqari, shaxs va jamiyatning mavjudligi hamda rivojlanishining qulay sharoitlarini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha ijtimoiy institutlarning eng maqbul faoliyatini ta’minlovchi holatlarga ham urg‘u berilgan.

Axborot xavfsizlik tushunchasining mohiyat va mazmunini yoritishga qaratilgan turlicha yondashuvlar bo‘lib, quyidagi bo‘limda ularni tizimli tahlili berilgan.

«Axborot xavfsizlik» tushunchasi mazmunini yoritishda uning tarkibiy qismi bo‘lgan «xavfsizlik» tushunchasiga tayanamiz. V.Dalning izohli lug‘atida «xavfsiz» atamasi xavfli bo‘lmagan, xavf solmaydigan, zarar yetkazmaydigan, bezarar, ishonchli deb keltirilgan. Xavfsizlik esa – xavf-xatarning yo‘qligi, xavfdan saqlanganlik, ishonchlilik deb izohlanadi. Xavfsizlikka shuningdek, xavf solmaydigan holat, xavf-xatarga qarshi himoyaning mavjudligi sifatida qaralgan.

Yuqoridagi tahlilardan kelib chiqib, «axborot xavfsizlik» tushunchasiga bo‘lgan turli yondashuvlarni quyida tahlili berildi. Xush bolalarning axborot xavfsizligi nima o‘zi? Ushbu tushuncha belgilangan qonunda qo‘yidagicha izohlanadi: bolalarning axborot xavfsizligi - bu bolalarning jismoniy, ruhiy, ma’naviy hamda axloqiy rivojlanishiga axborot orqali zarar yetkazilish xavfidan xoli, himoyalanganlik holatidir

«Axborot xavfsizlik» tushunchasining ko‘plab ta’riflari mavjud bo‘lib, ulardagi ayrim yondashuvlarni quyidagicha tahlil kilamiz.

Xorijiy adabiyotlarda xususan M.Gaithisburgning fikricha axborot xavfsizligi axborotga ruxsatsiz kirish, foydalanish, oshkor qilish, buzish, o‘zgartirish, tadqiq qilish, yozib olish yoki yo‘q qilishning oldini olish amaliyotidir. Ushbu universal konsepsiya ma’lumotlar qanday shaklda bo‘lishidan qat’iy nazar (masalan, yelektron yoki, jismoniy) amal qiladi. Jumladan J.Andress M.Gaithisburgning fikrini tuldirgan holda uning fikricha axborot xavfsizligini ta’minlashning asosiy maqsadi ma’lumotlarning konfidensialligi, yaxlitligi va mavjudligini muvozanatli, qo‘llashning maqsadga muvofiqligini hisobga olgan holda va tashkilot faoliyatiga hech qanday zarar yetkazmasdan himoya qilishdir. Bunga, birinchi navbatda, asosiy vositalar va nomoddiy aktivlar, tahdid manbalari, zaifliklar, potensial ta’sirlar va mavjud xavflarni boshqarish imkoniyatlarini aniqlaydigan ko‘p bosqichli xavflarni boshqarish jarayoni orqali yerishiladi. Bu jarayon xavflarni boshqarish rejasining samaradorligini baholash bilan birga olib boriladi deya o‘zining ilmiy qarashlarini bayon qiladi. Shuningdek, M.Gaithisburg axborotning maxfiyligi, yaxlitligi va mavjudligini saqlash haqiqiylik, javobgarlik, rad yetmaslik va ishonchlilik kabi boshqa xususiyatlar ham bu qatorga kiritilishi mumkinligini ta’kidlaydi va maxfiylik, yaxlitlik va mavjudlikni ta’minlash maqsadida axborot va axborot tizimlarini ruxsatsiz kirish, foydalanish, oshkor qilish, buzish, o‘zgartirish yoki yo‘q qilishdan himoya qilish kabi tushunchalar negizida axborot xavfsizligi tushunchasining mohiyatini ochib beradi. Jumladan, ilmiy adabiyotlarda xususan S. Ganiyev., K.Karimov va K.Tashiyevlar muallifligidagi adabiyotda bu tushuncha - axborotning nomaqbul (axborot munosabatlarining tegishli subyektlari uchun) oshkor qilinishidan (konfidensialligining buzilishidan), buzilishidan (yaxlitligining buzilishidan), sirqib chiqishidan, yo‘qotilishidan, modifikatsiyalanishidan yoki foydalanuvchanlik darajasining pasayishidan hamda noqonuniy tirajlanishidan himoyalanganligi deya izohlanadi. Ammo zamonaviy axborot-komunikatsiya texnologiyalari yordamida axborotlarni yaratish, qayta ishlash hamda ulardan foydalanish davomida axborot tizimlari tarkibidagi axborotlarni hamda axborot resurslarining o‘zining xavfsizligini ta’minlash, ya’ni axborotlarni himoya qilish va axborotlardan foydalanuvchilarni ularning ongi va dunyoqarashiga yaratuvchan bunyodkorlik intilishlariga, milliy qadriyatlarimizga, davlatimiz Konstitutsiyasi hamda amaldagi qonunlarimizga zid ravishda buzg‘unchilik g‘oyalarini tarqatishni o‘z ichiga olgan axborotlardan himoya qilish bizning nazdimizda o‘sib kelayotgan yosh avlodni raqamli texnologiya davrida mustaqil fikrini o‘zgartirishga

yo‘naltirilgan har qanday tabiiy yoki sun’iy xossali tasodifiy va qasddan ta’sirlardan xar qanday tashuvchilarda axborotning himoyalanganligiga asoslanadi**.**

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Платон.Соченения. V 3 t. – M., 1971; T.3. ch. I. – S. 112.
2. Forobiy Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. – T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. 1993. – 171 b;
3. Nizomimulk. Siyosatnoma (Siyar ul-mulk). Ikkinchi to‘ldirilgan, qayta ishlangan nashri. T.: «YAngi asr avlodi», 2010. – 240 b.

ЦЕЛИ ОБРАЗОВАНИЯ С ПОЗИЦИИ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА

Кувондиков Ш.Т.
Студент факультета Гуманитарных наук
ЧГПУ

Научный руководитель: **Султанхужаева Г.С.**
ЧГПУ

Аннотация. Современный заказ общества на образовательные услуги изменяется. Повышение качества образования является одной из актуальных проблем не только России, но и всего мирового сообщества. Решение этой проблемы связано с модернизацией содержания образования, оптимизацией способов и технологий организации образовательного процесса, а также переосмыслением цели и результата образования.

Ключевые слова: образование, традиционный подход, цель, коммуникация, компетентность.

Как известно, под целями понимаются ожидаемые результаты деятельности, в данном случае — образовательной. Различие подходов к определению целей школьного образования заключается в понимании сущности ожидаемого результата. При традиционном подходе под образовательными целями понимаются личностные новообразования, которые формируются у школьников.

Однако определение образовательных целей через описание личностных новообразований учащихся вступает в противоречие с новыми социальными ожиданиями в сфере образования. Традиционный подход к определению целей образования ориентирует на сохранение экстенсивного пути развития школы. С позиций этого подхода чем больше знаний приобрёл ученик, тем лучше, тем выше уровень его образованности.

Но уровень образованности, особенно в современных условиях, не определяется объёмом знаний, их энциклопедичностью. С позиций компетентностного подхода уровень образованности определяется способностью решать проблемы различной сложности на основе имеющихся знаний. Компетентностный подход не отрицает значения знаний, но он акцентирует внимание на способности использовать полученные знания. При таком подходе цели образования описываются в терминах, отражающих новые возможности обучаемых, рост их личностного потенциала. В первом случае цели образования моделируют результат, который можно описать, ответив на вопрос: что нового узнает ученик в школе? Во втором случае предполагается ответ на вопрос, чему научится ученик за годы обучения в школе. [1, с. 112]

И в первом, и во втором случаях в качестве «конечных» результатов образования рассматривается развитие определённых личностных качеств, прежде всего, нравственных, формирование системы ценностей. С позиций компетентностного подхода основным непосредственным результатом образовательной деятельности становится формирование ключевых компетентностей.

Компетентностный подход к определению целей школьного образования даёт возможность согласовать ожидания учителей и обучаемых. Определение целей школьного образования с позиций компетентностного подхода означает описание возможностей, которые могут приобрести школьники в результате образовательной деятельности.

Цели школьного образования, с этой точки зрения, заключаются в следующем:

• Научить учиться, т.е. научить решать проблемы в сфере учебной деятельности, в том числе: определять цели познавательной деятельности, выбирать необходимые источники информации, находить оптимальные способы добиться поставленной цели, оценивать полученные результаты, организовывать свою деятельность, сотрудничать с другими учениками.

• Научить объяснять явления действительности, их сущность, причины, взаимосвязи, используя соответствующий научный аппарат, т.е. решать познавательные проблемы.

• Научить ориентироваться в ключевых проблемах современной жизни — экологических, политических, межкультурного взаимодействия и иных, т.е. решать аналитические проблемы.

• Научить ориентироваться в мире духовных ценностей, отражающих разные культуры и мировоззрения, т.е. решать аксиологические проблемы.

• Научить решать проблемы, связанные с реализацией определённых социальных ролей (избирателя, гражданина, потребителя, пациента, организатора, члена семьи и т.д.).

• Научить решать проблемы, общие для различных видов профессиональной и иной деятельности (коммуникативные, поиска и анализа информации, принятия решений, организации совместной деятельности и т.п.).

• Научить решать проблемы профессионального выбора, включая подготовку к дальнейшему обучению в учебных заведениях системы профессионального образования. [2, с. 98]

Главное же состоит в постановке таких целей школьного образования, чтобы они ориентировали на повышение уровня образованности выпускников школы. С позиций компетентностного подхода определение целей предмета должно предшествовать отбору его содержания: сначала надо выяснить, для чего нужен данный учебный предмет, а затем уже отбирать содержание, освоение которого позволит получить желаемые результаты. При этом необходимо учитывать, что какие-то результаты могут быть получены лишь при взаимодействии учебного предмета с другими составляющими образовательного процесса, а каких-то результатов можно достичь только в рамках предмета и их невозможно (или трудно) получить за счёт изучения других предметов. Первая группа целей предмета может быть охарактеризована как цели — интенции, иначе говоря, как цели, определяющие направление движения, но не как цели, определяющие результат, достижение которого гарантируется изучением предмета. Это цели формирования ценностных ориентации, мировоззренческих установок, развития интересов, формирования потребностей и достижения других личностных результатов, которые зависят от множества различных факторов, в том числе и «внешкольных».

Вторая группа целей предмета включает цели, описывающие «станцию назначения», те результаты, достижение которых школа может гарантировать (естественно, при определённой познавательной активности самого ученика и ряда других условий). В составе этой группы можно выделить четыре вида целей:

• цели, моделирующие метапредметные результаты, которых можно достичь при взаимодействии ряда предметов (например, формирование общеучебных умений и навыков, коммуникативных и других ключевых навыков, некоторых функциональных навыков);

• цели, определяющие метапредметные результаты, которых можно достичь в рамках предмета, но можно использовать при изучении других предметов или в иных видах деятельности (например, формирование читателя как цель изучения литературы);

• цели, ориентированные на усвоение знаний и умений, обеспечивающих общекультурную компетентность учащихся, их способность разбираться в определённых проблемах и объяснять определённые явления действительности;

• цели, ориентированные на усвоение знаний и умений, имеющих опорное значение для профессионального образования определённого профиля. [3, с. 90]

Реализация компетентностного подхода в образовательном процессе требует серьезных изменений в содержании образования, в осуществлении учебного процесса и в практике работы педагога. Во-первых, целью обучения становится не процесс, а достижение учащимися определенного результата. Содержание материала внутри предмета подбирается преподавателем под сформулированный результат. Меняются так же и подходы к оценке — в процедуру оценивания включается рефлексия, сбор портфеля доказательств, наблюдение за деятельностью учащихся. Во-вторых, меняются формы и методы организации занятий — обучение приобретает деятельностный характер, акцент делается на обучение через практику, продуктивную работу учащихся в малых группах, выстраивание индивидуальных учебных траекторий, использование межпредметных связей, развитие самостоятельности учащихся и личной ответственности за принятие решений.

Литература

1. Бережнова, О. В. Повышение профессиональной компетентности педагога дошкольного образования. Выпуск 1. Учебно-методическое пособие /. - М.: Педагогическое общество России, 2013. **- 96** с.

2. Тимофеева, Л. Л. Повышение профессиональной компетентности педагога дошкольного образования. Выпуск 4. Учебно-методическое пособие /. - М.: Педагогическое общество России, 2013. - 96 с.

3. Хузеева, Г. Р. Диагностика и развитие коммуникативной компетентности дошкольника. - М.: Владос, 2014. - **65 с.**

ВЛИЯНИЕ ВЫСОКОКАЧЕСТВЕННОЙ ИНФОРМАЦИОННО- ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ НА РАЗВИТИЕ МЕТОДИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГА ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Хасанбоева С.К.
Студентка факультета Гуманитарных наук
ЧГПУ

Научный руководитель: **Султанхужаева Г.С.**
ЧГПУ

Аннотация: в данной статье представленно влияние высококачественной информационно-образовательной среды на развитие методической компетентности педагога профессионального образования их основы, необходимые ресурсы и перспективы.

Ключевые слова: информационные технологии, коммуникационные технологии, педагог профессионального образования, методическая компетентность педагога.

На сегодняшний день система профессионального образования является одной из самых обширных сфер человеческой деятельности. Во всем мире возросла социальная роль образования. От его направленности и эффективности во многом зависят перспективы развития человечества. «Ныне общепризнано, - говорится в одном из важнейших документов ЮНЕСКО, - что политика, направленная на борьбу с бедностью, защиту окружающей среды, укрепление прав человека, улучшение международного взаимовлияния и обогащение национальной культуры не дадут эффекта без соответствующей стратегии в области образования»

Образование сегодняшнего дня получило новый виток своего развития Для достижения задач поставленных перед системой образования в условия открытой образовательной системы необходимо активное внедрение информационных ресурсов и создания информационно среды для педагогов и обучающихся профессионального образования.

Создание высококачественной высококачественной информационно- образовательной среды влияющей на развитие методической компетентности педагога профессионального образования рассматривается в основном как достаточно сложная техническая задача, позволяющая коренным образом модернизировать технологическую основу системы образования, осуществить переход к открытой образовательной системе, отвечающей требованиям постиндустриального общества. Вместе с тем нельзя отрицать, что создание данной среды это не только чисто техническая задача. В широком смысле, образовательная среда подсистема социокультурной среды, совокупность исторически сложившихся фактов, обстоятельств, ситуаций. Она выражается в целостности специально организованных педагогических условий развития личности.[1]

Информационно-образовательная среда изучалась во многих аспектах. Из них стоит выделить следующие три.

Во-первых, как одна из сторон деятельности. Человек при этом рассматривается, как участник коммуникационного процесса, т.е. в основном с точки зрения своей способности представить личное знание в той форме, в какой это знание может быть отчуждено, т.е. в форме информации. А, восприняв информацию, вновь превращать ее в свое личное знание.

Во-вторых, как система исторически сложившихся форм коммуникации.

В-третьих, как созданная всем обществом информационная инфраструктура, позволяющая осуществить коммуникативную деятельность в масштабах, соответствующих уровню развития этого общества: издательства, библиотеки, информационные центры, банки данных, средства массовой информации и т.п.

Одной из особенностей информационной среды является то, что любая информационная среда предоставляет возможность получения необходимых для него данных, сведений, гипотез, теорий и пр., умение же получать информацию и преобразовывать ее необходимо воспитывать, вырабатывать, оно приобретается в процессе обучения. Ю. А. Шрейдер выражает это так: "В книгах можно прочесть о многом, но из них нельзя получить умения читать. Информационно-образовательная среда может сохранить многие знания, но не может сохранить в себе умения пользоваться ею

Информационно среда создается усилиями отдельной группы людей. Исследователи отмечают, что информационная среда учебной деятельности формируется:

преподавателем (он определяет содержание программы курса, выбор учебной литературы, методы преподавания, стиль общения и т.д.);

педагогическим коллективом учебного заведения (он определяет общие требования к учащимся, сохраняемые традиции данного учебного заведения, форму взаимоотношений педагогического и ученического коллективов и пр.);

государством как общественным институтом (оно определяет материальное обеспечение образования в целом, социальный заказ на формирование той или иной системы знаний и взглядов).

Анализ достоинств и недостатков, существующих образовательной среды, дидактических традиций национальной системы образования, а также современного состояния информационных технологий и средств телекоммуникаций, позволяет сформулировать следующие принципы, на которых должны строиться проектируемые в настоящее время информационно-образовательные среды.[2]

Сформулированные принципы построения информационной образовательной среды делают необходимым рассмотрение информационно-образовательной среды, с одной стороны, как части традиционной образовательной системы, а, с другой стороны, как самостоятельной системы, направленной на развитие активной творческой деятельности учащихся с применением новых информационных технологий

Дидактика применения информационной образовательной среды в образовательной системе исходит из того, что наличие преподавателя в системе обучения является обязательным и его основная функция состоит не в передаче информации, а в управлении процессом обучения.

Информационной образовательная среда, организованная в сети Интернет, на web-сайте, представлена как совокупность субъектов информационного взаимодействия или воздействия; собственно информации, предназначенной для использования субъектами информационной среды; информационной инфраструктуры, обеспечивающей возможность осуществления обмена информацией между субъектами; отношений, складывающихся в связи с формированием, передачей, распространением и хранением информации. [2]

Однако большая часть педагогов профессионального образования не осознает необходимости в повышении уровня своей информационной культуры. Часть же педагогов убеждены в необходимости обучения.

Таким образом, можно подвести итог что вопрос совершенствования информационной культуры и компетентности педагога профессионального колледжа является весьма актуальным и требует дальнейшего изучения.

Использованная литература

1. Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису-Ташкент. Узбекистан,2020 г.

ПРИМЕНЕНИЕ ЦИФРОВОЙ ПЕДАГОГИКИ В ШКОЛЕ

Назарова Г.К.
Студентка факультета Гуманитарных наук
ЧГПУ

Научный руководитель: **Султанхужаева Г.С.**
ЧГПУ

Аннотация: в данной статье идет речь использования цифровой педагогики в школе, о проблемах, которые возникают и методах их решения. Широкое использование информационной коммуникационной технологии в школе.

Ключевые слова: цифровая технология, цифровизация, технология, цифровое образование, цифровая педагогика.

Современные школьники используют технологии (мгновенные сообщения, Телеграмм, ВК, Facebook и т.д.), чтобы быть постоянно на связи — с друзьями, семьей, информацией и развлечениями. Технологии позволяют им общаться с большим количеством людей, большим количеством способов, все чаще и чаще… Нынешнее поколение плавно переходит от "реальной" жизни к цифровой.

Преподаватели сталкиваются с постоянной задачей совершенствования методов преподавания и обучения, чтобы соответствовать растущим требованиям и ожиданиям студентов, которых мы называем "ожидающими цифровых технологий".

Учащиеся ожидают, что преподавание и усвоение знаний, с которыми они столкнутся за годы обучения в формальной школе, будут насыщены цифровыми технологиями. Это ожидание основано на личных предпочтениях студентов и их развлечениях. Не связанная с учебой часть их жизни богата цифровыми технологиями: они смотрят цифровое телевидение; слушают цифровое радио; пользуются смартфонами; свободно владеют Web 2.0, социальными сетями, цифровыми изображениями и редактированием, мэшапами, Wii, Xbox, iPad, электронным текстом... список бесконечен.

Когда новые технологии выходят на рынок, они с энтузиазмом подхватываются. Нынешнее поколение охотно называют "Поколением C", "Поколением I", "Сетевым поколением", "Поколением Y", "Поколением Z", "Интернет-поколением', 'цифровыми аборигенами' и так далее.

Но действительно ли они свободно владеют цифровыми технологиями во всех сферах своей жизни?

Все большее число преподавателей и исследователей считают, что эти учащиеся свободно владеют цифровыми технологиями в своей жизни вне школы, но заметно менее свободно в образовательном контексте [1].

Характеристики и поведение этих школьников заметно отличаются от таковых у их сверстников. Учителя в большинстве своем напоминают "цифровых иммигрантов"— они принадлежат к группе тех, кто пытался использовать информационно-коммуникационные технологии (ИКТ). Для тех, кто еще не освоил использование ИКТ в учебном процессе. Большинство учителей, как правило, являются самоучками или обучаются у коллег. Их технологические навыки, как правило, ограничены тем, что есть в их домашней и рабочей среде. Большинство учителей используют технологии каждый день, но используемые ими типы технологий могут быть не такими современными, как нужно их ученикам или даже их требованиям к преподаванию. Технологические навыки не являются определяющим фактором для эффективной цифровой педагогики. В этой статье не утверждается, что всем нам нужно стать опытными программистами или создателями веб-страниц [2]. Цифровая педагогика — это скорее отношение к цифровым технологиям и умение ими пользоваться. Речь скорее идет о

готовности эффективно использовать их в классе и понимать, как и почему их следует использовать.

Необходимо учитывать не только ожидания уча. Все чаще родители, работодатели и общество в целом ожидают, что система образования подготовит студентов, свободно владеющих технологиями, — студентов, которые могут использовать широкий спектр цифровых технологий и которые обладают поведением и знаниями, которые позволят им использовать новые технологии.

Давайте подробнее рассмотрим эти ожидания. Родители осознают, что мир, в котором живут их дети, становится все более цифровым. Для родителей было бы нормально предположить, что преподавание и обучение, которым занимаются их дети, включает в себя цифровые технологии [3]. Школам все чаще предлагается преодолеть разрыв между тем, что родители могут позволить себе иметь в своих домах для использования своими детьми, и типами технологий, которые они хотели бы, чтобы их дети испытали на себе или в совершенстве владели ими.

Независимо от того, являются ли сотрудники учащимися средних школ, работающими неполный рабочий день, или студентами, выходящими из системы образования, работодатели ожидают, что они смогут использовать

цифровые технологии. Эти ожидания включают свободное владение базовыми программами, которые обычно используются, но некоторые ожидания могут быть специфичными для конкретного предмета в зависимости от типов предметов, которые изучают учащиеся. Наконец, есть ожидания от более широкого сообщества. Это был бы быть общепринятым мнением о том, что школы используют широкий спектр цифровых технологий в своем преподавании и обучении. Средства массовой информации часто сообщают о школах, которые реализуют тот или иной проект с использованием цифровых технологий, люди видят, как учащиеся используют цифровые инструменты, и существуют правительственные инициативы, такие как как программа для ноутбука, которая создает в сознании более широкого сообщества ощущение того, что школьное образование становится все более цифровым [4-5].

До сих пор мы исследовали некоторые причины, которые обусловливают потребность в цифровой педагогике. В основном, все они связаны с чувством ожидания, и все они социальные, они вовлекают людей. Социальные императивы, изложенные до сих пор, включают студентов, родителей, работодателей и общество в целом.

Но как насчет учителей? Чувствуют ли они цифровое ожидание? У учителей чувство ожидания может быть иным. Безусловно, существует ощущение цифрового давления. Новые программы, такие как laptop roll новые технологии в классе, такие как интерактивные доски или цифровые проекторы, безусловно, усиливают ощущение цифрового давления [6]. Учителя хотят иметь возможность эффективно использовать новые технологии, и они хотят знать способы,

которые приведут к положительным результатам обучения. Вот тут-то и появляется цифровая педагогика. Это дает учителям возможность знакомиться с новыми цифровыми технологиями и эффективно использовать их в своих классах.

Список использованной литературы

1. Mamarajabov M. E. TECHNOLOGIES OF DIGITAL DIDACTICS //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022. – Т. 2. – №. 04. – С. 78-84.

2. Yusupova, G. (2021). Model of development of model competences of a future teacher of informatics. Экономика и социум, 9(88), 1022-1031.

INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA TALABALARNI AXBOROT KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK JIHATLARI

Tog'aynazarova X.O'.
CHDPU, Gumanitar fanlar fakulteti talabasi

Ilmiy rahbar: **Sultanxo'jayeva G.S.**
CHDPU o'qituvchisi

Hozirgi davr pedagogik amaliyotida fanlararo bog‘lanish asosida ta’limni integratsiyalash yo‘lidagi o‘rganishlar davom etmoqda. Bu vazifa g‘oyat murakkab va ayni paytda katta samara beradi. Ayni damda, ta’lim jarayonlarini integrativ tashkil etish, integratsion ta’lim texnologiyalarini takomillashtirish, konsentrlangan va modulli ta’lim talablari asosida o‘qitish mazmuni va metodikasini aniqlashtirishni taqozo etadi. Integratsiya bu fanlarning differensial jarayon davomida yaqinlashuvi va bog‘liqligidir. Integratsiya jarayoni fanlar orasidagi aloqani yangi, yuqori sifatda bir -biriga bog‘lash bosqichi bo‘lib, o‘zini yuqori ko‘rinishda namoyon etadi. Integratsiya jarayoni asoslari uzoq o‘tmishdagi xalq pedagogikasi va ilmiy pedagogikaga asoslangan. Pedagog Yan Amos Komenskiy bir biri bilan bog‘liq bo‘lgan hamma narsa, bog‘liq holda o‘rganilishi kerak, deb ta’kidlaydi.

So‘ngi yillarda pedagogik yo‘nalish talabalarining axborot-kommunikatsiya texnologiyalar kompetensiyalarini shakllantirishga jiddiy e’tibor qaratilmoqda. Bo‘lajak o‘qituvchining axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish bo‘yicha kasbiy mahorat darajasini aniqlashda axborot kompetentligi atamasi qo‘llaniladi. Kompetentsiya-ma’lum bir sohada muvaffaqiyatli faoliyat uchun bilim, ko‘nikma va shaxsiy fazilatlarni qo‘llash qobiliyatini belgilaydi. Zamonaviy o‘quv kurslarini tahlil qilish, modellashtirish, maqbul qarorlar qabul qilish, bilimlarni egallash qobiliyatini o‘rgatish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun shart-sharoitlarini ta’minlashi kerak. Shu munosabat bilan axborotlarni tashkil etishning turli modellaridan foydalanish maqsadga muofiqdir. Rivojlantiruvchi, faoliyatga asoslangan va muammoli ta’lim texnologiyalarida aynan shu yondashuvlar ishlab chiqilmoqda.

Axborotlashgan jamiyatning asosiy talabi eng avvalo, axborot tayyorlash, unga “ishlov berish”, saqlash va jamiyat a’zolariga yetkazish bilan bog‘liq bo‘ladigan ishlarga sharoit yaratish hisoblanadi. Bu borada jamiyatning faol tashkil etuvchilaridan biri shubhasiz bo‘lajak o‘qituvchilardir. Shunday ekan, o‘quvchining axborot bilan ishlash tizimini to‘g‘ri tashkil etish o‘rinli sanaladi.

“Kompetentlik” atamasi (lotincha competentio intilaman, loyiqman, munosibman, layoqat) - chuqur bilim va tajribaga egalik, yuksak mahorat, xabardorlik, omilkorlik deganidir. Kompetentli yondashuv dunyoda ta’limning konseptual asosiga aylanmoqda. Ayni paytda kompetentlik bu nafaqat bilimlarga ega bo‘lish, balki ularni amaliyotga moslashtira olish imkoniyati hamdir. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta’lim – pedagokning egallangan ilim, ko‘nikma va malakalarni o‘z shaxsiy kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy o‘llay olish kompetensiyalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan ta’lim hisoblanadi. Shuning uchun bo‘lajak o‘qituvchilarning axborotlar bilan ishlash kompetensiyalarini takomillashtirishga qaratilgan fikr-mulohazalarga to‘xtalish muhim. Chunki pedagog axborot tizimi bilan ishlay olganda ya’ni to‘g‘ri ish tizimini yarata olganda bilim, ko‘nikma, malakalarni amaliyotga qo‘llay olish imkoniyati ko‘proq bo‘ladi. Muhimi o‘qituvchining dars samaradorligiga erishish miqdori yuqori bo‘lishini tajribalarda kuzatish mumkin.

Kompetensiya-bu mutaxassisning kasbiy vazifalar ma’lum turkumini hal eta olish shaxsiy qobiliyati, kompetensiya talqiniga amal qilib “kompetensiya” va “kompetentlik” tushunchalarini ehtimoliy – dolzarb, kognitiv – shaxsiy asosi bo‘yicha farqlab, “kompetentlik” so‘zini shaxsning dolzarb, rivojlantiriladigan xislati, insonning bilimlariga asoslanadigan, intellektual va shaxsiy jihatdan shartlangan ijtimoiy-kasbiy tavsifi sifatida tushunilishini A.R.Xodjayev o‘zining ilmiy ishlarida keltirgan.

S.Ye. Shishovning fikriga ko‘ra kompetensiya – bu o‘qish tufayli egallangan bilimlarga, tajribaga, qadriyatlarga, moyilliklarga asoslangan umumiy qobiliyat bo‘lib, uni bilim va vaziyat o‘rtasida aloqani o‘rnatish imkoniyati sifatida yoki, yana ham kengroq ma’noda, muammo uchun mos keladigan protsedurani (bilim va harakatni) topish, aniqlash qobiliyati sifatida qabul qilish kerak. Qolaversa, nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llash bilan birga ta’lim jarayonini malaka integrasiyasi asosida tashkillashtirish muhimligini isbotlaydi.

S.Kazakbayevaning takidlashicha kompetensiya shaxsga turli harakatlarni amalga oshirish imkonini beruvchi bilim, ko‘nikma va shaxsiy fazilatlar yig‘indisi tushuniladi. Ular turli xil sharoitlarda muammolarga yechim taklif qilish, muayyan mavzular va aloqa sohalari bo‘yicha matnlarni ishlab chiqarish va yoki tushunish va tegishli strategiyalarni qo‘llash uchun turli chegara shartlarini ko‘rib chiqish, tadqiqot faoliyat va harakatlarda amalga oshiriladi.

Axborot kompetentligi darajasini shaxsning ichki kechinmalar ma’nosi sifatida anglash individual sotsializatsiya jarayonida sodir bo‘ladi. Boshqacha aytganda, talabalar boshqa odamlar bilan muloqotda hamkorlik qilish orqali muloqot tajribasiga ega bo‘ladilar va jamiyatning axborot kompetentligi rivojlantiradilar. Axborot kompetentligiumumiy xususiyatlariga ega, lekin ayni paytda u shaxs ichki madaniyatining namoyon bo‘lishidir.

Axborot kompetentligi darajasini shaxsning ichki kechinmalar ma’nosi sifatida anglash individual sotsializatsiya jarayonida sodir bo‘ladi. Boshqacha aytganda, talabalar boshqa odamlar bilan muloqotda hamkorlik qilish orqali muloqot tajribasiga ega bo‘ladilar va jamiyatning axborot kompetentligi rivojlantiradilar.

Axborot kompetentligi bajaradigan vazifasiga ko‘ra ko‘p qirrali va ko‘p funksiyali bo‘lib, rivojlanishning tegishli darajasi bilan belgilanadi va ijtimoiy guruh birgalikda va shu ijtimoiy guruh orqali jamiyat va boshqa madaniyatlar bilan ma’naviy aloqa vazifasini bajaradi.

Integrativ yondashuv asosida talabalarda axborot kompetentligini rivojlantirishda nazariy, shaxsiy, personologik, texnologik, individial, emotsional, produktiv, tizimli, shaxsga yo‘naltirilgan va kompitesiyaviy yondashuvlari muhim.

Integrativ yondashuv asosida talabalarda axborot kompetentligini rivojlantirishni amaliy ko‘rib chiqilgan holda, integrativ yondashuvga yo‘naltirilgan o‘qitish usuli bilan bog‘liq. Integrativ yondashuv asosida talabalarda axborot kompetentligini rivojlantirishga yo‘naltirilgan yondashuv ta’limning asosiy natijasi bilimlar, malakalar va ko‘nikmalar tizimi o‘z holicha emas, balki davlat tomonidan e’lon qilingan aqliy, ijtimoiy-siyosiy, kommunikatsiya, axborot va shu kabi sohalardagi asosiy kompetensiyalar majmui bo‘lishi lozim. Samaradorlikka yo‘naltirilgan yondashuvda ta’limning birlamchi natijasi o‘z-o‘zidan bilim, ko‘nikma va malakalar tizimi emas, balki intellektual, ijtimoiy-siyosiy, axborotlar bilan ishlash, axborot bilan bog‘liq va shunga o‘xshash sohalardagi asosiy kompetensiyalar yig‘indisidir. Integrativ yondashuv asosida talabalarda axborot kompetentligini rivojlantirish faqat tayanch bilimlarni rivojlantirish va axborotni bir tildan boshqa fandagi malakalarini rivojlantirish bilan cheklanmaydi, bu jarayonni shaxsni umumiy rivojlantirishdan ajratish mumkin emas. Ta’lim tizimida harakatlarini boshqarish vositalari inson madaniyatining ajralmas qismidir va ular o‘zlashtirish va boyitish ham umuman madaniy merosni o‘zlashtirish va ko‘paytirish qonuniyatlari bo‘yicha yuz beradi. Integrativ yondashuv asosida talabalarda axborot kompetentligini rivojlantirish jarayonida inson madaniyat muhitidan kommunikatsiya vaziyatlarini tahlil qilish vositalarini oladi.

TA’LIM TIZIMIDA MUSTAQIL TA’LIMNING O‘RNI

Yo’ldoshev A.R.
CHDPU, Gumanitar fanlar fakulteti talabasi

Ilmiy rahbar: **Sultanxo'jayeva G.S.**
CHDPU o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalari talabalarining kasbiy faoliyatga tayyorgarligi jarayonida mustaqil ta'lim olishni shakllantirish mexanizmi va uni amalga oshirish bo'yicha yondashuvlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Uzluksiz ta'lim, axborot, zamonaviy ta'lim, ijodiy ish, mustaqil ta'lim, individual, intellektual, texnologiya, ta'lim.

Bugungi kunda ta'lim oluvchilarning mustaqil tanqidiy fikrlash, axborotni izlash va topish, aqliy mehnat madaniyatini, mustaqil bilim olish malakalarini rivojlantirish zamonaviy ta'limning asosiy vazifalaridan hisoblanadi. Ma'lumki, axborot va bilimlar doirasi tez suratlar bilan kengayib borayotgan hozirgi sharoitda barcha ma'lumotlarni faqat dars mashg'ulotlari paytida talabalarga yetkazish qiyin. Tajribalar shuni ko'rsatadiki, talaba mustaqil ravishda shug'ullansa va o'z ustida tinimsiz ishlasagina bilimlarni chuqur o'zlashtirishi mumkin. Talabalarning asosiy bilim, ko'nikma va malakalari mustaqil ta'lim jarayonidagina shakllanadi, mustaqil faoliyat ko'rsatish qobiliyati rivojlanadi va ularda ijodiy ishlashga qiziqish paydo bo'ladi. Bugungi kunda nafaqat shaxs – tushuntiruvlar va namoyishlar yordamida balki, mustaqil faoliyat va amaliy ta'sirlar jarayonida shakllantirilishi kerak. Talabalarning mustaqil ta'lim olishlarini rejalashtirish, tashkil qilish va buning uchun zaruriy shart-sharoitlarni yaratish, dars mashg'ulotlarida talabalarni o'qitish bilan bir qatorda ularni ko'proq o'qishga o'rgatish, bilim olish yo'llarini ko'rsatish, mustaqil bilim olish uchun yo'llanma bersh oliy ta'lim muassasasining asosiy vazifalardan biri hisoblanadi.

"Doimiy va tez o'zgarib boruvchi texnologiyalar, bilimlarning yangilanishi zamonaviy sharoitlarga moslashish ko'nikmasiga ega bo'lish hamda yangi bilimlarga intilishni talab etadi. Buning uchun o'quvchilarni yangi bilimlarni mustaqil o'zlashtirishga o'rgatish kerak". Ana shu davr talablari va muammolardan kelib chiqib biz o'z tadqiqotlarimizning dastlabki bosqichlarida mustaqil bilim olish kabi tushunchalarni o'rganish hamda fikr yuritishga harakat qildik. S.S.G'ulomov tahriri ostida oliy ta'lim lug'atida berilgan mustaqil ta'lim tushunchalari ta'riflari bilan tanishib chiqdik. Shunga ko'ra:

Mustaqil ta'lim - mutaxassis yordamida yoki uning yordamisiz vaqti vaqti bilan konsultatsiya olib biror masala yoki muammoni mustaqil o'rganish asosiga quriladigan tadrijiy o'quv faoliyati. Mustaqil ta'limning samarasi intellektual rivojlanganlikka, shuningdek o'quv faoliyati ko'rsatmalariga, bilimga bo'lgan munosabatga, irodaviy va boshqa sifatlarga bog'lik. Mustaqil ta'lim individual va guruhiy shaklga ega, keyingisi birgalikdagi intellektual faoliyatga bo'lgan o'quv va malakalarni shakllantiradi. Uzluksiz ta'lim tizimida mustaqil ta'lim tashkillashtirilgan o'quv bo'g'inlari va bosqichlari o'rtasida bog'lovchi vazifasini o'taydi, ta'lim jarayoniga yaxlitlik va yuqoriga harakatlanish tavsifini beradi.

Mustaqil o'rganish – bu shaxs tomonidan bilimlarni o'zlashtirishda vujudga keladigan hukmlar va xulosalarni o'zining sub'ektiv fikri hamda anglanganlik tufayli e'tiqodni aylantirish qobiliyatidir.

Mustaqil ta'lim – belgilangan o'quv topshiriqlarini tahsil oluvchilarning mustaqil va ijodiy bajarishlari asosida o'tadigan o'quv faoliyatidir[1].

Shu jumladan, ta'lim oluvchilarning "Mustaqil ta'lim" tushunchalarini olimlar talqinida o'rganadigan bo'lsak, mustaqil ta'lim – tafakkur jarayoning sharti hamda aqlning hislati, mustaqil ta'lim – bu aqliy faoliyat usullarini egallashning natijasi hamda shartidir (D.B.Bogoyavlenskiy)[2].

N.N.Azizxo'jayevaning fikricha, mustaqil ishda bilimlar egallanishi bilan birga, ko'nikmalar shakllantirish ham mustaqil tashkil etilishi ta'minlanadi[3].

Yuqoridagi fikrlar mazmunan o'xshash bo'lsada har birida o'ziga hos yondashuv bor. Bizning fikrimizcha, mustaqil ta'lim – bu ta'lim oluvchining muammo yoki topshiriq yechimiga qaratilgan mustaqil va ijodiy faoliyati natijasidir.

Ba’zi tadqiqotchilar o‘quvchilarning bilim saviyasi ularning mustaqil ta’lim olish yoki o‘rganish faoliyatining hajmi va muntazamligiga bevosita bog‘liqdir, deb ta’kidlaydilar. Chunki hech bir inson mustaqil faoliyatsiz kelishgan maqsadiga erisha olmaydi. Shuning uchun mustaqil faoliyatni bilim olish vositasi va uning natijasi sifatida qarash mumkin. O‘quvchilarning mustaqil bilim olishlari,ularning tadqiqot ishlari izlanishlari natijasi ekanligini ko‘rsatish uchun bunday natijani tashkil etish va boshqarish lozim. Bu esa o‘quvchilarning bilim faoliyatini rivojlantiradi.

Mustaqil ta’lim – o‘quvchilarning o‘quv maqsadlari kafolatli erishishlarini, shuningdek fan dasturlari doirasidagi o‘quv materiallarini samarali o‘zlashtirishlari bo‘yicha mustaqil ishlarni bajarishlarni nazarda tutadi. O‘qituvchilar esa o‘quvchilarning mustaqil ta’lim olishga intilishlarini rag‘batlantirishlari va to‘g‘ri yo‘naltirishlari lozim. Mustaqil ta’limning asosiy mohiyati ham shundaki, o‘quvchilarning bilim manbai faqatgina o‘qituvchi tomonidan mashg‘ulotlarda berilayotgan bilimlar bo‘lishi kerak emas.

Mustaqil ta’lim olishning ustuvor omillaridan biri o‘quvchining bilim olishi uchun o‘zi ma’sul bo‘lishi, javobgarlikni his qilishidadir. U o‘qituvchiga qaram emas, u o‘zi mustaqil ravishda nimani va qanday qilib o‘rganishni hal qila oladi. Bunda o‘quvchining o‘zi kamchiliklarni o‘zi tuzatishi uchun mustaqil ishlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Олий таълим луғати. С.С.Ғуломов таҳрири остида. – Т. – Молия. 2003й. 203 б.
2. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностейю – М.: Академия.-2002. – 67 с.
3. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. – Т.: 2006й. 16-б.

ИНСТРУМЕНТЫ СОВРЕМЕННЫХ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАНИИ

Турсуналиева Д.Ш.
Студентка факультета Гуманитарных наук
ЧГПУ

Научный руководитель: **Султанхужаева Г.С.**
ЧГПУ

Аннотация: Использование цифровых технологий считается основным требованием во многих профессиональных областях. Это, конечно, относится и к образованию. Теперь, с помощью цифровых технологий, учителя более эффективно представляют материал, поэтому шансы на обучение более развиты.

Ключевые слова: цифровизация, образование, цифровые технологии, облачные технологии, цифровая грамотность.

В современных условиях возникла острая необходимость в оптимизации процессов обучения. Сегодня учителя могут общаться с друзьями со всего мира, с остальной частью института. Они уже давно покинули оффлайн-пространство, конференции и встречи и с удовольствием присоединяются к семинару, видеоконференции и чату онлайн.

Глобальное внедрение компьютерных технологий во все сферы деятельности, формирование новых коммуникаций и высокоавтоматизированной информационной среды стали не только началом преобразования традиционной системы образования, но и первым шагом к формированию информационного общества [1].

Цифровые технологии в образовании – это способ организации современной образовательной среды, основанной на цифровых технологиях.

Цифровые технологии развиваются с огромной скоростью. Многие сферы деятельности перешли на цифровую систему: больницы, предприятия общественного питания, учебные

заведения. Эксперты все чаще говорят о переходе образовательной программы на электронный формат. Когда идея воплощается в жизнь, меняется не только система образования, но и смысл и цель. Современная формулировка образования, которая отличается от старой. Цифровизация образования - так называется процесс перехода к электронной системе.

Пока сложно подробно говорить о грядущих изменениях, но уже сейчас можно сказать, что она изменится. Раскрываются подходы к пониманию и определению специфики образовательных технологий, принципы и методы проектирования, а также анализируется опыт их применения. Изучение материалов, планов, классов, журналов и дневников - все это перейдет в онлайн-версию. Студенты смогут проводить уроки в Интернете, не выходя из дома. Будут созданы электронные ресурсы, где учащиеся смогут найти подробную информацию для занятия. Дут Белшоу определил элементы цифровой грамотности, такие как понимание культурного контекста интернет-среды, умение коммуницировать в онлайн сообществах, создавать и распространять контент, саморазвиваться [2].

Главный плюс от цифровизации - это подготовка к независимости, так как будущая система предполагает самостоятельную работу. Без излишней заботы преподавателя обучающиеся добьются более высоких результатов.

Так же большим плюсом станет отсутствие бумажной работы. Обычно обучающимся нужно взять с собой сразу несколько книг и ноутбук, который занимает большое количество места и очень много весит в сумке. Цифровое образование спасает человека от гор бумаг и книг. Компьютер будет содержать все учебники и руководства, а планшет заменит книжную работу.

Так же цифровизация предполагает облегчение работы преподавателей. Преподавание считается одним из самых сложных профессий. Для воспитания детского ума требуется много энергии и нервов. В цифровой системе задача преподавателей – просто помогать. Преподаватель задает направление, в котором развиваются обучающиеся.

Переход к цифровому образованию – это большой шаг в будущее, к созданию технологии Интернета. Сейчас наука развивается с большой скоростью, и новая структура появляется каждый день. Цифровизация образования поможет обучающимся лучше ориентироваться в информационном мире в будущем. Викисловарь раскрывает содержание понятия «цифровизация» как «цифровой способ связи, записи, передачи данных с помощью цифровых устройств»[3].

Классифицируют несколько типов цифрового образования:

- текстовая информация (электронные учебники, статьи);
- визуальная информация (иллюстрации, видеоматериалы);
- аудио информация (запись лекций, аудиокниг)
- интерактивные модели (виртуальные лаборатории, интерактивы);
- аудио и видео информация (онлайн-лекции, запись мастер-класс);

В перечень недостатков онлайн образования можно внести такие пункты, как:

Риск негативных исходов. Эти изменения будут радикальными. Нельзя с уверенностью сказать, будут ли такие нововведения положительными. Эта система будет использоваться впервые, поэтому вы не сможете сравнить ее с чем-то подобным.

Отсутствие креативности. Ученые доказали, что цветовое оформление помогает людям лучше запоминать информацию. Даже взрослым рекомендуется вносить свои собственные с незначительными изменениями. Это также способствует развитию творческих способностей. Однако информационные технологии исключают возможность самовыражения. Электронная версия «сухого» характера. Обучающийся быстро привыкнет к скучной истории.

Снижение умственной активности. Это явление можно наблюдать уже сейчас. Человеку не нужно думать о чем-то, он перестал получать свою собственную информацию. Достаточно иметь доступ в Интернет, чтобы найти нужную информацию.

Плохая социализация. Когда ученик впервые приходит в учреждение, есть лишь небольшой шанс, что он встретит там своего друга. В учебном заведении он получает не только знания, но и находит друзей, учится взаимодействовать с сообществом. Компьютерная информация снижает уровень социализации человека.

Проблемы с физическим развитием. Зрение и мелкая моторика будут изменены в первую очередь. Длительное пребывание на экране приводит к усталости глаз.

Функция преподавателей. После цифровых технологий концепция преподавателя действительно изменится. Профессионалы, которых заменят роботы и виртуальные системы. Люди потеряют свою работу.

Таким образом, использование информационных технологий открывает новые перспективы для карьерной и социальной самореализации студентов среднего профессионального образования в будущем, а модернизация художественного образования с помощью информационных технологий способствует реализации одной из целей обучения и воспитания, то есть формированию у студентов новых компетенций для жизни в высокоразвитой информационной среде.

Список использованной литературы

1. Голицына И. Н. Технология Образование 3.0 в современном учебном процессе // Образовательные технологии и общество. 2014. Т. 17. № 3.

2. Классов А. Б., Классова О. В. Использование системы дистанционного обучения в учебном процессе // Научный альманах. 2016. № 3- С. 165-169.

3. Абдуллаева, Б. С., & Сулейманова, Р. М. (2022). Цифровая образовательная среда в формировании профессиональных качеств педагога. Journal of new century innovations, 10(1), 63-67.

TALABALARDA INTELLEKTUAL-IJODIY QOBILIYATNI RIVOJLANTIRISHDA KLASTERLI YONDASHUVNING MAZMUNI

Raxmanova Dilfuza Uchkunovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

Odilova Xurshida Rustam qizi
Amaliy psixologiya sirtqi yo'nalishi 1-kurs talabasi
Saidmurodov Umid Dilmurod o'g'li
Amaliy psixologiya sirtqi yo'nalishi 1-kurs talabasi
Rixsibayeva Gulnora Jasurovna
Amaliy psixologiya sirtqi yo'nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya Ushbu maqolada intellekt tushunchasining mazmuni va mohiyati ochib berilgan. Shuningdek, talabalarning intellektual rivojlantirishning psixologik-pedagogik xususiyatlari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: intellekt, aql, aqliy faoliyat, tafakkur, intellektual operatsiyalar, malaka, ko'nikmalar, falsafa, psixologiya, pedagogika.

Аннотация В данной статье раскрывается смысл и сущность понятия интеллект. Также обсуждаются психолого-педагогические особенности интеллектуального развития учащихся

Ключевые слова: интеллект, разум, мыслительная деятельность, мышление, интеллектуальные операции, компетентность, умения, философия, психология, педагогика.

Kirish

Kasbiy faoliyatga bo'lajak pedagoglarni zamonaviy talablar asosida tayyorlash, o'quv faoliyat jarayonini tashkil etishning yangi shakllarini yaratish zarur. So'nggi yillarda ta'limning klasterlanishi asosiy masalaga aylandi. Klaster bu- ma'lum bir sohada faoliyat yuritadigan va umumiy faoliyat bilan tavsiflanadigan va bir-birini to'ldiruvchi tashkilotlar guruhi hisoblanadi. Ta'lim klasteri tashkilotlar bilan hamkorlikda birlashtirilgan ta'lim muassasalarining yig'indisi. Shu bilan birga, ta'lim klasteri-bu fan-

texnikaning innovatsion zanjir ichidagi gorizontal bo‘g‘inlarga asoslab o‘qitish, o‘zaro o‘rganish va o‘z-o‘zini o‘qitish vositalari tizimidir. Ta’lim klasteridagi muassasalar orasida oliy ta’lim yetakchilik qiladi. Chunki bugungi kunda pedagogika sohasining o‘rni mintaqada gumanitar salohiyatni rivojlantirishda muhim sub’ekt sifatida tobora kuchayib bormoqda. Natijada uzluksiz ta’lim turlari bilan hamkorlikda oila va mahallani birlashtirish tizimi vujudga kelmoqda. Klaster yondashuvning ilmiy nazariyasi va amaliyotiga bog‘liq xususiyatlari xorijiy olimlar M.Porter , M.Enrayt, D.Xard va boshqalar tomonidan o‘rganilgan. Oliy ta’lim tizimiga klaster yondashuvining kirib kelishi innovatsion jarayon bo‘lib, uzluksiz ta’lim turlari (oliy, umumiy o‘rta va maktabgacha ta’lim) bilan hamkorlikda amalga oshirilishi lozim bo‘lgan yondashuvlar asosida o‘zaro manfaatli aloqadorlik deb ta’riflash mumkin. T.V.Sikan fikricha “klaster-ma’lum bir ilmiy muassasa (ilmiy-tadqiqot institutlari) bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan tegishli tarmoqlar doirasidagi iqtisodiy faoliyatning mintaqaviy cheklangan shakllaridir”

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Tadqiqotimizda ta’lim klasteri tarkibi OTM+ ilmiy tadqiqot institutlari+ umumiy o‘rta ta’lim maktabi+ maktabgacha ta’lim boshqarmasi+ kasb-hunar maktablari+ professonal ta’lim+ maktabgacha ta’lim tashkiloti+ oila+ mahalladan iborat bo‘lishini ko‘zda tutganmiz. Bu esa talabalarda intellektual-ijodiy qobiliyatni rivojlantirish imkonini yanada kengaytiradi. Rus olimlari M. Tereshin va V. M. Volodin tomonidan “Klaster” tushunchasiga tarmoq yondashuvi nuqtai nazaridan qaraladi. Klaster-bu tarmoq guruhi asosan mustaqil, geografik jihatdan qo‘shni, asosan rasmiy bo‘lmagan o‘zaro bog‘liq munosabatlar tizimi”-deb ta’riflanadi Keltirilgan mulohazalari asosida “klaster” tushunchasi umumiy xususiyatga ega bo‘lib, geografik jihatdan birlashgan hamda o‘zaro yaqin joylashgan tashkilot va ijtimoiy institutlar yaqinligidir deyish mumkin. Yagona maqsadga erishishda kuchli yetakchiga yega bo‘lgan keng doiradagi ishtirokchilar jamoasi deyish mumkin. F.R. Karaeva klaster yondashuvini tizimli va maxsus tamoyillarga ajratgan. Olima tizimli tamoyillarni klasterlashga qo‘yiladigan umumiy talablardan kelib chiqib ishlab chiqqan. Ya’ni izchillik, majmuaviylik, ilmiylik, sinergetik, natijaviylik, dinamik muvozanat, moslashuvchanlik, motivatsion. Maxsus bunda- ixtiyoriylik, sheriklik, klasterlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish strategiyasi va klasterning korporativ strategiyasini birlashtirish, ishtirokchilarning strategik maqsadlarini shakllantirilayotgan mintaqaviy klaster maqsadlariga muvofiqligi, shaxsiy imtiyozlar, resurslar xavfsizligi va maksimal darajada mavjud salohiyatdan foydalanishni nazarda tutgan . T.I.Shamova fikricha “klaster yondashuvi raqobatbardosh samaradorlikka erishishdan manfaatdor bo‘lgan tashkilotlar birlashishining tashkiliy shakllarini kuchaytirish mexanizmidir”. Talabalarda intellektual-ijodiy qobiliyatni rivojlantirishda OTM+MTT-Maktab+O‘rta maxsus ta’limi+Malaka oshirish markazlarida tashkil etiladigan ta’lim jarayonlari mazmunini e’tiborga olinishi maqsadga muvofiq. Vaholanki, “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” 2 gi qarorda “Maktabgacha, xalq ta’limi, hamda oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi bilan birgalikda Finlyandiyaning ta’lim sohasidagi ijobiy tajribasini O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimiga hamda Dasturga joriy qilish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish vazifasi belgilangan”. Mazkur qarorda ijtimoiy buyurtma zanjiri uzviylik, uzluksizlik, izchillik tamoyillari asosida bajarilishi ko‘zlangan. Ta’lim klasteridagi ijtimoiy buyurtma masalasiga to‘xtalib o‘tadigan bo‘lsak, ta’lim turlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liq jamiyat talablariga javob beradigan shaxsni ta’minlash hisoblanadi .

MUHOKAMA VA NATIJALAR

S.Toshtemirova “ta’lim klasteri–jamiyat ehtiyojidagi ijtimoiy buyurtmani maqsad umumiyligi va manfaat xususiyligi tamoyili asosida ta’minlovchi, ilmiy-texnologik infrastuktura hamda inson resurslari integratsiyalashuvini, tezkor muloqot tizimini taqdim qiluvchi, turli darajalarda (davlat,mintaqa, hudud,muassasa) raqobat muhitini shakllantiruvchi, innovatsion loyihalarni samarali ommalashtiruvchi tuzilma”- deb ta’riflaydi. Klaster yondashuvi o‘quv va ilmiy-innovatsion jarayon majmuasidir. Majmuaning asosiy maqsadi oliy ta’lim muassasalari va ish beruvchilar uchun mutaxassislarni ko‘p bosqichli tayyorlashning yaxlit tizimini yaratishdan iborat. Shuningdek, ta’lim tashkilotlari bilan xamqorliqda muammoni topish, ta’lim ishtirokchilarini faollashtirish turli mavzularda seminarlar tashkil etish va rag‘batlantirish, ilmiy tadqiqotlar olib borish, mutaxasislarni tayyorlashni moslashuvchan tizimini yaratish lozim. Mazkur faoliyat talabalarda intellektual va ijodiy qobiliyatni rivojlantirishda klasterli yondashuv dolzarb hisoblanadi. Uning mohiyati shundaki, talabaning nazariy bilimlari turli sub’ektlar

munosabati asosida amaliyotga tatbiq etiladi. Mazkur yondashuv ishtirokchilari har tomonlama rivojlangan bo‘lajak pedagoglarni tayyorlashning ko‘p siklli tizimini tashkil etadi, moslashtiradi, muvofiqlashtiradi va tartibga soladi. Ushbu jarayonda intellektual darajasi yuqori, ijodkor, zamonaviy bilim va kompetensiyaga ega bo‘lgan pedagog kadrlarni tayyorlashda oliy ta’lim yetakchilik qilsa, buyurtmachilar, maktabgacha ta’lim tashkiloti, umumiy o‘rta ta’lim maktablari, professional ta’lim, kasb-hunar maktablari o‘z manfaatidan kelib chiqib, jarayonda faol ishtirok etadi. Klaster yondashuvi oliy ta’lim, umumiy o‘rta ta’lim, kasb-hunar ta’limi, mutaxasislar malakasini oshirish va qayta tayyorlash sohasidagi ishlarni, ilmiy tadqiqotlarni tashkil etishni nazarda tutuvchi ikki tomonlama sheriklik shartnomalariga asoslanadi. Ushbu yondashuvlar natijasida ilmiy-tadqiqot institutlari nazariy bilimlarni, amaliyot bilan uyg‘unlashtirib, o‘z ehtiyojlari va rivojlanish istiqbollariga muvofiq, ilmiy va o‘quv bazasida mutaxassisni shakllantirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Oliy ta’lim mazmunini optimallashtirish, ta’lim sifatini oshirish klaviametriyaga murojat qilish, innovatsion pedagogik faoliyatni tashkil etish, samarali texnologiyalarni yaratish ta’lim sub’ektlari integratsiyasini ta’minlash imkonini berish bilan tavsiflanadi. Shuningdek, bevosita umumiy maqsadlarga erishish, ta’limiy jarayonda yuz beradigan muammolarni bartaraf etish, innovatsion yechimlarni topish va amalga oshirish bilan bog‘liqdir. Kolloborativ hamkorlik doirasida ta’lim mazmuni va sifatini oshirish, talabalarda aqliy -ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish, o‘quv-tarbiyaviy faoliyatni takomillashtirish hamda integratsiyalashuvini ta’minlashga qaratilgan. Tadqiqotimizda klasterli yondashuv mexanizmlari ishlab chiqildi va ta’lim turlarining yaxlit tizimda va umumiy maqsad atrofida birlashishi ta’minlandi.

XULOSA Konsentratsiyalashgan jarayon hamda ta’lim sub’ektlari integratsiyalashuviga ustuvorlik berildi. Ta’lim tizimiga nisbatan ushbu yondashuv tatbiq etilsa, hamda rivojlanish jarayonining mantig‘iga mos kelsa samaradorlik ortadi. Klaster tarkibidagi ta’lim muassasalari va tashkilotlarda talaba shaxsini tarbiyalashga oid mavjud muammolarga nisbatan munosib innovatsion yondashuvlar joriy etilsa vertikal kesishmalar ro‘y beradi. Shuningdek, mavjud vaziyatni oldindan prognozlash hodisalarning rivojlanishini tashxislash, o‘z vaqtida choralar ko‘rish va tashkiliy boshqaruv tuzilmasiga tuzatishlar kiritish imkoniyatlari paydo bo‘ladi. Tadqiqotimizda maktabgacha, umumiy o‘rta, professional va oliy ta’lim bosqichlari kesimida talabaning sifatli ta’lim olishi, individual va intellektual xususiyati, qiziqishlari e’tiborga olindi. Talabalar oliy ta’lim tashkilotida o‘zlashtirgan bilim va kompetensiyalari orqali belgilanadi. Tadqiqotimizda talabalarning intellektual-ijodiy qobiliyatni rivojlantirish mexanizmlari ishlab chiqildi . Bunda klasterli yondashuvda muammolarning yechimiga nisbatan to‘g‘ri yondashuvni qaror toptirish maqsad qilib belgilangan. Zero, mazkur jarayonlar ma’naviy, moddiy, texnologik, informatsion, uslubiy va kadrlar sohasidagi barcha ta’lim resurslari jalb qilinganligi bilan ham samarali mexanizm sanaladi. Shu o‘rinda ta’lim klasteri mexanizmda ijtimoiy buyurtma yetkazib beruvchilari va iste’molchilari o‘rni galma-gal bilan ketma-ketlikda almashib turadi. Oila ijtimoiy buyurtmani maktabgacha ta’lim va umumta’lim maktablariga yetkazib beruvchi sifatida namoyon bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Э.Ғ.Ғозиев Тафаккур психологияси Т: “Ўқитувчи” 1991, 122-123-б.

2. В.М.Каримова, “Психология” Ўқув қўлланма Т. А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти. 2002. 121-б.

3. В.М.Каримова, Р.И.Суннатова, Р.Н.Тожибоева. Мустақил фикрлаш. “Шарқ” Т: 2000, 50-бет.

4. И.П.Иванов, М.Е. Зуфарова, “Умумий психология” Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти Т: 2009, 376-б.

KASB TANLASH FAOLIYATINING ASOSIY PSIXOLOGIK MUAMMOLARI

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
“Psixologiya”kafedrasi o’qituvchisi
Radjabova Zuxra Mirzotilloyevna,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

“Pedagogika”fakulteti
Psixologiya (faoliyat turlari bo’yicha)
ta’lim yo’nalishi 23/1 talabalari
Sadullayeva Tabassum Sadullayev
Soliyeva Nodira Murod qizi

Kalit so‘zlar: O‘spirin, kasbiy moslashish, irodaviy sifatlar, kasbiy yo‘nalganlik, diagnostik vazifalar, kasbiy yaroqlilik, o‘spirinlar kasbiy tasavvurlari

Keywords: Adolescent, professional adaptation, willpower, professional orientation, diagnostic tasks, professional suitability, adolescent professional perceptions

Respublikamizda olib borilayotgan ijtimoiy – iqtisodiy islohotlar aholidan yuksak madaniyatni, o‘z kasbining mohir ustasi bo‘lishni talab etadi. Shu nuqtai nazardan kasbiy faoliyatning ikki xil jihati psixologik va pedagogik jihatlari farqlanadi. Kasbiy faoliyatning psixologik jihatlari xodimlarning kelajakda o‘z burch va majburiyatlarini samarali bajarishlari uchun ularga zarur bo‘lgan psixologik – pedagogik tamoyillar, kategoriyalar va tushunchalarni singdirish hamda kasb madaniyati va etikasi talablariga muvofiq hatti – harakatlarini izohlash, xizmat vazifalarini to‘g‘ri bajarishga o‘rgatish, o‘z kasbiga mehr – muhabbat, insonga hurmat bilan qarashni tarbiyalashda namoyon bo‘ladi.

Kasb tanlash qisqa vaqtda hal etiladigan ish bo‘lmasdan, balki qator bosqichlardan iborat jarayondir. Bu bosqichlarning davoimiyligi tashqi omillarga va kasb tanlash sub’ektining individual xususiyatlariga bog‘liq holda kechadi.

Kasbiy jihatdan o‘z o‘zini aniqlash katta maktab yoshiga kelib inson uchun dolzarb mazmun kasb etadi va bir qancha bosqichlarni o‘z ichiga qamrab oladi. Biz quyida shu bosqichlarga qisqacha to‘xtalib o‘tamiz. Bundan ko‘zlangan maqsad shundaki, biz ko‘rib chiqayotgan mavzuni, ya’ni shaxsning kasb tanlashi, kasbiy shakllanishi va kasbiy faoliyati muammolarini chuqurroq yoritish orqali shaxsni aynan kasbiy o‘z o‘zini aniqlash jarayonini bosqichma bosqich ko‘rib chiqishimiz zarur bo‘ladi. Shunday qilib, kasbiy o‘z o‘zini aniqlash beshta bosqichni o‘z ichiga qamrab oladi:

1. Kasbni ilk tanlash bosqichi. Bu bosqichda bola kasblar olami haqida yetarlicha tasavvurga ega bo‘ladi, o‘z ichki imkoniyatlari haqida kam biladi, uning kasbiy intilishi hali sust darajada bo‘ladi. Bu bosqich kichik maktab yoshiga taalluqli bo‘lib, unda kasbning mazmuni va ish sharoitlari haqida bolada savollar tug‘ilmaydi.

2. Kasbiy jihatdan o‘z-o‘zini aniqlash bosqichi katta maktab yoshiga to‘g‘ri keladi (15-17 yoshlar). Bu bosqichda ilk professional intilishlar paydo bo‘ladi va rivojlanadi hamda mehnatning turli xil sohalari ichidan o‘ziga ma’qulini tanlash jarayoni kuzatiladi.

3. Kasbiy ta’lim bosqichida tanlangan kasbni o‘zlashtirish jarayoni sodir bo‘ladi.

4. Kasbiy moslashish bosqichi kasbiy faoliyatning individual uslubining paydo bo‘lishi hamda kishining ishlab chiqarish va ijtimoiy munosabatlar tizimiga bog‘lanishi bilan xarakterlanadi.

5. Mehnatda o‘zini ko‘rsatish bosqichi (qisman yoki butunlay) kasbiy mehnatga taalluqli bo‘lgan talablarning (kutilmalarning) bajarilishi yoki bajarilmasligi bilan bog‘liq holda kechadi.

Shunday qilib, kasbiy jihatdan o‘z o‘zini aniqlash - shaxs kasbiy faoliyatining barcha davrlarini, ya’ni kasbiy intilishning paydo bo‘lishidan tortib to mehnat faoliyatidan butunlay ozod bo‘lgungacha bo‘lgan davrlarni o‘zida mujassamlashtirgan jarayondir. Aytish mumkinki, u insonning butun hayot yo‘lini qamrab oladi. Albatta, bu jarayonning eng muhim bosqichlaridan biri kasb tanlash amalga oshiriladigan bosqichdir. To‘g‘ri tanlangan kasb, bir tomondan, shaxsning ichki imkoniyatlariga mos tushadi va uning insoniy baxti hamda kamolotini belgilaydi, ikkinchi tomondan esa yaxshi kasb egasining samarali mehnati ta’sirida jamiyat rivoji jadallashadi.

Biz shaxsning kasbiy shakllanishida o‘zaro aloqadorlik masalasini tadqiq etar ekanmiz, izlanishlar bugungi kunda o‘zining keskin pallasiga kirganligini e’tirof etishimiz kerak. Chunki ko‘pgina tadqiqotlar mavjudki, ularda kasb tanlash, kasbga yo‘naltirish, kasbiy kamolot, kasbiy faoliyatni boshqarish va kasbiy kamolotning boshqa masalalari tadqiq etiladi va h.z.

Ilmiy manbalarning tahlili shundan dalolat beradiki, kasb tanlash, kasbga yo‘naltirish, kasbiy o‘zlikni anglash va aniqlashga taalluqli umummetodologik va nazariy muammolar borasida qator izlanishlar olib borilgan, bular: L.A.Aza, G.M.Belokrilova, A.E.Golomshtok, V.I.Jukovskaya, Ye.A.Klimov, M.X.Titma, P.A.Shavir, M.G.Davletshin, N.Sh.Shodiev,B.R. Qodirov, E.G‘.G‘oziev va boshqalar.

Qator tadqiqotlar kasb tanlash, kasbiy faoliyatga yaroqlilik va shaxsning kasbiy o‘zligini anglashi masalalari, kasbiy faoliyatning psixologik talablari va individ faoliyatining psixofiziologik asoslari, kasbiy qiziqishlarning shakllanishini o‘rganishga bag‘ishlangan. Bu yo‘nalishlarda M.X.Titma, Ye.A.Klimov, V.G.Maksimov, A.P.Chernyavchkaya, Ye.A.Golomshtok, K.M. Gurievich, N.D.Levitov va boshqalarning olib borgan tadqiqot ishlarini misol qilib keltirish mumkin.

Kasbiy o‘zlikni aniqlash borasidagi izlanishlarning tahlilidan kasbiy faoliyatning har bir bosqichiga tizim sifatida qarash kerak, degan xulosani chiqarish mumkin. T.M.Buyakas, N.D.Levitov, O.N.Rodinalar o‘z tadqiqotlarida kasbiy kamolotning bosqichlaridan biri hisoblangan kasbiy maslahatga alohida e’tibor qaratib, uni shaxsning ma’lum kasbiy faoliyatga moslashuvi jarayonida yo‘naltiruvchi sifatida baholaydilar hamda faoliyat samaradorligini shaxsning qobiliyatlariga bog‘lab tushuntiradilar.

Biz o‘z izlanishimizda bugungi kunda o‘quvchilar shaxsining kasbiy shakllanishidagi tasavvurlari, kasb tanlashga sabab bo‘luvchi omillar va kasb tanlashga nimalar ta’sir ko‘rsatayotganligi, kasbiy faoliyat motivlarining darajalari, shaxsiy va kasbiy maqsad, qiziqishlari hamda kasbiy qarorlari nimadan iborat ekanligini aniqlashga e’tibor qaratdik. Shunday bo‘lsa ham hozirgacha ilmiy tadqiqotlarda kasb tanlashning turli xil sabablari mavjudligi aniqlangan.

O‘spirinlarning kasbiy o‘zlikni anglashi borasidagi holatlari tahlil qilinganda, ularning kasblar to‘g‘risidagi tushunchalarida sayozlik mavjudligi ko‘zga tashlandi. Bundan tashqari, kasbiy o‘zligini anglash bilan ma’lum kasbni tanlash jarayoni o‘rtasida ta’lim-tarbiya muhiti va atrofdagilarning ta’siri omillarini nazardan chetda tutmasligimiz lozim bo‘ladi. Mazkur o‘zaro ta’sir jarayonlaridagi dialektik bog‘liqlikning o‘ziyoq ushbu masalaning naqadar murakkabligidan dalolat beradi. Masalan, birgina kasbiy maslahatni tashkil etishning o‘zining bir qator bosqichlari mavjud:

a) kasbiy ma’lumot bosqichida shaxs o‘zi uchun mehnatni tashkil etish, ishga qabul qilish talablari, turli kasblarni egallashi, ularni tayyorlash bosqichlari va ta’lim olish muddati, mehnat haqi va kasbning istiqboli xususida ma’lumotlar oladi.

b) diagnostik bosqichda shaxsning o‘z tanlagan kasbiga nisbatan qiziqishlari, layoqati, qobiliyati va maqsadlarining mosligi o‘rganiladi;

v) shakllantiruvchi bosqichda kasb tanlagan o‘quvchi yoki shaxsga rahbarlik qilinadi, kasb tanlashdagi og‘ishlarning oldi olinadi va tuzatishlar kiritiladi;

g) tibbiy jihatdan salomatligining kasbga mos kelishini aniqlash va psixologik bosqichda shaxs sifatlarining o‘z tanlagan kasbiga muvofiqligi masalalari muhokama qilinadi.

P.A.Shavirning mulohazalariga ko‘ra, shaxsning kasbiy o‘zligini aniqlashi qobiliyatning bo‘lg‘usi kasbiy talablarga mos kelishi, kasbga yaroqliligi bo‘yicha o‘zini to‘g‘ri baholashi, irodaviy sifatlar saviyasini o‘stirishi, mehnatga muhabbatli bo‘lishi va hayotiy tajriba singari shaxslilik asoslari talab etilar ekan. Kasb muammosini o‘rganish jabhalarining keng ko‘lamdagi o‘z tadqiqot predmetiga egaligi bugunga qadar amalga oshirilgan tadqiqot ishlarida kuzatiladi. Ushbu tadqiqotlarning bir necha yil davomida olib borilganligi va ulardan olingan natijalar ko‘lamining kengligi e’tiborga molikdir. Ularning bugungi kungi izlanishlar yakunlari bilan qiyoslanishi bu boradagi qo‘lga kiritilgan yutuqlarimizni boyitadi. Ammo o‘spirinlar kasbiy tasavvurlarining kasbiy shakllanishga va kasbiy faoliyatga muvofiqlashuviga ta’siri masalasi bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Shuningdek, qator tadqiqotlar mavjud bo‘lib, ularda shaxs kasbiy rivojlanishining psixologik jihatlariga asosiy e’tibor qaratilgan. Mazkur masalalarga biz quyida alohida to‘xtalib o‘tamiz.

Demak, kasbiy o‘z-o‘zini aniqlash kasb tanlash, kasbiy tayyorgarlik masalalaridan xabardorlik, kasbiy yo‘nalganlik, kasbiy yaroqlilik muhim komponentlarga bo‘linadi. Quyida ularga alohida-alohida qisqacha to‘xtalib o‘tamiz.

Kasbiy yo‘nalganlik inson shaxsi yo‘nalganligining bir ko‘rinishi hisoblanib, bu holat uning chuqur shaxs tuzulmalarigacha kirib boradi. Kasbiy yo‘nalganlik insonning individual-psixologik va individual-

tipologik xususiyatlarigacha, uning qadriyatlar tizimiga, steriotiplariga, qobiliyatlari va qiziqishlariga borib taqaladi.

Kasbiy yo‘nalganlik tizimining quyidagi funksiyalarini ajratib ko‘rsatsak bo‘ladi:

Ijtimoiy funksiyasi deganda jamiyatning to‘laqonli va teng huquqli a’zosi sifatida ijtimoiy kasbiy faoliyatni amalga oshirish imkoniyatini beradigan qadriyatlar, normalar va bilimlarning ma’lum tizimini o‘zlashtirish nazarda tutiladi.

Iqtisodiy fuksiyasi deganda xodimlarning sifat tarkibini takomillashtirish, kasbiy faollikni yuksaltirish, ishlab chiqarish unumdorligini va malakasini oshirish tushuniladi.

Psixolog-pedagogik funksiyasi deganda ma’lum kasbni tanlagan kishining individual xususiyatlarini aniqlash, shakllantirish va inobatga olishni tushunish mumkin.

Tibbiy fiziologik funksiyasi deganda sog‘liqqa va alohida fiziologik xususiyatlarga nisbatan u yoki bu kasbiy faoliyatni amalga oshirishda zarur bo‘ladigan talablarni hisobga olish nazarda tutiladi.

Shunday qilib kasbiy o‘zini-o‘zi aniqlash jarayonininng muhim komponentlaridan biri hisoblangan - kasbiy yo‘nalganlikni hisobga olmaslik insonning noto‘g‘ri, o‘ziga mos bo‘lmagan kasbni tanlashga olib kelishi mumkin. Bundan shaxsning o‘zi ham, jamiyat ham manfaatdor emas.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1.Asomova R.Z. Kasb tanlash motivasiyasi va uning dinamikasi. Psix.f.n.....dis.-T., 2002. -137 b. 7.

2.Ismogilova F.S. Professionalniy opit spesialistov i upravlenie im v usloviyax formirovaniya rinochnoy ekonomiki. Avtoref. dis. …doktor. psixol. nauk. -Moskva, 2000.-41 s 8.

3. Kondakov I.M. "Individualno - psixologicheskie osobennosti podrostkov v vibore professii" Moskva, 1989.

4.Magzumov P.T. va boshqalar. O`quvchilarni mehnatga va kasb tanlashga tayyorlash. –T.: O`qituvchi, 1991y.

ESHITISH QOBILIYATI ZAIF O’SPIRINLAR IJTIMOIY INTELLEKTINING TABIATI

Ravshanova Xanifa Akmaljon qizi
Toshkent Pediatriya tibbiyot instituti
“Ijtimoiy fanlar, pedagogika va psixologiya”
kafedrasi o‘qituvchisi
ravshanovaxanifa3@gmail.com

“Ijtimoiy intellekt” tushunchasini birinchi marta 1920-yilda E.Torndayk psixologiya fanida qo‘llagan. U bu tushuncha yordamida shaxslararo munosabatlarni oldindan ko‘ra bilishlikni tasvirlaydi va uni insonlar o‘rtasidagi munosabatlarga davr nuqtai nazari bilan yondashishni qiyoslaydi. E.Torndaykning ta’kidilashiga ko‘ra, intellektning quyidagi turilari mavjud: abstrakt intellekt - bu abstrakt, verbal va matematik belgilarni tushunish va ularning yordami bilan turli aqliy harakatlarni amalga oshirish qobiliyatidir, ijtimoiy intellekt - odamlarni tushunish va ular bilan munosabatlarga kirishish qobiliyatidir.

1937-yili G.Ollport ijtimoiy intellektni odamlarni to‘g’ri baholay bilish, ularning xulqini to‘g’ri bashorat qilish va shundan kelib chiqqan xolda ular bilan munosabatga kirishish qobiliyati deb tavsiflaydi. U boshqa odamlarni yaxshi tushunishni ta’minlovchi bir qator sifatlarni ajratib ko‘rsatgan: bu sifatlar tarkibiga ijtimoiy intellekt alohida qobiliyat sifatida kiritilgan. 1960-yillarda ijtimoiy bilish va kommunikativ kompetentlikka oid ishlar paydo bo‘la boshladi. Shu yillarda umumiy persepsiya muammosiga odamlarning bir-birlarini tushunishlariga katta e’tibor qaratilgan va hosil bo‘lgan ijtimoiy intellektning tabiati va tarkibi to‘g’risidagi konseptual tasavvurlar asosida uni o‘rganishning metodik apparatini yaratishga uringanlar.

Ijtimoiy intellektni o‘lchashga mo‘ljallangan birinchi ishonchli testni yaratgan Dj.Gilford uni umumiy intellekt omilidan mustasno bo‘lgan va eng avvalo hulq-atvorga oid bo‘lgan axborotlarni

tushunishi bilan bog’liq bo‘lgan intellektual qobiliyatlar tizimi sifatida o‘rgangan[1]. 80-yillarda D.Kiting tomonidan yaratilgan testlar ahloqiy yoki odob bilan fikrlashni baholashga mo‘ljallangan edi. M.Ford va M. Tisak intellektni baholashning negizida muammoli holatlarning to‘g’ri yechimini topish yotishini ta’kidlaydilar. Ular ijtimoiy intellekt axborotlarni qayta ishlash bilan bog’liq bo‘lgan mental qobiliyatlarning aniq va mutanosib guruhini o‘z ichiga olishini ko‘rsata bildilar. Bu qobiliyat guruhi esa o‘z o‘rnida “formal” tafakkur asosini tashkil qiluvchi va “akademik” intellekt testlari bilan tekshiriluvchi qobiliyatlardan tubdan farq qiladi.

N.Kentor ijtimoiy intellektni odamlardagi hayotida bo‘layotgan hodisalarni avvaldan ko‘ra bilish va ulardan unumli foydalanish imkoniyatini beradigan kognitiv kompetentlikka tenglashtiradi.

Aynan ijtimoiy intellektni tashkil etuvchi hodisalar va ularni talqin qilish insonlarni kelajakdagi xodisalarga avvaldan tayyor turishlariga yordam beradi. Amaliy masalalarni hal qila olish qobiliyati, verbal va ijtimoiy kompetentlik ijtimoiy intellektning tarkibini tashkil etuvchi asosiy komponentlar hisoblanadi.

Ijtimoiy intellekt to‘g’risida oddiy odamlar qanday tasavvurga ega ekanliklarini tushunish maqsadida R. Shternberg (1981) tadqiqot o‘tkazgan va natijada insonlar umumiy intellekt tushunchasiga quyidagilarni kiritishlarini ko‘rsatib o‘tgan:

Amaliy masalalarni hal qilish qobiliyati. Odam mantiqiy fikr yuritadi, muammoning barcha tomonlarini ko‘ra biladi; to‘g’ri yechimga kela oladi, zarur axborotlarning original manbalariga murojaat etadi; barcha dalillarni eshitadi.

Verbal qobiliyat. Aniq va ravon tilda gapiradi; o‘qiganini yaxshi tushunish, lug’at boyligi kuchli va yaxshi; yozma nutqida muammolarga duch kelmaydi; odamlar bilan oson va samimiy muomalaga kirishadi va xokazo.

Ijtimoiy kompetentlik. Boshqa odamlarni qanday bo‘lsalar, shundayligicha qabul qiladi; uchrashuvlarga kechikmaydi; to‘g’ri xulosa va qarorlarga kela oladi; boshqalarning xohish va ehtiyojlarini seza biladi; qiziquvchan va hokazo.

V.Shternberg tadqiqotlarining natijasiga ko‘ra, shaxslarning “akademik intellekt”ni tasvirlash jarayonida keltirilgan tavsiflari “kundalik intellekt” ni tasvirlaganlarida keltirilgan tavsiflaridan farq qiladi. Umumiy intellektni juda ko‘p hollarda donolik deb biladilar.

Ijtimoiy intellekt mustaqil hodisami?

E.Torndayk ijtimoiy intellektni oddiy intellektdan farqli deya ta’kidlagan. Ko‘plab mualliflar (Kiting, Dj.Gilford) ijtimoiy intellektni akademik va formal intellekt qobiliyatlaridan farq qiluvchi mental qobiliyatlarning mustaqil guruhi sifatida tavsiflaydilar.

Ijtimoiy intellektning funksiyalari quyidagilardan iborat:

1.O‘zgaruvchan sharoitlarda adekvatlikni va moslashuvchanlikni taminlashi;

2.Taktik va strategik yo‘nalishlarda o‘zaro muvaffaqiyatli mutanosiblik dasturlari va rejalarini shakllanishi , joriy masalalarni hal qilish;

3.Shaxslararo munosabatlardagi voqealarni rejalashtirish va ularni rivojlanishini prognoz qilish;

4.Motivatsion funksiya;

5.Ijtimoiy raqobatbardoshlikni kengaytirish (IR);

6.O‘z-o‘zini shakllantirish, o‘z-o‘zini anglash, o‘z-o‘ziga saboq berish.

Ijtimoiy intellektning asosiy vazifalaridan biri uzoq muddatli o‘zaro munosabatlarni shakllantirishdir. O‘zaro munosabatlarning darajasi va xarakterini tushungan holda kelajakda bir-biriga ijobiy ta’sir o‘tkazish va munosabatlarni mustahkamlashdan iboratdir.

Ijtimoiy intellekt muayyan vaqt uchun asab-psixik xolatni, ijtimoiy muhit omillarini va ijtimoiy munosabatlarning qanchalar muvaffaqiyatliligini aniqlaydi, emotsional zo‘riqish, stress noqulayliklari, favqulotda holatlarda hamda shaxs inqirozi holatlarida saqlash imkoniyatini beradi.

Ijtimoiy intellektning favqulotda yuz beradigan inqirozlar, uzoq cho‘ziladigan stresslar, o‘z-o‘ziga bo‘lgan xurmatni tushunib yetishi xolatlarida yordam beruvchi mobilizatsion funksiyasi juda muhim hisoblanadi.

Ijtimoiy intellekt insonlar o‘rtasidagi munosabatlarda sodir bo‘ladigan xodisalarni prognoz qilish va ularga tayyor turish imkoniyatini beradi hamda psixologik zo‘riqishlarga bo‘lgan bardoshni mustahkamlaydi.

Umumiy intellektning tarkibidan farqli ravishda ijtimoiy intellektning tarkibida o‘z-o‘zini anglashning shaxsga oid xususiyatlari va harakteristikalari katta rol o‘ynaydi. Bunda o‘z-o‘zini anglash “mashaqqatli”, komplekslar va psixologik himoya to‘siqlari bilan to‘lib-toshgan bo‘lmasligi kerak. Shuning uchun ham avtoritar shaxsda ijtimoiy intellektning yuqori ko‘rsatkichlari juda kam uchraydi. Bunday shaxs odamlar bilan muomalaga kirishganda ko‘zga tez tashlanmaydigan qiyinchiliklarni boshdan kechiradi, odamlarni yomon tushunadi, (masalan, boshqa jinsdagilarni), ular bilan chiqishib keta olmaydi, bazida esa u odamlardan umuman qo‘rqadi. Bunday kishining o‘z-o‘zini anglashi rivojlanmaganligi sababli komplekslarga to‘la bo‘ladi. Shaxsiy qiziqishlari kam bo‘ladi yoki bo‘lmaydi, o‘zini anglamagan xolda agressivlikka beriluvchan bo‘ladi.

Agressivlik odamlar bilan risoladagidek munosabatga kirishishda to‘siqdir. Negativlik, tanqidiy fikrlar, birovning yutug’ini ko‘rolmaslik, tez-tez hafa bo‘lish, bunday toifa odamlarga xosdir. Avtoritarlik va agressivlik – kommunikativ bilimlarning kamligi va tajribasizlik, uyalish va yopiqlikka nisbatan odamlar bilan til topishish va o‘zaro munosabatlarga kirishishni to‘sib qo‘yuvchi nisbatan kuchliroq omillardir.

Ijtimoiy intellekt “inson-inson” sohasidagi kasblarda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, pedagoglar, psixologlar, psixoterapevtlar, jurnalistlar, menejerlar, huquqshunoslar, shifokorlar, siyosatchilar, tadbirkorlar faoliyatini prognoz qila olish imkoniyatini beradi.

Mahalliy psixologlar tomonidan olib borilgan izlanishlar asosan ijtimoiy intellektning (SI) kommunikativlik kompetentlik sohasiga oid muammolarga bag’ishlangan (N.Aminov, N.M. Molkanov, M.I.Bonyova, Yu.N.Emelyanov, A.A.Kidron, A.L.Yujaninova). Shuningdek, ular ijtimoiy intellektning taxminiy tarkibi va funksiyalarini tasvirlaydi. Mahalliy metodik qo‘llanmalarning kamligi sababli ijtimoiy intellekt kam miqdordagi maxsus tadqiqotlarning predmeti bo‘la olgan.

Ijtimoiy intellektga ilk bora Yu.N. Yemelyanov ta’rif berishga uringan va u bu tushunchani “ijtimiy senzitivlik” tushunchasi bilan bog’lagan. U odamlarda intuitsiya negizida individual “evristikalar” shakllanadi va shaxs boshqa kishilar bilan o‘zaro munosabatlariga oid xulosalarga kelishda ulardan unumli foydalanadi, deb ta’kidlanadi. Ular ishonchli bo‘lib, prognoz qilish jarayonida qo‘l keladi.Uning negizida maxsus va doimiy tafakkur jarayoni yotadi.

Ijtimoiy bilishni o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, odamlar ko‘pincha voqea-hodisalarga o‘zining shaxsiy manfaatlariga asoslangan, lekin har doim ham boshqalarning niyatlari kabi ijtimoiy xulosani hisobga olmaydi (Herzog va Hertvig, 2009). Bu noto‘g‘ri va kognitiv illyuziyalardan olingan fikrlashning tizimli xatolariga olib keladi (Xertvig va gersog, 2009). Bu xatolar ijtimoiy mish-mishlar asoslangan ishonch tarafkashlik bilan riddled ijtimoiy taxminlar va xatti taxmin keladi noto‘g‘ri talqinga olib keladi. SI darajasi yuqori bo‘lgan odam suhbat uchun ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan ma’lumotlarni, shuningdek suhbatning katta qismi eshitilmaydigan bo‘lsa, suhbat ma’nosini idrok etish orqali ijtimoiy maqsadlarni tushunishga qodir. Ijtimoiy ishonchni saqlab qolish uchun eshitish qobiliyatini yo‘qotgan odam vaziyatni tartibga soladi boshqa odamlarning ruhiy holatini aniqlash uchun ijtimoiy tushunish usulini moslashtirishi kerak (Conzelmann, Vays va Sub, 2013).

SI ning moslashuvchan tomoni odamlarning va ularga moslashishlari bilan bog‘liq ijtimoiy muhit qanday yengishlariga bog‘liq. SI ning moslashuvi kuzatuvlardan boshlanadi atrof-muhitva hozir bo‘lganlarning jinsi, yoshi va millati to‘g‘risida ijtimoiy protokol tuzadi. SI insonning o‘ziga xos shaxsiyatining bir qismidir va ijtimoiy ta’lim asosida moslashtirilgan yoki rivojlangan ijtimoiy muhitda adekvat javob berishga olib keladi.

Sun’iy intellekt hozirda robotning ijtimoiy xulq-atvor va shovqinli muhitda ijtimoiy adekvat javob bera olish uchun SI qobiliyati bilan dasturlashtirilmoqda. Bu hozirgi tadqiqotga tegishli eshitish qobiliyatini yo‘qotadiganlar, tinch va shovqinli muhitda shaxsan muloqotni odamlarning o‘zaro ta’siriga tushunish uchun ko‘nikmalarni moslashtirish zarurati tufayli ahamiyatli bo‘lishi mumkin.

Eshitish qobiliyatini yo‘qotgan shaxslar SI ko‘nikmalarini qoidalarga yo‘naltirilgan tarzda o‘rganishlari va moslashtirishlari mumkin (sun’iy intellektga o‘xshash) passiv o‘rganishdan tashqari,

eshitish qobiliyatini yo‘qotmaydiganlar, ehtimol, faqat shug‘ullanishadi. Shunday qilib, eshitish qobiliyatini yo‘qotadiganlar SI yordamida ayniqsa moslashuvchan bo‘lishi mumkin.

Shaxsda qisqa yoki uzoq muddatli eshitish qobiliyatini yo‘qotish hayotning ijtimoiy-emotsional sifatiga ta’sir qiluvchi aloqa nogironligini va izolyatsiya tuyg‘usini keltirib chiqarishi mumkin (Dalton, 2011). Ushbu izolyatsiya hissi, ayniqsa, yaqinda (besh yil ichida) eshitish qobiliyatini yo‘qotganlarga tegishli (Dalton, 2011).

Eshitish qobiliyatini yo‘qotgan odamlar tomonidan og‘zaki muloqot va nutqni idrok etishni tushunmaslik oqibatlariga qaratilgan bir qator tadqiqotlar mavjud.

Adabiyotlar:

1. Yegorova T.V. Osobennosti pamyati i mishleniya mladshix shkolnikov, otstayuщix v razvitii. - M.: Pedagogika, 1973. -149 s.
2. Marschark, M. va Spenser, P. E. (2011). Oksford karlarni o‘rganish, til va ta'lim bo‘yicha qo‘llanma. Oksford universiteti matbuoti.
3. Lubovskiy V.I. Psixologicheskie problemi diagnostiki anomalnogo razvitiya detey. -M.: Pedagogika, 1989. -100 s.

TALABALARDA PEDAGOGIK TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISH

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
“Psixologiya” kafedrasi katta o‘qituvchisi
Tojiboyev Marat Normadovich

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Psixologiya (faoliyat turlari bo‘yicha)
ta’lim yo‘nalishi 23/1guruh talabalari
Xamitova Zebinisa Baxtiyor qizi
Suleymanova Arujan Bauirjan qizi
Tovmurodov Botirjon Shavkat o‘g‘li

Oliy ta’lim tizimida olib borilayotgan tub islohotlar sirasida malakali pedagog kadrlarni tayyorlash jarayonini alohida o‘rin tutadi. Binobarin, yosh avlodni barkamol etib tarbiyalash, ularni psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda kasbiy faoliyatga yo‘naltirish, ularda kasbiy faoliyat ko‘nikma va malakalarini shakllantirish, xalq ta’limining turli sohalariga malakali kadrlarni yetkazib berish masalalarining ijobiy hal etilishi, eng avvalo, o‘z fanining bilimdoni, mahoratli pedagoglarning sa’yi-harakatlariga bog‘liq.

Islohotlar davrida oliy ta’lim tizimidagi ta’lim mazmunining yangilanishiga erishish, pedagogik jarayonda innovatsion texnologiyalarni tadbiq etish, o‘quv adabiyotlarining yangi avlodini yaratish kabi vazifalarning hal etilishi bo‘lajak pedagog kadrlarning kasbiy mahoratlarini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etdi.

Yangilangan ta’lim mazmuni hamda mavjud talablarga ko‘ra talabalarda pedagogik tafakkurni shakllantirish dolzarb muammolardan biri sanaladi. Bo‘lajak o‘qituvchilar:

- ta’lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish;
- mavjud vaziyatlarni to‘g‘ri baholash;
- pedagogik munosabatlar jarayonida o‘quvchining yosh, psixologik va shaxsiy xususiyatlariga muvofiq ish ko‘rish;
- yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan ziddiyatlarning oldini olish;
- istiqbolni bashoratlash kabi qobiliyatlarga ega bo‘lishlari zarur. Bu kabi holatlarning mavjudligi esa ularning o‘ziga xos pedagogik tafakkurga ega bo‘lishlarini taqozo etadi.

Pedagogik tafakkur - maxsus pedagogik bilimlarga ega hamda ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etishda asosiy o‘rin tutuvchi mutaxassis aqliy faoliyatining yuqori darajasi hisoblanadi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarda pedagogik tafakkurni shakllantirish ularga chuqur nazariy bilimlarni berish, o‘zlashtirilgan bilimlarni amaliyotda faol qo‘llay olish ko‘nikma va malakalarini shakllantirish hisobiga kechadi. Ta’lim muassasalarining amaliyotida kelib chiqish ehtimoli bo‘lgan muammoli vaziyatlarning oldini olish va mavjud ziddiyatlarni bartaraf etishda o‘qituvchining aqliy faoliyati yetakchi o‘rin tutadi. [1].

Oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik tafakkurini to‘laqonli shakllantirish bir qadar murakkab jarayon hisoblanadi. Binobarin, pedagogik turkum fanlari o‘zida yirik hajmli pedagogik bilimlarni qamrab olgan bo‘lib, talabalar tomonidan ularning puxta o‘zlashtirilishi muayyan vaqt va intellektual kuchni talab etadi. Ta’lim jarayonini tashkil etishga nisbatan quyidagicha yondoshuv talabalik yillaridayoq bo‘lajak o‘qituvchilar tomonidan mavjud pedagogik bilimlarni yetarli darajada o‘zlashtirishlariga imkon beradi:

1. Pedagogik turkum fanlarini o‘qitish jarayoniga noan’anaviy yondoshuv.
2. Mashg‘ulotlar chog‘ida talabalarning mustaqil faoliyat yuritishlari uchun sharoit yaratish.
3. O‘qituvchi va talabalar o‘rtasida o‘zaro hamkorlikni yuzaga keltirish.
4. Talabalarning ijodiy faoliyatlarini rag‘batlantirish.
5. Mashg‘ulotlarning qizg‘in munozaralar asosida qiziqarli bo‘lishiga erishish.
6. Imkon qadar guruh talabalaridan iborat kichik guruhlarni shakllantirgan holda har bir mashg‘ulotda guruhlardan birining mashg‘ulotlarni boshqarishlarini yo‘lga qo‘yish.
7. Mashg‘ulotlar yakunlari bo‘yicha talabalarning faol ishtiroklari asosida muayyan xulosalarga kelish.

«Pedagogika universiteti» talabalarida pedagogik tafakkurni shakllantirish quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

1-bosqich: Ijtimoiy va gumanitar hamda Umumkasbiy fanlarni – «Umumiy pedagogika», «Umumiy psixologiya», «Boshqaruv psixologiyasi» bo‘yicha Davlat ta’lim standartlarida belgilangan nazariy bilim (tushuncha) larni o‘zlashtirish;

2-bosqich: o‘zlashtirilgan nazariy bilimlarni uzlukli va uzluksiz pedagogik amaliyot davrida, shuningdek, amaliy mashg‘ulotlar va mustaqil ta’lim jarayonida amaliyotga tadbiq etish ko‘nikmalarini hosil qilish;

3-bosqich: mustaqil ravishda o‘qib-o‘rganish va ijodiy izlanish asosida hosil qilingan amaliy ko‘nikmalarning malakalarga aylanishiga erishish;

4-bosqich: uzluksiz ta’lim tizimining turli bosqichlaridagi ta’lim muassasalarida pedagog sifatida ish olib borish jarayonida o‘zlashtirilgan nazariy bilim, amaliy ko‘nikma va malakalarga tayangan holda kasbiy faoliyatni samarali tashkil etishga psixologik jihatdan tayyorlanish.

Talabalarda pedagogik tafakkurni shakllantirish quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshiriladi:

1. Ta’lim jarayoni mohiyatini ochib beruvchi tushunchalarni o‘zlashtirish (masalan: ta’lim, ta’lim jarayoni, ta’lim mazmuni, ta’lim tamoyillari, ta’lim shakli, ta’lim usuli, ta’lim metodi, ta’lim vositasi, sinf, dars, o‘qituvchi, o‘quvchi, bilish, bilish faoliyati, bilish faoliyati bosqichlari, sezish, idrok, tasavvur, tafakkur, induktiv tafakkur, deduktiv xulosa, tushuncha, analiz, sintez, taqqoslash, teskari aloqa, bilish, ta’lim ziddiyatlari, bilim, ko‘nikma, malaka, ma’lumot, aqliy kamolot, o‘quv rejasi, o‘quv dasturi, darslik, o‘quv materiali, og‘zaki bayon, ko‘rsatmalilik, amaliy mashg‘ulot, ma’ruza, o‘zlashtirish, o‘zlashtirish darajalari, nazorat, nazorat turlari, baholash, baho va boshqalar).
2. Tarbiya jarayoni mohiyatini yorituvchi tushunchalarni o‘zlashtirish (tarbiya, tarbiya jarayoni, tarbiyachi, tarbiyalanuvchi, tarbiya mazmuni, tarbiya tamoyillari, tarbiya shakli, tarbiya usuli, tarbiya metodi, tarbiya vositasi, o‘z-o‘zini tarbiyalash, qayta tarbiyalash, ta’lim muassasasi rejimi, ijtimoiy ong, aqliy tarbiya, aqliy tarbiya asoslari, dunyoqarash, bolalar jamoasi, ijtimoiy-foydali mehnat, ijtimoiy topshiriq, ijtimoiy faollik,axloq, axloq asoslari, ma’naviy-axloqiy sifatlar, komil inson, jinsiy tarbiya, jinsiy tarbiya asoslari, mehnat tarbiyasi, mehnat tarbiyasi asoslari, kasbga yo‘naltirish, jismoniy tarbiya, jismoniy tarbiya asoslari, jismoniy madaniyat, gimnastika, sport gimnastikasi, o‘yin, sport, estetik tarbiya, estetik tarbiya asoslari, estetik did, estetik madaniyat, huquqiy tarbiya, huquqiy tarbiya asoslari, huquqiy madaniyat, iqtisodiy tarbiya, iqtisodiy tarbiya asoslari, iqtisodiy tafakkur, integratsiya, ekologik tarbiya, ekologik tarbiya asoslari, ekologiya, ekologik madaniyat, sinfdan va maktabdan tashqari ma’naviy-

ma’rifiy ishlar, to‘garak, ilmiy jamiyat, oila tarbiyasi, oila tarbiyasining asoslari, xalq pedagogikasi, kun tartibi, ota-onalar qo‘mitasi, ota-onalar yig‘ilishi, sinf rahbari, ta’lim muassasasi, metodik ishlar va hokazolar.

3. Pedagogik fikr taraqqiyoti tarixi to‘g‘risida ma’lumot beruvchi tushunchalarni o‘zlashtirish (masalan, qadimgi yodgorliklar, pedagogik fikr, pedagogik fikr taraqqiyoti, «Avesto» asari, zardushtiylik ta’limoti, yozma ma’rifiy yodgorliklar, Urxun-Yenisey yozuvlari, «Irq yozuvlari» («Ta’birnoma»), islom dini g‘oyalari, musulmon maktablari, islom axloqi, Hadis ilmi, hadislar, Imom al-Buxoriy, Imom at-Termiziy, ishonarli to‘plam, so‘fiylik ta’limoti, komil inson, Ahmad Yassaviy, Bahouddin Naqshband, Sharq Uyg‘onish davri, Naqshbandiya tariqati, Sharq mutafakkirlari va jadidchilik harati namoyandalarining pedagogik qarashlari, ta’lim tizimi rivoji, uzluksiz ta’lim tizimi, jahon pedagogika fani rivoji va boshqalar.

4. Ta’lim jarayonini tashkil etishga nisbatan texnologik yondoshuv mohiyatini yorituvchi tushunchalarni o‘zlashtirish (masalan: ta’lim texnologiyasi, pedagogik texnologiya, an’anaviy yondoshuv, tizimli yondoshuv, pedagogik tizim, texnologik yondoshuv tamoyillari, ijodiy yondoshuv, bilimlarni o‘zlashtirish darajasi, ta’lim jarayoni, ta’lim jarayonini loyihalash, loyihalash bosqichlari, ta’lim motivlari, o‘quv-bilish faoliyati, o‘quv-bilish faoliyatini boshqarish, bixeviorizm ta’limoti, ta’lim maqsadlari, ta’lim maqsadlarini oydinlashtirish, B.Blum taksonomiyasi, o‘quv vazifalari tizimi, o‘quvchilar faoliyati, o‘quvchilar faoliyatini nazorat qilish, nazorat turlari, test, test turlari, ta’lim natijasi, ta’lim natijasini baholash va hokazolar).

5. Pedagogik faoliyatni samarali tashkil etish jarayoni to‘g‘risida ma’lumot beruvchi tushunchalarni o‘zlashtirish (masalan: pedagogik faoliyat, pedagogik faoliyat mazmuni, pedagog shaxsi, pedagogik ta’sir, pedagog odobi, muloqot madaniyati, mimika, pantomimika, pedagogik takt, faoliyat uslublari, pedagogik tajriba, pedagogik mahorat, ijodkorlik, muammoli vaziyat, muammoli vaziyatlarni hal etish, o‘qituvchi va o‘quvchi hamkorligi va boshqalar. [2].

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, yuqorida sanab o‘tilgan beshta yo‘nalish bo‘yicha nazariy tushunchalar majmuining talabalar tomonidan puxta o‘zlashtirilishi ularda pedagogik tafakkurning shakllanishiga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

[1] Davletshin. M.G. Zamonaviy maktab o‘qituvchisining psixologiyasi.-T.: O‘zbekiston, 1999.-30 b.

[2] Stolyarenko L.D. Pedagogicheskaya psixologiya. Rostov na-Donu: «Feniks», 2006.-544 s.

ЎЗБЕК ОИЛАЛАРИДА ҚАЙНОНА ВА КЕЛИН МУНОСАБАТЛАРИНИ ЗАМОНАВИЙ ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАРИ

Мирзаева Сайёра Рустамовна
ЧДПУ Психология кафедраси доценти, п.ф.ф.д

Sobirova Ruhiya,
Iskandarova Ruxshona,
Pardaboyeva Mohinur
Психология (фаолият турлари бўйича) йўналиши 1 босқич талабалари

Оила давлат ва жамият таянчи, балки унинг асосий негизи ҳамдир. Ҳар бир давлат ва жамият соғлом турмуш-тарзига интилар экан энг аввало, бу масалани оила тимсолида кўришади. Шу нуқтаи назардан олиб қрайдиган бўлсак, бугунги кунда оила институти жамиятнинг барқарорлик кафолати бўлиб қолмасдан балики унинг келажак истиқболини таъминлаб бервчи омилдир. Унинг муқаддаслигини эътироф этиш, дахилсизлигини таъминлаш ҳар бир инсон онги ва тафаккурида, фаолият турида, ҳиссий муносабатарида биринчи ҳаётий зарурат эканлигини инсон омили нуқтаи назарида ёндошмоқлиги зарур.

Оила муносабатлари деганда биз, ижтимоий психологик жиҳатдан маълум гуруҳ муносабатини яъни яқин қариндошлар ўртасидаги мулоқот жараёнини тушунамиз. Бунга энг аввало, ота-она ва фарзанд, эр ва хотин, қайнона ва келин ҳамда шу каби оила аъзолари ўртасидаги мулоқот муносабатлари тушунилади. Тарихий турмуш тажрибаларидан маълумки оиладаги энг нозик ва зиддиятли масалалардан бири бу қайнона ва келин муносабатлардир.

Оиадаги ижтимоий психологик муҳитнинг барқарорлиги кўп жиҳатдан қайнона ва келин муносабатларини қайси даражада ташкил этилганлигига боғлиқ десак масалага тўғри ёндашган бўламиз. Ушбу масалани илмий жиҳатдан тадқиқ этар эканмиз, оила деган муқаддас даргоҳ айнан мана шу қайнона ва келин функционал ролни бажарувчи инсонларнинг характер хусусияти ва дунё қараши тимсолида, соғлом ёки носоғлом муҳитни юзага келтириши ойдинлашмоқда. Бугунги кун жамиятимиз оилаларида маълум зиддиятли муносабатлар, носоғлом психологик муҳит қайнона ва келин диологларида акс этмоқда. Бунинг оқибатида оила аъзолори ўртасида конфиликт юзага келиб, муқаддас аталмиш оила даргоҳи тақдири хавф оситида қолиши оритиб бормоқда. Таъбир жоиз бўлса айтиш мумкинки, оилаларнинг бузилишига сабаб бўлувчи ижтимоий психологик омиллардан бири бу - айнан қайнона ва келин ўртасида юзага келаётган муносабатлардаги зиддиятдир.

Статистик маълумотларга мурожаат этилганда оилавий ажримлар сони йилдан – йилга ортиб бораётганлигининг сабабларидан бир, айнан қайнона ва келин муносабатлари носоғлом ва ностандарт психологик муносабатлар негизида шаклланаётганлигидан эканлиги таъкиданган [1] (эр-хотин оилавий муносабатлари ва уларнинг шахсий ҳаётига бошқаларнинг аралашуви ва улар ўртасидаги ўзаро можаролар 15,0%).[2] Ушбу масалани диний ва психологик томонларини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Диний билимлар билан тўйинга миллий қадриятимиз оилада ота-она ва қайнота – қайнонанинг ўрни беқиёс эканлигини барча даврларда авлоддан-авлодга сингдириб келган. Бугунги кунда инсонни малоҳазага чорлайдиган масалалар кун тартибида турибди. Нега олдинги даврларда оилада қайнона бир нечта келин билан аҳил яшаган, ҳозирга кунда қайнона билан биттагина келин ҳам зиддиятли муносабатлар исканжасида қолиб кетаётганлиги кузатилмоқда? Ушбу даврда келинларнинг барчаси қайнонасига итоатда бўлиб ҳурмат кўрсатган бўлса, айни вақтда якка-ю ягона келин унинг тескарисини амалага оширмоқда.

Масалага шу нуқтаи назардан қарайдиган бўлсак, ёшларда юзаки фикрлаш тарзининг вужудга келганлиги, оила муқаддаслиги борасида етарли психологик билим ва тушунчанинг саёзлиги, диний билимларнинг етишмаслиги, хусусан шариат қоидалари ва ахлоқ нормаларига нопсанд ёндашувни кузатиш мумкин.

Қайнона ва келин ўртасидаги муносабатларга путур етишининг асосий омилини мана шу факторлар билан изоҳлаш айни ҳақиқатни юзага чиқаради. Ушбу масалани яна бир томони борки, оилага ташқи аралашув жумладан эр ва хотин муносабатини қайнона ўғлининг хотинига ижобий муомаласини нотўғри талқин қилган ҳолда уни танқид қилиши, баъзи оилаларда ўғлини келиндан “қизғониш” ҳолатларига эга бўлган потологик ёндашувларнинг мавжудлигидир. Оқибатда келинга нисбатан қайнонада душманлик ҳиссининг пайдо бўлиши, унга нотўғри муносабатда бўлган ҳолда, ҳар бир ҳаракатидан камчилик излаш борган сари ортиб боради ҳамда оналик фитратига путур етказади.

Бугунги кунда ёшларни оилага тайёрлаш юзасидан бир қатор дастур ва лойиҳалар ишлаб чиқилаётганлиги барчамизга маълум. Қатор давра суҳбатлари ва оммавий равишда телекўрсатувлар намунали тарзда кенг жамоатчиликка етказилиб борилмоқда. Албатта бу таҳсинга сазовар масала. Бироқ бир аччиқ ҳақиқатни тан олиш ва ушбу масалага психолог нуқтаи назаридан қараш мутахассислар эътиборидан четда қолиб кетмоқда.

Оила муносабатидаги муаммоли масалаларни илмий жиҳатдан тадқиқ этиш давр талабидан келиб чиқиб, амалга ошириш лозимлиги юзасидан соҳа вакиллари Ж.Усаров, Н.Эшнаев, Т.Маратовлар ушуб масалада тўхталиб: “Мамлакатимизда оилани мустаҳкамлаш, оила билан боғлиқ муаммоларни аниқлаш ва бартараф этиш, айниқса, ёш оилаларни қўллаб-қувватлаш борасида кенг кўламли маънавий-маърифий тадбирлар ташкил этилиб, ижтимиоий-сиёсий

дастурлар ишлаб чиқилмоқда. Бироқ оилавий ажримлар сони ортиб бораётгани бу йўналишдаги ишлар янгича ёндошув, қолаверса илмий тадқиқ этишни тақозо этади”-деган илмий қарашни илгари сурган.[3]

Шу нуқтаи назарда янги келинларга хонадон соҳиблари қандай муносабатда бўлиш юзасида диярли умуман психологик ёндашув йўқлиги юзасидан фикримизни билдирмоқчимиз. Бу масалага бефарқ ёндашув нафақат қайнон-келин муносабатларида балки оила аъзолари билан исталган вақтда зиддиятли вазиятни юзага келтирувчи ижтимоий психологик муҳитга замин бўлиши мумкин.

Келин бўлиш ҳар бир қизнинг орзуси бўлгани каби, бошқа хонадонга кириб бориш ва ундаги ижтимоий психологик муҳитга адаптация қилиш ҳақидаги ички ховотир барча нарсадан устун эканлигини бир ўйлаб кўрсак мақсадга мувофиқ бўларди. Биз бу масалада бирорта билим ва тушунчага эгамизми? Янги келинда кечаётган кучли руҳий ҳолатни ҳисобга оляпмизми? Унинг адабтация жараёнига муносиб шароит яратиб беряпмизми? Ундаги кучли депрессион ҳолатни юмшатиш борасида қандай самарали психологик муносабатни амалга оширяпмиз? Янги муҳит, ҳар хил одамлар, хар хил характерларни ўрганиш ва улар билан муносабатнинг мувозанатли нуқтасини топиш учун қанча вақт керак? Бу ҳолат келинларда кучли яширин стресс ҳолатни юзага келтириши, асабийлашиши, ўзини бошқаришда қийналиши ва оқибатда ўзига боғлиқ бўлмаган ҳолда нотўғри гапириши ёки хатога йўл қўйиши масаласида бирор бир мутахассис гапирдим? Йўқ! Бу борада бирорта йўл – йўриқ ишлаб чиқлдими? Йўқ! Янги келин тушаётган хонадон соҳиблар бу масалада билим ва тушунчага етарли даражада эгами? Йўқ!

Масалага ойдинлик киритиш вақти етиб келгандир. Оддий қилиб айтганда бу мсасалани мажозий маънода тушунтиришни мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз. Тафаккур қилинг келин ёш ниҳол, келин борган хонадон у ўниб ўсиши лозим бўлган замин? Хуш ниҳолни томир отиб яшнаб кетиши ва ҳосилга кириши учун ниҳолни ўзига ишлов бериш керакми ёки заминни яхшилаб тайёрлаш керакми? Албатта заминни!

Хулоса қилиб айтганда биз қайнона – келин муносабатларини бир томонама ва нохолис ўрганаётганлигимиз туфайли, фаолиятимиз самарасиз натижа бераётганлигини кўришимиз мумкин. Ушбу масалани янада кенгроқ ва ҳар томонлама ўрганиш лозим деб ўйлаган ҳолда қуйидаги таклифларни илгари сурамиз:

-Бўлажак келинлар билан тўйдан олдин янги муҳитга мослаштириш юзасидан психотренинг ўтказиш;

-бўлажак келинлардаги ички ховотир ва депрессон ҳолатни бартараф этиш юзасидан, қайноналар учун психолог тавсия ва таклифларига асосланган замонавий оммабоп ўқув қўлланмаларни яратиш;

-келин тушираётган оила вакилларини келин билан муносабатини психологик омиллар асосида йўлга қўйиш;

-бўлажак қайноналар мактабини ташкил этиш ва психологик билимлар беришнинг мақсадли дастурини ишлаб чиқиш;

-келинларни янги хонадонга тез мослашиши юзасидан соғлом психологик муҳитни юзага келтириш;

-кенг жамоатчиликни ушбу масала қайнона ва келин муносабатларидаги зиддиятни келтириб чиқарувчи асосий омил эканлиги тўғрисидаги тарғибот ва ташвиқот билан яқиндан таништириш;

-бу масалада давра суҳбатлардан воз кечга ҳолда, оммавий ахборот воситалари орқали психолог мутахассис тавсия ва таклифларини мунтазам етакиз беришни йўлга қўйиш;

-оммавий ахборот воситалари орқали оилавий муносабатлар юзасидан хонанда, актириса ҳамда кино ва санъат соҳа вакилларини фикр билдириш учун жалб этишдан воз кечиш ва фақат психолог фикр-мулоҳазаларини кенг жамоатчиликка етказиш;

-бу борада (жамиятимизда оилашунос психолог ва сациологлар борлигини унитиб қўйган) журналистлар саводхонлигини ошириш ва қаршларини тўғри тарбиялаш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Fayzieva M., Jabborov A. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi. - T.Sharq, 2007.

PSIXOLOGIK FAROVONLIK TUSHUNCHASINING MAZMUN-MOHIYATI

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
“Psixologiya” kafedrasi o’qituvchisi
N.Sh.Ruzmatova

Z.Avlaqulova, R. Shodiyeva
Psixologiya yo’nalishi 1-bosqich talabalari

Annotatsiya: ushbu maqola psixologik farovonlikning mazmun mohiyati yoritilgan bo'lib, shuningdek, turli olimlarning psixologik farovonlik, uning tarkibiy qismi haqidagi fikrlarining tahlili ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so’zlar: farovonlik, faollik, salomatlik, shaxsiy o’sish, qadriyatlar

Аннотация: в данной статье объясняется значение психологического благополучия, а также показан анализ мнений различных ученых о психологическом благополучии и его компонентах.

Ключевые слова: благополучие, активность, здоровье, личностное развитие, ценности.

Annotation: this article explains the meaning of psychological well-being, and also shows the analysis of the opinions of various scientists about psychological well-being and its components.

Key words: well-being, activity, health, personal development, values.

Psixologik farovonlik ilmiy tadqiqot ob'ekti sifatida o'tgan asrning o'rtalaridan boshlab psixologiyada ancha keng tarqaldi. Shaxsning psixologik farovonligi muammosini o'rganishga qiziqish ijobiy psixologiyaning paydo bo'lishi bilan kuchaydi - bu yo'nalish ruhiy kasalliklar va buzilishlarni o'rganishga emas, balki shaxsning resurslari va salohiyatiga, uning ijobiy xususiyatlariga e'tibor berishni taklif qiladi[24]. Zamonaviy psixologiyaning asosiy g'oyasi shundan iboratki, inson o'zini farovon va baxtli his qilishi uchun yoqimsiz holatlar va muammolardan xalos bo'lishning o'zi yetarli emas va optimal, farovon hayot va faoliyat shakllarini o'rganish kerak ekanligi psixologik tadqiqotning alohida sohasini ifodalaydi.

Zamonaviy psixologiya yetakchilaridan biri I.Bonivel farovonlikni o‘rganishga qiziqish ortishiga bo’lgan sabablarning uchta asosiy guruhini qayd etadi: “mamlakatlar farovonlik darajasiga yetganki, bunda omon qolish va iqtisodiy ko‘rsatkichlar muhim, lekin odamlarning hayot sifati asosiy vazifaga aylanadi; individualizmga moyillik kuchayishi shaxsiy baxtni muhimroq o’ringa qo’ydi; farovonlikni o'lchashning bir qator ishonchli usullari ishlab chiqilgan bo'lib, ular tufayli bu soha jiddiy va tan olingan ilmiy intizomga aylana oldi[25]”

G'arb psixologiyasida “farovonlik” tushunchasi keng ma'noda madaniy, ijtimoiy, psixologik, jismoniy, iqtisodiy va ma'naviy omillarning murakkab o'zaro bog'liqligini ifodalovchi ko'p omilli konstruktsiya sifatida ta'riflanadi [161]. Xususan, M.Seligmanning fikricha, insonning farovonligi - bu faollik bilan birgalikda ijobiy ta'sirchanlikdir[26].

Rus tilidagi “farovonlik” so'zining semantik ma'nosi - bu muvaffaqiyatsizliklar va zarbalarsiz, baxtsizliklar bilan bezovtalanmagan ishlar va hayotning tinch oqimi. Farovonlikning sinonimi baxtdir, sub'ektiv ravishda barcha ne'matlarga erishish hisoblanadi[27].

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti mutaxassislari salomatlikni aniqlashning asosiy mezoni sifatida farovonlik atamasidan foydalanganlar: “Salomatlik nafaqat kasallik yoki jismoniy nuqsonlarning yo'qligi,

[24] Аргайл, М. Психология счастья [Текст] / М. Аргайл/ Под ред. М.В. Кларина; Пер. с англ. – М.: Прогресс, 2007. – 403с.
[25] Бонивелл, И. Ключи к благополучию: Что может позитивная психология [Текст] / Пер. с англ.М. Бабичевой.–М.: Время, 2009. –192 с.
[26] Селигман, М. В поисках счастья. Как получать удовольствие от жизни каждый день[Текст] / М. Селигман/ Изд-во «Манн, Иванов и Фербер», 2010. – 320 с
[27] Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений [Текст] / под ред. Н. Абрамова. – М.: Русские словари, 1999.

balki to'liq jismoniy, ruhiy va ijtimoiy farovonlik holatidir". Shu bilan birga, ushbu tashkilot mutaxassislarining ta'kidlashicha, bu tananing biologik funktsiyalaridan ko'ra ko'proq o'zini o'zi qadrlash va ijtimoiy mansublik hissi bilan belgilanadi va insonning jismoniy, ma'naviy va ijtimoiy salohiyatini ro'yobga chiqarish bilan bog'liq.

"Psixologik farovonlik" atamasi N.Bredbern[28] tomonidan ilmiy foydalanishga kiritilgan bo'lib, uni baxtning sub'ektiv hissi va hayotdan umumiy qoniqish sifatida ta'riflagan. Shu bilan birga, muallif psixologik farovonlik deganda ego kuchi, o'zini o'zi anglash, o'z-o'zini hurmat qilish, avtonomiya kabi keng qo'llaniladigan bir qator boshqa tushunchalarni nazarda tutmagan, ammo bu tushunchalar o'zaro ta'sir doirasiga ega bo'lishi mumkinligini inkor etmagan.

Chet el adabiyotida psixologik farovonlik sub'ektiv va psixologik tarkibiy qismlarni o'z ichiga olgan, shuningdek adaptiv (sog'lom) xatti-harakatlar bilan bog'liq bo'lgan shaxsning dinamik xususiyati sifatida ta'riflanadi. Psixologik farovonlik kontseptsiyasi muallifi K. Rieff uni shaxs imkoniyatlarining cho'qqisi nuqtai nazaridan o'z faoliyatini idrok etish va baholashni aks ettiruvchi asosiy sub'ektiv konstruktsiya deb hisoblaydi.

Psixologik salomatlik, o'z-o'zini anglash, optimal faoliyat ko'rsatish, yetuklik, hayotni rivojlantirish, shaxsning o'zini o'zi belgilash sohasidagi nazariy tamoyillarni umumlashtirgan K. Rieff psixologik farovonlikning asosiy konstruksiyalarini aniqladi, buning uchun vosita yaratdi. Ularni o'lchash, shu bilan shaxsning psixologik farovonligi mezonlariga aniqlik kiritildi.

Shunday qilib, K. Rieff tomonidan psixologik farovonlikning tarkibiy modeli quyidagi parametrlarni o'z ichiga olgan[29]: o'z-o'zini qabul qilish (shaxsning barcha jihatlarini anglash va qabul qilish, o'zini va butun hayotini ijobiy baholash), shaxsiy. o'sish (rivojlanish, yangi narsalarni o'rganish istagi, o'z taraqqiyot tuyg'usi); avtonomiya (ijtimoiy bosimga dosh berish qobiliyati, o'zini va xatti-harakatlarini baholashda mustaqillik, o'z-o'zini tartibga solish qobiliyati), atrof-muhitni boshqarish qobiliyati (xohlagan narsaga erishish qobiliyati, o'z maqsadlariga erishishda qiyinchiliklarni yengish qobiliyati); boshqalar bilan ijobiy munosabatlar (uzoq muddatli ishonchli munosabatlarni o'rnatish qobiliyati, empatiya qobiliyati, boshqalar bilan munosabatlarda moslashuvchanlik), hayotiy maqsadlarning mavjudligi (o'z hayotining ma'nosi, o'tmish, hozirgi qadriyatlar tajribasi va kelajak).

K. Rieff tomonidan ishlab chiqilgan psixologik farovonlik nazariyasi psixoterapiyaning o'ziga xos usulini yaratish va so'rovnomani tuzish uchun asos bo'lib xizmat qildi, bu psixologiyaning turli sohalarini o'rganishda keng e'tirof etilgan va qo'llanilgan.

Yuqoridagi materialni umumlashtirgan holda, biz "psixologik farovonlik" tushunchasining mazmunini shaxsning uyg'unligi, uning yaxlitligi sifatida tushunish tendentsiyasi haqida gapirishimiz mumkin, bu aniq maqsadlarning mavjudligiga, erishish uchun resurslarning mavjudligiga bog'liq. Xususan, maqsadlar, kishining rejalarini amalga oshirishdagi muvaffaqiyat, shaxslararo munosabatlardan qoniqish va ijobiy his-tuyg'ularning mavjudligi. Shunday qilib, L.A. Kulikov shaxsning uyg'unligi - bu individ mavjudligining asosiy jihatlarining mutanosibligi: shaxsning makonining, shaxsning vaqti va energiyasining, potentsial va amalga oshirilishi[30]. Ammo uyg'unlik yo'li uzoq va unga ma'lum bir tartibsizlik, ya'ni psixologik iztirobsiz erishib bo'lmaydi. Biror narsaning etishmasligisiz baxtni his qila olmaysiz, deb yozadi A.A. Milts - dissonans farazi xilma-xillikni uyg'unlikka olib keladi, chunki statik, yopiq tartibga solish tizimi faqat ideal va haqiqat o'rtasidagi farq tufayli rivojlanishi mumkin.

[28] Bradburn, N.M. The structure of psychological well-being. Chicago: Aldine. 1969.

[29] Ryff, C.D. Keyes C.L.M. The structure of psychological well-being revisited //Journal of Personality and Social Psychology.–1995. Vol. 69. –P. 719– 727.

[30] Куликов, Л.В. Характеристики гармонии личности[Текст] / Л.В. Куликов //Ежегодник российского психологического общества. Материалы III всероссийского съезда психологов. – СПб.:Изд-во СПбГУ, 2002. –С. 646-676.

SHARQ MUTAFAKKIRLARINING PEDAGOGIK MADANIYAT HAQIDAGI QARASHLARI

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
“Psixologiya” kafedrasi katta o‘qituvchisi
Tojiboyev Marat Normadovich

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Psixologiya (faoliyat turlari bo‘yicha)
ta’lim yo‘nalishi 23/2 guruh talabasi
O‘ktamova Gulnoza Farhod qizi
Pedagogika va psixologiya
ta’lim yo‘nalishi 21/2 guruh talabasi
Abduvaliyeva Zulhumor Baxtiyor qizi

Kalit so‘zlar: madaniyat, ilm, pedagogik madaniyat, ta’lim, tarbiya, mutafakkir, didaktika.

Dolzarbligi umumiy madaniyatning muhim tarkibiy qismlari sirasiga pedagogik madaniyat kiradi. Pedagogik madaniyat – bu pedagogning kasbiy vazifalarni hal qilish usul va vositalarini o‘zlashtirganlik, pedagogik bilimdonlik, takt va texnikani namoyon qila olishning yuqori darajasi sanaladi.

O‘z navbatida pedagogning umumiy madaniyati, u tomonidan e’zozlanadigan moddiy va ma’naviy qadriyatlar, ijodiy pedagogik faoliyati, pedagog shaxsining tavsifi, kasbiy bilimlar va pedagogik tafakkur madaniyati, kasbiy malaka va pedagogik faoliyatning ijodiy xususiyati, shaxsning o‘z-o‘zini boshqarishi va pedagogning kasbiy hatti-harakatlari kabi xususiyatlar pedagog madaniyatining asosini tashkil etadi.

Pedagogik madaniyat bir qator elementlar asosida yagona tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur tizimning tarkibiy elementlari sirasiga pedagogik odob, loyihalash, kasbiy bilimlarni puxta o‘zlashtirish, dunyoqarash, fikrlash, his etish, baholash, muloqot va kiyinish madaniyati, tashkilotchilik qobiliyati kiradi.

Mutafakkirlarimiz tomonidan yaratilgan didaktik asarlarda pedagogik madaniyatning tarkibiy elementlari to‘g‘risidagi qimmatli fikr-mulohazalarni uqib olish mumkin. Abu Rayhon Beruniy “... bugunning chorasini ko‘rib ertaga ehtiyoji qolmagan kishi aqllidir”, deb pedagogik loyihalash madaniyatiga ishora qildai. Uning asarlaridagi ta’lim-tarbiya brish borasidagi didatik talablardan shuni anglash mumkinki, loyihalash madaniyati pedagog tomonidan o‘zining ichki imkoniyatlari bilan talab, xohish-istaklarni o‘zaro uyg‘unlashtira olgan holda maqsad hamda vazifalarni to‘g‘ri belgilay olish, pedagogik jarayonni bosqichlar bo‘yicha rejalashtirish, rejani amalga oshirishda zarur vositalarni tanlab bilish malakasiga egalikni tavsiflaydi. Shuningdek, faoliyatga ijodiy yondashishni, yangiliklarni yaratishni, qat’iy belgilangan me’yor va talablar doirasidagina emas, balki erkin ijod qilish qobiliyatiga ham egalikni bildiradi. Beruniy loyihalash madaniyatini “...har bir insonning qadr-qiymati o‘z ishini qoyil qilib bajarishida”, deb biladi. [1].

Maqsadi bugungi kunda insoniyat ulkan hajmga ega pedagogik bilimlarga ega. Mazkur madaniyat zamonaviy pedagog tomonidan mavjud pedagogik bilimlarni puxta o‘zlashtirish yo’lida amaliy harakatlarning tashkil etilayotganligini anglatadi. Imom Buxoriyning “Al-jomi’ ac-cahih” asarining “Ilm kitob” bo‘limida ilm egallash odobining 54 haqida hikoyat qilinadi. Ularda Muhammad payg‘ambarimizning ilm o‘rganish va o‘rgatishga doir ko‘rsatmalari bayon etilgan. Islom dini qabul qilingan mamlakatlardagi maktab va madrasalarda saboq bergan mudarrislar bir necha asrlar davomida kasbiy bilimlarni puxta o‘zlashtirish madaniyatiga oid ushbu didaktik talablarga amal qilganlar:

-ilm o‘rganish va o‘rgatish uchun ma’lum kunlarni qat’iy belgilab qo‘yish;
-ilm fahmlab, teran tushunib anglab o‘rganish, esda mustahkam saqlash;
-teran tushunilgan, yaxshi anglab olingan ilmlarni yod olish;
-ilm o‘rganish jarayonida bolaga, lozim hollarda, tanbeh berish mumkinligi;
-kishi ilmni o‘zi o‘rganib, o‘zgalarga ham o‘rgatishi, ilmga o‘zi amal qilishi zarurligi;
-ilmning susayishi, ilmga e’tiborsizlik jamiyatni muqarrar inqirozga yetaklashini tushunish;

-ilmni oson, yengil qilib odamlarni bezdirmay o‘rgatish;

-ilmni so‘rab bilib olish, bilim o‘rganishda uyalmaslik, o‘zi uyalsa boshqa birov orqali so‘rab bilib olish zarurligi;

-ilmga doir savol bergan odamga so‘raganidan ko‘ra ko‘proq javob qaytarish;

-bilim tinglovchiga tushunarli bo‘lishi uchun har bir gapni bir necha marta (3 bor) qaytarishning afzalligi.

Pedagogik dunyoqarash ham pedagogik madaniyatning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Dunyoqarashga egalik barcha soha mutaxassislarda bo‘lgani kabi pedagog hayoti, faoliyatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagogik dunyoqarashning muayyan darajasi pedagog va ta’lim oluvchilar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar jarayonining mazmuni, natijalarini belgilaydi. Jaloliddin Davoniyning ta’biri bilan aytganda, ”...har bir masalaga muayyan va chuqur yondashishni talab qiladi, uni hal qilishda ma’lum nuqtai nazardan turish lozim, toki, muhim masalalar qolib ketib, ikkinchi darajalilari hal qilinmasin”.

Husayn Voiz Koshifiy sozlash odobi haqida to‘xtalib,“Bil, odaming sharafi va iftixori uning qanday so‘zlashidadir. Kimki, so‘zlash odobiga rioya qilmasa, u insoniylik sharafidan bebahra qoladi”, deb ta’kidlaydi. Pedagogik muloqot madaniyati – pedagogning o‘quvchilar jamoasi, ota-onalar, hamkasblar hamda rahbariyat bilan pedagogik odob hamda muloqot talablariga muvofiq holda uyushtiriladigan suhbatidir.

Natija pedagog faoliyatida uning odobi ham yaqqol aks etadi. Qolaversa, pedagogik odob ta’lim va tarbiya jarayonlari muvaffaqiyatini ta’minlovchi muhim talab hamda omillardan biri sanaladi. Pedagogik odob – bu pedagog (o‘qituvchi) oldiga uning o‘ziga, kasbiga, jamiyatga, bolalarga va o‘quv-tarbiya jarayonining boshqa ishtirokchilariga munosabatda bo‘lishiga nisbatan qo‘yiladigan axloqiy talablar tizimi:

“Suhbat vaqtida qo‘l siltash, qo‘lni hadeb boshga yoki sochga tegizaverish, boshni qashiyverish, barmoq bilan burun uchini ushlayverish-shu kabi odatlar atrofdagi odamlarni norohat qiladi. Qoshlarni chimirish yoki uchirish orqali biron ishorani amalga oshirish-boshqa kishilarni tahqirlashdir” **(**Mustafo Homiy Poshsho). [2]

Xulosa ta’limiy va tarbiyaviy jarayonlarni ilmiy-nazariy, metodik va hissiy jihatdan to‘g‘ri tashkil etilishi ham pedagogik faoliyat samaradorligini belgilovchi muhim omil sanaladi. Shu sababli har bir pedagog tashkilotchilik qobiliyatiga ega bo‘lishi zarur. Ibn Sino ta’limda quyidagilarga rioya etish zarurligini ta’kidlaydi:

- bolaga bilim berishda birdaniga kitobga band qilib ko‘ymaslik;
- ta’limda engildan qiyinga borish orqali bilim berish;
- olib boriladigan mashqlar bolalar yoshiga mos bo‘lishi;
- maktabda jamoa bo‘lib o‘qitishga e’tibor berish;
- bilim berishda bolalarning xoxishi, qiziqishi va qobiliyatini hisobga olish;
- o‘qitishni jismoniy mashqlar bilan ko‘shib olib borish.

Kiyinish madaniyati haqida ham mutafakkirlarimiz qarashlarini bayon etishgan. Husayn Voiz Koshifiy liboslarning rangi turlicha bo‘lishini hamda har biri o‘ziga xos ma’noni ifodalashini ta’kidlaydi. Jumladan, “… oq kiyim kunning rangidadir. Shuning uchun bunday libos yuragida gina va adolati bo‘lmagan kishilarga yarashadi. Oq kiyim kiygan kishi huddi ton kabi kishilarga nur ulashishi kerak. [3]

Ko‘k rang-suv rangidir. Shu bois bu rangda kiyingan kishi saxiy va xayotni sevuvchi bo‘lishi kerak. Kim agar bu rangni maqul ko‘rsa, u xuddi suvdek toza va musaffo, har bir qalbga yaqin bo‘lishi lozim”.

Foydalanilgan adabiyotlar:

[1] Abu Rayhon Beruniy. 100 Hikmat.-T.: Fan, 1993.-24 b.

[2] Hikmatnoma. – T.: Cho‘lpon, 1992. – 112-bet.

[3] Husayn Voiz Koshifiy. Kim bilan do‘stlashish kerak(“Axloqi Muhsiniy”dan)- T.: Cho‘lpon, 1992. – 32-bet.

AGRESSIV XULQ-ATVORNI O'RGANISHNING ASOSIY YONDASHUVLARI

Iskandarova Ruxshana
23-2 PEP guruh talabasi
CHDPU
Ilmiy rahbar: **Burteshova Aliya**
CHDPU

Annotatsiya: Jahon psixologiyasida bolalar va yoshlar orasidagi agressiv xulq-atvor muammosini o'rganishga alohida tadqiqot yo'nalishi sifatida e'tibor qaratilmoqda. Maqolada agressivlikning biologik, psixologik, ijtimoiy, ijtimoiy-psixologik determinantlari va agressiv xulq atvor reprezentatsiyasiga xos xususiyatlari o'rganilgan

Kalit sўzlar: Agressiya, xulq-atvor, o'smirlik davri, motivlar, psixologiya.

Agressiya va agressivlik tushunchatarini bir-biridan ajratib tahlil qilish lozimdir. Agressiya - bu odamlar, yoki insonlar guruhiga nisbatan jismoniy va ruhiy zarar yegkazishga qaratilgan individual yoki jamoaviy xatti-harakatlar majmui bўlib hisoblanadi. Agressivlik — shaxsning nisbatan barkaror xususiyati bўlib, u tajovuzkorlikka tayyorgarlikni ifodalash bilan birga, dushmanlik asosida boshqalarping xulk-atvori, xatti- harakatini qabul qilish va tushunishga moyillikni bildiradi. Agressivlik barqarorlik kuchi hamda shaxs tuzilishining bir qismi sifatida xulk-atvorning umumiy tendensiyasini oldindan aniqlash imkoniyatiga ega buladi. Psixologiyada "agressiya" tushunchasi turlicha yondoshuv asosida tahlil qilingan bulib, bir guruh tadqiqotchilar agressiyani salbiy xulq-atvor modeli sifatida baholasalar, yana bir guruh tadqiqotchilar bu xulq- atvorning ijobiy tomonlari ham mavjudligini ta'kidlaydilar. "Bizlar, - deb yozadi R. Kratchfild va N.Livsonlar - agressiya axloqiylikning aksi demoqchi emasmiz: zotan agressiyaning ba'zi bir shakllariga axloqsizlik sifatida karalmaydi. Biroq, u aksariyat xollarda axloqsizlikdir, shuning uchun axloqiylikni ўzlashtirilnshiga ma'sul mexanizmlar agressiv impulslar ijtimoiylashuvi negizida ham yotadi". Ular agressiyaning ikki birbirini inkor etmaydigan va birday maqbul tavsiflarini berganlar.

Agressiyaning biologik va psixologik asoslari ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan (K.Lorens etologik yondashuv; U.Deyli va K.Uilson, D.Bass va S.Sheyklford evolyusionistik yondashuv; Z.Freyd, Di Lalla va Gottesman genetik yondashuv; L.Berkovis, Le Paj, S.L.Miller frustratsiya agressiya yondashuv). Bolalik va o'smirlik davridagi psixik xususiyatlarni o'rganishga qaratilgan tadqiqot ishlari xulq-atvor, jumladan, agressiv xulq muammosini tadqiq etishga qo'shgan hissasi ochib beriladi. Shaxsning hissiy-emotsional sohasini tadqiq etishga qaratilgan ishlarda (G.A.Bogdalova, G.V.Xrulnova, B.M.Umarov, L.V.Nazirova, M.Sh.Rasuleva, A.B.Sabirova) agressiya muammosiga yaqin masalalar tahliliberiladi. Jumladan, M.Dalimovaning ilmiy tadqiqot ishi bolalardagi tobe axloq va uning psixologik mohiyati, kompyuter o'yinlariga tobelikni keltirib chiqaruvchi omillar, kompyuter o'yinlariga tobelik o'smirlarda verbal va jismoniy agressiyaning ortishini, bu bilvosita agressiyaning hamtug'ilishiga turtki bo'lganligini aniqlangan. Tojikiston olimlari tomonidan o'smirlik davrida hissiy holatlar, o'smir shaxsi shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar muammolari xaqida tadqiqotlar olib borilgan bo'lsa-da, ammo, agressiv xulq-atvor muammosi maxsus psixologik tadqiqot predmeti sifatida o'rganilmaganligi ushbu tadqiqot ishining dolzarbligini belgilaydi.

O'smirlar agressiv xulq-atvori motivlari xaqida pedagoglarda shakllangan tasavvurlarni aniqlash maqsadida o'qituvchilarda "Agressiv xulq motivlarini aniqlash" so'rovnomasidan foydalanilgan. So'rovnoma paytida o'qituvchilar turli yosh guruhlarida (5, 7, 9-sinflar) o'g'il bolalarning bir-biri bilan hamda qiz bolalarning o'zaro munosabatlarida agressiv hulq-atvor yuzaga kelishini taqozo.

Pedagoglar fikricha, agressiv xulq-atvor ijtimoiy-guruhiy tavsiflar (guruhda yuqori mavqe uchun kurashish, guruhdagi past mavqeni oshirish istagi, guruhda o'zining ustunligini ko'rsatishga intilish), guruhiy identifikatsiya(begona guruh oldida o'z guruhi manfaatlarini himoya qilish), g'oyaviy qarama-qarshiliklar(qiziqishlar, qadriyatlar, fikrlar to'qnashuvi, o'z nuqtai nazarini himoya qilish) motivlari ta'sirida namoyon bo'lar ekan. 5 va 7-sinf o'quvchilarida ichki guruhiy mavqe darajasi ahamiyatining

oshishi nafaqat guruhga mansublik hissining kuchayishi hisobiga, balki katta bo‘lish istagi kuchayishi sababli ham yuzaga keladi. 7-sinfdan9-sinfga o‘tish birinchi navbatda shaxslararo o‘zaro munosabatlarning murakkablashuvi bilan tavsiflanadi. Bu o‘smirlarning agressivligini keltirib chiqaruvchi gijgijlashga qarshi reaksiya, o‘z nuqtai nazarini himoya qilish, qiziqishlar, qadriyatlar va fikrlar to‘qnashuvi, qarama-qarshi jinsni e’tiboriga tushish, raqibga nisbatan rashk hissini namoyon etish sabablarining ahamiyati oshishida o‘z aksini topdi.

O‘qituvchilarning baholashi bo‘yicha mazkur yosh davrida o‘quvchi yuqorida ta’kidlab o‘tilgan “Biz hissi” ni namoyon qilishga emas, balki o‘z mavqeini belgilab olishga va shaxsiy identifikatsiyaga yo‘nalganligi bilan ajralib turadi. Shuningdek, g‘oyaviy qarama-qarshiliklar va o‘zaro individual to‘qnashuvlar bilan bog‘liq o‘quvchilar agressiv hulqatvorining sabablari aniqlandi. Shunday qilib, mazkur yosh davridagi o‘quvchilar agressiv xulq-atvorining sabablarini o‘qituvchilar tomonidan baholanishida pubertat bosqich bilan bog‘liq yosh xususiyatlarini aks ettiruvchi sifatlar hamda o‘smir shaxsi shakllanishini tavsiflovchi o‘z mavqeini belgilab olish, shaxsiy identifikatsiya xususiyatlari bilan bog‘liq kompleks sabablar muhimligi qayd etildi. Olib borilgan tadqiqotlar natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. O‘smirlarda agressiv xulq-atvor ijtimoiy-guruhiy tavsiflar (guruhda yuqori status uchun kurashish, guruhda past mavqeni ko‘tarish, guruhda o‘zining ustunligini ko‘rsatishga intilish), guruhiy identifikatsiya (begona guruh oldida o‘z guruhi qiziqishlarini himoya qilish), g‘oyaviy qarama qarshiliklar (qiziqishlar, qadriyatlar, fikrlar to‘qnashuvi, o‘z nuqtai nazarini himoya qilish) kabi motivlar ta’sirida yuzaga keladi.

2. Agressiv xulq-atvorning yosh xususiyatlaridagi o‘ziga xos mikroyosh dinamikasi aniqlanib bunda agressiya 5-sinf o‘quvchilarida bilvosita agressiya, jizzakilik hamda jismoniy agressiya ko‘rinishida, 7-sinf o‘quvchilarida jismoniy, verbal agressiya, negativizm, shubhalanuvchanlik, xafagarchilik, aybdorlik hissi shaklida, 9-sinf o‘quvchilari ham jismoniy, verbal agressiya hamda jizzakilik shaklida ifodalanadi.

3. Miqdoriy tahlilda o‘rta o‘smirlik davrida(12-13 yosh) agressiyani namoyon etish bo‘yicha boshqa yosh davrlariga nisbatan yuqori ko‘rsatkich aniqlanib bu“o‘tish inqiroz”ining eng shiddatli kechayotgan davri xususiyatlari jumladan, bunday yoshda agressiv bo‘lish ko‘pincha“kuchli bo‘lish yoki shunday tuyulish” ni anglatishi bilan izohlanadi.

4.O‘smirlar agressivligidagi jins tafovutlarida aniqlanishicha 7-infdagi o‘g‘il bolalarda jismoniy agressiya va aybdorlik hissi (autogressiya) qizlarga qaraganda yuqori bo‘lsa, bilvosita agressiyada 7- sinf qizlari bevosita emas balki, bilvosita agressiya ko‘rinishlari–arazlash, gina saqlash, ortidan gapirish, chaqimchilik, g‘iybat kabi holatlarni namoyon etadilar.

5. Agressivlik shakllari bilan ota-ona va farzand o‘rtasidagi munosabatlarning interkorrelyatsion bog‘lanishlaridan ma’lum bo‘ldiki, “qabul qilish” va“kooperatsiya” munosabatlari agressivlik shakllaridan jismoniy agressiya, shubhalanuvchanlik, aybdorlik hissi va agressiyaning umumiy ko‘rsatkichlarini oshiradi, va aksincha, “avtoritar giperijtimoiy” tarbiya uslubida jismoniy agressiya, shubhalanuvchanlik, aybdorlik hissi, dushmanlik munosabati kabi ko‘rsatkichlarning kamaytiradi.

6. O‘smirlardagi agressiv xulq-atvorni korreksiya qilish maqsadida ishlab chiqilgan“Xulq-atvorni modifikatsiyalash treningi” dasturiga kiritilgan korreksion texnikalar va agressiv hulq-atvorni bosqichma-bosqich o‘zgartirish modeli ya’ni, shaxsning o‘zini-o‘zi va o‘z histuyg‘ularini anglash, o‘z shaxsini qayta baholash, hissiyotlar ustida ishlash, agressiv xulq-atvorni anglash, shaxslararo munosabatdagi qiyinchiliklar, kognitiv jarayonlarni rivojlantirish, barkamollikka intilish, ota-ona va pedagoglar bilan ishlash kabi mashg‘ulotlar majmui qo‘llanildi.

7. O‘smirlar bilan amalga oshirilgan korreksion taktikasi samaradorligi bilan e’tiborga loyiq. Amaliyot natijasida eksperimental guruhda agressivlikning pasayishi kuzatilgani, matematik statistik tahlilda tajriba guruhida yuqori darajadagi ahamiyatli ko‘rsatkichlar namoyon bo‘lgani, nazorat guruhida olingan tahlil natijalarida esa ahamiyatsiz ko‘r

Adabiyotlar:

1. Barnett O., Miller-Perrin C.L. (1997). Family violence across the lifespan.
2. Thousand Oaks, CA: Sage., Buss A. The psychology of aggression.– N.Y.– 1961.132r.;

O’SMIRLIK DAVRIDAGI TAJOVUZKOR XATTI-HARAKATLARNING XUSUSIYATLARI

Nizomova Muxlisa
23-2 PEP guruh talabasi
CHDPU

Ilmiy rahbar: **Burteshova Aliya**
CHDPU

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqola pedagogik faoliyatda bolalar agressiyani boshqarishning psixologik xususiyatlari tahlil qilib berilgan. Pedagoglar tomonidan bolalardagi agressiyasi darajasini aniqlashda uni keltirib chiqaradigan omillarni chuqur tahlil qilish orqali amalga oshirilgan. Shuningdek, bolada stressning paydo bo‘lish sabablari va ularni ularni bartaraf etish bo‘yicha psixologik tavsiyalar ham keltirilgan.

Kalit so‘zlar: agressiya, stress, pedagog, oilaviy muhit, pedagogik jamoa.

Inson qaysi sohada faoliyat yuritishidan qat’iy nazar u kasbiy faoliyat bilan bog‘liq stressogen omillarga to‘qnash keladi. Pedagog kasbi esa “insoninson” tizimidagi faoliyat sohasi bo‘lganligi bois kasbiy stressorga boydir. Stress turli xildagi psixik buzilishlarning kelib chiqishiga sabab bo‘layotganligini, natijada xodimlarning ish qobiliyati susayib, ish samaradorligi pasayib ketayotganligini ko‘rsatmoqda. Xalqaro stressni boshqarish assosatsiyasi mutaxassislari tomonidan ish jarayonida yuzaga keladigan negativ psixik zo‘riqishlar, bolalardagi agressiya, ishchixodimlarda kasbiy charchoq, surunkali toliqish, emotsional-irodaviy jarayonlardagi buzilishlar aynan kasbiy stresslarni keltirib chiqaruvchi omil ekanligi asoslanilgan. Hozirgi kunda ta’lim-tarbiya borasida olib borilayotgan islohotlardan ko‘zlangan asosiy maqsad har tomonlama barkamol shaxsni tarbiyalashdir. Maktabgacha davr – bolaning o‘sish, rivojlanish, o‘zini namoyon etishga intilish, o‘rganish, bilishga ishtiyoqi kuchli bo‘lgan davrdir. Aynan shu davrda bola barkamol shaxs sifatida rivojlanishi uchun poydevor qo‘yiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishi va tarbiyasi – bir butun va uzluksiz jarayon bo‘lib, u doimo pedagog va ota-onalarning diqqat- e’tiborida bo‘lishi zarur. Bola qanchalik muvaffaqiyatli rivojlanayotganligi, ijtimoiy taraqqiyot yo‘lini egallash jarayonida qanday to‘siqlar uchrashi mumkinligini oldindan tushunish malakaviy yondashishni talab etadi [1]. Shaxs rivojlanish jarayonida turli o‘zgarishlarni boshidan o‘tkazadi. Turli xarakterga ega bo‘lgan ob’ektiv va sub’ektiv omillar ta’sirida, xususan maktabgacha yoshdagi bolalar xulq-atvorida o‘zgarishlar, jumladan agressiv holatlar kuzatiladi. Yuqoridagi fikrlarni inobatga olib, pedagoglar tomonidan bolalardagi agressiya va uning psixologik jihatlarini tadqiq qilish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Ilmiy adabiyotlarda “agressiya”ga (lotin. aggressio – hujum) “yo‘naltirilgan salbiy xulq- atvor, ijtimoiy muhitdagi qoidalar, normalarga amal qilmaslik, insonlarga jismoniy va ruhiy zarar keltirish” deya ta’rif beriladi [2]. “Bolalar agressiyasi – bolalarga xos tajovuzkorona xatti-harakat. U bolalar alam yoki g‘azab tuyg‘ularini boshlaridan kechirib, ularni izhor etishning ijtimoiy maqbul usullarini topa olmagan yoki kattalarga taqlidan yo‘l tutgan paytlarda namoyon bo‘ladi. Bola o‘z qo‘rquvini yashirishga intilgan holatlarda psixologik jihatdan o‘zini himoyalash reaksiyasi bo‘lishi ham mumkin”.

Agressivlik holati ko‘pchilik kichik yoshdagi bolalarga xos bo‘lib, ko‘p hollarda agressiv xatti-harakat o‘tish davrida kuzatiladi. Bola yosh davrlari inqirozi paytida qiyinchiliklarga ro‘baro‘ bo‘ladi, natijada uning xattiharakatlarida agressiya elementlari kuzatila boshlanadi. Odatda, boladagi tushkunlik, siqilish holatlariga kattalar tomonidan yetarlicha e’tibor qaratilmaydi. Aslida bunday holat bolada chuqur taassurot qoldirib, o‘tishi qiyin kechadi.

Agressiv bolalarning xususiyatlari:

- har bir vaziyatda xavf-xatar sezish;
- o‘ziga nisbatan salbiy munosabatni his etish;
- atrofdagilarni salbiy idrok qilish;

- o‘zini nazorat qila olmaslik;
- salbiy xatti-harakatlarning oqibatlarini o‘ylamaslik;
- insonlar va hayvonlarga nisbatan bag‘ritoshlik;
- agressiyadan zavqlanish, u yordamida kuchli bo‘laman, deb o‘ylash.

Agressiv xatti-harakatlar:
- boshqalarga (og‘zaki, imo-ishoralar orqali) tahdid;
- jismoniy zo‘ravonlik;
- zo‘ravonlik qilishda buyumlardan foydalanish, zarar keltirish.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda agressiv xatti- harakatlarning paydo bo‘lishi va rivojlanishiga ta’sir qiluvchi omillar quyidagilardan iborat:

1. Nosog‘lom oila muhiti:
- oilada mehr-muhabbatning yetishmasligi;
- oilada o‘zini ortiqcha, keraksiz his etish;
- hissiyotlariga nisbatan befarqlikni sezish;
- oiladagi notinchlik, urish, janjallar.

2. Kattalarning munosabatlari:
- bolalar bilan negativ muloqot;
- ko‘p buyruq berish, ayblov va tahdidlar;
- bolani tanqid va haqorat qilish;
- bolaning xohish-istaklariga qarshi chiqish, hisobga olmaslik. Bu holat bolalarda qasosni rivojlantiradi.

3. Televidenie:
- jangari filmlar;
- multfilmlar.

4. Maktabgacha ta’lim muassasalarida bolaning tengdoshlari bilan munosabati:
- guruhdagi o‘rni;
- tengdoshlarining munosabatlaridan qoniqmasligi.

Yuqoridagi holatlardan shu ma’lum bo‘ladiki, aksariyat hollarda boladagi agressiyaning sababi oilaviy munosabatlar sanaladi.

Bolalardagi agressiv munosabatlar, xatti-harakatlarni bartaraf etishni avvalo oiladagi munosabatlarni o‘rganish, ota- onalar bilan hamkorlik qilishdan boshlash lozim. Agressiv bolaning ota-onasi bilan ishlash qiyin jarayon. Buning asosiy sababi o‘sha ota-onalar ham o‘z vaqtida agressiv farzand bo‘lgan. Ruhiy qiyinchiliklar esa farzandlarga ham o‘z salbiy ta’sirini o‘tkazadi. Shuning uchun maktabgacha ta’lim muassasasi psixologi ishni ota-onalar bilan psixoterapevtik ishlarni olib borishdan boshlashi tavsiya etiladi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta’lim muassasasida psixolog, tarbiyachi va oilada ota-ona bolaga qiyinchiliklarni yengishga yordam bersa, bolani tinchlantira olsa, mehribonlik, g‘amxo‘rlik bilan munosabatda bo‘lsa, agressiv xatti-harakatlarini kamaytirish va yengib o‘tishiga imkoniyat yaratiladi.

Mashhur oilaviy terapevt Virdjiniya Satir bolani kuniga bir necha marotaba quchoqlashni tavsiya etadi. Uning fikricha, 4 marotaba bag‘rga bosish har bir insonga faqatgina yashash uchun kerak ekan, yaxshi kayfiyat uchun esa kuniga 8 marotaba bag‘rga bosish kerak ekan! Bola intellektual rivojlanishi uchun esa kuniga 12 marotaba uni quchoqlash kerak! Va shuni bilingki, bu nafaqat bolaga, kattalarga ham kerak. Bola ota-onasi uni doim tushunishlari va nima bo‘lganda ham qabul qilishlarini his etishi kerak. Bolaga ushbu narsalar o‘sayotgan organizmga ovqat kerak bo‘lganidek judayam zarur. Ular bolani psixologik rivojlantirib, hissiy oziqlantiradi. Agar bola shu qo‘llab- quvvatlashni olmasa, hissiy muammolar, xulqida kamchiliklar, agressiv harakatlar kuzatiladi, hattoki, asab-psixik kasalliklar vujudga keladi. Shu sababli agressiv bola bilan ishlash jarayoni – ota-onalar va pedagoglardan sabr, mehr va bola tarbiyasiga ilmiy asoslangan yagona yondashuvni talab qiladi. To‘g‘ri yo‘sinda olib borilgan tarbiya natijasida bola o‘zini nazorat qilish, atrofidagi insonlarga mehrli munosabatda bo‘lishni o‘rganadi, ruhiy jihatdan sog‘lom o‘sadi, mustaqil fikr yuritadi va katta hayotga dadil qadam qo‘yishga tayyorlanadi.

Adabiyotlar:
1. Barnett O., Miller-Perrin C.L. (1997). Family violence across the lifespan.
2. Thousand Oaks, CA: Sage., Buss A. The psychology of aggression.– N.Y.– 1961.132r.;

TALABALARDA PEDAGOGIK EMPATIYANI RIVOJLANTIRISHDA YOSH BOSQICHLARINING AHAMIYATI

Tashanova Farida Zoirovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
“Psixologiya” kafedrasi o‘qiyuvchisi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
talabalari :**Do‘styorova Aziza Orif qizi**
Ergasheva Nozima Alim qizi
Mengilova Gulbahor Abduqodir qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada empatiya, empatiyaning nazariy jihati, talabalarda pedagogik empatiyaning psixologik xususiyatlari asoslab berilgan. Bunda talabalar shaxsida pedagogik empatiya shakllanmagan bo‘lib, yosh davrlariga, kurs bosqichlariga ko’ra o‘ziga xosdir: 18-19 yoshli talabalarda emotsiyanallik bilan identifikatsiyalashuv; 20- 21 yoshli talabalarda esa emotsiyanallik bilan sidqidillik; 22-23 yoshli talabalarda identifikatsiyalashuv, intuitivlik; 24-25 yoshli talabalarda esa emotsiyaga muvofiqlashuv, identifikatsiya kanallari va ratsionallik shakllanganligi aniqlangan.

Kalit so’zlar: talaba, emotsionallik, kamolot, sidqidillik, intuitivlik, ratsionallik, identifikatsiya, pedagogik empatiya

Аннотация: В статье раскрыты эмпатия, теортический аспект эмпатия, психологические особенности педагогической эмпатии у студентов. Педагогическая эмпатия не формеруется в личности студенов и специфична в зависимости от возрастных периодов и этапов обучения. Эмоционалная идентификация у студентов 18-19 лет; у тедентов 20-21 года серьезность и эмочионалность; идентификация, интуитивность у студентов 22-23лет; у студентов 24-25 лет выявлено формированиеэмоциональной координации, каналов идентификации и рационалности.

Ключевые слова: студент, эмоциональность, зрелость, серьезность, интуиция, рационалность, идентификация, педагогическая эмпатия

Bir qator tadqiqotchilar empatiyada o'zi boshdan kechirayotgan his-tuyg'ular aloqa sherigi his-tuyg'ularining aksi ekanligini bilishini ta'kidlaydi. Agar bu sodir bo'lmasa, unda bunday jarayon, ularning nuqtai nazari bo'yicha, empatiya emas, balki suhbatdosh bilan identifikatsiya qilishdir. Bu hozirgi his-tuyg'ular boshqa odamning holatini aks ettirishini tushunish qobiliyatidir, bu shaxsga sherikni yaxshiroq tushunish uchun ushbu qobiliyatdan foydalanishga imkon beradi va ularning individual his-tuyg'ulari va sherikning his-tuyg'ulariga javoban paydo bo'lgan his-tuyg'ularni farqlash imkonini beradi.

Endi empatiyaning ta'rifi yaxshi tasdiqlangan deb hisoblanadi, bu odamning boshqa odamning his-tuyg'ularini tushunish, uning his-tuyg'ulariga hissiy jihatdan javob berish qobiliyatini tavsiflaydi. Binobarin, empatiya nafaqat odamlarga, balki barcha tirik mavjudotlarga nisbatan nozik his qilish, xayrixohlik, hamdardlik bildirish qobiliyatidir.Bu qobiliyat boshqa odamning ruhiy sohasida sodir bo'layotgan voqealarni to'g'ri tasavvur qilish, uning kechinmalarini tushunish, shuningdek, tashqi dunyo va ichki sezgilarni baholash qobiliyatiga asoslanadi.

Muloqotda namoyon bo'lish samaradorligi nuqtai nazaridan insonning empatiyasi ba'zi xususiyatlarga ega. Shu munosabat bilan tadqiqotchilar muayyan shakl va turlarni ajratadilar. Olimlarning muhim qismi, xususan, Gippenreiter Yu.B., Karyagina T.D., Kozlova E.N., empatiyani oddiy, murakkab va yuqori shakllarga bo'lish mumkin, deb o'ylashadi.[31] Oddiy shakl - "infektsiya". Bu shakl boshqa

odamning his-tuyg'ularini to'g'ridan-to'g'ri va beixtiyor takrorlashni o'z ichiga oladi. Tuyg'u bilan xuddi shunday "infektsiya" olomonda, kontsert zalida va hokazolarda kuzatiladi. Yuqumlilik - bu shaxsning ma'lum ruhiy holatlarga ongsiz, beixtiyor moyilligi. Shu nuqtai nazardan, infektsiya o'z-o'zidan namoyon bo'ladigan inson xatti-harakatlarining tabiiy, dasturlashtirilgan adaptiv ichki mexanizmining shakli sifatida ishlaydi. Ijtimoiy-psixologik infektsiya mexanizmi bir-biri bilan muloqotda bo'lgan odamlarning hissiy ta'sirini ko'p marta o'zaro kuchaytirish ta'siriga kamayadi.

Boshqa odamning salbiy hissiy tajribalari (qayg'u, alam) ijobiy (masalan, quvonch yoki zavq) ga qaraganda osonroq hamdardlikni keltirib chiqaradi.

Ijtimoiy tashkilotlarga kelsak, odamlar uchun empatiya shakllari shaxslararo munosabatlarning turi va tabiatiga bog'liq bo'lishi xarakterlidir. V.N.Myasishchev nuqtai nazaridan shaxslararo munosabatlar - bu sub'ektiv ravishda tajribaga ega bo'lgan, shuningdek, birgalikdagi faoliyat va muloqot jarayonida odamlarning bir-biriga nisbatan o'zaro ta'sir qilish tabiati va usullarida ob'ektiv ravishda namoyon bo'ladigan odamlar o'rtasidagi munosabatlar. Ushbu munosabatlar odamlar bir-birini idrok etish va baholash uchun munosabatlar, yo'nalishlar, kutishlar, stereotiplar va boshqa moyilliklar tizimi sifatida ifodalanishi mumkin.

V.V.Boykoning ”Empatik qobiliyatlilik darajasi diagnostikasi” metodikasi jami 36 ta savoldan tashkil topgan.

Ushbu metodika empatiyani quyidagicha aniqlashga qaratilgan:

1. Empatiyaning ratsional kanali kishining e’tiborini, tafakkurini, o‘zga kishining holatini, muammolari va xulqini tushunishga qanchalar moyilligni ko‘rsatadi.
2. Empatiyaning emotsional kanalida shaxsning atrofidagilarni hissiy qabul qilishi, ularning kechinma va tuyg‘ularini his etishi va dardiga sherik bo‘lishi, qo‘llab-quvvatlash qobiliyatini aks ettiradi.
3. Empatiyaning intuitiv kanali insonning o‘z sherigining xulq-atvori va xatti-harakatlarini prognozlash qobiliyatini ifodalaydi.
4. Empatiyani qo‘zg‘atuvchi yoki susaytiruvchi sharoitlari (shakllantiruvchi). Agar inson boshqalardan o‘zini olib qochsa, odamlar bilan suhbatlashishdan o‘zini chetga olsa va ularga bee’tibor bo‘lsa, boshqalarning muammolariga befarq qarasa, empatiyaning samaradorligi kamayadi.
5. Empatiya holatiga kirishish qobiliyati inson uchun muhim bo‘lib, uning kommunikativ xususiyatlari odamlarda erkinlik, ishonuvchanlik va mehr hissini shakllantiradi.
6. Identifikatsiyalash – empatiyaning muhim sharti hisoblanib, u insonni o‘zga kishilarning dardini o‘zida kechirish va ularga hamdard bo‘lish qobiliyatini ifodalaydi.

Har bir shkala bo‘yicha baholar asosiy ko‘rsatkich bo‘lmish empatiya darajasini tavsiflashda ko‘makchi vazifasini o‘taydi.[32]

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, talabalarning turli yosh bosqichlarida empatiyaga qobiliyatlilik bir tekisda rivojlanmagan bo‘lib, barcha bosqichlarda o‘ziga xosdir: 18- 19 yoshli talabalarda emotsioanllik bilan identifikatsiyalashuv; 20- 21 yoshli talabalarda esa emotsionallik bilan sidqidillik; 22-23 yoshli talabalarda ratsionallik, intuitivlik va identifikatsiyalashuv; 24-25 yoshli talabalarda esa ratsionallik, emotsiyaga muvofiqlashuv va identifikatsiya kanallarini shakllangan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

[1]На начальном этапе разработки данной тематики в отечественной психологии более распространенным было понятие «идентификация» (Авдеева, 1975; Кричевский, 1981;Петровский, 1973).

[2]. Avlaev, O. U., & Mamatkulova, Z. G. (2019). The interpersonal relationship of the dynamic components of social intelligence of students. Science and education today, (12 (47)).

[3].Avlaev O., Butaeva U. determinant of personal Psychological development. Scientific-methodical journal of public education. 2021. № 6 pages 87-92.
[4]. Gippenreyter Yu.B., Karyagina T.D., Kozlova Ye.N. Fenomen kongruentnoy empatii // Voprosы psixologii. 1993. № 4. S. 61-68.
[5]. Myasiщev V.N. Psixologiya otnosheniy / Pod red. A. A. Bodaleva. M.: Nauka, 1995. S. 12- 17.
[6]. Legkaya U.A. K voprosu opredeleniya fenomena empatii // V sbornike: Sovremennыy vzglyad na nauku i obrazovanie. Sbornik nauchnыx statey. Moskva, 2020. S. 125-128.

TALABALARDA PEDAGOGIK EMPATIYANI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY XUSUSIYATLARI

Tashanova Farida Zoirovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
“Psixologiya” kafedrasi o‘qituvchisi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
talabalari: **Turdiyev Umidbek Meyli o‘g’li**
Utegenova Aynur Janibek qizi
Rembayeva Mahliyo Umidbek qizi

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada empatiya haqida ,empatiya turlari, empatiyaning yuqori yoki past bo‘lishi genetika, atrof-muhit bilan bog‘liqligi, insonlarda empatiyaning turli darajada ekanligining psixologik sabablari keltirilgan. Pedagogik empatiya va uning yo’qligi yoki pastligi talaba shaxsiga va ta’lim sifatiga zarar keltirishi mumkinligi, empatiyaning pedagogik sohada ahamiyati yoritilgan bo’lib, talabalarda pedagogik empatiyani shakllantirish usullari haqida ham aytib o’tilgan.

Tayanch tushunchalar: empatiya, pedagogik empatiya, talaba, psixologik sabablar, pedagogik muloqot, pedagogik hamkorlik, kognitiv, hissiy, predikativ, empatiya darajalari, empatiya turlari

Аннотация: В этой статье говорится об эмпатии, типах эмпатии, о том, связана ли высокая или низкая эмпатия с генетикой, окружающей средой, психологическими причинами, по которым люди имеют разные уровни эмпатии у студентов. Педагогическая эмпатия и то, что ее отсутствие или низкий уровень могут нанести вред личности ученика и качеству образования, подчеркивается значение эмпатии у студентов.

Основные понятия: эмпатия, педагогическая эмпатия, студент, психологическая причины, педагогигическое общение, когнитивная, эмоциональная, предикат уровни эмпатии, виды эмпатии, кооперация

Mamlakatimizda ta’lim tizimiga e’ tibor kundan kunga kuchayib bormoqda. Respublikamizda ta’lim sifatini oshirish borasida chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. 2030-yilgacha O’zbekiston Respublikasi ta'lim borasida ham rivojlangan, zamonaviy mamlakatlar qatoriga chiqishni o’z oldiga maqsad qilib qo’yar ekan, ta’lim sifatiga doir muammolarni bartaraf etishni taqazo etadi. Bo’lajak pedagoglarda pedagogik qobiliyatlar bilan birga pedagogik empatiyani ham shakllantirish hamda rivojlantirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Bu har bir pedagogik oliy o’quv yurtlarining ta’lim faoliyatiga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Muloqotda namoyon bo'lish samaradorligi nuqtai nazaridan insonning empatiyasi ba'zi xususiyatlarga ega. Shu munosabat bilan tadqiqotchilar muayyan shakl va turlarni ajratadilar. Olimlarning muhim qismi, xususan, Gippenreiter Yu.B., Karyagina T.D., Kozlova E.N., empatiyani oddiy, murakkab va yuqori shakllarga bo'lish mumkin, deb o'ylashadi va empatiya borasida ilmiy izlanishlar olib borishdi.

Empatiya - bu boshqa odamlarning ruhiy holatini his qilish qobiliyati, shuningdek, ularning fikrlash tarzini qabul qilish va haqiqatni o'z nuqtai nazaridan ko'rish qobiliyati.

Yunoncha "empatheia" so'zi "azob" degan ma'noni anglatadi. Psixologiyada empatiya atamasi boshqa odamlarning hissiy holatlarini idrok etish va ularga empatiya qilish qobiliyatini anglatadi. Empatiyani hamdardlik bilan aralashtirib yubormaslik kerak. Rahmdillik bizni hamdardlik qiladigan odamdan bir oz yuqoriroq joylashtiradi **empatiya** bu o'zingizni boshqa odamning o'rniga qo'yish qobiliyatidir.

Amalda empatiya juda muhim ijtimoiy mahoratdir. Muhim empatik qobiliyatga ega bo'lgan odam o'z his-tuyg'ularini tushunadi va boshqa odamlardagi hissiy holatlarni aniq taniy oladi. Bu ijtimoiy qaramlik va shaxslararo munosabatlarni tushunishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. **Empatik odamlar** ular boshqa odamlarning his-tuyg'ularini bilishadi, o'z qadriyatlarining asosini ko'rishadi va muayyan vaziyatlarga hamdard bo'lishga qodir. Dunyoni bunday idrok etish o'z qarashlarimizni tekshirish va xatolarni tan olish, shuningdek, tajovuzkor xatti-harakatlarni sezilarli darajada kamaytirish imkonini beradi. Ijtimoiy kontekstda empatiyaning yo'qligi salbiy hodisadir, chunki u befarqlikka, nizolarni hal qilishda va kuchli yechimlarga erishishda qiyinchiliklarga olib keladi.Empatiya Maslouning mashhur ehtiyojlar piramidasining markazida joylashgan tegishlilik ehtiyojini qondirishga imkon beradi.

Odamlarda empatiyaning turli darajada ekanligiga bir qancha sabablar mavjud. Psixologiya sabablarning uchta guruhini ajratadi: biologik, psixologik va ekologik moyillik.

1. Biologik moyillik ajdodlarimizdan olingan materialdir. Biz empatiyaning ma'lum bir darajasiga dasturlashtirilgan holda tug'ilganmiz va olimlarning ta'kidlashicha, biologik moyillik bizning empatiya darajamiz uchun 50 foizga javob beradi.
2. Psixologik moyillik - bu biz bolalikda qabul qilingan naqshlar va yaqinlarimiz o'rtasida hukmronlik qilgan va hukmron bo'lgan munosabatlardir. Psixologlarning ta'kidlashicha, empatik odamlar boshqa odam uchun mas'uliyat hissi bilan birga o'z harakatlarining oqibatlarini ham anglab etishgan. Empatiya darajasi past bo'lgan odamlar odatda jazosiz va boshqalar uchun mas'uliyatning yetishmasligi hissi bilan o'sgan.
3. Atrof-muhitga moyillik bizning hayotimiz davomida bizni shakllantiradigan omillardir. Psixologiyaning ta'kidlashicha, empatiya darajasi yoshga qarab o'zgaradi va biz yashayotgan muhit va unda hukmron bo'lgan xatti-harakatlarning qabul qilingan namunalari empatiya darajasiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Empatiya tarbiyasi quyidagi fikrlarga asoslanishga arziydi:

1. Diqqatni o'rgatish - vaziyatni kuzatish, uning rivojlanishini kuzatish;
2. Tinglash amaliyoti - eshitilayotgan narsani tushunish, boshqa odam tomonidan his-tuyg'ularning chaqiruviga sezgir bo'lish, u etkazmoqchi bo'lgan narsaga e'tibor berish;
3. O'z-o'zini anglashni o'rgatish - o'z his-tuyg'ularingizni tan olish va ularni nomlashni o'rganish;
4. muloqot mashqlari - o'z his-tuyg'ularingizni etkazish va boshqa odamlarning his-tuyg'ularini nomlash.

Empatiya yo'q yoki past darajadagi holatning sabablari bolalik davrida, bolaning jamiyatda tabiiy moslashuviga olib keladigan to'g'ri jarayonlar buzilganida ildiz otadi. Bu yerda og'ir oilaviy vaziyat etarli, jumladan tez-tez nizolar, xavfsizlik hissi yo'qligi, ota-onalar yoki vasiylarning bolaga e'tibor bermasligi. Noto'g'ri hissiy rivojlanish har xil turdagi patologik vaziyatlar, travmalar, shuningdek, atrof-muhitning noqulay ta'siridan kelib chiqadi. Ba'zida atrof-muhit omillari faqat empatiyaning rivojlanishini cheklaydi, ammo keyinchalik hayotda bu qobiliyat, agar biz kognitiv jarayonlarimizni rivojlantirsak va tegishli tajribaga ega bo'lsak, baribir rivojlanishi mumkin. Empatiyaning yo'qligi, shuningdek, shaxsiyatning buzilishi, jumladan, narsisistik va psixopatik shaxsiyat buzilishlarining belgilaridan biridir. Bu ruhiy kasalliklar, ya'ni rivojlanmagan empatiya ham genetik moyillik bilan bog'liq. Bachadonda miya rivojlanishiga ham ta'sir qiladigan asoratlari bo'lgan odamlar ham antisosyal kasalliklar xavfi ostida.

Pedagogikada empatiya muhim ahamiyatga ega. Pedagogik empatiya - muallimning tushunish qobiliyatidir va ba'zi hollarda bolaning ruhiy holati va hissiy hissiyotini taxmin qiladi. Bu o'qituvchi talabani his qilishga yordam beradigan vaziyatda muhimdir. Tabiiyki, siz o'qituvchi va talaba o'rtasida o'rnatilgan chegaralarni bosa olmaysiz . Ortiqcha hissiylik yoki empatiya ta'lim jarayoniga zarar yetkazishi mumkin, biroq kam empatiklik ham o’quvchi yoki talabani ta’limdan bezdirishga, o’qituvchi

va talaba munosabatlarini salbiylashtirishga olib kelishi mumkin. Pedagogik muloqotning muhim vazifalaridan yana biri – pedagog va talabalarning o‘zaro hamdard bo‘la olishlari (pedagogik empatiyaga egaliklari) sanaladi. Pedagogik hamdardlik – pedagog tomonidan talabalar, ota-onalar va hamkasblarining xatti-harakatlari, hissiyotlari, hayotiy intilishlari, tabiatlarini tushunish, boshqalar nuqtai nazarini ma’qullash asosida jamoadagi munosabatlarni me’yorda tashkil etilishini ta’minlash. Pedagogik hamdardlik asosida pedagog talaba shaxsi, uning istaklarini tushunish va u orqali talabalarga samarali ta’sir etish zarurligini anglaydi. Pedagogik muloqotni tashkil etishda pedagog yordamiga muhtoj talabalarga alohida e’tibor berish, har bir talabada turli o‘quv fanlari asoslarini o‘zlashtirishga qiziqtirish usullarini, hamkorlik, ijodkorlikka asoslangan mehnatni tashkil etishni oldindan o‘ylab qo‘yish lozim.

Odatda empatiyaning namoyishi uch guruhga bo'linishi mumkin:

- Kognitiv - intellektual jarayonlarni o'z ichiga oladi - o'xshashlik yoki taqqoslash;
- Hissiy - bu odamning ba'zi reaktsiyalariga taqlid qilishdan iborat;
- Predikativ - bu sodir bo'lgan narsalarga turli xil reaktsiyalarni kiritish mumkin bo'lgan xususiyat.

Talabalarda qanday qilib pedagogik empatiyani rivojlantirish mumkin? Talabalarga quyidagi maslahat-yo’riqnomasi beriladi.

1. Boshqalarni tinglash - bu usul his-tuyg'ularni uyg'otishga va yaxshiroq tushunilishiga yordam beradi.
2. Turli vaziyatlarda atrofdagilarga e'tibor berish va ularning fikrlarini tushunishga harakat qiling, ular qanday ish joylari, ular qaysi mintaqaviy pozitsiyaga tegishli.
3. Siz bilmaydigan odamlar bilan suhbatni boshlang: poezdda yoki metroda sayohat qilib, yolg'iz sayohatchisi bilan minibüste. Qiziqish - empati rivojlanishining vositalaridan biri.
4. Boshqa tomondan har qanday muammolarni ko'rib chiqish uchun o'zingizni boshqa odamning o'rniga qo'ying. Qabul qilish uchun masala sifatida, qahramonlar umidsiz vaziyatda bo'lgan psixologik filmlarga murojaat qilish mumkin.
5. O'z his-tuyg'ularingizni va his-tuyg'ularingizni aniqlash qobiliyatlarini rivojlantiring, hissiy xotiralarni rivojlantirishga harakat qiling.

Talabaning empatik tuyg'usini rivojlantirishda talaba shaxsni o'rganish - uning xulq-atvori, his-tuyg'ulari, har xil omillarga reaktsiyalarini tahlil qilish kerak. Empatiyani shakllantirish va rivojlantirish har qanday bo‘lajak o'qituvchi- talaba uchun juda muhim jarayondir. Talabalarning bolalar rivojlanishi va ta’limini tushunishi ularning o‘quvchilar bilan o‘zaro munosabatlariga qanday ta’sir qilishini, shuningdek, bu ular yaratgan ijtimoiy va jismoniy muhitga qanday ta’sir qilishini bilishi muhim. Talaba- bo’lajak zamonaviy o'qituvchi ommaviy ta'lim sharoitida rivojlanish va ta'lim muammolari bo'lgan bolalarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlashga tayyor bo'lishi, bolani har tomonlama psixologik-pedagogik o'rganishga qodir bo'lishi, maqsad, vazifalarni aniqlashga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Tuzatish ishlarining yo'nalishlari, umumiy ta'lim maktabida bolaning shaxsiyatini rivojlantirishni ta'minlaydigan pedagogik faoliyatni bashorat qilish, loyihalash, qurish, rejalashtirish, tashkil etish, aks ettirish, o’quvchilar uchun individual ta'lim traektoriyasini loyihalash va amalga oshirish shartlari haqida xabardor bo’lishi va amalda qo’llay olishi darkor. Empatiya psixologik to'siqlarni yengishga yordam beradi. Empatik o‘qituvchi o‘quvchida birinchi navbatda shaxsni, ta’lim jarayonining hammuallifini ko‘radi. Empatiya o‘qituvchining kasbiy faoliyat darajasini belgilaydi. Talaba uchun pedagogik empatiyani rivojlantirishga erishish, ta'lim muassasasining ta'lim maydonini tarbiyalash va rivojlantirish uchun uni rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni tashkil etish muhimdir. Lopanova E.V. tomonidan aniqlangan empatik fikrlashni shakllantirish darajalarining mazmuniy xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, biz talabalarning aksariyati o'rtacha pedagogik empatiya darajasiga ega ekanligini aniqladik (67%), amaliy muammolarni direktiv yechimlari bilan tavsiflanadi, ziddiyatli. vaziyatlar va mustaqillik uchun to'g'ri bolani tan olish qobiliyati. So'rovda qatnashgan talabalarning 10 foizida pedagogik empatiyaning yuqori darajasi qayd etilgan. Ular barcha talabalarga hurmat bilan munosabatda bo'ladilar va ular bilan sub'ekt-sub'ekt munosabatlari asosida munosabatda bo'lishadi. Pedagogik empatiyaning past darajasi respondentlarning atigi 23 foizida topilgan, ular pedagogik vaziyatlarni birinchi navbatda avtoritar tarzda, bolalar bilan ishlashning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olmasdan hal qilish

Xulosalar

Biz "empatiya" tushunchasi ma'nosining asosiy jihatlarini tahlil qildik va uni ko'rib chiqishning asosiy kontekstiga qarab ikkita asosiy an'anani ajratib ko'rsatishimiz mumkin:

• empatiya bilish hodisasi sifatida – boshqa shaxsning his-tuyg'ularini tajribalarini tushunish shakli;

• empatiya aloqa hodisasi sifatida, odamlar o'rtasidagi munosabatlar - boshqa shaxsning his-tuyg'ulariga tajribalariga javob berish shakli.

Shunday qilib, munosabatlar va bilish asosiy kategoriyalar bo'lib, ular bilan bog'liq holda empatiya tushunchasi aniqlanadi. Shuning uchun biz ushbu an'analarni tushunchalarning asosiy turlari sifatida tasniflaymiz yoki "empatiya" tushunchasi ma'nosining gnoseologik va axloqiy konnotatsiyalari haqida gapiramiz.

Pedagogik empatiya bu- pedagog o'quvchini tushunishning maxsus usuli sifatida aniqlanadi. Bunday holda, tushunish usuli sifatida empatiyaning o'ziga xosligining turli manbalarini ta'kidlab, quyidagi variantlar mumkin:

1) tushunishning maxsus sub'ekti - empatiya ob'ektining his-tuyg'ulari tajribasi;

2) tushunishning maxsus manbai - empatiya sub'ektining his-tuyg'ulari birgalikdagi tajribasi;

3) tushunishning o'ziga xos xususiyati - ta'sirchan rangli, bo'lmagan ratsional, intellektual bo'lmagan yoki yaxlit, noyob intellektual emas, nafaqat oqilona;

4) tushunishning maxsus usuli - empatiya sub'ekti tomonidan empatiya ob'ektining his-tuyg'ularini go'yo o'zinikidek yoki o'z tajribasi orqali tushunish, ya'ni boshqasi bilan birgalikda tajribaga ega bo'lish;

5) tushunishning maxsus konteksti - ichki fenomenologik boshqa odamning nuqtai nazari.

Shunday qilib pedagogikada empatiya muhim ahamiyatga ega .Pedagogik empatiya - muallimning tushunish qobiliyatidir va ba'zi hollarda bolaning ruhiy holati va hissiy hissiyotini taxmin qiladi. Bu o'qituvchi talabani his qilishga yordam beradigan vaziyatda muhimdir. Tabiiyki, siz o'qituvchi va talaba o'rtasida o'rnatilgan chegaralarni bosa olmaysiz . Ortiqcha hissiylik yoki empatiya ta'lim jarayoniga zarar yetkazishi mumkin, biroq kam empatiklik ham o'quvchi yoki talabani ta'limdan bezdirishga, o'qituvchi va talaba munosabatlarini salbiylashtirishga olib kelishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Markova A.K. Psixologiya professionalizma. – M.: Znanie, 1996.

2. Muslimov N.A. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini kasbiy shakllantirish /Monografiya. – T.: Fan, 2004.

3. Muslimov N.A., N.Karimova. Kasb ta'limi o'qituvchilarining amaliy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. – T.: "Iqtisodiyot" nashriyoti, 2012.

"Kompetentlik" tushunchasining mohiyati. Bozor munosabatlari sharoitid

4.[1]. Avlaev, O. U., & Mamatkulova, Z. G. (2019). The interpersonal relationship of the dynamic components of social intelligence of students. Science and education today, (12 (47)).

5.[2].Avlaev O., Butaeva U. determinant of personal Psychological development. Scientific-methodical journal of public education. 2021. № 6 pages 87-92.

Internet saytlari

11. http://www.school.edu.ru.

12. http://www.inter-pedagogika.ru

13. www.newhorizons.org.

14. http://www.pharmax.m/articles.

15. http://www.pravoteka.ru.

O'QITUVCHILARNING KOMMUNIKATIV SIFATLARINI BAHOLASH OMILLARI

Xusinova Saodat
CHDPU talabasi

Ilmiy rahbar: **Mirkosimova Hulkar Mirabidovna**
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kommunikativ sifatlarini baholash, demokratik, avtoritar va liberal uslublarini o‘quvchi shaxsining rivojlanishiga ta’siri o‘rganilgan. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kommunikativ sifatlarini baholash va to‘plangan tadqiqot ishlari natijalarining psixologik tahlili keltirilgan.
Kalit so‘zlar: pedagogik muloqot, demokratik, avtoritar, liberal, kommunikativlik, tashkilotchilik.

Abstract: The article examines the influence of the guiding communicative qualities of primary school teachers on the development of a democratic, authoritarian and liberal service personality. Psychologist of research work on ensuring the communicative qualities of primary school students.
Key words: pedagogical communication, democratic, authoritarian, liberal, communicative, organization.

Ta’lim jarayonida o‘qituvchi o‘quvchiga o‘zining ta’sirini o‘tkazish orqali unda mustaqillik va onglilik kabi shaxs sifatlarini tarkib toptirishi, bunda o‘z-o‘zini boshqarish “o‘qituvchi-o‘quvchi” modeli tarzida namoyon bo‘lishi, o‘qituvchi bu o‘rinda “axborotchi”, o‘quvchi esa “qabul qiluvchi” rolida maydonga chiqib, o‘quvchi tashqi qabul qilishdan o‘z faoliyatini mustaqil uyushtirishga o‘sib o‘tishini ko‘rsatib bergan. O‘quvchida boshqarish uquvi ma’lum tizimdagi usullarni egallagandan so‘ng vujudga keladi. Demak, kichik yoshdagi o‘quvchilarni o‘z-o‘zini boshqarishga o‘rgatish muhim ahamiyatga ega bo‘lib, bu shaxsning uyg‘un tarzda taraqqiy etishiga ijobiy ta’sir qiladi. Buning uchun boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi o‘quv faoliyatini rejalashtirishga, mantiqiy fikr yuritishga iroda sifatlarini takomillashtirishga, bilishga qiziqishni idora qilishga, kitob bilan ishlash uquvini tarkib toptirishga, jamoa qidiruv faoliyatiga rahbarlik qilishga, o‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro yordam faoliyatini uyushtirishga, mustaqil faoliyatni tashkil etishga ko‘maklashishga harakat qilmog‘i, shundagina ularda shaxsiy, axloqiy hamda aqliy faoliyatlarini ongli boshqarish malakasi vujudga kelishi mumkinligini alohida qayd etadi.

“O‘qituvchi-o‘quvchi” munosabat tizimi samaradorligida o‘qituvchining muloqot uslubidagi o‘ziga xoslikni o‘qituvchining asosiy vazifalarini amalga oshirish jarayonida kuzatishimiz mumkin bo‘ladi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining vazifalari o‘quvchilarning zarur darajadagi bilimlarni o‘zlashtirishiga, ko‘nikmalarni shakllantirishiga yordam berish, ijtimoiy voqelik to‘g‘risidagi tasavvurlarini shakllantirishga, ularni tahlil etishga o‘rgatish, taqqoslash va umumlashtirishlariga ko‘maklashish; yaxshi inson bo‘lib yetishishlariga turtki berish; ularni axloqiy va ma’naviy kamol topishga yo‘naltirish, jamiyat talablariga javob beradigan inson sifatida kamol topishiga yordamlashishdan iborat. Biz o‘qituvchi timsoliga o‘quvchilar tomonidan berilgan baholarni tahlil etganimizda, ustozlariga nisbatan o‘quvchining muhabbati cheksiz ekanligi va ulardan o‘zi uchun zarur fazilatlarni o‘zlashtirishga xayrixoh ekanligining guvohi bo‘ldik. O‘qituvchilarning o‘zlari bu talablarga qanchalik tayyor ekanliklarini ularning pedagogik muloqotdagi yondashuvi, uslublari va taktlari orqali baholash muhim deb hisobladik va buni tadqiq etishga kirishdik.

Pedagog tomonidan o‘quvchilar jamoasi bilan muloqotni uyushtirish texnikasini doimiy ravishda tahlil qilib borish maqsadga muvofiqdir. Ma’lum vaziyatlarda pedagog rahbar sifatida o‘quvchilar faoliyatlarini boshqaradi. Bu jarayonda ham muloqot yetakchi omil hisoblanadi. Biroq, muloqotning samaradorligi rahbar sifatida namoyon bo‘layotgan pedagog tomonidan qanday muloqot uslubining tanlanganligi bilan belgilanadi.

O‘qituvchining pedagogik faoliyati va boshqa faoliyati ma’lum o‘z uslubiga ega. Bu uning faoliyatining asosiy qirralarini, uning individual - psixologik xususiyatlarini o‘zida ifodalaydi. O‘qituvchining faoliyat uslubida o‘zini o‘zi boshqarishi, boshqalarga ta’sir ko‘rsatishi va individual tajribalari yakuni aks etgan bo‘ladi. Shu sababli ham o‘qituvchilarning o‘quvchilar bilan munosabatini kuzatish asnosida ularning avtoritar, demokratik, beparvolikka asoslangan pedagogik uslublarini tadqiq etdik.

Tadqiqotda o‘qituvchining o‘quvchilar bilan munosabatidagi pedagogik uslubini uning shaxsiy fazilatlari bilan uyg‘unlikda o‘rganishni ham e’tiborga oldik. Buning uchun o‘qituvchining pedagogik uslublarini taqqoslash orqali o‘rganishni lozim topdik. Bunda L.P. Kalininskiyning “Shaxsning

tashkilotchilik va kommunikativ sifatlarini baholash" metodikasidan foydalandik (ilovaga qarang). Bunda asosan umumiy o‘rta maktab boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining tashkilotchilik va kommunikativ sifatlarini baholashga erishdik.

Avtoritar va liberal uslubdagi o‘qituvchilarning tashkilotchilik va kommunikativ sifatlarini taqqoslaganda ishonchlilik farqlari deyarli kuzatilmadi. Shu sababli ularning natijalaridagi ayrim holatlar to‘g‘risida so‘z yuritishimiz mumkin. Umuman olganda test natijalariga ko‘ra demokratik uslubda ish olib borayotgan pedagoglarning natijalari avtoritar o‘qituvchilarga qaraganda anchagina yuqori bo‘ldi. Demokratik uslubdagi o‘qituvchilarning kommunikativlik imkoniyatlari anchagina yuqori ekan. Bu esa ularning ishchanlik, o‘ziga ishonganlik, talabchanlik va psixologik takt bilan bog‘liq sifatlarida kuzatildi (1 – jadval).

1 – jadval

Avtoritar va demokratik pedagogik uslubdagi o‘qituvchilar natijalarining qiyosiy ko‘rsatkichlari

№	Sifatlar	Avtoritar	Demokratik	R
1	Yo‘nalganlik	4,9 ± 0,46	7,1 ± 1,12	**0,75**
2	Tashkilotchilik ishiga psixologik tayyorgarligi	7,3 ± 0,71	9,8 ± 0,87	**0,82**
3	Hukmronlikka intilishi	8,90 ± 0,52	4,4 ± 0,82	**0,7**
4	O‘ziga ishonch	4,7 ± 0,61	5,5 ± 0,68	**0,32**
5	Talabchanlik	3,5 ± 0,57	4,9 ± 0,83	**0,69**
6	Qaysarlik	3,3 ± 0,78	4,6 ± 0,8	**-**
7	Ko‘ngilchanlik	5,3 ± 1,32	6,8 ± 1,49	**0,43**
8	Tobelik	5 ± 1,21	5,7 ± 1,35	**0**
9	Psixologik takt	7,1. ± 0,66	8,92 ± 1,25	**0,88**
10	**Hamdardlik hissi**	**5,7 ± 1,34**	**7,7 ± 1,11**	**0,91**

Demokratik uslubda ish olib borayotgan o‘qituvchilarning yo‘nalganlik shkalasi (0,75) natijalari avtoritar o‘qituvchilarnikiga qaraganda ancha farq qildi. Ularning o‘rta qiymatlaridagi farqlar demokratik uslubda ish olib boradigan o‘qituvchilarning, intellekti, dunyoqarashi, jamoaning umumiy maqsadlariga erishishga intilishida o‘z aksini topgan. Ularning ehtiyojlari umumiy jamoa maqsadlari bilan uyg‘unlashgan. Avtoritar uslubda ishlaydigan o‘qituvchilarda bu shkalaga aloqador natijalar esa anchagina past.

Adabiyotlar

1. Avlaev, O. U. (2021). O‘qituvchining boshqaruvchanlik uslublari. Academic research in educational sciences, 2(10), 1239-1246.

2. Jabborov A.M. Pedagogik psixologiyaning etnik asoslari. –
Toshkent: ”Zarqalam”, 2006. - 48 b

3. Kolominskiy Ya.L. Pedagogicheskaya diagnostika v shkole. – Moskva,
1987. - 223 s.

4. G‘oziev E.G‘. Muomala psixologiyasi. – Toshkent: Universitet, 2001.-140 b.

5. G‘oziev E.G‘. O‘quvchilarning o‘quv faoliyatini boshqarish. – Toshkent, 1988. - 102 b.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING KOMMUNIKATIVLIGINI OSHIRISH TAMOYILLARI

Begmatova Oyzoda

CHDPU talabasi

Ilmiy rahbar**: Mirkosimova Hulkar Mirabidovna**
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Psixologiya kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kommunikativ sifatlarini baholash, demokratik, avtoritar va liberal uslublarini o‘quvchi shaxsining rivojlanishiga ta’siri o‘rganilgan. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kommunikativ sifatlarini baholash va to‘plangan tadqiqot ishlari natijalarining psixologik tahlili keltirilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogik muloqot, demokratik, avtoritar, liberal, kommunikativlik, tashkilotchilik.

Ishchanlik shkalasi bo‘yicha ham natijalar orasida bir muncha farq kuzatildi (0,82). O‘ylaymizki, bu sifat o‘qituvchilar uchun muhimdir. Ushbu sifat demokratik ish uslubiga ega o‘qituvchilarda bir oz yuqori bo‘lsa-da, ammo avtoritar o‘qituvchilarda ham bu holda o‘ziga xos ko‘lamga ega ekan. Natijalarning ijobiy tus olishi ishchanlik va tashkilotchilik sifatlarini rivojlantirishga intilishdan dalolat beradi

Demokratik faoliyat uslubiga ega o‘qituvchilarda hukmronlik shkalasidagi natijalarning yuqori bo‘lishi kishini taajjubga soluvchi faktlardan deyish mumkin. Ularning natijalari avtoritar o‘qituvchilarnikidan farqlanishi kuzatildi (0,7). O‘rtacha qiymatga ko‘ra birinchi guruhga nisbatan ikkinchi guruhdagilarda farq kuzatildi. Natijalarning bunday tus olganiga sabab sifatida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilaridan iborat tanlanma o‘rganilganligi sababli, ta’limning bu bosqichi uchun demokratik ish uslubining bir muncha boshlang‘ich darajasini o‘zi bo‘lishi yetarlidir. Shu sababli ham ushbu shkala natijalari unchalik yuqori ko‘rinish olmagan. Buni liderlikka, hokimiyatga intilish pastligi bilan izohlashimiz mumkin.

Har ikki toifa o‘qituvchilarning talabchanlik shkalalarida ham tafovut kuzatildi (0,69). Bu shkala demokratik uslubdagi o‘qituvchilarda o‘rtachadan yuqori natijani namoyon etgan bo‘lsa-da, ammo ularning natijalari potensial rivojlanish zonasida emas. Shunga ko‘ra, demokratik uslubdagi o‘qituvchilar talabchan inson sifatida, maqsadlariga erishishda qat’iyatli ekanliklarini aytib o‘tish mumkin.

Psixologik takt shkalasi bo‘yicha ham avtoritar va demokratik uslubdagi o‘qituvchilarning natijalarida farqlar kuzatildi (0,88). O‘qituvchilarning bu shkala bo‘yicha ko‘rsatkichlari ancha yuqoriligi bilan ajralib turibdi. Albatta, demokratik uslubdagi o‘qituvchilarda psixologik taktning yuqori bo‘lishi tabiiy. Ularda aniqlik bor. O‘quvchilari bilan munosabatda esa muloqot me’yori va maromi mavjud. Ular atrofdagilarga ham ta’sir ko‘rsata oladi va ularning individual xususiyatlariga ko‘ra munosabat o‘rnatadi. Bolalar bilan munosabatda zarur muloqot tonini topa oladi. U xushmuomala va muloyim, tabiiy murojaatlarga nisbatan hozirjavob. Barcha boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida shunday sifat bo‘lsa, maqsadga muvofiq bo‘lar edi. Bu har bir boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi uchun muhim sifat hisoblanadi. Afsuski, bunday sifat sohiblarini hamma yerda uchratish qiyin. Ammo o‘qituvchilarning kasbiy va shaxsiy kamoloti jarayonida psixologik taktga xos sifatlarni shakllantirishga yo‘naltirish muhim deb hisoblaymiz. Shuning uchun ham psixokorreksion dasturimizda o‘qituvchi bilan o‘quvchilar orasidagi munosabatni maromga solish bo‘yicha ularning hamkorlikdagi ishtiroki ham inobatga olingan. Aslida o‘qituvchilarning pedagogik faoliyat uslublari masalasi yangi bir tadqiqot muammosi predmeti bo‘ladi, deb hisoblaymiz.

Tadqiqotimiz natijalariga ko‘ra ayrim **xulosalar** chiqarishimiz mumkin:

- Avtoritar va demokratik muloqot uslubi egalarida farqlar mavjud bo‘lib, ular: a) demokratik uslubdagi o‘qituvchilarning kommunikativlik imkoniyatlari ancha yuqori ekanligida, o‘ziga ishonganlik, ishchanlik, talabchanlik va psixologik taktga egaliklarida gavdalandi. Bu bilan ushbu uslub egalari samarali kommunikator deyish mumkin.

Avtoritar pedagogda esa muloqotdagi vaziyatlardan chetlanish kuzatildi. Ularda mustaqillik, hozirjavoblikdan o‘zlarini olib qochish, yon bermaslik mujassamlashgan va kommunikatorlik imkoniyatlari ancha past.

- Demokratik va avtoritar o‘qituvchilarning muloqot uslubini xarakterlovchi shaxs xislatlari ham farq qiladi. Demokratlar uchun emotsional barqarorlik, ishonuvchanlik, sezgirlik, mas’uliyatlilik va o‘zini nazorat qilishga e’tiborlilikda o‘z aksini topgan desak, avtoritarlarda esa reaktiv muvozanatlashganlik, jur’atlilik, xarakterdagi keskinlik, o‘ziga ortiqcha ishonch, shubhalanuvchanlikda aks etgan.

- Avtoritar va demokratik uslubdagi o‘qituvchilarning muloqotdagi farqlari ularning emotsional sohasi bilan bog‘liq . Demokratik uslubda noqulaylik alomatlarini kuzatish mumkin. Bu o‘qituvchilar o‘zlarini namoyon eta olishlarini va ehtiyojlari qondirilishini his etadilar. O‘qituvchilarning kasbiy faoliyati ishga layoqatlilik va kutilayotgan natijaga erishishni taqozo etadi. O‘ziga va atrofdagilarga nisbatan talabchanlik, ishchanlik, ishga yo‘nalganlik, demokratik ish uslubiga ega o‘qituvchilarning emotsional sohasini tashkil etadi.

Adabiyotlar

1. Avlaev, O. U. (2021). O‘qituvchining boshqaruvchanlik uslublari. Academic research in educational sciences, 2(10), 1239-1246.
2. Jabborov A.M. Pedagogik psixologiyaning etnik asoslari. –
Toshkent: ”Zarqalam”, 2006. - 48 b
3. Kolominskiy Ya.L. Pedagogicheskaya diagnostika v shkole. – Moskva,
1987. - 223 s.
4. G‘oziev E.G‘. Muomala psixologiyasi. – Toshkent: Universitet, 2001.-140 b.
5. G‘oziev E.G‘. O‘quvchilarning o‘quv faoliyatini boshqarish. – Toshkent, 1988. - 102 b.

TALABANING KASBIY MALAKASINI SHAKLLANTIRISHDA AMALIY TAJRIBALAR VA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING O‘RNI

Yuldasheva Saodat Mamasaxatovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Psixologiya kafedrasi katta o’qituvchisi
saodatyuldasheva1234@gmail.com

Xayitmatova X.
Muxammadova Z.
Zoxidova A.
Pedagogika va psixologiya 3 kurs

Annotatsiya. Ushbu maqolada pedagogika yo‘nalishi talabalari va ularning malakasi, bilimi va shaxsiy fazilatlari bilan bog'liq turli omillarni baholashini o‘z ichiga olgan murakkab vazifa ekanligi keng yoritib berilgan. Shu sababli, akademik ko‘rsatkich qimmatli ko‘rsatkich bo‘lsa-da, talabalarning qobiliyatlari, tajribasi va shaxsiy fazilatlarining ko‘p jihatlarini hisobga olgan holda yaxlit baholash ularning umumiy kasbiy qobiliyatini to‘g'ri prognoz qilish uchun zarurdir,ularning tanlagan kasbida muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini yanada ko‘proq tushunish imkonini berishi ko’rsatilgan.

Kalit so‘zlar: talabalar, kasbiy qobiliyat, prognozlash, akademik samaradorlik, talabalarning potensiali.

Аннотация. В этой статье широко объясняется, что педагогика представляет собой комплексную задачу, которая включает в себя оценку различных факторов, связанных с учащимися и их навыками, знаниями и личными качествами. Таким образом, несмотря на то, что академическая успеваемость является ценным показателем, комплексная оценка, учитывающая многие аспекты способностей, опыта и личных качеств учащихся, необходима для точного прогнозирования их общих профессиональных способностей, что, как было показано, обеспечивает лучшее понимание их шансов на успех в выбранной ими профессии.

Ключевые слова: студенты, профессиональные способности, прогнозирование, академическая эффективность, студенческий потенциал.

Annotation . In this article, it is widely explained that pedagogy is a complex task that involves the assessment of various factors related to students and their skills, knowledge, and personal qualities. Therefore, while academic performance is a valuable indicator, a holistic assessment that takes into account many aspects of students' abilities, experiences and personal qualities is necessary to accurately predict their overall professional ability, which has been shown to provide a greater understanding of their chances of success in their chosen profession.

Keywords: students, professional ability, forecasting, academic efficiency, student potential.

Shaxsning kelajakdagi kasbiy qobiliyati haqida aniq bashorat qilish qiyin bo‘lsa-da, ularning o‘qituvchi sifatidagi potentsial muvaffaqiyati haqida tushuncha beradigan bir qancha ko‘rsatkichlar va strategiyalar mavjud. Pedagogik talabalarning kasbiy qobiliyatini bashorat qilishda quyidagi asosiy fikrlarni keltiramiz:

Akademik samaradorlik: Akademik natijalar talabaning potentsial kasbiy qobiliyatining asosiy ko‘rsatkichlaridan biridir. Ularning baholarini, kurs ishlarini va umumiy ilmiy yutuqlarini baholash ularning fidoyiligi, bilimlarni egallashi va akademik standartlarga javob berish qobiliyati haqida tushuncha beradi. Ta'lim, psixologiya va bola rivojlanishi kabi tegishli fanlarda doimiy yuqori ko‘rsatkichlar kelajakdagi muvaffaqiyat uchun mustahkam poydevor bo‘lishi mumkin. Ha, o‘quv samaradorligi haqiqatan ham talabaning potentsial kasbiy qobiliyatining asosiy ko‘rsatkichlaridan biridir. O‘quv faoliyati talabaning o‘quv dasturida o‘rgatilgan bilim va ko‘nikmalarni egallashi va qo‘llash qobiliyatini aks ettiradi. Bu ularning fidoyiligi, ish odob-axloqi, tanqidiy fikrlash qobiliyatlari va kasbiy martaba muvaffaqiyatining muhim omillari bo‘lgan mavzuga oid kompetentsiyalari haqida tushuncha beradi.

Kuchli akademik ko‘rsatkichlar talabaning o‘z ta'lim sohasidagi asosiy tushunchalar va nazariyalarni yaxshi tushunishidan dalolat beradi. Bu ularning ma'lumotni o‘zlashtirish va saqlash, tanqidiy tahlil qilish va bilimlarini amaliy vaziyatlarda qo‘llash qobiliyatini namoyish etadi. Tegishli fanlar bo‘yicha doimiy yuqori baholar va yutuqlar kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyatlar uchun tramplin bo‘lib xizmat qilishi mumkin bo‘lgan kuchli ilmiy poydevordan dalolat beradi.

Bundan tashqari, akademik samaradorlik ko‘pincha intizom, vaqtni boshqarish va kuchli ish axloqi kabi fazilatlar bilan bog'liq. Ushbu xususiyatlarni doimiy ravishda namoyon etadigan talabalar o‘zlarining kasbiy faoliyatida o‘xshash fazilatlarni namoyon etishlari mumkin. Bu atributlar ish joyida yuqori baholanadi, chunki ular mahsuldorlikka, ishonchlilikka va belgilangan muddatlarni bajarish va maqsadlarga erishish qobiliyatiga hissa qo‘shadi.

Ammo shuni ta'kidlash kerakki, akademik ko‘rsatkichlar kasbiy qobiliyatning yagona omili emas. Talabaning kasbiy malakasini shakllantirishda amaliy tajribalar, shaxslararo munosabatlar, muammolarni hal qilish qobiliyatlari va chidamlilik, moslashuvchanlik va etakchilik kabi shaxsiy fazilatlar kabi boshqa omillar ham muhim rol o‘ynaydi. Nazariy bilimlarni real sharoitlarda qo‘llash, samarali muloqot qilish, hamkorlikda ishlash va kasbiy muammolarni hal qilish qobiliyati professional qobiliyatning bir xil darajada muhim jihatlari bo‘lib, ular faqat akademik natijalarda aks etmasligi mumkin.

Shu sababli, akademik ko‘rsatkich qimmatli ko‘rsatkich bo‘lsa-da, talabalarning qobiliyatlari, tajribasi va shaxsiy fazilatlarining ko‘p jihatlarini hisobga olgan holda yaxlit baholash ularning umumiy kasbiy qobiliyatini to‘g'ri prognoz qilish uchun zarurdir. Ushbu kengroq istiqbol ularning tanlagan kasbida muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini yanada k o‘proq tushunish imkonini beradi.

O‘qitish amaliyoti va amaliyot: O‘qitish amaliyoti yoki amaliyot orqali olingan amaliy tajribalar talabaning kasbiy qobiliyatini baholash uchun bebahodir. Tajribali o‘qituvchilar va murabbiylarning kuzatishlari, baholashlari va fikr-mulohazalari ularning o‘qitish mahorati, sinfni boshqarish qobiliyatlari va o‘quvchilar bilan o‘zaro munosabatlari haqida tushuncha berishi mumkin. Ijobiy fikr-mulohazalar, moslashuvchanlik va amaliy tajribalardan o‘rganishga tayyorlik kelajakdagi muvaffaqiyatning ijobiy ko‘rsatkichlari hisoblanadi. Darhaqiqat, o‘qituvchilik amaliyoti yoki amaliyot orqali olingan amaliy tajribalar talabaning kasbiy qobiliyatini baholashda bebahodir. O‘quv faoliyati nazariy bilimlarning asosini tashkil etsa-da, amaliy tajribalar talabalarga ushbu bilimlarni real sharoitlarda qo‘llash va o‘qituvchilik kasbi uchun zarur bo‘lgan muhim ko‘nikmalarni shakllantirish imkoniyatlarini taqdim etadi.

Amaliyot yoki amaliyot tajribasini o‘qitish professional qobiliyatlarni baholashda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lgan ba'zi sabablar:

Bilimlarni qo‘llash- Amaliy tajribalar talabalarga o‘rgangan tushunchalar, nazariyalar va o‘quv strategiyalarini o‘zlarining akademik kurslarida qo‘llash imkonini beradi. Bu ularga nazariya va amaliyot o‘rtasidagi tafovutni bartaraf etish va haqiqiy sinf sharoitida turli xil o‘quvchilar ehtiyojlarini qondirish uchun o‘z bilimlarini qanday moslashtirishni tushunish imkoniyatini beradi.

Sinfni boshqarish- Sinfni boshqarish samarali o‘qitishning muhim jihati hisoblanadi. O‘qitish amaliyoti yoki amaliyot orqali talabalar sinfni boshqarish, tartiblarni o‘rnatish, intizom strategiyalarini amalga oshirish va ijobiy o‘quv muhitini yaratishni kuzatish va mashq qilish imkoniyatiga ega. Ushbu tajribalar ularning tartibni saqlash, talabalarni jalb qilish va o‘rganish uchun qulay muhit yaratish qobiliyatini baholashga yordam beradi.

Ta'lim berish- Amaliy tajribalar talabalarga ta'lim berish qobiliyatlarini rivojlantirish va takomillashtirish imkonini beradi. Ular darslarni loyihalash va o‘tkazish, muhokamalarni osonlashtirish, fikr-mulohazalarni bildirish va talabalarning o‘rganishini baholash imkoniyatiga ega. Ularning ma’lumotlar bilan samarali muloqot qilish, o‘quvchilarni jalb qilish va o‘qitish usullarini talaba ehtiyojlari va fikr-mulohazalari asosida moslashtirish qobiliyatini baholash ularning kasbiy qobiliyatlarini baholashda muhim ahamiyatga ega.

Shaxslararo ko‘nikmalar- O‘qitish kuchli shaxslararo ko‘nikmalarni talab qiladi, jumladan samarali muloqot, hamdardlik va talabalar, hamkasblar va ota-onalar bilan munosabatlarni o‘rnatish. Amaliy tajribalar orqali talabalar talabalar bilan aloqa o‘rnatish, o‘zaro munosabat o‘rnatish, faol tinglash va o‘quvchilarning turli ehtiyojlari va kelib chiqishini hal qilish qobiliyatlarini namoyish etishlari mumkin. Ularning shaxslararo munosabatlarini baholash ularning ta'lim hamjamiyatida ijobiy munosabatlar o‘rnatish imkoniyatlari haqida tushuncha beradi.

Reflektiv amaliyot- Reflektsiya professional o‘sish va rivojlanish uchun kuchli vositadir. O‘qitish amaliyoti yoki amaliyot tajribasi orqali talabalar reflektiv amaliyot bilan shug'ullanish, o‘qitish samaradorligini tanqidiy baholash va takomillashtirish yo‘nalishlarini aniqlash imkoniyatiga ega. Ularning o‘qitish amaliyoti haqida fikr yuritish va fikr-mulohazalar va o‘z-o‘zini baholash asosida tuzatishlar kiritish qobiliyatini baholash ularning kasbiy qobiliyatlarini aniqlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Moslashuvchanlik va muammolarni hal qilish- O‘qituvchilik kasbi ko‘pincha kutilmagan muammolarni hal qilish yoki turli xil o‘quvchilarning ehtiyojlarini qondirish uchun moslashish va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini talab qiladi. Amaliy tajribalar talabalarga sinfdagi turli vaziyatlarga duch kelish va ularning oyoqqa turib fikrlash, qaror qabul qilish va shunga mos ravishda ta’lim strategiyalarini o‘zgartirish qobiliyatini baholash imkoniyatini beradi. Ularning moslashuvchanlik va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini baholash ularning professional qobiliyatlarini real sharoitlarda baholashga yordam beradi.

Muloqot va shaxslararo ko‘nikmalar- Samarali muloqot va shaxslararo ko‘nikmalar pedagogik mutaxassislar uchun juda muhimdir. Talabaning fikrlarini aniq ifodalash, faol tinglash va turli manfaatdor tomonlar, jumladan, talabalar, ota-onalar va hamkasblar bilan muloqot qilish qobiliyatini baholash ularning ijobiy munosabatlar o‘rnatish va qulay o‘quv muhitini yaratish imkoniyatlarini ko‘rsatishi mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, o‘qitish amaliyoti yoki amaliyot tajribasi talabalarning bilimlarni qo‘llashi, sinfni boshqarish ko‘nikmalari, o‘qitishni o‘tkazish, shaxslararo munosabatlar, reflektiv amaliyot, moslashuvchanlik va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini baholash orqali uning kasbiy qobiliyatlari haqida qimmatli tushunchalarni beradi. Ushbu amaliy tajribalar akademik natijalarni to‘ldiradi va o‘quvchining samarali va malakali o‘qituvchi sifatidagi salohiyatini yanada to‘liqroq tushunishga yordam beradi.

Adabiyot

1. Avlaev, O. (2023). SOME CONSIDERATIONS ON SOCIAL INTELLIGENCE. Science and innovation, 2(B3), 99-102.

2. Baxtiyarovna S. D. B. D. et al. KASB TA'LIM METODIKASINING ZAMONAVIY METODLARI //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 3. – С. 417-420.

3.Mamasakhatovna Y.S, Bakhtiyorqizi AM The Role of Our Religious and Spiritual Heritage in The Formation of a Sense of Proud in Young People //International Journal on Integrated Education. - 2021.- Т. 4.- no.1. - S. 36-38.

4. Mamasakhatovna Y.S The Education-Science System Is a Factor That Accelerates the Development of Society and Increases Its Efficiency // Journal of Pedagogical Inventions and Practices. - 2021. - Т . 2. - no. 2. - S. 97-98.

5. Mamasakhatovna Y.S The role of teachers in building the foundation of a new development period of Uzbekistan //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. - 2021. - Т . 11. - no. 10. - S. 941-943.

6. Yuldasheva S.M. THE ROLE OF PSYCHOLOGICAL TRAINING IN HUMAN DEVELOPMENT IN THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATION QUALITIES // Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). - 2022. - Т . 2. - no. 1. - S. 350-353.

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИ ДЕЗАДАПТАЦИЯСИ ҲАҚИҚИЙ ПСИХОЛОГИК-ПЕДАГОГИК МУАММО СИФАТИДА

Турсунбоев Санжар Бахтиярович
ЧДПУ Педагогика ва психология мутахассислиги
2-босқич магистранти
mr.taxi.uz@mail.ru

Мактаб ўқувчиларининг ўқув фаолиятидаги ҳар қандай оғишлар мактабнинг дезадаптация тушунчаси билан боғлиқ. Ушбу руҳий соғлом болаларда ва турли хил психологик касалликларга чалинган болаларда пайдо бўлиши мумкин (лекин жисмоний нуқсонлари, органик касалликлари, олигофрения ва бошқалар бўлган болаларда емас.). Мактабнинг дезадаптация, илмий таърифга кўра, боланинг мактабга мослашиши учун етарли бўлмаган механизмларнинг шаклланиши бўлиб, улар таълим фаолияти, хулқ-атвор, синфдошлар ва катталар билан зиддиятли муносабатларнинг бузилиши, ташвиш даражасининг ошиши, шахсий ривожланишнинг бузилиши ва бошқалар шаклида намоён бўлади. Ўқитувчилар ва ота-оналар еътибор берадиган одатий ташқи кўринишлар-бу ўқишга қизиқишнинг пасайиши, мактабга боришни истамаслик, академик кўрсаткичларнинг ёмонлашиши, ўрганишнинг секин суръати, дисорганизация, еътиборсизлик, секинлик ёки гиперактивлик, ўзига шубҳа, зиддият ва бошқалар. Мактабнинг дезадаптациясини шакллантиришга ёрдам берадиган асосий омиллардан бири бу Марказий асаб тизимининг бузилиши.

Одатда мактабда дезадаптациянинг 3 та асосий тури мавжуд:

Мактабнинг дезадаптациянинг когнитив компоненти-бу боланинг қобилиятига мос келадиган дастурларга мувофиқ, шу жумладан сурункали академик қобилияцизлик, такрорланувчанлик ва етишмовчилик ва умумий таълим маълумотлари, тизимсиз билим ва таълим кўникмалари кўринишидаги сифат белгилари каби расмий белгилар.

Мактаб дезадаптациясининг ҳиссий-баҳоловчи, шахсий компоненти-бу алоҳида фанларга ва умуман ўрганишга, ўқитувчиларга, таълим билан боғлиқ ҳаёт нуқтаи назарига ҳиссий-шахсий муносабатнинг доимий бузилиши, масалан, бефарқ бефарқ, пассив салбий, норозилик, намойишкорона рад етиш ва таълимнинг бошқа муҳим шакллари. оғиш фаол намоён бўлади бола ва ўсмир томонидан.

Мактаб дезадаптациянинг хулқ-атвор компоненти мактаб таълими ва мактаб муҳитида мунтазам равишда такрорланадиган хатти-ҳаракатларнинг бузилишидир. Контакциз ва пассив-рад етиш реакциялари, шу жумладан мактабга боришни тўлиқ рад етиш; оппозицион, оппозицион-девиант хатти-ҳаракатларнинг доимий интизомга қарши хатти-ҳаракатлари, шу жумладан

курсдошлар, ўқитувчиларга фаол қаршилик кўрсатиш, мактаб ҳаёти қоидаларига намойишкорона еътибор бермаслик, мактаб вандализми ҳолатлари .

Мактабда ўқиш жараёнида боланинг учта бурилиш нуқтаси бор: биринчи синфга қабул қилиш, бошланғич мактабдан ўрта мактабга ўтиш (5 синф) ва ўрта мактабдан катта (10 синф) га ўтиш.

Кўпгина нотўғри болаларда ушбу таркибий қисмларнинг барчаси 3 ни аниқ кузатиш мумкин, аммо уларнинг бир ёки бир нечтасининг мактабда дезадаптациянинг намоён бўлиши орасида устунлик, бир томондан, шахсий ривожланишнинг ёши ва босқичларига, бошқа томондан - мактабнинг шаклланишига асосланган сабабларга боғлиқ дезадаптация

(Вийгоцкий Л. С. Педагогик психология). Турли муаллифларнинг маълумотларига кўра, мактаб ўқувчиларининг 10-12 фоизида (Беседина М. В. Мактабга ташриф буюриш.), мактаб ўқувчиларининг 35-45 фоизида дезадаптация қайд етилган. Кўпгина мактаб ўқувчилари учун ўқишдаги нуқсонлар соматик ёки нейропсикиятрик саломатлик билан боғлиқ мавжуд муаммолар фонида, шунингдек, ушбу муаммолар натижасида юзага келади. Мактаб ҳаётининг бир неча босқичларини кўриб чиқайлик.

Боланинг мактабга мослашиш даври 2-3 ҳафтадан олти ойгача давом етиши мумкин, бу кўплаб омилларга боғлиқ: боланинг индивидуал хусусиятлари, бошқалар билан муносабатларнинг табиати, таълим муассасасининг тури (ва шунинг учун таълим дастурининг мураккаблиги даражаси) ва тайёргарлик даражаси мактаб ҳаёти учун боланинг. Муҳим омил - бу катталар-оналар, дадалар, бобо ва бувиларнинг қўллаб-қувватлаши. Ушбу жараёнда ҳар томонлама ёрдам кўрсатадиган катталар қанчалик кўп бўлса, бола янги шароитларга шунчалик муваффақиятли мослашади.

Мактаб ҳаётидаги иккинчи инқироз босқичи-бошланғич мактабдан ўрта мактабга ўтиш. 5-синф ўқувчиси учун енг қийин нарса-бу битта, таниш ўқитувчидан бир нечта фан талабалари билан ўзаро муносабатларга ўтиш. Боланинг одатий стереотиплари ва ўзини ўзи қадрлаши бузилмоқда - чунки енди у битта ўқитувчи томонидан емас, балки бир нечта томонидан баҳоланади. Ўқитувчиларнинг ҳаракатлари мувофиқлаштирилса яхши бўлади ва болалар учун янги муносабатлар тизимига, турли фанлардаги талабларнинг хилма-хиллигига кўникиш қийин бўлмайди. Бошланғич мактаб ўқитувчиси синф ўқитувчисига маълум бир боланинг хусусиятлари ҳақида батафсил айтиб берса жуда яхши. Лекин бу ҳамма мактабларда ҳам шундай емас. Шунинг учун, бу босқичда ота-оналарнинг вазифаси сизнинг синфингизда ишлайдиган барча ўқитувчилар билан танишиш, бу ёшдаги болалар учун ҳам академик, ҳам дарсдан ташқари машғулотларда қийинчилик туғдириши мумкин бўлган масалалар доирасини тушунишга ҳаракат қилишдир. Ушбу босқичда қанча кўп маълумот олсангиз, болангизга ёрдам бериш сиз учун осонроқ бўлади.

Бошланғич мактабдан ўрта мактабга ўтишни амалга оширадиган бундай "афзалликларни" аниқлаш мумкин. Аввало, болалар ўзларининг кучли ва заиф томонларини ўрганадилар, ўзларига турли одамларнинг кўзлари билан қарашни ўрганадилар, вазиятга ва улар билан мулоқот қиладиган одамга қараб хатти-ҳаракатларини мослашувчан тарзда созлайдилар. Шу билан бирга, ушбу даврнинг асосий хавфи ўқитишнинг шахсий маъносини ўзгартириш, таълим фаолиятига қизиқишнинг аста-секин пасайиши омилидир. Кўпгина ота-оналар боланинг ўқишни истамаслигидан, у "учлик" га "сирғалиб" кетганидан ва ҳеч нарсага аҳамият бермаслигидан шикоят қиладилар. Ўсмирлик биринчи навбатда алоқаларнинг интенсив кенгайиши билан боғлиқ бўлиб, уларнинг "мен" ни ижтимоий жиҳатдан егаллаш билан болалар атрофдаги ҳақиқатни синф ва мактаб остонасидан ташқарида ўзлаштирадилар.

Албатта, болани, айниқса ўрта мактабнинг дастлабки 1-2 ойида кузатиб бориш керак. Аммо шунга қарамай, ҳеч қандай ҳолатда "яхши талаба" ва "яхши одам" тушунчаларини аралаштириб юбормаслик керак, ўсмирнинг шахсий ютуқларини фақат ўқув ютуқлари билан баҳоламанг. Агар болада академик кўрсаткичлар билан боғлиқ муаммолар бўлса ва уни одатдаги даражада ушлаб туриш қийин бўлса, унга бу даврда ўзини бошқа нарсада ифода етиш имкониятини беришга ҳаракат қилинг. У дўстлари олдида фахрланиши мумкин бўлган нарса. Таълим муаммоларига

кучли фиксация, "иккилик" билан боғлиқ жанжалларни қўзғатиш кўп ҳолларда ўспиринни бегоналаштиришга олиб келади ва фақат сизнинг муносабатингизни ёмонлаштиради.

Ва талаба таълим муассасасида ўқиш жараёнида ўтадиган сўнгги муҳим босқич-бу ўрта мактаб ўқувчиси мақомига ўтиш. Агар фарзандингиз бошқа мактабга (рақобатбардош тўплам билан) бориши керак бўлса, унда биз биринчи синф ўқувчиларининг ота-оналари учун берган барча маслаҳатлар сиз учун долзарб бўлади. Агар у фақат ўз мактабида 10-синфга борадиган бўлса, унда янги мақомга мослашиш жараёни осонроқ бўлади. Биринчидан, баъзи болалар (афтидан, ҳали кўп емас) аллақачон ўзларининг касбий имтиёзлари тўғрисида қарор қабул қилганликлари каби хусусиятларни ҳисобга олиш керак, гарчи психологлар касб танлаш ривожланаётган жараён еканлигига алоҳида еътибор беришади.узоқ вақт давомида содир бўлади (Жангчилар В. В. Болаларнинг мактаб шароитларига мослашуви муваффақиятини психофизиологик баҳолаш муаммоси тўғрисида).

Бу жараён бир қатор "оралиқ қарорлар" ни ўз ичига олади, уларнинг умумийлиги якуний танловга олиб келади. Бироқ, ўрта мактаб ўқувчилари ҳар доим ҳам бу танловни онгли равишда амалга оширмайдилар ва кўпинча ҳозирги таъсир остида келажакдаги ишларнинг афзал кўрган соҳаси тўғрисида қарор қабул қилишади. Бинобарин, улар объектларни "фойдали" ва "кераксиз" га аниқ ажратадилар, бу еса иккинчисини еътиборсиз қолдиришга олиб келади.

Шундай қилиб, мослашиш тушунчаси барча психологик тизимларда сезиларли стресс билан боғлиқ бўлган узоқ жараённи англатади, дезадаптация боланинг ижтимоий-психологик ва психофизиологик ҳолати мактаб ҳолати талабларига жавоб бермаслигини кўрсатадиган психологик касалликлар тўпламини англатади, уларнинг маҳорати бир қатор сабабларга кўра бўлади. қийин.

Адабиётлар рўйхати

[1]. Беседина М. В. Мактабга ташриф буюриш: нима учун ёш ўқувчилар учун мактаб шароитларига мослашиш қийин. Мактаб психологи, 2000 йил, 34-сон.

[2]. Г. В. Бурменская, Е. И. Захаров, О. А. Карабанова ва бошқалар. Болалар ва ўспиринларга маслаҳат беришда ёшга боғлиқ психологик ёндашув: олий ўқув юртлари талабалари учун дарслик. Таълим муассасалари: - Москва: Академия, 2002. -416 с.

[3].Жангчилар В. В. Болаларнинг мактаб шароитларига мослашуви муваффақиятини психофизиологик баҳолаш муаммоси тўғрисида. Психология дунёси. - 2002. - № 1.

[4]. Вийгоцкий Л. С. Педагогик психология. - М.: Педагогика, 1991. - 480с.

DARS JARAYONIDA KOMPYUTERDAN FOYDALANUVCHILAR UCHUN PSIXOLOGIK MASHQLAR

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Psixologiya kafedrasi mudiri
Psixologiya fanlari nomzodi dotsent
Samarova Shoxista Rabidjanovna

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim va tillar kafedrasi
Xorijiy til va adabiyot yo'nalishi 23/3 guruh talabasi
Kamilova Latofat Bobir qizi

Annotatsiya: Dars jarayonida kompyuterdan foydalanuvchilar uchun psixologik mashqlarni o‘rni haqida yoritib o‘tilgan.

Kalit so’zlar: dars, o‘qituvchi, o‘quvchi axborotkommunikatsiya, AKT , aql- idrok, xotira, tasavvur, hissiyot- emotsiyalarni

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi ta’lim jarayoniga alohida o‘zgarishlar kiritdi va pedagogning mas’uliyatli vazifalari doirasiga katta ta’sir ko‘rsatdi. Bugungi kunda

o‘qituvchining yetuk mutaxassis shaxs sifatida shakllanishi uchun zamonaviy axborotkommunikatsiya texnologiyalari imkoniyatlaridan samarali foydalana bilishi, haqiqiy axborot madaniyatini egallashi juda zarur.

Yangi avlod pedagoglari o‘zlari dars o‘tadigan aniq bir fan mazmuni va maqsadlariga to‘la mos bilimni egallashlaridan tashqari, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda, ularni barkamol rivojlantirishlariga yordam beruvchi texnologiyalarni to‘g‘ri tanlab va qo‘llashni bilishlari kerak.

Mana shu vazifani bajarish uchun dastlabki qadamni amalga oshirish, yani — kompyuterda ishlashni o‘rganish, uning va internet taqdim etayotgan imkoniyatlardan foydalanib, ta’lim jarayonida zamonaviy texnologiyalarni qo‘llashga o‘rganishlari zarur. Ushbu birinchi qadam odatda, maxsus kurslarda amalga oshiriladi. Ba’zi pedagoglar uchun bu qiyin ish emas, ammo ko‘pchilik uchun bu ma’lum emotsional hayajonlanish holatlari bilan bog‘liq bo‘ladi.

O‘qituvchiga o‘quv materialini an’anaviy tarzda o‘zlashtirish, odatlangan hayot tarzini o‘zgartirishni istamaslik, olgan bilimlarini amaliyotda qo‘llash imkoniyati bilan bog‘liq bo‘lgan psixologik xususiyatdagi muammolarni hal qilishda yordam ko‘rsatish zarur. Bunda jamiyatdagi yangi axborot kommunikatsiya texnikasi va texnologiyalari(AKT) hamda internet tarmog‘idagi axborotlarga qarama-qarshi munosabatlar, inson salomatligiga kompyuterning ta’siri va shu kabilar bilan bog‘liq ayrim fikrlar ham ma’lum rol o‘ynaydi. Ammo asosiy psixologik to‘siq pedagogning, ayniqsa, katta yoshdagi o‘z kasbining egasi bo‘lgan o‘qituvchining kasbiy mutaxassislik yondashuvi — yangi bilimlar sohasini o‘zlashtirishda muvaffaqiyatsizlikka uchrashdan cho‘chish holati deb hisoblanadi.

Hatto ba’zan ruhiy zo‘riqish holatlarining fiziologik belgilari ham paydo bo‘lishi mumkin. Bu holda albatta, psixologik hissiyotlar ta’sirini susaytirishni istagan himoya mexanizmlari ishga tushadi: AKTdan foydalanuvchining motivatsiyasi pasayadi, diqqatini jamlashda qiyinchilik yuzaga keladi. Bularning barchasi ta’lim samaradorligini pasaytirishi mumkin. Ruhiy zo‘riqish holatining fiziologik belgilaridan quyidagi: uyqusizlik, bosh og‘rig‘i, yurakning tez urishi, bel, oshqozon, yurakdagi og‘riqlar, siqilish holatlari yuzaga keladi.

Ruhiy zo‘riqish holatlarining psixologik belgilari: parishonxotirlik, xotira buzilishi, xavotirlanish, yig‘loqilik, ortiqcha xavotirlanish, sababsiz qo‘rquv, jizzakilikdan iborat. Bu o‘ziga ishonchni yo‘qotishga olib keladi. Ta’lim olishga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi, shu sababdan ham ruhiy zo‘riqish holatini tezroq yo‘qotish kerak!

Yuqorida ta’kidlaganimizdek, axborot texnologiyalari borasidagi bilimlarni o‘zlashtirish pedagog shaxsining individual psixologik xususiyatlariga bog‘liq bo‘ladi. Shu maqsadda yangi axborot texnologiyalarini o‘rganishni va dars jarayoniga joriy etishni istagan pedagoglar, uning imkoniyatlaridan yanada kengroq foydalanish niyatidagi talaba yoshlar va o‘quvchilarga bu jarayonni yengillatish hamda kun bo‘yi kompyuter bilan muloqotda bo‘ladiganlar uchun yordam berish maqsadida guruhda va individual bajarilishi mumkin bo‘lgan quyidagi mashqlarni taklif etamiz.

1- mashqi Guruhda o‘tkaziladigan tajriba-eksperiment mashqi:

Mashqni o‘tkazishdan maqsad — ruhiy zo‘riqish holatlarida o‘zini tuta bilishga o‘rgatish, bundan tashqari, ushbu mashq diqqatni jamlashda ham yordam beradi.

O‘tkazish texnikasi: guruhda matnli varaqchalar tarqatiladi va 45 soniya mobaynida quyidagi matnni o‘qish topshirig‘i beriladi: «TEPAliklaRDAOQ, marvaRID, YorqinbinafSHAVAKUmuSHRanGLI BOychechaklAR OSmonDAsochilib yotGANYulduzLARni eslaTADI.Ular atayino‘stirILGANSUn’iy, nimJonGUllaRDAnkO‘ra bahorGAKO‘prOQ MosKEladi.Mazkurko‘klaMningilKCHechaGI, YALang keNGLIklarGA AjibbIR CHIroyBAXsh eTAdI. OChilibsochILIBYOTGangULlAR POyidaQO‘ShiqlaRDAMAdhetilGANvaafSONalarGAAYLangAN MUHabbattariXI YAshiringAN».

2- mashqi O‘zingga o‘zing yordam ko‘rsat mashqi:

Ko‘zlar charchasa quyidagi mashqlarni bajarish foydali bo‘ladi:

• navbat bilan yuqoriga pastga (25 soniya), chapga o‘ngga (15 soniya) qarang;

• navbat bilan uzoqdagi predmetga (10 soniya), keyin oldingizdagi qog‘oz varag‘iga (10 soniya) qarang.

3- mashqi

Idrok etish qobiliyatlarini kuchaytirish

Katta va ko‘rsatkich barmoqlar bilan boshqa qo‘lning har bir barmog‘ini uchidan boshlab, avval orqa tomonini, keyin barmoqlar orasi tekisligini kuch bilan bosib chiqish lozim. Keyin qo‘l harakatlarini almashtiramiz.

4- mashqi Keskinlikni yo‘qotish uchun nafas olish mashqlari

Qulay joylashib o‘tirish lozim.

Burun bilan chuqur nafas olish lozim (4-6 soniya).

Nafasni ushlab turish (2-3 soniya), nafas chiqarish.

5- mashqi Salbiy emotsiyalarni yumshatish

Katta barmoqni ichiga bukib, qo‘lni musht qilish lozim. Xotirjamlik bilan, shoshilmasdan nafas chiqarib, mushtni siqish lozim. Keyin mushtni bo‘shashtirib nafas olish kerak. Mashqni 5 marta takrorlang. Mashq jarayonida ko‘zlar yumilganda samara- dorligi ortadi.

6- mashqi Jimjiloq uchini yengil massaj qilish lozim.

Verbal o‘zini ishontirish metodidan foydalanish kerak.

Erta tongda o‘rindan turishdan avval, organizmingiz uyg‘onib, ammo hali to‘la tetiklashish holatida bo‘lmagan o‘ziga xos «o‘tish» holatida bo‘lgan paytda ikkita asosiy formulalarni o‘qish lozim. Ushbu formulalarni uxlashdan avval ham takrorlash mumkin. O‘ziga buyruq berish formulasi matnini o‘ylab topish yoki quyida taklif etilganlardan foydalanish mumkin. Bir necha bor takrorlash mumkin.

7- mashqi O‘ziga ishonch

• «Men dovyurak va o‘ziga ishonuvchi odamman. Men xohlaganimni qilaman, barchasiga qodirman va hech narsadan qo‘rqmayman. Kompyuterda ishlash menga yoqadi»

8- mashqi Kurslarda o‘qishga muhabbat

• «Men o‘z o‘qituvchilarimni yoqtiraman. Ular bilan uchrashishdan doim xursandman. Kompyuterda ishlash va AKT’dan foydalanishni o‘rganib olaman»

Mashg‘ulotlar davomidagi formulalar

• «Mashg‘ulotlarimdan quvonaman. O‘z ishimni yaxshi ko‘raman. Bugungi kun men uchun oliy mazmunga ega»

• Xotirjamlik, barqarorlik

9- mashqi «Men xotirjam va barqaror bo‘lishni istayman. Men o‘zimga ishonchli bo‘lishni istayman» mashqi

Psixologiya va informatika fanini uyg‘unlashtirib, o‘quvchilarning atrof-muhitni yanada to‘la anglab yetishlariga yordam beruvchi, global fikrlashni rivojlantiruvchi, asosiy malakalarini (kommunikativ, informatsion, tashkiliy va shu kabilar) shakllantirish uchun sharoit yaratuvchi uchta dars ishlanmalarini taqdim etamiz.

10- mashqi

Hozirgi kunda zamonaviy inson axborot olamidan foydalana bilishi kerak. Kompyuterdan muloqot vositasi sifatida foydalanish — XXI asrning zarur shartidir. Lekin biz (hayotda va virtual — bevosita va vositalar yordamida) foydalanishni bilamizmi? Maktab bitiruvchisiga talablardan biri — kommunikativ ko‘nikma va malakalarga egaligi hisoblanadi.

«Munosabatda bo‘lishni bilish» degani nimani anglatadi? Bu birinchi navbatda, o‘zini, boshqalarni tushunish, o‘zi eshitishni va boshqalar tomonidan eshitilishini bilish, ammo ba’zan shunchaki muloqot madaniyati yetishmaydi. Ushbu birlashtirilgan dars g‘oyasi paydo bo‘ldi.

11- mashqi

Rang o‘z o‘zidan nimanidir ifoda etadi — buni rad etish mumkin emas. Bundan foydalanish kerak.

Insonning muvaffaqiyatliligi muloqot qilishni bilishiga 80 foiz bog‘liq bo‘ladi. Qanday qilib, o‘zining takrorlanmas obrazini yaratish mumkin? Qanday qilib, ishontirishga, omma oldida so‘zga chiqqanda auditoriyaga ta’sir ko‘rsatishni o‘rganish mumkin? Bu boradagi usullardan biri — ranglar va multimediali taqdimotlardan to‘g‘ri foydalanish. Mana shunga o‘rgatish — ushbu darsning maqsadi.

12- mashqi

O‘ziga yoqadigan ishni topish qanchalik muhim? Mamlakatdagi zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat maktab, oliy ta’lim muassasalari (OTM) bitiruvchilariga qator o‘ziga xos talablar qo‘yadi, ular orasida — mobillik, epchillik, doimiy o‘zini rivojlantirishga qodirlik asosiy o‘rinni egallaydi. Inson hatto ishlab turgan paytida ham ish qidirish bilan band bo‘ladi. Ushbu darsning maqsadi — katta sinf o‘quvchilarini kasbiy yo‘naltirish uchun va ommaviy axborot vositalaridan, Internet tarmog‘idan foydalanishga o‘rgatishdan iborat.

13- mashqi Alohida shaxslar uchun «Kim o‘zini barchadan yaxshi maqtaydi?» mashqi

Mashqni o‘tkazishdan maqsad — o‘zi to‘g‘risida ichki ijobiy fikrlar shakllantirish ko‘nikmalarini rivojlantirish; shaxsning o‘ziga beradigan bahosini oshirishdan iborat.

O‘tkazish texnikasi: Insonda ba’zan hech bir ishni yaxshi bajara olmayotgandek tuyulganida siqilish holati yuzaga keladi. Mana shunday holatda barcha o‘z yutuqlari, erishilgan g‘alabalari, qobiliyati, quvonchli hodisalar yoddan chiqadi. Aslida har bir inson hayotida g‘ururlanishiga arziydigan yutuqlari mavjud. Ana shu yutuqlar, alohida qobiliyat hisoblangan shaxsiy xususiyatlarni sanab o‘tish lozim. Matnda quyidagi jihatlar ifodalanishi zarur:

- mening yaxshi sifatlarim
- mening yaxshi xususiyatlarim
- mening qobiliyatlarim va iste’dodim
- mening yutuqlarim

Har kimning shaxsida o‘ziga yoqadigan kuchli tomoni va xarakter xislatlari yoki xususiyatlari mavjud. Aynan g‘ururlanishga sabab bo‘ladigan har qanday sohadagi qobiliyat va iste’dodlar haqida varaqchada yozish zarur. Unda har qanday sohadagi yutuqlarni bayon etish lozim.

Biror yangilikni o‘zlashtirishda o‘z qobiliyatlariga shubha tug‘ilganda mazkur matnni olib o‘qish kerak. Bu shaaxsga o‘zini munosib baholashiga imkon beradi.

14 -«Yomg‘ir» mashqi

Mazkur mashqni guruhda o‘tkazish samaraliroq bo‘ladi. Kompyuterda uzoq shug‘ullangan shaxs yoki darsdan tanaffusga chiqqan paytida o‘quvchi yoshlar mustaqil ravishda, ushbu mashqni o‘tkazishlari mumkin.

Mashqni o‘tkazishdan maqsad — bo‘yin, umurtqa pog‘onasi atrofidagi muskullar siqilish holatini bartaraf etish, tanaga xotirjamlik baxsh etishdan iborat.

O‘tkazish texnikasi: birgalikda zich qator bo‘lib, doira hosil qilib turish kerak. Ochiq dalada bo‘lib qoldik deb tasavvur qilish lozim. Ob-havo avvaliga juda yaxshi va issiq bo‘lib, quyosh charaqlaydi. Ammo yengil shabada esa boshlaydi, oldinda turgan kishi orqasidagi sherigiga qo‘l bilan tegadi va yengil harakat bajaradi. Shamol kuchayadi (orqaga bosim oshadi). Dovul boshlanadi (qattiq aylana harakatlar amalga oshiriladi). Keyin yomg‘ir yog‘a boshlaydi (orqaga yengil urish harakati bajariladi). Jala quyadi (barmoqlar bilan yuqoriga pastga harakatlar bajariladi). Do‘l yog‘a boshlaydi (barcha barmoqlar bilan qattiq taqillatish harakatlari bajariladi). Yomg‘ir yog‘adi, mayda yomg‘ir yog‘adi, dovul bo‘lib o‘tadi, qattiq shamol bo‘ladi, keyin u sekinlashadi va tabiat tinchlanadi. Yana quyosh chiqadi. Keyin 180 gradusga burilib, mashqni davom ettirish lozim.

Bundan tashqari, kuchli aqliy va emotsional mehhat davrida ovqatlanishga alohida e’tibor qaratish lozim. Bunda: ko‘proq yong‘oq, sut mahsulotlari, baliq, go‘sht, meva va sabzavotlar, shokolad iste’mol qilish zarur. Mehnat sharoitini tashkil etishda ish stoliga sariq yoki binafsha rangli predmetlar yoki kartina qo‘yish kerak, chunki ushbu ranglar intellektual faollikni oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

2. M.J.Davletshin “Yosh davrlar psixologiyasi” 238-bet.

3. Samarova SH.R, Avlaev O.U, Mirzayeva S.R. “Ta’lim klasteri muhtida bolalar bilish jarayonlarini ART orqali rivojlantirish”. 66-68 betlar.

4. Avlaev O.U, Samarova SH.R, Mirzayeva S.R. “Psixologiya nazariyasi va tarixi”. 190-95 betlar.

5. Avlaev O.U, Samarova SH.R, Mirzayeva S.R. “Umumiy psixologiya” 128-134betlar.

6.Yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiyadan praktum A.I. Shcherbakov tahrir ostida T.: o‘qituvchi 1991yil. 36-37 betlar

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI DAVRDA SHAXSNING RIVOJLANISHI

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Psixologiya kafedrasi mudiri
Psixologiya fanlari nomzodi dotsent
Samarova Shoxista Rabidjanovna

Ta’lim yo’nalishi psixologiya(faoliyat turlari buyicha)
1-bosqich talabasi **Abdakimova Mamlakat Abdusamad qizi**
Ta’lim yo’nalishi psixologiya(faoliyat turlari buyicha)
1-bosqich talabasi **Pardaboyeva Madina Farhod qizi**
Ta’lim yo’nalishi psixologiya(faoliyat turlari buyicha)
1-bosqich talabasi **Yoqubjonova Sevinch Muzaffar qizi**

Annotatsiya: ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi davrda shaxsning rivojlanishi haqida yoritib o’tilgan.

Kalit so’zlar:maktab, ta’lim,sinf, o’quvchi, tarbiya,qobiliyat, iste’dod.

Maktab bola hayotida burilish nuqtasi hisoblanadi va uning shaxs sifatida rivojlanishida keskin ta’sir etuvchi turtki vazifasini o‘taydi. Ta’lim jarayoni o‘qituvchilar va sinfdoshlari bilan yangicha xususiyatga ega bo‘lgan munosabatni keltirib chiqaradi. Bola butun bir katta jamao tizimiga qo‘shiladi: maktab, sinf, to‘garaklar va boshqalar. Ta’lim uning oldiga bir qator zaruriy talablarni qo‘yadi, natijada u o‘quvchining burchi, hayot va faoliyat tarzi, qonun- qoida, kun tartibi kabilarga so‘zsiz bo‘ysunishga olib keladi. Ta’lim-tarbiya tizimi mohiyati o‘quvchilarda xarakterni, irodani shakllantiradi, qiziqishlar doirasini kengaytiradi, ko‘nikma va malakalarni tarkib toptiradi, qobiliyat, iste’dod, intilishni taraqqiy ettira boshlaydi.O‘quvchi tomonidan axloqiy meyorlarni , xatti-harakat qoidalarini o‘zlashtirish axloqiy xatti –harakat negizini vujudga keltiradi, ongli intizom va ongli munosabatni keltirib chiqaradi.

Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning shaxs xususiyatlari, sifat va fazilatlari, ularning onglilik darajasi I sinfdan IY sinfgacha bo‘lgan davr mobaynida muhim o‘zgarishlarni boshidan kechiradi. Mazkur yosh davrida axloqiy bilim, ko‘nikma, tasavvur, mulohazalar sezilarli darajada boyiydi, ongli darajasi ortadi, turlicha shakl va mohiyatni o‘zida aks ettiradi, ko‘pgina holatlar umumlashmalar bosqichiga o‘sib o‘tadi.

Birinchi va ikkinchi sinflarda o‘quvchilarning ahloqiy mulohazalari o‘z xatti –harakati tajribasiga va o‘qituvchilar, ota-onalar ko‘rsatmalariga asoslansa, uchinchi va to‘rtinchi sinflarda esa bu narsa shaxsiy tajriba, ko‘rsatma bilan birga, o‘zgalar xulq –atvori tahlili, ibrati, namunasi negiziga quriladi. Bu jarayonda kinofilmlar, badiiy adabiyot muhim rol o‘ynaydi hamda ijobiy qahramonlar namunasi kuchli ta’sir o‘tkazadi.

Ushbu yoshdagi o‘quvchilarda xarakter xislatlari, xatti-harakatlari beqarorligi, qarama-qarshiligi bilan bir-biridan tafovutlanib turadi.Xarakterologik xususiyatlar birinchi sinf o‘quvchilarida ko‘pincha tashqi ifodaga ega bo‘lishi ko‘zga tashlanadi. Yiriq sobiq sovet psixologi N.D.Levitovning ko‘rsatishicha, Birinchi sinf o‘quvchisi sinfda ibratli, matonatli deb baholanib kelgan, lekin yangi topshiriqni berilishi bilanoq u ishni oxiriga yetkaza olmagan. Muallifning fikricha, bu xarakter xislati o‘tkinchi, beqaror xususiyatga egadir. Qat’iylik, matonatning kuchsizligi muvaffaqiyatsizlikka olib kelgan. Demak, tasodifiy holatlar uni izdan chiqargan.

Bu davrda o‘quvchilar xatti-harakatlarida oliy nerv faoliyatining tipologik xususiyatlari namoyon bo‘la boshlaydi. Ba’zan xatti-harakatlar niqoblangan holda yuzaga kelishi kuzatiladi. Jumladan, o‘quvchilardagi uyatchanlik, tortinchoqlik, nerv sistemasi kuchsizligi, o‘zini idora qila olmaslik, impulsivlik tormozlanishning zaifligini bildiradi. Ulardagi reaksiyaning bir faoliyat turidan ikkinchisiga ko‘chishining sustligi harakatchanlikning zaifligini anglatib keladi. Bunday holat tarbiya jarayonida uzluksiz ravishda ta’sir o‘tkazishni taqozo qiladi, ta’sirlanish uquvi vujudga kelishini ta’minlaydi. Xarakterdagi impulsivlik (beixtiyoriylik), o‘quvchilarning o‘ylamasdan o‘z fe’l – atvorini ko‘rsatishga , oqibatni hisobga olmaslikka, bevosita mayllar, favquloddagi sabablar, tasodifiy voqelik ta’sirida harakat qilishga moyillikni namoyish qiladi.Ularda uchraydigan eng keng tarqalgan kamchiliklar bu injiqlik va qaysarlikdir. O‘quvchilarda irodaning yetishmasligi oqibatida bu yoshda injiqlik, qaysarlik illatlari paydo bo‘ladi va maktab tomonidan qo‘yilgan qat’iy talablarga nisbatan norozilik shakli sifatida namoyon bo‘ladi. Zaruriy ish bilan shaxsiy xohish o‘rtasidagi qarama-qarshilik shunga o‘xshash kamchiliklarni keltirib chiqaradi.

O‘quvchilarning xarakateriga xos xususiyatlari, ko‘pincha ularning mehribonligi, bilim chanqoqligi, qiziquvchanligi, rostgo‘yligi, samimiyligi, ishonuvchanligi kabi ijobiy fazilatlar, xislatlar, sifatlar ko‘zga tashlanadi. O‘quvchilarning eng muhim xususiyatlaridan biri- bu taqlidchanlikdir. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar katta yoshdagi odamlarga, sinfdoshlariga, asar yoki film qahramonlariga taqlid qiladilar. Bu psixologik hodisa, bir tomondan, shaxsiy namuna orqali ijtimoiy qimmatli xislatlarni shakllantirsa, ikkinchi tomondan, salbiy jihatlarning tarkib topishiga zamin hozirlaydi. Xuddi shu bois, ularda eng ibratli fazilatlar, nojo‘ya qiliqlar vujudga keladi, ba’zi hollarda xatti-harakat ko‘rinishlari, so‘zlash uslublari umuminsoniy talablarga sira javob bermasligi mumkin, chunonchi, qo‘rslik, beso‘naqay qiliqlar, oliftanoma gerdayish kabilar.

Kichik yoshdagi maktab o‘quvchilari serhayajon va his- tuyg‘ularga beriluvchandirlar. Birinchidan, ularning idroklari, kuzatishlari, xayollari, aqliy faoliyatlari, xohish-irodalar odatda hissiy bo‘yoqlarga boy bo‘ladi. Ikkinchidan, 1 va 2- sinf o‘quvchilari o‘z hissiyotlarini boshqara olmaydilar, natijada ular ko‘pincha hissiyotning namoyon bo‘lishini nazorat qilishni uddasidan chiqmaydilar hamda o‘zlarini tiyib tura bilmaydilar. Shunga qaramasdan, ular o‘z his- tuyg‘ularini, tashvish va g‘ussalarini, qo‘rquv va qanoat tuyg‘ularini namoyishkorona izhor qila oladilar. Uchinchidan, ular o‘zlarning emotsional beqarorliklari, kayfiyatlarining qat’iy emasligi, stress va jazava holatlariga moyilliklarini namoyon etadilar.Ulardagi hissiy kechinmalar qisqa muddatli, jo‘shqin kechishi bilan boshqa yoshdagi o‘quvchilardan ajralib turadilar. Yoshlari ulg‘aygan sari o‘quvchilarda o‘z hissiyotlarini boshqarish, baholash, nazorat qilish, ung‘aysizlik, yoqimsizlik holatlarining namoyon bo‘lishiga yo‘l qo‘ymaslik uquvi takomillashib boradi. Ijtimoiy qonun – qoidalar mezoniga asoslanib, o‘z xatti –harakatlarini idora qilishga o‘rgana boradilar, bu jarayonda ularni tashqaridan baholash muhim ahamiyat kasb etadi, obro‘, nufuz egallash tuyg‘usi hamma narsadan ustunlik qiladi.

Kichik maktab yoshidagi davr xarakterning ijobiy xislatlarini tarkib toptirish uchun qulay shart-sharoitlar, imkoniyatlar yarata oladi. Ularning barcha narsalarga, holatlarga tez ko‘nikuvchanligi, ta’sirchan, ishonuvchan, taqlidchanligi, bir qator voqeliklar mohiyatiga moyilligi, o‘qituvchi obro‘siga cheksiz sadoqatliligi shaxsiy fazilatlarni shakllantirish jarayonida hisobga olishni taqozo etadi. Uchinchi sinfdan boshlab talablar doirasining kengayishi, ta’sir o‘tkazishning oqilona yo‘li qo‘llanganligi tufayli ularda mehnatsevarlik, tirishqoqlik, intizomlilik, tartiblilik kabi xislatlar tarkib topadi. O‘quvchilarda asta-sekinlik bilan shaxsiy xatti- harakat va aqliy faoliyatni irodaviy zo‘r berish yo‘li bilan boshqarish uquvi rivojlana boradi.O‘zini tuta bilish, nazorat qilish, baholash, beixtiyor (impulsiv) holatlarga berilmaslik malakasi yuzaga keladi, qat’iylik, qiyinchilik yengish tobora kuchayadi. III va IV sinf o‘quvchilari sabab

kurashi natijasida burchining (farzandlik, o‘quvchilik, shaxsiy va ijtimoiy) sabablari boshqalardan ustunligiga erishadilar. Ba’zan past darajadagi sabablar ham ustunlik qilish mumkin, chunonchi, qanoat hosil qilish, loqaydlik, beparvolik ko‘rinishlari g‘alabasi shular jumlasidadir. Ayrim hollarda kerakli ishlardan, mashg‘ulotlardan uzoqlashish sodir bo‘ladi, buning oldini olish zarur, albatta.

Odatda III va IV sinflardan boshlab o‘quvchilarda burch hissini anglash sezilarli ravishda namoyon bo‘ladi, biroq ularda hali yetarli darajada barqaror va batamom mustahkam bo‘lmaydi. Mazkur sohada tadqiqot olib borgan N.B.Andrianova, P.P.Zimin,V.A.Tokareva, M.SH.Rasuleva, J.Y.Polmonov kabilarning ilmiy asarlarida buning o‘ziga xos qonuniyatlari, mexanizmlari mavjud ekanligi isbotlab berilgan. Yuksak insoniy fazilatlarni shakllantirish uchun maktab va oilaning o‘zaro uyg‘unlikdagi harakati orqali tarkib toptirish mumkin.Hamkorlikning dasturiy asosga qurilishi esa yuqori samaralar beradi, eng (senzitiv) davr imkoniyatlaridan to‘g‘ri foydalanishga sharoit yaratadi.

Psixologik tadqiqotlarda ta’kidlanishiga qaraganda, o‘quvchilarda dastavval ayrim hodisalarga tashqi o‘ziga jalb etuvchi narsa va hodisalarga nisbatan qiziqishlar paydo bo‘ladi. Bu ayniqsa, I-II sinf o‘quvchilarida ommaviylik xususiyatiga ega. Muayyan davr, muddat o‘tishi bilan sabablar, qonuniyatlar, hodisalar o‘rtasidagi ichki bog‘lanish, aloqa, o‘zaro ta’sirga oid bilimlarni o‘zlashtirishga qiziqishlar vujudga keladi. Ushbu holat ayniqsa, III-IVsinflarda yaqqol ko‘zga tashlanadi. Kichik yoshdagi o‘quvchilarda(I vaII sinflarda) savollar tug‘iladi. Bu yoshda o‘qish va yozish malakasini shakllana boshlashi, ko‘p narsalarga nisbatan qiziqish uyg‘otadi. Qiziqish o‘qish faoliyatidan zarurroq boshqa sohalarga ham tarqala boradi. O‘g‘il va qiz bolalarning qiziqishida farqlar vujudga keladi va uning ko‘lami ijtimoiy turmushdan boshlab to texnikacha kengayib boradi. III va IV sinflarda esa, hatto qishloq xo‘jaligi, xalqaro holatlarga nisbatan qiziqish tug‘ila boshlaydi. Qiziqishning rivojlanishi ko‘p jihatdan ta’lim mazmuni va uni tashkil qilish usullari, vositalariga bog‘liq. Shuningdek, qiziqish doirasining kengayishi oilaviy muhit, axborotlar ko‘lami va uning nisbatan boshqa a’zolarning munosabati maromiga, barqarorlik darajasiga uzviy aloqadordir. O‘quvchilarda faollikning vujudga kelishi, harakatlarning kattalar tomonidan oqilona baholanishi qiziqishni barqarorlashtiradi, o‘qishda, mehnatda muvaffaqiyat, yutuqlarga sabab bo‘ladi. Mazkur hissiy holatlarni to‘g‘ri anglash, tushunish, payqash hissiyot yetukligini ta’minlaydi, ularda turg‘un qiziqishlar shakllanishini vujudga keltiradi. Ayrim ko‘rinishlardagina qiziqish tor ma’noga ega bo‘lishi mumkin, chunki aksariyat hollarda barcha narsalarga qiziqish ustunlik qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. E.G’oziyev. **“**Umumiy psixologiya**”** 40-45 betlar.

2. M.J.Davletshin “Yosh davrlar psixologiyasi” 238-bet.

3. Samarova SH.R, Avlaev O.U, Mirzayeva S.R. “Ta’lim klasteri muhtida bolalar bilish jarayonlarini ART orqali rivojlantirish”. 66-68 betlar.

4. Avlaev O.U, Samarova SH.R, Mirzayeva S.R. “Psixologiya nazariyasi va tarixi”. 190-95 betlar.

5. Avlaev O.U, Samarova SH.R, Mirzayeva S.R. “Umumiy psixologiya” 128-134betlar.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O‘QUVCHILARDA BILISH JARAYONINING O‘ZIGA XOSLIGI

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Psixologiya kafedrasi mudiri
Psixologiya fanlari nomzodi dotsent
Samarova Shoxista Rabidjanovna

Pedagogika fakulteti
Pedagogika va psixologiya yo’nalishi
3-kurs talabasi **Toshpo’latov Abdulaziz Quvondiq o’g’li**
Pedagogika va psixologiya yo’nalishi 3-kurs talabasi
Abdualimova Zilola Farxod qizi

Annotatsiya: ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda bilish jarayonining o‘ziga

xosligi haqida yoritib o’tilgan.

Kalit so’zlar:aql-idrok,tafakkur, sezgi, idrok, xotira, xayol, tasavvur.

Maqsadga muvofiq uyushtirilgan o‘qish faoliyati kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning aql – idroki, sezgirligi, kuzatuvchanligi, uquvchanligi, esda olib qolish, esga tushirish imkoniyatlarini rivojlantirish uchun muhim shart- sharoitlar yaratadi, ularda o‘qish, yozish, hisoblash malakalarini shakllantiradi.Bundan tashqari, mazkur ta’lim jarayonida ularning bilimlari ko‘lami kengayadi, bilishga qiziqishlari ortadi, ijodiy izlanish qobiliyati rivojlanadi, tafakkurning faolligi, mustaqilligi, mahsuldorligi vujudga keladi, aqliy imkoniyatini ishga solish kuchayadi, o‘quv fanlariga ijobiy munosabat, qat’iy shug‘ullanish niyati, jamotchilik oldida mas’uliyatni his etish, bilim olishning ijtimoiy ahamiyatini anglash tuyg‘ulari tarkib topa boradi. Quyida mazkur yoshdagi o‘quvchilardagi sezgi , idrok, xotira, tafakkur, xayol kabi bilish jarayonlarining xususiyatlari va ularning rivojlanishi to‘g‘risida qisqacha ma’lumot berib o‘tamiz.

Mazkur yoshdagi o‘quvchilar o‘z idroklarining aniqligi, ravonligi, sofligi, o‘tkirligi bilan boshqa yosh davridagi insonlardan keskin farqlanadilar. Ular har bir narsaga berilib, o‘ta sinchkovlik bilan qarashlari sababli idrokning muhim xususiyatlarini o‘zlashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Buning sababini ularning oliy nerv faoliyatida birinchi signal sistemasining ustunligi bilan izohlash mumkin. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi har bir jism, obekt, subekt va voqelikdagi yangilikni aniq idrok qilishga intiladi, uni atrof- muhitning sirli olami, sehri, jilovlanishi, jozibasi, nozik tomonlari o‘ziga tortadi. Lekin ta’limning dastlabki bosqichida idrokning ayrim zaif tomonlari, uning qamrovi, ko‘lami,torligi bevosita ko‘zga tashlanadi.

Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar idrokining salbiy xususiyati obektlar (jismlar)ni bir-biridan farqlashdagi zaiflikdir. Ular ko‘pincha o‘rganiladigan materiallarni noaniq, hatto, noto‘g‘ri idrok qiladilar, buning oqibatida aynan o‘xshash harflar, so‘zlar, narsalar, jismlar tasviri, shakli, hajmi, fazoviy joylashuvining farqini to‘la tasavvur qila olmaydilar. Masalan, “q” bilan “k” harflarini,“o‘qish” bilan “uqish” so‘zlarini, “aylana” bilan “doira” shakllarini, “ kesma” bilan “to‘g‘ri chiziq” alomatlarini bir-biridan farqlamaydilar. Ba’zan esa ular kattalarning idrok ko‘lami qamrab ololmaydigan narsalarni payqaydilar, jumladan, subsensor, subseptiv kabi idrokning yuksak darajalarini egallagan bo‘ladilar.

O‘quvchilarda tartibli, maqsadga muvofiq serqirra tahlil qilish faoliyati zaifligi uchun ular ta’lim jarayonida ko‘pincha xatolarga yo‘l qo‘yadilar. Odatda zarur va muhim alomatlar bir yoqda qolib, tasodifiy, ikkilamchi belgilarga e’tibor beradilar. Bu borada tadqiqot ishlarini olib borgan psixolog N.F.Dobrinin tasviriy san’at darsida o‘quvchilarga rangli qilib ishlangan olmaxonning rasmini ko‘rsatgan, so‘ng uni chizishni tavsiya qilgan. Surat olib qo‘yilgandan keyin ularda olmaxonning mo‘ylovi, ko‘zi, mo‘ynasining rangi to‘g‘risida qator savollar paydo bo‘lgan. Keltirilgan misoldan ko‘rinib turibdiki, kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda predmetlarni yaxlit, aniq idrok qilish imkoniyati juda cheklangandir.Bunday misollar boshqa tadqiqotchilarning ishlarida ham ko‘plab topiladi.

Mazkur yoshdagi o‘quvchining idroki uning xatti –harakati, o‘yin va mehnat faoliyati bilan bevosita bog‘liqdir. Qandaydir narsani idrok qilish o‘sha narsa bilan mashg‘ul bo‘lishni anglatib keladi. O‘quvchi o‘zining ehtiyoji, mayli, qiziqishi, intilishi, g‘oyasi va turmush faoliyatiga mos, shuningdek, o‘qituvchi tavsiya etgan narsalarni,ya’ni muayyan ko‘rsatma negizida bo‘lsagina idrok qiladi, xolos.

Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar xilma-xil, yorqin bo‘yoqli tasvirlar, his –tuyg‘u uyg‘otadigan narsa va hodisalarni oson idrok qiladilar. Ana shu sababli ramziy va shartli belgilar, chizmalar, geometrik shakliga ko‘ra, jonli, “jozibador” tasvirlar yorqin his-tuyg‘ular tarzida aks etadi. Yirik jahon psixologlarining fikriga qaraganda, yorqin, rangli tasvirlarni idrok qilish vaqtincha ramziy va shartli chizmalarni idrok qilishni to‘xtatib qo‘yadi yoki ularning mohiyatini chalkashtirib yuboradi. Shuning uchun boshlang‘ich sinf darslarining juda ko‘p suratlar bilan bezatilishi ham ma’qul emas. Chunki bunda o‘qish sur’ati sekinlashadi, xatolar miqdori ko‘payadi, suratlarning ko‘pligi o‘quvchilarni matndan chalg‘itadi, diqqatni zaiflashtiradi, mavhum fikrlashga keskin zarar keltiradi. O‘quvchida muayayn o‘qish malakalari hosil bo‘lgandan keyin kitob varaqlarini suratlar bilan bezash esa uning nutqining o‘sishiga, mavzu va fanga nisbatan qiziqishi ortishiga yordam beradi.

Ta’lim jarayonida kichik maktab yoshidagi o‘quvchining idroki maqsadga muvofiq boshqariladigan perseptiv faoliyat darajasiga ko‘tariladi. O‘quvchi o‘qituvchining bevosita rahbarligida o‘z shaxsiy

idrokini shakllantirish, o‘z oldiga vazifa qo‘yish, idrok mahsulini nazorat etish va hokazolarni o‘rgana boradi. U ta’limning dastlabki bosqichida oqilona idrok etish uchun, o‘sha narsani yaxlit tasavvur qilishga harakat qiladi. Bunda idrok etish asosiy maqsad bo‘lsa, harakat qilish, ichdan intilish esa idrokning sharti hisoblanadi.

Ta’lim jarayonida idrok maqsadga muvofiq perseptiv faoliyatga aylanib va tobora murakkablashib boradi, natijada o‘quvchida kuzatish, nazorat qilish, jismlar va holatlarni farqlash imkoniyati oshadi. Shu sababli birinchi sinfda so‘z biror narsani atash bilan cheklangan va chegaralangan bo‘lsa, keyinchalik u o‘rganilayotgan obektning umumiy ma’nosini anglata boshlaydi.

Idrokning takomillashuvi o‘qituvchining bevosita rahbarligida amalga oshadi: u o‘quvchilarga perseptiv faoliyatni omilkorlik bilan tashkil etishni, obektlarning muhim va nomuhim belgilarini ajratish, diqqatni to‘plash va taqsimlash, o‘quv materiallarini rejali va tartibli tahlil qilishni o‘rgatadi. Buning uchun o‘quvchilarni sayrga olib chiqadi, ko‘rsatmali qurollardan foydalanadi, jismoniy va aqliy mehnat jarayonlarini taqqoslash, kuzatish malakalarini shakllantiradi. Idrokni rivojlantiradigan muhim vositalarning biri - o‘quvchilarda narsa va hodisalarning o‘xshash va farqli alomatlarini ajratish uquvini tarkib toptirishdir.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining perseptiv faoliyatida fazo, vaqt va harakatni idrok qilishning o‘ziga xos xususiyatlari mavjud. Chunki o‘quvchilarda hayot tajribasining yetishmasligi, bilim saviyasining qashshoqligi, tasavvur obrazlarining zaifligi tufayli idrokning mazkur shakllari juda cheklangan bo‘ladi. Ular kundalik turmushda qo‘llaniladigan oddiy fazoviy tushunchalar bilan cheklaganligi sababli ilmiy -fazoviy atamalarni, masalan, tog‘larning balandligi, fazo bilan yer o‘rtasidagi masofa, dengiz va ko‘llarning hajmi va boshqalarni idrok etishda qiynaladilar. Katta fazoviy tushunchalarni anglamaslik ularda “yulduzlarning oralig‘i necha kilometr”, osmonga sharda uchib borsa bo‘ladimi, samolyotda-chi? kabi savolar hosil qiladi.O‘quvchilarda vaqtni idrok qilish ham tor ma’nodagi tushunchalardan iborat bo‘ladi va ular “asr”, “eramizdan avvalgi davr” kabi atamalarning nimaligini tushunmaydilar.

Harakat deganda, ko‘pincha jismoniy, mexanik harakatlarni nazarda tutadi, lekin uning biologik, ijtimoiy, kimyoviy jihatdan muayayn bilimga ega bo‘lishi to‘g‘risida gap ham bo‘lishi mumkin emas.O‘quvchi, hatto samolyot, qush, raketa va o‘qning tezligini ham noto‘g‘ri idrok qiladi. Masalan, u tabiatshunoslik fanida qirilib bitgan bahaybat kaltakesaklar haqida ma’lumotlarni eshitgan bo‘lsa, uyga kelib buvisidan uni ko‘rgan yoki ko‘rmaganligini so‘raydi. Ta’lim jarayonida va katta yoshdagi odamlarning yordami bilan turmush tajribasining ortishi tufayli o‘quvchilarda fazo, vaqt va harakatni idrok qilish ko‘lami kengayadi, ular vujudga kelgan savollarga javob topa boradilar. Ularning nazariy bilimlari amalda sinab ko‘rish orqali ham boyib boradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida diqqatni irodaviy zo‘r berish bilan boshqarish va favqulodda vaziyatga moslashish imkoniyati yaxshi bo‘lmaydi, ya’ni kutilmagan holatlarda nisbatan ko‘nikish, moslashish uquvi juda zaifdir. Buning asosiy sababi- ularda ixtiyoriy diqqatning kuchsizligi va beqarorligidir. Shu bilan birga, kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning ixtiyoriy, ongli diqqati o‘qish sababi bilan uzviy bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Ular uzoqni ko‘zlagan va muayyan maqsad bilan bog‘liq sabab bo‘lib, agar yuqori sinf o‘quvchilarining bilim olish sababi anglashilgan sabab turiga kirsa, boshlang‘ich sinf bolalariniki esa voqelikka va reallikka bog‘liq sabab turkumiga kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1.Samarova SH.R, Avlaev O.U, Mirzayeva S.R. “Ta’lim klasteri muhtida bolalar bilish jarayonlarini ART orqali rivojlantirish”. 66-68 betlar.

2. Avlaev O.U, Samarova SH.R, Mirzayeva S.R. “Psixologiya nazariyasi va tarixi”. 190-95 betlar.

3. Avlaev O.U, Samarova SH.R, Mirzayeva S.R. “Umumiy psixologiya” 128-134betlar.

4.E.G’oziyev. **“**Umumiy psixologiya**”** 40-45 betlar.

5. M.J.Davletshin “Umumiy psixologiya” 238-bet.

TEMURIYLAR DAVRIDA DAVLAT BOSHQARUVI VA DINIY UNVONLAR XUSUSIDA

Irgashov Xusniddin Nuridin o‘g‘li,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Gumanitar fanlar fakulteti,
tarix yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar – t.f.f.d.(PhD) dots., **O.M.Normatov**

Bizning tariximizda Amir Temurdek ulug‘ siymo bor ekan, uning qoldirgan merosi, pandu o‘gitlari bugungi hayotimizga hamohang ekan, oldimizda turgan bugungi muoammolarni yechishda bizga qo‘l kelayotgan ekan, bizning bu merosni o‘rganmasdan, ta’riflamasdan, targ‘ibot qilmasdan haqqimiz yo‘q [1]. Amir Temur shaxsini idrok etish – tarixni idrok etish demakdir. Amir Temurni anglash – o‘zligimizni anglash demakdir. Amir Temurni ulug‘lash – tarix qa’riga chuqur ildiz otgan tomirlarimizga, madaniyatimizga, qudratimizga asoslanib, buyuk kelajagimizni, ishonchimizni mustahkamlash demakdir. Bu haqda gapirganda, Amir Temurning davlatchilik va diplomatiya, harbiy mahorat, bunyodkorlik salohiyati, ilmu fan, san’at va me’morchilikka oid qarashlari, hayotning ma’no-mazmuni, insonni ulug‘laydigan ezgu ishlar haqida bildirgan fikrlari, dinu diyonat va adolatni joyiga qo‘yish, saltanat ishlarini kengash va tadbir asosida amalga oshirish, har bir masalada o’zoqni ko‘zlab, el manfaatini o‘ylab ish tutish bilan bog‘liq ibratli fazilatlarini alohida ta’kidlash o‘rinlidir. Aynan mana shunday masalalar Sohibqiron tafakkurining mahsuli bo‘lgan “Temur tuzuklari” asarida har tomonlama aniq, ishonarli va ta’sirchan tarzda yoritilgan. Amir Temur saltanati boshqaruvining o‘ziga xos xususiyatlariga baho berishdan avval XIV asr o‘rtalarida Movarounnahrdagi ijtimoiy-siyosiy ahvol haqida to‘xtalib o‘tish joiz. Mazkur davrda mintaqa murakkab vaziyatda qolgan bo‘lib, buning bir necha sabablari bor edi. Birinchidan, mamlakatda bir yarim asr avval bostirib kelgan mo‘g‘ullar zulmi davom etayotgan bo‘lsa, ikkinchidan, mahalliy hukmdorlarning o‘zboshimchaligi va boshboshdoqliklari xalqning ahvolini og‘irlashtirayotgan edi. Boz ustiga, xalq ham ajnabiy, ham mahalliy hukmdorlarga keragidan ortiq soliqlar to‘lashi oqibatida kundan-kunga iqtisodiy tanglik kuchayib borar edi [2].

Bu davrda Movarounnahrda murakkab vaziyat hukmron bo‘lishiga qaramay, yagona davlat tuzishga ham imkoniyat mavjud edi. Sababi, mo‘g‘ullar ichki nizo va urushlar oqibatida zaiflashib qolgandi. Qolaversa, mayda hokimlar ham o‘zaro birbirlari bilan kurashar, xalq, uning yuqori va pastki qatlamlari esa mamlakatning yagona davlatga birlashishidan manfaatdor edi. Yuqorida keltirilgan omillar mustaqillikni davr talabiga aylantirib qo‘ygan edi. Sarbadorlar bu ehtiyojni amalga oshirishga — mamlakatni mo‘g‘ullar va o‘zboshicha mahalliy ma’murlardan tozalashga intilib XIV asrning 60-yillarida ozodlik harakatini boshlagandilar. Ular Samarqanddan mo‘g‘ul bosqinchilari va mahalliy ma’murlarni haydab, bu shaxarni o‘zlariga qarorgoh qilib olganlar. O‘z davrining talab va ehtiyojlarini yaxshi bilgan Amir Temur XIV asrning 60-yillarida siyosiy maydonga chiqdi, vaziyatdan foydalanib Movarounnahrni yagona davlatga aylantirish chora-tadbirlarini ko‘ra boshladi [3].

Amir Temur davlatni boshqarishda ikki toifa kishilar - forsiy va chig‘atoylarning mavqeyi, bilim va tajribalaridan foydalangan, ayni damda, ularning kuch va imkoniyatlarini cheklashga intilgan. Bu esa barcha sohalar ustidan nazorat o‘rnatishga imkon bergan. Turli boshqaruv an’analaridan yaxlit boshqaruv tizimini yaratgani, hokimiyatni markazlashtirishga intilgani Amir Temur boshqaruvining o‘ziga xos xususiyatlaridan biridir desak adashmagan bo‘lamiz. Shuningdek, Sohibqiron o‘z davlatining mafkuraviy, ma’naviy va axloqiy asosini kuchaytirishda shariat qoidalariga tayangan. X.Mamatov Amir Temur islom mafkurasidan davlat boshqaruvini takomillashtirishda xalq bilan davlatni birlashtiruvchi kuch sifatida foydalanganini alohida ta’kidlab o‘tgan. Mo‘g‘ullar davrida zaiflashib qolgan islomning ta’sirini tiklash va kuchaytirish, o‘z qo‘l ostidagi xalqlarning tinchligi, iqtisodiy barqarorligi, qonuniylik va adolatni ta’minlash uning asosiy g‘oyalaridan edi. Nizomiddin Shomiy Amir Temurga shunday baho beradi: “U bir komil zot bo‘lib, uning lutfu qahri har bir zamon talabiga ko‘ra olam ahliga namoyon bo‘lib turadi. Uning xayrli ishlari, rasm-rusumlari, fe’l-atvori va so‘zlarining ta’siri faqat yillar emas, ko‘p asrlar davomida zamona sahifasida boqiy qoladi, nabirachabiralari, do‘stlari va yaqinlari o‘sha yo‘ldan

yuradilar, uning fe'li harakati va nufuzli hukmlariga erishadilar. Bu davoning shohidi va bu ma'noning nishoni adolatli, eng himmatli ulug' amir Sohibqiron Amir Temur Ko'ragonning vujudi shariflaridir. Uning adolatli siyosati jazog, qahri esa lutfga aralashdir". Demak, Amir Temur saltanatining iqtisodiy. ijtimoiy, g'oyaviy vazifalari o'rtasida muvofiq mavjud bo'lib, bu omillar davlatning kelgusidagi taraqqiyoti uchun zamin yaratgan. Amir Temur davlatining mudofaa tizimi mukammal darajada tashkillashtirilgan, mamlakat butunligi, tinchligi va barqarorligiga rahna soluvchi ichki va tashqi xavflar, ularning paydo bo'lish sabablari o'rganildi va shunga monand mudofaa tizimining vazifalari belgilandi. Bu davrda qo'shin tuzilishi, mutaxassislarni to'g'ri tanlash va ularning ishini samarali tashkillashtirish, jang, mudofaa usullari o'z davri imkoniyatlaridan o'zib ketdi, harbiy soha yuqori darajaga ko'tarildi.

Temuriylar davridagi diniy unvonlarning har biriga alohida to'xtalgan holda tahlil qilmoqchimiz. Chunki ma'lum bir unvon yoki martabadagi, davlat xizmatidagi shaxs bilan xalq orasida ma'lum dinga oid laqab bilan chaqiriluvchi, ma'lum diniy ijtimoiy guruhga oid shaxs o'rtasida farq bor, albatta. Mana shunga asoslangan holda unvonlarni alohida tahlil qilishga qaror qildik.

Shayxulislom- mamlakat va har bir tobe hududlarda islom ahlini nojo'ya xatti-harakatlardan saqlash, nazorat qilish, ularni savob ishlarga undash bo'yicha mas'ul shaxs. Manbalarda shayx, shayxulislomi a'zam, janob shayxulislomi a'zam shaklida ham uchragan.

Sadrlar- asosan sayyidlar jamoasidan chiqqan shaxslar bo'lib, ularning muhim vazifalaridan biri vaqf mulklarini nazorat qilish va suyurg'olni belgilab bergan. Ular ahli islomga boshchilik qilgan. Manbalarida sadri a'zam, sadri qozi shakldagisi ham uchraydi.

Mudarris- madrasalarda diniy masalalar, shariat, tafsir, hadis va fiqh maalalarda dars beruvchi shaxs.

Baxshiy- bu unvon butparastlarning ruhoniylari va kohinlariga berilgan.

Imomlar- arab tilidan ''yetakchi'' deb tarjima qilinadi. Islom hayotda jamoat namozining rahbariga **Imomlar** deyilgan. Masjid imomi, madrasa va honaqoh imomi turlari manbalarda uchradi.

Muazzinlar - jamoat namozlarida azon chaqiruvchi vazifasidagi shaxs shunday atalgan. Masjid muazzini va xonaqoh muazzini turlari manbalarda uchraydi.

Muvojirlar - ziyoratgoh joyda muqim yashab ishlovchi kishilar. Manbalarda Muqaddas haram [Kaba]da Rasuli akram Muhammad[s.a.v] ning qabri hodimlari ham shunday atalgan.

Xatib- xutba o'quvchi kishi. Juma namozlari va diniy marosimlarni o'qigan va o'tqazgan, imom, voiz, va'zxon va notiq hisoblangan. U yoki bu hukmdorning hukmronlik mavqeyi tanilishi, uning nomi xutbaga kiritilishi yoki kiritilmasligini xatib xutba o'qib belgilab bergan [4].

G'assollar – o'lik yuvuvchilar yani murdasho'ylar.

Jorubkashlar - masjid, madrasa, xonaqoh va mozorlarni supuruvchi xizmatkorlar.

Ustod- ustoz muallim diniy rahnamo.

Mavlono taj ash-sharia - ushbu faxriy unvonning aniq keltirilgan izohi topilmadi.

Muhaddislar- hadis yig'uvchilar.

Muftiy- fatvo beruvchi diniy-huquqiy masalalarni izohlash talqin qilish, shariatni tadbiq etish bo'yicha huquqqa ega bo'lgan shaxs. Uning fikr-u qarorlari musulmon jamoasining qo'llanmasi hisoblangan.

Mavoliy- xo'jas, janob, valiyning manodoshi hisoblanadi [5].

Endiki bo'limda xalq orasida yashovchi ijtimoiy guruhga, din-u diyonatda boshqalardan ajralib turadigan shaxslarga xalq tomonidan berilgan, ammo hukumat oldida hech bir vazifa bajarmagan ammo e'tiborga molik diniy laqablarni sanab tahlil qilib o'tamiz[6].

Qori- Qur'on o'quvchilar. "Tuzuklar'' da qurandoz deb, Navoiy asarlarida muqriy degan ko'rinishda uchraydi.

Hoji- Haj ziyoratidan qaytgan dindorlarga nisbatan qo'llanilgan laqab.

Vali/valiy- oddiy xalq aziz-u avliyo deb bilgan, ayrim bashoratlari bilan tanilgan zotlarga shunday atagan.

Hofiz- qorilar manosida ham qo'llangan.

Toib- dindor darveshlarga berilgan faxriy laqab.

Shunday qilib din ulamolari, tasavvuf vakillari Temuriylar davlati va jamiyati diniy-ma'rifiy, ijtimoiy-siyosiy hayotiga faol ishtirok etgan. Ta'lim tizimi, diniy mafkura ishlaridan tashqari davlat boshqaruvi va hatto, tashqi diplomatik munosabatlarda ham katta o'rin tutgan. Hukmdorlar ulardan din ishlaridan tashqari, davlat boshqaruvi masalalarida ham tayanch din ulamolari bo'lgan. Shamsiddin Kulol — shayx. Sharafuddin Ali Yazdiy "Zafarnoma" asarida bergan ma'lumotiga ko'ra, Amir Tarag'oyning piri. "U qadrli shayx Shamsuddin Kulolga sidqidildan ixlos qilardi va uning muborak kabriga (ziyorat uchun) tez-tez borib turardi", deb yozadi Ali Yazdiy. Shamsiddin Kulol tasavvufda suhravardiylik tariqatiga mansub bo'lgan. Ayni paytda u xojagon tariqatiga qam hurmat bilan qaragan. Sohibqiron Amir Temurning ham unga nisbatan ixlosi juda kuchli bo'lgan, saltanatni boshqargan chog'larida xam Shamsiddin Kulol qabrini ziyorat qilib turgan.

Xulosa qilib aytganda, Amir Temur davlatining madaniy siyosati biz uchun alohida ahamiyatga ega. Sohibqironning tavalludiga bag'ishlab e'lon qilingan davlat hujjatlarida Amir Temur, fan va madaniyat taraqqiyoti – jamiyatning ma'naviy asosi ekanligini anglab, mamlakatda madrasalar, maktablar barpo ettirdi, ilm-fan sohiblariga nafaqalar tayinladi, qulay maishiy-turmush sharoitlarni yaratib berdi. Sharq dunyosining qaysi shahriga borsa, u yerlik olimu-fozillar bilan suhbat qilib, bahslashib, ularni Samarqandga taklif etadi. Shuning uchun ham Amir Temur hukmronligi davrida Samarqand firdavsmonand Mavlono Abdumaliq Sayyid Sharif Jurjoniy, xoja Muhammad Zohid Buxoriy, Mavlono Ahmad, Abdulqodir Marog'iy, Nizomiddin Shomiy, Hofizi Abru, Ibn Arabshoh, Ibn Xoldun kabi o'nlab quvvai hofizali aql-zakovat sohiblari qo'nim topib, ijod qilganlar. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov asarlarida faxr bilan bayon qilinganidek "tarix, tibbiyot, matematika, astronomiya, me'morchilik sohalarida yuksak salohiyatga ega Amir Temur uchun bu tabiiy hol edi, albatta.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Islom Karimov.,- "Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch"., Toshkent.: "Ma'naviyat". 2008. 47-bet.
2. O'ljaeva Sh. "Amir Temur davlat boshqaruvi"., Toshkent.: "Akademnashr"., 2017., - 17-b.
3. Mamatov X.T. "Temur tuzuklari"da davlat va huquq masalasi": Yu.f. n. diss. - Toshkent: IIV akademiyasi, 2002. – 156-b.
4. O'ljaeva Sh. "Amir Temur davlat boshqaruvi"., Toshkent.: "Akademnashr"., 2017., - 97-b.
5. Keren JL, Saidov A. "Amir Temur va Fransiya"., - Toshkent.: "Adolat"., 1996. – 78-b.
6. O'ljaeva Sh. "Amir Temur davlat boshqaruvi"., Toshkent.: "Akademnashr"., 2017., 102-b.

TURKISTON ASSRDA OLIY TA'LIM

Mohinura Misaboyeva,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti "Gumanitar fanlar" fakulteti
1-bosqich magistranti

Ilmiy rahbar – t.f.f.d.(PhD) dots., **O.M.Normatov**

XX asr boshlarida jadid ma'rifatparrvarlarimining sa'y-harakatlari bilan aholi orasida milliy ozodlik tuyg'usi keng yoyila boshladi. Jadidlar ushbu maqsad yo'lida ta'limdan ustalik bilan foydalana boshladilar. Va bu o'z natijasini bera boshladi. Bu holat o'lkada Rossiya imperiyasining hukmronligiga rahna solishi mumkin edi.

Ushbu va'ziyatda rus mustamlakachilari inglizlardan o'rnak olgan holda, o'lkada rus universiteti ochishga qaror qilishdi. Tayyorgarlik ishlari ham jamoatchilik, ham muzofot ma'muriyati tomonidan olib borildi. Toshkentda universitet ochish uchun smeta va boshqa zarur hujjatlar 1914 yilga kelib tayyor holatga keltirildi. Biroq, Birinchi jahon urushining boshlanishi bu rejani amalga oshirishni ortga surdi.

Imperiya qulagach, hokimiyatga kelgan bolsheviklar ushbu masalaga yana qaytishdi. 1917-yil 15-22-noyabrda Toshkentda bo'lib o'tgan Turkiston Sovetlarining III o'lka qurultoyi bu yerda oliy o'quv yurti ochish to'g'risida qaror qabul qildi. 1918-yil 9-martda Turkiston o'lkasi Xalq Komissarlari Soveti Xalq ta'limi komissarligiga bo'ysungan holda xalq universiteti tashkil etish to'g'risida qaror qabul qildi.

Universitet harbiy maktab binosi va buyuk knyaz N.K. Romanov saroyida joylashtirilishi belgilandi. Bolsheviklar hukmronligini mustahkamlash uchun mablag'larni ayamas edi.Tashkiliy xarajatlar uchun 2 million rubl ajratildi. Bu qaror Turkiston Xalq Komissarlari Sovetining 1918-yil 16-martdagi buyrug'i bilan e'lon qilingan edi.

1918-yil 11-martda Turkiston universiteti kengashi tuzilib, 1918-yil 5-apreldagi yig'ilishda uning rahbarlari saylandi. Universitet direktori Rossiya xalq ta'limining ko'zga ko'ringan arbobi A.V.Popov saylandi. U dastlab, Petrograd gimnaziyalaridan birida o'qituvchi, Oliy xotin-qizlar kurslarida xususiy o'qituvchi bo'lib ishlagan.

Shundan so'ng universitetda o'qish istagida bo'lganlarni ro'yxatga olish boshlandi. O'qituvchilar jamoasi shakllantirilib, 1918-yil 21-aprelda Turkiston xalq universitetining tantanali ochilish marosimi bo'lib o'tdi. Bu yerda dastlab tahsil olayotgan talabalar soni 1200 nafar edi.

U universitet tipidagi ikkala yo'nalishdagi fakultetlarni o'z ichiga oldi: 1. Oliy ta'lim turidagi tabiiy-matematik, qishloq xo'jaligi, texnik, ijtimoiy-iqtisodiy va adabiy-falsafiy (1918 yil kuzida tarixiy-filologik nomi o'zgartirildi) fakuletlar, hamda, turli kurslar: elektromontyorlar, o'rmon xo'jaligi texniklari, yer-suv instruktorlari. qo'mitalari, avtomobilsozlik, temir yo'l, chizmachilik, kooperativ, pedagogika, chet tillari, maktabgacha ta'lim, kesish va tikuvchilik, poyabzal tikish va boshqalar. Har kimga, ta'lim darajasidan qat'iy nazar, universitetda kurslarga ruxsat berildi.

Turkiston xalq universitetining beshta fakultetida 1918/19 o'quv yilida jami 60 ta professor-o'qituvchi ishlagan, 500 ga yaqin talaba tahsil olgan. Darslar rus tilida olib borilgani sababli, universitetga tahsil olgan talabalarning aksariyati (agar mutloq ko'pchiligi bo'lmasa) ruslar yoki rusiyzabonlar edi. Mahalliy musulmon millat vakillari rus tilini bilmaganligi sababli bu universitetdan bahramand bo'la olmadilar. Universietda tahsil olish uchun rus tilini bilish "hayotiy zaruriyat" edi.

Sovet hukumati ularning manfaati va xohish-istagini e'tiborga olmadi.

Shu sababli, Munavvarqori Abdurashidxonov tashabbusi bilan 1918 yil 12 mayda Turkiston xalq universiteti tarkibida mustaqil faoliyat yurituvchi tashkilot sifatida Musulmon xalq dorilfununi tashkil etilgan. Samarqand, Farg'ona, Andijon, Ashxobod va boshqa shaharlarda universitet shu'ba (filial)lari ochilgan. Musulmon xalq dorilfununining mavqe'yi borgan sari oshib borib, bolsheviklar hukmronligiga "rahna sola boshladi". Shu tufayli, 1918 yil kuzda Musulmon xalq dorulfununi 2-darajali tashkilot sifatida tugatilgan.

Turkiston xalq universitetini to'la ma'nodagi oliy o'quv yurti deb bo'lmasdi. 1919 yil dekabrda u haqiqiy davlat universiteti maqomini oldi va Turkiston davlat universiteti deb nomlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

O'zbekistonning yangi tarixi. Ikkinchi kitob. O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. Toshkent. Sharq – 2000. B.- 67 [1]

M. Misaboyeva. Turkiston o'lkasida bolsheviklar hokimiyatining o'rnatilishi. O'zR FA O'zbekiston tarixi davlat muzeyida 2023-yil 18-maydagi «Moddiy-ma'naviy meros va umumbashariy qadriyatlar» mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferentsiyasi materiallari to'plami. 15-kitob. Bet – 272[2]

O'ZBEKISTONNING IJTIMOIY-SIYOSIY RIVOJLANISH STRATEGIYASI

Mohinura Misaboyeva,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti "Gumanitar fanlar" fakulteti
1-bosqich magistranti

Ilmiy rahbar – t.f.f.d.(PhD) dots. v.b., **Sh.B.Jumaeva**

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikning dastlabki yillaridanoq aholini ijtimoiy himoya qilishni ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilab oldi. Bu esa olib borilayotgan islohotlarning avvalo inson manfaatlariga xizmat qilishining yorqin dalili ekanligini isbotlaydi. Dunyo e'tirof etgan bozor

iqtisodiyotiga o‘tishning besh tamoyilning aynan biri ham kuchli ijtimoiy himoyaga yo‘naltirilgan. Shu maqsadda har yili ijtimoiy himoya tizimiga ajratiladigan saramoyalarning ko‘lami ortib bormoqda. Masalan, 2006-yilda byudjet mablag‘larining 51,9%, 2008-yil Ijtimoiy himoya yili Davlat dasturi doirasida aholining ijtimoiy himoyasiga 484 mlrd, so‘mdan ortiq (53,8%), “Yoshlar yili”da 1,5 trln. so‘mdan ortiq (54,6%), mablag‘ ajratildi. 2016-yil – Sog‘lom ona va bola yilida mamlakatimiz tibbiyot muassasalarini zamonaviy diagnostika va davolash uskunalari bilan jihozlash uchun 80 million dollar qiymatidagi kredit va grant mablag‘lari yo‘naltirildi, farzand ko‘rish yoshidagi ayollar va bolalar tibbiy ko‘rikdan o‘tkazilib, sog‘lomlashtirildi.

Yuqoridagi raqamlardan ko‘rinib turganidek aholining ijtimoiy himoyasiga yo‘naltirilgan mablag‘larning miqdori yildan-yilga ortib bormoqda va bu boshqa sohalarga nisbatan ham ko‘pni tashkil qiladi.

Aholining kam ta’minlangan qatlamlarining davlat tomonidan moddiy ta’minlash doimiy ravishda takomillashtirilib borildi. 1997-yil sentabr oyidan boshlab, har yili 1-sinf o‘quvchilariga bepul o‘quv anjomlari, darsliklarni berish joriy etildi kam ta’minlangan oilalarning boshlangich sinflarda o’qiydigan bolalariga bepul qishki issiq kiyimlar berish yo’lga qo’yildi. Kam ta’minlangan oilalarga 1998-yilda to’langan nafaqalarning umumiy miqdori 3 mlrd. so‘mni tashkil qildi, 16 yoshgacha bo‘lgan farzandli oilalarga to‘langan nafaqalar - 15,6 mlrd. so‘mni tashkil qildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 18-yanvardagi “Uy-joylar qurishni rivojlantirish bo‘yicha maqsadli Dasturlarini samarali amalga oshirish to‘g‘risida”gi PQ-3480-sonli qaroriga asosan 2018-yil Dasturiga 22145 ta yangilangan namunaviy loyihalar bo‘yicha arzon uy-joylar qurilishi belgilangan. 2019-yillarda nogironligi bo‘lgan, kam ta’minlangan xotin-qizlarga jami 3 mingta uy berilishi rejalashtirilgan, shundan 1 ming 640 tasi sentabr oyigacha berilishi mo‘ljallangan bo‘lib, shu kungacha jami 1 ming 691 nafar uy-joyga muhtoj, nogironligi bo‘lgan xotin-qizlarga uy-joy ajratildi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 12-apreldagi “Og‘ir ijtimoiy vaziyatga tushib qolgan xotin-qizlarni, nogironligi bo‘lgan, kam ta’minlangan farzandlarini to‘liqsiz oilada tarbiyalayotgan va uy joy sharoitini yaxshilashga muhtoj onalarga arzon uylarni berish to‘g‘risida”gi 285-son qaroriga muvofiq, Xotin-qizlar qo‘mitasi qoshidagi Xotin-qizlarni va oilani qo‘llab quvvatlash jamoat fondi orqali 2020-yilning 1-yanvar holatiga 1207 nafar uy-joyga muhtoj, og‘ir turmush sharoitidagi va nogironligi bo‘lgan xotin-qizlar uchun jami 47,7 mlrd. so‘mlik boshlang‘ich to‘lov miqdori to‘lab berildi. Umumiy qilib olganda, O‘zbekiston Respublikasida ijtimoiy yordam va ijtimoiy xizmat ko‘rsatishning kompleks tizimi yaratildi.

2017-yilda O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy sur’ati tubdan o‘zgardi. Harakatlar strategiyasiga muvofiq, iqtisodiy rivojlanish, avvalo, aholining hayot darajasi va sifatini oshirishga qaratilgan mutlaqo yangi bosqichga o‘tdi. Amalga oshirilgan barcha islohotlar - Inson manfaatlari va farovonligi hamma narsadan ustun degan tamoyilga asoslandi. Bu borada, eng avvalo, mamlakatimizda makroiqtisodiy barqarorlikni yanada mustahkamlash, qat’iy pul-kredit siyosatini yuritish, milliy valyuta va ichki bozordagi narxlar barqarorligini ta’minlash, soliq-budjet islohotlarini olib borishga asosiy e’tibor qaratildi. Valyuta bozorini liberallashtirish bo‘yicha aniq maqsadga yo‘naltirilgan kompleks chora-tadbirlar amalga oshirildi va 2017-yil 5-sentabrdan milliy valyutamiz – so‘mning erkin ayirboshlanishi ta’minlandi. Xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning o‘z valyuta resurslarini erkin tasarruf etishlari yo‘lidagi barcha sun’iy to‘siqlar bartaraf etildi va ular tomonidan valyuta tushumlarini sotish majburiyatlari bekor qilindi. Yuridik shaxslar uchun mahsulotlarni import qilishda chet el valyutasini erkin xarid qilish va chet el investorlarining foydani erkin olib chiqish imkoniyati yaratildi. Fuqarolarga chet elda ta’lim olish yoki davolanish, turizm, biznes va boshqa maqsadlar uchun valyuta mablag‘larini hech qanday to‘siqlarsiz qonuniy sotib olishi va sotish imkoniyati yaratildi. Mazkur islohotlar dunyoning yetakchi moliya institutlari, shu jumladan, Xalqaro valyuta fondi, Jahon banki va Osiyo tarraqiyot banki tomonidan e’tirof etildi. Inflyatsiya darajasi hamda ichki bozorda iste’mol tovarlar narxlarining barqarorligini nazorat qilish kuchaytirildi. Ushbu maqsadda, resurs bazasi 100 million dollarga teng ichki iste’mol bozorida narx-navoni barqarorlashtirish jamg‘armasi tashkil etildi. Hayot uchun zarur bo‘lgan dori-darmonlarni sotib olish uchun qo‘shimcha 70 million dollar ajratildi. Tashqi savdoni liberallashtirish va samarador bozor iqtisodiyotini yaratish maqsadida bojxona to‘lovlari stavkalari ikki baravar pasaytirildi. Ichki bozor uchun

zarur bo‘lgan 8 ming turdan ziyod import tovarlari uchun bojxona to‘lovlari keskin pasaytirildi, jumladan, import boji bo‘yicha 3 550 ta va aksiz solig‘i bo‘yicha 1 122 ta mahsulotlarga nisbatan nol darajali stavkalar belgilandi. Xalqaro andozalarga mos ravishda, hukumat, barcha vazirlik va idoralar hamda Markaziy bank tomonidan makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar, davlat budjeti ijrosi, pul muomalasi va oltin-valyuta zaxiralari holati to‘g‘risidagi barcha statistik va tahliliy ma’lumotlarni doimiy ravishda ochiq chop etib borilishi yo‘lga qo‘yildi.

Iqtisodiyotni isloh qilishning yana bir o‘ziga xos ustuvor yo‘nalishi, bu davlatning iqtisodiyotdagi ishtirokini qisqartirish, iqtisodiyotda xususiy sektorning o‘rni va ahamiyatini oshirishdir. Bunda, eng avvalo, xususiylashtirilgan korxonalar bilan ishlash, ularning faoliyati samaradorligini oshirish, shuningdek, davlat mulkini boshqarish uslublari tamoman o‘zgartirilib, quyidagi ijobiy natijalarga erishildi: birinchidan, korxonalarni xususiylashtirishdan keyingi qo‘llab-quvvatlashning yangi amaliyoti joriy etildi, ishlamayotgan korxonalar faoliyatini qayta tiklash bo‘yicha investitsiya loyihalarini ishlab chiqishda davlat tomonidan ko‘maklashish yo‘lga qo‘yildi. Tadbirkorlik sub’ektlariga faoliyat yuritmayotgan va to‘liq quvvat bilan ishlamayotgan korxonalar maydonlarida yangi ishlab chiqarish quvvatlarini tashkil etish imkoniyati berildi. Bu esa, yuqori qiymatdagi investitsiyalarni o‘zlashtirish va minglab ish o‘rinlarini tashkil etish imkoniyatini berdi. Ushbu loyihalarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash uchun Xususiylashtirilgan korxonalarga ko‘maklashish maxsus jamg‘armasi tashkil etildi va ushbu jamg‘arma tomonidan tegishli kredit liniyalari ochildi.

Energetika, neft-gaz, geologiya, transport, yo‘l qurilishi, qishloq va suv xo‘jaligi, ichimlik suvi va issiqlik ta’minoti hamda boshqa qator tarmoqlarda chuqur tarkibiy islohotlar boshlandi. Sanoatning 12 ta yetakchi tarmog‘ida modernizatsiyalash va raqobatdoshlikni kuchaytirish dasturlari jadal amalga oshirilmoqda. Natijada o‘tgan yili iqtisodiy o‘sish 5,6 foizni tashkil etdi. Sanoat mahsuloti ishlab chiqarish hajmi 6,6 foizga, eksport 28 foizga ko‘paydi. Oltin-valyuta zaxiralarimiz 2019-yil davomida 2,2 milliard dollarga ortib, 28,6 milliard dollarga yetdi.

Erkin iqtisodiy zonalar, texnoparklar, kichik sanoat hududlarining tashkil qilinishi to‘g‘ridan-to‘g‘ri chet el investitsiyalarini jalb qilish, yangi yuqori texnologik ishlab chiqarishni tashkil qilish, hududlarning tabiiy-iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanishning asosiy omili bo‘ldi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev joylarda ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning borishi, xalqimizning hayot darajasi va sifatini yanada oshirishga qaratilgan bunyodkorlik va obodonlashtirish ishlari bilan yaqindan tanishish, hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo‘yicha aniq maqsadga yo‘naltirilgan dasturlarni qabul qilish maqsadida 2017-yilning o‘tgan davri mobaynida respublikaning barcha mintaqalariga, ayrimlariga esa takror tashrif buyurdilar. Har bir tashrif natijasi bo‘yicha har bir hududni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar tasdiqlandi.

Iqtisodiyotni tarkibiy o‘zgartirish mamlakat eksport hajmini baoqarorligini oshirish va uning tarkibida ijobiy o‘zgarishlarga erishish muhim omilga aylanib, eksport tarkibida raqobatbardosh tayyor mahsulotlar ulushi barqaror sur’atlar bilan o‘sib bormoqda. 2017-2021-yillarga mo‘ljallangan Harakatlar strategiyasini amalga oshirish bo‘yicha dasturda - Sanoatni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish, investitsiya loyihalarini amalga oshirishga yangicha yondashuv chora tadbirlari belgilab berilgan. Birinchidan, hamkor mamlakatlar va xalqaro moliya institutlari bilan munosabatlardagi yondashuv o‘zgartirildi. Oliy darajadagi tashriflar chog‘ida, Xitoy Xalq Respublikasi, Rossiya, AQSH, Koreya, Turkiya, Qozog‘iston va Qirg‘iziston bilan savdo-iqtisodiy va investitsiyaviy aloqalarni rivojlantirish bo‘yicha ikki tomonlama davlatlararo shartnomalar imzolandi. Yevropa tiklanish va tarraqqiyot banki bilan to‘laqonli munosabatlar tiklandi, bank tomonidan kichik biznes va xususiy tadbirkorlikka 190 million AQSH dollari miqdorida kredit liniyasi ajratildi. Turli yo‘nalishlarda 20 dan ortiq loyihalar ishlab chiqildi. Yevropa investitsiya banki, Fransiya rivojlanish agentligi bilan hamkorlik o‘rnatildi. O‘zbekiston yangi tuzilgan Osiyo infratuzilmaviy investitsiyalar bankining teng huquqli a’zosiga aylandi. Ikkinchidan, tashqi savdo faoliyatidagi barcha sun’iy to‘siqlar olib tashlandi. Xususan, oldindan to‘lovlarsiz va kafolat majburiyatlarisiz eksport qilish tartibi joriy etildi. Ortiqcha va eskirgan ruxsat beruvchi talablar bekor qilindi. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini eksport qilish mexanizmlari soddalashtirildi. Amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasida eksport hajmi 11,3 milliard AQSH dollarini tashkil etdi va oldingi yil shu davr ko‘rsatkichiga nisbatan 126 foizga oshdi. Tashqi savdo saldosi 519,5 million dollarni tashkil etdi. MDH

davlatlari ichida mahsulot eksport qilinadigan eng yirik davlatlar qatoriga Rossiya, Qozog‘iston, Qirg‘iziston va Tojikiston hamda uzoq xorijiy mamlakatlar – Xitoy, Turkiya, Afg‘oniston, Eron, Koreya Respublikasi va Fransiya davlatlarini kiritish mumkin. Barcha qayd etib o‘tilgan mamlakatlar bo‘yicha eksportning o‘sish dinamikasiga erishildi.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017.

2.Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси (2017 йил 22 декабрь). – Т: Ўзбекистон, 2018.

3.Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси (2018 йил 29 декабрь). –Т: Ўзбекистон, 2019.

XX ASR BOSHLARIDA TURKISTON MATBUOTI SAHIFALARIDA XOTIN-QIZLAR MASALASI

Usmonaliyeva Madina Komiljon qizi,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Gumanitar fanlar” fakulteti
1-bosqich magistranti
Ilmiy rahbar – t.f.f.d.(PhD) dots., **O.M.Normatov**

XIX asr oxiri XX asr boshlarida Turkiston o`lkasining, nafaqat Turkiston balki butun Musulmon Sharqining hal etishi kerak bo`lgan eng muhim masalalardan biri – bu ayollarning jamiyatdagi o`rni, ularni o`qitib, savodli qilish, ular orqali jamiyatga ziyo urug`ini sochish masalasi edi. Bu masala o`sha davrdagi ko`plab milliy nashrlarda o`rin egallagan.

Turkiston ma`rifatparvarlari milliy matbuot sahifalarida ayollar va ularning savodli bo`lishi masalasini ko‘targan qator maqolalar e`lon qilishgan. Turkiston jadidlari ayol ta`lim olishi haqida fikr yuritar ekanlar, ular asosan, zamonaviy ilm emas ko`proq shariatga murojaat qilishni lozim ko`rishgan. Jadidlar faoliyatiga qarshi bo`lgan konservativ kuchlar – qadimchilar esa ularning bu harakatlariga doimo qarshi bo`lishgan. Ular jadidlarning barcha qarashlariga qarshi bo`lishgan. Ayollar masalasida ham o`zlarining mavqelarini ko`rsatishga harakat qilishgan. Bu masalada “Turkiston viloyatining gazeti”dan foydalanishgan. Gazetada noma’lum muallifning e’lon qilingan bir maqolasida ayolning erkak bilan teng huquqli bo‘lishi kerakligiga raddiya beriladi. Muallif maqolada ayol qozi masalasini ko‘taradi va shariat qonunlari hamda “Hidoya” kitobidan iqtiboslar keltirib, ayol kishi qozi bo‘lishi mumkin emas, degan xulosa beradi.[1] Bu maqola nashridan yana bir oz vaqtdan so‘ng gazetada “Bir musulmon” imzosi bilan salmoqli bir maqola chop qildi. Bu maqola muallifi ham shariat qonunlariga muvofiq ayol erkak bilan teng huquqli bo‘lmasligini isbotlashga harakat qiladi.[2] Turkiston o`lkasining rasmiy gazetasidagi bunday maqolalar ma`rifatparvarlar bilan qadimchilar o`rtasidagi kurashni olovlantirib turgan. Bularning barchasi sovet hokimiyatining o`lka xalqlarini shariat qo`rquvi asosida ushlashga harakat qilganining isbotidir.

Bilamizki, istiqbol egalari bo`lgan yosh avlod tarbiyasi asosan onalarga bog`liq. Shuning uchun ham bugungi kunda yurtimizda ayollarning ta`lim olishlariga keng imkoniyatlar yaratilib berilmoqda. Bu masala Turkiston jadidlarining ham doimiy e`tibor markazida bo`lgan. XX asrda Turkistonda tashkil etilgan qator milliy nashrlarda ham shu masalani hal etishga e`tibor qaratildi. Ushbu nashrlarda chop etilgan maqolalardan xabardor bo`lgan ayollar o`z orzu-istaklarini yozib, gazetalarda chop ettiradilar. Masalan, “Sadoi Turkiston” gazetasida “Poshshoxonum” imzosida: “Ey musulmon qardoshlarim! Shuncha vaqt ilm va maorufdan mahrum jaholat zindonida yotganimiz yetadi. Bitsun jaholat va g`aflat, bitsun oramizdagi rasm va odat”[3], - degan da`vat e`lon qilinadi.

Gazetasi millatning taraqqiyotga erishishiga to’siq bo’layotgan turli bid’atlar va o`rinsiz isrofgarchiliklarga xotin-qizlarimizning o’quvsizligini sabab qilib ko`rsatib: “Bir millatning har jihatdan taraqqiy qilmog’i va madaniylashmog’i xotun - qizlarining ilmi, axloqi va fikri jihatlaridan taraqqiy va

madaniylashmog'iga muvofiqdur", deya yozadi. "Oramizda bo'lg'on ko'p isrof va bid'atlarg'a va ko'p boylarimizning bankurot bo'lub qarzdor va abgor bo'lmoqlariga shul xotin - qizlarimizning jaholat va odatlari va to'y masalalarida erlarining o'z hollarini qo'ymasdan turli isroflarga majbur etganliklari sabab bo'lmakdadur[4]",- deb yozadi. XX asr boshlarida chop etilgan ushbu maqola nafaqat o`sha davr uchun, balki bugungi kunimiz uchun ham o`ta dolzarb masala hisoblanadi. Chunki bugun ham yurtimizda mana shunday o`rinsiz isrofgarchilik va dabdababozliklar afsuski ko`plab uchrab turmoqda. Toshkandlik bir muallimaning imzosi bilan chiqqan "Turkiston musulmonlari tarafidan bir sado" maqolasida esa mana shunday dabdababozliklarni tugatish kerak ekanligi ta`kidlanadi:"Bitsun bunday ahamiyatsiz ziynat asboblari!… Endi bizni o'qiturg'a g'ayrat qilingiz, g'ayrat!!!" [5]- degan chaqiriq bilan muallima millatga xotin-qizlarni o`qitish kerakligi da`vosi bilan chiqadi.

Bundan tashqari gazetada otalarnining qizlariga qo`sha-qo`sha ziynat, tilla taqinchoqlar olib berishdan ko`ra, ularni o`qitib, ilmli qilishga chorlaydi. Sora Muzaffariyaning "Ayb o'zimizda" nomli maqolasida: "Bizda iste'dod ham bor, qobiliyat ham bor. Ong va fikr ham bor. Bir uy ichigina emas, ba'zi erlar ham o'rniga keltira olmaydigan mamlakatlar idora qiladurg'on quvvat ham bor"[6]- deya xotin-qizlarning katta-katta qobiliyatlar egasi ekanligini ta`kidlaydi.

Tadqiqotchi Nodira Mustafoyeva o`zining "Ayol yuksalturur bashariyatni" sarlavhasi ostidagi maqolasida o`sha davrda "Sadoi Turkiston" sahifalarida Layloxonim, Nozimaxonim kabi shoiralar she`rlarining chop etilishini gazeta ayollarga katta umid bilan qaraganidan dalolat ekanligini yozadi. Turkistonning so`z yuritilayotgan davrdagi faol bo`lgan mualliflaridan biri Rauf Muzaffarzoda "Yangi yildan eski tilaklar"[8]nomli maqolasida xotin-qizlarni dunyoviy bilimlardan xabardor bo`lish orqali hayotning ilg`orlari safida bo`lishga chaqiradi. Gazeta sahifalarida bunday maqolalarning tez-tez chop etilishi ko`plab xotin-qizlarni ilhomlantiradi va ular tahririyatga ko`plab maktublar yozishadi. Hatto Toshkentning Sebzor dahasi, Taxtapul mahallasida istiqomat qilaytgan 15 nafar qizning ilm darajasini aniqlash uchun imtihon joriy qilinadi. Bu haqda gazeta xursandchilik bilan: "Bu qizlar imtihoni butun Turkiston musulmonlarining ilm maoruf yo'liga birinchi urinishlari bo'lib, mundan so'ngra maktablarimizning adadlarini ko'paytirmog'ini janob haqdan so'rab qolurmiz[9] ", - deb yozadi. Bularning barchasi gazetaning ayollar va ularning ilmli bo`lishlari yo`lida tinmay harakat qilganligini ko`rsatadi.

Jumladan, gazetasining "Xotun qizlarimizga bir nazar"sarlavhali maqolasida: "Yosh bolalarimizning ibtidoiy tarbiyalari onalar qo'linda o'ldig'indan onalar bo'ladurg'on qizlarimizni o'qitmoq, onalar uchun xususiy maktablar solmoq, muallima va murabbiyalar va tarbiya af'oliga oshino bo'lgan onalar yetishturmak masalasi birinchi darajada muhim masalalardandur[10]",- deb yozib, qizlarning bir kun ona bo`lishlari va o`z farzandlariga ta`lim va tarbiya berishi kerak ekanligi, buning uchun esa ularning o`zini o`qitib savodli qilmoq kerakligi yoziladi.

Ayollar masalasiga Jadidchilik faoliyatining asoschisi bo`lmish Ismoilbek Gaspirali ham alohida e`tibor berib, o`zi muharrirlik qilgan "Tarjimon" gazetasining birinchi sonidan boshlab asosiy o`rinlarni egallaydi. "Tarjimon" gazetasi o'zining sahifalarida musulmolarining siyosiy, iqtisodiy va madaniy sohalari bilan birgalikda sovet hukumatining ta'lim sohasidagi ishlarini ham tahlil qiladi. Xususan, Gasprinskiy "Tarjimon" sahifalarida musulmon ayolining jamiyatdagi o`rnini ochib berishga harakat qiladi, ayollarning ilm olish va uni tarqatishdagi ishtiroki jamiyatida juda muhim ekanligini doim ta`kidlab turgan. Xatto, u gazetaga ayollar tomonidan yuborilgan maktublarni o'zining sharhlari bilan chop etadi, tashabbuslarini doim qo'llab-quvvatlaydi. Masalan, "Bu muhtarama musulmon qizi Toshkent gimnaziyasida ta'lim olgan va uning o'z bilimini xalq orasida yoyishga bo'lgan samimiy ishtiyoqi bizni juda xursand qildi va bu ishda unga muvaffaqiyat tilaymiz"[11], - deb u musulmon qizning maktubiga sharh beradi.

Gasprinskiy "Tarjimon" sahifalarida ayollar masalasiga oid qator muhim ma`lumotlar ham berib borgan. Masalan, general gubernator Chernyayevning Toshkentda mahalliy ayollar uchun kasalxona ochish haqidagi farmoni; [12:44-bet} Turkiston temir yo'lidagi har poyezdda muslima ayollar uchun alohida bir vagon ajratilgani haqida; [12:137-bet] Toshkent dumasidagi rus vakillari musulmon ayollarini chechak kasaliga qarshi emlashga bepul o'qitilishi haqida qaror qilgan, lekin musulmon vakillari bizni ayollar buni qilmaydi, deb rozi bo'lmagani haqida; [12:193-bet] Ashxobod pochtasi ma'murligiga Bibi

Gulshot xonim tayinlangan, musulmon ayollaridan birinchi pochta ma’muri chiqqanligi [12:154-bet] haqidagi ma`lumotlar shular jumlasidandir.

Xulosa qilib aytadigan bo`lsak, jadidlar ayollar masalasiga doimo diqqat qilib kelishgan. Ular nafaqat matbuot sahifalarida va maqolalarida, balki o`z asarlarida ham bu masalani doimiy yoritib borishgan. Masalan, Abdurauf Fitrat o`zining “Oila” nomli risolasida ayollar masalasiga oid o`zining qarashlarini yozadi. Asarda yozuvchi Buxorodagi ayollar masalasini, ularning haq-huquqlari, jamiyatda tutgan o`rnini ham, shubhasiz, maktab bilan o`zaro bog`liq holda qo`ygan. [13] Bularning barchasidan ko`rinib turibdiki, XIX asr oxiri XX asr boshlarida Turkistonda nafaqat Turkistonda balki butun Sovet davlatida aholini, avvalo, xotin-qizlarni savodli qilish, ularni o`qitib, tarbiyalash o`ta dolzarb vazifa hisoblangan. Shuning uchun ham o`sha davrda yashagan ma`rifatparvarlar matbuot sahifalarida ayollarni bilimli qilish, o`qitish kerakligiga alohida urg`u berishgan.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar ro‘yxati:

[1] Mozhet li zhenshhina byt’ kaziem // Туркистон вилоятининг газетаси, 1912, № 54.
[2] Женшина не равна с мужчиной // Туркистон вилоятининг газетаси, 1912, № 72.
[3] “Sadoi Turkiston” gazetasi, 1914, 3-iyun
[4] Xalimova S.A. Ubaydulla Asadullaxo`jayev va “Sadoi Turkiston”. Monografiya. –T.: “Universitet”, 2021. 58-bet
[5] “Sadoi Turkiston” gazetasi, 1914, 20 may.
[6] “Sadoi Turkiston” gazetasi, 1914, 23 avgust.
[7] Tafakkur, 2000, 1-son. –B. 19-20.
[8] “Sadoi Turkiston” gazetasi, 1915, 6 yanvar.
[9] “Sadoi Turkiston” gazetasi, 1914, 18 iyul
[10] “Sadoi Turkiston” gazetasi, 1914, 3-iyun
[11] Batırşina, Amina. Müsülman qızden mektub // Tarjimon gazetasi, 1892, № 17.
[12] Abdirashidov Z. Tarjimon (1883-1917) gazetasidagi Turkiston materiallarining izohli bibliografiyasi. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi Sayı / Number: 22
[13] Sharipov R. Turkiston jadidchilik harakati tarixidan. Toshtent. “O`qituvchi”. 2002. 11-bet

QADIMIY DABUSIYA QAL’ASI TARIXIGA OID AYRIM MULOHAZALAR

Boymurodova Muborak
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Gumanitar fanlar fakulteti,
tarix yo‘nalishi 3-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar – t.f.f.d.(PhD) dots., **O.M.Normatov**

Zarafshon daryosi sohilida bir muqaddas joy bor. Bilganlar uni e’zozlab, «Avliyo Ota» deb ulug‘laydi. Uni Dabus, Dabusiya qal’asi, Dabus, Dabusqal’a, Dahbusqal’a deb ham atashadi. Aytishlaricha, qadimda bu yerda ulkan shahar bo‘lgan. Ammo bugungi kunda bu yerda na shahar bor, na odamlar yashaydi. Keng hududdan iborat maydonda son-sanoqsiz qabrlar mavjud. Vayronaga aylangan shahar tuproq ostida qolgan. Dabusqal’a deb nom olgan ulug‘ shaharning bisotida yolg‘iz yodgorligi – Imom Bahra Ota maqbarasi bor.

Samarqand viloyati Paxtachi tumanda qadimiy maskanlaridan biri Dabus qal'adir. Zarafshon daryosining chap qirg‘og‘idan 30 m balandlikda joylashgan Abu Bakr Muhammad Ibn Jafar ibn Zakrit ibn Xattob ibn Sharqiyning aytishicha, hali Buxoro shahri vujudga kelmagan lekin qishloqlardan ba’zilari paydo bo‘lgan edi. Podshoh turadigan katta qishloq Poykand edi. Shahar qal’ai Dabusiy - Dabusiy qal’asi, ya’ni shahar deb atashar edi. IX asrda yashagan Al Yaqubiy Dabusiy qal’asini "dushman tig‘i o‘tmagan mustahkam va mashhur shahar deb ta’riflaydi. Tarixchi olim Buryakov qal’a maydonidagi xarobalaridan topilgan so‘nggi antik davrga mansub sopol bo‘laklari asosida tahlil qilib shaharning yoshi mil. avv. III asrga taqalishi milodiy I asrda keng maydon o‘troq aholi tomonidan egallanganligi to’g’risida fikr

bildiradi. Tabariy, arablar bosqini davrida 722-yil Dabusiyada 10 ming sarboz turganligini haqida ma'lumot beradi. Hamma zamonlar geograflarning ulug'i deb nom olgan Muqaddasiy Samarqandga tegishli shaharlardan biri ekanligi Dabusiydan Robinson va Tavovisgacha bo'lgan masofa bir manzil ekanligi haqida yozadi. Shuningdek Muqaddasiy Dabusiyda ishlab chiqarilgan sifatli sanoat mollari butun olamga mashhur bo'lganligini hikoya qiladi. Dabusiy va Vadordan yaxlit qilib to'qilgan Vador matolari, men ularni Bog'doddagi sultonlardan biri Xuroson parchasi deb ataganini eshitganman deb yozadi. Buyuk ipak yo'lidan joylashgan Dabusiya qal'asi Xl-Xll asrlarda rivojlanib gullab yashnagan. Ayniqsa katta hududda tashkil etilgan bozor doim gavjum bo'lgan va jahonning uzoq davlatlarini bir-biri bilan bog'lab turgan. Shahar har jihatdan taraqqiy etgan Dabusiy shahrida mis, kumush, oltin tangalar zarb etilgan. Hokimiyatni egallagan Qoraxoniylar davrida tanga zarb qiladigan 40 dan ortiq zarb xonalar bilan Dabusiya qal'asida ham zarb xona bo'lib u yerda mis, kumush tangalar zarb qilingan XII asrdan boshlab bu yerda oltindan ham tangalar zarb qilina boshladi. Tangalardagi yozuvlar to'rtburchak shaklida arab alifbosida yozilgan Dabusiya qal'asida zarb qilingan tangalar dirxamlar kundalik ehtiyojlarni qondirish uchun foydalanilgan. Oltin tangalar esa yirik savdo bitimlari tuzishda hamda xalqaro savdoda keng foydalanilgan. Mirzo Ulug'bek, Tarixi arbai ulus, (turt ulus tarixi) asarida yozishicha Chingizxon Movarounnahr mamlakatini bosib olish uchun mo'ru-malaxdek sanoqsiz sipohlarga farmon bergan Samarqand sari otlangan Chingizxon, Buxoro va uning atrofi aholisidan katta qo'shin jamladi. Yo'l asnosida ularning bir tudasi Dabus va Saripul qalasining muxofazasi uchun qoldirdi. Uzi katta jadillik bilan yo'lga tushdi deb yozadi.

X asrda qal'a rabot qismi 70 gektar Shahriston esa 22-23 gektar bo'lgan. Dabusiya qal'asida Imom Bahra ota ziyoratgohi joylashgan. Bu insonni 1520-1594 yillarda yashaganligi haqida ma'lumotlar bor. Bu kishi imom bo'lgan deb aytishadi. Bu ziyoratgohini Shayboniy sultonlardan Abdullaxon tomonidan qurilgan deb ataladi. Uni 1817 yil Amir Haydar qayta tamirlatgan.

Imom Bahra ota hayoti haqida mufassal ma'lumot yo'q u haqida ma'lumotlar kam uchraydi. Imom Bahra ota qabri tepasida ikkita ustida ramziy belgilar mavjud bu nima uchun osilgan, nima maqsadda qo'yilganligi ma'lum emas. Dabusiya qalasiga suv janubdagi tog'lardan kelgan buni isboti bu yerdan suv quvurlarining topilishi buni isbotlaydi. Bu shaharni dushman suv bilan uzib qo'ya olmagan shu sababli dushman bosib ololmagan daryo shahardan pastda joylashgan. Ziyoratgohni yonidagi yo'ldan to'g'riga yurilsa Zarafshon daryosiga boriladi. Bu daryodan qayiq yordamida daryoning narigi tomoniga o'tilsa besh panja ko'rinib turadi xalq orasida buni Hazrati Alining muborak panjasining izlari deb hisoblaydi. Shu uchun bu yerni daryo suvi yuvib ketmaydi. Mana necha asrlar o'tdi hamki xaqiqatdan xam bu yerni suv yuvib ketmaydi. Daryoga olib boradigan yo'lning yonida tepalik bor ushbu tepalikning bir qismida g'or mavjud. Bu g'or ichkarisi juda qorang'u bo'lib mahalliy aholi vakillari 4-5 metrdan o'ta olmagan bu g'or qayerga olib chiqishi ma'lum emas. Chunki uning oxirigacha hech kim bora olmagan. Bu boshqa shahar bilan bog'laydigan yer osti yo'li ham bo'lishi ham mumkin. Bir necha yillar avval o'zbek va yapon arxeologlari qazishmalar olib boradi. Hamda bu joyning dengiz sathidan balandligi 2590 metrligi aniqlandi. B.Kushinov bu yerdan Qadimiy tangalarni topdi. Bu tangalarga "at Dabusiy" "qutlug' o'rda" deb yozilgan ma'nosi ulug' shahar, qutlug' shahar ma'nosini anglatadi. Bu ziyoratgohdan topilgan topilmalar Samarqand viloyati Paxtachi tumandagi muzeyda saqlanadi. Muzey 1970-yil tashkil topgan. 1985-yil esa Sodiq Eshniyozov tomonidan ishga tushirilib, shundan buyon Dabusiya qal'asi haqida ma'lumotlar muzey zalida saqlanadi. Rivoyat qilishlaricha Dabusiya qo'shni joylar bilan bog'laydigan yashirin yer osti yo'li bo'lib ular maxfiy tutilgan. Dushman hujumidan himoya qilishda Dabusiyaliklarga bu juda qo'l kelgan. Bu qal'a haqida ma'lumotlar mufassal o'rganilmagan. Bu ziyoratgoh haqida ma'lumotlar oz o'rganilgan shuningdek Imom Bahra ota haqida ham to'liq ma'lumot yo'q. Ziyoratgoh Oltin meros xalqaro jamg'armasi tasarrufida 2019-yili Vazirlar mahkamasi qaroriga ko'ra milliy-madaniy meroslar ro'yxatiga kiritilgan. Bu yerda ziyoratchilar uchun shart-sharoitlar yaratilgan. Masalan, ichkarida ayvonlar, tashqarida stol-stullar va manzara uchun kichik hovuzchalar mavjud. Mahalliy ziyoratchlar qadami uzilmaydi. So'ngi yillarda muqaddas qadamjolarni obodonlashtirish borasida prezidentimiz tashabbuslari bilan keng ko'lamli ishlar olib borildi. Jumladan, Ziyoratgoh ham qayta ta'mirlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:
1. Исмат Санаев. Зиёвуддин тарихи. Шарқ нашриёт-матбаа концернининг бош таҳририяти, - Тошкент: 1995.
2. Исмат Санаев. Самарқанд, бу- Самарқанд. Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, - Тошкент: 2007.
3.Ўзбекистон обидаларидаги битиклар Тошкент шаҳри.-Т:”UZBEKISTON TODAY” 2016.
4. https://paxtachi.uz/ru/node/211

TOG‘AY MUROD IJODIDA QO‘LLANILGAN DIALEKTLAR

Olimjonova Fazilatxon Orifjon qizi
Chirchiq davlat pedogogika universiteti Gumanitar fanlar fakulteti
O‘zga tilli guruhlarda rus tili va adabiyoti yo‘nalishi 1-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: **Miraxmedova Shoxida Nusratilloyevna**
Gumanitar fanlar fakulteti
“Fakultetlararo ijtimoiy fanlar” kafedrasi o’qituvchisi

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolani yoritish jarayonida asarlardagi dialektlar va uning bugungi kundagi mohiyati tahlil qilindi. Shu bilan birga asarlardagi dialektlarning shakllanish masalalari yoritib berilgan.

АБСТРАКТНЫЙ: В процессе освещения данной статьи были проанализированы диалекты в произведениях и их значение сегодня, а также освещены вопросы формирования диалектов в произведениях.

ANNOTATION: In the process of covering this article, the dialects in the works and their meaning today were analyzed. At the same time, the issues of the formation of dialects in the works were highlighted.

KALIT SO‘ZLAR: Dialekt, maqola, adabiyot, roman, ijtimoiy, yozuvchi, dunyo, asar, adib
КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Диалект, статья, литература, роман, социальный, писатель, мир, произведение, писатель
KEYS WORDS: Dialect, article, literature, novel, social, writer, world, work, writer

KIRISH:

Adabiyotshunoslarga ko‘ra, xotirasi abadiylashtirilishi lozim bo‘lgan yozuvchilardan yana biri bu Tog’ay Muroddir. Elimiz suygan adib, O‘zbekiston xalq yozuvchisi Tog‘ay Murod o‘zining betakror asarlari bilan o‘zbek adabiyotida o‘chmas iz qoldirgan.

Tog‘ay Murod (Mengnorov Tog‘aymurod) 1948 yil 3 fevralda Surxondaryo viloyatining Denov tumaniga qarashli Xo‘jasoat qishlog‘ida tug‘ilgan. O‘zbekiston xalq yozuvchisi (1999). ToshDUning jurnalistika fakultetini tugatgan

(1972). Birinchi yirik qissasi — «Yulduzlar mangu yonadi» (1976). «Ot kishnagan oqshom» (1979), «Oydinda yurgan odamlar» (1980), «Momo Yer qo‘shig‘i» (1985) kabi qissalari nashr etilgan. «Otamdan kyulgan dalalar» (1993, ushbu asar asosida badiiy film yaratilgan, 2001), «Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi» (2001) romanlari muallifi. Jek Londonning «Boyning qizi» dramasi va hikoyalarini, E. Seton-Tompsonning «Yovvoyi yo‘rg‘a» qissasini o‘zbek tiliga tarjima qilgan. Yozuvchi 2003 yil 27 mayda Toshkent shahrida vafot etgan. Abdulla Qodiriy nomidagi O‘zbekiston Davlat mukofoti laureati (1994).

Dastlab kichik hikoyalari, ocherklari e’lon qilingan. *1976-yilda* bosilgan „Yulduzlar mangu yonadi“ nomli ilk qissasi bilan yaxshi yozuvchi sifatida tanildi. *1979-yilda* „Ot kishnagan oqshom“, *1980-yilda* „Oydinda yurgan odamlar“, *1985-yilda* yozuvchining „Momo yer qo‘shig‘i“ qissalari chop etildi. Keyingi qissasi uchun yozuvchi Oybek nomidagi mukofot bilan

taqdirlandi. Ularda halol, oqko‘ngil, to‘g‘riso‘z, mard o‘zbek kishilarining betakror obrazlari yaratilgan. O‘zbek adabiyotining yutug‘i sifatida e’tirof etilgan bu qissalar tilining shoirona jozibadorligi, xarakterlarning yorqinligi, milliy ruhi bilan ajralib turadi. Tog‘ay Murod o‘zbek va jahon adabiyotining eng yaxshi an’analarini muvaffaqiyat bilan davom ettirgan.

Romanlari[tahrir | manbasini tahrirlash]

„Otamdan qolgan dalalar“ (1993) romanida O‘zbekistonning mustamlakaga aylanishi va tunu kun mehnat qilib, yashayotgan o‘zbek dehqonlarining mustabid tuzum yillaridagi og‘ir hayoti, iztiroblari hayotiy lavhalarda haqqoniy chizib berilgan. Asardagi Dehqonqul o‘zbek mehnatkashlarining umumlashgan obrazi darajasiga ko‘tarilgan. U boshiga yog‘ilgan minglab musibatlarga chidab yashashga majbur bo‘lsada, o‘z insoniy sha’ni, qadr-qimmatini baland tutadi, mustamlakachilarning yugurdaklarini ayovsiz fosh etadi. Asar asosida badiiy film yaratilgan (2001). „Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi“ romanida ham o‘z ijodiy mezonlariga sodiq qolib, yolg‘on e’tiqodlar, soxta shiorlarga aldanib, hayotini yelga sovurgan sobiqfirqa rahbarlarining majoziy obrazlarini hajviy bo‘yoqlarda tasvirlagan. *1993-yilda* „Yoshlik“ jurnalida „Otamdan qolgan dalalar“ romani chop etildi. Tog‘ay Murod o‘zbek adabiyotiga betakror xarakterlarni, avval uchramagan uslubni olib kirdi. *1999-yilda* „O‘zbekiston xalq yozuvchisi“ unvoni berildi. *2001-yilda* yozuvchining „Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi“ romani bosildi.

"Ot kishnagan oqshom", "Otamdan qolgan dalalar", "Bu dunyoda o'lib bo'lmaydi", "Oydinda yurgan odamlar" kabi asarlari bilan tanilgan.

Togay Murodga o‘zbek Sovet adabiyoti qolipini parchalagan, adabiyot ruhini va matnni milliylikka qaytargan yozuvchi sifatida baho beriladi.Fikrlarga kora Tog’ay Murod ozbek adabiyotidagi yangilanishni aynan milliylikka asoslanib yaratgani bilan ham ajralib turadi.Adib 1986–1991 yillarda “Otamdan qolgan dalalar” romanini yaratdi. 1994 yili unga mazkur asari uchun Abdulla Qodiriy nomidagi Davlat mukofoti berildi. “Otamdan qolgan dalalar” – ijtimoiy roman. U nafaqat adib ijodida, balki o‘tgan asrning 90-yillar adabiyotida katta voqea bo‘ldi. Unda mustabid tuzumning qattol siyosati, o‘zbek dehqonining og‘ir, mashaqqatli mehnati va nursiz hayoti real bo‘yoqlarda ochib tashlangan. Yozuvchi Luqmon Bo’rixonning aytishicha, ehtimol o’zbek adabiy jamoatchiligi, rahbarlar Tog’ay Murodning nomini abadiylashtirishni o’ylab korar.

“Adabiyot nuqtai nazaridan qaraganimizda, u kishi rasmiy tomondan qaysidir ma’noda unutilganiga qaramasdan, o’quvchilar orasida oz asarlaridagi milliy ruh bilan kezib yuribdi. Biz bugun yosh yozuvchilarni asarlarini o’qir ekanmiz, beixtiyor uning ta’sirini qidiramiz. Chunki osha ruh, osha ohang hamisha bizga kerak. Xohlaymizmi yo’qmi, agar o’zbekligimizni anglamoqchi bo’lsak, asarlarimizga ana shu ruhni singdirishimiz kerak”, - deydi Bo’rixon.O‘zbekiston xalq yozuvchisi Tog‘ay Murodning “Otamdan qolgan dalalar” asari asosida ikki qismdan iborat badiiy film yaratildi.

MUHOKAMA MATNI:

“O‘zbek dialektologiyasi” o‘zbek shevalarini o‘rganadigan fandir. "Dialektologiya" so‘zi grek tilidan olingan bo'lib, shevalar, dialektlar va lahjalar to'grisidagi bilim degan ma’noni bildiradi. O‘zbek dialektologiyasi o‘zbek shevalarining fonetik, leksik va grammatik xususiyatlarini, uning shakllanish va tarqalishi chegaralarini o‘rganadi.

Shevalar har bir milliy tilning asosini tashkil etadi hamda u milliy-ma'naviy qadriyatimiz hisoblanadi. Aslida ham ona tili deganda sheva tushunilishi haqiqatga yaqindir. Shuning uchun ham uni asrab-avaylash, qadrlash zarur. Bu haqda yurtboshimiz I.A. Karimovning: "jamiki ezgu fazilatlar inson qalbiga, avvalo, ona allasi, ona tilining betakror jozibasi bilan singad.Ona tili - bu millatning ruhidir”- degan sc'zlarini eslash o‘rinlidir. Dialektologiyada ikki xildagi dialekt to'grisida ham fikr yuritiladi, ya'ni mahalliy dialektlar va Ijtimoiy dialektlardir. Mahalliy dialekt umumhalq (milliy) tilining muayyan territoriyaga oid ko'rinishi, o‘ziga xos namoyon bo'lishidir. O‘zbek dialektologiyasi mahalliy sheva, dialekt va lahjalarni o‘rganish bilan shug‘ullanadi.

Ijtimoiy dialekt esa mahalliy sheva, dialekt va lahjalardan farq qilgan holda muayyan guruhdagi shaxslarning umumxalq tilidagi so‘zlarga o‘z manfaatlaridan kelib chiqib o‘zgacha ma'no kasb etishlari yoki muayyan soha, kasb-hunar leksikasi, terminologiyasidan faqat shu soha kishilarining o‘zlarigina foydalanishlari asosida vujudga keladi. Ular biror sheva yoki dialekt xususiyatiga ega emas. Ijtimoiy dialektda shevaga oid so'zlar ham ba'zan qatnashishi mumkin.

O‘zbek dialektologiyasi ijtimoiy dialektni o‘rganmaydi, ijtimoiy qatlamlar tili sotsiolingvistikaning ob'yektidir.

Tog‘ay Murodning "Ot kishnagan oqshom"asarida ko‘plab dialektlarni uchratishimiz mumkin. Masalan,avradi-onamiz aldab-avradi.[2- bet],mayna qilmoq-meni mayna qilayotganday tuyuladi [3-bet], kalovlandi-men qayerga o‘tirishimni bilmay kalovlandim.[10-bet],abzal-omborxonadan ot abzalini olib keldim[13- bet], tag‘in - men tag‘in ko‘zimni yumdim[18- bet], inga-ingaladi –

uyimizda chaqaloq inga-ingaladi.[26- bet], eb-ey-eb eey!-dedi.[35- bet], manavi - manavi yerimga urdi...- dedi.[35-bet], xo‘rak- onamiz bilan ayolimiz xo‘rak olib keldi.[36- bet] va shu kabi dialektlarga duch kelamiz.

Ushbu dialektlarning asarda qo‘llanishi asardagi o‘ziga xos ma'nolarni ochib bergan. Jumladan,avradi-aldamoq,

mayna qilmoq-ustidan kulmoq,
ming‘illadi-gapirmoq,
kalovlanib-og‘zi ochilgan,
abzal-asbob, tag‘in-yana,
inga-ingaladi - yig‘lamoq,
Eb-ey- voy voy demoq,
manavi - mana bu,
xo‘rak - taom kabi dialektlar shu ma'nolarni anglatadi.Tog‘ay Murodning "Ot kishnagan oqshom" asari dialektlarga juda ham boy bo‘lgan asar hisoblanadi. Chunki bu asar hayotiy tarzda keng yoritilgan.

XULOSA:

Tog‘ay Murod asarlarida qo‘llanilgan dialektlar mavzusidagi maqolamning xulosasi shundan iboratki, maqolamda asarlarda uchraydigan turfa xil dialektlarning ko‘rinishi, shakllari ularning ma'nolari xususida so‘z yuritganman. Maqolada ko‘rsatilgan asarlardagi dialektlarning mazmuni ochib berilganligi bu asarlarning mavzu ko‘lamini ochilishiga ham yordam bergan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Tog‘ay Murod " Ot kishnagan oqshom".
2.Samixon Ashirboyev.(O‘zbek dialektalogiyasi).
3.w.w.w.amerikaovozi.com.

O‘QUV FANLARINI INTEGRATSION O‘QITISHNING RAQAMLI TIZIMI

Tashpulatova Dilorom Mukimovna
ChDPU o‘qituvchisi

Annotatsiya: maqolada o‘quv fanlarini integratsion o‘qitishning raqamli tizimi to‘g‘risida fikr yuritilgan va tavsiyalar taqdim etilgan.

Kalit so‘zlar: o‘qitish, ta’lim, fan, integratsiya, raqamlashtirish, yondashuv, ko‘nikma, bilim.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi PF-158-son farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston-2030” strategiyasi”da boshlang‘ich ta’limni raqamlashtirish vazifasi qo‘yilgan[1]. Bunda 2026- yilga qadar “Xorazm viloyatining Qo‘shko‘pir va Xonqa tumanlarida eksperement tariqasida barcha boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ta’lim planshetlari bilan ta’minlash, kelgusida mazkur tajriba Respublikaning barcha hududlarida bosqichma-bosqich joriy etilishi” belgilangan. Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini raqamli texnologiya asosida o‘qitish jarayoni kuchayadi. Buning uchun o‘quv fanlarini integratsion o‘qitish masalasiga ahamiyat berish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

O‘quv fanlarini integratsion o‘qitishning raqamli tizimi. Boshlang‘ich sinflarda o‘quv fanlarini integratsion o‘qitishda raqamli tizimga asoslanish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Buning uchun quyidagilarni amalga oshirish dolzarb bo‘lib turibdi:

1) boshlang‘ich sinf o‘quv darsliklarining elektron nusxalarini yaratish va umumiy o‘rta ta’lim maktablarining umumiy kompyuter bog‘lanmasini yo‘lga qo‘yish;

2) umumiy o‘rta ta’lim maktablari biriktirilgan oliy pedagogik ta’lim muassasalari professor-o‘qituvchilarining integratsion shaklda mashg‘ulotlarini onlayn shaklda tashkil etish;

3) amaliy faoliyatdagi tajribali o‘qituvchilarga boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini biriktirib qo‘yish.

Mazkur tadbirlarni amalga oshirish boshlang‘ich sinflarda o‘quv fanlarini integratsion o‘qitishning raqamli tizimini yuzaga keltiradi. Shu sababli raqamli tizim vositasida o‘quvchilarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini takomillashtirish imkoniyatiga ega bo‘linadi [2]. Chunki boshlang‘ich sinf o‘quvchilari kompyuter, planshet kabi o‘quv-texnik vositalar bilan ishlashga qiziqishadi.

Kezi kelganda ta’kidlash lozimki, xorijiy mamlakatlarda raqamli texnologiya asosida o‘quv fanlarini integratsion o‘qitish bo‘yicha o‘ziga xos tajriba mavjud. Misol uchun, Rossiya Federatsiyasining Moskva davlat universiteti professor-o‘qituvchilarining har biri individual mashg‘ulot dasturiga ega va uning vositasida masofadan turib umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun integratsion mashg‘ulotlar tashkil qiladi[3]. Bunday tajribalardan foydalangan holda mamlakatimizda har bir professor-o‘qituvchining raqamli texnologiyalarga asoslangan integratsion o‘qitish darslarini tashkil etish muhim amaliy samarani beradi.

Kuzatishlarimiz shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari raqamli texnologiya asosi bo‘lgan kompyuter savodxonligiga ega. Chunki 2023-2024-o‘quv yilidan boshlab boshlang‘ich sinflarda Informatika o‘quv fani o‘qitila boshlandi. Bunday imkoniyatlardan foydalangan holda boshlang‘ich sinflarda o‘quv fanlarini integratsion o‘qitish muhim va kutilgan samarani beradi.

O‘quv fanlarini raqamli tizim asosida o‘qitishni tashkil etish. Boshlang‘ich ta’lim o‘quv fanlarini raqamli tizim asosida o‘qitishni tashkil etish dolzarb bo‘lib turibdi. Buning uchun bizning yondashuvmizga ko‘ra, quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

a) oliy pedagogik ta’lim jarayonida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini raqamli texnologiya asosida o‘qitish metodikasi bilan qurollantirish;

b) amaliy faoliyatdagi boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining raqamli texnologiyadan foydalanish malakasini hududlardagi Pedagoglarni yangi metodikaga o‘rgatish markazlari vositasida kuchaytirish;

v) Abdula Avloniy nomidagi Pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va metodikalarga o‘rgatish milliy tadqiqot institutining o‘quv fanlarini integratsion shaklda raqamli texnologiyalar asosida o‘qitish dasturini yaratish va uning o‘quv materiallarini muntazam boyitib borish;

g) o‘quv fanlari darsliklarining elektron nusxalarini umumiy o‘rta ta’lim maktablariga taqdim etish.

Bunday yondashuv boshlang‘ich sinflarda o‘quv fanlarini raqamli texnologiya asosida integratsion o‘qitish jarayoni kuchayadi.

Eslatib o‘tish lozimki, bugungi kunda mamlakatimizning barcha umuiy o‘rta ta’lim maktablari zamonaviy kompyuterlar bilan jihozlangan va ularni yangilash ishlari amalga oshirilmoqda. Bundan tashqari, yangi qurilayotgan barcha umumiy o‘rta ta’lim maktablari kompyuterli sinflar va labaratoriyalar bilan jihozlanagan. Bunday imkoniyatlar boshlang‘ich ta’limda o‘quv fanlarini integratsion shaklda raqamli texnologiya asosida o‘qitish jarayonini kuchaytiradi.

Boshlang‘ich sinflarda o‘quv fanlarini integratsion o‘qitish metodikasi asoslari bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarni yaratish ham dolzarb bo‘lib turibdi. Bunda ayniqsa, kompyuterli dastur asosida o‘quv fanlarini o‘qitishning boshlang‘ich ta’lim xususiyatlariga mos metodikasini yaratish muhim ahamiyatga ega. Shu sababli 2026-yilga qadar boshlang‘ich ta’lim to‘liq raqamlashtirilishi vazifasi qo‘yilgan.

Boshlang‘ich sinflarda o‘quv fanlarini raqamli texnologiya asosida integratsion o‘qitish o‘quvchilarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini kuchaytiradi. Chunki axborot-kommunikatsion vositalar va texnikalarga asoslangan darslarning ma’lumotlar bazasini tezkor yangilab borish, o‘qitish metodikasini takomillashtirish va o‘quvchilar bilan kompyuterli dastur vositasida individual ishlash kutilgan samarani beradi.

Bizning kuzatishimizga ko‘ra, amaliy faoliyatdagi boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari kompyuter bilan ishlash ko‘nikmasiga ega. Shu sabali boshlang‘ich sinflarda o‘quv fanlarini integratsiyalash va ularni raqamli texnologiya asosida o‘qitishni yo‘lga qo‘yish jolzarb bo‘lib turibdi.

Shunday qilib boshlang‘ich sinflarda o‘quv fanlarini interatsion o‘qitishning raqamli tizimiga asoslanish ta’lim sifatiga erishishdagi eng muhim asoslardan biridan.

Adabiyotlar:

1. “O‘zbekiston-2030” strategiyasi. //www.gogle/ uz.
2. Bardovskaya N. Pedagogika.-Moskva, 2018
3. Tashpulatova D. Boshlang‘ich ta’limda klaster yondashuv asosida o‘quv fanlarini integratsion o‘qitish mexanizmlarini takomillashtirish.-Toshkent, 2023

INTEGRATIV DASTURIY TA’MINOT MODIFIKATSIYASI ASOSIDA TALABALARNING KASBIY FAOLIYATGA TAYYORGARLIGINI SHAKLLANTIRISH

Mirzaalimov Avazbek Alisherovich
Andijon davlat pedagogika instituti
Fizika va texnologik talim kafedrasi dotsenti
E-mail: avazbek.mirzaalimov@mail.ru

Annotatsiya: Mazkur maqolada integrativ dasturiy ta’minotni modifikatsiyalash orqali talabalarning kasbiy faoliyatga tayyorgarligini shakllantirish masalalari yoritilgan. Ta’lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyati ochib berilib, integrativ yondashuv asosida ishlab chiqilgan metodik modelning samaradorligi tahlil qilingan. Shuningdek, talabalarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlar asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: integrativ yondashuv, dasturiy ta’minot, modifikatsiya, kasbiy faoliyat, kompetensiya, pedagogik texnologiyalar, raqamli ta’lim, metodik model

Hozirgi globallashuv sharoitida ta’lim tizimiga qo‘yilayotgan asosiy talab – bu raqobatbardosh, mustaqil fikrlay oladigan va zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash ko‘nikmalariga ega mutaxassislarni tayyorlashdan iborat. Shu nuqtai nazardan, ta’lim jarayoniga integrativ yondashuvni joriy etish va dasturiy ta’minotni modifikatsiyalash muhim ahamiyat kasb etadi. Integrativ dasturiy vositalardan foydalanish talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish, bilimlarni tizimli o‘zlashtirish va amaliy faoliyatga tayyorlashda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Mazkur maqolada aynan shu jarayonning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi.

Integrativ yondashuv zamonaviy pedagogikaning muhim metodologik tamoyillaridan biri bo‘lib, u turli fanlar, bilimlar va faoliyat turlarini o‘zaro bog‘liq holda o‘rganishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv asosida ta’lim jarayoni fragmentar emas, balki yaxlit tizim sifatida tashkil etiladi. Integratsiya o‘quvchilarda (talabalarda) tizimli fikrlashni rivojlantiradi, bilimlar o‘rtasidagi ichki bog‘liqlikni anglashga yordam beradi hamda ularni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash imkonini yaratadi.

Ta’lim jarayonida integrativ yondashuvni qo‘llash natijasida o‘quv materiallari mazmuni boyitiladi, o‘quv faoliyati mazmunan kengayadi va chuqurlashadi. Ayniqsa, kasbiy ta’limda integratsiya nazariy bilimlar bilan amaliy ko‘nikmalarni uyg‘unlashtirishga xizmat qiladi. Bu esa talabalarning kasbiy tayyorgarligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Shu bilan birga, integrativ yondashuv individual va differensial ta’limni tashkil etishga ham imkon yaratadi. Chunki turli bilim sohalarini birlashtirish orqali o‘quvchining qiziqishi, ehtiyoji va imkoniyatlariga moslashgan o‘quv muhitini shakllantirish mumkin.

Dasturiy ta’minotni modifikatsiyalash – bu mavjud raqamli o‘quv vositalarini ta’lim maqsadlariga mos ravishda o‘zgartirish, takomillashtirish va adaptatsiya qilish jarayonidir. Uning nazariy asoslari bir necha pedagogik va axborot texnologik konsepsiyalarga tayanadi: adaptiv ta’lim nazariyasi, konstruktivizm, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim hamda raqamli pedagogika.

Adaptiv ta’lim nazariyasiga ko‘ra, o‘quv vositalari o‘quvchining individual xususiyatlariga moslashishi lozim. Shu sababli dasturiy ta’minotni modifikatsiyalash jarayonida kontent darajasi, topshiriqlar murakkabligi, vizual elementlar va interfeys dizayni qayta ishlab chiqiladi. Bu ayniqsa alohida ta’lim ehtiyojiga ega bo‘lgan o‘quvchilar bilan ishlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Konstruktivizm nuqtai nazaridan, bilimlar o‘quvchi tomonidan faol o‘zlashtiriladi. Shuning uchun modifikatsiyalangan dasturiy vositalar interfaol, muammoli vaziyatlarga asoslangan va o‘quvchini faol ishtirok etishga undovchi bo‘lishi zarur. Bundan tashqari, modifikatsiya jarayoni didaktik tamoyillarga (ilmiylik, tizimlilik, izchillik, ko‘rgazmalilik, moslashuvchanlik) asoslanadi. Natijada, dasturiy vositalar nafaqat texnik jihatdan, balki pedagogik jihatdan ham mukammallashtiriladi.

Zamonaviy ta’lim tizimida talabalarning kasbiy tayyorgarligini samarali shakllantirish dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, raqamli transformatsiya jarayonlari jadallashib borayotgan hozirgi sharoitda ta’lim mazmunini yangilash, uni integrativ yondashuv asosida tashkil etish va dasturiy ta’minot imkoniyatlaridan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan, talabalarning kasbiy tayyorgarligini shakllantirish modeli yaxlit pedagogik tizim sifatida ishlab chiqilib, u maqsad, mazmun, metodlar, vositalar va natijalar o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ta’minlaydi.

Mazmuniy komponent integrativ o‘quv materiallari asosida tashkil etilib, unda fanlararo bog‘liqlik ustuvor ahamiyat kasb etadi. Bunday yondashuv talabalarda bilimlarning tizimliligini ta’minlab, ularni chuqurroq o‘zlashtirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, o‘quv mazmunining integrativligi talabalarning analitik va mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Jarayon komponenti esa ta’limni tashkil etish shakl va usullarini o‘z ichiga oladi. Unda interfaol metodlar, raqamli texnologiyalar hamda modifikatsiyalangan dasturiy vositalardan foydalanish muhim o‘rin tutadi. Aynan shu vositalar orqali o‘quv jarayoni individuallashtiriladi, differensial yondashuv ta’minlanadi va talabalar faol o‘quv subyekti sifatida jalb etiladi. Shu bilan birga, raqamli vositalar yordamida o‘quv jarayonini monitoring qilish va tezkor tahlil qilish imkoniyati yaratiladi.

Natijaviy komponent modelning samaradorligini ifodalaydi. U talabalarning kasbiy tayyorgarlik darajasi, egallagan bilim, ko‘nikma va malakalarining shakllanganlik darajasi orqali baholanadi. Mazkur modelni amaliyotga joriy etish natijasida talabalarda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal etish, qaror qabul qilish hamda kasbiy faoliyatga moslashish kabi muhim kompetensiyalar shakllanadi.

Integrativ dasturiy vositalar asosida talabalarning kasbiy tayyorgarligini samarali shakllantirish ta’lim jarayonini maqsadga muvofiq tashkil etish bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, bu jarayon muayyan pedagogik shart-sharoitlar va puxta ishlab chiqilgan metodik ta’minotni talab etadi. Mazkur shart-sharoitlar ta’lim sifatini belgilovchi asosiy omillar sifatida namoyon bo‘lib, ular o‘quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

O‘quv muhitining moslashuvchanligi ta’minlanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy ta’lim muhitida raqamli texnologiyalar, interfaol platformalar va modifikatsiyalangan dasturiy vositalardan foydalanish orqali o‘quv jarayonini individuallashtirish va differensiallashtirish imkoniyati yaratiladi. Bunday muhit talabalarning individual ehtiyojlari, qiziqishlari va o‘zlashtirish darajasiga mos ravishda ta’limni tashkil etishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, o‘qituvchining metodik tayyorgarligi hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Pedagog integrativ yondashuv mohiyatini chuqur anglab, o‘quv jarayonini ilmiy asosda loyihalashi, samarali metod va vositalarni tanlay olishi hamda raqamli resurslardan oqilona foydalanishi zarur. Bu esa o‘qituvchidan yuqori darajadagi kasbiy kompetensiya, innovatsion fikrlash va uzluksiz o‘z ustida ishlashni talab etadi.

Ta’lim mazmunining integrativligi ta’minlanishi lozim. Fanlararo bog‘liqlik asosida ishlab chiqilgan o‘quv materiallari talabalarning bilimlarini tizimli ravishda shakllantiradi, ularning mantiqiy va analitik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi hamda nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirish imkonini beradi.

Mazkur pedagogik shart-sharoitlar metodik ta’minot bilan uzviy bog‘liq holda amalga oshiriladi. Metodik ta’minot tarkibiga integrativ o‘quv dasturlari, modifikatsiyalangan elektron resurslar, interfaol topshiriqlar va testlar, shuningdek baholash mezonlari va monitoring tizimi kiradi. Ayniqsa, monitoring va baholash tizimi o‘quv jarayonining natijadorligini aniqlash, talabalarning rivojlanish dinamikasini kuzatish hamda ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, integrativ dasturiy vositalarga asoslangan ta’lim jarayonida samarali pedagogik shart-sharoitlarni yaratish va mukammal metodik ta’minotni ishlab chiqish talabalarning kasbiy tayyorgarligini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Integrativ dasturiy ta’minot modifikatsiyasi asosida talabalarning kasbiy tayyorgarligini shakllantirish zamonaviy ta’lim tizimining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, integrativ yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni talabalarning bilimlarini tizimli o‘zlashtirish, ularni amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirish hamda kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Андреев А.А. Дидактические основы дистанционного обучения. – М.: РАО, 1999. – 120 с.
2. G‘afforov Ya.X. Raqamli didaktika: muammo va yechimlar. – T.: Universitet, 2021. – 180 b.
3. Xalikov A.A. Masofaviy o‘qitishning didaktik tizimi. – T.: TDPU, 2015. – 210 b.
4. Xudoyqulov X.J. Oliy ta’lim muassasalarida o‘quv jarayonini tashkil etishning didaktik tamoyillari // Zamonaviy ta’lim. – 2017. – № 5. – B. 12-18.

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA TARBIYA FANIDA EMPATIYANI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Kamaladin Kuronboyevich Matyaqubov
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
komolodinmatyakubov87@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisda umumta'lim maktablarida tarbiya fanini o‘qitish jarayonida o‘quvchilarda empatiya kompetensiyasini shakllantirishning pedagogik usullari, ularning tarbiyaviy ahamiyati hamda zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari yoritilgan.

Аннотация. В статье представлены педагогические методы формирования эмпатии у учащихся в процессе преподавания учебного предмета «Воспитание» (нравственное воспитание) в общеобразовательных школах, рассматривается их воспитательное значение, а также анализируются возможности использования современных образовательных технологий.

Abstract. This paper outlines the pedagogical methods for fostering empathy competence in students during the teaching of the "Upbringing" (moral education) subject in general education schools, discusses their educational significance, and explores opportunities for utilizing modern educational technologies.

Kalit so‘zlar: empatiya, tarbiya fani, o‘quvchi, emotsional intellekt, pedagogik texnologiya, hamkorlik, kommunikativ kompetensiya, refleksiya.

Bugungi globallashuv sharoitida o‘quvchilarda nafaqat bilim va ko‘nikmalarni, balki yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarni rivojlantirish ham muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Shunday fazilatlardan biri empatiya bo‘lib, u insonning boshqalarning his-tuyg‘ularini anglash, ularga hamdard bo‘lish va mos ravishda munosabat bildirish qobiliyatini ifodalaydi. Ayniqsa, tarbiya fanini o‘qitish jarayonida empatiyani rivojlantirish o‘quvchilarning ijtimoiy faolligi, muloqot madaniyati va jamoada ishlash kompetensiyasini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

Tarbiya darslarida empatiyani shakllantirishning samarali usullaridan biri interfaol ta'lim metodlaridan foydalanishdir. Jumladan, "Rol o‘ynash", "Keys-stadi", "Aqliy hujum", "Munozara", "Vaziyatli topshiriqlar" va "Bahs-munozara" metodlari o‘quvchilarning boshqalarning nuqtai nazarini tushunish, muammolarga turli yondashuvlar asosida yechim topish hamda hamkorlikda faoliyat olib borish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

1. Rol o‘ynash metodi

Rol o‘ynash metodi o‘quvchilarning turli hayotiy vaziyatlarni amaliy tarzda boshdan kechirishiga asoslangan interfaol metod hisoblanadi. Ushbu metod orqali o‘quvchilar ma'lum bir shaxs rolini bajarish jarayonida uning his-tuyg‘ulari, ehtiyojlari va muammolarini tushunishga harakat qiladilar. Natijada

boshqalarga hamdardlik bildirish, ularning nuqtai nazarini qabul qilish va muloqot madaniyatini rivojlantirish imkoniyati yaratiladi.

Misol: "Sinfdagi yangi o‘quvchini kutib olish", "Nogironligi bo‘lgan tengdoshga yordam berish", "Do‘stlar o‘rtasidagi nizoni hal qilish" kabi vaziyatlar sahnalashtiriladi. Dars yakunida o‘quvchilar o‘z his-tuyg‘ulari va xulosalarini muhokama qiladilar.

2. Keys-stadi (Case Study) metodi

Keys-stadi metodi real yoki hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish asosida muammoga yechim topishga qaratilgan metoddir. O‘quvchilar berilgan vaziyatni tahlil qilib, voqea ishtirokchilarining hissiy holatini baholaydi, muammoning sabablarini aniqlaydi va eng maqbul yechimni taklif etadi.

Misol: O‘quvchi sinfdoshi ustidan kulganligi sababli uning ruhiy holati yomonlashgan vaziyat tahlil qilinadi. O‘quvchilar "Siz uning o‘rnida bo‘lsangiz nima his qilardingiz?" yoki "Muammoni qanday hal qilish mumkin?" kabi savollarga javob beradilar.

3. Aqliy hujum (Brainstorming) metodi

Aqliy hujum metodi muayyan muammo bo‘yicha o‘quvchilarning erkin va ijodiy fikrlarini yig‘ishga xizmat qiladi. Ushbu metodda barcha fikrlar qadrlanadi, tanqid qilinmaydi va keyinchalik tahlil qilinadi. Bu o‘quvchilarda boshqalarning fikrini hurmat qilish, tinglash va hamkorlikda qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Misol: "Empatiyali inson qanday fazilatlarga ega?", "Sinfda mehr-oqibat muhitini qanday yaratish mumkin?" mavzularida o‘quvchilar o‘z fikrlarini erkin bildiradilar.

4. Munozara metodi

Munozara metodi o‘quvchilarning muayyan mavzu bo‘yicha turli nuqtai nazarlarni ilmiy va madaniy asosda himoya qilishiga xizmat qiladi. Munozara davomida o‘quvchilar qarama-qarshi fikrlarni tinglash, hurmat qilish va dalillar asosida fikr bildirishni o‘rganadilar. Bu esa empatik tinglash va tolerantlikni rivojlantiradi.

Misol: "Kechirish kuchlilikmi yoki zaiflikmi?", "Har doim haqiqatni aytish kerakmi?" kabi mavzular yuzasidan guruhlar o‘z fikrlarini asoslaydilar.

5. Vaziyatli topshiriqlar metodi

Vaziyatli topshiriqlar metodi o‘quvchilarni muayyan axloqiy yoki ijtimoiy vaziyatga qo‘yish orqali ularda muammoni hal qilish va empatik qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi. O‘quvchi vaziyatni baholaydi, ishtirokchilarning hissiy holatini tahlil qiladi va eng maqbul yechimni tanlaydi.

Misol: "Sinfdoshingiz imtihondan past baho olib yig‘lab turibdi. Siz qanday yo‘l tutasiz?", "Do‘stingizni kamsitishayotganini ko‘rdingiz. Nima qilasiz?" kabi topshiriqlar beriladi.

6. Bahs-munozara metodi

Bahs-munozara metodi ikki yoki undan ortiq guruhning qarama-qarshi fikrlarni dalillar asosida himoya qilishi orqali amalga oshiriladi. Ushbu metod o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash bilan birga boshqalarning fikriga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, sabr bilan tinglash va madaniyatli muloqot olib borish kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Misol: "Ijtimoiy tarmoqlar insonlarni bir-biriga yaqinlashtiradimi yoki uzoqlashtiradimi?", "Qattiqqo‘llik tarbiyada samaralimi?" kabi mavzular bo‘yicha guruhlar dalillar keltirib bahs olib boradilar.

Empatiyani rivojlantirishda reflektiv mashqlar ham alohida ahamiyat kasb etadi. Dars yakunida o‘quvchilarning o‘z his-tuyg‘ularini tahlil qilishi, sinfdoshlarining fikrlarini tinglashi va ularga nisbatan munosabatini baholashi shaxsiy refleksiya hamda emotsional ongni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, badiiy asarlar, hayotiy voqealar, videolavhalar va ijtimoiy vaziyatlar tahlili asosida tashkil etilgan muhokamalar o‘quvchilarning hissiy idrokini boyitadi. Bunday mashg‘ulotlarda o‘quvchilar qahramonlarning his-tuyg‘ularini tahlil qiladi, ularning xatti-harakatlariga baho beradi hamda o‘z xulq-atvorini tanqidiy baholash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Guruhli loyihalar va kooperativ ta'lim texnologiyalaridan foydalanish ham empatiya rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko‘rsatadi. Birgalikda faoliyat yuritish jarayonida o‘quvchilar o‘zaro yordam, mas'uliyat, bag‘rikenglik va hurmat tamoyillarini amaliy faoliyat orqali o‘zlashtiradilar.

Xulosa qilib aytganda, tarbiya fanida empatiyani shakllantirish zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, reflektiv faoliyat va hamkorlikka asoslangan ta'lim muhitini yaratish

orqali samarali amalga oshiriladi. Natijada o‘quvchilarda emotsional intellekt, ijtimoiy kompetensiyalar hamda yuksak insoniy qadriyatlar rivojlanadi. Bu esa barkamol shaxsni tarbiyalashning muhim pedagogik shartlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Goleman D. *Emotional Intelligence*. New York: Bantam Books, 1995.
2. Rogers C. *A Way of Being*. Boston: Houghton Mifflin, 1980.
3. Salovey P., Mayer J.D. Emotional Intelligence // *Imagination, Cognition and Personality*. 1990. Vol. 9(3).
4. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. *Tarbiya* fani o‘quv dasturi. Toshkent, 2023.

BELBOG‘LI KURASHDA TALABA SPORTCHILARGA KO‘KRAKDAN OSHIRIB TASHLASH USULI TEXNIKASINI O‘RGATISHNI TAKOMILLASHTIRISH SAMARADORLIK BOSQICHLARI

Sotvoldiyev Jasurbek Baxtiyor o‘g‘li
Farg‘ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti ta’lim jarayonini tashkil etish bo‘limi boshlig‘i.

Annotatsiya*:* Ushbu maqolada, talaba sportchilarga ko‘krakdan oshirilib tashlash usulini o‘rganishda qo‘llaniladigan metodlar va yondashuvlarni takomillashtirishga qaratilgan usullar ko‘rib chiqiladi. O‘qitish jarayonida individual yondashuv, amaliy mashg‘ulotlar va nazariy tushunchalarni birlashtirish orqali sportchilarning texnik ko‘nikmalarini rivojlantirish maqsad qilinadi. Shuningdek, metodik yondashuvlar va natijalarni baholash mexanizmlari ham muhokama qilinadi. Bu, kelajakda muvaffaqiyatli kurashchilarning tayyorlanishida muhim rol o‘ynaydi. Kalit so‘zlar: belbog‘li kurash, talaba sportchilar, ko‘krakdan oshirilib tashlash, texnika, o‘qitish jarayoni, amaliy mashg‘ulotlar, nazariy tushunchalar, individual yondashuv, texnik ko‘nikmalar, metodik yondashuv, natijalarni baholash, kurash mahorati.

Аннотация: В этой статье будут рассмотрены методы, направленные на совершенствование методов и подходов, используемых студентами-спортсменами при изучении метода увеличения груди. Обучение направлено на развитие технических навыков спортсменов за счет индивидуального подхода, сочетания практических занятий и теоретических концепций. Также обсуждаются методологические подходы и механизмы оценки результатов. Это, в свою очередь, играет важную роль в обучении будущих успешных борцов. Ключевые слова: борьба на поясах, студенты-спортсмены, отжимания от груди, техника, процесс обучения, практические занятия, теоретические концепции, индивидуальный подход, технические навыки, методический подход, оценка результатов, навыки борьбы.

Annotation: this article examines techniques aimed at improving the techniques and approaches used to student athletes in the study of breast augmentation. In the process of training, the goal is to develop the technical skills of athletes by combining an individual approach, practical training and theoretical concepts. Methodological approaches and mechanisms for evaluating results are also discussed. This will play an important role in the preparation of successful wrestlers in the future. Keywords: belt wrestling, student athletes, breast augmentation, technique, training process, practical training, theoretical concepts, individual approach, technical skills, methodological approach, evaluation of results, wrestling skills.

Kirish. Belbog‘li kurash, o‘zining jozibadorligi va murakkabligi bilan ajralib turadi. Bu sport turi nafaqat jismoniy kuch, balki taktik fikrlashni ham talab etadi. Talaba sportchilarning o‘qitilishi va ularning texnik ko‘nikmalarini rivojlantirish, muvaffaqiyatli kurashchilarning tayyorlanishida muhim rol o‘ynaydi. Ushbu maqolada, talaba sportchilarga ko‘krakdan oshirilib tashlash usuli texnikasini o‘rganish jarayonini takomillashtirishga qaratilgan takliflar keltiriladi.

Usulning ahamiyati. Ko‘krakdan oshirilib tashlash, kurashning asosiy usullaridan biri bo‘lib, raqibni nazorat qilish va pozitsiyani o‘zgartirish imkonini beradi. Bu usulni to‘g‘ri o‘rganish, sportchilarga raqibni samarali ravishda boshqarishga yordam beradi va kurash jarayonida muhim afzallik yaratadi.

Nazariya va amaliyot. Sportchilarni o‘qitish jarayoni nazariy va amaliy mashg‘ulotlarni o‘z ichiga olishi kerak. Nazariy bo‘limda ko‘krakdan oshirilib tashlash usulining mohiyati, foydasi va to‘g‘ri bajarilishi haqida tushuncha berish zarur. Amaliyotda esa, sportchilar o‘z ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun muntazam mashq qilishlari lozim.

Videotahlil. Sportchilarga o‘z texnikasini takomillashtirishda videotahlil yordam beradi. Mashg‘ulotlar davomida olingan videolarni tahlil qilib, xatolarni aniqlash va to‘g‘ri bajarish usullarini o‘rganish mumkin.

Individual yondashuv. Har bir sportchining qobiliyatlari va zaif tomonlari har xil. Shuning uchun, o‘qitish jarayonida individual yondashuvni qo‘llash muhimdir. Sportchilarning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olib, ularning ehtiyojlariga mos trening dasturlarini ishlab chiqish lozim.

Mashg‘ulotlar tuzilishi:

Qizg‘in harakatlar. Mashg‘ulotlar davomida ko‘krakdan oshirilib tashlash usulini o‘rganish uchun avval qizg‘in harakatlar o‘tkazilishi kerak. Bu, sportchilarning mushaklarini tayyorlash va ularni zarur harakatlarga moslashtirishda yordam beradi.

Texnik ko‘nikmalarni rivojlantirish. Asosiy mashqlarni o‘rgatishdan tashqari, sportchilarni ko‘krakdan oshirilib tashlashni to‘g‘ri bajarishlari uchun alohida ko‘nikmalarni rivojlantirishga e’tibor qaratish zarur. Bu, harakatni to‘g‘ri bajarish va raqibga nisbatan strategik yondashuvni shakllantirishda yordam beradi.

Natijalarni baholash. Talaba sportchilarining muvaffaqiyatini baholash uchun muntazam ravishda testlar va musobaqalar o‘tkazish lozim. Bu, sportchilarning texnik ko‘nikmalarini rivojlantirish darajasini aniqlash va ularning o‘sishini kuzatishga imkon beradi.

Belbog‘li kurashda talaba sportchilarga ko‘krakdan oshirilib tashlash usulini o‘rganish jarayonini takomillashtirish, ularning texnik ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Tezkor mashg‘ulotlar, individual yondashuv va videotahlil yordamida sportchilar o‘z salohiyatini maksimal darajada oshirishi mumkin. Bu esa, ularning kurashdagi muvaffaqiyatlarini ta’minlaydi va kelajakda o‘z mahoratlarini oshirishlariga zamin yaratadi.

Belbog‘li kurash, o‘zining dinamik va mahorat talab qiluvchi xarakteri bilan ajralib turadi. Ushbu sport turi nafaqat jismoniy kuch, balki texnik va taktika asosida ham rivojlanishni talab etadi. Talaba sportchilarga ko‘krakdan oshirilib tashlash usuli texnikasini o‘rgatish, ularning kurash mahoratini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Bu usul, raqibni nazorat qilish va kurash jarayonida muvaffaqiyatli strategiyalarni qo‘llash imkonini beradi.

Belbog‘li kurash - o‘ziga xos texnikalar va strategiyalarni talab qiluvchi murakkab sport turi. Ushbu sportda muvaffaqiyatga erishish uchun sportchilar nafaqat jismoniy kuch, balki yuqori darajadagi texnik mahoratga ham ega bo‘lishlari zarur. Ko‘krakdan oshirilib tashlash usuli, belbog‘li kurashda muhim rol o‘ynaydi, chunki bu usul raqibni nazorat qilish va samarali zarbalarni amalga oshirish imkonini beradi.

Talaba sportchilarga ushbu usulni o‘rgatish jarayonida, nafaqat amaliy mashg‘ulotlar, balki nazariy bilimlarni ham o‘z ichiga olgan kompleks yondashuv zarur. Bu maqolada ko‘krakdan oshirilib tashlash usulini o‘rganish jarayonini takomillashtirish, sportchilarning texnik ko‘nikmalarini rivojlantirish va o‘qitish metodlarini yangilashga qaratilgan takliflar ko‘rib chiqiladi. Bu orqali sportchilar o‘z mahoratini oshirib, belbog‘li kurashda yuqori natijalarga erishishlari mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Belbog‘li kurashda ko‘krakdan oshirilib tashlash usuli texnikasini o‘rganish va rivojlantirish borasida amalga oshirilgan tadqiqotlar va adabiyotlar muhim ahamiyatga ega. Ushbu bo‘limda, mavjud ilmiy manbalar, metodik qo‘llanmalar va amaliy tajribalar tahlil qilinadi.

Texnikalar va metodik yondashuvlar.O‘zbekiston Respublikasi sport vazirligi va xalqaro kurash federatsiyalarining metodik qo‘llanmalari, belbog‘li kurash texnikalarini o‘rgatishda qo‘llaniladigan zamonaviy yondashuvlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu qo‘llanmalarda ko‘krakdan oshirilib tashlash usulining nazariy va amaliy jihatlari batafsil bayon etilgan. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, mashg‘ulotlar

davomida sportchilarga usulning asosiy tamoyillari va harakatlarini tushuntirish, ularni amaliyotda bajarish muhimdir.

Amaliy tadqiqotlar. Bir qator tadqiqotlar, talaba sportchilarning ko‘krakdan oshirilib tashlash usulini o‘rganish jarayonida to‘g‘ri texnikani o‘zlashtirishda videotahlilning ahamiyatini ta’kidlaydi. Videomateriallardan foydalanish orqali sportchilar o‘z xatolarini ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘lishadi va harakatlarini takomillashtirish uchun zarur bo‘lgan ma'lumotlarni oladilar. Shuningdek, amaliy tadqiqotlar, mashg‘ulotlarda individual yondashuvning samaradorligini ko‘rsatadi.

Trening dasturlari. Mavjud adabiyotlar, ko‘krakdan oshirilib tashlash usulini o‘rganish uchun mo‘ljallangan turli xil trening dasturlarini taklif etadi. Ushbu dasturlar, sportchilarning jismoniy tayyorgarligini va texnik ko‘nikmalarini oshirishga qaratilgan. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, muntazam trening va amaliyotlar orqali ko‘krakdan oshirilib tashlash usulini o‘zlashtirish tezlashadi.

Sport psixologiyasi. Ko‘krakdan oshirilib tashlash usulini muvaffaqiyatli o‘rganish jarayonida sport psixologiyasining o‘rni ham muhimdir. Psixologik holat, raqibga nisbatan strategik fikrlash va stressni boshqarish qobiliyatlari sportchining natijalariga ta’sir ko‘rsatadi. Adabiyotlar, psixologik tayyorgarlik va o‘z-o‘zini tahlil qilish jarayonlarining ahamiyatini ko‘rsatadi. Umuman olganda, belbog‘li kurashda talaba sportchilarga ko‘krakdan oshirilib tashlash usulini o‘rganish jarayonini takomillashtirish uchun mavjud adabiyotlar va tadqiqotlar muhim asosni taqdim etadi. Nazariy bilimlar, amaliy tajribalar va psixologik yondashuvlar birlashganda, sportchilarning texnik ko‘nikmalarini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka erishish mumkin. Bu esa, kelajakda muvaffaqiyatli kurashchilarning tayyorlanishida o‘z aksini topadi.

Metodologiya

1. **Maqsad va vazifalar:** Talaba sportchilarga ko‘krakdan oshirilib tashlash usulini samarali o‘rgatish orqali ularning texnik ko‘nikmalarini oshirish.

Vazifalar:

⎪Sportchilarning jismoniy tayyorgarligini baholash.

⎪ Teorik bilimlarni oshirish.

⎪Amaliy mashg‘ulotlar va trening dasturlarini ishlab chiqish.

⎪Natijalarni baholash va tahlil qilish.

2. O‘qitish jarayoni.

Nazariy tayyorgarlik

⎪Ko‘krakdan oshirilib tashlash usulining nazariy asoslari va muhim tamoyillari.

Usulning taktik jihatlari va raqibni nazorat qilishning ahamiyati.

Amaliy tayyorgarlik

⎪O‘quv mashg‘ulotlarida dastlabki ko‘nikmalarni shakllantirish.

⎪Harakatlar ketma-ketligini o‘rganish va takrorlash.

⎪Mashg‘ulotlarda videotahlil va refleksiya orqali xatolarni aniqlash.

3. Trening dasturlari

Mashg‘ulotlar tuzilishi

⎪Qizg‘in harakatlar: mushaklarni tayyorlash uchun harakatlar.

⎪Texnik ko‘nikmalar: ko‘krakdan oshirilib tashlash usuli, uning bajarilishi va variantlari.

Individual yondashuv

⎪Har bir sportchining qobiliyatlari va ehtiyojlariga mos trening dasturlarini ishlab chiqish.

⎪Baholash va tahlil

Natijalarni baholash

⎪Sportchilarning ko‘nikmalarini baholash uchun muntazam testlar va musobaqalar o‘tkazish.

⎪Videotahlil orqali harakatlarni tahlil qilish va takomillashtirish.

O‘sish va rivojlanish

⎪Sportchilarning o‘zgarishini kuzatish va trening jarayonini moslashtirish.

5. Psixologik tayyorgarlik

⎪ Psixologik yondashuvlar: stressni boshqarish va raqibga qarshi fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish.

⎪ Motivatsiyani oshirish va sportchilarning o‘z-o‘zini tahlil qilish jarayonlarini qo‘llash.

Ushbu metodologiya, belbog‘li kurashda talaba sportchilarga ko‘krakdan oshirilib tashlash usulini o‘rganishda kompleks yondashuvni taqdim etadi. Nazariy va amaliy tayyorgarlik, individual yondashuv, va psixologik tayyorgarlikni birlashtirish orqali sportchilarning muvaffaqiyatini oshirish imkoniyatlari yaratiladi. Bu jarayon, kelajakda yuqori natijalarga erishishga yordam beradi.

Muhokama va natijalar. Belbog‘li kurash - o‘zining murakkabligi va texnik jihatlari bilan ajralib turadigan sport turi. Ushbu sportda ko‘krakdan oshirilib tashlash usuli muhim ahamiyatga ega, chunki bu raqibni nazorat qilish va kurash jarayonida ustunlikni qo‘lga kiritish imkonini beradi. Talaba sportchilarga ushbu usulni o‘rgatishda ko‘plab jihatlarni hisobga olish zarur. 1.Ta’lim jarayonining strukturasi - o‘qitish jarayonini samarali tashkil etish uchun, nazariy bilimlarni amaliy ko‘nikmalar bilan birlashtirish muhimdir. Sportchilar nazariy asoslarni yaxshi o‘zlashtirib, ularni amaliy mashg‘ulotlarda qo‘llashlari kerak. Bu jarayonda usulning asosiy tamoyillari, harakatlar ketma-ketligi va taktik jihatlarini tushuntirish zarur.

2.Amaliy mashg‘ulotlar - davomida, ko‘krakdan oshirilib tashlash usulining texnikasini to‘g‘ri o‘rganish uchun qat’iy reja tuzish kerak.

Mashg‘ulotlarda:

- Harakatlar ketma-ketligini takrorlash.
- Har xil sharoitlarda usulni qo‘llash (mushak kuchi, tezlik va moslashuvchanlik).
- Videotahlil orqali sportchilarning o‘z xatolarini ko‘rishi va tahlil qilishlari uchun imkoniyat yaratish.

3. Individual yondashuv- har bir sportchining o‘ziga xos qobiliyatlari va zaif tomonlari bor. Shuning uchun, o‘qitishda individual yondashuvni qo‘llash muhimdir. Har bir sportchi uchun individual trening dasturlari ishlab chiqish, ularning ehtiyojlarini hisobga olish orqali natijalarni oshirish mumkin.

4. Psixologik tayyorgarlik - ko‘krakdan oshirilib tashlash usulini o‘rganishda psixologik tayyorgarlik ham muhim o‘rin tutadi. Sportchilarni raqibga nisbatan strategik fikrlash va stressni boshqarish qobiliyatlari bilan ta’minlash, ularning muvaffaqiyatli kurashishiga yordam beradi.

5. Natijalarni baholash - mashg‘ulotlar jarayonida va oxirida natijalarni baholash va tahlil qilish, sportchilarning o‘sish darajasini aniqlash uchun muhimdir. Muntazam testlar va musobaqalar orqali sportchilarning texnik ko‘nikmalari baholanadi va kerakli o‘zgarishlar kiritiladi. Belbog‘li kurashda talaba sportchilarga ko‘krakdan oshirilib tashlash usulini o‘rganishni takomillashtirish, ularning texnik ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Nazariy va amaliy yondashuvlar, individual tayyorgarlik va psixologik jihatlarni birlashtirish orqali sportchilar o‘z mahoratlarini oshirib, kurashda yuqori natijalarga erishishlari mumkin. Bu jarayon, o‘z navbatida, kelajakda muvaffaqiyatli kurashchilar tayyorlashga xizmat qiladi.

Belbog‘li kurashda talaba sportchilarga ko‘krakdan oshirilib tashlash usulini o‘rganish jarayoni bir qator ijobiy natijalarga olib keldi. Ushbu natijalar, o‘qitish metodologiyasi va amaliy mashg‘ulotlar samaradorligini ko‘rsatadi.

1. Texnik ko‘nikmalarni oshirish - sportchilar ko‘krakdan oshirilib tashlash usulini o‘rganish jarayonida, ularning texnik ko‘nikmalari sezilarli darajada rivojlandi. Videotahlil orqali harakatlar tahlil qilinishi natijasida, sportchilar o‘z xatolarini aniqlab, to‘g‘ri bajarish usullarini o‘rgandilar. Natijada, usulni bajarishdagi samaradorlik oshdi.

2. Jismoniy tayyorgarlik - o‘qitish jarayonida sportchilarning jismoniy tayyorgarligi ham yaxshilandi. Muntazam mashg‘ulotlar va qizg‘in harakatlar orqali mushak kuchi, moslashuvchanlik va tezlik darajasi oshdi. Bu esa kurash jarayonida sportchilarga qo‘shimcha ustunlik berdi.

3. Psixologik barqarorlik - sportchilarning psixologik tayyorgarligi ham muhim natijalarga erishdi. Raqibga nisbatan strategik fikrlash qobiliyati rivojlandi, stressni boshqarish va musobaqalarda o‘zini tutish qobiliyati yaxshilandi. Bu, sportchilarning kurash jarayonida o‘zlarini ishonchli his qilishlariga yordam berdi. 4. Muvaffaqiyatlar - o‘qitish jarayoni davomida sportchilar o‘z natijalarini yaxshilashdi. Muntazam ravishda o‘tkazilgan testlar va musobaqalar natijasida, ko‘krakdan oshirilib tashlash usulini

samarali qo‘llay oladigan sportchilarning soni oshdi. Bu, o‘qitishning muvaffaqiyatli amalga oshirilayotganini ko‘rsatadi.

5. Individual yondashuv - individual yondashuv orqali har bir sportchining ehtiyojlari va qobiliyatlari hisobga olindi. Bu yondashuv, sportchilarning o‘z salohiyatini to‘liq ochishlariga va ularni o‘z maqsadlariga erishishlariga yordam berdi. Belbog‘li kurashda talaba sportchilarga ko‘krakdan oshirilib tashlash usulini o‘rganishni takomillashtirish jarayoni, texnik ko‘nikmalar, jismoniy tayyorgarlik, psixologik barqarorlik va muvaffaqiyatlar sohasida ijobiy natijalarga olib keldi. Bu jarayon, kelajakda kurashchilarning tayyorgarlik darajasini oshirishga yordam beradi va sportda yuqori natijalarga erishish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Xulosa. Belbog‘li kurashda talaba sportchilarga ko‘krakdan oshirilib tashlash usulini o‘rganishni takomillashtirish jarayoni, ularning texnik ko‘nikmalarini, jismoniy tayyorgarligini va psixologik barqarorligini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo‘ldi. O‘qitish jarayonida nazariy bilimlar va amaliy mashg‘ulotlarni birlashtirish, individual yondashuvni qo‘llash va videotahlil kabi metodlarni ishlatish sportchilarning o‘z mahoratlarini oshirishiga yordam berdi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, muntazam mashg‘ulotlar va psixologik tayyorgarlik orqali sportchilar o‘z salohiyatlarini to‘liq ochish imkoniyatiga ega bo‘ldilar. Ularning ko‘krakdan oshirilib tashlash usulini to‘g‘ri va samarali bajarish qobiliyatlari oshdi, bu esa musobaqalarda muvaffaqiyat qozonishga olib keldi. Kelajakda ushbu metodologiyani davom ettirish, yangi yondashuvlar va texnikalarni qo‘llash orqali belbog‘li kurashda talaba sportchilarni yanada samarali tayyorlash imkoniyatlari yaratiladi. Bu, o‘z navbatida, sportchilarning kelajakdagi muvaffaqiyatlari va sportdagi yuqori natijalariga erishishiga zamin tayyorlaydi.

Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Sport Vazirligi. (2020). Belbog‘li kurash: metodik qo‘llanma. Toshkent: O‘zbekiston Sport Universiteti.

2. Khalilov, A. (2018). Kurash texnikalari va taktikasi. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Jismoniy Tarbiya va Sport Fakulteti.

OZIQ-OVQAT SANOATI KORXONALARIDA INVESTITSIYAVIY FAOLIYAT SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING ZAMONAVIY ILMIY-METODOLOGIK YONDASHUVLARI

Tolipova Baxtigul Farxodovna
Xalqaro Nordik universiteti doktoranti, PhD
ORCID: 0000-0003-1675-6825
b.tolipova@nordicuniversity.org

Annotatsiya: Oziq-ovqat sanoati korxonalarida investitsiyaviy faoliyat samaradorligini oshirish zamonaviy iqtisodiy rivojlanishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Investitsiya jarayonlarini samarali tashkil etishda kapital resurslarini oqilona taqsimlash, ishlab chiqarish quvvatlarini modernizatsiya qilish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish hamda qiymat zanjiri bo‘g‘inlari o‘rtasidagi o‘zaro muvofiqlikni ta’minlash alohida ahamiyatga ega.

Investitsiyaviy faoliyat natijadorligini oshirishga ta’sir etuvchi reproduktiv, texnologik, bozor, institutsional-moliyaviy va strategik omillar tizimli yondashuv asosida tahlil qilinadi. Kapital qo‘yilmalarining samaradorligini baholashda nafaqat moliyaviy ko‘rsatkichlar, balki ishlab chiqarish unumdorligi, resurslardan foydalanish darajasi, logistika samaradorligi va korxonaning uzoq muddatli raqobatbardoshligini aks ettiruvchi mezonlardan foydalanish zarurligi asoslanadi. Investitsiya resurslarini qiymat zanjiri bo‘yicha samarali yo‘naltirish oziq-ovqat sanoati korxonalarining barqaror rivojlanishi va iqtisodiy samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: investitsiyaviy faoliyat, investitsiya samaradorligi, kapital qo‘yilmalar, oziq-ovqat sanoati, qiymat zanjiri, texnologik modernizatsiya, innovatsion rivojlanish, raqobatbardoshlik.

Kirish

Zamonaviy iqtisodiy rivojlanish sharoitida xo‘jalik yurituvchi subyektlarning barqaror faoliyat yuritishi, ishlab chiqarish salohiyatini kengaytirishi va raqobatbardoshligini ta’minlashi bevosita investitsiyaviy faoliyat samaradorligiga bog‘liq hisoblanadi. Ayniqsa, oziq-ovqat sanoati kabi strategik tarmoqlarda investitsiyalar ishlab chiqarish jarayonlarini texnologik yangilash, mahsulot sifatini oshirish, resurslardan samarali foydalanish hamda ichki bozor barqarorligini ta’minlashda muhim iqtisodiy vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Investitsiyaviy faoliyat korxonada mavjud kapital yetishmovchiligini bartaraf etish bilangina chegaralanmaydi. U asosiy kapitalni takror ishlab chiqarish, yangi texnologiyalarni joriy qilish, ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasini oshirish hamda uzoq muddatli strategik rivojlanishni ta’minlashga qaratilgan murakkab boshqaruv jarayonidir. Shu sababli investitsiya samaradorligini baholashda faqat moliyaviy natijalarga asoslangan yondashuv yetarli hisoblanmaydi.

Ilmiy tadqiqotlarda investitsiyaviy faoliyat samaradorligi ko‘pincha foyda, rentabellik, kapital qaytimi va pul oqimlari kabi iqtisodiy ko‘rsatkichlar orqali baholanadi. Biroq oziq-ovqat sanoati korxonalarining o‘ziga xos xususiyatlari investitsiya natijalarini kengroq mezonlar asosida o‘rganishni talab etadi. Chunki mazkur sohada kapital qo‘yilmalari xomashyo yetkazib berish, qayta ishlash, saqlash, logistika, sifat nazorati va mahsulotni iste’molchiga yetkazish jarayonlari bilan chambarchas bog‘liqdir.

Shu jihatdan oziq-ovqat sanoatida investitsiyaviy faoliyat samaradorligini oshirish kapital hajmini ko‘paytirishdan tashqari, uni qiymat zanjirining muhim bo‘g‘inlariga to‘g‘ri yo‘naltirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va bozor talablariga moslashuvchan boshqaruv mexanizmlarini shakllantirishni talab qiladi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi oziq-ovqat sanoati korxonalarida investitsiyaviy faoliyat samaradorligini oshirishga ta’sir etuvchi omillarni tizimlashtirish hamda zamonaviy ilmiy konsepsiyalar asosida investitsiya qarorlarini takomillashtirish yo‘nalishlarini aniqlashdan iborat.

Metodologiya

Tadqiqot metodologiyasi oziq-ovqat sanoati korxonalarida investitsiyaviy faoliyat samaradorligini baholash bo‘yicha mavjud ilmiy konsepsiyalarni tizimli o‘rganish va ularni umumlashtirishga asoslangan. Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, qiyosiy baholash, iqtisodiy guruhlash va ko‘p mezonli yondashuv usullaridan foydalanildi. Ushbu metodlar investitsiya jarayoniga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash, kapital taqsimoti va iqtisodiy natijalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni baholash imkonini beradi.

Investitsiyaviy faoliyat samaradorligini tahlil qilishda qiymatga asoslangan baholash, endogen iqtisodiy o‘sish nazariyasi, institutsional yondashuv va qiymat zanjiri konsepsiyalari asosiy metodologik yo‘nalish sifatida tanlandi. Qiymatga asoslangan yondashuv investitsiya loyihalarining moliyaviy natijadorligini kapital qiymati, kutilayotgan pul oqimlari va tavakkalchilik darajasi orqali baholash imkonini beradi. Endogen o‘sish nazariyasi investitsiyalarning texnologik yangilanish, innovatsiyalar va bilimlarni rivojlantirish orqali ishlab chiqarish samaradorligiga ta’sirini izohlaydi.

Institutsional yondashuv esa investitsiya qarorlarining shakllanishida moliyalashtirish imkoniyatlari, huquqiy muhit, shartnomalar barqarorligi va boshqaruv tizimining rolini aniqlashga xizmat qiladi. Oziq-ovqat sanoati korxonalarida ushbu yondashuvlarni integratsiyalash investitsiya samaradorligini faqat moliyaviy natijalar bilan emas, balki ishlab chiqarish, texnologik va strategik ko‘rsatkichlar asosida ham baholash imkonini beradi.

Shu sababli tadqiqotda investitsiya jarayoni “investitsiya ehtiyoji – kapital manbasi – investitsiya yo‘nalishi – iqtisodiy natija” ketma-ketligi asosida o‘rganildi.

1-jadval. Investitsiyaviy faoliyat samaradorligini baholashning nazariy yondashuvlari

Yondashuv nomi	Mazmuni	Baholash mezonlari
Qiymatga asoslangan yondashuv	Investitsiya loyihalarining kapital qiymati va pul oqimlari orqali baholanishi	Rentabellik, sof iqtisodiy qiymat, kapital qaytimi
Endogen o‘sish nazariyasi	Innovatsiya va texnologik rivojlanish orqali samaradorlikni oshirish	Mehnat unumdorligi, texnologik yangilanish

Institutsional yondashuv	Investitsiya muhitining huquqiy va moliyaviy sharoitlarini hisobga olish	Kapitalga kirish, xavflarni kamaytirish
Qiymat zanjiri yondashuvi	Ishlab chiqarishdan iste'molchigacha bo‘lgan jarayonlarni kompleks baholash	Logistika, sifat, ishlab chiqarish samaradorligi

Natijalar va tahlil

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, oziq-ovqat sanoati korxonalarida investitsiyaviy faoliyat samaradorligi bir nechta iqtisodiy, texnologik va institutsional omillarning o‘zaro ta’siri asosida shakllanadi. Kapital qo‘yilmalarining yakuniy natijasi faqat investitsiya hajmi bilan emas, balki ushbu resurslarning qaysi ishlab chiqarish yo‘nalishlariga ajratilishi, boshqaruv mexanizmlarining samaradorligi hamda bozor talablariga moslashuv darajasi bilan belgilanadi.

Oziq-ovqat sanoatida investitsiyalarning samarali yo‘naltirilishi birinchi navbatda mavjud ishlab chiqarish cheklovlarini aniqlashni talab qiladi. Eskirgan asosiy vositalarni yangilash, avtomatlashtirilgan texnologiyalarni joriy etish, energiya tejamkor uskunalardan foydalanish va mahsulot sifatini nazorat qilish tizimlarini rivojlantirish investitsiya natijadorligini oshiruvchi asosiy yo‘nalishlar hisoblanadi.

Shuningdek, investitsiyaviy faoliyat samaradorligida qiymat zanjiri bo‘g‘inlarining mutanosib rivojlanishi alohida ahamiyatga ega. Faqat ishlab chiqarish quvvatlarini oshirishga yo‘naltirilgan investitsiyalar yetarli natija bermasligi mumkin. Chunki qayta ishlash, saqlash, transport-logistika va mahsulotni bozorga yetkazish jarayonlaridagi mavjud cheklovlar umumiy samaradorlikka ta’sir qiladi.

Tahlillar asosida investitsiyaviy qarorlarni shakllantiruvchi asosiy omillar beshta guruhga ajratildi: reproduktiv, texnologik, bozor, institutsional-moliyaviy hamda strategik ta’minot omillari. Ushbu omillar korxonaning investitsiya ehtiyojini aniqlash, kapital taqsimoti yo‘nalishlarini belgilash va iqtisodiy natijalarni baholashda asosiy mezon sifatida xizmat qiladi.

2-jadval. Oziq-ovqat sanoati korxonalarida investitsiyaviy faoliyat samaradorligiga ta’sir qiluvchi omillar tizimi

Omillar guruhi	Investitsiyaga ta’siri	Kutiladigan iqtisodiy natija
Reproduktiv omillar	Asosiy vositalarni yangilash va ishlab chiqarish quvvatlarini tiklash	Texnik yo‘qotishlar kamayadi, ishlab chiqarish barqarorlashadi
Texnologik omillar	Innovatsion uskunalar va avtomatlashtirish tizimlarini joriy etish	Mehnat unumdorligi oshadi, resurs sarfi kamayadi
Bozor omillari	Talab o‘zgarishi va raqobatga moslashish	Mahsulot sifati va bozor ulushi ortadi
Institutsional-moliyaviy omillar	Kapitalga kirish imkoniyati va moliyalashtirish sharoitlarini yaxshilash	Investitsiya xavflari kamayadi
Strategik ta’minot omillari	Xomashyo, saqlash va logistika tizimini rivojlantirish	Qiymat zanjiri samaradorligi oshadi

Olingan natijalar investitsiyaviy faoliyatni boshqarishda ko‘p mezonli yondashuvdan foydalanish zarurligini ko‘rsatadi. Bunda moliyaviy samaradorlik bilan bir qatorda ishlab chiqarish jarayonlari, innovatsion rivojlanish va strategik barqarorlik ko‘rsatkichlari ham hisobga olinishi lozim.

Xulosa

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, oziq-ovqat sanoati korxonalarida investitsiyaviy faoliyat samaradorligini oshirish zamonaviy iqtisodiy sharoitda strategik ahamiyatga ega bo‘lgan jarayon hisoblanadi. Investitsiya faoliyati faqat moliyaviy resurslarni jalb qilish yoki ishlab chiqarishga qo‘shimcha kapital kiritish bilan chegaralanmaydi, balki korxonaning uzoq muddatli rivojlanishini ta’minlovchi kompleks boshqaruv mexanizmi sifatida qaralishi zarur.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, investitsiyaviy faoliyat samaradorligi kapital resurslarining miqdoriga emas, balki ularning oqilona taqsimlanishi, ustuvor yo‘nalishlarga safarbar etilishi va kutilayotgan iqtisodiy natijalar bilan bog‘liqligiga bog‘liqdir. Shu sababli investitsiya qarorlarini qabul

qilishda moliyaviy ko‘rsatkichlar bilan bir qatorda texnologik rivojlanish, ishlab chiqarish jarayonlari samaradorligi, bozor talablariga moslashuv va qiymat zanjiri barqarorligi kabi omillarni hisobga olish maqsadga muvofiq.

Oziq-ovqat sanoati korxonalarida investitsiya samaradorligini oshirishning asosiy yo‘nalishlari sifatida ishlab chiqarish fondlarini modernizatsiya qilish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, avtomatlashtirish darajasini oshirish, energiya va material resurslaridan samarali foydalanish hamda logistika tizimini rivojlantirish muhim hisoblanadi. Ushbu yo‘nalishlar ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, mahsulot sifatini yaxshilash va korxonalarning ichki hamda tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligini oshirish imkonini beradi.

Shuningdek, investitsiyaviy faoliyatni rivojlantirishda institutsional-moliyaviy muhitning barqarorligi muhim o‘rin tutadi. Kapitalga kirish imkoniyatining kengayishi, investitsion xavflarning kamayishi, moliyalashtirish mexanizmlarining takomillashuvi korxonalarning yangi loyihalarni amalga oshirish imkoniyatlarini oshiradi.

Umuman olganda, oziq-ovqat sanoati korxonalarida investitsiyaviy faoliyat samaradorligini oshirish uchun qiymat zanjiriga asoslangan kompleks boshqaruv yondashuvini shakllantirish zarur. Bunda investitsiya ehtiyoji, kapital manbalari, texnologik imkoniyatlar va yakuniy iqtisodiy natijalar yagona tizim sifatida baholanishi lozim. Mazkur yondashuv korxonalarning barqaror rivojlanishini ta’minlash, innovatsion salohiyatini oshirish va uzoq muddatli raqobat ustunligini shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Brealey R.A., Myers S.C., Allen F. Principles of Corporate Finance. – 12th edition. – New York: McGraw-Hill Education, 2017.
2. Damodaran A. Investment Valuation: Tools and Techniques for Determining the Value of Any Asset. – Hoboken: John Wiley & Sons, 2012.
3. Solow R.M. A Contribution to the Theory of Economic Growth // The Quarterly Journal of Economics. – 1956. – Vol.70. – №1. – P.65–94.
4. Romer P.M. Endogenous Technological Change // Journal of Political Economy. – 1990. – Vol.98. – №5. – P.71–102.
5. North D.C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
6. Aramyan L.H., Oude Lansink A.G.J.M., Van der Vorst J.G.A.J. Performance Measurement in Agri-Food Supply Chains // Supply Chain Management: An International Journal. – 2007. – Vol.12(4). – P.304–315.
7. FAO, UNIDO. Developing Sustainable Food Value Chains: Practical Guidance for Systems-Based Analysis and Design. – Rome: FAO, 2024.
8. World Bank. Uzbekistan: Agri-Food Job Diagnostic. – Washington DC: World Bank, 2020.

NEYROPEDAGOGIK TAHLILLARNI O‘TKAZISHDA NUTQIY TAFAKKURGA OID MASALALAR

Temirbekova A.O.
Nukus davlat pedagogika instituti dotsenti.(PhD).

Annotatsiya. Mazkur maqolada neyropedagogik tahlillar doirasida nutq tafakkurining vazifalari va muammolari nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilingan. Nutq tafakkurining neyrokognitiv mexanizmlari, uning xotira, hissiyot va boshqa kognitiv jarayonlar bilan o‘zaro bog‘liqligi yoritilgan. Shu bilan birga, nutq tafakkurini neyropedagogik tahlil qilishda uchraydigan metodologik, madaniy, axloqiy va fanlararo muammolar yoritilib, ularni bartaraf etishning ilmiy asoslari ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: neyropedagogika, nutq tafakkuri, neyrokognitiv jarayonlar, neyrolingvistika, psixolingvistika, neyrolingvistik dasturlash, kognitiv rivojlanish, diagnostika, muammoli ta’lim, matn tahlili, fanlararo yondashuv, ta’lim texnologiyalari.

Аннотация. В данной статье в рамках нейропедагогического анализа рассматриваются теоретические и практические аспекты задач и проблем речевого мышления. Освещены нейрокогнитивные механизмы речевого мышления, а также их взаимосвязь с памятью, эмоциями и другими когнитивными процессами. Кроме того, проанализированы методологические, культурные, этические и междисциплинарные проблемы, возникающие при нейропедагогическом анализе речевого мышления, и представлены научно обоснованные подходы к их решению.

Ключевые слова: нейропедагогика, речевое мышление, нейрокогнитивные процессы, нейролингвистика, психолингвистика, нейролингвистическое программирование, когнитивное развитие, диагностика, проблемное обучение, анализ текста, междисциплинарный подход, образовательные технологии.

Abstract. This article examines the theoretical and practical aspects of the tasks and challenges of speech thinking within the framework of neuropedagogical analysis. It explores the neurocognitive mechanisms underlying speech thinking and their relationship with memory, emotions, and other cognitive processes. In addition, the study discusses the methodological, cultural, ethical, and interdisciplinary challenges encountered in the neuropedagogical analysis of speech thinking and presents scientifically grounded approaches to addressing these issues.

Keywords: neuropedagogy, speech thinking, neurocognitive processes, neurolinguistics, psycholinguistics, Neuro-Linguistic Programming (NLP), cognitive development, diagnostics, problem-based learning, text analysis, interdisciplinary approach, educational technologies.

Neyropedagogik tahlillarni o‘tkazishda nutq tafakkurining vazifalari va muammolari psixolingvistika, nevrologiya, pedagogika va kognitiv psixologiya chorrahasida joylashgan zamonaviy ilmiy talablar doirasida muhim o‘rin tutadi. Nutq tafakkuri intellektual faoliyatning maxsus shakli sifatida til nafaqat ifoda vositasi, balki fikrni shakllantirish va tuzish vositasi sifatida ham harakat qiladigan jarayondir. Neyropedagogika sharoitida uning tahlili - o‘rganish mexanizmlarini, ayniqsa tilni rivojlantirish sohasida chuqurroq tushunishga imkon beradi. Asosiy vazifalardan biri nutqiy tafakkur asosidagi neyrokognitiv mexanizmlarni aniqlashdir. Bu miyaning lingvistik ma’lumotni qanday qayta ishlashini, semantik tuzilmalar qanday shakllanishini va ichki nutqdan tashqi gapga o‘tish qanday sodir bo‘lishini o‘rganishni o‘z ichiga oladi. Bu yerda neyroegiluvchanlik muhim rol o‘ynaydi, bu mashg‘ulot va amaliyot davomida nutqiy tafakkur jarayonlarini rivojlantirish imkoniyatini beradi.

Neyropedagogik texnologiyalarning amaliy mexanizmlari ta’lim jarayonida talabalarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu texnologiyalar orqali talabalar axborotni qayta ishlash, tahlil qilish, yodda saqlash va oqilona qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantiradilar. Simulyatsiya, kognitiv mashqlar va neyrotrenajyorlar yordamida amaliy jarayonda talabalarning faolligi va qiziqishi oshadi, ular real hayotiy vaziyatlarda tezkor va asosli qaror qabul qilishga qodir bo‘ladilar [4].

Neyropedagogik tahlil doirasida o‘quvchilarda nutq tafakkurining rivojlanish darajasini tashxislashga alohida e’tibor beriladi. Bunga nutqning uyg‘unligi, isbotlash operatsiyalari, murakkab g‘oyalarni ifodalash uchun lingvistik vositalarni umumlashtirish va ulardan foydalanish qobiliyati kabi parametrlarni baholash kiradi. Bunday tashxis individual xususiyatlar va qiyinchiliklarni aniqlashi mumkin, bu shaxsiylashtirilgan ta’lim strategiyasini ishlab chiqish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Biroq, hozirgi kunga qadar pedagogikada vositalar asosan o‘qituvchi faoliyatining tarkibiy qismi sifatida ko‘rib chiqilgan. Shu bilan birga, talaba o‘z taqdirini o‘zi belgilash, o‘zini rivojlantirish va o‘zini o‘zi tarbiyalash jarayonida foydalanishi mumkin bo‘lgan vositalarni ishlab chiqishga deyarli ye’tibor berilmadi. Talabaning ob’ektdan ta’lim predmetiga o‘tishi aynan shunday vositalarni topish zarurligini belgilaydi. Ta’limda psixoterapiyaning turli sohalaridagi ba’zi texnika va texnologiyalar ham bolaga odamlar bilan muvaffaqiyatli muloqot qilish va har qanday faoliyatda samarali bo‘lishga yordam beradigan vosita sifatida qaraladi (A.V. Gerasimov, C.B. Kovalyov, S.V. Kolyada, L.D. Lebedeva, M.A. Panfilova, A.A. Pligin, G.N. Sartan, Ye.A. Sayapina va boshqalar). Ushbu sohalardan biri neyro-lingvistik dasturlash (NLD) bo‘lib hisoblanadi (J.Anderson, K.Andreas, S. Andreas, R.Bendler, J.Grinder, M.Grinder, M.F. Vilgsuort, R.Dils, M.V. Kitaeva, S.V. Kovalyov, I.M. Kroxina, A.L. Krupenin, L.Loyd, L.Kamerun-Bendler, D.O‘konnor, M.A. Pavlova va boshqalar) .

Yana bir muhim vazifa - nutqiy tafakkur va xotira, hissiyot va tasavvur kabi boshqa kognitiv jarayonlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash lozim. Neyropedagogika o‘rganishni miyaning turli funksiyalari o‘zaro ta’sir qiladigan va bir-birini mustahkamlaydigan yaxlit jarayon sifatida ko‘rib chiqadi. Masalan, so‘z boyligini rivojlantirish mavhum tafakkur va ma’lumotni tahlil qilish qobiliyatini yaxshilash bilan bevosita bog‘liqdir.

Nutq tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan texnologiyalarni ishlab chiqish muhim sohadir. Bunga muammoli topshiriqlar, munozaralar, matn tahlili va ijodiy mashqlar kiradi. Neyropedagogika nuqtai nazaridan bunday usullar miyaning turli qismlari faoliyatini rag‘batlantiradi va barqaror neyron aloqalarni shakllantirishga yordam beradi.

Biroq, nutq tafakkurining neyropedagogik tahlillarini o‘tkazish bir qator jiddiy muammolar bilan birga keladi. Ulardan biri ichki nutqni ob’ektiv baholashning qiyinligi bo‘lib, u o‘z tabiatiga ko‘ra yashirin va o‘lchashi murakkab bo‘lgan jarayondir. Neyrotexnologiyaning rivojlanishiga qaramay, aqliy jarayonlarni bevosita kuzatish cheklanganligicha qolmoqda va ma’lumotlarni talqin qilish bir oz ehtiyotkorlikni talab qiladi.

Professor N.A. Shermuhamedova ta’kidicha, “Yangi fanlar paydo bo‘lishi bilan, bir tomondan fanlarning differensiatsiyasi, har biri alohida turdagi hodisalarni o‘rganuvchi tarmoqlarga bo‘linishi yuz beradi. Boshqa tomondan, qarama-qarshi jarayon – ayrim fanlar turli yo‘llar bilan birikib, bilimlarning yaxlit majmualarini hosil qiladi va fanlarning integratsiyalashuvi ham yuz beradi. “Tutash” ilmiy fanlar paydo bo‘lishi, qo‘llanish sohasi keng bo‘lgan qudratli ilmiy metodlar topilishi, metodlar bir fandan boshqa fanlarga o‘tkazilishi, umumlashtiruvchi, sintetik ilmiy konsepsiyalar yaratilishi natijasida ilmiy bilishning bir-biridan uzoq tarmoqlarining yagonaligi va yaxlitligi aniqlanmoqda” [3].

Yana bir muammo - madaniy va lingvistik xususiyatlarga qarab nutq tafakkurining o‘zgaruvchanligi mavjud jarayondir. Turli tillar haqiqatni har xil yo‘llar bilan tuzadi, bu tafakkur va fikrlarni ifoda etish usullariga ta’sir qiladi. Bu universal tahlil usullarini ishlab chiqishda qiyinchiliklar tug‘diradi va ijtimoiy-madaniy kontekstni hisobga olishni talab qiladi. Bunda reduksion muammoni ham ta’kidlash kerak, ya’ni, nutqni tafakkurning murakkab jarayonlarini faqat neyrofiziologik mexanizmlarga qisqartirish istagi bo‘lishi lozim. Ushbu yondashuv tilning ijtimoiy mohiyatini va tafakkurni shakllantirishdagi muloqotning rolini hissiyotsiz qoldirishi mumkin. Aslida, nutq tafakkuri boshqa odamlar bilan muloqot qilish jarayonida rivojlanadi va miyaning fiziologik jarayonlari orqali to‘liq tushuntirib bo‘lmaydi.

Mutaxassislarni tayyorlash masalasi ham muhimdir. Yuqori sifatli neyropedagogik tahlilni o‘tkazish bir vaqtning o‘zida bir nechta sohalarda bilimlarni talab qiladi, bu esa fanlararo ta’limni rivojlantirish zarurligini taqozo etadi. Bu holda, ilmiy ma’lumotlarni yuzaki tushunish va noto‘g‘ri ishlatish xavfi ham mavjud bo‘ladi [2].

Mazkur jarayonlarda axloqiy masalalar ham muhim rol o‘ynaydi. Nutqiy tafakkurni tahlil qilish o‘quvchilarning shaxsiy xususiyatlariga, ularning rivojlanish darajasiga va kognitiv qobiliyatlariga ta’sir qilishi mumkin. Bu maxfiylik, to‘g‘rilik va stigmatizatsiyadan qochish tamoyillariga hurmatni talab etadi.

Shunday qilib, neyropedagogik tahlillarda nutq tafakkurining vazifalari uning mexanizmlarini o‘rganish, diagnostika, rivojlantirish va o‘quv jarayoniga qo‘shilish bilan bog‘liqdir. Shu bilan birga, ushbu sohada yuzaga keladigan muammolar nutqiy tafakkur hodisasining murakkabligini integratsiyalashgan, fanlararo yondashuv zarurligini aks ettiradi. Ushbu sohani rivojlantirish istiqbollari ilmiy tadqiqotlarni chuqurlashtirish, analitik usullarni takomillashtirish va nazariya hamda o‘quv amaliyoti o‘rtasidagi chambarchas bog‘liqlik bilan yaqin ekanligini nazarda tutish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Xalmirzayev M.A. Neyropedagogika zamonaviy talim tizimida // Евразийский журнал академический исследований (EJAR, Vol. 5, Number 9, special Issue, 2025. – 418-421 p.). Zenodo. https://doi.org/10.5281/zenodo.17289065.

2. Барбитова А.Д. Возможности использования нейро-лингвистического программирования как средства личностного ориентированного воспитания страшеклассников: Автореф. дисс… канд. пед. наук. – Ульяновск, 2004. – 22 с.[1] Шермухамедова Н.А. Илмий тадқиқот методологияси. Дарслик. – Т.: “Fan va texnologiya”, 2014. – 512 б.

3. Шермухамедова Н.А. Илмий тадқиқот методологияси. Дарслик. – Т.: “Fan va texnologiya”, 2014. – 512 б.
4. Qo‘ldoshev, N.A. Ekolingvistika: o‘zbek tilida til va nutq sofligining lingvokulturologik tadqiqi. Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Farg‘ona, 2021. – 138 b.
5. Qodirov, Q.B., Sattorova, D.Dj. Yunogogika. Darslik. – Termiz: «Abdulaziz Duyorbek» nashriyot markazi, 2025. – 240 b.

BO‘LAJAK MAXSUS PEDAGOGLARDA FAOL FUQAROLIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING KONSEPTUAL MODELI VA PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Sultonov Muxammadali Fayzulla o‘g‘li
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
sultonovmuhammadalifayzulloogli@cspu.uz

Annotatsiya: Tezisda raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak maxsus pedagoglarning faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish konseptual modeli va uning pedagogik shart-sharoitlari asoslanadi. Model maqsadli, konseptual, mazmuniy, adaptiv-didaktik, kommunikativ-faoliyatli, raqamli-texnologik va diagnostik-natijaviy bloklardan tashkil topadi. Tizimli, kompetensiyaviy, faoliyatga yo‘naltirilgan, aksiologik, inson huquqlariga asoslangan, shaxsga yo‘naltirilgan, inklyuziv, Universal Design for Learning hamda raqamli-didaktik yondashuvlar o‘zaro muvofiqlashtiriladi. Modelning amaliy mexanizmi dastlabki diagnostika, individual maqsad, foydalanish imkoniyati ta’minlangan mikrokontent, fuqarolik-inklyuziv keys, raqamli debat, jamiyatga xizmat qilishga yo‘naltirilgan loyiha, ko‘p manbali teskari aloqa, elektron portfolio va korreksion topshiriq siklida ifodalanadi. Oltita pedagogik shart-sharoitning mexanizmi, platformadagi ifodasi va kuzatiladigan belgisi tizimlashtirilgan.

Kalit so‘zlar: faol fuqarolik kompetensiyasi, bo‘lajak maxsus pedagog, konseptual model, dasturiy-didaktik ta’minot, pedagogik shart-sharoit, adaptiv ta’lim, Universal Design for Learning, elektron portfolio

Kirish

Faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish uchun alohida dars, raqamli vosita yoki ijtimoiy tadbirning o‘zi yetarli emas. Kompetensiya huquqiy bilim, inklyuziv qadriyat, mas’uliyatli ishtirok, raqamli muloqot va kasbiy refleksiya bir vaqtda ishga tushadigan vaziyatlarda shakllanadi. Shu sababli maqsad, mazmun, faoliyat, texnologiya, diagnostika, teskari aloqa va korreksiya yagona dasturiy-didaktik tizimda boshqarilishi kerak. Pedagogik model real jarayonni soddalashtirilgan rangli bloklar majmuasi sifatida emas, elementlarning vazifasi, o‘zaro ta’siri, boshqaruv konturi va natija hosil qilish mexanizmini ko‘rsatuvchi ilmiy konstruksiya sifatida quriladi. Kompetensiyaga yo‘naltirilgan modelda har bir blok aniq o‘quv faoliyati, raqamli vosita, baholash dalili va qayta aloqa yo‘liga ega bo‘lishi zarur [1, 2]. Tezisning maqsadi bo‘lajak maxsus pedagoglarning faol fuqarolik kompetensiyasini raqamli muhitda rivojlantirish konseptual modelining tarkibi, ishlash sikli va pedagogik shart-sharoitlarini asoslashdan iborat. Tadqiqot nazariy tahlil, pedagogik modellashtirish, funksional dekompozitsiya va dizayn muvofiqligi usullariga tayandi.

Modelning metodologik asoslari

Tizimli yondashuv faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirishni maqsad, mazmun, metod, vosita, subyekt, diagnostika va natijaning o‘zaro bog‘langan jarayoni sifatida ko‘radi. Kompetensiyaviy yondashuv natijani talabaning real kasbiy-inklyuziv vaziyatdagi kuzatiladigan qarori va harakati orqali ifodalaydi. Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv bilimni keys, debat, loyiha, raqamli mahsulot va refleksiya davomida egallashga xizmat qiladi. Aksiologik va inson huquqlariga asoslangan yondashuvlar qadr-qimmat, tenglik, kamsitmaslik, ovoz, tanlov va javobgarlikni qaror mezoniga aylantiradi [3, 12]. Shaxsga yo‘naltirilgan va adaptiv yondashuvlar talabaning boshlang‘ich profili, ehtiyoji va rivojlanish maqsadiga mos ko‘makni belgilaydi. Inklyuziv yondashuv va UDL ta’lim mazmuni, faoliyat va baholashda ko‘p usulli kirish va ifodani ta’minlaydi [5, 6]. Raqamli-didaktik yondashuv platformani kontent ombori emas, diagnostika, faoliyat, dalil, teskari aloqa va korreksiyani boshqaruvchi vosita

sifatida talqin qiladi. Yondashuvlardan quyidagi tamoyillar chiqariladi: inson huquqlari va qadr-qimmat; kamsitmaslik; foydalanish imkoniyati; shaxsiylashtirish, biroq umumiy natijalarni pasaytirmaslik; faol ishtirok; hamkorlik va dialog; dalillilik; shaffof adaptatsiya; maxfiylik va raqamli etika; muntazam teskari aloqa va refleksiya.

Konseptual modelning tarkibiy bloklari

Maqsadli blokning integral natijasi bo‘lajak maxsus pedagogning fuqarolik-huquqiy, motivatsion-qadriyatli, faoliyatli-ishtirokiy, raqamli-kommunikativ va refleksiv-professional komponentlarni kasbiy vaziyatda uyg‘un qo‘llashidir. Konseptual blok metodologik yondashuvlar, tamoyillar va pedagogik shartlarni birlashtiradi. Mazmuniy blok huquq va tenglik, qadr-qimmat va stereotip, fuqarolik ishtiroki, raqamli fuqarolik, inklyuziv muloqot, jamoatchilik bilan hamkorlik, loyiha va refleksiyani ketma-ket joylashtiradi. Adaptiv-didaktik blok dastlabki va joriy diagnostika, individual maqsad, kontent formati, topshiriq murakkabligi, scaffold miqdori, qayta urinish va transfer vazifasini boshqaradi [7]. Kommunikativ-faoliyatli blok fuqarolik-inklyuziv keys, raqamli debat, hamkorlik, jamiyatga xizmat qilishga yo‘naltirilgan loyiha va real yoki virtual tashabbusni tashkil etadi. Raqamli-texnologik blok platforma rollari, foydalanish imkoniyati ta’minlangan kontent, topshiriq va loyiha moduli, forum, elektron portfolio, analitika, hodisalar jurnali va ma’lumotlarni himoya qilish vositalarini qamrab oladi. Diagnostik-natijaviy blok komponent, mezon, indikator, to‘rt darajali rubrika, bilim va vaziyatli topshiriq, loyiha va raqamli mahsulot, hamkorlikdagi individual hissa, elektron portfolio, refleksiya va platforma jarayon ma’lumotlarini birlashtiradi. Natija faqat ball sifatida emas, besh komponentli profil, kritik indikatorlar holati, kuchli dalil, aniq bo‘shliq va keyingi qadam shaklida taqdim etiladi.

1-jadval

Konseptual model bloklari, mexanizmlari va natijalari

Blok	**Asosiy mexanizm**	**Kutiladigan natija**
Maqsadli	Integral kompetensiya va besh komponent bo‘yicha kutiladigan natijani belgilash.	Kompetensiya profili, umumiy va individual maqsad.
Konseptual	Yondashuv, tamoyil va pedagogik shart-sharoitlarni muvofiqlashtirish.	Modelning ilmiy va etik me’yorlari.
Mazmuniy	Huquq – qadriyat – ishtirok – raqamli muloqot – refleksiya mantiqidagi modullar.	Kasbiy-inklyuziv mazmun tizimi.
Adaptiv-didaktik	Diagnostika asosida ko‘mak, format, murakkablik, qayta urinish va transferni moslashtirish.	Shaffof individual trayektoriya va korreksion yo‘l.
Kommunikativ-faoliyatli	Keys, debat, loyiha, hamkorlik va fuqarolik tashabbusini tashkil etish.	Mas’uliyatli ishtirok, mahsulot va ijtimoiy ta’sir.
Raqamli-texnologik	Foydalanish imkoniyati ta’minlangan platforma, portfolio, analitika, xavfsizlik va audit.	Raqamli faoliyat va dalillarni boshqarish muhiti.
Diagnostik-natijaviy	Ko‘p dalilli baholash, komponent profili, feedback va qayta kalibrlash.	Rivojlanish darajasi, kritik indikator va keyingi qadam.

Modelning pedagogik shart-sharoitlari

Birinchi shart – faol fuqarolik natijalarini kuzatiladigan kasbiy indikator va autentik topshiriqlar orqali ifodalash. Har bir modulda talaba nima bilishi emas, qaysi vaziyatda qanday qaror, muloqot, mahsulot va refleksiya namoyon qilishi aniq belgilanadi.

Ikkinchi shart – raqamli kontent, topshiriq, muloqot va baholashni foydalanish imkoniyati hamda UDL asosida loyihalash. Alt-matn, subtitr, klaviatura navigatsiyasi, tushunarli tuzilma, muqobil format va moslashuvchan javob usuli yakuniy texnik tekshiruv emas, dastlabki didaktik talablardir [5, 6].

Uchinchi shart – ko‘p manbali diagnostika va shaffof adaptiv trayektoriya. Tavsiya bilim testi, vaziyatli topshiriq, o‘zini baholash, o‘qituvchi kuzatuvi, portfolio va mazmunli platforma jarayon ma’lumotlariga tayanadi. Talaba tavsiya sababini ko‘rishi, o‘qituvchi esa uni o‘zgartirishi mumkin.

To‘rtinchi shart – faol ishtirok va hamkorlikni majburiy pedagogik mexanizm sifatida tashkil etish. Keysda ta’lim oluvchi ovozi, debatda qarshi dalilni tinglash, loyihada stakeholder bilan aloqa va individual hissa qayd etiladi. Guruh mahsuli individual kompetensiyani yashirmasligi kerak.

Beshinchi shart – ko‘p dalilli formativ baholash, elektron portfolio va korreksion feedback. Teskari aloqa kuchli dalil, aniq bo‘shliq, bajariladigan keyingi qadam, yakun mezoni va refleksiya savolini o‘z ichiga oladi [8–10]. Talaba mahsulotni qayta topshirib, fikr-mulohazani qanday ishlatganini izohlaydi.

Oltinchi shart – o‘qituvchi orkestratsiyasi, ma’lumotlar etikasi va inson nazorati. Analitika va avtomatik tavsiya pedagogik hukmni almashtirmaydi. Minimal ma’lumot yig‘ish, maqsadni ochiq tushuntirish, rolga asoslangan kirish, rozilik, anonimlashtirish, audit va alternativ yo‘l ta’minlanadi [11, 12].

Qayta aloqa va boshqaruv sikli

Model ‘dastlabki diagnostika – individual maqsad – foydalanish imkoniyati ta’minlangan mikrokontent – kasbiy-inklyuziv keys – raqamli debat – loyiha – ko‘p manbali baholash – portfolio refleksiyasi – korreksion topshiriq – yangilangan profil’ siklida ishlaydi. Diagnostika talabaning doimiy yorlig‘i emas, keyingi samarali faoliyatni tanlash uchun vaqtinchalik dalildir. Platforma takrorlanuvchi yoki texnik jihatdan aniq xatolarga tezkor teskari aloqa berishi, o‘qituvchi esa kontekst, qadriyat, xavf, originality va kasbiy asoslanganlikni baholashi mumkin. Tengdosh bahosi dalilning tushunarliligi va hamkorlikni ko‘rsatadi. Talaba barcha fikrlarni avtomatik qabul qilmaydi; qaysi tavsiyani nima sababdan qo‘llagan yoki rad etganini asoslaydi.

Korreksiya ayni savolni qayta yechish bilan cheklanmaydi. Talaba indikatorni o‘zgartirilgan vaziyatda namoyon qilishi kerak. Masalan, raqamli mahsulotda alt-matn yo‘q bo‘lsa, uni shunchaki qo‘shish bilan birga auditoriya ehtiyojini izohlash, foydalanuvchi sinovidan o‘tkazish va keyingi mahsulot uchun qoida chiqarish talab qilinadi. Shu tariqa feedback xatoni yopishdan kompetensiyani transfer qilishga o‘tadi.

Xulosa

Bo‘lajak maxsus pedagoglarning faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish konseptual modeli maqsadli, konseptual, mazmuniy, adaptiv-didaktik, kommunikativ-faoliyatli, raqamli-texnologik va diagnostik-natijaviy bloklarning siklik birligidan tashkil topadi.

Modelning samarali ishlashi autentik kasbiy-inklyuziv topshiriqlar, foydalanish imkoniyati va UDL, ko‘p manbali diagnostika va shaffof adaptatsiya, tuzilmali hamkorlik, ko‘p dalilli formativ baholash va elektron portfolio, shuningdek inson nazoratiga asoslangan ma’lumotlar etikasi bilan belgilanadi.

Taklif etilgan model raqamli platformani oddiy kurslar va fayllar omboridan diagnostika, faoliyat, dalil, feedback va korreksiyani birlashtiruvchi dasturiy-didaktik tizimga aylantirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Keyingi bosqichda model ekspert bahosi, foydalanuvchi va foydalanish imkoniyati sinovi, pilot topshiriqlar hamda pedagogik tajriba orqali validatsiya qilinishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Biggs J., Tang C. Teaching for Quality Learning at University. 4th ed. Maidenhead: Open University Press, 2011.

2. Laurillard D. Teaching as a Design Science. London: Routledge, 2012.

3. Pantić N., Florian L. Developing Teachers as Agents of Inclusion and Social Justice // Education Inquiry. 2015. Vol. 6, No. 3. Article 27311. DOI: 10.3402/edui.v6.27311.

4. Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017. DOI: 10.2760/159770.

5. CAST. Universal Design for Learning Guidelines, Version 3.0. Wakefield, MA: CAST, 2024.

6. World Wide Web Consortium. Web Content Accessibility Guidelines (WCAG) 2.2. W3C Recommendation. 2023.

7. Brusilovsky P. Adaptive Hypermedia // User Modeling and User-Adapted Interaction. 2001. Vol. 11. P. 87–110. DOI: 10.1023/A:1011143116306.

8. Shute V.J. Focus on Formative Feedback // Review of Educational Research. 2008. Vol. 78, No. 1. P. 153–189. DOI: 10.3102/0034654307313795.

9. Boud D., Molloy E. Rethinking Models of Feedback for Learning // Assessment & Evaluation in Higher Education. 2013. Vol. 38, No. 6. P. 698–712. DOI: 10.1080/02602938.2012.691462.
10. Eynon B., Gambino L.M. High-Impact ePortfolio Practice. Sterling, VA: Stylus Publishing, 2017.
11. Ferguson R. Learning Analytics: Drivers, Developments and Challenges // International Journal of Technology Enhanced Learning. 2012. Vol. 4, No. 5/6. P. 304–317. DOI: 10.1504/IJTEL.2012.051816.
12. UNESCO. Global Citizenship Education: Topics and Learning Objectives. Paris: UNESCO, 2015.

IKKINCHI JAHON URUSHI XOTIRALARDA

Мадиев Отамурод Бобомуродович
Xalqaro inovasion universitet rektori

Anotatsiya. Ushbu maqolada ikkinchi jahon urushi voqealari hamda O'zbekistonning ikkinchi Jahon urushidagi o'rni va uning xotiralari muhokama qilinadi. Shuningdek urushda qo'llanilgan usullar, ushbu usullardan olingan natijalar va ularning oqibatlari haqida umumiy ma'lumot berilgan. Bugungi kun imkoniyatlari hamda urush davridagi qiyinchiliklar solishtirib o`tilgan. Maqola ushbu sohadagi kelajakdagi tadqiqotlar uchun xulosalar va takliflarni taqdim etish bilan yakunlanadi.
Kalit so'zlar: O'zbekiston, ikkinchi Jahon urushi, xotiralar, usullar, natijalar, natijalar.
Anotation. This article discusses Uzbekistan's role in World War II and its memories. The study gives an overview of the methods used in warfare, the results obtained from these methods, and their consequences. The article concludes with a presentation of conclusions and suggestions for future research in the field.
Keywords: Uzbekistan, World War II, Memories, methods, results, results.
Аннотация. В этой статье рвссмвтривабтся события Второй Мировой Войне. Тагже даны общие сведения методах, применявшихся на войне, полученных от этих методов результатах и их последствиях. Сравниваются сегодняшние возможности и трудности военного времени. Статья завершается выводами и предложениями для будущих исследований в этой области.
Ключевые слова: Узбекистан, Вторая Мировая война, воспоминания, методы, результаты, результаты.

Ikkinchi jahon urushi butun dunyo uchun eng katta talofatlarni, yo`qotishlarni shu bilan birga insoniyatning ruhiyatiga, hissiy emotsional holatiga kuchli zarba berdi desak mubolag`a bo`lmaydi. Chunki bu urush ayolni ham yoshi ulug` va yosh bolalarni ham tanimasdan barchani beshavqat jazoladi. Ushbu urushda bizning davlatimiz ham eng katta jasoratni ko`rsatgan holda urush yillarida SSSR tarkibida mardlarcha kurash olib bordi. O'zbekiston ikkinchi Jahon urushida, ham strategik joy, ham sovet Ittifoqi uchun ishchi kuchi va resurs manbai sifatida muhim rol o'ynadi. Urush paytida O'zbekistonda bir nechta harbiy bazalar joylashgan bo'lib, ko'plab o'zbek askarlari frontda jang qilishgan. Ushbu askarlar tarkibini yoshining ahamiyati bo`lmagan tarzdagi kimlarningdir o`g`li, kimlarningdir otasi, turmush o`rtog`i tashkil qilardi. Tarixdan bizga ma`lumki urush hechkimni ayamaydi, hechkimni tanimaydi. Bu jasoratli hamyurtlarimiz so`nggi kuchi qolguncha yurt farovonligi, yurt erki uchun mardonavor jang qilishdi. Shuningdek, O'zbekiston Sharqiy frontga materiallar va qo'shinlarni tashish uchun asosiy tranzit punkti bo'lib xizmat qildi. Urush davrida O'zbekiston o'zining harbiy hissalaridan tashqari, o'z jamiyati va madaniyatini shakllantirishda davom etayotgan muhim ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarni ham boshdan kechirdi. Front ortida xizmat qilayotganlar ichida nafaqat erkaklar balki ko`ksida qalqon bog`lagan ayollar ham mardonavor kurash olib bordilar. Dala maydonlarida og`ir mehnatlarni amalga oshirib hosillarni erkaklar o`rniga o`zlari yetishtirib o`zlari yig`dilar. Shuningdek bizning bolajon xalqimiz hattoki urush paytida ham askarlar ruhiyatini ko`tarib turish maqsadida madaniy chiqishlari bilan askarlarimiz kayfiyatini ko`tarish hamda ularga ruhiy madad berib turdilar.

O'zbekistonning ikkinchi Jahon urushidagi rolini o'rganish tarixiy tadqiqotlar, arxiv tahlili va og'zaki tarix intervyularini o'z ichiga olgan bir qator usullarni o'z ichiga oladi. Tadqiqotchilar O'zbekistonning

urush davridagi tajribalarini qayta tiklash uchun bir qator manbalarni, jumladan, rasmiy hujjatlar, shaxsiy kundaliklar va xotiralarni o'rganib chiqdilar. Urush faxriylari va omon qolganlar bilan og'zaki tarixiy suhbatlar, shuningdek, ushbu davrni boshdan kechirganlarning xotiralari va istiqbollarini aks ettirish uchun o'tkazildi.

Ikkinchi jahon urushi dunyoga va u orqali yashagan odamlarga katta ta'sir ko'rsatgan monumental voqea edi. O'zbekistonda urush jamiyat va madaniyatga doimiy ta'sir ko'rsatdi, kelajak avlodlar uchun o'z xalqining xotiralari va tajribalarini shakllantirdi.

Urush davrida O'zbekiston sovet Ittifoqi uchun strategik joy, ishchi kuchi va resurs manbai sifatida muhim rol o'ynadi. Ko'plab o'zbek askarlari frontda jang qilishdi, ba'zilari Stalingradni himoya qilishda muhim rol o'ynagan mashhur O'rta Osiyo diviziyasida xizmat qilishdi. Shuningdek, O'zbekiston Sharqiy frontga materiallar va qo'shinlarni tashish uchun asosiy tranzit punkti bo'lib xizmat qildi. Urush O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy tuzilishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi, chunki urush harakatlari uchun resurslar safarbar qilindi va aholi me'yorlash va boshqa cheklovlarga duch keldi.

Urushning ko'plab qiyinchiliklari va qurbonliklariga qaramay, O'zbekiston Sovet Ittifoqining fashistlar Germaniyasi ustidan qozonilgan g'alabasiga asosiy hissa qo'shdi. Ushbu g'alaba katta xarajatlarga olib keldi, ko'plab odamlarning hayoti yo'qoldi va mamlakatga katta vayronagarchiliklar etkazildi. Urush o'zbek xalqining xotirasi va kechinmalarida chuqur iz qoldirdi, ularning o'tmish haqidagi tushunchalarini, o'ziga xoslik va daxldorlik tuyg'usini shakllantirdi.

Urushdan keyingi davrda O'zbekiston muhim ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarni boshdan kechirdi, chunki mamlakat qayta qurish va modernizatsiya qilishga intildi. Urush an'anaviy hayot va mehnat namunalarini buzdi va ko'plab o'zbeklar yangi sharoit va imkoniyatlarga moslashishga majbur bo'ldilar. Urush merosi O'zbekistonning siyosiy va madaniy landshaftining rivojlanishiga ham ta'sir ko'rsatdi, hukumat milliy o'zlikni his qilishni va mamlakatning urush harakatlariga qo'shgan hissasi bilan faxrlanishni targ'ib qilishga intildi.

Bugungi kunda ikkinchi Jahon urushi xotiralari O'zbekistonning madaniy va siyosiy manzarasini shakllantirishda davom etmoqda. Har yili 9-May kuni o'tkaziladigan g'alaba kuni tantanalari o'zbek xalqining fashizmga qarshi kurashda qilgan qurbonliklarini eslatadi. Urushda halok bo'lgan yodgorliklar va yodgorliklarni butun mamlakat bo'ylab topish mumkin, bu mamlakat o'z tarixi va kelajagiga sodiqligining kuchli ramzi bo'lib xizmat qiladi.

Ikkinchi Jahon urushi o'zbek xalqining xotiralari va tajribalariga chuqur ta'sir ko'rsatdi. Urush mamlakat tarixida uning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishini shakllantirgan va madaniy va siyosiy manzarasiga ta'sir ko'rsatadigan hal qiluvchi lahza bo'lib xizmat qildi. Urushning ko'plab qiyinchiliklari va qurbonliklariga qaramay, O'zbekiston Sovet Ittifoqining fashistlar Germaniyasi ustidan qozonilgan g'alabasiga asosiy hissa qo'shdi va bu g'alabaning merosi mamlakatning o'ziga xosligi va maqsad tuyg'usini shakllantirishda davom etmoqda.

O'zbekistonning ikkinchi Jahon urushidagi rolini o'rganish bir qancha muhim natijalarni berdi. Tadqiqotchilar O'zbekistonning urush harakatlariga, jumladan, bir qancha harbiy bo'linmalar tuzish va urush materiallari ishlab chiqarishga qo'shgan harbiy hissalarini hujjatlashtirdilar. Shuningdek, urush davrida O'zbekistonda yuz bergan mehnat va resurslarni safarbar etish, urushning ayollar va bolalarga ta'siri kabi ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar o'rganildi. Og'zaki tarixiy intervyular urushni boshdan kechirganlarning shaxsiy tajribalari va xotiralari haqida qimmatli tushunchalarni taqdim etdi.

Muhokama:

Ikkinchi Jahon urushida O'zbekistonni o'rganish tarixning ushbu davrini tushunishimizga bir qancha ta'sir ko'rsatadi. Bu mojaroning global mohiyatini va turli xil aholining urush harakatlariga qo'shgan hissasini ta'kidlaydi. Shuningdek, bu urushning O'zbekiston ijtimoiy va madaniy matosiga doimiy ta'siri hamda uning geosiyosiy ahamiyatini ta'kidlaydi. Va nihoyat, tadqiqot urushning axloqiy oqibatlari va o'tmish haqidagi tushunchamizni shakllantirishda xotira va xotiraning o'rni haqida muhim savollarni tug'diradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR:

Ikkinchi Jahon urushida O'zbekistonni o'rganish tarixning ushbu davrida turli aholining turli tajribalari va hissalarini yoritib beradigan muhim tadqiqot yo'nalishi hisoblanadi. Bu urushning ijtimoiy

va madaniy o'zgarishlarga ta'sirini, shuningdek uning keng geosiyosiy ta'sirini tushunish muhimligini ta'kidlaydi. Ushbu sohadagi kelajakdagi tadqiqotlar o'tmish va uning hozirgi kun uchun doimiy ahamiyati haqidagi tushunchamizni shakllantirishda xotira va xotiraning rolini o'rganishni davom ettirishi kerak. Bu turli xil auditoriyalarni ushbu murakkab tarixni o'rganish va talqin qilishga jalb qilish uchun raqamli texnologiyalar va multimedia platformalari kabi yangi usullardan foydalanishni o'z ichiga olishi mumkin. Umuman olganda, ikkinchi Jahon urushidagi O'zbekistonni o'rganish tarixiy voqealarning to'liq murakkabligini va ularning bugungi kunda dunyoga ta'sirini tushunish muhimligini ta'kidlaydi.

Adabiyotlar.

1. O'zbekiston tarixi (1917-1991) 2-kitob. -T.:O'zbekiston, 2019
2. Sirojev O. Fashizm ustidan erishilgan g'alabada Buxoroliklarning roli. - T.: O'zbekiston, 1996. -B. 337-338.
3. Surxondaryo tarixi Tursunov S, Qobilov E, Murtazoev B, Pardayev T. - T.: Sharq, 2004.
4. Vatan sharafi uchun. 1944-yil 16- yanvar. N-3. (193). Tuzuvchilar: Shamsutdinov R. To'plam. Ikkinchi jahon urushi fronti va gazetalari. II jild. -T.: Akademnashr, 2017. - B.26
5. Jo'rayev T. O'zbekiston jangchilari Ulug' Vatan urushi frontlarida. - T.: Fan, 1975. - B. 32.

ABU RAYHON BERUNIY ILMIY MEROSINING TALABALARDA KARTOGRAFIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHDAGI PEDAGOGIK AHAMIYATI

Kazakbaeva Muxabbat Turabaevna
Toshkent davlat transport universiteti
Katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Sharq Uyg‘onish davrining buyuk qomusiy olimlaridan biri Abu Rayhon Beruniy nafaqat tabiiy va aniq fanlar rivojiga, balki ta’lim-tarbiya nazariyasining shakllanishiga ham ulkan hissa qo‘shgan mutafakkirdir. Uning ilmiy merosida ilm olish, bilish jarayoni, ilmiy tafakkurni rivojlantirish, kuzatish va tajribaga asoslangan o‘qitish metodlari hamda shaxsning ma’naviy-axloqiy kamoloti bilan bog‘liq qarashlar alohida o‘rin egallaydi. Beruniy ilmni inson taraqqiyotining asosiy omili deb bilib, ta’lim jarayonida kuzatish, tajriba, taqqoslash, mantiqiy tahlil va amaliy faoliyatga tayanish zarurligini asoslab bergan.

Kalit so‘zlar: Abu Rayhon Beruniy, Sharq Uyg‘onish davri, pedagogik qarashlar, ilmiy meros, kartografik kompetentlik, kompetensiyaviy yondashuv, kartografik ta’lim, geografik ta’lim, fazoviy tafakkur, geografik axborot tizimlari (GIS), ilmiy tafakkur, kuzatish va tajriba, fanlararo integratsiya, oliy ta’lim, didaktik tamoyillar.

Bugungi kunda oliy ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv asosida mutaxassislar tayyorlashda buyuk mutafakkirlar ilmiy merosidan samarali foydalanish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, Beruniyning pedagogik qarashlarini tahlil qilish, undagi ilmiy-bilish tamoyillari va didaktik g‘oyalarni zamonaviy ta’lim jarayoniga tatbiq etish imkoniyatlarini aniqlash muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Beruniy merosi nafaqat Sharq ilm-fani taraqqiyotining muhim bosqichi, balki talabalarning kasbiy, ilmiy va kartografik kompetentligini rivojlantirish uchun ham boy nazariy-metodik manba hisoblanadi. Uning qarashlariga ko‘ra, bilim olish faqat ma’lumotlarni o‘zlashtirish bilan cheklanmay, voqelikni ilmiy tahlil qilish, sabab-oqibat bog‘liqliklarini anglash hamda olingan bilimlarni amaliyotda qo‘llay olish ko‘nikmalarini shakllantirishni ham nazarda tutadi. Mazkur yondashuv kartografik kompetentlikning mazmuni bilan to‘liq uyg‘unlashadi.

Sharq mutafakkirlari, jumladan Beruniy ta’limni insonning intellektual, ma’naviy va kasbiy rivojlanishini ta’minlovchi uzluksiz pedagogik jarayon sifatida talqin etgan. Bu qarashlar bugungi kunda geografiya, kartografiya, geodeziya, geografik axborot tizimlari (GIS) hamda fazoviy tahlil fanlarini o‘qitishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qilmoqda.

Beruniyning ilmiy faoliyatida kuzatish, o‘lchash, taqqoslash, umumlashtirish va ilmiy xulosa chiqarish asosiy tadqiqot metodlari sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur metodlar bugungi kartografik ta’limda fazoviy tafakkur, xaritalarni o‘qish va tahlil qilish, koordinatalar tizimi, masshtab, relyef hamda hududiy qonuniyatlarni anglash kabi kompetensiyalarni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Uning ilmiy yondashuvining asosiy ustunligi nazariy bilimlarni amaliy kuzatuv va hisob-kitob bilan uyg‘unlashtira olganidadir.

Beruniy ilmni insonning axloqiy va intellektual kamolotiga xizmat qiluvchi vosita sifatida baholaydi. Unga ko‘ra, bilimning haqiqiy qadri uning amaliy foydasi, tafakkurni boyitishi va jamiyat taraqqiyotiga xizmat qilishi bilan belgilanadi. Mazkur tamoyillar kartografik kompetentlikni rivojlantirish jarayonida ham dolzarb bo‘lib, xarita va fazoviy ma’lumotlar bilan ishlashda aniqlik, tahliliy fikrlash, ilmiy halollik va mas’uliyatni shakllantirishga xizmat qiladi.

Beruniy ta’lim va tarbiyani o‘zaro bog‘liq jarayon deb hisoblaydi hamda ilmiy bilim ma’naviy yetuklik bilan uyg‘unlashgandagina yuqori natija berishini ta’kidlaydi. Shu sababli uning pedagogik qarashlari asosida kartografik kompetentlikni rivojlantirish talabalarda nafaqat xaritalar bilan ishlash ko‘nikmalarini, balki ekologik madaniyat, hududiy jarayonlarni ilmiy tahlil qilish, tabiat va jamiyatga mas’uliyatli munosabatni ham shakllantiradi.

Abu Rayhon Beruniy astronomiya, matematika, geografiya, geologiya, mineralogiya, tarix, etnografiya, falsafa va tibbiyot kabi ko‘plab fan sohalarida fundamental ilmiy meros yaratgan. Ayniqsa, uning geografik va astronomik tadqiqotlari kartografiya fanining ilmiy asoslarini boyitgan. Yerning shakli va o‘lchamlarini aniqlash, geografik koordinatalarni hisoblash, osmon jismlarining harakatini kuzatish kabi masalalar kartografik tafakkurning rivojlanishida muhim o‘rin tutadi.

Beruniy fanlararo integratsiyaga alohida e’tibor qaratgan. Uning asarlarida matematika, astronomiya, geografiya va tarix o‘zaro uzviy bog‘liq holda yoritiladi. Ushbu yondashuv zamonaviy kartografik ta’limda ham muhim metodik ahamiyatga ega bo‘lib, matematika masshtab va koordinatalarni hisoblashga, geografiya hududiy tahlilga, tarix madaniy landshaftlarni tushunishga, axborot texnologiyalari esa raqamli xaritalar va GIS dasturlari bilan ishlashga xizmat qiladi.

Beruniyning **"Qonuniy Mas’udiy"** asari astronomiya va matematikaga oid eng muhim manbalardan biri bo‘lib, unda Yerning sharsimonligi, sayyoralar harakati hamda Quyosh va Oy tutilishlari ilmiy asosda izohlangan. Ushbu ilmiy yondashuv kartografiyada geografik kenglik va uzunlikni aniqlash, koordinatalar tizimi, masofa va yo‘nalishlarni hisoblash ko‘nikmalarini shakllantirish uchun nazariy asos vazifasini bajaradi.

"At-Tafhim li Avoyli Sinoat at-Tanjim" asarida esa astronomik va matematik hisoblashlarning nazariy hamda amaliy jihatlari yoritilgan. Mazkur asar kartografik ta’limda nazariy bilimlarni amaliy mashg‘ulotlar bilan integratsiyalash, xaritalar tuzish va fazoviy obyektlarni aniqlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Beruniyning geografiya va geologiyaga oid tadqiqotlari hududiy tahlil, tabiiy obyektlarni kuzatish, relyef shakllarini o‘rganish hamda tabiiy resurslarni baholash ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim manba hisoblanadi. Ayniqsa, **"Hindiston" ("Kitob at-Tahqiq ma li-l-Hind")** asarida mamlakatning tabiati, aholisi, madaniyati va geografik xususiyatlari ilmiy kuzatuvlarga asoslangan holda bayon etilgan. Bu esa kartografik materiallarni tabiiy-geografik, tarixiy va madaniy axborot manbai sifatida o‘rganish imkonini yaratadi.

"Minerallar haqidagi qomusiy asar"da minerallar va qimmatbaho toshlarning xossalari hamda ularning shakllanish jarayonlari yoritilgan. Ushbu ilmiy meros geologik xaritalar, foydali qazilmalar tarqalishi va tabiiy resurslarni kartografik tahlil qilishda nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Beruniyning **"Kitob as-Saydana"** asarida dorivor o‘simliklar, minerallar va tabiiy resurslar haqida qimmatli ma’lumotlar berilgan. Mazkur asardagi hududiy tasniflash tamoyillari ekologik va resurs xaritalarini yaratishda metodik ahamiyatga ega. Shuningdek, **"Kitob at-Tabohir"** asarida tajriba, kuzatish va ilmiy tasniflash metodlarining ustuvorligi ko‘rsatib berilgan.

Mutafakkirning falsafiy va axloqiy qarashlari ham kartografik kompetentlikni rivojlantirishda muhim tarbiyaviy omil hisoblanadi. **"Fanlar haqidagi bahslar"** asarida ilm-fanning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni, ilmiy tafakkurning ahamiyati va bilimning axloqiy mezonlari yoritilgan. **"Al-Asar**

al-boqiya" asarida esa turli xalqlarning tarixiy va madaniy merosi tahlil qilinib, ilmiy xolislik hamda bag‘rikenglik tamoyillari ilgari surilgan.

Xulosa qilib aytganda, Abu Rayhon Beruniy ilmiy merosi zamonaviy oliy ta’lim tizimida talabalarning kartografik kompetentligini rivojlantirish uchun muhim nazariy va metodik asos hisoblanadi. Uning kuzatish, tajriba, tahlil, fanlararo integratsiya va ilmiy xolislikka asoslangan pedagogik qarashlari kartografiya ta’limini takomillashtirish, fazoviy tafakkurni rivojlantirish hamda raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashda keng pedagogik imkoniyatlarga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov U.I. Abu Rayhon Beruniy va uning ilmiy merosi. – Toshkent: Fan, 1973.
2. Irisov A. Abu Rayhon Beruniy hayoti va ilmiy faoliyati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1983.
3. Xayrullayev M.M. Sharq Uyg‘onish davri va Abu Rayhon Beruniy falsafasi. – Toshkent: Fan, 1991.
4. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To‘rayev A.B. Pedagogik kompetentlik va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.
5. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.

SIYOSIY MATNLARNI O‘ZBEK TILIGA TARJIMA QILISHDA QOLIPLASHGAN BIRIKMALAR VA ULARNING STRUKTURAVIY-SEMANTIK TALQINI

G’ofurjonova Zilola Nodir qizi
ISFI insituti 2-kurs arab tili filologiyasi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy tilshunoslik va tarjimashunoslikning eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri — siyosiy va diplomatik diskurs matnlarini o‘zbek tiliga o‘girish muammolari tadqiq etiladi. Tadqiqotning bosh obyekti sifatida siyosiy matnlarning asosi hisoblangan qoliplashgan birikmalar (siyosiy klishelar) va turg‘un iboralar tanlab olingan. Siyosiy diskurs o‘zining qat’iy rasmiyligi, nominativ aniqligi va xalqaro miqyosda standartlashgan terminologiyasi bilan boshqa funksional uslublardan keskin ajralib turadi. Maqolada xalqaro munosabatlar, rasmiy bayonotlar va davlat rahbarlarining nutqlarida tez-tez qo‘llaniladigan qoliplashgan strukturalarning leksik-semantik hamda stilistik xususiyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, xorijiy tillardagi (ingliz va rus) siyosiy andozalarni o‘zbek tiliga o‘girishda yuzaga keladigan transformatsiyalar, so’zma-so’z ko’chirish xavfi va milliylashtirish tamoyillari aniq amaliy misollar yordamida ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: *siyosiy matn, tarjima mahorati, qoliplashgan birikmalar, diplomatik diskurs, leksik muqobillik, stilistik transformatsiya, kalka, evfemizm, xalqaro munosabatlar.*

Kirish (Introduction)

XXI asrning uchinchi o‘n yilligiga kelib, globallashuv jarayonlari, xalqaro integratsiya va davlatlararo ko‘p tomonlama munosabatlar misli ko‘rilmagan darajada shiddatli tus oldi. O‘zbekiston Respublikasining jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuvi, xalqaro tashkilotlar (BMT, ShHT, MDH, Turkiy davlatlar tashkiloti va boshqalar) doirasidagi faol tashqi siyosati publisistik va diplomatik matnlarni xorijiy tillardan o‘zbek tiliga va aksincha yo‘nalishda sifatli tarjima qilishni taqozo etmoqda.

Siyosiy muloqot va diplomatik yozishmalar o‘ziga xos murakkab lisoniy tizim bo‘lib, u nafaqat shunchaki axborot uzatish, balki davlatlarning tashqi siyosiy irodasini ifodalash, strategik maqsadlarni bayon etish va xalqaro auditoriyaga mafkuraviy-psixologik ta’sir o‘tkazish quroli hisoblanadi. Shuning uchun ham siyosiy diskursda so‘z tanlash, gap qurish va fikrni shakllantirish alohida lingvistik qoidalarga bo‘ysunadi.

Siyosiy matnlarning eng asosiy uslubiy xususiyatlaridan biri — unda qoliplashgan birikmalar (siyosiy klishelar), shtamplar va stereotipik lisoniy vositalarning haddan tashqari yuqori zichlikda qo‘llanilishidir. Diplomatik tilda har bir so‘z ortiqcha emotsionallikdan xoli, muvozanatlashgan va

oldindan belgilangan standart andozalar asosida bo‘lishi shart. Chunki noto‘g‘ri qo‘llanilgan yoki noto‘g‘ri o‘girilgan bitta so‘z yoki ibora davlatlararo munosabatlarda tushunmovchiliklarga, hatto diplomatik inqirozlarga sabab bo‘lishi mumkin.

Ushbu maqolaning dolzarbligi siyosiy matnlardagi xalqaro andozalarni o‘zbek tiliga o‘girishda tilning o‘ziga xos ichki imkoniyatlarini to‘g‘ri yuzaga chiqarish, milliy leksikografik bazani boyitish hamda tarjima jarayonidagi tipik xatolarni aniqlab, ularni bartaraf etish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish zarurati bilan belgilanadi.

Siyosiy Klishe (Qoliplashgan Birikma) Tushunchasi va Lisoniy Tabiati

Tilshunoslikda qoliplashgan birikmalar yoki klishelar (fransuzcha cliché – matbaa qolipi) deganda, muayyan nutqiy vaziyatlarda ko‘p marotaba takrorlanishi natijasida barqarorlashgan va jamiyat a’zolari tomonidan tayyor lisoniy model sifatida qabul qilinadigan iboralar tushuniladi. Siyosiy diskursda bunday andozalar nutqiy tejamkorlikni ta’minlaydi va axborotni tezkor qayta ishlashga yordam beradi.

Siyosiy matnlarni tahlil qilish jarayonida klishelarning bir nechta fundamental vazifalarini ajratib ko‘rsatish mumkin:

Rasmiylik va Neytrallik: Siyosiy hujjatlar shaxsiy subyektivlikdan xoli bo‘lishi kerak. Qoliplar matnga obektivlik va institutsional tus beradi.

Axborotni Standartlashtirish: Xalqaro shartnomalar va kelishuvlar dunyoning qaysi tiliga tarjima qilinishidan qat’i nazar, bir xil huquqiy va siyosiy kuchga ega bo‘lishi lozim. Bunga faqat qoliplashgan terminologiya orqali erishiladi.

Manipulyativlik va Ritorik Ta’sir: Siyosiy nutqlarda ommaga ta’sir o‘tkazish, ularni ma’lum bir g‘oya atrofida birlashtirish uchun vizual va semantik jihatdan kuchli barqaror birikmalardan foydalaniladi.

Tarjimashunos Piter Nyumark (Peter Newmark) o‘zining ilmiy ishlarida qayd etganidek, klishelar va institutsional atamalarni tarjima qilishda erkinlikka mutlaqo yo‘l qo‘yilmaydi. Tarjimon individual ijodkorlikni chetga surib, maqsad tildagi (target language) tayyor, qoliplashgan muqobil variantlarni qidirib topishi shart.

Qoliplashgan Birikmalarning Strukturaviy-Mavzuviy Tasnifi va Tarjima Tahlili

Siyosiy matnlardagi qoliplarni o‘zbek tiliga o‘girish xususiyatlarini chuqurroq anglash uchun ularni funktsional va mavzuviy jihatdan bir nechta asosiy guruhlarga ajratib tahlil qilamiz.

Diplomatik Munosabatlar va Protokol Qoliplari

Ushbu guruhga davlat rahbarlarining uchrashuvlari, safarlari, muzokaralari va rasmiy bayonotlarini ifodalovchi qat’iy qoliplar kiradi. Bu erda har bir so‘z xalqaro protokol qoidalariga bo‘ysunadi.

Xalqaro Andoza (Inglizcha / Ruscha)	**O‘zbek Tilidagi Muqobili**	**Kontekstual Tahlili**
To pay an official visit (Находиться с официальным визитом)	Rasmiy tashrif bilan bo‘lmoq / kelmoq	O‘zbek tilida "tashrif buyurmoq" variantidan ko‘ra, rasmiy hujjatlarda "tashrif bilan bo‘lmoq" qolipi ko‘proq qo‘llaniladi.
To hold talks behind closed doors (Провести переговоры за закрытыми дверями)	Yopiq eshiklar ortida muzokaralar o‘tkazmoq	Bu yerda metaforik qolip saqlab qolinadi, chunki mazkur ibora o‘zbek publisistikasida to‘liq o‘zlashgan.

Exchange of views on matters of mutual interest (Обмен мнениями по вопросам, представляющим взаимный интерес)	O‘zaro manfaatli masalalar yuzasidan fikr almashish	Sintaktik jihatdan o‘zbek tili grammatik qoidalariga moslab, gapning oxiriga fe’l qo‘yilishi orqali transformatsiya qilinadi.
High-level/Top-level meeting (Встреча на высшем уровне)	Oliy darajadagi uchrashuv (Sammit)	"Высший" so‘zi "eng yuqori" deb emas, siyosiy tilda qat’iy ravishda "oliy" deb o‘giriladi.
To express deep concern over... (Выразить глубокую озабоченность в связи с...)	...yuzasidan chuqur xavotir bildirish	Diplomatik tilda norozilik yoki tashvishni ifodalashning eng yumshoq va andozaviy shakli.

Xalqaro Hamkorlik va Tashqi Siyosiy Strategiyalar Qoliplari

Ikki tomonlama munosabatlarning istiqbollari, imzolangan shartnomalar va kelishuvlarni xarakterlash uchun qo‘llaniladigan barqaror birikmalar:

"To attach great importance to the development of relations" (Придавать большое значение развитию отношений) → O‘zbek tilida bu qolip

"Munosabatlarni rivojlantirishga alohida ahamiyat qaratmoq" yoki "ustuvor ahamiyat bermoq" shaklida beriladi.

"In the interests of peace and stability" (В интересах мира и стабильности)

→ "Tinchlik va barqarorlik manfaatlari yo‘lida". Bu birikma xalqaro hujjatlarning preambula (kirish) qismida majburiy qolip hisoblanadi.

"Mutually beneficial cooperation" (Взаимовыгодное сотрудничество) → "O‘zaro manfaatli hamkorlik".

"Strategic partnership and alliance" (Стратегическое партнерство и союзничество) → "Strategik sheriklik va ittifoqchilik munosabatlari".

Siyosiy Matnlarni O‘zbek Tiliga O‘girishda Lisoniy va Stilistik Muammolar

Tarjima jarayoni shunchaki mexanik harakat emas. Siyosiy matnlar ustida ishlashda o‘zbek tili tarjimonlari bir qator konseptual muammorga duch kelishadi. Ularni to‘g‘ri bartaraf etish tarjima sifatini belgilaydi.

Kalka (So‘zma-so‘z) Tarjima va Uslubiy G‘alizlik xavfi

Ingliz va rus tillaridagi siyosiy matnlar ko‘pincha passiv konstruksiyalarga (majhul nisbat) boy bo‘ladi. O‘zbek tili tabiati esa ko‘proq faol (aniq) nisbatni afzal ko‘radi.

Salbiy namuna (Kalka): "Qaror BMT Xavfsizlik Kengashi tomonidan qabul qilindi, unda sanksiyalarni kuchaytirish ko‘zda tutilgan edi." (Ruscha: Решение было принято Советом Безопасности...).

Ijobiy namuna (Stilistik ishlov berilgan): "BMT Xavfsizlik Kengashi sanksiyalarni kuchaytirishni ko‘zda tutuvchi qarorni qabul qildi."

Ko‘rinib turibdiki, ikkinchi variant o‘zbek tili sintaksisiga to‘liq mos keladi va o‘quvchi tomonidan oson qabul qilinadi.

Siyosiy Evfemizmlar va Ularning Semantik Translyatsiyasi

Siyosat va diplomatiyada keskinlikni yumshatish, salbiy voqeliklarni yashirish yoki ijobiy bo‘yoq berish uchun evfemizmlardan keng foydalaniladi. Tarjimon ushbu evfemistik zanjirni buzmasligi kerak.

"Collateral damage" (Сопутствующий ущерб) → So‘zma-so‘z: "Yondosh zarar". Siyosiy ma’nosi: Harbiy harakatlar paytida tinch aholining halok bo‘lishi yoki fuqarolik obyektlarining vayron etilishi. O‘zbek tilida rasmiy ravishda "bilvosita talafotlar / zararlar" deb yoziladi.

"Non-traditional methods of interrogation" → Siyosiy tilda bu ibora qamoqxonalardagi qiynoqlarni yashirish uchun ishlatiladi. O‘zbek tilida uni "so‘roq qilishning noodatiy usullari" deb diplomatik qolipda qoldirish lozim.

"Low-income segments of the population" (Малообеспеченные слои населения) → "Aholining kam ta’minlangan qatlamlari" (Muhtojlar yoki kambag‘allar so‘zini ishlatmaslik uchun qoliplashgan evfemizm).

Siyosiy Metaforalarning Kontekstual Muqobilligi

Ko‘plab siyosiy metaforalar vaqt o‘tishi bilan qoliplashgan iboralarga aylangan. Ularni o‘girishda o‘zbek tilidagi tayyor frazeologik yoki publisistik fonddan foydalaniladi:

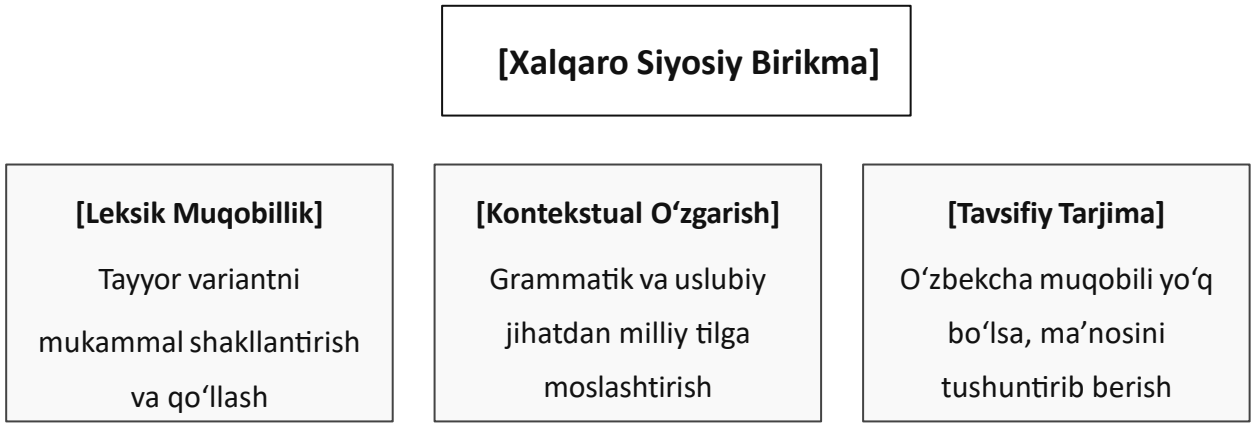
"To lose ground" (Терять почву под ногами) → "Mavqeini boy bermoq" (yoki "oyog‘i ostidagi zaminni yo‘qotmoq").

"Stumbling block" (Камень преткновения) → "To‘g‘anoq / Asosiy to‘siq" (yoki "baxslashuv mavzusi").

"Political arena" (Политическая арена) → "Siyosiy maydon".

Eksperimental-Tahliliy Qism va Tarjima Metodologiyasi

Siyosiy matnlarni tahlil qilish va ularni o‘zbek tilida muqobillashtirish jarayonida tarjimonlar asosan uchta universal uslubiy transformatsiyaga tayanadilar. Buni quyidagi sxematik model orqali ko‘rishimiz mumkin:

Leksik Muqobillik usuli: Agar o‘zbek tilining milliy-siyosiy lug‘atida xalqaro birikmaning tayyor ekvivalenti shakllanib bo‘lgan bo‘lsa, u to‘g‘ridan-to‘g‘ri olinadi. Masalan: Double standards → Ikki yoqlama standartlar; Veto power → Veto huquqi.

Kontekstual o‘zgarish usuli: Matnning umumiy mazmuni va o‘zbek tili sintaksisidan kelib chiqib, gap bo‘laklarining o‘rni o‘zgartiriladi, faol va nofaol shakllar almashtiriladi.

Tavsifiy (Descriptive) tarjima usuli: Yangi paydo bo‘lgan siyosiy konseptlar (masalan, Brinkmanship – "urush yoqasida siyosat yuritish" yoki Soft power – "yumshoq kuch" siyosati) o‘zbek tilida bir so‘z bilan ifodalab bo‘lmagani uchun, ularning mohiyati tushuntirish orqali beriladi.

Tadqiqotchi xulosasi va Tavsiya: Zamonaviy o‘zbek siyosiy tarjimashunosligida eng katta xato — O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi (TIV) va rasmiy davlat axborot agentliklari (masalan, O‘zA, "Dunyo" AA) tomonidan qabul qilingan rasmiy terminologiyadan chetga chiqishdir. Har bir tarjimon o‘z matnini davlatning rasmiy axborot diskursiga muvofiqlishtirishi shart.

Xulosa (Conclusion)

Xulosa qilib aytganda, siyosiy matnlarni o‘zbek tilida qayta yaratish tarjimondan nafaqat yuksak lingvistik mahoratni, balki xalqaro munosabatlar, geosiyosat va diplomatiya tarixidan chuqur xabardorlikni talab etadi. Qoliplashgan birikmalar va siyosiy klishelar matnning shunchaki bezagi emas, balki uning g‘oyaviy va huquqiy asosini (karkasini) tashkil etadi.

O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, bugungi kunda o‘zbek tili xalqaro diplomatik andozalarni qabul qilish va ularning milliy leksik-semantik muqobillarini yaratish borasida ulkan imkoniyatlarga ega ekanligini isbotlamoqda. Biroq, jahon siyosiy arenasida sodir bo‘layotgan yangi o‘zgarishlar tufayli tilimizga muttasil ravishda yangi terminologik qoliplar kirib kelmoqda. Bu esa tilshunos olimlar va amaliyotchi tarjimonlar oldiga lug‘aviy bazani muntazam yangilab borish, neologizm va klishelarning o‘zbekcha muqobillarini standartlashtirish kabi muhim vazifalarni qo‘yadi.

Foydalanilgan Adabiyotlar Ro‘yxati (References)

1. Mirtojiyev M. O‘zbek tili semasiologiyasi. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2010. – 288 b.
2. Salimov X. Siyosiy publisistika janrlarining leksik-stilistik xususiyatlari. – Toshkent: Fan, 2018. – 164 b.
3. Muminov S. Nutq madaniyati va diplomatik muloqot asoslari. – Farg‘ona, 2015. – 210 b.
4. Newmark P. A Textbook of Translation. – New York: Prentice Hall, 1988. – 292 p.
5. O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi rasmiy veb-sayti (mfa.uz) materiallari.
6. O‘zbekiston Milliy Axborot Agentligi (uza.uz) siyosiy sharhlar arxivi.

УДК 08.00.13

СИНДРОМ ОТКЛАДЫВАНИЯ, ХРОНОМЕТРАЖ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВРЕМЕНИ: ИННОВАЦИОННЫЙ ПОДХОД В УПРАВЛЕНИИ ВРЕМЕНЕМ

Мирвосикий Х.Х.

Аннотация*: В современном мире, где скорость принятия решений и объем задач неуклонно растут, синдром откладывания (прокрастинация) становится одной из ключевых проблем, приводящих к низкой эффективности и нарушению баланса времени. Хронометраж, как один из рациональных инструментов управления временем, позволяет четко оценить затраченные ресурсы и выявить основные проблемные зоны. В данной статье мы рассмотрим синдром откладывания, анализируемый с помощью хронометража, и поиск инновационных решений для ее преодоления.*

Особое внимание уделяется синтезу классических подходов тайм-менеджмента и современных технологий, включая цифровые трекеры, методы и поведенческое проектирование. Рассматриваются примеры внедрения хронометража в образовательной и профессиональной среде, а также возможности индивидуализации инструментов контроля времени с учетом когнитивных и эмоциональных особенностей личности. В статье мы предлагаем комплексный взгляд на проблему прокрастинации как на многослойный феномен и раскрывает потенциал инновационного подхода как эффективного способа ее преодоления в условиях возрастающей информационной нагрузки и требований к саморегуляции.

Ключевые слова: *прокрастинация, синдром откладывания, время, хронометраж, тайм-менеджмент, инновация.*

Введение. Для того, чтобы понять роль хронометража в выявлении и анализе временных потерь, разберемся с самим понятием хронометража. Хронометраж — это инструмент, позволяющий отслеживать и фиксировать время, затрачиваемое на выполнение различных задач [1]. Его основная цель заключается в выявлении временных потерь и повышение эффективности использования рабочего времени.

Рассмотрим в следующей таблице (см. Таб.1) преимущества хронометража, что позволит лучше понять его роль в повседневной жизни человека:

Таблица 1

Преимущества хронометража

Преимущество	**Описание**

Осознание реальной картины времени	Хронометраж позволяет увидеть, как фактически распределяется рабочее время.
Выявление «поглотителей времени»	Это частые отвлечения, неструктурированные совещания, проверка электронной почты и т.д.
Анализ продуктивности	Определение периодов наибольшей и наименьшей эффективности в течение дня.
Оптимизация процессов	Внедрение улучшений: автоматизация, перераспределение задач, устранение лишних этапов.

Перечисленные выше преимущества работают, как и в личной, так и в профессиональной сферах, баланс между которыми нельзя недооценивать. Для эффективности вышеописанных преимуществ важно уметь правильно вести учет времени. Для лучшего понимания, можно привести пример, когда компании, занимающиеся проектной деятельностью, активно используют хронометраж для оценки времени, необходимого на выполнение типовых задач. Например, если дизайнер регулярно фиксирует, сколько времени уходит на создание макета, это помогает точнее планировать сроки выполнения заказов.

Далее собранные данные позволяют выделить основные области временных затрат и определить, какие из них являются оправданными, а какие можно оптимизировать. Например, если анализ хронометража показал, что сотрудник тратит 20% рабочего времени на обработку входящих писем, это может указывать на необходимость введения правил фильтрации почты или использования автоматизированных инструментов для ответов [2].

Почему инновации необходимы для решения этих проблем? Стоит начать с того, что инновации играют ключевую роль в борьбе с временными потерями. Современные технологии предлагают не только инструменты для фиксации времени, но и решения, позволяющие минимизировать или вовсе исключить, так называемые, «поглотители времени».

В следующей таблице (см. Таб.2) мы рассмотрим основные причины, почему инновации необходимы для решения проблем с учетом времени:

Таблица 2

Причины, почему инновации необходимы

Причина	**Примеры**
Автоматизация процессов	ИИ и автоматизированные системы помогают с рутинными задачами, например, генерацией отчетов.
Снижение отвлечений	Приложения вроде Freedom помогают блокировать отвлекающие сайты.
Гибкость управления временем	Использование технологий удаленной связи позволяет работать в наиболее продуктивные часы.
Аналитика больших данных	Платформы вроде Time Doctor анализируют поведенческие данные и дают рекомендации по оптимизации.

Инновации в сфере управления временем играют ключевую роль в повышении личной и профессиональной эффективности. Они позволяют не только автоматизировать рутинные задачи, но и минимизировать отвлекающие факторы, предоставляют гибкость в организации рабочего процесса и обеспечивают основанную на данных обратную связь для принятия более обоснованных решений. Таким образом, внедрение технологических решений становится не просто дополнительным ресурсом, а необходимым элементом современного тайм-менеджмента.

Рассмотрим примеры самых последних инноваций, которые помогут вести правильный учет и анализ времени:

Таблица 3

Примеры инноваций

Инновация	Пример
Приложения на основе ИИ	Microsoft Viva [3] использует ИИ для анализа рабочего времени и рекомендаций по тайм-менеджменту.
Технологии дополненной реальности (AR) [4]	В производственных процессах AR ускоряет обучение и минимизирует временные потери.

Важно отметить влияние инноваций на продуктивность. Инновации позволяют не только экономить время, но и повышать мотивацию сотрудников. Когда сотрудник видит, что рутинные задачи автоматизированы, а рабочие процессы упрощены, он может сосредоточиться на более важных и творческих аспектах своей работы [5].

Но несмотря на инновации в сфере тайм-менеджмента, каждый человек в большей или меньшей степени сталкивался с, так называемым, синдромом откладывания, когда важные дела откладываются на потом и заменяются более приятными, но менее результативными действиями. Основой такого поведения считается неосознанная уверенность человека в том, что он не живет в данный момент настоящую жизнь, а проживает лишь этап подготовки в ней[6]. Иными словами, синдром откладывания, или прокрастинация, — это стойкое желание откладывать дела на потом. Кто-то называет её ленью, кто-то – отсутствием мотивации[7]. Это явление является одной из ключевых проблем современного общества, затрагивая как личную, так и профессиональную жизнь.

Таблица 4

Причины прокрастинации [8]

Причина	Описание
Страх неудачи	Избегание сложных задач из-за боязни потерпеть неудачу или сделать ошибку.
Перфекционизм	Постоянное стремление выполнить задачу идеально может привести к её откладыванию.
Лень и отсутствие мотивации	Недостаток интереса или энергии для начала работы над задачей.
Нехватка навыков тайм-менеджмента	Отсутствие структуры и планирования препятствует эффективному выполнению задач.

Как видно из Таб. 4 причины прокрастинации могут разные, но последствия постоянного откладывания дел сводятся к одному знаменателю – снижение продуктивности. Предлагаем вам рассмотреть последствия прокрастинации и примеры, к чему это может привести человека в его повседневной жизни:

Таблица 5

Последствия синдрома откладывания [9]

Последствие	Пример
Снижение профессиональной эффективности	Невыполнение задач в срок приводит к ухудшению карьерных перспектив.
Негативное влияние на психическое здоровье	Прокрастинация вызывает чувство вины, стресса и снижает уверенность в себе.
Социальные последствия	Откладывание выполнения обещаний ухудшает взаимоотношения с коллегами и близкими.

Синдром откладывания оказывает комплексное негативное воздействие как на профессиональную деятельность, так и на личную жизнь человека. Он снижает результативность труда, способствует формированию хронического стресса и подрывает психологическое благополучие. Кроме того, прокрастинация нарушает социальные связи, подрывая доверие в

межличностных отношениях. Таким образом, своевременное выявление и преодоление этого синдрома имеет не только индивидуальное, но и социальное значение.

Прокрастинация значительно влияет на продуктивность, как в личной жизни, так и на профессиональном уровне. Например, откладывание домашних обязанностей приводит к накоплению нерешённых проблем. Что касается профессиональной сферы человека, то несвоевременное выполнение рабочих задач приводит к пропущенным дедлайнам и ухудшению репутации. Более того, прокрастинация мешает достижению образовательных, карьерных и финансовых целей, что в сумме снижает качество жизни человека и, соответственно, качество жизни всего общества, когда это становится проблемой не одного индивида, а целой группы людей.

Рассматривая **хронометраж как инструмент анализа времени**, приведем основные методики, по которым можно вести учет и анализ времени, что в, свою очередь, позволит в первую очередь решить проблему прокрастинации путем оптимизации, распределения и правильного планирования времени, затрачиваемое на повседневные дела. Методика хронометража зависит от цели анализа времени и используемых инструментов.

Таблица 6

Ключевые методики хронометража и их основные характеристики

Метод	Процесс	Преимущества	Недостатки	Кому подходит
Бумажный метод	Запись действий в блокноте или на бланке.	Простота, отсутствие необходимости в технике.	Требует дисциплины, возможна потеря точности.	Новички в хронометраже.
Метод диктофона	Проговаривание действий, запись на диктофон с последующим анализом.	Не отвлекает на записи во время работы.	Затраты времени на анализ записей, нужен диктофон или приложение.	Люди с насыщенным графиком.
Мобильные приложения	Использование приложений (“Toggl”, “Clockify”).	Автоматизация, удобство анализа, графики и статистика.	Зависимость от техники, возможны отвлекающие уведомления.	Занятые люди, предпочитающие цифровые инструменты.
Онлайн-сервисы	Работа через веб-сервисы (“Hubstaff”, “Harvest”).	Доступ из любого места, расширенные аналитические функции.	Требует интернета, подписка может быть дорогой.	Команды и организации.
Интервальный метод	Фиксация действий через равные временные промежутки (например, 30 мин).	Экономия времени, общий обзор.	Менее точный, не отражает краткосрочные потери.	Для быстрого анализа продуктивности.
Фото- и видеофиксация	Съемка действий для последующего анализа.	Максимальная точность, возможность хранения данных.	Затраты на анализ, необходимость места для хранения файлов.	Люди, нуждающиеся в детальном анализе временных затрат.

Системы видеонаблюдения	Использование камер для анализа рабочего времени.	Объективные данные, возможность анализа групповой работы.	Дороговизна, возможный дискомфорт у сотрудников.	Организации и производственные компании.

Существуют разнообразные методики хронометража, каждая из которых обладает своими особенностями и наилучшим образом подходит определённым категориям пользователей. Бумажный и диктофонный методы удобны для индивидуального использования и не требуют сложной техники, но требуют самодисциплины. Цифровые решения — мобильные приложения и онлайн-сервисы — обеспечивают удобство, автоматизацию и аналитику, однако зависят от технических ресурсов. Интервальный метод и фотофиксация позволяют быстро или детально оценить временные затраты, в зависимости от цели анализа. В условиях командной или производственной работы особенно эффективны видеонаблюдение и онлайн-сервисы. Выбор методики зависит от целей, условий работы и уровня технической готовности пользователя.

Методики хронометража позволяют работать с данными о затрачиваемом времени для анализа и оптимизации распределения дел. После завершения хронометража можно проанализировать собранные данные, распределив задачи по четырем квадрантам матрицы Эйзенхауэра, т.е. классифицировать поставленные задачи по матрице Эйзенхауэра [10].

Важно и срочно	**Важно, но не срочно**
Не важно, но срочно	**Не важно, не срочно**

Рис. 1. Матрица Эйзензауэра

Важно отметить, что матрица Эйзенхауэра является одной из ключевых моделей в области тайм-менеджмента, которая позволяет классифицировать задачи по двум параметрам: важность и срочность. Она широко используется для расстановки приоритетов, а также для определения наиболее продуктивного подхода к управлению временем.

Основной принцип матрицы Эйзенхауэра заключается в разделении задач на четыре категории:

1. Важные и срочные задачи, требующие немедленного выполнения.

2.Важные, но не срочные задачи, которые можно планировать на долгосрочную перспективу.

3. Срочные, но не важные задачи, которые следует делегировать.

4.Неважные и несрочные задачи, от которых можно отказаться или минимизировать их выполнение.

Однако матрица Эйзенхауэра, несмотря на её универсальность, имеет определённые ограничения. Например, она не учитывает такие аспекты, как сложность задачи и её влияние на распределение ресурсов. В современных условиях, когда задачи становятся всё более многоаспектными, появилась необходимость дополнить модель новыми параметрами.

На основе базового принципа матрицы Эйзенхауэра нами была разработана формула для оценки эффективности задач. Помимо **важности (W)** и **срочности (U)**, в расчёт добавлен ещё один ключевой параметр — **сложность задачи (C)**, который учитывает, сколько времени, усилий или ресурсов потребуется для её выполнения.

Формула оценки задачи[33]:

[33] Авторская разработка

T=0.5·W+0.3·U+0.2·C,

Где T – общий вес задачи (приоритет выполнения);

W – важность задачи;

U – срочность;

C – сложность.

Данная адаптация базовых принципов приоритизации задач, согласуется с принципами, изложенными в работах Стивена Кови, Брайана Трейси и Дэвида Аллена. В данных книгах нет строгой формулы, но описываются ключевые критерии (важность, срочность, сложность), которые мы попытались систематизировать в формулу для удобства анализа.

В предложенной формуле мы стремились обобщить существующие подходы к оценке задач, присваивая каждому фактору коэффициент в зависимости от его значимости. Коэффициенты (0,5; 0,3; 0,2) отражают приоритетность: важность (W) имеет наибольший вес, поскольку именно она определяет стратегическую значимость задачи в долгосрочной перспективе. Стивен Кови в книге «7 навыков высокоэффективных людей» подчеркивает необходимость сосредоточения на важных, но не срочных задачах для достижения долгосрочных целей и повышения эффективности [11]. Срочность (U) занимает второе место, указывая на необходимость оперативного реагирования. Брайан Трейси в работе «Съешьте лягушку!» акцентирует внимание на необходимости выполнения срочных задач, но при этом предостерегает от ловушки постоянной занятости срочными, но не важными делами [12]. Сложность (C) учитывается в меньшей степени, поскольку трудоёмкие задачи могут быть делегированы или разбиты на подзадачи для оптимизации исполнения. Дэвид Аллен в книге «Как привести дела в порядок» рассматривает сложность задач как фактор, влияющий на планирование и выполнение, предлагая методы разбивки сложных задач на более управляемые части [13].

Методологически данная модель опирается на концепцию матрицы Эйзенхауэра, предложенной в работах Стивена Кови, согласно которой все задачи распределяются по критериям «важность/срочность» [14]. Как подчёркивает Кови: «*Эффективное управление временем основывается на осознании важности задачи и выделении времени на то, что действительно важно*» [15]. Предлагаемая формула расширяет этот подход за счёт включения третьего параметра — сложности, что позволяет более точно оценивать приоритет выполнения задач в условиях ограниченных ресурсов и высокой нагрузки.

Таким образом, представленная формула является авторским развитием классических моделей тайм-менеджмента и может быть использована в качестве инструмента количественной оценки приоритета задач на этапе планирования.

Например, если задача имеет высокую важность (W=1.0), среднюю срочность (U=0.8) и умеренную сложность (C=0.6), общий вес рассчитывается как:

T=0.5·1.0+0.3·0.8+0.2·0.6=0.91, т.е. это значит, что задача имеет высокий приоритет.

Для эффективного управления временем и приоритизации задач важно опираться не только на интуитивные ощущения, но и на объективные критерии оценки. Объединённая система коэффициентов позволяет количественно оценить ключевые параметры каждой задачи — её важность, срочность и сложность. Такая модель способствует более взвешенному распределению ресурсов, помогает определить порядок выполнения дел и минимизировать риск потери времени на незначительные или несвоевременные действия. Ниже представлена таблица с описанием каждого коэффициента, шкалой оценки и примерами, иллюстрирующими принцип применения.

Таблица 7

Объединённая таблица для анализа коэффициентов задач с объяснениями[34]

Коэффициент	Шкала оценки	Критерии оценки	Пример
Важность (W)	0.1 - 1.0	Влияние задачи на стратегические и тактические цели:	Если задача — составление еженедельного отчета,

[34] Авторская разработка

		- Долгосрочные выгоды. - Связь с ключевыми целями. - Ресурсы, инвестиции.	который будет анализироваться руководством, её важность может быть W = 0.7
Срочность (U)	0.1 - 1.0	Необходимость выполнения задачи в определённый срок: - Дедлайн задачи. - Риск несвоевременного выполнения. - Приоритеты дня/недели.	Подготовка материалов к встрече с клиентом завтра может иметь срочность U = 0.9
Сложность (C)	0.1 - 1.0	Уровень трудоёмкости задачи: - Объём требуемых ресурсов. - Время, необходимое для выполнения. -Необходимость специфических знаний.	Если задача — аналитический расчёт или составление подробного плана, сложность может составить C = 0.8

Объяснение шкал[35]:

• 0.1: Задача практически не влияет на цели/не срочная/простая.

• 0.3: Второстепенная, но необходимая.

• 0.5: Средний уровень значимости или срочности.

• 0.7: Важная, срочная, сложная задача.

• 1.0: критически важная, немедленная или очень сложная.

Разработанные и описанные в статье формулы эффективности, потерь времени и общей оценки задачи основываются на классических подходах, таких как матрица Эйзенхауэра и методология анализа задач Стивена Кови. Эти методы адаптированы к современным реалиям, включая цифровизацию рабочих процессов, что позволяет проводить более точный анализ за счёт использования таких параметров, как важность, срочность и сложность задачи.

Хронометраж, как часть системы учета времени, служит незаменимым инструментом для анализа распределения ресурсов. Он обеспечивает прозрачность временных затрат, выявляет слабые места в планировании и помогает внедрять более эффективные подходы к управлению временем. Применение хронометража в сочетании с представленными формулами позволяет:

1. Выявлять и минимизировать временные потери.
2. Повышать уровень дисциплины сотрудников и улучшать организационную культуру.
3. Определять приоритеты задач с учётом их влияния на цели компании.
4. Внедрять более точное и обоснованное распределение обязанностей и ресурсов.

Практическая значимость данного исследования заключается в возможности применения его результатов в различных сферах деятельности, где требуется эффективное управление временем, борьба с прокрастинацией и повышение личной продуктивности. А также практическая значимость заключённых в статье подходов состоит в их гибкости и универсальности. Используемые коэффициенты и формулы могут быть адаптированы для разных уровней управления и сфер деятельности, а цифровые инструменты, доступные на русском языке, делают процесс ещё более доступным и удобным.

Разработанные теоретические положения и выводы могут быть использованы:

– в образовательной среде для формирования у студентов навыков саморегуляции, самоанализа и осознанного планирования своего времени;

– в корпоративной практике при разработке программ по повышению эффективности персонала, внедрении технологий хронометража и инновационного тайм-менеджмента;

[35] Авторская разработка

– в системе личностного развития, психологического консультирования и коучинга как инструмент диагностики временных потерь и неэффективных поведенческих стратегий;

– в разработке мобильных приложений и цифровых сервисов, направленных на оптимизацию повседневной деятельности и формирование привычек продуктивности.

Кроме того, предложенные подходы и методики могут стать основой для создания тренингов и обучающих программ, направленных на профилактику прокрастинации, повышение мотивации и формирование культуры рационального использования времени в условиях цифровой трансформации и информационной перегрузки.

Таким образом, результаты исследования обладают высокой прикладной ценностью и могут быть адаптированы к потребностям как отдельных индивидов, так и организаций, заинтересованных в повышении эффективности и устойчивом развитии.

Заключение. Анализ, предложенный в данном исследовании, позволяет выстроить индивидуальную стратегию управления временем, основанную на реальных данных, а не на субъективных ощущениях. Например, если вы видите, что в первой половине дня вы наиболее продуктивны, имеет смысл запланировать на это время важные и требующие концентрации задачи. На менее продуктивные периоды — рутину и менее значимые дела.

Хронометраж — это не просто метод учёта времени, а важнейший инструмент самодиагностики и управления ресурсом, который у нас ограничен — временем. Он помогает:

- понять, куда уходит время;
- выявить и устранить временные потери;
- повысить эффективность деятельности;
- бороться с прокрастинацией;
- внедрять инновационные технологии для автоматизации и улучшения рабочих процессов;
- повышать мотивацию и качество жизни как на личном, так и на профессиональном уровне.

Таким образом, хронометраж выступает не просто инструментом учета времени, а мощным средством самопознания и стратегического планирования. Его грамотное применение позволяет не только выявить и устранить временные потери, но и повысить общую осознанность в повседневной жизни. В сочетании с инновационными технологиями и вниманием к психологическим аспектам, таким как прокрастинация, хронометраж становится важным звеном в построении современной культуры эффективного времени — как на уровне отдельного человека, так и в масштабах целых организаций.

Дальнейшие исследования могут быть направлены на разработку специализированных программ, которые автоматически интегрируют данные хронометража и анализа задач, предоставляя руководителям готовые рекомендации для оптимизации их работы.

Литература

1.https://ru.wikipedia.org/wiki/Хронометраж

2. Трейси Б. Тайм-менеджмент: проверенные методы эффективного использования времени / Б. Трейси. — Нью-Йорк: AMACOM, 2014. — 124 с. — (The Brian Tracy Success Library). — ISBN 978-0-8144-3343-0.

3. https://www.microsoft.com/ru-ru/microsoft-viva

4. https://skillbox.ru/media/management/kak-rabotaet-tekhnologiya-dopolnennoy-realnosti-ar-i-chem-ona-polezna-biznesu/

5.Томас М. Сибел. Цифровая трансформация. Как выжить и преуспеть в новую эпоху, — М.: Манн, Иванов и Фербер, 2021, стр: 33-78

6.https://ru.wikipedia.org/wiki/Синдром_отложенной_жизни

7.https://www.ranepa.ru/blog/obrazovanie-i-samorazvitie/prokrastinatsiya-chto-eto-prostymi-slovami-i-kak-s-neyu-borotsya/?utm_source=yandex.ru&utm_medium=organic&utm_campaign=yandex.ru&utm_referrer=yandex.ru

8.Джейн Б. Бурка, Ленора М. Юэн Procrastination: Why You Do It, What to Do About It Now, — M.: Da Capo Lifelong Books, 2024, 50-61

9.Пирс Стил Победи прокрастинацию! Как перестать откладывать дела на завтра, — М.: Альпина Паблишер 2025, стр. 132-189

10. Кови С. 7 навыков высокоэффективных людей: мощные инструменты развития личности / пер. с англ. — 30-е юбилейное изд. — М.: Альпина Паблишер, 2020, стр. 56–78

11. Кови, С. Р. 7 навыков высокоэффективных людей: мощные инструменты развития личности / пер. с англ. — 30-е юбилейное изд. — М.: Альпина Паблишер, 2020. — 464 с.

12. Трейси, Б. Съешьте лягушку! 21 способ научиться успевать / пер. с англ. — М.: Альпина Паблишер, 2009. — 160 с.

13. Аллен, Д. Как привести дела в порядок: искусство продуктивности без стресса / пер. с англ. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Альпина Паблишер, 2015. — 352 с.

14. Кови С.Р. 7 навыков высокоэффективных людей: Мощные инструменты развития личности. — М.: Альпина Паблишер, 2020. — 384 с.

15. Кови С.Р. 7 навыков высокоэффективных людей: Мощные инструменты развития личности. — М.: Альпина Паблишер, 2020. — 161 с.

13–14 YOSHLI FUTBOLCHILARDA MUSOBAQA FAOLIYATI SAMARADORLIGINING PASAYISHI: PSIXOFIZIOLOGIK CHARCHOQ VA QAROR QABUL QILISH SIFATI O‘RTASIDAGI BOG‘LIQLIK

Ermetov Dilmurod Nazarmatovich
Toshkent gumanitar fanlar universiteti
Aniq va gumanitar fanlar kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada 13–14 yoshli futbolchilarning rasmiy musobaqa faoliyatida qayd etilgan texnik-taktik harakatlar (310 ta to‘p uzatish, 89 ta to‘p yo‘qotish, 440–480 ta jami harakat) sport psixologiyasi nuqtai nazaridan qayta tahlil qilinadi. Pedagogik kuzatuv ma’lumotlari asosida to‘rtta hosila ko‘rsatkich — xatolik indeksi, o‘yin progressivligi ulushi, “xavfsiz o‘yin” koeffitsiyenti va zonal kognitiv yuklama gradiyenti hisoblab chiqildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, ikkinchi taymda harakatlar hajmi 22,9% ga kamaygan holda xatolik indeksi 22,3% dan 37,0% gacha, ya’ni nisbiy hisobda 66,2% ga oshgan. Hajm va sifat dinamikasi o‘rtasidagi bunday nomutanosiblik pasayishni faqat periferik (mushak) charchog‘i bilan izohlab bo‘lmasligini, unda markaziy — kognitiv charchoq va diqqat resurslarining tugashi omili muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi. To‘p yo‘qotishlarning zonalar bo‘yicha taqsimlanishi (I zona — 16,8%, II zona — 36,0%, III zona — 42,4%) qaror qabul qilish vaqti qisqarishi bilan xatolik ehtimoli ortishi haqidagi psixologik qonuniyatni tasdiqlaydi. Uzatishlarning 67,7% ini orqaga va yonga yo‘naltirilgan “xavfsiz” uzatishlar tashkil etgani xatodan qo‘rqish motivatsiyasi va ego-yo‘naltirilgan motivatsion iqlim bilan izohlanadi. Maqolada yosh futbolchilar tayyorgarligiga psixologik komponentni integratsiya qilishning amaliy modeli taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: yosh futbolchilar, sport psixologiyasi, psixofiziologik charchoq, kognitiv charchoq, diqqat resurslari, qaror qabul qilish, texnik-taktik harakat, xatodan qo‘rqish, o‘z-o‘ziga ishonch, motivatsion iqlim.

Аннотация. В статье данные педагогического наблюдения за соревновательной деятельностью футболистов 13–14 лет (310 передач, 89 потерь мяча, 440–480 технико-тактических действий) подвергаются вторичному анализу с позиций психологии спорта. Показано, что во втором тайме объём действий снижается на 22,9%, тогда как индекс ошибок возрастает с 22,3% до 37,0% (относительный прирост 66,2%). Такая диспропорция указывает на ведущую роль центрального (когнитивного) утомления и истощения ресурсов внимания. Распределение потерь по зонам поля (16,8% / 36,0% / 42,4%) подтверждает зависимость точности решения от дефицита времени. Преобладание «безопасных» передач назад и поперёк (67,7%) интерпретируется как

проявление мотивации избегания неудачи и эго-ориентированного мотивационного климата. Предложена модель интеграции психологического компонента в подготовку юных футболистов.

Ключевые слова: юные футболисты, психология спорта, когнитивное утомление, ресурсы внимания, принятие решений, технико-тактические действия, страх неудачи, самоэффективность, мотивационный климат.

Abstract. The paper presents a secondary, sport-psychological analysis of pedagogical observation data on the competitive activity of 13–14-year-old football players (310 passes, 89 ball losses, 440–480 technical-tactical actions per match). Four derived indices were computed: error index, progressive-play share, “safe play” coefficient and zonal cognitive-load gradient. In the second half the volume of actions decreased by 22.9%, whereas the error index rose from 22.3% to 37.0% (a relative increase of 66.2%). This dissociation between quantity and quality indicates that the decline cannot be attributed to peripheral muscular fatigue alone: central (mental) fatigue and depletion of attentional resources play a substantial role. The zonal distribution of losses (16.8% / 36.0% / 42.4%) supports the time-pressure account of decision errors. The predominance of backward and lateral passes (67.7%) is interpreted through fear of failure and an ego-involving motivational climate. A practical model for integrating a psychological component into youth football preparation is proposed.

Keywords: youth football, sport psychology, mental fatigue, attentional resources, decision-making, technical-tactical actions, fear of failure, self-efficacy, motivational climate.

Kirish

Zamonaviy futbol o‘yinchidan nafaqat yuqori jismoniy tayyorgarlikni, balki vaqt tanqisligi sharoitida axborotni tez qayta ishlash va to‘g‘ri qaror qabul qilish qobiliyatini ham talab etadi. Yosh futbolchilar tayyorgarligi metodikasiga bag‘ishlangan mahalliy tadqiqotlarda (R.A. Akramov, M.A. Godik, I.A. Koshbaxtiyev, A.I. Talipjanov, K.B. Muxammadiyev) asosiy e’tibor jismoniy va texnik-taktik komponentlarga qaratilgan bo‘lib, o‘yin faoliyatining psixologik determinantlari amalda tadqiq etilmagan.

Ayni paytda musobaqa faoliyatining ikkinchi taymda pasayishi an’anaviy tarzda faqat jismoniy charchoq bilan izohlanadi. Sport psixologiyasida esa charchoqning ikki turi ajratiladi: periferik (mushak) charchoq va markaziy, ya’ni kognitiv (mental) charchoq. S.M. Marcora va hammualliflarining tadqiqotlari kognitiv charchoq maksimal kuch ko‘rsatkichlarini o‘zgartirmagan holda ish bajarishga tayyorlikni pasaytirishini ko‘rsatdi. M.R. Smith va hammualliflari esa kognitiv charchoq futbolga xos qaror qabul qilish aniqligini va tezligini sezilarli darajada yomonlashtirishini aniqladilar. J. Van Cutsem va hammualliflarining tizimli sharhi kognitiv charchoqning texnik ko‘nikmalarga ta’siri jismoniy ko‘rsatkichlarga ta’siridan kuchliroq ekanini tasdiqladi.

Shundan kelib chiqib, quyidagi ilmiy muammo shakllanadi: agar o‘yin davomida harakatlar hajmining kamayishi va xatolar ulushining ortishi bir xil sur’atda kechsa, bu periferik charchoqning ta’siri deb qaraladi; agar xatolar ulushi hajm pasayishidan sezilarli darajada tez o‘ssa, bu kognitiv komponentning ustunligidan dalolat beradi.

Tadqiqotning maqsadi — 13–14 yoshli futbolchilarning musobaqa faoliyati bo‘yicha to‘plangan pedagogik kuzatuv ma’lumotlarini sport psixologiyasi nuqtai nazaridan qayta tahlil qilish va texnik-taktik harakatlar samaradorligining psixologik determinantlarini aniqlash.

Ilmiy faraz. Yosh futbolchilarda o‘yinning ikkinchi yarmida kuzatiladigan samaradorlik pasayishi hajm-sifat dissotsiatsiyasi bilan tavsiflanadi; to‘p yo‘qotishlar kognitiv yuklama yuqori bo‘lgan zonalarda to‘planadi; uzatishlarning yo‘nalish tuzilishi esa xatodan qochish motivatsiyasini aks ettiradi.

Tadqiqot materiallari va metodlari

Tadqiqot kontingenti. Toshkent viloyati umumiy o‘rta ta’lim maktablari qoshidagi futbol to‘garaklarining boshlang‘ich tayyorgarlik guruhlarida shug‘ullanuvchi 13–14 yoshli o‘g‘il bolalar. Pedagogik tajriba ikki bosqichda (2022–2023 va 2023–2024 o‘quv yillari) tajriba va nazorat guruhlari ishtirokida tashkil etildi. Maxsus jismoniy tayyorgarlik darajasini baholashda qo‘shimcha ravishda 16 yoshli futbolchilar jamoasi (n=15) ma’lumotlari qiyosiy material sifatida jalb qilindi.

Metodlar. Ilmiy-adabiy manbalarni nazariy tahlil qilish; pedagogik kuzatish (L.V. Volkov va V.P. Klimin tomonidan ishlab chiqilgan bayonnoma asosida); pedagogik testlash; pedagogik tajriba;

matematik-statistik qayta ishlash (o‘rtacha arifmetik qiymat, standart og‘ish, o‘zgaruvchanlik koeffitsiyenti, proporsiya usulida foiz o‘sish).

Kuzatuv predmeti sifatida quyidagi texnik-taktik harakatlar qayd etildi: to‘p uzatishlar (yo‘nalishi bo‘yicha — orqaga, yonga, oldinga, oldinga harakatlanayotgan sherikka; bajarilish usuli bo‘yicha — yerdan va havodan), to‘pni olib yurish, aldash harakatlari, to‘pni olib qo‘yish, bosh bilan o‘ynash, darvoza tomon zarba berish, jarima to‘plaridan foydalanish. Maydon shartli ravishda uch zonaga (I — himoya, II — markaz, III — hujum) bo‘lindi.

Psixologik talqin uchun hosila ko‘rsatkichlar. Birlamchi kuzatuv ma’lumotlari asosida quyidagi indekslar hisoblab chiqildi: (1) xatolik indeksi — to‘p yo‘qotishlar sonining uzatishlar soniga nisbati (%); (2) o‘yin progressivligi ulushi — oldinga yo‘naltirilgan uzatishlarning umumiy uzatishlardagi ulushi (%); (3) “xavfsiz o‘yin” koeffitsiyenti — orqaga va yonga uzatishlar ulushi (%); (4) zonal kognitiv yuklama gradiyenti — xatolik indeksining zonalar kesimidagi o‘zgarishi.

Cheklovlar. Ushbu ishda psixologik konstruktlar bevosita psixodiagnostik metodikalar orqali emas, balki xulq-atvor markerlari (behavioural markers) orqali bilvosita baholangan. Bu talqinning ehtimoliy xususiyatini belgilaydi va keyingi bosqichda standartlashtirilgan so‘rovnomalar bilan validatsiya qilishni talab etadi.

Natijalar

Kuzatuvlar shuni ko‘rsatdiki, 13–14 yoshli futbolchi bitta o‘yin davomida o‘rtacha 440–480 ta texnik-taktik harakat bajaradi va ularning yarmidan ko‘pini turli xarakterdagi to‘p uzatishlar tashkil etadi. Uzatishlarning taymlar kesimidagi tuzilishi 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

To‘p uzatishlarning taymlar kesimidagi hajmi va tuzilishi

Uzatish turi	I taym	II taym	Jami	II/I o‘zgarish, %
Orqaga	58	48	106	−17,2
Yonga	62	42	104	−32,3
Oldinga	42	34	76	−19,0
Oldinga harakatdagi sherikka	13	11	24	−15,4
Yerdan	111	78	189	−29,7
Havodan	64	57	121	−10,9
JAMI	**175**	**135**	**310**	**−22,9**

Uzatishlarning umumiy hajmi ikkinchi taymda 22,9% ga kamaydi. Ayni paytda yo‘nalish tuzilishi barqaror bo‘lib qoldi: butun o‘yin davomida orqaga va yonga yo‘naltirilgan uzatishlar 210 tani, ya’ni umumiy hajmning 67,7% ini tashkil etdi, oldinga yo‘naltirilgan progressiv uzatishlar esa atigi 32,3% ni tashkil qildi.

2-jadval

To‘p yo‘qotishlar va xatolik indeksining taymlar bo‘yicha dinamikasi

Ko‘rsatkich	I taym	II taym	Jami	Nisbiy o‘zgarish, %
Uzatishlar soni	175	135	310	−22,9
To‘p yo‘qotishlar soni	39	50	89	+28,2
Xatolik indeksi, %	**22,3**	**37,0**	**28,7**	**+66,2**

2-jadval ma’lumotlari tadqiqotning markaziy natijasini ochib beradi: harakatlar hajmi 22,9% ga qisqargan holda xatolik indeksi nisbiy hisobda 66,2% ga oshgan. Boshqacha aytganda, ikkinchi taymda futbolchi kamroq harakat qiladi, lekin har bir harakatning muvaffaqiyatsizlik ehtimoli sezilarli darajada ortadi.

3-jadval

Uzatishlar va to‘p yo‘qotishlarning maydon zonalari bo‘yicha taqsimlanishi

Zona	Uzatishlar	Ulushi, %	Yo‘qotishlar	Xatolik indeksi, %
I (himoya)	137	44,2	23	16,8
II (markaz)	114	36,8	41	36,0
III (hujum)	59	19,0	25	42,4
Jami	**310**	**100**	**89**	**28,7**

Zonal taqsimot aniq gradiyentni ko‘rsatadi: o‘z himoya zonasidan hujum zonasi tomon xatolik indeksi 16,8% dan 42,4% gacha, ya’ni 2,5 barobar oshadi. Shu bilan birga uzatishlar hajmi teskari yo‘nalishda — 44,2% dan 19,0% gacha kamayadi.

4-jadval

Texnik harakatlarni bajarishdagi xatolar ulushi (o‘yin o‘rni kesimida, tajribadan oldin), %

Texnik harakat	Himoyachilar	Yarim himoyachilar	Hujumchilar	Jamoa bo‘yicha
Uzoq masofaga uzatish	38	37–38	46–47	—
To‘pni olib qo‘yish	40	—	34–41	—
Bosh bilan o‘ynash	59	36–40	—	65
Raqibni aldab o‘tish	47	44	—	75
Darvozaga zarba berish	—	47–51	53–66	—

Eng yuqori muvaffaqiyatsizlik darajasi ikki toifadagi harakatlarda qayd etildi: raqibni aldab o‘tish (75% samarasiz) va bosh bilan o‘ynash (65% samarasiz). Ikkala harakat ham bevosita kontakt, raqib bilan yakkama-yakka kurash va jismoniy zarba olish ehtimoli bilan bog‘liqdir.

Pedagogik tajriba yakunida ishlab chiqilgan metodika samaradorligi baholandi. Darvoza tomon berilgan zarbalarning samaradorlik koeffitsiyenti nazorat guruhida 0,44 ni, tajriba guruhida esa 0,56 ni tashkil etdi, ya’ni nisbiy o‘sish 27,3% ni tashkil qildi. Tajriba guruhida qanotlardan va markazdan tashkillashtirilgan hujumlar soni va texnik samaradorligi bo‘yicha ham guruhlararo asosli farq qayd etildi.

Muhokama

1. Hajm–sifat dissotsiatsiyasi va markaziy charchoq. Agar ikkinchi taymdagi pasayish faqat mushak charchog‘i bilan bog‘liq bo‘lsa, harakatlar hajmi va ularning aniqligi taxminan bir xil sur’atda pasayishi kutilar edi. Bizning ma’lumotlarimizda esa hajm 22,9% ga kamaygan holda xatolik indeksi 66,2% ga oshdi — bu deyarli uch barobar farq. Bunday nomutanosiblik sport psixologiyasida markaziy (kognitiv) charchoq deb ataladigan holat bilan izohlanadi: diqqatning taqsimlanishi, ish xotirasi va ijro etuvchi nazorat resurslari tugaydi, natijada motor bajarilish emas, balki qaror qabul qilishning o‘zi buziladi. M.R. Smith va hammualliflari aynan futbolga xos vaziyatlarda kognitiv charchoq qaror aniqligini pasaytirishini eksperimental tarzda ko‘rsatgan edilar.

2. Zonal gradiyent va vaqt tanqisligi. Xatolik indeksining I zonadan III zonaga qarab 2,5 barobar oshishi tasodifiy emas. Hujum zonasida o‘yinchi ixtiyoridagi qaror vaqti eng qisqa, muqobil variantlar soni eng ko‘p, raqib bosimi eng yuqori bo‘ladi. Xik–Xayman qonuniga ko‘ra, muqobillar soni ortishi bilan reaksiya vaqti logarifmik ravishda uzayadi; vaqt cheklangan sharoitda esa bu bevosita xato sifatida namoyon bo‘ladi. Bundan tashqari, 13–14 yosh — miya peshona bo‘lagi va ijro etuvchi funksiyalar hali shakllanish bosqichida bo‘lgan davr, shu sababli diqqatning keng-tashqi va tor-tashqi turlari o‘rtasida tez almashinish (R.M. Nideffer modeli) yosh futbolchilarda kattalarga nisbatan ancha qiyin kechadi.

3. “Xavfsiz o‘yin” va xatodan qo‘rqish motivatsiyasi. Uzatishlarning 67,7% i orqaga va yonga yo‘naltirilgani sof taktik qaror emas, balki motivatsion tanlovdir. Xatodan qo‘rqish (fear of failure) konstruksiyasi D.E. Conroy tadqiqotlarida sportchining muvaffaqiyatsizlik oqibatlarini — obro‘ yo‘qotish, murabbiy va sheriklar bahosining pasayishi — kutishi bilan bog‘lanadi. J. Nicholls va C. Ames ishlab chiqqan motivatsion iqlim nazariyasiga ko‘ra, ego-yo‘naltirilgan iqlimda (xato uchun jazolash, faqat natija bo‘yicha baholash) sportchi eng past tavakkalchilik darajasidagi harakatni tanlaydi. Aynan shunday iqlim yosh futbolchida progressiv uzatish, aldab o‘tish va nostandart yechim ko‘nikmalarining shakllanishini to‘xtatib qo‘yadi — D. Memmert ta’kidlaganidek, taktik ijodkorlik faqat xatoga bag‘rikeng muhitda rivojlanadi.

4. Kontaktli harakatlar va o‘z-o‘ziga ishonch. Aldab o‘tishda 75%, bosh bilan o‘ynashda 65% samarasizlik ko‘rsatkichi faqat texnik nuqson emas. A. Bandura nazariyasiga ko‘ra, o‘z-o‘ziga ishonch (self-efficacy) to‘rtta manbadan shakllanadi: shaxsiy muvaffaqiyat tajribasi, kuzatuv orqali o‘rganish, og‘zaki ishontirish va fiziologik-emotsional holat. Muntazam muvaffaqiyatsizlik tajribasi teskari halqa hosil qiladi: past ishonch → harakatdan qochish → tajriba to‘planmasligi → yanada past ishonch. Bosh bilan o‘ynashda bunga antitsipator xavotir — to‘p bilan to‘qnashuvdan oldingi bosh va ko‘zni himoya qilish refleksi qo‘shiladi, bu esa to‘g‘ri texnikani (peshona bilan urish, ko‘zni ochiq saqlash) bajarishga to‘sqinlik qiladi.

5. Tajriba guruhidagi o‘sishning psixologik mexanizmi. Tajriba guruhida qo‘llanilgan metodikaning asosiy xususiyati — musobaqa tizimini aks ettiruvchi mashqlardan foydalanish edi. Psixologik nuqtai nazardan bu stressga bosqichma-bosqich ko‘niktirish (stress inoculation) modeliga mos keladi: mashg‘ulotda musobaqa sharoitiga yaqin emotsional va kognitiv yuklama yaratiladi, natijada musobaqada vaziyat “notanish” bo‘lmay qoladi va xavotir darajasi pasayadi. Zarba samaradorligining 0,44 dan 0,56 gacha o‘sishini shu sababli faqat jismoniy adaptatsiya emas, balki psixologik adaptatsiya natijasi sifatida ham talqin qilish o‘rinlidir.

Amaliy tavsiyalar

Olingan natijalar asosida yosh futbolchilar tayyorgarligiga psixologik komponentni integratsiya qilishning quyidagi modeli taklif etiladi:

— charchoq sharoitida qaror qabul qilishni mashq qilish — kichik maydonchali o‘yinlarni (3×3, 4×4) mashg‘ulotning yakuniy qismida, yuklamadan keyin o‘tkazish, bu markaziy charchoqqa nisbatan chidamlilikni shakllantiradi;

— vazifaga yo‘naltirilgan motivatsion iqlim (TARGET modeli) — progressiv uzatishga urinishni natijadan qat’i nazar rag‘batlantirish, xatoni jazolash o‘rniga tahlil qilish;

— musobaqa oldi va zarba oldi ritual harakatlar (pre-performance routine) hamda ijobiy o‘z-o‘ziga murojaat (self-talk) ko‘nikmalarini shakllantirish;

— diqqatni almashtirish mashqlari (Nideffer modeli asosida) — kalit so‘zlar orqali diqqat hajmini kengaytirish va toraytirishga o‘rgatish;

— ideomotor mashqlar (imagery) — bosh bilan o‘ynash va aldab o‘tish harakatlarini haftasiga 3 marta 3–5 daqiqadan xayolan takrorlash;

— bosqichma-bosqich muvaffaqiyat tajribasini shakllantirish — bosh bilan o‘ynashni yengil, sekin to‘pdan boshlab murakkablashtirib borish;

— taymlararo tanaffusda nafas olishni tartibga solish va emotsional qayta sozlash protokolini joriy etish;

— psixodiagnostik monitoring — musobaqa xavotiri (CSAI-2R), charchoq va tiklanish (RESTQ-Sport), motivatsion yo‘nalganlik (TEOSQ) metodikalari orqali mavsumiy kuzatuv.

Xulosa

1. 13–14 yoshli futbolchilarda o‘yinning ikkinchi yarmida harakatlar hajmi 22,9% ga kamaygan holda xatolik indeksi 22,3% dan 37,0% gacha (nisbiy hisobda 66,2% ga) oshadi. Bu nomutanosiblik pasayishning sabablari orasida markaziy (kognitiv) charchoq va diqqat resurslarining tugashi muhim o‘rin egallashini ko‘rsatadi.

2. To‘p yo‘qotishlarning zonal taqsimoti aniq gradiyent hosil qiladi (16,8% → 36,0% → 42,4%), bu qaror qabul qilish vaqtining qisqarishi va axborot yuklamasining ortishi bilan bog‘liq.

3. Uzatishlarning 67,7% ini orqaga va yonga yo‘naltirilgan “xavfsiz” uzatishlar tashkil etadi. Bu ko‘rsatkich xatodan qochish motivatsiyasi va ego-yo‘naltirilgan motivatsion iqlim mavjudligining xulq-atvor markeri sifatida talqin qilinadi.

4. Kontaktli texnik harakatlarning yuqori samarasizligi (aldab o‘tish — 75%, bosh bilan o‘ynash — 65%) past o‘z-o‘ziga ishonch va antitsipator xavotir bilan bog‘liq bo‘lib, faqat texnik mashq bilan bartaraf etilmaydi.

5. Musobaqa sharoitini modellashtiruvchi mashqlar qo‘llanilgan tajriba guruhida zarba samaradorligi koeffitsiyenti 0,56 ni tashkil etdi (nazorat guruhida — 0,44), bu jismoniy adaptatsiya bilan bir qatorda psixologik adaptatsiya samarasidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ermatov D.N. Yosh futbolchilarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish: magistrlik dissertatsiyasi. — Toshkent: Alfraganus University, 2024. — 73 b.

2. Akramov R.A. Futbol: o‘quv qo‘llanma. — Toshkent, 2000.

3. Годик М.А. Физическая подготовка футболистов. — М.: Терра-Спорт, 2006. — 272 с.

4. Родионов А.В. Психология физического воспитания и спорта. — М.: Академический проект, 2004. — 576 с.

5. Ильин Е.П. Психология спорта. — СПб.: Питер, 2008. — 352 с.

6. Bandura A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. — New York: W.H. Freeman, 1997. — 604 p.

7. Nicholls J.G. The Competitive Ethos and Democratic Education. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989. — 251 p.

8. Ames C. Classrooms: Goals, structures, and student motivation // Journal of Educational Psychology. — 1992. — Vol. 84, № 3. — P. 261–271.

9. Conroy D.E., Willow J.P., Metzler J.N. Multidimensional fear of failure measurement: The Performance Failure Appraisal Inventory // Journal of Applied Sport Psychology. — 2002. — Vol. 14, № 2. — P. 76–90.

10. Marcora S.M., Staiano W., Manning V. Mental fatigue impairs physical performance in humans // Journal of Applied Physiology. — 2009. — Vol. 106, № 3. — P. 857–864.

11. Smith M.R., Zeuwts L., Lenoir M. et al. Mental fatigue impairs soccer-specific decision-making skill // Journal of Sports Sciences. — 2016. — Vol. 34, № 14. — P. 1297–1304.

12. Van Cutsem J., Marcora S., De Pauw K. et al. The effects of mental fatigue on physical and cognitive performance: A systematic review // Sports Medicine. — 2017. — Vol. 47, № 8. — P. 1569–1588.

13. Nideffer R.M. Test of attentional and interpersonal style // Journal of Personality and Social Psychology. — 1976. — Vol. 34, № 3. — P. 394–404.

14. Memmert D. Teaching Tactical Creativity in Sport: Research and Practice. — London: Routledge, 2015. — 168 p.

15. Weinberg R.S., Gould D. Foundations of Sport and Exercise Psychology. — 7th ed. — Champaign, IL: Human Kinetics, 2019. — 656 p.

KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ VA ERKINLIKLARNI TA’MINLASHNING ZAMONAVIY MEXANIZMLARI: NAZARIY VA AMALIY JIHATLAR

Izzatullayeva Niginabonu Xasanovna
Mehnat va ijtimoiy munosabatlar akademiyasi
Yurisprudensiya yo'nalishi 102-guruh talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarni ta’minlashning zamonaviy mexanizmlari nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Inson huquqlarining konstitutsiyaviy kafolatlari, ularni amalga oshirish va himoya qilishning huquqiy, institutsional hamda sud mexanizmlari yoritiladi. Shuningdek, konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarning bevosita amal qilishi, mutanosiblik prinsipi, qonun oldida tenglik, sud orqali himoyalanish, davlat organlari faoliyatining inson huquqlariga yo‘naltirilganligi kabi zamonaviy konstitutsiyaviy-huquqiy tamoyillarning ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqotda mehnat va ijtimoiy munosabatlar sohasida inson huquqlarini ta’minlashning o‘ziga xos jihatlariga ham alohida e’tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: konstitutsiyaviy huquq, inson huquqlari, huquq va erkinliklar, huquqiy kafolat, sud himoyasi, konstitutsiyaviy nazorat, mutanosiblik prinsipi, tenglik, ijtimoiy himoya, mehnat huquqlari, davlat organlari, huquqiy mexanizmlar.

Kirish: Demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida insonning huquq va erkinliklarini ishonchli ta’minlash davlat siyosatining eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Konstitutsiya inson huquqlarining huquqiy asoslarini belgilabgina qolmay, ularni amalga oshirish, himoya qilish va tiklashning fundamental mexanizmlarini ham shakllantiradi. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyada inson huquq va erkinliklarining bevosita amal qilishi, davlat organlari faoliyatining inson huquqlariga yo‘naltirilishi, huquqiy ta’sir choralarining mutanosiblik prinsipiga asoslanishi hamda qonunchilikdagi ziddiyat va noaniqliklarning inson foydasiga talqin qilinishi kabi muhim qoidalar mustahkamlangan.

Konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarni ta’minlash masalasi ayniqsa mehnat va ijtimoiy munosabatlar sohasi uchun katta ahamiyatga ega. Chunki shaxsning mehnat qilish, munosib mehnat sharoitlariga ega bo‘lish, ijtimoiy ta’minotdan foydalanish, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy himoya olish kabi huquqlari uning munosib hayot kechirishi bilan bevosita bog‘liq. Huquqlarni faqat normativ-huquqiy hujjatlarda e’tirof etish yetarli bo‘lmay, ularni amalda ro‘yobga chiqarishga imkon beradigan samarali institutsional va protsessual mexanizmlarning mavjudligi ham zarur. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy konstitutsiyaviy-huquqiy tizimda davlat organlari, sudlar, inson huquqlari bo‘yicha milliy institutlar, fuqarolik jamiyati institutlari hamda har bir shaxsning huquqiy faolligi o‘zaro bog‘liq holda namoyon bo‘ladi.

Asosiy qism: Konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarni ta’minlash mexanizmi deganda shaxsga tegishli huquqlarni e’tirof etish, ularni amalga oshirish uchun shart-sharoit yaratish, buzilgan huquqlarni tiklash va huquqiy himoyani kafolatlashga qaratilgan huquqiy, tashkiliy, institutsional va protsessual vositalar tizimi tushuniladi. Mazkur mexanizmning samaradorligi faqat huquqiy normalarning mavjudligi bilan emas, balki ularning real hayotda qanday ishlashi bilan belgilanadi. Shu sababli zamonaviy konstitutsiyaviyizmda huquq va erkinliklarni ta’minlash masalasi “huquqni e’lon qilish”dan “huquqni amalda kafolatlash” bosqichiga o‘tish bilan tavsiflanadi.

Konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarni ta’minlashning birinchi muhim mexanizmi ularning konstitutsiyaviy darajada mustahkamlanishidir. Konstitutsiyada inson huquq va erkinliklari xalqaro huquqning umume’tirof etilgan normalariga muvofiq e’tirof etilishi va kafolatlanishi belgilangan. Shuningdek, inson huquqlari tug‘ilganidan boshlab unga tegishli ekanligi, barcha fuqarolarning qonun oldida tengligi va huquq hamda erkinliklarning daxlsizligi konstitutsiyaviy prinsip sifatida mustahkamlangan. Bunday normalar davlatning inson oldidagi konstitutsiyaviy majburiyatlarini belgilab, huquq va erkinliklarni davlat hokimiyati faoliyatining asosiy mezoniga aylantiradi.

Zamonaviy mexanizmlarning yana bir muhim jihati huquq va erkinliklarning bevosita amal qilishidir. Bu prinsipga ko‘ra, shaxs o‘z konstitutsiyaviy huquqlaridan foydalanish uchun har doim

qo‘shimcha normativ-huquqiy hujjatning qabul qilinishini kutishi shart emas. Konstitutsiyaviy norma davlat organlari va mansabdor shaxslar faoliyatini baholashda bevosita huquqiy mezon sifatida xizmat qilishi mumkin. Bu, ayniqsa, mehnat va ijtimoiy munosabatlarda muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, mehnatga oid huquqlarni amalga oshirishda qonunchilikdagi noaniqliklar shaxsning konstitutsiyaviy huquqlarini cheklash uchun asossiz sababga aylanishi mumkin emas.

Huquqlarni ta’minlashning muhim kafolatlaridan biri sud orqali himoyalanish mexanizmidir. Konstitutsiyada har kim o‘z huquq va erkinliklarini qonunda taqiqlanmagan barcha usullar bilan himoya qilishga haqli ekanligi, shuningdek sud orqali himoyalanish huquqi kafolatlangan. Davlat organlari va boshqa tashkilotlarning, mansabdor shaxslarning qonunga xilof qarorlari, harakatlari yoki harakatsizligi ustidan sudga shikoyat qilish imkoniyati huquqiy davlatning muhim belgilaridan biridir. Shu sababli sud hokimiyatining mustaqilligi, xolisligi va fuqarolarning sudga murojaat qilish imkoniyatining real ta’minlanishi konstitutsiyaviy huquqlarni himoya qilishning asosiy shartlaridan hisoblanadi.

Mehnat va ijtimoiy munosabatlarda sud himoyasi alohida ahamiyatga ega. Mehnat shartnomasi bilan bog‘liq nizolar, ish haqi va mehnat sharoitlari, ishga qabul qilish yoki ishdan bo‘shatish, mehnat ta’tili, ijtimoiy to‘lovlar va boshqa masalalarda shaxsning huquqlari buzilishi mumkin. Bunday vaziyatlarda huquqni faqat nazariy jihatdan tan olish emas, balki buzilgan huquqni tezkor va samarali tiklash mexanizmining mavjudligi muhimdir. Sud organlarining huquqni tiklashga yo‘naltirilgan faoliyati konstitutsiyaviy kafolatlarning amaliy mazmunini ochib beradi.

Huquq va erkinliklarni ta’minlashda mutanosiblik prinsipi ham zamonaviy mexanizmlarning muhim elementi hisoblanadi. Davlat organlari tomonidan shaxsga nisbatan qo‘llaniladigan huquqiy ta’sir choralari qonuniy maqsadga erishish uchun zarur va yetarli bo‘lishi lozim. Konstitutsiyada inson huquq va erkinliklarini cheklash faqat qonunga muvofiq, muayyan konstitutsiyaviy maqsadlarni ko‘zlagan holda va zarur doirada amalga oshirilishi belgilangan. Bu qoida davlat hokimiyati vakolatlarini huquq va erkinliklarni cheklashda mutlaq vositaga aylantirib yuborishning oldini olishga xizmat qiladi.

Huquq va erkinliklarni ta’minlash mexanizmida inson huquqlari bo‘yicha milliy institutlarning o‘rni ham tobora ortib bormoqda. Inson huquqlari bo‘yicha milliy institutlar davlat va jamiyat o‘rtasidagi huquqiy aloqalarni mustahkamlash, inson huquqlariga rioya etilishi holatini monitoring qilish, huquqiy madaniyatni oshirish va buzilgan huquqlarni himoya qilishga ko‘maklashadi. Konstitutsiyada bunday institutlarning huquq va erkinliklarni himoya qilishning mavjud shakl va vositalarini to‘ldirishi, fuqarolik jamiyatini rivojlantirish hamda inson huquqlari madaniyatini yuksaltirishga ko‘maklashishi belgilangan.

Akademik adabiyotlarda ham inson huquqlarini ta’minlash masalasi huquqiy, institutsional va xalqaro mexanizmlarning o‘zaro bog‘liqligi asosida tahlil qilinadi. A.X. Saidovning inson huquqlari bo‘yicha tadqiqotlarida xalqaro standartlar va milliy huquqiy tizimning o‘zaro aloqasi muhim ilmiy yo‘nalish sifatida qaraladi. A.R. Mo‘minov va M.A. Tillabayevning ishlarida esa inson huquqlarining umumiy nazariyasi, xalqaro standartlar hamda ularning milliy qonunchilikka implementatsiyasi masalalariga e’tibor qaratilgan.

Konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarni ta’minlashda davlat organlarining mas’uliyati alohida o‘rin tutadi. Davlatning huquqiy siyosati inson manfaatlarini ustuvor qo‘ygan holda shakllantirilishi, davlat xizmatlari fuqarolarning huquqlaridan foydalanishini osonlashtirishi, ma’muriy qarorlar esa qonuniylik va mutanosiblik talablariga javob berishi lozim. Davlat organlari faoliyatining ochiqligi va hisobdorligi ham huquqlarni ta’minlashning zamonaviy vositalaridan biridir. Fuqarolarning davlat organlariga murojaat qilish, axborot olish va davlat boshqaruvida ishtirok etish imkoniyatlarining kengayishi davlat hokimiyati faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini kuchaytiradi.

Raqamlashtirish jarayoni ham konstitutsiyaviy huquqlarni ta’minlash mexanizmlariga yangi imkoniyatlarni olib kirmoqda. Elektron davlat xizmatlari, raqamli murojaatlar, sud tizimining axborot texnologiyalari bilan ta’minlanishi va huquqiy axborotdan masofadan foydalanish imkoniyatlari fuqarolarning huquqiy imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, raqamli muhitda shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, axborot xavfsizligi, raqamli tengsizlik va algoritmik qarorlarning shaffofligi kabi yangi masalalar ham yuzaga kelmoqda. Shuning uchun zamonaviy konstitutsiyaviy mexanizm an’anaviy huquqiy kafolatlar bilan bir qatorda raqamli huquqlarni himoya qilish vositalarini ham qamrab olishi zarur.

Mehnat va ijtimoiy munosabatlar nuqtayi nazaridan zamonaviy mexanizmlarning samaradorligi ijtimoiy ehtiyojmand guruhlarning huquqlarini himoya qilish darajasi bilan ham belgilanadi. Konstitutsiyada mehnatga layoqatsiz va yolg‘iz keksalar, nogironligi bo‘lgan shaxslar hamda aholining ijtimoiy jihatdan ehtiyojmand boshqa toifalarining huquqlari davlat himoyasida ekanligi belgilangan. Davlat bunday toifalarning jamiyat va davlat hayotida to‘laqonli ishtirok etishi uchun shart-sharoitlar yaratishi nazarda tutilgan. Mazkur yondashuv ijtimoiy davlat prinsipining amaliy mazmunini ifodalaydi.

Shuningdek, konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarni ta’minlash faqat davlat organlarining vazifasi sifatida qaralmasligi kerak. Fuqarolik jamiyati institutlari, kasaba uyushmalari, nodavlat notijorat tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari va professional huquqiy hamjamiyatlar ham ushbu jarayonda muhim rol o‘ynaydi. Ayniqsa, mehnat munosabatlarida xodimlarning huquq va manfaatlarini ifodalash, mehnat nizolarining oldini olish va huquqiy maslahatlar berish mexanizmlarining rivojlanganligi ijtimoiy adolatni ta’minlashga xizmat qiladi.

Huquq va erkinliklarni amalda ta’minlash uchun aholining huquqiy madaniyatini oshirish ham muhimdir. Shaxs o‘z huquqini bilmasa, mavjud kafolatlardan samarali foydalana olmaydi. Shu sababli oliy ta’lim muassasalarida, xususan, mehnat va ijtimoiy munosabatlar yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun konstitutsiyaviy huquqlarni amaliy vaziyatlar asosida o‘rganish muhim pedagogik va huquqiy vazifa hisoblanadi. Talabalarda huquqiy tafakkur, huquqiy mas’uliyat, nizolarni qonuniy yo‘l bilan hal qilish ko‘nikmasi va inson huquqlariga hurmatni shakllantirish kelajakdagi mutaxassislarning professional kompetentligini oshiradi.

Xulosa: Konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarni ta’minlashning zamonaviy mexanizmlari huquqiy normalar, davlat organlari faoliyati, sud himoyasi, inson huquqlari bo‘yicha milliy institutlar, fuqarolik jamiyati institutlari va huquqiy madaniyatning o‘zaro uyg‘unligi asosida shakllanadi. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyada inson huquq va erkinliklarining bevosita amal qilishi, ularning daxlsizligi, qonun oldida tenglik, mutanosiblik va sud orqali himoyalanish kabi fundamental kafolatlarning mustahkamlanishi mazkur tizimning huquqiy asoslarini yanada kuchaytirgan.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarni ta’minlashda asosiy e’tibor huquqlarni formal ravishda e’tirof etishdan ularni amaliy jihatdan ro‘yobga chiqarish va buzilgan taqdirda samarali tiklashga qaratilishi lozim. Ayniqsa, mehnat va ijtimoiy munosabatlar sohasida shaxsning huquqiy himoyasi, ijtimoiy ehtiyojmand guruhlarning manfaatlarini kafolatlash, mehnat nizolarini qonuniy va adolatli hal etish hamda davlat organlari faoliyatining ochiqligini ta’minlash muhim ahamiyatga ega.

Kelgusida huquq va erkinliklarni ta’minlash mexanizmlarini takomillashtirishda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish, sud himoyasining qulayligi va tezkorligini oshirish, huquqiy yordamdan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, aholining huquqiy savodxonligini yuksaltirish hamda davlat organlarining inson huquqlari bo‘yicha mas’uliyatini kuchaytirish maqsadga muvofiqdir. Bunday yondashuv konstitutsiyaviy normalarning real ijtimoiy munosabatlarda samarali ishlashini ta’minlab, insonning huquq va erkinliklarini davlat siyosati va huquqni qo‘llash amaliyotining markaziy mezoniga aylantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Saidov A.X. Inson huquqlari bo‘yicha xalqaro huquq: darslik. – Toshkent: Konsauditinform-Nashr, 2006.
2. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir. – Toshkent: Adolat, 2023.
3. Mo‘minov A.R., Tillabayev M.A. Inson huquqlari: darslik. 2-nashr. – Toshkent: Adolat, 2013.
4. Odilqoriyev X.T., Hakimov R., Muxamedov X.T. va boshqalar. Konstitutsiyaviy huquq: darslik. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2014.
5. Smith R. International Human Rights Law. – Oxford: Oxford University Press, 2014.

JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA TEZLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Egamberganova Dinara Jumanazarovna
O'zbekiston Respublikasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada jismoniy tarbiya darslarida talabalarning tezlik qobiliyatlarini rivojlantirish samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalardan foydalanishning pedagogik va metodik imkoniyatlari yoritilgan. Tezlik qobiliyati sport faoliyatining muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, uning rivojlanganlik darajasi qisqa masofaga yugurish, tezkor harakatlanish, yo'nalishni o'zgartirish, sport o'yinlaridagi texnik harakatlarni bajarish hamda musobaqaviy faoliyat natijalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotda raqamli videokuzatuv, mobil ilovalar, elektron taymerlar, yurak urish chastotasini monitoring qilish vositalari, sensorli qurilmalar va elektron natijalar bazasidan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilindi. Raqamli vositalar yordamida mashqlar natijalarini aniq qayd etish, individual rivojlanish dinamikasini kuzatish, yuklamani boshqarish va talabalarga tezkor teskari aloqa berish imkoniyati kengayadi. Shuningdek, raqamli texnologiyalarni an'anaviy jismoniy mashqlar bilan uyg'unlashtirish talabalarning mashg'ulotga qiziqishi va faolligini oshirishga xizmat qiladi. Maqolada tezlik qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan raqamli monitoring asosidagi metodik yondashuvning asosiy jihatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: tezlik qobiliyati, jismoniy tarbiya, raqamli texnologiyalar, raqamli monitoring, sport ta'limi, mobil ilovalar, videokuzatuv, elektron taymer, jismoniy tayyorgarlik, pedagogik nazorat.

Kirish: Zamonaviy oliy ta'lim tizimida jismoniy tarbiya darslarini tashkil etish jarayonida talabalarning individual jismoniy imkoniyatlarini hisobga olish, mashg'ulot samaradorligini muntazam baholash va ta'lim natijalarini obyektiv monitoring qilish muhim pedagogik vazifalardan hisoblanadi. Ayniqsa, sport yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun tezlik qobiliyatlarini rivojlantirish alohida ahamiyatga ega. Tezlik insonning harakatni qisqa vaqt ichida bajarish qobiliyati bo'lib, u oddiy reaksiya tezligi, yakka harakat tezligi, harakat chastotasi va murakkab harakat vaziyatlarida tezkor qaror qabul qilish kabi ko'rsatkichlar bilan tavsiflanadi. Jismoniy tarbiya darslarida ushbu sifatni rivojlantirish uchun qisqa masofalarga yugurish, maksimal tezlikda takroriy yugurish, start mashqlari, estafetalar, tezkor harakatli o'yinlar va maxsus tayyorgarlik mashqlaridan foydalaniladi.

An'anaviy nazorat usullarida natijalarni sekundomer yordamida o'lchash va o'qituvchi tomonidan qayd etish asosiy o'rin tutadi. Bunday yondashuv amaliy jihatdan qulay bo'lsa-da, mashq texnikasi, harakatlar chastotasi, tezlanish dinamikasi va individual o'zgarishlarni kompleks tarzda aniqlash imkoniyatlari cheklangan. Shu sababli raqamli texnologiyalardan foydalanish jismoniy tarbiya jarayonining diagnostik va metodik imkoniyatlarini kengaytiradi. M.Abdullayev tomonidan jismoniy sifatlarni rivojlantirishni nazorat qilish, pedagogik tahlil, xronometraj va pulsometriyaning jismoniy tarbiya jarayonidagi ahamiyati ko'rsatib berilgan. K.Mahkamdjanovning jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasiga oid ishlarida ham jismoniy tarbiya jarayonining nazariy va metodik asoslari yoritilgan.

Bugungi raqamli ta'lim muhiti ushbu nazorat mexanizmlarini yanada takomillashtirish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Masalan, mobil qurilmalardagi maxsus ilovalar orqali yugurish vaqti, masofa, tezlik hamda mashg'ulot davomiyligini qayd etish mumkin. Videokamera orqali bajarilgan harakatni qayta ko'rib chiqish, start va finish bosqichlarini tahlil qilish, texnik xatolarni aniqlash va talabaning oldingi natijalari bilan taqqoslash imkoniyati paydo bo'ladi. Shu nuqtayi nazardan, raqamli texnologiyalarni jismoniy tarbiya darslariga integratsiya qilish nafaqat nazoratni avtomatlashtirish, balki tezlik qobiliyatlarini rivojlantirishning individual va differensial metodikasini shakllantirish uchun ham muhim vosita hisoblanadi.

Asosiy qism: Tezlik qobiliyatlarini rivojlantirish jarayoni jismoniy tarbiya mashg'ulotlarining maqsadi, talabalarning yoshi, jismoniy tayyorgarlik darajasi, sport ixtisosligi va individual funksional imkoniyatlariga muvofiq tashkil etilishi lozim. Sport oliy ta'lim muassasalarida ushbu jarayonni tashkil etishda tezlikni faqat bir martalik natija sifatida emas, balki vaqt davomida o'zgarib boruvchi dinamik

ko‘rsatkich sifatida baholash maqsadga muvofiq. Bunda raqamli texnologiyalar o‘qituvchiga katta hajmdagi ma’lumotlarni yig‘ish, saqlash, qayta ishlash va pedagogik tahlil qilish imkonini beradi.

Tezlik qobiliyatini baholashda 30 metrga yugurish, 60 metrga yugurish, 10–20 metrga tezlanish, takroriy sprint, reaksiya tezligini aniqlash va yo‘nalishni tez o‘zgartirishga asoslangan testlardan foydalanish mumkin. An’anaviy sekundomer bilan o‘lchashda inson omili sababli kichik xatoliklar yuzaga kelishi ehtimoli mavjud. Elektron taymer va fotofinish tizimlaridan foydalanish esa vaqt ko‘rsatkichlarini aniqroq qayd etishga yordam beradi. Natijalarni elektron jadvalga kiritish orqali talabaning boshlang‘ich, oraliq va yakuniy ko‘rsatkichlarini taqqoslash, o‘sish sur’atlarini aniqlash va individual mashg‘ulot yuklamasini belgilash mumkin.

Raqamli videokuzatuv tezlik qobiliyatlarini rivojlantirishda alohida metodik ahamiyatga ega. Talabaning yugurish texnikasi videoga olinib, keyinchalik sekinlashtirilgan rejimda ko‘rib chiqilishi mumkin. Bunda gavdaning holati, qo‘l va oyoqlarning muvofiqlashtirilishi, qadam uzunligi, qadam chastotasi, startdan chiqish texnikasi va finish bosqichidagi harakatlar tahlil qilinadi. O‘qituvchi videomaterial asosida talabaning xatolarini aniq ko‘rsatib berishi, talaba esa o‘z harakatini bevosita kuzatib, texnik jihatdan to‘g‘ri bajarilgan namuna bilan taqqoslashi mumkin. Bu jarayon vizual teskari aloqani kuchaytiradi va o‘z-o‘zini nazorat qilish ko‘nikmasini shakllantiradi.

Mobil ilovalardan foydalanish ham mashg‘ulot samaradorligini oshirishning muhim vositasidir. Bunday ilovalar yordamida yugurish tezligi, masofa, vaqt, mashg‘ulot davomiyligi va ayrim hollarda yurak urish chastotasi kabi ko‘rsatkichlarni kuzatish mumkin. Mazkur ma’lumotlarning muntazam yig‘ilishi talabaning individual rivojlanish profilini shakllantirishga xizmat qiladi. Masalan, birinchi haftada 30 metrga yugurish natijasi 5,2 soniyani tashkil etgan talaba bir necha haftalik mashg‘ulotlardan keyin 4,9 soniyaga erishsa, raqamli monitoring ushbu o‘zgarishni aniq ko‘rsatib beradi. Natijaning bunday ko‘rinishda taqdim etilishi talabaning o‘z faoliyatini obyektiv baholashiga va mashg‘ulot motivatsiyasini oshirishiga yordam beradi.

Raqamli texnologiyalar mashg‘ulot yuklamasini individuallashtirish imkoniyatini ham kengaytiradi. Tezlikni rivojlantirish mashqlarida yuqori intensivlik va yetarli tiklanish oralig‘ining to‘g‘ri nisbatini ta’minlash muhimdir. Agar mashqlar orasidagi tiklanish yetarli bo‘lmasa, keyingi takrorlarda maksimal tezlikni saqlab qolish qiyinlashadi va mashqning asosiy maqsadi pasayadi. Shu sababli elektron taymerlar yordamida ish va dam olish intervallarini aniq boshqarish mumkin. O‘qituvchi belgilangan vaqt oralig‘ini raqamli taymer orqali boshqarib, guruhdagi barcha talabalar uchun mashg‘ulot ritmini muvofiqlashtiradi.

Yurak urish chastotasini monitoring qilish vositalari ham jismoniy yuklamani nazorat qilishda foydalidir. Bunday qurilmalar mashg‘ulot davomida organizmning funksional javobini kuzatish imkonini beradi. Tezlik mashqlari qisqa davom etishi sababli yurak urish chastotasi bo‘yicha ma’lumotni mashqdan oldin, mashqdan keyin va tiklanish davrida taqqoslash maqsadga muvofiq. Bu orqali o‘qituvchi talabaning yuklamaga moslashish darajasini baholashi va keyingi mashg‘ulotlarda yuklama hajmini individual ravishda tuzatishi mumkin.

Raqamli texnologiyalarni qo‘llashda gamifikatsiya elementlaridan foydalanish ham samarali natija berishi mumkin. Masalan, talabalar o‘rtasida natijalarni elektron jadvalda qayd etish, shaxsiy rekordlar dinamikasini ko‘rsatish yoki mashg‘ulot bosqichlarini raqamli topshiriqlar shaklida tashkil etish raqobat va qiziqishni oshiradi. Biroq bunday yondashuvda asosiy maqsad faqat yuqori natija ko‘rsatgan talabalarni ajratib ko‘rsatish emas, balki har bir talabaning o‘z avvalgi natijasiga nisbatan rivojlanishini baholashdan iborat bo‘lishi kerak. Bu differensial pedagogik yondashuvning muhim sharti hisoblanadi.

Raqamli monitoring asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlarni shartli ravishda uch bosqichda amalga oshirish mumkin. Birinchi bosqichda talabaning boshlang‘ich tezlik ko‘rsatkichlari aniqlanadi va elektron ma’lumotlar bazasiga kiritiladi. Ikkinchi bosqichda mashg‘ulotlar jarayonida natijalar muntazam qayd etilib, texnik harakatlar videokuzatuv orqali tahlil qilinadi. Uchinchi bosqichda dastlabki va yakuniy ko‘rsatkichlar qiyoslanib, tezlik qobiliyatining rivojlanish dinamikasi aniqlanadi. Ushbu jarayon o‘qituvchiga mashg‘ulot dasturining samaradorligini baholash va zarur metodik o‘zgartirishlarni kiritish imkonini beradi.

F.Tashpulatovning jismoniy tarbiya va sportga oid o‘quv qo‘llanmasida jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlarini tashkil etish, yengil atletika hamda sport o‘yinlari bo‘yicha metodik tavsiyalar berilgan. J.K.Komilov esa jismoniy sifatlarni, jumladan tezkorlikni tarbiyalash metodikasi, pedagogik nazorat, xronometraj va pulsometriya masalalariga e’tibor qaratgan. Ushbu metodik yondashuvlarni raqamli monitoring vositalari bilan birlashtirish jismoniy tarbiya darslarining diagnostik imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi.

Raqamli texnologiyalardan foydalanish jarayonida pedagogik maqsad va vosita o‘rtasidagi muvozanatni saqlash zarur. Texnologiya jismoniy mashqning o‘rnini bosmasligi, balki uning samaradorligini nazorat qilish va boshqarish vositasi sifatida xizmat qilishi kerak. Dars vaqtining katta qismini qurilmalarni sozlashga sarflash maqsadga muvofiq emas. Shuning uchun foydalaniladigan texnologiyalar sodda, tezkor, ishonchli va ta’lim maqsadlariga mos bo‘lishi lozim. O‘qituvchi raqamli ma’lumotlarni faqat yig‘ib qolmasdan, ularni pedagogik qaror qabul qilish uchun tahlil qila olishi kerak.

Shuningdek, raqamli texnologiyalardan foydalanishda ma’lumotlarning aniqligi va xavfsizligini ta’minlash masalasi ham muhimdir. Talabalarning jismoniy ko‘rsatkichlari shaxsiy ma’lumotlar sifatida ehtiyotkorlik bilan saqlanishi, ulardan faqat ta’limiy va ilmiy maqsadlarda foydalanilishi kerak. Elektron monitoring natijalarini baholashda texnik qurilmaning o‘lchash xatoligi, sensorlarning joylashuvi, videokamera burchagi va boshqa metodik omillar ham hisobga olinishi zarur.

Umuman olganda, raqamli texnologiyalar tezlik qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonini aniqroq, individualroq va tahliliyroq tashkil etish imkonini beradi. Elektron vaqt o‘lchash, videokuzatuv, mobil ilovalar, yurak urish chastotasini monitoring qilish va raqamli ma’lumotlar bazasidan foydalanish orqali o‘qituvchi talabaning rivojlanishini muntazam kuzatib boradi. Bunday yondashuv jismoniy tarbiya darslarini zamonaviylashtirish bilan birga, bo‘lajak sport mutaxassislarida o‘z-o‘zini nazorat qilish, natijalarni tahlil qilish va mashg‘ulot jarayonini ongli boshqarish kompetensiyalarini ham shakllantiradi.

Xulosa: Jismoniy tarbiya darslarida tezlik qobiliyatlarini rivojlantirish samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish zamonaviy sport ta’limining istiqbolli yo‘nalishlaridan biridir. Raqamli vositalar yordamida tezlik ko‘rsatkichlarini aniq o‘lchash, mashqlar bajarilish sifatini videokuzatuv orqali tahlil qilish, mashg‘ulot yuklamasini nazorat qilish va talabaning individual rivojlanish dinamikasini muntazam kuzatish imkoniyati yaratiladi. Ayniqsa, elektron taymerlar, mobil ilovalar, videomonitoring vositalari va yurak urish chastotasini qayd etuvchi qurilmalar an’anaviy pedagogik nazoratni sezilarli darajada takomillashtirishi mumkin.

Raqamli monitoringning eng muhim afzalligi shundaki, u talabaning faqat yakuniy natijasini emas, balki natijaga olib keluvchi jarayonni ham tahlil qilish imkonini beradi. Shu asosda o‘qituvchi mashqlar intensivligi, takrorlar soni, dam olish oralig‘i va texnik topshiriqlarni individual ravishda moslashtirishi mumkin. Natijada tezlik qobiliyatlarini rivojlantirish jarayoni yanada boshqariladigan va ilmiy-metodik jihatdan asoslangan tus oladi.

Sport oliy ta’lim muassasalarida raqamli texnologiyalardan foydalanish bo‘lajak jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Talaba o‘z natijalarini mustaqil tahlil qilish, raqamli ma’lumotlardan foydalanish, mashg‘ulot samaradorligini baholash va individual rivojlanish strategiyasini belgilash ko‘nikmalarini egallaydi. Shu sababli raqamli texnologiyalarni jismoniy tarbiya darslariga integratsiya qilish oddiy texnik yangilik sifatida emas, balki sport ta’limining diagnostik, metodik va pedagogik imkoniyatlarini kengaytiruvchi kompleks yondashuv sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tashpulatov F.A. Jismoniy tarbiya va sport. O‘quv qo‘llanma. Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2019. 200 b.
2. Komilov J.K. Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi. O‘quv qo‘llanma. Toshkent: Ilmiy texnika axboroti-press, 2019.
3. Mahkamdjanov K. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. Darslik. Toshkent: Toshkent nashriyoti, 2008. 184 b.
4. Abdullayev M. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. Darslik. Buxoro: Buxoro davlat universiteti, 2020.

THE ROLE OF GREEN LOANS IN PROMOTING CIRCULAR ECONOMY IN UZBEKISTAN

Murodov Abdul Majid Dilshod o‘g‘li
Iqtisodiyot 01 24

Annotatsiya. Ushbu maqola, O'zbekistonda davriy iqtisodiyotga o'tish jarayonida muhim rol o'ynovchi yashil kreditlar haqida ma'lumot beradi. Yashil kreditlar, atrof-muhitni muhofaza qiluvchi loyihalarni moliyalashtirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Maqolada O'zbekistondagi yashil kreditlar turlari, ularni taklif etuvchi banklar va kredit olish shartlari ko'rib chiqiladi. Davriy iqtisodiyot, resurslardan samarali foydalanishni ta'minlab, yangi iqtisodiy imkoniyatlarni yaratadi va bu YaIMga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Yashil kreditlar, davriy iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, moliyaviy institutlar.

Аннотация. В данной статье рассматривается важная роль зеленых кредитов в переходе к циклической экономике в Узбекистане. Зеленые кредиты служат важным финансовым инструментом для финансирования экологически чистых проектов. Обсуждаются виды зеленых кредитов, банки, их предлагающие, и условия получения. Циклическая экономика способствует эффективному использованию ресурсов, созданию новых экономических возможностей и положительно влияет на ВВП страны.

Ключевые слова: Зеленые кредиты, циклическая экономика, устойчивое развитие, финансовые институты.

Annotation. This article discusses the critical role of green loans in the transition to a circular economy in Uzbekistan. Green loans serve as a vital financial tool for funding environmentally friendly projects. It explores the types of green loans available, the banks offering them, and the conditions for obtaining these loans. The circular economy enhances resource efficiency, creates new economic opportunities, and positively impacts GDP.

Keywords: Green loans, circular economy, sustainable development, financial institutions.

Introduction. The transition to a circular economy is essential for sustainable development, particularly in developing countries like Uzbekistan. Green loans serve as a vital financial tool to facilitate this transition by supporting environmentally friendly projects. This article explores the types of green loans available in Uzbekistan, the banks offering them, and the conditions for obtaining these loans. The circular economy can significantly impact GDP by promoting sustainable growth, enhancing resource efficiency, and creating new economic opportunities. By maximizing resource use and minimizing waste, businesses can lower their material costs. This efficiency can lead to increased profit margins and economic growth. On top of that companies that adopt circular practices often experience lower operational costs, which can boost their competitiveness and contribute to GDP growth.

The shift to a circular economy encourages innovation in product design, recycling, and service delivery. This can lead to the emergence of new industries and business models. Jobs are created in sectors such as recycling, refurbishment, and sustainable product development, contributing to overall employment and economic activity. Transitioning to a circular economy often requires investment in new technologies and infrastructure, which can stimulate economic growth. Government initiatives to support circular economy projects can lead to increased public spending and private investment, further enhancing GDP. As countries and consumers increasingly prioritize sustainability, there is growing demand for products and services aligned with circular economy principles. This can enhance exports and positively affect GDP. By minimizing waste and pollution, a circular economy can lower environmental cleanup costs and health-related expenditures, indirectly benefiting the economy. A circular economy promotes long-term sustainable growth rather than short-term gains, contributing to a more stable economic environment.

Methodology. The study utilizes a qualitative methodology to gain a comprehensive understanding of green loans in Uzbekistan. This approach allows for an in-depth exploration of the financial products

available and their impact on sustainable practices. Existing literature on green financing, circular economy principles, and sustainable development was reviewed. Relevant academic articles, government reports, and publications from international organizations (e.g., World Bank, Asian Development Bank) were examined to gather background information and context

Literature review. Relationship between the circular economy and GDP, drawing on insights has been researched in many works during the previous decades.

The Circular Economy is a new sustainability paradigm. The conceptual framework of the circular economy and its potential to enhance sustainability. Circular economy practices can lead to greater resource efficiency, ultimately contributing to GDP growth by reducing costs and creating new market opportunities [1]. Circular economy principles align with sustainable development goals (SDGs). They emphasize that by reducing waste and promoting sustainable resource use, the circular economy can stimulate economic growth, thereby positively impacting GDP [2]. Product design and business model strategies for a circular economy has also become one of most developing aspects in green economy. Innovative design and business models facilitate circular practices. Businesses adopting these models often experience lower costs and increased revenues, which contribute to overall economic growth and GDP enhancement [3]. Circular business models is becoming an economic perspective [4] Linder and Williander discuss various circular business models and their economic implications. These models can create new revenue streams and reduce dependency on finite resources, leading to sustainable economic growth and a positive impact on GDP. Wyns et al. (2020) - "The economic case for circular economy: A review of the evidence [6] Wyns provide a comprehensive review of the economic benefits of the circular economy. They assert that implementing circular practices can lead to significant GDP growth by enhancing productivity and reducing environmental costs. Circular economy and its effect on economic resilience also one of most interesting issues among researchers. The economies adopting circular principles are better equipped to withstand economic shocks, which can lead to stable GDP growth over time [7].

After determining the effect of circular economy assessing comes to the centre of research in this field. Evaluating the economic impact of circular economy policies analyze the economic impact of specific circular economy policies in various countries [8]. Findings suggest that these policies can lead to substantial economic benefits, including increased GDP, through improved resource efficiency and job creation[8].

Circular practices can lead to resource conservation, job creation, and ultimately, GDP growth. Literature consistently indicates that the circular economy has significant potential to enhance GDP through various mechanisms, including resource efficiency, job creation, and the promotion of innovative business models. As countries and businesses increasingly adopt circular economy principles, their economic growth is likely to be positively impacted, contributing to a more sustainable and resilient economic future.

Results and discussions. Green loans represent a crucial financial mechanism for promoting sustainable development and transitioning to a circular economy in Uzbekistan. This discussion focuses on the current landscape, benefits, challenges, and future prospects of green loans in the country.

Uzbekistan has increasingly recognized the importance of sustainable finance in addressing environmental issues and promoting economic growth. Various financial institutions, including state-owned banks, have begun to offer green loans specifically designed to fund projects related to renewable energy, waste management, and resource efficiency.

Benefits of Green Loans:

1. Environmental Impact: Green loans support initiatives that reduce greenhouse gas emissions and promote the use of renewable resources. By financing projects such as solar and wind energy installations, these loans contribute to mitigating climate change.
2. Economic Growth: By fostering sustainable business practices, green loans can stimulate economic growth. Investments in green technologies often lead to job creation and increased productivity, benefiting the overall economy.

3. Enhanced Resource Efficiency: Green loans encourage businesses to adopt practices that maximize resource efficiency, reducing waste and lowering operational costs. This not only helps the environment but also enhances the competitive advantage of businesses.

4. International Collaboration: Uzbekistan's partnerships with international organizations, like the World Bank and the Asian Development Bank, have facilitated access to funding and technical expertise for green projects, further enhancing the viability of green loans.

Challenges:

1. Limited Awareness: Many SMEs are not fully aware of the availability and benefits of green loans. This lack of awareness can hinder their ability to access necessary funding for sustainable projects.

2. Bureaucratic Processes: The loan application process can be cumbersome, involving extensive documentation and lengthy approval times. This complexity may discourage businesses from pursuing green financing.

3. High Interest Rates: While green loans may offer lower rates compared to conventional loans, they can still be considered high for some borrowers, especially in a market where traditional financing options may be more accessible.

4. Infrastructure Gaps: Insufficient infrastructure for renewable energy and waste management poses a significant barrier to the implementation of projects funded by green loans. Without the necessary facilities, the effectiveness of these loans is limited.

5. Economic Uncertainty: Fluctuating economic conditions can affect the repayment capacity of borrowers, creating hesitancy among lenders to issue green loans.

The future of green loans in Uzbekistan appears promising but requires concerted efforts from various stakeholders. Key recommendations for enhancing the effectiveness and reach of green loans include:

- Conducting targeted outreach programs to educate SMEs about green financing options and their benefits. It will influence raising awareness.
- Simplifying application procedures to make it easier for businesses to access green loans, thereby increasing uptake.
- Expanding subsidies and guarantees to make green loans more attractive and reduce perceived risks for lenders.
- Investing in the necessary infrastructure to support renewable energy projects and waste management systems will create a conducive environment for green financing. It will ensure to developing infrastructure:
- Offering training programs for businesses to enhance their understanding of sustainable practices and technologies, ensuring they are well-equipped to utilize green loans effectively.

Today several bank in Uzbekistan offering green loans on different rates. Each bank has different focus and requirements of green loans. National Bank of Foreign Economic Activity (NBU) mostly focus on areas as renewable energy, energy efficiency, and environmental protection projects. Asaka Bank offers special programs tailored loan products for projects focused on waste management and recycling initiatives. Turonbank’s target audience is specifically for SMEs that emphasize sustainable practices and resource efficiency. Uzpromstroybank focuses on modernization financing. They offer loans aimed at upgrading production processes with a focus on sustainability.

General Conditions for Obtaining Green Loans are lower than market rates, typically ranging from 7% to 12%, making them more appealing for businesses.

Terms of loans usually between 3 to 10 years, depending on the nature and scope of the project being financed. Required Documentation for these loans are

- Business Plan: A comprehensive outline of the project, including its objectives, financial projections, and operational plans.
- Environmental Assessment: An evaluation of the project's potential environmental impacts and sustainability benefits.

- Loan Usage Confirmation: Documentation that verifies the intended use of the loan, ensuring it aligns with green financing principles.

Government support mechanisms are often available to reduce investment risks, making it easier for businesses to secure financing for their projects.

Analyzing the opportunities and challenges it is relevant to illustrate in SWOT analysis.

SWOT Analysis of Green Loans in Uzbekistan

Strengths	Weaknesses
- Government support and incentives	- Limited awareness among SMEs about available loans
- Diverse financial products tailored for sustainability	- High interest rates compared to traditional loans
- Collaboration with international organizations	- Insufficient infrastructure for renewable energy
- Encouragement of innovation and sustainable practices	- Bureaucratic hurdles in loan application processes

Opportunities	Threats
- Growing demand for sustainable projects	- Economic instability affecting loan repayment
- International funding and partnerships	- Competition from traditional financing options
- Increasing global focus on climate change	- Regulatory changes that may impact financing
- Potential for job creation in green sectors	- Lack of skilled workforce in green technologies

On base of SWOT analysis some difficulties were defined. For instance, many small and medium enterprises (SMEs) are unaware of the green loan options available to them, which hinders their ability to adopt sustainable practices. On top that the loan application process can be complex and time-consuming, discouraging businesses from pursuing green financing. Moreover, while green loans often have lower rates than conventional loans, they can still be higher than the rates offered by traditional financing, making them less attractive. Other difficulties can be counted as the lack of developed infrastructure for renewable energy and waste management systems can limit the types of projects that can be funded. Fluctuations in the economy can affect repayment capabilities, making lenders hesitant to issue green loans.

The result of SWOT analysis can play important role in forming recommendations for future trends. These recommendations are:

1. **Awareness Campaigns**: Implement educational programs and marketing campaigns to raise awareness among SMEs about the benefits and availability of green loans.
2. **Streamlined Processes**: Simplify the loan application process by reducing bureaucratic steps and providing clear guidelines for borrowers.
3. **Incentive Structures**: Introduce additional government incentives, such as lower interest rates or grants, to make green loans more attractive to businesses.
4. **Infrastructure Development**: Invest in the necessary infrastructure for renewable energy and waste management to support projects funded by green loans.
5. **Training and Development**: Offer training programs for businesses to build capacity in green technologies and practices, ensuring they can effectively utilize the funds from green loans.
6. **Partnerships with Financial Institutions**: Collaborate with banks and international organizations to create tailored financial products that meet the specific needs of local businesses while promoting sustainability.

REFERENCES

1. Geissdoerfer, M., Savaget, P., Bocken, N. M. P., & Hultink, E. J. (2018). The Circular Economy – A new sustainability paradigm? Journal of Cleaner Production, 143, 757-768. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.12.048
2. Kirkby, C., Awan, F. H., & Rauf, A. (2020). The role of the circular economy in sustainable development. Sustainability, 12(15), 6132. https://doi.org/10.3390/su12156132
3. Bocken, N. M. P., Short, S. W., Rana, P., & Evans, S. (2016). Product design and business model strategies for a circular economy. Journal of Industrial and Production Engineering, 33(5), 308-320. https://doi.org/10.1080/21681015.2016.1161068
4. Linder, M., & Williander, M. (2017). Circular business models: an economic perspective. Journal of Business Models, 5(1), 78-97. https://doi.org/10.5278/ojs.jbm.v5i1.1918
5. Wyns, A., & Hennemann, M. (2020). The economic case for circular economy: A review of the evidence. Ecological Economics, 169, 106473. https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2019.106473\
6. Rogers, D. S., & Hudson, C. (2021). Circular economy and its effect on economic resilience. Sustainable Development, 29(3), 441-454. https://doi.org/10.1002/sd.2202
7. Jiang, Y., Liu, W., & Chen, H. (2021). Evaluating the economic impact of circular economy policies. Resources, Conservation and Recycling, 164, 105161. https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2020.105161
8. www.nbu.uz
9. www.asakabank.uz
10. www.turonbank.uz
11. www.uzpromstroybank.uz
12. www.mineconomy.uz
13. www.adb.org

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA EKOLOGIK BILIMLARNI SHAKLLANTIRISHDA RAQAMLI TA’LIM VOSITALARIDAN FOYDALANISH

Norbo‘tayeva Iroda Yunusovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti mustaqil izlanuvchisi
E-mail: iraxon030981@gmail.com
Orcid: https://orcid.org/0009-0008-5090-8398
Tel:+99899 443-21-81

Annotatsiya: Mazkur tezisda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ekologik bilimlarni shakllantirishda raqamli ta’lim vositalaridan foydalanishning nazariy asoslari, pedagogik imkoniyatlari va amaliy ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, ekologik ta’lim samaradorligini oshirishda multimedia texnologiyalari, elektron ta’lim resurslari, virtual ekskursiyalar hamda interaktiv platformalarning o‘rni yoritilgan. Tadqiqot natijalariga asoslanib, ekologik bilimlarni rivojlantirishning samarali mexanizmlari tavsiya etilgan.

Kalit so‘zlar: ekologik ta’lim, ekologik bilim, ekologik kompetensiya, ekologik madaniyat, raqamli ta’lim vositalari, multimedia texnologiyalari, boshlang‘ich ta’lim, interaktiv metodlar, ekologik tarbiya.

Kirish

Bugungi globallashuv sharoitida ekologik muammolar insoniyat taraqqiyotiga jiddiy xavf tug‘dirayotgan dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Atmosfera havosining ifloslanishi, ichimlik suvi tanqisligi, biologik xilma-xillikning kamayishi, iqlim o‘zgarishi kabi muammolar yosh avlodda ekologik ong va ekologik madaniyatni shakllantirish zaruratini yanada kuchaytirmoqda. Shu bois ekologik ta’lim va tarbiya masalalari zamonaviy ta’lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda.

Boshlang‘ich ta’lim bosqichi shaxs kamolotining muhim davri bo‘lib, aynan shu davrda o‘quvchilarning tabiatga bo‘lgan munosabati, ekologik qarashlari va qadriyatlari shakllanadi. Shu sababli

boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ekologik bilimlarni rivojlantirish, ularda atrof-muhitga nisbatan mas’uliyat hissini tarbiyalash pedagogik jarayonning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

So‘nggi yillarda ta’limning raqamlashtirilishi ekologik ta’limni tashkil etish imkoniyatlarini yanada kengaytirdi. Zamonaviy raqamli vositalar yordamida ekologik mazmundagi mavzularni o‘quvchilarga qiziqarli, tushunarli va samarali tarzda yetkazish imkoniyati yaratildi.

Raqamli ta’lim vositalarining ekologik ta’limdagi o‘rni

Raqamli ta’lim vositalari ta’lim jarayonini tashkil etish, o‘quv materiallarini taqdim etish va bilimlarni nazorat qilishning zamonaviy shakllarini o‘z ichiga oladi. Ularga elektron darsliklar, multimedia taqdimotlari, videodarslar, virtual laboratoriyalar, mobil ilovalar, onlayn platformalar va interaktiv o‘yinlar kiradi.

Ekologik ta’lim jarayonida ushbu vositalardan foydalanish quyidagi afzalliklarni ta’minlaydi:

ekologik hodisalarni vizual ko‘rinishda namoyish etish;

murakkab jarayonlarni soddalashtirib tushuntirish;

o‘quvchilarning bilish faolligini oshirish;

mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini rivojlantirish;

ekologik muammolarni real hayot bilan bog‘lash;

ekologik kompetensiyalarni shakllantirish.

Masalan, "Suvni asraylik", "Chiqindilarni saralash", "Tabiatni muhofaza qilish", "Atmosfera ifloslanishi" kabi mavzular videoroliklar va animatsiyalar yordamida tushuntirilganda o‘quvchilarning mavzuni o‘zlashtirish darajasi sezilarli ravishda ortadi. Chunki boshlang‘ich sinf o‘quvchilari axborotni asosan ko‘rish va eshitish orqali samarali qabul qiladilar.

Ekologik bilimlarni shakllantirishda interaktiv texnologiyalarning ahamiyati

Interaktiv texnologiyalar o‘quvchilarning ta’lim jarayonidagi faolligini ta’minlovchi muhim vositalardan biridir. Raqamli ta’lim muhitida o‘quvchilar nafaqat tayyor ma’lumotni qabul qiladilar, balki mustaqil fikrlash, izlanish va muammolarni hal etish faoliyatida ham ishtirok etadilar.

Ekologik ta’limda quyidagi interaktiv usullardan samarali foydalanish mumkin:

virtual ekologik sayohatlar;

ekologik viktorinalar;

raqamli krossvordlar;

interaktiv xaritalar;

ekologik o‘yinlar;

elektron testlar;

QR-kodli topshiriqlar.

Mazkur texnologiyalar o‘quvchilarning ekologik muammolarga oid bilimlarini mustahkamlash bilan birga ularda ekologik mas’uliyat hissini ham rivojlantiradi.

Ekologik kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik mexanizmlari

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ekologik bilimlarni shakllantirish quyidagi mexanizmlar asosida amalga oshirilishi maqsadga muvofiq:

Birinchidan, ekologik mazmundagi mavzularni "Tarbiya" fanining barcha bo‘limlariga integratsiya qilish zarur. Bu o‘quvchilarda ekologik bilimlarning uzviy va tizimli shakllanishini ta’minlaydi.

Ikkinchidan, ekologik mazmundagi multimedia resurslarini yaratish va ulardan muntazam foydalanish lozim. Chunki vizual materiallar bolalarning qiziqishini oshiradi va mavzularni chuqurroq anglashiga yordam beradi.

Uchinchidan, raqamli platformalar orqali ekologik loyihalar va tadqiqot topshiriqlarini tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Bu o‘quvchilarning ijodiy va tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantiradi.

To‘rtinchidan, ekologik ta’limda ota-onalar va mahalla hamkorligini raqamli texnologiyalar orqali kuchaytirish zarur. Bunda onlayn tanlovlar, ekologik aksiyalar va virtual uchrashuvlar samarali natija beradi.

Tadqiqot natijalari va muhokama

Pedagogik kuzatishlar va ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, raqamli vositalar asosida tashkil etilgan ekologik ta’lim jarayonida o‘quvchilarning ekologik savodxonligi, ekologik madaniyati va ekologik mas’uliyat darajasi sezilarli ravishda ortadi.

Raqamli vositalar qo‘llanilgan darslarda o‘quvchilar:

ekologik tushunchalarni tezroq o‘zlashtiradilar;

tabiatga nisbatan ijobiy munosabat bildiradilar;

ekologik muammolarni tahlil qilish ko‘nikmalarini egallaydilar;

ekologik vaziyatlarga nisbatan ongli qaror qabul qilishga o‘rganadilar.

Shuningdek, raqamli vositalar o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirish, dars samaradorligini kuchaytirish va bilimlarni uzoq muddat saqlab qolishga xizmat qiladi.

Xulosa

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ekologik bilimlarni shakllantirishda raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish ekologik ta’lim samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Multimedia texnologiyalari, interaktiv platformalar va elektron resurslar o‘quvchilarning ekologik savodxonligi, ekologik tafakkuri va ekologik madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu sababli ekologik ta’lim jarayoniga zamonaviy raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, pedagoglarning raqamli kompetentligini oshirish hamda ekologik mazmundagi elektron ta’lim resurslarini yaratish dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. Toshkent, 2020.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilishga oid farmon va qarorlari.

3. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. Paris, 2017.

4. To‘xtaxodjayeva M.X. Pedagogika nazariyasi. Toshkent: O‘qituvchi, 2020.

5. Abduqodirov A.A. Ta’limda axborot texnologiyalari. Toshkent: Fan, 2022.

6 .Ishmuhamedov R., Yo‘ldoshev M. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. Toshkent, 2021.

7. Musurmonova O. Tarbiya nazariyasi va metodikasi. Toshkent, 2021.

ДОНИДА ТЕМИР ТЎПЛАШ ХУСУСИЯТИ ЮҚОРИ ДОНОР НАВНИ ТАНЛАШ

Хўжақулова С.Р.

Тошкент давлат аграр университети ”Селекция ва уруғчилик” кафедраси мустақил тадқиқотчиси

Аннотация. Мамлакатимизнинг суғориладиган ерларида экиш учун кузги юмшоқ буғдойнинг навлари юқори ҳосилдорлик хусусиятига эга бўлсада, аммо донининг сифат кўрсаткичлари айниқса ундаги темирнинг фоиз улушлари давлат андозалари талаби даражасида эмаслиги кузатилмоқда.Мақолада муаллиф томонидан темир тўплаш ҳусусияти юқори бўлган янги селекцион генотипларни яратиш бўйича олиб борилган илмий тадқиқотлари давомида донор навлар ва синтетик буғдой тизмаларини дала шароитида тажрибалари ташкил этилиб, нав ва тизмаларни ўсиши ва ривожланиши, маҳсулдорлик кўрсаткичлари баҳоланиши ҳақида маълумотлар ёритилган.

Kalit so‘zlar: донор нав, юмшоқ буғдой, донда темир миқдори, нав,тизма,бошоқлаш фазаси,бошоқ узунлиги,дон вазни,дон натураси

Аннотация. В нашей стране в настоящее время многие сорта мягкой озимой пшеницы возделываемые на орошаемых землях, имеют высокую урожайность, но в тоже время, качественные показатели зерна, особенно процентное содержание железа в них, не соответствуют требованиям государственных стандартов. В данной статье освещены результаты проведенных автором полевых опытов донорских и синтетических сортов пшеницы, о ее росте и развитии, выполнена оценка показателей продуктивности.

Ключевые слова: мягкая пшеница, содержание железа в зерне, сорт, фаза колошения, длина зерна, натура зерна, масса зерна

Abstract. Currently, many varieties of soft winter wheat cultivated on the irrigated lands of our republic have a high yield, but at the same time, the quality indicators of grain, especially the percentage of iron in them, do not meet the requirements of state standards. This article highlights the results of field experiments conducted by the author of donor and synthetic varieties of wheat, its growth and development, and an assessment of productivity indicators.

Keywords: soft wheat, iron content in grain, variety, earing phase, grain length, grain size, grain weight

Юмшоқ буғдойнинг янги навларини яратишда дурагайлаш учун донор навларни тўғри танлаб олиш селекция жараёнининг муваффақиятли бўлишлигини таъмин этади. Донор навларни танлаб олишда асосан мақсадга мувофиқ шаклларни олиш учун кутилаётган дурагай ҳусусиятларининг айримлари қайсидир донор навларда доминант ҳолда бўлишига катта эътибор қаратилади. Донор навларни танлаб олиш селекция йўналишларига қараб турли хил бўлиши мўмкин. Масалан, ҳосилдорлиги ва донида темир моддаси юқори бўлган навларни яратишда донор навларни мақсаддан келиб чиқиб танлаш талаб этилади.

Жанубий деҳқончилик илмий тадқиқот институти Қарши бўлими Я.Омонов ҳудудидаги марказий тажриба участкасига 100 та нав ва тизмалардан донор навлар кўчатзори ташкил этилди. Ушбу нав ва тизмалар географик келиб чиқиши турли бўлган минтақалардан ҳисобланиб, сунги йиллардаги селекция ишлари мобайнида танлаб олинган. Нав ва тизмалар пайкалча экин майдони 1 $м^2$, қайтариқсиз экилди ва дурагайлаш билан бир қаторда нав ва тизмаларнинг хусусиятларига ҳам баҳо берилди.

Нав ва тизмаларнинг униб чиқиш даври об – ҳавога боғлиқ ҳолда 17-18 ноябрь саналарига тўғри келганлиги қайд қилинди.

Ўсимликларнинг туплаш фазасига тўлиқ ўтиши 17-22 ноябр кунларига тўғри келди. Найчалаш фазасига ўтиши эса нав ва тизмаларнинг биологик ҳусусиятига кўра, 15 январдан 19 феврал кунлари оралиғига тўғри келганлиги қайд қилинди. 200/50/Бунёдкор, КР11-010 /Жайхун, КР11-010, Эломон/Санзар-8 каби тизмалар эрта муддатда найчалаш фазасига ўтганлиги кузатилди.

Оддий дурагайлаш усулида янги навлар яратиш ҳозирги кунда жудаям мушкул ҳисобланиб, бунда дурагайлаш учун танлаб олинаётган навларда кўпроқ қимматли ҳусусиятлар бўлиши талаб этилади. Яъни, донор сифатида олинаётган иккала навлар ҳам биотик ва абиотик омилларга чидамли, барқарор юқори ҳосилли, ётиб қолишга чидамли ҳамда дон сифати юқори бўлиши талаб этилади. Бу қимматли ҳусусиятлар жамланмаси битта навда бўлмаса, мураккаб дурагайлаш ўтказишга тўғри келади.

Тажрибада бошоқлаш фазасигага 2-17 апрел кунларида тўғри келганлиги қайд қилинди. Андижон-1, Насафий, Шукрона, Турон, Ёғду навлари эртапишарлик ҳусусиятига эга бўлиб, донор навлар сифатида танлаб олинди ва дурагайлаш ишларида қўлланилди.

Униб чиқиш-бошоқлаш даври 167-184 кунни ташкил қилиб, бошоқлаш пишиш даври қисқа бўлган нав ва тизмалар донор навлар сифатида танлаб олиниб, дурагайлаш ишларида ота ва она формалар сифатида фойдаланилди.

Нав ва тизмаларнинг тўлиқ пишиш фазасига ўтиши 24 май – 3 июн кунларида қайд қилинди. Вегетатсия даври эса 219 – 232 кунни ташкил қилганлиги кузатилди. Олинган натижаларга кўра, Шукрона, Турон,

1-жадвал

Ўсув даври қисқа бўлган донор нав ва тизмалар

Т/н	Нав номи	Униб чиқиш, сана	Тупланш, сана	Найчаланш, сана	Бошоқланш, сана	Бошоқлашгача бўлган кун	Тўлиқ пишиш, сана	Пишишгача бўлган кун
7	Андижон-1	18.окт	22.ноя	19.фев	02.апр	167	25.май	220
18	Насафий	17.окт	20.ноя	04.фев	10.апр	176	24.май	220
24	Шукрона	18.окт	20.ноя	10.фев	10.апр	175	24.май	219
29	Турон	18.окт	20.ноя	28.янв	06.апр	171	24.май	219
30	Ёғду	17.окт	20.ноя	29.янв	07.апр	173	24.май	220
58	УКР-ОД 1530.94/АЕ. СҚУАРРОСА(310)	18.окт	19.ноя	24.янв	10.апр	175	24.май	219
70	ҲИСОРАК/БУНЁДКОР	17.окт	17.ноя	01.фев	09.апр	175	24.май	220
75	200/48/Хисорак	18.окт	20.ноя	26.янв	07.апр	172	24.май	219
79	САРВАР	18.окт	20.ноя	20.янв	07.апр	172	25.май	220
86	Д-12 / Бунёдкор Х Бунёдкор	18.окт	20.ноя	22.янв	11.апр	176	24.май	219
88	КР15-НАЗОРАТ-77-67	17.окт	22.ноя	20.янв	10.апр	176	24.май	220
90	РСК/СА8055// ЧАМ6/4/HWT/3/ТАСТ/ СПРW//TAW12399.75/ НОРОС	18.окт	19.ноя	17.янв	09.апр	174	25.май	220
93	КР11-010	17.окт	20.ноя	15.янв	09.апр	175	24.май	220
96	АС 2000-134-2/200/48	18.окт	18.ноя	19.янв	02.апр	167	25.май	220
100	WБЛЛ1*2/КУРУКУ// ҲЕИЛО/ФАРОВОН	18.окт	17.ноя	23.янв	06.апр	171	25.май	220

УКР-ОД 1530.94/АЕ.СҚУАРРОСА(310), 200/48/Хисорак, Д-12 / Бунёдкор Х Бунёдкор каби нав ва тизмалар эртапишар навлар сифатида дурагайлаш ишларига танлаб олинди.

Нав ва тизмаларнинг биометрик кўрсаткичлари аниқланилди. Ўсмилик бўйи, бошоқ узунлиги, бир бошоқдаги бошоқчалар сони каби кўрсаткичлари ҳам аниқланиб ҳосилдорлик ва маҳсулдорлик кўрсаткичларига боғлиқлиги ўрганилди.

Илмий мақолаларда таъкидлашича ўсимлик бўйининг ҳаддан ташқари узун бўлиши ётиб қолишга мойилликни келтириб чиқарада ва ҳосилдорликни кескин пасайиб кетишига олиб келади. Тажрибада ўлчов натижаларига кўра, ўсимлик бўйи 83-135 см узунликда бўлганлиги аниқланди. Калта бўйли нав ва тизмалар сони (80-90 см) 5 тани, ўрта бўйли (91-110 см) 77 тани, узун бўйли 111 смдан юқори бўлган нав ва тизмалар сони 18 тани ташкил этганлиги аниқланди.

Бу тизмаларда ҳосилдорлик кўрсаткичлари бироз паст бўлсада, ташқи муҳитнинг ноқулай омилларига бардошлилик хусусияти юқори эканлиги аниқланган. Бундай тизмаларни маҳаллий шароитда яратилган навлар билан чатиштириб мақсадга мувофиқ абиотик омилларга чидамли, ҳосилдор навлар яратиш мумкин бўлади. Нав ва тизмаларнинг охирги бўғин узунлиги 36-61 смни ташкил қилди. Нав ва тизмаларнинг бошоқ узунлиги кўрсаткичи 8-16 смни ташкил қилган бўлса, бир бошоқдаги бошоқчалар сони 12-23 тани ташкил этганлиги аниқланди. Ушбу

донор нав ва тизмаларнинг дон ҳосилдорлиги аниқланилганда 12,8– 99,2 ц/га ни ташкил этганлиги аниқланди. ЛАНГДОН/ИГ 48042, Турон, Ҳисорак, Ғозғон, Дўстлик, КР11-010/Памят ва Бунёдкор нав ва тизмалари юқори ҳосилдорликни кўрсатди ва донор навлар сифатида фойдаланишга тавсия қилинди.

Ҳозирги кунда юқори ҳосилли навлар яратиш билан бир қаторда унинг дон сифатини ҳам яхшилаш алоҳида вазифалардан бири сифатида қўйилмоқда. Донор навлар кўчатзорида нав ва тизмаларнинг дон сифат кўрсаткичлари баҳоланиб сифати юқори нав ва тизмалар ажратиб олинди.

Юмшоқ буғдойнинг 1000 та дон вазни юқорилиги уруғ сифатини яхшилаш билан бир қаторда дон ҳосилдорлигини оширишдаги муҳим белгилардан бири ҳисобланади. Донор навларни танлаш кўчатзорида нав ва тизмаларнинг 1000 та дон вазни 20,6 – 53 г ни ташкил этди. 1000 та дон вазни 45 г дан юқори бўлган нав ва тизмалар сони 27 та ни ташкил этган бўлса, 40 – 45 г бўлган нав ва тизмалар 40 тани ва ташкил этди.

Дон таркибидаги оқсил ва клейковина миқдори дон сифатини белгиловчи асосий кўрсаткичлардир. Етиштирилган дон сифати 1 – 2 синфга талабларини қондириш учун дон таркибида оқсил миқдори 14 фоиз, клейковина миқдори 28 фоиздан кам бўлмаслиги талаб этилади.

Доннинг технологик сифат кўрсаткичларини аниқлаш лабораториясида дон таркибидаги оқсил миқдори 12,3 – 18,7 фоизни ташкил этган бўлса, клейковина миқдори 20,2 – 31,7 фоиз ни ташкил этганлиги аниқланди. Олинган натижаларга кўра, оқсил миқдори 14 фоиздан юқори бўлган 84 та, клейковина миқдори 28 фоиздан юқори бўлган 56 та нав ва тизмалар борлиги аниқланди ва донор навлар сифатида танлаб олинди.

Хулоса ўрнида таъкидлаш жоизки, дуругайлаш учун донорлар танлаш кўчатзорида эртапишарлик ҳусусиятига кўра, Чиллаки нави билан бир хил кунда пишган 15 та, ҳосилдорлиги 70 ц/га дан юқори бўлган 8 та, дон сифати кучли буғдой талабларига мос 35 та нав ва тизмалар танлаб олинди ва дурагайлаш ишларида фойдаланишга тавсия этилди.

Адабиётлар рўйхати

1.Ahmadi, J.; Pour-Aboughadareh, A.; Ourang, S.F.; Mehrabi, A.A.; Siddique, K.H.M. Wild relatives of wheat: Aegilops–Triticum accessions disclose differential antioxidative and physiological responses to water stress. Acta Physiol. Plant. 2018, 40, 1–14.

2.Arora, S.; Cheema, J.; Poland, J.; Uauy, C.; Chhuneja, P. Genome-Wide Association Mapping of Grain Micronutriyents Concentration in Aegilops tauschii. Front. Plant Sci. **2019**, 10, 54.

3.Balyan, H.S.; Gupta, P.K.; Kumar, S.; Dhariwal, R.; Jaiswal, V.; Tyagi, S.; Agarwal, P.; Gahlaut, V.; Kumari, S. Genetic improvement of grain protein content and other health-related constituents of wheat grain. Plant Breed. **2013**, 132, 446–457.

4.Cronin SJF, Woolf CJ, Weiss G, and Penninger JM (2019), The role of iron regulation in immuno-metabolism and immune-related disease, Front. Mol. Biosci. 6: 116. DOI: org/10.3389/fmolb.2019.00116.

5.Crossa, J.; Pérez-Rodríguez, P.; Cuyevas, J.; Montesinos-López, O.; Jarquín, D.; de los Campos, G.; Burgueño, J.; González-Camacho, J.M.;

Pérez-Elizalde, S.; Beene, Y.; et al. Genomic selection in plant breeding: Methods, models, and perspectives. Trends Plant Sci. 2017, 22, 961–975.

6.De Briyer N, Gomand SV, Donner E et al. (2016) Element distribu-tion and iron speciation in mature wheat grains (Triticum aestivum L.) using synchrotron X-ray fluorescence near-edge struc-ture (XANES) imaging. Plant Cell and Environment 39: 1835–47.

7.Eagling T, Neal AL, McGrath SP et al. (2014a) Distribution and speciation of iron and zinc in grain of two wheat genotypes. Jour-nal of Agricultural and Food Chemistry 62: 708–16.

LAVANDULA ANGUSTIFOLIA EFIR MOYI VA FENOLIK BIRIKMALARINING KIMYOVIY TARKIBI, BIOLOGIK FAOLLIGI HAMDA FARMAKOLOGIK XUSUSIYATLARINI KOMPLEKS TADQIQ ETISH

Abdilaxatov Elzod Ergashbayevich
O'zbekiston Respublikasi

Annotatsiya. Tezisda ingichka bargli lavanda (*Lavandula angustifolia* Mill.) efir moyi va qutbli ekstraktlaridagi fenolik birikmalarning tarkibi hamda biologik va farmakologik xususiyatlari ilmiy manbalar asosida umumlashtirildi. Efir moyida linalool va linalil asetat, fenolik majmuada esa rozmarin, xlorogen va kofe kislotalari hamda flavonoidlar asosiy o'rin tutishi ko'rsatildi. Mahalliy xomashyoni xromatografik usullar asosida standartlashtirish zarurligi asoslandi.

Kalit so'zlar: *Lavandula angustifolia, efir moyi, linalool, linalil asetat, fenolik kislotalar, flavonoidlar, antioksidant faollik, fitopreparat.*

Kirish

Dorivor o'simlik xomashyosidan olinadigan biologik faol moddalarni chuqur o'rganish zamonaviy farmakognoziya va farmatsevtik texnologiyaning ustuvor yo'nalishlaridan biridir. O'zbekiston sharoitida introduksiya qilinayotgan efir moyli o'simliklar orasida Lavandula angustifolia Mill. nafaqat agrobiologik moslashuvchanligi, balki ko'p komponentli kimyoviy tarkibi bilan ham e'tiborga molik. Mahalliy tadqiqotlarda lavandaning respublika hududlarida o'sishi, gullash biologiyasi va dala sharoitida yetishtirish imkoniyatlari qayd etilgan [4; 5]. Bu holat o'simlikni faqat manzarali yoki parfyumeriya xomashyosi sifatida emas, balki farmatsevtik manba sifatida baholash zaruratini yuzaga keltiradi.

Lavandaning farmakologik qiymati ikki asosiy fitokimyoviy majmua - uchuvchan terpenoidlarga boy efir moyi va qutbli erituvchilar yordamida ajratiladigan fenolik birikmalar bilan belgilanadi. Ularning birinchisi hujayra membranalari bilan faol o'zaro ta'sirlashsa, ikkinchisi oksidlanish-qaytarilish jarayonlarini boshqarishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun o'simlikning ta'sirini bitta komponentga bog'lab qo'yishdan ko'ra, efir moyi va fenolik fraksiyaning birgalikdagi xususiyatlarini baholash ilmiy jihatdan to'g'riroqdir.

Tadqiqotning maqsadi Lavandula angustifolia efir moyi va fenolik birikmalarining kimyoviy tarkibini tizimlashtirish, ushbu tarkib bilan biologik faollik o'rtasidagi bog'lanishni ochib berish hamda mahalliy xomashyo asosida farmakologik mahsulot yaratish istiqbollarini belgilashdan iborat. Ishda farmakognoziya bo'yicha o'zbek tilidagi darsliklar, O'zbekistonda bajarilgan lavandaga oid tadqiqotlar, xalqaro ilmiy maqolalar va Yevropa dori vositalari agentligi monografiyasi qiyosiy-tahliliy usulda o'rganildi. Kimyoviy tahlilning maqbul yo'llari sifatida efir moyi uchun gaz xromatografiyasi-mass-spektrometriya (GC-MS), fenolik fraksiya uchun yuqori samarali suyuqlik xromatografiyasi (HPLC) hamda umumiy fenollarni spektrofotometrik aniqlash usullari tahlil qilindi [1; 7; 8].

Adabiyot ma'lumotlarining qiyosiy tahlili Lavandula angustifolia efir moyida kislorod saqlovchi monoterpenlar ustunligini ko'rsatdi. Linalool va linalil asetat asosiy marker birikmalar bo'lib, ularga lavandulol, lavandulil asetat, terpinen-4-ol, 1,8-sineol, borneol, β-kariofillen va kamfora hamrohlik qiladi. O'zbekistonlik tadqiqotchilar keltirgan GC-MS natijasida lavanda turkumiga mansub namunaning efir moyida linalool 28,44 foiz, linalil asetat 17,12 foiz miqdorda aniqlangan [7]. Ushbu ko'rsatkichlar o'simlik turi va navi, vegetatsiya bosqichi, tuproq-iqlim omillari, yig'ish vaqti, quritish rejimi hamda gidrodistillash davomiyligiga qarab o'zgaradi. Demak, farmatsevtik xomashyoni baholashda "lavanda moyi" degan umumiy nomning o'zi yetarli emas; xromatografik profil va marker komponentlarning miqdoriy chegaralari ko'rsatilishi lozim.

Fenolik fraksiya efir moyidan tarkib va ta'sir mexanizmi bilan farq qiladi. Lavanda gullari va yer ustki qismidan olingan suvli yoki suv-spirtli ajratmalarda rozmarin, xlorogen, kofe, ferul va gall kislotalari, shuningdek, luteolin, apigenin va kversetin hosilalari uchrashi ilmiy manbalarda qayd etilgan [3; 8]. Mazkur moddalarning gidroksil guruhlari erkin radikallarga elektron yoki vodorod atomi berib, ularni barqaror shaklga o'tkazadi. Shu sababli fenolik moddalarning umumiy miqdori bilan DPPH, ABTS va FRAP sinovlarida aniqlanadigan antioksidant faollik o'rtasida muayyan bog'liqlik kuzatiladi.

Efir moyining antimikrob ta’siri, avvalo, linalool va boshqa lipofil terpenoidlarning mikroorganizmlar sitoplazmatik membranasiga kirishi, uning o‘tkazuvchanligini o‘zgartirishi va hujayra ichki muvozanatini buzishi bilan izohlanadi. Fenolik kislotalar esa oksidlovchi jarayonlarni cheklashi va ayrim mikrob ferment tizimlariga ta’sir qilishi mumkin. Shunday bo‘lsa-da, lavanda preparatlarining barcha bakteriyalarga bir xil ta’sir ko‘rsatishi haqidagi umumlashtirish ilmiy jihatdan asossiz: faollik shtamm, ekstrakt turi, erituvchi, konsentratsiya va tajriba usuliga bevosita bog‘liq. Shu bois keyingi tajribalarda minimal ingibirlovchi va minimal bakteritsid konsentratsiyalarni standart shtammlarda alohida aniqlash talab qilinadi.

Lavandaning yallig‘lanishga qarshi xususiyati terpenoid va fenolik komponentlarning bir-birini to‘ldiruvchi ta’siri bilan bog‘liq. Linalool, linalil asetat va β-kariofillen yallig‘lanish mediatorlari hosil bo‘lishiga ta’sir ko‘rsatishi, fenolik birikmalar esa reaktiv kislorod shakllarini zararsizlantirishi mumkin. Natijada oksidlovchi stress va yallig‘lanish o‘rtasidagi patologik zanjirning bir necha bo‘g‘iniga bir paytda ta’sir etish ehtimoli yuzaga keladi. Aynan shu ko‘p nishonli xususiyat lavanda asosidagi mahalliy surtma, gel, inhalatsion va aromaterapevtik vositalarni ishlab chiqish uchun nazariy asos bo‘la oladi.

Markaziy asab tizimiga ta’sir masalasida linalool va linalil asetatning o‘rni alohida. Eksperimental ma’lumotlarda lavanda efir moyining glutamatergik signal uzatilishi va serotonin almashinuviga ta’sir qilishi ehtimoli ko‘rsatilgan [9]. Yevropa dori vositalari agentligi lavanda moyidan yengil ruhiy zo‘riqish va uyqu buzilishlarini kamaytirishda an’anaviy foydalanishni tan oladi, biroq klinik dalillarni baholashda preparat shakli, doza va qo‘llash yo‘li bir xil emasligini hisobga olish zarur [10]. Mahalliy adabiyotlarda ham lavandaning tinchlantiruvchi, stressga qarshi va yurak-qon tomir tizimi faoliyatiga bilvosita ijobiy ta’siri qayd etilgan [6]. Biroq bu ma’lumotlar lavanda moyini yurak kasalliklarini mustaqil davolovchi vosita sifatida talqin qilishga asos bermaydi; u standart davolashni almashtirmaydigan yordamchi fitovosita sifatida baholanishi kerak.

Kompleks tahlil natijasida mahalliy Lavandula angustifolia xomashyosini standartlashtirishning uch bosqichli yondashuvi maqsadga muvofiq deb topildi: birinchidan, xomashyoning botanik haqiqiyligi va namlik, kul, begona aralashmalar kabi farmakognostik ko‘rsatkichlarini aniqlash; ikkinchidan, efir moyining chiqishi va GC-MS profilini, fenolik ajratmaning esa umumiy fenollar miqdori hamda HPLC markerlarini belgilash; uchinchidan, antioksidant, antimikrob va yallig‘lanishga qarshi faollikni standart biologik modellarda solishtirish. Bunday yondashuv kimyoviy tarkibni farmakologik ta’sir bilan bog‘lash va turli hududlarda yetishtirilgan xomashyo sifatini obyektiv qiyoslash imkonini beradi.

Lavandula angustifolia efir moyi va fenolik birikmalari kimyoviy tabiati turlicha, ammo biologik ta’siri o‘zaro to‘ldiruvchi bo‘lgan majmualardir. Linalool va linalil asetat efir moyining asosiy sifat markerlari sifatida antimikrob, yallig‘lanishga qarshi va tinchlantiruvchi xususiyatlarda ishtirok etadi; rozmarin va boshqa fenolik kislotalar hamda flavonoidlar esa antioksidant himoyani kuchaytiradi. O‘zbekiston sharoitida yetishtirilgan lavanda xomashyosini GC-MS va HPLC asosida kimyoviy pasportlash, so‘ng biologik faollik bilan qiyoslash ilmiy va amaliy jihatdan istiqbollidir. Bu yo‘nalish mahalliy xomashyodan standart tarkibli fitopreparatlar yaratish, import o‘rnini bosuvchi mahsulotlar turini kengaytirish va ularning xavfsiz qo‘llanish mezonlarini ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xolmatov H.X., Ahmedov O‘.A. Farmakognoziya. 1-qism: darslik. - Toshkent: Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2008. - 284 b.

2. Hojimatov Q.H., Yo‘ldoshev K.Y., Shog‘ulomov U.Sh., Hojimatov O.Q. Shifobaxsh giyohlar dardlarga malham (Fitoterapiya). - Toshkent, 1995.

3. Jo‘rayeva M.A. Dorivor o‘simliklar atlasi: o‘quv qo‘llanma. - Toshkent, 2019.

4. Qurbonova M.U., Xo‘janazarov O‘.E. Introduksiya sharoitida lavanda (Lavandula angustifolia Mill.)ning bioekologik xususiyatlari // Academic Research in Educational Sciences. - 2023.

5. Yo‘ldoshxo‘jayeva U.X. Dala sharoitida dorivor lavanda (Lavandula angustifolia Mill.) o‘simligini yetishtirish agrotexnikasi // Modern Education and Development. - 2024. - B. 111-118.

6. Obidov U.M., Jalilova S.T. Lavanda (Lavandula angustifolia) o‘simligining yurak-qon tomir kasalliklarida qo‘llanilishi // Universal xalqaro ilmiy jurnal. - 2025. - 2(4.5). - B. 642-644.

TADQIQOTLAR O‘TKAZILGAN DALA TUPROG‘INING MORFOLOGIK BELGILARI

To‘xtayeva Gulshan Po‘lotovna
TDAU mustaqil tadqiqotchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.22002973

Kirish G‘o‘za navlaridan yuqori va sifatli paxta hosilini yetishtirishda sug‘orish tartiblari va oziqa me’yorlarini turli me’yorlarda qo‘llash bo‘yicha tadqiqotlar muhim sanaladi. Sug‘oriladigan maydonlarning ma’lum bir qismini egallagan o‘tloqi-allyuvial tuproqlar sharoitida g‘o‘za navlarining sug‘orish tartibini oziqlantirish me’yorlariga bog‘liqligi o‘ta muhim masalalardan biri bo‘lib, g‘o‘za yetishtirishda yuqori agrotexnologiyalarni o‘z vaqtida joriy etish dolzarbligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot natijalari Tuproq o‘simliklarning o‘sishi uchun zarur bo‘lgan mineral va organik moddalardan tashkil topgan tabiiy muhit hisoblanadi. Tuproqning unumdorligi va qishloq xo‘jaligida foydalanish imkoniyatini aniqlashda morfologik belgilari hamda fizik xususiyatlari muhim ahamiyatga ega. Tuproqning morfologik belgilari uning tashqi ko‘rinishi, qatlamlari, rangi, strukturasi va mexanik tarkibini**,** fizik xususiyatlari esa zichligi, g‘ovakligi, suv va havo rejimi hamda issiqlik xususiyatlarini ifodalaydi. Ushbu ko‘rsatkichlarni o‘rganish tuproq unumdorligini baholash, ekinlarni to‘g‘ri joylashtirish va samarali agrotexnik tadbirlarni belgilash uchun muhimdir.

Tuproqning 0-30 sm chuqurlikdagi ustki qatlami o‘simliklarning ildiz tizimi rivojlanishi, organik moddalarning to‘planishi va biologik jarayonlarning kechishi muhim morfologik qatlam hisoblanadi. Mazkur qatlamning morfologik va fizik xususiyatlarini baholashda uning rangi, strukturaviy holati, agregatlarning shakli va o‘lchami, g‘ovakligi, ildizlarning tarqalishi hamda o‘simlik qoldiqlari mavjud.

0-30 sm qatlam quruq holatda nisbatan zichlashgan ko‘rinishga ega bo‘lib, tuproq rangi och kulrang tusda namoyon bo‘ladi. Qatlamning mexanik tarkibi o‘rtacha qumoq bo‘lib, morfologik jihatdan mayda changsimon va uvalanuvchan agregatlar ustunlik qiladi. Agregatlarning nisbatan yaxshi shakllanganligi tuproq zarrachalarining bir-biri bilan bog‘langanligini va ular orasida ma’lum darajada g‘ovaklar tizimi mavjud. 0-30 sm qatlamda yirik agregatlar oralig‘ida va agregatlarning ichki qismida g‘ovaklarning mavjudligi kuzatildi. 0-30 sm qatlamda g‘o‘za va begona o‘tlarning ildiz qoldiqlari uchrashi mazkur qatlamda biologik jarayonlarning faol kechayotganligi kuzatildi. Ildiz qoldiqlarining parchalanishi natijasida tuproqqa organik moddalar tushadi va ular mikrobiologik jarayonlar ta’sirida o‘zgarib, tuproq organik moddasi zaxirasining shakllanishida ishtirok etadi. Organik modda tuproq agregatlarining barqarorligini oshirish, hajmiy zichlikni kamaytirish, suvni ushlab turish qobiliyatini yaxshilash va oziqa elementlarining aylanishida muhim rol o‘ynaydi.

Tuproqning 30-50 sm chuqurlikdan pastki qatlamlarida gumus miqdorining me’yoridan pastligi tuproq unumdorligining pasayganligini ko‘rsatadi. Gumus tuproqning asosiy organik tarkibiy qismi bo‘lib, u o‘simliklar uchun oziqa elementlarining manbai, tuproq strukturasini shakllantiruvchi hamda namlikni ushlab turuvchi muhim omil hisoblanadi. Uning kamayishi tuproqning biologik faolligi va oziqa elementlarini saqlash qobiliyatining pasayishiga olib keladi.

30-50 sm chuqurlikdagi tuproq qatlamining kulrang tusga ega bo‘lishi tuproqning morfologik xususiyatlarini ifodalaydi. Rangning shakllanishida organik moddalar miqdori, mineral tarkib, namlik sharoiti va oksidlanish-qaytarilish jarayonlari muhim rol o‘ynaydi. Tuproqning o‘rtacha qumoq mexanik tarkibi qum, chang va loy fraksiyalarining nisbatan muvozanatli nisbatini anglatadi. Bunday tuproqlar, suv va oziqa elementlarini ushlab turish hamda o‘simlik ildizlarining rivojlanishi uchun nisbatan qulay fizik xususiyatlarga ega. Ushbu qatlamning sezilarli darajada zichlashganligi uning fizik holati noqulay ekanini ko‘rsatadi. Zichlashish natijasida tuproq g‘ovakligi kamayadi, havo almashinuvi yomonlashadi, suvning infiltratsiyasi va ildizlarning tuproq qatlamlariga kirib borishi qiyinlashadi.

30-50 sm tuproqda g‘o‘za va begona o‘tlarning ildiz qoldiqlarining uchrashi ushbu qatlamda o‘simlik ildiz tizimining rivojlanganligini va organik qoldiqlar to‘planishini ko‘rsatdi. Ushbu qoldiqlar parchalanishi natijasida tuproqqa organik modda qaytadi va gumus hosil bo‘lish jarayoniga hissa qo‘shadi. Shu sababli o‘simlik qoldiqlarini saqlash va ularning tuproqqa qaytarilishi tuproq unumdorligini

tiklashning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Tuproq qatlamida karbonatli yoki gipsli dog‘lar esa tuproqning karbonat yoki gips to‘planadigan qatlamlari bilan bog‘liq.

Tuproqning 50-100 sm chuqurlikdagi qatlamida ildiz qoldiqlarining miqdori yuqori qatlamlarga nisbatan sezilarli darajada kamayishi kuzatildi. Bu holat, avvalo, tuproq profilida organik moddalarning vertikal taqsimlanishi hamda o‘simlik ildiz tizimining asosiy qismi yuqoriroq qatlamlarda joylashishi bilan izohlanadi. Chuqurlik ortishi bilan tuproqqa yangi organik qoldiqlarning tushishi kamayadi, natijada ildiz qoldiqlari va boshqa organik komponentlarning miqdori ham pasayib boradi. Shu sababli ushbu qatlamda tuproq rangi yuqori gorizontlarga nisbatan ochroq, kulrang-qo‘ng‘ir tusda namoyon bo‘ladi.

50-100 sm chuqurlikdagi qatlamning granulometrik tarkibida o‘rta qum fraksiyasi va mayda agregatlarning uchrashi tuproqning suv-fizik xususiyatlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. 50-100 sm qatlamda karbonat dog‘lari kuzatildi. Bunday karbonatli to‘planishlar, ayniqsa, quruq va yarim quruq iqlim sharoitida tuproq hosil bo‘lish jarayonlarining muhim morfologik belgilaridan hisoblanadi.

Xulosa 0-30 sm qatlamning o‘rtacha qumoq mexanik tarkibga ega bo‘lishi, agregatlarning mavjudligi, g‘ovaklar tizimining shakllanganligi hamda o‘simlik ildiz qoldiqlarining uchrashi ushbu qatlamning fizik-biologik faol qatlam sifatidagi ahamiyatini ko‘rsatdi.

30-50 sm dan pastki tuproq qatlamining holati gumus miqdorining pastligi, zichlashishning kuchayganligi va namlikning yuqoriligi bilan tavsiflanadi.

50-100 sm qatlamning kulrang-qo‘ng‘ir rangi, ildiz qoldiqlarining kamayishi, o‘rta qum va mayda agregatlarning mavjudligi hamda karbonat dog‘lari va organik moddalarning kamayishi kuzatildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Nurmatov Sh, Mirzajonov Q, Avliyoqulov A, Bezborodov G. Dala tajribalarini o‘tkazish uslublari. Uslubiy qo‘llanma, O‘zPITIda nashrga tayyorlandi va chop etildi, O‘zPITI. 2007., B-63.
2. Paxta seleksiyasi, urug‘chiligi va yetishtirish agrotexnologiyalari ilmiy-tadqiqot instituti (PSUEAITI). “Buxoro viloyati tuproq iqlim sharoitida g‘o‘za navlaridan yuqori va sifatli paxta hosili yetishtirish agrotexnologiyalari bo‘yicha” tavsiyalar, Toshkent, 2019., 13-20-B.
3. Namozov F, Tog‘aev S, Tog‘aev Sh. Porloq-1 g‘o‘za navining sug‘orish tartiblari va ko‘chat qalinliklariga bog‘liq holda oziqa moddalarga talabi. // Agro ilm. Toshkent, 2019., №3. B-19-20.
4. Rajabov N.Q. G‘o‘zadan yuqori hosil olish agrotexnologiyasi. Monografiya. Toshkent, 2019., B-12-20.

INNOVATSION TA’LIM MUHITIDA TALABALAR KASBIY MOBILLIGINI TA’MINLASHDA KOPING MOSLASHUVCHANLIGINING PSIXOLOGIK FUNKSIYALARI

Eshnayev N.J.
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Psixologiya kafedrasi dotsenti
https://doi.org/10.5281/zenodo.22002971
https://orcid.org/0009-0006-6832-6543

Annotatsiya: Mazkur maqolada innovatsion ta’lim muhitida talabalar kasbiy mobilligini rivojlantirishda koping moslashuvchanligining psixologik funksiyalari tahlil qilinadi. Kasbiy shakllanish jarayonida talaba doimiy ravishda yangi ta’limiy talablar, o‘zgaruvchan faoliyat sharoitlari, axborot yuklamasi, kasbiy tanlov, ijtimoiy munosabatlar va natijaga yo‘naltirilgan vaziyatlarga duch keladi. Bunday holatlarda muvaffaqiyatli moslashuv faqat muayyan koping strategiyasidan foydalanish bilan emas, balki vaziyatning mazmunini to‘g‘ri baholash, mavjud psixologik resurslarni safarbar etish hamda zaruratga qarab xulq-atvor strategiyasini o‘zgartira olish qobiliyati bilan belgilanadi.

Kalit so‘zlar: kasbiy mobillik, koping moslashuvchanligi, innovatsion ta’lim muhiti, psixologik adaptatsiya, kasbiy o‘zini anglash, psixologik resurs, o‘zgaruvchan vaziyat, kasbiy rivojlanish.

Kirish

Zamonaviy oliy ta’lim tizimida talabaning muvaffaqiyatli kasbiy shakllanishi faqat bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarni egallashi bilan chegaralanmaydi. Mehnat bozori, pedagogik faoliyat mazmuni, raqamli texnologiyalar, kasbiy rollar va ijtimoiy talablarning muntazam o‘zgarib borishi kelajak mutaxassisidan yangi sharoitlarni tez anglash, o‘z faoliyatini qayta tashkil qilish hamda kasbiy qarorlarni vaziyatga muvofiq yangilashni talab etadi. Shu sabab kasbiy mobillik talabaning tayyor kasbiy sifatlar majmui emas, balki o‘zgaruvchan sharoitlarda faoliyatni qayta tashkil etish imkonini beruvchi dinamik psixologik xususiyat sifatida ko‘rib chiqilishi maqsadga muvofiq.

Innovatsion ta’lim muhiti ham bir xil psixologik talablarni yuzaga keltirmaydi. Bir vaziyat talabadan mustaqillikni talab qilsa, boshqa vaziyatda jamoaviy hamkorlik, uchinchi vaziyatda esa emotsional o‘zini boshqarish yoki qo‘shimcha resurslarni safarbar qilish zarur bo‘lishi mumkin. Demak, talabani kasbiy mobillikka tayyorlashda faqat bir turdagi xulq-atvor strategiyasini rivojlantirish yetarli emas. Muhim jihat talabaning vaziyatga mos ravishda psixologik strategiyalarini o‘zgartira olishi hisoblanadi.

Mazkur nuqtayi nazardan koping moslashuvchanligi tushunchasi alohida ahamiyat kasb etadi. Koping moslashuvchanligi shaxsning qiyin vaziyatni baholashi, foydalanayotgan strategiyasining samaradorligini kuzatishi va zarurat yuzaga kelganda boshqa strategiyaga o‘tishi bilan tavsiflanadi. Bunday xususiyat kasbiy mobillikning psixologik tabiatiga juda yaqin, chunki har ikki holatda ham shaxsdan o‘zgarishlarni sezish, ularni adekvat baholash va faoliyat usulini yangilash talab qilinadi.

Asosiy qism

Talabaning innovatsion ta’lim muhitidagi faoliyatini tahlil qilishda kasbiy mobillik va koping moslashuvchanligini o‘zaro bog‘liq, biroq bir-birini takrorlamaydigan ikki psixologik jarayon sifatida ko‘rish mumkin. Kasbiy mobillik ko‘proq kasbiy faoliyatdagi o‘zgarishlarga tayyorlikni ifodalasa, koping moslashuvchanligi ushbu o‘zgarishlarga duch kelgan paytda shaxs tomonidan qo‘llaniladigan psixologik javoblarning qayta tashkil qilinishini anglatadi.

Talaba yangi topshiriq, murakkab loyiha, baholash vaziyati, yangi pedagogik texnologiya yoki guruhiy munosabatlarda qiyinchilikka duch kelganda dastlab vaziyatni kognitiv baholaydi. Mazkur baholash jarayonida u vaziyatning o‘zi uchun qanchalik muhimligini, uni nazorat qilish imkoniyatlarini va mavjud resurslarini aniqlaydi. Keyingi bosqichda muayyan harakat strategiyasi tanlanadi. Agar tanlangan strategiya kutilgan natijani bermasa, psixologik moslashuvchanlik yuqori bo‘lgan talaba boshqa usulga o‘tadi. Moslashuvchanlik past bo‘lgan talaba esa avvalgi samarasiz xatti-harakatni takrorlashi yoki vaziyatdan qochishga moyil bo‘lishi mumkin.

Shu jihatdan koping moslashuvchanligining **diagnostik funksiyasi** talabaning vaziyatni to‘g‘ri baholashida namoyon bo‘ladi. Shaxs qaysi vaziyatda mustaqil qaror qabul qilish, qaysi holatda ijtimoiy yordamdan foydalanish yoki qaysi vaziyatda hissiy holatini boshqarish zarurligini anglay olishi kerak.

Koping moslashuvchanligining **regulyativ funksiyasi** talabaning o‘z xatti-harakatini muntazam ravishda natijaga muvofiqlashtirib borishida ko‘rinadi. Bu jarayonda shaxs “tanlagan strategiyam natija bermoqdami?” degan ichki nazoratni amalga oshiradi. Agar strategiya samarasiz bo‘lsa, uni o‘zgartirishga tayyorlik shakllanadi.

Adaptiv funksiya yangi ta’limiy sharoitni shaxsning mavjud imkoniyatlari bilan muvofiqlashtirishga xizmat qiladi. Innovatsion ta’lim muhiti talabaning oldingi tajribasiga to‘liq mos kelmasligi mumkin. Shu sabab moslashuv mavjud tajribani mexanik ravishda qo‘llashdan ko‘ra, uni yangi vaziyatga mos ravishda qayta tashkil qilishni talab qiladi.

Koping moslashuvchanligining yana bir muhim jihati **resurslarni safarbar etish funksiyasi** hisoblanadi. Talaba barcha vaziyatlarni faqat individual imkoniyatlari orqali hal qilishi shart emas. Ayrim sharoitlarda bilim, tajriba, maslahat, guruhiy hamkorlik, pedagogik ko‘mak yoki boshqa ijtimoiy resurslar faoliyat samaradorligini oshiradi. Psixologik jihatdan yetuk talaba qaysi resurs kerakligini aniqlab, undan vaziyatga muvofiq foydalana oladi.

Kasbiy mobillik nuqtayi nazaridan **prognostik funksiya** ham alohida ahamiyatga ega. Talaba hozirgi qarorining keyingi kasbiy faoliyatga qanday ta’sir ko‘rsatishini oldindan baholashga harakat qiladi. Bunday prognostik qobiliyat o‘zgaruvchan kasbiy vaziyatlarda istiqbolli qarorlar qabul qilishga imkon beradi.

Shu asosda innovatsion ta’lim muhitida kasbiy mobillikning shakllanishini quyidagi psixologik zanjir orqali ifodalash mumkin:

Vaziyatni anglash → psixologik baholash → resurslarni aniqlash → strategiyani tanlash → natijani kuzatish → strategiyani qayta ko‘rib chiqish → kasbiy moslashuv → kasbiy mobillik.

Mazkur zanjirning yangiligi shundaki, unda koping muayyan strategiyalar ro‘yxati sifatida emas, **kasbiy xatti-harakatni qayta tashkil qiluvchi dinamik mexanizm** sifatida talqin qilinadi.

Amaliy jihat

Oliy ta’limda talabalarning koping moslashuvchanligini rivojlantirish uchun amaliy mashg‘ulotlarni faqat stressni kamaytirishga qaratish maqsadga muvofiq emas. Mashg‘ulotlarda bir muammoning turli yechimlarini ishlab chiqish, bir xil vaziyatga alternativ javoblarni modellashtirish, strategiyaning samarasini baholash va qarorni qayta ko‘rib chiqish ko‘nikmalarini rivojlantirish zarur.

Masalan, talabaga “yangi amaliyot bazasiga moslashish”, “o‘qitish metodini o‘zgartirish zarurati”, “guruh bilan ishlashdagi ziddiyat” yoki “kasbiy vazifani qisqa muddatda bajarish” kabi vaziyatlar taklif qilinishi mumkin. Talaba birinchi qarorni ishlab chiqadi, keyin shartlar o‘zgartiriladi va undan yangi strategiya tanlash talab qilinadi. Bunday topshiriqlar kasbiy mobillikning aynan dinamik jihatini rivojlantiradi.

Xulosa

Innovatsion ta’lim muhitida talabalar kasbiy mobilligini rivojlantirish faqat kasbiy kompetensiyalarni oshirish bilan emas, balki o‘zgaruvchan vaziyatlarga psixologik javobni qayta tashkil qilish imkoniyatlarini shakllantirish bilan ham bog‘liq. Koping moslashuvchanligi talabaning vaziyatni adekvat baholashi, psixologik va ijtimoiy resurslarni aniqlashi, samarali strategiyani tanlashi va zaruratga qarab uni o‘zgartirishini ta’minlaydi. Shu sabab mazkur xususiyat kasbiy mobillikni qo‘llab-quvvatlovchi muhim psixologik mexanizm sifatida qaralishi mumkin.

Adabiyotlar ro’yxati

1. Bonanno, G. A., & Burton, C. L. (2013). Regulatory flexibility: An individual differences perspective on coping and emotion regulation. *Perspectives on Psychological Science, 8*(6), 591–612. https://doi.org/10.1177/1745691613504116

2. Cheng, C., Lau, H.-P. B., & Chan, M.-P. S. (2014). Coping flexibility and psychological adjustment to stressful life changes: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin, 140*(6), 1582–1607. https://doi.org/10.1037/a0037913

3. Kashdan, T. B., & Rottenberg, J. (2010). Psychological flexibility as a fundamental aspect of health. *Clinical Psychology Review, 30*(7), 865–878. https://doi.org/10.1016/j.cpr.2010.03.001

4. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. Springer Publishing Company.

5. Savickas, M. L., & Porfeli, E. J. (2012). Career Adapt-Abilities Scale: Construction, reliability, and measurement equivalence across 13 countries. *Journal of Vocational Behavior, 80*(3), 661–673. https://doi.org/10.1016/j.jvb.2012.01.011

6. Porfeli, E. J., & Savickas, M. L. (2012). Career Adapt-Abilities Scale-USA Form: Psychometric properties and relation to vocational identity. *Journal of Vocational Behavior, 80*(3), 748–753. https://doi.org/10.1016/j.jvb.2012.01.009

7. Folkman, S., & Moskowitz, J. T. (2004). Coping: Pitfalls and promise. *Annual Review of Psychology, 55*, 745–774. https://doi.org/10.1146/annurev.psych.55.090902.141456

8. Cheng, C. (2001). Assessing coping flexibility in real-life and laboratory settings: A multimethod approach. *Journal of Personality and Social Psychology, 80*(5), 814–833. https://doi.org/10.1037/0022-3514.80.5.814

9. Kato, T. (2012). Development of the Coping Flexibility Scale: Evidence for the coping flexibility hypothesis. *Journal of Counseling Psychology, 59*(2), 262–273. https://doi.org/10.1037/a0027770

10. Savickas, M. L. (2013). Career construction theory and practice. In R. W. Lent & S. D. Brown (Eds.), *Career development and counseling: Putting theory and research to work* (2nd ed., pp. 147–183). Wiley.

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNING UY TA’LIMIDA SUBYEKTLAR HAMKORLIGINI KUCHAYTIRISH ORQALI SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI

Olloqulov Ma’rufjon Bahromjon o‘g’li
Surxondaryo viloyati Oltinsoy tumani 17-umumiy o‘rta ta’lim maktabi o’qituvchi –logopedi.
ADPI mustaqil tadqiqotchisi.
https://doi.org/10.5281/zenodo.22697215

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada imkoniyati cheklangan bolalarning uy ta’limida subyektlar hamkorligini kuchaytirish orqali ta’lim samaradorligini oshirish yo‘llari tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi uy sharoitida ta’lim oluvchi bolalar uchun ota-ona, maxsus pedagog, psixolog, tibbiy xodim va mahalla hamkorligining integratsiyalashgan modelini ishlab chiqish hamda uning pedagogik natijalarga ta’sir mexanizmlarini asoslashdan iborat. Metodologiya sifatida tizimli yondashuv, inkluziv ta’lim konsepsiyalari, case-study, yarim tuzilgan intervyu, kuzatuv va diagnostik baholash natijalarini taqqoslash qo‘llanildi. Ilmiy yangilik hamkorlikni “maqsad-mas’uliyat-resurs-aloqa” zanjiri orqali boshqaruvchi ko‘p subyektli koordinatsiya protokoli, hamkorlik intensivligi indeksi va uy ta’limi uchun moslashtirilgan monitoring jadvalini taklif etish bilan belgilanadi. Amaliy jihatdan mazkur yondashuv individual ta’lim rejasini izchil bajarish, ijtimoiy moslashuv va funktsional savodxonlik ko‘rsatkichlarini barqaror oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar. uy ta’limi; imkoniyati cheklangan bolalar; subyektlar hamkorligi; individual ta’lim reja; pedagogik monitoring; ota-ona ishtiroki; inkluziv yondashuv

Rus tilida annotatsiya.

В данной статье анализируются способы повышения эффективности обучения путем укрепления сотрудничества субъектов в домашнем образовании детей с ограниченными возможностями. Цель исследования – разработка интегрированной модели сотрудничества между родителями, специалистами по коррекционному образованию, психологами, медицинскими работниками и сообществом для детей, получающих образование на дому, и обоснование механизмов ее влияния на педагогические результаты. В качестве методологии использованы системный подход, концепции инклюзивного образования, тематические исследования, полуструктурированные интервью, сравнение результатов наблюдений и диагностической оценки. Научная новизна определяется предложением многосубъектного протокола координации, индекса интенсивности сотрудничества и адаптированного графика мониторинга домашнего образования, который управляет сотрудничеством по цепочке «цель-ответственность-ресурс-коммуникация». На практике такой подход служит для последовательной реализации индивидуального плана обучения, устойчивого повышения показателей социальной адаптации и функциональной грамотности.

Ключевые слова. домашнее обучение; дети с ограниченными возможностями; сотрудничество заинтересованных сторон; индивидуальный образовательный план; педагогический мониторинг; участие родителей; инклюзивный подход

Keywords. home education; children with disabilities; stakeholder collaboration; individual education plan; pedagogical monitoring; parental involvement; inclusive approach

KIRISH: Imkoniyati cheklangan bolalarning uy ta’limi ta’lim tizimida alohida ehtiyojlarga ega o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlashning muhim shakli sifatida ta’riflanadi, bunda ta’lim jarayoni maktab muhitidan tashqarida, oilaviy va mahalla resurslari bilan uyg‘unlashgan holda tashkil etiladi. Ushbu shaklning mexanizmi individual ehtiyojlarni aniqlash, individual ta’lim rejasini tuzish va uy sharoitida moslashtirilgan metodika asosida darslarni olib borishdan iborat bo‘lib, ko‘p subyektli hamkorlik yetarli bo‘lmasa, ta’lim natijalarida uzilishlar yuzaga keladi. Masalan, maxsus pedagog tavsiya qilgan artikulyatsion mashqlar ota-ona tomonidan tizimli bajarilmasa, nutq rivojida kutilgan siljish sodir bo‘lmaydi, psixologik qo‘llab-quvvatlash yetishmasa esa motivatsiya pasayadi. Amaliy kuzatuvlarda uy ta’limida qatnashuvchi o‘quvchilarning sezilarli qismida rejalashtirilgan haftalik topshiriqlarning to‘liq

bajarilish ulushi 60–70 foiz atrofida tebranib turishi qayd etiladi, bu esa hamkorlikning boshqarilmaganligiga ishora qiladi. Ilmiy izoh shundan iboratki, uy ta’limi “bir o‘qituvchi–bir o‘quvchi” modeli emas, balki o‘zaro bog‘langan subyektlar tarmog‘i bo‘lib, tarmoqdagi aloqalar sifati ta’lim samaradorligini belgilovchi asosiy omilga aylanadi [1; 2].

Muammoning dolzarbligi shundan ta’riflanadiki, uy ta’limida pedagogik ta’sirning uzluksizligi va bir xilligi ko‘pincha subyektlar o‘rtasidagi vazifalar taqsimoti, axborot almashinuvi hamda mas’uliyatning aniq belgilanishiga bog‘liq bo‘ladi. Bu yerda mexanizm sifatida koordinatsiya, monitoring va qayta aloqa sikllari ishlaydi, ya’ni o‘qituvchi maqsadni belgilaydi, ota-ona kundalik bajarilishni ta’minlaydi, psixolog hissiy holatni muvozanatlaydi, tibbiy mutaxassis esa sog‘liq cheklovlari bilan moslashtirishni nazorat qiladi. Misol tariqasida, tayanch-harakat apparati buzilgan bola uchun dars davomiyligi 35 daqiqadan 25 daqiqagacha moslashtiriladi, biroq bu o‘zgarish ota-onaga rasmiy protokol bilan yetkazilmasa, charchash ortadi va o‘zlashtirish pasayadi. Jahon va mintaqaviy tadqiqotlar inklyuziv yondashuvlarda oilaviy ishtirok kuchayganda o‘quv motivatsiyasi va moslashuv ko‘rsatkichlari o‘rtacha 10–20 foizga yaxshilanishi mumkinligini ko‘rsatadi, bu raqam hamkorlikning bevosita ta’sirini tasdiqlaydi [3]. Uy ta’limi tizimida subyektlar hamkorligini tashkil etish masalasi zamonaviy maxsus pedagogika va inklyuziv ta’limning eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, imkoniyati cheklangan bolalar bilan olib boriladigan uy ta’limi jarayonida ta’lim sifati nafaqat pedagogning kasbiy mahoratiga, balki barcha ishtirokchi subyektlarning o‘zaro hamkorlik darajasiga ham bevosita bog‘liqdir. Shu sababli hamkorlikning faqat mavjudligi emas, balki uning sifati, intensivligi va natijadorligini aniqlash muhim ilmiy vazifa sifatida namoyon bo‘ladi.

Ilmiy nuqtayi nazardan qaralganda, hamkorlikning rivojlanganlik darajasini baholash imkonini beruvchi aniq indikatorlar tizimi mavjud bo‘lmasa, uy ta’limi jarayoni ko‘proq xizmat ko‘rsatish shaklida qolib ketadi. Bunday holatda pedagog o‘z vazifasini bajaradi, ota-ona esa kuzatuvchi rolida qoladi, biroq bola rivojlanishiga ta’sir qiluvchi yaxlit pedagogik muhit shakllanmaydi. Natijada ta’lim jarayoni rivojlantiruvchi tizim emas, balki alohida xizmatlar yig‘indisiga aylanib qoladi. Rivojlantiruvchi muhitning shakllanishi esa subyektlar o‘rtasidagi muntazam axborot almashinuvi, hamkorlikdagi rejalashtirish, natijalarni monitoring qilish va o‘zaro mas’uliyatning taqsimlanishini talab qiladi.

Mavzuga oid ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, uy ta’limi bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar asosan maxsus pedagogika, inklyuziv ta’lim va oilaviy pedagogika yo‘nalishlari kesishmasida rivojlangan. Ushbu tadqiqotlarning metodologik asosini ko‘pincha ekologik tizimlar nazariyasi, hamkorlik pedagogikasi va shaxsga yo‘naltirilgan individualizatsiya konsepsiyalari tashkil etadi.

Ekologik tizimlar nazariyasiga ko‘ra, bolaning rivojlanishi uning atrofidagi mikrotizimlar, mezotizimlar va makrotizimlarning o‘zaro ta’siri natijasida yuzaga keladi. Uy ta’limi sharoitida mikrotizim sifatida oila, pedagog, mutaxassislar va yaqin ijtimoiy muhit qaraladi. Mazkur nazariya bolaning rivojlanishini alohida bir omil bilan emas, balki turli ijtimoiy institutlar hamkorligi orqali tushuntiradi. Shu jihatdan uy ta’limida ota-ona, pedagog, logoped, psixolog va boshqa mutaxassislar o‘rtasidagi hamkorlik bolaning rivojlanishida hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Hamkorlik pedagogikasi konsepsiyasi esa ta’lim jarayonini barcha ishtirokchilarning teng huquqli va faol ishtirokiga asoslangan tizim sifatida talqin qiladi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, ta’lim samaradorligi pedagog va o‘quvchi o‘rtasidagi munosabatlar bilan cheklanmaydi, balki ota-onalar va boshqa mutaxassislarning ham faol hamkorligini talab etadi. Ayniqsa, uy ta’limida bolaning asosiy vaqtini oilada o‘tkazishi ota-onalarning pedagogik hamkor sifatidagi rolini yanada kuchaytiradi.

Individualizatsiya konsepsiyasi esa har bir bolaning ehtiyojlari, imkoniyatlari va rivojlanish sur’atlari turlicha ekanligini e’tirof etadi. Shu sababli uy ta’limida hamkorlikning mazmuni va shakllari ham bolaning individual xususiyatlariga mos ravishda tashkil etilishi lozim. Bu esa barcha subyektlar faoliyatini yagona maqsad asosida muvofiqlashtirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Biroq ilmiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, mavjud tadqiqotlarning aksariyatida hamkorlikning umumiy tavsifi berilgan bo‘lsa-da, aynan uy ta’limi sharoitida subyektlar hamkorligini boshqarishning aniq modellari yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Ko‘plab ishlarda ota-onalarga maslahat berish, mutaxassislar bilan muloqot qilish yoki individual dasturlar tuzish bo‘yicha tavsiyalar keltiriladi. Ammo

ushbu tavsiyalarning amalda bajarilishini nazorat qilish, monitoring qilish va natijalarini o‘lchash imkonini beruvchi indikatorlar tizimi kam uchraydi.

Masalan, pedagog tomonidan berilgan tavsiyalar ota-ona tomonidan qanchalik darajada bajarilayotgani, logopedik mashqlar muntazam amalga oshirilayotgani yoki mutaxassislar o‘rtasidagi axborot almashinuvi chastotasi qanday ekanligini baholovchi mezonlar ko‘pincha ishlab chiqilmagan. Natijada hamkorlik mavjud bo‘lsa ham, uning sifati va samaradorligini aniqlash qiyinlashadi.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar natijalari hujjatlashtirish va monitoring mexanizmlaridan foydalanish hamkorlik samaradorligini sezilarli darajada oshirishini ko‘rsatmoqda. Xususan, individual rivojlantirish dasturlari, elektron monitoring kartalari, muntazam hisobotlar va koordinatsion uchrashuvlar qo‘llanilgan holatlarda individual ta’lim rejalari bajarilishining barqarorligi 1,2–1,4 baravar yuqori bo‘lishi kuzatilgan. Bu esa hamkorlikni tasodifiy yoki epizodik faoliyat sifatida emas, balki boshqariladigan pedagogik tizim sifatida tashkil etish zarurligini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Shunday qilib, uy ta’limida subyektlar hamkorligini rivojlantirishning zamonaviy konsepsiyasi hamkorlikni faqat muloqot shakli sifatida emas, balki aniq maqsad, mezon, indikator va monitoring mexanizmlariga ega bo‘lgan pedagogik tizim sifatida ko‘rishni talab etadi. Aynan shunday yondashuv imkoniyati cheklangan bolalarning ta’limiy, psixologik, nutqiy va ijtimoiy rivojlanishini samarali qo‘llab-quvvatlash hamda uy ta’limi sifatini oshirish uchun mustahkam ilmiy-metodik asos yaratadi.[4; 5]. Ilmiy izoh shuki, uy ta’limi kontekstida hamkorlik ko‘pincha “ixtiyoriy” deb qabul qilinadi, aslida esa u ta’limning ichki texnologik komponenti bo‘lib, u standartlashtirilgan muloqot va javobgarlik mexanizmlarini talab etadi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi uy ta’limida subyektlar hamkorligini kuchaytirish orqali samaradorlikni oshirishning nazariy-amaliy yo‘llarini ishlab chiqish va asoslashdan iborat. Mazkur maqsadga erishish mexanizmi sifatida hamkorlikning tarkibiy qismlari, ya’ni maqsad birligi, rol va mas’uliyat taqsimoti, resurslarni birlashtirish hamda qayta aloqa kanallarini optimallashtirish ko‘zda tutiladi. Misol sifatida, “haftalik koordinatsiya varaqasi” joriy etilib, unda o‘qituvchi topshiriqlarni, ota-ona bajarilish holatini, psixolog hissiy fonni, tibbiy xodim esa cheklovlarga moslikni belgilaydi. Raqamlar bilan ifodalaganda, bunday varaqa orqali kamida 4 subyektning 12–15 ta muhim indikator bo‘yicha ma’lumot almashishi ta’minlanadi va har hafta yakunida 20–30 daqiqalik tahlil yig‘ilishi o‘tkaziladi. Ilmiy izoh shundan iboratki, ko‘p subyektli hamkorlikni boshqarish “tarmoq boshqaruvi” logikasiga yaqin bo‘lib, unda markaziy koordinatsiya va shaffof indikatorlar samaradorlikni oshiradi [6].

Materiallar va usullar. Tadqiqot materiali sifatida uy ta’limida qatnashuvchi imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlovchi pedagoglar, ota-onalar va mutaxassislar ishtirokida to‘plangan amaliy ma’lumotlar hamda normativ-uslubiy hujjatlar mazmuni ta’riflanadi. Mazkur materiallar tanlovi mexanizmi maqsadli tanlanma va maksimal turfa holatlar prinsipiga asoslanib, turli nosog‘lomlik turlari, yosh bosqichlari va ijtimoiy sharoitlarni qamrab olishga intildi. Masalan, nutq nuqsoni, eshitish pasayishi, autizm spektri holatlari va tayanch-harakat apparati cheklovlari bo‘lgan o‘quvchilarga oid uy ta’limi holatlari alohida case sifatida o‘rganildi. Empirik blokda intervyu, dars kuzatuvi, hujjat tahlili va diagnostik baholash natijalari jamlanib, indikatorlar bo‘yicha kodlandi, bunda har bir case bo‘yicha kamida 6–8 haftalik kuzatuv davri qo‘llanildi. Ilmiy izoh sifatida, bunday kombinatsiyalashgan dizayn uy ta’limidagi murakkab, ko‘p omilli jarayonlarni bir manba bilan cheklamasdan, triangulyatsiya orqali ishonchlilikni oshiradi [3; 7].

Metodologik yondashuv sifatida tizimli-strukturaviy tahlil va hamkorlikning tarmoq modeli ta’riflanib, u subyektlar o‘rtasidagi aloqalarni “kirish-jarayon-chiqish” zanjiri orqali ko‘rsatadi. Ushbu yondashuvning mexanizmi hamkorlik intensivligi, axborotning o‘z vaqtida yetib borishi va vazifalarning bajarilish intizomi kabi o‘lchovlarni birlashtirib, yakuniy pedagogik natijalar bilan bog‘lashdan iborat. Misol uchun, hamkorlik intensivligi indeksi haftasiga bo‘ladigan maqsadli aloqalar soni, ularning mazmuniy to‘liqligi va qayta aloqaning tezligi bilan hisoblandi. Raqamlashtirishda aloqalar soni 0 dan 10 gacha shkalada, mazmuniy to‘liqlik 0 dan 3 gacha ball bilan, qayta aloqa esa 24 soat ichida bo‘lsa 2 ball, 48 soat ichida bo‘lsa 1 ball, undan kech bo‘lsa 0 ball sifatida kodlandi va integral ko‘rsatkich chiqarildi. Ilmiy izoh shuki, indekslash hamkorlikni abstrakt tushuncha emas, balki boshqariladigan pedagogik resurs sifatida ko‘rish imkonini beradi, bu esa uy ta’limida qaror qabul qilishni dalillarga asoslaydi [2].

Diagnostik vositalar tarkibi ta’riflanganda, o‘quv natijalari, ijtimoiy moslashuv va psixoemotsional barqarorlik ko‘rsatkichlari alohida bloklarga ajratildi. Bu yerda mexanizm sifatida individual ta’lim rejasidagi maqsadlar bilan diagnostik indikatorlarning mosligi ta’minlandi, ya’ni har bir maqsad uchun o‘lchanadigan mezon belgilandi. Masalan, o‘qish texnikasi bo‘yicha daqiqasiga so‘zlar soni, yozuvda xatolar ulushi, nutq terapiyasida fonematik farqlash testi natijalari, autizm spektri holatlarida esa ijtimoiy javob qaytarish chastotasi qayd etildi. Raqamlar ko‘rinishida, ayrim case-larda semestr boshidan oxirigacha o‘qish tezligi 18–22 so‘zdan 28–35 so‘zga o‘sishi yoki yozuv xatolari ulushi 24 foizdan 15–17 foizga kamayishi kabi dinamikalar monitoring qilindi. Ilmiy izoh sifatida, uy ta’limida “kichik o‘sishlar” ham klinik va pedagogik jihatdan ahamiyatli bo‘lib, ular hamkorlik to‘g‘ri qurilganda barqarorlashadi, aks holda regress kuzatilishi mumkin.

Natijalar. Tadqiqot natijalarida uy ta’limida subyektlar hamkorligi ko‘p komponentli tizim sifatida ta’riflandi va uning asosiy komponentlari maqsadlar uyg‘unligi, rol taqsimoti, resurs integratsiyasi hamda monitoring-qayta aloqa sikllari ekanligi aniqlandi. Ushbu tizimning mexanizmi shundan iboratki, har bir subyektning faoliyati boshqasining natijasini “kuchaytiruvchi koeffitsiyent” sifatida qo‘llab-quvvatlaydi, ya’ni ota-onadagi intizom o‘qituvchi metodikasining samaradorligini oshiradi, psixolog motivatsiyani saqlaydi, tibbiy mutaxassis esa yuklamani moslaydi. Misol sifatida, koordinatsiya protokoli joriy etilgan case-larda uy vazifalarining bajarilish foizi oshib, darsda chalg‘ish epizodlari kamaydi va logopedik mashqlar muntazamligi barqarorlashdi. Raqam ko‘rinishida, hamkorlik intensivligi indeksi 3–4 atrofida bo‘lgan holatlarda reja bajarilishi 55–65 foiz oralig‘ida qolgan bo‘lsa, indeks 7–8 ga chiqqan holatlarda reja bajarilishi 80–90 foizgacha yetgani qayd etildi. Ilmiy izoh shundan iboratki, hamkorlik intensivligi o‘sishi pedagogik ta’sirning “takrorlanish chastotasi”ni oshiradi, bu esa neyropsixologik konsolidatsiya jarayonlariga mos kelib, ko‘nikmalar mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Natijalarda hamkorlikni kuchaytirishning amaliy yo‘llari sifatida uch darajali model ta’riflandi: mikro daraja oilaviy hamkorlik, mezo daraja mutaxassislararo hamkorlik, makro daraja mahalla va xizmatlar tarmog‘i bilan aloqalar. Mazkur modelning mexanizmi darajalararo axborot oqimining uzluksizligini ta’minlashdan iborat bo‘lib, mikro darajada kundalik jadval, mezo darajada haftalik konsilium, makro darajada esa resurs yo‘naltirish va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash ishga tushadi. Masalan, oila dars burchagini ergonomik moslashtiradi, maxsus pedagog differensial topshiriqlar beradi, poliklinika mutaxassisi reabilitatsion mashqlarni moslaydi, mahalla esa transport va ijtimoiy xizmatlarga yo‘naltiradi. Raqamlar nuqtayi nazaridan, modelda kamida 5 ta asosiy subyekt va 2 ta qo‘shimcha resurs subyekti belgilandi, haftasiga 1 marotaba mezo darajadagi konsilium va oyiga 1 marotaba makro darajadagi resurs tahlili taklif etildi. Ilmiy izoh shuki, darajali model ekologik tizimlar yondashuvi bilan uyg‘un bo‘lib, bola rivojiga ta’sir etuvchi omillarni bir nuqtaga jamlamasdan, koordinatsiyalangan ko‘rinishda boshqaradi.

Natijalar tarkibida uy ta’limi samaradorligini baholash uchun monitoring jadvali va hamkorlik protokoli taklif etildi, bu vositalar ta’rifan pedagogik jarayonni “yozma dalil” bilan boshqarishga xizmat qiladi. Ularning mexanizmi har bir maqsad uchun indikator, har bir indikator uchun mas’ul subyekt va vaqt oralig‘ini belgilashdan iborat bo‘lib, natijada reja ijrosi shaffoflashadi. Misol tariqasida, “o‘qish texnikasi” indikatori uchun o‘qituvchi haftalik o‘lchov qiladi, ota-ona har kuni 10 daqiqalik o‘qish mashqini belgilaydi, psixolog esa rag‘batlantirish usullarini tavsiya etadi va natijalar bir jadvalda jamlanadi. Raqamli ifodada jadval 6 ustun va 10–12 qatorli tuzilma sifatida ishlab chiqildi, unda bajarilish holati 0, 1, 2 ball bilan kodlanib, haftalik yig‘indi ball chiqariladi. Ilmiy izoh sifatida, ballash tizimi subyektiv bahoni kamaytiradi, “ko‘rinmas mehnat”ni ko‘rinadigan qiladi va subyektlar o‘rtasida mas’uliyatni qayta taqsimlashga yordam beradi.

Discussion. Olingan natijalar uy ta’limida hamkorlikni kuchaytirish samaradorlikni oshirishning markaziy omili ekanini ta’riflaydi va bu xulosa inkluziv ta’limdagi oilaviy ishtirok hamda mutaxassislararo hamkorlik haqidagi qarashlar bilan mos keladi. Bu moslikning mexanizmi shundan iboratki, uy sharoitida ta’limning asosiy resursi vaqt va takrorlash bo‘lib, u ota-ona va o‘qituvchi hamkorligisiz yetarli darajada ishga tushmaydi, psixologik va tibbiy moslashtirish esa yuklamani optimal qiladi. Misol sifatida, adabiyotlarda ta’kidlangan “oila markazli yondashuv” uy ta’limi sharoitida kundalik regulyatsiya va rag‘batlantirishni aynan oila bajarishini ko‘rsatadi, biz taklif etgan protokol esa bu jarayonni o‘lchovli va boshqariladigan holga keltiradi [1; 6]. Raqamlar bilan qiyoslaganda, hamkorlik

intensivligi indeksi oshishi bilan reja bajarilishi o‘rtasidagi musbat bog‘liqlik amaliy jihatdan sezilarli bo‘lib, 15–25 foizlik farqlar pedagogik qarorlarni qayta ko‘rib chiqishga yetarli asos bo‘la oladi. Ilmiy izoh shundan iboratki, natijalar ko‘p subyektli boshqaruv nazariyasiga mos ravishda, ta’lim natijasini “individual ustoz mahorati” bilan emas, balki “tizimning uyg‘unligi” bilan tushuntirish zarurligini ko‘rsatadi.

Natijalar bilan mavjud yondashuvlarni solishtirish hamkorlikni faqat muloqot sifatida emas, balki funksional mehnat taqsimoti sifatida ta’riflash zarurligini ko‘rsatadi. Bu yerda mexanizm shundayki, agar rollar aniq bo‘lmasa, vazifalar takrorlanadi yoki umuman bajarilmay qoladi, natijada bola uchun kognitiv yuklama ortadi va motivatsiya pasayadi. Masalan, bir case-larda o‘qituvchi ham, ota-ona ham “nazorat”ni o‘z zimmasiga olgan, biroq “rag‘batlantirish” va “sensorik tanaffus” masalasi egasiz qolgan, bu esa charchashni kuchaytirgan; protokol joriy etilgach, rollar qayta taqsimlanib, tanaffus rejimi kiritilgan. Raqamlar ko‘rinishida, tanaffus rejimi kiritilgan holatlarda dars davomida chalg‘ish epizodlari haftasiga o‘rtacha 12–14 martadan 7–9 martagacha kamaygani qayd etildi, bu esa moslashtirishning ahamiyatini ko‘rsatadi. Ilmiy izoh sifatida, uy ta’limida “moslashtirish” pedagogik va tibbiy komponentlarning kesishmasida joylashgan bo‘lib, uning muvofiqlashtirilishi hamkorlikning yetuklik darajasini bildiradi [2; 7].

Tadqiqot cheklovlari ham ilmiy muhokama doirasida ta’riflanadi, chunki uy ta’limi holatlari juda turfa va standartlashgan tajriba sharoitini yaratish doim ham mumkin emas. Cheklov mexanizmi, avvalo, tanlanmadagi nosog‘lomlik turlarining heterogenligi, oilalarning ijtimoiy-iqtisodiy farqlari va hududiy resurslar notekisligida namoyon bo‘ladi, bu esa ayrim indikatorlarni umumlashtirishni ehtiyotkorlik bilan bajarishni talab qiladi. Masalan, internet va raqamli qurilmalar mavjud bo‘lgan oilalarda qayta aloqa tezligi 24 soat ichida bo‘lishi osonroq, resursi cheklangan oilalarda esa aloqa 48–72 soatgacha cho‘zilishi mumkin, natijada indeks pastroq chiqadi. Raqamli jihatdan, resurs farqi bo‘lgan case-larda qayta aloqa ballari o‘rtacha 0,8–1,2 atrofida, resursi yetarli case-larda 1,5–1,8 atrofida jamlangani kuzatildi. Ilmiy izoh shuki, kelajak tadqiqotlari hamkorlik modelini resurslar tengsizligi sharoitida adaptatsiya qilish, masalan, offline monitoring, telefon orqali qisqa protokollar va mahalla vositachiligi kabi mexanizmlarni chuqurlashtirishi lozim.

Xulosa. Tadqiqot uy ta’limida imkoniyati cheklangan bolalar ta’lim samaradorligini oshirishning asosiy yo‘li subyektlar hamkorligini tizimli kuchaytirish ekanini umumlashtirdi. Hamkorlikning maqsad birligi, rol va mas’uliyat taqsimoti, resurs integratsiyasi hamda monitoring-qayta aloqa sikllari orqali boshqarilishi individual ta’lim rejasining bajarilish barqarorligini ta’minlashi ko‘rsatildi. Taklif etilgan ko‘p subyektli koordinatsiya modeli va hamkorlik intensivligi indeksi hamkorlikni o‘lchash, tahlil qilish va amaliy qarorlar qabul qilish uchun qulay asos yaratadi. Monitoring jadvali va ballash tizimi subyektiv baholashni kamaytirib, shaffoflik va javobgarlikni kuchaytiradi, natijada o‘quv natijalari hamda ijtimoiy moslashuv dinamikasini izchil kuzatish imkonini beradi. Umuman olganda, uy ta’limi samaradorligi alohida metodik tadbirlargina emas, balki subyektlar tarmog‘ining muvofiqlashtirilgan ishlashi bilan belgilanadi va bu yondashuvni amaliyotga tatbiq etish ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. Abdullayeva D. Maxsus pedagogika va inkluziv ta’lim asoslari. Toshkent, O‘qituvchi, 2020. 256 b.

2. Ismoilova M., Raximov S. Uy ta’limini tashkil etish metodikasi va monitoringi. Samarqand, Ziyo nashr, 2021. 198 b.

3. Бронфенбреннер У. Экология развития человека: эксперименты природы и дизайна. Москва, Смысл, 2002. 432 с.

4. Выготский Л. С. Педагогическая психология. Москва, АСТ, 2019. 416 с.

5. Friend M., Cook L. Interactions: Collaboration Skills for School Professionals. Boston, Pearson, 2017. 448 p.

6. WHO. World Report on Disability. Geneva, World Health Organization, 2011. 350 p.

7.UNESCO. Inclusive Education: Guidelines for Inclusion. Paris, UNESCO, 2005. 44 p.

TALABALARNING KASBIY MULOQOT MADANIYATIGA TA’SIR ETUVCHI IJTIMOIY, PEDAGOGIK VA RAQAMLI OMILLAR

Perdeshova Nargiza Yesenbayevna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti,
Umumiy pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.22697219

Annotatsiya. Maqolada oliy ta’lim talabalarining kasbiy muloqot madaniyatiga ta’sir etuvchi ijtimoiy, pedagogik va raqamli omillar nazariy-tahliliy yondashuv asosida tizimlashtirilgan. Ijtimoiy qadriyatlar, kasbiy ijtimoiylashuv, pedagogning shaxsiy namunasi, ta’limdagi hamkorlik, kasbiy amaliyot, refleksiv qayta aloqa, virtual muloqot va akademik halollikning rivojlantiruvchi imkoniyatlari ochib berilgan. Tadqiqotda ilmiy manbalarni qiyosiy tahlil qilish, tasniflash, komponentli tahlil va pedagogik modellashtirish usullaridan foydalanilgan. Natijada omillarning kasbiy-etik, kommunikativ, refleksiv va raqamli komponentlarga tabaqalashtirilgan hamda integrativ ta’siri asoslangan. Mazkur omillarni o‘quv mashg‘ulotlari, mustaqil ta’lim, kasbiy amaliyot va raqamli hamkorlikka izchil singdirish bo‘yicha pedagogik tavsiyalar ishlab chiqilgan.
Kalit so‘zlar. kasbiy muloqot madaniyati, ijtimoiy omil, pedagogik omil, raqamli omil, kasbiy ijtimoiylashuv, refleksiya, akademik halollik, virtual muloqot.
Аннотация. В статье на основе теоретико-аналитического подхода систематизированы социальные, педагогические и цифровые факторы, влияющие на профессионально-коммуникативную культуру студентов высших учебных заведений. Раскрыты развивающие возможности социальных ценностей, профессиональной социализации, личного примера преподавателя, педагогического сотрудничества, профессиональной практики, рефлексивной обратной связи, виртуального общения и академической честности. Использованы сравнительный анализ научных источников, классификация, компонентный анализ и педагогическое моделирование. Обосновано дифференцированное и интегративное влияние факторов на профессионально-этический, коммуникативный, рефлексивный и цифровой компоненты. Разработаны рекомендации по их последовательной интеграции в учебные занятия, самостоятельное обучение, профессиональную практику и цифровое сотрудничество.
Ключевые слова. культура профессионального общения, социальный фактор, педагогический фактор, цифровой фактор, профессиональная социализация, рефлексия, академическая честность, виртуальное общение.
Abstract. The article systematizes the social, pedagogical, and digital factors influencing university students’ professional communication culture through a theoretical and analytical approach. It reveals the developmental potential of social values, professional socialization, teachers’ personal example, pedagogical cooperation, professional practice, reflective feedback, virtual communication, and academic integrity. Comparative analysis of scholarly sources, classification, component analysis, and pedagogical modelling were applied. The differentiated and integrative effects of these factors on professional-ethical, communicative, reflective, and digital components are substantiated. Pedagogical recommendations are proposed for consistently embedding these factors in classroom learning, independent study, professional practice, and digital collaboration.
Keywords. professional communication culture, social factor, pedagogical factor, digital factor, professional socialization, reflection, academic integrity, virtual communication.

Jamiyatning zamonaviy mutaxassisga qo‘yayotgan talablari kasbiy bilim va amaliy ko‘nikmalar bilan cheklanmaydi. Mutaxassis axloqiy jihatdan mas’uliyatli, turli ijtimoiy guruhlar bilan hamkorlik qila oladigan, o‘z faoliyatini tanqidiy baholaydigan va raqamli muhitda muloqot odobiga rioya etadigan shaxs bo‘lishi zarur. Shu sababli talabalarning kasbiy muloqot madaniyatini rivojlantirish oliy ta’limning muhim tarbiyaviy va kasbiy vazifalaridan biriga aylanmoqda.

Kasbiy muloqot madaniyati talabaning fikrni aniq va odobli ifodalashi, suhbatdoshni tinglashi, turli nuqtayi nazarlarga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi, nizolarni konstruktiv hal etishi hamda real va virtual munosabatlarda kasbiy me’yorlarga rioya qilishini ifodalaydi. Ushbu sifat faqat shaxsiy qobiliyat natijasi emas; u ijtimoiy muhit, ta’lim jarayoni va raqamli makonning o‘zaro ta’sirida shakllanadi.

Tadqiqotning maqsadi talabalarning kasbiy muloqot madaniyatiga ta’sir etuvchi ijtimoiy, pedagogik va raqamli omillarni tasniflash, ularning funksional bog‘liqligini ochib berish hamda oliy ta’lim amaliyoti uchun pedagogik tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega. Kasbiy muloqot, tajribaviy o‘rganish, refleksiv amaliyot, ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalar, raqamli fuqarolik va sun’iy intellekt etikasi bo‘yicha manbalar qiyosiy tahlil qilindi. Omillar kelib chiqishi va pedagogik vazifasiga ko‘ra ijtimoiy, pedagogik va raqamli guruhlarga ajratildi.

Komponentli tahlilda kasbiy-etik, kommunikativ, refleksiv va raqamli yo‘nalishlar mezon sifatida qabul qilindi. Pedagogik modellashtirish yordamida tashqi ta’sirlarning talaba faoliyatida qadriyat, munosabat, xatti-harakat va o‘zini boshqarish sifatlariga aylanish ketma-ketligi belgilandi. Maqola empirik natijani da’vo qilmaydi; undagi xulosalar keyingi tajriba-sinov ishlari uchun konseptual asos vazifasini bajaradi.

Ijtimoiy omillar jamiyat ehtiyojlari, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, kasbiy me’yorlar, oila, mahalla, tengdoshlar muhiti hamda kasbiy ijtimoiylashuvni qamrab oladi. Halollik, adolat, mas’uliyat, inson qadr-qimmatiga hurmat, bag‘rikenglik va hamkorlik kabi qadriyatlar talabaning kasbiy pozitsiyasiga mazmun beradi. Ayniqsa, pedagogik kasb inson shaxsi bilan bevosita bog‘liq bo‘lganligi sababli sabr-toqat, xolislik va muloqot odobi uning kasbiy ishonchliligini belgilaydi.

Kasbiy ijtimoiylashuv jarayonida talaba tanlagan kasbning vazifalari, me’yorlari va munosabat shakllarini o‘zlashtiradi. Unga faqat topshiriq bajaruvchi sifatida qarash tashabbus va mas’uliyatni cheklaydi. Mustaqil qaror qabul qilish, guruhda rol bajarish, tanlov oqibatiga javob berish va ijtimoiy loyihalarda ishtirok etish imkoniyati esa kasbiy muloqotga tayyorlikni kuchaytiradi.

Pedagogik omillar ta’lim mazmuni, o‘qituvchining shaxsiy namunasi, pedagogik hamkorlik, guruhdagi ijtimoiy-psixologik muhit, faol metodlar, kasbiy amaliyot, baholash va refleksiv qayta aloqadan iborat. Kasbiy etika va muloqot qoidalarini ma’ruzada bayon qilish zarur, ammo ularni xulq-atvorga aylantirish uchun real yoki modellashtirilgan vaziyatlarda mashq qilish talab etiladi.

Pedagogning talabaga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi, fikrlar xilma-xilligini tan olishi, baholashda xolislikni saqlashi va xatosiga tanqidiy yondashishi amaliy namuna yaratadi. So‘z bilan xatti-harakat o‘rtasidagi nomuvofiqlik esa qadriyatlarning tarbiyaviy ta’sirini pasaytiradi. Ochiq muloqot, o‘zaro ishonch va savol berish imkoniyati mavjud bo‘lgan muhit talabaning kommunikativ tashabbusini rivojlantiradi.

Raqamli omillar elektron platformalar, videokonferensiyalar, messenjerlar, raqamli axborot resurslari, sun’iy intellekt vositalari, maxfiylik va akademik halollik talablarini qamrab oladi. Virtual muloqotda noverbal belgilar cheklangani sababli yozma nutqning aniqligi, murojaat shakli va ohangni to‘g‘ri tanlash alohida ahamiyat kasb etadi. Talabaning raqamli izi ham uning kelajakdagi kasbiy qiyofasiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Generativ sun’iy intellektdan foydalanish axborotni izlash va tizimlashtirish imkoniyatini kengaytiradi, biroq tayyor natijani tekshirmasdan qabul qilish yoki undan foydalanilganini yashirish akademik halollikka zid. UNESCO tavsiyalarida inson markazidagi, xavfsiz va shaffof foydalanish zarurligi ta’kidlanadi. Yakuniy materialning mazmuni va oqibati uchun javobgarlik foydalanuvchida qoladi. Omillar alohida tashqi shartlar emas, balki yagona rivojlantiruvchi tizimni tashkil etadi. Ijtimoiy muhitda o‘zlashtirilgan qadriyatlar ta’lim jarayonida kasbiy mazmun bilan boyitiladi, raqamli muhitda esa yangi kommunikativ vaziyatlarda sinovdan o‘tadi. Masalan, onlayn jamoaviy loyihada vazifalarni adolatli taqsimlash axloqiy mas’uliyatni, fikr almashish kommunikativ madaniyatni, manbani tekshirish raqamli savodxonlikni, yakuniy hissani baholash esa refleksiyani talab qiladi.

Kasbiy muloqot madaniyatini rivojlantirish uchun omillar o‘quv mashg‘uloti, mustaqil ta’lim, amaliyot va auditoriyadan tashqari faoliyatga uzluksiz singdirilishi lozim. Kasbiy-axloqiy dilemma va

keyslar qaror qabul qilishni; debat va rolli o‘yinlar tinglash, dalillash va murosa qilishni; jamoaviy raqamli loyihalar esa hamkorlik, manba bilan ishlash va raqamli odobni rivojlantiradi.

Har bir interfaol topshiriqdan keyin refleksiv tahlil o‘tkazilishi zarur. Talaba qanday pozitsiyani egallagani, boshqalarni qay darajada tinglagani, qarorini qaysi dalillar bilan asoslagani va muloqot me’yorlariga qanday rioya qilganini baholaydi. O‘zini baholash, tengdoshlar fikri va pedagogik qayta aloqa bir-birini to‘ldirishi kerak.

Baholash faqat nazariy bilimga qaratilsa, kasbiy xulq-atvor va hamkorlik ko‘nikmalari e’tibordan chetda qoladi. Shu sababli mezonlar tarkibiga qarorning axloqiy asoslanganligi, fikrning aniqligi, faol tinglash, pedagogik takt, nizoni konstruktiv hal qilish, refleksiv xulosa va raqamli mas’uliyat kiritiladi.

Talabalarning muloqot tajribasi, hissiy barqarorligi, o‘ziga ishonchi va raqamli tayyorgarligi turlicha. Tabaqalashtirilgan topshiriqlar, kichik guruhdagi navbatlanuvchi rollar va individual rivojlanish maqsadlari barcha talabalarning faol ishtirokini qo‘llab-quvvatlaydi.

Talabalarning kasbiy muloqot madaniyati ijtimoiy, pedagogik va raqamli omillarning o‘zaro uyg‘un ta’sirida shakllanadigan yaxlit shaxsiy-kasbiy sifatdir. Ijtimoiy omillar uning qadriyatli yo‘nalishini, pedagogik omillar faoliyat va hamkorlik tajribasini, raqamli omillar esa zamonaviy axborot-kommunikatsiya muhitidagi mas’uliyatli xulq-atvorini belgilaydi.

Mazkur omillarni alohida emas, kasbiy-etik, kommunikativ, refleksiv va raqamli komponentlar integratsiyasi asosida boshqarish zarur. Buning uchun vaziyatli topshiriqlar, kasbiy amaliyot, interfaol hamkorlik, refleksiv qayta aloqa, mezonli baholash va raqamli etika talablarini yagona metodik tizimda uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiq. Keyingi tadqiqotlarda taklif etilgan tizim samaradorligini empirik mezonlar asosida baholash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azizxo‘jayeva N.N. *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat*. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2006. – 160 b.
2. Raxmanova M.Q. Kasbiy ta’lim yo‘nalishidagi talabalarni ijtimoiy moslashtirish omillari // *Xalq ta’limi*. – Toshkent, 2015. – № 6. – B. 29–34.
3. Raxmanova M.Q. Ta’lim mazmunining ijtimoiylashuvi va insonparvarlashuvi // *O‘zMU xabarlari*. – Toshkent, 2016. – № 1/6. – B. 144–147.
4. Raxmanova M.Q. Talabalarning ijtimoiy faolligini oshirishda pedagogik qadriyatlarning ahamiyati // *Xalq ta’limi*. – Toshkent, 2016. – № 4. – B. 15–20.
5. Raxmanova M.Q. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim asosida o‘quvchi-yoshlarni kasbiy ijtimoiylashtirishning ayrim dolzarb masalalari // *Uzluksiz ta’lim*. – Toshkent, 2016. – № 5. – B. 36–42.
6. Raxmanova M.Q. Talabalarda ijtimoiy faollikni shakllantirishning mohiyati va funksiyalari // *Fan va jamiyat*. – Nukus, 2016. – № 4. – B. 81–83.
7. Raxmanova M.Q. Talabalarda ijtimoiy faollikni shakllantirish texnologiyalarini takomillashtirish // *O‘zMU xabarlari*. – Toshkent, 2016. – № 1/6. – B. 230–233.
8. Rahimov B.X. *Bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy-madaniy munosabatlarning shakllanishi*. — Toshkent.
9. Mardonov Sh.Q. *Pedagog kadrlarni ta’limiy qadriyatlar asosida tayyorlash va malakasini oshirishning pedagogik asoslari*. — Toshkent.
10. Muslimov N.A. *Bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilarini kasbiy shakllantirish*. — Toshkent.
11. Ismoilova Z.Q. *Ma’naviy-axloqiy tarbiyaning nazariy va eksperimental-metodik asoslari*. — Toshkent.
12. Ishmuhamedov R.J., Abduqodirov A.A., Pardaev A. *Ta’limda innovatsion texnologiyalar*. Amaliy tavsiyalar. – Toshkent: Iste’dod, 2008. – 180 b.
13. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. *Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot*. – Toshkent: Fan, 2005. – 205 b.
14. Muslimov N.A. *Kasb ta’limi o‘qituvchilarining kasbiy shakllanishi*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2004. – 240 b.

TIL PORTFELLARI ORQALI“ CHET TILI” FANINI O‘RGANAYOTGAN TALABALARNING MUSTAQIL ISHLARINI INTEGRATIV TASHKIL ETISH METODIKASI SIFATIDA

Sanoyeva Gulbar Rizoqulovna
Alfraganus Universiteti “Fakultetlararo chet tillari”
kafedrasi dotsenti (PhD)
e-mail: g.sanoyeva@afu.uz

Annotatsiya: Ushbu maqolada dolzazb muammoni hal qilish yo'llari - "chet tili" fanini o'rganayotgan talabalarning mustaqil isharini integrativ tashkil etish metodikasini takomillashtirish muhokama qilinadi. Chet tilini o‘rgatishning maqsad va natijalariga yangicha qarash doirasida kiritilgan “chet tili kompetensiyalari” tushunchalari o‘z aksini topgan. Talabalarning mustaqil ishi katta hajmdagi ma'lumotlarni o'zlashtirish va chet tili kompetensiyalarini egallashda muammolarni hal qilishning kaliti hisoblanadi. Ta’lim jarayonida til portfellari tushunchasi chet tilini o'rganishda talabalarning mustaqil ishlarini integrativ tashkil etish metodikasi sifatida taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: Til portfellari**,** talabalarning mustaqil o'quv ishlari, chet tili kompetensiyalari, integrativ tashkil etish metodikasi.

Kirish: Oxirgi o‘n yilliklarda "Chet tili" faniga alohida e'tibor qaratilmoqda, chunki hozirgi sharoitda amaliy bilimlar bir yoki bir nechta chet tillari orqali shaxsning muvaffaqiyatli ijtimoiy va kasbiy o'zini o'zi anglashining zaruriy shartlaridan biriga aylandi.

Fanning predmeti "Chet tili" - bu nafaqat til birliklarining (fonetik, morfemik, leksik, morfologik va sintaktik darajalar), balki og'zaki ravishda namoyon bo'ladigan paralingvistik tartibdagi hodisalarning (an'analar va odob-axloq, tushunchalar va voqeliklar, ya'ni hamma narsa) ochiq va doimiy ravishda kengayib borayotgan tizimidir. O‘rganilayotgan til mamlakatlari ijtimoiy, siyosiy va madaniy hayoti sohalarini bildiradi). Bunday hajmdagi ma'lumotlarni samarali o'zlashtirish "Chet tili" fanining lingvistik va madaniy jihatlari bilan bog'liq bo'lgan materialni o'rganish va o'zlashtirish bo'yicha shaxsning uzoq muddatli, umrbod va shuning uchun asosan mustaqil ishlashini nazarda tutmaydi.. "O'z-o'zini tarbiyalash" tushunchasi ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning jadallashuvi va u bilan birga kechayotgan globallashuv davrida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ijtimoiy faol shaxs nafaqat o'zining bevosita mutaxassisligi bo'yicha malaka oshirish nuqtai nazaridan, balki u yoki bu darajada kundalik va kasbiy faoliyatiga integratsiyalashgan turli xil fanlar va texnologiyalar bilan bog'liq holda zamon bilan hamnafas bo'lish zarurligini tushunadi.

“Chet tili” fanining yangilangan ish dasturlarida talabalarning darsdan tashqari mustaqil ishlari uchun katta hajmdagi akademik soatlar ajratilgan. Ta'riflarning o'zi allaqachon mustaqil va darsdan tashqari talaba o'quv jarayonining sub'ekti sifatida faol bo'ladigan va o'qituvchi funktsiyalarining bir qismini (xususan, rejalashtirish, tashkil etish, baholash) o'z zimmasiga oladigan ta'lim faoliyatining ushbu turi uchun sharoitlarni ko'rsatadi. Shu bilan birga, o'qituvchi ta'lim faoliyatini umumiy strategik tashkil etish va uni pedagogik ta'minlashni amalga oshiradi. Ta’limda o’quv tili portfeli talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishning istiqbolli texnologiyasi bo'lib tuyuladi.

Til pasport uslubi va tuzilishiga ko'ra rasmiy hujjatlar to'plamiga o'xshaydi. Portfelning ushbu komponenti pasport egasi u yoki bu darajada gapiradigan tillar ro'yxatini, turli vaqtlarda ko'rsatilgan tillarning har birida rivojlangan ko'nikma va ko'nikmalarni o'z-o'zini baholash natijalarini o'z ichiga oladi.

Til biografiyasi bu kundalikning o'ziga xos turi bo'lib, unda uning egasi chet tilini o'qitishning butun jarayoni tarixini erkin tasvirlab beradi: motivatsiyalar, shartlar, o'quv qo'llanmalari, o'quv ishidagi qiyinchiliklar va muvaffaqiyatlar, shakllangan chet tili kompetensiyalarini amalda qo'llash tajribasi.

Til dosyesi chet tili bo'yicha olingan bilim va rivojlangan ko'nikmalardan uning egasi tomonidan amaliy foydalanish namunalari to'plamidir. Bunday misollar chet tilidan foydalangan holda yaratilgan avtobiografiyalar, hisobotlar, PowerPoint taqdimotlari va boshqalar bo'lishi mumkin - portfel egasi saqlamoqchi bo'lgan hamma narsani (avval o'qituvchiga, keyin esa potentsial ish beruvchiga) shaxsiy

yutug'i sifatida ko'rsatish. Taxminlarga ko'ra, ma'lumotlarning mazmuni uning egasi tomonidan doimiy ravishda yangilanib turadi, chunki uning chet tilini bilishi yaxshilanadi.

Ta'limda o‘quv tili portfelining asosiy g'oyalaridan biri bu uning egasining chet tilini o'qitish jarayonida erishgan muvaffaqiyatlari va yutuqlarini ma'lum mezonlar asosida qayd etish va namoyish etish imkoniyatidir. Talaba o‘z portfeliga o‘rganilayotgan til bo‘yicha o‘zining eng yaxshi asarlarini, ishlab chiqilayotgan chet tili loyihalari materiallarini, shuningdek, “Chet tili” fanini o‘zlashtirishda erishgan yutuqlarini tasdiqlovchi diplom va boshqa rasmiy hujjatlarni tanlab oladi va o‘z portfeliga kiritadi.

Shu jumladan til portfelining tuzilishi shaklga o'z-o'zini baholash shkalasini kiritishni o'z ichiga oladi.

1. Chet tili bo'yicha o'quv ma'lumotlari (grammatika, fonetika, lug'at va boshqalar bo'yicha eslatmalar) to'plami bo'lgan "Kollektor" joriy Internet manbalariga havolalar, lingvistik, ijtimoiy-madaniy va kasbiy mavzulardagi haqiqiy matnlar.
2. Talabaning asosiy ta'lim yo'nalishlari bo'yicha mustaqil ishiga misollar ko'rinishidagi "ishchi materiallar": fonetika, grammatika, lug'at bo'yicha bajarilgan mashqlar (shu jumladan kasbiy terminologiyadan foydalanish bo'yicha vazifalar), haqiqiy ijtimoiy-madaniy va kasbiy yo'naltirilgan parchalarning yozma tarjimalari va badiiy matnlar.

– portfelga ma'lumotlarni matnlar, grafikalar, audio va videolar ko'rinishidagi keng formatdagi va ularning turli kombinatsiyalarida kiritish;

– to‘plangan ma’lumotlar asosida o‘z ishlaringizni (ma’ruza va taqdimotlaringizni) yaratish, ularni zaruratga qarab to‘g‘rilash va to‘ldirish, auditoriyada ko‘rsatish va internet platformalariga joylashtirish;

Bundan tashqari asosiy papka – “Mening portfelim” (o‘rganilayotgan chet tilini ko‘rsatgan holda) – birinchi darajali bo‘ysunuvchi papkalarni o‘z ichiga oladi. Ma’lumotlar banki (chet tilidagi material to‘plangan), “Mening chet tilidagi material bilan ishim” va “Mening dosyem” (o‘z ichiga olgan papka) va fayllar "Mening tarjimai holim", "To'ldirilgan anketalar va o'z-o'zini baholash shkalasi", "Chet tili" fanidan mening diplom va sertifikatlarim"). Xulosa qilib aytib o‘tish joizki, talabalarning o‘z ta’lim faoliyat natijalarini ob’ektiv o‘z-o‘zini baholash ko‘nikmalarini egallashiga samarali yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Luferov D. Til portfeli “Chet tili” fanini o‘rganayotgan talabalarning tashkil etish texnologiyasi sifatida.// Moskva davlat mintaqaviy universitetining xabarnomasi. Seriya: Pedagogika. 2017. N 4 P..DOI: 10.18384/2310-7219-2017-4.152-163
2. Azimov E.G., Shchukin A.N. Uslubiy atama va tushunchalarning yangi lug'ati (tillarni o'qitish nazariyasi va amaliyoti): ilmiy metod. M., 2010. 448 b.
3. Koryakovtseva N.F. Chet tilini o'rganuvchilarning mustaqil ishlarini tashkil etishning zamonaviy usullari: o'qituvchilar uchun qo'llanma. M., 2002. 173 b.
4. Koryakovtseva N.F. Chet tillarni o'qitish nazariyasi va samarali ta'lim texnologiyalari: darslik. M., 2010. 192 b.
5. Sirina T.A. Portfolio texnologiyasi “Chet tili” fani doirasida nolingvistik universitetlar talabalarini baholashning innovatsion vositasi sifatida. XXI asr intellekti: fan va ta’limni rivojlantirish muammolari va istiqbollari: To‘plam: ilmiy-amaliy konferensiyalari va kasbiy pedagogik kurslar materiallari. (kirish sanasi: 10/08/2017).

PEDAGOGIK OLIY TA’LIMDA "TASVIRIY FAOLIYATGA O‘RGATISH" MODULINI STEAM YONDASHUVI ASOSIDA O‘QITISHNING METODIK ASOSLARI

Boliyeva Lola Shukurovna
Lecturer, Department of Pedagogy Preschool Education,
Chirchik State Pedagogical University, Chirchik, 111700, Uzbekistan
e-mail: boliyevalola1974@gmail.com
ORCID ID: 0009-0008-0939-5877

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogik oliy ta’limda "tasviriy faoliyatga o‘rgatish" modulini steam yondashuvi asosida o‘qitishning metodik asoslari yoritilgan. Tadqiqot ishida tasviriy faoliyatga o‘rgatish orqali talabalarda ijodkorlikni rivojlantirish, tasviriy faoliyatga o‘rgatish modulini o‘qitishda STEAM-integratsiyalashgan ta’lim vositasi sifatida, talabalarni tasviriy faoliyatga o‘rgatishning metodik tizimi ishlab chiqilgan. STEAM yondashuvi asosida “Tasviriy faoliyatga o‘rgatish” modulining didaktik imkoniyatlari belgilanib, uning pedagogik modeli amaliyotga joriy etilgan. Ishlab chiqilgan metodik tizim fanlarni talqin qilish va adabiy asarlarni tahlil qilishga qaratilgan art-laboratoriya tarkibiga fanlarni integratsiyalash asosida takomillashtirilgan. Talabalarda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishning samarali metod va texnologiyalari integrativ fikrlash, texnologik kreativlik va didaktik moslashuvchanlikni rivojlantiruvchi yondashuvlarni amaliy qo‘llashga yo‘naltirish asosida modernizatsiya qilingan.

Kalit so‘zlar: Art-injiniring, art-laboratoriya, eksperimental rangshunoslik, konstruktiv plastika, dizayn-fikrlash, integrativ imkoniyatlar.

Bugungi kunda ta’lim sohasida ko‘plab innovatsiyalar va loyihalar amalga oshirilmoqda. Ularning ayrimlari ijobiy samara bermoqda, boshqalari esa kutilgan natijani bermayapti. Ayniqsa, tasviriy san’at ta’limi ham hozirgi kunda yechim talab qiladigan ko‘plab muammolarga duch kelmoqda. Shulardan biri — ta’lim jarayonida ijodkorlikni rivojlantirish masalasidir. O‘qituvchilarning tegishli o‘qitish strategiyalari, metodlari va faoliyat turlaridan foydalanishi o‘quvchilar ijodkorligini umumiy jihatdan ham, tasviriy san’at sohasida ham oshirishga xizmat qiladigan muhim omil sifatida qaraladi.

Zamonaviy ta’limda bilimlarni ijodiy usullar orqali o‘rganish ularni faqat tayyor ma’lumot sifatida qabul qilishga qaraganda yanada samaraliroq va iqtisodiy jihatdan foydaliroq bo‘lishi mumkin. Ijodkorlik original g‘oyalar yaratish, muammolarga boshqacha nuqtai nazardan qarash yoki ularni hal qilishning yangi usullarini topish sifatida talqin qilinadi. Ijodkorlik noma’lum tomonga muvaffaqiyatli qadam qo‘yish, odatiy yo‘ldan chetga chiqish, qolipdan chiqish, yangi tajribalarga ochiq bo‘lish, bir g‘oyadan boshqasini keltirib chiqarish, qayta birlashtirish yoki ular o‘rtasidagi yangi bog‘lanishlarni ko‘ra olish qobiliyati sifatida ham izohlanadi. Ijodkorlik haqida so‘z yuritilganda qiziqish (qiziquvchanlik), tasavvur, kashfiyot, innovatsiya va ixtiro kabi tushunchalar ham muhim o‘rin tutadi. Agar ijodkorlik mahsulot sifatida talqin qilinsa, u holda jarayon natijalari ixtiro, ilmiy nazariya, takomillashtirilgan mahsulot, adabiy asar, musiqiy kompozitsiya, yangi dizayn va shunga o‘xshash shakllarda namoyon bo‘ladi. Bu qarash shundan kelib chiqqanki, fantaziya faoliyati ustidan olib borilgan ko‘plab kuzatishlar ana shunday xulosaga kelishga asos bo‘lib xizmat qilgan.

Biroq faqat 1980-yillarga kelibgina tizimli va taqsimlangan ijodkorlik konsepsiyalari keng tarqala boshladi. Inson miyasi avvalgi tajribani saqlab qoluvchi va uni qayta tiklashni osonlashtiruvchi organ ekanligi ayon bo‘ladi. Biroq agar miya faoliyati faqatgina o‘tmish tajribasini saqlash bilangina cheklanganida edi, inson asosan odatlangan, barqaror muhit sharoitlariga moslasha oladigan mavjudot bo‘lib qolgan bo‘lardi.

L.Vigotskiyning fikricha, miyaning kombinatsiyalash qobiliyatiga asoslangan ushbu ijodiy faoliyatni psixologiya fanida tasavvur yoki fantaziya deb ataladi. Odatda kundalik hayotda tasavvur yoki fantaziya deganda haqiqatga to‘g‘ri kelmaydigan, real bo‘lmagan va amaliy jihatdan jiddiy ahamiyatga ega bo‘lmagan narsalar tushuniladi. Ammo ilmiy nuqtai nazardan qaralganda, tasavvur-har qanday ijodiy faoliyatning asosi bo‘lib, u madaniy hayotning barcha jabhalarida birdek namoyon bo‘ladi va badiiy, ilmiy hamda texnik ijodkorlikni paydo qiladi [1]. Ijodiy tasavvur faoliyati nihoyatda murakkab bo‘lib, turli-tuman omillarning butun bir majmuasiga bog‘liq. Shuning uchun ham shaxs rivojlanishining har bir

bosqichida ijodiy tasavvur o‘ziga xos tarzda ishlaydi va u aynan bola turgan rivojlanish pog‘onasiga xos xususiyatlarga ega bo‘ladi.

N.Vershininaning izlanishlarida tasviriy faoliyatni ham psixologik, ham pedagogik jihatdan asoslashda empirik ma’lumotlar ustuvor ekanligi asoslangan. Biroq ta’lim oluvchini tasviriy faoliyatga jalb etishga oid kuzatishlar, tayyor qoidalar, maslahatlar va tavsiyalar mavjud bo‘lishiga qaramay, ularni birlashtiruvchi yagona nuqtai nazar mavjud emas edi. Bu ma’lumotlar asosida mukammal nazariy tuzilmalarni yaratish imkoni bo‘lmagan. Shu sababli tasviriy faoliyatga o‘rgatish uchun metodologik asoslarni izlash zarurati tug‘ildi.

A.Bespalko tasviriy san’at vositalari orqali estetik tarbiyalash nazariyasi va amaliyotining evolyusiyasi, rasm chizish, loydan narsa yasash, applikatsiyaga o‘rgatish metodikasiga oid asosiy ilmiy ma’lumotlarni jamlagan. Bular esa maktabgacha pedagogika tarixi bo‘yicha darsliklar, o‘quv qo‘llanmalar va xrestomatiyalarda jamlangan [68].

R.Kazakova va N.Sakulina ishlarida rasm chizish, loydan yasash, applikatsiya va konstruksiyalashga o‘qitish mahsuldor (produktiv) faoliyatni shakllantirish nuqtai nazaridan ko‘rib chiqilgan. Badiiy rivojlanishda tasviriy faoliyat turlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni asoslab bergan [2]. Darhaqiqat Tadqiqot ishimizda tasviriy faoliyatga o‘rgatishda fanlararo integratsiya muammosini xal etish ko‘zda tutilgan. STEAM yondashuvi, ifodaviy vositalardan foydalanish, tasviriy faoliyatning talabalarda badiiy did va estetik idrokni shakllantirishdagi ahamiyatini oshiradi.

T.Komarova rasm chizish texnikasini o‘rgatish orqali ta’lim oluvchilarni ijod olamiga olib kirish, ularning erkin ijod qilishiga sharoit yaratish zarurligini ta’kidlagan [3].

A.Bikovskaya esa, san’atdagi texnika tushunchasiga badiiy asarni bajarish ko‘nikmalari, usullari, uslublari, shuningdek, ko‘z o‘lchami va qo‘l motorikasini rivojlantirishni kiritadi. Bu jihat talabalarning har tomonlama rivojlanishining muhim omilidir, chunki bu ko‘nikmalar nafaqat rasm chizish metodikasini o‘zlashtirishga, balki universal xarakterga ega bo‘lib, kasbga tayyorgarlik uchun asos yaratadi.

Amerikalik pedagog L.Tedd ham rasm chizish texnikasini o‘zlashtirish nafaqat tasvirni yetkazish, balki ko‘plab faoliyat turlari uchun zarur bo‘lgan umumiy qo‘l mahoratini shakllantirish uchun ham zarurligini ta’kidlagan. U qo‘lning rasm chizish harakatlarini rivojlantirish tizimida geometrik shakllarni chizishga emas, balki tabiat elementlarini chizishga tayanishni tavsiya qiladi, bu bir vaqtning o‘zida muvofiqlashtirish, harakatlarning silliqligini, ko‘z o‘lchamini, kuzatish qobiliyati va estetik hislarni rivojlantiradi [4]. Psixolog olimlarning tadqiqotlarida ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishni juda erta yoshdan, ya’ni bolalar miyasining eng yuqori plastiklikka ega bo‘lgan davridan boshlash zarurligi ko‘rsatilgan. Shuningdek, bolaga xos bo‘lgan qiziquvchanlik va atrof-muhitni bilishga bo‘lgan intilish tufayli maktabgacha yosh davri ijodiy qobiliyatlar va tasavvurni rivojlantirish uchun eng maqbul vaqt ekanligini ta’kidlaydilar.

Rasm chizish jarayonida bolalar nafaqat ko‘rgan narsalarini tasvirlaydilar, balki o‘z tasavvurlarini ham faol namoyon etadilar; bu yesa ularning abstrakt fikrlashi va fazoviy tasavvurining rivojlanishiga xizmat qiladi. Shu boisdan talabalarni oliy ta’lim jarayonida tasviriy faoliyatga o‘rgatish metodikasi bilan qurollantirish, bu borada STEAM texnologiyasidan foydalanish taqozo etiladi. Badiiy ijod jarayonida talabalarning aqliy qobiliyatlari shakllanadi, xotirasi mustahkamlanadi hamda qo‘l motorikasi rivojlanadi. Ular rasm chizishning qiziqarli va ijodiy tashkil etish malakasini egallaydi. Kelgusi pedagogik faoliyatida bolalarni ongli ravishda fikrlashga, tushunishga, solishtirishga va tasvirlangan obektlarni atrof-muhit bilan uyg‘unlashtirishga o‘rgatadi. Bu esa ularning tahlil qilish, tasavvur etish va fantaziya qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Ijodiy faoliyatning mohiyati tashqi harakat emas, balki ichki yaratish akti-ijodiy jarayondir. Agar talabalar o‘z tajribalariga tayangan holda ijodiy jarayonlarining ham ijobiy, ham muvaffaqiyatsiz natijalarini chuqur tahlil qilsalar, ularning ijodiy faoliyati yanada samarali bo‘ladi. Ijodiy jarayonni muntazam tahlil qilish talabalarga ijodiy faoliyatning eng yuqori bosqichi-ijodkorlik darajasiga yetish imkonini beradi.

“Tasviriy faoliyatga o‘rgatish” o‘quv modulini o‘qitishda ijodiy faoliyat uchun ko‘p imkoniyatlar yaratish quyidagi usullar orqali amalga oshirilishi mumkin (Qarang: 2.3-rasm).

2.3-rasm. Ijodiy faoliyat uchun usullar

Tahlilar asosida ijodkorlikka **mualliflik ta’rifini** keltiramiz: “**ijodkorlik**- bu qaysi soha yoki fanga taalluqli bo‘lishidan qat’i nazar, qimmatli va original g‘oyalarni yaratish hamda ularni amalda qo‘llash jarayonidir. Bu jarayon muayyan bir sohagina bilan cheklanmaydi.” Ijodkorlik badiiy ifoda, ixtirochilik, matematika, muhandislik, tabiiy, ijtimoiy va biologik fanlar kabi turli sohalarda namoyon bo‘ladi”.

Integratsiya pedagogikaga mustaqil ilmiy tushuncha va didaktikaning muhim kategoriyasi sifatida XX asr 80-yillarining boshida kirib keldi. Dastlab pedagoglar bu tushunchaga falsafiy jihatdan yondashib, uni dunyoni anglashda yaxlitlikni ta'minlovchi yagona dunyoqarash sifatida talqin qildilar. Fanlarning dastlabki integratsiyalashuv davri fanlar o‘rtasida «ko‘priklar» hosil bo‘lishi bilan tavsiflanadi. Bu jarayon didaktikada umumiy fanlar turkumi doirasida alohida fanlar o‘rtasidagi aloqalarni ishlab chiqishda o‘z aksini topadi. Keyinchalik, ta'lim mazmuni tizimi elementlari o‘rtasida integrativ aloqalarni o‘rnatish zarurligi haqidagi fikr u yoki bu davrning etakchi olimlari tomonidan doimiy ravishda ta'kidlab kelingan.

Integratsiya (lot. integratio — tiklash, to‘ldirish, integer — butun) so‘zidan olingan bo`lib, ta'lim jarayonida bu ma'no alohida fanlarning yaqinlashishi va o‘zaro aloqa jarayoni ma`nosida qo'llaniladi. Bu o'zaro ta'sir, o'zaro ifodalash va o'zaro amalga oshirish jarayonida, ya'ni voqelikni tabaqalashtirilgan ko'rishdan yaxlit ko'rinishga o'tish jarayonida sodir bo'ladi. Integratsiya qilinishi kerak bo‘lgan fanlar soni bo‘yicha bahslarga qaramay, STEM mashg‘ulotlari talabalarni murakkab loyihalarga jalb etadi. Bu loyihalar bir vaqtning o‘zida barcha yo‘nalishlar bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarni qo‘llashni talab qiladi, bu esa talabalarning kelajakdagi kundalik hayotida o‘z qobiliyatlaridan foydalanish tarziga juda yaqindir. Integratsiya asosan san'at turlari o‘rtasidagi tuzilma yoki mazmundagi o‘xshashliklarni tan olish darajasida qolib, AQShdagi Milliy asosiy san'at standartlarida ko‘zda tutilganidek, o‘quv maqsadlarini chuqur integratsiyalash darajasiga etmagan. Haqiqiy integratsiya davri XIX asr oxiridan hozirgacha davom etmoqda.

Leonardo da Vinchi san'at va fanni, estetika va muhandislikni birlashtirib, insoniyat bilimlari oqimini o‘zgartirib yubordi; kelgusi avlod ijodkor STEM mutaxassislari uchun aynan shunday polimatik (ko‘p qirrali) fanlar uyg‘unligi zarur [5]. Integratsiyalashgan STEAM ta'limining nazariy asoslari sezilarli darajada ilgarilagan bo‘lsa-da, ilmiy bilimlar ishlab chiqarish tabiatini tushunish uchun dolzarb bo‘lishiga qaramay, ayniqsa, epistemologik (bilish nazariyasi) nuqtai nazardan hali ham kamchiliklar mavjud.

Integratsiyalashgan STEAM ta'limi o‘zidan oldingi STEM yondashuviga qaraganda yaxlidroq va muvozanatliroq yondashuv ekanligi ta'kidlanadi. STEM ta'limidan kelib chiqqan. Biroq, XXI asr davomida muammolarni hal qilish faqat STEM fanlari bilan cheklanib qolmasligi ayon bo‘ldi. Shu bosqichda, STEAM ta'limi san'at va gumanitar fanlarni o‘ziga singdirish, fanlararo hamkorlikni

rag‘batlantirish va talabalarga muammolar hamda ularning yechimlari haqida yaxlidroq tushuncha berish orqali STEM yondashuvini kengaytirdi.

D.Dyui ijtimoiy tuzilmalar misolida ishlab chiqilgan metod va ma'nolar boshqa sohalarning bazaviy elementlariga qanday ta'sir qilishini ko‘rsatib bergan. Bu konsepsiya sof bilimga yo‘naltirilgan integratsiyalashgan ta'lim uchun juda muhimdir. Olimning iborasi bilan aytganda, talabalar funksional savodxonlikka erishishlari lozim. D.Dyui nazariyasidagi yana bir muhim tamoyil - mashhur “bajarish orqali o‘rganish” (learning by doing) hisoblanadi. U o‘rganishni tadqiqot bilan qiyoslaydi, bu esa o‘z navbatida talabani tanqidiy fikrlashga undaydigan tajribaga aylanadi. Bu STEAM ta'limi sari tashlangan ilk qadamlardir.

STEM qisqartmasi ilk bor 2001-yilda NSF (Milliy fan jamg‘armasi)ning Ta'lim va inson resurslari bo‘limi sobiq direktori J.A. Ramali tomonidan fan, texnologiya, muhandislik va matematika o‘quv dasturiga nisbatan ishlatilgan. NSF STEM sohalarini keng ta'riflaydi: u nafaqat matematika, tabiiy fanlar, muhandislik va kompyuter fanlarini, balki psixologiya, iqtisodiyot, sosiologiya va siyosashunoslik kabi ijtimoiy va xulq-atvor fanlarini ham o‘z ichiga oladi. O‘shandan beri STEM atamasi ta'lim islohoti va AQShning global raqobatbardoshligini tiklashning muhim omili sifatida milliy va mahalliy darajadagi ko‘plab dasturlar tomonidan qabul qilindi. San'at STEAMda nafaqat akademik natijalarni yaxshilash vositasi, balki muammolarni hal qilishning o‘ziga xos yo‘li sifatida ham ko‘riladi. Uning ichki va chuqur qiymati quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

1. Emotsional jalb qilinganlik. Talabaning darsga mehr qo‘yishi.
2. Yangicha nigoh. Ob'ekt va hodisalarga yangicha nuqtai nazar bilan qarash.
3. Hayrat va kashfiyot. G‘oya va materiallar bilan erkin eksperiment qilish [6]

Tajriba-sinov davrida ikkinchi bosqich talabalariga “Tasviriy faoliyatga o`rgatish metodikasi” o`quv modulini o`qitish jarayonida STEAM texnologiyasi asosida mashg`ulotlar tashkil etildi.

Talabalar predmetning shakli va tuzilishini tasvirlashga, ularning qismlarini o'zaro proportsiyalashni ko'rsatib berishga, harakat natijasida ulardagi o'zgartishlarga o'rgatiladi. Ular tasvirini obrazli, yorqin qiladigan ba’zi bir xarakterli detallarni tasvirlashga yo‘naltiriladi. Predmetning rangi, uning mazmuni va obraz xarakterini o'zaro birlashtirish zarur. Bo'yoq, rangli qalam va boshqa materiallar bilan chizishda texnik ko'nikmalarni rivojlantirish ko‘zda tutiladi.

Tajriba-sinov davrida ikkinchi bosqich talabalariga “Tasviriy faoliyatga o`rgatish metodikasi” o`quv modulini o`qitish jarayonida STEAM texnologiyasi asosida mashg`ulotlar tashkil etildi.

Mavzu: Maktabgacha 6-7 yoshdagi bolalarni rasm chizishga o‘rgatish mavzusi *Storytelling* texnologiyasi asosida joriy etildi.

Maqsad: Talabalarga “Ilk qadam” davlat o`quv dasturi asosida “Ko‘chmanchi qushlar” hafta mavzusi bo`yicha mashg`ulot ishlanmasi va ko`rgazmalarini tayyorlashni STEAM yondoshuvi asosida o`rgatish.

Kerakli jihozlar: Turli formatdagi rasm chizish uchun qog‘ozlar, karton, qaychi, guash, rangli bo‘yoqlar, akvarel, tarqatma materiallar.

Darsning borishi.

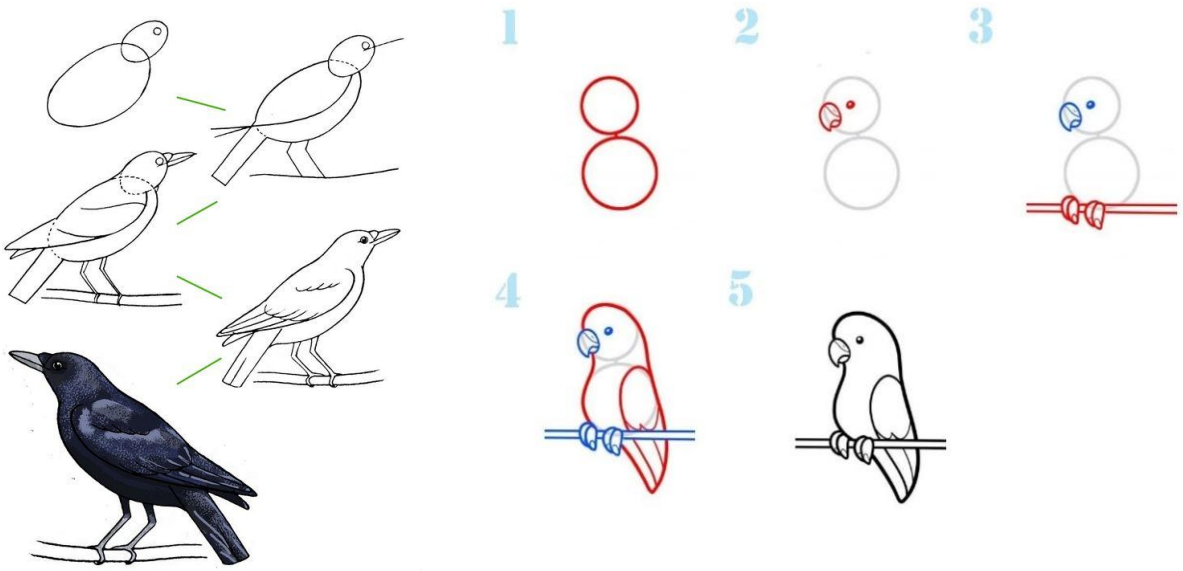
1-qadam. *Storytelling (Kirish va motivatsiyion qism).*O‘qituvchi talabalarga: Siz o`zingizni mahoratli tarbiyachi kabi his etgan holda tarbiyalanuvchi bolajonlaringizga rasm chizishni a`lo darajada o`rgatish uchun mashg`ulotingizni qanday tashkil etgan bo`lardingiz? Degan savol bilan murojaat qiladi.

2-qadam. Talabalar beshta kichik guruhlarga bo‘linadi. O`qituvchi talabalarga mashg`ulotning texnologik xaritasini tarqatadi (2-ilova). Topshiriqlarni bajarish ketma-ketligini tushuntiradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni rasm chizishga o‘rgatishning metodik bosqichlari hamda tasviriy faoliyatning o‘ziga xos pedagogik jihatlari haqida savol-javob o`tkazadi.

Har bir guruhga STEAM texnologiyasi asosida quyidagi topshiriqlarni bajarish taklif etiladi:

1-bosqich. *Science.. (**Vizuallashtirish sketching)*** O`qituvchi talabalarga qushlarning xomaki tasvirini shakli va tuzilishini tasvirlashni bosqichma-bosqich tarzda ularni qismlarga ajratib tasvirlashni ko‘rsatib beradi. Qarg`a tasvirini bo`yashda ranglardan foydalanishni va uning ilmiy asosini o`rgatadi. Ranglar spektri haqida fizika faniga oid tushunchalarni shakllantiradi. Och va to`q ranglarni qanday hosil

qilishni o`rgatadi. Asosiy ranglar asosida boshqa ranglarni keltirib chiqarishni qanday amalga oshirishni o`rganadi.

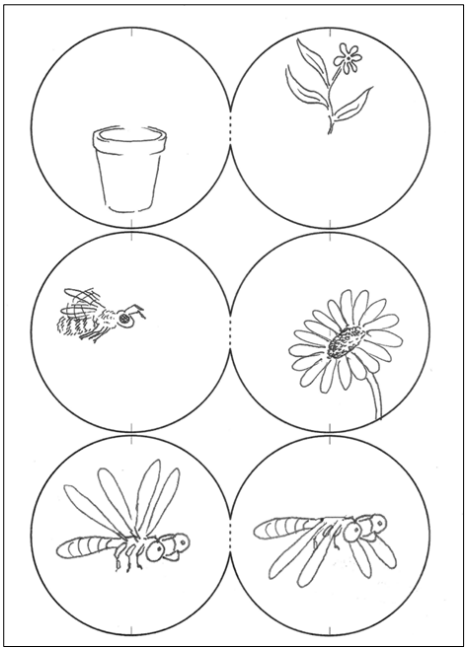

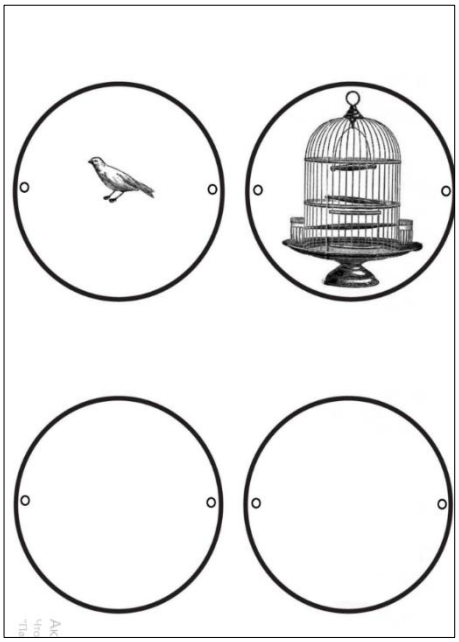
Tabiatda yorug`likni yutish va qaytarish xossasiga ko`ra ikki xil ranglar mavjud bo`lib, ular axromatik va xromatik ranglarga ajratiladi. Axromatik ranglarga oq, kulrang, qora ranglar kiradi. Xromatik ranglarga qizil, zangori, sariq, binafsha, zarg`aldoq va h.k. Asosan uchta rang mavjud, zangori, sariq, qizil.Shu ranglarni bir-biriga qo`shish orqali boshqa ranglar hosil qilinadi. Talabalar ushbu ma`lumotni amalda sinab ko`radilar ranglarni o`zaro aralashtirib boshqa ranglarni hosil qiladilar.

2-bosqich. *Technology*. (*Skeching)*Talabalar taumotrop uchun shablon tayyorlaydilar. Rasm chizishni osonlashtirish va bu jarayon bolalar uchun qiziqarli bo`lishi uchun turli material va jihozlardan foydalanib noan`anaviy usullarda (art-pedagogik) rasm chizish texnologiyalarini o`rganadilar va mashg`ulot jarayonida qo`llashni bilib oladi. Qog`ozdan qirqilgan dumaloq shakl ichiga mini rasmlar chizadilar.

Bolalarga rasm chizish jarayonida yanada ijodkorliklari va qiziqishlarini oshirish uchun animatsiyaning eng sodda namunasi bo`lgan -Taumatrop yasashni o`rgatadilar

3-bosqich. *Engineering.* Asosi kartondan yasalgan, ikki yoqlama tasvir chizilgan qog`oz shablon hamda aylantirish uchun arqonchadan iborat qurilma- Taumatropni namuna asosida yasaydilar. Yasalish bosqichlarini o`qituvchi tushuntiradi, talabalar bajaradilar. Taumatrop arqonchasi aylantirilganda bolalar uchun qiziqarli optik illyuziali tasvir hosil bo`ladi. Talabalar taumatrop shablonlarini yaratadilar.

4-bosqich. ***Art.*** *(Dizayn-fikrlash)* Talabalar taumotrop yasash uchun turli shablonlar ichiga tasvirlar chizish jarayonida akvarel bo‘yog‘i, guash, rangli qalam va boshqa materiallar bilan bo`yashni amalga oshiradi.

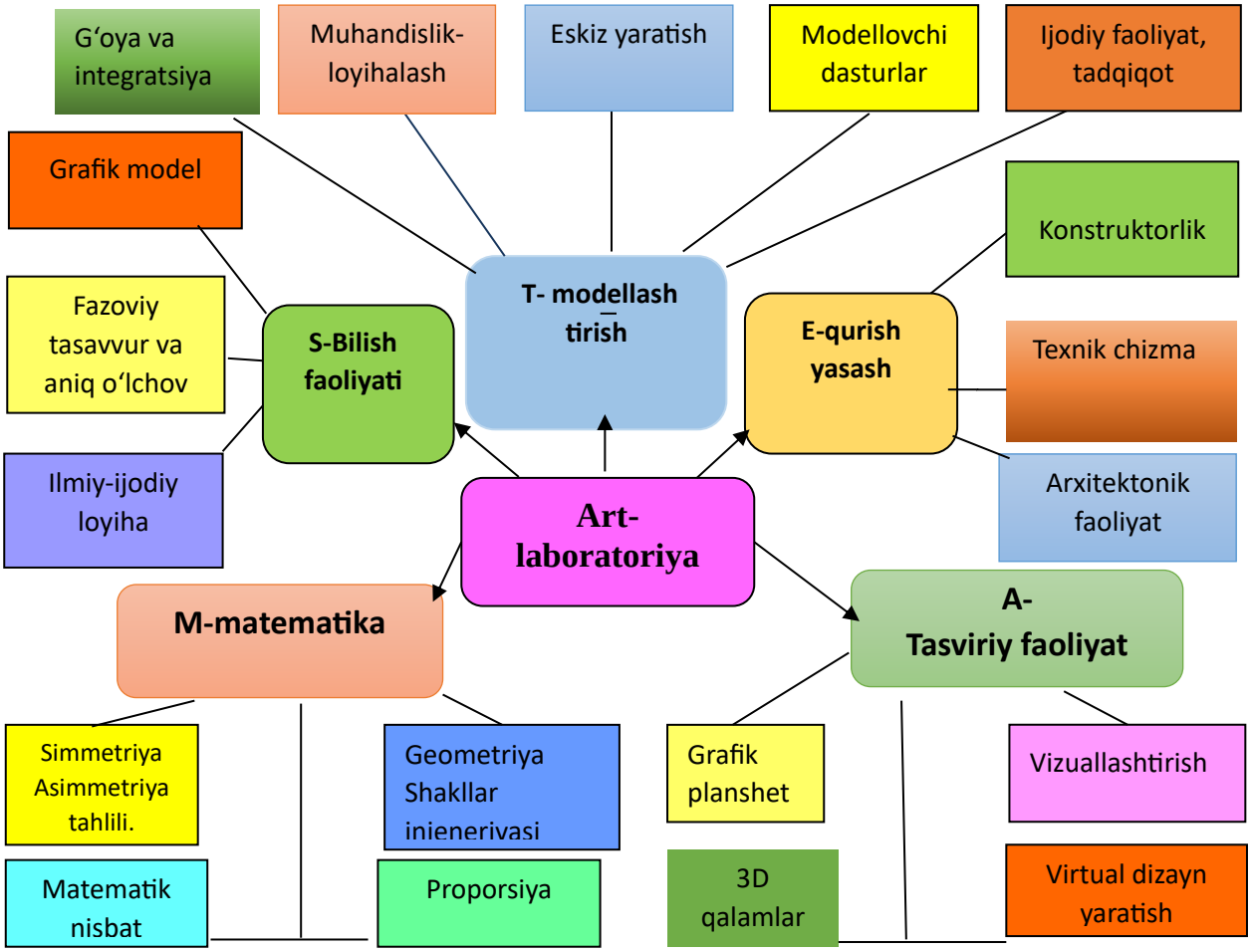
5-bosqich. *Mathematics.* Talabalar chizilgan qarg‘a rasmini simmetriyasi va fazoviy joylashuvini bilishi zarur. Tasvirda ishlatilgan geometrik shakllar haqida munozara yuritadilar.

(*Tizimli tahlil*).Har bir guruh o`z a`zolari bilan hamkorlikda yaratgan mashg`ulot ishlanmasini bosqichma-bosqich ishlab chiqadilar. Mashg`ulot jarayonida qaysi rasm chizish usullari bolalar uchun metodik jihatdan foydali, qiziqarli va kreativ bol`ganligini tahlil qiladi.

3-qadam. Kichik guruhlardan bir nafar talaba mashg’ulot so’ngida tayyorlagan rasmlar va tarqatmalarni taqdim etadi. O’qituvchi talabalarning ishlarini baholaydi.

4-qadam. Uyga vazifa. “Ilk qadam” dasturidagi mavzu bo‘yicha mashg‘ulot ishlanmasi tayyorlash.

Tajriba-sinov davrida STEAM yondashuvi asosida tasviriy faoliyatga o‘rgatishning metodik tizimi takomillashtirildi (Qarang: 2.9-rasm). Bunda mutaxassislik fanlarni interpretatsiya qilish, adabiy asarlarni tahlil qilishga yo‘naltirilgan Art-laboratoriya negizida ta'limiy faoliyat tashkil etildi.

2.9-rasm. STEAM yondashuvi asosida tasviriy faoliyatga o‘rgatishning metodik tizimi

Ushbu metodik tizim asosida talabalarda tanqidiy fikrlash va kreativlik bir vaqtda rivojlanadi. Ular shunchaki “chizuvchi” emas, balki “ijodkor-tadqiqotchi” rolini ijro etadi. Talabalar tomonidan yaratilgan rasmlar estetik, badiiy ham ilmiy qiymatga ega bo‘ladi. Zamonaviy ta’lim paradigmasida talabalarning ijodiy faoliyati nafaqat bilimlarni uzatish, balki ularning kreativ va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishni ham talab etadi. Talabaning ijodkorligi noma’lum tomonga muvaffaqiyatli qadam qo‘yish, odatiy yo‘ldan chetga chiqish, qolipdan chiqish, yangi tajribalarga ochiq bo‘lish, bir g‘oyadan boshqasini keltirib chiqarish, qayta birlashtirish yoki ular o‘rtasidagi yangi bog‘lanishlarni ko‘ra olish qobiliyati sifatida ham izohlanadi. STEAM yondashuvi aynan ijodiy g‘oyalar yaratish, muammolarga nostandart yechim topish va ularni hal qilishning yangi usullarini topish ko‘nikmalarini shakllantirishni ta’minlaydi.

Integratsiyalashgan mashg`ulotda turli faoliyatlardagi bilimlar birlashtiriladi. Talabalar o'rganayotgan masalani amaliy yo'naltirilgan holda yaxlit idrok etishga yordam beradi. Tasviriy faoliyat jarayonidagi integratsiya bir qator vazifalarni bajarishga asoslanadi va atrofdagi borliq haqida yaxlit nuqtai nazarlarni san’at orqali ifodalash ko‘zda tutiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Выготский Л.Н. Воображение и творчество в детском возрасте.- СПб.: М, 1997. – 96- с
2. Казакова Т.Г. Теория и методика развития детского изобразительного творчества. М. 2006-255 с
3. Комарова. Т.С. Детское художественное творчество. Методическое пособие. М.:2006 -118 с
4. Tadd Liberty. New Methods in Education: Art, Real Manual Training, Nature Study.Nyu-York.1899
5. Da Vinci, L. (1890). Trattato della pittura di Leonardo da Vinci, condotto sul cod. Vaticano Urbinate 1270. Roma: Unione cooperative editrice. Retrieved from https://archive.org/details/trattatodellapit00leon
6. Remali J.A. A practical handbook on effective development and implementation of steam teaching at school https://web.htk.tlu.ee/STEAM/handbook/chapter/steam-and-other-derivations/

SUYUQLIKLARDA YORUG‘LIKNING SOCHILISHINI NAZARIY VA AMALIY TADQIQ QILISH

Ortiqova Maftuna Jasurbek qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
https://doi.org/10.5281/zenodo.22827565

Annotatsiya. Ushbu ishda suyuqliklarda yorug‘likning sochilish jarayoni nazariy va amaliy jihatdan tadqiq qilinadi. Yorug‘likning suyuqlik molekulalari va muhitdagi mikroskopik zichlik fluktuatsiyalari bilan o‘zaro ta’siri, sochilish mexanizmlari hamda sochilgan nurlanishning asosiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, yorug‘likning elastik va kombinatsion sochilishi o‘rtasidagi farqlar ko‘rib chiqilib, sochilgan nurlanish chastotasining o‘zgarishiga olib keluvchi omillar yoritiladi. Nazariy natijalarni tajribaviy kuzatishlar bilan taqqoslash orqali suyuqliklarning optik xususiyatlarini baholash imkoniyatlari ko‘rsatiladi. Tadqiqot natijalari suyuqliklarning molekulyar tuzilishi va optik xossalarini o‘rganishda yorug‘lik sochilishi usulining ahamiyatini ochib beradi.

Аннотация. Аннотация. В работе исследуется рассеяние света в жидкостях с теоретической и практической точек зрения. Рассматривается взаимодействие светового излучения с молекулами жидкости и микроскопическими флуктуациями плотности среды, а также анализируются основные механизмы и характеристики рассеянного излучения. Особое внимание уделяется различиям между упругим и комбинационным рассеянием света и факторам, приводящим к изменению частоты рассеянного излучения. Теоретические положения сопоставляются с результатами экспериментальных наблюдений, что позволяет оценить возможности применения рассеяния света для исследования оптических свойств жидкостей. Полученные результаты показывают значимость метода рассеяния света для изучения молекулярной структуры и оптических характеристик жидких сред.

Abstract. This study investigates light scattering in liquids from both theoretical and experimental perspectives. The interaction of light with liquid molecules and microscopic fluctuations of the medium density is considered, and the main mechanisms and characteristics of scattered radiation are analyzed. Particular attention is given to the differences between elastic and Raman scattering and to the factors responsible for changes in the frequency of scattered light. Theoretical considerations are compared with experimental observations to evaluate the applicability of light scattering for investigating the optical properties of liquid media. The results demonstrate the significance of light-scattering methods for studying the molecular structure and optical characteristics of liquids.
Kalit so‘zlar: yorug‘likning sochilishi, suyuqliklar, kombinatsion sochilish, elastik sochilish, yorug‘likning molekulalar bilan o‘zaro ta’siri, zichlik fluktuatsiyasi, sochilgan yorug‘lik, optik xususiyatlar, Raman sochilishi, molekulyar tuzilish.

Ключевые слова: рассеяние света, жидкости, комбинационное рассеяние, упругое рассеяние, взаимодействие света с молекулами, флуктуации плотности, рассеянное излучение, оптические свойства, комбинационное рассеяние Рамана, молекулярная структура.

Keywords: light scattering, liquids, Raman scattering, elastic scattering, light–molecule interaction, density fluctuations, scattered radiation, optical properties, Raman effect, molecular structure.

Yorug‘likning kombinatsion sochilishi muhit molekulalarining xususiyatlarini o‘rganishda muhim usul hisoblanadi. Odatda sochilgan yorug‘lik chastotasi tushayotgan yorug‘lik chastotasiga teng bo‘ladi. Ammo muhitdagi zarrachalar tebranma harakat qilsa, ular sochilgan yorug‘lik amplitudasini davriy ravishda o‘zgartiradi. Natijada yorug‘lik modulyatsiyalanadi va uning chastotasi o‘zgaradi. Shu hodisa kombinatsion sochilish deb ataladi. Haqiqatdan, $x = a\ cos\ 2\pi\nu_0 t$ tebranishda amplituda a ning o‘zi $a = a_0\ cos\ 2\pi\nu' t$ qonun asosida davriy ravishda o‘zgarib turadi deylik, bu holda:

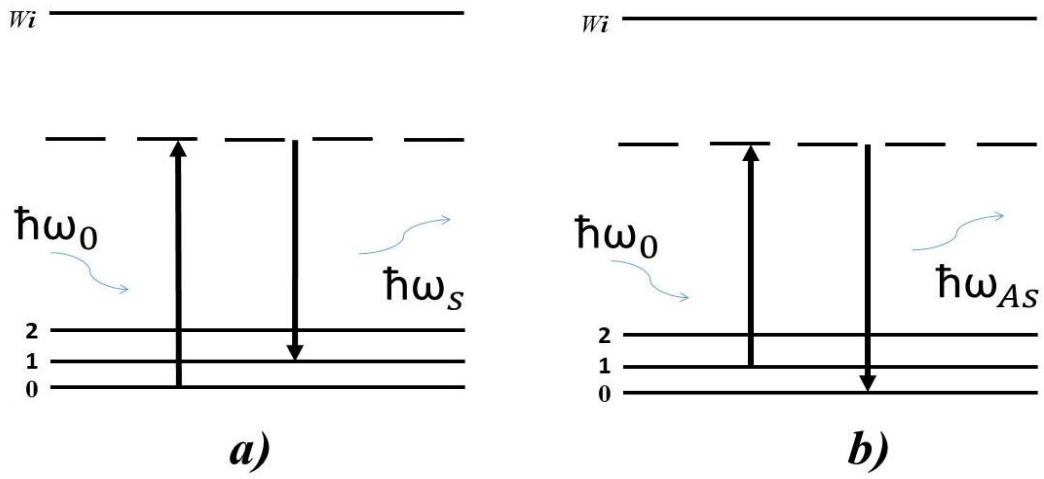
$$x = a_0\ cos\ 2\pi\nu' t \cdot cos\ 2\pi\nu_0 t = \frac{a_0}{2} cos2\pi(\nu_0 + \nu') + \frac{a_0}{2} cos2\pi(\nu_0 - \nu') \quad (1.1.1)$$

Bu tenglik modullangan tebranishning $\nu = \nu_0 \pm \nu'$ chastotali ikkita garmonik tebranishga ajralishini ko‘rsatadi. Shu sababli sochib yuborilgan nurlarning amplitudasini davriy ravishda o‘zgartiruvchi

markazlardan sochilgan v_0 chastotali yorug‘lik ham o‘z chastotasini o‘zgartirishi kerak. Natijada dastlabki chastotasi v_0 bo‘lgan nurlar o‘rniga ikki xil $v = v_0 \pm v'$ chastotali nurlar hosil bo‘ladi[1].Ayni zamonda hind fiziklari Raman va Krishnan ham yorug‘likning suyuqliklardan sochilishida xuddi shunday hodisani kuzatganlar. Yorug‘likning kombinatsion sochilishi Raman hodisasi deb ham ataladi.

Nazariy xulosalar bilan tajribadan olingan ma’lumotlarni qiyos qilinganda, yo‘ldosh chiziqlarning asosiy chiziqdan qancha uzoqlikda joylashuvini ko‘rsatuvchi v', v'', v''',... chastotalar ionlarning kristallardagi xususiy tebranish chastotalari bilan bir xil bo‘lishi kerakligi ayon bo‘ladi. Xuddi shunday tebranishlar infraqizil nurlarning yutilishida ham sodir bo‘lishi mumkin. Kombinatsion sochilishdagi yo‘ldosh chiziqlarning joylashishini o‘lchashlar natijasida aniqlangan v', v'', v''',...

Kombinatsion sochilishning klassik nazariya asosida yuqoridagicha tushuntirilishi yetarli darajada to‘liq emas. Klassik nazariya ko‘pgina faktlarni, masalan, nima uchun „Antistoks" va „Stoks" yo‘ldosh chiziqlarning intensivligi har xil bo‘lishini aytib bera olmaydi. Haqiqatda kombinatsion sochilish ham, yorug‘likning modda bilan o‘zaro ta’siriga bog‘liq bo‘lgan boshqa hodisalar singari, kvantlanish xarakteriga egadir [6]. Tebranish chastotalarning chiqarilishi va yutilishi molekulaning bir energetik holatdan ikkinchi energetik holatga o‘tishi bilan bog‘liqdir. Molekula W_0, W_1, ... W_i, ... energiyali tebranish energetik holatlaridan birida bo‘la oladi, deb faraz qilaylik. U, eng kam W_0 energiyali holatda normal holda bo‘lsin. Molekula $\varepsilon_0 = h\nu_0$ energiyali foton bilan o‘zaro ta’sir natijasida W_i energiyali yuqoriroq energetik sathga o‘tishi mumkin (1.-*a* rasm); molekulani bu sathga o‘tkazish uchun $\Delta W = W_i - W_0$ energiya talab qilinadi.

1.-rasm. “Stoks” (*a*) va “Antistoks” (*b*) chiziqlarning hosil bo‘lishi

Shu sababli fotonning energiyasi ΔW miqdorida kamayib, yangi (sochilgan) foton hosil bo‘ladi. Bu yangi fotonning energiyasi

$$\varepsilon = h\nu = h\nu_0 - \Delta W \qquad (1.1.2)$$

bo‘ladi.

Bu tenglikdan sochilgan fotonlarning chastotasi

$$\nu = \nu_0 - \frac{\Delta W}{h} \qquad (1.1.3)$$

ekani kelib chiqadi, ammo $\frac{\Delta W}{h}$ ifoda molekulaning W_0 va W_i energetik holatlarning biridan ikkinchisiga o‘tishiga mos chastotadir.

$\frac{\Delta W}{h}$ ning bu qiymatidan foydalansak,

$$\nu = \nu_0 - \nu' ; \qquad (1)$$

bu esa kombinatsion sochilish spektrida stoks chiziqning paydo bo‘lishiga mos keladi. Kombinatsion sochilish spektrida „antistoks" yo‘ldosh chiziqning paydo bo‘lishi molekulalarning bir qismi boshda W_i energiyali uyg‘otilgan holatda bo‘lishidan keladi deyish mumkin (1.1.2.-*b* rasm). Bu holda molekula unga tushayotgan foton ta’sirida W_i energiyali holatdan kamroq W_0 energiyali holatga o‘tadi. Natijada dastlabki fotonning $\varepsilon_0 = h\nu_0$ energiyasiga ΔW energiya qo‘shilib,

$$\varepsilon = h\nu = h\nu_0 + \Delta W \qquad (2)$$

energiyali sochilgan foton hosil bo‘ladi. Bundan „antistoks" chiziqning chastotasi uchun quyidagi tenglikka ega bo‘lamiz:

$$\nu = \nu_0 + \nu' \qquad (3)$$

Xulosa qilib aytganda W_i energiyali uyg‘otilgan holatdagi molekulalar soni W_0 energiyali normal holatdagi molekulalar sonidan hamma vaqt kam bo‘ladi. Shu sababli antistoks chiziqlarning intensivligi stoks chiziqlarning intensivligiga qaraganda kuchsizroq bo‘ladi. T temperatura oshgan sari W_i energiyali uyg‘otilgan holatdagi molekulalar soni N_i Bolsmanning quyidagi qonuniga muvofiq oshadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. С.Е.Фриш А.В.Тиморева “*Оптика Атомная Физика*” Государственное издательство физико-математической литературы Москва 1961 г. в.3 Р 493-498
2. Г.С.Ландсберг “*Оптика*” М. Физматлит 2003 г. Р 524-530
3. Raman C.V. Krishnan K.S. *Molecular spectra in extreme inferred. Rotation of molecules induced by light* II Nature. 1928. V. 122. P.278, P. 882.
4. Dake Wang, Kathryn Mittauer, and Nicholas *ReynoldsRaman scattering of carbon disulfide: The temperature effect* Am. J. Phys., Vol. 77, No. 12, December 2009 doi: 10.1119/1.3226562
5. Shelton D.P. *Long-range orientation correlation in dipolar liquids probed by hyper-Rayleigh scattering* Hi. Chem. Phys. 2015. V. 143. P. 134503-1-6
6. Bjarnason J.6., Hudson B.S., Andersen H.C. *Quantum theory of line shapes in coherent Raman spectroscopy of gases and liquids* //J. Chem. Phys. 1979. V.70. N. 9. P. 4130-4148.
7. Eshchanov B. *The role of molecular structure in temperature effects of light scattering in liquids* II Journal of Scientific and Engineering Research. 2017. Vol.4. N.12. P.445-449
8. Eshchanov B., Otajonov Sh., Isamatov A. *Study of molecular dynamics of condensed states of a substance by spectroscopy* //Ukraine Journal of Physics. 2014. V.59. N.3. P.254-256.

INDIVIDUAL TA’LIM TRAYEKTORIYALARI ASOSIDA TALABALARNING KASBIY TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Nurova Malika Abduzairovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.22827569

Annotatsiya. Maqolada pedagogika oliy ta’lim muassasalari talabalarining kasbiy tayyorgarligini individual ta’lim trayektoriyalari asosida rivojlantirish metodikasi yoritiladi. Talabaning boshlang‘ich tayyorgarligini aniqlash, kasbiy maqsadlarini belgilash, mos o‘quv faoliyatini tanlash va natijalarni muntazam baholash o‘zaro bog‘liq jarayon sifatida talqin etiladi. Shuningdek, pedagogik amaliyot, ustoz bilan hamkorlik, raqamli portfolio va refleksiyaning bo‘lajak o‘qituvchi kompetensiyalarini rivojlantirishdagi o‘rni ko‘rsatib beriladi.
Kalit so‘zlar: individual ta’lim trayektoriyasi, kasbiy tayyorgarlik, pedagogik kompetensiya, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, pedagogik amaliyot, refleksiya, raqamli portfolio.

Kirish. Pedagogika oliy ta’lim muassasasida tahsil olayotgan talabalar bir xil o‘quv dasturini o‘zlashtirsalar ham, ularning avvalgi bilimlari, qiziqishlari, amaliy tajribasi va kasbiy maqsadlari turlicha bo‘ladi. Shu sababli barcha talabadan ayni vaqtda bir xil natijani kutish ularning imkoniyatlarini to‘liq ochishga yetarli emas. Individual ta’lim trayektoriyasi talabaga umumiy kasbiy talablar doirasida o‘z rivojlanish yo‘lini ustoz bilan birga rejalashtirish imkonini beradi. Bunda fanlarni o‘zlashtirish pedagogik amaliyot, mustaqil izlanish va o‘z faoliyatini tahlil qilish bilan uzviy bog‘lanadi. O‘zbekistondagi pedagogika oliy ta’lim muassasalari uchun bunday yondashuv ayniqsa dolzarb: bo‘lajak o‘qituvchi turli tayyorgarlik darajasiga ega o‘quvchilar bilan ishlashni, darsni moslashtirishni va natijaga qarab qaror qabul qilishni o‘rganishi zarur. Individual trayektoriya shu ko‘nikmalarni talabaning o‘z ta’lim tajribasida shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu maqolaning maqsadi talabalarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish uchun qo‘llash mumkin bo‘lgan izchil metodik tartibni tavsiflashdir. Uning asosida talabaning tanlovi, o‘qituvchining yo‘naltiruvchi yordami va kasbiy natijalarga qo‘yilgan aniq talablar yotadi.

Asosiy qism. Individual ta’lim trayektoriyasi talabaning xohishiga ko‘ra topshiriqlarni erkin tanlash bilangina cheklanmaydi. U belgilangan kasbiy kompetensiyalarga erishish uchun maqsad, o‘quv faoliyati, muddat, yordam manbalari va baholash mezonlari oldindan kelishib olinadigan rivojlanish yo‘lidir. Pedagogika yo‘nalishida bunday kompetensiyalar qatoriga darsni loyihalash, o‘quvchi ehtiyojini aniqlash, o‘qitish usulini tanlash, sinfni boshqarish, baholash va ota-onalar bilan muloqot qilish kiradi. Talaba ushbu umumiy natijalarga erishishi shart, biroq unga olib boradigan mashqlar va loyihalar uning ehtiyojiga qarab farqlanishi mumkin.

Metodika dastlabki tashxisdan boshlanadi. Semestr boshida talaba o‘z bilim va ko‘nikmalarini baholaydi, pedagog esa qisqa suhbat, amaliy vazifa hamda avvalgi ishlar tahlili orqali bu bahoning asoslanganligini tekshiradi. Masalan, talaba dars rejasini tuza olsa-yu, o‘quvchilarning turli ehtiyojlariga mos topshiriqlar ishlab chiqishda qiynalsa, uning trayektoriyasida aynan shu ko‘nikmaga ko‘proq e’tibor beriladi. Tashxis talabalarga yorliq qo‘yish uchun emas, keyingi o‘sishni kuzatish mumkin bo‘lgan boshlang‘ich holatni belgilash uchun xizmat qiladi. Natija talaba bilan ochiq muhokama qilinishi, uning qiziqishi va kasbiy niyati ham inobatga olinishi lozim.

Keyingi bosqichda talaba va pedagog aniq, kuzatiladigan maqsadlarni kelishib oladi. “Dars o‘tishni yaxshilash” kabi umumiy niyat o‘rniga, masalan, “olti hafta ichida boshlang‘ich sinf uchun turli murakkablikdagi uch xil topshiriq tayyorlash, ularni amaliyotda sinab ko‘rish va natijasini tahlil qilish” maqsadi belgilanadi. Rejada qaysi fan mashg‘ulotlari, mustaqil ishlar, kuzatuvlar va amaliy vazifalar shu maqsadga xizmat qilishi yoziladi. Talabaga tanlov imkoniyati beriladi: u bir mavzuni mikrodars, o‘quv materiali yaratish yoki maktabdagi vaziyatni tahlil qilish orqali o‘zlashtirishi mumkin. Barcha variantlar bir xil kasbiy natijaga yo‘naltiriladi.

Trayektoriyani amalga oshirishda nazariya bilan amaliyot o‘rtasidagi bog‘liqlik hal qiluvchi ahamiyatga ega. Talaba oliy ta’lim muassasasida o‘rgangan usulini maktabdagi kuzatuv yoki pedagogik amaliyot davomida qo‘llab ko‘radi. Shundan so‘ng ustoz o‘qituvchi bilan birga darsning qaysi jihati ishlagani, qaysi topshiriq o‘quvchilarga qiyin bo‘lgani va nima sababdan shunday natija yuz berganini muhokama qiladi. Masalan, savol-javobda faqat faol o‘quvchilar qatnashgan bo‘lsa, keyingi dars uchun har bir o‘quvchini jalb qiladigan kichik guruh topshirig‘i rejalashtiriladi. Shu tarzda trayektoriya qog‘ozdagi rejadan amaliy qarorlar ketma-ketligiga aylanadi.

Raqamli portfolio talabaning rivojlanishini ko‘rishga yordam beradi. Unda dars ishlanmalari, tayyorlangan materiallar, amaliyot rahbarining fikri, talabaning qisqa tahlili va qayta ishlangan ish namunalari jamlanadi. Portfolio faqat bajarilgan topshiriqlar yig‘indisi bo‘lib qolmasligi kerak: unda dastlabki va keyingi ishlarni taqqoslash orqali o‘sish ko‘rinishi zarur. O‘qituvchi har bir ish yuzasidan qisqa va aniq fikr bildiradi, talaba esa bu fikr asosida keyingi qadamini belgilaydi. Raqamli vositalardan foydalanish imkoniyati cheklangan joylarda xuddi shu vazifani tartibli qog‘oz portfolio ham bajarishi mumkin.

Baholash jarayonida tayyor mahsulot bilan birga talabaning uni qanday yaratgani ham hisobga olinadi. Dars rejasi uchun maqsadning aniqligi, usullarning o‘quvchi ehtiyojiga mosligi, baholash vositasining o‘rinliligi va amaliyotdan keyingi xulosa mezon bo‘lishi mumkin. Mezondan talaba ishni boshlashidan oldin xabardor bo‘lsa, u o‘z faoliyatini mustaqil nazorat qila oladi. Semestr davomida kamida bir necha marta talaba va ustoz trayektoriyani ko‘rib chiqib, bajarilgan ishlarni dalillar asosida muhokama qiladi. Maqsad muddatidan oldin bajarilsa, vazifa murakkablashtiriladi; qiyinchilik davom etsa, qo‘shimcha mashq yoki ustoz yordami belgilanadi. Bunday tuzatishlar trayektoriyaning tabiiy qismidir.

Metodikani joriy etishda pedagogning maslahatchi sifatidagi roli muhim. U talaba o‘rniga barcha qarorlarni qabul qilmaydi, balki asosli tanlov qilishiga ko‘maklashadi. Guruhdagi har bir talaba uchun mutlaqo boshqa o‘quv dasturi tuzish shart emas. Umumiy mashg‘ulotlar saqlangan holda vazifaning murakkabligi, bajarish usuli, amaliyot mavzusi yoki qo‘shimcha resurslar moslashtiriladi. Bu pedagogning ishini tashkil etishga ham yordam beradi: umumiy baholash mezonlari barcha talabaga tatbiq etiladi, shaxsiy rivojlanish maqsadlari esa individual maslahatlarda aniqlashtiriladi. Natijada talaba kasbiy tayyorgarligi uchun mas’uliyatni asta-sekin o‘z zimmasiga olishni o‘rganadi.

Xulosa. Individual ta’lim trayektoriyalariga asoslangan metodika bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligini uning shaxsiy ehtiyojlari va pedagogik faoliyatga qo‘yiladigan umumiy talablar bilan bog‘lash imkonini beradi. Metodikaning izchilligi dastlabki tashxis, aniq maqsad, moslashtirilgan o‘quv faoliyati, maktab amaliyoti, muntazam fikr almashish va natijalarni qayta ko‘rib chiqish orqali ta’minlanadi. Ayniqsa, talabaning o‘z darsini tahlil qilishi va olingan xulosani keyingi mashg‘ulotda qo‘llashi kasbiy o‘sish uchun muhimdir. Bunday ishni samarali tashkil etish uchun pedagogika oliy ta’lim muassasasi ustozlar maslahatiga vaqt ajratishi, amaliyot maktablari bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yishi va baholash mezonlarini talabalarga tushunarli shaklda taqdim etishi lozim. Trayektoriya bir marta tuzilib, o‘zgarmay qoladigan hujjat emas; u talabaning erishgan natijasi va yuzaga kelgan ehtiyojiga qarab yangilanadi. Shu shartlar bajarilganda individual yondashuv talabaning mustaqilligini kuchaytiradi hamda uni turli o‘quvchilar bilan ishlashga puxtaroq tayyorlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mustafoyeva M. O. Talabalarni induvidual ta’lim trayektoriyasi orqali o‘qitishning samaradorligi. Zamonaviy innovatsion tadqiqotlar: dolzarb muammolar va rivojlanish tendensiyalari, 2022, 88–90-betlar.

2. Sheraliyeva M. B. Raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining kasbiy shakllanish individual trayektoriyasini loyihalash metodikasi. Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali, 2026.

3. Boymurodova Sh. M. Zamonaviy o‘qituvchining individual ta’lim trayektoriyasi tuzilmasi. Eurasian Journal of Academic Research, 2021, 1(9), 395–407-betlar.

4. Sadikova I. I. Oliy ta’limda individual ta’lim trayektoriyasini shakllantirish. Prospects and Main Trends in Modern Science, 2026, 3(29).

BOSHLANG‘ICH TA’LIM JARAYONIDA O‘QITUVCHINING PEDAGOGIK MAHORATI

Umarova Gulhayo Mirodiljon qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
“Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrasi o‘qituvchisi
Tel: +998 97 544 56 54

Annatatsiya: Shaxsni tarbiyalash, o‘qitish va shakllantirish Pedagogning asosiy funksiyasi hisoblanadi.Shaxsni tarbiyalash Pedagogikadagi asosiy tushuncha sanalib,oila va jamiyatning barkamol shaxsni shakllantirishga yo‘naltirilgan birgalikdagi faoliyatini anglatadi.Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’lim jarayonida pedagogning ish tartibi,pedagogik mahorati va o‘quvchi bilan ishlash tartibi haqida yoritib berishga harakat qilindi.

Kalit so‘zlar: pedagogik, ta’lim,o‘qituvchi,tarbiya,sinf

Kirish

Pedagogik mahorat- o‘qituvchilarning shaxsiy (bolajonligi, xayrixohligi, insonparvarligi, mehribonligi va hokazo) va kasbiy bilimdonligi, zukkoligi, fidoiyligi, ijodkorligi, qobiliyati va hokazo) fazilatlarini belgilovchi xususiy bo‘lib,o‘qituvchilarning ta’lim – tarbiyaviy faoliyatida yuqori darajaga erishishni, kasbiy mahoratini doimiy takomillashtirilib borish imkoniyatini ta’minlovchi faoliyatdir. U o‘z fanini mukammal bilgan,pedagogik-psixologik va metodik tayyorgarlikka ega bo‘lgan,o‘quvchilarni o‘qitish,tarbiyalash va rivojlantirishning optimal yo‘llarini izlab topish uchun,amaliy faoliyat olib boradigan har bir o‘qituvchining kasbiy faoliyatida namoyon bo‘ladi.

Asosiy qism

So‘ngi yillarda sinf rahbarining faoliyati turli shakl va metodlar bilan boyitildi.Tarbiyaviy ishlarni tashkil etish va o‘tkazishda o‘quv yurti jamoat tashkilotlarining ro‘li tobora oshirildi.Ushbu ishni tayyorlashdan maqsad o‘quv yurtining sinf rahbariga hozirgi vaqtda mamlakatda uzluksiz ta’limning yagona tizimini yaratish borasidagi ish uslublarini har tomonlama keng joriy qilish va metodik yordam ko‘rsatishdan iboratdir.

Barcha kasblar orasida o‘qituvchilik kasbi o‘zgacha va muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etadi.Zero, o‘qituvchi yosh avlod qalbi kamolotining me’mori, yoshlarga ta’lim-tarbiya beruvchi insondir.Bugungi kunda u yoshlarni g‘oyaviy – siyosiy jihatdan chiniqtirib tabiat, jamiyat, ijtimoiy hayot, tafakkuri taraqqiyoti qonuniyatlarini o‘rgatadi, yoshlarni mehnat faoliyatiga tayyorlab, kasb - hunar sirlarini puxta egallashlarida ko‘maklashadi va jamiyat uchun muhim bo‘lgan ijtimoiy – iqtisodiy vaziyatlarni hal etadi. Ana shu mas’uliyat o‘qituvchidan o‘z kasbining mohir ustasi bo‘lishni, o‘quvchilarga tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatib, ularning qiziqishi, qobiliyati, iste’dodi, e’tiqodi va amaliy ko‘nikmalarini har tomonlama rivojlantirish yo‘llarini izlab topadigan kasb egasi bo‘lishni talab etadi. Buning uchun doimo o‘qituvchilarning kasbiy mahoratini, ko‘nikma va malakalarini oshirib borish, ularga har tomonlama g‘amxo‘rlik qilish, zarur shart – sharoitlar yaratish, kerakli moddiy va ilmiy – metodik hamda texnik yordam ko‘rsatish, o‘qituvchilarning ijodiy tashabbuskorligini muntazam oshirib borishga ko‘maklashish lozim.

Pedagogik mahorat o‘qituvchilar va tarbiyachilarga pedagogik ijodkorlik, pedagogik texnika, ta’lim – tarbiya jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchilarning o‘zaro hamkorligi, muloqot olib borish taktikasi, nutq madaniyati, tafakkuri, tarbiyachining ma’naviy – ma’rifiy va tarbiyaviy ishlarini tashkil etish va amalga oshirish, bu jarayonda xulq – atvorni va hissiyotni jilovlay olish xususiyatlarini o‘rgatadi va o‘z kasbini rivojlantirib boruvchi pedagogik faoliyatlar tizimi to‘g‘risida ma’lumotlar beradi.Pedagogik mahorat o‘qituvchilarning pedagogik faoliyati zamirida takomillashib boradi. Pedagogik faoliyat yosh avlodni hayotga, mehnatga tayyorlash uchun ipjamiyat oldida, davlat oldida javob beradigan, ta’lim – tarbiya berishda maxsus tayyorlangan o‘qituvchilar mehnati faoliyatidir.Bo‘lajak o‘qituvchilar o‘z pedagogik faoliyati jarayonida faoliyatning quyidagi tarkibiy qismlarini bilishi lozim:

- pedagogik faoliyatning maqsadi
- pedagogik faoliyatning obyekti va subyekti

- pedagogik faoliyatning vositasi.

Pedagogik jarayonning mohiyatini anglamagan, bolaga nisbatan chuqur hurmatda bo‘lmagan o‘qituvchi ta’lim – tarbiya samaradorligini va inson kamolotini ta’minlovchi fikrga ega bo‘lmaydi. Pedagogik jarayonning vazifasi bilim berish, tarbiyalash, rivojlantirish bo‘lib, o‘qituvchilarning faoliyat mezonini belgilab beradi.O‘qituvchilarning faoliyati pedagogik jarayonning harakat vositasidir.Pedagogik jarayonning obyektlari bo‘lmish tarbiyalanuvchi insonga, o‘quvchi va o‘quvchilar guruhiga hamda alohida o‘quvchiga, pedagogik jarayonning subyektlar – ota – onalar, o‘qituvchilar,tarbiyachilar, sinf jamoasi, pedagogik jamoa mas’uldirlar va ular jamiyat talablari asosida ta’lim va tarbiya berish faoliyatini bajaradilar. O‘qituvchining pedagogik faoliyatida ijobiy natijalarga erishishi, mehnat malakasini, ya’ni egallagan bilimlarini o‘zining hayotiy va amaliy faoliyatida nechog‘lik qo‘llay bilishi bilan belgilanadi.

O‘qituvchilarning pedagogik faoliyati samarali bo‘lishi uchun zarur bo‘lgan qobiliyatlar tizimi: bilim, bolani tushuna olish, kuzatuvchanlik, nutq malakasi, tashkilotchilik, kelajakni ko‘ra bilish, diqqatni taqsimlab olish, vaziyatni to‘g‘ri baholash, yuzaga kelish ehtimoli bo‘lgan har xil ziddiyatlarni o‘z vaqtida bartaraf etish, o‘quvchilarni bilim olishga qiziqtirish kabilar tashkil etadi.

Pedagogik mahorat egasi bo‘lish uchun o‘qituvchi o‘z o‘quv predmetini davr talablari asosida bilishi pedagogik va psixologik bilimlarga ega bo‘lishi, hamda insoniylik, izlanuvchanlik va fidoiylikni o‘zida tarkib toptirishi lozim. I. P. Rechenko pedagogik mahoratni pedagogik san’atning bir qismi sifatida ta’riflab, shunday yozadi: “ pedagogik mahorat deganda o‘qituvchining pedagogik – psixologik bilimlarni, kasbiy malaka va ko‘nikmalarni mukammal egallashi, o‘z kasbiga qiziqishi rivojlangan pedagogik fikrlashi va intiutsiyasi, hayotga axloqiy – estetik munosabatda bo‘lishi, o‘z fikr mulohazasiga ishonchi va qat’iy irodasi tushuniladi,,.

O‘qituvchilik kasbi murakkab va mas’uliyatli jarayondan iborat.Ushbu kasbning sharafliligi va murakkabligi shu bilan belgilanadiki, o‘qituvchi doimo ongning yagona sohib bo‘lmish insonning ta’lim – tarbiyasi bilan shug‘ullanib,i bilan muloqot olib boradi. Ongli va tirik jonzot esa aqliy, ruhiy hamda jismoniy jihatdan doimo rivojlanishda bo‘ladi. Shu sababli, bo‘lajak o‘qituvchilar tarbiyalanuvchi bilan doimiy muloqotda bo‘lishi, unga ta’sir ko‘rsatish uchun muntazam ravishda psixologiya va tarbiya nazariyasini mukammal o‘rganib, o‘z kasbiy faoliyatini muttasil rivojlantirib borishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A.Xoliqov “ Pedagogik mahorat ’’ Toshkent 2011
2. M.Mahkamov “Bo‘lajak tarbiyachilarning pedagogik muloqot madaniyatini shakllantirish’’
3. Usmonova Q.S. Boshlangish ta`limda Filandiya ta`lim tizimini imkonoyatlari . Международный научный журнал № 4 (100), часть 2 «Научный импульс» Ноябрь, 2022./4. 899-903-b
4. Usmonova Q.S Development of Steam International Assessment Program in Primary Education. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF LITERATURE, PHILOSOPHY AND CULTURE. 30th Apr 2023. 242-244 s
5. Usmonova Q.S. Use of Foreign Experiences and World Pedagogy in

MUNDARIJA

Qorayev Samariddin Barakayevich INKLYUZIV TA'LIMDA INDIVIDUAL TA'LIM TRAYEKTORIYASINI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMLARI	3
Davlatova Munisa Aminovna IMKONIYATI CHEKLANGAN O'QUVCHILARGA MATEMATIKA FANINI INTEGRATSIYA ORQALI O'RGATISH YO'LLARI	5
G'aniyev Ilhom Do'stnazarovich Nishonov Sardor Ixtiyor o'g'li C++ DASTURLASH TILIDAN FOYDALANIB MATEMATIKA FANINI O'QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH	7
G'aniyev Ilhom Do'stnazarovich TARMOQ TEXNOLOGIYALARI KURSINI O'QITISHNI TAKOMILLASHTIRISH	9
Каримова Мохира Гулбаев Н.А. ИНГЛИЗ ТИЛИ ФАНИНИ ЎТИШ ЖАРАЁНИНИ БОШҚАРИШДА АХБОРОТ - КОММУНИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ АҲАМИЯТИ	11
Quchqarova Dilnovoz Shaymaxammat qizi TALABALARNING FAZOVIY TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISHDA GEOGEBRA MATEMATIK PAKETINI QO'LLASH TEXNOLOGIYASI (AYLANISH JISMLARI MISOLIDA).	12
Matupayeva Shohsanam Zaripboy qizi INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA MATEMATIKA O'QITISHNING ZAMONAVIY USULLARI	16
Murodova E'tibor G'ayrat qizi INNOVATIVE APPROACHES TO TEACHING FOREIGN LANGUAGES	18
Rizayeva Sanobar Davlataliyevna Mirzaliyeva Muazzam Ismoil qizi MACROMEDIA FLASH MUHITIDA ELEKTRON DARSLIK YARATISH	20
Ruzmetova Mamlakat Azadovna TA'LIM JARAYONIDA AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARNING O'RNI	22
Islomov S.M. Dolliyeva D.A. SKALYAR VA VEKTOR KO'PAYTMALARGA OID MISOLLARNI YECHISHNING BIR NECHA USULLARI	24
Sa'dullayeva Mahfuza Husenovna RAQAMLI TARIX MUKAMMAL XOTIRA ASOSI SIFATIDA	26
Samadova Svetlana Jontoshevna EMERGING USES OF TECHNOLOGY IN LANGUAGE TEACHING AND LEARNING	27
Sattarov Shavkat Yuldashevich AutoCAD GRAFIK DASTURI YORDAMIDA MODEL YASASH ORQALI TALABALARNING FAZOVIY TASAVVURINI OSHIRISHGA OID METODIK TAVSIYALAR	30
F.A.Israilova ZAMONAVIY TA'LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O'RNI VA ROLLARI	33
Yo'ldoshev Shohruhbek Zokirjon o'g'li TA'LIMDA AXBOROT XAVFSIZLIGINING HOZIRGI HOLATI	36
Shuxratova Zebo Shavkat qizi Sadullayeva Nilufar Azimovna INGLIZ MEDIA MATNLARIDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING IFODA ETILISHI NEW YORK TIMES GAZETASIDAGI FRAZEOLOGIZMLAR MISOLIDA	38
Kabulova Zulfiya Xojanayevna THE LINGUA- CULTUROLOGICAL ASPECT OF TERMINOLOGY	40
Abduraxmanov A.G. MATEMATIKANI O'QITISHDA AXBOROT TEXNALOGIYALARINING AHAMIYATI	43
Гульмира Джуманиязовна Арсланова ИННОВАЦИОННЫЕ ФОРМЫ И МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНОСТИ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ «РУССКОГО ЯЗЫКА И ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ»	45
Р.Ғ.Тўхтасинова Д.З.Гулбоева ИНГЛИЗ ТИЛИ ДАРСЛАРИДА МЕДИАСАВОДХОНЛИКНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ	48
Закия Ахмедовна Наримбетова Сытина Наталья Владимировна «ОБЩИЕ ВОПРОСЫ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ РЕШЕНИЮ ЗАДАЧ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ»	50
Шокаримова Камола Абдуллаевна Жапакова Тумарис Галым кизи ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВУЗАХ	53
Kayumova G.A. GRAMMATICAL POSSIBILITIES OF CONNECTION IN THE COGNITIVE FORMATION OF ARTISTIC TEXT	57
Куралов Юлдаш Абдуллаевич ТАЪЛИМДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ	59
Мамиров Мансуржон МУСИҚА ТАЪЛИМИДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРГА БЎЛГАН ЭҲТИЁЖ	64
Н.А.Гулбаев А.Ш.Курбанова “ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ” ФАНИНИ ЎҚИТИШДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ ЎРНИ	65
М.Х.Нурматова Н.Х.Сулаймонова ИНГЛИЗ ТИЛИ ЎҚИТУВЧИСИ КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ ОШИРИШДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЛАРНИНГ ЎРНИ	67
Раъно Улугбек кизи Зарипова Арслон Комилович Нафасов ОБЩЕСТВО ИНФОРМАЦИИ И ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ	69
Менгнаров Х.Э. НЕКОТОРЫЕ ОСНОВЫ МОДЕЛИРОВАНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ	71
Achilova Emina Sa'dulloyevna O'QISH SAVODXONLIGIDA RAQAMLI MA'LUMOTLAR BILAN ISHLASHNING AHAMIYATI	72
G.G'oyibnazarova KOMPYUTER TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANIB GEOMETRIYA FANINI O'QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH	84
Hamrakulova Orasta Alisher qizi DEVELOPMENT OF INFORMATION COMMUNICATION CULTURE IN ENGLISH CLASSES	85
Ismoilov Azamat Arslanboevich TA'LIM JARAYONIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI	89

Jabborova Onaxon Mannapovna Saparbayeva Dinoraxon Turg‘unboy qizi, BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI	91
Jabborova Onaxon Mannapovna RAQAMLI TEXNOLOGIYANING MUSTAQIL TA’LIM SHAKLI	93
Karimova Fotima Kamoliddin kizi THE IMPORTANCE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN LEARNING A FOREIGN LANGUAGE	96
Mo‘minova X.R. KOMPLEKS O‘ZGARUVCHILI FUNKSIYALAR NAZARIYASI FANINI O‘QITISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	97
Saitkulova Nazokat Rahmonovna AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA ULARNING TA`LIM JARAYONIDAGI AHAMIYATI	99
O‘ktamov Madadjon PEDAGOGIKA OLIY TA’LIM MUASSASALARI TALABALARINING INFORMATIKADAN AXBOROT-TEXNOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI	101
Panjiyeva Gulhayo Nuriddin qizi TA’LIM TIZIMLARIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JORIY QILISH	105
Quzmanova G.B MAKTAB UMUMIY FANLARINI O’QITISHDA RAQAMLI TEXNALOGIYALARNING O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	110
Radjabov B.Sh. Azimqulov S. N. ANALITIK GEOMETRIYA FANIDAN “IKKINCHI TARTIBLI SIRTLAR” MAVZUSINI O‘RGANISHDA MAPLE DASTURI IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH	112
Tadjibayeva Rayxonaxon Muhammadjon qizi TEXNOLOGIYA FANLARINI O‘QITISHDA INTERFAOL KOGNITIV TA’LIM TEXNOLOGIYALARINI QO‘LLASH	115
Razokova N.K. MATEMATIKA FANINING RAQAMLI TEXNOLOGIYALARGA BO’LGAN EHTIYOJI	118
Rustamova Sh.A. Xasanova.M.F. TALABALARNING MUSTAQIL ISHLARINI TASHKIL ETISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI	120
Shoyimov Sanjarbek Saidmurod o’g’li TARIX FANIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH YOXUD RAQAMLI TARIX	122
G‘aniyev I.D. TA’LIM TIZIMIDA TARMOQ TEXNOLOGIYALARI KURSINI O‘QITISHNING SAMARALI USULLARI.	125
Xalmetova Muhabbat Xudaynazarovna ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARIDA INNOVATSION TA’LIM TEXNOLOGIYALARINI QO’LLASH.	127
Xo'shboqova Shahnoza BO’LAJAK O’QITUVCHLARDA KASBIY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH.	129
Xudayberdiyev E.N. TALABALARNI YADRO FIZIKASI YO’NALISHIDA ILMIY-TADQIQOT FAOLIYATIGA TAYYORLASH IMKONIYATLARI	133
Rasulova R.B. ADABIY TA’LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI	134
Aktamov Feruz Sanaqulovich TA’LIM TIZIMIDA RAQAMLI TEXNALOGIYALARNING TADBIQ ETISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI	140
A’zamova Gulshanoy Mirzoxidjon qizi O‘QITISHDA MULTIMEDIALI ELEKTRON O‘QUV QO‘LLANMALARDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI	143
Radjabov B.Sh. Baratova E.A. ANIQ FANLARNI O'QITISHDA INTELLEKTUAL KOMPYUTER TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH METODIKASI	145
Bozorova O‘g‘iloy Hikmat qizi BURISH METODI BILAN MASALALAR YECHISH	147
Bozorova O‘g‘iloy hikmat qizi HARAKATNING ASOSIY TURLARIDAN BIRI BURISH	148
Ergashov N.I. TA’LIM JARAYONLARIDA VIDEO DARSLARNI QO‘LLASH VA ULARNI YARATISHDA SUN’IY INTELLEKT VA NEYRON TARMOQLARDAN FOYDALANISH	150
Eshmetova Sabohat Dusimbatovna OLIY TA’LIM MUASSASALARI TALABALARIGA KOSHINING INTEGRAL FORMULASI MAVZUSINI TUSHUNTIRISH METODIKASI	152
Galina Nikolaevna Krivosheyeva EFL TEACHING IN THE DIGITAL AGE: ONLINE RESOURCES AND PLATFORMS	154
Kudratbek Makhmudov THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE FORMATION OF INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE	157
Murtozaqulov Z.M. TRIGONOMETRIK TENGLAMALARNI YECHISHNING BA’ZI BIR USULLARI	162
Murtozaqulov Z.M. LOGARIFM VA UNING XOSSALARI. BA’ZI BIR LOGARIFMIK TENGLAMA VA TENGSIZLIKLARNI YECHISH	166
Omonov A.A. Akhatkulov S.A.□ SOME MECHANISMS FOR IMPROVING EDUCATIONAL ACTIVITIES BASED ON ADAPTIVE LEARNING USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE	177
Quzmanova G.B RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ORQALI GEOMETRIYA FANINI O’QITISHNING USUL VA VOSITALARI	179
Rajabov O.T ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EDUCATION	181
Raxmanova N.A. Roxmanov B.X O’QUVCHILARGA SUN’IY INTELLEKT HAQIDA ILMIY INSHO YOZDIRISH TEXNOLOGIYASI	185
Zuparova Saodat Sharipovna AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VOSITALARINING HOZIRGI KUNDAGI O‘RNI	188
Юлдашева Гулшад Тилеуовна Ашурова Муяссар Иброхим қизи “ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДА ИНФОРМАТИКА ВА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ.	190
Юлдашева. Г.Т. РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У УЧАЩИХСЯ В КУРСЕ ИНФОРМАТИКИ	193
Раупова М.Х. Хаитматова Б.Э. ДВА РАЗНЫХ СПОСОБА РЕШЕНИЯ СИСТЕМЫ ЛИНЕЙНЫХ УРАВНЕНИЙ, ИХ ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ	202
Раупова М.Х. Панжиева Г. Хасанова М.	207

ПРОБЛЕМЫ КУЛЬТУРНО-ДОСУГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ЦИФРОВОМ ОБЩЕСТВЕ	
Esonturdiyev M.N **KOMPYUTER GRAFIKASI FANIDA TASVIRLARNI KODLASHTIRISH ZARURIYATI**	**208**
Саттаров А.Р. **МОБИЛ ЎҚИТИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ ДИДАКТИК ИМКОНИЯТЛАРИНИ ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ЎҚУВ ЖАРАЁНИДА ҚЎЛЛАШ.**	**209**
Baisov Axmad Sabijonovich **EDUCATING FOREIGN LANGUAGES THROUGH MULTIMEDIA**	**211**
Baratov Fayzullo Shukurovich **TA'LIMDA FANLARARO YONDASHUVLARNING INTEGRATSIYALASHUVI G'OYAVIY-SIYOSIY TA'LIMNING YUKSALISHIGA XIZMAT QILISHI.**	**213**
Baxtiyorova Sevara Elyor qizi **BO'LAJAK INGLIZ TILI O'QITUVCHILARINI TAYYORLASHDA HAFTALIK PEDAGOGIK AMALIYOT RAQAMLI TEXNOLOGIYASINING O'RNI**	**216**
Baxtiyorova Sevinch Elyor qizi **BO'LAJAK TARJIMON-O'QITUVCHILARNI TAYYORLASHDA KLASTER TIZIMINING O'RNI**	**218**
Sultanov Turdali Muxtaraliyevich **Turginbaeva Sabina Marat qizi** **INDIVIDUAL YONDASHUV ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA MANTIQIY FIKRLASH QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMLARI**	**220**
Djuraeva Yulduz Abdullaevna **PRINCIPLES OF USING ELECTRONIC LEARNING COURSES IN THE PROCESS OF LEARNING A FOREIGN LANGUAGE IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS**	**224**
Firyuza Orazovna Orazova **PROMOTING CROSS-CULTURAL COMMUNICATION IN EFL CLASSES**	**230**
Xaldarchayeva Gauhar Serikbayevna **USING NEW TECHNOLOGY AS AN ASSISTANT FOR THE TEACHING PROCESS**	**233**
Inomjonov Naimjon **Xalmetova Muhabbat** **Axmedov Bekjan** **KASBIY FAOLIYATIDA AXBOROT-KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIKNI OSHIRISH USULLARI**	**236**
Abduraimov Jur'atbek G'ofurovich **O'QITUVCHILARNING ELEKTRON VA INTERNET RESURSLARIDAN FOYDALANISH TAYYORGARLIGINI TA'MINLASHNING KONSEPTUAL MODELI**	**240**
Kamolov E.R **BIOTEXNOLOGIK JARAYONLARNI BOSHQARISH SISTEMASINING ALGORITMIK STRUKTURASINI ISHLAB CHIQISH**	**241**
Khonsaidova Maktuba **MODERN TEACHING TOOLS AS A MEANS OF STUDENT DEVELOPMENT**	**243**
Mamatova Aziza Maxamatdjonovna, **BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA AXLOQIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING RAQAMLI TIZIMI**	**245**
Jo'rayev Firdavs Umed o'g'li **Xasanova Raxila XXX** **KRIPTROGRAFIYA SOHASINING KELIB CHIQISHI**	**248**
Quranboyeva Muxarram Shavkat qizi **O'QUVCHILARNING AXBOROTLAR BILAN ISHLASH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA QO'LLANILADIGAM VOSITALAR**	**249**
MEXANIK MASHINALARGACHA BO`LGAN DAVR	**251**
Камаладин Куронбоевич Матякубов **Юсупов Мухторбек Рохимович** **ТЕХНОЛОГИК ТАЪЛИМНИНГ "STEM" БИЛАН АЛОҚАДОРЛИГИ**	**252**
B.Sh.Radjabov **MATEMATIK TIZIMIDAN FOYDALANISHNI SAMARALI RIVOJLANAYOTGAN YO'NALISHLAR**	**255**
Namozov Shahrosul **THE SIGNIFICANCE OF DIGITAL ITEMS IN TEACHING**	**257**
O`rishov A.N. **TALABALARNI MUSTAQIL IZLANISHLI FAOLIYATGA TAYYORLASH METODIKASI**	**259**
Qobilov T.A **TALABALARNING AXBOROTLASHGAN TA'LIM MUHITIDA MUSTAQIL ISH FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASINING O'ZIGA XOS JIHATLARI**	**261**
Kushakova M.N. **PRINCIPLES OF IMPLEMENTING A COMPETITIVE STRATEGY IN THE DIGITAL ECONOMY OF UZBEKISTAN DURING THE DEVELOPMENT PERIOD**	**263**
Rustamova Sh.A. **Ubaydilloyeva M.U** **OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA O'QUV JARAYONINI TASHKIL ETISHDA FLIPPED CLASSROOM TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH**	**266**
Rustamova Sh.A **TALABALARNING MUSTAQIL O'QUV FAOLIYATLARINI TAKOMILLASHTIRISHDA MAXSUS TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH**	**268**
Исломов С. М. **ОРГАНИЗАЦИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СРЕДСТВАМИ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.**	**271**
Tenelbayev R. **THE ROLE OF NEW DIGITALS IN TEACHING PROCESS**	**272**
Rizayev Odiljon Baxtiyor o'g'li **WI-FI QAMROVINI UZAYTIRISH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI**	**275**
Tolibayeva Q.Q **TA'LIM JARAYONIDA SMART TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH**	**278**
Usmonova R.B **NAZORAT ISHLARINI TASHKIL ETISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O'RNI**	**280**
Жолдасов Ихтиёр Суюндикович **ЎҚУВ ЖАРАЁНИГА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ЖОРИЙ ЭТИШНИНГ ПЕДАГОГИК ШАРТЛАРИ**	**283**
Илмуродова Феруза Шокировна **ДАВЛАТ ИНСТИТУТЛАРИНИ РАҚАМЛАШТИРИШ ИНСОН ФАРОВОНЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ИСТИҚБОЛЛАРИ**	**286**
Maxkamova Madina Ulfatjonovna **PEDAGOGIKA OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA INFORMARIKA O'QITUVCHISI KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHNING USLUBIY TIZIMI**	**288**
Yuldasheva Gulshad Tileuovna **Abduqaxxorov Muxriddin Qaxramon o'g'li** **KLASTERLI YONDOSHUV ASOSIDA TALABALARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI**	**295**
Niyozov S.R **AN'ANAVIY VA RAQAMLI TA'LIMDA PEDAGOGIK DIZAYN VA UNING XAVFSIZLIGI**	**306**
Umarova Zuxra Abduraxmanovna	**311**

UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABLARIDA PEDAGOGIK KONFLIKTLARNING TURLARI VA ULARNING RAQAMLI TIZIMI	
Umarova Zuxra Abduraxmanovna UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABLARIDA PEDAGOGIK KONFLIKTLARNING TURLARI VA ULARNI RAQAMLASHTIRISH TIZIMI	314
Юсубалиев А СОРТИРОВКА ХЛОПКА-СЫРЦА ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ХЛОПЧАТОБУМАЖНОЙ ТКАНИ	317
Sh.Sh.Allamova D.A.Abduhayotova O’QUV JARAYONINI ARALASH TA’LIMNING FLIPPED CLASSROOM VA STATION ROTATION MODELI ORQALI TASHKIL	320
Atamuradova Dilshoda Ravshanqulovna TALABALARNING MUSTAQIL ISHLARINI TASHKIL ETISHDA MASOFAVIY TA’LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH	323
Abduraimov Jur’atbek G’ofurovich Aziza Rayimova Rizoqul qizi TA’LIM JARAYONIDA MASOFAVIY TA’LIM PLATFORMALARIDAN FOYDALANISHNI TASHKIL ETISH	324
Abduraimov Jur’atbek G’ofurovich, Hilola Abduhalilova Muhiddin qizi IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNI MASOFAVIY O’QITISH	326
Mardonov Shukurullo Qo‘ldoshevich Jabborova Onaxon Mannapovna MASOFAVIY TA’LIMNING ELEKTRON-MODULLI DIDAKTIK TA’MINOTI	331
Radjabov Baxtiyor Sharipovich Mirjamolova Moxira Abdug’affor qizi MASOFAVIY TA’LIMNING ISTIQBOLLI TEXNOLOGIYALARI	333
Ochilov Fariddun Izatulloyevich O‘QUVCHILAR TABIIY-ILMIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA MASOFAVIY TA’LIMDAN FOYDALANISH METODIKASI	335
Tojixon Sabitova MASOFAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH (XALQ DOSTONLARI MISOLIDA)	337
Sobirova Maxliyo G'ayrat qizi PROSPECTIVE TECHNOLOGIES OF DISTANCE EDUCATION	341
Abdullayeva Maftuna Odiljon qizi RAQAMLI RESURSLAR ASOSIDA ADABIYOT DARSLARINI O‘QITISH USULLARI	343
Baxtiyorova Sevinch Elyor qizi BO‘LAJAK TARJIMON-O‘QITUVCHILARNI TAYYORLASHDA KLASTER TIZIMINING O‘RNI	345
Jabborova Onaxon Mannapovna BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA “RAQAMLI PEDAGOGIKA” IMKONIYATLARI	350
Mamatova Aziza Maxamatdjonovna BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA AXLOQIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING RAQAMLI TEXNOLOGIK ZARURIYATI	352
Mardonov Shukurullo Qo‘ldoshevich Jabborova Onaxon Mannapovna “RAQAMLI PEDAGOGIKA” FANINING NAZARIY MASALALARI	355
Sayliyeva Mashkura Muxtor qizi RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA BOSHLANG’ICH SINF O’QUVCHILARINING IJODIY KO’NIKMASINI SHAKLLANTIRISH.	357
Gulmira Rifovna Tojiboyeva RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA TA’LIM TRANSFORMATSIYASI	359
Umarova Zuxra Abduraxmanovna PEDAGOGIK KONFLIKTLARNI BARTARAF ETISHDA “RAQAMLI PEDAGOGIKA”NING IMKONIYATLARI	363
Usmonova Qumriniso Saidaliyevna Baxtiyorova Sevara Elyor qizi BO‘LAJAK INGLIZ TILI O‘QITUVCHILARINI TAYYORLASHDA RAQAMLI PEDAGOGIK TA’LIMNING AHAMIYATI	365
Kuchkinov Abdumalik Yuldashovich, BOSHLANG‘ICH TA’LIM YO‘NALISHI TALABALARIDA RAQAMLI TA’LIM ORQALI EKOPEDAGOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANISHIDA Eko-STEAM YONDASHUVNING IMKONIYATLARI	370
Sayidova Muxtaram Xamidullayevna MASOFAVIY TA’LIM JARAYONIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH	373
Muxammadiyev Qaxramon Sodiqovich UZLUKSIZ TA’LIM MAZMUNINING FAN TARMOQLARI BILAN UYG‘UNLASHISHIDA TEXNOLOGIK XARITALARINING O‘RNI	376
Tilavova Sayora Bekmuratovna BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA RAQAMLI PEDAGOGIKA ORQALI BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING EKOLOGIK KOMPETENTLIGINI STEAM YONDASHUV ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH	379
Arifova Muxlisa Uktamovna UMUMIY O‘RTA TA’LIMDA MOBIL ILOVALARDAN FOYDALANIB MATEMATIKANI O‘QITISH METODIKASI	382
Badalova Barno O‘ZBEKISTONDA MILLATLARARO TOTUVLIK VA DINIY BAG‘RIKENGLIKNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYaTLARI	384
Xamidov Jamshid Abdisamiyevich BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING IJODKORLIK QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	386
Xalmuxamedova Maxbuba Aslanovna TEXNOLOGIK TA’LIM TALABALARINI KASBIY KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHGA AKSEOLOGIK YONDASHUV	389
Mamirova Jasmina Ne'matulla qizi BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA TANQIDIY FIKRLASH QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMLARI	391
Юлдашева Т.А. Нормирзаев С. Юлдашев О. СТРОЕНИЕ РУССКОГО СЛОВА. СПОСОБЫ ОБРАЗОВАНИЯ СЛОВ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ	393
Qayumov Javohir Sodiqxo‘ja o‘g‘li “MUSIQA MADANIYATI” DARSLARI JARAYONIDA BOLALAR OVOZINI RIVOJLANTIRISH ORQALI XONANDALIK ASARLARINI O‘RGATISH USULLARI	396
Arzimova Sayora Nagmet qizi O‘QUVCHILARDA IJODIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI	399
Юсупова Ш.О. РОЛЬ ВОСПИТАНИЯ КУЛЬТУРЫ МЕЖНАЦИОНАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ОБЩЕСТВЕННОГО СОГЛАСИЯ	402
Халилова Махфуза Махамаджоновна КОМПЛЕКСНЫЙ ПОДХОД В ПОДГОТОВКЕ МУЗЫКАНТА	404
Мирзорахимов Ойбек Кахрамонович СПЕЦИФИКА УЧЕБНОГО ПРЕДМЕТА	407
Ismoilova D.M TARBIYA ISHI PEDAGOGLARINI TAYYORLASH MEXANIZMLARI	408
Шерматова Умида Сапаевна ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИ НАМУНАЛАРИНИ ДИФФЕРЕНЦИАЛ АДАБИЙ ТАЪЛИМДА ЎРГАНИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ (ХАЛҚ ДОСТОНЛАРИ МИСОЛИДА)	410

Маткаримова Сайёра Шавкатбек қизи ТОПШИРИҚЛАР ВОСИТАСИДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ КРЕАТИВ ФИКРЛАШИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ	413
Yunusov Odil G‘aybullayevich MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA MUSIQIY DIDAKTIK O‘YINLAR	417
Юсупова Ф.М. КОМПЕТЕНЦИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ОБЩЕНИЯ КАК СОВРЕМЕННАЯ НАУКА	419
Сёмкина Адиба Минггировна МЕТОДИКА УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КАЧЕСТВА ПРЕПОДАВАНИЯ МУЗЫКИ УЧАЩИМСЯ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ	423
Абдулахатова Г. Б. Шукурова М.А. МИСТИКА В ЖИЗНИ И В ТВОРЧЕСТВЕ Н. В. ГОГОЛЯ	425
Абдужалолова Шахло ДМИТРИЙ ИВАНОВИЧ ПИСАРЕВ: РАДИКАЛЬНЫЙ ПРЕДСТАВИТЕЛЬ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ КРИТИКИ В ЦАРСКОЙ РОССИИ	427
Абдуллаева Дилзода Абдилмажит кизи ЗНАЧИМОСТЬ ИЗУЧЕНИЯ МОРФОЛОГИИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ	428
Адашханова Зулфизар ЛЕКСИЧЕСКИЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ ИЗ АРАБСКОГО ЯЗЫКА И СПОСОБЫ ИХ ОСВОЕНИЯ В СОВРЕМЕННО РУССКОМ ЛИТЕРАТУРНЫЕ ЯЗЫКЕ	430
Акбаралиева М. Салохиддинова С. ОСНОВНЫЕ УСЛОВИЯ ПРАВИЛЬНОГО ПРИМЕНЕНИЯ ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ	433
Алматова Д. СИМВОЛИЗМ В РОМАНЕ Л. Н. ТОЛСТОГО «АННА КАРЕНИНА»	435
Артикова Нозима Адамбой кизи НЕИЗМЕНЯЕМЫЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ В СИСТЕМЕ ЧАСТЕЙ РЕЧИ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА	437
Аслонова Нигора Хасановна ГЛАГОЛ КАК САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ ЧАСТЬ РЕЧИ	441
Ахмедова М.А МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО: ИМЯ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ	445
Джалолова Н СИСТЕМА ОБРАЗОВ КОМЕДИИ «ГОРЕ ОТ УМА» А.С. ГРИБОЕДОВА	448
Жумаев Н. ВИССАРИОН ГРИГОРЬЕВИЧ БЕЛИНСКИЙ: ОСВЕЩЕНИЕ И ТВОРЧЕСТВО КРИТИКА	451
Исламова Ш. Балтабаева Р. ОСНОВНЫЕ ОШИБКИ В ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННЫЙ	452
Курбоназарова Шахзода ИЗУЧЕНИЕ ПРИЧАСТИЯ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ	454
Мардиев М. И. ИЗУЧЕНИЕ ДРАМАТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ В СТАРШИХ КЛАССАХ	457
Маханов Руслан, Хамидуллаева Г.А. СЛОВООБРАЗОВАНИЕ КАК РАЗДЕЛ НАУКИ О ЯЗЫКЕ	459
Назмутдинова Элеонора Ринат кизи ФОРМИРОВАНИЕ УСВОЕНИЯ УЧАЩИМИСЯ МЛАДШЕЙ ШКОЛЫ ГРАММАТИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА.	461
Нурланова Д. Н. Баходирова М.Н. ТВОРЧЕСТВО В ПРОЗЕ ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА	464
Обидова З. ОСОБЕННОСТИ ЛЕРМОНТОВСКОЙ ЛЮБОВНОЙ ЛИРИКИ	466
Рузметова Дилнурабону Хамидуллаева Г.А. ИЗУЧЕНИЕ СТЕПЕНИ СРАВНЕНИЯ ИМЁН ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ	468
Суннатова Л.М. ИЗУЧЕНИЕ ОДНОРОДНЫХ ЧЛЕНОВ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ШКОЛЕ	471
Режабаева Мунис ТИПОЛОГИЯ УРОКОВ РУССКОГО ЯЗЫКА	473
Атабекова Сайёра ЖАНР БАЛЛАДЫ В ТВОРЧЕСТВЕ В. А. ЖУКОВСКОГО	475
Сарсенова А.Т. СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ ЗНАЧЕНИЯ УСЛОВИЯ И ВРЕМЕНИ В СЛОЖНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ	476
Юнусова Малохат Тураваевна ФРАЗЕОЛОГИЯ РУССКОЙ ЛЕКСИКИ В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА	479
Тельманова Д. РОМАН А.С. ПУШКИНА «ДУБРОВСКИЙ», СЮЖЕТНАЯ ОСНОВА И ОБРАЗНЫЙ СТРОЙ	482
Тиркашева М. А. Шукурова М. А. ГЛАГОЛЬНАЯ ПРЕФИКСАЦИЯ КАК СРЕДСТВО ФОРМООБРАЗОВАНИЯ И СЛОВООБРАЗОВАНИЯ.	483
Тохтаева М.Р. Жабборова А.И. О ВЛИЯНИИ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ИНТЕРАКТИВНОЕ ОБУЧЕНИЕ	485
Тохтаева М. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБОГАЩЕНИЯ СЛОВАРНОГО ЗАПАСА УЧАЩИХСЯ	487
Тургиналиев Манас Хамидуллаева Г.А. АКАДЕМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ ПАДЕЖА	488
Убайдуллаева С. Тилаганова Н. ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ	490
Уктамова У. ПСИХОЛОГИЗМ В РОМАНЕ "ПРЕСТУПЛЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ"	492
Уразбекова С. ФОРМИРОВАНИЕ «ВЕЧНЫХ ТЕМ» В ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ДРАМАХ А.Н.ОСТРОВСКОГО	493
Файзиева Ш. У. Шукурова М. А. ДОСТОЕВСКИЙ И БУЛЬВАРНАЯ ЛИТЕРАТУРА: «ПРЕСТУПЛЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ»	495
Хайруллайева М. О. Шукурова М. А. ЛЕКСИЧЕСКИЕ АНТОНИМЫ И ИХ ФУНКЦИИ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ	498
Халмуратова Г. А. Шукурова М. А. ИЗУЧЕНИЕ РАЗДЕЛА «ЛИТЕРАТУРА» В РАМКАХ ДИСЦИПЛИНЫ «РУССКИЙ ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА» В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ СРЕДНЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ	501
Хошимова Озода Рахим кизи МЕСТОИМЕНИЕ КАК САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ ЧАСТЬ РЕЧИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ	504
Юсупова М. Ш. Шукурова М. А. НАПРАВЛЕНИЯ ИЗУЧЕНИЯ СЛОВОСОЧЕТАНИЯ	509
Худойберганов Ж.С., Кошкаров Кабилбек Давлетбек ўғли МАКТАБЛАРИДА ТЎГАРАКЛАРИНИ КЛАСТЕР ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ АСОСИДА ТАШКИЛ ЭТИШ	511
Жумаев Абдилхаким Турдиевич, Нусратиллоев Аброр Акбар ўғли МАКТАБ ЎҚИВЧИЛАРДА ҲАРАКАТЛИ ЎЙИНЛАРНИ КЛАСТЕР АСОСИДА ОЛИБ БОРИШ	514

Jumayev Abdilxakim Turdiyevich, Tulibayev Yeldos Bokenxan o‘g‘li GIMNASTIKA VOSITALARI ASOSIDA TALABALARNI SPORT MAHORATINI OSHIRISH KLASTER ASOSIDA	516
Жумаев Абдилхаким Турдиевич, Муродов Шохрух Шерзов ўғли МИЛЛИЙ ИФТИХОР ТУЙҒУСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА КЛАСТЕР МЕТОДИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИМКОНИЯТЛАРИ	519
Yusupbayeva Amangul Saparbayevna, Sherqobilova Muxarram Jaloliddin qizi MASHG‘ULOT JARAYONINI HOZIRGI DAVR TALABI ASOSIDA REJALASHTIRISH	521
Yusupbayeva Amangul Saparbayevna, Bekmuratova Sevinch Mansur qizi UMUMTA’LIM MAKTAB O‘QUVCHILARIDA JISMONIY TARBIYA VA SPORT QADRIYATLARINI KLASTER USULIDA O‘RGATISHNING MOHIYATI	523
Yusupbayeva Amangul Saparbayevna, To‘qsonboyeva Sitora Ozod qizi BASKETBOL SPORT TURIGA TAVSIF VA UNING IVOJLANISHI XUSUSIYATLARI	525
Маматкулов Равшанжон Солижонович, Амангелдиев Жумабек Содик угли СПОРТ КАК ЭЛЕМЕНТ КЛАСТЕРНОЙ ТЕХНОЛОГИИ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ	528
Маматкулов Равшанжон Солионович, Исматиллаева Малика Сирожиддин кизи МЕТОДИКА ПРОВЕДЕНИЯ ЗАКЛЮЧИТЕЛЬНОЙ ЧАСТИ УРОКА	530
Маматкулов Равшанжон Солижонович, Эшкобилова Шахзода Насриддин кизи ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДА КЛАСТЕР В УРОКАХ ШКОЛЫ	532
Маматкулов Равшанжон Солижонович, Обидова Сабохат Вохид кизи СПОРТИВНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНЫЙ КЛАСТЕР И В ЗДОРОВОМ ПИТАНИИ СПОРТСМЕНОВ	535
Худойберганов Жавлонбек Саотбой ўғли, Марданов Сирожиддин АКТИВ ВА ПАССИВ ТУРИЗМ ТУРЛАРИ ОРҚАЛИ ЎҚУВЧИ-ЁШЛАРНИНГ ЖИСМОНИЙ ФАОЛИЯТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ	540
Худойберганов Жавлонбек Саотбой ўғли, Бобомуродов Жамшид ИННОВАЦИОН ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР АСОСИДА ЎҚИТИШ - ТАЛАБАЛАРДА УМУМКАСБИЙ БИЛИМ ВА КЎНИКМАЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ОМИЛИ	544
Куранбоева Мухаррам Шавкат кизи ФИЛОСОФСКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ПРОЦЕССА РАЗВИТИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ЛИЧНОСТИ	549
Miraxmedova Shoxida Nusratilloyevna TA’LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING QO’LLASH AHAMIYATI	550
Qurbanov Hamidjon Xujaniyozovich TALABALARNING KO‘P TANLOV JAVOBLI TESTLAR YORDAMIDA YARIM ADDITIV FUNKSIONALLARGA OID TUSHUNCHALARI HAQIDAGI BILIMLARINI BAHOLASH	553
Gayipov Mansur Yangibayevich ANIQMAS INTEGRAL VA UNING XOSSASI. ASOSIY FORMULALAR JADVALI	555
Abdullayev Sherali Abduqodir o’g’li MAPLE TIZIMIDA GRAFIKLAR BILAN ISHLASH	558
Abdullayev Sherali Abduqodir o’g’li, Temirova Momagul Erkinovna “MATHCAD” DASTURI YORDAMIDA FUNKSIYALARNING UCH O‘LCHAMLI GRAFIGINI QURISH	562
Adilbaeva G.E. BOLALAR BOG'CHASIDA BOLA TILINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOSI	565
Adilbaeva G.E. BOLALARNING KOGNITİV KONAKLIKLARINI DIDAKTIK O‘YINLAR ORQALI RIVOJLANTIRISH USULLARI	567
Adilbaeva G.E. MAKTABGACHA TA’LIMDA BOLALARNI TABIAT BILAN TANITISH USULLARI VA TURLARI	568
Adilbaeva G.E. TILNI RIVOJLANTIRISHNING MAQSAD VA VAZIFALARI	570
Kodirova M.E., Olimboyeva Sh.H. MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA SAHNALASHTIRISH VA ULARNI IJODIY FAOLIYATGA O’RGATISH.	571
Rustemov A.T., Atemkulova M.Q. MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLANING TILINI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI USULLARI	575
А.Т. Рустемов, Сауирбаева Г.Ф., Арипова Г.А., Кангилбаева Ф.У, Қолдибоева Б.М., Куралбаева А.М., Дуйсебаева А.Е. БОЛАЛАР БОҒЧАСИДА ТИЛ РИВОЖЛАНИШИНИНГ ПСИХОЛОГИК МАЗМУНИ ВА УНИНГ ТАШКИЛ ЭТИЛИШИ	578
А.Т. Рустемов, Жорабекова М.К., Жайшибекова К.А., Зулфикарова Ж.Б., Инкарова Б.А., Абжабарова Ж.А., КЎП МИЛЛАТЛИ ДАВЛАТДА БАҒРИКЕНГЛИККА ТАРБИЯЛАШ	580
Anarbekova G.A., Ergeshova A.G’. PUNKTUATSIYA HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHA	581
Abatov J.B. TALABA YOSHLARDA KREATIV VA TANQIDIY FIKRLARNI RIVOJLANTIRISH	583
Юсупов М. ТЎРТ ЎЛЧОВЛИ КУБ ВА УНИНГ КЕСИМЛАРИ	585
Абдуллаев Ойбек Алишер угли АДАПТИВНАЯ ПЕДАГОГИКА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ВУЗА	587
S.X.Xabibullayev SPORT VA SOG’LOMLASHTIRISH TADBIRLARINI LOYIHALASHTIRISH BOSQICHLARI.	591
Эрдонова Юлдуз Абдикамаловна, Шокаримова К.А. ДОСТИЖЕНИЕ МЕТАПРЕДМЕТНОГО РЕЗУЛЬТАТА ЧЕРЕЗ ИНТЕГРАЦИЮ ЛИТЕРАТУРЫ И IT ТЕХНОЛОГИИ	594
Хайтметова Рамида Хасановна, Шокаримова К.А. АКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ	597
Туйчиев Абдушукур, Шокаримова К.А. МЕТОДИКА РАБОТЫ С ХУДОЖЕСТВЕННЫМ ТЕКСТОМ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ	599
O'rinboyev Saloxiddin Ortiqali o’g'li, Kadirova Xosiyat Nazarovna TALABALARDA PEDAGOGIK VA IJODIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH TAMOYILLARI	601
Тохиров Амонбек Алишер угли, Кадирова Х.Н. РОЛЬ ВОСПИТАНИЯ КУЛЬТУРЫ МЕЖНАЦИОНАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ОБЩЕСТВЕННОГО СОГЛАСИЯ	604
Xusanov Jamoliddin Shaxobiddin og'li, Kadirova Xosiyat Nazarovna BO‘LAJAK TARJIMON-O‘QITUVCHILARNI TAYYORLASHDA KLASTER TIZIMINING O‘RNI	606
Tursunbayeva Muqaddasxon Xafiz qizi, Kadirova Xosiyat Nazarovna BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI TAYYORLASHDA RAQAMLI TA’LIMNING YANGICHA SHAKLI	608
G'oyibnazarova Mashhura Sobirjon qizi, Kadirova Xosiyat Nazarovna “RAQAMLI PEDAGOGIKA” FANINING FILOLOFIYA FANLARI BILAN INTEGRATSIYASI	610
Irisboyeva Zebo Muhammad qizi, Kadirova Xosiyat Nazarovna RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA RUS TILI FANINING O’QUVCHILARINING IJODIY KO’NIKMASINI SHAKLLANTIRISH.	612
Olimova Gulshoda Bayramali qizi, Kadirova Xosiyat Nazarovna RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA FILOLOFIYA FANINING TRANSFORMATSIYASI	614
Bo'riyev Sardor Murotjon o'g'li, Kadirova Xosiyat Nazarovna PEDAGOGIK MUAMMOLARNI BARTARAF ETISH USULLARI	617
Уринбаева Нафиса Бахтиёт кизи, Кадирова Х.Н. АКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ	619
Абдукаххоров Улугбек Хусан ушли, Кадирова Х.Н. ИСКУССТВО КАК КУЛЬТУРНОЕ ЯДРО В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ УЗБЕКИСТАНА	621

Баротов Сирожиддин Бахридинович АШТАРХОНИЙЛАР ДАВРИДА БУХОРО ХОНЛИГИДА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИНГ БАЪЗИ БИР МУАММОЛАРИ	623
O'rishov A.N. TA'LIM TIZIMIDA YANGI AXBOROT TEXNOLOGIYALARINI QO'LLASH USULLARI	625
Djamirzayev A.A. TALABALARNING KO'P TANLOV JAVOBLI TESTLAR YORDAMIDA YARIM ADDITIV FUNKSIONALLARGA OID TUSHUNCHALARI HAQIDAGI BILIMLARINI BAHOLASH	626
Jumanazarova D.S., Sultanxo'jayeva G.S. TALABALARDA KREATIV QOBILIYATNI RIVOJLANTIRISHNING XORIJIY TAJRIBASI	629
Eshpulatov B.B., Sultanxo'jayeva G.S RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA TA'LIM SIFATINI OSHIRISH TEXNOLOGIYALARI	631
Ibragimov A.S., Sultanxo'jayeva G.S. RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH VA ULARNI MAKTABGA TA'LIM TASHKILOTLARIDA QO'LLANISHNING DOLZARBLIGI	633
Qilichev J.N., Sultanxo'jayeva G.S. RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA O'QUVCHILARNING AXBOROT XAVSIZLIGINI TA'MINLASH DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA	635
Кувондиков Ш.Т., Султанхужаева Г.С. ЦЕЛИ ОБРАЗОВАНИЯ С ПОЗИЦИИ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА	638
Хасанбоева С.К., Султанхужаева Г.С. ВЛИЯНИЕ ВЫСОКОКАЧЕСТВЕННОЙ ИНФОРМАЦИОННО- ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ НА РАЗВИТИЕ МЕТОДИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГА ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ	640
Назарова Г.К., Султанхужаева Г.С. ПРИМЕНЕНИЕ ЦИФРОВОЙ ПЕДАГОГИКИ В ШКОЛЕ	642
Tog'aynazarova X.O'., Sultanxo'jayeva G.S. INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA TALABALARNI AXBOROT KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK JIHATLARI	644
Yo'ldoshev A.R., Sultanxo'jayeva G.S. TA'LIM TIZIMIDA MUSTAQIL TA'LIMNING O'RNI	645
Турсуналиева Д.Ш., Султанхужаева Г.С. ИНСТРУМЕНТЫ СОВРЕМЕННЫХ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАНИИ	647
Raxmanova Dilfuza Uchkunovna, Odilova Xurshida Rustam qizi, Saidmurodov Umid Dilmurod o'g'li, Rixsibayeva Gulnora Jasurovna TALABALARDA INTELLEKTUAL-IJODIY QOBILIYATNI RIVOJLANTIRISHDA KLASTERLI YONDASHUVNING MAZMUNI	649
Radjabova Zuxra Mirzotilloyevna, Sadullayeva Tabassum Sadullayevna, Soliyeva Nodira Murod qizi KASB TANLASH FAOLIYATINING ASOSIY PSIXOLOGIK MUAMMOLARI	651
Ravshanova Xanifa Akmaljon qiz ESHITISH QOBILIYATI ZAIF O'SPIRINLAR IJTIMOIY INTELLEKTINING TABIATI	654
Tojiboyev Marat Normadovich, Xamitova Zebinisa Baxtiyor qizi, Suleymanova Arujan Bauirjan qizi, Tovmurodov Botirjon Shavkat o'g'li TALABALARDA PEDAGOGIK TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISH	657
Мирзаева Сайёра Рустамовна, Sobirova Ruhiya, Iskandarova Ruxshona ЎЗБЕК ОИЛАЛАРИДА ҚАЙНОНА ВА КЕЛИН МУНОСАБАТЛАРИНИ ЗАМОНАВИЙ ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАРИ	659
N.Sh.Ruzmatova, Z.Avlaqulova, R. Shodiyeva PSIXOLOGIK FAROVONLIK TUSHUNCHASINING MAZMUN-MOHIYATI	662
Tojiboyev Marat Normadovich, O'ktamova Gulnoza Farhod qizi, Abduvaliyeva Zulhumor Baxtiyor qizi SHARQ MUTAFAKKIRLARINING PEDAGOGIK MADANIYAT HAQIDAGI QARASHLARI	664
Iskandarova Ruxshana, Burteshova Aliya AGRESSIV XULQ-ATVORNI O'RGANISHNING ASOSIY YONDASHUVLARI	666
Nizomova Muxlisa, Burteshova Aliya O'SMIRLIK DAVRIDAGI TAJOVUZKOR XATTI-HARAKATLARNING XUSUSIYATLARI	668
Tashanova Farida Zoirovna, Do'styorova Aziza Orif qizi, Ergasheva Nozima Alim qizi, Mengilova Gulbahor Abduqodir qizi TALABALARDA PEDAGOGIK EMPATIYANI RIVOJLANTIRISHDA YOSH BOSQICHLARINING AHAMIYATI	670
Tashanova Farida Zoirovna, Turdiyev Umidbek Meyli o'g'li, Utegenova Aynur Janibek qizi, Rembayeva Mahliyo Umidbek qizi TALABALARDA PEDAGOGIK EMPATIYANI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY XUSUSIYATLARI	672
Xusinova Saodat, Mirkosimova Hulkar Mirabidovna O'QITUVCHILARNING KOMMUNIKATIV SIFATLARINI BAHOLASH OMILLARI	675
Begmatova Oyzoda, Mirkosimova Hulkar Mirabidovna BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHILARINING KOMMUNIKATIVLIGINI OSHIRISH TAMOYILLARI	677
Yuldasheva Saodat Mamasaxatovna, Xayitmatova X., Muxammadova Z., Zoxidova A. TALABANING KASBIY MALAKASINI SHAKLLANTIRISHDA AMALIY TAJRIBALAR VA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING O'RNI	679
Турсунбоев Санжар Бахтиярович БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИ ДЕЗАДАПТАЦИЯСИ ҲАҚИҚИЙ ПСИХОЛОГИК-ПЕДАГОГИК МУАММО СИФАТИДА	682
Samarova Shoxista Rabidjanovna, Kamilova Latofat Bobir qizi DARS JARAYONIDA KOMPYUTERDAN FOYDALANUVCHILAR UCHUN PSIXOLOGIK MASHQLAR	684
Samarova Shoxista Rabidjanovna, Abdakimova Mamlakat Abdusamad qizi, Pardaboyeva Madina Farhod qizi, Yoqubjonova Sevinch Muzaffar qizi KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI DAVRDA SHAXSNING RIVOJLANISHI	688
Samarova Shoxista Rabidjanovna, Toshpo'latov Abdulaziz Quvondiq o'g'li, Abdualimova Zilola Farxod qizi KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARDA BILISH JARAYONINING O'ZIGA XOSLIGI	690
Irgashov Xusniddin Nuridin o'g'li, O.M.Normatov TEMURIYLAR DAVRIDA DAVLAT BOSHQARUVI VA DINIY UNVONLAR XUSUSIDA	693
Mohinura Misaboyeva, O.M.Normatov TURKISTON ASSRDA OLIY TA'LIM	695
Mohinura Misaboyeva, Sh.B.Jumaeva O'ZBEKISTONNING IJTIMOIY-SIYOSIY RIVOJLANISH STRATEGIYASI	696
Usmonaliyeva Madina Komiljon qizi, O.M.Normatov XX ASR BOSHLARIDA TURKISTON MATBUOTI SAHIFALARIDA XOTIN-QIZLAR MASALASI	699
Boymurodova Muborak, O.M.Normatov QADIMIY DABUSIYA QAL'ASI TARIXIGA OID AYRIM MULOHAZALAR	701
Olimjonova Fazilatxon Orifjon qizi, Miraxmedova Shoxida Nusratilloyevna TOG'AY MUROD IJODIDA QO'LLANILGAN DIALEKTLAR	703
Tashpulatova Dilorom Mukimovna O'QUV FANLARINI INTEGRATSION O'QITISHNING RAQAMLI TIZIMI	705
Mirzaalimov Avazbek Alisherovich INTEGRATIV DASTURIY TA'MINOT MODIFIKATSIYASI ASOSIDA TALABALARNING KASBIY FAOLIYATGA TAYYORGARLIGINI SHAKLLANTIRISH	707
Kamaladin Kuronboyevich Matyaqubov UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA TARBIYA FANIDA EMPATIYANI SHAKLLANTIRISH USULLARI	709
Sotvoldiyev Jasurbek Baxtiyor o'g'li BELBOG'LI KURASHDA TALABA SPORTCHILARGA KO'KRAKDAN OSHIRIB TASHLASH USULI TEXNIKASINI O'RGATISHNI TAKOMILLASHTIRISH SAMARADORLIK BOSQICHLARI	711
Tolipova Baxtigul Farxodovna	715

OZIQ-OVQAT SANOATI KORXONALARIDA INVESTITSIYAVIY FAOLIYAT SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING ZAMONAVIY ILMIY-METODOLOGIK YONDASHUVLARI	
Temirbekova A.O NEYROPEDAGOGIK TAHLILLARNI O‘TKAZISHDA NUTQIY TAFAKKURGA OID MASALALAR	718
Sultonov Muxammadali Fayzulla o‘g‘li BO‘LAJAK MAXSUS PEDAGOGLARDA FAOL FUQAROLIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING KONSEPTUAL MODELI VA PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI	721
Мадиев Отамурод Бобомуродович IKKINCHI JAHON URUSHI XOTIRALARDA	724
Kazakbaeva Muxabbat Turabaevna ABU RAYHON BERUNIY ILMIY MEROSINING TALABALARDA KARTOGRAFIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHDAGI PEDAGOGIK AHAMIYATI	726
G’ofurjonova Zilola Nodir qizi SIYOSIY MATNLARNI O‘ZBEK TILIGA TARJIMA QILISHDA QOLIPLASHGAN BIRIKMALAR VA ULARNING STRUKTURAVIY-SEMANTIK TALQINI	728
Мирвосикий Х.Х. СИНДРОМ ОТКЛАДЫВАНИЯ, ХРОНОМЕТРАЖ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВРЕМЕНИ: ИННОВАЦИОННЫЙ ПОДХОД В УПРАВЛЕНИИ ВРЕМЕНЕМ	732
Ermetov Dilmurod Nazarmatovich 13–14 YOSHLI FUTBOLCHILARDA MUSOBAQA FAOLIYATI SAMARADORLIGINING PASAYISHI: PSIXOFIZIOLOGIK CHARCHOQ VA QAROR QABUL QILISH SIFATI O‘RTASIDAGI BOG‘LIQLIK	740
Izzatullayeva Niginabonu Xasanovna KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ VA ERKINLIKLARNI TA’MINLASHNING ZAMONAVIY MEXANIZMLARI: NAZARIY VA AMALIY JIHATLAR	746
Egamberganova Dinara Jumanazarovna JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA TEZLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH	749
Murodov Abdul Majid Dilshod o‘g‘li THE ROLE OF GREEN LOANS IN PROMOTING CIRCULAR ECONOMY IN UZBEKISTAN	752
Norbo‘tayeva Iroda Yunusovna BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA EKOLOGIK BILIMLARNI SHAKLLANTIRISHDA RAQAMLI TA’LIM VOSITALARIDAN FOYDALANISH	756
Хўжақулова С.Р. ДОНИДА ТЕМИР ТЎПЛАШ ХУСУСИЯТИ ЮҚОРИ ДОНОР НАВНИ ТАНЛАШ	758
Abdilaxatov Elzod Ergashbayevich LAVANDULA ANGUSTIFOLIA EFIR MOYI VA FENOLIK BIRIKMALARINING KIMYOVIY TARKIBI, BIOLOGIK FAOLLIGI HAMDA FARMAKOLOGIK XUSUSIYATLARINI KOMPLEKS TADQIQ ETISH	762
To‘xtayeva Gulshan Po‘lotovna TADQIQOTLAR O‘TKAZILGAN DALA TUPROG‘INING MORFOLOGIK BELGILARI	764
Eshnayev N.J. INNOVATSION TA’LIM MUHITIDA TALABALAR KASBIY MOBILLIGINI TA’MINLASHDA KOPING MOSLASHUVCHANLIGINING PSIXOLOGIK FUNKSIYALARI	766
Olloqulov Ma’rufjon Bahromjon o‘g’li IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNING UY TA’LIMIDA SUBYEKTLAR HAMKORLIGINI KUCHAYTIRISH ORQALI SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI	769
Perdeshova Nargiza Yesenbayevna TALABALARNING KASBIY MULOQOT MADANIYATIGA TA’SIR ETUVCHI IJTIMOIY, PEDAGOGIK VA RAQAMLI OMILLAR	774
Sanoyeva Gulbar Rizoqulovna TIL PORTFELLARI ORQALI“ CHET TILI” FANINI O‘RGANAYOTGAN TALABALARNING MUSTAQIL ISHLARINI INTEGRATIV TASHKIL ETISH METODIKASI SIFATIDA	777
Boliyeva Lola Shukurovna PEDAGOGIK OLIY TA’LIMDA "TASVIRIY FAOLIYATGA O‘RGATISH" MODULINI STEAM YONDASHUVI ASOSIDA O‘QITISHNING METODIK ASOSLARI	779
Ortiqova Maftuna Jasurbek qizi SUYUQLIKLARDA YORUG‘LIKNING SOCHILISHINI NAZARIY VA AMALIY TADQIQ QILISH	786
Nurova Malika Abduzairovna INDIVIDUAL TA’LIM TRAYEKTORIYALARI ASOSIDA TALABALARNING KASBIY TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI	789
Umarova Gulhayo Mirodiljon qizi BOSHLANG‘ICH TA’LIM JARAYONIDA O‘QITUVCHINING PEDAGOGIK MAHORATI	791